

VNIVERSITAT  VALÈNCIA

FACULTAT DE DRET



**L'EVOLUCIÓ DE LA PRESÓ I LA  
FINALITAT  
RESOCIALIZADORA DE LA  
PENA**

TESI DOCTORAL

VOLUMS I-II

PRESENTADA PER:  
TÀLIA GONZÁLEZ COLLANTES

DIRIGIDA PER:  
PROF. DR. ENRIQUE ORTS BERENGUER  
CATEDRÀTIC DRET PENAL  
PROF. DR. JUAN CARLOS CARBONELL MATEU  
CATEDRÀTIC DE DRET PENAL

OCTUBRE  
2013

“Plou. Els braços penjant. Paret, paret, paret i més paret. Avui el món es redueix a un tros de paper. Un tros de paper que acaba dient-me: “et volem”. Hi ha un dibuix de les nanes que tot plegat em diu: ‘t’esperem’. Creue les mans i aprete el confins que em sembla abraçat. Un toc de trompeta em desperta. Mire al voltant, perplex: paret, paret, paret i més paret. Deixe els braços penjant. Escric: Espereu-me. Us vull. Fins sempre.-I signe. He de baixar pel menjar.-Plou”.

(Josep Garés Crespo. Falç sense mà, XIV)

A Abraham, per ser el meu major suport, per posar música i acompanyar-me al llarg d'aquest camí marcat pel sacrifici.

A Paco i Maru, per tot i per més, perquè res d'açò hauria estat possible sense vosaltres, perquè ho sou tot per a mi.

A Carla, pel teu exemple i perquè prioritzar aquesta Tesi no sempre m'ha permès estar-hi quan m'has necessitat.

## AGRAÏMENTS

He de donar les gràcies en primer lloc als meus directors. A Juan Carlos, per la seua confiança i per compartir amb mi els seus coneixements. A Enrique, el meu mestre, a qui tant admire i aprecie, per la seua ajuda i ànims constants.

He d'agrair, així mateix, a tots els companys i companyes del Departament de Dret penal i de l'Institut Universitari d'Investigació en Criminologia i Ciències penals, per la seua comprensió i suport.

Gràcies a Nicolás Oxman, per la seua generositat, per regalar-me el seu temps maquetant aquesta Tesi, a Miguel Ángel Martínez pels no pocs dubtes que m'ha ajudat a resoldre i a Carla González per l'assessorament lingüístic.

I gràcies, també, als meus amics i amigues, per no haver-me esborrat de l'agenda.

# ÍNDIX GENERAL

## VOLUM I

<b>INTRODUCCIÓ GENERAL.....</b>	<b>1</b>
<b>PRIMERA PART: EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LA PENA DE PRESÓ I LA RESTA DE PENES PRIVATIVES DE LLIBERTAT .....</b>	<b>9</b>
1. Consideracions Prèvies .....	9
1.1. Concepte de pena, de privativa de llibertat i de pena de presó .....	9
1.2. L'evolució de la pena privativa de la llibertat .....	14
<b>CAPÍTOL I: LA PENA DE PRESÓ I LA RESTA DE PENES PRIVATIVES DE LLIBERTAT DE DES DE L'ANTIGUITAT FINS L'ÈPOCA MODERNA.....</b>	<b>17</b>
1. Orígens històrics de la presó i altres penes privatives de llibertat .....	17
1.1. Edat Antiga .....	17
1.2. Edat Mitjana.....	22
1.3. Edat Moderna.....	26
2. Problemes i propostes de solució.....	51
3. L'aparició dels primers sistemes penitenciaris: els sistemes cel·lulars .....	61
<b>CAPÍTOL II: LA PRESÓ I LES PENES PRIVATIVES DE LLIBERTAT EN EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XIX .....</b>	<b>68</b>
1. Aspectes generals.....	68
2. La pena de presó i la resta de penes privatives de la llibertat en els codis penals i la legislació penitenciària del període comprés entre 1822 i 1870 .....	73
2.1. La pena de presó .....	73
2.2. La pena de tancament en casa de correcció .....	77
2.3. Les penes d'obres públiques, treballs perpetus i cadena.....	81
2.4. La pena de presidi .....	88
2.5. La pena de reclusió .....	96
2.6. La pena d'arrest .....	101
2.7. La responsabilitat personal subsidiària .....	103

3.	L'estat de les presons i la seua reforma. Els sistemes penitenciaris cel·lulars i l'aparició dels progressius .....	105
3.1.	L'estat de les presons i la seua reforma .....	105
3.2.	Els sistemes penitenciaris cel·lulars i l'aparició dels progressius .....	107

**CAPÍTOL III: LA PENA DE PRESÓ I LA RESTA DE PENES PRIVATIVES DE LA LLIBERTAT DES DE L'ÚLTIM TERÇ DEL SEGLE XIX FINS LA GUERRA CIVIL DE 1936..... 115**

1.	Aspectes generals.....	115
2.	La pena de presó i la resta de penes privatives de la llibertat en els Codis penals i la legislació penitenciària del període comprés entre 1870 i 1936 .....	125
2.1.	La pena de presó .....	125
2.2.	La pena de cadena.....	135
2.3.	La pena de presidi .....	138
2.4.	La pena de reclusió .....	142
2.5.	La pena d'arrest .....	149
2.6.	La responsabilitat personal subsidiària .....	153
3.	L'estat de les presons i la seua reforma. Els sistemes penitenciaris cel·lulars i els progressius.....	155
3.1.	L'estat de les presons i la seua reforma .....	155
3.2.	Els sistemes penitenciaris cel·lulars i els progressius.....	159
3.3.	Altres problemes de la presó i propostes de solució .....	169

**CAPÍTOL IV: LA PRESÓ I LA RESTA DE PENES PRIVATIVES DE LA LLIBERTAT DURANT LA GUERRA CIVIL, EL FRANQUISME, LA TRANSICIÓ I ELS PRIMERS ANYS DE LA DEMOCRÀCIA..... 180**

1.	Aspectes generals.....	180
2.	La presó i la resta de penes privatives de la llibertat durant la Guerra Civil i el franquisme.....	184
3.	Les presons durant la transició i els primers anys de la democràcia .....	210
4.	Manifestacions a l'àmbit penitenciari de la cultura de l'emergència o excepcionalitat.....	232

**CAPÍTOL V: LA PRESÓ I LA RESTA DE PENES PRIVATIVES DE LLIBERTAT A L'ACTUALITAT..... 242**

1.	Aspectes generals.....	242
2.	La pena de presó i la resta de penes privatives de la llibertat en el codi penal i la legislació penitenciària en vigor .....	253

2.1.	La pena de presó .....	254
2.2.	La pena d'arrest de cap de setmana .....	267
2.3.	La pena de localització permanent.....	272
2.4.	La responsabilitat personal subsidiària .....	275
3.	Les formes substitutives de l'execució de les penes privatives de llibertat.....	277
4.	La suspensió de la pena .....	277
5.	La substitució de la pena.....	285
6.	El sistema penitenciari d'individualització científica .....	297
7.	Manifestacions a l'àmbit penitenciari de la cultura de l'emergència o excepcionalitat.....	311

**CAPÍTOL VI: AUGE I CRISI DE LA RESOCIALIZACIÓ I CRISI I AUGE DE LA PRESÓ ..... 325**

1.	Auge i crisi de l'ideal resocialitzador .....	325
1.1.	Adveniment i crisi de l'estat del benestar i el context econòmic.....	325
1.2.	El nivell de confiança en els experts i en la validesa i l'efectivitat de les pràctiques resocialitzadores.....	330
1.3.	Del suport al rebuig i desconfiança de les elits polítiques i canvis en les taxes de delictes .....	333
1.4.	L'oposició ciutadana.....	338
2.	Crisi i auge de la pena de presó .....	345
3.	La presó com a problema: els seus efectes nocius .....	354
3.1.	Conseqüències de tipus psicològic per a les persones preses .....	355
3.1.1.	Conseqüències sobre el comportament global.....	355
a)	L'aportació de Clemmer: la presonització.....	355
b)	L'aportació de Sykes i Messinger: la subcultura carcerària.....	357
c)	L'aportació de Goffman: efectes de les institucions totals .....	361
3.1.2.	Conseqüències sobre els factors psicològics individuals de cada intern.....	363
3.2.	Conseqüències de tipus social per a les persones preses: l'exclusió social .....	375
3.3.	Conseqüències de tipus somàtic en les persones preses .....	381
3.4.	Conseqüències de la presó per a les famílies .....	384

<b>SEGONA PART: LA FINALITAT RESOCIALIZADORA DE LA PENA PRIVATIVA DE LLIBERTAT .....</b>	<b>390</b>
--	------------

<b>CAPÍTOL I: JUSTIFICACIÓ, FUNCIO I FINS DE LA PENA.....</b>	<b>392</b>
---	------------

1. Les teories absolutes o retributives .....	394
1.1. Formulacions teòriques.....	394
1.2. Crítiques.....	397
2. Les teories relatives .....	401
2.1. Generalitats: les teories de la prevenció general i de la prevenció especial .....	401
2.2. Les teories de la prevenció general.....	402
2.2.1. Formulacions teòriques.....	402
2.2.2. Crítiques.....	403
2.3. Les teories de la prevenció especial.....	404
2.3.1. Antecedents històrics: els clàssics grecs i l'escolàstica .....	406
2.3.2. Les formulacions diverses que de la prevenció especial de la pena apareixen a partir del segle XIX.....	410
a) L'Escola Correccionalista.....	410
b) Dorado Montero.....	414
c) L'Escola Positiva Italiana .....	417
d) L'Escola de Marburg .....	423
e) La Defensa Social i la Defensa Social Nova .....	427
2.3.3. <i>Excursus</i> : L'ideal resocialitzador als Estats Units d'Amèrica del Nord .....	437
2.3.4. Crítiques a les teories de la prevenció especial.....	448
3. Les teories mixtes o de la unió.....	456
3.1. Generalitats .....	456
3.2. El projecte alternatiu de Codi penal alemany de 1966.....	459
3.3. La teoria dialèctica de la unió de Roxin.....	462
4. El reviscolament de les teories de la prevenció general.....	469
4.1. Generalitats .....	469
4.2. La teoria de la prevenció general positiva de Mir Puig .....	471
4.3. La teoria de la prevenció general positiva de Jakobs.....	472
5. Presa de postura en relació a la funció, fins i justificació de la pena.....	477

<b>CAPÍTOL II: ALGUNS DUBTES INTERPRETARIS DE L'ARTICLE 25.2 DE LA CONSTITUCIÓ ESPAÑOLA.....</b>	<b>485</b>
--	------------

1. La posició assignada a la reeducació i reinserció social en el marc de la teoria de la pena a partir de la declaració continguda en la constitució espanyola.....	485
--	-----



1.1. La posició assignada a la reeducació en el marc de la teoria de la pena a partir de la declaració continguda en la Constitució italiana .....	486
1.2. La posició assignada a la reeducació i la reinserció social en el marc de la teoria de la pena continguda en la Constitució espanyola .....	499
1.2.1. Debat doctrinal i presa de postura personal .....	499
1.2.2. La postura mantinguda pel Tribunal Constitucional.....	520
2. Existeix un dret fonamental a la reeducació i reinserció social?.....	530
3. L'article 25.2 com a paràmetre de constitucionalitat de les lleis i la inconstitucionalitat de la pena de cadena perpètua.....	547

**CAPÍTOL III: EL CONCEPTE DE RESOCIALIZACIÓ ..... 569**

1. Teories preocupades en la resocialització de la persona que ha delinquit .....	571
1.1. Esmena i correcció moral .....	571
1.1.1. Formulacions teòriques.....	571
1.1.2. Crítiques.....	577
1.2. Adecuació del comportament extern a la legalitat penal .....	582
1.2.1. Formulacions teòriques.....	582
1.2.2. Crítiques.....	590
1.3. Autodeterminació o emancipació .....	597
1.3.1. La pedagogia de l'autodeterminació d'Eser i crítiques.....	598
1.3.2. La teràpia social emancipador de Haffke i crítiques.....	600
1.4. Socialització, responsabilització, foment de la participació en la vida social .....	602
1.4.1. Formulacions teòriques.....	602
1.4.2. Crítiques.....	609
1.5. Desenvolupament de les habilitats cognitives .....	611
1.5.1. Formulacions teòriques.....	611
1.5.2. Crítiques.....	614
2. Teories preocupades per resocialitzar la societat .....	618
2.1. Psicoanàlisi i resocialització .....	618
2.1.1. Formulacions teòriques.....	618
2.1.2. Crítiques.....	623
2.2. Teoria marxista i resocialització .....	625
2.2.1. Formulacions teòriques.....	625
2.2.2. Crítiques.....	639
3. Teories preocupades per resocialitzar la presó .....	644
3.1. Formulacions teòriques.....	644
3.2. Crítiques.....	651

4. El concepte de resocialització en la normativa internacional, europea i espanyola .....	652
5. Presa de postura en relació al concepte de resocialització.....	659

## VOLUM II

<b>TERCERA PART: EL TRACTAMENT PENITENCIARI .....</b>	<b>665</b>
---	------------

<b>CAPÍTOL I: CONCEPTE DE TRACTAMENT .....</b>	<b>666</b>
--	------------

1. Concepte clínic del tractament.....	669
2. Concepte ampli del tractament .....	696

<b>CAPÍTOL II: LÍMITS AL TRACTAMENT .....</b>	<b>724</b>
---	------------

1. Les persones privades de llibertat gaudeixen de la mateixa dignitat que la resta i també són titulars dels drets i llibertats fonamentals .....	725
2. Les persones privades de llibertat tenen dret a la llibertat ideològica, de consciència i culte .....	730
3. Les persones privades de llibertat tenen dret a la integritat personal.....	733

<b>CAPÍTOL III: INTERVENCIONS DE TIPUS PSICOLÒGIC I MÈDIC.....</b>	<b>737</b>
--	------------

1. Intervencions psicològiques.....	737
1.1. Les intervencions psicològiques no conductuals .....	738
1.1.1. Tècniques d'orientació psicodinàmica.....	739
1.1.2. Tècniques d'orientació humanística-existencial .....	742
a) La teràpia no directiva de Rogers .....	743
b) El psicodrama .....	744
c) Psicoteràpia de la configuració o <i>Gestalt</i> .....	746
d) L'anàlisi transaccional .....	747
1.2. Les intervencions psicològiques conductuals .....	748
1.2.1. Tècniques aversives .....	749
1.2.2. Dessensibilització sistemàtica i exposició .....	752
1.2.3. Tècniques basades en el control de les contingències.....	753
a) L'economia de fitxes .....	753
b) El contracte de conducta .....	755
c) Les fases progressives.....	756
d) Tècniques de modelat .....	758

1.3. Les intervencions psicològiques cognitives conductuals.....	759
1.3.1. La solució de problemes .....	763
1.3.2. Entrenament en habilitats socials.....	764
1.3.3. Entrenament en regulació emocional i control de la ira.....	765
1.3.4. El raonament crític.....	767
1.3.5. El desenvolupament de valors .....	767
1.3.6. L'entrenament en habilitats de negociació .....	768
1.3.7. El desenvolupament de pensament creatiu .....	769
1.4. La comunitat terapèutica.....	769
1.5. L'eficàcia dels mètodes psicològics de tractament.....	774
2. Tècniques i mètodes mèdics de tractament.....	790
2.1. Neurocirurgia.....	790
2.2. Cirurgia de castració .....	793
2.3. Castració química .....	794
2.4. Crítica a les tècniques de tractament més polèmiques.....	796
2.5. Alternatives de tractament per a delinqüents sexuals .....	805

## **CAPÍTOL IV: EL TREBALL PENITENCIARI RESOCIALIZADOR..... 812**

1. Del treball com a explotació laboral al treball resocialitzador .....	813
2. Les característiques del treball penitenciari resocialitzador .....	823
2.1. Prohibició de l'aflictivitat .....	823
2.2. Caràcter formatiu i instructiu de treball i no subordinació a l'obtenció de beneficis econòmics.....	825
2.3. Diversitat i presa en consideració de les aptituds i qualificació professional i interessos de les persones preses .....	831
2.4. Equiparable al treball lliure.....	833
3. Els sistemes de treball penitenciari.....	842
3.1. Els sistemes per compte exclusiu de l'Administració.....	843
3.1.1. El sistema d'obres públiques .....	843
3.1.2. El sistema de compte públic .....	847
3.1.3. El sistema d'ús públic.....	854
3.2. Els sistemes de treball amb participació d'empreses del mercat lliure .....	856
3.2.1. El sistema d'arrendament i el de cessió .....	856
3.2.2. El sistema de contracta .....	860
3.2.3. El sistema de treball en empreses a l'exterior dels establiments a realitzar per persones en règim obert.....	865
3.3. El sistema de treball per compte propi.....	869
3.4. El sistema cooperatiu .....	872
4. El treball penitenciari com a dret i com a deure .....	876
4.1. El treball penitenciari com a dret.....	876

4.2. El treball penitenciari com a deure .....	888
4.3. <i>Excursus</i> : El treball penitenciari com a deure als Estats Units .....	893
5. Serveix el treball penitenciari per a la reinserció? .....	896
6. Els interns treballadors.....	907
7. Foment de l'activitat laboral. La redempció de pena per treball .....	913

## **CAPÍTOL V: INSTRUCCIÓ, FORMACIÓ, CULTURA I ESPORT ..... 925**

1. El dret a l'educació de les persones preses en la normativa internacional, europea i espanyola .....	927
2. L'ensenyament.....	933
2.1. Què s'ensenya a les presons.....	934
2.2. L'ensenyament en la legislació penitenciària espanyola en vigor .....	949
2.2.1. L'educació bàsica .....	950
2.2.2. El cicle mitjà d'educació.....	955
2.2.3. L'ensenyament universitari.....	959
2.2.4. La formació professional reglada .....	965
2.2.5. Ensenyament reglat de règim especial.....	970
2.2.6. L'ensenyament no reglat.....	971
2.2.7. Activitats socioculturals i esportives .....	977
3. Foment del seguiment i aprofitament de les activitats educatives, formatives, socioculturals i esportives .....	985
4. Els serveis bibliotecaris i els mitjans de formació i informació .....	994

## **CAPÍTOL VI: CONTACTES AMB L'EXTERIOR: PERMISOS, COMUNICACIONS I VISITES ..... 1017**

1. Els permisos d'eixida.....	1018
1.1. Modalitats i naturalesa jurídica.....	1018
1.1.1. Permisos extraordinaris.....	1018
1.1.2. Permisos ordinaris.....	1024
1.1.3. Permisos de cap de setmana.....	1037
1.1.4. Naturalesa jurídica .....	1038
1.1.5. Procediment de concessió i possibilitats de suspensió i revocació dels permisos ordinaris i extraordinaris .....	1042
1.2. Enjudiciament de la institució.....	1055
2. Comunicacions i visites .....	1064
2.1. Modalitats i naturalesa jurídica.....	1064
2.1.1. Regles generals .....	1064
2.1.2. Comunicacions ordinàries i amb malalts .....	1070

a)	Comunicacions orals.....	1070
b)	Comunicacions escrites.....	1073
c)	Comunicacions telefòniques .....	1074
d)	Les visites a malalts .....	1077
2.1.3.	Comunicacions especials: visites íntimes, amb familiars i persones properes i de convivència.....	1079
a)	Comunicacions íntimes.....	1081
b)	Les comunicacions amb familiars i amics propers .....	1086
c)	Les comunicacions de convivència.....	1088
2.1.4.	Naturalesa jurídica .....	1091
2.2.	Limitació de les comunicacions i visites .....	1096
2.3.	S'aconsegueix que milloren o que almenys es mantinguen les relacions familiars?.....	1104
<b>CONCLUSIONS .....</b>		<b>1116</b>
<b>BIBLIOGRAFIA.....</b>		<b>1151</b>

# **VOLUM I**

## INTRODUCCIÓ GENERAL

Tradicionalment a la pena se li ha donat una importància menor que l'atorgada a la teoria del delictes. Tanmateix, des que em vaig iniciar en l'estudi de la part general del Dret penal ha estat una matèria que m'ha interessat especialment, sobretot les penes privatives de llibertat en general i la de presó en particular, així com també la finalitat resocialitzadora que tenen aparellada, segons consta no sols en la legislació penitenciària sinó també en l'article 25.2 de la Constitució espanyola. Aquest interès va créixer per haver passat un temps com a voluntària en el Casal de la Pau, associació d'utilitat pública dedicada a l'atenció de persones recluses i exrecluses en situació de vulnerabilitat extrema i indefensió social. El meu pas per aquesta associació em va marcar molt i en molts aspectes, i va ser determinant a l'hora de decidir estudiar amb profunditat sobre la matèria. Les reformes que per aquell llavors estaven començant a produir-se en matèria penal i penitenciària va ser altra raó de pes.

Amb el propòsit indicat vaig iniciar el programa de doctorat "Tendències actuals del Dret penal" i el resultat d'anys d'estudi és aquesta Tesi Doctoral, amb la qual he volgut donar resposta a una sèrie de preguntes en relació a la pena de presó, a la resocialització i al tractament, però també reivindicar la conversió en excepcional de la pena indicada, la importància de la finalitat resocialitzadora de la pena i el paper fonamental que juga el tractament, segons el significat que a aquella i a aquest se'ls donarà i subjectes als límits de compliment obligatori que es faran constar.

He dividit aquest treball en tres parts diferents però amb connexions clares entre elles. A la primera part, a més d'establir el concepte de pena en general, de pena privativa de llibertat i de pena d'encarcerament, s'estudia com han evolucionat la pena de presó i la resta de penes privatives de llibertat al llarg de la història. Hi ha propostes diferents de classificació de les fases per les quals han passat aquestes penes, però en propose una altra alternativa, construïda a partir de la importància que se li dóna a l'encarcerament i a la resocialització. El meu propòsit ha estat donar resposta a una sèrie de preguntes, com són les següents: quan es produeix el naixement de la pena de presó resocialitzadora?; quines causes expliquen el seu naixement?; aquesta finalitat acompanya la pena d'encarcerament des del seu naixement?; què s'ha fet al llarg de la història a favor d'aquesta?; què s'ha fet últimament en contra?; amb quins obstacles s'ha trobat la resocialització?; és l'espanyol un bon sistema penitenciari?; pot dir-se que ha penetrat la cultura de l'emergència al món penitenciari?; què explica l'auge que va tenir l'ideal resocialitzador a partir dels anys posteriors a la Segona Guerra Mundial?; què explica que aquest entrara en crisi?; per què durant un temps es parlava de la crisi de la presó?; s'ha recuperat la presó d'aquella crisi?; és la presó en si un obstacle a la resocialització?; quins efectes negatius produeix en la persona que la pateix?

D'altra banda, també he volgut resoldre no pocs dubtes que tenia en relació a l'article 25.2 de la Constitució espanyola, que diu així: "les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades cap a la reeducació i reinserció social i no podran consistir en treballs forçats. El condemnat a pena de presó que estiga complint-



la gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels quals es vegem expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària. En tot cas, tindrà dret a un treball remunerat i als beneficis corresponents de la Seguretat Social, així com a l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la seua personalitat". Aquest precepte planteja una sèrie d'interrogants, a saber: quina és la posició a assignar a la resocialització en el marc de la teoria de la pena?; existeix un dret subjectiu fonamental a la reeducació i reinserció social?; el precepte constitucional serveix de paràmetre de constitucionalitat de les lleis? A donar resposta a totes aquestes qüestions es dedica la segona part d'aquest treball, que comença amb un estudi de les diferents teories sobre la funció, fins i justificació de la pena i el pronunciament sobre la postura personal de la qual es parteix. En aquesta segona part també he intentat resoldre altra qüestió: quin és el significat del terme resocialització? Cal saber que són moltes i molt diverses les interpretacions que s'han donat de la resocialització, que no coincideixen ni en quin és o ha de ser l'objecte del procés resocialitzador, ni en els objectius concrets a assolir, ni tampoc en els límits que mai no pot superar cap tipus d'intervenció, a més que darrere de cada interpretació hi ha una forma de concebre la persona, la societat i les relacions entre una i l'altra.

La tercera part està dedicada al tractament penitenciari resocialitzador. Aquest és l'instrument a través del qual pretén aconseguir-se la resocialització i l'eix central de l'activitat penitenciària, però planteja una sèrie d'interrogants que convé respondre: quin significat se li ha de donar al concepte de tractament?; aquest significat ha variat al llarg

dels anys?; quins són els límits fonamentals i de compliment obligat als quals està subjecte?; quins són els elements integrants d'aquell? També s'analitzaran amb detall aquests elements.

Quant a les fonts, val a dir, d'una banda, que per a la realització d'aquest treball ha estat necessari l'estudi de la normativa penal i penitenciària espanyola. He consultat els textos legals espanyols diversos que regulen les penes privatives de llibertat des de l'època medieval fins a l'actualitat. He estudiat *las Partidas*, el *Fuero Juzgo*, el *Fuero Real*, l'*Ordenamiento de Alcalà*, la *Nueva Recopilación*, la *Novísima Recopilación* i els successius Còdis penals, lleis penitenciàries i reglaments aprovats al llarg de la història, fins arribar al Codi penal de 1995, a la Llei orgànica general penitenciària de 1979 i el Reglament penitenciari de 1996, tot incloent aquests i les reformes que en els últims anys han anat introduint-se. He examinat, igualment, una sèrie d'instruccions, reials decrets, decrets, reials ordres, ordres, circulars, etc., aprovades des del segle XVIII fins a l'actualitat. També he analitzat la Constitució espanyola, en la qual es fa referència a les penes privatives de llibertat i a la seua finalitat resocialitzadora, tot recollint a més, i com no podia ser d'altra manera, els límits als quals estan subjectes tant aquelles penes com la resocialització. El mateix passa en la Constitució d'Itàlia, que també he analitzat. He estudiat, així mateix, la Constitució dels Estats Units d'Amèrica del Nord, en la qual no es recull cap menció a la resocialització però si es prohibeixen els càstigs cruels i inusuals i en base a açò s'han produït canvis en matèria de tractament. D'altra banda, he analitzat la normativa internacional i europea en matèria de Drets Humans i la referida a les presons i la qüestió carcerària, especialment la Declaració Universal

de Drets Humans de 1948, el Conveni Europeu de Drets Humans de 1950 i les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, tant les aprovades per les Nacions Unides l'any 1955, i ratificades en 1977, com les versions successives de les aprovades al si del Consell d'Europa, la primera de 1973, la segona de 1987 i la tercera de 2006.

En segon lloc, l'estudi l'he desenvolupat a partir d'un ventall ampli d'obres doctrinals, i això tot i que hi ha alguns treballs que no he pogut consultar, per raons diverses, que van des de la impossibilitat de localitzar-los fins la inexistència de traduccions en alguna de les llengües que domine. He consultat principalment la doctrina espanyola, però no únicament. També he atès a la doctrina estrangera, especialment a la d'alguns països anglosaxons, en concret a la dels Estats Units, Gran Bretanya, Canadà i Austràlia, així com a la doctrina italiana i a l'alemanya. He llegit penalistes i constitucionalistes, però també historiadors del dret i les institucions, sociòlegs, psicòlegs, criminòlegs, filòsofs i algun economista. No domine l'alemany, per això que no pensava incorporar obres escrites en aquesta llengua, però part de la doctrina espanyola cita autors que han aportat plantejaments interessants sobre la resocialització i, tot i que les obres de molts d'ells no estan traduïdes, he considerat imprescindible recollir el seu punt de vista en aquesta Tesi, per això que quan per a poder fer-ho recórrer al diccionari no ha estat suficient he demanat ajuda professional.

D'altra banda, he consultat, igualment, publicacions diverses realitzades per presos, familiars de presons o associacions de suport a aquests, i una part important del tercer bloc l'he realitzat a partir de la informació continguda en els informes de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries –anterior Direcció General. He examinat,

així mateix, informes diversos del Comitè Europeu per a la Prevenció de la Tortura del Consell d'Europa, del Defensor del Poble, de l'*Ararteko*, de *The Human Rights Watch*, etc.

I també he realitzat una revisió i anàlisi jurisprudencials. Essencialment he consultat la jurisprudència del Tribunal Constitucional espanyol i del Tribunal Constitucional italià, encara que també incorpore interlocutòries i sentències d'altres òrgans jurisdiccionals espanyols distints al Tribunal Constitucional, així com també resolucions diverses del Tribunal Europeu de Drets Humans, jurisprudència dels Estats Units i una sentència del Tribunal Constitucional alemany.

Per a dur a terme aquesta investigació he realitzat dues estades d'investigació a l'estranger, una a Itàlia, principalment per a estudiar com han resolt allí la doctrina i la jurisprudència els dubtes interpretatius que es deriven de l'article 27.3 de la Constitució d'aquest país, segons el qual "les penes no poden consistir en tractaments contraris al sentit de la humanitat i han de tendir a la reeducació del condemnat". L'altra estada d'investigació la vaig realitzar als Estats Units, per a estudiar com ha evolucionat allí l'ideal resocialitzador i la incidència en matèria de tractament de la vuitena esmena de la Constitució d'aquest país, en què es prohibeixen els càstigs cruels i inusuals, però la gran quantitat de material que hi vaig trobar va desbordar totes les meues expectatives, i m'ha permès augmentar considerablement l'aparell bibliogràfic.

En relació a la metodologia, el present treball és un estudi jurídic, però el plantege des d'una òptica interdisciplinària, necessària per a

enriquir la visió jurídica dels temes que es tracten: les penes privatives de llibertat i la resocialització. D'una banda, he considerat pertinent realitzar un estudi de fons sobre l'evolució històrica de les penes privatives de llibertat, no sols de les considerades correccionals o resocialitzadores. Per a entendre millor aquestes penes en el moment present és important conèixer els seus antecedents i origen i saber què ha passat amb elles al llarg dels anys fins a arribar a la situació actual, com han evolucionat en la legislació penal i penitenciària però també com ha anat canviat la manera d'entendre-les pels estudiosos de la matèria. Aquest estudi històric també ha permès conèixer els orígens, raons i solucions possibles a alguns problemes penitenciaris. D'altra banda, he estimat pertinent incorporar aportacions de la sociologia jurídica, el qual també permet una comprensió millor i una visió més completa de les penes privatives de llibertat i la resocialització, sobretot, però no únicament, en relació a les causes del naixement i evolució posterior d'aquelles, a les raons que van contribuir a que la presó entrara en crisi i també a aquelles que expliquen el relleu actual d'aquesta, així com a entendre el per què de l'auge i crisi de l'ideal resocialitzador, a banda que és interessant el concepte de resocialització que proposen els sociòlegs. En tercer lloc, he realitzat una investigació normativa pròpia del Dret penal, en el sentit que he estudiat la possibilitat legal de la resocialització, la seua viabilitat en el Dret positiu, però també he incorporat al món de les togues negres els resultats del món de les bates blanques, dels estudis empírics que analitzen l'eficàcia del tractament resocialitzador, així com també d'aquells sobre els efectes nocius que produeix la presó en les persones que la pateixen. La cooperació del món empíric és imprescindible. Incorpore, en quart lloc, una perspectiva filosòfica, ja

que es tracta el tema de la justificació, funció i fins de la pena. No ha estat el meu propòsit aprofundir en aquestes qüestions però sí fonamentar suficientment la interpretació defensada en aquesta Tesi.

En prendre la decisió d'estudiar els temes elegits des de perspectives diferents era conscient de la dificultat que açò tenia per a una jurista, però en molts aspectes haver estudiat criminologia m'ha ajudat i m'he esforçat per consultar bibliografia abundant i per entendre als autors i els treballs que he estudiat. Quan he necessitat ajuda també he sabut demanar-la i no me n'ha mancat.

# PRIMERA PART: EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LA PENA DE PRESÓ I LA RESTA DE PENES PRIVATIVES DE LLIBERTAT

## 1. Consideracions Prèvies

### 1.1. Concepte de pena, de privativa de llibertat i de pena de presó

Són diverses les definicions que, en la seua dimensió material, s'han formulat de la pena, i no únicament al si del Dret, sinó també en altres camps científics, com poden ser la filosofia o la sociologia, principalment. Tanmateix, actualment el seu concepte es traça a partir de la concurrència de cinc característiques.

Així, cal tenir en compte, en primer lloc, que com va dir Grocio, “poena est malumpassionis, quod inflingitur propter mahimactionis”. La pena és un càstig que consisteix necessàriament a la imposició d'un mal a la persona que ha delinquit o, en paraules de Carnelutti, aquella “el mateix que el delictes, és un mal o, en termes econòmics, un dany (...) sembla, per això, a primera vista, que el càstig, a un mal, n'afegeix altre”.<sup>1</sup> El mal que imposa la pena consisteix en la privació o restricció d'un bé jurídic, d'un dret fonamental. Admetre açò, però, no significa acceptar que haja de produir un patiment en el condemnat, ni tampoc rebutjar a que es traduísca en algun benefici per a ell o negar que puga produir-lo, sense que açò implique admetre que la pena és un bé per al delinqüent. Al llarg de la història diverses veus han defensat la idea que la pena és, o pot ser, un bé per a la persona sobre la qual recau, des de Plató i Sèneca, fins a Dorado Montero, passant primer per alguns escolàstics i després pels correccionalistes. Però, no obstant això, i com han apuntat Cobo del Rosal i Vives Antón, “és necessari distingir entre les consideracions de tipus ideal que pogueren fer-se al voltant de la pena i el seu caràcter real o material. Des del punt de vista ideal, atès que la pena pot, sense dubte, produir una sèrie de bens, cap considerar-la com un bé. Però, des del

---

<sup>1</sup> CARNELUTTI, F., *El problema de la pena*, Ediciones Jurídicas Europa – América, Buenos Aires, 1947, pàg. 14.

punt de vista material, considerada en si mateixa, la pena ha de consistir en una privació de bens i, per tant es xifra i concreta en un mal”.<sup>2</sup>

La segona característica de la pena és que, com a mal o privació d’un dret, s’imposa en casos de violació de la llei penal, i per aquesta causa. La pena és, per tant, la seua conseqüència jurídica. Una institució segons la qual fóra possible imposar privacions de drets sense base en una infracció prèvia de la llei penal no podria considerar-se una pena. Per a imposar una pena cal cometre un delictes o falta, però a més, la conducta ha d’estar tipificada d’aquesta manera en la llei penal en el moment de la seua comissió, de la mateixa manera que també ha d’estar allí prevista la pena que s’imposa. Així ho exigeix el principi de legalitat penal, enunciat abreviadament mitjançant l’aforisme “nullum crimen, nulla poena sine lege” i que és la base sobre la qual s’alça la seguretat jurídica.

Tampoc podria considerar-se pena la institució que permetera imposar privacions de drets a persones no responsables, precisament perquè una de les característiques definitòries de la pena és que s’imposa a la persona responsable de la infracció de la llei. En relació a açò val a dir, d’una banda, que el principi de personalitat de les penes o de pena personal impedeix castigar ningú per un fet aliè, i en aquest sentit en l’article 27 del Codi penal figura que són responsables criminalment de la infracció penal els autors i els còmplices, tot indicant-se en els articles següents les persones que tenen aquesta consideració;<sup>3</sup> i d’altra banda, també cal tenir en compte que, com han indicat Cobo del Rosal i Vives Antón: “en un Dret penal de la culpabilitat la simple producció d’un resultat antijurídic no implica la responsabilitat per ell: s’és responsable sols per allò que s’haguera pogut i hagut d’evitar, no

---

<sup>2</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho Penal Parte General*, Tirant lo Blanch, cinquena edició, València, 1999, pàg. 796.

<sup>3</sup> Tal com s’indica en l’article 28 són autors aquells que realitzen el fet per sí sols, conjuntament o a través d’altre del qual se serveixen com a instrument, i també tindran tal consideració els inductors i els cooperadors necessaris. Els còmplices, a tenor de l’article 29, són aquells que, sense trobar-se compresos a l’article anterior, cooperen a l’execució del fet amb actes anteriors o simultani.



per totes les conseqüències de l'acció<sup>4</sup>”; o en paraules d'Orts Berenguer i González Cussac: “No hi ha prou, per tant, a dur a terme el fet descrit en una norma penal perquè les conseqüències que preveu afecten a l'infractor; és necessari, a més, que aquest actue culpablement –amb consciència i voluntat– i sense l'empara d'un permís fort (d'una causa de justificació). Aquesta segona exigència procedeix del principi de culpabilitat<sup>5</sup>”.

La quarta característica de la pena és que ha d'imposar-se i ser administrada per les autoritats fixades en la llei i en virtut d'un procés legal, característica aquesta que, tot i que implícitament, està reconeguda en l'article 24 de la Constitució, en el qual es proclama el dret a la tutela judicial efectiva, a la prohibició d'indefensió, a les garanties constitucionals del procés, a la presumpció d'innocència i a l'exclusió del deure de testificar. Pot citar-se, igualment, l'article 117.3 de la Constitució, que indica que l'exercici de la potestat jurisdiccional en tota classe de processos correspon als jutjats i tribunals determinats per les lleis, segons les normes de competència i procediment que aquestes establisquen. Aquesta és a més una exigència del principi de legalitat processal. Cal precisar que com parlem de la pena i no de qualsevol altra sanció continguda en l'ordenament jurídic, haurà d'imposar-se per jutges i tribunals de l'ordre penal i després del procés penal corresponent amb totes les garanties. En l'article 1 de la Llei d'enjudiciament criminal es disposa que no podrà imposar-se cap pena per conseqüència d'actes punibles la repressió dels quals corresponga a la jurisdicció ordinària, sinó de conformitat amb les disposicions contingudes en aquest Codi o en lleis especials i en virtut de sentència dictada pel jutge competent, de la mateixa manera que en l'article 3.1 del Codi penal s' estableix per a l'execució de la pena que hi haja sentència ferma condemnatòria dictada pel jutge o tribunal competent, d'acord amb les lleis processals.

---

<sup>4</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 536.

<sup>5</sup> ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte General*, Tirant lo Blanch, tercera edició, València, 2011, pàg. 126.

I en cinquè i últim lloc cal tenir en compte que a través de la imposició de la pena s'expressa la reprovació i el retret de la violació de la llei penal, que com indiquen Cobo del Rosal i Vives Antón, tenen el seu fonament en el caràcter obligatori de la norma violada i es recolzen en el sentiment de respecte a la llei. En conseqüència, la pena s'infringeix com un càstig pel fet injust culpablement realitzat,<sup>6</sup> i com indiquen Orts Berenguer i González Cussac, també és per això que conceptualment es diu que la pena és retribució pel mal comés.<sup>7</sup> Així ho apunta també, per exemple, Núñez Barbero, segons el qual el retret dirigit a qui ha comés la infracció de dret, així com també el retret de la violació realitzada, tots dos en sentit jurídic, es deriven d'una concepció retributiva de la pena.<sup>8</sup> Ara bé, no està de més advertir que, com diu Mir Puig, “aquest concepte de pena no ha de perjudicar la solució a la qüestió de la funció de la pena, com de vegades ocorre. Que la pena siga conceptualment un càstig, no implica que la seua funció última siga la retribució”.<sup>9</sup>

Partint de quant s'ha dit fins ara, podria definir-se la pena com un càstig consistent en la privació d'un bé jurídic, a imposar pel jutge o tribunal competent en l'ordre penal, després del degut procés penal, a la persona que ha estat declarada responsable d'una infracció penal, i per raó d'aquesta.

Aquesta definició serveix per a qualsevol tipus de pena, però ací interessarien únicament les privatives de llibertat, per això que encara cal precisar alguna cosa per a completar-la. Cal tenir present, abans que res, que a tenor de l'article 32 del Codi penal espanyol actual les penes, per raó de la seua naturalesa, açò és, segons el dret del condemnat que es veu afectat, poden ser privatives de llibertat, privatives d'altres drets o penes de multa. I advertit açò, ja en relació a les primeres, val a dir, llavors, que el seu element característic és

---

<sup>6</sup> Vid. COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 797.

<sup>7</sup> Vid. ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 391.

<sup>8</sup> Vid. NUÑEZ BARBERO, R., “El sentido actual de las sanciones criminales”, *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 193, 1971, pàg. 1167.

<sup>9</sup> MIR PUIG, S., *Introducción a las bases del Derecho penal*, segona edició, Editorial B de F, Montevideo-Buenos Aires, 2003, pàg. 79.

precisament la privació de llibertat. En qualsevol cas, aquesta afirmació ha de ser matisada. En realitat la imposició d'una pena privativa de llibertat no es tradueix en una privació absoluta de la llibertat. En altres temps podia significar fins i tot la conversió en esclau de l'home lliure, però açò ja no és possible. Les penes privatives de llibertat no priven a la persona del dret fonamental a la llibertat, sinó que limiten la llibertat ambulatòria, la restringeixen a un espai determinat, que no ha de ser necessàriament un establiment penitenciari. És precisament per açò que el concepte de penes privatives de llibertat, que no és nou en absolut, ha estat criticat en alguna ocasió. Així ho va fer, per exemple Antón Oneca, qui defensava la definició italiana de penes restrictives de llibertat i la seua classificació en carceràries i no carceràries.<sup>10</sup> Tot i això, el terme restrictives de llibertat elegit a Itàlia tampoc ha estat absent de crítiques.<sup>11</sup>

En els capítols següents es veurà com han anat evolucionant totes les penes d'aquesta classe al llarg de la història, però sobretot interessa la pena de presó, que és la pena per excel·lència, i no únicament entre les de la seua mateixa naturalesa. Interessa comentar que implica una limitació de la llibertat ambulatòria i el tancament en un establiment penitenciari, però també, com apunta Bueno Arús, altres privacions que poden derivar de la sentència condemnatòria o del règim penitenciari.<sup>12</sup> Convé incorporar tots aquests elements al concepte de la pena de presó, a banda que, en relació a la subjecció a un règim penitenciari determinat, cal tenir en compte que tota pena està sotmesa al principi de legalitat en l'execució, a tenor de la qual no pot executar-se cap pena sinó en la manera prevista en la llei, i que en el cas concret de la pena de presó poc es diu en el Codi penal i s'haurà d'acudir a la legislació penitenciària aprovada extramurs d'aquell, a

---

<sup>10</sup> Vid. ANTÓN ONECA, J., *Derecho penal. Parte general*, Editorial Reus, Madrid, 1949, pàg. 496.

<sup>11</sup> Vid., per exemple, CARNELUTTI, F., *El problema de la pena*, ob. cit., pàg. 45. L'autor indica que la denominació pena restrictiva de la llibertat personal és inexacta, perquè "en els límits dins dels quals la coacció jurídica puga dir-se que restringeix la llibertat, aquesta és una nota comuna de totes les penes, no de la reclusió únicament".

<sup>12</sup> Vid. BUENO ARÚS, F., "La dimensión jurídica de la pena de prisión", *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, tom 40, fasc./mes 1, 1987, pàg. 18.

dia d'avui a la Llei orgànica general penitenciària de 1979 i al Reglament penitenciari de 1996.

Amb tot, pot definir-se la pena de presó com el càstig a imposar pel jutge o tribunal competent en l'ordre penal, després del degut procés penal, a la persona que ha estat declarada responsable d'una infracció penal, i per raó d'aquesta, consistent en una limitació de la seua llibertat, que es compleix en un establiment penitenciari i amb subjecció a un règim de vida especial.

## **1.2. L'evolució de la pena privativa de la llibertat**

Al llarg de la història són moltes i diverses les penes privatives de llibertat que han existit, a banda que poden diferenciar-se períodes diversos en la seua evolució fins avui en dia, cinc concretament, als quals es farà referència a continuació, tot i que de manera molt esquemàtica, perquè el seu estudi de manera més detallada es farà al llarg dels capítols diferents de la primera part d'aquesta Tesi.

Així hi ha un primer període, que abastaria fins a l'època moderna, en què era estrany privar de llibertat però de vegades es feia, sobretot per a rebaixar a la condició d'esclau la persona del delinqüent o per a d'una o altra manera utilitzar la seua força de treball. Si es recorria a la pena de presó era com a pura excepció. Ara bé, per aquestes excepcions se sap que la pena en qüestió de vegades s'entenia com a afflictiva i de vegades com a correccional i, de fet, ja Plató va proposar la construcció de presons d'ambdues classes. En qualsevol cas, i en açò no pot dir-se que es va seguir a Plató, la correcció pretenia aconseguir-se gràcies a la solitud i el silenci, que contribuirien a la reflexió, el penediment i correcció o millora.

El segon període està caracteritzat perquè les penes que impliquen privació de llibertat es fan cada vegada més freqüents. Es recorre a elles sobretot per a assegurar la utilització dels condemnats en treballs més o menys penosos. Algunes vegades, la majoria, es pretenia explotar la força de treball dels condemnats, però hi havia altres en què l'objectiu principal era la resocialització dels delinqüents, el qual pretenia aconseguir-se a través del treball però també amb l'ajuda de

la religió. Així va passar fins el segle XIX. A més, des del segle XVIII va preocupar la reforma de les presons i van aparèixer els primers sistemes penitenciaris. Si realment s'aspirava a la correcció dels penats era imprescindible començar per ací.

Durant el tercer període, que abastaria el segle XIX, les penes de tancament, en les seues modalitats diverses, es van convertir en les protagonistes indiscutibles del catàleg de penes recollits en els Codis penals, a banda que va començar a produir-se el desenvolupament vertader de la finalitat resocialitzadora. En els Codis penals vuitcentistes es diferenciava entre penes privatives de llibertat afflictives i correccionals, tot i que sobretot en les normes penitenciàries es deixarà clar que tampoc es rebutjava a la correcció dels primers. Durant un temps va continuar important l'explotació laboral dels condemnats, però a poc a poc se li va intentar donar al treball, en tots els casos, un enfocament principalment formatiu i correccional. La religió també continuava tenint un paper fonamental, a banda que també començarà a reconèixer-se la importància de l'educació laica i a la construcció d'escoles.

El quart període compren des del començament fins les darreries del segle XX i està caracteritzat perquè la pena de tancament en un establiment penitenciari comença a ser posada en dubte, a entrar en crisi, al contrari que l'ideari resocialitzador, que assolirà cada vegada una importància major. Durant un temps continuaran existint juntament a les presons correccionals altres que no ho són. Ja no s'accentuarà tant la idea d'afligir sinó la d'incapacitar, d'impedir que els delinqüents incorregibles puguen tornar a delinquir. Pot diferenciar-se entre penes correccionals i inoqüitzadores, però aquelles s'imposaran a aquestes. L'ideal resocialitzador assolirà el seu punt més àlgid a partir del final de la Segona Guerra Mundial i pot dir-se que va contribuir a la crisi de la presó. S'apostarà per evitar l'encarcerament de durada massa curta i massa llarga, es buscaran penes alternatives i es potenciaran la condemna i la llibertat condicionals, a banda que també es produirà el trànsit de la presó tradicional a la presó científica, el qual, però, no va parar el seu declivi. En paraules de Pavarini, aquella "es transforma en laboratori, en gabinet científic on després de l'atenta observació del fenomen,

s'intentarà el gran experiment: la transformació de l'home",<sup>13</sup> el qual ja no es faria a través del tractament resocialitzador clàssic, perquè aquest serà substituït per un tractament científic i individualitzat. Però també la presó científica serà posada en dubte. També aquesta pot arribar a ser l'obstacle principal a la resocialització.

El cinquè període, en el qual ens trobem actualment, està marcat per la crisi de la resocialització i el relleu de la pena d'encarcerament. Hi ha altres penes, tant privatives de llibertat com no privatives de llibertat, però la protagonista torna a ser aquella, i s'introdueixen canvis en la legislació penal –alguns dels quals també han obligat a modificar la legislació penitenciària– que l'allunyen de les exigències resocialitzadores i suposen un retrocés cap a la presó inoqüitzadora, a banda que agreugen un problema que sempre ha arrossegat els establiments carceraris, el de l'amuntegament i inflació reclusa, així com molts altres problemes derivats d'aquest, el qual també juga en contra de la resocialització. En alguns Estats, entre els quals no s'inclou l'espanyol, també es va reduir considerablement la inversió dedicada a la resocialització i va créixer la desconfiança i fins i tot el rebuig al tractament, però no és menys cert que també als llocs on ha estat així el tractament no es va abandonar i, a més, sembla que a dia d'avui s'estan destinant més recursos, materials i personals, als programes de tractament.

---

<sup>13</sup> PAVARINI, M., *Carcel y trabajo en Europa y en Itàlia en el periodo de la formación del modo de producción capitalista*, ob. cit., pàg. 193.

# CAPÍTOL I: LA PENA DE PRESÓ I LA RESTA DE PENES PRIVATIVES DE LLIBERTAT DE DES DE L'ANTIGUITAT FINS L'ÈPOCA MODERNA

## 1. Orígens històrics de la presó i altres penes privatives de llibertat

### 1.1. Edat Antiga

La presó es coneix des de temps remots, però no com a pena sinó com a mecanisme de custòdia.<sup>14</sup> Per Thot se sap que des d'antic van recórrer a la presó amb finalitats de contenció i guarda de les persones a l'espera de ser jutjades països diferents d'Orient i Mitjà Orient; Xina, Babilònia, Pèrsia, Egipte, Aràbia, Índia, Japó i Israel,<sup>15</sup> i Mario Puga i de George Vaillant, informen que les civilitzacions precolombines d'Amèrica també van conèixer la presó custòdia, que servia com a lloc de guarda però també de turment.<sup>16</sup> També Grècia va conèixer formes diverses de presó custòdia, a més que Plató parlava de la conveniència de construir, juntament a aquesta, altres dues

---

<sup>14</sup> En un primer moment amb aquest propòsit es feien servir pous o col·lectors d'aigua i canteres seques, on es lligava els detinguts a un pal, una columna de fusta, un cep, etc.

<sup>15</sup> Vid. THOT, L., "Ciencia penitenciaria", en *Revista de Identificación y Ciencias Penales*, 1936, pàgs. 19 i ss. Vid., també, NEUMAN, E. *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, Ediciones Pannedille, Buenos Aires, 1971, pàg. 21; del mateix autor *La prisión abierta*, segona edició, Depalma, Buenos Aires, 1984, pàg. 10; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, vol. I, Depalma, Buenos Aires, 1974, pàgs. 34 i ss.; GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, Universidad Complutense de Madrid. Instituto de Criminología, Madrid, 1981, pàg. 71; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas Penitenciarios y sus prisiones, Derecho y Realidad*, Edisofer, Madrid, 1998, pàgs. 34 a 37.

<sup>16</sup> Així ho indiquen Mario Puga en *Los Incas, Sociedad y Estado*, i de George Vaillant en *La Civilización Azteca*, ambdós citats per NEUMAN, E. *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, Ediciones Pannedille, Buenos Aires, 1971, pàg. 21. Vid., també, TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas Penitenciarios y sus prisiones, Derecho y Realidad*, ob. cit., pàgs. 25 i 34, l'autor cita a CARRANCA I RIVA, R., *Derecho penitenciario: cárcel y penas en México*, México, 1974, pàgs. 11 i ss.

modalitats de presó, a imposar, ambdues, a persones ja condemnades per la comissió d'un delictes, i és probable que aquests plantejaments siguin reflex i interpretació dels estats d'opinió de la societat grega en relació a la institució carcerària.<sup>17</sup> En concret Plató proposava la construcció d'una presó correccional a prop d'on es reunia el Consell Nocturn, els membres del qual vetllarien per la seguretat i la reeducació de les persones allí empresonades, per a ensenyar-los la virtut de l'ànima; i d'altra banda, d'una presó aflictiva, destinada al suplici, a més que amb la finalitat d'atemorir la població, proposava situar-la al mig del país, al lloc més aïllat i agrest possible.<sup>18</sup> No obstant això, de les tres modalitats de presó indicades els grecs únicament van conèixer la de custòdia. Ells van conèixer les penes de multa, mort, assots, desterrament, prohibició d'entrada a un territori o l'obligació de realitzar rituals purificadors, però no, en canvi, la pena de presó, ni cap altra privativa de la llibertat.<sup>19</sup>

Tot i que tant a Grècia com a Roma als esclaus se'ls podia tancar en un local anomenat *ergastolo*, aquesta presó no tenia el seu fonament a la comissió d'un delictes sinó en un acte d'indisciplina. Es detenia provisionalment els esclaus que no volien treballar.<sup>20</sup> El mateix val a

---

<sup>17</sup>També cal tenir en compte que la civilització grega ens ha deixat mites i llegendes en què es fa referència a la pena de presó. Valen d'exemple la presó que va patir Ares, Deu de la guerra, durant tretze mesos, com a càstigs dels Alóades, per ajudar els Deus de l'Olimp, i la presó patida per Leimone, filla d'un noble d'Atenes. Aquesta va ser descoberta per son pare amb un amant i tancada en una presó juntament a un cavall, que va acabar menjant-se-la.

<sup>18</sup> Vid. PLATÓ, *Las Leyes*, edició de José Manuel Ramos Bolaños, Akal, Madrid, 1988, pàg. 460 i 461.

<sup>19</sup> A les penes de multa, mort, assots, desterrament, prohibició d'entrada a un territori o l'obligació de realitzar rituals purificadors, i als delictes als quals anaven aparellades aquestes penes es va referir PLATÓ, *Las Leyes*, ob. cit., Llibres IX i X, pàgs. 377 i ss.

<sup>20</sup> Vid. MOMMSEN, T., *El Derecho penal romano*, vol. II, traducció castellana de P. Dorado Montero, Jiménez Gil Editor, Madrid, 1999, pàg. 403; CUELLO CALÓN, E., *Penología*, Editorial Reus, Madris, 1920, pàg. 105, nota 1; del mateix autor, *Moderna penologia*, tom. I, Bosch, Barcelona, 1958, pàg. 300; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 22; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 11 i 12; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, Edersa, Madrid, 1983, pàgs. 75 i 76; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, tercera edició, Tirant lo Blanch, València, 2012, pàg. 95.



dir en relació a la presó per deutes, que van conèixer tant grecs com romans,<sup>21</sup> així com també en relació a les presons de guerra gregues. Quant a les primeres es dirà que en realitat més que com a càstig específic van funcionar com a mecanisme de custòdia dels deutors, perquè no fugiren sense pagar el deute, i com a mesura coactiva, per a forçar-los a fer-ho, i que cessava quan complia el seu compromís. Va aparèixer com a sistema privat pel qual el deutor quedava sotmés al creditor, igual que si d'un esclau es tractara, retingut a sa casa i mantingut amb pa i aigua, fins que posteriorment va aparèixer un sistema públic de reclusió de deutors. I pel que fa a les presons de guerra, Bruno Brehm explica que als ciutadans d'Atenes que eren duts com a presoners a Siracusa se'ls conduïa a les *latomies*, que eren canteres profundes i estretes de parets escarpades, exposades a la intempèrie, on s'amuntegaven els presoners, que patien fam i set. Existien diverses presons d'aquesta classe i, després de dies de turment i captiveri, els presoners eren alliberats, excepte els itàlics i els grecs de Sicília, que eren venuts com a esclaus. D'altres, però, hi van romandre tancats i res no se sap sobre el seu destí. Pot ser que alguns van ser alliberats després de pagar un rescat, d'altres per dignitat i bona conducta, etc.<sup>22</sup> A Roma no va haver presons de guerra pròpiament, però si es va conèixer l'arrest militar, que va continuar vigent en època imperial.<sup>23</sup>

---

<sup>21</sup> Vid. MOMMSEN, T., *El Derecho penal romano*, ob. cit., vol. I, pàg. 51, i vol. II, pàgs. 390, 391 i 403; CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 105, nota 1; del mateix autor, *Moderna penología*, tom. I, pàg. 300; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 22; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàg. 11; ESCUDERO, J. A., *Cinco siglos de Cárceles*, en "Historia 16", extra VII, octubre 1978, pàg. 7; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, vol. I, ob. cit., pàg. 37; TELLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit, Madrid, 1998, pàgs. 26 i 27; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, Ministerio del Interior, Secretaría General técnica, Madrid, 2005, pàg.18; JUANATEY DORADO, C., *Manual de Derecho penitenciario*, Iustel, Madrid, 2011, pàg. 50; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 96.

<sup>22</sup> Vid. BREHM, B., *Tiranias, Cárceles y Suplicios de todos los tiempos*, traducció castellana de Carmen Virgil, vol. I, Luís de Caralt Editor, Barcelona, 1973, pàg. 93 i 94.

<sup>23</sup> Vid. MOMMSEN, T., *El Derecho penal romano*, ob. cit., vol. I, pàg. 310.

En qualsevol cas, a diferència dels grecs, els romans sí van conèixer la pena de presó. Tot i que durant l'època romana va regir la màxima d'Ulpià "carcer ad continendos homines non ad puniendos haberi debet",<sup>24</sup> van existir excepcions a la regla general de la presó custòdia.<sup>25</sup> Va haver alguns casos en què la pena de mort es va transformar en pena de presó perpètua,<sup>26</sup> a banda que aquesta també es va imposar en algun cas aïllat com a pena principal, com en una ocasió en què el Senat va condemnar a una persona a acabar els seus dies en una presó per haver-se tallats els dits de la mà esquerra per a eximir-se d'anar a la guerra.<sup>27</sup>

A aquesta pena de presó, que seguint la classificació de Plató podria anomenar-se aflictiva, no se'n va sumar altra de tipus correccional, no de moment. Perquè s'impose una pena d'aquesta classe caldrà esperar a l'Edat Mitjana, i perquè es construïsquen o habiliten llocs específics

---

<sup>24</sup> Aquesta cèlebre frase d'ULPIÀ la trobem al *Corpus Iuris de Justinia*, Digesto, 48, 19, 8, paràgraf 9.

<sup>25</sup> És probable que una presó pública on retenir els acusats (presó custòdia) tardara a aparèixer a Roma. La tradició romana atribueix la construcció de l'edifici destinat a presó de la comunitat (*carcer*), emplaçat al mercat, al rei Anc i, la del calabós (*tullianum*), al rei Servi Tul·li. Tot i emprar-se altres edificis com a presó custòdia, ni a l'Època Republicana ni a la Imperial va existir més que una presó pública com a tal. Durant aquest període les presons romanes van comptar amb cert entramat organitzatiu i es dividien segons el règim a aplicar. I juntament al tancament en presó pública, i diferent a l'*ergastulum*, a Roma es podia ordenar l'arrest en una casa privada. Aquesta pràctica va perdurar fins i tot en Època Imperial però, segurament quedava limitada a persones de millor condició i, especialment, quan ho exigia la manca de capacitat o la inseguretat de la presó pública. Vid. MOMMSEN, T., *El Derecho penal romano*, ob. cit., vol. I, pàgs. 309, 310 i 311; THOT, L., "Ciencia penitenciaria", cit., pàg. 20; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 76; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 29 i 30.

<sup>26</sup> Vid. MOMMSEN, T., *El Derecho penal romano*, ob. cit., vol. II, pàg. 361; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 75; TÉLLEZ TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 28; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 18.

<sup>27</sup> Vid. MORO RODÍRGUEZ, A., "La prisión en la Roma antigua", en *Revista de la Escuela de Estudios Penitenciarios*, núm. 19, octubre de 1946, pàg. 591; i TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 28.

on complir-la a l'Edat Moderna. Ara bé, cal tenir en compte que els romans van conèixer altres penes privatives de llibertat, a les quals es va recórrer per a explotar la força de treball dels delinqüents. Sobretot en èpoques en què la seua economia esclavista comptava amb una demanda gran d'esclaus i una oferta baixa, es va recórrer a la pena pèrdua de privació de llibertat. En un principi la persona condemnada quedava convertida en una propietat més de l'Estat, que acostumava a vendre'l o entregar-lo a l'estranger, però amb el temps la pena a perdre la llibertat va passar al Dret penal privat com a pena principal i autònoma que requeia sobre el culpable de furt per a convertir-lo en propietat de la víctima, que no estava obligada a vendre'l a l'estranger. La manca d'esclaus també farà que s'aplique, des de l'època del principat, una pena nova, la de treballs forçats. Existien dues modalitats de compliment d'aquesta pena: els treballs a les mines i els treballs públics. La primera, la *damnatio in metallum*, era la segona pena més temuda –la primera era la de mort– i consistia en convertir el penat en esclau i obligar-lo a treballar a les mines, i encara que no era aquesta la pretensió, almenys en principi, també implicava una privació de llibertat. La pena de treballs públics consistia a arreglar carrers, netejar el clavegueram, fer de barber, etc., s'hi aplicava a persones lliures i podia ser de durada perpètua, a més que no implicava privació de llibertat, però sí del dret de ciutadà, o podia ser temporal, cas aquest en què sí suposava privació de llibertat. La pena temporal s'hi aplicava amb més freqüència que no la perpètua i es considerava summament greu la pèrdua de llibertat que comportava, molt més que els treballs a què obligava. D'altra banda, a partir d'un moment que no es coneix amb precisió, també va començar a aplicar-se la pena a ser entregats a escoles d'esgrima, obligats a participar als jocs públics i a les caceres, de caràcter públic o privat, que eren penes quasi tan greus com la de mines i duïen implícita, també, una privació de llibertat, però van ser abolides per Honori. I juntament a les anteriors es té constància que durant les persecucions contra els cristians, a les dones honrades se les tancava de per vida en prostíbuls públics. Aquesta, però, no era una mesura general, sinó que responia, més aviat, a l'excés de zel d'alguns funcionaris públics.<sup>28</sup>

---

<sup>28</sup> En relació a aquestes excepcions a la presó custòdia, vid. MOMMSEN, T.,

## 1.2. Edat Mitjana

En la legislació medieval castellana s'hi troben referències constants a la presó custòdia. Així passa en *el Fuero Juzgo*,<sup>29</sup> *el Fuero Real*<sup>30</sup> i *el Ordenamiento de Alcalá*,<sup>31</sup> entre d'altres, i també en *las Partidas*, on a més de recollir-se de manera expressa la màxima llatina que prohibia l'ús de la presó com a pena,<sup>32</sup> preveia la possibilitat de tancar preventivament els acusats que mereixien pena de mort o corporal, tot separant els *hombres vils* dels *hombres honrados*,<sup>33</sup> a les dones, en canvi, se les podia tancar preventivament al monestir de Dueñas.<sup>34</sup> D'altra banda, també es va recórrer a la presó per deutes, prevista en *el Fuero Real*,<sup>35</sup> en *l'Ordenamiento de Alcalá*<sup>36</sup> i en molts furs municipals medievals. En el fur de Béjar, en el d'Usagre, en el de Jaca i en el Fur de Miranda de l'Ebre,<sup>37</sup> per exemple. En *las Partidas*, en canvi, sembla que es preferia assotar públicament<sup>38</sup> o desterrar<sup>39</sup> els condemnats insolvents.

Les penes pecuniàries, els assots i la pena de desterrament, així com les mutilacions i la pena de mort, penes, totes, revestides de crueltat i escenificació, eren aquelles que s'imposaven més freqüentment durant

---

*El Derecho penal romano*, ob. cit., vol. I, pàg. 49, i vol. II, pàg. 361, 389, 390, 393 a 397 i 405. En relació als treballs forçats, vid., també: CUELLO CALÓN, E., *La moderna penología*, vol. I, ob. cit., pàg. 409; SELLING, T., "Reflexiones sobre trabajo forzado", en *Revista Penal y Penitenciaria*, anys 1965/1966, pàg. 44; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, vol. I, ob. cit., pàgs. 38 i 39; TELLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 27 i 28; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, Ministerio del Interior, Secretaría General técnica, Madrid, 2005, pàg.18; JUANATEY DORADO, C., *Manual de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 50.

<sup>29</sup> Fuero Juzgo, Llibre VII, Títol IV, lleis 3 i 4, per exemple.

<sup>30</sup> Fuero Real, lleis 12 a 17, per exemple.

<sup>31</sup> Ordenamiento de Alcalá, Títol XXIV: "De las medidas e de los presos".

<sup>32</sup> Partida VII, títol XXVI, Llei 4.

<sup>33</sup> Partida VII, Títol XXIX, Llei 4.

<sup>34</sup> Partida VII, Títol XXIX, Llei 5.

<sup>35</sup> Fuero Real, Llibre IV, Títol V, Llei 12; Llibre IV, Títol X, lleis 1 i 7.

<sup>36</sup> Ordenamiento de Alcalá, Títol XX, Llei 14, per exemple.

<sup>37</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Moderna penología.*, ob. cit., vol. I, pàg. 356.

<sup>38</sup> Partida VII, Títol XXIV, Llei 11; Títol XXVI, lleis 2 i 5, per exemple.

<sup>39</sup> Partida VII, Títol IX, Llei 12, per exemple.

aquest període, però no és menys cert que també es va recórrer a la presó com a pena, de manera excepcional però amb una freqüència major que en època romana, a més que no sols es va conèixer la presó aflictiva, sinó també la presó correccional. Efectivament, aquesta pena de vegades s'imposava pensant únicament en el càstig i la intimidació, i convé tenir en compte que en el *Fuero Juzgo* estava prevista per a les persones que incompliren la presó custòdia, per a aquelles que enganyaven el guardador o per als guardadors que no complien la seua obligació de custòdia,<sup>40</sup> o que en el fur municipals donat a Escalona per ordre de Ferran III es preveia la seua imposició a qui lesionara un altre, durant un any, a complir a la casa del querellant.<sup>41</sup> Convé saber, d'altra banda, que també existia la presó d'Estat, la qual s'utilitzava contra els enemics del poder polític, de vegades amb una funció de custòdia però altres vegades com a pena privativa de llibertat autèntica, de tipus aflictiu, que s'imposava per haver comés delictes de traïció.<sup>42</sup> Però també hi havia altres vegades en què, en canvi, el propòsit recercat era, principalment, el penediment, l'esmena i correcció, i val d'exemple el fet que en el *Fuero Juzgo* estava prevista per als homes que tenien relacions sexuals amb altres homes, els quals, a més de pena de castració i desterrament, eren tancats en presó o obligats a complir penitència forçada pels seus pecats.<sup>43</sup>

---

<sup>40</sup> *Fuero Juzgo*, Llibre VII, títol IV, Llei III; Llei IV.

<sup>41</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penologia*, ob. cit., pàg. 130; i del mateix autor, *La moderna penologia*, ob. cit., volum I, pàg. 356. Aquest autor també cita altres furs municipals en què estava prevista la pena de presó. En concret, en el Fur donat a Medinaceli per Alfons el Batallador establia aquesta pena, a complir en casa del penat o en presó pública, i fixava un límit màxim de durada de vint-i-set dies. També en els Furs d'Usagre i el de Jaca, també es troben disposicions anàlogues a les anteriors, igual que en l'Ordenament del Consell d'Oviedo per al cas de no execució d'altres penes, o com a pena principal en l'Ordenament d'Alcalà i al Quadern atorgat a petició dels procuradors de les Corts de Valladolid, etc.

<sup>42</sup> En relació a les presons d'Estat, vid., Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 77; GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penologia*, ob. cit., pàg. 72; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 32; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 18; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 96.

<sup>43</sup> *Fuero Juzgo*, Llibre III, Títol V, Llei 5.

I al llarg de l'Edat Mitjana també es va recórrer a la pena de cadena, així com a la pena de reclusió en una ordre religiosa o monestir. La de cadena va aparèixer prevista per primera vegada en l'*Ordenamiento de Alcalá* i és una varietat de la presó aflictiva. Es prevenia castigar amb pena de cadena a “los guardadores de los presos si non los guardaren bien”,<sup>44</sup> a “los que cometieron á los oficiales para ferir, ó matar”,<sup>45</sup> a “los que fiçieren ayuntamiento de gentes contra los oficiales”,<sup>46</sup> a “los que prenden presos á los oficiales de las Villas o lugares, ó oficiales de ayuntamiento, o los embargue”,<sup>47</sup> i a “los que façen yerros con alguna serventa de casa de su Sennor”.<sup>48</sup> D'altra banda, la pena de reclusió en ordre religiosa o monestir és una varietat de la presó correccional. En el *Fuero Real* d'Alfons IX estava previst imposar la pena de tancament en ordres religioses els homes que tenien relacions amb familiars i cunyades per a fer penitència perpètuament, o fins que el monarca ordenara,<sup>49</sup> i a les dones que eixien del monestir per a casar-se amb algun home se les obligava a tornar<sup>50</sup> i, per tant, se les privava allí de llibertat de manera forçada. En *Las Partidas* hi havia previst el tancament de la dona adúltera al monestir de Dueñas.<sup>51</sup>

És important tenir en compte que la presó de tipus correccional abans d'aparèixer prevista en el Dret laic ho va estar en el Dret canònic. El *Libri Poenitentialis*, font principal d'aquell que conté una sèrie d'instruccions donades als confessors perquè administraren el sagrament de la penitència i detalla quines són les penitències a imposar a tots els pecadors,<sup>52</sup> i hi ha prevista, entre aquestes, la de tancament. A través del tancament, i gràcies a la solitud, el silenci i l'oració, es pretenia facilitar la reflexió, l'esmena, el penediment, la correcció i el perdó de Déu. Als clergues que incorrien en pena

---

<sup>44</sup> Ordenamiento de Alcalá, Títol XX, Llei 5.

<sup>45</sup> Ordenamiento de Alcalá, Títol XX, Llei 8.

<sup>46</sup> Ordenamiento de Alcalá, Títol XX, Llei 12.

<sup>47</sup> Ordenamiento de Alcalá, Títol XX, Llei 14.

<sup>48</sup> Ordenamiento de Alcalá, Títol XXI, Llei 2.

<sup>49</sup> Fuero Real, Llibre IV, Títol VIII, Llei 1a.

<sup>50</sup> Fuero Real, Llibre IV, Títol VIII, Llei 2.

<sup>51</sup> Partida VII, Títol XVII, Llei 15.

<sup>52</sup> Vid. SCHIAPPOLI, “Diritto penale canonico”, en *Enciclopedia del Diritto*

*Penale Italiano*, vol. I, Pessina, Milano, 1905.

eclesiàstica se'ls recloïa a dins d'un monestir (*detrusio in monasterium*) mentre que als heretges i delinqüents jutjats per la jurisdicció canònica se'ls tancava en locals destinats a la reclusió de condemnats (*carceres*) i, en funció de la gravetat del delicte comés en Dret comú, el tancament podia ser en règim comú (*murus largus*) o cel·lular (*murus arctus o arctissimus*). Cal tenir en compte, en qualsevol cas, que tampoc l'Església Catòlica va imposar sempre la pena de presó amb aquell propòsit correccional. Juntament a aquestes presons l'Església Catòlica va recórrer a la presó aflictiva. És el cas dels *vade in pace*, dels quals es té constància a partir del segle XII. El primer es va construir al monestir de San Marino dei Campi, però aviat es va exportar a moltes altres ciutats europees. Eren masmorres subterrànies o pous on els presos eren despenjats amb una corda i no tardaven a morir –per això que els deien la locució *vade in pace*. Altres calabossos eclesiàstics del mateix estil van ser els anomenats *oubliettes*, emprats a França durant l'època medieval.<sup>53</sup>

D'altra banda, també convé saber que en les legislacions laiques d'aquell llavors apareixien previstes algunes penes privatives de llibertat que recorden a les romanes. Així, equivalent a la pena romana de pèrdua de la llibertat, en el *Fuero Juzgo* estava prevista la pena a convertir-se en vassall, que havia de recaure sobre alguns adúlterers o gent que havia afavorit l'adulteri,<sup>54</sup> sobre les dones lliures que avortaven amb herbes i els vassalls que les ajudaven a avortar,<sup>55</sup> sobre qui no tenia per a pagar el rescabament dels danys causats per un furt comés per ell o pel seu vassall,<sup>56</sup> sobre qui no tenia diners per a pagar la pena pecuniària imposada per vendre fills d'homes lliures a

---

<sup>53</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penologia*, ob. cit., pàg. 105; el mateix autor en *La moderna penologia*, ob. cit., pàgs. 301 i 309; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 27, 28 i 29; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 17 a 20; GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penologia*, ob. cit., pàgs. 72 a 74; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de Ciencia Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 78 a 80; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 33 i 34; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 18; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 96.

<sup>54</sup> *Fuero Juzgo*, Llibre III, Títol V, Llei 2.

<sup>55</sup> *Fuero Juzgo*, Llibre IV, Títol III, lleis 3 i 5.

<sup>56</sup> *Fuero Juzgo*, Llibre VII, Títol II, Llei 13.

l'estranger,<sup>57</sup> i sobre les persones que falsificaven o minvaven moneda o maravedís i no tenien diners per a pagar pena pecuniària.<sup>58</sup> També el *Fuero Real* castigava d'aquesta manera a qui falsificava o minvava moneda de plata i no podia pagar la pena pecuniària<sup>59</sup> i en *Las Partidas*, apareix prevista la pena de cavar a les mines i metalls del rei,<sup>60</sup> equivalent a la *damnatio in metallum*, i molt semblant a l'anterior, la pena consistent a “labrar en las labores del rey”, a imposar a qui furtava ramat,<sup>61</sup> a qui trencava sepulcres o desenterraven els morts<sup>62</sup> o per als pares que mataven la filla casada mentre cometia adulteri o a l'amant, però no als dos.<sup>63</sup> Passa, però, que, tal com va informar Cuello Calón, és quasi segur que aquestes penes mai no s'aplicaren.<sup>64</sup>

### 1.3. Edat Moderna

Durant l'Edat Moderna van continuar existint les presons eclesiàstiques i, també vinculades a la religió, van aparèixer les presons de la Inquisició,<sup>65</sup> i en el Dret laic, no obstant regir encara la màxima d'Ulpià, a banda que van continuar existint durant un temps les presons d'Estat, van continuar previstes, tant en la *Nueva Recopilación* com en la *Novísima Recopilación*, les penes de cadena i presó. La primera s'aplicava a qui intentava ferir, matar o deshonrar alguns oficials,<sup>66</sup> per atemptar contra jutges i equivalents<sup>67</sup> o per tenir relacions sexuals amb una serventa a la casa del senyor,<sup>68</sup> i tenia una

---

<sup>57</sup> Fuero Juzgo, Llibre VII, Títol III, Llei 3.

<sup>58</sup> Fuero Juzgo, Llibre VII, Títol VI, Llei 2.

<sup>59</sup> Fuero Real, Llibre IV, Títol XII, Llei 7.

<sup>60</sup> Partida VII, títol XXXI, Llei 4.

<sup>61</sup> Partida VII, Títol XIII, Llei 20.

<sup>62</sup> Partida VII, Títol IX, Llei 12.

<sup>63</sup> Partida VII, Títol XVII, Llei 14.

<sup>64</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 169; i del mateix autor, *Moderna penología*, tom I, ob. cit., pàgs. 409 i 410.

<sup>65</sup> Vid. TELLERCHEA IDIGORAS, J. I., “Las carceles inquisitoriales”, en *Historia* 16, extra VII, octubre 1978, pàgs. 55 i ss.

<sup>66</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol 22, Llei 4. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol X, Llei 4.

<sup>67</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol 22, Llei 5. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol X, Llei 5.

<sup>68</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol 20, Llei 8. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXIX, Llei 2.



durada de sis mesos o un any. La pena de presó es va imposar com a subsidiària en cas d'impagament,<sup>69</sup> però també com a principal quan s'ofenia de paraula a Déu o a la Verge,<sup>70</sup> si es feien juraments per vida de Déu,<sup>71</sup> si es jurava el nom de Déu en va,<sup>72</sup> per disfressar-se en carnestoltes,<sup>73</sup> per injuriar el pare o la mare<sup>74</sup> o, si es tractava d'un criat, per injuriar els senyors<sup>75</sup>, per exemple, casos aquests en què principalment es recercava el penediment i esmena dels culpables, la seua correcció. Però més important que açò és l'aparició de les cases de correcció i, també, de les cases galera, que almenys en territori espanyol van aparèixer abans que aquelles altres.

En relació a les cases de correcció val a dir que en territori espanyol la primera vegada que es va imposar una pena de reclusió en una casa d'aquesta classe va ser l'any 1776, per ordre de Carles III de Borbó, però en altres territoris la pena en qüestió feia molt de temps que venia imposant-se, i en general els penitenciaristes estan d'acord en què tota manifestació de privació de llibertat anterior ha de tenir-se com a excepció del principi general de la presó custòdia i que el seu sorgiment marca el naixement de la pena de presó moderna, que amb aquelles cases es va descobrir una forma nova de reprimir la criminalitat i d'entendre la utilitat de la pena que en mesura major o menor ha inspirat tots els models penitenciaris posteriors. Les primeres cases de correcció apareixen a Anglaterra i Holanda, i els seus destinataris van ser captaires, vagabunds i altra gent de mal viure, persones pobres en definitiva, marginats socials.

---

<sup>69</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol VII, Llei 2; Títol XX, Llei 2, per exemple. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXIII, lleis 1 i 15; Títol XXV, Llei 1, per exemple.

<sup>70</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol IV, Llei 5. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol V, Llei 4.

<sup>71</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol IV, Llei 6. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol V, Llei 6.

<sup>72</sup> Nueva Recopilación, Llibre I, Títol I, Llei 10. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol V, Llei 8.

<sup>73</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol XV, aut. 2. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XIII, Llei 3.

<sup>74</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol X, Llei 1. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXV, Llei 4.

<sup>75</sup> Nueva Recopilación, Llibre VI, Títol XX, Llei 3. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXV, Llei 5.

Cal tenir en compte que durant l'Edat Mitjana el pobre era un element plenament acceptat i integrat dins del sistema de relacions socials, econòmiques i religioses, necessari per a l'equilibri i el manteniment de l'estructura social estamental i per al sosteniment del sistema econòmic feudal, al qual va contribuir la creença que benaventurats eren els pobres d'esperit, aquells que a més de ser pobres acceptaven resignadament i amb humilitat la seua condició, igual que benaventurats eren els misericordiosos, aquells que es compadien de la misèria d'altres i practicaven la caritat. Però açò canviarà, per raons diverses.<sup>76</sup> Cal tenir present, d'una banda, que com a conseqüència de la crisi del sistema de producció feudal i per l'expropiació violenta i intermitent de les terres, va quedar una massa enorme de camperols expulsats d'aquelles terres que van acabar convertits en picaportes, vagabunds i lladres, o dedicant-se a la prostitució. És important saber, igualment, que la revolució religiosa i mental de la regeneració humanista, així com la conjuntura social i econòmica nova, van provocar canvis als sistemes de valors. L'humanista Lluís Vives va realitzar una reinterpretació de la benaventurança de la pobresa que va significar la dessacralització o secularització d'aquesta, tot afirmant que benaventurats són únicament els pobres que menges del pa adquirit amb el treball de les seues mans. Aquell es basava en les paraules de San Pau, segons el qual la llei de Déu subjecta les persones al treball.<sup>77</sup> Vives, i com ell molts altres humanistes, entre ells Tomás Moro i Erasme de Rotterdam, van mostrar preocupació pels perills representats pels pobres, perquè a més de dur una vida libidinosa i pecaminosa, acudien a les esglésies i molestaven els qui buscaven recollir-se i orar, i per raons higièniques, perquè a més d'arrossegar brutícia i infectar-ho tot, les prostitutes propagaven malalties de transmissió sexual, i van subratllar la necessitat de prendre mesures, i a aquestes veus s'uniren les dels grans reformadors

---

<sup>76</sup> Vid. ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España, Promociones y Publicaciones Universitarias*, pàgs. 29 i ss.; GARCÍA RAMÍREZ, S., en l'estudi introductor a l'obra de John Howard, *El estado de las prisiones en Inglaterra y Gales*", traduït per José Esteban Calderón, Fondo de Cultura Económica, México, 2003, pàgs. 62 i 69.

<sup>77</sup> Vid. VIVES, L., *Tratado del socorro de los pobres*, traducció espanyola de J. De G. Nieto e Ivarra, València, edició commemorativa 1492-1992, Ministerio de Asuntos Sociales, 1991, pàgs. 192, 193 i 198.

religiosos, entre ells Luter i Calví. No només volien prohibir la mendicitat sinó que pretenien, també, la imposició de treballs obligatoris als pobres i desocupats, proporcionar ajudes mínimes i centralitzar els recursos assistencials a les ciutats. En tercer lloc, també cal tenir present que en el moment en què van aparèixer les cases de correcció la indústria tèxtil estava en plena expansió i transformació, el qual exigia mà d'obra en abundància. Si es tancava aquella massa enorme de pobres i desocupats i se'ls obligava a treballar s'aconseguiria inculcar-los una mentalitat productiva i uns hàbits laborals, convertir-los en mà d'obra dòcil i productiva i en ciutadans útils i contribuents.<sup>78</sup> Per últim, convé apuntar que d'aquesta manera també es possibilitava controlar els preus dels jornals, abaratir-los, i amb açò incrementar els guanys de la burgesia industrial.<sup>79</sup>

---

<sup>78</sup> Els primers en plantejar la relació entre el règim punitiu i el sistema de producció van ser RUSCHE, G. - KIRCHHEIMER, O., en *Punishment and social structure*, Russell & Russell, New York, 1968. La tesi per ells plantejada l'han compartida, amb matisos, altres autors. Es dirà que la presó és una arma al servei de poder en un sentit doble, ja que té una finalitat utilitària, basada en aprofitar la força del treball dels reus, però també una finalitat de control social. Vid., BARATTA, A., *Criminología crítica y crítica del Derecho penal. Introducción a la sociología jurídico-penal*, Siglo veintiuno editores, Argentina, 1986, pàgs. 200 i ss.; el mateix autor en "Observaciones sobre las funciones de la cárcel en la producción de las relaciones sociales de desigualdad", en ALBERTO ELBERT, C. (Dir.), *Criminología y Sistema Penal. Compilación in Memoriam*, Editorial B de F, Montevideo - Buenos Aires, 2006, pàgs. 357 i ss.; MELOSSI, D. - PAVARINI, M., *Carcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, traducció al castellà de Xavier Massimi, Siglo Veintiuno, Madrid, 1980; FOUCAULT, M., *Vigilar y Castigar*, traducció de Aurelio Garzón del Camino, novena edició, Siglo Veintiuno de España Editores, Madrid, 1994; LIS, C. - SOLY, H., *Pobreza y Capitalismo en la Europa preindustrial*, Akal, Madrid, 1984; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit.

<sup>79</sup> No era nova la idea de forçar a treballar els malfeiners amb aquell propòsit, però anteriorment s'havia fet per a controlar la inflació. Es pretenia baixar el preu dels jornals per a contribuir a la baixada dels preus dels productes. A Anglaterra, al final de la primera meitat del segle XVI la crisi demogràfica motivada per la crisi agrària i per les guerres constants es va accentuar de manera notable com a conseqüència de la pesta negra de 1348, i va anar acompanyada d'una crisi productiva i alimentària. La manca de treballadors va dur els terratinents a incrementar el preu dels sous i a encarir el preu dels bens i per a forçar la caiguda d'aquests preus el rei Eduard III va promulgar l'any 1349 l'Ordinance of Labourers -revisada un any després- en què es prohibia que els particulars donaren almoïna als captaires aptes per treballar i, d'aquesta manera, forçar-los a fer-ho. Vid.

Van ser els humanistes i els reformadors religiosos els primers en proposar la creació de cases de correcció, encara que no com a llocs de compliment d'una condemna penal. Vives, per exemple, com a estratègia per a solucionar els problemes representats per la pobresa, proposava la creació d'hospitals, hospicis, cases de misericòrdia i albergs on asilar i posar a treballar els desemparats, per a ajudar-los a combatre l'ociositat i a fer-se càrrec de la pròpia manutenció.<sup>80</sup> Però des que l'humanista valencià va realitzar aquesta proposta fins que van aparèixer les primeres cases de correcció la vagància, la mendicitat i les altres conductes afins es van intentar combatre d'altra manera. Aquestes van passar de ser tolerades a ser criminalitzades, perseguides i castigades amb penes com la picota o el cep, els assots, la marca, l'expulsió d'un territori o fins i tot la mort. Així va passar, per posar un exemple, a Anglaterra. En temps d'Enric VII, més exactament l'any 1494, es va promulgar la *Vagabonds and Beggars Act*, que ordenava que els vagabunds i les persones sospitoses de viure en aquell estat foren immobilitzades en ceps durant un temps de tres dies i tres nits, al llarg dels quals no ingeririen més substàncies que pa i aigua, i que després foren expulsades del poble, pena aquesta que l'any 1530, durant el regnat d'Enric VIII, va ser substituïda per la d'assots. Ara bé, aquell mateix any es va optar per diferenciar entre pobresa fingida i pobresa vertadera, sobre el fonament únic de l'aptitud per al treball subordinat. Així es va fer per primera en l'Estatut de Londres de 1530, i des de llavors en relació als pobres vertaders es va intentar realitzar una mena de política social, que no contemplava l'obligació de treballar, almenys no en principi, i sols la pobresa fingida era criminalitzada i durament reprimida, fins i tot amb una severitat major que abans. L'any 1547, durant el regnat d'Eduard VI, es va aprovar una llei per la qual els pobres fingits serien castigats amb les penes de servitud i marca, a no ser que foren reincidents, ja que en aquest cas la pena a imposar era la de mort, i encara una llei de 1572, aprovada durant el regnat d'Isabel I, quan ja existien diverses cases de correcció, ordenava perforar les orelles dels captaires condemnats per primera vegada i la mort per força dels condemnats

---

CARTWRIGHT, F.F., *Disease and History*, Barnes & Noble, New York, 1991, pàgs. 32 a 46.

<sup>80</sup> Vid. VIVES, L., *Tratado del socorro de los pobres*, ob. cit., pàg. 113.

per segona vegada. Finalment, però, va acabar per imposar-se el confinament massiu amb obligació de treballar com a estratègia per a resoldre un problema social que havia adquirit unes proporcions alarmants.

A Anglaterra la primera casa de correcció va aparèixer l'any 1555 i va ser ubicava a Bridewell, Londres, però la seua generalització es va produir l'any 1575 quan, per una llei referent al càstig dels vagabunds i alleujament dels pobres, es va ordenar que havia d'haver, almenys, una casa de correcció a cada regió. Tot i això, es creu que el seu desenvolupament no va ser massa considerable fins 1670, any en què es va aprovar una llei que definia l'estatut d'aquelles cases i regulava la seua gestió i administració, just en un moment en què Anglaterra estava començant a sortir de la depressió econòmica que va marcar els anys centrals d'aquest segle. La crisi comercial i la financera van repercutir en la producció industrial, que es va estancar, fins que a partir de 1670, i de manera gradual, es van recuperar el comerç i la indústria. L'any 1697 es va construir la primera casa de correcció nacional. Uns anys més tard, el 1703, se'n creaven la segona (a Worcester) i la tercera (a Dublín). A partir d'aquestes tres "pioneres", les institucions referides van començar a estendre's per tota Gran Bretanya. Els interns rebien assistència i formació religiosa, però es prioritzava el treball, igual que passava a les cases de correcció holandeses.<sup>81</sup> Tot i que es prioritzava el treball, regia la màxima "ora et labora".<sup>82</sup>

---

<sup>81</sup> En relació a les cases de correcció angleses, vid., CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 106; *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 303; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 30; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàg. 20; MELOSSI, D – PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, ob. cit., pàgs. 29 i ss. i 55 i ss.; FOUCAULT, M., *Vigilar y castigar*, ob. cit., pàg. 127; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., pàg. 51; GARCÍA VALDÉS, C., *Estudios de Derecho penitenciario*, Tecnos, 1982, pàgs. 33 i 34; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 81; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, Donostia – San Sebastián, 1982, pàg. 42; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión*, ob. cit., pàg. 40; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 41; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 19; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las*

A Holanda, la primera casa d'aquesta classe va aparèixer l'any 1596, a Amsterdam, i en un principi sols s'admetien homes. Se la coneixia amb el nom de Rasphuis perquè els subjectes allí privats de llibertat eren destinats al raspat de fusta i sotmesos a una dura disciplina. El treball es realitzava en comú durant el dia<sup>83</sup> i, segons von Hentig, als qui no volien treballar, se'ls col·locava en una cubeta i, mitjançant una bomba, es feia que l'aigua anara pujant fins arribar a l'alçada del coll. El malfeiner, per por a ofegar-se, es donava presa a enxiquir aigua i no parava de treballar fins que l'aigua desapareixia.<sup>84</sup> A la façana d'aquesta institució es podia llegir la frase següent: "L'home pot ser sotmés, ja que mitjançant el fuet ho són els més ferotges animals". I, al seu costat, es podia llegir aquesta al·legoria: "Un carro arrastrat per lleons, porcs senglars i tigres als quals el conductor assota amb el seu fuet". És per açò que Radbruch assegurava que els alliberats d'aquestes cases més que corregits eixien domats.<sup>85</sup> Un any després, el 1597, també a Amsterdam, es van obrir cases de correcció per a dones. En aquestes cases, anomenades Spinhuis, les internades filaven i es dedicaven a tasques de manufactura. La disciplina, duríssima, també imperava en aquests centres. A la façana d'aquesta casa lluia la llegenda: "No temes. No venge el delictes, sols obligue a ser bo". També se sap que l'any 1603 es va obrir una secció especial i secreta per a joves. Allí anaven a parar menors rebels, díscols o perillosos

---

*consecuencias jurídicas del delito*, cinquena edició, Civitas, Madrid, 2011, pàg. 89; MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte general*, novena edició, Editorial Reppertor, Barcelona, 2011, pàgs. 695 i 696.

<sup>82</sup> Aquesta és una regla monàstica escrita per Benito de Nursia al segle VI, la base de les regles de la vida monàstica de tot occident. Mira al perfeccionament dels individus i de la comunitat.

<sup>83</sup> La cel·la individual sols s'utilitzava a títol de càstig suplementari; els detinguts dormien en cel·les compartides.

<sup>84</sup> Vid. VON HENTIG, H., *La pena II, las formas modernas de aparición*, traducció castellana i notes de José María Rodríguez Devesa, Espasa Calpe, Madrid, 1968, pàgs. 214 i 215.

<sup>85</sup> Vid. RADBRUCH, G., "Die ersten Zuchthäuser und ihr geistesgeschichtlicher Hintergrund", en *Elegantiae Juris Criminalis*, segona edició, Verlag für Recht und Gesellschaft, Basilea, 1950, pàgs. 123 i ss.

enviats pels seus pares, i també a ells se'ls proporcionaven treballs durs.<sup>86</sup>

Temps després les cases de correcció es van exportar a altres països, sobretot de l'òrbita protestant. A Alemanya es va imitar aquest model a les ciutats hanseàtiques i es van crear establiments anàlegs a Bremen (1609), Lübeck (1613), Osnabruck (1621), Hamburg (1629) i Danzig (1629). Suïssa, al segle XVII, també comptava amb els Schellenwerke. Al final del segle XVII vint ciutats centreeuropees contaven amb cases de correcció. També la presó de Gant, Bèlgica, erigida per Juan Vilain XIV l'any 1775 com a presó correccional, es va organitzar al voltant de la idea del treball. Fora dels països de l'òrbita protestant hi havia, per exemple, l'hospici de San Felip Neri, erigit a Florència en 1667 per Filippo Franci, i l'hospici de San Miquel, creat a Roma pel Papa Climent XI en 1704. Ambdós tenien com a objectiu, a més d'albergar orfes i ancians desvalguts, corregir joves delinqüents, els quals, a més de treballar, rebien instrucció elemental i religiosa. El lema d'aquesta institució era “no és bastant constrényer els perversos per la pena si no se'ls fa honrats amb la disciplina”. Queda clar que la seua finalitat era correccional,

---

<sup>86</sup> En relació a les cases de correcció holandeses, vid., també: CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 106; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 303 i 304; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 30 a 32; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 20 i 21; MELOSSI, D – PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, ob. cit., pàgs. 35 i ss.; FOUCAULT, M., *Vigilar y castigar*, ob. cit., pàg. 125; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., pàgs. 50 i 51; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 81 i 82; GARCIA VALDÉS, C., *Estudios de derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 35; ; del mateix autor, *Introducción a la penología*, ob. cit., pàg. 79; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàg. 42; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión*, ob. cit., pàg. 40; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 42 i 43; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 19 i 20; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 89; MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàgs. 695 i 696; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 96.

concretada en la sistematització del treball i en el sotmetiment a la instrucció religiosa.<sup>87</sup>

Tal com indica Melossi, a mesura que creixia el fenomen de la proletarització com a conseqüència de l'absorció de part de la massa de desocupats per la manufactura, la repressió minvava,<sup>88</sup> però aquell fenomen no es va produir al mateix temps en tots els llocs, a més que ho va fer al llarg d'un procés amb no pocs daltabaixos. Von Hentig va informar que “els disturbis religiosos, les guerres llargues, les expedicions militars destructores del segle XVII, la devastació del país, l'extensió dels nuclis urbans i la crisi de les formes feudals de vida i de l'economia agrícola havien ocasionat un augment enorme de la criminalitat al final del segle XVII i començament del XVIII. A açò s'afegeix la supressió dels convents, l'esmicolament dels gremis i el dubte, molt estès, sobre tota classe d'autoritat. S'havia perdut la seguretat. El món, espiritualment tancat als incrèduls, heretges i rebels, havia quedat enrere. A més a més, hi existien exèrcits vertaders de vagabunds i captadors”<sup>89</sup>. També Tomás y Valiente va descriure aquells anys com marcats per l'esgotament econòmic, les derrotes militars, la desorganització, l'abatiment, les grans pestes, la disminució de la població i l'augment de la misèria. No hi havia ni menjar ni treball per a tots, per això no estranyava veure, a les ciutats, lladres, estafadors i falsificadors de monedes i, als camins i

---

<sup>87</sup> Vid. THOT, L., “Ciencia penitenciaria”, cit, pàg. 24; CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 107; *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 304 a 306; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 32 i ss.; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 21 a 24; MELOSSI, D – PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, ob. cit., pàg. 52; FOUCAULT, M., *Vigilar y castigar*, ob. cit., pàgs. 125 a 127; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 83 i 84; GARCÍA VALDÉS, C., GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, ob. cit., pàg. 79; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàgs. 42 i 43; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 20 i 21.

<sup>88</sup> Vid. MELOSSI, D., “Cárcel y trabajo en Europa y en Italia en el periodo de la formación del modo de producción capitalista”, en *Carcel y Fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, ob. cit., pàg. 31.

<sup>89</sup> VON HENTIG, H., *La pena II, las formas modernas de aparición*, ob. cit., pàg. 214.



muntanyes, bandolers.<sup>90</sup> El problema de la pobresa lluny es resolde's es va transformar en un drama autèntic, i el temor i odi que encara en el segle XVIII despertaven aquells queda reflectit en una frase de Le Trosne: "Són insectes borrassos que destrueixen quotidianament la subsistència dels llauradors. Són, per parlar sense metàfora, tropes enemigues disseminades en la superfície del territori, que viuen sobre ell a discreció com en país conquerit i que imposen veritables contribucions amb el títol d'almoïna<sup>91</sup>".

En qualsevol cas, no és menys cert que fins i tot en el context descrit, i no obstant el rebuig que despertava tota aquella massa de pobres desocupats i famolencs, hi havia cert rebuig a les penes que amb anterioritat a la generalització de les cases de correcció s'havien aplicat. Von Hentig va informar del següent: "Era necessari defensar-se d'aquest llast o perill social, però així i tot, en realitat, despertaven certa simpatia si es comparava les seues actuacions amb les dels exèrcits estrangers, que tant d'espant i turment havien ocasionat. Aquestes legions de criminals menors erraven en manades pel país, esgolant-se secretament a les grans ciutats. Accions periòdiques de neteja els expulsaven, els marcaven a foc, els desallotjaven. Però, com en algun lloc havien de viure, anaven d'una a una altra ciutat. Eren massa per a enforcar-los a tots i la seua misèria, com tots sabien, era major que la seua mala voluntat<sup>92</sup>". La seua procedència també era coneguda: "uns apareixien de les aldees incendiades i de les ciutats saquejades, d'altres, víctimes de les seues creences, eren llançades als camins d'Europa".<sup>93</sup> Cal tenir en compte que durant la segona meitat del segle XVI, durant tot el segle XVII i, sobretot, al llarg del XVIII, el camp d'aplicació de la pena capital i altres corporals va començar a ser limitat paulatinament. En paraules de von Hentig "a la segona meitat del segle XVIII, l'arc de la pena de mort estava excessivament tens. No havia contingut l'augment dels delictes ni contribuït a

---

<sup>90</sup> Vid. TOMÁS Y VALIENTE, F., *El Derecho penal de la monarquía absoluta. Siglos XVI, XVII y XVIII*, Tecnos, Madrid, 1969, pàg. 265 i 266.

<sup>91</sup> LE TROSNE, *Memories sur les vagabunds*, 1764, pàg. 4, citat per FOUCAULT, M., en *Vigilar y castigar*, ob. cit., pàg. 81.

<sup>92</sup> VON HENTIG, H., *La pena II, las formas modernas de aparición*, ob. cit., pàg. 214.

<sup>93</sup> VON HENTIG, H., *La pena II, las formas modernas de aparición*, ob. cit., pàg. 214.

l'alleujament de les tensions socials; ni tampoc havia garantit la seguretat de les classes superiors”. I d'altra banda, en relació les penes de marca i desterrament, l'autor criticava que “havien contribuït al desenvolupament d'un bandidatge summament perillós, que s'estenia amb rapidesa impetuosa quan les guerres i les revolucions havien desacreditat i paralytat els poders vells”. Tampoc altres penes, com la de picota, van funcionar. Sembla ser que aquesta “fracassava freqüentment tractant-se de delictes lleus o de casos dignes de gràcia, perquè la publicitat de l'execució donava més lloc a la compassió i a la simpatia que a l'horror”.<sup>94</sup>

En cada època el poder ha disposat d'una sèrie de mecanismes per a mantenir la submissió i la fidelitat dels seus súbdits. En Època Medieval es recorria a penes com la mort, les mutilacions i els suplicis. El càstig requeia en tot el seu peu sobre el cos del delinqüent i era un dret del sobirà, el dret a fer la guerra al seus enemics. El càstig s'executava públicament per a deixar constància del poder d'aquell i perquè permetia al poble participar en certa mesura del càstig. Va arribar un moment, però, en què el poble va començar a mostrar-se contrari al rigor del poder punitiu per considerar-lo excessiu, injust o discriminatori. La por a l'agitació va contribuir a que desapareguera aquella teatralitat i duresa punitives.<sup>95</sup> Montesquieu ja va advertir que “és una observació perpètua dels autors xinesos que com més augmentava l'imperi els suplicis, més a prop era la revolució”.<sup>96</sup> Aquest va ser un de tants il·lustrats que van alçar la veu a favor d'imposar penes necessàries, moderades i proporcionades, les quals representaven la marca del progrés dels estats. Respecte a la necessitat de la imposició de pena, opinava l'autor que “tota pena que no es derive de la necessitat és tirànica”, i recorda que “la llei no és un mer acte de poder”.<sup>97</sup> Pel que fa a la severitat de les penes, apuntava que és pròpia dels estats despòtics, el principi dels quals és el terror i que,

---

<sup>94</sup> VON HENTIG, H., *La pena II, las formas modernas de aparición*, ob. cit., pàg. 186.

<sup>95</sup> Vid. FOUCAULT, M., *Vigilar i castigar*, ob. cit., pàgs. 63 i ss.

<sup>96</sup> MONTESQUIEU, *De l'esperit de les lleis*, traducció al català de Josep Negre i Rigol, pròleg de Jordi Solé Tura, edició a cura de Xavier Arbós, Edicions 62, Barcelona, 1983, pàg. 118.

<sup>97</sup> MONTESQUIEU, *De l'esperit de les lleis*, ob. cit., pàg. 333.

“als estats moderats, l’amor a la pàtria, la vergonya i el temor del blasme, són motius repressors, que poden deturar els delictes. La pena més gran d’una mala acció és convertir-se en convicte. Les lleis civils corregiran més fàcilment i no tindran necessitat de tanta força. En aquests estats un bon legislador es preocuparà menys de castigar els delictes que de prevenir-los; s’aplicarà més a donar bons costums que a infringir suplicis”.<sup>98</sup> Segons ell quan un poble és virtuós calen poques penes.<sup>99</sup> I d’altra banda, quant a la proporcionalitat de les penes, es troben a l’obra de Montesquieu exemples que demostren que si s’imposa una pena més greu per a un delicte també major es dissuadirà de realitzar-lo però, si s’imposa la mateixa pena per a delictes greus i lleus, el resultat serà que es cometen més delictes greus que no lleus. Considerava essencial que les penes tingueren harmonia entre elles, perquè creia imprescindible que s’evitara la comissió de delictes de transcendència major. Creia que és un mal gran imposar la mateixa pena a qui roba al camí ral i a qui roba i assassina. Per seguretat pública recomanava establir alguna diferència en la pena i, per al cas que no fóra així, creia convenient acceptar l’esperança de l’indult.<sup>100</sup> Opinava l’autor que “el triomf de la llibertat esdevé quan les lleis criminals extreuen cada pena de la naturalesa particular de cada crim. Tot l’arbitri cessa; la pena no deriva del caprici del legislador, sinó de la naturalesa de la cosa, i no és l’home qui fa violència a l’home”.<sup>101</sup> Les màximes de Montesquieu van ser reproduïdes pocs anys més tard per un jove Marqués de Beccaria,<sup>102</sup> entre d’altres.

A Castella van tardar molt en aparèixer cases de correcció com les d’Anglaterra i Holanda on, en paraules de Roldán Barbero, “la reclusió de la misèria s’assentava amb més claredat al model burgès pretensions de domesticar els braços improductius”.<sup>103</sup> Una de les

---

<sup>98</sup> MONTESQUIEU, *De l’esperit de les lleis*, ob. cit., pàg. 118

<sup>99</sup> Vid. MONTESQUIEU, *De l’esperit de les lleis*, ob. cit., pàg. 119 i ss.

<sup>100</sup> Vid. MONTESQUIEU, *De l’esperit de les lleis*, ob. cit., pàg. 126.

<sup>101</sup> MONTESQUIEU, *De l’esperit de les lleis*, ob. cit., pàg. 217.

<sup>102</sup> Vid. BECCARIA, C., *De los Delitos y de las Penas*, traducció castellana de Juan Antonio de las Casas, Alianza Editorial, quinta reimpressió, Madrid, 1990. L’autor cita en ocasions diverses a Montesquieu, per exemple en les pàgs. 27 i 28.

<sup>103</sup> ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàg. 40.

principals obsessions en època dels Àustria va ser el control dels pobres, encara que no per a posar-los a treballar en tallers manufacturadors, ja que les iniciatives industrials van arribar tard a Castella i mancava una mentalitat industrial i una burgesia que absorbira les vastes partides de desocupats. També allí va regir la diferenciació entre pobres fingits i pobres vertaders i en relació als primers, entre els segles XVI i XVII van triomfar les propostes de Juan de Robles que, per a donar resposta a la necessitat de racionalitzar i centralitzar la caritat privada i d'evitar els mals representats per aquells, provinents d'una assistència desordenada, proposava o bé tancar de nit els pobres necessitats i deixar-los demanar almoïna durant el dia, o bé tancar-los dia i nit i deixar la recollida d'almoïna a terceres persones, que després la repartien entre els reclusos pobres, als quals no s'obligava a treballar, no de moment.<sup>104</sup> La primera casa de misericòrdia es va obrir a Toledo, l'any 1580, gràcies al suport donat per part del cardenal Gaspar de Quiroga, i després d'aquesta se'n van obrir unes altres, per exemple a Madrid i Granada. També a la Corona d'Aragó van aparèixer cases de Misericòrdia, la primera a Barcelona, l'any 1583. També a Saragossa i a València es van obrir cases d'aquest tipus, però ja al segle XVII. I juntament a les cases de misericòrdia també van proliferar multitud d'hospicis. La pobresa fingida, en canvi, va ser criminalitzada, perseguida i castigada severament, amb penes com la de desterrament, vergonya pública, assots i altres corporals, fins i tot amb la pena de mort.

Més endavant, com a conseqüència de l'arribada, per fi, dels aires industrials nous, a les cases d'acollida per a pobres vertaders s'instal·laren tallers manufacturadors, i a partir de llavors els pobres deixaren de dependre totalment de l'almoïna que recollien o que, ociosos, rebien de les institucions. Va ser Giginta el primer a aspirar a certa productivitat dels internaments de pobres vertaders, a que s'hi instal·laren manufactures, i a poc a poc aquells centres s'empararen de la mentalitat entre correccional i explotadora de les cases de correcció europees, tot i que no eren concebudes com a establiments

---

<sup>104</sup> Vid. DE ROBLES, J., *De la orden que en algunos pueblos de España se ha puesto en la limosna para remedio de los verdaderos pobres*, Casa de Juan de Junta, Madrid, 1545.

de compliment de pena, encara no. Tot i això, al segle XVI apareix la primera casa galera per a dones. A partir de llavors a les dones vagants, picaportes, lladres, alcavotes, prostitutes i altres de mal viure, van deixar d'imposar-se les penes referides dalt. Aquestes van ser substituïdes per la de reclusió en una casa galera.

La primera vegada que es va preveure la necessitat de crear una casa o lloc específic per a dones de mala vida va ser l'any 1598, quan Pérez de Herrera, en el seu *Discurso del amparo de los legítimos pobres y reducción de los fingidos*, va proposar la creació d'una casa de reclusió on tancar, durant uns anys o de per vida, les vagabundes i delinqüents menors, sota el règim de treball,<sup>105</sup> però, va ser Magdalena de San Jerónimo qui, uns anys després, va crear la primera casa galera, a més que la seua obra *Razón, y forma de la galera y safa real, que el rey nuefstro señor manda hazer en eftos reynos, para castigo de las mugeres vagantes, ladronas, alcahuetas y otras femejantes*, està considerada el primer Reglament fet per a les presons de dones.<sup>106</sup> Aquesta casa galera representa un tipus de tancament en carta mesura emparentat amb les cases de correcció europees, ja que es privava de llibertats les marginades socials i se les obligava a treballar als tallers manufacturers allí instal·lats, per a inculcar-los una mentalitat i hàbits laborals i, fins a cert punt, per a obtenir benefici del producte del seu treball, però la finalitat principal allí recercada no era aquesta, almenys no al principi. Com apunta Martínez Galindo, fonamentalment preocupava el control moral de la dona i la seua honestetat i el purgament de conductes deshonestes i/o delictes.<sup>107</sup>

---

<sup>105</sup> Vid. TOMÁS Y VALIENTE, F., *El Derecho penal de la monarquía absoluta. Siglos XVI, XVII y XVIII*, ob. cit., pàg. 362.

<sup>106</sup> Vid. MARTÍNEZ GALINDO, G., *Galeanas, corrigendas y presas. Nacimiento y consolidación de las cárceles de mujeres en España (1608 – 1913)*, Edisofer, Madrid, 2002, pàg. 46.

<sup>107</sup> Vid. MARTÍNEZ GALINDO, G., *Galeanas, corrigendas y presas. Nacimiento y consolidación de las cárceles de mujeres en España (1608 – 1913)*, ob. cit., pàgs. 40 i 41. En relació a les cases galera, vid., també: CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 135; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 362; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 40; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 27 i 28; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., pàg. 43; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 155 a 157; GARCIA VALDÉS, C., *Estudios de derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 35;

En realitat quan els pobres fingits eren homes les penes de desterrament, vergonya pública, marca, assots i de mort també van deixar d'aplicar-se, però el destí d'aquests no va ser la reclusió en cases de correcció. Com a les dones, també a ells se'ls va privar de llibertat, però en aquest cas la privació era un mitjà d'assegurar únicament l'aflicció dels condemnats i l'explotació de la seua força de treball, bé obligant-los a treballar a les mines d'Almadén o bé al servei de l'estratègia militar. Durant els segles XVI i XVII formaven part d'aquesta estratègia l'art de navegar, el de fortificar i servir a les armes. Van aparèixer la pena de galera, els presidis arsenals, els presidis militars d'Àfrica i, com a pena autònoma, al marge dels presidis, la pena de servir a les armes. Totes aquestes penes noves es van imposar als pobres fingits, però no únicament.

En relació a la pena de treballar a les mines d'Almadén val a dir, en primer lloc, que malgrat que ja a Roma se'n feia ús de la pena de mines i en *Las Partidas* posteriorment es reproduïa el precepte romà – segurament sense aplicació pràctica –, aquella penalitat no sembla tenir ací el seu fonament legal. El primer reclam de la mà d'obra forçada es produeix l'any 1559, quan un administrador reial, Ambrosio Rótulo, nomenat per al treball de recuperació de les mines, va sol·licitar a Felip II que s'enviaren trenta condemnats a galeres, davant la manca de treballadors. Malgrat dubtar-se en un principi de la seua utilitat per al treball per al qual se'ls precisava, el monarca va accedir a la petició. Però els primers penats no van arribar a Almadén fins l'any 1645. A partir de llavors aquesta pena es va imposar en molts casos, per la comissió de delictes diferents i considerats greus. Les raons que expliquen que així fóra són evidents. Cal tenir en consideració que en aquelles mines hi havia mercuri i es va descobrir que amb ell es millorava la plata que s'extreia de la colònia mexicana i que després

---

del mateix autor, *Introducción a la penología*, ob. cit., pàgs. 80 i 81; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàgs. 42 i 43; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión*, ob. cit., pàgs.44 a 46; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 43 i 44; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 23 i 24; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 89.

era enviada a la metròpoli i, d'altra banda, calia mà d'obra perquè els homes que habitaven aquella zona o bé l'havien abandonat o bé es resistien al treball dur de la mina. A més, la Corona va veure en aquestes una possible solució al seu dèficit financer i, efectivament, es va poder fer front al dit dèficit gràcies a les mines i al treball forçat. El nombre de penats va augmentar considerablement després de la primera abolició de la pena de galera però va decreixer progressivament, fins que l'any 1755 un incendi va fer que es suspenguera la imposició i execució de la pena en qüestió, abolida oficialment per Reial Ordre de 1800.<sup>108</sup>

Quant a la pena de galera es dirà que les causes que n'expliquen la seua aparició són la política expansiva dels Reis Catòlics després de la Reconquesta, que va requerir de remers, la progressiva desaparició de remers voluntaris i l'augment salarial dels navegants voluntaris. Tot plegat va dur a pensar que els delinqüents podien ser una solució als problemes indicats i, per això, la galera es va incloure als catàleg de penes. També va ser determinant el reconeixement de la condició de lliure a l'home fins aleshores sotmés, la qual cosa també explica que siga a l'època moderna quan va aparèixer la possibilitat de castigar amb la privació de llibertat una persona –la llibertat, juntament amb la vida, era considerada el bé més valuós. La pena de galera, apunta aquell autor, convertia l'home lliure en vassall, condició de la qual aparentment s'havia despulat l'home del cinc-cents, i a més de privar-lo de llibertat el posava a treballar i l'obligava a utilitzar el cos com a maquinària de guerra. A Castella va ser Carles I d'Àustria el primer en ordenar, per Pragmàtica de 31 de gener de 1530, enviar homes condemnats a servir al rem a les embarcacions de l'Armada –sense sou, evidentment–, i des de llavors i fins la seua abolició, es va imposar en infinitat de casos. Es feia pujar els condemnats en una embarcació de guerra, descrita per Cuello Calón com una “presó

---

<sup>108</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 135 i 169; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 361, 362 i 410; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciència penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 154 i 155; GARCÍA VALDÉS, C., GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, ob. cit., pàg. 81; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión*, ob. cit., pàgs. 52 i ss.

flotant”,<sup>109</sup> i eren obligats a remar de manera incessant a les embarcacions de l’armada, el règim disciplinari era duríssim, l’alimentació pobra, escassa i malsana.<sup>110</sup> Primer podia imposar-se a perpetuïtat,<sup>111</sup> però va acabar restringint-se la seua durada a un màxim de deu anys, encara que a la majoria dels casos els reus morien abans d’acabar de complir la condemna. Es tractava, com va indicar Tomás y Valiente, d’una de les penes més temudes durant els segles XVI i XVII.<sup>112</sup> Es va aplicar com a pena principal a vassalls i persones de classe baixa que blasfemaven i juraven en nom de Déu en va o conductes semblants;<sup>113</sup> a aquells que no denunciaven l’entrada de moneda falsa en territori espanyol;<sup>114</sup> a qui atemptava contra alcaldes, agutzil majors o altres ministres;<sup>115</sup> als vassalls que s’oposaven o no col·laboraven en la presa de possessió de beneficis de clergues del Regne de Galícia;<sup>116</sup> als vassalls que es disfressaven en carnestoltes;<sup>117</sup> a gitanos que vivien errants o eixien del lloc que tenien restringit per viure; a les persones que eren detingudes amb algunes armes blanques

---

<sup>109</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 133; i el mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 302 i 360.

<sup>110</sup> En relació a aquesta pena, vid., CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 133; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 302, 360 i 361; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 37 i 38; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 25 i 26; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., pàgs. 41 i 42; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 152 a 154; GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, ob. cit., pàg. 80; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàgs. 9 i ss.; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 97.

<sup>111</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol II, lleis 3, 5 i 10, per exemple. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXVII, Llei 2; XXXI, Llei 4, per exemple.

<sup>112</sup> TOMÁS Y VALIENTE, Francisco: *El Derecho penal de la monarquía absoluta*. Siglos XVI, XVII y XVIII, ob. cit., pàg. 390.

<sup>113</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol IV, Llei 7. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol V, Llei 7.

<sup>114</sup> Nueva Recopilación, Llibre V, Títol XXI, aut. 22, 25 i 26. Novísima Recopilación, Llibre XII, Llibre VIII, llei 4.

<sup>115</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol XXII, lleis 2 i 3. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol X, lleis 2 i 3.

<sup>116</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol XIV, Llei 6. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XII, Llei 9.

<sup>117</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol XV, aut. 2. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XIII, Llei 3. Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol II, lleis 13 i 16. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XVI, lleis 2 i 5.



o de foc;<sup>118</sup> als homes de classe baixa que jugaven a daus;<sup>119</sup> als rufians;<sup>120</sup> als marits que consentien que les dones es prostituïren o les induïren a fer-ho.<sup>121</sup> I d'altra banda, van ser diverses les Pragmàtiques que ordenaven l'aplicació de la pena de galera per via de commutació, en molts casos, però no únicament, per a lliurar de la mort, els assots, la pèrdua de dents, la marca o el desterrament els pobres fingits. Així, Carles I i Joana, per Pragmàtica de 25 de novembre de 1552, van ordenar, d'una banda, que tractant-se de lladres menors de vint anys, la pena de mort es commutara per la de galera<sup>122</sup> i, d'altra banda, en el cas dels vagabunds, en lloc de condemnar-los a assots se'ls enviaria a remar al servei de l'armada.<sup>123</sup> Temps després, Felip II, a més que per Pragmàtica de maig de 1566 insistia en què s'havia d'aplicar aquesta pena als lladres menors de vint anys,<sup>124</sup> en data de 3 de maig de 1566 ordenava la commutació de la pena corporal per la de galera en cas que es tractara d'homes que es resistien a la justícia<sup>125</sup> i que aquella també s'imposaria en lloc de la corporal o de perdre les dents als testimonis falsos de classe baixa.<sup>126</sup> El mateix monarca també va commutar per la de galera la pena corporal de senyal o marca que s'aplicava als culpables de bigàmia.<sup>127</sup> Temps després, Felip IV, per Pragmàtica de 12 d'abril de 1639, ordenava, per als homes de classe

---

<sup>118</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol XXIII, Llei 16; Llibre VI, Títol VI, aut. 2, 4 i 5. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XIX, lleis 5, 7, 9 i 10

<sup>119</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol VII, Llei 13. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXIII, Llei 2.

<sup>120</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol XI, lleis 5 i 10. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXVII, Llei 2.

<sup>121</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol XX, Llei 9. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXVII, Llei 3.

<sup>122</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol II, Llei 7. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XIV, Llei 1.

<sup>123</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol II, Llei 3. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXXI, Llei 4.

<sup>124</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol II, Llei 9. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XIV, Llei 2.

<sup>125</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol XXII, Llei 7. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol X, Llei VI.

<sup>126</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol XVII, Llei 7. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol VI, Llei 5.

<sup>127</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol XX, Llei 8. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXVIII, Llei 9.

baixa, la commutació de la pena de desterrament per la de galera.<sup>128</sup> Felip V, per la seua banda, per Pragmàtica de 23 de febrer de 1734, va ampliar la commutació en galera la pena a aplicar a tots els culpables de furt.<sup>129</sup> La pena de galera va ser suprimida, primer, l'any 1748, però es va restablir un temps més tard, l'any 1784, per a combatre els corsaris algerians. Va ser definitivament abolida l'any 1803.

La raó de l'abolició de la pena de galera no va ser humanitària sinó el progrés en la navegació, que va permetre que se n'idearen fórmules noves i millors. Gràcies al perfeccionament dels mitjans de navegació i al descobriment del vapor apareix l'arsenal i substitueix la galera, com a embarcació i com a pena. Els arsenals en un principi van conviure amb les galeres, però finalment les substituïren. Per manca de gent i per necessitats del servei, es van enviar penats, i entre els treballs a realitzar es diferenciava entre treballs ordinaris de l'arsenal, de batallons de la marina, servir a les armes i la feina de vaixells, encara que amb el temps també es va destinar condemnats a aquesta pena a la realització d'obres públiques. Van funcionar fins l'any 1818 i es van imposar principalment a gent de classe baixa.<sup>130</sup> Entre els seus destinataris estaven els plebeus malfeiners i ociosos,<sup>131</sup> i també homes d'aquesta classe que furtaven ramat.<sup>132</sup> També es va imposar als no nobles que rebutjaven, insultaven o molestaven els cristians d'estirp judaica de Mallorca,<sup>133</sup> o als plebeus que ocultaven o

---

<sup>128</sup> Nueva Recopilación, Libro I, Título I, Ley 10. Novísima Recopilación, Libro XII, Título V, Ley VIII.

<sup>129</sup> Nueva Recopilación, Libro VIII, Título XV, aut. 1. Novísima Recopilación, Libro XII, Título XIV, Ley 3.

<sup>130</sup> Vid. SALILLAS, R., *Evolución penitenciaria en España*, vol. II, Imprenta Clásica Española, Madrid, 1918, pàg. 109; CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 136 i 142; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 363, 364 i 366; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 38 i 39; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàg. 26; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., pàg. 42; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 161; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàgs. 61 a 63; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 98.

<sup>131</sup> Novísima Recopilación, Libro XII, Título XVIII, Ley 15.

<sup>132</sup> Nueva Recopilación, Libro VI, Título V, Ley 10. Novísima Recopilación, Libro XII, Título XV, Ley 2.

<sup>133</sup> Novísima Recopilación, Libro XII, Título I, Ley 6.

donaven auxili a desertors,<sup>134</sup> per exemple. Si els condemnats eren menors de desset anys se'ls enviava a la marina.<sup>135</sup> També eren destinats a la marina els nobles ociosos i malfeiners que no servien per a les armes, per a donar-los treball útil.<sup>136</sup>

Els nobles i gent de classe alta contraria al treball no eren enviats als arsenals sinó als presidis militars d'Àfrica,<sup>137</sup> igual que si cometien furtos simples o robatoris de poca importància,<sup>138</sup> i també era aquesta la pena que els corresponia si auxiliaven, encobrien o protegien gitanos, malfeiners i altres delinqüents,<sup>139</sup> per ocultar o auxiliar els desertors,<sup>140</sup> per no respectar els cristians d'estirp judaica de l'illa de Mallorca,<sup>141</sup> per disfressar-se en carnestoltes,<sup>142</sup> si eren sorpresos amb armes prohibides,<sup>143</sup> o si molestaven a la Cort els vidus i vídues que es casaven per segona vegada.<sup>144</sup> També s'imposava, com a subsidiària, als nobles que no denunciaven els desertors i no tenien diners per a pagar,<sup>145</sup> i per la Pragmàtica de 12 d'abril de 1639 es va ordenar commutar la pena de desterrament per la de presidi als nobles que juraren el sant nom de Déu en va.<sup>146</sup> Més endavant, per una Pragmàtica de 1771, s'ordenava que als penats per delictes greus de qualsevol classe social se'ls enviara als presidis militars d'Àfrica i que a la resta se'ls posara a treballar a les bombes o realitzant altres maniobres ínfimes. Els condemnats a presidi militar eren destinats a

---

<sup>134</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol VIII, Llei VII.

<sup>135</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol I, Llei 6, per exemple.

<sup>136</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXXI, lleis 12 i 13, per exemple.

<sup>137</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XVIII, Llei 15.

<sup>138</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XIV, Llei 6.

<sup>139</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XVIII, Llei 8.

<sup>140</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol IX, Llei 1.

<sup>141</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol I, Llei 6.

<sup>142</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol XV, aut. 2). Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XIII, Llei 3.

<sup>143</sup> Nueva Recopilación, Llibre VI, Títol VI, aut. 2, Llei 4, aut. 9 i Llei 15. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XIX, lleis 7, 9, 15, 18 i 19.

<sup>144</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXV, Llei 7.

<sup>145</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol IX, Llei 1.

<sup>146</sup> Nueva Recopilación, Llibre VIII, Títol IV, Llei 4. Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol V, Llei 8.

realitzar obres de fortificació o a servir a les armes.<sup>147</sup> Formalment la pena de presidi militar no apareix en les lleis recopilades fins el segle XVII però en veritat va començar a aplicar-se al segle anterior, tot experimentant un desenvolupament major a partir del segle XVIII, que és l'època de les reglamentacions, al llarg del qual es van aprovar primer el Reglament i Instrucció de 15 d'octubre de 1743 per a la plaça de Ceuta, i més tard el Reglament del presidi de Ceuta de 1791. Els presidis d'Àfrica van funcionar fins el segle XX. Un Decret de 1907 va ordenar el trasllat definitiu a la península dels presidiaris que hi havia al continent africà.

Cal tenir en compte, a més, que la pena a servir a les armes no sempre va estar embotida dins dels presidis, que també va existir al marge d'aquests, també implicava una privació de la llibertat i com les anteriors va tenir entre els seus destinataris els ociosos i malfeiners, encara que va servir, igualment, per a castigar altres conductes com, per exemple, fer ús d'instruments ridículs, insults i paraules lascives les nits anteriors a San Joan o San Pere,<sup>148</sup> o no denunciar els desertors, subsidiàriament a la pena pecuniària.<sup>149</sup> En qualsevol cas, per a imposar aquesta pena calia que els condemnats tingueren més de desset anys i menys de trenta-sis, i que reuniren determinades condicions físiques.<sup>150</sup> Si eren nobles la regla general era destinar-los a les armes en qualitat de soldats distingits.<sup>151</sup> La durada d'aquesta pena va ser variable fins que Carles III, per Reial Ordre de 24 de desembre de 1779, inserida en Cèdula del Consell de 21 de juliol de 1780, va fixar en vuit anys la seua durada.<sup>152</sup> Les destinacions dels

---

<sup>147</sup> En relació a aquesta pena, vid., SALILLAS, R., *Evolución penitenciaria en España*, vol. II, ob. cit., pàg. 110; CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 136 i 137; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 363 i 364; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 39; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 26 i 27; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., pàg. 43; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 161 i ss.; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàgs. 16 i ss.; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 98.

<sup>148</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXV, Llei 9.

<sup>149</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol IX, Llei 1.

<sup>150</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXXI, lleis 7 i 8.

<sup>151</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXXI, Llei 11.

<sup>152</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXI, Llei 9.

condemnatos eren molt variades, ja que depenien de les necessitats de la política interior i exterior de l'Estat, i també va ser variable la seua durada, fins que Carles III, per Reial Ordre de 24 de desembre de 1779, inserida en Cèdula del Consell de 21 de juliol de 1780, la va fixar en vuit anys.<sup>153</sup>

Finalment, però, van aparèixer les primeres cases de correcció punitives en territori espanyol. Cal saber que Carles III va considerar que era millor educar els pobres fingits en el treball en compte de reprimir-los penalment i va despenalitzar la pobresa fingida, el qual tot i això no va evitar que continuaren aplicant-se als ociosos i malfeiners mesures que, tot i no dir-se penes, ens les recorden. Així, en un primer moment, els homes malfeiners van ser cridats a lleves per a servir a les armes i donar-los un treball útil<sup>154</sup>, però si resultaven ser ineptes per a aquesta tasca o per a la marina,<sup>155</sup> eren internats en hospicis o cases de misericòrdia, en les quals, per tant, ja no es tancava exclusivament els pobres vertaders necessitats d'ajuda, sinó també els fingits, per a sotmetre'ls a la mateixa dinàmica utilitària. Allí eren instruïts en els bons costums i aprenien oficis i manufactures. Se'ls donava ocupació i treball proporcional a les seues forces o coneixements pràctics perquè esdevingueren veïns útils i contribuents.<sup>156</sup> Es pretenia que, amb el temps, no quedara cap persona ociosa o incapaç de treballar “perquè així s'aconseguirà que s'arrelen en aquests regnes les fàbriques i manufactures”.<sup>157</sup> Però, no obstant això, l'any 1776 es va produir un motí en protesta per l'alça del preu del pa, el conegut com motí d'Esquilache, i va ser a partir d'aquest succés quan juntament als establiments correccionals de tipus assistencial aparegueren un altres punitius. El monarca va culpar del motí els pobres i ociosos i va ordenar la seua persecució i tancament. En un principi s'envià els considerats culpables a l'hospici de Madrid però a més que aquest va quedar saturat, els pobres innocents allí tancats van acabar tan corromputs com la resta. Es va fer necessari

---

<sup>153</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXI, Llei 9.

<sup>154</sup> Novísima Recopilació, Llibre XII, Títol XXXI, lleis 7, 8 i 12, per exemple.

<sup>155</sup> Novísima Recopilació, Llibre XII, Títol XXXI, Llei 12, per exemple.

<sup>156</sup> Novísima Recopilació, Llibre XII, Títol XXXI, Llei 12.

<sup>157</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol XXXI, Llei 10.

buscar un altre lloc on recloure'ls. Els pobres necessitats es van quedar al vell hospici de Madrid, que va continuar tenint caràcter tutelar i la casa de correcció de San Fernando de Jarama va assumir un caràcter penal i va albergar els delinqüents, que van continuar treballant als tallers prèviament instal·lats. Va ser així com va aparèixer la primera casa de correcció de l'Estat espanyol.<sup>158</sup> Cal tenir en compte que als tancaments de dones també van acabar per diferenciar-se dues branques: l'assistencial i la punitiva. Les dones vagabundes, malfeineres, picaportes i prostitutes van ser enviades als hospicis o cases de misericòrdia, amb el qual s'evitava la influència negativa de les penades per delictes greus i de les pervertides incorregibles, que es van quedar a les cases galera.<sup>159</sup> En aquest context, l'any 1796 Luis Marcelino Pereyra va dictar l'Ordenança per a la galera de Valladolid, que es va convertir en model a seguir per les diferents cases galera. Les seues pautes van marcar el règim a seguir a les presons de dones fins l'aprovació del Reglament de cases de correcció de 1847.<sup>160</sup>

Acabades d'aparèixer les primeres cases de correcció punitives, en un moment en què la pena de mines ja havia deixat d'imposar-se i en què ja havien desaparegut les galeres, de Lardizábal y Uribe va proposar que també fóra aquest el destí dels condemnats a arsenal i a presidí. No feia referència expressa a la pena de servir a les armes que s'imposava al marge dels presidis, però les crítiques formulades en contra de les altres penes referides són extensibles, almenys en alguns casos, a aquesta. Segons ell "l'experiència ens ensenya que la major part d'aquells que són condemnats a presidis i arsenals tornen sempre amb més vicis i, tal vegada, si se'ls haguera imposat una altra pena,

---

<sup>158</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 135; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 363; GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, ob. cit., pàg. 79; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 44; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàgs. 75 i 76.

<sup>159</sup> Vid. MARTÍNEZ GALINDO, G., *Galerianas, corrigendas y presas. Nacimiento y consolidación de las cárceles de mujeres en España (1608 – 1913)*, ob. cit., pàg. 120.

<sup>160</sup> Vid. MARTÍNEZ GALINDO, G., *Galerianas, corrigendas y presas. Nacimiento y consolidación de las cárceles de mujeres en España (1608 – 1913)*, ob. cit., pàg. 148 i 149.

haguera guanyat la societat tants altres ciutadans útils i profitosos”. Deia, a més, que l’anterior “prova la necessitat indispensable d’establir cases de correcció (...), sense les quals no es podran proporcionar les penes, de manera que produïsquen l’efecte saludable de l’esmena en aquells que encara en siguem capaços”.<sup>161</sup> Proposava que en cadascun dels territoris de cada tribunal superior de província hi haguera una casa de correcció, amb la qual cosa s’evitarien moltes despeses, dilacions, incomoditats o frau per a eludir penes. També defensava aquella pena per raons de proporcionalitat, perquè permetia l’establiment en bastant nombre de treballs, càstigs i correccions per a aplicar a cadascun dels penats el remei i la pena més adequada, i deia, amb tot, que d’aquesta manera s’aconseguiria sense dubte la correcció de molts que fins aleshores es perdien per defecte de les penes.<sup>162</sup>

Els bons resultats aconseguits, almenys per a l’economia estatal, van fer que apareguessin cases de correcció punitives en uns altres llocs, tot i que encara era una pena residual. A banda d’açò, la pena d’arsenals deixarà d’imposar-se però no la pena de presidi. Els presidis militars d’Àfrica van continuar fins el segle XIX, i en el segle XVIII van aparèixer a la península els presidis d’obres públiques.

Abans de parlar d’aquests presidis nous que van aparèixer a la península, cal advertir que la pena d’obres públiques va ser una de les més lloades per part dels il·lustrats. Com va indicar Foucault, des de la formulació de les teories del pacte social<sup>163</sup> el dret de castigar és traslladat de la venjança del sobirà a la defensa de la societat, el delinqüent deixa de ser un enemic del rei per a convertir-se en un enemic de la societat sencera i el cos del condemnat deixa de ser una cosa del rei, sobre la qual aquest imprimia la seua marca i deixava

---

<sup>161</sup> DE LARDIZÁBAL I URIBE, M., *Discurso sobre las penas*, Comares, Granada, 1997, pàg. 47.

<sup>162</sup> Vid. DE LARDIZÁBAL I URIBE, M., *Discurso sobre las penas*, ob. cit., pàg. 95 i 96.

<sup>163</sup> En relació a les teories del pacte o contracte social, vid., HOBBS, T., *Antología de Textos Políticos. El Leviatan*, traduït al castellà per M. Sánchez Sarto, Tecnos, Madrid, 1965; LOCKE, J., *Ensayo sobre el gobierno civil*, traducció castellana de Amando Lázaro Ros, Aguilar, Madrid, 1969; ROUSSEAU, J.J., *El Contrato Social*, traduït al castellà per Salustiano Masó, amb pròleg de Paolo Casini, Círculo de Lecotres, Barcelona, 1995.

caure els efectes del seu poder, per a convertir-se en un bé social, objecte d'una apropiació col·lectiva i útil.<sup>164</sup> A l'Estat espanyol va ser Carles III el primer en destinar els condemnats a la realització d'obres públiques.<sup>165</sup> La primera vegada en fer-ho va ser per a dur a terme el seu pla de condicionament, embelliment i enllumenat de la ciutat de Madrid.<sup>166</sup> Primer eren condemnats a obres públiques els delinqüents de qualsevol classe però a partir de 1771 sols els menys temibles. Per Pragmàtica de 1771 es va ordenar que els delinqüents als quals “correspon la pena de galeres i la corrupció i abandó major dels quals fa més terrible la seua corrupció i fuga als moros, pel l'oblit etern de les seues primeres obligacions a la religió i a la pàtria, siguen precisament destinats als arsenals de Ferrol, Cadis, Cartagena, on se'ls aplique indispensablement pels anys de les seues condemnes respectives, als treballs penosos de les bombes i altres maniobres ínfimes lligats sempre a la cadena de dos en dos”.<sup>167</sup> Passarà, però, que com els presidis arsenals no van tardar en fer pròpia aquesta política d'obres públiques –va ser gràcies als presidiaris que es va construir, per exemple a Cartagena, el Quarter de la Marina, les muralles de la ciutat, l'Hospital Reial, l'Amfiteatre, el Camp Sant, etc.–, deixarà de tenir sentit vetar la pena d'obres públiques als condemnats per crims greus, perquè els de presidi arsenal ho eren. L'any 1799 aquesta pena es va estendre també a aquests. I poc després, l'any 1802, van aparèixer els presidis d'obres públiques. A Madrid els condemnats a aquesta pena van treballar en serveis municipals com la conservació de passeigs, la neteja de carrers, la plantació d'arbres, etc. A Barcelona van existir destacaments de presidiaris als forts de la ciutat, alguns es destinaren a obres del port i altres a la neteja dels carrers. També van ser presidiaris aquells que van construir les carreteres d'Àvila a Salamanca, de Palència a Magaz, de Granada a Motril, de Córdoba a Antequera, de Bonança a Puerto de Santa María, de Logronyo a Calahorra, o de Soria a Logronyo. També treballaren a la construcció del port de Tarragona, a les obres de fortificació de Jaca, Santonya, Cadis i, probablement, a les de

---

<sup>164</sup> Vid. FOUCAULT, M., *Vigilar y castigar*, ob. cit., pàg 113.

<sup>165</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol IX, Llei 1; Títol XXV, Llei 10, per exemple.

<sup>166</sup> Vid. ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión*, ob. cit., pàg. 63.

<sup>167</sup> Novísima Recopilación, Llibre XII, Títol 40, Llei 7.



Figueres, Cardona i Hostalric. I, a més, en alguna ocasió es va concedir cert nombre de penats a empreses particulars, com aquella encarregada de construir el Canal de Castella. Amb el temps, però, es restringirà el treball realitzat a l'exterior de l'establiment penitenciari fins que acabarà prohibint-se.<sup>168</sup>

## 2. Problemes i propostes de solució

Des del segle XVI va haver personatges notables preocupats per l'estat en què estaven les presons, per les condicions de vida de les persones preses, pel caos que imperava, pels abusos que s'hi cometien i la corrupció que hi havia. Bernardino de Sandoval, en el *Tractado del Cuydado que se deve tener de los presos pobres*, publicada en 1564, així com també Cerdán de Tallada, en *Visita de la carcel y de los presos*, publicada deu anys després, a més de preocupar-se per les penúries que patien els presos pobres i exigir que s'adoptaren mesures per a alleugerar els seus mals, van descriure les presons com llocs horribles –sobretot les que hi havia a València– i van criticar que hi havia persones que entraven menys corrompudes que quan eixien de la presó, perquè havien de patir la companyia forçada de gent viciosa i facinerosa, el comportament dels quals imitaven, de manera que participaven en jocs blasfems, pecats corporals i altres vicis que eren considerats ofenses greus a Déu. Per a prevenir aquestes conductes sol·licitaven que els jutges visitaren setmanalment les presons. D'aquesta manera aquells també podrien controlar que no es cometeren deshonestedats, que hi haguera separació de dones i homes, que no hi hagueren relacions carnals entre ells, que el carceller no maltractara els interns i no abusara sexualment de les dones preses, etc.<sup>169</sup> Juntament als anteriors penitenciaristes pot citar-se Cristóbal

---

<sup>168</sup> En relació a aquesta pena, vid., CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 142 i 143; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 367 i 368; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 40 i 41; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 28 i 29; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión*, ob. cit., pàgs. 60 i ss.; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., pàg. 43.

<sup>169</sup> Vid. DE SANDOVAL, B., *Tractado del cuydado que se deve tener de los presos pobres*, casa de Miguel Ferrer, Toledo, 1564, pàgs. 1 i ss., 34 i ss., i 41 i ss.; CERDÁN DE TALLADA, T., *Visita de la carcel y de los preso*, Casa de Pedro de Huete, València, 1574, pàgs. 9 i ss., 46, 47, 68, 74, 77 i ss. En relació als presos pobres, tots dos van criticar que no tenien res què menjar ni beure, ni roba amb què

de Chaves, que també per aquella època va denunciar les irregularitats que es produïen a la presó, en concret a la presó de Sevilla, tot i que allò que s'hi va trobar allí ho haguera pogut trobar en qualsevol altra de les presons que hi havia per aquell llavors. En *Relación de la Cárcel de Sevilla*, publicada en 1585, l'autor criticava que allí hi havia uns mil vuit-cents presos i cap estava subjecte a un control exhaustiu, que les fugues eren freqüents i que, tot i que homes i dones estaven separats, aquests es comunicaven a crits entre les reixes i es permetia que les dones dels presos els hi visitaren i s'hi quedaren a dormir amb ells. Altra crítica que va fer l'andalús és que a la presó es cobrava per tot o gairebé per tot. A més de les persones que hi treballaven – l'alcaid, el sota alcaid, els porters i els bastoners –, també en treien benefici els mateixos presos, que s'aprofitaven els uns dels altres, treien profit de les visites d'altres, etc.<sup>170</sup>

En qualsevol cas, no obstant les crítiques dels anteriors autors i d'algun altre, les presons i els presos van continuar en idèntiques condicions que estaven durant molt de temps. No serà fins el segle XVIII quan comence a preocupar més seriosament aquesta realitat trista, i també serà a partir de llavors quan s'emprenge la reforma penitenciària. Destaquen noms com el de John Howard, considerat per molts el pare del penitenciarisme, i el de Jeremy Bentham, pare de l'utilitarisme, precursor dels sistemes penitenciaris i ideòleg oficial del panòptic. La presó en què tots dos pensaven era de tipus correccional, i tenien molt clar que, si la meta a assolir era corregir, calia, abans que res, reformar les presons o construir-ne de noves per a poder custodiar els condemnats de manera digna, higiènica i segura. Calia que les

---

tapar-se, i van exigir que se'ls ajudara, com un acte de misericòrdia, de pietat i caritat cristianes. Consideraven essencial ajudar-los amb almoïna, donar-los de menjar, de beure i roba amb què vestir i, al mateix temps animaven a visitar-los, aconsellar-los, consolar-los, intercedir per ells, interessar-se per les seues causes i sol·licitar els seus negocis. No sols els eclesiàstics havien d'ajudar els presos pobres, tots els cristians estaven obligats a fer-ho. Instaven els advocats perquè els defensaren de manera gratuïta i amb rapidesa, i als jutges els demanaven ser diligents i procurar agilitat als processos relacionats amb presos pobres, i amb prioritat respecte als altres casos.

<sup>170</sup> Vid. DE CHAVES, C., *Relación de la Carzel de Sevilla*, José Esteban editor, Madrid, 1983, pàgs. 12 a 16, 22 i 23, 46 i ss.

presons deixaren de ser llocs horribles en un estat deplorable, llocs que no podien ser visitats si no era tremolant.

Howard no va ser el primer en exigir una reforma de les presons, però si va ser el primer en treure els colors als governants i responsables de les presons de mig món. La seua obra *Del Estado de las prisiones en Inglaterra y Gales* va tenir una repercussió mundial, segurament inesperada, que va propiciar la reforma dels establiments penals. Howard va poder conèixer directament la realitat dels establiments penitenciaris i de les persones privades de llibertat quan va ser nomenat Sheriff de Bedford. Primer va realitzar una sèrie de viatges per Anglaterra i Gal·les per a conèixer la seua realitat penitenciària, després també per Irlanda, Escòcia, França, Flandes, Holanda i Alemanya. Més tard també va visitar les presons de Suïssa, Àustria, Prússia, Itàlia, les de les capitals de Dinamarca, Suècia, Rússia i Polònia, així com també algunes presons de ciutats portugueses i espanyoles diverses. Va observar i anotar tot allò que s'hi trobava, i va concloure i denunciar que en moltes ocasions els presos vivien amuntonats, sense cap tipus de classificació ni separació, i no disposaven del mínim per a viure, ni menjar, ni aire respirable, ni aigua, no tenien ni albellons ni latrines, i en aquelles on n'hi havia, solien ser pestilents. Alguns establiments no comptaven amb fons ni per a adquirir llits, ni tan sols palla perquè els presos pogueren dormir a sobre. Va advertir, a més, que tot açò afectava la salut i la vida dels interns, i que era pernicios per a la seua moralitat.<sup>171</sup>

A més d'exigir donar de menjar i de beure els condemnats i proporcionar-los roba o mantes perquè no moriren de fred, Howard va realitzar una sèrie de propostes en nom de la salut, la neteja, la higiene i la seguretat, que es resumeixen a continuació: aconsellava que les presons no estigueren envoltades d'edificis ni al centre de la ciutat o població, sinó que es construïren en un lloc apartat, on l'aire fóra bo, en terreny elevat i, a ser possible, a prop d'un riu o afluent que, entre altres coses, evitaria la pudor que provenia de les clavegueres; havien de ser presons cel·lulars i tenir una estructura quadrada o rectangular,

---

<sup>171</sup> Vid. HOWARD, J., *El estado de las prisiones en Inglaterra y Gales*, traducció al castellà de José Esteban Calderón, Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 2003, pàgs. 171 i ss.

erigida sobre arcades per a facilitar la circulació de l'aire i protegir de la pluja, amb murs que permeteren l'entrada de llum i aire, i amb habitacions preferiblement individuals, o compartides. Creia convenient que els patis foren pavimentats amb rajoles o pedres per a facilitar la neteja, així com poder disposar d'una bomba o d'algun altre sistema d'obtenció d'aigua. Els albellons i latrines havien d'estar als patis i no als corredors, tot disposant d'un sistema de clavegueram, d'una caldera per a escalfar l'aigua i d'un forn per a desinfectar roba, llençols i matalassos. Apostava per l'existència de finestres i contrafinestres per a facilitar la ventilació, i creia necessari que les finestres donaren al pati, al centre del qual estaria la casa del carceller, amb el qual es facilitava la vigilància dels presos. Recomanava la separació per sexes, i també dels delinqüents i deutors, la qual considerava que havia de ser total, i no únicament durant la nit. Hauria d'haver-hi, a més, una infermeria, o pavellons de malalts, i un metge cirurgià o un apotecari que gaudira de prestigi entre els seus companys de professió.<sup>172</sup>

Bentham, per la seua banda, a més de destacar com a teòric de la pena ho va fer com a penitenciari. Va assumir bona part de la doctrina i les normes de Howard i igual que ell va apostar per la separació de sexes, per millorar l'alimentació dels presos i la higiene i per trobar una arquitectura adequada per a les presons. Calia construir presons noves que serviren per a guardar els presos amb seguretat i economia i per a treballar en la seua reforma, reforma que ell entenia com a sinònim de disciplinament, el qual s'aconseguiria a través del treball, que era fonamental, però també amb l'ajuda de la religió i altres instruments que serviren per a endreçar conductes i suavitzar caràcters, però també, i sobretot, a través d'una vigilància intensiva i un control absolut.<sup>173</sup> A aquests criteris responia el seu projecte

---

<sup>172</sup> HOWARD, J., *El estado de las prisiones en Inglaterra y Gales*, ob. cit., pàgs. 190 i ss.

<sup>173</sup> Vid. BENTHAM, J., *Tratados de Legislación Civil y Penal*, obra extractada dels manuscrits de l'autor, per Esteban Dumont, traducció al castellà de Ramón Salas, segons la segona edició revista, corregida y augmentada, edició aquesta preparada per Magdalena Rodríguez Gil per a Editora Nacional, Madrid, 1981, pàg. 570.

panòptic, un establiment al servei de l'utilitarisme i sotmés a una vigilància i un control absoluts –principi d'inspecció universal.

Són principis característics del panòptic els següents: presència universal i constant del governador de l'establiment, revestit d'un poder desconegut fins llavors, gràcies a l'efecte d'aquest principi d'inspecció universal, i interessat per la constitució de l'establiment, la salut, la indústria i la bona conducta, etc., de les persones subjectes a ell; efecte immediat del principi d'inspecció universal en tots els membres de l'establiment, convençuts que vivien i obraven incessantment baix la inspecció perfecta d'un home interessat en tota la seua conducta; i facilitat que es dóna al legislador, a la nació en general i a cada individu en particular per a assegurar-se en tot moment de la perfecció del pla i de la seua execució.<sup>174</sup>

La presó panòptica hauria de tenir forma circular o de polígon, amb cel·les a la circumferència per als presos, que servien de dormitori, de refectori, de lloc de treball i, ocasionalment, de calabós, d'infermeria o de capella. També entenia que era millor que les cel·les foren compartides que individuals, perquè la solitud i el silenci absolut pertorben a la persona. L'habitació de l'inspector hauria d'estar al centre, per a poder controlar-ho tot. A la dreta de l'habitació de l'inspector hi haurien galeries per als subinspectors i els servents. Els corredors i les escales serien escassos, estrets i amb reixes de ferro per a evitar les reunions i no perjudicar la inspecció. Hi haurien tanques exteriors, formades per la paret de l'edifici, i tanques interiors, constituïdes per una reixa de ferro, perquè res s'ocultara a la inspecció. Sols podria haver-hi una forma d'arribar als presos, que hauria de ser a través de l'habitació de l'inspector, i hauria d'existir una fossa circular a l'exterior de l'edifici, per a fer més impracticable la fuga, i un espai buit a l'altre costat de la fossa per a diversos usos, rodejat d'una paret quadrangular. A l'altre costat de la muralla, hi hauria una estacada i la presència de dos cossos de guàrdia en dos angles oposats. Si això era poc, existiria un sol camí format per dos murs, en angle recte des del camí real fins a la façana de l'edifici, de

---

<sup>174</sup> Vid. BENTHAM, J., *Tratados de Legislación Civil y Penal*, ob. cit., pàg. 567.

manera que ningú podria apropar-s'hi sense ser observat, i per si calia obrir foc contra agressors mal intencionats, s'instal·larien reixes de ferro a l'entrada, i enfront d'aquesta hi hauria una paret llarga per a protegir els passatgers pacífics en un moment de tumult.<sup>175</sup>

Com va dir Foucault, el panòptic es va convertir en model arquitectònic de la majoria dels projectes de presó perquè era la manera més directa de traduir en la pedra la intel·ligència de la disciplina, de fer l'arquitectura transparent a la gestió del poder, de permetre que la força o les coaccions violentes se substituïren per l'eficàcia benigna d'una vigilància universal i constant, d'ordenar l'espai a la humanització dels codis i a la teoria penitenciària nova. El panòptic és, també, un sistema de documentació individualitzant i permanent que permet obtenir un saber sobre el detingut, a partir del qual és possible transformar la mesura penal en una operació penitenciària, fer de la pena que la infracció va fer necessària una modificació del detingut, útil per a la societat.<sup>176</sup>

En realitat, tot i que Bentham està considerat l'ideòleg oficial del panòptic, uns altres abans que ell van descobrir que l'èxit del poder disciplinari correccional depèn en gran mesura de l'existència d'una vigilància jerarquitzada i contínua. Així, per exemple, ja al segle XVI Giginta ideà una arquitectura específica per a les cases de pobres, basada en una casa amb quatre drassanes disposades en forma de creu, que es comunicaven en una capella, damunt la qual estava la casa del responsable del centre, amb finestres a cadascuna de les drassanes per a controlar tot allò que hi ocorria, i com a experiència pràctica s'ha de destacar la de l'hospici de Sevilla fundat per Toribio l'any 1727 per a acollir menors pobres. Els dormitoris tenien forma triangular i el llit de Toribio estava al vèrtex; a partir del seu, de dos en dos i en cadascun dels costats, estaven els llits dels xiquets, amb una separació prudent, per a poder facilitar la vigilància i controlar els interns. També es van construir pensant en permetre la vigilància i el control l'hospici de San Miquel, creat pel Papa Climent XI a Roma en 1704, la presó de Gant, erigida per Juan Vilain XIV l'any 1775, i l'hospital

---

<sup>175</sup> Vid. BENTHAM, J., *Tratados de Legislación Civil y Penal*, ob. cit., pàgs. 567 a 570.

<sup>176</sup> Vid. FOUCAULT, M., *Vigilar y castigar*, ob. cit., pàg 203 i ss., i 252 i ss.

Hôtel-Dieu de Paris, fundat un any abans, en 1774, i dissenyat per l'arquitecte Antoine Petit. L'hospici de San Miquel va ser dissenyat en forma rectangular i albergava seixanta cel·les disposades en tres pisos que miraven a un pati interior. La presó de Gant estava composta per vuit edificis distints que comunicaven a un pati central, de forma octogonal, que els unia. Un d'aquests edificis estava destinat a les oficines i a l'ús del personal. Els set restants eren per als reclusos, als quals se'ls ubicava segons la classificació interior. A banda, cada edifici tenia tres pisos, destinats a diferents reclusos, que estaven envoltats de files de cel·les, de dormitoris, de refectoris, de sales, de magatzems, de tallers, etc. Cada filera de cel·les estava precedida d'una galeria d'obertures amples sobre un pati, de forma trapezoïdal, sense finestres ni contrafinestres.<sup>177</sup> D'altra banda, l'hospital Hôtel-Dieu de Paris consisteix en un edifici circular amb sis galeries radials que parteixen d'una capella central. Sembla, però, que Bentham no es va inspirar ni en l'edifici ideat per Giginta, ni en el creat per Toribio, ni l'hospital Hôtel-Dieu, ni el presidi de San Miquel, ni tampoc en la presó de Gant. Segons Simon Werret, Bentham va elaborar la idea del panòptic durant un viatge a la Rússia tsarista. Hi va anar a visitar el seu germà, a qui se li havia encarregat el disseny d'un taller que permetera exercir un control sobre els treballadors. Es pretenia ocupar allí els vassalls del príncep Potemkin per a acostumar-los al treball industrial, i se sabia que açò exigia una vigilància constant sobre ells. L'edifici no es va construir però a partir d'aquesta idea naix el panòptic de Bentham.<sup>178</sup> Cal tenir en compte que Bentham pretenia implantar a les presons el treball productiu i administrat amb criteris capitalistes.

---

<sup>177</sup> Vid. DE LA SAGRA, R., *Atlas carcelario o colección de láminas de las principales cárceles de Europa y América, proyecto de construcción de carruajes u objetos de uso frecuente en las prisiones*, vol. I, publicat por don Ramón de la Sagra, Madrid, 1843, pàgs. 91 i ss.; CUELLO CALÓN, E., *Moderna penologia*, ob. cit., pàg. 331; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 50 a 53; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàgs. 41 a 43.

<sup>178</sup> Vid. WERRET, S., "Potemkin and the Panopticon: Samuel Bentham and the Architecture of Absolutism in Eighteenth Century Russia", en *Journal of Bentham Studies*. Pot consultar-se online: <http://goo.gl/ScUs66>. Data de la darrera consulta 20 de setembre de 2013

Amb independència dels antecedents indicats. Bentham ha marcat un abans i un després a la història de les presons, i no sols perquè al llarg dels segles XIX i XX moltes presons, tant a Europa com a Amèrica del Nord, es van adaptar al model arquitectònic per ell proposat.<sup>179</sup> El panòptic és molt més que un disseny arquitectònic, és un mecanisme de control i disciplinament de la població penitenciària. La idea de Bentham de convertir la presó en una espècie de fàbrica, tot i que a mitges, va triomfar. A mitges perquè, com va dir Foucault, malgrat l'èxit que almenys durant un temps va tenir als Estats Units d'Amèrica del Nord l'experiència que es va posar en pràctica a Auburn –de la qual es parlarà més endavant–, més que la producció de productes o bens i l'organització del treball penitenciari a la manera capitalista, va preocupar la “fabricació d'individus màquina però també de proletaris”. L'autor explicava que “el treball de la presó ha de ser concebut com si fóra per si una maquinària que transforma el penat violent, agitat, irreflexiu, en una peça que desenvolupa el seu paper amb una regularitat perfecta”. Ell subratllava que “si a fi de comptes el treball de la presó té un efecte econòmic, és produir uns individus mecanitzats segons les normes generals d'una societat industrial”.<sup>180</sup> Així ho indica, igualment, Pavarini, segons el qual el treball penitenciari va trobar “models dirigits més a la creació de subjectes ‘virtuals’, tal com són necessaris per al mercat de competència lliure, que a la producció, econòmicament avantatjosa, de mercaderies”.<sup>181</sup> Melossi ho expressa de la manera següent: “el panòptic de Bentham és un intent ingenu i mai realitzat de coordinar un exasperat sistema punitiu i de control amb una eficàcia productiva, intent que mostra la

---

<sup>179</sup> Les primeres penitenciàries construïdes als Estats Units van estar inspirades en el sistema d'inspecció central de l'Hospici de San Miquel de Roma, en la Presó de Gant i en altres presons radials ja existents a Europa. La influència del Panòptic de Bentham també va ser determinant. Vid. CUELLO CALÓN, E., *Moderna penología.*, ob. cit., pàg. 311; TERCERO ARRIBAS, F., “Sistemas penitenciarios Norteamericanos”, en GARCÍA VALDÉS, C. (Dir.), *Historia de la Prisión, Teorías Economicistas. Crítica*, Edisofer, Madrid, 1997, pàgs. 150 i 151; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 60, 64 i ss.

<sup>180</sup> FOUCAULT, M., *Vigilar i castigar*, ob. cit., pàg. 245 i 246.

<sup>181</sup> PAVARINI, M., “Carcel y trabajo en Europa y en Itàlia en el periodo de la formación del modo de producción capitalista”, ob. cit., pàg. 174. Poden consultar-se també les pàgs. 189 i ss.



tendència definitiva que s'imposarà durant els anys següents en favor del primer aspecte".<sup>182</sup>

A l'Estat espanyol els plantejaments de Bentham van penetrar a través de la Universitat de Salamanca i van tenir un gran èxit.<sup>183</sup> De fet, el primer projecte de reforma de les presons, de 1805, realitzat per una associació de caritat, va ser per a construir una presó panòptica. Uns anys després, en 1819, Villanueva i Jordán va presentar a Ferran VII un model de presó d'inspecció central basada, també, en el panòptic de Bentham, i tot i que cap d'aquests projectes es va fer realitat, en l'Ordenança general dels presidis del regne de 14 d'abril de 1834 es feia referència a la importància de construir establiments d'aquest tipus com a instrument per a posar en marxa la reforma penitenciària. L'Ordenança general de presidis de 14 d'abril de 1844 tornarà a insistir en aquest punt i una Reial Ordre de Ministeri de Governació 25 d'agost de 1847 ordenava establir a Madrid tres presons model, de tipus panòptic. Però cap d'aquestes presons es va construir, almenys no de moment. Primer van aparèixer els presidis model que una presó d'aquest tipus. Les primeres adaptacions del panòptic a l'Estat espanyol són el presidi model de Valladolid, inaugurat l'any 1849, i el de Mataró, en funcionament des de 1852. Vuit anys després, en 1960, per Reial Ordre de 27 d'abril es va aprovar un programa per a la reforma dels edificis existents destinats al compliment de la pena de presó i per a la construcció de presons de província, i va ser l'arquitecte Juan Madrazo l'encarregat de preparar una col·lecció de plànols de com serien aquelles presons, tot apostant pels estils panòptic i radial. De poc va servir el seu esforç ja que passaven els anys i encara no existia cap presó d'aquest tipus. Per Llei de 8 de juliol de 1876 es va tornar a ordenar la construcció d'una presó model a Madrid, i aquesta vegada sí, l'any 1877 van començar les obres. La primera presó model de l'Estat espanyol va ser inaugurada en 1884. Després d'aquesta se'n van construir unes altres, com la de València,

---

<sup>182</sup> MELOSSI, D., "Cárcel y trabajo en Europa y en Itália en el periodo de la formación del modo de producción capitalista", cit., pàg. 64.

<sup>183</sup> S'encarregaren de traduir l'obra de Bentham i comentar-la, principalment, Ramón de Salas i Toribio Núñez. Vid. RODRÍGUEZ GIL, M., "Introducción y edición de Tratados de Legislación Civil y Penal", de J. Bentham", en *Tratados de Legislación Civil y Penal*, ob. cit., pàg. 27.

que va començar a construir-se l'any 1889 i va ser finalitzada en 1901; la de Barcelona, que va començar a edificar-se l'any 1887 i va començar a funcionar l'any 1904; o la d'Oviedo, la construcció de la qual es va iniciar a la dècada de 1890 i va ser inaugurada l'any 1907. Totes aquestes presons responien a un estil radial.<sup>184</sup>

Les raons que expliquen que les presons i presidis panòptics tardaren tant de temps en construir-se a l'Estat espanyol són clares. Les desamortitzacions dels bens dels jesuïtes, de la Inquisició i de l'Església Catòlica<sup>185</sup> van suposar un fre important per a l'arquitectura penitenciària, ja que en lloc de construir-se presons noves es van emprar immobles desamortitzats, convents i monestirs principalment, i a açò cal sumar la penúria econòmica d'aquells anys i que abans que construir presons noves es preferia invertir en sectors el desenvolupament dels quals es considerava prioritari. Així ho va reconèixer el Ministeri de Governació l'any 1853, en una Reial Ordre de 8 de març de 1853. El Ministre informava que “sa majestat la Reina per a millorar la situació de tots els seus súbdits, i molt especialment la d'aquells que gemeguen en la desgràcia, ha fixat la seua atenció bondadosa en la necessitat de perfeccionar l'estat de les presons. No obstant haver-se fet abans d'ara en aquelles les reformes importants, l'impuls donat no ha estat ni tan eficaç ni tan general com era necessari, perquè la penúria del Tresor no ha permès atendre a la construcció d'edificis nous destinats a aquest objecte, ni a la reparació i millora dels quals avui existeixen”. En general les presons continuaven sense reunir les condicions necessàries i els presos patint les conseqüències.

---

<sup>184</sup> Vid. ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión*, ob. cit., pàgs. 93 i 94; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 106 i ss.

<sup>185</sup> Les desamortitzacions (o procesos de desamortizació) són quatre: la de Manuel Godoy (1766-1798), que afectava els bens dels jesuïtes (hospitals, hospicis, cases de misericòrdia, cofradies, etc), la impulsada durant la Guerra de la Independència per l'Administració bonapartista i pels legisladors reunits a Cádiz (1808-1823), que afectava els bens de la Inquisició i un terç dels monestirs i convents de l'Església, la de Mendizábal i Espartero (1834 – 1854), que també afectava el patrimoni de l'Església, i la de Pascual Madoz (1855-1924), que va completar l'enagenació dels bens de regulars i seculars.

### 3. L'aparició dels primers sistemes penitenciaris: els sistemes cel·lulars

Per sistema penitenciar s'entén el conjunt de normes que regulen el funcionament intern de les presons, orientades a una concepció concreta sobre els fins que ha d'aconseguir-se a través de la privació de llibertat. Els primers assajos d'organització d'un sistema penitenciar es troben a la *detrusio in monasterium* del Dret canònic, a algunes de les presons del Sant Ofici, a l'Hospici de San Felip Neri, a l'Hospici de San Miquel i a la Presó de Gant. En aquestes es va apostar per un model de tipus cel·lular i dirigit a aconseguir, a través de l'aïllament i la incomunicació, el penediment i la regeneració espiritual dels privats de llibertat. Tot i això, en realitat el tancament en cel·la no es va convertir en un sistema penitenciar autèntic fins que no va ser exportat al continent americà. Als Estats Units apareixen les primeres penitenciaris i també els primers sistemes penitenciaris de tipus cel·lular.<sup>186</sup>

El quàquer William Penn, fundador de la colònia de Pennsilvània i de la ciutat de Filadèlfia –que vol dir estima fraternal–, es va oposar a que allí s'aplicaren penes tan dures i cruels com aquelles que venien aplicant-se a la resta de les colònies americanes, igual que a Anglaterra, realitat aquesta que els quàquers també van voler combatre. El Codi de 1682 de William Penn va suavitzar aquesta penalitat. Va conservar la pena de mort per als homicides, i substituïa les penes corporals per les de treballs forçats i, sobretot, per la pena de presó. Aquesta potenciació de la pena de presó va anar acompanyada de la construcció de les primeres penitenciaris i de la implantació d'un sistema penitenciar autèntic, basat en l'aïllament absolut i permanent, i en l'obligació de llegir la Bíblia i altres llibres religiosos. Penn creia que era més important corregir el condemnat que castigar-lo, i quan parlava de correcció ho feia en un sentit religiós, espiritual. La

---

<sup>186</sup> En relació als antecedents dels sistemes penitenciaris, vid., CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 109 i 110; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 331; FOUCAULT, M., *Vigilar y castigar*, ob. cit., pàg. 128; GARCÍA VALDÉS, C., GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, ob. cit., pàg. 74; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 60 i 61.

finalitat recercada era la reconciliació del privat de llibertat amb si mateix, amb Déu i amb la societat al si de la qual havia de tornar. Encara que amb el temps es va permetre la realització d'algunes feines per part dels presos menys perillosos, en principi no es podia treballar.<sup>187</sup>

Va passar, però, que després de la mort de Penn, l'any 1718, va tornar a imposar-se la llei anglesa amb tot el seu rigor i a importar ben poc el dia a dia dels presos i la seua correcció, fins que l'any 1787 un grup de persones –entre elles Benjamin Rush, Benjamin Franklin i William Bradford– van constituir la *Philadelphia Society for Alienating the Miseries of Public Prisons* amb el propòsit de continuar la reforma penitenciària iniciada pel quàquer i fixar les bases del sistema penitenciari filadèlfic, que es diferenciava de l'ideat per William Penn, principalment, en què la cel·la es convertia en un instrument a través del qual es pretenia reconstruir la consciència religiosa a la vegada que produir un *homo economicus*.<sup>188</sup>

El sistema penitenciari filadèlfic es caracteritza pel confinament individual ininterromput, el silenci absolut i l'absència de visites a excepció de les del director, el mestre, el capellà i els membres de les societats filantròpiques. Es donava sobretot importància a la lectura de la Bíblia, però també al treball, que realitzaven els presos dins la cel·la. Quan ingressava un intern nou era examinat per un metge i desinfectat, se li assignava un uniforme i, a partir d'aquest moment, se li tapava el cap amb un caputxó. Posteriorment el vigilant llegia el Reglament de la presó i se li assignava una cel·la i un número d'identificació. En aquest moment se li retirava el caputxó. Els

---

<sup>187</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *La moderna penologia*, ob. cit., pàg. 310; NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad y los regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 117; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàg. 98; MARCÓ DEL PONT, L., *Penologia y sistemas carcelarios*, vol. I, ob. cit., pàg. 60; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 122 i 123; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 61.

<sup>188</sup> Vid. FOUCAULT, M., *Vigilar y castigar*, ob. cit., pàg. 127. A les cases de correcció angleses feia no molt de temps, des de 1775, al principi del treball s'afegí, com a condició essencial per a la correcció, l'aïllament. Fou Hanway qui va proposar que així fóra.

primers dies l'aïllament era absolut, sense lectura, conversa ni treball. Posteriorment el silenci, la incomunicació i l'aïllament continuaven, però s'assignava una Bíblia i treball a cada intern, a més que començaven les visites dels encarregats de contribuir a la seua correcció i esmena.<sup>189</sup>

Aquest sistema va ser lloat per alguns però criticat per uns altres. A favor es deia que evita la corrupció i el contacte entre els reclusos, que promou la reflexió i esmena, que facilita el manteniment de les condicions higièniques de l'establiment, que fa molt difícil evadir-se i facilita la vigilància, a banda que requeria de pocs funcionaris, que les possibilitats d'alterar l'ordre i la disciplina eren escasses, així com que facilitava el tractament, a més que en introduir-se l'obligació de treballar es contribuïa a que els interns aprengueren un ofici que els seria d'utilitat en un futur, en eixir en llibertat. Però els detractors

---

<sup>189</sup> En relació al sistema penitenciari filadèlfic, vid., CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 110, 111, 112, 115 a 119; del mateix autor, *La moderna penología*, ob. cit., pàgs. 310, 311, 315 i ss.; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 117 i ss; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 99 i ss.; MELOSSI, D. – PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, ob. cit., pàgs. 168 i ss., 180, 196 i ss.; FOUCAULT, M., *Vigilar y castigar*, ob. cit., pàgs. 128 i ss.; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., pàgs. 60 a 62; GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, ob. cit., pàg. 87; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 123 i ss.; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàgs. 50 i 51; TERCERO ARRIBAS, F., “Sistemas penitenciarios norteamericanos”, cit., pàgs. 150, 151 i 155; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 61 i ss.; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàg. 89; SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, Comares, Granada, 1999, pàg. 498; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 26 i 27; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàgs. 92 i 93; JUANATEY DORADO, C., *Manual de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 55 i 56; ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 477; MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 697; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 101; GRACIA MARTÍN, L. – BOLDOVA PASAMAR, M.A. – ALASTUEY DOBÓN, M.C., *Lecciones de consecuencias jurídicas del delito: el sistema de penas, medidas de seguridad, consecuencias accesorias y responsabilidad civil derivadas del delito*, Tirant lo Blanch, València, 2012, pàg. 44.

d'aquest sistema deien que les regles d'aïllament i silenci absoluts debilita el sentit moral i social de les persones preses, a més que desembocava en un increment de les taxes de suïcidi i en malalties mentals; que el fet d'estar constantment tancat en una cel·la menuda també suposa un perill per a la salut física de les persones preses; que el sistema no impedia totalment la comunicació entre aquelles, les quals buscaven altres formes de comunicar-se; i que el treball estava pensat bàsicament per a l'entreteniment, el qual convertia el sistema filadèlfic en econòmicament costós i improductiu. Serà sobretot açò últim allò que farà que als Estats Units aparega un sistema penitenciari nou, i no raons humanitàries. Amb el producte del treball dels interns ni tan sols es cobrien les despeses del seu manteniment i els empresaris, necessitats de mà d'obra en abundància a bon preu, van proposar solucionar aquest problema a canvi d'explotar els reus i de transformar la presó en una fàbrica autèntica, i és així com va aparèixer el sistema penitenciari d'Auburn.<sup>190</sup>

El sistema d'Auburn es diu així perquè va ser aplicat per primera vegada, a partir de l'any 1821, a la presó d'Auburn.<sup>191</sup> Com el filadèlfic, aquest sistema també és de tipus cel·lular, però l'aïllament

---

<sup>190</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penologia*, ob. cit., pàgs. 115 i ss.; del mateix autor, *Moderna penologia*, ob. cit., pàgs. 316 i ss.; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 121 a 123; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 102 a 104; MELOSSI, D. – PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, ob. cit., pàgs. 170 i 171; MARCÓ DEL PONT, L., *Penologia y sistemas carcelarios*, ob. cit., pàgs. 65 i 66; GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, ob. cit., pàg. 87; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 125 i 126; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàg. 51; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 62 a 64; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 26 i 27; JUANATEY DORADO, C., *Manual de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 56; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 101; GRACIA MARTÍN, L. – BOLDOVA PASAMAR, M.A. – ALASTUEY DOBÓN, M.C., *Lecciones de consecuencias jurídicas del delito: el sistema de penas, medidas de seguridad. consecuencias accesorias y responsabilidad civil derivadas del delito*, ob. cit., pàgs. 44 i 45.

<sup>191</sup> La presó d'Auburn va ser construïda pels mateixos penats i va començar a funcionar al 1818, però no es va establir un sistema penitenciari definitiu fins l'any 1821. Va ser Elam Lynds qui el va concretar.

en cel·la es reduïa a les hores de la nit i s'obligava els presos a treballar en comú durant el dia, bé als tallers instal·lats a la presó, bé a l'exterior del recinte penitenciari, i era l'empresari contractant qui dirigia i vigilava la producció de la penitenciària. L'intern quedava sotmés a l'autoritat de l'empresari i a la de la institució. Es mantenia la regla del silenci durant les hores de treball, que en realitat eren totes excepte les de descans, a més que no es dubtava en recórrer als càstigs cruels per a garantir que aquella regla es complia.<sup>192</sup>

A la presó de Sing-Sing, també a Nova York, es va aplicar el mateix sistema penitenciari que a Auburn però amb un règim disciplinari que encara era més dur, com més dur era també el treball a realitzar, a més que el temps compartit es va reduir. També a la presó de Wethersfield es va aplicar el sistema auburnià, amb un canvi: els càstigs corporals se substituïren per cel·les d'aïllament, on es reduïa el menjar, no es treballava i la llum era mínima. Aquests són alguns exemples, però no els únics. Als Estats Units el sistema auburnià va tenir molt d'èxit, però cal advertir que a poc a poc les competències de les empreses privades es van reduir i finalment, ja al segle XX, a la majoria de les

---

<sup>192</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 110, 112 i 120; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 312, 313, 322 i 323; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 106 i ss.; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 126 i ss.; MELOSSI, D. – PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, ob. cit., pàgs. 171 a 173, 180 i ss., 197, 203 i ss.; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., pàgs. 62 i 63; GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, ob. cit., pàg. 88; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 128 i ss.; TERCERO ARRIBAS, F., “Sistemas penitenciarios Norteamericanos”, cit., pàgs. 152 a 154 i 156; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 73 i ss.; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàg. 95; SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 498; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 27; JUANATEY DORADO, C., *Manual de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 56; ORTS BERENGUER, E., *Compendio de Derecho penal*, ob. cit., pàg. 477; MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 697; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 93; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 102; GRACIA MARTÍN, L. – BOLDOVA PASAMAR, M.A. – ALASTUEY DOBÓN, M.C., *Lecciones de consecuencias jurídicas del delito: el sistema de penas, medidas de seguridad. consecuencias accesorias y responsabilidad civil derivadas del delito*, ob. cit., pàg. 45

presons es va instaurar el sistema de treball d'administració, a més que, almenys en teoria, al treball se li va donar un enfocament més formatiu. Va deixar de prioritzar-se l'explotació de la força de treball dels condemnats i l'obtenció dels màxims guanys possibles a la seua costa. El treball havia d'estar orientat i servir a la formació laboral d'aquells, i contribuïra al procés resocialitzador.

De l'anterior es desprèn la primera crítica formulada al sistema penitenciari d'Auburn. A favor d'aquest es deia que permet una organització eficaç del treball dels presos, que el treball en comú és més econòmic respecte a la seua instal·lació i produeix una qualitat major dels productes elaborats, però els seus detractors deien que convertia el treball en un hàbit tediós i insuportable, únicament dirigit a l'explotació i no a la formació. D'altra banda, els seus defensors accentuaven el fet que el sistema posa fi a l'aïllament total, però els crítics es queixaven perquè manté la regla del silenci absolut, que és cruel i inhumana, com també ho són els abusos disciplinaris als quals eren sotmesos els condemnats.<sup>193</sup> Com indica Garrido Guzmán, “els càstigs corporals no sols no corregeixen, sinó que augmenten l'odi i la inadaptació social d'aquells que el sofreixen, a banda de la degradació i humiliació que suposa, tant per als reclusos, com per als seus executors”.<sup>194</sup>

Al territori espanyol es va tenir coneixement del sistema penitenciari filadèlfic gràcies al llibre de La Rouchefoucauld-Liancourt, *Noticia del estado de las cárceles de Filadelfia*, publicat originàriament al 1796 i traduït uns anys després per Arquellada, representant inquiet

---

<sup>193</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penologia*, ob. cit., pàg. 120; del mateix autor, *Moderna penologia*, ob. cit., pàgs. 312, 313, 322 i 323; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 130 i 131; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 110 i 111; MELOSSI, D. – PAVARINI, M., *Cárcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, ob. cit., pàgs. 171 a 173, 180 i ss., 197, 203 i ss.; GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, ob. cit., pàg. 88; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 131; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 78; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 102.

<sup>194</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 131.



del reformisme penitenciari estatal; i del sistema auburnià es va saber a partir de 1832, gràcies al llibre de Marcial Antonio López, *Descripción de los más célebres establecimientos penales de Europa y Estados Unidos*, en el qual sintetitzava la seua experiència durant el viatge que va fer l'any 1830 per Europa i els Estats Units per a estudiar els models penitenciaris més importants.<sup>195</sup> Quatre anys després el viatger De la Sagra va publicar l'obra *Cinco meses en los Estados Unidos de la América del Norte*, en la qual informava que, amb excepció de les presons de Filadèlfia, a la resta de les americanes s'aplicava el sistema auburnià. L'Estat espanyol també va pretendre que fóra aquest el sistema a seguir. A primera vista és aquest el prescrit en lleis diverses aprovades al segle XIX, tot i que aquest sistema mai no es va dur a la pràctica, ni tan sols es va intentar adaptar el treball penitenciari al mode de producció capitalista i, de fet, eren molts els establiments carceràries en què ni tan sols hi havia tallers en els quals poder treballar. Cal tenir en compte, tanmateix, que sobretot des del Congrés Penitenciari celebrat a Brussel·les en 1847 la majoria dels penitenciaristes europeus es decantaria pel sistema filadèlfic, tot i que amb alguns canvis, i aquest, el modificat, va ser el qual es va implantar a la majoria de les presons europees. En relació al rebuig europeu al sistema d'Auburn, cal tenir en compte no únicament les crítiques que aquest sistema va rebre, sinó també que, a banda que industrialitzar el procés productiu de les presons perquè resultara competitiu era molt costós, la proposta de convertir les presons en fàbriques va comptar amb el rebuig rotund dels treballadors lliures i els sindicats, i també dels empresaris no beneficiats de les contractes.

---

<sup>195</sup> Vid. LÓPEZ, M. A., *Descripcion de los más célebres establecimientos penales de Europa y Estados Unidos*, B. Monfort, València, 1832.

# CAPÍTOL II: LA PRESÓ I LES PENES PRIVATIVES DE LLIBERTAT EN EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XIX

## 1. Aspectes generals

Tot i que encara al segle XIX hi havia qui es preguntava per què els homes creuen tenir raó i poder per a empresonar a altres homes,<sup>196</sup> amb pluralitat de noms i diversitat de matisos, al llarg d'aquell segle les penes de tancament, en una escala vasta –des d'un dia fins la perpetuïtat–, esdevingueren les protagonistes del catàleg punitiu dels Codi penals vuitcentistes. Sense tenir en compte la presó per deutes, a partir d'ara responsabilitat subsidiària, que també estava prevista, en el Codi penal de 1822<sup>197</sup> hi havia un total de 7 penes privatives de llibertat i en els de 1848 i 1850<sup>198</sup> n'eren 12. L'objecte d'una escala

---

<sup>196</sup> Vid. TOLSTOI, L., *Resurrecció*, traducció de Traducció de Llates i Maseras, Edicions Proa, Badalona, 1928.

<sup>197</sup> Amb la promulgació de la Constitució de Cadis de 1812, la primera Constitució espanyola, va començar una nova etapa a la història estatal. El trencament amb el règim anterior que va suposar, feia necessària la formació d'un Codi penal adaptat als principis rectoris de la Constitució. De fet aquesta anunciava en l'article 258 la promulgació d'un Codi criminal, que seria el mateix per a tota la Monarquia. Va passar, però, que la restauració de l'absolutisme per part de Ferran VII va frustrar tota iniciativa. Caldrà esperar a la sublevació de Riego de 1820 per a que, dins d'un segon període constitucional que durarà escassos tres anys –conegut com “el Trienni Liberal”– pugui veure la llum el primer Codi penal espanyol. En 1820 es va designar una Comissió per les Corts Constitucionals i en 1822, observant totes les formalitats prescrites per la Constitució de 1812, es va decretar el primer Codi penal espanyol. Però la vigència del Codi penal de 1822 va ser efímera, com a conseqüència de la restauració de l'absolutisme en 1823 per Ferran VII, que va suposar l'abolició de la Constitució de 1812 i de tots els textos penals i penitenciaris promulgats durant el període constitucional –però no els anteriors. Es va tornar a una etapa de repressions i a la legislació penal medieval. Amb el temps, Ferran VII es va mostrar favorable al despotisme il·lustrat i va acceptar la necessitat de promulgar un Codi penal nou, però sense resultats.

<sup>198</sup> Malgrat la successió de projectes diferents i la necessitat d'aprovar un Codi penal, cap d'aquells va arribar a convertir-se en Llei. L'aprovació de la Constitució espanyola de 1837, de caràcter liberal progressista, va fer més urgent encara l'aprovació d'un Codi penal i, a la vista de la manca de resultats, per Reial Decret de 1843 es va instruir la Comissió General de Codis. Es va confiar a Manuel Sainz Andino la redacció d'un projecte nou que finalment es va convertir en Llei en 1848. En aprovar-se per fi el Codi penal ja no regia la Constitució de 1837 sinó que

tan nombrosa com variada de penes era, segons Vicente y Caravantes, “que el càstig en la seua aplicació pugua ser proporcionat a la gravetat dels delictes i guardar analogia amb aquests”.<sup>199</sup> També Pacheco opinava així en afirmar que “la llei s’ha proposat seguir el delicte en la seua diversitat quan és possible, i assenyalar molts i distints mals com a conseqüència del seu mal tan múltiple i tan diversificat”.<sup>200</sup>

Val a dir, igualment, que en el Codi penal de 1822 les penes es classificaven corporals i en no corporals o correccionals<sup>201</sup> i n’eren 5 en total les d’aquella classe i 2 les d’aquesta, i en els altres dos Codis es diferencia entre penes aflictives, que n’eren 8 en total, i penes correccionals, que n’eren 3, a més d’haver una pena considerada lleu. En concret, en el Codi penal de 1822 hi havia previstes com a penes corporals la pena de presó, la de treballs perpetus, la d’obres públiques, la de presidi i la de reclusió en casa de treball, i eren no corporals o correccionals la de correcció en una casa d’aquesta classe i la d’arrest.<sup>202</sup> I en els Codis penals de 1848 i 1850 tenien la consideració de penes aflictives la de presó major, la de presó menor, la de cadena perpètua i la de cadena temporal, la de presidi major, la de presidi menor, la de reclusió perpètua i la de reclusió temporal, mentre que eren considerades correccionals la de presó correccional, la de presidi correccional i l’arrest major, i també hi havia la pena d’arrest menor, la qual tenia la consideració de pena lleu.<sup>203</sup>

---

a aquesta l’havia succeït la moderada de 1845, a la llum de la qual es va aprovar el Codi penal. Aquest va ser reformat per Reial Decret de 30 de juny de 1850, però els retocs van ser mínims. Tal com indica Barbero Santos, el Codi penal de 1848 tenia un caràcter marcadament autoritari. Vid. BARBERO SANTOS, M., *Política y Derecho penal en España*, Tucur ediciones, Madrid, 1977, pàg. 30.

<sup>199</sup> VICENTE Y CARAVANTES, J., *Código penal reformado comentado novísimamente*, Imprenta de Alejandro Gómez Fuentesnebro, Madrid i Santiago, 1851, pàg. 142.

<sup>200</sup> PACHECO, J. F., *El Código penal Concordado y Comentado*, vol. I, Imprenta de la viuda de Perinat y Compañía, Madrid, 1856, pàg. 312.

<sup>201</sup> En realitat la classificació prevista en l’article 28 del Codi penal de 1822 és entre penes corporals i no corporals però s’explicita que les no corporals són correccionals.

<sup>202</sup> Article 28 del Codi penal de 1822.

<sup>203</sup> Article 24 dels Codis penals de 1848 i 1850.

En qualsevol cas, no obstant la classificació de penes recollida en els Còdis penals cal tenir en compte que tampoc es va rebutjar a corregir les persones condemnades amb penes corporals o aflictives. Val a dir, d'una banda, que des del començament del segle XIX els aires correccionals van entrar als presidis. Ja en 1804, en aprovar la Reial Ordenança organitzadora dels presidis arsenals de la marina de 20 de març de l'any indicat, Carles IV –llavors monarca– va deixar indicat en el preàmbul que aquesta pena servia per al càstig i per a apartar el reu de la resta de la població, perquè no pertorbara la tranquil·litat general, i per a obtenir dels penats una utilitat per a l'Estat, però també per a evitar l'ociositat –considerada mare i companya indispensable de tots els vicis– i convertir els reus en artesans, ensenyar-los un ofici i canviar o corregir les seues costums i males inclinacions, perquè foren ciutadans útils. D'altra banda, tot i que el monarca no en feia referència, també preocupava la correcció moral dels condemnats. Era obligatori que els presidaris viviren com a catòlics, escoltant missa tots els dies de precepte i resant per les nits i pels matins.<sup>204</sup> La disciplina també era considerada fonamental. A partir de llavors en les normes penitenciàries aprovades es deixava clara la vocació correccional i que la meta projectada intentaria aconseguir-se amb l'ajuda del treball, la religió i la disciplina.

Cal saber, en segon lloc, que a més que en el Codi de 1822 no es van declarar derogades les normes penitenciàries aprovades amb anterioritat, es deixava clar que no es rebutjava a la possibilitat de correcció de cap dels condemnats a privació de llibertat. Ho demostra el fet que si la pena privativa de llibertat imposada era igual o superior a dos anys i després d'haver-se complit la meitat de la condemna, si hi havia signes d'esmena i penediment, es poguera rebaixar la durada de la pena a complir entre una quarta i una tercera part. Quan es tractava de la pena de treballs perpetus, el Codi va preveure que per penediment i esmena el reu podia passar a complir una pena de deportació després d'haver estat deu anys complint la condemna primitiva.<sup>205</sup> Aquesta rebaixa havia de ser determinada i concedida pel

---

<sup>204</sup> Articles 1 i 23 del Títol IV de la Reial Ordenança organitzadora dels presidis arsenals de la marina de 20 de març de 1804.

<sup>205</sup> Article 144 del Codi penal de 1822.

jutge o tribunal que havia dictat la sentència executada.<sup>206</sup> Havia de sol·licitar-la el reu a través de súplica per escrit al jutge o tribunal respectiu a través del cap de la casa de reclusió, presó, fortalesa o presidi on estava<sup>207</sup>. Es troba ací un antecedent a la llibertat condicional. Tot i que en aquest Codi la prevenció general era la finalitat de la pena que predominava, Casabó va afirmar, amb raó, que resultava difícil trobar un text punitiu on la correcció del delinquant tenia tanta rellevància.<sup>208</sup>

En els Codis penals de 1848 i 1850 va desaparèixer la possibilitat de rebaixar la pena per penediment i esmena i, no obstant la classificació de les penes en aflictives i correccionals, predominava una concepció retributiva, el qual és comprensible si es té en compte que Pacheco, protagonista en la confecció d'aquest Codi, era un dels màxims exponents de la doctrina rossiana, en voga per aquella època,<sup>209</sup> però en la normativa aprovada extramurs dels Codis, tant en les normes anteriors com en les posteriors a aquests, continuava donant-se un enfocament correccional a les penes privatives de llibertat diverses, a més que el treball a l'exterior dels establiments penitenciaris va anar limitant-se a poc a poc, el qual va contribuir a acabar amb la explotació laboral. En realitat, per molt que en els Codis aparegueren previstes moltes penes privatives de llibertat diferents, l'execució de la majoria d'aquestes penes acostumava a ser idèntica, de vegades fins i tot es complien en el mateix establiment, sense separació entre els condemnats i sota el mateix règim. Així ho criticaria al començament

---

<sup>206</sup> Article 146 del Codi penal de 1822.

<sup>207</sup> Article 147 del Codi penal de 1822.

<sup>208</sup> Vid. CASABÓ RUIZ, J.R., *El Código penal de 1822*, Tesi Doctoral, Universitat de València, Facultat de Dret, València, 1968, pag 360 i ss. Vid., també, ANTÓN ONECA, J., "Historia del Código penal de 1822", *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, tom 18, fasc/mes 2, 1965, pàg. 277.

<sup>209</sup> Vid. ANTÓN ONECA, J., "El Código penal de 1848 y D. Joaquín Francisco Pacheco", en *Anuario de Derecho penal i Ciencias penales*, tom 18, fasc/mes 3, 1965, pàg. 475 i ss. La teoria de Pelegrino Rossi descansa en la Llei moral i assignava a la pena una finalitat retributiva, basada en la retribució del mal pel mal i l'expiació del delictes, buscava el principi i la raó de la justícia penal en la Llei moral revelada per la consciència, que separava el mal del bé i dictava a l'home les regles immutables dels seus deures i la responsabilitat de les seues accions.

del segle XX Groizard Gómez de la Serna,<sup>210</sup> així com també, posteriorment, Cuello Calón,<sup>211</sup> Neuman,<sup>212</sup> i Garrido Guzmán, entre d'altres. Tal com diu aquest últim, la “diversitat legal punitiva no transcendia per a res al moment executiu”.<sup>213</sup>

En realitat l’afirmació anterior ha de ser matisada, perquè encara que és cert que un penat a presidi major, per posar un exemple, podia complir la condemna en el mateix establiment i subjecte a les mateixes obligacions de treballar, rebre formació religiosa i viure com a catòlic, que un penat a presidi menor o correccional, o que un penat a qualsevol de les modalitats de presó, depenent de l’establiment en què es trobaren la realitat seria una o una altra. En alguns encara no hi havia ni tan sols tallers on treballar, mentre que altres a banda de comptar amb tallers diferents, tenien fins i tot escola o lloc habilitat com a tal. Des dels anys trenta del segle XIX es va introduir la educació a l’escola entre els instruments a través dels quals es pretenia la correcció i millora dels condemnats. Es van succeir les normes que ordenaven que en cada establiment hi haguera una escola, però en realitat eren pocs aquells que en tenien. També s’insistiria en què en tots havien d’instal·lar-se tallers on ocupar els condemnats.

Continuava considerant-se important si no crear establiments nous almenys sí condicionar tots els existents, per raons humanitàries i perquè pogueren servir a la correcció i millora dels sentenciats. Hi havia molts que continuaven en condicions deplorables.

Cal saber, igualment, que durant el període estudiat van aparèixer els primers sistemes penitenciaris progressius, que aspiren a la preparació progressiva del penat per a la llibertat i, per tant, participen de les tesis rehabilitadores més elaborades i superadores de les idees de l’esmena i la correcció moral del condemnat i de la inculcació d’un hàbit i

---

<sup>210</sup> Vid. GROIZARD GÓMEZ DE LA SERNA, A., *El Código penal de 1870 concordado y comentado*, (pròleg), vol. I, segona edició, Establecimiento Tipográfico de los Hijos de J. A. García, Madrid, 1902, pàgs. 22 i 23.

<sup>211</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 278.

<sup>212</sup> Vid. NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 106.

<sup>213</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 31.

mentalitat laboral, presents en els sistemes penitenciaris fins llavors existents, sobretot en el sistema filadèlfic, perquè l'auburnià a la pràctica, i tal com es va aplicar als Estats Units, almenys al principi, va estar dominat per la idea d'adaptar el treball penitenciari al mode de producció capitalista, per a l'explotació la força de treball dels condemnats i amb el propòsit d'obtenir beneficis. Tot i això, els sistemes progressius eren encara una excepció.

## **2. La pena de presó i la resta de penes privatives de la llibertat en els codis penals i la legislació penitenciària del període comprés entre 1822 i 1870**

En l'apartat anterior s'ha indicat quines són les penes privatives de llibertat diverses previstes en els Codis penals de 1822, 1848 i 1850 i, per damunt, alguns detalls referents a l'execució recollits en la normativa penitenciària aprovada extramurs d'aquests, però a continuació es comentaran amb detall major. S'analitzaran per separat les modalitats diferents de penes d'aquesta classe recollides en aquells Codis penals vuitcentistes, es veurà qui eren els seus destinataris, quina era la seua durada, les penes i conseqüències accessòries que duen aparellades, el lloc de compliment i altres detalls de l'execució, prevists sobretot en la normativa penitenciària.

### **2.1. La pena de presó**

En el Codi penal de 1822 la pena de presó tenia la consideració de corporal,<sup>214</sup> era aplicable tant a homes com a dones, de totes les edats, i durava un temps mínim de quinze dies<sup>215</sup> i un màxim de deu anys,<sup>216</sup> o catorze en cas de ser l'autor del delicte que duia aparellada aquesta pena un eclesiàstic.<sup>217</sup> Els menors que actuaven maliciosament i amb discerniment, en canvi, complien de la quarta part a la meitat de la condemna. Es preveia, també per als menors, la possibilitat que el jutge substituïra aquesta pena de presó per la de tancament en una casa de correcció.<sup>218</sup> Durant el temps de condemna a presó els penats

---

<sup>214</sup> Article 28 del Codi penal de 1822.

<sup>215</sup> Així, per exemple, Articles 234, 235, 322 i 366 del Codi penal de 1822.

<sup>216</sup> Article 194 del Codi penal de 1822.

<sup>217</sup> Article 218 del Codi penal de 1822.

<sup>218</sup> Article 65 del Codi penal de 1822.

havien de romandre tancants en un castell, una ciutadella o un fort, d'on no podien eixir fins a complir condemna.<sup>219</sup> Així s'indicava en el Codi però cal tenir en compte que també es deia que quan la pena de presó –o qualsevol altra privativa de llibertat– tenia una durada de dos anys o superior era possible aplicar una rebaixa de la quarta a la tercera part, en cas que els condemnats, qualsevol d'ells, donaren mostres de penediment i esmena.<sup>220</sup> També cal saber que en el Codi s'indicava que el temps que una persona haguera passat en presó preventiva li seria comptat com a part del de la pena.<sup>221</sup>

A banda del lloc de compliment, res més constava en el Codi penal de 1822 en relació als detalls de l'execució. No s'indicava res de l'obligació de treballar per part dels reus i no sé si durant el temps de vigència del Codi, molt breu, es va posar a treballar a algun pres, però sí consta que va passar així posteriorment. Els presos, almenys els pobres, van ser obligats a treballar. Alguns eren ocupats en tallers prèviament instal·lats i a altres se'ls deixava eixir de les presons per a treballar a l'exterior. Amb el temps, però, el treball a l'exterior va anar limitant-se. Val d'exemple la Reial Ordre de 14 d'agost de 1845, que prohibia destinar interns de les presons públiques a les obres de policia urbana. En el Reglament per a les presons de les capitals de província, de 25 d'agost de 1847 sols es feia referència al treball als tallers<sup>222</sup> i es deia que tenien obligació de treballar els presos pobres, aquells que no tenien diners suficients per viure i pagar les despeses ocasionades per la seua manutenció. Aquells que sí tenien diners suficients per a fer front a aquestes despeses podien treballar si volien, i si ho feien era en benefici propi.<sup>223</sup> I juntament al treball, també tenia importància la religió, a que es resara el rosari, a les plàtiques religioses, a l'assistència a missa i a actes religiosos.<sup>224</sup>

---

<sup>219</sup> Article 71 del Codi penal de 1822.

<sup>220</sup> Article 144 del Codi penal de 1822.

<sup>221</sup> Article 98 del Codi penal de 1822.

<sup>222</sup> Articles 65 a 70 del Reglament per a les presons de les capitals de província de 1847.

<sup>223</sup> Articles 65 a 70 del Reglament per a les presons de les capitals de província de 1847.

<sup>224</sup> Articles 44 i 45 del Reglament per a les presons de les capitals de província de 1847.



Cal tenir en compte, d'altra banda, tornant al Codi penal de 1822, que venia previst que de la imposició de pena de presó poguera derivar en la obligació d'indemnitzar els perjudicis, al restabliment de danys i al pagament de les costes judicials.<sup>225</sup> Existia, igualment, la possibilitat de decomissar armes, instruments o utensilis amb els quals s'havia executat el delictes i els seus efectes.<sup>226</sup> Les mateixes conseqüències estaven previstes en els Codis penals de 1848 i 1850,<sup>227</sup> en els quals també es recollia, com a pena accessòria, a imposar sempre, i en tots els casos, la de suspensió de tot càrrec i dret polític del penat durant el temps de condemna.<sup>228</sup> Segons indicava Pacheco, es tractava d'una pena tan natural com necessària.<sup>229</sup>

Altra novetat introduïda en els Codis penals de 1848 i 1850 és la diferenciació entre modalitats distintes de presó. Com se sap, hi havia dues modalitats afflictives, la de presó major i la de presó menor, i una altra modalitat correccional.<sup>230</sup> Les tres modalitats tenien en comú, que s'obligava els condemnats a treballar, i això que el treball no formava part de l'essència d'aquelles penes. En els Codis s'indicava que tots els sentenciats s'ocuparien en treballs de la seua elecció compatibles amb la disciplina reglamentària i en benefici propi, i que també havien de realitzar els treballs de l'establiment fins fer efectives la responsabilitat civil i les despeses ocasionades a la presó.<sup>231</sup> No s'exceptuava expressament els rics de l'obligació de treballar, ni en referir-se als treballs d'elecció pròpia ni en referir-se als treballs de l'establiment però, no obstant això, alguns penalistes, entre ells Pacheco, van defensar que si algun condemnat no tenia necessitat de treballar, no podia ser obligat a fer-ho, igual que tampoc tenia per què realitzar els treballs de l'establiment si satisfesia la responsabilitat civil i les despeses de manteniment d'altra forma. Segons l'autor a l'home ric que podia pagar amb les seues rendes, al pintor que podia pagar amb els seus quadres o a l'home de ciència que podia fer-ho amb els

---

<sup>225</sup> Articles 28, 92 i 93 del Codi penal de 1822.

<sup>226</sup> Article 90 del Codi penal de 1822.

<sup>227</sup> Articles 15, 46, 47 i 59 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>228</sup> Article 58 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>229</sup> Vid. PACHECO, J. F., *El Código penal Concordado y Comentado*, ob. cit., vol. I, pàg. 373.

<sup>230</sup> Article 24 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>231</sup> Article 106 dels Codis penals de 1848 i 1850.

seus llibres, seria absurd voler-los obligar a que ho feren amb el treball manual i mecànic, a més que no havien estat educats per a realitzar aquests treballs.<sup>232</sup>

Les tres modalitats es diferenciaven per la durada de la pena i el lloc de compliment. La pena de presó major durava de set a dotze anys de durada i havia de complir-se als establiments destinats a aquest efecte d'aquells que hi havia dins de la península, a les Illes Balears o a Canàries; la de presó menor durava de quatre a sis anys i havia de complir-se en algun dels establiments destinats a presó que hi havia dins del territori de l'audiència que la imposava; i la presó correccional podia durar de set mesos a tres anys i havia de complir-se dins de la província on el penat tenia el seu domicili o, subsidiàriament, on es va cometre el delictes.<sup>233</sup>

Quant a la durada cal tenir en compte, a més que en els Codis penals de 1848 i 1850 va desaparèixer la possibilitat de reduir-la en cas de demostrar el sentenciat estar penedit i esmenat i que res es deia en relació al còmput del temps passat en presó provisional. Tot i que el Reial Decret de 9 d'octubre de 1853 ordenava que s'abonara els reus la meitat del temps que havien estat presos preventius per al compliment de les seues condemnes, sols es preveia que es fera així si es tractava de sentenciats a penes correccionals.

I quant al lloc de compliment convé apuntar que no hi havia establiments suficients ni apropiats i es preveia que, tractant-se de dones, complien condemna de presó als establiments que venien servint per a tancar persones del seu sexe. Els homes condemnats a presó major o menor podien ser enviats a complir condemna, juntament amb condemnats a altres penes privatives de la llibertat, a qualsevol dels presidis ubicats dins de la Península, a les Illes Balears o a Canàries, i si la presó era correccional en algun dels situats a la província del seu domicili o a la immediata. Així constava en els Codis penals de 1848 i 1850 i en la Llei de presons de 26 de juliol de

---

<sup>232</sup> Vid. PACHECO, J. F., *El Código penal concordado y comentado*, ob. cit., vol. I, pàg. 477 i 478.

<sup>233</sup> Articles 26 i 106 dels Codis penals de 1848 i 1850.

1849.<sup>234</sup> En la Llei de bases de 21 d'octubre de 1869 per a la reforma i millora dels dipòsits municipals, presons de partit i d'audiència, presidis i cases de correcció, s'indicava que la pena de presó major es compliria als establiments de les Illes Balears o Canàries, a la plaça de Santonya o als arsenals de la Carraca, el Ferrol i Cartagena, la pena de presó menors es complia als establiments de Valladolid, València o Saragossa, o en altre, i la presó correccional a les presons d'audiència, separant els condemnats dels detinguts i presos preventius.<sup>235</sup>

A banda de fer-se referència al lloc de compliment i a l'obligació de treballar, en els Còdis penals de 1848 i 1850 no es deia res més en relació a l'execució, ni tampoc en la Llei de presons de 26 de juliol de 1849 ni en la Llei de bases de 21 d'octubre de 1869, però sí, com se sap, en el Reglament per a les presons de les capitals de província de 1847, en què a més del treball també importava la religió.

## **2.2. La pena de tancament en casa de correcció**

Malgrat la bona crítica que van tenir les cases de correcció i que els experts lloaven els resultats aconseguits per aquestes, el Codi penal de 1822 aplicava aquesta pena, considerada no corporal o correccional, en casos molt concrets i específics. Estava concebuda per a ser imposada a menors de desset anys i dones,<sup>236</sup> encara que també podia imposar-se a joves majors de desset però no emancipats i a homes casats.

Als menors de desset anys que actuaven amb discerniment i malícia, podia aplicar-se'ls aquesta pena, com a principal, per al cas que cometeren desacatament contra l'autoritat dels seus pares, tutors, curadors o familiars encarregats d'ells, i duraria un màxim d'un any. Aquesta pena igualment podia aplicar-se als majors de desset anys però no emancipats que així obraven contra els seus pares, tutors,

---

<sup>234</sup> Disposicions transitòries primera, tercera i quarta del Codi penal de 1848, i Disposicions transitòries segona, quarta i cinquena del Codi penal de 1850. Article 23 de la Llei de Presons de 26 de juliol de 1849.

<sup>235</sup> Bases setena a onzena, tretzena i divuitena de la Llei de 21 d'octubre de 1869.

<sup>236</sup> Article 28 del Codi penal de 1822.

curadors o familiars d'ells encarregats, sols que ací el temps màxim que podia durar el tancament era de dos anys en lloc d'un.<sup>237</sup> A més, i tornant als menors de desset anys, quan actuant amb discerniment i maldat, havien estat condemnats a infàmia o desterrament en lloc determinat, com que aquestes no eren penes apropiades per a ells,<sup>238</sup> eren tancats en cases de correcció, on estaven entre un i tres anys.<sup>239</sup> També podia imposar-se aquesta pena a aquells, si el jutge ho considerava convenient, per al cas que la pena corresponent al delictes comés fóra la de presó, confinament o arrest, i en aquest cas, duraria de la quarta part a la meitat del temps previst per a la pena substituïda.<sup>240</sup>

En relació a les dones, se les tancava en una casa de correcció a petició del marit i pel temps per ell desitjat, que no podia passar d'un any. Estava previst així per a quan la dona no respectava l'autoritat del marit.<sup>241</sup> També podia ordenar-se d'ofici quan la dona i el seu marit protagonitzaven repetidament escàndols mutus. Durava el temps convenient, sense poder excedir d'un any.<sup>242</sup> En aquest darrer supòsit, es precisava que les autoritats havien de ser prudents i evitar quan fóra possible el fet d'interposar-se a les desavinences interiors dels matrimonis. Sols havien de fer-ho quan hi havia escàndol públic o per acció de part legítima, i sempre apurant tots els mitjans de conciliació abans d'arribar a la imposició de pena.<sup>243</sup>

En tant als homes adults i emancipats, quan estaven casats se'ls podia tancar en casa de correcció per tenir una conducta relaxada respecte a la seua dona o per maltractar-la. Si ella es queixava i resultava ser cert estaria allí fins a un any.<sup>244</sup> I, a més, com passava amb les dones, en cas de protagonitzar escàndols mutus repetits, també podien ser tancats en cases de correcció.<sup>245</sup>

---

<sup>237</sup> Articles 562, 563, 564 del Codi penal de 1822.

<sup>238</sup> Articles 24 i 64 del Codi penal de 1822.

<sup>239</sup> Article 65 del Codi penal de 1822.

<sup>240</sup> Articles 25 i 65 del Codi penal de 1822.

<sup>241</sup> Article 570 del Codi penal de 1822.

<sup>242</sup> Article 572 del Codi penal de 1822.

<sup>243</sup> Article 572 del Codi penal de 1822.

<sup>244</sup> Article 571 del Codi penal de 1822.

<sup>245</sup> Article 572 del Codi penal de 1822.

A banda d'aquests supòsits en què la pena de correcció en casa d'aquesta classe s'aplicava com a tal, també podia procedir-se al tancament dels menors de desset anys i majors de set que en principi estaven exempts de responsabilitat i pena per no haver obrat maliciosament ni amb discerniment. Tot i que en principi no s'imposava cap pena i eren entregats als seus responsables perquè en tingueren cura i els corregiren, quan açò no era possible o quan aquests no eren de confiança, aquells menors podien ser tancats en una casa de correcció fins els vint anys, com a màxim.<sup>246</sup>

Altra cosa que cal saber en relació a aquesta pena és que, a tenor del primer Codi penal espanyol, no duia aparellada la imposició de cap pena accessòria, però si podia obligar-se els condemnats a indemnitzar els perjudicis, restablir el danys i pagar les costes judicials,<sup>247</sup> a més que cabia la possibilitat de decomissar armes, instruments o utensilis amb els quals es va executar el delictes i els seus efectes.<sup>248</sup>

Res deia el Codi en relació als detalls d'execució, únicament que la pena es compliria en una casa de correcció. Tanmateix, per a conèixer-los pot acudir-se a la normativa penitenciària, a l'aprovada amb anterioritat, però també a la posterior. Cal saber que derogat el Codi penal de 1822 la pena de tancament en casa de correcció va continuar aplicant-se. A elles es referia, per exemple, una Instrucció de 30 de novembre de 1833, que subratllava que, com la resta d'establiments correccionals, en aquestes cases s'havia de corregir i millorar els condemnats, en lloc d'endurir-los i pervertir-los. Amb tal propòsit ordenava, d'una banda, que els condemnats treballaren als tallers, que se'ls havia d'adjudicar la major part possible dels productes de la seua ocupació i inspirar-los l'estima al treball; i d'altra banda, que calia tractar-los amb benignitat i dolcesa, perquè era un dret que tenien els condemnats i perquè la bondat amb que se'ls mirava podia modificar o canviar els seus hàbits.<sup>249</sup> La regeneració moral dels condemnats també inquietava.

---

<sup>246</sup> Article 24 del Codi penal de 1822.

<sup>247</sup> Articles 28, 92 i 93 del Codi penal de 1822.

<sup>248</sup> Article 90 del Codi penal de 1822.

<sup>249</sup> Article 48 de la Instrucció de 30 de novembre de 1833.

Sembla, però, que finalment les cases de correcció es van convertir en una espècie de presidi de dones. En el Reglament de les cases de correcció de 1847 es va preveure que havien d'establir-se cases de correcció de dones en determinades províncies, tot coincidint pràcticament amb els llocs on hi havia presidis d'homes,<sup>250</sup> i a més, en relació al règim a seguir dins dels establiments, hi havia remissions expresses a la legislació d'aquells, supletòria a la de les cases de correcció. Així passava, per exemple, amb l'alimentació, l'assistència sanitària, el treball, l'educació, etc.<sup>251</sup> En ingressar, les dones eren classificades en tres departaments o seccions per als actes d'esplai i descans: un per a les penades amb clàusula de retenció, altre per a les incorregibles i un tercer per a la resta.<sup>252</sup> Els dies laborals s'alçaven en sortir el sol i tenien una hora per a endreçar-se i desdejunar, després entraven a treballar als tallers, fins a l'hora de dinar. Després d'un descans, tornaven a treballar als tallers fins que es posava el sol. El temps restant després de sopar era per a l'oració i la instrucció a l'escola.<sup>253</sup> En relació al treball, val a dir, així mateix, que s'indicava expressament que totes les internes eren iguals entre si, que no podien excusar-se de cap de les feines de l'establiment, ni sol·licitar ser tractades de manera diferent a la resta,<sup>254</sup> ni tampoc treballar per compte propi o per a fora de l'establiment. Era als moments d'esplai quan les internes aprofitaven per a cosir la seua roba, per no poder fer-ho en hora de treball.<sup>255</sup>

El Reglament de cases de correcció de 1847 va continuar en vigor després de l'aprovació del Codi penal de 1848, no obstant suprimir aquest la pena de correcció en una casa d'aquesta classe. Es regiren pel aquell tots els establiments penals destinats al compliment de les penes privatives de la llibertat imposades a dones.

---

<sup>250</sup> Article 2 del Reglament de les cases de correcció de 1847.

<sup>251</sup> Articles 46, 47, 77 del Reglament de les cases de correcció de 1847.

<sup>252</sup> Article 45 del Reglament de les cases de correcció de 1847.

<sup>253</sup> Article 56 a 58 del Reglament de les cases de correcció de 1847.

<sup>254</sup> Article 55 del Reglament de les cases de correcció de 1847.

<sup>255</sup> Article 61 del Reglament de les Cases de Correcció de 1847.

### 2.3. Les penes d'obres públiques, treballs perpetus i cadena

En el Codi penal de 1822 la pena d'obres públiques tenia la consideració de pena corporal i, per raons humanitàries,<sup>256</sup> no podia imposar-se a les dones ni als menors de desset anys i majors de set, malgrat haver actuat amb discerniment. Tampoc als ancians majors de setanta anys. En lloc d'imposar-se aquesta pena s'imposava una de reclusió. Als prèvers, diàcans i subdiàcans tampoc se'ls podia imposar la pena a obres públiques, en el seu lloc complien una pena de presidi, on havien de servir als hospitals o esglésies. Amb açò, segons el Codi, es pretenia fer honor al sacerdoti,<sup>257</sup> però en veritat era un residu de la discriminació legal existent en els textos legislatius anteriors i que contradiu el principi d'igualtat, expressament recollit en el de 1822.<sup>258</sup>

La pena en qüestió podia durar fins a vint-i-cinc anys, tot i que hi havia prevista, com se sap, la possibilitat de reduir de la quarta a la tercera part del temps de condemna a tots aquells que es penedien i esmenaven.<sup>259</sup> També relacionat amb la durada, s'indicava que el temps que una persona haguera passat en presó preventiva li seria comptat com a part del de la pena.<sup>260</sup>

En dictar-se sentència els condemnats a obres públiques eren immediatament conduïts als establiments d'aquesta classe, procurant que foren els més immediats al poble on van cometre el delictes, i eixien a treballar públicament i sense excepció, als camins i canals, en la construcció d'edificis o endreç de carrers, places i passejos públics.

---

<sup>256</sup> Vid. VICENTE Y CARAVANTES, J., *Código penal reformado comentado novísimamente*, ob. cit., pàg. 216 i 217. VIZMANOS, T. M. – ÁLVAREZ MARTÍNEZ, C., *Comentarios al Código penal*, vol. I, Establecimiento Tipográfico de J. González y A. Vicente, Madrid, 1848, pàgs. 352 i 253. PACHECO, J. F., *El Código penal Concordado y Comentado*, ob. cit., vol. I, pàg. 466.

<sup>257</sup> Article 69 del Codi penal de 1822.

<sup>258</sup> Article 10 del Codi penal de 1822.

<sup>259</sup> Articles 144, 146 i 147 del Codi penal de 1822.

<sup>260</sup> Article 98 del Codi penal de 1822.

Únicament es lliuraven del treball en cas de malaltia i únicament se'ls deixava descansar el temps just. A més, havien de fer-ho subjectes de dos en dos amb una cadena –més lleugera que la dels condemnats a treballs perpetus.<sup>261</sup> Val a dir, igualment, que a banda d'açò als condemnats a obres públiques se'ls designava un curador per a representar la seua persona i administrar els seus bens, i això per ser considerats durant el temps de condemna en estat d'interdicció judicial per incapacitat física i moral.<sup>262</sup> També podia resultar de la condemna l'obligació d'indemnitzar els perjudicis, restablir els danys i pagar les costes judicials.<sup>263</sup> Cabia, així mateix, la possibilitat de decomissar armes, instruments o utensilis amb els quals s'havia executat el delictes i els efectes provinents d'aquest.<sup>264</sup>

A més de la pena d'obres públiques en el Codi penal de 1822 hi havia la de treballs perpetus, considerada, com l'anterior, una pena corporal, i també estava vetada per a determinats col·lectius. Aquesta pena, com l'anterior, tampoc era aplicable a les dones, als menors entre set i desset anys que actuaven amb discerniment, als septuagenaris ni als prèvers, diàcans i subdiàcans. En aquest cas, però, a les dones, als prèvers, diàcans i subdiàcans en lloc de la pena a treballs perpetus s'aplicava la de deportació; i als menors i als septuagenaris se'ls imposava una pena de reclusió.<sup>265</sup> A més, en cas de penediment i esmena dels condemnats, aquesta pena es podia convertir en una de deportació després d'haver estat deu anys complint la condemna primitiva.<sup>266</sup>

Altres diferències entre ambdues penes són la seua durada, en aquest cas a perpetuïtat, el grossor de la cadena a la qual estaven lligats, que era més grossa, i els treballs a realitzar, que havien de ser els més durs i penosos de l'establiment.<sup>267</sup> Tampoc són les mateixes les penes accessòries. A més que en aquest cas també podia derivar la

---

<sup>261</sup> Article 55 del Codi penal de 1822.

<sup>262</sup> Article 70 del Codi penal de 1822.

<sup>263</sup> Articles 28, 92 i 93 del Codi penal de 1822.

<sup>264</sup> Article 90 del Codi penal de 1822.

<sup>265</sup> Articles 64, 66, 67, 69 del Codi penal de 1822.

<sup>266</sup> Articles 144, 146 i 147 del Codi penal de 1822.

<sup>267</sup> Article 47 del Codi penal de 1822.



condemna a la indemnització dels perjudicis i restabliment de danys i al pagament de les costes judicials,<sup>268</sup> i a banda que cabia la possibilitat del decomís d'armes, instruments o utensilis amb els quals s'havia executat el delictes i els seus efectes,<sup>269</sup> hi ha una pena accessòria específica d'aquesta pena (i de la de mort per traïció), que s'imposava sempre: la d'infàmia.<sup>270</sup> És més, els condemnats a treballs perpetus es consideraven morts per a tots els efectes civils, després de nou dies des de la notificació de la sentència que causara executòria. Aquest termini de nou dies era concedit per a solucionar els seus assumptes, fer testament i disposar lliurement dels seus bens i efectes, sense perjudici de les responsabilitats pecuniàries a que estaven subjectes. Podien dur amb ells en diners i mobles tot allò que els seria lícit disposar per testament, fins i tot si tenien hereus forçats. Passat el termini referit sense agafar o disposar dels seus bens, accions i drets, tots els posseïts passaven als seus hereus legítims com al cas de testament *abintestat*. El reu perdia també tots els drets de la pàtria potestat i els de la propietat, excepte en allò que duguera amb ell. Si estava casat es considerava dissolt el matrimoni per als efectes civils. El cònjuge, els fills i successors entraven al gaudi dels seus drets com en cas de mort natural. Des del moment de la notificació de la sentència el reu era incapaç d'adquirir cap cosa dins del territori espanyol per raó de successió ni per altre títol.<sup>271</sup>

Les penes d'obres públiques i treballs perpetus no van tornar a aparèixer en els Codis penals de 1848 i 1850 el qual, però, no vol dir que desapareguen, més aviat van canviar de nom. Aquestes penes es van convertir en pena de cadena temporal i pena de cadena perpetua. Ambdues modalitats tenien la consideració de pena aflictiva,<sup>272</sup> tot i que la doctrina deia al seu favor que eren reformadores. També s'al·legava que eren profitoses per a l'Estat, divisibles i exemplars, i

---

<sup>268</sup> Articles 28, 92 i 93 del Codi penal de 1822.

<sup>269</sup> Article 90 del Codi penal de 1822.

<sup>270</sup> Article 30 del Codi penal de 1822. En realitat aquesta pena també podia imposar-se com a accessòria en les altres penes privatives de la llibertat, però calia que s'indicarà expressament en la Llei per al delictes concret.

<sup>271</sup> Article 53 del Codi penal de 1822.

<sup>272</sup> Article 24 del Codis penals de 1848 i 1850. En aquest punt cal aclarir que en els Codis penals de 1848 i 1850 les penes ja no es divideixen, com en el de 1822, en corporals, no corporals i lleus, sinó en aflictives, correccionals i lleus.

que permetien substituir la pena de mort i reduir la seua aplicació, reservant-la per als delictes més greus.<sup>273</sup> Tanmateix, no podien patir la pena de cadena, ni perpètua ni temporal, les persones majors de seixanta anys, de manera que en lloc d'aquesta patirien la condemna en una casa de presidi major, on estarien de per vida o durant el temps respectiu de la condemna.<sup>274</sup> Tampoc era una pena apropiada per a dones i també elles havien de ser enviades a una casa de presidi major, de les destinades a les persones del seu sexe,<sup>275</sup> però mentre es creaven els establiments necessaris per al compliment d'aquesta pena complien la condemna als que venien servint exclusivament per a la reclusió de dones, procurant-se la seua separació de les condemnades a penes de reclusió, presidi i presó, les quals tindrien el mateix destí.<sup>276</sup> I en relació als menors, si tenien entre quinze i divuit anys, la pena a imposar era la immediatament inferior en grau a la de cadena, perpètua o temporal, i si tenien entre nou i quinze anys la pena a imposar era sempre discrecional però havia de ser inferior almenys en dos graus a l'assenyalada per la Llei al delicte comés.<sup>277</sup>

En els casos en què sí s'imposava, la pena de cadena temporal tenia una durada mínima de dotze anys i una durada màxima de vint anys,<sup>278</sup> la qual no podia reduir-se per cap raó, tampoc en cas de penediment i esmena. Va desaparèixer aquesta possibilitat, a més que ja no es podia descomptar el temps passat en presó preventiva. I d'altra banda, la cadena perpètua, com el seu nom indica, s'extingia amb la mort del condemnat, i va desaparèixer la possibilitat de substituir-la, en cas de penediment i esmena, per una altra pena distinta.

Altra diferència entre ambdues modalitats de la pena de cadena afectava el lloc de compliment de la condemna. La cadena temporal s'havia de complir als arsenals de la marina o a les obres de

---

<sup>273</sup> Vid. VIZMANOS, T.M. – ÁLVAREZ MARTÍNEZ, C., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 347, 348 i 351.

<sup>274</sup> Article 98 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>275</sup> Article 99 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>276</sup> Disposició transitòria primera del Codi penal de 1848 i disposició transitòria segona del Codi penal de 1850.

<sup>277</sup> Article 72 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>278</sup> Article 26 dels Codis penals de 1848 i 1850.

fortificació, camins i canals, dins de la Península i Illes adjacents,<sup>279</sup> i la pena de cadena perpètua s'havia de complir, a tenor dels Codis de 1848 i 1850, en qualsevol dels punts destinats a l'efecte a Àfrica, Canàries o Ultramar.<sup>280</sup> Vizmanos i Álvarez Martínez van comentar que era així per la necessitat de diferenciar ambdues penes, per això que la primera es complia més a prop del domicili dels condemnats i la perpètua en llocs més allunyats. Al patiment d'estar tan lluny se sumava la varietat del clima i dels aliments i el trajecte que havien de realitzar. Altre motiu pel qual es creia no convenient ajuntar els condemnats a cadena temporal i perpètua era perquè aquests últims estaven considerats mestres del crim.<sup>281</sup> En qualsevol cas, convé tenir en consideració que mentre es plantejaven aquells establiments, i tal com s'indicava en la Llei de presons de 26 de juliol de 1849, els reus sentenciats a cadena havien d'ingressar provisionalment als presidis de la Península, de Balears i de Canàries, fins poder ser traslladats oportunament als respectius destins penals.<sup>282</sup> En la Llei de bases de 21 d'octubre de 1869 s'indicava que els sentenciats a cadena perpètua complirien condemna al presidi de Ceuta, a les dependències de Melilla, Alhucemas i el Penyó, o als presidis que existien o es construïren a les illes adjacents. Quan la pena perpètua substituïa a la de mort, es deia que la condemna la complirien als establiments creats a l'efecte amb el nom de colònies penitenciàries a les possessions espanyoles al Golf de Guinea o de les Illes Filipines.<sup>283</sup> La pena de cadena temporal es compliria als establiments de les Illes Balears o Canàries, a la plaça de Santonya o als arsenals de la Carraca, el Ferrol i Cartagena. Així i tot, no era estrany trobar a condemnats a ambdues modalitats de condemna en un mateix establiment.

D'altra banda, cal saber que tant els condemnats a cadena perpètua com temporal havien de treballar en benefici de l'Estat i eren obligats a dur sempre una cadena al peu, pendent de la cintura o agafada a la

---

<sup>279</sup> Article 95 dels Codis penals de 1848 i 1850. Vid., també, l'article 23 de la Llei de Presons de 26 de juliol de 1849.

<sup>280</sup> Article 94 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>281</sup> Vid. VIZMANOS, T.M. – ÁLVAREZ MARTÍNEZ, C., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 351.

<sup>282</sup> Article 23 de la Llei de Presons de 26 de juliol de 1849.

<sup>283</sup> Allí anirien a parar també els condemnats a relegació perpètua i els penats incorregibles després de complir penes aflictives durant vint anys.

d'altre penat. Els treballs a realitzar per ells eren durs i penosos, amb una sola excepció: el tribunal, després de consultar l'edat, la salut, l'estat o qualsevol altra circumstància del reu, podia indicar en la sentència que aquell havia d'ocupar-se en treballs inferiors de l'establiment.<sup>284</sup> També és destacable que els condemnats a cadena perpètua no podien rebre cap tipus d'auxili de fora de l'establiment.<sup>285</sup> Tant de patiment segons alguns autors era necessari. Segons Pacheco "no podia en veritat ser d'altra manera".<sup>286</sup> Com les penes de cadena, perpètua i temporal, eren de les més altes, l'autor comprenia que foren greus i terribles perquè, si no ho foren, la conseqüència seria multiplicar de manera inconvenient la pena capital.<sup>287</sup> De manera semblant es van pronunciar Vizmanos i Álvarez Martínez. Aquests autors no van defensar expressament els patiments als quals eren sotmesos els condemnats a aquesta pena, però sí els toleraven, principalment perquè permetien substituir la pena de mort i reduir la seua aplicació, reservant-la per als delictes més greus. La de cadena era una pena gravíssima, però menys que la de mort, i no presentava els defectes d'aquesta.<sup>288</sup>

I a més de l'obligació de treballar els condemnats a les penes indicades en tenien unes altres. D'una banda, en els Codis penals de 1848 i 1850 s'indicava que la imposició tant de la pena de cadena temporal com perpètua suposava, sempre, la pèrdua dels efectes provinents del delicte comés i dels instruments amb els quals es va executar, quan no eren de tercer no responsable,<sup>289</sup> així com l'obligació de fer front a les responsabilitats civils<sup>290</sup> i a les costes.<sup>291</sup> D'altra banda hi havia previst imposar una sèrie de penes accessòries, entre les quals hi havia la d'interdicció civil del penat durant la

---

<sup>284</sup> Article 96 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>285</sup> Article 97 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>286</sup> PACHECO, J.F., El Código penal concordado y comentado, ob. cit., vol. I, pàg. 462.

<sup>287</sup> Vid. PACHECO, J.F., El Código penal concordado y comentado, ob. cit., vol. I, pàg. 462.

<sup>288</sup> Vid. VIZMANOS, T.M. – ÁLVAREZ MARTÍNEZ, C., Comentarios al Código penal, ob. cit., vol. I, pàgs. 347, 348 i 351.

<sup>289</sup> Article 59 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>290</sup> Article 15 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>291</sup> Articles 46 i 47 dels Codis penals de 1848 i 1850.

condemna, l'única comuna a ambdues modalitats de la pena de cadena.<sup>292</sup> Juntament a aquesta, als condemnats a pena de cadena temporal, s'imposaven com a accessòries les penes d'inhabilitació absoluta perpètua per a càrrecs o drets polítics i la de subjecció a vigilància de l'autoritat durant el temps que durava la cadena i durant el mateix temps una vegada complida aquella.<sup>293</sup> Als condemnats a pena de cadena perpètua també s'imposaven les penes d'argolla, la degradació civil i la d'inhabilitació perpètua. La pena d'argolla s'aplicava quan el delicte havia estat comés per diverses persones i a alguna d'elles s'havia imposat la pena de mort per qualsevol dels delictes de traïció, regicidi, parricidi, robatori o mort a traïdoria, o per executar el delicte per preu, recompensa o promesa, i sempre i quan no fóra de descendent, ascendent, cònjuge o germà del sentenciat a mort, major de setanta anys o dona; la degradació civil, si la pena principal de cadena perpètua era imposada als empleats prevaricadors, o que van abusar del seu destí públic; i la pena d'inhabilitació perpètua absoluta s'imposava sempre, i afectava els càrrecs o destins que desenvolupaven i els drets polítics que corresponien o podien correspondre als delinqüents.<sup>294</sup> En cas que el condemnat a aquesta pena resultara indultat, també havia de quedar subjecte a vigilància de l'autoritat de per vida, la qual tenia per objecte, segons Vicente y Caravantes, tranquil·litzar els ciutadans pel temor que podien tenir de ser novament damnificats per qui va delinquir tan greument, si l'autoritat pública apartava la vista dels criminals indultats.<sup>295</sup>

En general la doctrina veia correctes les penes accessòries indicades. Vizmanos i Álvarez Martínez, Vicente y Caravantes i Pacheco únicament criticaren la pena d'argolla,<sup>296</sup> rebutjada per ser una pena

---

<sup>292</sup> Articles 52 i 55 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>293</sup> Article 55 dels Codis penals de 1848 i 1850. A la darrera afirmació sembla haver una inexactitud d'expressió perquè no té sentit que la pena a vigilància d'autoritat començe a executar-se abans de finalitzada la pena a la qual acompanyava. Vid. PACHECO, J.F., *El Código penal Concordado y Comentado*, vol. I, ob. cit. Madrid, 1856, pàgs. 370 i 371.

<sup>294</sup> Article 52 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>295</sup> Vid. VICENTE Y CARAVANTES, J., *Código penal reformado comentado novísimamente*, ob. cit., pàg. 170.

<sup>296</sup> Vid., per exemple: VIZMANOS, T. M. – ÁLVAREZ MARTÍNEZ, C., *Comentarios al Código penal*, Establecimiento Tipográfico de J. González y A.

infamant i perquè, atès que la pena de mort no la duia implícita, imprimia a la de cadena perpètua una gravetat major a la de la capital.<sup>297</sup> En qualsevol cas, segons Pacheco, “era d’agrair que almenys la seua aplicació s’havia limitat certament amb una economia laudable”.<sup>298</sup> No sols s’havia reduït el nombre de penes que duïen aparellada aquesta pena sinó que hi havia prevista l’excepció a la seua imposició per a coautors que eren descendents, ascendents, cònjuges o germans del sentenciat a mort, o per a dones i ancians. Segons Vicente y Caravantes l’excepció pretenia evitar, als primers casos, un espectacle repugnant i cruel, i als dos últims un patiment afegit a l’excés de debilitat o sensibilitat que ja sofrien.<sup>299</sup> Eren molts els autors que, com Vizmanos i Álvarez Martínez, confiaven que, en un futur, si les idees polítiques no retrocedien, la pena d’argolla desapareixeria,<sup>300</sup> i així va passar. Com es veurà, en el Codi penal de 1870 aquella no estava prevista. Sí ho estava, però, la pena de degradació, que tot i que no va ser criticada pels autors referits dalt sí ho va estar per uns altres, com és el cas de Langle. També aquesta, segons ell, era una pena infamant.<sup>301</sup>

## 2.4. La pena de presidi

En el Codi penal de 1822 la pena de presidi tenia la consideració de corporal,<sup>302</sup> i per la seua duresa no podien complir-la ni ancians de setanta anys o més ni les dones, i en lloc d’aquesta s’imposava la pena

---

Vicente, Madrid, 1848, vol. I, pàgs. 274, 275, 276 i 277; VICENTE Y CARAVANTES, J., *Código penal reformado comentado novísimamente*, ob. cit., pàgs. 170 i 172; PACHECO, J.F., *El Código penal concordado y comentado*, ob. cit., vol. I, pàgs. 345, 346 i 367.

<sup>297</sup> Vid. PACHECO, J. F., *El Código penal concordado y comentado*, ob. cit., vol. I, pàgs. 316 i 366; VIZMANOS, T. M. – ÁLVAREZ MARTÍNEZ, C., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 275 i 276.

<sup>298</sup> PACHECO, J. F., *El Código penal concordado y comentado*, ob. cit., vol. I, pàg. 316.

<sup>299</sup> Vid. VICENTE Y CARAVANTES, J., *Código penal reformado comentado novísimamente*, ob. cit., pàgs. 171 i 172.

<sup>300</sup> Vid. VIZMANOS, T. M. – ÁLVAREZ MARTÍNEZ, C., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 275 i 276.

<sup>301</sup> Vid. LANGLE RUBIO, E., *Código Penal de 17 de junio de 1870*, Hijos de Reus, Editores, Madrid, 1915, pàg. 196. També censurava, pels mateixos motius, la inclusió de la de cadena.

<sup>302</sup> Article 28 del Codi penal de 1822.

de reclusió pel temps respectiu.<sup>303</sup> Tampoc era pena apropiada per als menors entre set i disset anys que obraven amb discerniment i malícia, als quals, si cometien delictes que duia aparellada aquesta pena havien de patir en reclusió la quarta part a la meitat del temps respectiu.<sup>304</sup> Pel general la seua durada no podia excedir de vint anys, tot i que excepcionalment, podia arribar a vint-i-cinc anys, quan els destinataris eren prèvers, diàcans i subdiàcans als quals pel delictes comés els correspondria una pena d'obres públiques, no apropiada per a ells.<sup>305</sup> Els presidiaris que oferiren mostres de penediment i esmena es beneficiarien d'una reducció de la quarta a la tercera part del temps de condemna a privació de la llibertat,<sup>306</sup> a més que en aquest cas el temps passat en presó preventiva també computava.<sup>307</sup>

En el Codi no figurava el lloc de compliment de la pena. Únicament es deia que seria a l'indicat en la sentència condemnatòria. Una vegada enviats al seu destí, sense cadenes ni altres presons –a no ser que foren merescudes per la mala conducta observada–, els condemnats eren obligats a treballar. Tots havien d'estar ocupats constantment i efectiva, sense cap tipus d'exempció, dispensa ni rebaixa, i encara que des de feia temps els presidis havien començat a servir a projectes industrials al temps que correccionals, en el Codi penal de 1822 sols es deia que els sentenciats a pena de presó serien destinats al servei dels hospitals, a les oficines o als establiments públics, a la reparació o construcció d'obres o a la neteja de la població, segons la qualitat de cadascun. Els prèvers, diàcans i subdiàcans treballarien als hospitals i a les esglésies.<sup>308</sup> No es feia referència al treball als tallers presents als presidis des de la seua introducció al de Cádiz pel sergent Abadía. En concret allí es van instal·lar tallers d'esparteria, fusteria, corderia, ferreria, espartenyeria, boteria, cadiratge i sastreria.<sup>309</sup> Poc després de

---

<sup>303</sup> Articles 66 i 67 del Codi penal de 1822.

<sup>304</sup> Article 65 del Codi penal de 1822.

<sup>305</sup> Articles 56 i 69 del codi penal de 1822.

<sup>306</sup> Articles 144, 146 i 147 del Codi penal de 1822.

<sup>307</sup> Article 98 del Codi penal de 1822.

<sup>308</sup> Article 57 del codi penal de 1822.

<sup>309</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 143; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 368; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàgs. 77 i 78; SALILLAS, R., *Evolución penitenciaria en España*, ob. cit., vol. II, pàgs. 171 i ss.

fer-ho Abadía, el Reglament de presidis aprovat per Reial Ordre de 19 de setembre de 1807 es va orientar a favor del treball manufacturer als presidis. Se sap, d'altra banda, no pel Codi penal però sí per la normativa penitenciària aprovada amb anterioritat a l'entrada en vigor d'aquell, que els presidiaris també tenien obligació d'assistir a missa, de combregar i escoltar després una plàtica per part del capellà i de resar, totes les nits i cada matí. Així constava en la Reial Ordenança de 20 de març de 1804 organitzadora dels presidis arsenals de la marina, en el Reglament del presidi de Cadis de 1805 i el Reglament de presidis de 1807. El treball i la religió eren les bases en què havia de descansar l'activitat reformadora, juntament a l'element disciplinari exercit amb severitat.

I a més de les obligacions indicades, els presidiaris en tenien unes altres. A més era possible obligar els autors d'un delictes castigat amb pena de presidi a indemnitzar els perjudicats, al restabliment de danys i al pagament de les costes judicials,<sup>310</sup> així com decomissar les armes, els instruments o utensilis amb els quals s'havia executat el delictes i els seus efectes,<sup>311</sup> s'imposava, sempre, com a pena accessòria, la d'interdicció judicial per incapacitat física i moral, de manera que es nomenava curador per a representar al condemnat i administrar els seus bens durant el temps de la condemna.<sup>312</sup>

La pena de presidi va continuar després de la derogació del Codi penal de 1822 i en aquest punt cal precisar unes quantes coses. D'una banda, que a partir de l'aprovació de l'Ordenança general dels presidis del Regne de 14 d'abril de 1834 aquests establiments van quedar dividits en tres classes: els de la primera classe eren els dipòsits correccionals, per a condemnats a dos anys de presidi per via de correcció; els de la segona classe eren els presidis peninsulars i en ells estarien els condemnats a més de dos anys fins a vuit; i la tercera classe de presidis eren els d'Àfrica, on es destinaria els condemnats a més de vuit anys.<sup>313</sup> També s'advertia que els eclesiàstics condemnats a presidi havien de complir la condemna en convent, hospital, casa de

---

<sup>310</sup> Articles 28, 92 i 93 del Codi penal de 1822.

<sup>311</sup> Article 90 del Codi penal de 1822.

<sup>312</sup> Article 70 del Codi penal de 1822.

<sup>313</sup> Articles 1 i 2 de l'Ordenança general dels presidis del regne de 1834.



reclusió o presons eclesiàstiques de la Península, i que únicament eren destinats a Àfrica per delictes molt greus.<sup>314</sup>

En segon lloc, cal precisar que a poc a poc es va limitar el treball a l'exterior fins a ser prohibit. En l'Ordenança general dels presidis del regne 1834 s'indicava que els confinats als presidis correccionals treballarien dins dels quarters o fora d'ells, a la ciutat o el seu terme, com a policia urbana o en altres feines equivalents; que els confinats als presidis peninsulars treballarien als camins, canals, arsenals i altres empreses, que en cas de no haver treballs d'aquesta classe treballarien als tallers establerts als presidis, i que, en cas de necessitar-se, amb ells es formarien destacaments i serien destinats als punts dels seus districtes respectius en què estaven o on es considerara convenient ocupar-los; i que els confinats als presidis d'Àfrica s'aplicarien als treballs i ocupacions exigides per la necessitat i conveniència del servei de les dites places.<sup>315</sup> Però, en una Reial Ordre de 13 de juny de 1835 s'ordenava que s'establiren a tots els presidis tallers d'oficis, en concret un de fusteria, un de sabateria, altre de ferreria i altre d'elaboració de cànem; en una Reial Ordre de 27 de juny de 1841 s'insistia en l'obligació d'instal·lar tallers; i en altra de 3 d'octubre de 1843 s'indicava el propòsit que tots els presidiaris acabaren dedicant-se als tallers.

També és significatiu un Reial Decret de 22 d'agost de 1843 que prohibia que els condemnats a presidi compliren els seus anys de condemna servint a les armes, per a evitar el desprestigi que suposava per a la professió militar l'ingrés de delinqüents a les files dels soldats i que els soldats acabaren contagiant-se dels vicis dels delinqüents i la indisciplina, i, també, per la impossibilitat d'obligar la societat a considerar la vida del soldat com a expiació suficient. Van aparèixer els presidis industrials, a més que a poc a poc, van acabar per desplaçar la resta.<sup>316</sup> En aquest procés el coronel Montesinos va tenir

---

<sup>314</sup> Article 299 de l'Ordenança general dels presidis del regne de 1834.

<sup>315</sup> Articles 11 a 17 de l'Ordenança general dels presidis del regne de 14 d'abril de 1834.

<sup>316</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 143; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 368; NEUMAN, E., *Evolución de la pena*

molt a veure. Quan estava ell a càrrec del presidi de València, i seguint el precedent d'Abadía, va ordenar la instal·lació de tallers i la compra de ferramentes en nombre suficient perquè els presidaris pogueren al temps que aprendre un ofici contribuir al desenvolupament industrial i econòmic del país. A València els presidaris podien triar entre un total de quaranta tipus de treballs diferents a realitzar, tots, als tallers. En el Reglament per a l'ordre i règim interior dels presidis del regne aprovat per Reial Ordre de 5 de setembre de 1844 hi havia prevists tant els treballs als tallers com a l'exterior dels presidis, però la tendència de fomentar el treball als tallers s'accentua amb el temps i van veure la llum la Reial Ordre de 24 de gener de 1848 o la Reial Ordre de 6 de desembre de 1848, os es mostrava la preocupació pel foment del desenvolupament i millora dels tallers d'aquells establiments.

A més, i en tercer lloc, en l'Ordenança general de presidis es deixava clar que els presidaris, a més d'estar subjectes al treball,<sup>317</sup> també ho estaven a la disciplina militar<sup>318</sup> i havien de rebre lliçons morals i complir les obligacions cristianes.<sup>319</sup> A més, i molt important, cal recordar la importància que se li donava a l'educació laica dels joves i a la construcció d'escoles.<sup>320</sup> Açò últim també es desprén de la Circular 20 de maig de 1842, d'un Comunicat de la Direcció General de Presidis del Regne de 29 de febrer de 1844, de la Reial Ordre del Ministeri de Governació de 10 de març de 1844 i del Reglament per a l'ordre i règim interior dels presidis del regne de 1844. Queda clar l'interés, almenys teòric, perquè així fóra, però també que en realitat

---

*privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 89 i 90; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 72 a 74

<sup>317</sup> Articles 11, 12, 13 i 17, 118, 119, 125, 127, 128, 297, 301 de l'Ordenança general dels presidis del regne de 1834.

<sup>318</sup> En relació a la importància que es donava a mantenir la disciplina, i al fet que es tractava d'una disciplina militar, pot consultar-se l'article 19 de l'Ordenança general dels presidis del regne de 1834, a més que són moltes les mostres de disciplina militar les que es troben al Títol II.

<sup>319</sup> En relació al pes que tenia la religió catòlica poden consultar-se els articles 119, 126, 158 a 166 i 172.1 de l'Ordenança general dels presidis del regne de 1834.

<sup>320</sup> Article 124 de l'Ordenança general dels presidis del regne de 1834.

eren pocs els presidis en què hi havia escoles i, per tant, pocs els presidaris que rebien educació no religiosa.

D'altra banda, en els Codis penals de 1848 i 1850 no es deia res en tant als privilegis dels religiosos, a més que ja no estaven exempts de complir la pena comentada ni les dones ni els ancians, i es diferenciava entre tres classes de presidi. Més exactament, hi havien dues modalitats aflictives, el presidi major i el menor, i una modalitat correccional, el presidi correccional.<sup>321</sup> En cap cas els condemnats es lliuraven de l'obligació de treballar, i de fer-ho dins dels límits de l'establiment on estaven destinats,<sup>322</sup> però entre els tipus diferents de pena de presidi hi havia una sèrie de diferències que s'indiquen a continuació.

En primer lloc val a dir que la pena de presidi major durava entre set anys de mínim i dotze anys de màxim,<sup>323</sup> la de presidi menor<sup>324</sup> durava entre quatre i sis anys,<sup>325</sup> i la de presidi correccional durava de set mesos a tres anys.<sup>326</sup> Relacionat amb la durada, convé recordar la desaparició de la possibilitat de reduir la durada de la condemna en cas de penediment i esmena i que res s'indica en aquests Codis en relació al còmput del temps passat en presó preventiva, encara que el Reial Decret de 9 d'octubre de 1853 ordenava que als reus que eren sentenciats a presidi correccional se'ls abonara per al compliment de les seues condemes la meitat del temps que havien estat presos preventius.

Altra diferència entre les tres modalitats de presidi era el lloc de compliment. Els condemnats a presidi major havien de complir la pena a qualsevol dels establiments destinats a l'efecte situats dins de la Península, a les Illes Balears o a Canàries,<sup>327</sup> els condemnats a presidi menor havien de complir la pena als presidis ubicats dins del

---

<sup>321</sup> Article 24 del Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>322</sup> Article 104 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>323</sup> Article 26 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>324</sup> Article 24 del Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>325</sup> Article 26 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>326</sup> Article 26 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>327</sup> Article 104 dels Codis penals de 1848 i 1850.

territori de l'audiència que la imposava,<sup>328</sup> i els condemnats a presidi correccional havien de complir-la als establiments situats dins de la província on estava el domicili del penat o, subsidiàriament, en aquella on es va cometre el delicte.<sup>329</sup> Però en aquest punt cal esclarir que els establiments indicats no existien i mentre es construïen, a tenor dels Codis penals de 1848 i 1850, els condemnats a presidi, si eren dones, complien la pena als establiments que venien servint exclusivament per a la reclusió de persones del seu sexe. Per la seua banda, i mentrestant, els homes també podien ser destinats a uns mateixos establiments, que si la condemna era a presidi major o menor podien estar fora del territori de l'audiència que va imposar la pena, però sempre dins de la península, a les illes Balears o a Canàries,<sup>330</sup> i si la condemna era a presidi correccional havien d'estar situats a la província del seu domicili o a la immediata, en departament separat dels presos correccionals i dels condemnats a arrest major.<sup>331</sup> Pot consultar-se, igualment, la Llei de presons de 26 de juliol de 1849,<sup>332</sup> i convé saber que en la Llei de bases de 1869 s'indicava que la pena a presidi major es compliria als establiments de les illes Balears o Canàries, a la plaça de Santonya o als arsenals de la Carraca, el Ferrol i Cartagena, que la pena de presidi menor es compliria als establiments de Valladolid, València o Saragossa, o en altre, i que quan la pena era la de presidi correccional es compliria a les presons d'audiència, tot separant els condemnats dels detinguts i presos preventius.

A banda de quant s'ha indicat, en els Codis penals de 1848 i 1850 no hi havia cap altre detall en referència a l'execució de les penes de presidi, tot i que s'indicava que s'observaria allò establert en la llei i en els reglaments especials per al govern dels establiments on havien de complir-se les penes.<sup>333</sup> En concret, calia acudir a l'Ordenança general de presidis de 1834 i al Reglament per a l'ordre i règim

---

<sup>328</sup> Article 104 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>329</sup> Article 104 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>330</sup> Disposicions transitòries primera i segona del Codi penal de 1848, i Disposicions transitòries segona i tercera del Codi penal de 1850.

<sup>331</sup> Disposicions Transitòries primera i quarta del Codi penal de 1848, i segona i cinquena del Codi penal de 1850.

<sup>332</sup> Article 23 de la Llei de Presons de 26 de juliol de 1849.

<sup>333</sup> Article 87 dels Codis penals de 1848 i 1850.

interior dels presidis del regne de 1844, i en el cas que les condemnades foren dones, al Reglament de les cases de correcció de 1847, tot i que hi havia molts aspectes, entre ells el treball i l'educació, en què aquest es remetia a la legislació dels presidis d'homes, supletòria de la de les cases de correcció. Tanmateix, com hi havia alguns punts en què l'Ordenança general de 1834 i el Reglament de 1844 entraven en contradicció amb el Codi, es va fer necessari declarar que tot i que aquelles continuaven en vigor, havia d'observar-se allò indicat en el Codi penal en relació a la forma de complir algunes penes. Així es va fer constar per Reial Ordre de 12 d'agost de 1851. Ento les contradiccions observades cal tenir en compte aquelles afectaven el treball dels condemnats, i és que, com s'ha vist, en l'Ordenança general de presidis de 1834 i en el Reglament per a l'ordre i règim interior dels presidis del regne de 1834 estava previst que els condemnats a pena de presidi, a qualsevol de les seues modalitats, pogueren treballar tant a l'interior com a l'exterior de l'establiment penal, mentre que en els Codis de 1848 i 1850 es deia que el treball havia de realitzar-se a l'interior dels establiments. Altra contradicció afectava el destí del producte del treball dels presidaris. En l'Ordenança general de presidis de 1834 s'indicava que amb aquest es formaria un fons econòmic, que servia per a comprar vasos sagrats, ornaments i altres coses necessàries per al culte a la capella de l'establiment, per a les gratificacions i despeses de les escoles, per a comprar estris i utensilis necessaris, i per a augmentar la quantitat del menjar els dies de Nadal, de la Puríssima Concepció i els del Rei i la Reina, i si hi havia diners suficients, per als menjars de Cap d'Any, Pasqua i Corpus.<sup>334</sup> En els Codis, en canvi, s'indicava que el producte del treball dels presidaris havia de destinar-se, en primer lloc, a fer efectiva la responsabilitat civil provinent del delictes, en segon lloc, a indemnitzar l'establiment de les despeses que ocasionaven, i en tercer lloc, a proporcionar els presos que ho mereixien algun avantatge o alleujament durant la seua detenció i a formar un fons de reserva que se'ls entregava a l'eixida del presidi,<sup>335</sup> perquè el condemnat, com

---

<sup>334</sup> Articles 170 i 172 de l'Ordenança general dels presidis del regne de 1834.

<sup>335</sup> Article 105 dels Codis penals de 1848 i 1850.

afirmava Vicente y Caravantes, tinguera mitjans d'adquirir la seua subsistència en eixir de la presó i així no veure's impulsat al crim.<sup>336</sup>

A més de continuar prevista en els Codis penals de 1848 i 1850 l'obligació de fer front a les responsabilitats civils,<sup>337</sup> també es preveia el deure de pagar les costes processals,<sup>338</sup> a més que ja no era possible sinó obligatori condemnar l'autor d'un delictes penat amb pena de presidi, del tipus que fóra, a la pèrdua dels efectes provinents del delictes comés i els instruments amb els quals es va executar, sempre i quan no pertanyeren a tercer no responsable.<sup>339</sup> D'altra banda, a tenor d'aquells, com a penes accessòries s'imposaven, sempre, i en tots els casos, les d'inhabilitació absoluta perpètua per a càrrecs públics o drets polítics, i subjecció a vigilància de l'autoritat pública mentre durava la condemna principal, si aquesta era de presidi major, i durant aquest temps i altre tant més si s'imposava juntament a les penes de presidi menor i correccional. Ambdues penes havien de començar a executar-se el dia que començava a executar-se la pena principal.<sup>340</sup>

## 2.5. La pena de reclusió

En el Codi penal de 1822 hi ha prevista la pena de reclusió en una casa de treball, que es complia a la casa d'aquest tipus més immediata, diferent a les cases de correcció, i es tractava d'una pena corporal, a aplicar també a dones, tot i que s'obligava a que existiren cases de

---

<sup>336</sup> VICENTE Y CARAVANTES, J., *Código penal reformado comentado novísimamente*, ob. cit., pàg. 249.

<sup>337</sup> Article 15 dels Codis penals de 1848 i 1850. També en relació a la responsabilitat civil, veure Articles 16, 17, 18 i 115 a 123 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>338</sup> Articles 46 i 47 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>339</sup> Article 59 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>340</sup> Articles 56 i 57 dels Codis penals de 1848 i 1850. En relació al moment a partir del qual havien de començar a executar-se les penes accessòries cal comentar dues coses: la primera, que no es feia referència a la inhabilitació per als drets polítics en cas d'imposar-se la pena de presidi major, però sembla que es tracta d'una errata; i la segona, que la redacció del Codi en relació al moment a partir del qual començava a executar-se la pena de subjecció a vigilància és incorrecta, ja que hauria d'indicar-se que seu el còmput començaria una vegada extingida la condemna de presidi. Vid., PACHECO, J.F., *El Código penal Concordado y Comentado*, ob. cit., vol. I, pàgs. 371 i 372.

reclusió diferents per a cada sexe,<sup>341</sup> i també podia imposar-se a menors de desset anys que obraven maliciosament i amb discrecionalitat<sup>342</sup> i a septuagenaris.

Quant a la seua durada, per regla general, per als adults no podia durar més de quinze anys,<sup>343</sup> però existien excepcions per als homes majors de setanta anys i per a les dones. Cal comentar, en primer lloc, que els delinqüents majors de setanta anys que havien estat condemnats a pena de treballs perpetus o deportació, lluny de complir aquestes penes, eren destinats a una casa de reclusió, igual que aquells que complien els setanta anys extingint pena d'obres públiques o treballs forçats. D'altra banda, i també referent als septuagenaris, si al delictes comés corresponien penes de presidi o obres públiques, estarien a la casa de reclusió. En aquests casos, el tancament ho era pel temps respectiu<sup>344</sup> i, per tant, podia excedir els quinze anys. I en relació a les dones, cal recordar que les condemnades a obres públiques o a presidi, com no eren aquestes penes per a elles, eren enviades, també durant el temps respectiu, a cases de treball.<sup>345</sup> Aquesta pena de reclusió podia durar fins a vint i cinc anys.<sup>346</sup> En realitat la seua durada quan els destinataris eren menors de desset anys que obraven amb discerniment i malícia també presentava peculiaritats: aquesta pena es reduïa a la quarta part o a la meitat del temps indicat. Ara bé, no obstant això, patirien una pena de reclusió de quinze anys quan pel delictes comés aquella que correspondria imposar fóra la de mort o de treballs perpetus, i si el delictes comés pel menor mereixia deportació o desterrament perpetu del regne, en lloc d'aquestes penes patia deu anys de reclusió. En cas de correspondre pena d'obres públiques o presidi, sofria en casa de reclusió la quarta part a la meitat del temps respectiu.<sup>347</sup> A més, i d'altra banda, també relacionat amb al durada de la pena, cal recordar la possibilitat de reduir-la en cas de penediment i

---

<sup>341</sup> Article 59 del Codi penal de 1822.

<sup>342</sup> Article 65 del Codi penal de 1822.

<sup>343</sup> Article 59 del Codi penal de 1822.

<sup>344</sup> Articles 64 i 66 del Codi penal de 1822.

<sup>345</sup> Article 67 del Codi penal de 1822.

<sup>346</sup> Article 56 del Codi penal de 1822.

<sup>347</sup> Articles 64 i 65 del Codi penal de 1822.

esmena i que en cas d'haver patit una presó preventiva el temps passat privat de llibertat havia de computar-se com a pena complida.

Les persones condemnades a reclusió havien de ser conduïdes a la casa més immediata, i una vegada allí, no podien eixir fins a complir el temps de la condemna, i fins que aquest moment arribava havien de treballar constantment a l'ofici, art o ocupació més proporcionats. Ningú podia estar sense ocupació efectiva i proporcionada, i en cap cas s'aplicava per açò una rebaixa del temps de condemna, exempció ni dispensa.<sup>348</sup> A més, cal tenir en compte que la pena de reclusió duia aparellada com a accessòria la d'interdicció judicial, que durava el mateix que la principal i que obligava a nomenar a un curador que representara el penat i administrara els seus bens.<sup>349</sup> I com a la resta de les penes, de la seua imposició podia derivar la condemna a indemnitzar els perjudicis, a restablir els danys i al pagament de les costes judicials.<sup>350</sup> I també existia la possibilitat del decomís d'armes, instruments o utensilis amb els quals s'havia executat el delicte i els seus efectes.<sup>351</sup>

En els Codis penals de 1848 i 1850 també apareixia prevista la pena de reclusió, com a pena aflictiva, a imposar a homes i dones, també als ancians, igual que als menors d'edat, però en el cas d'aquests, si es tractava d'una pena a reclusió perpètua aquells que tenien entre nou i quinze anys sols podien complir-la en cas que la pena que correspondria al delicte comés fóra la de mort, i tractant-se de joves entre quinze i divuit anys quan la que corresponia fóra la immediatament superior, o siga, la de cadena perpètua.<sup>352</sup> D'açò es dedueix sense massa dificultat que en realitat aquesta és una pena distinta a la qual s'acaba de veure. La pena de reclusió prevista en el Codi penal de 1822 era una pena corporal però no de les considerades més greus, com si ho és en els Codis penals de 1848 i 1850, almenys quan tenia una durada perpètua. I trobem ací altra diferència. En aquell Codi la reclusió era sempre una pena temporal mentre que en

---

<sup>348</sup> Article 60 del Codi penal de 1822.

<sup>349</sup> Article 70 del Codi penal de 1822.

<sup>350</sup> Articles 28, 92 i 93 del Codi penal de 1822.

<sup>351</sup> Article 90 del Codi penal de 1822.

<sup>352</sup> Article 72 dels Codis penals de 1848 i 1850.



els altres dos hi ha dues modalitats, la temporal i la perpètua. En el primer cas durava entre dotze i vint anys, en el segon de per vida.<sup>353</sup> I cal recordar, a més, que en els Codis penals de 1848 i 1850 va desaparèixer la possibilitat de reduir la durada de la condemna en cas de penediment i esmena, i que res s'indicava en relació al còmput del temps passat en presó preventiva.

Val a dir, igualment, que en la pena de reclusió en casa de treball del Codi penal de 1822 importava sobretot posar a treballar els condemnats i, en canvi, en la pena de reclusió dels Codis de 1848 i 1850 la idea fonamental era el tancament,<sup>354</sup> el qual no vol dir, però, que els condemnats quedaren ociosos i sense ocupació, ni molt menys. Els reus condemnats a reclusió estaven subjectes al treball forçat en benefici de l'Estat, dins del recinte de l'establiment. Aquests treballs eren uniformes a tots, i també la disciplina.<sup>355</sup> Segons Pacheco: “una casa de reclusió ha de ser una comunitat ben dirigida i ordenada, on ningú s'eximeix de les regles comunes i de la disciplina general<sup>356</sup>”. En qualsevol cas, igual que quan la pena imposada era qualsevol de les comentades fins el moment, també preocupava la instrucció i correcció moral dels sentenciats a reclusió, que viviren com a catòlics autèntics i compliren les obligacions que açò requeria, i si tenien sort, els joves fins i tot rebrien educació laica. I dic que era així si tenien sort perquè encara eren pocs els establiments en què hi havia una escola on estudiar.

També hi havia diferències en relació al lloc de compliment. A diferència d'allò que s'indicava en el Codi penal de 1822, en els de 1848 i 1850 ja no es deia que la pena de reclusió havia de complir-se a la casa de treball més propera, sinó que s'exigia complir-la en un lloc allunyat del domicili del penat, amb el qual s'agreujava, per tant, el mal que la pèrdua de la llibertat per ella mateixa suposava. I com així era, també es jugava amb la distància a la qual estava el lloc de

---

<sup>353</sup> Article 24 del Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>354</sup> Vid. PACHECO, J. F., *El Código penal Concordado y Comentado*, ob. cit., vol. I, pàg. 468.

<sup>355</sup> Article 100 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>356</sup> PACHECO, J.F., *El Código penal concordado y comentado*, ob. cit., vol. I, pàg. 468.

reclusió per a diferenciar entre la modalitat temporal i la perpètua. Com va apuntar Pacheco, igual que no és el mateix ser empresonat a la presó del nostre poble que a la nostra casa, tampoc ho és ser-ho a la presó d'un poble o en una altra a distància gran.<sup>357</sup> Tampoc és el mateix ser privat de llibertat lluny de casa però dins de la península o a les illes adjacents –Balears i Canàries–, que a Filipines, per això, i perquè la pena a reclusió temporal és menys greu que la pena a reclusió perpètua, s'havia de complir a la península o illes adjacents, mentre que per a complir la perpètua, que era més greu, s'autoritzava tota l'extensió del territori espanyol.<sup>358</sup> Això quan els condemnats eren homes, perquè tractant-se de dones complirien la pena als establiments que en aquella època servien exclusivament per a tancar persones del seu sexe, però separades de les condemnades a altres penes que també estaven allí tancades.<sup>359</sup> Era així per no existir establiments suficients, adequats i específics on enviar-les a complir la pena. Encara que en realitat també mancaven establiments específics on tancar els homes condemnats a reclusió, per això que en la Llei de presons de 26 de juliol de 1849 s'ordenava que aquests, igual que els condemnats a cadena, presidi i presó, foren destinats als presidis de la península, de Balears i de Canàries, fins a poder ser traslladats oportunament als destins penals respectius.<sup>360</sup>

Per últim es dirà que les penes accessòries a imposar tampoc eren les mateixes en el Codi penal de 1822 que en els de 1848 i 1850. En aquests, quan la reclusió era perpètua s'imposaven com a accessòries les penes d'inhabilitació absoluta i perpètua i la de subjecció a la vigilància de l'autoritat, que també era perpètua, però sols per al cas que es concedira l'indult de la pena principal;<sup>361</sup> i quan era temporal s'imposaven les d'inhabilitació per a càrrecs o drets polítics, que duraria el temps que la principal i altre tant després, i la de subjecció a la vigilància de l'autoritat, durant el temps de la condemna i altre tant

---

<sup>357</sup> Vid. PACHECO, J. F., *El Código penal concordado y comentado*, ob. cit., vol. I, pàg. 468.

<sup>358</sup> Articles 100 i 101 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>359</sup> Disposició transitòria primera del Codi penal de 1848 i disposició transitòria segona del Codi penal de 1850.

<sup>360</sup> Article 23 de la Llei de Presons de 26 de juliol de 1849.

<sup>361</sup> Article 53 dels Codis penals de 1848 i 1850.

més. La redacció dels Codis en aquest últim punt no és massa encertada. Seria més correcte indicar que la pena accessòria de subjecció a vigilància de l'autoritat ha de començar a executar-se una vegada complida la pena principal.<sup>362</sup> Siga com siga, a més de les penes accessòries indicades, també se'n derivava, sempre, i obligatòriament, la pèrdua dels efectes provinents del delictes comés i els instruments amb els quals es va executar, sempre i quan no pertanyeren a tercer no responsable,<sup>363</sup> i l'obligació de fer front a les responsabilitats civils<sup>364</sup> i a les costes processals.<sup>365</sup>

## 2.6. La pena d'arrest

En el Codi penal de 1822 la pena d'arrest tenia la consideració de correccional i podia imposar-se a homes i dones, també a joves i a ancians. Durava des d'un dia de mínim<sup>366</sup> fins a trenta-dos mesos de màxim,<sup>367</sup> excepte quan els condemnats eren menors. Aquests complien de la quarta part a la meitat del temps corresponent, a més que es preveia la possibilitat que el jutge substituïra aquesta pena per la de tancament en una casa de correcció.<sup>368</sup> Quan no era així, tant ells com la resta de persones condemnades a arrest complirien condemna en presó, fortalesa, cos de guàrdia o casa d'ajuntament segons les circumstàncies del poble. Així s'indicava en el Codi penal, tot i que també s'ordenava que la presó dels arrestats havia de ser sempre diferent a la dels acusats o processats per delictes. Podien ser arrestats a la seua casa les dones honestes, les persones ancianes o valetudinàries i aquelles que vivien d'algun art, professió o ofici domèstic.<sup>369</sup> Tot i que no s'indicava de manera expressa, s'entén que en aquest últim cas era així perquè les dones pogueren continuar treballant. No es deia res en relació al treball de la resta de les dones ni

---

<sup>362</sup> Article 57 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>363</sup> Article 59 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>364</sup> Article 15 dels Codis penals de 1848 i 1850. També en relació a la responsabilitat civil, poden consultar-se els articles 16, 17, 18 i 115 a 123 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>365</sup> Articles 46 i 47 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>366</sup> Article 314 del Codi penal de 1822.

<sup>367</sup> Article 556 del Codi penal de 1822.

<sup>368</sup> Article 65 del Codi penal de 1822.

<sup>369</sup> Article 77 del Codi penal de 1822.

tampoc dels condemnats homes, no constava si estaven obligats a fer-ho o no. Tampoc es feia referència a cap altre detall referit a l'execució de la pena.

No està clar que les persones condemnades a arrest foren obligades a treballar, però cal saber en el Codi penal de 1822 sí figuraven altes obligacions que tenien aquelles. Malgrat que la imposició de pena d'arrest no anava acompanyada d'altres penes accessòries, sí podia derivar-se l'obligació de fer front a la indemnització dels perjudicis, al restabliment de danys i al pagament de les costes judicials,<sup>370</sup> igual que existia la possibilitat del decomís d'armes, instruments o utensilis amb els quals s'havia executat el delictes i els seus efectes.<sup>371</sup>

En els Codis penals de 1848 i 1850 apareixen previstes dues modalitats d'arrest: el major, que era una pena correccional, i el menor, que era una pena lleu. L'arrest major tenia una durada mínima d'un mes i un límit màxim de sis mesos;<sup>372</sup> i el menor podia durar d'un dia fins a un màxim de quinze dies.<sup>373</sup> També hi havia diferències entre ambdues penes pel que fa al lloc de compliment. L'arrest major havia de complir-se a la casa pública destinada a l'efecte als caps de partit,<sup>374</sup> però també s'indicava que mentre es construïen aquestes cases els homes eren enviats a algun establiment situat a la província del seu domicili o en una de les més immediates, al mateix departament que els condemnats a presó correccional. Les dones, en canvi, mentrestant, patirien l'arrest a la presó o edifici públic destinat a aquest efecte a la capital de partit.<sup>375</sup> D'altra banda, l'arrest menor es complia a la casa d'ajuntament o altres cases públiques, o a la casa del condemnat si així es determinava en la sentència.<sup>376</sup>

---

<sup>370</sup> Articles 28, 92 i 93 del Codi penal de 1822.

<sup>371</sup> Article 90 del Codi penal de 1822.

<sup>372</sup> Article 26 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>373</sup> Article 26 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>374</sup> Article 111 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>375</sup> Disposicions transitòries cinquena del Codi penal de 1848, i sisena del de 1850.

<sup>376</sup> Article 112 dels Codis penals de 1848 i 1850.

Convé deixar anotat, així mateix, que els condemnats a arrest major, homes i dones, tenien obligació de treballar, però no els condemnats a arrest menor. En relació al treball de les dones, es deia que havien de dedicar-se a les feines considerades per aquell llavors pròpies del seu sexe, i pel que fa al treball dels homes, que s'ocupaven en treballs que elegien voluntàriament entre els compatibles amb la disciplina reglamentària i en benefici propi. A més, s'indicava que tant homes com dones estaven obligats a realitzar els treballs propis de l'establiment fins fer efectives les responsabilitats civils i les despeses ocasionades a la casa on estaven tancats,<sup>377</sup> tot i que convé recordar que sembla que no estaven obligats a treballar aquells que no ho necessitaven i aquells altres que ja havien pagat la responsabilitat civil i les despeses de manteniment o que podien fer-les efectives d'altra forma.<sup>378</sup>

També hi havia diferències en relació a les conseqüències accessòries. Cap de les dues modalitats d'arrest duia aparellada la imposició d'una pena accessòria, però en cas que la pena principal fóra la d'arrest major podia imposar-se la pèrdua dels efectes provinents del delictes comés i els instruments amb els quals es va executar, sempre i quan no pertanyeren a tercer no responsable.<sup>379</sup> D'altra banda, tant si la pena d'arrest era major com menor, el condemnat estava obligat a pagar les responsabilitats civils<sup>380</sup> i les costes processals.<sup>381</sup>

## 2.7. La responsabilitat personal subsidiària

En el Codi penal de 1822 l'impagament de multa, fiança i altres responsabilitats pecuniàries podia dur també a una privació de la llibertat. En aquest sentit es preveia que, per al cas que ni el reu ni el

---

<sup>377</sup> Article 111 en relació a l'Article 106, tots dos dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>378</sup> Vid. PACHECO, J. F., *El Código penal concordado y comentado*, ob. cit., vol. I, pàgs. 477 i 478. Ho diu referint-se al treball a realitzar pels condemnats a pena de presó però és extensible als condemnats a arrest major.

<sup>379</sup> Article 59 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>380</sup> Article 15 dels Codis penals de 1848 i 1850. També en relació a la responsabilitat civil, verue Articles 16, 17, 18 i 115 a 123 dels Codis penals de 1848 i 1850.

<sup>381</sup> Articles 46 i 47 dels Codis penals de 1848 i 1850.

seu fiador tingueren diners suficients per a pagar la multa, o en cas d'absoluta insolvència del reu, aquest seria arrestat on poguera treballar, a raó de dos dies per cada pes fort de multa,<sup>382</sup> i si una persona que havia de prestar fiança d'observar bona conducta no trobava fiador, podia ser confinat o arrestat on poguera treballar per temps no superior a la meitat de l'assenyalat al fiançament.<sup>383</sup> Per al cas que el reu condemnat a restablir els danys i a indemnitzar els perjudicis fóra insolvent, es va preveure la possibilitat d'arrest on poguera treballar. L'arrest durava fins que el condemnat pagava, sense poder excedir de dos anys.<sup>384</sup>

En els Codis penals de 1848 i 1850 s'indicava que el reu insolvent que no podia pagar la multa corresponent, que no tenia bens per a reparar el dany causat, indemnitzar els perjudicis o per a fer front a les despeses ocasionades pel judici, havia de patir una presó correccional per via de substitució o de constrenyiment. Per cada mig duro havia de patir un dia de presó, però sense poder durar més de dos anys ni ser inferior als sis mesos. Altra novetat important és que es va introduir una excepció: aquesta pena subsidiària no podia aplicar-se als sentenciats a penes de quatre anys de presó o altres més greus.<sup>385</sup> No obstant això, a Pacheco no li semblava satisfactòria aquesta disposició per dues raons: d'una banda, pel tipus de substitució, que considerava massa sever, i d'altra banda, perquè el constrenyiment o la substitució consistia en presó correccional sempre, i no en arrest major, arrest menor o presó correccional, segons les circumstàncies, o en una detenció especial i pura. Deia que el fet que una pena menor fóra substituïda per altra major repugnava a tots els principis i no podia ser, no podia admetre's. La multa, pena lleu, no podia ser reemplaçada per la presó correccional. A més prescindint d'açò, considerant únicament la qüestió sota l'aspecte pràctic, la presó correccional era una pena que durava de set a tres anys i, per tant, l'autor es preguntava què passava als casos en què el còmput d'un dia per mig duro donava un resultat de menys de set mesos. Segons ell, la pràctica judicial no dubtava en aplicar aquesta pena també per temps inferior. No obstant això, creia

---

<sup>382</sup> Article 91 del Codi penal de 1822.

<sup>383</sup> Article 79 del Codi penal de 1822.

<sup>384</sup> Article 94 del Codi penal de 1822.

<sup>385</sup> Article 49 dels Codis penals de 1848 i 1850.

que seria millor fer ús d'una altra paraula tècnica diferent a la de presó correccional.<sup>386</sup>

Altres novetats arriben de la mà de la Llei de 21 d'octubre de 1869. En aquesta s'ordenava que la presó per via de substitució i constrenyiment es compliria a les presons dels respectius partits judicials, també amb separació dels detinguts i presos preventius, i s'indicava que quan qui havia de patir-la havia estat condemnat per la sentència a qualsevol altra pena principal de privació de la llibertat, la durada d'aquella no podia excedir de la d'aquesta última ni ser superior als dos anys.

### **3. L'estat de les presons i la seua reforma. Els sistemes penitenciaris cel·lulars i l'aparició dels progressius**

#### **3.1. L'estat de les presons i la seua reforma**

En el període comprés entre 1822 i 1870 no es van construir presons noves perquè, per raons econòmiques, es va preferir habilitar convents i monestirs desamortitzats, però tampoc es va invertir en la reparació i millora d'aquests i la resta d'establiments penitenciaris que existien. Prova d'açò últim és que el Reial Ordre de 9 de juny de 1838, que ordenava que les presons havien de complir alguns requisits mínims indispensables, va quedar en paper mullat. S'indicava que aquelles havien d'estar localitzades fora del centre de les poblacions, tenir l'extensió necessària per a establir la separació entre ambdós sexes, entre detinguts i presos, entre joves i vells, entre reus de delictes vils i la resta, i entre els incomunicats, i tenir capacitat suficient per a les peces de treball, tallers i magatzems, dormitoris, infermeria, cuines, patis, algun hort si fóra possible, sales de visita, oratori, habitació per a l'alcaid i alguns dependents, i un cos de guàrdia. També es va fer cas omís a la Reial Ordre de 11 de gener de 1841, que establia regles per a la millora dels presidis, igual que també va quedar en poc o res que en Comunicat de la Direcció General de Presidis del Regne de 29 de Febrer de 1844 es reclamara la reforma dels presidis tan aviat com fóra possible, per a millorar-los i per a acabar amb molts dels seus

---

<sup>386</sup> Vid. PACHECO, J.F., *El Código penal Concordado y Comentado*, ob. cit., vol. I, pàgs. 358 i 359.

mals, tot denunciant-se que mentre en alguns presidis hi havia tallers, a la majoria no es coneixien, que mentre uns condemnats estaven ociosos, altres estaven subjectes a treballs durs i penosos, que uns estaven ben alimentats i ocupats en el seu ofici en benefici propi, però altres, en canvi, no tenien res per a menjar, per a vestir-se i molt menys ferramentes o tallers on treballar, i fins i tot hi havia presidis sense infermeria. Era intolerable que el fet que homes d'iguals característiques i circumstàncies estiguessen sotmesos a una sort tan diversa es deguera únicament a la casualitat d'haver estat destinat a un presidi o a altre, per això que el Ministeri de Governació es va apressar en aprovar dues Reials Ordres, en data de 10 de març de 1844, en què obligava a que existiren infermeries i a subministrar aliment i beguda, a banda que insistia en la instal·lació de tallers i escoles.

Tanmateix, la situació no va canviar molt, també a causa de l'escassetat de recursos. De fet, va ser aquesta la raó per la qual la Reial Ordre de 21 de gener de 1848 es va suspendre el Reglament aprovat en 25 d'agost de 1847, que contenia disposicions acertadíssimes que haurien produït els resultats benèfics que s'esperaven. Posteriorment en la Llei de presons de 26 de juliol de 1849 es va disposar que el personal i material de les presons fóra a compte de l'Estat,<sup>387</sup> encara que per Reial Ordre de 23 de setembre de 1849 s'ordenava que, en concepte de bestreta reintegrable, aquelles despeses es pagaren amb els pressupostos provincials i municipals, i per Reial Ordre de 15 de juliol de 1850 que avançaren els municipis els diners necessaris per a les obres de reparació indispensables a les presons.

L'any 1853, en una Reial Ordre de 8 de març, el Ministeri de Governació anunciava que “sa majestat la Reina per a millorar la situació de tots els seus súbdits, i molt especialment la d'aquells que gemeguen en la desgràcia, ha fixat la seua atenció bondadosa en la necessitat de perfeccionar l'estat de les presons”. Tanmateix, la majoria de reformes promeses al final de la dècada de 1860 encara no s'havien dut a terme. Prova d'açò, i que continuava l'interès, almenys

---

<sup>387</sup> Article 28 de la Llei de Presons de 26 de juliol de 1849.



de cara a la galeria, de reformar les presons, és que es va aprovar la Llei de 21 d'octubre de 1869, que va establir les bases per a la reforma i millora dels dipòsits municipals, presons de partit i d'audiència, presidis i cases de correcció, així com també de les colònies penitenciàries. S'indicava que als establiments referits es donarien les condicions de capacitat, higiene, comoditat i seguretat indispensables. També era imprescindible que reuniren les condicions perquè els interns estigueren separats per grups o classes, segons el sexe, l'edat i la gravetat dels delictes, i perquè pogueren gaudir de les mateixes condicions que a les seues llars, perquè pogueren dedicar-se a l'exercici de la seua professió, art o ofici, i perquè la detenció, llevat dels efectes inevitables, no fóra desfavorable a la salut dels detinguts. També importava l'ordre, i moralitat, i que els detinguts compliren amb tots els seus deures. Els ajuntaments dels pobles havien de tenir cura del bon ús dels dipòsits municipals i assegurar-se que estigueren en condicions. Es donava un termini de tres anys per a dur a terme les reformes i millores referides.<sup>388</sup>

Algunes d'aquestes reformes i millores es van dur a terme, però moltes altres no. Encara a les darreries del segle XIX la majoria dels centres en què es complia condemna estaven en condicions més que precàries i, per tant, també les persones allí privades de llibertat.

### **3.2. Els sistemes penitenciaris cel·lulars i l'aparició dels progressius**

La primera vegada que en la legislació penitenciària espanyola consta el sistema penitenciar a aplicar és en la Llei de presons de 26 de juliol de 1849. S'indicava que els penats dels dos sexes, excepte els sentenciats a cadena, havien de ser ocupats als tallers dels respectius establiments i observar rigorosament la regla del silenci durant els treballs.<sup>389</sup> El mateix pot dir-se de la Llei de bases de la reforma penitenciària de 21 d'octubre de 1869, en què es deia que als presidis i cases de correcció calia plantejar un bon sistema penitenciar basat en la separació i aïllament dels penats durant les hores de la nit, amb el

---

<sup>388</sup> Base primera, segona i tercera de la Llei de 21 d'octubre de 1869.

<sup>389</sup> Articles 30 a 36 de la Llei de Presons de 26 de juliol de 1849.

treball en comú durant les del dia.<sup>390</sup> No se li posa nom al sistema penitenciari prescrit però es basava en tres dels principis bàsics del sistema d'Auburn: reclusió nocturna, treball diari en comú i silenci durant la feina.

Crida l'atenció que s'optara per aquest sistema penitenciari, perquè per aquell llavors era molt qüestionat pels penitenciaristes europeus. Al Congrés Penitenciari de Brussel·les de 1847 es va rebutjar al sistema penitenciari auburnià i es va considerar com a més apropiat el sistema filadèlfic, tot i que amb algunes modificacions, amb les quals es pretenia superar algunes de les crítiques formulades a aquest sistema. Cal tenir en compte que a Europa en general es va rebutjar a l'aïllament i silenci absoluts, perquè conduïen al deteriorament mental i físic de molts privats de llibertat i a la mort de molts altres,<sup>391</sup> i d'altra banda, per a deixar sense arguments aquells que criticaven que el treball estava pensat més per a l'entreteniment que per a l'obtenció d'un benefici econòmic o per a la formació laboral, el qual convertia el sistema filadèlfic en econòmicament costós i improductiu i en poc útil per als penats, es va optar per instal·lar tallers i deixar que els condemnats eixiren de la cel·la i realitzaren allí un treball productiu i formatiu.

Si es tenen en compte els canvis introduïts al sistema penitenciari filadèlfic, podria pensar-se que en realitat el previst en la Llei de presons de 26 de juliol de 1849 i en la Llei de bases de la reforma penitenciària de 21 d'octubre de 1869 és d'aquesta classe, però no. El legislador estava pensant en el sistema d'Auburn, a més que també serà el d'Auburn el defensat per Arenal, tot i que amb tants canvis que res té a veure amb aquell. És més, ella va introduir elements que allunyen el sistema penitenciari que proposava dels cel·lulars i l'aproven a un de tipus progressiu. Es veurà en el capítol següent.

---

<sup>390</sup> Base cinquena de la Llei de 21 d'octubre de 1869.

<sup>391</sup> Röder, exponent màxim de l'Escola Correccionalista i defensor fervorós d'aquest sistema penitenciari, entenia que aquest era un risc compensat per la influència benèfica que aquell exerceix. Cal advertir, tanmateix, que ell creia que les alteracions mentals i els suïcidis produïts no es debien a l'aïllament en cel·la i a l'obligatorietat de guardar silenci, sinó que eren resultat d'altres circumstàncies precedents o subsegüents, d'una organització irregular de la cel·la o d'un mal tractament.

Ara cal advertir que en realitat el sistema auburnià mai no es va dur a la pràctica.

En relació als sistemes progressius es dirà que va ser l'any 1835 quan es va posar en pràctica per primera vegada, tant a l'Estat espanyol com al món sencer, un sistema penitenciari d'aquesta classe.<sup>392</sup> El seu creador va ser Manuel Montesinos, i el va posar en pràctica al presidi de València, del qual va ser director entre 1835 i 1850.<sup>393</sup> El seu successor en el càrrec va mantenir el sistema penitenciari creat per ell, però, no obstant això, aquest no es va posar en pràctica en cap altre presidi ni presó espanyols, almenys no fins les darreries del segle XIX.

Montesinos va estar pres durant la Guerra per la Independència, en capitular la plaça de Saragossa l'any 1809. Va ser sotmés a un

---

<sup>392</sup> Cal tenir en compte que tant en la Reial Ordenança de 20 de març de 1804, organitzadora dels presidis arsenals de la marina, com en el Reglament de presidis de 1807, aprovat per Reial Ordre de 19 de setembre, es troba una manera embrionària de sistema penitenciari progressiu. Poden consultar-se els articles 5, 7 i 11, 12, 14, 15 i 16 del títol IV d'aquella, i els articles 1, 2, 3, 4 i 5 del títol V i l'article 3 del títol XI del Reglament de 1807. Cal anotar també, en relació a aquest, que classificava els presidaris en tres grups atenint a la gravetat del delicte comés. Així, a la primera classe estaven aquells sobre els quals havia recaigut sentència que contenia l'expressió "amb retenció", els lladres d'ofici o notorietat, falsaris, moneders falsos, fullers de professió, condemnats per assassinat, sodomia, impietat formal, o altres delictes semblants. La segona classe de presidaris estava formada per lladres d'incidència (i no d'ofici i notorietat), els contrabandistes, desertors, homicides en baralla, batissers i reus de delictes semblants. A la tercera classe pertanyien els joves i aquells que havien comès falta lleu i necessitaven correcció.

<sup>393</sup> Tal com explica Bernaldo de Quirós, el mateix Crofton va atribuir a Montesinos les primícies del sistema penitenciari progressiu, al Congrés Penitenciari Internacional de Londres de 1972. Vid. BERNALDO DE QUIRÓS, C., *Cursillo de Criminología y Derecho Penal*, Montalvo, Ciudad Trujillo, 1940, pàg. 210; CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 144; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 83. Alguns autors, però, defensen que Alexander Maconochie s'avança a Montesinos. Vid. NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 131; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàg. 112; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., vol. I, pàg. 63. També hi ha qui altres que consideren igualment pioners a Montesinos i a Maconochie, així com a Crofton i Obermayer. En aquest sentit, vid., GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 133

tancament sever al presidi militar de Toló, a França, que va durar uns quants anys i, per tant, va conèixer els mals de les presons, mals que va intentar superar. Era crític amb el sistema cel·lular i quan estava al front del presidi de València va aplicar un altre de progressiu, caracteritzat perquè dividia el temps de compliment de la condemna en fases o períodes diferents i perquè l'intern deixava de ser un subjecte passiu del sistema penitenciari per a convertir-se en un agent que disposa, a través del seu comportament i treball, de la possibilitat d'avançar el moment de l'excarceració.

El sistema de Montesinos constava dels següents períodes: el primer, anomenat dels ferros; el segon, anomenat del treball; i, un tercer, conegut com el de les proves dures o de llibertat intermèdia; i aquest últim període anava seguit de la llibertat definitiva. El dia d'ingrés, després d'una entrevista amb Montesinos, el penat passava a una oficina on se li prenién les dades i era rapat, uniformat i conduït al seu dormitori; després de la primera jornada se li aplicaven les cadenes i el grilló segons constara en la sentència, i començava pròpiament el període dels ferros, marcat per una disciplina dura i per la dedicació del penat a la brigada de dipòsit, en què es dedicava a les tasques domèstiques més humils de l'establiment, per a encaminar-lo a l'eix del sistema de voluntat i treball. El segon període, el dels treballs, consistia en realitzar una sèrie de treballs de taller, a elecció del reu – podia triar entre un total de quaranta–, qui tenia a la seua disposició mestres i oficials, i mentre durava els ferros i les cadenes desapareixien progressivament. En el tercer període, previ a la llibertat definitiva, el de les proves dures, hi havia els reus que havien observat bona conducta i demostrat aplicació al treball, els quals eren excarcerats i empleats a l'exterior, sense major vigilància, com a ordenances, assistents o com a part de l'administració de l'establiment, en la intendència, i fins i tot, en la tresoreria. Podien també mantenir converses fluides i rebre visites familiars de manera assídua. La llibertat definitiva s'atorgava una vegada passat el termini de prova, sempre que el pres continuara donant mostres de bona conducta i que tinguera un lloc on treballar en llibertat.<sup>394</sup>

---

<sup>394</sup> Vid. BOIX, V., *Sistema penitenciario del presidio correccional de Valencia, bajo el mando del Coronel Montesinos*, Imprenta del Presidio, València, 1850; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes*

Quasi immediatament després que ho fera Montesinos, l'any 1840, un anglès, Alexander Maconochie va posar en pràctica un altre sistema penitenciari progressiu a l'illa australiana de Norfolk, on s'enviava els delinqüents més temuts. Dos anys més tard, en 1842, un alemany, George Michael Von Obermayer, va fer el mateix a la presó de Munich, i a la dècada de 1850 Walter Crofton va implantar un altre sistema penitenciari progressiu amb peculiaritats pròpies a totes les presons d'Irlanda.

En relació al sistema progressiu ideat per Maconochie val a dir que concedia marques o vals per acreditar la quantitat de treball i la bondat de la conducta i en obtenir un nombre determinat de marques, que havien de guardar proporció amb la gravetat del delicte, podien obtenir la llibertat. El resultat va ser excel·lent, ja que es va aconseguir que la població reclusa adquirira l'hàbit del treball i la disciplina. També facilitava, o així es deia, la seua esmena. Amb tot, per tant, el sistema penitenciari de Maconochie es va veure com a ideal per a ser importat a la metròpoli, on la seua aplicació es va realitzar en tres períodes. El primer període era el d'aïllament cel·lular, tant diürn com nocturn, durava nou mesos i tenia com a finalitat que el penat reflexionara sobre el delicte comés, tot i que també se'l podia sotmetre a treballs durs, acompanyats d'una alimentació escassa. El segon període, de treball en comú baix la regla de silenci, mantenia la segregació nocturna i dividia els presos en quatre classes diferents: en ingressar, el penat era ubicat en la quarta classe –de prova–, després d'un temps i d'obtenir una sèrie de marques o vals, passava a la tercera classe i era transferit a les *public workhouses*, d'on passava a

---

*carcelarios*, ob. cit., pàg. 135 i ss.; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 115 i ss.; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 113 i ss. i 137 i ss.; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàgs. 53 i 54; CARRILLO DE LAS HERAS, M. T., “La pena privativa de libertad en la España del Siglo XIX”, en GARCÍA VALDÉS, C. (Dir.), *Historia de la Prisión. Teorías Economicistas. Crítica*, Edisofer, Madrid, 1997, pàgs. 190 i ss.; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 73 i ss.; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit. pàg. 28; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 94; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 102.

la segona classe, en què gaudia d'una sèrie d'avantatges, i finalment, podia arribar a la primera classe, en què rebia autorització per a passar al tercer i últim període de llibertat condicional. El tercer període atorgava al pres una llibertat amb restriccions durant un cert temps i, si aquest transcorria sense incidents, s'obtenia la llibertat definitiva. Així doncs, d'un període de reclusió cel·lular –en el qual s'observa a l'intern– es passava a un sistema de treball i, finalment, a la llibertat condicional, prèvia a la llibertat definitiva.<sup>395</sup>

Molt semblant era el sistema penitenciari progressiu ideat per Obermayer i posat en pràctica a la presó de Munich. També aquest constava de tres períodes: el primer era de vida en comú però amb obligació de silenci, i servia per a observar la personalitat de l'intern; el segon període estava caracteritzat per la vida en comú, en grups formats per entre vint-i-cinc i trenta interns, els quals havien de treballar i demostrar bona conducta; el tercer període era el de la llibertat anticipada, al qual s'accedia si hi havia aplicació al treball i un comportament adequat.<sup>396</sup>

I quant al sistema irlandès es dirà que va ser una adaptació del de Maconochie, però amb una peculiaritat al tercer període, que Crofton

---

<sup>395</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 113 i 114; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 313 i 314; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 131 i 133; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 112 i 113.; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., vol. I, pàgs. 63 i 64; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 134 i 135; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàg. 54; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 81 i 82; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit. pàg. 29; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 94; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàgs. 102 i 103.

<sup>396</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 135 i 136; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàg. 55; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 83; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit. pàg. 29; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 94.

va anomenar període intermedi. En concret, aquest sistema penitenciari estava dividit en els següents períodes: el primer, de reclusió cel·lular ininterrompuda, que es complia a les presons centrals o locals; el segon, basat en la reclusió nocturna i el treball en comú durant el dia amb obligació de silenci; el tercer, o període intermedi, que caracteritzava aquest sistema i el diferenciava de la resta, en què els reus eren enviats a Lusk, on treballaven durant sis mesos com a obrers lliures en camps i fàbriques properes; a més, abandonaven l'uniforme que fins llavors havien de dur, no rebien càstigs corporals i podien triar el treball que més s'adaptara a la seua vocació o aptitud. A més de ser enviats a Lusk, els reus també van ser duts a Smithfield, perquè realitzaren treballs industrials. Intentava posar-se a prova els reus per a veure si estaven preparats per a ser del tot lliures i per a aprendre a vigilar-se. El trànsit d'una a altra classe es regulava per marques acumulades i si es complia amb èxit el tercer període es concedia la llibertat definitiva.<sup>397</sup>

A favor dels sistemes progressius es deia que suposaven un avantatge respecte als sistemes anteriors, ja que eliminaven els inconvenients greus de l'aïllament cel·lular i la regla del silenci i els substituïen per una organització graduada, en la qual l'execució penal perdia progressivament el seu rigor inicial i conduïa el reu cap a la correcció i la tornada a la comunitat lliure, tot convertint-lo en un agent que disposa, a través del seu comportament i treball, de la possibilitat d'avançar el moment de l'excarceració. Tanmateix, aquests sistemes no van estar absents de crítiques perquè en alguns casos després de la

---

<sup>397</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 115; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 314 i 315; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 134 i 135; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 114 i 115; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., vol. I, pàg. 64; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 136; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàg. 54; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 82; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit. pàgs. 29 i 30; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 94.

reclusió cel·lular absoluta el pres passava a la promiscuïtat i perdia els presumptes efectes benèfics de la cel·la.<sup>398</sup>

Aquesta objecció, però, no va tenir el pes suficient per a desprestigiar els sistemes progressius que, com ja s'ha dit, van ser posat en pràctica per molts Estats a Europa, entre altres l'espanyol. Tampoc va impedir que aquells s'exportaren als Estats Units, on també van tenir una acollida bona. Que va ser així es veurà en el capítol següent.

---

<sup>398</sup> Recullen aquests punts positius i les crítiques: CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 120 i 121; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 323; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 154.



# CAPÍTOL III: LA PENA DE PRESÓ I LA RESTA DE PENES PRIVATIVES DE LA LLIBERTAT DES DE L'ÚLTIM TERÇ DEL SEGLE XIX FINS LA GUERRA CIVIL DE 1936

## 1. Aspectes generals

En el capítol anterior s'ha pogut comprovar que era gran la varietat de penes privatives de llibertat previstes en els Còdis penals de 1822, 1848 i 1850 i que almenys una part de la doctrina defensava que així fóra, i ara s'ha de subratllar que encara en el Codi penal de 1870 es manté una gama molt ampla de penes de la classe referida.<sup>399</sup> Únicament van desaparèixer les penes de presó i presidi menors. Hi havia en total 10 penes privatives de llibertat, a banda de la responsabilitat subsidiària, i va continuar així fins que l'any 1928 es va aprovar un Codi penal nou,<sup>400</sup> i això no obstant ser poques les

---

<sup>399</sup> En 1868, fruit de la revolució coneguda com “La Gloriosa”, la reina Isabel II va haver de refugiar-se a França. Va començar així un període de sis anys conegut com “el Sexenni Revolucionari”. En un primer moment es va proclamar un govern provisional, però la Constitució promulgada l'any 1869 establia la monarquia com a forma de govern. Serrano va ocupar la regència fins a trobar un candidat al tro. Va ser Amadeu de Savoia l'elegit, però el seu regnat va ser efímer, quasi tant com la Primera República, últim episodi d'aquest “Sexenni Revolucionari”. L'any 1874 el fill de la reina destronada va ocupar el tro perdut per ella. En aquest període qualificat de revolucionari, concretament l'any 1870, es va promulgar un Codi penal nou. El Codi penal de 1870 estava en harmonia amb la Constitució de 1869 i va derogar totes les Lleis penal generals anteriors a la seua promulgació. Així consta en l'article 626, disposició final del Codi penal de 1870, on a més s'hi excepcionen de la derogació les lleis penals especials relatives als delictes no subjectes a les disposicions del Codi. No obstant això, en realitat el Codi nou no era més que una reforma del Codi penal de 1848, preparada pels pràctics i, en particular, per Groizard. No es va limitar, però, a harmonitzar el Codi penal amb la Constitució. Les reformes introduïdes van ser tècniques, polítiques i humanitàries.

<sup>400</sup> El Codi penal de 1870 va ser plantejat com una Llei provisional aplicable a la península i illes adjacents segons Decret de 30 d'agost de 1870 del Ministre d'Hisenda, Interí de Gràcia i Justícia, Laureano Figuerola. No obstant això, el Codi penal de 1870 va estar en vigor cinquanta-vuit anys. Ni la promulgació l'any 1876 d'una Constitució nova que obligava al Codi a acomodar-se als seus preceptes, ni els progressos que s'havien produït en la legislació penitenciària estatal extramurs del

diferències que hi havia a la pràctica i, si s'atén al lloc de compliment i la resta de circumstàncies de l'execució, la majoria de les vegades aquelles no existien. No ha d'estranyar, per tant, que autors diversos, com Goizard Gómez de la Serna, van criticar que aquell nombre era exorbitant.<sup>401</sup>

Un catàleg de penes tan ric feia contrast amb el nombre tan pobre d'establiments penitenciaris i el seu estat, on en confusió repugnant vivien massificats els reclusos complint de la mateixa manera les classes diverses de penes a que havien estat condemnats. Groizard defensava que calia “arrancar de la nostra legislació el més aviat possible aquesta piga. Les penes han de ser poques, però han de complir-se on i com la llei ordena”.<sup>402</sup> Aquest autor proposava reduir les penes privatives de llibertat a les de cadena i reclusió, que es dividirien en dos subtipus, les de durada indeterminada i les de durada temporal.<sup>403</sup>

Més enllà anaven els penitenciaristes assistents als Congressos Penitenciaris Internacionals celebrats a Londres en 1872, a Estocolm en 1878, a París en 1895 i a Praga en 1930, que van defensar que les penes privatives de llibertat únicament es diferenciaren pel temps de durada i, amb açò, la pena única.<sup>404</sup> En el Codi penal de 1928<sup>405</sup> no

---

Codi, en el Dret internacional i en la legislació dels països del nostre entorn, ni tampoc els avanços de la ciència i pràctica penitenciàries van aconseguir l'aprovació d'un Codi penal nou. Es van succeir projectes diversos i diferents, entre els quals convé destacar els de Dànvila i Estrada de 1877, el de 1880 de Saturnino Álvarez Bugallal o el projecte presentat en 1882 per Alonso Martínez. Altre projecte fou presentat per Francisco Silvela l'any 1884, del qual destacava que tenia un caràcter correccional marcat. Altres projectes són el d'Alonso Martínez de 1886 i els d'Antonio Maura, de 1906 i de 1922. D'aquests projectes, els més importants van ser el de Silvela i el preparat per Bernaldo de Quirós.

<sup>401</sup> Vid. GROIZARD GÓMEZ DE LA SERNA, A., *El código penal de 1870 concordado y comentado*, (pròleg), ob. cit., vol. I, pàg. 22.

<sup>402</sup> GROIZARD GÓMEZ DE LA SERNA, A., *El código penal de 1870 concordado y comentado*, (pròleg), ob. cit., vol. I, pàg. 23.

<sup>403</sup> Vid. GROIZARD GÓMEZ DE LA SERNA, A., *El Código penal de 1870 concordado y comentado*, (pròleg), ob. cit., vol. I, pàgs. 23 i 24.

<sup>404</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 31; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 106 i 107; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 76 i ss.

eren ni una ni dues sinó tres les penes privatives de llibertat previstes, però així i tot va representar el model de la tendència unificadora a l'Estat espanyol. Van desaparèixer les penes de cadena i els presidis. Únicament hi havia previstes les de presó, reclusió i arrest.<sup>406</sup> A aquestes, tot i que no es diga en el Codi, cal sumar al responsabilitat personal subsidiària.

Però no obstant ser cada vegada més els partidaris de la unificació i que entre la doctrina espanyola van ser molts els autors que van aplaudir aquella simplificació, com és el cas de Jaramillo,<sup>407</sup> també hi havia uns altres que, malgrat ser conscients que des d'antic s'havia criticat que les diferències que tenien assenyalades les penes de privació de la llibertat en el Codi no existien a la pràctica i que les raons econòmiques impedièn la construcció de presons i reformatoris de tipus diferents, continuaven pensant que la individualització exigia un catàleg de penes nombrosíssim a les quals es correspongueren establiments penals diversos. Així ho defensaven Jiménez de Asúa i Antón Oneca,<sup>408</sup> entre d'altres. A més, en el Codi penal de 1932,<sup>409</sup>

---

<sup>405</sup> Des del seu començament, el regnat d'Alfons XII va estar marcat per la inestabilitat social. Aquesta situació en 1923 era caòtica, el qual va servir al General Primo de Rivera per a fer-se càrrec del poder mitjançant manifest de 13 de setembre de 1923. Va començar una etapa dictatorial que durarà fins l'any 1929. Aquest règim dictatorial tampoc va derogar en principi el Codi penal de 1870, però sí va determinar la promulgació de diverses lleis penals, tant lleis especials com complementàries, dirigides a la immediata adequació de la legislació penal vigent a la concepció política autoritària de l'Estat o a la modificació d'algun precepte del Codi penal en vigor. La reforma definitiva va tenir lloc amb la promulgació del Codi penal de 1928.

<sup>406</sup> Article 87 del Codi penal de 1928.

<sup>407</sup> Vid. JARAMILLO GARCIA, A., *Novísimo Código Penal, comentado y cotejado con el de 1870*, pròleg de Idelfonso Alamillo Salgado, vol. I, llibre I, Impremta de Silvestre Ferreira, Salamanca, 1928, pàg. 231.

<sup>408</sup> Vid. JIMÉNEZ DE ASÚA, L. – ANTÓN ONECA, J., *Derecho penal conforme al Código penal de 1928*, ob. cit., pàg. 485.

<sup>409</sup> Després de la dimissió forçada de Primo de Rivera l'any 1929, el General Berenguer va assumir el poder en 1930, però la situació era insostenible i la seua dictadura, coneguda com "la dictablanda", va acabar quan les eleccions municipals de 1931 van donar la victòria a la majoria de les capitals de província a la coalició d'esquerres. La ciutadania va prendre els carrers reclamant el canvi de règim. A Alfons XVIII no li va quedar altra opció que renunciar al tro i abandonar l'Estat. El 14 d'abril de 1931 Alcalá Zamora, president del Govern provisional, va declarar constituïda la Segona República i el 9 de desembre de 1931 l'Estat espanyol va

que no era sinó una reforma de l'aprovat l'any 1870, que al seu torn era una reforma del de 1848,<sup>410</sup> tornaven a ser un total de 8 les penes privatives de llibertat previstes, a les quals s'ha de sumar la responsabilitat personal subsidiària. En concret, a banda d'aquesta, que continuava sense estar prevista de manera expressa entre el catàleg de penes, hi havia la pena de reclusió major, la de reclusió menor, la de presidi major, la de presidi menor, la presó major, la presó menor, l'arrest major i l'arrest menor.<sup>411</sup> Es pretenia aprovar un Codi penal totalment nou, però aquesta tasca es va deixar per a més endavant, i aquell mai no va veure la llum.<sup>412</sup>

Val a dir, d'altra banda, que en el Codi penal de 1870 es mantenia la diferenciació entre penes aflictives, correccionals i lleus, però, no, en canvi, en el de 1928. En aquell tenien la consideració d'aflictives la pena de presó major, les de cadena perpètua i temporal, la de presidi major i les de reclusió perpètua i temporal. Eren correccionals les penes de presó correccional, de presidi correccional i arrest major. I era una pena lleu la d'arrest menor.<sup>413</sup> Però en el Codi de 1928 la diferenciació s'establia entre penes greus, menys greus o lleus. L'arrest era sempre una pena lleu i les altres dues eren greus o menys greus en funció de la seua durada, de si duraven menys de sis anys o tenien una durada més llarga.<sup>414</sup>

---

aconseguir aprovar una Constitució republicana. Abans d'haver passat un any des de llavors, es va aprovar el Codi penal nou, tot i que en realitat no ho era.

<sup>410</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Derecho penal. Parte general*, tercera edició considerablement augmentada i adaptada al Codi penal de 1932, Bosch, Barcelona, 1935, pàg. 149; BARBERO SANTOS, M., *Política y Derecho penal en España*, ob. cit., pàg. 60.

<sup>411</sup> Article 27 del Codi penal de 1932.

<sup>412</sup> En l'exposició de motius del Codi s'apuntava que totes les èpoques revolucionàries precisen apressar les tasques legislatives, però no poden atropellar les etapes dels treballs que tenen períodes llargs de gestació. En pocs mesos era impossible preparar un projecte de Codi penal completament nou però, com també resultava impossible mantenir intacte el Codi penal de 1870, es va optar per una solució intermèdia: reformar aquest Codi penal i deixar per a més endavant la creació d'un Codi nou.

<sup>413</sup> Article 26 del Codi penal de 1870.

<sup>414</sup> Article 89 del Codi penal de 1928.

Sorprèn que Jaramillo en comentar el Codi penal de 1928 argumentara a favor d'aquesta classificació nova que a la pràctica moltes de les penes correccionals afligien o a la inversa,<sup>415</sup> perquè per Reial Decret de 18 de maig de 1903 es va establir un règim tutelar en tots els establiments penitenciaris. S'indicava que "la privació de llibertat, definidora de l'estat penal, serà entesa com a sotmetiment forçat del penat a un règim de tutela, amb la finalitat única d'evitar el delictes",<sup>416</sup> i també en el Reglament orgànic de presons de 1913, aprovat per Reial Decret de 10 de maig, s'indicava que la finalitat principal era la reforma de l'intern a través de l'aplicació d'un tractament adequat i no el càstig per si mateix.<sup>417</sup> Tot i que sí es cert que depenia del lloc de compliment de condemna que fóra així o no, en principi totes les penes privatives de llibertat que es complien als establiments penitenciaris havien de tenir una execució dirigida a la correcció. En realitat va ser durant la dictadura de Primo de Rivera quan va tornar a diferenciar-se entre presons correccionals i no correccional. Ara bé, en relació a aquestes segones, tot i que duen implícita una càrrega aflitiva major, no serà tant la idea d'afligir la qual s'accentua com la d'incapacitar, per això que resulta més correcte diferenciar entre presons correccionals i presons inoqüitzadores, destinades aquestes darreres als delinqüents incorregibles i perillosos, que serien separats tant dels ciutadans respectuosos amb la llei com de la resta de delinqüents. Així es preveia tant en el Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons de 1928 com en el Reglament dels serveis de presons de 1930. A banda dels establiments d'incorregibles en van aparèixer uns altres també de tipus especial.

Efectivament, en el Reglament de 1928 es diferenciava entre presons centrals, provincials i de partit, a les dues últimes en general anaven detinguts, processats i condemnats a pena d'arrest, mentre que les presons centrals servien per al compliment de penes de presó i

---

<sup>415</sup> Vid. JARAMILLO GARCIA, A., *Novísimo Código Penal, comentado y cotejado con el de 1870*, ob. cit., pàg. 231. Aquest autor també indicava que la classificació anterior requeria l'existència de més de dos mil establiments penitenciaris i un màxim de set presos en cadascun d'ells, si es volia complir el propòsit del legislador. Entenc, però, que en afirmar açò estava pensant en les penes correccionals i pot ser també en les lleus, però no en les aflitives.

<sup>416</sup> Article 1 del Reial Decret sobre tractament correccional dels penats.

<sup>417</sup> Article 244 del Reial Decret de 5 de maig de 1913.

reclusió, i es dividien en especials i comunes. Dins les especials hi havia algunes per a incorregibles, altres per a dones, altres per a joves i altres per a ancians o inútils, on també podia destinar-se els tuberculosos, almenys fins que es construïra o habilitara una presó sanatori especial per a malalts greus i incurables. Eren presons comunes la resta, però en cas que la pena privativa a complir fóra menys greu s'anomenaven reformatoris.<sup>418</sup>

En relació a les presons d'incorregibles, val a dir que hi havia interns de dues classes. D'una banda hi havia incorregibles, reincidents o no, declarats així per haver manifestat rebel·lia al règim, proposats per les juntes de disciplina i acordat el seu trasllat a aquests establiments per part del Centre Directiu; i d'altra banda hi havia multirreincidents declarats incorregibles en la sentència i aquells respecte als quals abans de procedir a l'excarceració se sol·licitava la declaració d'incorregibilitat per les juntes de disciplina. En aquests casos no es compliria allí una pena sinó una mesura de seguretat. Cal tenir en compte que en el Codi penal de 1928 hi ha una influència clara del positivisme criminològic, que també es manifestava en la inclusió, com a excepcional, de l'agreujant de multirreincidència –si el culpable ha estat condemnat anteriorment dues o més vegades per delictes greus o cinc o més per delictes menys greus del mateix títol–<sup>419</sup> i de mesures de seguretat a imposar a persones plenament imputables, entre les quals hi havia la de retenció en establiment especial per a delinqüents habituals o incorregibles, a complir una vegada extingida la pena i de durada indefinida.<sup>420</sup> Cal saber, igualment, que a tenor del Reglament de 1928 els dos grups d'interns als quals s'ha fet referència es subdividien en altres dos. Es procurava separar els delinqüents contra la propietat dels delinqüents contra les persones.<sup>421</sup>

Pocs canvis es van introduir en el Reglaments dels serveis de presons de 1930. Continuava diferenciant-se entre presons centrals,

---

<sup>418</sup> Articles 1 a 18 del Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons de 1928.

<sup>419</sup> Article 70 del Codi penal de 1928.

<sup>420</sup> Articles 90, 103 i 157 del Codi penal de 1928.

<sup>421</sup> Articles 77 i 78 del Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons de 1928.

provincials i de partit, les primeres continuaren dividides en comunes i especials i l'única diferència era que s'especificava que les dones considerades incorregibles serien enviades a la presó central d'Alcalá d'Henares i que entre les presons centrals especials s'inclouïen els establiments per a malalts, a banda que es feia referència a la possibilitat de tancar aquells que patien una malaltia mental al manicomi penitenciari del Puerto de Santa María, on també anirien a complir una mesura de seguretat els delinqüents que obraven amb les facultats mentals o volitives disminuïdes –no anul·lades– com a conseqüència d'una pertorbació o debilitat mental.<sup>422</sup> Així constava en el Reglament de 1930 però també en el Codi penal.

En qualsevol cas, cal tenir en compte que, com en realitat feia temps que passava, tampoc a les presons que hem denominat inoqüitzadores es rebutjava a la correcció i millora, per a la seua reinserció social futura, almenys a la teoria. Fins i tot quan es tractava d'incorregibles no s'abandonava totalment aquell propòsit, que pretenia aconseguir-se, com fins el moment, a partir del treball, la disciplina, l'educació i la instrucció, també la religiosa. Així constava tant en el Reglament de per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons 1928<sup>423</sup> com en el de 1930.<sup>424</sup>

Altre aspecte a destacar afecta la durada de les penes privatives de llibertat. Cal avançar que en el Codi penal de 1870 es va introduir l'obligatorietat d'indultar els condemnats a perpetuïtat als trenta anys de compliment, llevat de casos excepcionals en què aquests, per la seua conducta o per altres circumstàncies greus, no foren dignes d'indult a judici del govern,<sup>425</sup> i en el Codi de 1928 van desaparèixer les penes perpètuas. Cada vegada els partidaris d'aquestes n'eren menys. Així, abans de l'aprovació del Codi penal de 1870 Vizmanos i Álvarez Martínez van recordar que la legislació anterior a la

---

<sup>422</sup> Articles 1 i ss. i 84 del Reglament dels serveis de presons de 1930.

<sup>423</sup> Articles 77 i ss. del Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons de 1928. En relació al tractament en la resta dels establiments especials poden consultar-se els articles 52 i ss.

<sup>424</sup> Article 84 del Reglament dels serveis de presons de 1930. En relació al tractament en la resta dels establiments especials poden consultar-se els articles 70 i ss.

<sup>425</sup> Article 29 del Codi penal de 1870.

codificació va prescindir de la perpetuïtat de les penes de presidi, galeres i reclusió, però també advertien que la prohibició de la perpetuïtat va deixar en llibertat criminals incorregibles després d'haver-los acabat de pervertir. No creien que els condemnats a perpetuïtat foren susceptibles de correcció però deien que si així passava es podia recorre a l'indult.<sup>426</sup> Temps després Vicente y Caravantes acceptava que les penes perpèties tenien l'avantatge de separar de la societat als incorregibles i evitar crims nous de manera eficaç, i apuntava que també servien d'atenuació i de grau immediat a la pena de mort, tot evitant d'aquesta manera l'inconvenient de no poder aplicar una pena proporcionada als crims per als quals la mort era massa greu i les penes inferiors de poca eficàcia. Però, no obstant això, sembla que ell sí creia en la possibilitat de correcció, i advertia que les penes perpèties presentaven l'inconvenient greu de desmoralitzar el culpable, lluny de corregir-lo, d'arrancar tota esperança de tornar a la societat i de destrossar el penediment i la rehabilitació moral.<sup>427</sup> Més crític va ser Pacheco. Tot i que atribuïa el benefici a les penes perpèties de poder proporcionar millor les penes als delictes i de permetre la reducció a menor nombre els casos de pena capital,<sup>428</sup> entenia que “tota pena perpètua té per a nosaltres alguna cosa de repugnant, que difícilment perdonem per totes les consideracions que la recomanen. Aquella inflexibilitat és contrària a les nostres idees morals en tant a l'expiació i el mèrit del penediment. Una sola cosa absol i justifica per a nosaltres aquest gènere de penes: a saber, el dret d'indultar que es concedeix al sobirà”.<sup>429</sup> De ben segur l'autor celebraria la reforma operada en el Codi penal de 1870, però més encara la introduïda en el de 1928. Es va mostrar a favor de la supressió en aquest de les penes perpèties entre altres, Jaramillo.<sup>430</sup>

---

<sup>426</sup> Vid. VIZMANOS, T.M. – ÁLVAREZ MARTÍNEZ, C., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, ob. cit., pàgs. 225 i 226.

<sup>427</sup> Vid. VICENTE Y CARAVANTES, J., *Código penal reformado comentado novísimamente*, ob. cit., pàg. 146.

<sup>428</sup> Vid. PACHECO, J.F., *El Código penal Concordado y Comentado*, ob. cit., vol. I, pàg. 322.

<sup>429</sup> PACHECO, J.F., *El Código penal Concordado y Comentado*, ob. cit., vol. I, pàg. 315.

<sup>430</sup> Vid. JARAMILLO GARCÍA, A., *Novísimo Código Penal comentado y cotejado con el de 1870*, vol. I, llibre I, Imprenta de Silvestre Ferreira, Salamanca, 1928, pàgs. 276 i 277.



Tanmateix, convé tenir en compte que en aquest Codi penal es preveia que en acabar de complir-se una pena d'aquella classe podia començar el compliment d'una mesura de seguretat consistent en tancament i de durada indefinida, el qual implica que en realitat la supressió de la perpetuïtat, almenys en alguns casos, era únicament aparent.

També es criticava que no obstant prescindir-se de les penes privatives de llibertat a perpetuïtat, els límits màxims de compliment eren encara exagerats. No sols les penes a perpetuïtat sinó també les excessivament llargues són inhumanes i incompatibles amb la finalitat resocialitzadora de la pena. La presó té efectes nocius múltiples per a qui la pateix. Cal tenir en compte, a més, que si ja les penes de privació de llibertat eren per si mateixes molt llargues, massa llargues, encara era possible, a tenor del Codi penal de 1928, la imposició d'una mesura de seguretat també privativa de llibertat que començaria a complir-se immediatament després de complir la pena. Entre les mesures de seguretat privatives no hi havia únicament prevista la de tancament en un establiment especial dels delinqüents incorregibles. També podien continuar privats de llibertat els alcohòlics, els toxicòmans i els malfeiners, fins a deixar de ser-ho, en asils, establiments especials o de treball.<sup>431</sup> Calia rebaixar la durada màxima de les penes de tancament, així com buscar penes alternatives a imposar a sentenciats per delictes greus, fins el moment condemnats a penes d'aquella classe de durada llarga. Amb poc d'èxit però almenys es van buscar altres opcions millors a la privació de llibertat.

D'altra banda, juntament a la preocupació de mantenir les persones tancades durant un temps massa llarg, es van sumar cada vegada més veus en contra les penes de tancament massa curtes, perquè impliquen molts mals i cap bé. No intimiden, ni a la generalitat dels ciutadans ni als mateixos condemnats, ni tampoc serveixen a la resocialització d'aquests sinó que contribueix a la dessocialització. Les penes curtes privatives de llibertat són corruptores i criminògenes. També calia buscar alternatives a aquetes penes de tancament, el qual incloïa

---

<sup>431</sup> En relació a les mesures de seguretat, privatives de llibertat i d'altra classe, poden consultar-se els articles 90 i ss. i 126 i ss. del Codi penal de 1928.

alternatives a l'entrada en presó per part dels deutors insolvents. Es van prendre mesures en aquest sentit, però insuficients.

Resulta evident, per tant, que començava a deixar-se enrere la idea de les penes privatives de llibertat com les millors de les penes. Començava a dividir-se la crisi d'aquestes, i també preocupava que les presons estiguessen massificades, pels molts problemes que açò significava. La massificació fa molt difícil avançar en qualsevol intent de correcció, du implícits problemes de salut i higiene, contribueix a l'increment de la conflictivitat i la violència, etc.

També va entrar en crisi la idea de la presó no científica. A banda que va continuar preocupant l'estat en què continuaven alguns establiments penitenciaris i va continuar insistint-se en la urgència de reformar alguns dels existents, de tancar els irrecuperables i de construir-ne uns altres de nous, i a banda que així es va fer, tot i que a un ritme molt més lent del desitjat i desitjable, és important saber que la ideologia científista va penetrar als establiments penitenciaris. La presó tradicional havia de transformar-se en una presó científica. El primer que calia fer era arrabassar el control dels presidis als militars, i es pretenia, així mateix, dotar els establiments penitenciaris de personal especialitzat. Començarà a parlar-se de la necessitat d'observació científica, de coneixement científic de la personalitat i l'aplicació d'un tractament científic individualitzat com a millors mecanismes per a combatre la delinqüència i transformar els delinqüents. A les presons no sols hi hauria vigilants, metges, capellans i mestres, també psiquiatres, psicòlegs, criminòlegs, etc. Com indica Pavarini, “la presó moderna, la ‘presó panòptica’, es transforma en laboratori, en gabinet científic on després de l’atenta observació del fenomen, s’intentarà el gran experiment: la transformació de l’home”.<sup>432</sup>

---

<sup>432</sup> PAVARINI, M., *Carcel y trabajo en Europa y en Itàlia en el periodo de la formación del modo de producción capitalista*, ob. cit., pàg. 193. L'autor també indica, en la pàg. 191, que “la presó es transforma així en el jardí botànic, en el parc zoològic ben organitzat de totes les ‘espècies criminals’”. Descriu les presons com “santuaris de ‘racionalitat’ burgesa –llocs on és possible una observació privilegiada de la monstrositat social”.

Val a dir, per últim, que durant un temps va continuar debatent-se quin seria, de tots, el sistema penitenciària més adequat. Continuaven existint veus a favor dels tres, però també en contra, a més que de vegades juntament als arguments a favor d'un determinat sistema penitenciari s'incloïen determinades propostes de millora. Finalment, però, el sistema progressiu, en les seues modalitats diverses, va desplaçar els de tipus cel·lular.

## **2. La pena de presó i la resta de penes privatives de la llibertat en els Codis penals i la legislació penitenciària del període comprés entre 1870 i 1936**

### **2.1. La pena de presó**

En el Codi penal de 1870 van continuar la pena de presó major i la correccional, però va desaparèixer la presó menor. També es van introduir canvis relacionats amb la seua durada: la durada mínima de la pena de presó major va passar de set a sis anys, i la presó correccional va passar a tenir una durada mínima de sis mesos i un dia i una durada màxima de sis anys.<sup>433</sup> S'indicava, a més, que tant aquesta, com la resta de penes privatives de la llibertat havien de complir-se íntegrament a l'interior dels establiments penals,<sup>434</sup> però convé avançar que aquesta regla no es va complir.

D'altra banda, no es van introduir canvis en relació a les penes accessòries, sols que en lloc de parlar-se de suspensió del dret polític durant el temps de la condemna es parlava de suspensió del dret de sufragi.<sup>435</sup> També es derivava l'obligació de fer front a les possibles responsabilitats civils,<sup>436</sup> la pèrdua dels efectes provinents del delictes i dels instruments amb els quals es va executar.<sup>437</sup> El condemnat, a més, havia de pagar les costes.<sup>438</sup>

---

<sup>433</sup> Article 29 del Codi penal de 1870.

<sup>434</sup> Articles 110 i ss. del Codi penal de 1870.

<sup>435</sup> Article 62 del Codi penal de 1870.

<sup>436</sup> Article 18 del Codi penal de 1870.

<sup>437</sup> Article 63 del Codi penal de 1870.

<sup>438</sup> Article 47 del Codi penal de 1870.

En relació al lloc de compliment de la pena, en el Codi, en sintonia amb la Llei de bases de 1869, es deia que la pena de presó podia complir-se a qualsevol dels establiments destinats a tal efecte dels situats dins del territori de l'audiència on s'havia comés el delicte.<sup>439</sup> Cal tenir en compte, però, que a partir de l'aprovació del Reglament del règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882, les dones condemnades a presó compliren ací la pena i, a partir de l'aprovació del Reial Decret d'11 d'agost de 1888, sols les condemnades a presó major. El mateix Real Decret ordenava que tractant-se d'homes, si la pena imposada era de presó correccional, es complira en alguna de les presons del territori en què estava l'audiència, però si es tractava d'una pena a presó major havia de complir-se a la presó més allunyada del lloc en què residia el tribunal sentenciador o en què es va cometre el delicte, a l'establiment penal de Burgos, de Chinchilla, Granada, Ocaña, Puerto de Santa María, San Agustí de València, Valladolid o Saragossa. Tractant-se de joves menors de vint anys en el moment de la fermesa de la sentència, serien enviats a Alcalà de Henares. En el Reglament orgànic de presons de 1913, que classificava els establiments penals en presons centrals, presons provincials, presons de partit i en destacaments penals, s'ordenava enviar a la presó central d'Ocaña els condemnats a presó major i a una presó provincial els condemnats a presó correccional.

I en relació a la resta de detalls de l'execució es dirà que en el Codi penal de 1870 es deia el mateix que en els Codis de 1848 i 1850.<sup>440</sup> Continuava prevista l'obligació de treballar. Els presos s'havien d'ocupar, obligatòriament però en benefici propi, en treballs de la seua elecció que foren compatibles amb la disciplina reglamentària. També estaven obligats a realitzar els treballs de l'establiment fins a haver fet efectives les responsabilitats civils derivades del delicte i a indemnitzar l'establiment per les despeses ocasionades. Aquesta obligació, segons constava en el Codi, també afectava aquells que no tenien ofici o forma de viure coneguda i honesta.<sup>441</sup> Res més es deia en relació a aquesta matèria però durant la vigència d'aquell van veure la llum una sèrie de normes a les quals cal fer menció.

---

<sup>439</sup> Article 115 del Codi penal de 1870.

<sup>440</sup> Article 115 del Codi penal de 1870.

<sup>441</sup> Article 115 del Codi penal de 1870.

Cal fer referència, en primer lloc, al Reglament per al règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares, aprovat per Reial Ordre de 31 de gener de 1882, en què s'indicava que les dones condemnades a presó tenien obligació de treballar, que el treball era el mètode principal de correcció i que es pretenia potenciar la instal·lació de tallers on ocupar les recluses.<sup>442</sup> Cap de les condemnades podia abandonar el seu treball ni les dependències on estaven els tallers sense autorització i causa justificada. Totes havien de ser tractades iguals, de manera que no podien excusar-se de cap de les feines de l'establiment, excepte les ancianes, ni sol·licitar un tracte diferent, ni pretendre altres consideracions que les aparellades als càrrecs que desenvolupen, ni altres distincions que aquelles a les quals es feren creditors.<sup>443</sup> I juntament al treball, era important que les preses estudiaren a l'escola. Totes tenien obligació d'assistir a l'escola, almenys durant una hora al dia, excepte aquelles que per edat avançada o estat físic o moral no podien fer-ho. També rebien, durant almenys una hora a la setmana, instrucció moral i religiosa, totes, fins i tot aquelles que no professaven la religió catòlica, de manera que per molt que en el Reglament s'indicava que aquestes últimes no estaven obligades a assistir a les cerimònies i actes religiosos, els intents d'adoctrinament religiós i moral van continuar.<sup>444</sup> I a açò cal sumar que van començar a haver càrrecs ocupats pel personal dels presidis d'homes. Tot i que les encarregades de l'organització i el règim interior eren encara monges de la Congregació de Religioses de les Filles de la Caritat de San Vicent de Paul,<sup>445</sup> no pot negar-se que aquest Reglament va contribuir decididament a la unificació legislativa amb la presó d'homes i amb ell es perfecciona l'etapa legal i penitenciària de les presons de dones. Altre aspecte que interessa subratllar és que per a aconseguir estimular la bona conducta,

---

<sup>442</sup> Articles 12 a 14 i 21 a 23 del Reglament per al règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882.

<sup>443</sup> Articles 12 i 21 a 23 del Reglament per al règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882.

<sup>444</sup> Articles 34 a 41 del Reglament per al règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882. Per no professar la religió catòlica s'entenia com no estar batejada. Poden consultar-se els articles 15, 7.6, 7.3, 7.2, 12, 15 i 40.

<sup>445</sup> Els Articles 3 i ss del Reglament per al règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882 fan referència al personal que hi treballava.

recompensar l'aplicació al treball i els avanços en correcció, aprenentatge o ensenyament, i per a compensar la duresa i rigor del règim disciplinari, hi havia prevista la concessió de premis, que consistien en la no obligació de realitzar algunes feines, o en la concessió de més temps lliure o de llocs de preferència als tallers, menjadors o dormitoris, o en ser designades encarregades de secció, guardadores del departament on estaven els fills de les preses o infermeres, o, fins i tot, en ser proposades perquè el govern els concedira una disminució digna de la condemna per conducta constantment exemplar.<sup>446</sup> I això malgrat que, com s'ha indicat, en el Codi penal s'obligava al compliment íntegre de la pena a l'interior dels establiments penals.<sup>447</sup> Aquesta regla tampoc va impedir que per Reial Decret de 8 de gener de 1900 es facultara els tribunals per a suspendre l'execució de les penes lleus ni que anys després, per Reial Decret de 17 de març de 1908, fóra aprovada, entre aplaudiments, la Llei de condemna condicional. Tampoc va impedir que per Reial Decret de 23 de juliol de 1914 s'aprovara la Llei de llibertat condicional, i per Decret de 28 d'octubre de 1914 el seu Reglament.

D'altra banda, altres de les normes més destacades aprovades durant la vigència del Codi penal de 1870 són el Reial Decret sobre tractament correccional dels penats de 1903 i el Reglament orgànic de presons de 1913. El primer, com se sap, va establir un règim tutelar a tots els establiments penitenciaris. En aquest es donava una importància gran al treball, però també a la creació d'escoles i a l'educació i formació dels penats,<sup>448</sup> així com també, encara, a la instrucció religiosa. I el mateix pot dir-se del Reglament orgànic de presons de 1913, aprovat per Reial Decret de 10 de maig. També en aquest s'indicava que la finalitat principal era la reforma de l'intern a través de l'aplicació d'un tractament adequat i no el càstig per sí mateix<sup>449</sup> i continuava important que les persones treballaren. El treball era obligatori per a tots els condemnats, excepte per als majors

---

<sup>446</sup> Articles 25 i 26 del Reglament per al règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882.

<sup>447</sup> Articles 110 i ss del Codi penal de 1870.

<sup>448</sup> Articles 33 a 37 del Reial Decret sobre tractament correccional dels penats de 1903.

<sup>449</sup> Article 244 del Reial Decret de 5 de maig de 1913.

de seixanta anys, els quals sols treballaven si volien, per als malalts i els impedits físics, tot indicant-se, a més, que el treball havia de realitzar-se en tallers, a l'interior dels establiments, excepte el treball realitzat pels destacaments penals, consistent en la realització d'obres públiques, així com que s'havia de guardar l'ordre i la disciplina als tallers i que els reus que cometien faltes al treball, per poca laboriositat o per desobediència, serien destinats als serveis mecànics més penosos de la presó, perdrien el dret a participar en els guanys del treball per administració i de les utilitats de l'economat, i serien privats de tots els beneficis reglamentaris.<sup>450</sup> I a més de treballar, com venia passant, les persones condemnades a privació de llibertat havien d'estudiar a l'escola,<sup>451</sup> i també continuava donant-se importància a la instrucció religiosa i moral.<sup>452</sup> La disciplina exercida amb rigor també es justificava com a element de correcció.

D'altra banda, passant a comentar què s'indicava en relació a la pena de presó en el Codi penal de 1928, es dirà que els únics que no podien ser condemnats a aquesta pena, i en realitat a cap altra, privativa de llibertat o no, eren els menors de setze anys, xics o xiques. En aquest Codi penal tenien la consideració d'irresponsables, per estar emparats per una causa d'inimputabilitat.<sup>453</sup> A més, ara sols apareixia prevista una modalitat de presó, encara que quan durava menys de sis anys tenia la consideració de pena menys greu i quan durava més de sis anys era una pena greu.<sup>454</sup> Podia durar de dos mesos i un dia a trenta anys,<sup>455</sup> el qual implica una modificació important de la seua durada. I també relacionat amb aquesta, val a dir que tornava a indicar-se que s'abonaria el temps passat en presó provisional.<sup>456</sup> Hi havia, però, una excepció: en cas de tractar-se de multirreincidents sols els era abonada la meitat de la presó preventiva, quedant al seu favor qualsevol fracció, i si la presó excedia d'un any també era abonada la totalitat de l'excés.<sup>457</sup> En relació als multirreincidents cal recordar que si es

---

<sup>450</sup> Articles 309 i ss del Reglament orgànic de presons de 1913.

<sup>451</sup> Articles 292 i ss, i 310 del Reglament orgànic de presons de 1913.

<sup>452</sup> Articles 136 i ss del Reglament orgànic de presons de 1913.

<sup>453</sup> Article 56 del Codi penal de 1928.

<sup>454</sup> Article 89 del Codi penal de 1928.

<sup>455</sup> Article 108 del Codi penal de 1928.

<sup>456</sup> Article 114, primer paràgraf del Codi penal de 1928.

<sup>457</sup> Article 114, segon paràgraf del Codi penal de 1928.

considerava que la seua correcció era impossible hi havia previst poder imposar una mesura de seguretat consistent en internament indefinit en establiment o en departament destinat a incorregibles, que començaria a complir-se un cop extingida la pena.<sup>458</sup>

A banda de per la durada, la pena de presó menys greu i greu també es diferenciaven per les penes i mesures accessòries que duen aparellades. Si la presó tenia una durada de sis anys o menys s'imposava sempre una suspensió de càrrec públic, ocupació, professió, art o ofici, i el dret de sufragi actiu i passiu pel temps de la condemna, que ara no tenia la consideració de pena sinó una mesura de seguretat.<sup>459</sup> D'altra banda, si la pena de presó excedia de sis anys s'imposava, també en tots els casos, ara sí com a pena accessòria, la d'inhabilitació absoluta durant el temps de la condemna.<sup>460</sup> A tot açò cal sumar, en ambdós casos, la responsabilitat civil derivada del delicte, i que comprenia: la restitució de la cosa, la reparació del dany causat, la indemnització de perjudicis i les costes processals.<sup>461</sup> També podia procedir la imposició d'altres mesures de seguretat en ambdós casos, entre les quals s'inclouïa el comís dels instruments o efectes del delictes o falta i la vigilància per part d'autoritat, abans considerades penes accessòries, però sols quan es cometien determinats delictes per als quals estaven previstes de manera expressa.<sup>462</sup>

Pel que fa al lloc de compliment de la pena de presó, s'havia d'estar a allò que deia el Reglament de 1928 i, a partir de l'entrada en vigor del Reglament orgànic de les presons de 1930, a allò indicat en aquest. En el Reglament de 1928 s'ordenava que els homes anirien a una presó central comuna, per a ser més exactes: els homes condemnats a presó menys greu inferior a dos anys, si tenien entre vint-i-un a trenta anys, anirien al reformatori d'Ocaña; els condemnats a entre set i dotze anys de presó, si tenien més de vint-i-un anys, anirien a la central de Cartagena; també anirien allí els condemnats entre tres i sis anys de

---

<sup>458</sup> Article 157 del Codi penal de 1928.

<sup>459</sup> Article 118 del Codi penal de 1928.

<sup>460</sup> Article 117 Codi penal de 1928.

<sup>461</sup> Article 72 del Codi penal de 1928.

<sup>462</sup> En relació a les mesures de seguretat poden consultar-se els articles 90 i ss. del Codi penal de 1928.



presó; els condemnats a més de dotze anys de presó, si tenien més de vint-i-un anys d'edat, haurien d'anar a la colònia penitenciària del Dueso. També els joves podien complir condemna en una presó central, en concret aquells que tenien entre divuit i vint-i-un anys i havien estat condemnats a més d'un any de presó, si eren reincidents, reiterants, si tenien una vida depravada i perversa o si no s'adaptaven al règim de l'escola de reforma d'Alcalà d'Henares, els quals anirien a la presó central de Guadalajara. En el cas de les dones, serien enviades a una presó central si resultaven condemnades a penes greus de presó, amb independència de les circumstàncies, i les condemnades a més de dos anys de presó però menys de sis, si eren reincidents, reiterants o dones de vida depravada o perversa. Totes elles anirien a la presó central de dones d'Alcalà d'Henares. A les presons centrals especials anirien els joves menors de divuit anys en el moment de delinquir que foren condemnats a més d'un any de presó i els joves no reincidents ni reiterants ni de vida depravada i perversa que tenien entre divuit i vint-i-un anys i havien estat condemnats a més d'un any de presó, els qual anirien a l'escola de reforma d'Alcalà d'Henares; les dones condemnades a més de dos anys de presó però menys de sis, si no eren reincidents, ni reiterants ni tenien una vida depravada i perversa, anirien al reformatori de dones de Segovia; els ancians homes de més de seixanta anys, si els faltaven menys de sis mesos per a extingir la condemna, els inútils per a treballar i els tuberculosos, anirien a la presó asil de San Fernando; i els alienats i dementats anirien al manicomi del Puerto de Santa María. A les presons provincials anirien els condemnats i condemnades fins a dos anys de presó, a no ser que per l'edat hagueren d'ingressar en un reformatori, i els condemnats a presó als quals faltaven menys de sis mesos per a extingir la condemna, sense límit d'edat.<sup>463</sup>

En el Reglament de 1930 s'indicava que la pena de presó imposada a homes majors de vint-i-tres anys, si durava més de dotze anys, es compliria a la presó central de San Miquel dels Reis de València; que la pena de presó entre set i dotze anys imposada a majors de vint-i-tres anys, i la de tres a sis anys imposada a majors de trenta anys, es compliria a la presó central de Cartagena o a la colònia penitenciària

---

<sup>463</sup> Articles 2 i ss. del Reglament de 1928.

del Dueso; que les penes de tres a sis anys de presó imposades a homes entre vint-i-tres i trenta anys es complirien al reformatori d'Ocaña, i que les penes de presó fins a dos anys imposades a persones majors de divuit anys es complirien en una presó provincial. Els joves menors de divuit anys condemnats a més d'un any de presó anirien a l'escola reformatori d'Alcalà d'Henares, igual que els joves entre divuit i vint-i-tres anys condemnats a presó entre tres i dotze anys, si no eren reincidents, ni reiterants, ni de vida depravada i perversa, perquè si ho eren anirien a la presó central de Guadalajara, igual que els inadaptats a l'escola de reforma i aquells que tenien entre divuit i vint-i-tres anys i havien estat condemnats a més de dotze anys de presó. Els ancians de més de seixanta anys, els impeditos i inútils de qualsevol edat, condemnats a més d'un any de presó, anirien a l'establiment de San Fernando, i els tuberculosos i persones que patien una malaltia incurable anirien a la presó sanatori. Les dones, de qualsevol edat, si eren condemnades a presó de fins a un any complirien la pena a les presons de dones de Madrid, Barcelona o València, o a les presons provincials autoritzades; si la pena imposada era superior a un any anirien al reformatori de Segovia, si no eren reincidents, ni reiterants, ni de vida depravada i perversa, perquè en cas de ser-ho, o si no s'adaptaven al règim del reformatori, anirien a la presó central d'Alcalà d'Henares.<sup>464</sup>

D'altra banda, en relació a la forma en què havia d'executar-se aquesta pena, era nova la referència que es feia en el Codi penal a la possibilitat que tenien els presos de, amb restriccions, ser autoritzats a rebre aliments i auxiliis materials de fora de l'establiment quan estaven malalts.<sup>465</sup> A banda d'açò, tant en el Codi com en el Reglament de 1930 s'indicava que tots els condemnats a presó tenien obligació de treballar tant dins com fora de les presons en què estaven, sols que en el segon cas calia que donaren el seu consentiment exprés, i que a ser possible s'ocuparien en feines de la seua elecció.<sup>466</sup> En el Reglament es precisava que no havien de treballar ni els majors de seixanta anys ni els impeditos, però aquells que sí ho estaven també havien de

---

<sup>464</sup> Articles 2 i ss. del Reglament de serveis de presons de 1930.

<sup>465</sup> Article 173 del Codi penal de 1928.

<sup>466</sup> Articles 173 i 167 del Codi penal de 1928, i 173 del Reglament de serveis de presons de 1930.

realitzar les feines pròpies de l'establiment.<sup>467</sup> Crida l'atenció, d'altra banda, que es parlava de “penats-operaris” i de “reclús-obrer”, tot i que es deixava clar que la finalitat recercada amb el treball no era l'explotació i l'obtenció de beneficis. En concret, s'indicava que “l'organització del treball tindrà com a fi primordial l'ensenyament d'oficis i arts als penats-operaris. A tal efecte, s'implantarà als establiments penals la màxima pluralitat de tasques i s'organitzarà l'aprenentatge industrial amb amplitud bastant per a garantir una preparació completa, que permeta al reclús-obrer l'exercici útil i remunerat del seu ofici a la vida lliure”.<sup>468</sup> Una part del producte del seu treball anava destinat a cobrir les responsabilitats civils i amb la resta es cobrien les despeses del reu i es formava un fons d'estalvi o reserva, de propietat del penat i transmissible als seus hereus. Així s'indica en el Codi penal.<sup>469</sup> Però de poc els serviria als multirreincidentes considerats incorregibles l'aprenentatge d'un ofici, si fins i tot després de complir la pena corresponent anaven a continuar entre reixes. També els servia de poc anar a l'escola per a aprendre alguna cosa, el qual estava considerat un deure en el Reglament de 1930.<sup>470</sup> També la instrucció religiosa, així com l'assistència als oficis religiosos, van seguir com a obligatòries per a totes les persones que professaven la religió catòlica,<sup>471</sup> fins que per Ordre de 22 d'abril de 1931 es va ordenar que havia de respectar-se la voluntat de l'intern i es va deixar en suspens el precepte corresponent del Reglament.<sup>472</sup> Aquesta va ser una de les primeres reformes introduïdes durant la Segona República, tan sols vuit dies després de proclamada aquesta.

Poc de temps després es va aprovar el Codi penal de 1932, en el qual la pena de presó estava dividida en dues modalitats: la presó major i la presó menor.<sup>473</sup> La primera durava sis anys i un dia, com a mínim, i podia arribar als dotze anys, com a màxim,<sup>474</sup> i la presó menor tenia

---

<sup>467</sup> Article 173 del Reglament de serveis de presons de 1930.

<sup>468</sup> Article 172 del Reglament de serveis de presons de 1930.

<sup>469</sup> Article 169 del Codi penal de 1928.

<sup>470</sup> Articles 41, 71, 77, 147 i ss. del Reglament de serveis de presons de 1930.

<sup>471</sup> Article 29 del Reglament de serveis de presons de 1930.

<sup>472</sup> Article 29 del Reglament de serveis de presons de 1930.

<sup>473</sup> Article 27 del Codi penal de 1932.

<sup>474</sup> Article 30 del Codi penal de 1932.

una durada de sis mesos i un dia a sis anys.<sup>475</sup> Tant l'una com l'altra tenien la consideració de penes greus,<sup>476</sup> i en ambdós casos s'abonava el temps passat en presó preventiva. S'indicava que s'abonaria íntegrament la presó preventiva soferta durant la tramitació de la causa per al compliment temporal de la condemna, sempre, amb independència de quina fóra la pena imposada.<sup>477</sup> López-Rey i Álvarez Valdés, que es van mostrar satisfets amb la redacció nova d'aquest article, entenien que la tramitació de la causa durava des del moment que el sumari es decretava fins que es dictava sentència de cassació o de revisió, als casos excepcionals.<sup>478</sup>

Altra característica comuna d'ambdues modalitats de la pena de presó era que s'imposaven acompanyades, com a accessòria, de la pena de suspensió de tot càrrec i del dret de sufragi durant el temps de la condemna.<sup>479</sup> També podien implicar l'obligació de fer front a la responsabilitat civil<sup>480</sup> i duien aparellada, sempre, la de pagar les costes processals.<sup>481</sup> També es derivava la pèrdua dels efectes aconseguits amb la comissió del delictes i dels instruments amb els quals s'executà.<sup>482</sup>

D'altra banda, el lloc de compliment de la pena no estava indicat en el Codi penal. Ho estava en el Reglament de presons de 1930 però calia adaptar-lo al Codi en allò referent a la classificació dels establiments penitenciaris, i es va fer a través de l'Ordre d'11 de novembre de 1932. En aquesta es disposava que si els destinataris eren homes adults les penes de presó major i menor es complirien als reformatoris d'Ocanya, Alacant i Segòvia, excepte en alguns casos: si els penats eren repetidament reincidents o inadaptables al tractament disciplinari o reformador, que serien destinats o transferits a la presó central de Xinxilla; si eren sentenciats amb responsabilitat atenuada per alienació

---

<sup>475</sup> Article 30 del Codi penal de 1932.

<sup>476</sup> Article 27 del Codi penal de 1932.

<sup>477</sup> Article 33 del Codi penal de 1932.

<sup>478</sup> Vid. LÓPEZ-REY ARROJO, M. – ÁLVAREZ VALDÉS, F., *El Nuevo Código Penal*, Editorial Revista de Derecho Privado, Madrid, 1933, pàg. 94.

<sup>479</sup> Article 47 del Codi penal de 1932.

<sup>480</sup> Article 19 del Codi penal de 1932.

<sup>481</sup> Articles 111 i 112 del Codi penal de 1932.

<sup>482</sup> Article 48 del Codi penal de 1932.

o que durant el compliment de condemna queien en estat de demència, que serien traslladats al manicomi penal del Puerto de Santa María; o si la pena havia estat imposada per algun tribunal català i era superior a un any, cas aquest en què es compliria a la presó central de Figueres. Si els destinataris eren joves d'entre setze i divuit anys, o fins als vint anys si no eren reincidents ni reiterants, serien destinats a l'escola de reforma d'Alcalà d'Henares. Els homes majors de setanta anys i els inútils anirien a la presó asil de San Fernando i les dones sentenciades a més d'un any extingirien la condemna a la presó central d'Alcalà d'Henares.

Sí que constava en el Codi penal de 1932 que el sistema penitenciari a aplicar era el progressiu, i es feia referència a l'obligació de treballar dels presos, i així mateix, i açò és nou, a la instrucció, tot i que per a més detalls el Codi es remet a la legislació penitenciària,<sup>483</sup> a la qual ja s'ha fet referència.

## **2.2. La pena de cadena**

En el Codi penal de 1870 van continuar previstes les dues modalitats de la pena de cadena, tant la perpètua com la temporal. Aquesta darrera sols va augmentar en un dia el termini mínim de compliment,<sup>484</sup> però en relació a la perpètua hi havia un canvi important. Com a novetat es va introduir l'obligatorietat d'indultar els condemnats a perpetuïtat als trenta anys de compliment, llevat de casos excepcionals en què aquests, per la seua conducta o per altres circumstàncies greus, no foren dignes d'indult a judici del govern.<sup>485</sup>

Altre canvi era que tot i que les dones van continuar exemptes de complir aquesta pena, ara les condemnades a cadena perpètua haurien de patir una reclusió, perpètua o temporal.<sup>486</sup> I també hi havia novetats referents a les penes accessòries: quan la cadena tenia una durada perpètua s'imposava la d'interdicció civil i la inhabilitació perpètua i absoluta, que continuava fins i tot quan el condemnat obtenia l'indult

---

<sup>483</sup> Article 87 del Codi penal de 1932.

<sup>484</sup> Article 29 del Codi penal de 1870.

<sup>485</sup> Article 29 del Codi penal de 1870.

<sup>486</sup> Article 96 del Codi penal de 1870.

de la pena principal, a no ser que s'indicara expressament el contrari. També podia imposar-se la pena de degradació, si el condemnat era empleat públic i ho havia estat per abús comés en l'exercici del seu càrrec,<sup>487</sup> però van desaparèixer les penes d'argolla i de subjecció a vigilància de l'autoritat.<sup>488</sup> I en relació a la cadena temporal, va desaparèixer la possibilitat d'imposar com a pena accessòria la de subjecció a vigilància de l'autoritat, però continuaven imposant-se les d'interdicció civil durant la condemna i la d'inhabilitació absoluta perpètua.<sup>489</sup>

Quant al lloc d'execució de la pena, en el Codi penal de 1870 ja no s'assenyalaven destins diferents per als condemnats a cadena perpètua i temporal, ara s'indicava que tots complirien la pena en qualsevol dels punts destinats a aquest objecte, a Àfrica, Canàries, o Ultramar.<sup>490</sup> Però cal saber que a partir de l'any 1888, des de l'aprovació del Reial Decret d'11 d'agost, els condemnats a cadena perpètua i temporal van ser destinats als establiments penals de Ceuta, Melilla, Alhucemas, Chafarinas i del Penyó de Gomera. Si tenien més de seixanta anys eren enviats als establiments penals de Burgos, Chinchilla, Granada, Ocanya, Puerto de Santa María, San Agustí de València, Valladolid i Saragossa. D'entre els establiments referits fins ara, la pena s'extingiria, a ser possible, en el més allunyat del lloc de residència del tribunal sentenciador i del lloc en què va cometre el delictes. Si eren homes menors de vint anys (en el moment de la fermesa de la sentència) eren enviats a l'establiment d'Alcalà d'Henares. En qualsevol cas a poc a poc els condemnats van ser desplaçats a la península. La Llei de pressupostos generals de l'Estat de data 1 de gener de 1907 va consignar la suma necessària per a traslladar a la península als reus existents als presidis d'Àfrica, a més que des de l'aprovació del Reglament orgànic de presons per Reial Decret de 10 de maig de 1913 els sentenciats a cadena, perpètua i temporal, serien destinats a les presons centrals de Figueres i Santonya, i en cas de supressió d'aquesta darrera, a la presó de Chinchilla. Quan es trobaven al quart període de compliment de la condemna podien ser enviats als

---

<sup>487</sup> Article 54 del Codi penal de 1870.

<sup>488</sup> Article 54 del Codi penal de 1870.

<sup>489</sup> Article 57 del Codi penal de 1870.

<sup>490</sup> Article 106 del Codi penal de 1870.

destacaments penals. Els sexagenaris complien pena a la central de sexagenaris de San Fernando i els joves que tenien entre setze i divuit anys eren destinats al reformatori ubicat a Alcalà d'Henares.<sup>491</sup>

D'altra banda, en el Codi penal de 1870 continuava l'obligació de treballar i de dur penjada una cadena, perquè quedara clara la naturalesa aflictiva d'aquesta pena,<sup>492</sup> però en relació a açò cal tenir en compte que el treball a l'exterior dels establiments, que era en principi el realitzat pels condemnats a aquesta pena, a poc a poc va anar restringint-se, sobretot a partir de l'aprovació del Reglament orgànic de presons de 1913. Per a més informació en relació als detalls de l'execució regulats en aquest Reglament ens remetem a allò indicat en comentar la pena de presó.

En qualsevol cas, aquesta pena tenia els dies comptats. Una de les propostes realitzades pels especialistes reunits al Congrés Penitenciari Internacional de la Corunya, el més important dels fins llavors celebrats a l'Estat espanyol,<sup>493</sup> consistia, precisament, en suprimir algunes penes infamants de l'escala de penes oferta pel Codi penal de 1870, com ho era la pena de cadena, temporal o perpetua, que havia de passar a ser absorbida per la pena de reclusió.<sup>494</sup> I així va passar. La pena de cadena no va tornar a aparèixer en els Codis penals posteriors al de 1870.

---

<sup>491</sup> Articles 190 i ss del Reglament orgànic de presons de 1913.

<sup>492</sup> Articles 107 i 108 del Codi penal de 1870.

<sup>493</sup> El primer Congrés va ser celebrat a València l'any 1909, el segon a a Coruña l'any 1914, i el tercer, en 1920, a Barcelona.

<sup>494</sup> Vid. HERRERO HERRERO, C., *España Penal y Penitenciaria (Historia y Actualidad)*, ob. cit., pàgs. 296 i 297. L'autor recull les principals conclusions a les quals es va arribar en el Segon Congrés Penitenciari Espanyol celebrat en la Corunya, en 1914. A banda de la proposta referida, en van realitzar unes altres: construir una escala penal que possibilitara realment la individualització de les penes; permetre certa indeterminació de la pena, que oscil·laria entre un temps mínim però suficient per a fer possible l'educació del penat, i un màxim que dependria dels resultats del tractament; eliminar la necessitat d'efectuar el treball inherent a les penes privatives de llibertat a l'interior dels establiments penals i apostar per un treball a l'aire lliure, que servia millor a la preparació dels interns per a la seua futura vida en llibertat; i crear la figura de la llibertat condicional per a l'últim període de condemna.

### 2.3. La pena de presidi

Una diferència entre els Còdix penals de 1848 i 1850 i el Còdi de 1870 era que va desaparèixer el presidi menor i aquest canvi va afectar la durada de les penes de presidi major –que va continuar com a aflictiva– i de presidi correccional. En concret es conservava el límit màxim de durada de la pena de presidi major però es va reduir la durada mínima, que va passar d'estar fixada en set anys a estar-ho en sis anys i un dia,<sup>495</sup> i pel que fa al presidi correccional, el límit temporal mínim va quedar fixat en sis mesos i un dia i el límit temporal màxim es va ampliar als sis anys.<sup>496</sup>

També hi havia novetats en relació a les penes accessòries. En concret, la pena de presidi major duia aparellada com a accessòria la d'inhabilitació absoluta temporal,<sup>497</sup> i la pena de presidi correccional la de suspensió de tot càrrec públic, professió, ofici o dret de sufragi.<sup>498</sup> Res va indicar el Còdi pel que fa a la seua durada i aquest buit va donar lloc a que la doctrina es pronunciara. Groizard mantenia que s'aplicava l'accessòria en tota la seua extensió -que era de sis anys-, tot al·legant que entendre que la suspensió havia de durar el temps de la condemna suposava llevar-li tota la importància i interès, perquè mentre estava el condemnat al presidi no havia d'exercir cap càrrec públic, ni prendre part en eleccions. Aquest argument no va impedir, però, que altres autors com Viada defensaren l'opció descartada per Groizard.<sup>499</sup> Com a conseqüències accessòries estaven previstes l'obligació de fer front a la responsabilitat civil derivada del delictes<sup>500</sup> i la pèrdua dels efectes provinents del delictes i dels instruments amb els quals el va executar.<sup>501</sup> El condemnat, a més, havia de pagar les costes.<sup>502</sup>

---

<sup>495</sup> Article 29 del Còdi penal de 1870.

<sup>496</sup> Article 29 del Còdi penal de 1870.

<sup>497</sup> Article 58 del Còdi penal de 1870.

<sup>498</sup> Article 59 del Còdi penal de 1870.

<sup>499</sup> Vid. LANGLE RUBIO, E., *Código Penal de 17 de junio de 1870*, ob. cit., pàg. 148.

<sup>500</sup> Article 18 del Còdi penal de 1870.

<sup>501</sup> Article 63 del Còdi penal de 1870.

<sup>502</sup> Article 47 del Còdi penal de 1870.



També cal saber que en el Codi penal de 1870 les dones tornaven a estar exemptes de complir la pena de presidi. Si una dona cometia un delictes castigat amb pena de presidi major, la pena que s'aplicava, en lloc d'aquella, era la de presó major,<sup>503</sup> i si cometia un delictes castigat amb pena de presidi correccional s'imposava, en el seu lloc, una presó correccional.<sup>504</sup> Tractant-se d'homes, aquells que sí complien la pena de presidi, si es tractava d'una pena de presidi major, a tenor del Codi penal de 1870, ja no serien enviats a Canàries sinó que havien de fer-ho als establiments situats dins de la península i a les illes Balears. Els condemnats a presidi correccional podien ser enviats a qualsevol dels establiments de la península destinats a tal efecte.<sup>505</sup> Així va passar, almenys en teoria, fins que el Reial Decret d'11 d'agost de 1888 va ordenar que les penes de presidi major i correccional havien de complir-se als establiments de Burgos, Chinchilla, Granada, Ocanya, Puerto de Santa María, Sant Agustí de València, Valladolid o Saragossa, en funció de la disponibilitat de places però, si era possible la condemna s'extingia en l'establiment més allunyat del lloc de residència del tribunal sentenciador o del lloc en què es va cometre el delictes. Si el sentenciat era home menor de vint anys seria enviat a l'establiment d'Alcalà d'Henares. D'altra banda, a partir de l'aprovació del Reglament orgànic de presons de 1913, la pena de presidi major havia de complir-se a les presons centrals de Burgos, Tarragona, Granada, Puerto de Santa María o a la cel·lular de València. També eren enviats a aquestes presons centrals els condemnats a presidi correccional declarats reincidents, mentre que els no reincidents complien la pena de presidi correccional a la presó d'Almadén. Tots ells, en passar al quart període de la condemna, podrien ser integrats en destacaments penals. Els sexagenaris complien pena a la central de sexagenaris de San Fernando i els menors de divuit anys eren destinats al reformatori d'Alcalà de Henares. Les dones, de qualsevol edat, a les quals els correspondria aquesta pena en raó del delictes comés, eren destinades a la central de dones d'Alcalà d'Henares.<sup>506</sup>

---

<sup>503</sup> Article 96 del Codi penal de 1870.

<sup>504</sup> Article 96 del Codi penal de 1870.

<sup>505</sup> Article 113 del Codi penal de 1870.

<sup>506</sup> Articles 190 i ss. del Reglament orgànic de presons de 1913.

Cal saber, igualment, que tot i que en el Codi penal de 1870 s'indicava que el treball, que continuava com a obligatori, havia de realitzar-se a l'interior dels establiments penals,<sup>507</sup> en el Reglament de 1913 hi havia previst, com s'acaba d'indicar, que els reus acabaven de complir condemna en destacaments penals realitzaren treballs a l'aire lliure, fora dels establiments. També val a dir, en relació al destí del producte del treball dels presidaris, que en el Codi de 1870 hi ha una novetat respecte als Codis anteriors, ja que el fons de reserva, a més de poder entregar-se al reu en sortir del presidi, també podien rebre'l els seus hereus, si moria aquell.<sup>508</sup> I en relació a la importància que se li donava en el Reglament de 1913 a la disciplina, la instrucció i educació, religiosa i laica, ens remetem a allò indicat en comentar la pena de presó.

La pena de presidi no apareixia prevista en el Codi penal de 1928, de manera que tampoc es feia referència a ella en la normativa penitenciària aprovada durant la seua vigència, és a dir, ni el Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de les presons de 1928, ni tampoc en el Reglament del servei de presons de 1930. Tot i això, la pena indicada va reaparèixer en el Codi penal aprovat durant la Segona República. Hi havia dues modalitats: el presidi major i el menor. La primera podia durar entre sis anys i un dia i dotze anys<sup>509</sup> i la de presidi menor durava entre sis mesos i un dia i sis anys.<sup>510</sup>

Ninguna de les dues modalitats de presidi era adequada per a les dones, que en lloc d'aquesta havien de patir una presó major o menor.<sup>511</sup> Els joves, aquells que tenien entre setze i divuit anys, podien patir-la si després d'aplicar l'atenuació de la pena prevista en el Codi per a aquests casos resultava ser la que corresponia imposar. En aquest punt cal tenir en compte que podia imposar-se la immediatament inferior en un o dos graus a la prevista en la llei per al delictes

---

<sup>507</sup> Article 113 del Codi penal de 1870.

<sup>508</sup> Article 114 del Codi penal de 1870.

<sup>509</sup> Article 30 del Codi penal de 1932.

<sup>510</sup> Article 30 del Codi penal de 1932.

<sup>511</sup> Article 81 del Codi penal de 1932.

comés.<sup>512</sup> Els menors de setze anys estaven exempts de responsabilitat criminal.<sup>513</sup>

En el Codi no s'indicava el lloc en què havien de complir la pena els condemnats a presidi i tampoc en el Reglament de 1930. Per a saber-ho cal acudir a l'Ordre d'11 de novembre de 1932, que adaptava al Codi penal la classificació dels establiments penals. En aquesta Ordre es disposava que les penes de presidi major i menor imposades a homes adults es complirien a les presons centrals de Burgos, el Puerto de Santa María i València, excepte si els destinataris eren inadaptats, els quals serien traslladats temporalment a la presó central de Chinchilla, i si es tractava de condemnats amb responsabilitat atenuada per alienació mental o que queien en estat de demència, el seu destí era el manicomi del Puerto de Santa María. Si el condemnat era menor de divuit anys en el moment de cometre el delictes o si tenia entre divuit i vint-i-un anys i no era ni reincident ni reiterant, el destí era l'escola de reforma d'Alcalà d'Henares, a no ser que els faltaren menys de sis mesos per a extingir la condemna, ja que en tal cas anirien a una presó provincial del territori de l'Audiència sentenciadora. Tampoc eren destinats als establiments indicats els ancians majors de seixanta anys, que anirien a la presó asil de San Fernando, a no ser que els faltaren menys de sis mesos per a extingir la condemna. També eren enviats a aquesta presó asil els inútils per a treballar.

Tampoc s'indicaven en el Codi massa detalls de l'execució, sols es deia que el sistema penitenciari a aplicar havia de ser el progressiu<sup>514</sup>. Per a saber més detalls cal acudir, ara sí, al Reglament de 1930, encara que no faça referència expressa als presidaris i sols parle dels condemnats a presó i reclusió.

---

<sup>512</sup> Article 71 del Codi penal de 1932.

<sup>513</sup> Article 8 del Codi penal de 1932.

<sup>514</sup> Article 87 del Codi penal de 1932.

## 2.4. La pena de reclusió

En el Codi penal de 1870 continuava prevista la pena de reclusió, i juntament a la modalitat temporal hi ha una altra perpètua,<sup>515</sup> que en realitat no era perpètua, o almenys no sempre, perquè, com se sap, es preveia l'indult dels condemnats a reclusió perpètua als trenta anys de compliment de condemna, llevat que per la conducta dels reus o per altres circumstàncies greus, no foren dignes d'indult a judici del govern.<sup>516</sup>

També hi havia novetats en relació a les penes accessòries. Quan la reclusió era perpètua s'imposava com a accessòria la pena d'inhabilitació perpètua absoluta, que havia de complir-se pel condemnat malgrat haver estat indultat de la principal, a no ser que l'indult també fóra extensiu a la pena accessòria.<sup>517</sup> Quan la reclusió era temporal s'imposava la mateixa pena accessòria, però en aquest cas durava el mateix temps que la pena principal.<sup>518</sup> I tant en un cas com en l'altre, com a conseqüències accessòries, es derivaven l'obligació de fer front a la responsabilitat civil derivada del delictes,<sup>519</sup> la pèrdua dels efectes provinents del delictes i dels instruments amb els quals el va executar,<sup>520</sup> i el deure de pagar les costes.<sup>521</sup>

Altra novetat era la desaparició de la diferenciació entre el lloc de compliment de la reclusió perpètua i temporal. En el Codi de 1870 sols es deia que la pena de reclusió es compliria en establiments situats dins o fora de la península<sup>522</sup> però en aquest punt cal tenir en compte unes quantes coses. En primer lloc, val a dir que en el Reglament del règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882 s'indicava que en aquesta presó complirien condemna totes les dones condemnades a pena privativa de llibertat diferent a la d'arrest. En segon lloc, es dirà que l'any 1888 es va aprovar un Reial

---

<sup>515</sup> Articles 26 del Codi penal de 1870.

<sup>516</sup> Article 29 del Codi penal de 1870.

<sup>517</sup> Article 55 del Codi penal de 1870.

<sup>518</sup> Article 60 del Codi penal de 1870.

<sup>519</sup> Article 18 del Codi penal de 1870.

<sup>520</sup> Article 63 del Codi penal de 1870.

<sup>521</sup> Article 47 del Codi penal de 1870.

<sup>522</sup> Article 110 del Codi penal de 1870.

Decret, de data 11 d'agost, en què s'indicava que els homes condemnats a reclusió perpètua serien enviats als establiments penals de Ceuta, Melilla, Alhucemas, Chafarinas i Penyó de Gomera, i que els condemnats a reclusió temporal complirien condemna als establiments de Cartagena, Santonya, San Miquel dels Reis de València i Tarragona, o als presidis d'Àfrica si ho estimava oportú el Ministeri de Gràcia i Justícia, excepte si es tractava de joves menors de vint any en el moment de declarar-se la fermesa de la sentència, que anirien la presó d'Alcalà d'Henares, on continuaven extingint la condemna les dones. En tercer lloc, cal tenir en consideració que en el Reial Decret de 10 de maig de 1913 es disposava que els condemnats a reclusió, perpètua i temporal, anirien a la presó de San Miquel dels Reis de València i a Cartagena. Els condemnats a reclusió temporal en grau mínim també podien ser enviats a la presó central d'Ocaña, si hi havia places. Els menors de divuit anys anirien a la presó reformatòria d'Alcalà d'Henares, els majors de seixanta anys a la central de sexagenaris de San Fernando. Les dones continuaven complint condemna en la presó central de dones d'Alcalà d'Henares.<sup>523</sup>

A més, i d'altra banda, en relació al treball dels condemnats a reclusió, en el Codi penal de 1870 s'indicava que havia de realitzar-se a l'interior del recinte de l'establiment i en benefici de l'Estat.<sup>524</sup> Açò, com s'ha vist en parlar de la pena de presó, seria contradit pel Reglament de 1913, que regulava aquest i altres detalls de l'execució de la pena ara estudiada i la resta de penes privatives de la llibertat. Igual que l'obligació de treballar, continuava l'obligació d'acudir a l'escola, de rebre instrucció religiosa i participar en oficis i pràctiques religioses. I la disciplina també es considerava un dels pilars de la tasca correccional.

En el Codi penal de 1928 sols continuava la reclusió temporal,<sup>525</sup> que podia durar un mínim de sis mesos i un dia i un màxim de trenta anys.<sup>526</sup> Si durava menys de sis anys tenia la consideració de pena

---

<sup>523</sup> Articles 190 i ss del Reglament orgànic de presons de 1913.

<sup>524</sup> Article 110 del Codi penal de 1870.

<sup>525</sup> Article 87 del Codi penal de 1928.

<sup>526</sup> Article 108 del Codi penal de 1928.

menys greu i quan superava aquesta durada era una pena greu.<sup>527</sup> I també relacionat amb la durada, cal recordar que tornava a abonar-se el temps passat en presó preventiva, en els termes establerts en comentar la pena de presó.

D'altra banda, també hi havia canvis que afectaven les penes accessòries a imposar. S'imposava la pena d'inhabilitació absoluta durant el temps de la condemna en cas que la durada de la reclusió fóra de més de sis anys. Quan durava sis anys o menys s'imposava suspensió de càrrec públic, ocupació, professió, art o ofici, sempre i quan açò no implicara un trencament de pena, que duraria el temps de la condemna. Però aquesta suspensió no era una pena sinó una mesura de seguretat. Altra mesura de seguretat prevista era la d'incapacitació civil absoluta, a imposar, sempre, quan la reclusió durava més de dotze anys.<sup>528</sup> Podien imposar-se altres mesures de seguretat, però sols quan es cometien determinats delictes per als quals estaven previstes de manera expressa. Sí procedia imposar sempre la responsabilitat civil derivada del delicte o falta, que comprenia: la restitució de la cosa, la reparació del dany causat, la indemnització de perjudicis i les costes processals.<sup>529</sup>

Altra novetat era la impossibilitat d'imposar aquesta pena als menors de setze anys. Com s'ha comentat anteriorment, aquests en el Codi penal de 1928 tenien la consideració d'irresponsables, per estar emparats per una causa d'inimputabilitat.<sup>530</sup> Sí podia imposar-se, en canvi, als joves entre setze i divuit anys, quan la pena que els correspondria pel delicte comés fóra la immediatament superior –la de mort.<sup>531</sup> Però a banda d'aquestes, no hi ha previstes més especialitats. La pena de reclusió podia aplicar-se a homes i a dones, fins i tot als ancians.

En el Codi no s'indicava el lloc en què havien de complir condemna els sentenciats a reclusió, per això que hem d'acudir a la normativa

---

<sup>527</sup> Article 89 del Codi penal de 1928.

<sup>528</sup> Articles 88, 117 i 118 del Codi penal de 1928.

<sup>529</sup> Article 72 del Codi penal de 1928.

<sup>530</sup> Article 56 del Codi penal de 1928.

<sup>531</sup> Article 154 del Codi penal de 1928.

penitenciària. El Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons de 1928, que dividia les presons en centrals, provincials i de partit, ordenava que els condemnats a reclusió foren destinats a una presó central, especial o comuna, o a una presó provincial. En concret, ordenava que els joves que tenien divuit anys en el moment de delinquir i els joves entre divuit i vint anys, si no eren reincidents, ni reiterants, ni tenien una vida depravada i perversa, compliren la pena de reclusió superior a dos anys en l'escola de reforma d'Alcalà d'Henares; que els majors de divuit anys però menors de vint-i-un reincidents, reiterants o de vida depravada i perversa condemnats a més d'un any de reclusió, així com els inadaptats al règim de l'escola de reforma d'Alcalà d'Henares, foren enviats a la presó central de Guadalajara; que les dones condemnades a més de dos anys però no més de sis de reclusió, excepte les reincidents, reiterants i les de vida depravada i perversa, anirien al reformatori de dones de Segovia; que les reincidents, reiterants i de vida depravada, així com les dones condemnades a penes greus de reclusió, anirien a la presó central d'Alcalà d'Henares; que els homes majors de seixanta anys i els inútils per a treballar als quals faltaven menys de sis mesos per a extingir la condemna serien enviats a la presó asil de San Fernando, així com els tuberculosos, fins habilitar una presó sanatori; que els incorregibles anirien a la central d'incorregibles, i els alienats i dements anirien al manicomi del Puerto de Santa María. A les presons centrals comunes anirien els joves entre vint-i-un i trenta anys condemnats a reclusió menys greu si durava menys d'un any, en concret al reformatori d'Alacant; també els joves entre vint-i-un i trenta anys condemnats a reclusió entre set i dotze anys i els joves majors de trenta anys condemnats a reclusió de dos a dotze anys, que serien destinats a la presó central de Burgos o de Puerto de Sant María; i els majors de vint-i-un anys condemnats a una reclusió superior a tretze anys però inferior a vint anys, que anirien a la presó central de San Miquel dels Reis de València; i els majors de vint-i-un anys condemnats a més de vint anys de reclusió, que eren destinats a la presó central de Figueres. I a les presons provincials anirien els condemnats a pena de reclusió inferior a dos anys, a no ser que per edat hagueren d'ingressar en un reformatori.<sup>532</sup>

---

<sup>532</sup> Articles 1 a 18 del Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis

Dos anys després es va aprovar el Reglament del servei de presons de 1930, on s'ordenava que les penes de reclusió imposades als homes de fins a un any de durada es compliren en presons provincials, amb independència de l'edat del condemnat; que si duraven entre tres i sis anys i els condemnats tenien entre vint-i-tres i trenta anys es complirien al reformatori d'Alacant; que si duraven entre set i dotze anys i els condemnats tenien entre vint-i-tres i trenta anys es complirien a la presó central de Burgos i Puerto de Santa María; i a la presó central de Figueres les penes de reclusió superiors a dotze anys, si els condemnats tenien més de vint-i-tres anys; que els menors de divuit anys penats amb més d'un any de reclusió i els joves entre divuit i vint-i-tres anys condemnats a més de dos anys fins a dotze de reclusió no reincidents, ni reiterants ni de vida depravada, anirien a l'Escola reformatori d'Alcalà d'Henares; i que els joves entre divuit i vint-i-tres anys reincidents, reiterants o de vida depravada condemnats a reclusió superior a dos anys però inferior a dotze, així com tots els condemnats a més de dotze anys de reclusió, complirien condemna a la presó central de Guadalajara, igual que els inadaptables a l'escola de reforma. A banda d'açò, cal saber que els homes majors de seixanta anys condemnats a més de dos anys de reclusió continuaven complint condemna a l'establiment de San Fernando. I a les dones, de qualsevol edat, se les enviaria, des de llavors, a les presons de dones de Madrid, Barcelona i València i a les presons provincials autoritzades, si la pena de reclusió imposada tenia una durada de fins a un any, al reformatori de Segòvia les condemnades a més d'un any de reclusió, sempre que no foren reincidents, ni reiterants, ni dones de vida depravada. Les condemnades a més d'un any de reclusió declarades reincidents o reiterants i les de vida depravada, així com les inadaptades al reformatori, anirien a la presó central de dones.<sup>533</sup>

D'altra banda, en el Codi continuava fent-se referència a l'obligació de treballar, dins o fora de l'establiment, i també al destí des producte del treball dels privats de llibertat: dues tercers parts anirien destinades a cobrir les responsabilitats civils del reu i, la resta, quan

---

de presons de 1928.

<sup>533</sup> Articles 1 a 7 del Reglament de serveis de presons de 1930.



s'havia extingit la responsabilitat civil, tindria l'aplicació que disposaven els Reglaments, tot destinant sempre una part a cobrir les despeses del reu i l'altra a formar un fons d'estalvi o reserva, que fóra propietat del penat i transmissible als seus hereus.<sup>534</sup> Però no es precisava res més. Tanmateix, convé tenir en consideració que els condemnats a reclusió, a diferència dels condemnats a presó, no podien elegir la classe de treball a realitzar, i que eren ocupats als tallers o a les feines a les quals se'ls destinara, diferents a les pròpies de l'establiment, que també tenien obligació de realitzar, tots, sense cap excepció a banda de tenir més de seixanta anys i estar impeditos per a fer-ho. Així constava en el Reglament de 1930.<sup>535</sup>

També cal acudir als Reglaments aprovats extramurs del Codi penal per a conèixer les matèries que s'havien d'aprendre a l'escola o per a comprovar la importància que encara tenia moralitzar els reus. En el Reglament de 1928 no es feia referència a res d'açò més que de passada, en referir-se al sistema penitenciari, però sí venia regulat en el Reglament de 1930. En aquest també apareixia regulat el sistema penitenciari, que havia de ser de tipus progressius. Així constava, igualment, en el Codi penal aprovat durant la dictadura de Primo de Rivera.<sup>536</sup>

D'altra banda, tot avançant en el temps, en relació al Codi penal de 1932 val a dir que van tornar a aparèixer dues modalitats de la pena de reclusió, però en aquest cas eren la reclusió major i la menor. Cap d'elles era perpètua. La major tenia una durada mínima de vint anys i un dia i una durada màxima de trenta anys.<sup>537</sup> La menor podia durar entre dotze anys i un dia i vint anys.<sup>538</sup>

Les dones podien complir la pena de reclusió menor però no podien complir la de reclusió major, i en lloc d'aquesta patirien una de presó major.<sup>539</sup> Altre canvi afectava els joves que tenien entre setze i divuit

---

<sup>534</sup> Article 169 del Codi penal de 1928.

<sup>535</sup> Article 173 del Reglament de serveis de presons de 1930.

<sup>536</sup> Article 171 del Codi penal de 1928.

<sup>537</sup> Article 30 del Codi penal de 1932.

<sup>538</sup> Article 30 del Codi penal de 1932.

<sup>539</sup> Article 81 del Codi penal de 1932.

anys. Continuaven beneficiant-se d'una atenuació de pena però ara, a més, podia ser de fins a dos graus, de manera que en cap cas podien complir la pena de reclusió major, per ser la més greu de les previstes en el Codi penal republicà, i sols si finalment es decidia imposar la pena immediatament inferior en grau podrien complir una reclusió menor aquells als quals correspondria una reclusió major.<sup>540</sup> Continuaven exempts de responsabilitat criminal, i subjectes a la jurisdicció dels tribunals tutelars de menors, els joves fins a setze anys.<sup>541</sup>

També hi havia canvis relacionats amb les penes accessòries a imposar. La pena de reclusió major anava acompanyada de les accessòries consistents en interdicció civil del penat durant la condemna i inhabilitació absoluta pel mateix temps.<sup>542</sup> A la de reclusió menor l'acompanyava la d'inhabilitació absoluta durant el temps de la condemna.<sup>543</sup> També, tot i que no eren penes en sentit estricta, estaven previstes la pèrdua dels efectes derivats del delicta i dels instruments emprats per a cometre'l,<sup>544</sup> l'obligació de pagar la responsabilitat civil<sup>545</sup> i la de fer front a les costes processals.<sup>546</sup>

Res es deia en relació a l'execució sinó que el Codi es remetia als Reglaments pel que fa no sols al treball, també a l'ensenyament.<sup>547</sup> Cal recordar que el Reglament de 1930 va continuar en vigor pràcticament en la seua totalitat després de proclamada la Segona República, i s'haurà d'estar a allò establert en aquest per a saber més coses de l'execució de la pena de reclusió, excepte per a saber quin era el lloc en què aquesta havia de complir-se. Per a saber-ho acudirem a

---

<sup>540</sup> Es dedueix de l'Article 71 del Codi penal de 1932.

<sup>541</sup> Article 8.2 del Codi penal de 1932. Però com aquells tribunals encara no eren una realitat a tot el territori, el Codi indicava que en aquest cas el jutge instructor aplicaria la Llei de la institució referida ajustant-se, en tot el possible, al procediment ordenat per aquella i, en cas de considerar necessari l'internament del menor, l'efectuaria en algun asil o establiment destinat a la joventut desprotegida, tenint presents, sempre, les condicions subjectives de l'agent i no de l'acte comès.

<sup>542</sup> Es dedueix de l'Article 71 del Codi penal de 1932.

<sup>543</sup> Article 45 del Codi penal de 1932.

<sup>544</sup> Article 48 del Codi penal de 1932.

<sup>545</sup> Article 19 del Codi penal de 1932.

<sup>546</sup> Articles 111 i 112 del Codi penal de 1932.

<sup>547</sup> Article 87 del Codi penal de 1932.

l'Ordre d'11 de novembre de 1932, que va adaptar al Codi penal la classificació dels establiments penals.

En aquesta Ordre de 1932 s'indicava que les penes de reclusió major i menor havien d'extingir-se a la colònia penitenciària del Dueso o a la presó central de Cartagena, excepte quan es tractava de joves que tenien menys de divuit anys en el moment de cometre el delictes, o entre divuit i vint-i-un anys, si no eren reincidents ni reiterants. En aquests casos el destí era l'escola de reforma d'Alcalà d'Henares, a no ser que els faltaren menys de sis mesos per a extingir la condemna, ja que en tal cas anirien a una presó provincial del territori de l'audiència sentenciadora. Tampoc eren destinats als establiments indicats els majors de seixanta anys, que anirien a la presó asil de San Fernando, a no ser que els faltaren menys de sis mesos per a extingir la condemna. També eren enviat a aquesta presó asil els inútils per a treballar. Les dones, excepte si els faltaven menys de sis mesos per a extingir la condemna, anirien a la presó central de dones d'Alcalà d'Henares. Els homes inadaptats serien traslladats temporalment a la presó central de Chinchilla i, si es tractava de condemnats amb responsabilitat atenuada per alienació mental o si queien en estat de demència, el seu destí era el manicomi del Puerto de Santa María.

## **2.5. La pena d'arrest**

En el Codi penal de 1870, igual que en els anteriors, també es diferenciava entre arrest major i menor, però hi havia canvis que afectaven la seua durada. La de l'arrest major amplia en un dia la seua durada mínima i l'arrest menor amplia la durada màxima a trenta dies.<sup>548</sup>

També hi havia canvis en relació a les penes accessòries. Als condemnats a arrest major, se'ls imposava, sempre, l'accessòria de suspensió de tot càrrec i del dret de sufragi durant el temps de la condemna.<sup>549</sup> També havia de fer-se front a la responsabilitat civil<sup>550</sup> i, també com a conseqüència accessòria, podia derivar-se la pèrdua dels

---

<sup>548</sup> Article 29 del Codi penal de 1870.

<sup>549</sup> Article 62 del Codi penal de 1870.

<sup>550</sup> Article 18 del Codi penal de 1870.

efectes provinents del delict i dels instruments amb els quals es va executar.<sup>551</sup> El condemnat, a més, havia de pagar les costes.<sup>552</sup>

Altres canvis afectaven el lloc de compliment de la pena. Ja no es permetia que els condemnats a arrest major pogueren complir condemna al seu domicili. S'indicava que el lloc de compliment d'aquesta pena era, sempre, la casa pública destinada a aquest fi als caps de partit.<sup>553</sup> I en relació a l'arrest menor val a dir que tot i que en el Codi s'indicava que hauria de complir-se a les cases d'ajuntament o altres públiques o al domicili del reu quan així ho indicava la sentència,<sup>554</sup> la Llei de 3 de febrer de 1907 va negar aquesta darrera possibilitat als condemnats per una falta de furt i quan l'arrest excedia de cinc dies. Cal tenir en compte, així mateix, que en el Reglament de 1913 estava prevista la possibilitat d'enviar els condemnats a una presó de partit en cas que al municipi no existira cap dipòsit on tancar-lo. Les dones anirien a una presó provincial.

Altra novetat prevista en el Codi era que deixava de diferenciar-se entre el treball a realitzar per les dones condemnades a arrest major i el treball dels homes.<sup>555</sup> En qualsevol cas, continuava sense fer-se referència al treball dels condemnats a arrest menor.

En el Codi penal de 1928 sols apareixia una modalitat d'arrest<sup>556</sup> i podia durar des d'un dia fins a dos mesos,<sup>557</sup> a més que s'indicava que si el condemnat a aquesta pena havia sofert una presó preventiva el temps passat privat de llibertat seria computat com a temps de pena complida, en els termes establerts en comentar la pena de presó.

Amb independència de la seua durada, l'arrest tenia, sempre, la consideració de pena lleu,<sup>558</sup> i la seua imposició sempre duia

---

<sup>551</sup> Article 63 del Codi penal de 1870.

<sup>552</sup> Article 47 del Codi penal de 1870.

<sup>553</sup> Article 119 del Codi penal de 1870.

<sup>554</sup> Article 119 del Codi penal de 1870.

<sup>555</sup> Article 118 en relació amb l'Article 115, segon paràgraf, del Codi penal de 1870.

<sup>556</sup> Article 87 del Codi penal de 1928.

<sup>557</sup> Article 108 del Codi penal de 1928.

<sup>558</sup> Article 89 del Codi penal de 1928.

aparellada la suspensió de càrrec públic, ocupació, professió, art o ofici, i dret de sufragi actiu i passiu pel temps de condemna, que ja no apareixia com a pena sinó com a mesura de seguretat.<sup>559</sup> Jiménez de Asúa i Antón Oneca censuraven aquesta adició, sobretot la suspensió del dret de sufragi, que consideraven especialment perillosa en mans de la justícia municipal espanyola, pel caciquisme existent.<sup>560</sup> El condemnat també havia de fer-se càrrec de les responsabilitats civils i podien imposar-se altres mesures de seguretat, però sols quan en el Codi s'indicava expressament per a la falta comesa per l'infractor.

Ja no podien patir la pena d'arrest els menors de setze anys, perquè en el Codi penal de 1928 tenen la consideració d'irresponsables, per estar emparats per una causa d'inimputabilitat.<sup>561</sup> Els joves entre setze i divuit anys complirien aquesta pena si la indicada per la Llei per al delicte comés era la immediatament superior, o siga, la de presó.<sup>562</sup> Tant aquests com els adults que havien estat condemnats a arrest, homes o dones, havien de ser enviats a un dipòsit municipal o a la presó de partit corresponent al terme judicial on va cometre el fet.<sup>563</sup> A més, també es preveia la possibilitat de complir arrest domiciliari, però sols si a judici del tribunal es reunien les condicions necessàries. Es tenia en compte la naturalesa de la falta comesa, les circumstàncies que van concórrer i les condicions del culpable. No es concedia al condemnat per faltes de furt o estafa, ni tampoc quan l'arrest durava més de quinze dies.<sup>564</sup>

Cal saber, igualment, en relació al treball dels arrestats, que sols es feia referència a la possibilitat que tenien de fer-ho les persones que complien pena al seu domicili. Es deia que aquestes podien continuar dedicades a la seua professió, art o ofici, sempre i quan açò no implicara un trencament de condemna.<sup>565</sup> Res es deia en relació al treball dels altres, ni en el Codi ni tampoc en els Reglaments de 1928 i

---

<sup>559</sup> Article 118 del Codi penal de 1928.

<sup>560</sup> JIMÉNEZ DE ASÚA, L. – ANTÓN ONECA, J., *Derecho penal conforme al Código penal de 1928*, ob. cit., pàg. 494.

<sup>561</sup> Article 56 del Codi penal de 1928.

<sup>562</sup> Article 154 del Codi penal de 1928.

<sup>563</sup> Article 178 del Codi penal de 1928 i articles 1 i 2 del Reglament de 1928.

<sup>564</sup> Article 178 del Codi penal de 1928.

<sup>565</sup> Article 178 del Codi penal de 1928.

de 1930. Tampoc s'indicava res en relació a l'assistència a escola ni a les cerimònies i actes religiosos. Segurament no tindrien més obligació que la d'esperar a acabar de complir la condemna privats de llibertat, almenys els tancats en dipòsits municipals.

I, d'altra banda, passant ja al Codi penal de 1932, es dirà que tornava la diferenciació entre arrest major i menor. El primer tenia la consideració de pena greu<sup>566</sup> i una durada d'un mes i un dia fins a sis mesos,<sup>567</sup> i duia aparellada, sempre, com a pena accessòria, la suspensió de tot càrrec i del dret de sufragi durant el temps de la condemna,<sup>568</sup> així com també, tot i que no com a penes en sentit estricte, l'obligació de fer front a la responsabilitat civil,<sup>569</sup> el pagament de les costes processals<sup>570</sup> i la pèrdua dels efectes i instruments relacionats amb el delicte.<sup>571</sup> La pena d'arrest menor tenia la consideració de pena lleu,<sup>572</sup> durava entre un dia i un mes<sup>573</sup> i no duia aparellada cap altra d'accessòria, però sí implicava, quan se'n derivaven, l'obligació de fer front a les responsabilitats civils<sup>574</sup> i a pagar, sempre, les costes processals.<sup>575</sup> No implicava, però, la pèrdua dels efectes provinents del delicte ni dels instruments emprats per a cometre'l, perquè aquesta conseqüència estava reservada per als delictes. L'arrest menor era una pena a aplicar en cas de falta.

En tant al lloc de compliment de l'arrest major, en el Codi no s'indicava res, però era la presó de partit del territori de l'audiència sentenciadora, a tenor de l'Ordre d'11 de novembre de 1932. En relació a l'arrest menor, en el Codi donava facultats al jutge per a poder autoritzar el compliment al domicili del penat, quan no era superior a deu dies i en faltes diferents a les de furt o defraudació,<sup>576</sup>

---

<sup>566</sup> Article 27 del Codi penal de 1932.

<sup>567</sup> Article 30 del Codi penal de 1932.

<sup>568</sup> Article 47 del Codi penal de 1932.

<sup>569</sup> Article 19 del Codi penal de 1932.

<sup>570</sup> Articles 111 i 112 del Codi penal de 1932.

<sup>571</sup> Article 48 del Codi penal de 1932.

<sup>572</sup> Article 27 del Codi penal de 1932.

<sup>573</sup> Article 30 del Codi penal de 1932.

<sup>574</sup> Article 19 del Codi penal de 1932.

<sup>575</sup> Articles 111 i 112 del Codi penal de 1932.

<sup>576</sup> Article 88 del Codi penal de 1932.

però a tenor de l'Ordre dalt referida, el normal era complir l'arrest menor al dipòsit municipal de la localitat respectiva. Si es tractava de condemnats a arrest major per les audiències de Palma de Mallorca i Canàries, una Ordre de 20 de desembre de 1932 va permetre que compliren a les presons de partit de les illes on residien habitualment.

Convé subratllar, d'altra banda, que va desaparèixer la referència a la possibilitat de treballar que tenien els condemnats a arrest domiciliari i continuava sense dir-se res del treball dels altres arrestats. A més, com que el Reglament de 1930, excepte en allò referent a la religió, va continuar en vigor, no hi havia cap novetat que afectara el treball o l'educació dels arrestats. Com a molt pot dir-se que els destinats a les presons de partit van poder beneficiar-se d'algunes millores introduïdes durant la Segona República, però poc més.

## **2.6. La responsabilitat personal subsidiària**

En el Codi penal de 1870 es privava de llibertat el reu que no tenia diners ni bens per a satisfer les responsabilitats pecuniàries, consistents en la reparació del dany causat i indemnització de perjudicis, per a pagar les costes de l'acusador privat o la multa. Sobre aquest requeria una responsabilitat personal subsidiària a raó d'un dia per cada cinc pessetes. També s'exigia perquè aquesta responsabilitat personal subsidiària implicara privació de llibertat, que la pena principal imposada fóra de privació de la llibertat, de repressió, multa o caució. En el primer cas el reu continuava al mateix establiment penal, sense poder excedir aquesta detenció de la tercera part del temps de la condemna, i en cap cas d'un any. Es concretava, a més, que la responsabilitat personal subsidiària per insolvència no podia ser pena superior a l'escala general que la de presidi correccional. Quan la pena principal imposada era de repressió, multa o caució, el reu insolvent sofria la responsabilitat personal subsidiària a la presó de partit, per temps no superior a sis mesos si havia comés un delictes, o a quinze dies quan s'havia comés una falta. La responsabilitat personal per insolvència eximia el reu que la patia d'algunes responsabilitats pecuniàries però no de totes, ja que no eximia de la reparació del dany

causat i de la indemnització de perjudicis si millorava la seua fortuna.<sup>577</sup>

En el Codi penal de 1928 continuava prevista la responsabilitat personal subsidiària per impagament de multa, per la no reparació del dany causat o indemnització dels perjudicis, però per a poder evitar la privació de llibertat que aquella implicava es permetia als deutors que treballaren i destinaren allò guanyat a pagar el deute. El projecte d'Ugarte va ser el primer a acollir aquest doble sistema i el Codi penal de 1928 el primer a donar-li tret de llei. Però si el condemnat a multa que era insolvent es negava a treballar per a pagar, ocultava bens, rendes, sous o jornals, o realitzava altres simulacions o actes voluntaris pels quals la multa o responsabilitat civil no podia fer-se efectiva, el tribunal sentenciador acordaria que, en concepte de sanció per incompliment de condemna, fóra tancat a l'establiment penal corresponent que seria, en cas de delicte, el destinat a complir una pena de presó i, en cas de falta, el lloc destinat a complir la pena d'arrest. Aquesta privació de la llibertat durava, quan la multa o responsabilitats civils anaven acompanyades d'altra pena, un màxim de la meitat d'aquesta, sense poder excedir de sis mesos si s'havia comés un delicte, o d'un mes si s'havia comés una falta. Quan no anaven acompanyades d'altra pena, duraven el temps que determinava el tribunal, que no podia passar dels quaranta dies si s'havia imposat per falta, ni de vuit mesos si ho havia estat per delicte.<sup>578</sup>

Per últim, en el Codi penal de 1932 sols es conservava la responsabilitat personal subsidiària en cas de multa. La seua durada la determinava el tribunal segons el seu prudent arbitri, però sense poder excedir de sis mesos quan s'havia procedit per raó de delicte, ni de quinze dies quan havia estat per falta. S'eximia de complir la responsabilitat personal subsidiària tots els condemnats a pena privativa de la llibertat per més de sis anys<sup>579</sup> i, a més, s'oferien facilitats per a poder pagar la multa i no haver d'ingressar en presó: si el multat no tenia recursos, el tribunal podia autoritzar el seu pagament fraccionat, concretant-se l'import i la data en funció de la

---

<sup>577</sup> Articles 50, 51, 52 del Codi penal de 1870.

<sup>578</sup> Articles 179, 180 i 182 del Codi penal de 1928.

<sup>579</sup> Article 94 del Codi penal de 1932.



situació del reu.<sup>580</sup> Aquesta expressió, segons López-Rey i Álvarez Valdés, comprenia l'estimativa de tots aquells factors que podien influir en una situació econòmica.<sup>581</sup> Fins i tot, si la multa havia de satisfer-se immediatament, cabia un marge de quinze dies per a pagar, a partir d'haver estat imposada la condemna. Aquells autors van entendre que, tenint en consideració l'esperit de la reforma i com han d'interpretar-se les lleis penals, el termini de quinze dies havia de comptar-se a partir de la notificació de la condemna, que no és el mateix que el dia que va ser imposada.<sup>582</sup> De no ser així –afirmaven– es trencaria el sentit favorable que per al reu implicava el progrés.<sup>583</sup>

### **3. L'estat de les presons i la seua reforma. Els sistemes penitenciaris cel·lulars i els progressius**

#### **3.1. L'estat de les presons i la seua reforma**

Tot i que l'any 1884 es va inaugurar la presó model de Madrid i que a la resta dels establiments, o en alguns d'ells, es van introduir algunes reformes i millores, a les darreries del segle XIX la majoria dels centres en què es complia condemna encara estaven en condicions més que precàries i, per tant, també els condemnats allí privats de llibertat. Del contrari Cadalso no hauria dit, en referir-se a l'estat dels presidis, que els dormitoris eren “sentines” on els presidiaris pernoctaven com si foren “fardells embotits”, que els tallers estaven instal·lats en espais molt menuts i foscos, on la higiene escassejava. El mateix passava amb les capelles i, també, allí on existien, amb les escoles. En millors condicions estaven, però, les infermeries. També criticava Cadalso que els patis dels presidis a sovint estaven plens de fang i fem, que el menjar que se servia era poc o gens saludable i de qualitat baixa, i que com que eren els presidiaris els quals havien d'aportar els plats i coberts per a menjar, no era

---

<sup>580</sup> Article 93 del Codi penal de 1932.

<sup>581</sup> Vid. LÓPEZ-REY ARROJO, M. – ÁLVAREZ VALDÉS, F., *El Nuevo Código Penal*, ob. cit., pàg. 133.

<sup>582</sup> Article 93 del Codi penal de 1932.

<sup>583</sup> Vid. LÓPEZ-REY ARROJO, M. – ÁLVAREZ VALDÉS, F., *El Nuevo Código Penal*, ob. cit., pàgs. 132 i 133.

estrany veure'ls beure el brou directament dels perols o menjar amb les mans.<sup>584</sup>

És més, tot i que un Reial Decret de 13 de desembre de 1886 ordenava la creació d'un manicomi judicial a Madrid, on anirien els dementes de les distintes províncies, que serien tractats per un cos d'especialistes d'autoritat científica, capaços de constituir l'establiment en una clínica psiquiàtrica vertadera, aquesta ordre mai no va arribar a complir-se i els bojós van continuar a les presons. Més endavant es va pensar en realitzar un partió de categories penals, i així ho va fer el Reial Decret de 1 de setembre de 1897, que classificava els dementes judicials i va donar regles encaminades al manteniment dels alienats i a l'ingrés de dementes en manicomis. A banda del de Madrid, també estava previst construir altres centres psiquiàtrics, un al Puerto de Santa María i un altre al Dueso. Quant al primer, per Reial Decret de 22 de març de 1893 s'autoritzava al Ministre de Gràcia i Justícia perquè s'executaren directament les obres complementàries indispensables a l'edifici destinat a penitenciària hospital del Puerto de Santa María. En qualsevol cas, passaran els anys i cap dels dos es construirà.

Durant els primers anys del segle XX es van inaugurar més presons models, com la de València, l'any 1901, després la de Barcelona, l'any 1904, o la d'Oviedo, l'any 1907. Els manicomis penitenciaris, en canvi, encara tardaran uns anys en construir-se. S'insistirà en la necessitat urgent de la seua construcció,<sup>585</sup> però caldrà esperar fins l'any 1919 perquè s'inaugure el primer manicomi, al Puerto de Santa

---

<sup>584</sup>Vid. CADALSO Y MANZANO, F., *Instituciones penitenciarias y similares en España*, J. Góngora, Madrid, 1922, pàgs. 385 a 418. Vid., també, YAÑEZ ROMÁN, P. L., *La condena condicional en España. Evolución histórica y presupuestos doctrinales*, Universidad Autónoma de Madrid, Madrid, 1973, pàgs. 17 i ss.

<sup>585</sup>En el Reial Decret de 26 de gener de 1912 s'insistia en la necessitat de construir un manicomi judicial al Dueso, i també en el Reial Decret de 7 de juny de 1913, que a més va fixar un pla per a la creació i organització del manicomi, però passaran els anys i aquest no es construirà. El Reial Decret de 13 d'agost de 1917 ordenava la creació, a títol provisional, d'un manicomi penitenciari en un local de la presó central del Puerto de Santa María, perquè els presos amb alienació mental reberen tractament curatiu.

María<sup>586</sup> i es trasllade allí els penats bojós que hi havia a les presons. Durant molts anys aquest va ser l'únic manicomi penitenciari existent. Tot i que durant la Segona República, per Decret de 5 juliol de 1933, s'ordenava que l'edifici destinat a presó central de dones a Alcalà d'Henares passara a acollir un hospital psiquiàtric judicial,<sup>587</sup> per Ordre de 8 de març de 1934 aquest Decret va quedar en suspens.

No obstant això, durant els anys posteriors a la inauguració del centre psiquiàtric penitenciari del Puerto de Santa María, i fins a l'esclat de la Guerra Civil Espanyola, van continuar les iniciatives per a introduir reformes als establiments existents, tancar els irrecuperables i construir-ne de nous. Van veure la llum, entre altres, el Reial Decret de 10 de març de 1924, pel qual s'aprovava la realització d'obres de reforma a la presó d'Oviedo i al reformatori d'adults; el Reial Decret de 5 de desembre, que ordenava la reforma de la coberta i clavegueram de la presó de València; els Reials Decrets de 8 de març i 18 de juliol, la Reial Ordre de 11 de setembre i el Reial Decret de 10 de maig, que ordenaven la construcció de presons noves, per a homes a Alacant, Ocanya i Illescas, i per a dones a València; el Reial Decret de 21 de novembre autoritzava la construcció d'una presó a la zona d'aïllament del magatzem de pólvora de Monte Alto, a la Corunya; els Reials Decrets diversos de 1925, en els quals s'aprovava la construcció d'un pavelló correccional a Guadalajara, s'ordenava finalitzar les obres de la presó d'Alacant, es donaven per acabades les obres de la presó de la Corunya, es cedien terrenys per a la construcció de la presó nova de Ferrol i s'aprovava la construcció d'una presó a Múrcia; una Reial Ordre de 1925, que projectava la construcció d'altra presó nova a Mieres, i una altra que pretenia la institució d'un reformatori de dones a Segòvia i un altre d'homes adults a l'edifici construït com a presó central a Alacant; els Reials Decrets diversos de l'any 1927 que ordenaven l'habilitació de l'edifici penitenciari de Guadalajara per a presó correccional, la construcció d'una penitenciària a Burgos i d'edificis nous a Sevilla, Monfort de Lemus,

---

<sup>586</sup> Per Reial Ordre de data de 22 d'octubre de 1919 es va ordenar la inauguració del manicomi referit.

<sup>587</sup> Ací anirien, a tenor del Decret de 5 de juliol de 1933, a més dels penats enagenats, els epilèptics, els alcohòlics crònics, els toxicòmans i els homosexuals, i també els processats que presentaren símptomes d'enajenació mental.

Pravia i Jaén; la Reial Ordre de 1927 referent a la reparació de la presó cel·lular de la Cort, altra sobre l'habilitació de la presó de Bilbao per al compliment de les penes de presó correccional, altra referent a la construcció d'un edifici penitenciari a Úbeda, altra que planejava la construcció d'una presó nova a Reus, altra que ho feia a Salas de los Infantes i altres a Manzanares, Villalón de Campos i Daroca; les Reials Ordres diverses de l'any 1927 que van suprimir presons com les d'Alcàntara, Valoria la Bona, Cabuérniga, Chiclana o Fuentesauco; el Decret de 8 de febrer de 1933, que intentava millorar el règim sanitari de les presons, i altre de 5 de juliol que va crear a la Direcció General de Presons una secció de sanitat i higiene; un altre Decret de 5 de juliol del mateix any, que va donar lloc al Reglament dels serveis de sanitat i higiene de presons; l'Ordre de 9 d'octubre de 1933, que disposava el tancament de la presó de partit de Sagunt, perquè li mancaven condicions d'higiene, perquè estava en mal estat de conservació i perquè albergava pocs reclusos; o el Decret de 2 de febrer de 1934, pel qual es van suprimir la de Los Llanos, a Canàries, i la de Murías de Paredes, a Lleó.

D'altra banda, durant la Segona República a banda de les comentades, també es van introduir altres reformes que afecten tots els privats de llibertat. Així, per Ordre de 13 de maig de 1931 es van prohibir les cel·les de càstig sense llum i les cadenes, grillons o ferros de subjecció, i per Decret el 23 d'octubre de 1931, amb el propòsit d'expulsar les monges de les presons de dones, es va ordenar la creació, dins del cos de presons, d'una secció especial per a dones, que quedava baix la dependència dels funcionaris del cos de presons encarregat de la direcció i administració dels establiments. També es va instal·lar calefacció a les infermeries i escoles de moltes presons i es va permetre la celebració de conferències i concerts. Victoria Kent, directora d'Institucions Penitenciàries des de maig de 1931 fins 1934, està darrere de moltes d'aquestes reformes i millores. Altres propostes de la malagenya, com la supressió de les cel·les sense llum, es materialitzaren temps després que ella deixara el càrrec, però unes altres mai no es van fer realitat. A l'oposició interna que va trobar, cal sumar la situació d'alarma constant en què es trobava la República i que, d'altra banda, aquesta va nàixer just quan la crisi econòmica mundial afectava cruelment l'Estat espanyol. Aquesta realitat

dificultava qualsevol millora.<sup>588</sup> A més, a partir de la Guerra Civil, i després, durant el franquisme, els propòsits reformistes patiran una involució notable.

### **3.2. Els sistemes penitenciaris cel·lulars i els progressius**

Com passava en la Llei de presons de 26 de juliol de 1849 i en la Llei de bases de la reforma penitenciària de 21 d'octubre de 1869, també en el Reglament per al règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882 s'ordenava l'aïllament nocturn i el treball diari, en comú i en silenci.<sup>589</sup> Cal tenir en compte, a més, que no sols el legislador preferia el sistema d'Auburn. També el va defensar Concepción Arenal, representant destacada del correccionalisme espanyol, però amb la introducció de tants canvis que el sistema per ella proposat en res s'assemblava a l'original. Arenal el defensava perquè trencava amb l'aïllament absolut. Ella creia que era convenient que el penat estiguera a la cel·la per a dormir, menjar i rebre, si volia, els visitadors, però que havia de sortir no sols per a treballar o instruir-se al taller, sinó també, per a assistir a les cerimònies de culte celebrades a la capella i per a estudiar. Altre argument a favor del sistema d'Auburn era que donava una importància major al treball que el sistema filadèlfic, i per a ella aquell era una eina clau a través de la qual aconseguir la correcció dels condemnats. Advertia, però, que el treball que realitzaven aquests no havia de perjudicar els treballadors lliures i rebutjava a la regla del silenci.<sup>590</sup> També entenia imprescindible que els reus anaren a l'escola, el qual restava hores a la

---

<sup>588</sup> Vid. KENT, V., "Las Reformas del Sistema Penitenciario Durante la II República", en *Historia 16*, extra VII, octubre 1978, pàgs. 10 i ss.; RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*", Editorial M.J Bosch, S.L., Barcelona, 1995, pàgs. 78 a 80; HERRERO HERRERO, C., *España Penal y Penitenciaria (Historia y Actualidad)*, ob. cit., pàg. 382 a 384; JIMÉNEZ DE ASÚA, L., *Código Penal Reformado de 27 de octubre de 1932*, Editorial Reus, Madrid, 1934, pàgs. 414 i ss.

<sup>589</sup> Article 2 del Reglament per al règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882.

<sup>590</sup> Vid. ARENAL, C., *Estudios penitenciarios*, segona edició, Madrid, Imprenta de T. Fortanet, 1877, pàgs. 192 i ss.

feina, no al descans.<sup>591</sup> Criticava, d'altra banda, que amb el sistema original a la persona se la tractara com una cosa, i proposava major flexibilitat, major marge de llibertat, menor censura i procurar una participació major a la vida social per part dels presos, fins i tot apostava per la creació d'un periòdic per a ells<sup>592</sup> i no descartava que aquests mantingueren el contacte amb alguns amics i familiars. A més, i molt important, creia que el sistema penitenciari havia d'estar basat en els càstigs i les recompenses, que havia de possibilitar l'indult, les rebaixes i la commutació de pena,<sup>593</sup> possibilitats aquestes no contemplades pels creadors del sistema d'Auburn i sí en canvi pels creadors dels sistemes penitenciaris progressius.

Arenal proposava deixar el sistema filadèlfic com a subsidiari però en canvi a Europa s'insistia en què era millor aquest que l'auburnià, amb una sèrie de canvis als quals s'ha fet referència en el capítol anterior i que en part coincideixen amb els proposats per Arenal. En el Congrés Penitenciari Internacional celebrat a Brussel·les en 1900 els penitenciaristes encara es mostraven partidaris del sistema filadèlfic, però a partir del Congrés Penal i Penitenciari Internacional de Praga de l'any 1930 aquell va ser criticat i combatut.<sup>594</sup> Com diu Roldán Barbero, des de l'obra de Mittelstädt, *Gegen die Freiheitsstrafe*, fins l'Associació Internacional del Dret penal, passant pel positivisme italià, tot apuntava al fracàs del sistema.<sup>595</sup> L'alternativa no era, en absolut, el sistema d'Auburn. Havia arribat el moment dels sistemes penitenciaris progressius, que en alguns llocs feia temps eren una realitat.

Els sistemes progressius van tenir una difusió gran. La doctrina els va acollir amb simpatia des del final del segle XIX i començament del XX, com és el cas de Tarde –*Philosophie pénale*– o Prins –*Science Pénale et Droit Positif*–, i van ser adoptats per la majoria dels estats

---

<sup>591</sup>Vid. ARENAL, C., *El visitador del preso*, pròleg de Manuela Carmena, edició realitzada per la Asociación de Colaboradores con las Presas, Madrid, 1991, pàgs. 90 i ss.

<sup>592</sup>Vid. ARENAL, C., *El visitador del preso*, ob. cit., pàgs. 73 i ss.

<sup>593</sup>Vid. ARENAL, C., *Estudios penitenciarios*, ob. cit., pàgs. 192 i ss.

<sup>594</sup>Vid. CUELLO CALÓN, E., *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 317 i ss.

<sup>595</sup>Vid. ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàg. 94.

amb variants i modificacions. El Codi penal espanyol de 1870 obligava a complir a l'establiment penitenciari corresponent la integritat de la condemna, però es va continuar aplicant al presidi de València el sistema ideat per Montesinos. A més, un Decret de 23 de desembre de 1889 va implantar a Ceuta un sistema progressiu que constava de quatre períodes: el primer era el d'aïllament cel·lular; el segon d'instrucció; el tercer de treball a l'exterior; i el quart de circulació lliure. I amb el temps, tot i que continuava en vigor el Codi penal referit, el sistema penitenciari progressiu es va generalitzar a tots els establiments penals. Així va passar per Reial Decret de 3 de juliol de 1901, que vertebrava quatre períodes: el primer era d'aïllament cel·lular i permetia que es poguera treballar a la cel·la; després es passava a un règim de vida mixt en el qual l'aïllament nocturn es combinava amb la vida comunitària durant el dia, el treball, l'assistència a l'escola i a la capella; el tercer període era l'anomenat intermedi, també de vida mixta, però amb treballs més lleugers; el quart i últim període, de gràcia i recompenses, equivalia a la llibertat condicional que, com a tal, es va introduir amb la promulgació de la Llei de 23 de juliol de 1914. A l'aprovació d'aquesta va seguir la del seu Reglament, per Decret de 28 d'octubre de 1914.

Cal tenir en compte que sobretot des dels últims anys del segle XIX eren molts els penalistes que van demanar la reforma del Codi penal per a introduir la llibertat condicional, perquè permetia –millor que l'indult– estimular el penediment i l'esmena dels culpables amb l'esperança de lliurar-se del compliment d'una part de la pena. Així ho van dir Jiménez de Asúa i Antón Oneca,<sup>596</sup> i també va ser aquest l'argument utilitzat per un dels artífex del Codi penal de 1870, Groizard Gómez de la Serna,<sup>597</sup> segons el qual seria un dia afortunat a la història de les nostres institucions penals aquell en què el Codi penal acceptara la llibertat condicional.<sup>598</sup> El mateix opinava Cuello Calón, qui, a més, donava altra raó a favor de la llibertat condicional:

---

<sup>596</sup> Vid. JIMÉNEZ DE ASÚA, L. – ANTÓN ONECA, J., *Derecho penal conforme al Código penal de 1928*, ob. cit., pàg. 603.

<sup>597</sup> Alejandro Groizard va col·laborar en la comissió legislativa que, sota la direcció de Nicolás María Rivero, va redactar el Codi penal de 1870.

<sup>598</sup> Vid. GROIZARD GÓMEZ DE LA SERNA, A., *El Código penal de 1870 concordado y comentado*, (pròleg), ob. cit., vol. I, pàgs. 24 a 27.

el penat que sotmés al tractament correccional apareixia corregit, havia de ser posat en llibertat encara que no haguera acabat d'extingir la condemna imposada, ja que la pena mancava de finalitat en ell. Però no ha de ser posat encara en llibertat definitiva, deia, perquè no es podia comprovar que la correcció era vertadera i no simulada fins no haver passat un temps observant bona conducta i sense cometre cap delictes, el qual el faria mereixedor de la definitiva.<sup>599</sup>

El Codi penal finalment no es va reformar, almenys no en relació a aquest punt. Açò no va impedir, però, que pocs dies després que els especialistes reunits al Segon Congrés Penitenciari Espanyol, celebrat a la Corunya, insistiren en la necessitat de crear la figura de la llibertat condicional per a l'últim període de condemna, per Reial Decret de 23 de juliol de 1914, s'aprovara la Llei de llibertat condicional i, per Decret de 28 d'octubre de 1914, el seu Reglament. A tenor d'aquestes normes, podien beneficiar-se de la llibertat condicional els penats sentenciats a més d'un any de privació de la llibertat que estaven al quart període de condemna i havien extingit les tres quartes parts d'aquesta, si eren creditors del benefici per proves evidents de bona conducta i oferien garanties de fer vida honrada en llibertat, com a ciutadans pacífics i obrers laboriosos.<sup>600</sup> En concret, eren criteris de selecció a tenir en consideració per a decidir entre les propostes rebudes, els següents: la conducta observada, els mitjans de subsistència, disponibles per viure en llibertat, l'estat civil i si es tenien persones a càrrec, l'origen rural o urbà del penat i la feina a la qual s'ocuparia. També es tenien en compte les condemnes extingides o a extingir, les classes de delictes i els antecedents penals en general, però no s'entrava en la personalitat autèntica del condemnat.<sup>601</sup>

Entre l'aprovació de les normes indicades i la del Codi penal de 1928 es van aprovar una sèrie de Reials Decrets que van introduir canvis en aquesta matèria. Així, per Reial Decret de 2 d'agost de 1914 es concedia la llibertat condicional als penats procedents de la suprimida

---

<sup>599</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàgs. 656 i 657.

<sup>600</sup> Article 1 de la Llei de 23 de juliol de 1914 de llibertat condicional i article 1 del Reglament aprovat per Decret de 28 d'octubre de 1914.

<sup>601</sup> Article 35 del Reglament aprovat pel Decret de 28 d'octubre de 1914.



colònia de Ceuta i, posteriorment, per Reial Decret de 10 d'abril de 1916, es van dictar regles per a l'aplicació de la llibertat condicional. S'indicava que per a l'aplicació de la Llei de llibertat condicional de 23 de juliol de 1914, les tres quartes parts de condemna extingides a què la llei feia referència, havien de complir-se pel penat baix un règim disciplinari apte per a comprovar diàriament la seua conducta, encaminant-lo cap a la seua reforma moral i preparant-lo per a la llibertat.<sup>602</sup> Altre Reial Decret, en aquest cas de 1916, ordenava que el temps dispensat d'extingir-se dins del règim assenyalat per obtenció d'indult no es computava a cap penat per a formar les tres quartes parts de la condemna complida, als efectes de l'obtenció de la llibertat condicional, però exceptuava d'aquesta regla els indults atorgats a proposta del tribunal sentenciador.<sup>603</sup> Les regles per a l'aplicació de la llibertat condicional als reus als quals se'ls havia indultat una part de la pena imposada van ser dictades per Reial Decret de 25 d'abril de 1921. Per Reial Decret de 23 d'octubre de 1923, que va donar una reglamentació nova a la Llei de llibertat condicional, es van introduir en aquesta els canvis referits. S'ordenava que per a les propostes i concessió de la llibertat condicional els penats havien d'haver extingit, dia a dia, en reclusió, i subjectes a tractament penitenciari, les tres quartes parts de la condemna, i que el temps concedit als indults no es computaria.

En el Codi penal de 1928 es feia referència expressa al sistema penitenciari progressiu i, també, a la llibertat condicional, com a part d'aquell, igual que també en els Reglaments de 1928 i de 1930. En el Codi penal s'indicava que l'execució de les penes de reclusió i presó havia d'acomodar-se al sistema progressiu i comprendre períodes diversos, pels quals passarien els reus. Era requisit indispensable per al trànsit d'un període a altre, haver observat bona conducta i ser aplicats a la instrucció i al treball. La mala conducta podia retardar el pas d'un període a altre o el retrocés al període anterior, segons els casos. A banda d'aquesta referència genèrica als diversos períodes del sistema progressió, el Codi sols feia menció concreta al primer i a l'últim. Quant al primer període s'indicava que es compliria en

---

<sup>602</sup> Article 1 del Reial Decret de 10 d'abril de 1916.

<sup>603</sup> Article 2 del Reial Decret de 10 d'abril de 1916.

aïllament cel·lular i que no podia durar més de sis mesos,<sup>604</sup> termini que, com es queixava San Martín Losada, encara era excessivament llarg i en alguns casos podia produir l'anomenada bogeria penitenciària.<sup>605</sup> En relació a l'últim període es deia que es compliria en situació de llibertat condicional, la qual es concedia com a mitjà de prova que l'alliberat estava corregit. També s'enumeraven els requisits exigits per a poder accedir-hi, que són els següents: haver arribat a l'últim període, haver extingit les parts alíquotes de la condemna establertes en els Reglaments i ser mereixedor d'ella per haver donat proves evidents de conducta exemplar i oferir garanties de fer vida en llibertat com a ciutadà pacífic i laboriós. S'advertia, igualment, que el requisit temporal, l'exigència d'haver complir una determinada part de la condemna, podia ser més flexible si els reus no es limitaven al compliment dels seus deures i a l'observança de la disciplina, sinó que es distingien per actes extraordinaris que mostraven el seu penediment i propòsits fermes de ser bons ciutadans, com realitzar treballs de mèrit notori, ajudar l'Administració o els funcionaris de l'establiment penal en moments perillosos, o realitzar actes d'abnegació i sacrifici. En aquests casos podia avançar-se la concessió de la llibertat condicional. També constava el temps que durava aquest període, que era tot aquell que restava per a complir la condemna. Però si durant aquest període el subjecte reincidia o observava mala conducta, aquella es revocava pel Ministeri de Gràcia i Justícia i el penat tornava a la seua situació anterior, a l'establiment on estava i al període penitenciari que corresponguera segons les circumstàncies.<sup>606</sup>

En el Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons de 1928 hi havia més detalls en relació al sistema penitenciari progressiu, que continuava dividit en quatre períodes, sols que el segon es desdoblava en dues fases. En relació al primer període, es deia que tenia per finalitat l'observació i preparació del penal per als resultats posteriors de la seua educació penitenciària. Continuava

---

<sup>604</sup>Articles 171 i 172 del Codi penal de 1928.

<sup>605</sup>Vid. SAN MARTÍN LOSADA, L., *El Código penal de 1928, su estudio y comparación con el de 1870*, pròleg de Ramón García del Valle, Imprenta Clásica Española, Madrid, 1928, pàg. 109.

<sup>606</sup>Articles 171 i 174 del Codi penal de 1928.

consistint en aïllament cel·lular però des del començament l'intern podia eixir de la cel·la per a assistir a l'escola si era analfabet o semianalfabet, a més que a tots se'ls haurien de facilitar llibres de lectura de la biblioteca. Duraria un màxim de dos mesos si els condemnats ho eren a pena de presó i fins a sis si ho eren a reclusió, excepte si es mostraven rebels al règim. En aquests casos la reclusió cel·lular podia durar més temps.<sup>607</sup> Del segon període es deia que quedava dividit en dues parts, una de vida mixta i altra de vida de comunitat. Durant la primera part els sentenciats sols eixirien de la cel·la per a anar al taller, a l'escola i per a realitzar els serveis mecànics de la presó. Durant la segona part, de vida de comunitat, sols estaven a la cel·la durant les hores de la nit, per a dormir, i la resta del dia es dedicaven a la neteja general de la presó i el departament cel·lular i a la realització d'altres serveis mecànics, a més que se'ls destinava als tallers i realitzaven activitats de formació. Per a passar del segon al tercer període s'exigia haver observat bona conducta, aplicació al treball i saber llegir i escriure, així com haver adquirit coneixements i formació professionals.<sup>608</sup> Si es passava al tercer període es realitzaven els treballs mecànics menys penosos, o cap si era possible, perquè allò que interessava era intensificar l'ensenyament escolar o industrial.<sup>609</sup> En relació a l'últim període, el de llibertat condicional, no hi havia diferències amb allò indicat en el Codi, sols que ací es concretava quant de temps havia de passar per a poder accedir a aquesta fase. Es deia que si la pena imposada era de fins a un any hauria d'extingir sis mesos, que si durava entre dos i sis anys hauria de complir tres quartes parts i si tenia una durada de set anys o més almenys dues terceres parts de la condemna. D'altra banda, s'excloïa de la possibilitat de beneficiar-se de la llibertat condicional a aquells als quals s'havia concedit i revocat amb anterioritat o si estaven complint una pena que prèviament havia estat suspesa però després revocada la suspensió.<sup>610</sup>

---

<sup>607</sup> Articles 20 i 21 del Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons de 1928.

<sup>608</sup> Articles 22 i 25 del Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons de 1928.

<sup>609</sup> Article 23 del Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons de 1928.

<sup>610</sup> Articles 24 i 38 i ss. del del Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons de 1928.

Pocs canvis es van introduir en el Reglament dels serveis de presons de 1930,<sup>611</sup> però cal tenir-los en compte. Afectaven el primer període i el tercer. En relació al primer període cal saber que s'indicava que la bona conducta disciplinària i aplicació a l'escola donarien lloc a acurtar la seua durada de la manera següent: si la condemna era a presó no superior a dos anys podria reduir-se a un mínim de quinze dies o a un mínim de vint dies si la durada d'aquella pena era superior als dos anys. Si la pena era a reclusió i no tenia una durada superior a dos anys podria reduir-se la del primer període a vint dies, si la pena durava més de dos però menys de set el mínim seria de seixanta dies, de vuitanta si la pena era de reclusió a set anys o més. Altre canvi era que aquest primer període quedava dividit en dues parts. Una primera que en principi tenia una durada de vuit dies, en què l'aïllament era absolut. Durant aquest temps al penat se li llevava la seua roba i se li donava un uniforme, se li tallaven els cabells i era afeitat, examinat pel metge, etc. Després dels vuit dies eixia de la cel·la per a passejar una hora al dia, per a anar a l'escola i per a realitzar la neteja general de l'establiment. En relació al tercer període es dirà que al treball se li donava una importància fonamental, igual que a l'assistència a l'escola. Es deia, a més, que els penats que es trobaven en aquest període eren els únics aptes per a ocupar càrrecs auxiliars de l'establiment. En relació a l'assistència a l'escola, es deia que era obligatòria fins haver completat la instrucció elemental.<sup>612</sup>

En el Codi penal de 1932 també es feia referència expressa al sistema penitenciari a aplicar, que havia de ser el progressiu. Es deia que les penes de reclusió, major i menor, així com les de presidi i presó, havien de complir-se d'acord amb aquest.<sup>613</sup> També apareixia regulada la llibertat condicional, en relació a la qual els únics canvis que es van introduir són, d'una banda, que es precisava que podien accedir a la llibertat condicional els condemnats a penes privatives de llibertat superiors a un any i que s'exigia haver extingit dues terceres parts de la condemna, i d'altra banda, que va desaparèixer la possibilitat d'avançar la data de concessió en casos excepcionals.

---

<sup>611</sup> Articles 42 i ss. del Reglament dels serveis de presons de 1930.

<sup>612</sup> Article 42 del Reglament dels serveis de presons de 1930.

<sup>613</sup> Article 87 del Codi penal de 1932.

Aquests canvis en realitat sols afavorien els condemnats a les penes més llargues de privació de llibertat,<sup>614</sup> però cal tenir en compte que el Reglament dels serveis de presons de 1930 va continuar en vigor i que en aquest sí hi havia prevista la possibilitat d'avançar la llibertat condicional, amb el qual, cal entendre que era possible fer-ho.

D'altra banda, també cal saber que durant el període de temps ací estudiat els sistemes penitenciaris progressius van ser exportats als Estats Units. Dos penòlegs, Enoch Wines i Theodore Dwight, en el *Report on the Prisons and Reformatories of the United States and Canada*, presentat l'any 1867, van posar de manifest les insuficiències del sistema penal i penitenciari d'aquell país, que feien impossible la correcció dels infractors, i tres anys després, en 1870, es va celebrar a Cincinnati el primer *National Congress on Penitentiary and Reformatory Discipline*, organitzat per la *New York Prison Association* i en el qual va participar l'irlandès Croffton, tot concloent-se la necessitat d'implantar un sistema penitenciari progressiu, que calia oferir als presos incentius clars per a la seua correcció i recompensar-los pels avanços fets en aquest sentit amb majors comoditats i més llibertat, fins i tot deixar-los eixir en llibertat abans de la data indicada a la condemna. Un sistema d'aquest tipus es va implantar per primera vegada al reformatori d'Elmira, en 1876.

El sistema penitenciari d'Elmira, anomenat també sistema reformatori, estava caracteritzat per la limitació de l'edat dels penats –de 16 a 30 anys– i perquè aquests havien de ser primaris; perquè la condemna havia de ser relativament indeterminada; perquè hi havia una classificació dels reclusos i un sistema de marques semblants als utilitzats per Maconochie; perquè la concessió de marques estava subordinada a la bona conducta, a la diligència al treball i a l'estudi, a més que podia produir-se la seua pèrdua per abandonament, per negligència o per realització d'un delictes nou; i perquè es practicava l'alliberament baix paraula, basat també en el sistema de marques. Després d'ingressar al reformatori, els joves tenien una conversa amb el director i eren sotmesos a un examen mèdic, clínic i psíquic. Tots

---

<sup>614</sup> La llibertat condicional està regulada en els articles 101 i 102 del Codi penal de 1932.

els resultats d'aquestes proves s'anotaven en un fitxer. Posteriorment els interns eren classificats en graus, de manera que fóra possible la seua correcció moral i segons la seua conducta. La primera classificació ho seria en segon grau i els joves havien d'ocupar-se en un principi en tasques domèstiques per a les quals tingueren capacitat i aptitud, se'ls subministrava instrucció d'oficis manuals i industrials, realitzaven exercicis físics i s'impartia formació ètica i religiosa. Si es portaven mal o intentaven fugir serien classificats en tercer grau, però si després de sis mesos mantenien bona conducta i l'aplicació al treball, açò és, si havien demostrat ser mereixedors de confiança, podien ser classificats en primer grau. Els interns classificats en primer grau, si després de sis mesos continuaven tenint un comportament impecable, podien accedir a la llibertat sota paraula d'honor d'observar una sèrie de condicions que consistien en aconseguir un treball que permetera l'obtenció de diners amb què subsistir, observar bona conducta i no tornar a delinquir. Si després de sis mesos en llibertat condicional no hi havia cap incident desfavorable, s'obtindria la llibertat definitiva i, si no, la persona tornaria a ingressar al reformatori.<sup>615</sup>

Dels avantatges i inconvenients del sistema practicat a Elmira també cal parlar-ne. Entre els primers són de destacar: la separació dels joves dels adults; l'aplicació d'un conjunt d'activitats intel·lectuals, físiques o professionals; i la classificació dels joves segons la seua conducta. Són inconvenients: que es desenvolupava en un context amb característiques arquitectòniques de màxima seguretat, la disciplina militaritzada, la insuficiència de personal i la seua preparació dubtosa, el qual, sumat a que no es donava als penats sentit de responsabilitat

---

<sup>615</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 121 a 123; del mateix autor, *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 324 i ss.; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 143 i ss.; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 122 i ss.; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 142 i ss.; GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, pàg. 88; TERCERO ARRIBAS, F., "Sistemas penitenciarios Norteamericanos", cit., pàgs. 154 a 156; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàgs. 89 i 90; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit. pàg. 27; JUANATEY DORADO, C., *Manual de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 57; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 103.

col·lectiva ni se'ls proporcionava una educació social semblant a l'ambient en què viurien un cop alliberats, duria a que es criticara que aquell centre reformatori en realitat no reformava.<sup>616</sup> Aquests inconvenients en un principi no van impedir que als *borstals* anglesos<sup>617</sup> s'implantara un sistema molt semblant al d'Elmira, tot i que limitat als joves d'entre setze i vint-i-un anys, o que el mateix passara a Alemanya.<sup>618</sup> Tanmateix, van ser la causa que a partir de 1914 aquest sistema progressiu reformatori perdera el seu esplendor.

### **3.3. Altres problemes de la presó i propostes de solució**

Des del final del segle XIX, a més de preocupar el mal estat d'alguns establiments penitenciaris i les condicions en què vivien els presos, i a banda que durant molt de temps va continuar debatent-se quin seria el sistema penitenciar més adequat, es van plantejar altres problemes que calia resoldre si realment s'aspirava a la resocialització dels condemnats. Un dels obstacles per a aconseguir aquella meta era el control per part dels militars dels presidis, un altre era la inexistència de personal penitenciar especialitzat, i altre que els tancaments penals, principalment els presidis, estaven massificats.

---

<sup>616</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *La moderna penología*, ob. cit., pàgs. 326 i 327; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 148 i 149; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 144 i 145; GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, pàg. 88.

<sup>617</sup> En teoria la difusió dels *borstals* va ser conseqüència dels bons resultats aconseguits per Evelyn Ruggles Brise, qui considerava que els menors de vint-i-un anys eren susceptibles de regeneració, que va realitzar un assaig reformador en una part d'una antiga presó situada al municipi de Borstal, prop de Londres. Després aquella presó es va convertir, totalment, en un establiment per a joves delinqüents entre setze i vint-i-un anys, xics i xiques. Van aparèixer, a més, nous establiments com aquest en diferents llocs, i se'ls va anomenar, a tots, *borstals*.

<sup>618</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *La moderna penología*, ob. cit., pàg. 328; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 149 i ss.; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 128 i ss.; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 144; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 90.

Val a dir, en primer lloc, que el control militar dels presidis va ser criticat per la seua incompatibilitat amb la finalitat resocialitzadora.<sup>619</sup> La creació de presidis industrials va servir els militars per a defensar la seua capacitat d'adaptació, primer a la industrialització i després al projecte resocialitzador dels tancaments penals. Els bons resultats aconseguits per Montesinos al front del presidi de València també van ser un bon argument a favor dels militars. Però, no obstant això, les crítiques no van cessar, la qual cosa va precipitar l'aprovació de l'Ordenança general de presidis de 1834, que va suposar la desmilitarització dels treballadors d'aquests establiments. Posteriorment, en 1844, s'ordenava que també els subalterns foren civils i, un Decret de 20 de desembre de 1873, ordenava la professionalització de la carrera penitenciària des de la base fins a la cúspide. Malgrat que fracassada la Primera República es va deixar sense efecte el Decret referit i va tornar el control militar dels presidis, a mesura que penetraven les teories correccional s'endevinava més clarament la definitiva professionalització dels treballadors de les presons. Al final del segle XIX no quedava més baluard militar que els presidis d'Àfrica. Amb la seua desaparició al començament del segle XX va acabar el militarisme penal, almenys fins l'arribada de Franco al poder.

En segon lloc, quant a la inexistència de personal penitenciari especialitzat, es dirà que per Reial Decret de 23 de juny de 1881 es va crear el cos de funcionaris de presons, el qual també apareixia regulat en el Reial Decret de 5 de maig de 1913, en què s'afegia que “els estudis tècnics administratius que es consideren necessaris per a formar part del cos de presons, es cursaran a l'Escola de Criminologia creada per Reial Decret de 12 de març de 1903, amb dependència del Ministeri de Gràcia i Justícia”.<sup>620</sup> Aquesta escola va començar a funcionar en 1906, sota la direcció de Salillas, i els seus plans d'estudis van estar molt influïts per la criminologia positivista.<sup>621</sup>

---

<sup>619</sup> Vid. ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión*, ob. cit., pàgs. 95 i ss.

<sup>620</sup> Article 31 del Reial Decret de 5 de maig de 1913.

<sup>621</sup> Vid. COBO DEL ROSAL, M. – BACIGALUPO, E., “Desarrollo histórico de la Criminología en España”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 11, 1980,



Després aquella va ser substituïda per l'Institut d'Estudis Penals, dedicat, fonamentalment, a la preparació del personal de presons i a l'ampliació dels seus estudis, el qual es va complementar en 1933 en establir-se un annex psiquiàtric, en el qual hi havia un servei de biologia criminal, dedicat a l'estudi científic dels delinqüents i que s'ocupava de l'examen de totes les qüestions relacionades amb el tractament especial que necessitaven determinats delinqüents. En 1935 l'Institut va ser substituït per l'Escola de Criminologia, que s'encarregaria d'impartir cursos de quatre mesos i mig de durada per a la preparació del personal de presons. Un any després es va restablir altra vegada l'Institut i es va suprimir l'Escola, tot ordenant-se, a més, que l'annex psiquiàtric i el servei de biologia començaren novament a desenvolupar les funcions que li havien estat assignades. Tant en territori espanyol com a l'estranger es va insistir en la necessitat d'una formació científicoprofessional adequada dels funcionaris penitenciaris. I les mateixes o altres veus autoritzades demanaven, juntament a açò, la transformació dels mètodes de tractament, la introducció de mètodes nous, el qual sense especialistes no seria possible. Així, i per posar un exemple, en el Congrés Penitenciari Internacional celebrat a Praga en 1930, Vervaeck va indicar que la formació científica del personal penitenciari era una exigència si s'aspirava a individualitzar el tractament penal, tot partint de l'estudi de les causes del delictes i del coneixement de la personalitat dels seus autors, que aquella era imprescindible si es volien aplicar en presó mètodes terapèutics que van des de l'acció moral fins les aplicacions de la psicoteràpia, de la pedagogia i fins i tot de la cirurgia. Aconsellava, a més, que els cursos de formació especialitzada es realitzaren en centres distints als propis de l'Administració penitenciari.<sup>622</sup> Poden citar-se igualment, també a títol d'exemple, unes paraules de Cuello Calón: “el funcionari de la presó és l'agent més eficaç per a aconseguir la seua reforma. Ni els programes de tractament més progressius, ni els establiments més perfectes, poden operar una millora del reclus sense un personal a l'altura de la seua

---

pàg. 43; i GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 173.

<sup>622</sup>Vid. VERVAECK, “Comunicación al Congreso Penal y Penitenciario Internacional de Praga”, *Actes du Congrès*, vol. III, pàg. 326.

missió”.<sup>623</sup> Tanmateix, passaven els anys i la gran majoria dels treballadors de les presons espanyoles continuaven sense tenir la formació necessària, a més que els mètodes de tractament continuaven sent els mateixos que fins el moment.

I d'altra banda, pel que fa a la massificació, es dirà que aquesta, a més de ser enemiga de la resocialització, tenia com a conseqüència problemes de salubritat, promiscuïtat i desordre, i per a intentar solucionar-los van aparèixer veus que reclamaven la possibilitat de “perdonar” els condemnats i buscar alternatives a les penes privatives de llibertat, tant a les de durada breu com a les de durada llarga.

En relació a la possibilitat de “perdonar” els delinqüents per descongestionar els tancaments penals, val a dir que el dret de gràcia o la clemència del rei van ser reordenats per a adaptar-se a una monarquia constitucional com la instaurada l'any 1876 a l'Estat espanyol i que l'indult, l'amnistia, la condemna condicional, el perdó, la llibertat condicional i el còmput de la presó preventiva van passar a ser les variants diferents de la forma nova d'entendre la clemència, i van contribuir a que descendira la població penitenciària.<sup>624</sup> D'aquestes institucions interessa detenir-se a comentar la condemna condicional. Es farà a continuació. Molt important és també la llibertat condicional, però d'aquesta ja s'ha parlat en l'apartat anterior, en analitzar el sistema penitenciari progressiu en la normativa penal i penitenciària de les primeres dècades del segle XX.

A través de la condemna condicional es pretenia, a més d'ajudar a buidar les presons, evitar l'efecte pervers que tenen les penes de presó de durada curta sobre aquells que la pateixen i que pateix, també, la resta de la societat. Pel poc de temps que duraven no podien servir a la correcció del penat, temps que si bastava, però, perquè aquest s'acostumara a la presó i perquè aquesta pena perdura per a ell tota força intimidadora, i també era suficient perquè entrara en contacte amb delinqüents en majúscula i sortira de la presó més corromput que va entrar. El belga i el francès van ser els primers Estats en què es va

---

<sup>623</sup> CUELLO CALÓN, E., *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 516.

<sup>624</sup> Vid. ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàgs. 165 i ss.

reconéixer la possibilitat d'una suspensió condicional de la pena. A Bèlgica el 31 de maig de 1888 es va aprovar la *Loi établissant la libération conditionnelle et les condamnations conditionnelles dans le système pénal*, i a França el 26 de març de 1891 es va aprovar la *Loi Bérenger sur l'atténuation ou aggravation des peines*. Perquè aquesta institució s'admetera en territori espanyol encara haurien de passar uns anys, però finalment es va acceptar, en 1900.<sup>625</sup>

Un Reial Decret de 8 de gener de 1900 facultava els tribunals per a suspendre l'execució de les penes lleus. Anys després, un 17 de març de 1908, va ser aprovada, entre aplaudiments, la Llei de condemna condicional, que permetia, una vegada declarada la fermesa de la sentència condemnatòria, deixar en suspens l'execució de les penes privatives de la llibertat amb una durada no superior a un any, quan el culpable no havia delinquit amb anterioritat i si no havia estat declarat rebel.<sup>626</sup> Existien, però, excepcions a la concessió d'aquest benefici: quan es tractava dels autors, còmplices i encobridors d'un conjunt important de delictes –robatori, els perseguibles per querella prèvia, etc. També se sostreia la suspensió a algunes penes accessòries.<sup>627</sup>

En el Codi penal de 1928 es preveia la possibilitat de concedir la condemna condicional quan les penes imposades eren les de reclusió, presó i arrest. Hauria d'acordar-ho el tribunal que el va condemnar motivadament, però si el reu no tenia més de divuit anys quan va delinquir i/o si en la sentència es va apreciar el major nombre de requisits o condicions per a eximir de responsabilitat que assenyalava el Codi, la seua concessió no depenia del tribunal sinó que aquest estava obligat a suspendre l'execució de condemna.<sup>628</sup> En cas que la pena imposada fóra de presó o reclusió s'exigia per a poder concedir la suspensió que no fóra superior a dos anys, ser la primera vegada que el reu delinquia i no haver estat declarat en rebel·lia,<sup>629</sup> tot

---

<sup>625</sup> Vid., per tots, CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 216 i 217 i 225 i ss.

<sup>626</sup> Articles 1, 2 i 6 de la Llei de 17 de març de 1908, de condemna condicional.

<sup>627</sup> Articles 3 i 4 de la Llei de 17 de març de 1908, de condemna condicional.

<sup>628</sup> Articles 186 i 188 del Codi penal de 1928.

<sup>629</sup> Article 186. del Codi penal de 1928.

descartant-se, en tot cas, la seua concessió quan el delictes comés era de robatori, de furt qualificat, de furt no qualificat en quantitat superior a cinc-centes pessetes, de defraudació o estafa en quantitat superior a dues-centes cinquanta pessetes, d'incendi, estralls o altres afíns no comesos per imprudència. Tampoc tenia lloc respecte als comesos per les Autoritats o funcionaris públics durant l'exercici o per raó del seu càrrec, ni quan es tractava de delictes de falsificació de títols i monedes, bitllets de banc i efectes timbrats l'expedició dels quals estava reservada a l'Estat, o els de falsedat en documents públics i privats.<sup>630</sup> I s'indicava que la condemna condicional no era extensiva a les mesures de suspensió del dret de sufragi, càrrec de jurat o altre de caràcter públic imposat com a conseqüència o efecte de la pena; ni tampoc era extensiva a les responsabilitats civils directes ni a les subsidiàries.<sup>631</sup> En relació amb aquest últim punt, San Martín va aplaudir al Ministre de Justícia i Gràcia per haver eliminat un article que contenia el projecte del Codi penal, segons el qual, era condició indispensable haver fet efectives les responsabilitats provinents del delictes.<sup>632</sup> D'altra banda, quan la pena a suspendre era la d'arrest, calia que la falta comesa no fóra contra la propietat i que el reu no haguera estat penat anteriorment. Era el jutge sentenciador qui atorgava aquesta possibilitat, amb intervenció del Ministeri Fiscal i mitjançant el procediment que assenyalaven les disposicions reglamentàries corresponents.<sup>633</sup>

En el Codi penal de 1932 també apareixia prevista la condemna condicional, a més que es van introduir algunes novetats. Podia concedir-la el tribunal quan la pena principal fóra de privació de la llibertat o quan aquesta s'aplicava com a subsidiària per insolvència, i aquell estava obligat a fer-ho en dos casos: quan en la sentència s'apreciava el major nombre dels requisits establerts per a declarar l'exempció de responsabilitat segons aquest Codi i als delictes que es perseguen a instància de l'ofés, si hi havia sol·licitud expressa de la part ofesa. Van desaparéixer les exclusions expresses per a

---

<sup>630</sup> Article 187 del Codi penal de 1928.

<sup>631</sup> Article 189 del Codi penal de 1928.

<sup>632</sup> Vid. SAN MARTÍN LOSADA, L., *El Código Penal de 1928, su estudio y comparación con el de 1870*, ob. cit., pàg. 112.

<sup>633</sup> Article 190 del Codi penal de 1928.

determinats tipus de delictes, però a més que es va excloure la possibilitat de concedir-la quan la infracció comesa era constitutiva de falta, s'exigia que la pena imposada no durara més d'un any. Fins llavors podien suspendre's aquelles que tenien una durada de fins a dos anys.<sup>634</sup>

D'altra banda, pel que fa a la conveniència de buscar alternatives a les penes de presó curtes, com passava en el cas de la condemna condicional, es pretenia descongestionar les presons però també evitar el seu efecte pervers. La doctrina aconsellava potenciar la pena de multa, la d'indemnització a la víctima, la caució, la reprensió judicial i l'arrest domiciliari<sup>635</sup> i de totes aquestes, el Codi penal de 1928 es va decantar per la pena de multa, aplicant-la a un nombre major de casos. A més, per a evitar que encara així els condemnats a aquestes penes acabaren entrant a complir condemna a la presó, es va recórrer a imposar la pena de treball veïnal a les persones que per no tenir recursos econòmics no podien pagar. El projecte d'Ugarte va ser el primer que va acollir aquest sistema doble i el Codi penal de 1928 el primer en donar-li rang de llei.<sup>636</sup> En el Codi penal de 1932 va aparèixer prevista com a pena autònoma la de reprensió pública, a imposar en cas de comissió de determinats delictes i que permetia, per tant, evitar, en alguns casos concrets, el recurs a la privació de la llibertat.<sup>637</sup>

A més, en aquest cas com a alternativa a les penes privatives de llibertat de durada llarga, es va pensar en la pena de deportació. En relació a aquesta pena cal saber, en primer lloc, que des d'antic, amb una implicació de privació de la llibertat, es van aplicar les penes de deportació o transportació. Com a exemples trobem el cas de Portugal (segle XV) i el d'Anglaterra (segle XVI). A les *Ordenações* Alfonsines es feia esment a la deportació a Ceuta (posteriorment es deportaria a Alzila i a Tànger i, més tard, a Brasil). I Anglaterra,

---

<sup>634</sup> Articles 95 a 100 del Codi penal de 1932.

<sup>635</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàgs. 671 i ss.

<sup>636</sup> Vid. ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàgs. 175 i ss.

<sup>637</sup> Article 27 de Codi penal de 1932.

d'altra banda, procurava expulsar de forma voluntària determinats delinqüents perillosos, amb l'amenaça de mort en cas de tornar a la pàtria. Però aquestes penes de deportació no ho van ser en el sentit modern de la paraula. Quan es parla de deportació moderna cal entendre aquella pena per la qual es transportava els condemnats a llocs allunyats i desconeguts amb el propòsit d'eliminar del territori de la metròpoli els criminals més temibles, causar un efecte intimidador pels riscos d'aquesta pena, facilitar l'esmena dels condemnats i afavorir la colonització de regions desconegudes, tot sotmetent els condemnats a un règim de privació de llibertat i de drets, així com a la realització de treballs forçats. Tanmateix, des del punt de vista pràctic, la majoria d'aquests objectius no es van aconseguir.

La pena de deportació moderna no va aparèixer fins a temps de Carles II d'Anglaterra, qui va donar autorització perquè s'enviaren els condemnats més perillosos a Amèrica del Nord, tot ampliant-se posteriorment la transportació per a delinqüents menys perillosos. Va ser llavors quan es van establir acords per a enviar presos des de la metròpoli a les plantacions de Maryland i Virginia, tot obligant-los a realitzar treballs agrícoles. Però la insurrecció americana farà que s'ature la colonització penal, almenys fins el final del segle XVIII i, sobretot, al segle XIX, quan va començar la pràctica de la deportació a gran escala. Anglaterra, des del final del segle XVIII, però sobretot al segle XIX, va deportar delinqüents a Austràlia i, malgrat ser abolida (l'any 1839 per a les dones i el 1868 per als homes), va continuar aplicant-se a l'Índia anglesa, però únicament per als nadius. Rússia, durant molts segles, també va deportar penats a Sibèria i a l'illa de Sakhalin i, des del segle XX, es diferenciava entre la deportació simple o per a colonitzar (aplicable a individus que cometien delictes relacionats amb la propagació d'idees nocives religioses o polítiques) la deportació de vagabunds i la deportació amb treballs forçats, que va ser la més greu. França també va aplicar formes diferents de deportació: la transportació amb treballs forçats a la Guaiana, la deportació pròpiament dita, de caràcter polític, que consistia simplement en enviar els delinqüents a una colònia o a un recinte fortificat, i per últim, la relegació, que era aplicable a multirreincidents, que després de complir condemna eren traslladats a colònies penals, on acabarien els seus dies. Itàlia, des de 1852, també

va aplicar aquesta pena. Temps després també es va establir a Eritrea, tot i que la guerra d'Abisínia va impedir que prosperara. També Holanda i el Japó utilitzaren aquest tipus de deportació. A més de la privació de la llibertat que duia implícita aquesta pena, cal afegir que calia esperar durant mesos perquè els bucs que havien de transportar els reus s'ompliren, de manera que, fins que els delinqüents eren deportats, aquests vaixells es convertien en presons autèntiques. Si no se'ls tancava als bucs, uns altres habitacles feien de presó fins que la transportació arribava. Von Hentig relata l'experiència anglesa i com als bucs de transport va sorgir una forma ordinària de presó recomanada per ser barata i còmoda: l'aigua rodejava l'espai destinat a presó i s'estalviava en portes, reixes i guardians.<sup>638</sup>

A l'Estat espanyol, malgrat que el Codi de 1822 va consignar la deportació dins del sistema penal, aquesta mai no es va aplicar com a tal, sinó simplement com a pena de desterrament i d'expulsió del territori, segons va informar Cuello Calón.<sup>639</sup> Es van realitzar intents d'organitzar quelcom paregut al model francès per a delinqüents polítics, de crear colònies en un recinte fortificat a territoris llunyans. Amb aquesta finalitat, una Reial Ordre de 5 de novembre de 1850 – que segurament mai es va aplicar –, va preveure la seua imposició. Es preveia com a pena de durada perpètua que havia de complir-se a les illes Marianes i, en cas de durada temporal, a l'illa filipina de Mindoro; els delinqüents polítics, en canvi, anirien a Cuba, Fernando Póo i Annobón.<sup>640</sup>

Concepción Arenal va ser la màxima opositora a aquesta penalitat i en 1875 va guanyar el concurs propiciat per l'Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques sobre la conveniència d'establir una colònia penitenciària a les illes del golf de Guinea o a les Marianes. Baix el

---

<sup>638</sup> Vid. VON HENTIG, H., *La pena II, las formas modernas de aparición*, ob. cit., pàg. 216 i ss.

<sup>639</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 206, 214 i 215.

<sup>640</sup> En relació a la pena de deportació, vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 198 i ss.; NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàgs. 42 i ss.; del mateix autor, *Prisión abierta*, ob. cit., pàgs. 29 i ss.; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., vol. I, pàgs. 44 i ss.; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión*, ob. cit., pàgs. 158 i ss.

lema “digueu-me quin és el sistema penitenciari d’un poble i us diré quin és la seua justícia”, deia que una de les característiques de la penalitat és que no ha de ser cruel i, en canvi, la deportació ho era, perquè implicava separar els homes de la pàtria, la família i els efectes legítims, per dur-los a un indret de clima tòrrid on han de treballar i del qual difícilment podrien tornar. Amb tot, Arenal conclouïa que la deportació no s’ajustava al dret, per la seua crueltat, indiscriminació i manca de finalitat moralitzadora.<sup>641</sup> No va triomfar, per tant, la idea de deportar i crear una colònia penitenciària. Encara que, des de feia temps, el presidi militar de Ceuta, per no haver allí pràcticament població civil, no era una altra cosa que una colònia de penats, i tot i que per Decret de 1889 va ser declarat colònia penitenciària, en realitat, l’ingrés i el sotmetiment al seu sistema penitenciari no estaven relacionats amb cap forma de deportació: els reus no eren traslladats a llocs remots i inhabitable. Al capdavant, per Decret de 1907, es va ordenar el trasllat definitiu dels presidis africans a la península.<sup>642</sup>

Amb el temps va tornar a plantejar-se aquella possibilitat rebutjada per Arenal i per Reial Decret de 26 de gener de 1889 es va ordenar la creació d’una colònia penitenciària a l’illa de Mindoro, a Filipines, però aquesta no va arribar a tenir èxit. L’any 1904 va ressorgir al si del Consell penitenciari la qüestió de la colonització penal exterior, però la proposta va ser rebutjada i l’any 1909, al Primer Congrés Penitenciari Espanyol, celebrat a València, es va sol·licitar a les autoritats que establiren una colònia penitenciària a l’illa de San Fernando Póo, proposta que també va ser desestimada. En diferents ocasions a la Direcció de Presons se li va encarregar trobar a Àfrica un lloc adequat per a crear una colònia penitenciària i, l’any 1934, amb la finalitat de donar execució a la *Ley de Vagos y Maleantes*, es va intentar crear un camp de concentració a les illes Canàries, però els diputats de les illes s’hi oposaren davant del Parlament, descartant-se finalment el projecte.

---

<sup>641</sup> Vid. ARENAL, C., *Obras Completas, volum X, Decidme cuál es el sistema penitenciario de un pueblo y os diré cuál es su justícia*, Biblioteca de Autores Españoles, Madrid, 1994.

<sup>642</sup> Vid. ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàg. 100 a 103.



A banda dels intents d'implantar la colonització penal exterior, també es va proposar recórrer a la denominada colonització penal interior, que es compliria a la metròpoli i tindria com a propòsit principal aprofitar el treball penal per al conreu i explotació de terrenys. Aquesta penalitat s'ha practicat a França, a Itàlia, a Alemanya, a Suïssa, a Dinamarca i als Estats Units d'Amèrica del Nord. Els italians han anomenat aquest gènere de treball *all'aperto*, és a dir, a l'aire lliure.<sup>643</sup> A Espanya al segle XX van aparèixer propostes diferents de crear una colònia penal interior. L'any 1904 el Consell Penitenciari va intentar emprar la mà d'obra penal per a crear una colònia agrícola a les regions de Batuecas i Hurdes; l'any 1906 el Ministre de Gràcia i Justícia va presentar al Senat un projecte en què es preveia que totes les penes de privació de llibertat del Codi penal pogueren complir-se a colònies agrícoles; per Decret de 1907 es va disposar la creació d'una colònia penitenciària al Dueso; per Reial Decret de 18 de maig de 1915 es manava crear una colònia penitenciària per a joves, etc. Però cap d'aquestes propostes es va realitzar a la pràctica.<sup>644</sup>

Equivalent a la colonització penal interior és destinar els penats a treballs d'obres públiques, les quals també es verificaven a l'aire lliure i pressuposaven un règim i una disciplina anàlegs als de les colònies penals interiors dedicades a treballs purament agrícoles o de millora de terrenys.<sup>645</sup> Feia temps s'havien prohibit els treballs a l'exterior dels establiments penitenciaris però va tornar a reivindicar-se la seua conveniència i un Reial Decret de 20 de novembre de 1911 va disposar l'establiment de destacaments per a cooperar en el desenvolupament de les obres públiques, civils i militars. També el Reial Decret de 5 de maig de 1913, entre els diversos tipus de treballs penitenciaris, va admetre la formació de destacaments penals per a treballs de la classe referida. Tanmateix, aquells destacaments no es van formar, almenys no de moment.<sup>646</sup>

---

<sup>643</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 204 i 214.

<sup>644</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E. *Penología*, ob. cit., pàgs. 208 i ss.; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàgs. 162 i ss.

<sup>645</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 204.

<sup>646</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàgs. 211, 212 i 215.

# **CAPÍTOL IV: LA PRESÓ I LA RESTA DE PENES PRIVATIVES DE LA LLIBERTAT DURANT LA GUERRA CIVIL, EL FRANQUISME, LA TRANSICIÓ I ELS PRIMERS ANYS DE LA DEMOCRÀCIA**

## **1. Aspectes generals**

L'esclat de la Guerra Civil Espanyola l'any 1936 va provocar que les reformes penals i penitenciàries projectades quedaren paralitzades, per raons òbvies, i els vencedors tenien altres plans distints als dels republicans. Amb l'ajuda de Mussolini i Hitler, Franco es va proclamar vencedor i va instaurar un règim dictatorial. Les penes privatives de llibertat no van experimentar massa canvis amb l'aprovació del Codi penal espanyol de 1944, no obstant les successives reformes introduïdes. De les modificacions produïdes es parlarà en l'apartat següent però ara convé indicar que la hipertròfia criminalitzadora d'aquell va contribuir a empitjorar un dels problemes que venien arrossegant els establiments penitenciaris, el de la massificació, i amb açò es van accentuar els problemes de salut i higiene, entre d'altres. També es parlarà amb detall major dels canvis produïts en la normativa penitenciària més endavant, però cal avançar que del període comprés entre 1939 i 1948 únicament pot parlar-se de retrocés i que els Reglaments de 1948 i de 1956 van significar un avanç positiu, sobretot el segon, però a la pràctica tot va continuar com estava. Es parlava dels especialistes, i en teoria cada vegada se'ls va donar un protagonisme major, però les presons i la missió correccional van quedar a càrrec, principalment, de militars i religiosos, a banda que es tenia molt clar en quin sentit havia de dirigir-se aquella missió: calia convertir els condemnats en persones fidels als principis i valors dels nacionalcatolicisme. No obstant desaparèixer la majoria de referències explícites a aquest propòsit i fer-se constar que es respectaria la dignitat i la personalitat dels empresonats, una lectura detallada de la normativa penitenciària d'aquest període demostra que era així. I altra crítica que pot fer-se és que el sistema progressiu va continuar però es va convertir en massa rígid i el pas d'un període a altre es determinava a través de criteris objectivats quasi en la seua totalitat. La teoria era una i la realitat una altra. Les millores produïdes a la majoria dels casos no es van notar a

la pràctica. En realitat no existia una voluntat real d'avançar en la reforma penitenciària, sinó que l'objectiu era donar una bona imatge de cara a l'exterior.

El final de la Guerra Civil Espanyola pràcticament va coincidir amb l'inici de la Segona Guerra Mundial, de la qual l'Estat espanyol va aconseguir mantenir-se al marge. Van caure el règim feixista de Mussolini i el totalitari de Hitler, però no en canvi la dictadura de Franco. Tanmateix, el context internacional nou va obligar a aquest a adoptar mesures per a almenys aparentar adaptar-se als temps nous i complir les exigències de la comunitat internacional. Cal tenir en compte que immediatament després de finalitzar la Segona Guerra Mundial, el 24 d'octubre de 1945, es va fundar a San Francisco l'Organització de les Nacions Unides, per un total de cinquanta-un estats, amb la signatura de la Carta de les Nacions Unides, coneguda també com la Carta de San Francisco. A partir d'aquesta es va elaborar la Declaració Universal dels Drets Humans, aprovada a París per l'Assemblea General de les Nacions Unides en Resolució 217A (III), de 10 de desembre de 1948, la qual va inspirar al seu torn la Convenció Europea de Drets Humans, adoptada el 4 de novembre de 1950 pel Consell d'Europa, i en vigor des de 1953. A partir de llavors es va assumir per part dels estats membres de les Nacions Unides un compromís de respectar i fer que es respecten els drets fonamentals de les persones, també de les persones preses. I a banda de comprometre's a que fóra així, aquells estats també ho feren a esforçar-se en la resocialització d'aquestes. Que havia de ser així va ser reclamat pels experts assistents XII Congrés Penal i Penitenciari Internacional celebrat a la Haia en 1950 i, també, al I Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent celebrat a Ginebra en 1955, en el qual es van concretar quines havien de ser les Regles mínimes per al tractaments dels reclusos, aprovades per Resolució 663C(XXIV), de 31 de juliol de 1957, del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides. Amb tot, el franquisme es va veure obligat a reformar la legislació penitenciària. Convé saber, a més, que l'ingrés de l'Estat espanyol a l'Organització de las Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura l'any 1952 i a l'Organització de les Nacions Unides l'any 1955 van contribuir a que l'opinió pública mundial s'interessara més

que abans pels problemes ací existents, també els de tipus penitenciari, el qual va desembocar en campanyes internacionals a favor de l'amnistia i de denuncia de la tortura practicada.<sup>647</sup>

L'any 1968 es van introduir reformes importants en el Reglament de 1956 que van implicar un pas endavant cap a la modernitat del sistema penitenciari. Entre les novetats pot destacar-se, per posar un exemple, que es trenca amb la rigidesa del sistema penitenciari progressiu. Aquest avançà cap a un sistema d'individualització científica. En qualsevol cas, a més que continuaven en vigor articles contraris a aquesta actualització, teoria i pràctica continuaven sense coincidir en molts aspectes. Va morir Franco i no pot dir-se que la realitat de les presons haguera canviat massa. El franquisme sempre va presumir de l'estat de les presons espanyoles, de les condicions en què vivien els presos i en general de la seua política penitenciària, però la realitat era una altra ben distinta. Mort aquell hi haurà consens en la urgència d'emprendre una reforma penitenciària autèntica. A partir de l'any 1977 es van introduir reformes de consideració, però la més important va arribar l'any 1979, amb l'aprovació de la Llei orgànica general penitenciària.

Per aquell llavors es van aprovar les Regles mínimes per al tractament dels reclusos europees, adoptades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa per Resolució 5 (73), de 19 de gener, i el Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides va ratificar les aprovades l'any 1957, per Resolució 2076 (LXII) de 13 de maig de 1977. Continuava, per tant, subratllant-se la importància de donar a l'execució de les penes privatives de llibertat una orientació resocialitzadora i respectuosa amb els drets fonamentals, igual que també es fa en la Llei orgànica general penitenciària de 1979 i en el Reglament penitenciari de 1981, perquè d'altra banda així ho ordena l'article 25.2 de la Constitució espanyola, aprovada en 1978. No obstant això, hi ha alguns aspectes criticables tant en la Llei orgànica general penitenciària de 1979 com en el Reglament penitenciari de 1981. Aquestes normes van rebre

---

<sup>647</sup>Vid. BUENO ARÚS, F., "Las prisiones españolas desde la guerra civil hasta nuestros días", en *Historia 16*, extra VII, octubre 1978, pàg. 125; HERRERO HERRERO, C., *España penal y penitenciaria. Historia y actualidad*, ob. cit., pàg. 515.

molts aplaudiments però també algunes crítiques. Cal advertir, a més, que des de la mort de Franco la conflictivitat a les presons era màxima i que aquesta va continuar amb independència de la promesa d'un canvi radical de les presons. A banda de denunciar que les reformes no arribaven a les presons i que no es respectaven els drets fonamentals no afectats per la condemna, i a banda de pretendre que la situació canviara, i més que açò, els presos rebel·lats exigien ser alliberats, un indult o amnistia. Aquestes mesures de gràcia sols van arribar per a uns quants, el qual va dur a una radicalització de les protestes. Es van viure uns anys de molta violència a les presons i en aquest context no es podia avançar en matèria del tractament resocialitzador.

Cal tenir en compte, d'altra banda, que tan important com emprendre una reforma penitenciària autèntica orientada a la resocialització ho era aprovar un Codi penal nou, també respectuós amb la resocialització, perquè així ve exigit en l'article 25.2 de la Constitució, que també vincula el legislador penal. Tot i que no únicament, el sistema de penes requeria una reforma en profunditat. A més que continuava insistint-se en la necessitat d'unificar les diverses penes privatives de llibertat, continuava la crisi de la pena de presó, i no únicament de les penes curtes i de les massa llargues. Com va afirmar Vives Antón en 1977, “no es tracta sols d'aquelles dues crisis. Avui és la idea mateixa de l'encarcerament la qual es posa en dubte, de manera que (...) la presó (...) s'ha convertit en ‘institució negada’”. La pena carcerària és “un remei contraproductiu, ja que trenca –o pot trencar– les mateixes bases de la sociabilitat del reclus”.<sup>648</sup> Convé advertir que ja a la dècada de 1940 van començar a publicar-se investigacions sobre els efectes en l'encarcerament en la persona que el pateix que van tenir un impacte i repercussió grans. La presó no sols aparta a la persona de la societat a la qual se suposa que ha de tornar sinó que genera uns efectes nocius sobre ella, de vegades devastadors, tant que provoquen la irrecuperabilitat social. Era necessari un Codi penal nou en què la pena d'encarcerament quedara reduïda al mínim imprescindible.

---

<sup>648</sup> VIVES ANTÓN, T.S., “Régimen penitenciario y Derecho penal. Reflexiones críticas”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 3, 1977, pàgs. 246 i 247.

Va passar, però, que les reformes introduïdes des de l'aprovació de la Constitució espanyola en el Codi penal de 1944 van resultar insuficients i es van succeir els projectes però poc més. Passaven els anys i el Codi penal nou no s'aprovava, i cal advertir que en el moment d'aprovar-se, en 1995, l'ideal de la resocialització no passava pel seu millor moment, ni molt menys. Prova d'açò, i també que la pena de presó havia aconseguit capejar la crisi, és que per aquell llavors va reviscolar la idea vella del compliment íntegre i ininterromput de les penes privatives de llibertat. Tot i això, i encara que del Codi penal de 1995 es parlarà en el capítol següent, convé avançar que, no obstant quedar-se curt en molts aspectes, va pretendre avançar en la direcció marcada durant els primers anys de la Transició, però a conseqüència d'una sèrie de reformes introduïdes en 2003 el sistema de penes va quedar trastocat de tal manera que poc quedava del contingut en el text original del Codi. Algunes reformes introduïdes posteriorment han intentat corregir alguns punts, però no s'ha tornat a la redacció original.

La crisi de l'ideal resocialitzador també es va manifestar, i abans que en el Codi penal, a nivell penitenciari. Cal tenir en compte que al final de la dècada de 1980, amb l'excusa que continuaven produint-se accions col·lectives violentes protagonitzades pels presos i per l'existència d'un gran nombre de condemnats per terrorisme, per ordre del llavors director d'Institucions Penitenciàries es van adoptar mesures totalment incompatibles amb la resocialització. Es van crear els fitxers d'interns d'especial seguiment, es va recórrer a la dispersió geogràfica i a la construcció de presons de seguretat màxima.

## **2. La presó i la resta de penes privatives de la llibertat durant la guerra civil i el franquisme**

El 17 de juliol de 1936 és una data tràgica. Marca el començament de la Guerra Civil Espanyola, que es va allargar fins l'1 d'abril de 1939, data en què Francisco Franco, autoproclamat *Generalísimo*, va emetre un comunicant en què deia el següent: “El dia de hoy, cautivo y desarmado el ejército rojo, han alcanzado las tropas nacionales sus

últimos objetivos militares. La guerra ha terminado. Burgos, 1º de abril de 1939, año de la victoria”.

Durant el conflicte bèl·lic es va produir una militarització del sistema penal: un Decret de la Junta de Defensa Nacional de 1936 va establir els judicis sumaríssims d'acord amb les disposicions del títol XVIII del Codi de justícia militar i de l'article 17 de la Llei d'enjudiciament criminal, amb determinades modificacions, ja que no caldria que el reu fóra sorprès *in fraganti*, ni que la pena a imposar fóra la de mort o perpètua i, a més, podrien desenvolupar els càrrecs de jutge, secretari i defensor tots els caps i oficials de l'exèrcit.<sup>649</sup> També es va militaritzar el sistema penitenciari: a la zona “nacional” els directors de les presons eren substituïts (i detinguts) per capitans de l'exèrcit, amb el qual les presons passaven a ser dependents, de facto, de la jurisdicció militar, i com els directors, molts funcionaris van ser substituïts per milicians, joves que pertanyien a organitzacions dretanes, radicals i falangistes que per edat no podien acudir al front. El 2 de novembre de 1936 va prendre possessió l'inspector delegat de presons de la zona “nacional”, Joaquín Moral y Pérez de Aboe, el qual va suposar la reorganització d'un cos, civil en essència però mediatitzat pels esdeveniments inherents a la situació bèl·lica del moment, dirigit per militars i al qual se li imposava una obertura a contingents nous de funcionaris provinents de les escales militars més baixes i de tropa.<sup>650</sup> Finalitzada la guerra el règim i la disciplina de les presons espanyoles va continuar adoptant un to marcadament militar, mostra d'açò és que per

---

<sup>649</sup> Vid. RILOVA PÉREZ, I., “El Centro Penitenciario de Burgos durante la Guerra Civil: el año 1936”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 241, 1989, pàg 39; RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Política Criminal y Sistema Penal. Viejas y nuevas Racionalidades punitivas*, Anthropos, Rubí (Barcelona), 2005, pàgs. 118 i 119; RIVERA BEIRÁS, I., *La cuestión carcelaria. Historia, epistemología, Derecho y Política penitenciaria*, vol. II, segona edició, Editorial del Puerto, Buenos Aires, 2009, pàg. 138.

<sup>650</sup> Vid. RILOVA PÉREZ, I., “El Centro Penitenciario de Burgos durante la Guerra Civil: el año 1936”, cit., pàgs. 40, 43 i 44; RIVERA BEIRÁS, I. (Coord.), *Política Criminal y Sistema Penal. Viejas y nuevas Racionalidades punitivas*, ob. cit., pàgs. 119 i 120; RIVERA BEIRÁS, I., *La cuestión carcelaria. Historia, epistemología, Derecho y Política penitenciaria*, ob. cit., vol. II, pàgs. 138 i ss.; CHAVEZ PALACIOS, J., “Franquismo: prisiones y prisioneros”, en *Revista de Historia contemporánea*, núm. 4, 2005, pàgs. 27 i 28.

Llei de 8 de setembre de 1939, es van crear les colònies penitenciàries militaritzades.

Una altra conseqüència de la guerra civil va ser que les presons van tornar a estar massificades. La xifra total de persones empresonades a les presons espanyoles durant la guerra va oscil·lar entre els 213.000 de l'estadística oficial i els 280.000 suggerits per algun teòric del penitenciarisme de postguerra, com Tamames.<sup>651</sup> Tot i que es van habilitar castells, monestirs i altres establiments per a donar cabuda als detinguts i condemnats, el problema representat per la sobrepoblació carcerària no se solucionava. Cal saber, a més, que tot i que el Codi penal de 1932 no va ser derogat fins que el 23 de desembre de 1944 es va promulgar un Codi penal nou, finalitzada la guerra va seguir en vigor la legislació repressiva i duríssima promulgada a la zona franquista, i a aquestes es van afegir altres disposicions de tipus excepcional que, entre altres coses, a més d'ampliar les prerrogatives a la jurisdicció militar i de restablir la pena de mort, van reprimir amb contundència la maçoneria i el comunisme, van ordenar la persecució de l'avortament i la propaganda anticonceptiva, etc. Un dels eixos principals de l'aparell repressiu del règim franquista va ser l'empresonament massiu de tots quants formaven part de "l'antiespanya", el qual va ser possible gràcies a l'ús artificial del Dret i a definicions jurídiques legalment qüestionables com la Llei de responsabilitats polítiques de 1939 que, redactada a partir d'unes idees suposadament superiors, transcendents i ineludibles, situava fora de la legalitat milers de persones per delictes no tipificats com a tals en el moment de ser comesos.<sup>652</sup> La hipertròfia criminalitzadora va fer que

---

<sup>651</sup> En relació a aquestes xifres, en relació a les quals no hi ha consens, vid.; AYLAGAS, F., *El régimen Penitenciario español*, Alcalá de Henares, Talleres Penitenciarios, 1951, pàg. 85; TAMAMES, R., *La república. La Era de Franco*, cinquena edició, Alianza Editorial, Madrid, 1976, pàg. 354; BUENO ARÚS, F., "Las prisiones desde la guerra civil hasta nuestros días: evolución, situación actual y reformas necesarias", en *Historia 16*, extra VII, octubre 1978, pàg. 125; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàg. 187; RIVERA BEIRÁS, I. (Coord.), *Política Criminal y Sistema Penal*, ob. cit., pàg. 121; RIVERA BEIRÁS, I., *La cuestión carcelaria. Historia, epistemología, Derecho y Política penitenciaria*, ob. cit., vol. II, pàgs. 142 i 143.

<sup>652</sup> Vid. ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàg 186; CAZORLA SÁNCHEZ, A., *Desarrollo sin Reformistas. Dictadura y Campesinado en el Nacimiento de una Nueva Sociedad en Almería, 1939-1975*,



no obstant les condemnes a mort, que en van ser moltes, les presons no deixaren mai d'estar massificades, i això malgrat continuar, tant abans com després d'aprovat el Codi penal de 1944, el sistema penitenciari progressiu, l'última fase del qual era la llibertat condicional, malgrat continuar prevista la condemna condicional, i malgrat haver-se creat una institució nova: la redempció de pena per treball, que permetia acurtar encara més la durada de la pena i, per tant, avançar el moment de l'alliberament.

De la llibertat condicional i de la condemna condicional es parlarà amb detall major més endavant i de la redempció de pena per treball en el capítol quart de la tercera part d'aquesta Tesi. Ara s'indicarà que el Codi penal de 1944 va estar redactat d'acord amb la Llei de 19 de juliol de 1944, que tenia l'objectiu d'introduir modificacions escasses en el Codi penal de 1932, a l'espera de la seua reforma total,<sup>653</sup> i que les reformes principals introduïdes van ser de tres tipus: les tècniques, inspirades per l'aplicació judicial dels principis científics; les polítiques, que responien al concepte de govern i a les línies essencials de l'instrument de defensa general que significava la Llei punitiva; i les socials, que significaven la consagració pel legislador de la cultura i sentiments de la nació que havien de regir.<sup>654</sup> Hi havia, en fi, interès a adaptar la Llei penal a l'Estat i als temps nous, però en poc es va alterar l'orientació penològica del Codi penal aprovat durant la República, en res si sols tenim en compte les penes privatives de la llibertat previstes, que eren, com en el Codi penal de 1932, les de presidi, reclusió, presó i arrest, dividides totes en major i menor.<sup>655</sup> L'única diferència era que les dones ja no estaven exemptes de

---

Instituto de Estudios Almerienses, Almería, 1999, pàg. 93; GATICA COTE, D., "Una cárcel de posguerra. La Prisión Central del Puerto de Santa María en 1940: los prisioneros gaditanos", en SOBREQÜÉS, J. – MOLINERO, C. – SALA, M., *Los campos de concentración y el mundo penitenciario en España durante la guerra civil y el franquismo*, Editorial Crítica, Barcelona, 2003, pàg. 617.

<sup>653</sup> Preàmbul del Codi penal de 1944, pàg. 5. El Codi penal de 1944, era una edició renovada o actualitzada del cos vell de lleis penals, que al seu sistema fonamental i en moltes de les seues definicions i regles, datava del Codi promulgat en 19 de març de 1848.

<sup>654</sup> Preàmbul del Codi penal de 1944, pàg. 5 i 6.

<sup>655</sup> Article 27 del Codi penal de 1944.

complir la pena de reclusió menor<sup>656</sup> i que l'excepció a la possibilitat de complir l'arrest menor al domicili del reu es va estendre a les faltes comeses per motiu deshonest.<sup>657</sup> També va continuar prevista la responsabilitat personal subsidiària per impagament de multa,<sup>658</sup> però ara no estava prevista la possibilitat de substituir la multa, en cas d'insolvència, per la prestació de treball personal a favor de l'Estat i així evitar la privació de llibertat. Entre els autors que lamentaven que així fóra hi havia Ferrer Sama, qui veia injust que en casos de coparticipació algun dels cooperadors, tal vagada qui va tenir una responsabilitat menor al delictes, es vera reduït a presó per no tenir mitjans econòmics amb els quals satisfer la multa, mentre que els altres quedaven alliberats mitjançant el seu pagament.<sup>659</sup>

Cal saber, a més, que tot i que el Codi penal de 1944 va ser reformat en diverses ocasions, els canvis introduïts abans de la mort del dictador no afectaren les penes privatives de la llibertat, ni el text revisat de 1963, ni la reforma introduïda l'any 1967 –que segons Rodríguez Devesa i Serrano Gómez va provocar excitació gran entre la premsa i als col·legis d'advocats<sup>660</sup>–, ni tampoc la tercera modificació introduïda per Llei de l'any 1971, que es va convertir dos anys després en text refós del Codi penal –i que segons autors com Barbero Santos<sup>661</sup> i Gimbernat<sup>662</sup> va convertir la societat espanyola en encara més repressiva. Les reformes introduïdes l'any 1974 tampoc van afectar les penes privatives de la llibertat<sup>663</sup> i el mateix pot dir-se de les produïdes després de la mort del dictador fins a l'aprovació de la Constitució de 1978. Es dirà, en primer lloc, que l'any 1976 es van aprovar dues lleis que obligaven a modificar el Codi, a saber: la Llei

---

<sup>656</sup> Articles 77 del Codi penal de 1944.

<sup>657</sup> Article 85 del Codi penal de 1944.

<sup>658</sup> Articles 90 i 91 del Codi penal de 1944.

<sup>659</sup> Vid. FERRER SAMA, A., *Comentarios al Código penal*, vol. II, Sucesores de Nogués, Múrcia, 1947, pàgs. 336 i 337.

<sup>660</sup> Vid. RODRÍGUEZ DEVESA, J. M<sup>a</sup>. – SERRANO GÓMEZ, A., *Derecho penal español. Parte general*, divuitena edició, Dykinson, Madrid, 1995, pàg. 121.

<sup>661</sup> Vid. BARBERO SANTOS, M., *Política y Derecho penal en España*, ob. cit., 1977, pàg. 84.

<sup>662</sup> Vid. GIMBERNARD ORDEIG, E. “La reforma del Código penal y de Justicia Militar”, en *Cuadernos para el Diálogo*, núm. 99, 1972, pàg. 15.

<sup>663</sup> En realitat sí que les afectar a aquelles penes, però indirectament. En introduir la doble reincidència la durada d'aquelles podia veure's afectada.

reguladora del dret de reunió i la Llei sobre el dret d'associació política. El mateix any es va promulgar la Llei sobre la reforma del Codi penal en relació amb els drets de reunió, associació, expressió d'idees i llibertat del treball, però, no obstant això, continuava l'hipertrofia punitiva per ser les penes excessivament severes i per considerar delictives conductes que no haurien de ser-ho.<sup>664</sup> I en segon lloc es dirà que un any després, per Reial Decret-Llei de 4 de gener de 1977 es van incloure en el Codi penal, amb el caràcter d'annex, tres articles del de justícia militar, tot instaurant-se, a més, una pena nova, la de reclusió de dotze anys i un dia a trenta anys. Un altre Reial Decret-Llei de 4 de març modificava un article de la part especial.<sup>665</sup>

I d'altra banda, en relació a les normes penitenciàries aprovades durant els primers anys del franquisme, cal saber que des de l'any 1936 a la zona franquista es va restablir íntegrament el Reglament de 1930, tot derogant-se, llavors, les reformes introduïdes durant la Segona República. Entre altres coses es va restablir l'obligatorietat d'assistir i participar en cerimònies i actes religiosos. A més, van ser moltes i diverses les disposicions que, també des d'aleshores, es van superposar a aquell, en les quals quedava clar quina era l'estratègia a seguir. L'any 1939 Franco va deixar clar que per a ell i per al règim “hay en el caso presente de España dos tipos de delincuentes: los que llamaríamos criminales empedernidos, sin posible redención dentro del orden humano; y los capaces de sincero arrepentimiento, los redimibles, los adaptables a la vida social del patriotismo”.<sup>666</sup> Hi havia un gran interès en l'adoctrinament ideològic dels condemnats i per tenir ben controlats els reclusos propagandistes contra la religió i la pàtria, els enemics del règim.

L'adoctrinament religiós i patriòtic era fonamental. Es comprova en el fet que el restabliment de la vigència íntegra del Reglament de 1930 va significar l'obligatorietat d'assistir i participar en cerimònies i actes religiosos, però també en què un Telegrama de 9 de febrer de 1942

---

<sup>664</sup> Vid. BARBERO SANTOS, M., *Política y Derecho penal en España*, ob. cit., pàgs. 123 i 124.

<sup>665</sup> Article 222 del Codi penal, modificat per Reial Decret-Llei de 4 de març de 1977.

<sup>666</sup> FRANCO, F., *El Diario Vasco*, 1 de gener de 1939.

obligava els mestres de les presons a explicar el catecisme i un altre d'1 de setembre del mateix any requeria informe dels capellans sobre la instrucció mínima religiosa als expedients de llibertat condicional; en què immediatament després de declarar-se derogada l'Ordre de 22 d'abril de 1931, que permetia que els condemnats llegiren la premsa, es va anunciar l'aparició del setmanari *Redención*, que seria l'únic que podien llegir els presos i una de les manifestacions principals de la propaganda realitzada oficialment a les presons, ja que exaltava les virtuts del sistema penitenciari i oferia una imatge ideal de les presons, que res tenia a veure amb la realitat; o en què una Ordre de 1938 ordenava que la selecció dels llibres de la biblioteca que havien de ser llegits en comú, l'organització de conferències, etc., havia de fer-se pensant en la necessitat d'extirpar les idees d'odi i antipatriòtiques dels presos i les seues famílies, i substituir-les per les d'estima mútua i solidaritat estreta entre espanyols. Sols podia fer propaganda ideològica el règim. Als reclusos que ho feien contra la religió i la pàtria se'ls sotmetia a un control total. Així ordenava que fóra la Circular d'1 de setembre de 1942, tot establint, també, que en cas de ser descoberts, serien traslladats a una brigada especial de perillosos i perdien tot dret als beneficis obtinguts de redempció de pena per treball i aquells altres que podien haver obtingut, com de llibertat condicional. Prèviament ja s'havien adoptat altres mesures que afectaven els reclusos maçons i els considerats perillosos i restringien els seus contactes amb l'exterior i les seues relacions afectives: un Telegrama de 5 de febrer de 1942 els va prohibir les visites extraordinàries i en un altre de 8 d'abril va ordenar tenir precaució a l'hora de concedir comunicacions.

El franquisme també va donar molta importància al treball dels condemnats i en general continuava insistint-se en què aquell contribuïa a la seua regeneració espiritual i física i a la reinserció social futura, però en realitat la finalitat principal recercada va ser la reconstrucció de les destrosses de la guerra, la consecució a la seua costa de beneficis per a l'Estat i per a unes quantes empreses privades concessionàries i explotar la força de treball dels condemnats. Açò últim va ser negat pel règim i es va al·legar que aquells cobraven per la feina que realitzaven, però la realitat és que els sentenciats sols rebien una quarta part del sou que els corresponia i la resta se la

quedava l'Estat, a més que les condicions higièniques i sanitàries en què havien de treballar eren pèssimes, el qual contribuïa a agreujar els problemes de salut que patien, als quals s'afegien els de desnutrició.

No obstant això, era important projectar una imatge d'humanitat i, de fet, es presumia d'ella. Les memòries oficials de la Direcció General de Presons i altres publicacions oficialistes es van esforçar en descriure una realitat penitenciària envejable, justa, humana i caritativa<sup>667</sup> fins i tot Franco, en discurs de 17 de juliol de 1944, es referia a les condicions de les presons espanyoles així: “si se visitaran los establecimientos penales de los distintos países y se comparasen con los nuestros, puedo asegurar sin miedo a equivocarme, que no se encontrará régimen más justo, católico y humano como el establecido por nuestro movimiento para los reclusos”. Aquesta frase va estar penjada en lletres de bronze pel director de presons, el general Cuervo, en totes les presons de l'Estat.<sup>668</sup> Però hi havia exemples que demostraven que aquesta realitat sols existia en aquelles memòries oficials i en publicacions d'origen oficialista o de personatges afins al règim. Així, a més de quant s'ha dit fins ara, cal tenir en compte que per Telegrama de 20 de juny de 1942 es van limitar les peticions de trasllats de reclusos per malaltia, que un Ofici Circular de 14 d'octubre de 1942 censurava les festes i vetllades, o que una Circular d'11 de novembre del mateix any censurava els programes musicals. Val a dir, igualment, que tot i que l'any 1940 es va fundar la presó maternal de San Isidro, a Madrid, per a recluses amb fills o en estat avançat de gestació, passava que les mares no tenien els fills amb elles, sinó que quan els xiquets tenien un any eren separats de les mares i posats en espais diferents. El contacte amb ells es limitava a mitja hora diària. Així es pretenia evitar que els fills es contagiaren de la ideologia de les mares, a més que era un patiment afegit per a les condemnades. En molts casos, a més, els fills i filles dels presos

---

<sup>667</sup> Valen d'exemple: PATRONATO CENTRAL DE NUESTRA SEÑORA DE LA MERCED PARA LA REDENCIÓN DE PENAS POR EL TRABAJO, *La obra de la Redención de Penas*, Dirección General de Prisiones, Madrid, 1944, pàg. 7 i ss; i OFICINA INFORMATIVA ESPAÑOLA, *Cárceles españolas*, Madrid, 1948.

<sup>668</sup> Vid. FERNÁNDEZ SANTANDER, C., *El general Franco: un dictador en un tiempo de infamia*, Editorial Crítica, Barcelona, 2005, pàg. 163.

polítics eren ingressats en centres d'internament de l'Estat i l'Església, baix la tutela exclusiva de l'Estat, i amb ells es practicava una reeducació massiva en els principis catòlics i falangistes. L'any 1942 hi havia 9.050 menors ingressats en aquests centres i un any després, en 1943, ja n'eren 12.042. Molts d'ells mai no es van retrobar amb les seues famílies. Els responsables d'aquesta situació eren els ministres de justícia d'aquella època, Esteban Bilbao Eguía i Eduardo Aunós Pérez.<sup>669</sup> A l'anterior cal sumar, a més, i entre altres coses, que els privats de llibertats vivien amuntonats en establiments ruïnosos,<sup>670</sup> que l'aliment que rebien era escàs i de quantitat penosa, que l'assistència higiènica i sanitària era pràcticament inexistent, etc.,<sup>671</sup> i això sense parlar de les il·legalitats quotidianes o les pràctiques tortuoses, que eren vicis ocults.<sup>672</sup>

La realitat era totalment la contrària a la descrita per Franco i, per exemple, a l'obra d'origen oficialista, *Cárceles Españolas*. L'autor d'aquest llibre advertia que “no intenta ‘defensar’ la política penitenciària del règim”, però després es deia que aquells que la criticaven eren “calumniadors” i se'ls reptava a comprovar amb els seus propis ulls la realitat de les presons espanyoles i els seus presos. S'indicava el següent: “Abans de parlar vinguen a Espanya. I no es tapen els ulls davant els quadres blancs que cada matí alcen a ple sol, als patis alegres de les nostres penitenciaries, els torsos sans, fermes, disciplinats i airosos, mentre en grups classificats per especialistes, a les ordres de professors diplomats de gimnàstica, realitzen els seus exercicis rítmics. Compartisquen hores amb ells a les seues granges,

---

<sup>669</sup> Vid. MUSEU D'HISTÒRIA DE CATALUNYA, *Presons de Franco*, disponible online: <http://goo.gl/ePHKHj>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

<sup>670</sup> Aquesta realitat pot comprovar-se gràcies a material gràfic recollit, per exemple, per l'artista i profesora Ana Teresa Ortega, que en “Cartografías Silenciadas. Espacios de represión franquista” mostra com eren les presons de l'època franquista i en quines condicions havien de sobreviure els presos.

<sup>671</sup> Vid., BUENO ARÚS, F., “Las prisiones desde la guerra civil hasta nuestros días: evolución, situación actual y reformas necesarias”, ob. cit.; RIVERA BEIRÁS, I. (Coord.), *Política Criminal y Sistema Penal*, ob. cit., pàgs. 126 i 127; RIVERA BEIRÁS, I., *La cuestión carcelaria. Historia, epistemología, Derecho y Política penitenciaria*, ob. cit., vol. II, pàg. 152.

<sup>672</sup> Vid. BUENO ARÚS, F., “Los malos tratos a los reclusos”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, abril-juny 1962 (separata).

els seus cines, les seues escoles, les seues biblioteques, els seus tallers, els seus estudis d'art. Aprenguen, com ells, un ofici honrat. Admiren títols universitaris assolits des de la presó, amb temps, llibres i ensenyaments, generosament cedits per l'Estat. Convisquen amb les famílies de penats, reunides l'estiu sencer baix tendes amples de 'càmping' al voltant dels destacaments de treball. Escolten concerts...<sup>673</sup> Res més allunyat de la realitat. Per posar uns quants exemples, ni els empresonats estaven contents ni gaudien de bona salut, els especialistes brillaven per la seua absència, el treball més que dirigit a la formació dels penats ho estava a la seua explotació com a mà d'obra barata, els ensenyaments que s'impartien es reduïen a aspectes rudimentaris o a contribuir a l'adoctrinament patriòtic i religiós, i també amb aquest últim propòsit la majoria dels llibres que hi havia a la biblioteca eren de contingut religiós o espiritual.

L'any 1948, per Decret de 5 de març, es va aprovar el Reglament dels serveis de presons de 1948, amb el propòsit, segons constava a l'exposició de motius, d'unificar totes les disposicions que fins el moment havien anat aprovant-se i de reglamentar la redempció de pena per treball, però també per a donar un rigor científic al règim penitenciari espanyol, a tenor de les doctrines més avançades, que miraven el delinqüent com una persona humana, susceptible de regeneració, mitjançant un tractament penitenciari fonamentat en principis de caritat cristiana, que els allunyaven de la reincidència. S'afirmava que les institucions penitenciàries tenien una funció doble: la retenció i custòdia dels detinguts, presos i penats i, sobretot, efectuar sobre els últims una tasca transformadora i redemptora.<sup>674</sup> També fixava els mitjans amb els quals podien aconseguir-se aquests objectius, que eren el règim de treball, la instrucció i l'educació. El tractament es recolzava en un sistema de recompenses i de càstigs i es desenvolupava en compatibilitat amb la disciplina infrangible i especialment severa en alguns dels establiments especials, no en benefici dels condemnats, sinó per a garantir el prestigi del

---

<sup>673</sup> Cárceles españolas, Oficina Informativa Española, Madrid, 1948, pàg. 10, cita presa de HERRERO HERRERO, C., *España penal y penitenciaria. Historia y actualidad*, ob. cit., pàg. 513.

<sup>674</sup> Article 1 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

comandament i el principi d'autoritat,<sup>675</sup> a més que amb el propòsit de predisposar l'obediència ràpida s'impartia instrucció premilitar, esportiva i gimnàstica, que a més servia per a combatre l'envorament físic, enfortir la salut i fortificar la voluntat.<sup>676</sup> Malgrat que es feia referència a la voluntat de científicitat, aquests propòsits sols estaven presents en la fase prèvia del tractament.<sup>677</sup> En realitat tot va continuar com estava, es va mantenir el control sobre els presos polítics i l'interès per inculcar els valors i principis ideològics de la dictadura: militarisme,<sup>678</sup> patriotisme<sup>679</sup> i catolicisme,<sup>680</sup> així com per treure una utilitat i profit de la força de treball dels condemnats, que seguien treballant en circumstàncies d'explotació. També cal tenir en compte que va continuar separant-se de la resta els multirreincidents i inadaptats. En aquest punt cal esclarir que continuava l'agregant de multirreincidència. Tot i que ni en el Codi penal de 1932 ni en el de 1944 es parlava de multirreincidència, a diferència d'allò que passava en el Codi penal de 1928, aquesta agregant estava prevista en tots dos. En aquell aplicar-la o no era facultatiu del jutge o tribunal, en cas de concórrer dues reincidències o més, i si decidia fer-ho aplicava la pena immediatament superior,<sup>681</sup> i segons el Codi penal de 1944 era potestatiu i implicava la imposició de la pena superior en un o dos graus a partir de la segona reincidència, en l'extensió que el jutge o tribunal considerara més adequada.<sup>682</sup>

En el Reglament de 1948 les presons en què es complien les penes privatives de la llibertat van continuar dividides en centrals, provincials i de partit. Les primeres, en general, van continuar destinades al compliment de les penes de privació de llibertat

---

<sup>675</sup> Articles 2, 31, 111, 118, 119, 120, 127, del Reglament dels serveis de presons de 1948.

<sup>676</sup> Article 56 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

<sup>677</sup> Articles 139 a 147 del Reglament dels serveis de presons 1948.

<sup>678</sup> Valen d'exemple els Articles 56, 111, 118, 119, 120 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

<sup>679</sup> Valen d'exemple els Articles 127 i 218 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

<sup>680</sup> Valen d'exemple els Articles 42, 43, 56, 107, 111, 223, 224, 232, 247 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

<sup>681</sup> Article 67.6 del Codi penal de 1932.

<sup>682</sup> Article 61.6 del Codi penal de 1944.



establertes en el Codi penal, amb les excepcions que després s'indicaran, però es va introduir algun canvi respecte a allò indicat en el Reglament de 1930. Eren presons centrals d'homes les d'observació, les de delinqüents politicosocials i les destinades a presos comuns, dividint-se aquestes en centrals per a delictes contra la propietat i centrals per a delictes contra les persones. També es diferenciava entre centrals de joves fins a vint-i-cinc anys, com a institucions educadores; les centrals d'adults fins als trenta-dos anys, com a institucions reformadores; les centrals d'edat madura, fins als seixanta anys, com a institucions correctores; i els asils penitenciaris d'ancians de més edat, com a institucions d'asil. D'altra banda, a més de les indicades hi havia les presons centrals especials i, com a tals, s'entien les següents: la presó central de multirreincidents, com a institució de defensa social, i la central d'inadaptats, com a institució repressiva. Per raó de la salut, es van establir, també com a establiments especials, els hospitals penitenciaris, els sanatoris penitenciaris antituberculosos i el sanatori psiquiàtric penitenciari. I per raó de les condicions del treball es podien formar destacaments penals de treballadors als llocs on s'estimara convenient, i per a treballs que així ho aconsellaven. També cal tenir en compte, pel que fa a les presons centrals de dones, que es diferenciava entre sis modalitats distintes: la central de multirreincidents, on anaven les penades a les quals mancaven per a complir més de dos anys i un dia de condemna i reunien alguns requisits que s'indicaran més endavant. Existien, així mateix, els reformatori de dones, per a les penades a les quals mancaven per complir més de dos anys i un dia de privació de la llibertat, si no tenien més de vint-i-cinc anys ni complien els requisits per a estar a la central de multirreincidents. En tercer lloc, a la central comuna es destinava les penades majors de vint-i-cinc anys, si els quedaven per extingir més de dos anys i un dia de privació de la llibertat. També eren destinades a la central comuna les dones que complien els vint-i-cinc anys al reformatori, si els mancaven més de sis mesos per a la seua llibertat definitiva. En quart lloc, estava l'hospital penitenciari de dones, on ingressaven les internes que necessitaven una operació quirúrgica de caràcter greu, les ancianes de més de setanta anys, les malaltes cròniques de caràcter greu, les inútils, cegues i mutilades. A la clínica psiquiàtrica eren destinades les internes amb alteracions psíquiques i, per últim, al sanatori

antituberculosos ingressaven les recluses que patien aquesta malaltia.<sup>683</sup> Cal recordar, igualment, que tot i que el Reglament no en feia referència, des de l'any 1940 existia a Madrid una presó per a recluses amb fills o en estat avançat de gestació: la presó maternal de San Isidro. I convé saber, igualment, que no anaven a una presó central sinó a una presó provincial les persones condemnades a pena privativa de la llibertat de llibertat diferent a la d'arrest no superior a dos anys i un dia, i també totes aquelles a les quals mancaven menys de sis mesos per a l'extinció total de la condemna al moment de rebre's al Centre Directiu la fulla de condemna i fitxa classificadora de les condicions del delinqüent, amb independència que foren homes o dones. Les persones condemnades a arrest anirien a una presó de partit.<sup>684</sup>

En relació a la presó de multirreincidentes i d'inadaptats val a dir que a la primera anirien tots els penats homes de qualsevol classe i condició, excepte els classificats en institucions asiladores i hospitalàries, si reunien les característiques de multirreincidència, habitualitat del delicte i vida depravada, qualificats així al testimoni de sentència o a la fitxa classificadora establerta a les presons provincials i centrals d'observació, als informes de les presons centrals, i aquells que figurant com a delinqüents ocasionals, es fera constar en aquelles fitxes o en els informes que pel mitjà social en què havien desenvolupat la seua vida anterior –vagabunds, truans, jugadors– o per afinitat i concomitància amb els malfactors, oferiren indicis morals de recuperació difícil i de convertir-se en focus de perversió als establiments. El destí d'aquests últims es duria a efecte a través de proposta raonada de la junta de règim i administració de la presó on es trobara i informe de l'inspector regional de la zona. També s'enviaven allí els penats evadits d'altres establiments.<sup>685</sup> D'altra banda, a la presó d'inadaptats anirien, amb l'excepció indicada anteriorment, tots els homes condemnats declarats perillosos en la sentència condemnatòria, a la fitxa classificadora de les presons provincials i central d'observació i informe de les altres presons centrals, mitjançant proposta raonada al centre directiu de les juntes de règim i

---

<sup>683</sup> Article 20 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

<sup>684</sup> Articles 3 a 20 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

<sup>685</sup> Article 15 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

administració, i amb informe de l'inspector regional.<sup>686</sup> Si les condemnades eren dones a les quals mancaven per a extingir més de dos anys en les quals concorrien les circumstàncies de multirreincidència, inadaptabilitat social, perillositat o vida depravada i les inadaptades i rebels al règim eren enviades a la presó de multirrecidents, on també anirien aquelles altres dones que podien convertir-se en germen de corrupció per a la resta d'internes o neutralitzar la seua acció recuperadora.<sup>687</sup>

També cal tenir en compte que no obstant la concepció de la presó de multirreincidents com a institució de defensa social es deia no rebutjar a la correcció de les persones allí tancades, amb els mateixos mitjans que amb la resta, encara que amb una disciplina més rigorosa i un treball en què predominava l'esforç físic més que l'habilitat, a més que s'advertia que quedava prohibit qualsevol tipus de distracció i esplai. També es feia referència a l'ensenyament a l'escola, a la instrucció religiosa i moral, així com a les conferències culturals que haurien d'escoltar-se. Es pretenia apartar els delinqüents del camí del delicte perquè pogueren dur una vida honrada en eixir en llibertat, a banda que s'autoritaven els exercicis gimnàstics, els esportius, la instrucció militar i similar.<sup>688</sup> En el cas de la presó central d'inadaptats, definida com a institució repressiva, s'exigia una disciplina severa tendent a reduir voluntats rebels, la realització per part dels condemnats de treballs durs i sense remuneració ni redempció de pena, així com la privació de propostes de llibertat condicional. S'indicava, igualment, que era obligatòria la realització d'exercicis físics i que els delinqüents rebrien instrucció militar o similar, i que hi havia limitació o suspensió de comunicacions, consum de tabac i vi, i limitació de l'autorització per a adquirir productes dels econòmats. Tot i que a la pràctica no va existir, també es parlava de recórrer un tractament individualitzat aplicat per funcionaris especialitzats en pedagogia col·lectiva, amb intervenció d'un facultatiu per a l'anàlisi medicocriminològica i d'un capellà i que

---

<sup>686</sup> Article 16 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

<sup>687</sup> Article 20 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

<sup>688</sup> Article 118 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

en funció de l'evolució o es quedarien a l'establiment d'inadaptats o serien enviats a altre de caràcter normal com a corregit.<sup>689</sup>

El Reglament de 1948 va continuar en vigor fins que l'any 1956 es va aprovar un Reglament nou, que va introduir canvis significatius. En aquest, encara més que en aquell, pretenia subratllar-se la importància de la resocialització de les persones condemnades a privació de llibertat, a més que es van introduir canvis que demostraven un respecte major per la seua dignitat, el qual era en realitat una exigència pròpia del moment penitenciari internacional de la seua aprovació. Com se sap per la resocialització es va apostar en el XII Congrés Penal i Penitenciari Internacional, celebrat a la Haia en 1950, i també en el I Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent, celebrat a Ginebra en 1955, en el qual es van concretar les Regles mínimes per al tractaments dels reclusos. Aquell mateix any l'Estat espanyol va ingressar a l'Organització de les Nacions Unides,<sup>690</sup> i va començar a redactar-se un Reglament penitenciari nou, més coherent amb les Regles mínimes. Es va fer així fins i tot abans que aquestes foren oficialment aprovades pel Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides per Resolució 663C(XXIV), de 31 de juliol de 1957. En aquestes s'advertia, entre altres coses, que “el fi i la justificació de les penes i mesures privatives de llibertat són, en definitiva, protegir la societat contra el crim. Sols s'assolirà aquest fi si s'aprofita el període de privació de llibertat per a aconseguir, en el possible, que el delinqüent una vegada alliberat no sols vulga respectar la llei i proveir a les seues necessitats, sinó també que siga capaç de fer-ho”. També es deia que “per a aconseguir aquest propòsit, el règim penitenciari ha d'emprar, tractant d'aplicar-los conforme a les necessitats del tractament individual dels delinqüents, tots els mitjans curatius, educatius, morals, espirituals i d'altra naturalesa, i totes les formes d'assistència de les quals pogueren disposar”. I s'afegia, igualment, que “el règim de l'establiment ha de tractar de reduir les diferències que puguen existir entre la vida en presó i la vida lliure quan aquestes contribuïsquen a debilitar el sentit de responsabilitat del reclús o el

---

<sup>689</sup> Article 119 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

<sup>690</sup> Tres anys abans, en 1952, va ingressar en l'Organització de las Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència la Cultura (UNESCO).

respecte a la dignitat de la seua persona”, i que “és convenient que, abans del final de l’execució d’una pena o mesura, s’adopten els mitjans necessaris per a assegurar al reclus un retorn progressiu a la vida en societat. Aquest propòsit pot assolir-se, segons els casos, amb un règim preparatori per a l’alliberament, organitzat dins del mateix establiment o en altra institució apropiada, o mitjançant la llibertat condicional, sota una vigilància que no haurà de ser confiada a la policia, sinó que comprendrà una assistència social eficaç”.<sup>691</sup>

En el Reglament dels serveis de presons de 1956, continuava indicant-se que les Institucions Penitenciàries tindrien per objectiu principal la realització d’una tasca reformadora però es prescindia de l’adjectiu “redemptora” i es deia que aquella es realitzaria d’acord amb els principis i orientacions de la ciència penitenciària,<sup>692</sup> a més que amb el propòsit de deixar clar que no es rebutjava a la resocialització de cap dels condemnats, es va establir una classificació nova dels establiments penitenciaris. Es diferenciava entre les presons preventives i les correcció, que comprendrien unes i altres establiments per a homes i per a dones.<sup>693</sup> Ara bé, a les presons preventives també podia enviar-se els condemnats a privació de llibertat, més concretament a les presons provincials o de partit. En concret, constava que es complirien a la presó de partit o provincial corresponent al lloc en què es va cometre el fet, la pena d’arrest i les penes privatives de llibertat no superiors a dos anys, a més que serien enviats allí els condemnats als quals restava menys d’un any per a ser alliberats. La resta de persones condemnades a privació de llibertat complirien condemna en una presó central, que podia ser comuna o especial, però sempre correccional. Eren presons centrals especials la presó escola per a joves de menys de vint-i-cinc anys, l’institut geriàtric per als majors de seixanta anys i els inútils per al treball o per a seguir el règim normal dels establiments comuns, els hospitals penitenciaris, els sanatoris penitenciaris antituberculosos, el sanatori psiquiàtric penitenciari, els establiments maternals o de puericultura penitenciaris i, també, encara, l’establiment d’incorregibles,

---

<sup>691</sup> Regles 58, 59 i 60.1 i 2 de la Resolució del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides 663C(XXIV), de 31 de juliol de 1957.

<sup>692</sup> Article 1 del Reglament dels serveis de presons de 1956.

<sup>693</sup> Article 3 del Reglament dels serveis de presons de 1956.

multirreincidentes i inadaptats, on anaven els penats reincidents i reiterants de tota classe de delictes en què siga presumible habitualitat criminal, els declarats perillosos pel tribunal sentenciador, aquells que pogueren constituir un focus de perversió als establiments pel seu tracte assidu amb delinqüents i malfactors, els rebels contumaços al tractament reformador i aquells que s'evadiren o intentaren evadir-se d'establiments penitenciaris, i en els casos en què no constara en la sentència condemnatòria el destí a aquesta presó es feia a través de proposta raonada que les juntes de règim dels establiments elevaven al Centre Directiu amb l'informe de l'inspector regional de la zona. També tenien la consideració d'establiments centrals especials, tots aquells que tenien una organització i un tractament adequats a la naturalesa peculiar o caràcters especials que el delinqüent presentara.<sup>694</sup>

També es posa en evidència el propòsit de demostrar que era sobretot la resocialització allò que pretenia aconseguir-se a través de les penes de tancament en el fet que en el Reglament de 1956, a banda d'indicar-se que “els establiments penitenciaris s'organitzaran sobre la base d'un règim general de disciplina, que serà mantingut per un sistema adequat de recompenses i càstigs; d'un règim intens d'instrucció i educació i d'assistència espiritual; d'una organització eficaç del treball i d'una higiene física i moral acurada”,<sup>695</sup> s'advertia que “les presons de multirreincidentes i inadaptats es subjectaran al règim general”, tot i que a continuació es deia que tot i això aquestes presons es caracteritzarien “per una severitat major en el compliment dels seus preceptes, adoptant-se les màximes precaucions respecte a la seua seguretat i vigilància”.<sup>696</sup> En qualsevol cas, mentre que de les Regles mínimes per al tractament de reclusos de les Nacions Unides es desprèn la voluntat d'incorporar juntament als mètodes i tècniques tradicionals de tractament unes altres, i amb açò últim la influència de la criminologia clínica, a Estat espanyol continuava recorrent-se als mateixos que fins el moment.

---

<sup>694</sup> Articles 4, 5 i 21 a 26 del Reglament dels serveis de presons de 1956.

<sup>695</sup> Article 2 del Reglament dels serveis de presons de 1956.

<sup>696</sup> Article 103 del Reglament dels serveis de presons de 1956.

D'altra banda, tot i que no s'ha subratllat en enumerar els llocs de compliment de les penes privatives de llibertat, és important tenir en compte que va desaparèixer la referència a les presons centrals de delinqüents politicosocials. Amb açò el franquisme pretenia aparentar un respecte major per la personalitat humana, del qual es presumia en el Reglament de 1956 quan s'afirmava que la missió penitenciària s'exerciria respectant la personalitat humana dels reclusos, així com els drets i interessos jurídics no afectats per la condemna.<sup>697</sup> Altres exemples que va ser així els trobem a l'exclusió de l'obligació d'assistir als oficis religiosos a aquells que en entrar a l'establiment declararen no professar una religió determinada,<sup>698</sup> en la no referència a la inculcació dels principis d'ordre social i patriòtic sustentats pel règim i en què va desaparèixer la referència a les presons centrals de delinqüents politicosocials. Tanmateix, en el mateix Reglament continuaven existint exemples de tot el contrari, com el fet que continuava parlant-se de reforma moral dels delinqüents,<sup>699</sup> o que aquells que per no professar una religió determinada no assistien als oficis religiosos tenien obligació d'escotar, durant el temps que durava la missa, una lectura moral,<sup>700</sup> entre d'altres.

I juntament als referits cal fer menció a altre canvi important que evidència la influència de les Regles mínimes del tractament dels reclusos, i és que en el Reglament de 1956 va desaparèixer la possibilitat d'usar armes per a mantenir l'ordre i establint un quadre disciplinar menys militarista i un règim sancionador més flexible. Però, no obstant això, també en aquest cas el canvi va ser més aparent que real, ja que se seguien les mateixes pautes disciplinàries que en el seu predecessor.<sup>701</sup>

Altres reformes noves van arribar amb l'aprovació del Decret de 25 de gener de 1968, que va modificar alguns articles d'aquell Reglament de

---

<sup>697</sup> Article 1 del Reglament dels serveis de presons de 1956.

<sup>698</sup> Article 77 del Reglament dels serveis de presons de 1956.

<sup>699</sup> Val d'exemple l'Article 48 del Reglament dels serveis de presons de 1956.

<sup>700</sup> Article 77 del Reglament dels serveis de presons de 1956.

<sup>701</sup> Vid. títol primer del capítol IX del Reglament dels serveis de presons de 1956.

1956.<sup>702</sup> Es partia d'una concepció nova del tractament, el qual s'havia de servir de la metodologia de les ciències de la conducta per a aconseguir el seu fi, que és la resocialització dels delinqüents. El treball i la formació laboral i l'educació, així com la disciplina, continuaven tenint una importància gran, però en general van ser desterrats del tractament. També ho va ser la religió, a més que tot i que aquesta continuava tenint un pes indiscutible, s'indicava que cap intern estaria obligat a rebre ensenyaments d'una religió que no professava.<sup>703</sup> Es va inaugurar una distinció entre activitats de tractament i de règim, i els mètodes vells a través dels quals venia intentant-se la resocialització formaven part de les activitats de la segona classe. Altres mètodes i tècniques nous de tractament haurien de substituir els vells. A la pràctica, però, en general tot va continuar igual.

Pel Decret de 1968 també es van introduir canvis importants que afectaven el sistema penitenciari. Durant tot aquest temps el sistema penitenciari segons el qual s'executaven les penes privatives de llibertat –excepte l'arrest– era el progressiu, el qual també és el recollit en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides, però és van introduir canvis importants. Aquell continuava dividit en quatre graus, els de reeducació, de readaptació social, de prellibertat i de llibertat condicional, però a més es va introduir alguna novetat que afectava l'últim grau i que el primer ja no calia passar-lo en aïllament absolut, els graus van deixar de ser períodes temporals determinats. El sistema penitenciari espanyol va deixar d'estar caracteritzat per l'ús d'un sistema progressiu objectiu i rígid. Açò va dur a Cuello Calón a parlar de crisi del sistema progressiu.<sup>704</sup> Neuman, en canvi, prefereix parlar d'una transformació profunda.<sup>705</sup> El fet és que tot i que continuava parlant-se de sistema progressiu, amb aquesta reforma es va incorporar un sistema flexible

---

<sup>702</sup> Modificació dels articles 4, 5, 11, 15, 17, 21, 22, 23, 27 al 29, 34, 48 al 52, 56, 58, 59, 61, 63, 65, 66, 67, 73, 77, 120 i 383.12 del Reglament dels Serveis de Presons de 2 de febrer de 1956 pel Decret de 25 de gener de 1968.

<sup>703</sup> Article 120 del Reglament dels Serveis de Presons de 2 de febrer de 1956 modificat pel Decret de 25 de gener de 1968.

<sup>704</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 324.

<sup>705</sup> Vid. NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 155.



d'individualització científica dividit en graus.<sup>706</sup> De la mateixa manera que el sistema progressiu va desplaçar el cel·lular, aquell també ha estat superat. Així, a Suècia aquest va entrar en crisi a partir de la Llei d'execució de penes de 21 de desembre de 1945, a Dinamarca, des del 10 de maig de 1947, a Alemanya amb l'aprovació de l'Ordenança d'execució penal de 22 de juliol de 1949. I a aquests van seguir posteriorment uns altres. El sistema d'individualització científica ha acabat per substituir el progressiu, per tractar-se d'un sistema flexible i individualitzador, dirigit a considerar les característiques particulars de cada persona i la seua evolució.<sup>707</sup>

Cal saber, igualment, que a partir de la reforma introduïda l'any 1968 en el Reglament dels serveis de presons es deia que la classificació en grau la realitzaria un equip especialitzat tenint en compte allò que resultara més idoni per a l'aplicació del tractament requerit, i després de l'observació necessària dels interns, tot creant-se, a més, per a completar la tasca d'aquells equips, orientar i impulsar el seu funcionament, una central d'observació, per la qual passarien els interns l'observació i classificació dels quals resultara difícil o dubtosa per als equips de tractament.<sup>708</sup> En qualsevol cas, passava que els tècnics que havien d'integrar els equips de tractament i treballar a la central d'observació no existien, per això que, per Llei 39/1970 de 22 de desembre, es van reestructurar els cossos de presons i, com constava en el preàmbul, es van crear “els quadres d'especialistes oportuns”, que van fer aplicar “les tècniques noves d'observació i tractament i les corresponents a una assistència social adequada, com a complement necessari d'aquelles”. Els especialistes havien de ser-ho en criminologia, psicologia, pedagogia, psiquiatria, endocrinologia,

---

<sup>706</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de Ciencia Penitenciaria*, ob. cit., pàg. 181; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 41; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones. Derecho y realidad*, ob. cit., pàg. 88.

<sup>707</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *La moderna penología*, ob. cit., pàgs. 323 i 324; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J. C. – SERRANO PIEDECASAS, J. R., *Manual de Derecho Pena. Parte General, III, Consecuencias jurídicas del Delito*, ob. cit., pàg. 59.

<sup>708</sup> Articles 48 a 52 del Reglament dels Serveis de Presons de 2 de febrer de 1956 pel Decret de 25 de gener de 1968. Cal tenir en compte que la Central d'Observació va ser creada per Ordre Ministerial de 22 de setembre de 1967.

sociologia i moral, i accedirien al càrrec per oposició. Van començar a incorporar-se experts en aquestes matèries, però pocs. És important tenir en compte, a més, que ja l'any 1940, per Decret de 18 de maig, es va crear l'Escola d'Estudis Penitenciaris per a donar formació teòrica als funcionaris de presons, però el seu funcionament, segons apunta Garrido Guzmán, va ser mediocre. L'any 1976 aquest penitenciarista afirmava que “es fa urgent la reorganització de l'Escola d'Estudis Penitenciaris si es vol conservar aquella tradició intel·lectual i investigadora del seu antecedent, l'Escola de Criminologia. Per suposat que la mudança ha de ser de fons, impulsant la investigació, creant un cos de professors investigadors amb funcions exclusives, si es vol que siga fructífera la seua tasca (...) L'Escola d'Estudis Penitenciaris, per la seua tradició, pel seu enclavament i pel qual representa per als cossos de presons distints, necessita una revitalització per a eixir de la mediocritat en què es troba”.<sup>709</sup>

D'altra banda, val a dir que el Decret de 25 de gener de 1968 també va reestructurar la classificació dels establiments de compliment o correcció, amb la finalitat d'agrupar els delinqüents segons les distintes particularitats que presentaven i per considerar que la nova era més adequada i apropiada a les finalitats resocialitzadores que es deia que es recercaven. D'una banda hi havia els de caràcter hospitalari i assistencial, que eren l'hospital psiquiàtric, el sanatori penitenciar per a tuberculosos, el sanatori psiquiàtric penitenciar, el centre penitenciar de maternologia i puericultura, l'institut geriàtric penitenciar, els centres de psicòpates, els establiments de perversos sexuals –on també es destinava als homosexuals– i l'establiment de deficients mentals; d'altra banda hi havia les institucions per a joves, on eren enviats els menors de vint-i-un anys; i en tercer lloc existien els establiments ordinaris de compliment, que podien ser de tres tipus: de règim tancat per als hostils o refractaris al tractament reformador; de règim intermedi per als que presentaven condicions favorables en ordre a la seua readaptació social; i de règim obert per a aquells que ja fóra inicialment, o bé per evolució del tractament al qual se

---

<sup>709</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., *Compendio de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 260.

sotmeteren, estigueren en condicions de viure en el règim de semilibertat. Aquests establiments es corresponien amb els tres graus del tractament, denominats de reeducació, de readaptació social i de prellibertat.<sup>710</sup> A la pràctica, però, no sempre hi havia una separació entre presos primaris i reincidents, preventius i penats, menors i adults.

Amb la mort del dictador espanyol, Francisco Franco, el 20 de novembre de 1975, van haver intents nous de millorar la realitat penitenciària i adaptar-la, a més, a les exigències d'un estat democràtic. Era necessari adaptar el Reglament penitenciari a les condicions noves de la societat espanyola. Així s'indicava en l'exposició de motius del Reial Decret 2273/1977 de 29 de juliol, modificatiu del Reglament del servei de presons. També constava que a les reformes introduïdes per aquest es van tenir presents les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, els treballs que per comissions d'experts s'havien realitzat en la Direcció General d'Institucions Penitenciàries del Ministeri de Justícia, els estudis científics relatius a reeducació, readaptació i reinserció dels delinqüents i perillosos, i les legislacions estrangeres més avançades i modernes. I d'altra banda, també es concretaven les finalitats de la reforma, que eren els següents: 1) actualitzar la terminologia –un exemple el trobem en què ja no es parlava de transformació i redempció, sinó de reeducació, readaptació i reinserció social;<sup>711</sup> 2) modificar alguns terminis per a assolir una celeritat i seguretat majors; 3) donar una regulació més ampla del benefici de redempció de pena per treball i una remissió general al Codi penal perquè tinguin una projecció immediata en el Reglament les reformes que pogueren establir-se en aquell; 4) oferir un tractament als interns basat més accentuadament en la presumpció de lleialtat del reclus al sistema penitenciari, en el desig de col·laborar en la seua reforma i amb el propòsit d'aconseguir una preparació millor per a la vida en llibertat; 5) fomentar el manteniment dels vincles dels interns amb la societat –per això que el sistema de censura i control de

---

<sup>710</sup> Articles 4, 5, 23, 24 i 25 del Reglament dels Serveis de Presons de 2 de febrer de 1956 modificat pel Decret de 25 de gener de 1968.

<sup>711</sup> Val d'exemple l'article 1.1 del Reglament dels serveis d'institucions penitenciàries, modificat pel Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol.

la correspondència deixara de ser regla general per a ser una excepció, o que es permetera el contacte amb tots els mitjans de comunicació social als quals tenien accés la resta de ciutadans, açò és, premsa, cine, ràdio, televisió,<sup>712</sup> a més que es deia que l'intern no està exclòs o marginat de la societat, sinó que continua formant part d'ella;<sup>713</sup> 6) reconèixer de manera més significativa la funció tant important que representa l'advocacia a la defensa de l'ordre jurídic en general públic i privat, facilitant-se l'exercici dels drets derivats d'aquesta consideració; 7) retallar el sistema de sancions i ampliar el de premis – amb la idea principal d'alentir la bona conducta, desenvolupar el sentit de responsabilitat i promoure l'interés i la cooperació de l'intern en allò referent al seu tractament;<sup>714</sup> 8) sotmetre de manera íntegra el sistema penitenciari a la llei –el qual explicaria la possibilitat d'impugnar les decisions penitenciàries més importants, que per la seua transcendència haurien de sotmetre's al control de la Direcció General, amb la finalitat d'aconseguir una unitat a l'aplicació de les normes reglamentàries i una garantia major per a l'intern, amb una intervenció més efectiva dels jutges i tribunals a l'execució de les penes privatives de la llibertat;<sup>715</sup> 9) harmonitzar el sistema progressiu conjugant els interessos individuals dels interns amb els de l'Administració penitenciària –de manera que es prescrivia una revisió semestral de la classificació dels penats, recurrible davant la Direcció General, i s'oferia l'oportunitat que continuaren en un mateix establiment, no obstant la seua progressió en grau, si per a ells i l'Administració penitenciària resultava convenient. D'altra banda, cal tenir en compte que continuava la separació entre règim i tractament,

---

<sup>712</sup> Com s'aprecia, per exemple, en els Articles 84, 85, 87, 90, 91, 92 i 95 del Reglament dels serveis d'institucions penitenciàries després de la redacció nova que els donava el Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol, relacionats amb les comunicacions, o en l'Article 130.2, que indica que als establiments penitenciaris havia de procurar-se la instal·lació d'aparells de televisió, cinematogràfics i de ràdio.

<sup>713</sup> Article 10.3 del Reglament dels serveis d'institucions penitenciàries després de la redacció nova que els donava el Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol.

<sup>714</sup> Així es diu en l'exposició de motius del Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol, i així s'aprecia, sobretot, en els Articles 109 i 113 del Reglament dels serveis d'institucions penitenciàries, modificats pel Reial Decret referit.

<sup>715</sup> Així s'afirma en l'exposició de motius del Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol, pel qual es modifica el Reglament dels serveis d'institucions penitenciàries, i així es comprova, per exemple, en els Articles 108, 111 i 115.

que aquest continuava revestit de científisme, i que es va introduir la referència expressa a la utilització de mètodes i procediments dirigits a la modificació del sistema d'aptituds de l'intern i de la seua escala de valors, a banda que s'al·ludia al fet que els funcionaris que presten servei en institucions penitenciàries precisen de coneixements cada vegada en mesura major, una preparació tècnica per a contribuir a aconseguir la resocialització pretinguda de les persones preses.<sup>716</sup> La voluntat era bona però encara podien fer-se moltes crítiques, com que el sotmetiment a la llei no era íntegre ni suficient la intervenció més efectiva dels jutges i tribunals de la qual es parlava, o que per molta importància que es donara una formació adequada als treballadors de presons, no estava clar que l'Escola de Criminologia estiguera en condicions d'oferir-la. Cal recordar les crítiques de Garrido Guzmán al seu funcionament mediocre<sup>717</sup> i, com va afegir també per aquell llavors Vives Antón, “és obvi dir que, donat el panorama paorós que l'ensenyament, en tots els seus nivells, ofereix en aquest país seria un alleujament inesperat que així ocorreguera i que, en definitiva, el judici de Garrido resultara erroni”.<sup>718</sup> I a tot quant s'ha dit cal afegir que molts dels problemes que venia arrossegant la presó continuaven pendents de resoldre's. Allò que havia de ser no era. Continuava sense existir una correspondència entre teoria i pràctica.

D'altra banda, també cal tenir en compte que durant el franquisme es van aprovar altres normes jurídiques que, malgrat no ser penitenciàries mereixen ser referides. Així, interessa fer referència a la Llei d'ordre públic 30 juliol 1959, que permetia la imposició per part de les autoritats governatives de penes privatives de la llibertat de fins a tres mesos de durada com a responsabilitat personal subsidiària.<sup>719</sup> Aquesta anomalia va ser modificada per Llei de 21 de juliol de 1971,<sup>720</sup> però aquella possibilitat va continuar en determinats casos.

---

<sup>716</sup> Paràgraf afegit pel Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol, al final de la lletra b) de l'article 49 del Reglament dels serveis d'institucions penitenciàries.

<sup>717</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Compendio de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 260.

<sup>718</sup> VIVES ANTÓN, T.S., “Régimen penitenciario y Derecho penal. Reflexiones críticas”, cit., pàg. 255.

<sup>719</sup> Article 22 de la Llei d'Ordre Públic de 30 de juliol de 1959.

<sup>720</sup> Article 22 de la Llei d'Ordre Públic de 30 de juliol de 1959, modificat per la Llei de 21 de juliol de 1971.

També és recriminable era el fet que la Llei d'ordre públic 30 juliol 1959 permetia, sense garantia prèvia alguna, imposar multes superiors a les indicades en el text legal i exigir l'efectivitat immediata i l'arrest supletori senzillament per haver existit reiteració o perquè la conducta del subjecte, a judici de l'autoritat administrativa, suposava una amenaça notòria per a la convivència social<sup>721</sup> i que aquest precepte no fóra modificat per la Llei de 1971. Tanmateix, finalment, per ser inadmissible que una autoritat governativa aplicara una pena privativa de la llibertat, per Llei de 25 de gener de 1977 es prohibia ordenar la responsabilitat personal subsidiària per impagament de multes imposades per actes contraris a l'ordre públic. La llei de 1977 ordenava, a més, que no s'imposarien conjuntament sancions governatives i sancions penals pels mateixos fets, però al mateix temps ampliava els actes contraris a l'ordre públic. Pocs dies després, el Reial Decret de 8 de febrer va actualitzar l'enumeració de les autoritats competents en matèria d'ordre públic –i va ampliar la quantia de la multa– però no va tornar a aparèixer la possibilitat de penar amb la privació de la llibertat per part d'autoritat diferent a la judicial.

Arribat aquest punt, i tal com s'ha anunciat anteriorment, es dedicaran unes línies a veure com han evolucionat la llibertat condicional i la condemna condicional. Així, en relació a la llibertat condicional en primer lloc convé recordar que des del final de l'any 1936 a la zona franquista es va restablir íntegrament el Reglament de serveis de presons de 1930, que va continuar en vigor fins l'aprovació del Reglament de 1948, i per tant cal acudir a allò indicat en aquell en relació a la llibertat condicional. Val a dir, d'altra banda, que tot i que un Telegrama de 22 de gener de 1942 va exigir per a la seua concessió haver estat condemnat amb anterioritat al dia 1 d'abril de 1939 –i va revocar la llibertat condicional concedida a reclusos per fets realitzats després de la data referida–, en el Codi penal de 1944 no s'exigia aquest requisit, sinó que es limitava a reproduir allò establert en el Codi penal de 1932, de manera que els condemnats per fets realitzats després de la data referida també podrien beneficiar-se d'aquesta institució, si la pena privativa de llibertat imposada durava més d'un

---

<sup>721</sup> Article 23 de la Llei d'ordre públic de 30 de juliol de 1959.

any, es trobaven a l'últim període de condemna, havien extingit les tres quartes parts d'aquesta, eren mereixedors del benefici per la seua conducta impecable i oferien garanties de fer vida honrada en llibertat com a ciutadans pacífics i laboriosos.<sup>722</sup>

Hi havia una part de la doctrina que no veia amb bons ulls aquesta institució però la majoria la recolzaven per entendre que té l'avantatge de sotmetre el corregit aparentment per la disciplina de la presó a un període de prova durant el qual demostraria si la correcció era vertadera o fictícia. Així ho afirmaria, per exemple, Ferrer Sama, el qual, tanmateix, advertia que el sistema de la llibertat condicional requeria com a complement necessari l'existència d'institucions de patronat, que havien de proporcionar assistència al penat als moments difícils de readaptació a la vida en llibertat, vetllar per ell, impedir per tots els mitjans disponibles que el subjecte tornara a delinquir davant la falta de treball i els molts obstacles que els convencionalismes socials posaven enfront de l'expresidiari. L'autor referit lamentava que es teoritzava molt en relació a qüestions penitenciàries mínimes però que a la pràctica s'aconseguien poques coses.<sup>723</sup>

Cal saber, igualment, que el Reglament dels serveis de presons de 1948 establia els mateixos requisits per a accedir a la llibertat condicional, les mateixes causes de revocació i les mateixes possibilitats d'avançar la seua concessió que el Reglament de 1930. En veritat sols hi havia un canvi destacable: que es preveia la possibilitat de concedir-la als septuagenaris sense consideració del temps de durada de la condemna ni del temps que mancava per a extingir-la.<sup>724</sup> El Reglament de 1956 incloïa aquests canvis però no aportava cap novetat en relació als requisits, les causes de revocació i possibilitats d'avançar la seua concessió, ni tampoc el Decret 162/1968, de 25 de gener, sobre modificació de determinats articles d'aquest Reglament. Tot i això, en relació a aquest últim cal destacar que s'indicava que a efectes de la continuïtat necessària al tractament, del qual la llibertat condicional constituïa l'últim grau, s'havia de

---

<sup>722</sup> Articles 98 i 99 del Codi penal de 1944.

<sup>723</sup> Vid. FERRER SAMA, A., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. II, pàg. 351.

<sup>724</sup> Article 67 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

considerar com una sola condemna de durada major les dues o més que patisca el penat, ja estiguen contingudes en una o diverses sentències, sense comprendre les penes d'arrest, que per imperatiu legal quedaven excloses de tal benefici, per no ser aplicable en aquest cas el sistema progressiu.<sup>725</sup>

D'altra banda, en relació ara a la possibilitat de deixar en suspens l'execució de la condemna, es destacarà que el Codi penal aprovat l'any 1944 va introduir una novetat: en cas de concurrència d'alguna atenuant molt qualificada, apreciada com a tal en la sentència, el tribunal sentenciador podia ampliar el benefici de la condemna condicional als reus condemnats a penes privatives de la llibertat de dos anys de durada, si ho estimava procedent, en resolució expressa i motivada.<sup>726</sup> Molts penalistes van aplaudir aquesta reforma, però no tots. Ferrer Sama la censurava perquè creia que un concepte tan desmesurat de la institució obligava a considerar-la veritablement atemptatòria a la justícia penal. L'atenuant molt qualificada que permetia la concessió del benefici quan les penes eren superiors a un any adquiria un paper doble segons aquest autor: d'una banda, va servir per a reduir la pena en excés, i d'altra banda, va justificar que aquesta pena deixara de complir-se. Veia en açò massa benignitat i confiava que els tribunals de justícia es guiarien pel sentit comú i limitarien efectes desmesurats d'aquestes alegries legislatives -com ell les qualificava. A més, no entenia per què, si es permetia aquesta amplitud de la condemna condicional en concórrer l'atenuant molt qualificada, no se seguia el mateix criteri quan concorrien dues o més atenuants, tot i que simples.<sup>727</sup>

### **3. Les presons durant la transició i els primers anys de la democràcia**

Malgrat les moltes millores recollides en la normativa penitenciària la realitat era una altra. En data de 10 de maig de 1978 la comissió a la qual el Senat va encarregar que investigara les presons de l'Estat –i

---

<sup>725</sup> Reforma de l'article 56 del Reglament de 1956.

<sup>726</sup> Articles 92 a 97 del Codi penal de 1944.

<sup>727</sup> Vid. FERRER SAMA, A., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. II, pàg. 344.



que contava amb presència de tots els partits polítics amb representació parlamentària— va presentar les seues conclusions, tot denunciant que en aquelles no es complien les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, ni tampoc les del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics. Es criticava que continuava la massificació de les presons, així com l'existència de tortures, maltractaments i l'aplicació de règims disciplinaris de duresa extrema, la manca d'un assessorament lletrat que garantira l'efectivitat del dret de defensa, la insuficiència de mitjans i de dedicació professional en matèria d'assistència sanitària, que no hi havia separació entre preventius i penats, ni entre primaris i reincidents i la incomunicabilitat de tots amb l'exterior, que duia aparellada la impossibilitat afectiva a tots els nivells. També es denunciava que mancaven instal·lacions adequades i activitats culturals, que com funcionava el sistema d'ensenyament i formació professional no permetia assolir les exigències mínimes i més elementals, que s'obstaculitzava l'entrada als centres d'alguns diaris, revistes i llibres, tot discriminant alguns mitjans de comunicació de masses, i que els treballs als tallers no contribuïen a la formació dels condemnats ni els reportaven ingressos per al sosteniment econòmic propi i de la seua família. Es censurava la no assimilació del treball dels presos i del treball lliure i que el primer es regia per un estil d'explotació. I juntament a tots aquests obstacles a la resocialització dels condemnats a penes privatives de la llibertat, hi havia un altre: la manca de capacitació tècnica del personal designat per a fer-se càrrec de les direccions dels establiments, elegits en base a altres criteris que per a res contribuïen a la finalitat que s'atribuïa als establiments penitenciaris.<sup>728</sup>

Les condicions precàries en què estaven les presons i la negació de drets va dur a les persones preses de la majoria dels estats occidentals a rebel·lar-se de manera activa, i de vegades violenta, contra aquesta situació. A l'Estat espanyol, les condicions en què estaven les presons

---

<sup>728</sup> Vid., IGLESIAS CORRAL, M., "Estado actual del problema de las prisiones", en *Estudios Penales*, vol. II, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1977-1978, pàgs. 195 i ss.; LURRA, *Rebelión en las Cárceles*, Editorial Hordago, Donostia-San Sebastián, 1978, pàg. 167, i RIVERA BEIRAS, I, *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàgs. 108 i 109.

i en què vivien els presos a la dècada de 1970 no eren en absolut menys precàries que aquelles en què ho feien els presos als Estats Units, Anglaterra, Holanda o França, per exemple, i tampoc ací es demostrava major respecte pels seus drets i interessos jurídics no afectats per la condemna, per molt que així venia indicat en la normativa penitenciària llavors en vigor, però no va ser tant açò com el desig de ser amnistiats o indultats allò que va dur els presos a rebel·lar-se. Clar que els presos, els seus familiars i amics, així com col·lectius diversos de suport als uns i als altres es van mobilitzar, sobretot després de la mort de Franco, a favor de la reforma real de les presons i del sistema penitenciari, així com perquè en veritat es respectaren els drets dels presos no afectats per la condemna, però en relació a açò no van trobar oposició. Mort Franco, aquestes eren qüestions clau en les quals tots deien estar d'acord. Però la qüestió era que els mobilitzats no es conformaven en açò, també demanaven que tots els presos del franquisme foren alliberats.

El 30 de novembre de 1975, deu dies després de la mort del Franco, es va decretar un indult reial que va generar sortides massives de les presons. En concret, l'indult va afectar els implicats al "Procés 1001", als de l'anomenat "cas Matesa" i a 5655 presos comuns.<sup>729</sup> Posteriorment, per Reial Decret Llei de 30 de juny de 1976 es va concedir l'amnistia a presos polítics. En concret, l'article primer del Reial Decret Llei indicava que "es concedeix amnistia per tots els delictes i faltes d'intencionalitat política i d'opinió compresos en el Codi penal o en lleis penals especials no mencionades en l'apartat següent, en tant no hagen posat en perill o lesionat la vida o la integritat de les persones o el patrimoni econòmic de la nació a través del contraban monetari, ja s'hagen comés dins o fora d'Espanya, sempre que la competència per al seu coneixement corresponga als tribunals espanyols"; que "es concedeix també l'amnistia pels delictes de rebel·lió i sedició tipificats en el Codi de justícia militar vigent, així com els previstos en els articles tres-cents quinze a tres-cents divuit, ambdós inclosos, del mateix Codi i els equivalents a qualsevol d'ells en els Codis derogats de justícia militar i penal de la marina de guerra.

---

<sup>729</sup> Vid. CENTRE DE DOCUMENTACIÓ ARRAN, "Cronología de las revueltas de los presos comunes", *Panóptico*, núm. 1, primer semestre, 2001, pàg. 209.

Quant als delictes inclosos en lleis especials complementàries de Codi, s'estarà a allò disposat a l'apartat anterior"; que "s'amnistia igualment els pròfugs i desertors, sense perjudici de la situació militar que per la seua edat els corresponga"; que "també són amnistiats aquells que per objecció de consciència s'hagen negat a prestar el servei militar en els termes previstos en l'article tres-cents vuitanta-tres bis del Codi de justícia militar"; que "l'amnistia s'estén als trencaments de condemna dels delictes amnistiats i no comprèn els delictes d'injúria o calúnnia perseguits a instància de l'ofès, llevat que hi haja perdó d'aquest"; i que "l'amnistia dels delictes i faltes mencionades en els apartats precedents afecta els comesos amb anterioritat al dia trenta de juliol de mil nou-cents setanta-sis".

Els presos comuns, també anomenats presos socials, es van sentir marginats respecte als presos polítics i van començar a organitzar-se. En paraules de Rivera Beiras, "la lluita per aconseguir el dret a la llibertat va passar de mans dels presos polítics a la dels socials".<sup>730</sup> Aquest moviment d'organització va culminar en la creació de la *Coordinadora de Presos en Lucha* (COPEL),<sup>731</sup> que reivindicava que l'amnistia també afectara els presos comuns, tot i que també, la reforma del Codi penal i de la Llei d'enjudiciament criminal, l'abolició de les jurisdiccions especials, l'abolició del Reglament de presos i la resta d'institucions penitenciàries franquistes, la depuració dels jutges, magistrats, fiscals, policies i funcionaris franquistes, així com acabar amb els maltractaments als quals eren sotmesos els presos,

---

<sup>730</sup> RIVERA BEIRAS, I., *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàg. 127.

<sup>731</sup> No obstant la integració d'alguns presos polítics, la COPEL va estar integrada bàsicament per presos socials. Amb la sortida en llibertat dels reclusos polítics, aquella queda constituïda per presos socials i anarquistes de la Confederació Nacional de Treballadors (CNT). Vid. MARTÍ, O., "La COPEL: historia de una lucha silenciada", en *El Viejo Topo*, núm. 13, octubre 1977; BUENO ARÚS, F., "Las prisiones desde la guerra civil hasta nuestros días: evolución, situación actual y reformas necesarias", en *Historia 16*, extra VII, octubre 1978, pàg 126; RIVERA BEIRAS, I., *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàgs. 104 i 105.

milliores a les condicions de vida a les presons i el cessament de l'exploració al treball.<sup>732</sup>

La *Coordinadora de Presos en Lucha* va diversificar les formes de protesta, no sempre pacífiques, ja que entre les accions realitzades hi havia motins, autolesions, sabotatges en instal·lacions penitenciàries, etc. Val d'exemple el motí que es va produir a la presó de Carabanchel en data de 20 de febrer de 1977. Vint-i-sis interns es van tallar les venes, la panxa i diverses parts del cos i, segons van explicar, van estar més de setze hores sense rebre assistència mèdica i, quan per fi van ser traslladats a l'hospital, van passar tota la nit tirats al terra.<sup>733</sup>

Des de les esferes del poder es va respondre amb contundència, però la repressió va servir perquè diversos sectors de la societat se solidaritzaren amb els presos i les seues reivindicacions. Fins el motí de Carabanchel el suport als presos havia recaigut quasi exclusivament en associacions de familiars i expresos, però a partir de llavors van començar a organitzar-se diversos actes de solidaritat. El primer d'aquests actes va tenir lloc a la Facultat de Ciències de la Informació de Madrid, el dia 3 de març de 1977. D'aquesta trobada va sorgir la iniciativa de crear un grup autònom d'informació, l'*Asociación para el Estudio de los Problemas de los Presos* (AEPP), embrió dels *Comités de apoyo a COPEL*. Pocs dies després, l'associació *Cultura y Derecho* de la Universitat Complutense de Madrid, va organitzar la "Primera Semana de Solidaridad con los presos comunes", jornades celebrades del 21 al 25 de març de 1977 a la Facultat de Dret de la Universitat Complutense de Madrid. Les

---

<sup>732</sup> Vid., COMITÉ PRO-PRESOS DE CNT, "La Copel: el detonante de los presos comunes", en *Bicicleta. Revista de Comunicaciones Libertarias*, any 1, núm. 1, novembre de 1977, pàgs. 36 a 39.

<sup>733</sup> Vid., FUENTES CARRERA, P., "Presos sociales", *Ajoblanco*, núm. 25, setembre de 1977, pàgs. 54 i 55. En relació a la situació de las presons durant els anys de la transició política, vid., també, FONTRONDONA, M., *Cárceles en llamas*, Bruguera, Barcelona, 1978; NÚÑEZ, C. – GONZÁLEZ, J., *Los presos*, Dopesa, Barcelona, 1977; LORENZO RUBIO, C., "La revuelta de los comunes. Una primera aproximación al movimiento de presos sociales durante la transición", comunicació presentada al I Congrés La Transició de la Dictadura Franquista a la Democràcia, organitzat pel CEFID i celebrat en octubre de 2005 a Barcelona, publicat a les *Actes del Congrés*, pàgs. 346 a 354.

conferències i col·loquis dels participants es van publicar a l'obra col·lectiva *El preso común en España*. També van aparèixer, durant el mes d'abril, pamflets diversos.<sup>734</sup>

Res d'açò va impedir, però, que la Llei d'amnistia de 15 d'octubre de 1977 tornara a excloure els presos comuns. Com ha dit Draper Miralles, “el pres esperava molt de la democràtica i aquesta el va defraudar”.<sup>735</sup> En concret s'indicava que quedaven amnistiats: “1) Tots els actes d'intencionalitat política, qualsevol que fóra el resultat, tipificats com a delictes i faltes realitzats amb anterioritat al dia de 15 de desembre de 1976. 2) Tots els actes de la mateixa naturalesa realitzats entre el 15 de desembre de 1976 i el 15 de juny de 1977, quan a la intencionalitat política s'aprecie a més un mòbil de restabliment de les llibertats públiques o de reivindicació d'autonomies dels pobles d'Espanya. 3) Tots els actes de naturalesa i intencionalitat idèntica als contemplats al paràgraf anterior realitzats fins el 6 d'octubre de 1977, sempre que hagen suposat violència greu contra la vida o la integritat de les persones”. Es deia, així mateix, que “als mers efectes de subsumpció en cadascun dels paràgrafs de l'apartat anterior, s'entendrà per moment de la realització de l'acte aquell en què es va iniciar l'activitat criminal” i que “l'amnistia també comprendrà els delictes i faltes connexos amb els de l'apartat anterior”.<sup>736</sup> D'altra banda, també s'esclaria que “en tot cas estan compresos en l'amnistia” determinats delictes, a saber: “1) Els delictes de rebel·lió i sedició, així com els delictes i faltes comesos amb ocasió o motiu d'elles, tipificats en el Codi de Justícia Militar. 2) L'objecció de consciència a la prestació del servei militar, per motius ètics o religiosos. 3) Els delictes de denegació d'auxili a la justícia per la negativa a revelar fets de naturalesa política, coneguts a l'exercici

---

<sup>734</sup> Vid. GALVÁN, V., “Michel Foucault y las cárceles durante la transición política Española”, en *Revista Internacional de Filosofía*, núm. 48, 2009, pàg. 30, i “Sobre la abolición de las cárceles en la transición española”, en *Historia Actual Online*, núm. 14, tador de 2007, pàg 128. Vid., també, RIVERA BEIRAS, I., *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàg. 107 i 108; i BUENO ARÚS, F., “Las prisiones desde la guerra civil hasta nuestros días: evolución, situación actual y reformas necesarias”, cit., pàg 126.

<sup>735</sup> DRAPER MIRALLES, R., *De las prisiones de Franco a las cárceles de la Democracia*, Editorial Argos Vergara S.A., Bardelona, 1984, pàg 179.

<sup>736</sup> Article 1 de la Llei d'Amnistia de 15 d'octubre de 1977.

professional. 4) Els actes d'expressió d'opinió, realitzats a través de premsa, impremta o qualsevol altre mitjà de comunicació. 5) Els delictes i faltes que pogueren haver comés les autoritats, funcionaris i agents de l'ordre públic, amb motiu o ocasió de la investigació i persecució dels actes inclosos en aquesta llei. 6) Els delictes comesos pels funcionaris i agents de l'ordre públic contra l'exercici dels drets de les persones".<sup>737</sup> I a l'anterior s'afegia que "els beneficis d'aquesta Llei s'estenen als trencaments de condemnes imposades per delictes amnistiats, als d'estranyament acordats per commutació d'altres penes i a l'incompliment de condicions establertes en indults particulars".<sup>738</sup>

Els últims mesos de 1977 van ser molt tensos. La COPEL considerava que com a marginats socials i per haver estat jutjats i condemnats impunement per unes lleis injustes i uns tribunals de justícia discriminatoris, repressius i obertament feixistes, tenien dret a la concessió d'una amnistia general o d'un indult, que suposaria la igualtat d'oportunitats per a participar en la constitució d'un sistema social més just<sup>739</sup> i va elevar el to de les seues amenaces, tot advertint que estaven disposats a cremar totes les presons i que si abans de Nadal no se'ls concedia l'indult arrasarien les presons.<sup>740</sup>

Van haver-hi dos intents d'indultar els presos comuns, però van fracassar. En concret, els components del grup parlamentari Senadors Bascos, en reunió celebrada el 22 d'octubre de 1977, van aprovar les bases per a una proposició de Llei d'indult, tot encomanant-li la redacció del text articulat al senador Juan María Bandrés. Els únics que van recolzar aquesta proposta d'indult van ser els membres del grup parlamentari Entesa dels Catalans. La proposició de Llei va entrar a la Mesa del Senat en data de 18 de novembre de 1977 i als vots dels dos grups parlamentaris referits es van afegir uns altres d'integrants del grup Progressistes i Socialistes Independents i d'algun que altre senador, però finalment, en data de 2 de desembre, la

---

<sup>737</sup> Article 2 de la Llei d'Amnistia de 15 d'octubre de 1977.

<sup>738</sup> Article 3 de la Llei d'Amnistia de 15 d'octubre de 1977.

<sup>739</sup> Vid. COMITÉ PRO-PRESOS DE CNT, "La Copel: el detonante de los presos comunes", cit., pàg. 38.

<sup>740</sup> Vid. COPEL, "O indulto o arrasamos las cárceles", Ajoblanco, núm. 28, desembre de 1977, pàg. 6.

proposta d'indult va ser rebutjada. El 18 de gener de 1978 torna a registrar-se al Senat el projecte de Llei d'indult a presos socials, que es va debatre al plenari del dia 10 de febrer i va ser rebutjat aquest mateix dia per 128 vots en contra, 16 a favor i 3 abstencions.<sup>741</sup>

Tot i que la voluntat de reformar les presons i el sistema penitenciari era clara, aquesta reforma no passava per indultar més presos. El llavors director d'Institucions Penitenciàries, Jesús Haddad Blanco, en un article publicat el 19 de febrer en el diari ABC, titulat "El problema penitenciari", afirmava que calia eliminar les macropresons, perquè l'experiència demostrava la seua inadequació absoluta per a organitzar una convivència ordenada; que estava totalment convençut que la reincorporació total de l'intern a la societat podria aconseguir-se més fàcilment si el compliment de la pena no suposara un trencament amb l'hàbitat normal en què s'haguera desenvolupat el procés de socialització i que, per tant, es marcava com a línia bàsica d'actuació de futur la localització regional dels establiments, que permetera a l'intern complir condemna sense que es produïra el desarrelament dels nuclis familiar, laboral, educatiu, etc., que calia apostar per potenciar al màxim l'existència d'establiments de règim obert i donar una orientació nova a la selecció i formació dels cossos diferents, a través de l'Escola d'Estudis Penitenciaris, però res deia en relació a la raó principal que duïa els interns a rebel·lar-se i a crear una situació de caos a les presons: el desig de sortir ja en llibertat.

Com a conseqüència de la negativa a indultar els presos socials, i com va prometre la COPEL, la violència i la conflictivitat van augmentar, i també la repressió. A la mort violenta del pres Agustín Rueda Sierra a la presó de Carabanchel, el dia 14 de març de 1978, després que uns funcionaris descobriren un túnel a través del qual ell i uns altres presos pretenien fugir, es va respondre amb l'assassinat de Jesús Haddad Blanco, el dia 30 de març del mateix any. L'atemptat va ser reivindicat per dos grups diferents: el *Grupo Revolucionario*

---

<sup>741</sup> Vid. LURRA, *Rebelión en las Cárceles*, ob. cit., pàgs. 129 i ss.; i RIVERA BEIRAS, I, *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàgs. 110 a 112.

*Antifascista Primero de Octubre* (GRAPO) i els *Grupos Autónomos de Apoyo a Presos en Lucha* (GAPEL).<sup>742</sup>

Aquest assassinat no va fer que es concedira cap indult, però tampoc va frenar la reforma penitenciària. Després de l'assassinat de Jesús Haddad Blanco, Carlos García Valdés va ocupar el càrrec de director general d'Institucions Penitenciàries i, a més que va destituir immediatament el director de la presó de Carabanchel, processat per l'assassinat de Rueda, va emprendre una sèrie de reformes, fins i tot abans que la comissió a la qual el Senat va encarregar que investigara les presons presentara les seues conclusions, el qual, com se sap, va passar en data de 10 de maig de 1978. García Valdés era coneixedor d'aquesta situació, així com també de les reivindicacions dels funcionaris i dels presos, per això que per Circular de 13 d'abril de 1978 va ordenar la dotació d'instal·lacions dignes i la flexibilitat dels uniformes i aspecte extern dels funcionaris, així com de l'horari laboral, a més que va donar suport a l'aspiració de l'associacionisme professional dels funcionaris. També va ordenar, a través de la mateixa Circular, una flexibilitat major a les comunicacions i visites vis a vis dels interns, supressió de la censura per a llibres i premsa en general, autorització de l'ús de transistors, implantació del règim de cogestió als establiments en allò referent a cine, jocs recreatius, esports, neteja i alimentació, despenalització de les vagues de fam i autolesions, autorització per a emprar diners de circulació lliure i dotació de mitjans als centres. Per Circular de 21 d'abril –posteriorment derogada per altra de 4 d'octubre– es va establir un pla de concessió de permisos d'eixida a interns, en el qual es van establir els requisits objectius i subjectius per a l'aprovació, i per Circular de 9 de maig es va autoritzar, a efectes de la redempció de penes i de la llibertat condicional, la invalidació automàtica de faltes disciplinàries

---

<sup>742</sup> Vid. BUENO ARÚS, F., “Las prisiones desde la guerra civil hasta nuestros días: evolución, situación actual y reformas necesarias”, cit., pàg 126 i ss; RIVERA BEIRAS, I, *La Cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàg 112; GALVÁN, V., “Michel Foucault y las cárceles durante la transición política española”, ob. cit., pàg 32, nota 48; LURRA, *Rebelión en las Cárceles*, ob. cit., pàg 261 i ss; DRAPER MIRALLES, R., *De las prisiones de Franco a las cárceles de la Democracia*, ob. cit., pàgs. 213 i 214.



derivades de motins, desobediències i actes de destrucció d'establiments, comesos amb anterioritat al 31 de març de 1978.<sup>743</sup>

No obstant les reformes ja introduïdes, calia fer molt més, i no sols assegurar-se que les presons reunien les condicions necessàries d'habitabilitat. El Senat va dictar un Dictamen en data de 24 de maig de 1978, aprovat pel Senat per 142 vots a favor i 9 abstencions, que contenia uns principis doctrinals per a dur a terme una reforma penitenciària autèntica, entre els quals cal destacar ara els següents:<sup>744</sup>

1) necessitat de procedir a una reforma profunda del sistema penitenciari espanyol; 2) el règim penitenciari ha de ser humà i orientat a l'educació i preparació del condemnat per a la vida en llibertat; 3) l'execució de les penes privatives de llibertat i la reintegració dels interns a la vida social han de constituir un procés únic; 4) impossibilitat que la presó restringisca altres drets fonamentals que aquells que estan intrínsecament vinculats a la situació de privació de llibertat; 5) prohibició de tot tipus de tortures, maltractaments físics o psíquics, càstigs cruels, inhumans o humiliants i tractes desconsiderats a reclusos; 6) preservació del dret a la sexualitat; 7) control de la legalitat en el compliment de les penes, exercitat per l'autoritat judicial, la institució penitenciària, la representació dels presos, els col·legis d'advocats i les organitzacions ciutadanes de la manera assenyalada per la llei; 8) regulació de les condicions de treball penitenciari i evitar qualsevol vulneració a la legislació laboral vigent; 9) responsabilitat de l'Estat a la tasca de reintegració social dels presos alliberats; 10) dret d'associació dels presos, que ha de ser regulat per la llei, juntament a la capacitat de les seues associacions per a intervenir en la seua educació i reinserció; 11) l'intern ha de ser el subjecte actiu del seu tractament; 12) tractament diferenciat i executat per professionals, per als reclusos que presenten caràcters psicopatològics; 13) separació absoluta entre interns menors i adults, havent d'estar els primers en establiments

---

<sup>743</sup> En relació al contingut de les Circulars, vid., BUENO ARÚS, F., "Las prisiones desde la guerra civil hasta nuestros días: evolución, situación actual y reformas necesarias", ob. cit., pàgs. 113 a 138, i RIVERA BEIRAS, I., *La Cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàgs. 115 i 116.

<sup>744</sup> Per a conèixer el contingut íntegre del Dictamen de 24 de maig de 1978, vid. LURRA, *Rebelión en las cárceles*, ob. cit., pàgs. 57 i ss.

molt similars als centres d'ensenyament; 14) supressió del caràcter paramilitar dels cossos de funcionaris de presos; 15) l'arquitectura de la presó ha de respondre al concepte de vivenda enfront del tradicional de presó; 16) l'assistència sanitària a la població reclusa ha de respondre a criteris d'equiparació absoluta amb la resta del ciutadans espanyols.

Moltes de les estipulacions contingudes en els principis doctrinals del Dictamen del Senat estan presents en la Llei orgànica general penitenciària de 1979, que continua en vigor. Aquesta Llei es va redactar tenint en compte les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades per Nacions Unides l'any 1955 i ratificades en 1977, les Regles mínimes europees aprovades pel Consell d'Europa l'any 1973, els Pactes Internacionals sobre drets humans i les Lleis penitenciàries dels països més avançats en aquest camp –Suècia, Itàlia i Alemanya–, així com també el mandat contingut en l'article 25.2 de la Constitució espanyola, a tenor del qual “les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades cap a la reeducació i reinserció social i no podran consistir en treballs forçats. El condemnat a pena de presó que estiga complint-la gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels quals es vegem expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària. En tot cas, tindrà dret a un treball remunerat i als beneficis corresponents de la Seguretat Social, així com a l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la seua personalitat”.

Amb tot i per tot, la Llei orgànica general penitenciària ha suposat una fita a la història sense precedents a la concepció moderna de l'execució de les penes privatives de la llibertat. Entre els aspectes positius cal destacar que, a l'empara de l'article 25.2 de la Constitució espanyola, l'article 1 de la Llei proclama que les institucions penitenciàries tenen com a fi primordial la reeducació i reinserció social dels sentenciats a penes i mesures privatives de la llibertat, així com l'assistència i ajuda a favor dels interns i alliberats, i que tot i que també es fa referència a la finalitat de retenció i custòdia dels detinguts, presos i penats, aquesta és una finalitat no primordial i exclusivament regimental. També s'indica que la meta

resocialitzadora s'ha d'aconseguir a través de l'aplicació d'un tractament penitenciari, que consisteix en el conjunt d'activitats directament dirigides a aconseguir la reeducació i la reinserció social dels penats, prenent fer de l'intern una persona amb la intenció i la capacitat de viure respectant la llei penal, com també de subvenir a les seues necessitats, i que amb aquesta finalitat s'ha de procurar en la mesura que siga possible, fer que desenvolupen una actitud de respecte a ells mateixos i de responsabilitat individual i social cap a la família, al proïsme i a la societat en general.<sup>745</sup> Consta, igualment, que la finalitat primordial del règim dels establiments de compliment és aconseguir un ambient adequat per a l'èxit del tractament i que, en conseqüència, les funcions regimentals han de ser considerades com a mitjans i no com a finalitats en sí mateixes, a banda que les activitats del règim i les del tractament, tot i que regides per un principi d'especialització, han d'estar ben coordinades. Igualment destacable com a positiu és que en la Llei orgànica general penitenciària es diga que l'activitat penitenciària s'ha d'exercir respectant, en tot cas, la personalitat humana dels reclusos i llurs drets i interessos jurídics no afectats per la condemna, sense establir cap diferència per raó de la raça, les opinions polítiques, les creences religioses, la condició social o qualsevol altra circumstància de naturalesa anàloga i, en conseqüència: els interns poden exercir els drets civils, polítics, socials, econòmics i culturals, sense excloure el dret de sufragi, llevat que siguen incompatibles amb l'objecte de llur detenció o el compliment de la condemna; cal adoptar les mesures necessàries perquè els interns i els seus familiars conserven els drets a les prestacions de la Seguretat Social, adquirits abans d'ingressar a la presó; en cap cas s'ha d'impedir que els interns continuen els procediments que tinguen pendants en el moment d'ingressar a la presó i que puguen entaular accions noves; l'Administració penitenciària ha de vetllar per la vida, la integritat i la salut dels interns; i l'intern té dret a ser anomenat pel seu nom.<sup>746</sup> Així mateix, se suprimeixen els uniformes dels penats i es reconeix el dret a vestir la seua roba;<sup>747</sup> es reconeix el dret a l'assistència sanitària, i que

---

<sup>745</sup> Article 59 de la Llei Orgànica General Penitenciària de 1979.

<sup>746</sup> Article 3 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979.

<sup>747</sup> Article 19 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979.

aquesta siga equiparable a la de tots els ciutadans;<sup>748</sup> i es potencien les relacions amb l'exterior en relació a les visites, comunicacions familiars, permisos de sortida, possibilitat de visites íntimes i comunicacions amb advocats.<sup>749</sup> També és molt important el fet que es crea la figura del jutge de vigilància penitenciària, a imitació del jutge d'aplicació de penes existent en altres països europeus i com a conseqüència directa de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa en 1973, amb atribucions per a fer complir la pena imposada, resoldre els recursos referents a les modificacions que puga experimentar segons allò establert en les Lleis i Reglaments, salvaguardar els drets dels interns i corregir els abusos i desviacions que en el compliment dels preceptes del règim penitenciari puguen produir-se.<sup>750</sup> I convé subratllar, igualment, també com a canvi positiu, que ja no es parla de sistema progressiu sinó d'individualització científica separat en els graus primer, segon i tercer i la llibertat condicional, i que s'indica sempre que de l'observació i classificació corresponent d'un intern resulte estar en condicions perquè així passe, aquest podrà ser situat inicialment en grau superior, llevat el de llibertat condicional, sense haver de passar necessàriament pels anteriors, i no només això, sinó que també es diu que en cap cas es mantindrà un intern en un grau inferior quan per l'evolució del seu tractament es faça mereixedor de la seua progressió.<sup>751</sup> Amb el temps açò ha canviat, però es veurà en el capítol següent.

A partir de l'estiu de 1978 la lluita organitzada duta a terme per la COPEL va començar a decaure, tot i que en realitat va passar així no per conformar-se aquesta amb les reformes produïdes i les projectades, sinó per la seua desarticulació efectiva i per les connotacions negatives que el terme COPEL havia adquirit, tant per a l'opinió pública com per a la majoria dels presos.<sup>752</sup> Abans de

---

<sup>748</sup> Articles 36, 37 i 38 de la llei orgànica general penitenciària de 1979.

<sup>749</sup> Articles 47, 48 i 51 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979.

<sup>750</sup> Articles 76 a 78 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979.

<sup>751</sup> Article 72 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979.

<sup>752</sup> En relació a la divisió que hi havia entre els reclusos, vid., COLECTIVO MARGEN, "Crítica a C.O.P.E.L.", en *¡Quienes!*, núm. 6, 1978; GARCÍA, J., "Prisiones y COPEL", en *Ajoblanco*, núm. 42, febrer de 1979, pàgs. 33 a 39;

finalitzar l'any 1978 la COPEL pràcticament havia desaparegut però, no obstant això, els motins van continuar, també després de l'aprovació i entrada en vigor de la Llei orgànica general penitenciària, que va significar un avanç important en molts aspectes, però tampoc és la panacea. Tot i que pocs, són diversos autors els quals l'han criticat.

Entre els crítics hi ha Álvarez Uría, el qual se sorprenia perquè “ni un sol ha aixecat la veu enfront de la reforma penitenciària de García Valdés”, de qui deia que és “hereu del canonge Giginta, fill pòstum del liberal Bentham. García Valdés és la Concepción Arenal i la Victoria Kent del nostre temps, però a diferència d'aquestes matrones, el nostre reformador no tracta d'amamantar els presos –faltaria més!– amb el nèctar d'una filantròpica protecció, sinó de fer presons científiques. García Valdés és un benthamià que s'ignora: la reforma que conserva, diu, és sempre preferible a l'abolició que destrueix. Aquesta proposició dogmàtica és el compendi de la seua ciència”.<sup>753</sup> Les semblances entre García Valdés i Bentham també han estat destacades per Miranda, tot criticant, a més, l'afany d'aquell per aplicar el panòptic.<sup>754</sup> Rivera Beiras, per la seua banda, critica que la Llei orgànica general penitenciària ha desatès moltes de les reclamacions realitzades per aquells que patien els efectes d'una situació carcerària cruel i hereva del règim anterior de la dictadura franquista, i que tampoc va atendre tots els principis doctrinals elaborats pel Senat per a inspirar la reforma referida.<sup>755</sup> En aquest

---

GALVÁN, V., “Michel Foucault y las cárceles durante la transición política española”, cit., pàg. 34.

<sup>753</sup> ÁLVAREZ URÍA, F., “De la policía de la pobreza a las prisiones del alma”, en *El Basilisco*, núm. 8, juliol-desembre 1979, pàg. 64.

<sup>754</sup> Vid. MIRANDA, M<sup>a</sup>. J., “Bentham en España”, en *El Panóptico*, La Piqueta, Madrid, 1979, pàgs. 129 a 145.

<sup>755</sup> Vid. RIVERA BEIRAS, I., *Cárcel y Derechos Humanos. Un enfoque relativo a la defensa de los derechos fundamentales de los reclusos*, J. M. Bosch, Barcelona, 1992; del mateix autor, “Cárcel y cultura de la resistencia. Los movimientos de defensa de los derechos fundamentales de los reclusos en Europa occidental”, en *Argumentos i Propostes*, núm. 3, 1994, pàgs. 55 a 71; del mateix autor, *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit.; del mateix autor, *La devaluación de los derechos fundamentales de los reclusos. La construcción jurídica de un ciudadano de segunda categoría*, J. M. Bosch, Barcelona, 1997; del mateix autor, *El problema de los fundamentos de la*

sentit, i per posar uns exemples, s'ha criticat la primacia de l'activitat administrativa en detriment de competències decisòries majors atribuïdes als jutges de vigilància penitenciària. No va prosperar una esmena del grup parlamentari Socialistes de Catalunya que pretenia incloure entre les competències dels jutges de vigilància penitenciària la d'aprovar les propostes de sanció sotmeses al seu coneixement i realitzades pel corresponent òrgan col·legiat de la presó. García Valdés es va oposar a aquesta pretensió, tot al·legant que “a l'informe presentat per qui els parla es va justificar el rebuig per considerar excessiva la competència del JVP en aquest punt, que invadiria les atribucions de l'Administració penitenciària”,<sup>756</sup> Tampoc va prosperar la proposta del Grup Comunista, que pretenia que fóra el jutge de vigilància el competent per a decidir la supressió o intervenció de les comunicacions. D'altra banda, també s'ha criticat la preponderància de les necessitats d'ordre i disciplina a l'interior dels centres penitenciaris sobre la consagració de garanties processals penals que assegurin el respecte als drets fonamentals dels reclusos, així com també la caracterització de situacions nombroses de transcendència gran a la vida carcerària, com beneficis o recompenses en lloc de constituir drets subjectius autèntics dels interns, a banda de la pobresa del règim de recompenses, o el no reconeixement del treball penitenciari com una relació laboral autèntica que pressuposa l'existència de contraprestacions bilaterals. També es va rebutjar la proposta del Partit Comunista perquè constara en l'article 32 la referència a l'Administració penitenciària com a soci de les cooperatives allí prevista. Va ser rebutjada la proposta del Partit Comunista que les comunicacions íntimes es produïren en una periodicitat de quinze dies per a garantir el dret a les relacions sexuals dels interns. Tampoc es reconeix el dret d'associació dels presos en defensa de les seues reivindicacions, com va sol·licitar una esmena

---

*intervención jurídico-penal. Las teorías de la pena*, Editorial Signo, Barcelona, 1998; del mateix autor, “La carcel y el sistema penal (en España y en Europa)” en *Sistema Penal y Problemas Sociales*, Tirant lo Blanch, València, 2003; del mateix autor, *La cuestión carcelaria. Historia, epistemología, Derecho y Política penitenciaria*, ob. cit., vol. II, pàgs. 179 i 180. Vid., també, AYUSO VIVANCOS, A., *Visión crítica de la reeducación penitenciaria en España*, Nau Llibres, València, 2003, pàgs. 36 i 37.

<sup>756</sup> GARCÍA VALDÉS, C., *Derecho Penitenciario (Escritos, 1982-1989)*, Ministerio de Justicia, Madrid, 1989, pàg. 271.

presentada pel Grup Parlamentari Comunista als debats parlamentaris referents a la Llei orgànica general penitenciària. García Valdés, qui es va oposar a la proposta, va explicar que “es tractava d’un dret desconegut i incompatible amb la situació del sistema en què es treballava en aquell moment.”<sup>757</sup> D’altra banda, també s’ha censurat l’articulació d’un sistema cel·lular, com ho és l’anomenat règim tancat, enfront de l’altre denominat d’individualització científica, a més de la permissivitat excessiva d’aquell que suposa la seua aplicació no sols a persones perilloses, sinó també als “casos d’inadaptació als règims ordinari i obert”.<sup>758</sup> García Valdés va justificar el reconeixement legal del règim tancat o d’aïllament com una “necessitat amarga enfront les conductes gravíssimes que grups d’interns, tan reduïts com violents, imbuïts plenament de la subcultura carcerària i incapacitats per a una convivència normal i ordenada, duen a terme amb certa freqüència als establiments penitenciaris”.<sup>759</sup> La referència a la COPEL és evident. Altra crítica realitzada és que hi ha un tractament discriminatori cap als presos en funció de quines siguem les seues condicions socials a l’exterior. Els interns no són classificats únicament en funció de la seua personalitat, el seu historial delictiu i la durada de la pena o mesura, sinó que, a tenor de l’article 63, també es té en compte el seu historial individual, familiar i social, el medi al qual s’entén que retornaran i els recursos dels quals disposen. Pot ser es tracte, com alguns diuen, de factors accessoris i complementaris,<sup>760</sup> i de fet l’article 65 prescindeix d’ells per a les progressions o regressions en grau, però no obstant això, es diu que són circumstàncies que es tenen en compte i que es tradueixen en què tot i que la Llei orgànica general penitenciària no posa –o millor dir, no posava– impediments a la possibilitat de classificar inicialment en el tercer grau, hi ha més possibilitats que així passe si la persona

---

<sup>757</sup> Vid. GARCÍA VALDÉS, C., *Derecho Penitenciario (Escritos, 1982-1989)*, ob. cit., pàgs. 256 i 257.

<sup>758</sup> Article 10.1 de la Llei orgànica general penitenciària.

<sup>759</sup> GARCÍA VALDÉS, C., *Derecho Penitenciario (Escritos, 1982-1989)*, ob. cit., pàgs. 198 a 200.

<sup>760</sup> Vid. MANZANARES SAMANIEGO, J.L., “La clasificación”, en COBO DEL ROSAL, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, ob. cit., pàg. 953.

disposa d'unes condicions socials favorables i, per tant, problemes menors de reinserció social.<sup>761</sup>

Val a dir, també, que moltes de les crítiques realitzades a la Llei orgànica general penitenciària poden dirigir-se, igualment, contra el Reglament penitenciari aprovat l'any 1981 per Reial Decret 1201/1981, de 8 de maig,<sup>762</sup> a més que per a poder realitzar la classificació en tercer grau s'exigia, cosa que no feia la Llei orgànica general penitenciària, haver complert una quarta part de la totalitat de la condemna o condemnes, tot i que al mateix temps es deia que en cas de no ser així la persona podria accedir al tercer grau en cas de concurrència qualificada favorablement de les variables que intervenen en el procés de classificació, i valorant-se especialment si es tractava de la primera condemna imposada, la bona conducta i maduresa o equilibri personal. En aquests casos sols s'exigia un temps mínim de coneixement de l'intern, previsió de conducta i consolidació de factors favorables, no inferiors a dos mesos d'estada real en presó.<sup>763</sup> Tanmateix, també té aspectes positius, entre els quals val la pena comentar que s'exigeix, a l'hora d'ubicar els establiments penitenciaris, que es tinguen en compte les necessitats penitenciàries i intenten evitar-se el desarrelament social dels condemnats, que ha d'haver un en cada ària territorial de règim ordinari i altre de joves i que no han d'acollir a més de tres-cents cinquanta interns per unitat, entenent-se per açò un departament,<sup>764</sup> o que es permetera avançar quatre mesos per any l'accés a la llibertat condicional als penats en qui concorrien una sèrie de circumstàncies o requisits: observar bona conducta, desenvolupar una activitat laboral útil per a la seua preparació per a la vida en llibertat, i participar a les activitats de

---

<sup>761</sup> En aquest sentit, vid., per exemple, MANZANO BILBAO, C., "La reproducción de lo carcelario: el caso de las ideologías resocializadoras", en RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Tratamiento penitenciario y derechos fundamentales*, Bosch, Barcelona, 1994, pàg.130.

<sup>762</sup> Mentrestant, va continuar en vigor el Reglament dels serveis de presons aprovat pel Decret de 2 de febrer 1956 i modificat pels decrets 2705/1964, de 27 de juliol; 162/1968, de 25 de gener; 1372/1970, de 30 d'abril, i pel Reial decret 2273/1977, de 29 de juliol, en allò que no s'oposava als preceptes de la Llei orgànica general penitenciària.

<sup>763</sup> Article 251 del Reglament penitenciari de 1981.

<sup>764</sup> Article 9 del Reglament penitenciari de 1981.



reeduació i reinserció social organitzades a l'establiment. S'afegia, igualment, que si aquestes concorrien de manera continuada en el penat durant un temps mínim de dos anys i en un grau qualificable d'extraordinari, la junta de règim i administració, després d'estudiar al subjecte i d'acord amb l'equip de tractament, podria sol·licitar del jutge de vigilància la tramitació d'una sol·licitud d'indult particular, fins a la quantia de dos mesos per cada any de presó efectiva complida en aquestes condicions, o en la quantia que aconsellaren les circumstàncies.<sup>765</sup>

Altres canvis importants i positius van arribar amb el Reial Decret 787/1984, de 28 de març, va suposar la modificació del Reglament penitenciari de 1981 i, com apunta el mateix Reial Decret, malgrat que havia passat poc de temps des de l'entrada en vigor del Reglament penitenciari aprovat per Reial Decret 1201/1981, de 8 de maig, era necessari elaborar un Reglament nou que desenvolupara millor els aspectes més innovadors de la Llei orgànica general penitenciària i, mentre s'elaborava aquest Reglament nou, es van aprovar una sèrie de reformes a alguns dels articles del Reglament vigent.<sup>766</sup> Els canvis més destacats dels introduïts són, segons el mateix Reial Decret, els següents: el primer, desapareixen les dues classes de règim tancat, comú i especial, reduint-los a un, el comú, per no realitzar aquesta distinció la Llei orgànica general penitenciària. En segon lloc, quan es fixen les infraccions, se supera el desequilibri fins aleshores existent entre els tipus de faltes, ampliant-se les garanties dels interns a la formulació d'un procediment sancionador que plene el buit normatiu que s'aprecia en el Reglament que es reforma. Es concreta als supòsits més greus la possibilitat que la interposició de recursos contra els acords sancionadors no suspenga l'efectiva de la sanció. Se suprimeix la dualitat que existia entre invalidació-cancel·lació, regulant únicament la cancel·lació, i es fixa per a la prescripció uns terminis més acords amb la totalitat de l'ordenament jurídic. D'altra banda es

---

<sup>765</sup> Articles 256 i 257 del Reglament penitenciari de 1996.

<sup>766</sup> Modificació dels Articles 18, 34, 35, 43, 45, 46, 47 (queda sens contingut), 57, 90, 91, 105, 108, 109, 110, 114, 116, 118, 120, 121, 122 (queda sense contingut), 123, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 134, 179, 243, 244, 266, 267, 269, 270, 275, 277, 278, 281, 296, 317, 333 bis, 394 del Reglament penitenciari de 1981 pel Reial Decret 787/1984, de 28 de març.

potencia la intervenció del jutge de vigilància penitenciària en desenvolupament obligat de la Llei orgànica general penitenciària, perquè quede garantit degudament el control jurisdiccional de l'Administració al compliment de la normativa penitenciària. També es potencia, racionalitza i agilitzen les funcions dels equips tècnics, amb les delimitacions necessàries de competències i s'hi incorporen plenament els educadors. I altra novetat és que es possibilita l'assistència a institucions extrapenitenciàries adequades, públiques o privades, dels interns classificats en tercer grau, afectats per toxicomanies.

Altre canvi es va produir per Reial Decret 1764/1993. Per a la classificació en tercer grau s'exigia, en el millor dels casos, haver estat mínim dos mesos efectius en presó per al coneixement de l'intern, previsió de conducta i consolidació de factors favorables, però davant dels problemes que va causar aquest límit temporal respecte d'alguna delinqüència específica, sobretot en el cas dels insubmisos, es va preferir deixar-lo com a indefinit. S'exigeix un temps d'estudi suficient per a obtenir un coneixement adequat del penat.<sup>767</sup>

D'altra banda, convé indicar que entre els principis doctrinals del Dictamen del Senat de 24 de maig de 1978 hi havia alguns altres que apunten a la conveniència d'emprendre una reforma penal. A més que s'apuntava que calia una simplificació del Dret penal, l'atenuació de la duresa de determinades penes, la despenalització de determinades conductes però també sancionar penalment unes altres, pròpies d'una societat moderna i industrialitzada –protecció dels drets del consumidor, del dret a la intimitat, atenció als delictes econòmics, de la pol·lució ambiental, de les empreses multinacionals, dels perills nuclears, de l'especulació immobiliària, de la manipulació de la informació, etc.–, també s'indicava la necessitat d'aprofundir en les investigacions per a superar la idea que la presó és l'única resposta a la infracció penal, que havia de valorar-se la privació de llibertat com una mesura que causa danys greus a les persones i, per tant, la necessitat de buscar alternatives a la pena de presó, restringir la durada

---

<sup>767</sup> Pel Reial Decret 1764/1993 es va modificar l'article 251 del Reglament penitenciari de 1981.

de la presó provisional, ampliar els supòsits de condemna condicional, etc. Ací interessaven els canvis introduïts a les penes privatives de llibertat, que en realitat van ser pocs. Es veurà a continuació, però abans voldria enumerar altres principis recollits al Dictamen del Senat, que són d'interès. Es tracta, a més del de garantir que la imposició de la privació de la llibertat siga competència exclusiva del Poder Judicial, dels següents: 1) interrelació entre societat, criminalitat i repressió; 2) necessitat de treballar per a la consecució d'una societat més justa com a solució parcial dels problemes penals i penitenciaris; 3) esforç per a garantir l'ensenyament obligatori i el lloc de treball com a factors de disminució de la criminalitat.

En relació a les reformes introduïdes en el Codi penal de 1944 després de l'aprovació de la Constitució espanyola l'any 1978, val a dir que la primera va arribar l'any 1983, fracassat el primer intent d'aprovar un Codi penal nou, respectuós amb aquella. El projecte de Codi penal de 1980 no va prosperar,<sup>768</sup> i per Llei orgànica 8/1983, de 25 de juny, de reforma urgent i parcial, de 25 de juny, es va modificar un nombre important d'articles del Codi penal. Enfront de les reformes que es van afegir fins llavors en el Codi penal de 1944, aquesta no era únicament una innovació més, aïllada, destinada a resoldre un problema concret, sinó que significava la inserció en el Codi d'algunes peces seleccionades, extretes d'un edifici pràcticament acabat. En aquest sentit, es considerava que la Llei orgànica referida complia la funció d'anticipar els aspectes d'una concepció penal nova i la de fer menys brusca la transició cap al text legal futur. Són moltes i importants les reformes introduïdes, però poques aquelles que afectaven les penes privatives de llibertat. Val a dir, en primer lloc, que continuaven com a penes privatives de llibertat les de reclusió, presó i arrest, però es va prescindir de la pena de presidi. La responsabilitat subsidiària per impagament de multa continuava sense considerar-se una pena. Cal saber, igualment, que tot i que no hi havia canvis aparents en relació a

---

<sup>768</sup> En el projecte de Codi penal de 1980, entre altres coses, es reduïa la majoria d'edat penal als quinze anys, s'acurtava la durada de les penes a un màxim de vint anys, però amb el propòsit de compliment íntegre, s'integrava la possibilitat de suspendre la sentència, d'acord amb determinats requisits i també la de substituir la pena de presó per la d'arrest de cap de setmana, amb algunes condicions i sempre que la pena commutada no fóra superior a un any.

la durada, es van introduir novetats a les regles per a l'aplicació de les penes<sup>769</sup> que pretenien donar cabuda als postulats moderns de política criminal, que aconsellaven evitar regles de mesurament que obligaven inexorablement el jutge a aplicar el límit màxim de la pena i garantir certa homogeneïtat a les decisions punitives,<sup>770</sup> i desapareix l'agreujant de multirreincidència. Val a dir, igualment, que el benefici de la redempció de pena per treball es va estendre als presos preventius,<sup>771</sup> i que s'ampliava la possibilitat de suspendre el compliment de la condemna a qui no era delinqüent primari, quan estava rehabilitat. També suposava la possibilitat de no tenir en consideració la primera condemna per imprudència temerària a l'hora de determinar la delinqüència primària. I, a més, permetia optar a la suspensió de condemna a l'arrestat per impagament de multa.<sup>772</sup> D'altra banda, també en relació a responsabilitat subsidiària per impagament de multa, amb el propòsit d'evitar la privació de llibertat, es va afegir l'expressió “una vegada feta l'exclusió dels seus bens”, pel qual sols podia tenir lloc una vegada que s'havien adoptat les mesures corresponents per a fer efectiva la multa d'acord amb les disposicions legals.<sup>773</sup> En relació als detalls de l'execució, res es deia de la responsabilitat personal subsidiària, ni tampoc de la pena d'arrest, i de les penes de reclusió i les de presó s'indicava que es complirien segons el sistema progressiu –quan s'haguera pogut denominar-lo sistema d'individualització científica, com es feia en la Llei orgànica general penitenciària–, i que el règim, graus, ascensos, treball, ensenyament i visites eren establertes en la legislació penitenciària.<sup>774</sup> Per últim, cal tenir en compte que també es van introduir canvis en les penes accessòries a les privatives de llibertat, es

---

<sup>769</sup> Desapareix l'article 50, queden sense contingut l'article 61.6, l'article 64 i l'article 77; s'introduí l'article 69 bis; es modificà l'article 74 i també el 76.

<sup>770</sup> Exposició de motius del Codi penal, Llei orgànica de reforma urgent i parcial de 25 de juny de 1983, pàg. 17.

<sup>771</sup> Article 100 del Codi penal, Llei orgànica de reforma urgent i parcial de 25 de juny de 1983.

<sup>772</sup> Article 92 del Codi penal, Llei orgànica de reforma urgent i parcial de 25 de juny de 1983.

<sup>773</sup> Article 91 del Codi penal, Llei orgànica de reforma urgent i parcial de 25 de juny de 1983.

<sup>774</sup> Article 83 del Codi penal, Llei orgànica de reforma urgent i parcial de 25 de juny de 1983.

va limitar la pena accessòria d'inhabilitació per a professió o ofici als casos que el delicte comés tenia a veure amb la seua feina, com venia exigint la doctrina i la jurisprudència,<sup>775</sup> a més que continuava prevista la pèrdua dels efectes provinents del delicte i dels instruments amb els quals es va executar però, com a novetat, es deia que quan aquells foren de comerç lícit i el seu valor no guardara proporció amb la naturalesa i gravetat de la infracció penal, el jutge o tribunal podria no decretar el seu comís o decretar-lo parcialment.<sup>776</sup>

Per la Llei orgànica 3/1988, de 25 de maig, es van introduir altres reformes en el Codi penal de 1944, entre les quals hi havia algunes que afectaven la durada de les penes privatives de la llibertat imposades. Es va introduir com a novetat el fet que la condemna d'un tribunal estranger s'equiparava a les sentències dels tribunals espanyols, a efectes d'apreciar l'agreujant de reincidència, quan era imposada per delicte relacionat amb l'activitat de bandes armades o d'elements terroristes o rebels,<sup>777</sup> a banda que es van afegir dos articles referents a l'aplicació de les penes en aquests casos. S'indicava que les penes corresponents als delictes relacionats amb l'activitat de bandes armades o d'elements terroristes o rebels s'imposarien al seu grau màxim, llevat que aquesta circumstància estiguera ja prevista com a element constitutiu del tipus penal. S'enumeraven les circumstàncies que en aquells delictes estaven considerades agreujades per a la graduació individual de les penes, encara que també hi havia prevista una atenuació de la pena fixada al delicte per al cas que hi haguera abandonat voluntari, entrega i confessió a les autoritats, participació activa a l'evitació o disminució del dany i a la captura dels culpables, sempre i quan la seua ajuda fóra de particular transcendència.<sup>778</sup> D'altra banda, també hi havia canvis en relació a la llibertat i la condemna condicionals. Relacionat amb la llibertat condicional, es permetia als condemnats per delictes

---

<sup>775</sup> La reforma dona una redacció nova al paràgraf sisè de l'article 565.

<sup>776</sup> Article 48 del Codi penal, Llei orgànica de reforma urgent i parcial de 25 de juny de 1983.

<sup>777</sup> Article 15 del Codi penal, segon paràgraf, introduït per la Llei orgànica 3/1988, de 25 de maig, de reforma del Codi penal.

<sup>778</sup> Articles 57 bis a) i 57 bis b), introduït per la Llei orgànica 3/1988, de 25 de maig, de reforma del Codi penal.

relacionats amb l'activitat de bandes armades o d'elements terroristes, o rebels, accedir a ella, però després de complir almenys una tercera part de la condemna i en cas d'haver abandonat la seua vinculació criminal, demostrable evitant la producció d'un mal o disminuint els seus efectes, o ajudant a la recollida de proves per a la identificació o captura d'altres responsables.<sup>779</sup> I quant a la condemna condicional, es va introduir la possibilitat de beneficiar-se d'ella a drogoaddictes que havien estat condemnats a penes de privació de la llibertat no superiors a dos anys. Ho havia de decidir el jutge o tribunal que, a més, havia de comprovar que la drogodependència estava provada, que al moment de ser condemnat estava deshabituat o en tractament i que no era reincident. Es condicionava la suspensió de condemna a que el reu no tornara a delinquir durant el període assenyalat ni abandonara el seu tractament.<sup>780</sup>

Abans i després de la Llei orgànica de 1988 es van aprovar altres que van introduir altres reformes noves en el Codi penal, la Llei orgànica 2/1985, de 29 d'abril, la Llei orgànica 1/1988, de 24 de març, la Llei orgànica 3/1989, de 21 de juny, i la Llei orgànica 1/1991, de 7 de gener, però aquestes no van afectar les penes privatives de llibertat i no s'entrarà a comentar-les. Únicament es dirà que entre altres coses van implicar la despenalització de determinades conductes però també van sancionar penalment unes altres, o elevar a delictes algunes faltes, també es va produir un increment de la quantia de la pena de multa.

#### **4. Manifestacions a l'àmbit penitenciari de la cultura de l'emergència o excepcionalitat**

Bergalli defineix la cultura de l'emergència com una cultura específica, produïda com a resultat de l'aparició i desenvolupament d'una conflictivitat i tensió socials extremes, i que soscava els principis garantistes propis d'un estat de dret.<sup>781</sup> Aquesta cultura

---

<sup>779</sup> Article 98 bis en relació amb l'Article 57 bis b.1 i 2, introduir per la Llei orgànica 3/1988, de 25 de maig, de reforma del Codi penal.

<sup>780</sup> Article 93 bis, introduir per la Llei orgànica 3/1988, de 25 de maig, de reforma del Codi penal.

<sup>781</sup> Vid. BERGALLI, R., "Presentación. Emergencia: una cultura específica", en SERRANO PIEDECASAS, J. R., *Emergencia y crisis del Estado social. Análisis*

específica es va estendre per almenys una part d'Europa a partir de la dècada de 1970, en principi per a fer front al fenomen del terrorisme, i va tenir repercussions diferents. Així, aquella ha tingut conseqüències en la legislació substantiva, amb l'aprovació de lleis antiterroristes; en la legislació processal, per permetre la incomunicació de detinguts durant un temps prolongat en dependències policials o restringint les garanties processals; a nivell de competències i pràctiques policials, amb l'atorgació d'un àmbit major de maniobra als Cossos i Forces de Seguretat de l'Estat i amb la creació de cossos especials d'elit; a la creació de jurisdiccions i tribunals especials, en el cas espanyol l'Audiència Nacional i, anys després, el Jutjat Central de Vigilància Penitenciària; i a nivell penitenciari, amb la configuració de sistemes sofisticats d'aïllament carcerari, amb el recurs a la dispersió geogràfica dels condemnats per terrorisme i amb la construcció de presons de seguretat màxima.<sup>782</sup>

En relació a l'adopció de mesures d'emergència o d'excepció a nivell penitenciari, va significar un pas enrere, tornar a legitimar les presons inoqüitzadores. Com se sap, sobretot des dels anys següent al final de la Segona Guerra Mundial la resocialització va ser elevada a pilar fonamental de la reforma penitenciària. Que així havia de ser ve proclamat tant en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades per les Nacions Unides com en les aprovades al si del Consell d'Europa, i també en la legislació penitenciària de la majoria dels estats europeus, entre els quals està l'espanyol, a més que la

---

*de la excepcionalidad penal y motivos de su perpetuación*, Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona, 1988.

<sup>782</sup> Vid. RIVERA BEIRÁS, I., "La carcel y el sistema penal (en España y en Europa)", en BERGALLI, R. (Coord.), *Sistema penal y problemas sociales*, ob. cit., pàgs. 358 i ss; del mateix autor, "Repercusiones de la crisis en Europa occidental. La paulatina construcción de la cultura y legislación de emergencia o excepcionalidad penal", en *Política Criminal y Sistema Penal. Viejas y nuevas realidades punitivas*, ob. cit., pàgs. 243 i ss., i més concretament, en relació a les manifestacions concretes de la cultura de l'emergència pàgs. 248 i 249; del mateix autor, *La cuestión carcelaria. Historia, Epistemología, Derecho y Política Penitenciaria*, ob. cit., vol. II, pàgs. 489 a 492. L'autor afegeix entre les manifestacions de la penetració de la cultura de l'emergència a l'àmbit penitenciari l'articulació de règims penitenciaris específics caracteritzats per les restriccions a l'obtenció de beneficis penitenciaris i permisos d'eixida, a la classificació en tercer grau i a l'accés a la llibertat condicional. D'aquesta manifestació concreta es parlarà en el capítol V.

mateixa Constitució espanyola constitucionalitza aquesta finalitat de la pena en l'article 25.2, però, no obstant això, i com indica Rivera Beiras, “va tornar de l'inrevés la cara del sistema carcerari orientant-lo en clau de ‘prevenció especial negativa’, buscant no ja la resocialització del condemnat, sinó la seua neutralització, incapacitació, inoqüització dràstica i destrucció gradual (...) va trastocar aquella reforma penitenciària democràtica tornant així a la presó (...) la seua cara autèntica atterradora i amedrantadora que aquella reforma havia pretès maquillar”.<sup>783</sup>

Cal tenir en compte que a l'Estat espanyol cap al final de la dècada de 1980 i el començament de la de 1990, a més que hi havia el problema del terrorisme i que hi havia centenars de persones complint condemna per aquesta causa, també continuava la conflictivitat a les presons, perquè tot i que les accions col·lectives protagonitzades pels presos van ser molt esporàdiques, van ser igualment violentes. Tot açò va servir de pretext per a la posada en marxa de polítiques penitenciàries excepcionals per part del llavors director d'Institucions Penitenciàries i posteriorment Ministre de l'Interior, Antonio Asunción. La penetració de l'excepció al camp penitenciari es va concretar en les mesures indicades dalt: la configuració de sistemes sofisticats d'aïllament carcerari, que van acabar per afectar no únicament les classe de presos indicats dalt, sinó també altres col·lectius; la dispersió geogràfica dels condemnats per terrorisme; i la construcció de presons de seguretat màxima.

Val a dir, d'una banda, que a través de la Circular de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries de 13 de novembre de 1989, sobre remissió de dades d'interns que pertanyen a bandes armades i elements terroristes, es van crear els fitxers d'interns d'especial seguiment. Aquests van aparèixer, per tant, pensant en els terroristes, però per Circular de 6 de març de 1991 es va crear el FIES-RE, per als presos més conflictius i perillosos, i el FIES-NA, per a narcotraficants. La seua aparició va significar la creació d'una base de dades específica que inclou informació sobre determinats col·lectius, però

---

<sup>783</sup> RIVERA BEIRÁS, I., “Repercusiones de la crisis en Europa occidental. La paulatina construcción de la cultura y legislación de emergencia o excepcionalidad penal”, cit., pàg. 253.



no únicament. Per a l'obtenció de tota la informació necessària s'exigia, de manera inevitable, l'existència d'una sèrie de mecanismes i pràctiques controladores que suposaven un empitjorament significatiu de les condicions de vida, ja que s'exigia l'aïllament cel·lular constant i la pràctica de requises i escorcolls sistemàtics, es prohibia als interns el gaudi de beneficis penitenciaris, s'intervenien la correspondència, etc. Ja per Circular de 28 de maig de 1991 es van adoptar mesures especials de vigilància i control per als interns FIES. Es requerien informes diaris relatius als escorcolls practicats, a les actituds dels interns, a les relacions amb altres interns i incidents produïts, s'ordenaven canvis de cel·la setmanals, inspeccions oculars nocturnes almenys cada hora, o que no hi haguera interns FIES en cel·les contigües, etc. Poc després, per Circular de 2 d'agost de 1991, es van establir normes comunes per a interns classificats en primer grau de tractament amb aplicació de l'article 10 de la Llei orgànica general penitenciària, que distingia dins del primer grau de classificació dues fases. Segons aquella Circular els presos FIES-RE al començament de la primera fase del règim tancat tindrien restringides a dues les hores diàries de pati, en grups de dos interns, haurien de ser escorcollats abans i després d'eixir de la cel·la, es practicarien requises diàries de la cel·la, etc. Si la conducta millorava també ho farien les condicions de l'empresonament, sobretot en passar a la segona fase, en què tindrien més hores de vida en comú i participació en activitats programades. Es va crear així un grau de classificació nou fora de la cobertura legal necessària. Els fitxers d'interns d'especial seguiment es van convertir en un mecanisme de restricció dels drets fonamentals que desenvolupava el primer grau penitenciari molt més enllà d'allò establert en la Llei orgànica general penitenciària i en el Reglament penitenciari. Cal tenir en compte, a més, que en agost de 1991 es va decidir traslladar a la presó Sevilla II un nombre de presos que, ubicats en presons diferents de l'Estat i classificats en el FIES-RE, havien protagonitzat motins o observat actituds agressives o violentes. Ja en el trajecte aquests presos van intentar fugir, van insultar i amenaçar els funcionaris de presó, situació que es va agreujar una vegada van arribar a la presó en la qual van ser agrupats. Es van resistir a l'aplicació de la Circular de 2 d'agost de 1991 i la resposta d'Institucions Penitenciàries no es va fer esperar, i no va consistir en rebaixar el rigor de la presó nova creada

dins la mateixa presó, sinó tot el contrari. Una Circular de 2 d'octubre de 1991 va establir restriccions noves i més dures, com l'obligació que tenien els presos d'estar emmanillats, la prohibició d'eixir al pati i fins i tot de dutxar-se, la prohibició de comunicar-se per telèfon i dels vis a vis, intervenció de la correspondència, etc.

Dos interns van presentar recurs d'empara davant del Tribunal Constitucional i aquest, en Interlocutòria 241/1994, de 15 de setembre, va suspendre l'acord i decisions judicials que van permetre l'aplicació de les mesures previstes en la Circular de 2 d'agost de 1991, per considerar que el tractament ordenat per aquella incidia directament en les possibilitats de moviment i de comunicació d'individus sotmesos a penes privatives de llibertat i que aquella privació afegida sobre bens tan essencials era en si mateixa irreversible. Tot i que aquesta suspensió sols afectava els recurrents i no tots els presos, va obrir la porta perquè la pròpia autoritat penitenciària o, en el seu defecte, el jutge de vigilància penitenciària, sempre i quan l'intern presentara el corresponent recurs, pogueren suspendre les mesures restrictives de tractament que venien aplicant-se als interns FIES, en virtut de l'argumentació adoptada per l'Alt Tribunal.<sup>784</sup> D'altra banda, com destaca Cervelló Donderis, la interlocutòria del Tribunal Constitucional “va tenir una repercussió gran, acabant en la STC 119/96 de 18 de juliol en què va haver un vot particular en el qual es destaca que la restricció de llibertat permesa pel primer grau no està expressament recollida en la Llei”.<sup>785</sup> Tanmateix, els fitxers d'interns d'especial seguiment continuen, i també les crítiques, que han seguit no obstant la regulació nova donada als departaments especials i de règim tancat per Circular de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries va de 28 de febrer de 1995, a través de la qual es pretenia precisament evitar les crítiques d'il·legalitat. Es designava modalitat A els departaments especials i modalitat B els de règim tancat, i la diferència entre ambdues modalitats era la duresa del règim de vida, major a la primera. Aquesta Circular deixava sense efectes les

---

<sup>784</sup> En aquest sentit poden consultar-se, per exemple, les Interlocutòries del jutge de vigilància penitenciària núm. 1 de Madrid de 17 d'agost de 1995, 22 de febrer de 1995 i 23 de febrer de 1995.

<sup>785</sup> CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàgs. 209 i 210.

anteriors en què es regulaven els fitxers d'interns d'especial seguiment i que creaven una confusió en la interpretació del primer grau i es clarificaren les dues modalitats de compliment. L'any 1996 també la Circular de 1995 va quedar sense efecte, però no per la desaparició dels fitxers d'interns d'especial seguiment, sinó perquè aquests van passar a estar regulats per la Instrucció 21/1996, de 16 de desembre. D'aquesta Instrucció i de les crítiques formulades en contra es parlarà en el capítol següent, en què s'estudia el període comprès entre 1995 fins a l'actualitat.

D'altra banda, en relació a la dispersió de presos cal tenir en compte que es tracta d'una política penitenciària que es va posar en marxa en 1989 i va afectar als presos del PCE(r) i del GRAPO, però principalment a presos d'ETA. Fins aquell llavors s'havia apostat per agrupar-los en unes poques presons. L'any 1987 el 73% dels presos d'ETA estaven distribuïts en dues presons, Herrera de la Mancha i Alcalà-Meco, mentre que la resta estaven dispersos en altres tretze centres. L'any 1978 la gran majoria van ser traslladats a la presó de Sòria, convertida en centre especial de reclusió d'aquest col·lectiu, però immediatament després del fracàs de les converses d'Argel entre ETA i el govern espanyol, al final de la primavera i començament de l'estiu de l'any 1989, es va posar en marxa la política de dispersió, que es va justificar i es justifica per la necessitat de sostroure els presos d'ETA que estan disposats a abandonar les activitats terroristes al control de l'organització i, per tant, contribuir així a la seua reinserció social. En paraules d'Antonio Asunción, llavors director d'Institucions Penitenciàries i artífex de la política de dispersió, "el major carcerer que tenien, i continuen tenint els presos d'ETA, és la pròpia ETA".<sup>786</sup>

Val a dir, igualment, que per a animar les desercions, l'estratègia de la dispersió es va complementar amb la concessió de beneficis penitenciaris als disposats a abandonar la lluita armada, als penedits, prenent per exemple el cas italià, i més concretament, la legislació d'aquest país que des de 1979 venia aplicant-se als membres de les

---

<sup>786</sup> Així ho va afirmar en una entrevista publicada en el blog d'Agrupament Progressiste de Manises en data de 6 de setembre de 2010.

Brigades Rojes que es penedien de manera activa, així com també als membres de la màfia.<sup>787</sup> En maig de 1988 es va modificar el Codi penal per a, com va dir Terradillos, accentuar el premi a la delació, als efectes de l'extinció de la pena i l'obtenció de la llibertat condicional.<sup>788</sup> En realitat també en les legislacions de Gran Bretanya, Alemanya i França es van introduir reformes que possibilitaven el tractament especial per a aquells que col·laboraven amb la justícia delatant excompans de determinades organitzacions que practicaven la violència política. Com ha assenyalat el dirigent del PSOE Ramón Jáuregui referint-se al cas espanyol, la “política carcerària nova buscava separar a aquests presos, els més blans, perquè en un ambient de llibertat major pogueren donar els passos necessaris per a la reinserció”, en tant que “per als altres mantindrien el règim més dur que contemple el Reglament”.<sup>789</sup> Segons Buesa va ser així com es va formular de manera estrica el principi del “pal i la safanòria”<sup>790</sup> però l'estratègia no va donar els resultats esperats. A partir de les dades recollides per Florencio Domínguez pot dir-se que van ser pocs el presos d'ETA que es van acollir a la reinserció. La mitjana anual d'aquells que van ser considerats penedits durant el període comprés entre 1989 i 1996 va ser d'un 2,8%.<sup>791</sup> Com a conseqüència, van deixar de concedir-se incentius al penediment, però també es va abandonar la política de dispersió en la seua vessant més crua. Açò

---

<sup>787</sup> La influència italiana en el dret penal espanyol és assenyalada per TERRADILLOS BASOCO, J., “Colaboración del terrorista en cuestiones penales”, en *Revista Jurídica Universidad de Puerto Rico*, núm. 62, 1993; i per BUESA, M., “¿Reinsertar a los presos de ETA?. Una crítica de la política penitenciaria española”, *La Ilustración liberal: revista española y americana*, núm.45-46, 2010, disponible online en: <http://goo.gl/qDbX1i>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

<sup>788</sup> Vid. TERRADILLOS BASOCO, J., “Colaboración del terrorista en cuestiones penales”, cit., pàg. 71.

<sup>789</sup> JÁUREGUI, R., *El país que yo quiero. Memoria y ambición de Euskadi*, Planeta, Barcelona, 1994, pàg. 194.

<sup>790</sup> BUESA, M., “¿Reinsertar a los presos de ETA?. Una crítica de la política penitenciaria española”, cit.

<sup>791</sup> Vid. DOMÍNGUEZ, F., *ETA, estrategia organizativa y actuaciones 1978-1992*, Universidad del País Vasco, Bilbao, 1998, citat per BUESA, M., “¿Reinsertar a los presos de ETA?. Una crítica de la política penitenciaria española”, cit. També es refereix al fracàs de la institució del penediment enfront del terrorisme PIEDECASAS, J.R., *Emergencia y crisis del Estado Social. Análisis de la excepcionalidad penal y motivos de su perpetuación*, Editorial Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona, 1988, pàg. 207.

últim és reconegut fins i tot per l'associació Etxerat, que explica que “en aquesta espècie d'impàs se va continuar durant algun temps”.<sup>792</sup> Cal saber que havien estat moltes les crítiques formulades en contra d'aquesta política penitenciària per organitzacions diverses de defensa dels Drets Humans. Així, per exemple, l'informe de *The Human Rights Watch* d'abril de 1992 conclouïa que “la ubicació dels presos en presos llunyanes de les seues llars ha de cessar”. Tot i això, aquesta política penitenciària ha continuat, i continua avui en dia.

Amb independència de l'opinió que es tinga sobre ETA i la lluita armada, hi ha raons i preceptes legals en els quals s'estableix i justifica que els presos bascs siguin traslladats a presons properes als seus domicilis habituals. Així doncs, cal tenir en compte, en primer lloc, que tant l'article 25.2 de la Constitució espanyola com l'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària estableixen que el compliment de les penes privatives de la llibertat ha d'estar orientat a la reeducació i a la reinserció social dels condemnats i, com apunta Garrido Guzmán, “és de gran importància aconseguir que l'intern no trenque els seus contactes amb el món exterior, ni tan sols que es debiliten (...) convé destacar la gran transcendència que té per al tractament resocialitzador del reclus mantenir i reforçar els vincles que l'uneixen als seus familiars i amics a l'objecte que, no sols no se senta exclòs de la societat, sinó perquè al moment d'obtenir la llibertat es produïska la seua reincorporació a la societat de forma natural, sense traumes ni problemes d'adaptació”.<sup>793</sup> L'autor no apunta açò referint-se als presos d'ETA sinó als presos en general, però que ho siguin o no hauria de ser un detall irrellevant. Amb la dispersió es posen traves a que així siga, s'envia als presos molt lluny del lloc de residència, de les famílies i amistats, i aquests han de recórrer centenars de kilòmetres d'anada i centenars de kilòmetres de tornada per a poder estar durant uns moments amb aquells. Amb açò, amb

---

<sup>792</sup> ETXERAT, *Dossier sobre la política de dispersión*, en <http://goo.gl/9tJoea>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

<sup>793</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., “Comunicaciones y visitas”, en COBO DEL ROSAL, M. (Dir.), *Comentarios a la legislación penal*, ob. cit., tom VI, vol. 2, pàg. 740. Vid., també, del mateix autor, *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 426 i 427; i del mateix autor, “Los permisos de salida en el Ordenamiento Penitenciario español”, en *Eguzkilore. Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 2 extraordinari, octubre de 1989, pàgs. 66 i 67.

l'allunyament geogràfic entre la presó i el domicili, s'aconsegueixca o no, es potencia el desarrelament familiar i social. S'incompleix de manera flagrant allò previst en l'article 12.1 de la Llei orgànica general penitenciària, en què s'indica que "la ubicació dels establiments serà fixat per l'Administració penitenciària dins de les àries territorials que es designen. En tot cas, es procurarà que cadascun compte amb el nombre suficient d'aquells per a satisfer les necessitats penitenciàries i evitar el desarrelament social dels penats". Cal saber, igualment, que poc abans de començar la política de dispersió es va aprovar la segona versió de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos europees, per Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (87)3, de 12 de febrer, i consta de manera expressa, en la regla 68, que a l'hora de decidir la institució més idònia on enviar a cada reclus s'ha de tenir en compte especialment la proximitat de la família. L'any següent, en 1988, les Nacions Unides, en Resolució 43/173, de 9 de desembre, van aprovar un conjunt de principis per a la protecció de totes les persones sotmeses a qualsevol forma de detenció o empresonament i en el principi 20 es diu que si una persona detinguda o empresonada ho sol·licita, a ser possible serà custodiada en un lloc de detenció o d'empresonament que estiga raonablement proper al lloc on té ubicada la seua residència habitual. En les Regles mínimes aprovades per les Nacions Unides en 1957 i ratificades en 1977 açò no constava de manera expressa, ni tampoc en la primera versió de les aprovades al si del Consell d'Europa, tot i que són moltes en regles contingudes en aquelles i en aquestes que posen de manifest com d'important es mantenir els vincles amb l'exterior, especialment amb la família.<sup>794</sup> I encara convé afegir que en la Constitució espanyola, concretament en l'article 39.1, ubicat entre els principis rectors de la política social i econòmica, s'estableix que "els poders públics asseguraran la protecció social, econòmica i jurídica de la família".<sup>795</sup>

---

<sup>794</sup> De les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides poden consultar-se les regles 37, 44.3, 61, 79 i 92; de la primera versió de les aprovades al si del Consell d'Europa Poden consultar-se les regles 37, 44.3, 62, 80 i 92.

<sup>795</sup> S'han pronunciat en contra de la política de dispersió: GIMÉNEZ GARCÍA, J., "Terrorismo y represión, presos políticos y presos comunes", *Jueces para la Democracia*, núm. 30, 1997, pàgs. 20 a 24; RODRÍGUEZ ZÚÑIGA, L., "Sobre la resocialización de los presos terroristas." *Jueces para la Democracia*,

D'altra banda, i ja per últim, en relació a les presons de seguretat màxima convé advertir que van ser dissenyades amb els recursos tecnològics i telemàtics més moderns i comptaven amb pavellons d'aïllament cel·lular, per a custodiar amb seguretat els presos i garantir l'ordre intern. Van ser presentades com una excepció però es van convertir en el model a seguir. Per aquell llavors van aparèixer els primers plans de construir macropresons, les quals havien d'estar inspirades en les de seguretat màxima.<sup>796</sup> Amb açò es posava de manifest el rebuig a convertir la de presó en una pena excepcional, a més que es rebutjava als plans que tenia Haddad Blanco per a les presons resocialitzadores, i no sols ell era crític amb els macrocentres perquè, com indica Leganés Gómez, aquests “es construeixen per raons econòmiques però no són els més adequats des del punt de vista del tractament penitenciari perquè en lloc d'individualitzar, despersonalitza més l'intern que es converteix en un nombre, ja que solen albergar més de mil presos”.<sup>797</sup> L'any 1998 Ríos Martín i Cabrera Cabrera van realitzar una investigació sobre la realitat de les presons espanyoles i en relació a les macropresons van concloure el següent: “Les actuacions del passat més recent que s'han traduït en la construcció de les anomenades macropresons, no han fet sinó incrementar els obstacles per a la reinserció de les persones preses, tant per la seua configuració arquitectònica, com per la seua ubicació (enmig d'erms autèntics de comunicació complicada per a familiars i

---

núm. 35, 1999, pàgs. 28 a 30; ARANDA OCAÑA, M. "La política de dispersión de presos/as en el Estado español", en RIVERA BEIRAS, I., *La cárcel en España en el fin del milenio (a propósito del vigésimo aniversario de la Ley Orgánica General Penitenciaria)*, M. J. Bosch, Barcelona, 1999; RIVERA BEIRAS, I., “La cárcel y el sistema penal (en España y en Europa)”, cit., pàg. 364; del mateix autor, “Repercusiones de la crisis en Europa occidental. La paulatina construcción de la cultura y legislación de emergencia o excepcionalidad penal”, cit., pàg. 251; del mateix autor, *La cuestión carcelaria. Historia, Epistemología, Derecho y Política Penitenciaria*, ob. cit., pàg. 492.

<sup>796</sup> Vid. RIVERA BEIRÁS, I., “La cárcel y el sistema penal (en España y en Europa)”, cit., pàg. 363; del mateix autor, “Repercusiones de la crisis en Europa occidental. La paulatina construcción de la cultura y legislación de emergencia o excepcionalidad penal”, cit., pàg. 250; del mateix autor, *La cuestión carcelaria. Historia, Epistemología, Derecho y Política Penitenciaria*, ob. cit., pàg. 491.

<sup>797</sup> LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 55.

defensors), així com pels mecanismes de control i seguretat que incorporen. Tot açò les converteix en mecanismes necessàriament violents, dirigits a incrementar el grau d'aïllament i separació de la societat<sup>798</sup>.

## **CAPÍTOL V: LA PRESÓ I LA RESTA DE PENES PRIVATIVES DE LLIBERTAT A L'ACTUALITAT**

### **1. Aspectes generals**

L'aprovació del Codi penal de 1995 va significar canvis importants. Entre altres coses desapareix el tracte diferenciat que rebien les dones a l'hora de l'execució d'algunes penes i els menors de divuit anys deixen de ser responsables criminalment, per a ser-ho conforme a la llei que regula la responsabilitat penal del menor, segons consta en l'article 19. La necessitat d'una legislació penal especial en matèria de menors ve imposada per la Convenció sobre els Drets del Xiquet, signada a Nova York en data de 20 de novembre de 1989, i aprovada i ratificada per l'Estat espanyol. Passa, però, que la llei referida no va ser aprovada fins l'any 2000 –Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener– i per això que el text aprovat l'any 1995 exceptuava l'entrada en vigor de l'article referent a la no submissió al Codi penal dels menors de divuit anys fins l'entrada en vigor de la Llei de responsabilitat penal del menor.<sup>799</sup> Però més que açò ara interessa subratllar els canvis

---

<sup>798</sup> RÍOS MARTÍN, J.C. – CABRERA CABRERA, P.J., “La cárcel: descripción de una realidad”, en *Cuadernos de Derecho Penitenciario*, núm. 5, 2004, pàgs. 38 i 39, treball consultat online: <http://goo.gl/KhJe21>. Data de l'última consulta de 20 de setembre de 2013.

<sup>799</sup> Cal destacar, també, que a tenor de l'article 69 del Codi penal és possible aplicar les disposicions de la llei de responsabilitat dels menors als casos i amb els requisits que aquesta dispose, als condemnats majors de divuit anys i menor de vint-i-un. Aquesta possibilitat apareix prevista en Llei orgànica 5/2000 i en la disposició final setena es deia que l'article 69 del Codi penal entraria en vigor el mateix dia que entrara en vigor aquella, però la disposició transitòria única de la Llei orgànica 9/2002, de 10 de desembre, va suspendre la seua aplicació fins a l'1 de gener de 2007, i en l'article únic de la Llei orgànica 8/2006, de 4 desembre 2006, per la qual es modifica aquella altra de 2000, reguladora de la responsabilitat penal dels menors, amb entrada en vigor el 5 febrer 2007, va suprimir la possibilitat d'aplicar la citada Llei als infractors amb edats compreses entre divuit i vint-i-un anys.



introduïts en el sistema de penes, que en conjunt és la part més nova d'aquell. Son quatre les decisions rellevants i amb transcendència en el sistema de penes que van inspirar i va recollir l'anomenat Codi penal de la democràcia. En aquest es va apostar per simplificar el ventall de penes privatives de llibertat, que queden reduïdes, a tenor de l'article 35, a la de presó, l'arrest de cap de setmana i la responsabilitat personal subsidiària; per evitar les penes de presó massa curtes; per reduir la seua durada màxima; i per un sistema discrecional d'individualització científica per a la seua execució. Tanmateix, cal tenir en compte que el Codi penal de 1995 no era perfecte, i que en determinats aspectes es posa en evidència que en realitat el context de la seua aprovació era distint al dels primers anys de la Transició. Convé saber que en el moment d'aprovar-se el Codi penal de 1995 l'ideal resocialitzador estava travessant una crisi profunda, de la qual no ha aconseguit recuperar-se del tot, a diferència d'allò que ha passat amb la pena de presó. Des de feia un temps no eren pocs els països en què s'estava produint un relleu d'aquesta pena. Els dos fenòmens estaven relacionats, com es veurà en altre moment.

Tot i que no únicament, sobretot es va criticar que la reducció de la durada màxima de les penes privatives de llibertat és més aparent que real, i que s'admet la possibilitat que el jutge sentenciador pugui suprimir els beneficis penitenciaris i l'accés a la llibertat condicional. Val a dir, d'una banda, en relació al límit màxim de la pena de presó, previst en l'article 36, que passa dels trenta als vint anys però que va desaparèixer la figura de la redempció de pena per treball, que de fet significava una rebaixa d'una tercera part de les penes privatives de la llibertat i, per tant, una pena privativa de la llibertat de trenta anys podia convertir-se en una de vint. En l'article 91 preveu la possibilitat d'avançar l'accés a la llibertat condicional, de manera que en lloc d'exigir-se complir tres quartes parts, tal com es preveu en l'article 90, s'exigeix complir-ne dues terceres, però la veritat és que en l'article 256 del Reglament de 1981 es preveia la possibilitat d'avançar quatre mesos per any l'accés a la llibertat condicional. Cal tenir en compte, d'altra banda, que en el Codi penal de 1995 existeixen no poques excepcions a la regla general segons la qual la presó té una durada màxima de vint anys. Efectivament, en l'article 76 consta que quan

concorren diferents delictes pot passar que dure vint-i-cinc anys, si un dels delictes està castigat amb pena de presó de fins a vint anys, o trenta anys, si un dels delictes està castigat amb pena de presó superior a vint anys. A més, també poden durar fins a trenta anys les penes de presó per aplicació de la pena superior en grau als casos on corresponga, segons consta en l'article 70.3.1; a vint-i-cinc en alguns casos d'assassinat, com ve indicat en l'article 140' o de delictes contra el dret de gents, segons l'article 605; i a trenta en altres de rebel·lió, a tenor de l'article 473, si es mata a algun membre de la casa reial, segons l'article 485, o si es pertany, actua al servei o col·labora amb bandes armades, organitzacions o grups terroristes i, a causa d'un atemptat contra les persones es produeix alguna mort, com queda fixat en l'article 572. Son molts els autors que han criticat l'admissió de penes privatives de llibertat tan llargues, per la seua incompatibilitat amb la finalitat resocialitzadora de la pena i amb el principi d'humanitat de les penes, per no tenir en compte els estudis llavors existents que demostraven les conseqüències negatives i greus que el pas per la presó té per a les persones que la pateixen, molts d'ells irreversibles si la seua durada supera els quinze anys. Així ho han criticat, entre altres, Cobo del Rosal i Vives Antón,<sup>800</sup> Mir Puig,<sup>801</sup> Mapelli Caffarena i Terradillos Basoco,<sup>802</sup> o Carbonell Mateu i Prats Canut,<sup>803</sup> entre d'altres.<sup>804</sup>

---

<sup>800</sup> Vid. COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T. S., *Derecho Penal Parte General* ob. cit., pàg. 831.

<sup>801</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Derecho Penal Parte General*, ob. cit., pàg. 698.

<sup>802</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B. – TERRADILLOS BASOCO, J., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., Madrid, 1996, pàgs. 69 i ss.

<sup>803</sup> Vid. CARBONELL MATEU, J.C. – PRATS CANUT, J. M., *Estudi preliminar al Codi penal i legislació penal especial*, Tirant lo Blanch, València, 1997, pàgs. 37 i 38.

<sup>804</sup> En relació a les crítiques les penes de presó massa llargues, vid., BARBERO SANTOS, M., "La pena de muerte, problema actual", en *Estudios de Criminología y Derecho Penal*, Universidad de Valladolid, 1972, pàg. 169; RODRÍGUEZ DEVESA- SERRANO GÓMEZ, *Derecho penal español. Parte general*, ob. cit., pàgs. 905 i 905; SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código penal de 1995. Comentarios y jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 497; MAPELLI CAFFARENA, B. - TERRADILLOS BASOCO, J., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàgs. 69 a 71; MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho penal. Parte general*, vuitena edició, Tirant lo Blanch, València, 2010, pàgs. 510, 512 i 549; QUINTERO OLIVARES, G., *Parte general del Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 710;

D'altra banda, quant a la introducció de la possibilitat que el jutge sentenciador pugui suprimir els beneficis penitenciaris i l'accés a la llibertat condicional, es dirà que en l'article 78 del Codi penal aprovat l'any 1995 es preveu que en cas de concurs de delictes, quan com a conseqüència de les limitacions establertes en l'article 76 la pena a complir resultara inferior a la meitat de la suma total de les imposades, el tribunal sentenciador, en atenció a la perillositat criminal del penal, pugui acordar motivadament que els beneficis penitenciaris i el còmput de temps per a accedir a la llibertat condicional es referisquen a la totalitat de les penes imposades en les sentències. Com indica Rivera Beiras, "comença ací a apreciar-se la consagració d'un règim general d'execució de penes privatives de llibertat i l'aparició de règims excepcionals de compliment". Es tracta d'un "exemple de la introducció d'aquesta excepcionalitat al terreny de l'execució penal".<sup>805</sup> Tot i que es dóna la possibilitat al jutge de vigilància penitenciària perquè acorde l'aplicació del règim general de compliment –per al qual caldrà valorar les circumstàncies personals del reu, l'evolució del tractament reeducador i el pronòstic de reinserció social, i escoltar la Fiscalia–, amb el qual és possible que intentaren superar-se les crítiques d'inconstitucionalitat formulades en contra d'aquell règim excepcional, encara hi ha una part de la doctrina que ha posat en dubte la constitucionalitat de l'article 78 del Codi penal, com és el cas de Muñagorri Laguía,<sup>806</sup> Mapelli Caffarena i Terradillos Basoco,<sup>807</sup> o López Garrido i García Arán,<sup>808</sup> per exemple.<sup>809</sup> Aquests últims van criticar aquell article però també van

---

ORTS BERENGUER. E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 403.

<sup>805</sup> RIVERA BEIRAS, I., *La cuestión carcelaria. Historia, Epistemología, Derecho y Política penitenciaria*, ob. cit., pàg. 395.

<sup>806</sup> Vid. MUÑAGORRI LAGUÍA, I., "Reflexiones sobre la pena de prisión en el nuevo Código penal: polifuncionalidad e incremento progresivo de la complejidad", en *Estudios penales y criminológicos*, núm. 21, 1998, pàgs. 217 i 218.

<sup>807</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA B. – TERRADILLOS BASOCO, J., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 71.

<sup>808</sup> Vid. LÓPEZ GARRIDO, D. – GARCÍA ARÁN, M., *El Código penal de 1995 y la voluntad del legislador*, Eurojuris, Madrid, 1996.

<sup>809</sup> En relació a les crítiques d'incostitucionalitat de l'article 78 del Codi penal, vid., també, GARCÍA ALBERO, R., "Libro I: título III: Capítulo II (Art. 78)", en QUINTERO OLIVARES, G. (Dir.), *Comentarios al Código penal*,

celebrar que “afortunadament, el Codi penal nou no accepta aquesta tendència neorretribucionista”, tot referint-se al moviment favorable al denominat compliment íntegre i efectiu de les penes. Tanmateix, hi ha altres autors que veuen en aquell article la introducció d’aquesta possibilitat. Així ho van criticar Gimbernat Ordeig<sup>810</sup> i Muñagorri Laguía,<sup>811</sup> entre d’altres. No pensaven el mateix els membres del grup parlamentari Partit Popular. A ells, i únicament a ells, no els semblava bastant restrictiu l’article 78 tal com estava redactat, no veien que permetera el compliment efectiu de les penes. Va ser aquesta la raó principal per la qual aquest grup es va negar a votar a favor de l’aprovació del Codi. El seu rebuig al text va ser ideològic.

Cal tenir en compte, igualment, que van continuar les crítiques a les penes de presó curtes per part de la doctrina, per no complir cap finalitat preventiva, ni d’intimidació ni de resocialització, però sí, en canvi, els inconvenients propis de la presó. De les conseqüències negatives específiques que té o pot tenir el pas per la presó es parlarà en altre moment, ara interessa subratllar que no és estrany que les persones isquen pitjor que van entrar. L’anterior du a afirmar que la imposició de penes d’aquesta classe de durada breu és contrària al principi de prohibició d’excés. No són adequades a fi, ni necessàries ni proporcionals.<sup>812</sup> És per açò que en general es va veure en bons ulls

---

cinquena edició, Thomson Aranzadi, tom I, pàgs. 621 i 622. L’autor critica l’article però descarta que pretensions d’empara tingueren molt d’èxit.

<sup>810</sup> Vid. GIMBERNAT ORDEIG, E., “Crítica ideològica al nuevo Código penal”, *El Mundo*, 24 de maig de 1996, pàg. 4.

<sup>811</sup> Vid. MUÑAGORRI LAGUÍA, I., “Reflexiones sobre la pena de prisión en el nuevo Código penal: polifuncionalidad e incremento progresivo de la complejidad”, cit., pàg. 213.

<sup>812</sup> En relació a les crítiques a les penes de presó curtes, vid., COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T. S., *Derecho Penal Parte General*, ob. cit., pàg. 831; LÓPEZ BARJA DE QUIROGA, J., en el comentari de l’article 33 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C., (Dir.), *Comentarios al Código penal*, vol. I, Bosch, Sabadell, 2007, pàg. 459; MAPELLI CAFFARENA, B. – TERRADILLOS BASOCO, J., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàgs. 72; MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho Penal. Parte General*, vuitena edició, Tirant lo Blanch, València, 2010, pàgs. 510 a 512; ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 402, 402 i 465; QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 710; MIR PUIG, S., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 702 i 703.

que en l'article 36 es fixara un límit mínim de sis mesos. Jescheck fins i tot va afirmar que en aquest punt el Codi penal espanyol resultava especialment avançat dins del moviment internacional de reforma,<sup>813</sup> però cal saber que posteriorment la Recomanació del Consell d'Europa (99)22, de 30 de setembre de 1999 sobre inflació carcerària, va aconsellar evitar les penes de presó inferiors a un any. Cal tenir en compte, així mateix, que tot i que la durada mínima de la pena de presó queda fixada en sis mesos, hi ha supòsits en què aquesta pena pot durar menys temps: quan havent-se substituït la pena privativa de la llibertat el reu incompleix la pena imposada en substitució, i quan s'imposa la responsabilitat personal subsidiària per impagament de multa si el reu no accepta realitzar treballs en benefici de la comunitat.

Val a dir, d'altra banda, que ha de considerar-se un canvi positiu el fet que s'admeta per primera vegada la possibilitat de substituir la pena de presó per altra diferent, igual que també ho és que s'amplie a les penes privatives de llibertat fins a dos anys de durada la possibilitat de condemna condicional, però açò últim no ho és tant si es té en compte que es va rebutjar ampliar la condemna condicional a penes fins a tres anys de durada, tal com es preveia en el projecte de Codi penal, amb una excepció. Pot suspendre's l'execució de la pena de presó d'aquesta durada quan les condemnades són persones que han delinquit a causa de la seua drogodependència.

En qualsevol cas, no obstant les crítiques, i com ha indicat Zugaldía Espinar, "he de reconèixer l'encertat de la dita popular segons la qual 'altre vindrà que bo em farà', o de la Llei de Murphy segons la qual 'quan sembla que ja res pot anar pitjor, empitjorarà'".<sup>814</sup> Cal saber que quan realment comencen a produir-se canvis que definitivament s'allunyen de l'esperit de la Transició i de la Constitució és a partir de l'any 2003. Ja se sap que el Partit Popular no va quedar satisfet amb

---

<sup>813</sup> citat per MIR PUIG, S., *Derecho Penal Parte General*, ob. cit., pàg. 678.

<sup>814</sup> ZUGALDÍA ESPINAR, J.M., "Contrarreforma penal (el annus horribilis de 2003) y el Anteproyecto de reforma del Código penal de 2006", en BUENO ARÚS, F. - GUZMÁN DALBORA, J.L. - SERRANO MAÍLLO, A. (Coords.), *Derecho penal y criminología como fundamento de la política criminal. Estudios en homenaje al profesor Alfonso Serrano Gómez*, Dykinson, Madrid, 2006, pàgs. 1347 a 1382.

L'anomenat Codi penal de la democràcia, però ara cal saber que aquell mai no va rebutjar a modificar-lo radicalment quan tinguera oportunitat per a fer-ho, i l'ocasió perfecta va arribar en aconseguir la majoria absoluta en les eleccions generals de 2000. Van passar tres anys des d'aquesta victòria rotunda, però finalment es van introduir canvis en el sistema de penes, que va quedar irreconeixible. En realitat més que reformes s'han introduït contrareformes. Es reforma l'article 36 per la Llei orgànica 15/2003, de 25 de novembre, per a reduir el límit mínim de la pena de presó, que queda fixat en tres mesos. També es reforma l'article 76, per la Llei orgànica 7/2003, de 30 de juny, per a ampliar el màxim, que arriba als quaranta anys, al qual cal afegir que també es reforma l'article 66 per la Llei 11/2003 de 29 de setembre, per a introduir en l'aparat cinquè l'agreujant de multirreincidència, prevista com a facultativa i a imposar en cas que s'hagen comés tres delictes compresos en el mateix títol i de la mateixa naturalesa, el qual recorda a la previsió del Codi penal de 1932, més que no a la del de 1944. També es trastoca el sistema d'individualització científica, reforma per la qual s'ha vist afectat tant el Codi penal com la Llei orgànica general penitenciària, i es tradueix en una dificultat major per a l'accés al tercer grau i la llibertat condicional. En l'article 36, per la Llei orgànica 7/2003, de 30 de juny, s'introdueix un apartat segon per a exigir que per a accedir al tercer grau quan la pena imposada és superior a cinc anys s'haja complert un període de seguretat, consistent en extingir necessàriament almenys la meitat de la condemna imposada, i estar classificat en tercer grau és un requisit imprescindible per a poder accedir a la llibertat condicional, tal com consta en l'article 90, i juntament a aquest s'exigeixen requisits nous, que ho fan més difícil, sobretot per a determinats col·lectius d'interns, els condemnats per delictes de terrorisme de la secció segona del capítol V del títol XXII del llibre II d'aquest Codi, o per delictes comesos en el si d'organitzacions criminals, els quals també queden exclosos de la possibilitat d'avançar la llibertat condicional prevista en l'article 91. A més, si l'article 78 com estava redactat en el Codi penal aprovat en 1995 ja va ser molt criticat, més ho ha estat des de la reforma introduïda per la Llei orgànica 7/2003, perquè les limitacions allí previstes per a accedir als beneficis penitenciaris i la llibertat condicional s'estenen al tercer grau i els permisos penitenciaris, a més que la seua aplicació deixa de ser facultativa i es converteix en

preceptiva per als supòsits a, b, c i d de l'article 76.1, i que en el cas dels col·lectius de condemnats indicats dalt sols es permet l'aplicació del règim general, per al qual ara a més d'escoltar-se al Ministeri Fiscal també s'ha d'escoltar a Institucions Penitenciàries i la resta de parts, quan quede per complir una cinquena part del límit màxim de compliment de la condemna, en allò referent a l'accés al tercer grau, i quan quede per complir una vuitena part per a la llibertat condicional.

Altre canvi introduït per la Llei orgànica 15/2003 és que desapareix la pena d'arrest de cap de setmana. Aquesta s'imposava com a pena autònoma però també per via de substitució, per a evitar una pena de presó de durada breu. És cert que es va introduir la pena de localització permanent, millor que la d'arrest perquè en principi es compleix al domicili del penat, però va ser concebuda com a pena lleu, sols aplicable a les faltes. Tot i que no únicament, però en cas de delicte el vuit deixat per la desaparició de la pena d'arrest s'ha omplert amb el recurs a la pena nova de presó de tres a sis mesos. Amb tot, aquesta és altra de les contrareformes del 2003.

És cert que en 2003 també es va introduir algun canvi positiu, en concret la possibilitat de suspendre l'execució de la condemna en el cas concret que el reu haja comés el fet delictiu a causa de la seua dependència a les drogues, prevista en l'article 87 i de la qual es parlarà més endavant. Tanmateix, en general s'ha passat de reconèixer els problemes que crea la presó a obviar-los, de subscriure allò de quanta menys presó millor a defensar la idea de tots a la presó. S'ha produït un relançament d'aquesta pena. Ja no importa que pugui ser desocialitzadora, perquè serveix per a inoïtzar els delinqüents. No importa que pugui arribar a convertir-se en una pena inhumana i degradant, o almenys resulta més important satisfer les demandes populars d'un increment del punitivisme, entre altres coses perquè, amb l'ajuda de la manipulació, contribueix a fer creure a la ciutadania que s'està combatent la delinqüència simplement canviant les lleis, sense necessitat d'invertir en l'Administració de Justícia, i ocultant que en paral·lel les xifres de criminalitat continuen creixent.<sup>815</sup>

---

<sup>815</sup> En aquest sentit, vid., GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., "La contrareforma penal de 2003: nueva y vieja política criminal", *Revista Xurídica Galega*, núm. 38, 2003, pàg. 18.

Tampoc preocupa que les reformes introduïdes contribueixen a empitjorar un dels problemes que venen arrossegant les presons, que és el de la massificació. S'han construït macropresons però el problema continua perquè la població penitenciària no ha parat de créixer, almenys fins 2009. La massificació i amuntegament contribueixen a empitjorar les conseqüències que el pas per la presó té per a les persones que la pateixen, a més que fan més difícil la convivència a l'interior de la presó, així com també el treball per part dels professionals que intenten realitzar la seua feina, a banda que s'accelera la deterioració de les instal·lacions, insuficients per a tots, etc. És important subratllar, així mateix, que l'execució de la pena en qüestió suposa per a l'Estat un cost econòmic molt elevat.

Les macropresons van ser i són molt criticades, però a elles fa referència el Reglament penitenciari de 1996 quan es refereix als establiments polivalents, en l'article 12. La regulació d'aquests és, segons alguns autors, un dels motius no explícits o declarats que en mesura major van motivar la creació del Reglament penitenciari nou, l'altre seria l'intent de legalització dels fitxers d'interns d'especial seguiment, amb la diferenciació de dues modalitats de vida dins del règim tancat. Així ho indiquen Mapelli Cafferena<sup>816</sup> i Rivera Beiras.<sup>817</sup> Fins llavors es preveia que els interns considerats extremadament perillosos i els interns classificats com a manifestament inadaptats als règims comuns foren tancats en un mateix centre, però en el Reglament penitenciari de 1996 es preveuen modalitats de vida diferents: una per als primers, en departaments especials de control directe, i altra per als segons, en mòduls o centres de règim tancat. Hi ha, però, altres canvis positius, que en realitat són la majoria. En el Reglament penitenciari de 1996 s'han incorporat les novetats contingudes en el Codi penal de 1995, però també la doctrina consolidada del Tribunal Constitucional en matèries importants, al temps que també s'han tingut en compte les Recomanacions del Consell d'Europa en matèria penitenciària, tot incorporant, sobretot,

---

<sup>816</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., "El Nuevo Reglamento Penitenciario: ¿una herramienta reinsertora?", en *Panóptico*, núm. 3, primavera 1997, pàg. 59.

<sup>817</sup> Vid. RIVERA BEIRAS, I., "La carcel y el sistema penal (en España y en Europa)", cit., pàg 375; del mateix autor *La cuestión carcelaria. Historia, Epistemología, Derecho y Política Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 411 i 502.



les relatives a reclusos estrangers, prestacions sanitàries, educació, així com aquells aspectes de les Normes mínimes europees que encara no tenien reflex jurídic en el Reglament penitenciari. D'altra banda, es parteix d'una concepció nova i més ampla del tractament penitenciari resocialitzador, tot alliberant-se de les influències de la criminologia clínica i que es tradueix en una potenciació i diversificació de l'oferta d'activitats dirigides a la reeducació i reinserció social. També es va voler potenciar el principi d'individualització científica recollit en la Llei orgànica general penitenciària i es regulen formes especials d'execució, tot indicant-se que per a fer el sistema més flexible, perquè així ho exigeix l'execució d'un programa de tractament específic, serà possible adoptar un model d'execució en què puguin combinar-se aspectes característics dels diferents graus. I convé apuntar, igualment, que amb el Reglament penitenciari nou s'obrin les portes de la presó a entitats públiques i privades perquè puguin oferir assistència als interns i s'han donat passos per a facilitar els contactes del pres amb l'exterior a través dels permisos, el règim obert, les comunicacions i visites, però tot i que no conste en el Reglament, continua la política de dispersió dels presos de ETA.

És especialment criticable que continuen acceptant-se els fitxers d'interns d'especial seguiment i la política de dispersió dels presos d'ETA, però al marge d'açò, i que certament no és perfecte, no pot considerar-se el sistema d'execució un mal sistema. Hi ha coses que millorar i no dubte que la majoria dels professionals que treballen a les presons s'esforcen, cadascú al seu terreny, en fer quant poden per a contribuir a la resocialització dels interns, que és la finalitat principal de l'activitat penitenciària, però, per molt que s'avance al terreny penitenciari, poc s'aconseguirà si no es reforma el Codi penal. Com ha indicat García Arán, “no existeix sistema d'execució penal bo sense un sistema de penes bo. Qualsevol intenció o proposta de millora de l'entorn penitenciari té els dies comptats si el sistema penal en el seu conjunt continua optant per la presó com a resposta principal enfront del delictes o si es deixa dominar per la sempre irracional reivindicació de la retribució i el càstig”<sup>818</sup>.

---

<sup>818</sup> GARCÍA ARÁN, M., “La ejecución penitenciaria en una Sociedad canviante: hacia un nuevo modelo”, *La funció social de la política penitenciària, Congrés Penitenciari Internacional 2006*, Generalitat de Catalunya, Departament de

L'any 2010, mentre estava el Partit Socialista en el govern, per Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny, es van introduir reformes noves en el Codi penal, però si algú esperava que per tractar-se d'un govern que es considera progressista intentaria desfer el mal fet i recuperar l'essència del Codi penal que va ser aprovat l'any 1995, durant altre govern socialista, estava equivocat. S'ha de reconèixer com a positiu que es reformara l'article 53.5 per a facilitar el pagament de la pena de multa i evitar no sols l'entrada en presó per no poder pagar, sinó també que la persona passe penúria, o que en rebaixar-se la pena dels delictes contra la salut pública regulats en el capítol tercer del títol XVII del llibre II s'ha contribuït a que per primera vegada en molts anys es reduïska, tot i que lleugerament, la població penitenciària. També és positiu que s'introdueix la possibilitat d'imposar la pena de localització permanent a alguns delictes, però no ho és que s'haja modificat l'article 37.2 perquè conste que en determinats casos és possible que el lloc de compliment no siga el domicili del penat sinó el centre penitenciari més proper al domicili del penat, perquè amb açò es desnaturalitza aquesta pena. Cal saber, igualment, que podria haver-se rebutjar al període de seguretat, però aquest es manté. En principi el seu compliment no és potestatiu sinó facultatiu, però hi ha tres excepcions. Aquell és obligatori quan els condemnats a penes de presó superiors a cinc anys ho són per delictes referents a organitzacions i grups terroristes i delictes de terrorisme del capítol VII del títol XXII del llibre II d'aquest Codi, per delictes comesos al sí d'una organització o grup criminal, o per delictes de l'article 183 i delictes del capítol V del títol VIII del llibre II quan la víctima siga menor de tretze anys. No és possible reconsiderar el compliment íntegre del període de seguretat en cap dels tres casos. El protagonisme de la presó es manté inalterable, no s'eleva el límit mínim ni es disminueix el màxim, no es reforma el tan polèmic article 78, etc. Es comprova que ja no pot esperar-se que així com els governs conservadors adopten un tipus de decisions de política criminal d'orientació conservadora, els governs que es consideren d'esquerra adoptaran decisions progressistes.

Encara hi ha alguna diferència entre aquells i aquests, però és més aparent que real. Durant la discussió de la reforma penal de 2010, el Partit Popular va proposar la incorporació de la pena de cadena perpètua revisable en el Codi. La proposta va ser rebutjada però es va incloure en el programa electoral d'aquell partit, que va guanyar les eleccions de 2011 per majoria absoluta, i també en l'avantprojecte de Llei orgànica de reforma del Codi penal aprovat en juliol de 2012, igual que en el d'octubre del mateix any. Aquest últim, amb algun canvi que no afecta a la pena indicada, ja té la consideració formal de projecte. El passat 23 de setembre el Consell de Ministres va aprovar la remissió a les Corts Generals del projecte de Llei orgànica de reforma del Codi penal. En qualsevol cas, quan dic que no obstant açò la diferència entre els governs de dretes i d'esquerres és més aparent que real és perquè després de les reformes introduïdes en 2003 en els articles 76 i 78 del Codi penal es permet complir a pols en presó fins a quaranta anys, el qual de facto és una pena a cadena perpètua. La reforma la va introduir el Partit Popular quan estava al govern, però el Partit Socialista no va fer res per a tornar a la redacció original. En qualsevol cas, cal advertir que altra de les mesures estrella inclosa en el projecte és la custòdia de seguretat, de fins a deu anys de durada, que s'imposa no com a pena sinó com a mesura de seguretat, imposable a subjectes plenament imputables una vegada extingida la pena. Convé alertar que l'esquema "pena-culpabilitat" d'una banda, i "perillositat – mesura de seguretat" de l'altra, ja va quedar trastocat amb la reforma de 2010, en introduir-se la mesura de seguretat de llibertat vigilada, la imposició de la qual en el projecte enviat a les Corts Generals s'estén a més supòsits. En alguns casos l'esquema serà "culpabilitat + perillositat = pena + mesura de seguretat".

## **2. La pena de presó i la resta de penes privatives de la llibertat en el codi penal i la legislació penitenciària en vigor**

En el Codi penal actual, segons el text original aprovat l'any 1995, s'indicava, en l'article 35, que eren penes privatives de llibertat la de presó, l'arrest de cap de setmana i la responsabilitat personal subsidiària. Des de la reforma introduïda per la Llei orgànica 15/2003, de 25 de novembre, desapareix la d'arrest i s'inclou la de localització

permanent. Siga com siga, hi ha una reducció significativa del ventall de penes de la classe indicada i, a diferència d'allò que havia passat en temps anteriors després d'una simplificació del catàleg de penes, en aquesta ocasió la doctrina no va criticar aquest procedir, sinó al contrari. Com indiquen Cobo del Rosal i Vives Antón, aquella multiplicitat era “residu, sense dubte, de la idea antiga de les penes paral·leles, segons la qual a les diferents modalitats d'injust culpable havien de correspondre també penes distintes pel que fa a les característiques de la seua execució. Operar amb penes de *nomen iuris* diferent, quan aquella denominació distinta no albergava cap variació en la modalitat executiva no semblava tenir molt de sentit”.<sup>819</sup> Quant al reconeixement de manera expressa de la naturalesa privativa de la llibertat de la responsabilitat personal subsidiària, significa, segons Muñoz Conde i García Arán, deixar enrere “els eufemismes i raonaments complicats pels quals s'havia tractat d'evitar aquesta qualificació i crítica consegüent sobre el caràcter desigual de la pena de multa, més greu per a l'insolvent que ha de complir l'arrest per impagament”.<sup>820</sup>

## 2.1. La pena de presó

Segons el text original de Codi penal de 1995 la pena de presó pot imposar-se tant a homes com a dones majors de divuit anys, sense cap distinció per raó de sexe, i a tenor dels articles 13 i 33 tindria la consideració de menys greu si durava tres anys o menys, i s'imposaria als delictes que tenien la mateixa consideració, i es consideraria una pena greu si durava més de tres anys, i s'imposaria en cas d'haver comés un delicte greu. Passa, però, que la Llei orgànica 14/1999, de 9 de juny, ha introduït canvis en aquesta matèria, i actualment la presó té la consideració de pena menys greu quan dura menys de cinc anys, i de pena greu quan té una durada superior a aquesta. Ja se sap que abans de l'entrada en vigor de la Llei orgànica 15/2003, de 25 de novembre, a tenor de l'article 36, el límit mínim de durada de la pena de presó estava fixat en sis mesos però que a partir de llavors va

---

<sup>819</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T. S., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 833.

<sup>820</sup> MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 514, 515 i 524.

quedar fixat en tres mesos. També se sap que en principi el límit màxim de durada de la pena en qüestió és de vint anys, tant abans com després de l'any 2003, i tal com consta en l'article 36, però si en el text original de Codi penal aprovat l'any 1995 en casos excepcionals el límit màxim quedava fixat en trenta anys, després de la reforma operada per la Llei orgànica 7/2003, de 25 de novembre, en supòsits en què hi ha concurs de delictes la durada d'aquella pot arribar als quaranta anys, segons consta en l'article 76.

També relacionat amb la durada de la pena, cal saber que el temps de privació de la llibertat sofert preventivament s'abona a efectes de compliment de condemna. El text originari del Codi indicava, en l'article 58, que s'abonaria íntegrament pel jutge o tribunal sentenciador per al compliment de la pena o penes imposades a la causa en què la privació esmentada ha estat acordada o, si no hi ha privació de la llibertat, de les imposades contra el reu en altres causes, si tenien per objecte fets anteriors al seu ingrés en presó. També s'abonaven totalment, per al compliment de la pena imposada, les privacions de drets acordades cautelament. Després de la reforma introduïda per la Llei orgànica 15/2003, es deia que el temps de privació de la llibertat sofert provisionalment seria abonat a la seua totalitat pel jutge o tribunal sentenciador per al compliment de la pena o penes imposades a la causa en què la pena referida va ser acordada, i que l'abonament de la presó provisional en causa distinta d'aquella altra a la qual es va decretar, seria acordat d'ofici o a petició del penat, i amb comprovació prèvia que no ha estat abonada en altra causa, pel jutge de vigilància penitenciària de la jurisdicció de la qual depenga el centre penitenciari on es trobe el penat, prèvia audiència del Ministeri Fiscal. I continuava indicant que únicament procediria l'abonament de presó provisional soferta en altra causa quan la mesura cautelar referida fóra posterior als fets delictius que motiven la pena a la qual es pretén abonar, i que les regles anteriors s'aplicarien també en relació amb les privacions de drets acordades cautelament. En relació a açò López Barja de Quiroga va comentar que es pretenia que la mesura cautelar soferta fóra sempre abonada, per això que es va permetre fins i tot que s'abonara a causa distinta. L'exigència que els fets siguin anteriors aniria dirigida –continua– a evitar que l'abonament de la presó preventiva es transforme en una espècie de

crèdit al reu enfront de l'Estat. Per a evitar açò el Codi ve a impedir l'abonament de la presó preventiva a causes que tinguen per objecte fets posteriors. No obstant açò, entén que la qüestió ha de referir-se no a que els fets siguen anteriors o posteriors a l'ingrés en presó preventiva del reu sinó a que es tracte de fets posteriors en la sentència ferma mitjançant la qual va resultar l'existència de presó preventiva que abonar, ja que fins a aquest moment no hi ha raó per a pensar que la presó preventiva abonable funciona o pot funcionar com una espècie de dret de crèdit. Posa l'exemple d'una persona (A) que pateix una presó preventiva durant sis mesos, però al judici resulta absoluta. Els sis mesos quedarien sense abonar si fóra impossible imputar-los a una causa distinta. El Codi –explica l'autor– exigeix que aquesta causa estiga relacionada amb fets anteriors a l'ingrés d'aquella persona (A) en presó preventiva, mentre que, segons ell, és més correcte que la limitació faça referència a causes per fets posteriors a la fermesa de la sentència absolutòria, perquè fins a llavors no existeix certesa de l'existència de presó preventiva abonable.<sup>821</sup> La Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny, ha tornat a donar una redacció nova a l'article 58, tot indicant-se ara que el temps de privació de la llibertat sofert provisionalment serà abonat en la seua totalitat pel jutge o tribunal sentenciador per al compliment de la pena o penes imposades en la causa en què aquella privació va ser acordada, llevat que haja coincidit amb qualsevol privació de la llibertat imposada al penat en altra causa, que li haja estat abonada o li siga abonable en aquella. En cap cas un mateix període de privació de la llibertat podrà ser abonat en més d'una causa.

Durant el temps que dura la condemna s'ha d'oferir als interns un tractament penitenciari, els elements del qual estan indicats en l'article 110 del Reglament, a tenor del qual per a aconseguir la meta resocialitzadora l'Administració penitenciari dissenyarà programes formatius orientats a desenvolupar les aptituds dels interns, enriquir els seus coneixements, millorar les seues capacitats tècniques o professionals i compensar les seues mancances, així com utilitzarà els programes i les tècniques de caràcter psicosocial que vagen orientades

---

<sup>821</sup> Vid. LÓPEZ BARJA DE QUIROGA, J., en el comentari a l'article 58, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 566.

a millorar les capacitats dels interns i a abordar les problemàtiques específiques que puguen haver influït en el seu comportament delictiu anterior, i també potenciarà i facilitarà els contactes de l'intern amb l'exterior comptant, sempre que siga possible, amb els recursos de la comunitat com a instruments fonamentals en les tasques de reinserció.

D'altra banda, en relació al lloc de compliment de la pena de presó, cal recordar que continua en vigor la Llei orgànica general penitenciària de 1979, i en els articles 7 a 11 d'aquesta, a banda de diferenciar-se entre establiments de preventius, els de compliment i els especials, s'indica que en principi les penes de presó es compleixen als de la segona classe, que seran de dos tipus, de règim ordinari i obert, i estaran separats els homes de les dones i els joves dels adults. Es diu, igualment, que no obstant això, existiran establiments de compliment de règim tancat o departaments especials per a penats qualificats de perillositat extrema o per a casos d'inadaptació als règims ordinari i obert, apreciats per causes objectives en resolució motivada, a no ser que l'estudi de la personalitat de l'individu pose de manifest la presència d'anomalies o deficiències, ja que en aquest cas s'haurà d'ingressar en un establiment especial. La permanència en aquells sols durarà el temps necessari fins que desapareguen o disminuïsquen les raons o circumstàncies que van determinar el seu ingrés. Cal saber, igualment, que es preveu que en cas que l'internament efectiu pendent no excedisca de sis mesos pugua complir-se en un establiment de preventius. Més detalls en relació als establiments de compliment i el seu règim poden trobar-se en el Reglament Penitenciari de 1996.

En relació als establiments de règim ordinari i el règim d'aquesta classe val a dir, en primer lloc, que en l'article 76.1 del Reglament s'indica que els principis de seguretat, ordre i disciplina tindran la seua raó de ser i el seu límit a l'assoliment d'una convivència ordenada, tot afegint-se en l'apartat 3 que el treball i la formació tindran la consideració d'activitat bàsica a la vida del centre. En l'article 78.1 del Reglament es diu que tots els reclusos estan obligats a respectar l'horari del centre, així com a complir i a col·laborar amb les mesures d'higiene i sanitàries que s'adopten, procurar que les instal·lacions es troben sempre netes i fer un bon ús d'aquestes, tot

concretant-se en l'apartat 2 que els interns estan obligats a realitzar les prestacions personals necessàries per al manteniment del bon ordre, la neteja i la higiene als establiments. Així ho preveu també l'article 29.2 de la Llei orgànica general penitenciària. En relació a l'horari, en l'article 77.2 del Reglament es diu que es garantiran vuit hores de descans nocturn, un mínim de dues hores perquè l'intern pugui dedicar-les a assumptes propis i temps suficient per a atendre a les activitats culturals i terapèutiques i als contactes amb el món exterior. En l'article 79 es fa referència a la importància de fomentar la participació dels interns.

En segon lloc, en relació als establiments de règim obert, en l'article 80.1 del Reglament penitenciari consta que poden ser de tres tipus: centres oberts o d'inserció social, seccions obertes o unitats dependents. En els apartats 2 a 4 s'especifica en què consisteixen aquests establiments. S'indica que el centre obert és un establiment penitenciari que està dedicat a interns classificats en tercer grau de tractament; que la secció oberta depèn administrativament d'un establiment penitenciari polivalent, en els quals es reserva una part destinada a interns de tercer grau; i que les unitats dependents són instal·lacions residencials situades fora dels recintes penitenciaris i incorporades funcionalment a l'Administració penitenciària, mitjançant la col·laboració de les entitats públiques o privades, per a facilitar l'assoliment d'objectius específics de tractament penitenciari del col·lectiu d'interns indicat. En l'article 81.2 consta que allò que determina la destinació concreta als centres o seccions obertes o centres d'inserció social és l'execució del programa individualitzat de tractament penitenciari resocialitzador, i es prenen en consideració, especialment, les possibilitats de vinculació familiar de l'intern i la seua possible repercussió. A l'apartat primer d'aquest article també es diu que el règim d'aquests establiments serà el necessari per a aconseguir una convivència normal en tota col·lectivitat civil, fomentant la responsabilitat i sent norma general l'absència de controls rígids que contradiguen la confiança que inspira el seu funcionament.

Convé apuntar, així mateix, que en l'article 82 està regulat l'anomenat règim obert restringit, pensat, segons figura en l'apartat primer, per als penats classificats en tercer grau amb una peculiar trajectòria delictiva,



personalitat anòmala o condicions personals diverses, però també per als casos en què existisca impossibilitat d'exercir un treball a l'exterior o ho aconselle el seu tractament penitenciari. En aquests casos la junta de tractament podrà establir la modalitat de vida en règim obert adequada per a aquests interns i restringir les eixides a l'exterior, establint les condicions, controls i mitjans de tutela que s'hagen d'observar, si escau, durant aquelles. En l'apartat segon es puntualitza que quan s'acredite que existeix impossibilitat d'exercir un treball remunerat a l'exterior, però conste, previ informe dels serveis socials corresponents, que va a exercir efectivament les tasques de treball domèstic en el seu domicili familiar, es consideraran aquestes com a treball a l'exterior, però sols en el cas de dones penades classificades en tercer grau. Sembla increïble que al final del segle XX, quan es va aprovar el Reglament Penitenciari, encara es fera aquesta distinció de sexes, i que en ple segle XIX el precepte indicat no s'haja rectificat. També es diu, en els apartats 3 i 4 de l'article 82, que es pretén ajudar l'intern a que iniciï la cerca d'un mitjà de subsistència per al futur o, en defecte d'açò, a que trobe alguna associació o institució pública o privada per al seu suport o acolliment en el moment de l'eixida en llibertat, i que aquesta modalitat de vida s'assimilarà, el màxim possible, als principis del règim obert al fet que es refereix l'article 83.

En l'apartat primer de l'article 83 es diu que l'activitat penitenciària en règim obert té per objecte potenciar les capacitats d'inserció social positiva que presenten els penats classificats en tercer grau, a través de tasques de suport i assessorament i la cooperació necessària per a afavorir la seua incorporació progressiva al medi social. En l'apartat segon s'indica que l'exercici d'aquestes funcions es regirà per una sèrie de principis, que són els següents: principi d'atenuació de les mesures de control, sense perjudici de l'establiment de programes de seguiment i avaluació de les activitats realitzades pels interns dins i fora de l'establiment; principi d'autorresponsabilitat, mitjançant l'estímul de la participació dels interns en l'organització de les activitats; principi de normalització social i integració, proporcionant a l'intern, sempre que siga possible, atenció a través dels serveis generals de la comunitat per a facilitar la seua participació plena i responsable a la vida familiar, social i laboral; principi de prevenció per a tractar d'evitar la desestructuració familiar i social; i principi de

coordinació amb quants organismes i institucions públiques o privades actuen en l'atenció i reinserció dels reclusos, promovent criteris comuns d'actuació per a aconseguir la seua integració a la societat.

En l'article 84.1 consta que les modalitats d'organització i funcionament dels establiments de règim obert s'elaboren per la junta de tractament i són aprovades pel Centre Directiu, i en l'apartat segon es preveu la possibilitat d'establir modalitats de vida en aquest règim, a proposta de la junta de tractament, segons les característiques dels interns, de la seua evolució personal, dels graus de control a mantenir durant les seues eixides a l'exterior i de les mesures d'ajuda que necessiten per a atendre a les seues manques. En l'apartat tercer s'afegeix que s'establiran modalitats de vida específiques per a atendre i ajudar aquells interns que al moment d'accedir al tercer grau no disposen de recursos suficients per a desenvolupar una activitat estable en l'exterior o tinguen manques importants al suport familiar o social que dificulten la seua integració.

En tercer lloc, en relació als establiments de règim tancat, en l'article 89 del Reglament es recorda a quins interns són tancats ací i per què, en l'article 90.2 es diu que el règim penitenciari de vida aplicable en aquests es complirà en cel·les individuals i es caracteritzarà per una limitació de les activitats en comú dels interns i per un major control i vigilància, a banda que s'exigeix de manera especial acatar totes les mesures de seguretat, ordre i disciplina que determine el consell de direcció, previ informe de la junta de tractament. També s'adverteix que en cap cas el règim de vida per a aquests interns pot establir limitacions regimentals iguals o superiors a les fixades pel règim de compliment de la sanció d'aïllament en cel·la. Per Reial Decret 419/2011, de 25 de març, es va afegir un apartat tercer a l'article 90 del Reglament, en què s'indica que cal que es dissenye un programa d'intervenció específic que garantisca l'atenció personalitzada als interns que es troben en règim tancat per equips tècnics, especialitzats i estables. En l'apartat primer de l'article 91, sobre les diferents modalitats de vida, es diu que dins del règim tancat s'estableixen dues modalitats en el sistema de vida, segons els interns siguin destinats a centres o mòduls de règim tancat o a departaments especials; en l'apartat segon s'indica que seran destinats ací els penats classificats

en primer grau que mostren una manifesta inadaptació als règims comuns; i en l'apartat tercer que seran destinats a departaments especials els penats classificats en primer grau que hagen protagonitzat o induït alteracions del règim molt greus, que hagen posat en perill la vida o integritat dels funcionaris, autoritats, altres interns o persones alienes a la Institució, tant dins com fora dels establiments, i en les quals s'evidencie una perillositat extrema. En l'article 92.1 consta que l'assignació de les modalitats de vida indicades serà acordada per la junta de tractament, previ informe de l'equip tècnic, i autoritzada pel Centre Directiu, i en l'apartat segon es diu que quan es donen mostres d'evolució positiva es proposarà la reassignació de la modalitat en el sistema de vida dels penats destinats en departaments especials, per al qual es ponderaran, entre altres, factors com els següents: interès per la participació i col·laboració en les activitats programades; cancel·lació de sancions o absència de les mateixes durant períodes perllongats de temps; i una adequada relació amb els altres. En l'apartat tercer també consta que l'assignació de modalitat de vida es revisarà en el termini màxim de tres mesos, es notificarà a l'intern i s'annotarà en el seu expedient personal. En l'apartat quart, introduït pel Reial Decret 419/2011, de 25 de març, s'afegeix que quan l'intern siga menor de vint-i-un anys, tota revisió, de modalitat de vida o de grau, si supera els sis mesos de permanència en el mateix règim de vida serà remesa al Centre Directiu per a la seua resolució, al qual també es remeten els acords sobre l'assignació de modalitat o revisió de grau que no es prenguen per unanimitat.

D'altra banda, més coses específiques de la modalitat de vida en departaments especials figuren en l'article 93 del Reglament, en què es diu, en l'apartat primer, que s'ajustarà a una sèrie de normes, a saber: a) els interns gaudiran, com a mínim, de tres hores diàries d'eixida al pati, nombre que podrà ampliar-se fins a tres hores més per a la realització d'activitats programades; b) diàriament haurà de practicar-se registre de les cel·les i escorcoll dels interns, a banda que quan existisquen sospites fundades que l'intern posseeix objectes prohibits i raons d'urgència exigisquen una actuació immediata, es podrà recórrer al nu integral per ordre motivada del cap de serveis, informant al director; c) durant les eixides al pati no podran romandre, en cap cas, més de dos interns junts, nombre que podrà augmentar-se

fins a un màxim de cinc per a l'execució d'activitats programades; d) els serveis mèdics programaran les visites periòdiques a aquests interns, informant al director sobre el seu estat de salut; e) el consell de direcció elaborarà les normes de règim interior sobre serveis de barberia, dutxes, perruqueria, economat, distribució de menjars, neteja de cel·les i dependències comunes, disposició de llibres, revistes, periòdics i aparells de radi i televisió i sobre les robes i estris que podran disposar els interns en les seues cel·les; f) per a aquests departaments especials es dissenyarà un model d'intervenció i programes genèrics de tractament ajustats a les necessitats de règim, que estaran orientats a aconseguir la progressiva adaptació de l'intern a la vida en règim ordinari, així com a l'incentivació d'aquells factors positius de la conducta que puguen servir d'al·licient per a la reintegració i reinserció social de l'intern, designant-se el personal necessari a tal fi. En l'apartat segon de l'article 93 es diu que les normes de règim interior elaborades pel consell de direcció, així com els programes als quals fa referència l'apartat anterior, seran remeses al Centre Directiu per a la seua modificació o aprovació. Finalment, pel que fa a la modalitat de vida en mòduls o centres tancats, en l'article 94 consten les normes a les quals ha d'ajustar-se, que s'indiquen a continuació: a) els interns gaudiran com a mínim de quatre hores diàries de vida en comú, horari que podrà augmentar-se fins a tres hores més per a la realització d'activitats prèviament programades; b) el nombre d'interns que, de forma conjunta, podran realitzar activitats en grup, serà determinat pel consell de direcció, previ informe de la junta de tractament, amb un mínim de cinc interns; i c) la junta de tractament programarà detalladament les diferents activitats culturals, esportives, recreatives o formatives, laborals o ocupacionals que se sotmetran a l'aprovació del consell de direcció. Aquests programes es remetran al Centre Directiu per a la seua autorització i seguiment.

També en relació al lloc de compliment, convé recordar, d'una banda, que en l'article 12 de la Llei orgànica general penitenciària s'indica que l'Administració penitenciària ha de fixar la ubicació dels establiments dintre de les àrees territorials que es designen i que en tot cas, cal procurar que cada una en tinga el nombre suficient per a satisfer les necessitats penitenciàries i evitar el desarrelament social

dels penats;<sup>822</sup> i d'altra banda, també cal recordar que el Reglament penitenciari de 1996 fa referència en l'article 12 a l'existència d'establiments polivalents, que permeten gestionar dins d'un mateix recinte penitenciari a reclusos que pertanyen a graus diferents de classificació o règims penitenciaris diferents, tot incorporant el principi de separació interior en departaments, mòduls o unitats homògenes. També estan preparats per a l'aplicació d'algunes formes especials d'execució, hi ha departaments per a joves, unitats psiquiàtriques, unitats de mares i departaments mixtes.

D'altra banda, en relació a les penes accessòries a imposar, val a dir que la pena de presó igual o superior a deu anys du aparellada la d'inhabilitació absoluta durant el temps de la condemna, llevat que aquesta ja s'haja imposat com a pena principal per al supòsit de què es tracte, i , també, des de l'entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny, el jutge pot imposar la inhabilitació especial per a l'exercici de la pàtria potestat, tutela, curatela, guarda o acollida, o bé la privació de la pàtria potestat quan aquests drets tinguen relació directa amb el delictes comés, tot exigint-se, a més, que aquesta vinculació estiga determinada expressament en la sentència. Així consta en l'article 55. Quan la durada de la presó és inferior a deu anys, en el text original del Codi penal es deia, en l'article 56, que els jutges o tribunals imposarien, atesa la gravetat del delictes, com a penes accessòries, alguna de les següents: suspensió d'ocupació o càrrec públic, inhabilitació especial per al dret de sufragi passiu durant el temps de la condemna o inhabilitació especial per a ocupació o càrrec públic, professió, ofici, indústria o comerç o qualsevol altre dret, si aquests han tingut una relació directa i causal amb el delictes comés, vinculació que s'haurà de determinar expressament en la sentència. Des de la reforma operada per la Llei orgànica 15/2003 es diu que açò serà així sense perjudici d'allò disposat en l'article 579 del Codi, a banda que s'afegeix una apartat segon en l'article 56 en el qual s'indica que allò previst en aquest article s'entén sense perjudici de l'aplicació d'allò disposat en altres preceptes d'aquest Codi respecte de la imposició d'aquestes penes. Altra reforma arriba per la Llei orgànica 5/2010, que ha afegit en l'article 56.1 com a pena accessòria

---

<sup>822</sup> Article 12 de la Llei orgànica general penitenciària 1/1979.

a imposar la d'inhabilitació especial per a l'exercici de la pàtria potestat, tutela, curatela, guarda o acollida o qualsevol altre dret, i la privació de la pàtria potestat, si aquests drets han tingut relació directa amb el delicte comés i així consta expressament en la sentència. En relació a l'article 579, que va ser modificat per la Llei orgànica 7/2000, de 22 de desembre, en l'apartat segon es diu que els responsables dels delictes de terrorisme, sense perjudici de les penes que corresponguen a tenor dels articles precedents, també han de ser castigats amb la pena d'inhabilitació absoluta per un temps superior entre sis i vint anys al de la durada de la pena de privació de llibertat imposada en la sentència, atenint proporcionalment a la gravetat del delicte, el nombre dels comesos i a les circumstàncies que concòrreguen en el delinqüent.

També continua l'obligació de fer front a la responsabilitat civil, de reparació del dany i també la de pagar les costes processals, i continuen previstes, igualment, una sèrie de conseqüències accessòries. En relació a la responsabilitat civil, segons els articles 109 i següents del Codi penal, l'execució d'un fet descrit en la llei com a delicte o com a falta obliga a reparar, als termes prevists en les lleis, els danys i perjudicis causats. El perjudicat podrà optar, en tot cas, per exigir la responsabilitat civil davant la jurisdicció civil i, en tot cas, comprèn la restitució, la reparació del dany i la indemnització dels perjudicis materials i morals. Consta, igualment, en relació a la restitució, que haurà de tornar-se, sempre que siga possible, el mateix bé, tot abonant el deterioració i menyscapte que el jutge o tribunal determine, i serà així fins i tot quan el bé està en poder d'un tercer i aquest l'haja adquirit legalment i de bona fe, encara que aquesta persona tindrà dret de repetició contra qui corresponga, i si escau, el de ser indemnitzat pel responsable civil del delicte o falta. Hi ha, però, una excepció, en el cas que el tercer haja adquirit el bé en la forma i amb els requisits establerts per les lleis per a fer-lo irreivindicable.

En relació a la reparació del dany, podrà consistir en obligacions de donar, de fer o de no fer, i serà establerta pel jutge o tribunal en funció de la naturalesa del dany i les condicions personals i patrimonials del culpable, tot determinant si ha de ser ell o poden executar-se a la seua costa. I en relació a la indemnització de perjudicis materials i morals,

comprenderà a banda dels causats a l'agreuja, aquells que s'han irrogat a les seues famílies o a tercers. S'adverteix, així mateix, en relació als danys i perjudicis, que si la víctima contribueix amb la seua conducta a la producció d'aquells, el jutge o tribunal podrà moderar l'import de reparació o indemnització.

D'altra banda, en relació a les costes processals, en els articles 123 i 124 s'indica que s'entendran imposades per la llei als criminalment responsables de tot delictes o falta, i que comprendran els drets i les indemnitzacions ocasionats a les actuacions judicials. Sempre s'inclouran els honoraris de l'acusació particular als delictes només perseguibles a instància de part.

I per últim, en relació a les conseqüències accessòries, en l'article 127 es preveu que tota pena que s'imposa per delictes o falta dolosos durà aparellada la pèrdua dels efectes que d'aquells provenen i dels bens, mitjans o instruments amb que s'haja preparat o executat, així com dels guanys provinents del delictes o falta, amb independència de les transformacions que hagen pogut experimentar. Es procedirà al decomís, a no ser que pertanyen a un tercer de bona fe no responsable del delictes que els haja adquirit legalment. Els bens decomissats es vendran, si són de lícit comerç, tot aplicant-se el seu producte a cobrir les responsabilitats civils del penat, si la llei no preveu altra cosa i, si no ho són, se'ls donarà el destí que es dispose reglamentàriament i, en el seu defecte, s'inutilitzaran. A més, des de la reforma introduïda per la Llei orgànica 15/2003, de 25 de novembre, s'indica que en cas de no ser possible el decomís dels bens, s'acordarà el decomís per un valor equivalent d'altres bens que pertanyen als criminalment responsables del fet, i que el jutge o tribunal podrà acordar el decomís fins i tot quan no s'imposa cap pena a la persona per estar exempta de responsabilitat criminal o per haver-se extingit, en aquest darrer cas, sempre que quede demostrada la situació patrimonial il·lícita. En l'article 128 es diu que quan es tracte d'efectes i instruments decomissats de començ lícit i el seu valor no guarde proporció amb la naturalesa o gravetat de la infracció penal, o s'hagen satisfet completament les responsabilitats civils, podrà el jutge o tribunal no decretar el decomís, o decretar-lo parcialment. I també consta en l'article 129, redactat segons la Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny,

que en cas de delictes o faltes comesos al si, amb la col·laboració, a través o per mitjà d'empreses, organitzacions, grups o qualsevol altra classe d'entitats o agrupacions de persones que, per manca de personalitat jurídica, no estiguen compreses en l'article 31 bis d'aquest Codi, el jutge o tribunal podrà imposar motivadament a aquestes empreses, organitzacions, grups, entitats o agrupacions una o diverses conseqüències accessòries a la pena que corresponga a l'autor del delicte, amb el contingut previst en les lletres c) a g) de l'apartat 7 de l'article 33, introduït en la reforma de 2010, que són les següents: suspensió de les seues activitats per un termini que no podrà excedir de cinc anys; clausura dels seus locals i establiments per un termini que no podrà excedir de cinc anys; prohibició de realitzar en el futur les activitats en l'exercici de les quals s'haja comés, afavorit o encobert el delicte, prohibició que podrà ser temporal o definitiva i en el primer cas el termini no podrà excedir de quinze anys; inhabilitació per a obtenir subvencions i ajudes públiques, per a contractar amb el sector públic i per a gaudir de beneficis i incentius fiscals o de la Seguretat Social, per un termini que no podrà excedir de quinze anys; i intervenció judicial per a salvaguardar els drets dels treballadors o dels creditors pel temps que s'estime necessari, que no podrà excedir de cinc anys. D'altra banda, també podrà acordar-se la prohibició definitiva de dur a terme qualsevol activitat, encara que siga lícita. En qualsevol cas, s'adverteix que aquestes conseqüències accessòries només podran imposar-se quan el Codi penal ho preveja expressament, o quan es tracte d'algun dels delictes o faltes pels quals aquell permet exigir responsabilitat penal a les persones jurídiques.

Cal tenir en compte, igualment, i ja per últim, que per Llei orgànica 5/2010 s'introdueix un apartat tercer en l'article 579 en què s'indica que als condemnats amb pena privativa de llibertat per delictes relacionats amb el terrorisme també se'ls imposarà una mesura de seguretat consistent en la llibertat vigilada, que s'executarà amb posterioritat a la pena privativa de la llibertat. Si els condemnats ho són a pena greu privativa de la llibertat per un o més delictes d'aquesta classe aquella mesura durarà de cinc a deu anys, i d'un a cinc anys si la pena privativa de la llibertat és menys greu. La llibertat vigilada també s'imposa als condemnats a pena de presó per un o més delictes contra la llibertat i indemnitat sexuals, i durarà de cinc a deu



anys, si algun dels delictes és greu, i d'un a cinc anys, si es tracta d'un o més delictes menys greus. En aquest darrer cas, quan es tracte d'un sol delicte comés per un delinqüent primari, el tribunal podrà imposar o no aquella mesura en atenció a la menor perillositat de l'autor. Així consta en l'article 192.1 del Codi penal després de la reforma introduïda per la Llei orgànica 5/2010. En el projecte de Llei orgànica de reforma del Codi penal enviat a les Corts Generals en setembre de 2013 es preveu estendre la llibertat vigilada i la imposició, prèvia a la d'aquesta, d'altra mesura de seguretat, en aquest cas no restrictiva sinó privativa de llibertat: la custòdia de seguretat.

## 2.2. La pena d'arrest de cap de setmana

Eren destinataris de la pena d'arrest tant els homes com les dones, majors de divuit anys –perquè els menors d'aquesta edat, com se sap, no són responsables segons aquest Codi sinó que ho són segons allò indicat en la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal del menor. Aquesta pena va ser una de les novetats previstes en el Codi penal aprovat l'any 1995, i venia propugnant-se des dels inicis del procés reformador, tot i que en 2003 desapareix del catàleg de penes.

En el text original del Codi penal de 1995 l'arrest apareixia com a pena principal en l'article 37 i com a accessòria en l'article 88, i amb la seua introducció es pretenia omplir el buit deixat per la desaparició de les penes de presó curtes.<sup>823</sup>

En els apartats 1 i 2 de l'article 37 del text original del Codi penal s'indicava que quan la pena d'arrest s'imposava com a substitutiva

---

<sup>823</sup>Vid. COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T., *Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 835; PÉREZ DEL VALLE, C., “La función del arresto de fin de semana en el sistema penal. Una perspectiva fenomenológica”, en PÉREZ DEL VALLE – GONZÁLEZ RIVERO – SÁNCHEZ- VERA, *El arresto de fin de semana en la Legislación española. Problemas de fundamentación en una perspectiva práctica y alternativas a la situación actual*, Dykinson, Madrid, 2002, pàgs. 36, 37 i 39; VÁZQUEZ GONZÁLEZ, C., “La reforma del sistema de penas por la LO 15/2003 (Especial referencia a la supresión de la pena de arresto de fin de semana y su sustitución por la nueva pena de localización permanente)”, *Revista de Derecho penal y Criminología*, segunda época, núm. extraordinari 2(2004), pàg. 530.

d'altra privativa de llibertat la seua durada seria la resultant de l'aplicació de les regles contingudes en l'article 88, a tenor del primer apartat qual cada setmana de presó podria substituir-se per dos caps de setmana d'arrest. En cas d'imposar-se com a principal, segons aquell article tindria una durada mínima de trenta-sis hores, que equivaldria a dos dies de privació de llibertat, a complir en cap de setmana, i que com a màxim podrien imposar-se vint-i-quatre caps de setmana d'arrest. Es preveia, igualment, que si les circumstàncies ho aconsellaven, el jutge o tribunal sentenciador poguera ordenar, amb l'acord previ del reu i escoltat el Ministeri Fiscal, que es complira altres dies diferents als del cap de setmana. Excepte en aquests casos en el Codi es preveia com a dies de compliment el divendres, dissabte o diumenge, i el lloc de compliment seria la presó més propera al domicili del penat o, en cas de no haver-se al partit judicial d'aquell, en dipòsit municipal, però en el Reial Decret 690/1996, de 26 d'abril, que establia les circumstàncies d'execució de la pena ací estudiada, es deia que l'ingrés del penat a l'establiment penitenciari o al dipòsit municipal de detinguts per complir l'arrest s'havia de fer entre les vuit del matí de divendres i les dotze del migdia de dissabte. A partir d'aquesta hora no s'havia d'admetre cap ingrés. S'explicava, igualment, que per a un control més adequat i un ordre millor de l'establiment o del dipòsit no s'havien d'admetre ingressos entre les dotze de la nit de divendres i les vuit del matí de dissabte. Si el penat es presentava en aquest interval horari, calia fer-li saber que ho havia de fer a les vuit hores de dissabte, i calia fer constar aquest punt en la diligència oportuna. Si el penat es presentava passades les dotze del migdia de dissabte, calia fer-ho constar en una acta en què s'havia d'indicar, expressament, l'hora en què s'havia produït i les raons que havia al·legat per a justificar l'endarreriment, i s'havia de transmetre immediatament a l'autoritat judicial de la qual depenguera i lliurar-ne una còpia a l'interessat. Així constava en l'article 13 del Reial Decret de 1996.

Aquesta pena en principi té l'avantatge que no obliga al penat a suspendre els seus vincles familiars ni la seua relació laboral i, per tant, es corregeixen alguns efectes desocialitzadors de la pena curta de

presó continuada,<sup>824</sup> però cal tenir en compte, a banda que s'imposava com a pena en casos que duen aparellada obligatòriament com a pena accessòria la d'inhabilitació per a l'exercici de professió, ofici o carrer –que era l'única que podia dur aparellada, encara que també s'havia de fer front a la responsabilitat civil i pagar les costes processals–, que en l'article 37.3 es preveia que en cas que el condemnat s'absentara en dues ocasions sense justificació el jutge de vigilància, a banda de deduir testimoni per trencament de condemna, poguera acordar que l'arrest es complira ininterrompudament.<sup>825</sup> A més, aquest era l'únic cas en què el Codi preveia la possibilitat de compliment ininterromput però a la pràctica hi havia altres casos en què passava així, bé perquè així ho sol·licitava el condemnat, bé perquè el reu havia estat condemnat a una o diverses penes de presó per altres delictes.<sup>826</sup> Açò podia convertir l'arrest en una pena més dura i nociva que la de presó de durada curta. Era així perquè, segons constava en l'article 17 del Reial Decret 690/1996, aquella pena s'havia de complir en cel·la individual i en règim d'aïllament, és a dir, amb separació absoluta de la resta dels detinguts, presos o penats que pogueren trobar-se al

---

<sup>824</sup>Vid. HIGUERA GUIMERÁ, J. F., “La pena de arresto de fin de semana en el Anteproyecto de Código penal español de 1992”, en *Política criminal y reforma penal (Homenaje a la memoria del prof. Dr. D. Juan del Rosal)*, Edersa, Madrid, 1993, pàgs. 706 i 707; LORENZO SALGADO, J. M., “Penas privativas de libertad. Referencia especial al arresto de fin de semana”, cit., pàg. 40; LANDROVE DÍAZ, G., “La reforma del arsenal punitivo español”, *Diario La Ley*, divendres 12 de diciembre de 2003, pàg. 3; VÁZQUEZ GONZÁLEZ, C., “La reforma del sistema de penas por la LO 15/2003 (Especial referencia a la supresión de la pena de arresto de fin de semana y su sustitución por la nueva pena de localización permanente)”, cit., pàg. 531; CERESO MIR, J., “Los fines de la pena en la Constitución y en el Código Penal, después de las reformas del año 2003”, en *Homenaje al profesor Dr. Gonzalo Rodríguez Mourullo*, Thomson – Civitas, Navarra, 2005, pàg. 228; MAPELLI CAFFARENA, B. – TERRADILLOS BASOCO, J., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàgs. 72 i 73.

<sup>825</sup> Com el compliment depenia de la presentació voluntària dels penats al centre assignat els nivells d'incompliment eren alts i s'incoaren molts procediments per trencament de condemna. Vid. GRANADOS PÉREZ, C., en el comentari de l'article 35 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C., (Dir.), *Comentarios al Código penal*, vol. I, ob. cit., pag 467.

<sup>826</sup> Vid. GRACIA MARTÍN, L. – BOLDOVA PASAMAR, M.A. – ALASTUEY DOBÓN, M.C., *Lecciones de consecuencias jurídicas del delito*, segona edició, Tirant lo Blanch, València, 2000, pàg. 65 i 66; CERESO MIR, J., “Los fines de la pena en la Constitución y en el Código Penal, después de las reformas del año 2003”, cit., pàg. 229

mateix centre o dipòsit municipal i que no podia abandonar la cel·la llevat del supòsit que se li hi haguera assenyalat alguna mesura establerta en el Codi penal que s'haguera de fer efectiva durant el període d'arrest i per a gaudir dels períodes de passeig. Segons Higuera així ho va sol·licitar la doctrina espanyola, per a evitar que el compliment de la pena d'arrest es convertira en una tertúlia o cafè de delinqüents.<sup>827</sup> També tenien dret a accedir als serveis d'economat i biblioteca, segons constava en l'article 18 d'aquell Reial Decret, així com a disposar de televisió i ràdio a la seua costa.<sup>828</sup>

Alguns autors a l'avantatge de ser menys desocialitzadora que la pena de presó n'afegien un altre, i és que, segons deien, sense arribar a pertorbar les relacions socials o laborals del penat es pot produir en aquest un efecte *shock* de cridar l'atenció, d'intimidació de cara al futur.<sup>829</sup> Tanmateix, hi ha altres que, en canvi, alerten del perill que es produísca l'efecte contrari, és a dir, que pot passar que la persona perda la por a la presó, i quan una persona perd la por a anar a la presó el perill de tornar a ella i de reincidir és més gran.<sup>830</sup>

A la pràctica la pena d'arrest es va imposar poc com a pena principal i sobretot va servir com una alternativa a les altres penes alternatives a la de presó –multa i treballs en benefici de la comunitat. Varona ho va

---

<sup>827</sup> Vid. HIGUERA GUIMERÁ, J. F., “La pena de arresto de fin de semana en el Anteproyecto de Código penal español de 1992”, cit., pàg. 710.

<sup>828</sup> Segons un estudi realitzat amb 149 individus condemnats a pena d'arrest per part de la Central Penitenciària d'Observació l'any 1999, el 58,4% del temps (amb dues o més hores) s'invertia passejant, a veure la televisió dedicaven el 30,9% del temps i a anar a la biblioteca el 10,7%. Vid. TÉLLEZ AGUILERA, A. – ROMERO REINARES, A. – MURCIEGO PÉREZ, M., “El arresto de fin de semana. Estudio jurídico, social y psicológico”, en *Estudios e investigaciones de la Central Penitenciaria de Observación*, Ministerio del Interior, Madrid, 2001, pàgs. 144 i 145.

<sup>829</sup> En relació a l'efecte de *shock* intimidatori Vid., LÓPEZ REY, M., “Análisis político criminal del Proyecto oficial de Código penal español”, en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, tom XXXIV, fasc. II, maig – agost, 1980, pàg. 326; MAPELLI CAFFARENA, B. – TERRADILLOS BASOCO, J., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàgs. 72 i 73; CERESO MIR, J., “Los fines de la pena en la Constitución y en el Código Penal, después de las reformas del año 2003”, cit., pàg. 228.

<sup>830</sup> Vid. SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 504.

denominar “efecte desplaçament”.<sup>831</sup> Cal tenir en compte que era estrany trobar presons amb lloc disponible per als arrestats i que molts dipòsits municipals es trobaven en un estat lamentable, i això sense parlar de les mancances de personal, el qual va influir en alguns jutges a l’hora d’imposar aquesta pena en partits judicials on hi havia aquestes mancances.<sup>832</sup> Tampoc era estrany que no obstant imposar-se, aquella pena no arribara a executar-se, i aquesta circumstància va ser al·legada pel llavors Ministre de Justícia en compareixença de data de 29 de maig davant el plenari del Congrés dels Diputats per a explicar per què es pretenia la seua desaparició. Va adduir que no s’havien pogut executar més de quaranta mil penes d’aquesta naturalesa, que en el 55% dels fets delictius tenien pena zero, perquè en no poder aplicar-se la pena entraven per una porta i eixien per l’altra. En relació a açò reproduisc un comentari de González Cussac: “Feia temps que no assistia a una petició tan subtil de cessament, ja que supose que la responsabilitat per la inexistència de mitjans materials i personals continua essent exclusivament del Ministeri de Justícia i en general del Govern. També va obviar explicar que el 55% d’aquells que va anomenar ‘fets delictius’, corresponen a faltes, no a delictes. Tanmateix, malgrat el meu estupor, probablement des d’altres perspectives que no assolisc, tal vegada de naturalesa *animista*, la culpa és de la mateixa pena en si, i no dels responsables en garantir els mitjans per al seu compliment”.<sup>833</sup> Finalment, la Llei

---

<sup>831</sup> Vid. VARONA, D. “El arresto de fin de semana: lecciones a aprender de su breve historia. (Sobre las razones y excusas para su reforma)”, en *Revista de Derecho penal y Criminología*, segona època, núm. 13, 2004, pàgs. 50 a 52. Vid., també, TÉLLEZ AGUILERA, A. – ROMERO REINARES, A. – MURCIEGO PÉREZ, M., “El arresto de fin de semana. Estudio jurídico, social y psicológico”, cit., pàg. 134; VÁZQUEZ GONZÁLEZ, C., “La reforma del sistema de penas por la LO 15/2003 (Especial referencia a la supresión de la pena de arresto de fin de semana y su sustitución por la nueva pena de localización permanente)”, cit., pàgs. 534 i 535.

<sup>832</sup> Vid. LANDROVE DÍAZ, G., “La reforma del arsenal punitivo español”, cit., pàg. 3; VÁZQUEZ GONZÁLEZ, C., “La reforma del sistema de penas por la LO 15/2003 (Especial referencia a la supresión de la pena de arresto de fin de semana y su sustitución por la nueva pena de localización permanente)”, cit., pàg. 537.

<sup>833</sup> GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., “La contrareforma penal de 2003: nueva y vieja política criminal”, cit., pàg. 20, nota 13.

orgànica 15/2003, de 25 de novembre, va fer desaparèixer l'arrest del catàleg de penes del Codi penal.

La pena d'arrest no era una pena perfecta però podria haver-se mantingut amb algunes modificacions, sense permetre deformacions o la seua desnaturalització i invertint recursos personals i materials, però es va preferir la seua abolicció. Si l'any 1995 amb l'arrest es pretenia omplir el buit deixat per les penes de presó curtes, en 2003 les penes de presó curtes venen a ocupar el lloc de la d'arrest.

### **2.3. La pena de localització permanent**

La pena de localització permanent, també privativa de la llibertat, pot imposar-se, com la resta, a totes les persones majors de divuit anys que cometen una infracció penal que la duga aparellada, a les quals també els afecta l'obligació de fer front a la responsabilitat civil i de pagar les costes processals i també se'ls poden imposar les conseqüències accessòries a les quals s'ha fet referència en comentar la pena de presó. La pena de localització permanent va ser introduïda per la Llei orgànica 15/2003, de 25 de novembre, tot i que com es reconeix a l'exposició de motius en realitat no és una pena nova, sinó que té el seu origen de la pena d'arrest domiciliari. A tenor de l'article 33 del Codi penal segons la redacció donada per aquella Llei orgànica, tenia la consideració de pena lleu. Quedava reservada a les faltes. A partir de l'entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny, també és possible aplicar-la en cas de delictes. Altre canvi introduït altera la seua durada. En 2003 es va establir que la pena de localització permanent no podia excedir de dotze dies i en 2010 el límit màxim s'amplia a sis mesos. Si dura d'un dia a tres mesos té la consideració de lleu i si dura tres mesos i un dia fins a sis mesos de menys greu. La durada màxima d'aquesta pena també consta en l'article 37.1 del Codi penal, que ha estat modificat tant per les dues Lleis orgàniques de reforma del Codi penal indicades dalt.

Com destaca Granados Pérez, malgrat la seua nomenclatura equívoca, aquesta pena no pot articular-se com un control continuat a través dels mitjans tecnològics que permeta simultàniament al penat la llibertat de desplaçament espacial, per això que hauria estat més esclaridor,

segons ell, denominar-la arrest en lloc determinat.<sup>834</sup> En l'article 37.1, segons la redacció donada en 2003, constava que el compliment d'aquesta pena obliga al penat a romandre en el seu domicili o en lloc determinat fixat pel jutge en la sentència o posteriorment en interlocutòria motivada, però des de 2010 es preveu la possibilitat que quan la pena de localització permanent s'imposa com a principal, en atenció a la reiteració en la comissió de la infracció i quan així ho dispose expressament el precepte concret aplicable, el jutge acorde en sentència que el lloc de compliment siga el centre penitenciari més proper al domicili del penat i els dies de compliment en dissabte, en diumenge i els dies festius. També en la resta dels casos es permet que el jutge o tribunal sentenciador, després d'escoltar el Ministeri Fiscal, pugui acordar que la condemna haja de complir-se durant els dissabtes i diumenges o de forma no continuada, si el reu ho sol·licita i les circumstàncies ho aconsellen. Així consta en l'article 37.2. Cal tenir en compte que amb açò es pretenia trastocar el mínim possible la vida familiar i laboral dels condemnats, tot i que també era aquesta la raó per la qual s'excloïa el compliment de la pena en presó i no se li negava la possibilitat de disposar lliurement del seu temps, comunicar-se amb altres persones o rebre totes les visites que desitjaren.<sup>835</sup>

Tot i que després de la reforma introduïda en 2003 es deia que el lloc de compliment seria el domicili del condemnat o altre assenyalat pel jutge, la doctrina es va mostrar contrària a que aquell altre lloc fóra una presó o dipòsit municipal,<sup>836</sup> i també ho va fer la Fiscalia General

---

<sup>834</sup> Vid. GRANADOS PÉREZ, C., en el comentari de l'article 35 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, ob. cit., pags. 469 i 470.

<sup>835</sup> Vid. l'Informe del Consell General del Poder Judicial de 26 de març de 2003 i la Circular de la Fiscalia General de l'Estat 2/2004, de 22 de desembre. Vid., també VÁZQUEZ GONZÁLEZ, C., "La reforma del sistema de penas por la LO 15/2003 (Especial referencia a la supresión de la pena de arresto de fin de semana y su sustitución por la nueva pena de localización permanente)", cit., pàg. 540).

<sup>836</sup> Vid. GRACIA MARTÍN L., "El sistema de penas en el Código penal español", cit.; VÁZQUEZ GONZÁLEZ, C., "La reforma del sistema de penas por la LO 15/2003 (Especial referencia a la supresión de la pena de arresto de fin de semana y su sustitución por la nueva pena de localización permanente)", cit., pàg. 540; GARCÍA ALBERO, R., "Libro I: Título III: Capítulo I (Art. 37)", en QUINTERO OLIVARES, G. (Dir.), *Comentarios al nuevo Código penal*, ob. cit., pags. 457 i 358.

de l'Estat. Aquesta en Circular 2/2004, de 22 de desembre, ordenava als fiscals que rebutjaren la possibilitat de sol·licitar que la pena es complira en un centre penitenciari o dipòsit municipal. La raó donada era que aquesta opció desnaturalitzaria la pena de localització permanent, l'essència de la qual radica en què la privació de la llibertat s'execute al propi domicili o a lloc anàleg per a evitar els inconvenients de l'ingrés penitenciari, que també els té l'ingrés en un dipòsit municipal de detinguts. Però, què fer en el cas dels sense sostre o en cas d'impossibilitat d'execució pràctica de la pena al domicili del penat quan tampoc existeix altre lloc equivalent?. En aquella Circular de 2004 s'instava als fiscals a tractar d'esclarir aquest punt durant la fase d'interrogatori durant el judici, i que en cas de ser així optaren per sol·licitar la pena alternativa prevista en el tipus corresponent. Ni tan sols en aquests casos el lloc de compliment podia ser una presó o dipòsit municipal, com s'ha dit, per a no desnaturalitzar la pena de localització permanent.<sup>837</sup> Seguint aquest argument, la reforma introduïda per la Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny, ha desnaturalitzat aquesta pena, ja que, com s'ha dit, permet el compliment en una presó.

D'altra banda, en els apartats tercer i quart de l'article 37 del Codi penal es diu que si el condemnat incompleix la pena, el jutge o tribunal sentenciador deduirà testimoni per a procedir d'acord a allò previst en l'article 468, per trencament de la condemna, i que per a garantir el compliment efectiu aquell podrà acordar l'ús de mitjans mecànics o electrònics que permeten la localització del reu. Açò últim, però, no condueix al possible compliment de la pena en llibertat, perquè segons el Codi, ha de dur-se a terme en lloc determinat.<sup>838</sup>

---

<sup>837</sup> Però aquesta solució resulta inviable en el cas de les faltes de l'article 633, en què la pena de localització permanent té caràcter no alternatiu sinó acumulatiu a la de multa. Cal tenir en compte, igualment, que en cas que es cometa una falta de furt, castigada en l'article 623 amb multa o localització permanent, si s'imposa la de multa però no es pot pagar, aquella es converteix en responsabilitat personal subsidiària, que per via de substitució pot convertir-se en una de localització permanent.

<sup>838</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 514.



## 2.4. La responsabilitat personal subsidiària

La responsabilitat personal subsidiària s'imposa quan la persona condemnada, home o dona major de divuit anys, no satisfà la multa imposada, d'una manera voluntària o per la via de constrenyiment, segons consta en l'article 53.1 del Codi penal, i el seu compliment extingeix l'obligació de pagament de la multa, encara que millore la situació econòmica del reu, com s'indica en l'article 53.4. Es reconeix, per primera vegada en un Codi penal, en concret en l'article 35, que es tracta d'una pena privativa de llibertat, però encara més important que aquesta hi ha una altra novetat: la forma de fer efectiva la seua execució. No sols pot fer-se a través de l'ingrés en presó i, de fet, és fins i tot possible complir-la sense haver de ser privat de llibertat.

La possibilitat de privar de llibertat el reu insolvent, històricament ha plantejat el problema del tracte desigual que suposa per als condemnats en funció de la seua situació econòmica.<sup>839</sup> Fins i tot s'ha posat en dubte la constitucionalitat d'aquesta pena, però el Tribunal Constitucional en Sentència 19/1988, de 16 de febrer, ha negat que hi haja un tracte discriminatori injustificat, tot al·legant que la naturalesa de la responsabilitat personal subsidiària és de previsió específica per a evitar l'incompliment de la norma general que podria derivar-se de la seua projecció sobre les realitats econòmiques diferents dels condemnats, però al mateix apuntava la possibilitat de preveure formes de responsabilitat personal subsidiària distinta de la privació de llibertat, suggeriment que, com es veurà, va tenir en compte el legislador.<sup>840</sup>

---

<sup>839</sup> Vid., MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 521. Segons els autors, la pena de multa "per als condemnats que disposen de mitjans econòmics resulta molt menys dura que per a aquells que no els posseeixen i açò deixa plantejat el problema de la resposta a adoptar en casos d'insolvència o impagament, donat que, d'acudir a l'arrest de l'insolvent, el seu tractament desigual respecte al qual no ho és s'incrementa encara més".

<sup>840</sup> En relació als arguments adduïts per a salvar les crítiques d'inconstitucionalitat, vid., també: SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Pena de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàgs. 561 i 562; VIEIRA MORANTE, F. J., en el comentari de l'article 53 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 526.

L'impagament de la multa per part del condemnat, a tenor de l'article 53.1 del Codi penal, es tradueix en una responsabilitat personal subsidiària d'un dia de privació de llibertat per cada dos quotes diàries no satisfetes, però que no s'havia de complir necessàriament a la presó. Segons el text aprovat l'any 1995 podia complir-se en règim d'arrest de cap de setmana mitjançant treballs en benefici de la comunitat. Després de l'entrada en vigor de la Llei orgànica 15/2003 desapareix la possibilitat de complir la responsabilitat personal subsidiària mitjançant arrest i en el seu lloc es parla de possibilitat de complir la pena mitjançant localització permanent, però sols tractant-se de faltes. Es precisa, a més, que en aquest cas no regirà la limitació a la durada de la pena de localització permanent que estableix el Codi penal. Per al cas que no s'haja seguit el sistema de dies multa i s'haja imposat una multa proporcional, els jutges i tribunals establiran, segons el seu arbitri, la responsabilitat personal subsidiària que procedisca, que no podrà excedir, en cap cas, d'un any de durada, segons l'article 53.2.

Cal tenir en compte, d'altra banda, que hi ha casos en què no obstant l'impagament de la multa no procedeix imposar aquesta responsabilitat subsidiària. En concret així passa quan es tracta de condemnats a pena privativa de llibertat superior a quatre anys segons constava en l'article 53.3 del text original de Codi penal aprovat en 1995, i superior a cinc des de la reforma operada per la Llei orgànica 15/2003, de 25 de novembre. Aquest és un dels pocs canvis positius introduïts en el Codi l'any 2003. Serrano Butragueño explica que és així perquè en aquests casos el fonament de la responsabilitat subsidiària per impagament de la multa decau, ja que ací totes les funcions o fins de la pena de multa resulten absorbides per la pena privativa de la llibertat.<sup>841</sup> Orts Berenguer i González Cussac, en canvi, indiquen que el precepte respon a raons humanitàries, al desig de no acumular més privació de llibertat per raó d'insolvència a una persona a qui ja se li ha imposat una pena considerable de presó.<sup>842</sup>

---

<sup>841</sup> Vid. SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 561.

<sup>842</sup> Vid. ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 409.

### **3. Les formes substitutives de l'execució de les penes privatives de llibertat**

La necessitat d'alleugerar el problema de la sobrepoblació penitenciària, el cost elevat que té per a l'Estat l'execució de la pena de presó i la conveniència d'evitar els efectes nocius que té o pot tenir el pas per la presó per a la persona condemnada, desocialitzadors i, fins i tot, criminògens, són raons de pes que han dut a buscar alternatives a aquella pena, i amb aquest propòsit es van incloure en el Codi penal determinades formes substitutives de l'execució de les penes privatives de llibertat. A més que continua prevista la suspensió de la pena, s'incorpora la possibilitat de substituir-la. Algunes coses s'han avançat ja d'ambdues institucions, però a continuació s'analitzaran amb detall major.

### **4. La suspensió de la pena**

Des del fonament constitucional de la resocialització com a finalitat de les penes privatives de llibertat, i valorant la idea de la perillositat criminal del subjecte, segons consta en l'article 80.1 del Codi penal, es permet deixar en suspens l'execució de les penes d'aquella classe, i no únicament la de presó, imposades en sentència ferma, sempre i quan es complisquen els requisits establerts en l'article 81. A continuació s'indicaran quins són aquests requisits i també es comentarà que és possible, en determinats casos, prescindir d'alguns o de tots, però abans cal tenir en compte, d'una banda, que des de la reforma introduïda en l'article 80 per la Llei Orgànica 15/2003, de 25 de novembre, a més d'apreciar-se la perillositat criminal també es té en compte si existeixen altres procediments penals contra el subjecte, el qual ha estat criticat perquè casa mal amb el principi constitucional de presumpció d'innocència. És per això que el requisit nou no pot impedir per si sol la suspensió, sinó que, a més, cal que s'aporten indicis concrets i suficients de perillositat criminal del subjecte.<sup>843</sup> I d'altra banda, també cal saber que en l'article 80 s'estableixen límits a la durada de les penes que poden ser substituïdes: no poden ser

---

<sup>843</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Derecho Penal, Parte General*, ob. cit., pàg. 705. Vid., també, MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 570, però ells parles del risc que la persona fuja.

superiors a dos anys. Com indiquen Muñoz Conde i García Arán, “el legislador ha entén que, per damunt d’aquest límit, el rebuig a la privació de llibertat repercutiria negativament en l’eficàcia intimidatòria del Dret penal. Per tant, respectant-se aquesta limitació, pot entendre’s respectada l’orientació preventiva-general sense necessitat de prendre-la novament en consideració”.<sup>844</sup> En qualsevol cas, més endavant es veurà que hi ha excepcions a aquesta regla general.

Quant a les condicions necessàries per a deixar en suspens l’execució de la pena previstes en l’article 81, són les següents: a) que el delinquit haja delinquit per primera vegada, sense que es tinguin en compte condemnes anteriors per delictes imprudents ni els antecedents penals que hagen estat cancel·lats, o hagueren de ser-ho, segons allò disposat en l’article 136 del Codi; b) que la pena o penes imposades, o la suma de les imposades, no siga superior a dos anys, tot precisant-se des de 2003 que en aquest còmput no s’inclou la derivada de l’impagament de la multa; i c) haver satisfet la responsabilitat civil, a no ser que el jutge o tribunal, després d’escoltar l’interessat i el Ministeri Fiscal, declare la impossibilitat total o parcial de fer-ho. El fet d’exigir aquest últim requisit per a suspendre la pena fa innecessària l’advertència continguda en l’article 80.3, a tenor del qual la suspensió de l’execució de la pena no serà extensiva a la responsabilitat civil derivada del delicte o falta penals, a més que, com apunta Serrano Butragueño, la responsabilitat civil derivada de delicte o de falta no perd la naturalesa de civil malgrat que s’exercite dins del procés penal.<sup>845</sup> A banda de realitzar aquesta observació, aquest autor també aposta per afegir altres dos requisits: la notificació personal de la pena, en audiència pública i amb els apercebiments legals oportuns, i el consentiment del reu. I açò perquè, segons ell, si es vol prendre seriosament la prevenció especial a través de la suspensió, no pot desatendre’s la funció pedagògica (positiva) que amaguen aquestes resolucions judicials. A més –continua–, també resultarà convenient i important als fins de la prevenció especial negativa, preveure als reus

---

<sup>844</sup> MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 569.

<sup>845</sup> Vid. SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., vol. I, pàg. 703.

dels efectes i conseqüències de l'incompliment de les condicions fixades a la resolució. Hi ha bastant en pensar en casos de reus analfabets, o estrangers que no entenen el castellà, o en penats amb disminució lleugera del coeficient intel·lectual, o en malalts mentals no greus, o en condemnats amb la voluntat disminuïda o deteriorada a causa de la seua addicció al consum d'alcohol o de drogues, etc.<sup>846</sup>

En cas de reunir-se els requisits exigits en l'article 81 es faculta al jutge o tribunal per a deixar en suspens la pena durant un termini de dos a cinc anys per a penes privatives de llibertat inferiors a dos anys, i de tres mesos a un any per a les penes lleus. El termini concret el decideix el jutge o tribunal, prèvia audiència de les parts, i en atenció a les circumstàncies personals del delinqüent, les característiques del fet i la durada de la pena a substituir. Poden consultar-se els articles 80.2 i 82 del Codi penal, així com també l'article 83.1, en què consta la facultat d'aquell perquè condicione la suspensió al compliment d'una sèrie d'obligacions o deures. Com indiquen Orts Berenguer i González Cussac, "sense dubte una de les característiques essencials d'aquesta institució és la gran discrecionalitat judicial que rodeja la seua concessió". En qualsevol cas, i com matisen aquests autors: "ens trobem davant d'un supòsit d'arbitri limitat, ja que la decisió ha d'ajustar-se fonamentalment a un criteri de valoració establert pel legislador per a guiar al jutge. Aquest no és altre que el de perillositat criminal del subjecte, el de la probabilitat que torne a cometre delictes en el futur". Tot i això, també adverteixen que a la pràctica "la consideració d'aquest tipus de circumstàncies per part dels tribunals és bastant escassa, ja que la suspensió acostuma a concedir-se de forma pràcticament automàtica quan concorren els requisits legals".<sup>847</sup>

Quant als deures o obligacions al compliment de les quals pot quedar condicionada la suspensió, en certa manera apropen la institució al model anglosaxó de *probation*. Així ho afirmen Carbonell Mateu i

---

<sup>846</sup> Vid. SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàgs. 706 a 708.

<sup>847</sup> ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 466.

Prats Canut,<sup>848</sup> o Mir Puig,<sup>849</sup> així com Mapelli Caffarena i Terradillos Basoco, els quals, tanmateix, consideren que el nostre model té una major orientació preventiva especial que la *probation* anglesa.<sup>850</sup> Estan previstes en l'article 83.1, i són els següents: 1) prohibició d'anar a determinats llocs; 2) prohibició d'apropar-se a la víctima o a aquells dels seus familiars o altres persones que determine el jutge o tribunal, o de comunicar-se amb ells; 3) la prohibició d'absentar-se sense autorització del jutge o tribunal del lloc en què residisca; 4) comparèixer personalment davant del jutge o tribunal, o serveis de l'Administració que aquests assenyalen, per a informar de les seues activitats i justificar-les; 5) participar en programes formatius, laborals, culturals, d'educació vial, sexual, de defensa del medi ambient, de protecció dels animals i altres similars; 6) complir la resta de deures que el jutge o tribunal estime convenients per a la rehabilitació social del penat, amb conformitat prèvia d'aquest, sempre que no atempten contra la seua dignitat com a persona. El deure previst en la regla 2 va ser introduït per la Llei orgànica 14/1999, de 9 de juny, i la referència als programes de defensa del medi ambient i de protecció dels animals l'ha introduït la Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny. A més, des de la reforma operada per la Llei orgànica 15/2003, de 25 de novembre, en la regla 6 s'afegeix un apartat segon en què s'indica que si es tracta de delictes relacionats amb la violència de gènere, el jutge o tribunal condicionarà en tot cas la suspensió al compliment de les obligacions o deures prevists en les regles 1 i 2, i des de la reforma introduïda per Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, també és obligatori el compliment dels prevists en la regla 5.

Delinquir durant el temps de suspensió o incomplir els deures o obligacions té conseqüències, previstes en l'article 84. En el primer cas el jutge o tribunal revocarà la suspensió i en el segon aquells, amb audiència prèvia de les parts, podran, segons els casos: substituir la regla de conducta imposada per altra distinta; prorrogar el termini de

---

<sup>848</sup> Vid. CARBONELL MATEU, J. C. – PRATS CANUT, J. M., Estudi preliminar a *Codi penal i legislació penal especial*, ob. cit., pàg. 40.

<sup>849</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Derecho Penal Parte General*, , ob. cit., pàg. 705.

<sup>850</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B. – TERRADILLOS BASOCO, J., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 91.

suspensió, sense que puga excedir de cinc anys; o revocar la suspensió de l'execució de la pena. En principi la revocació sols procedeix si l'incompliment és reiterat, però des de la reforma introduïda per la Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, si la pena suspesa és de presó per la comissió d'un delictes relacionat amb la violència de gènere, l'incompliment per part del reu de les obligacions o deures prevists en les regles primera, segona i cinquena de l'apartat 1 de l'article 83 determina, directament, la revocació. En realitat juntament a les indicades hi ha altra causa possible de revocació de la suspensió: la no localització del penat. Amb més freqüència de la qual cabria esperar passa que, dictada la interlocutòria que acorda la suspensió condicional de l'execució de la pena, aquella no pot notificar-se al penat per estar il·localitzable, i la notificació personal al condemnat resulta imprescindible, perquè en cas contrari difícilment podrà determinar-se el moment "a quo" per al còmput del termini concedit i la informació a l'interessat de les condicions a que se sotmet la suspensió. En aquests casos intentarà comunicar-se per via del procurador i si no és possible d'aquesta manera a través d'altres vies, a banda que una vegada esgotades fins i tot pot acordar-se una ordre de detenció, encara que siga únicament a efectes de notificació. En aquesta conjuntura, els fiscals venen interessant la revocació de la suspensió, per entendre que aquest benefici requereix que el penat es trobe a disposició del tribunal i que, de no ser així, demostra que no mereix la confiança que se li ha atorgat. Ara bé, la decisió última la prenen les audiències provincials. Algunes tenen resolucions a favor de la revocació i unes altres en contra. Davant del Tribunal Constitucional s'ha presentat algun recurs d'empara per haver-se acordat la revocació, però aquell l'ha inadmes a tràmit.<sup>851</sup>

Cal tenir en compte, d'altra banda, i com s'ha avançat, que hi ha casos en què la suspensió pot concedir-se fins i tot encara que no es reunisquen els requisits exigits per a la seua concessió, prevists en els articles 80.4 i 87 del Codi. En el primer d'aquests articles es preveu que els jutges i tribunals sentenciadors puguen atorgar la suspensió de qualsevol pena imposada sense subjecció a cap requisit en cas que la

---

<sup>851</sup> Val d'exemple la Interlocutòria de la secció quarta del Tribunal Constitucional 372/2005, de 24 d'octubre de 2005.

persona patisca una malaltia greu amb patiments incurables, per raons humanitàries. Tanmateix, s'exclou la possibilitat de suspendre la pena quan en el moment de la comissió del delictes la persona tinguer ja altra suspesa pel mateix motiu de salut. Açò implica la possibilitat que aquesta persona haja de passar els últims dies de la seua vida en presó, per això que hi ha autors que amb raó critiquen la rigidesa excessiva de la disposició, que pot pecar d'inhumana.<sup>852</sup>

En l'article 87 es regula la suspensió de la pena en el supòsit dels drogodependents. En l'apartat primer s'indica que en cas que el fet delictiu s'haja comés a causa de la dependència a les substàncies assenyalades en l'article 20.2, si s'acredita suficientment, per centre públic o privat acreditat o homologat, que la persona que l'ha comés està deshabituat o sotmés a tractament per a aquest fi, el jutge o tribunal podrà suspendre la pena privativa de llibertat no obstant ser superior a dos anys. El jutge o tribunal sol·licitarà en tot cas informe del metge forense sobre aquests extrems.

En el text original de Codi penal aprovat en 1995 en els casos indicats podien suspendre's penes de fins a tres anys, però per la Llei orgànica 15/2003 aquest límit màxim va quedar fixat en els cinc anys. I juntament a aquest, altre canvi positiu introduït per la Llei orgànica indicada és que deixa d'excloure's d'aquesta possibilitat de suspensió als reus habituals. En cas de tractar-se de reincidents, segons consta en l'article 87.2 –i en aquest punt no hi ha canvis–, el jutge o tribunal valorarà per resolució motivada l'oportunitat de concedir la suspensió, en atenció a les circumstàncies del fet i de l'autor.

No està previst de manera expressa que en aquests casos el jutge o tribunal puga exigir el compliment de les condicions establertes en l'article 83.1, però s'estableix un altre a banda del de no delinquir durant el temps de suspensió, que segons l'article 87.3 és de tres a cinc anys. En concret s'exigeix, en l'apartat quart d'aquest article, que si la persona encara està sotmesa a tractament de deshabituació, no l'abandone fins la seua finalització. S'estableix, a més, que els centres

---

<sup>852</sup> Vid. ORTS BERENQUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 467.



o serveis responsables del tractament han de facilitar al jutge o tribunal, en els terminis que assenyale, la informació precisa per a comprovar el començament del tractament i la seua evolució, les modificacions que haja d'experimentar i la seua finalització. Des de la reforma introduïda per la Llei orgànica 15/2003 s'obliga a que la periodicitat en què es remet informació al jutge no siga superior a un any.

Delinquir durant el termini de suspensió implica la revocació de la condemna condicional, així com també el fet d'abandonar el tractament, com s'indica en l'article 37.5, tot i que aquest abandó, per a procedir d'aquesta manera, ha de ser definitiu. Cal tenir en compte que és freqüent que les persones que estan sometent-se a tractament de deshabitació tinguen recaigudes eventuais, per això que es recomana entendre que la continuïtat del tractament es manté malgrat això, a no ser, com s'ha dit, que l'abandó siga definitiu.<sup>853</sup>

En l'article 37.5 també es diu que si passa el temps de suspensió sense que la persona haja delinquit, el jutge o tribunal acordarà la remissió de la pena si s'ha acreditat la deshabitació o la continuïtat del tractament. Del contrari ordenarà el seu compliment, llevat que, escoltats els informes corresponents, estime necessària la continuïtat del tractament. En aquest cas aquell pot concedir una pròrroga del termini de suspensió no superior a dos anys.

Hi ha qui dubta que aquesta via de remissió condicional siga necessària, com és el cas de Serrano Butragueño. Segons apunta aquest autor, si es donara un tractament tècnic i jurídic correcte a les circumstàncies semieximents i atenuants, ajustant la pena mínima necessària a la culpabilitat de l'autor del fet, un o dos graus menys en base a la imputabilitat menor o a la exigibilitat menor de conducta adequada a la norma, molts pocs casos quedarien fora de la via normal

---

<sup>853</sup> Vid. SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 735; GIMÉNEZ GARCÍA, J., en el comentari de l'article 87, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, vol. I, ob. cit., pàg. 659; MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 574.

de suspensió condicional.<sup>854</sup> En part aquest autor té raó, però sols en part. Cal recordar que accedir a la suspensió per la via de l'article 87 permet prescindir d'alguns dels requisits exigits en l'article 81, així com tenir en consideració que busca no sols evitar l'entrada en presó, sinó també estimular a les persones amb problemes d'addicció perquè es deshabituen o evitar l'efecte pervers de truncar o entorpir un procés de deshabitació ja iniciat, o fins i tot conclòs. Com indica Giménez García, en el cas dels toxicòmans més que una alternativa a la presó cal buscar una alternativa a la droga, de la qual el delicte és la conseqüència, i evidentment, l'alternativa a la droga cal buscar-la, preferentment, extramurs de la presó.<sup>855</sup> I entenc que tampoc la converteix en innecessària el fet que en el Codi penal hi ha previst, d'una banda, que als casos referits, quan la pena imposada és privativa de la llibertat, el jutge o tribunal pugui imposar una mesura de seguretat d'internament en centre de deshabitació públic o privat degudament acreditat o homologat, durant un temps que no podrà excedir de la pena prevista en el Codi per al delicte comés; i d'altra banda, que tot i que en principi una vegada s'alça la mesura ha de començar a complir-se la pena imposada, tot abonant el temps de durada d'aquella per al de la pena, el jutge o tribunal pugui suspendre el compliment de la part de la pena que queda per complir, si amb l'execució d'aquesta es posaren en perill els efectes aconseguits a través de la mesura.<sup>856</sup> Els jutges a la pràctica no imposen la mesura referida i, per tant, tampoc s'abona el temps de la seua durada al de la pena, ni es planteja la possibilitat de suspendre la part de la pena que queda per complir. És així, entre altres coses, perquè ha de ser l'addicte qui decideix deixar de ser-ho, perquè per molt que se l'interne en un centre de deshabitació, si la seua determinació és consumir tornarà a fer-ho quan isca. Cal oferir i no imposar mitjans necessaris perquè la persona deixi la seua dependència. És fonamental, igualment, com diu Giménez García, fer-li veure que

---

<sup>854</sup> Vid. SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 732.

<sup>855</sup> Vid. GIMÉNEZ GARCÍA, J., en el comentari de l'article 87, en CONDEPUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 653 i ss.

<sup>856</sup> Article 104 del Codi penal de 1995 en relació amb els articles 20.2 i 102, i article 99.

sense la seua voluntat i sense el seu esforç tot serà inútil. Cal que la persona es responsabilitze del seu procés de desintoxicació.<sup>857</sup> Altra raó per la qual a la pràctica no s'imposa la mesura de seguretat d'internament en centre de deshabitació es que implica, sempre, una privació de la llibertat, i hi ha casos en què el tractament no la requereix.

## 5. La substitució de la pena

La introducció de la possibilitat de substituir les penes privatives de llibertat és una de les novetats més acusades de la part general del Codi de 1995, i és també una de les matèries afectades per les reformes introduïdes en aquest. La substitució està regulada en els articles 88 i 89. En el primer article hi ha previst el règim general de substitució i un altre excepcional, i en el segon article hi ha un supòsit especial per als penats estrangers.

En relació al règim general de substitució val a dir que en el text aprovat l'any 1995 s'indica que els jutges o tribunals poden substituir, amb l'audiència prèvia de les parts, en la mateixa sentència o posteriorment, en un acte motivat, abans de donar inici a la seua execució, les penes de presó no superiors a un any per arrest de cap de setmana o multa, encara que la llei no haguera previst aquestes penes per al delictes concret, i que cada setmana de presó es substituirà per dos arrests de cap de setmana i cada dia de presó per dues quotes de multa. Per l'entrada en vigor de la Llei orgànica 15/2003, en canvi, la referència a l'arrest de cap de setmana desapareix i en el seu lloc es parla de treballs en benefici de la comunitat, substituint-se cada dia de presó per una jornada de treball. La possibilitat de substituir la pena de presó per una de multa ha continuat igual<sup>858</sup>, amb una excepció: si el reu ha estat condemnat pel delictes tipificat en l'article 173.2. En aquests casos després de la reforma de 2003 la multa no pot substituir a la presó. Aquesta sols podrà ser substituïda per la pena de treballs en benefici de la comunitat. Després de l'entrada en vigor de la Llei orgànica 1/2004 s'exclou la possibilitat de recórrer a la multa en tots els casos de condemna per violència de gènere. Altres novetats arriben

---

<sup>857</sup> Ibidem.

<sup>858</sup> Article 88.1, primer paràgraf del Codi penal de 1995.

de la mà de la Llei orgànica 5/2010, tot indicant-se que en cas que el reu haja estat condemnat per delicte de violència de gènere la pena de presó podrà ser substituïda per la de treballs en benefici de la comunitat o la de localització permanent en lloc distint i separat del domicili de la víctima.<sup>859</sup> També des de 2010 es permet substituir penes de presó que no excedisquen de sis mesos per localització permanent. El criteri orientador de la substitució, també a tenor de l'article 88.1, i en açò no hi ha canvis, és que ho aconsellen les circumstàncies personals del reu, la naturalesa del fet, la seua conducta i, en particular, l'esforç per a reparar el dany causat així ho aconsellaven. S'exclouen els reus habituals.

Com s'ha dit, en principi sols és possible substituir penes privatives de llibertat no superiors a un any, però excepcionalment, i açò també continua igual, els jutges o tribunals poden substituir les penes de presó no superiors a dos anys als reus no habituals, quan de les circumstàncies del fet i del culpable s'infereix que el seu compliment frustrarà els seus fins de prevenció i reinserció social. En aquests casos la substitució es durà a terme amb els mateixos requisits i en els mateixos termes i mòduls de conversió establerts dalt. Així consta en l'article 88.1. Aquesta possibilitat de substitució que el legislador va preveure com a excepcional a la pràctica és una substitució més, ja que és fàcil d'inferir que la presó perjudica el procés de resocialització, sense que existisquen diferències entre l'una i l'altra, llevat d'aquella que atén a la gravetat de la pena.<sup>860</sup>

En ambdós casos la substitució té un límit. S'indica expressament en l'article 88.3 del Codi que no poden substituir-se penes que són substitutives d'altres. Entre la doctrina no hi ha consens a l'hora d'entendre si per açò queda exclosa la possibilitat d'imposar treballs en benefici de la comunicat a qui ha incomplert la de multa imposada en substitució d'una pena a presó. Entenen que no, per exemple, Orts Berenguer i González Cussac,<sup>861</sup> però Serrano Butragueño al·lega que

---

<sup>859</sup> Article 88.1, segon paràgraf del Codi penal de 1995.

<sup>860</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B. – TERRADILLOS BASOCO, J., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 108.

<sup>861</sup> Vid. ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 472.

sí, perquè la responsabilitat personal subsidiària que genera l'impagament d'una pena de multa, una vegada feta exclusió dels bens del penat, no suposa una substitució nova de la pena de multa, sinó una forma d'extinció de la responsabilitat penal, aconseguint allò que es pretenia, que és evitar el compliment de les penes privatives de la llibertat curtes.<sup>862</sup>

També en ambdós casos, segons consta en l'article 88.1 el jutge o tribunal pot imposar al jutge l'observança d'un o diversos deures o obligacions. El en text original del Codi penal es preveia la possibilitat d'imposar alguna o algunes de les regles de conducta previstes en l'article 105. Després de la reforma de 2003 es preveu poder obligar al subjecte a complir un o més dels deures i obligacions prevists en l'article 83.1, els mateixos que hi h prevists per al cas de suspensió de l'execució de pena privativa de la llibertat, sempre que no s'hagen establert com a penes en la sentència, per temps que no pot excedir de la durada de la pena substituïda. En cas que la condemna ho siga pel delictes tipificat en l'article 173.2 s'imposa, obligatòriament, la subjecció a programes de reeducació i tractament psicològic i el compliment dels deures o obligacions prevists en els números 1 i 2 de l'article 83.1. Des de la reforma de 2004 ha de ser així també en la resta de casos relacionats amb la violència de gènere.

Incomplir en tot o en part la pena substitutiva té conseqüències però, també les té incomplir els deures o obligacions imposats?. A tenor de l'article 80.2 del Codi penal en cas d'incompliment la pena inicialment imposada s'executarà descomptant, si escau, la part de temps a que equivalguen les quotes satisfetes, d'acord amb la regla de conversió referida anteriorment, però res es diu en relació a l'incompliment dels deures o les obligacions imposats. Com indica Serrano Butragueño, hi ha dues interpretacions possibles: una és acudir a l'analogia integradora, vàlida sempre que no siga en perjudici del reu, a través d'allò disposat per a la suspensió de l'execució de la pena; l'altra, que l'autor considera preferible i més garantista, és entendre que les lleis penals no han d'aplicar-se a casos distints als

---

<sup>862</sup> Vid. SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàgs. 748 i 749.

establerts expressament en elles i, en conseqüència, la inobservança de les regles de tractament extern, mentre no es trenque la pena substituïda, no produeix cap efecte en via penal.<sup>863</sup> Així ho entenen, igualment, Muñoz Conde i García Arán, que especifiquen que ni l'omissió pot suplir-se per via interpretativa establint conseqüències sancionadores no previstes en la llei, ni tampoc es pot aplicar el trencament de condemna, perquè eixes obligacions no són penes ni mesures de seguretat.<sup>864</sup>

D'altra banda, en el cas dels estrangers no residents legalment a l'Estat espanyol, en l'article 89 està regulada la substitució de pena per expulsió, que segons ha declarat el Tribunal Constitucional en Interlocutòria 106/1997, de 17 d'abril, no és una pena.<sup>865</sup> Es diferencien dos supòsits, quan la pena privativa de llibertat és inferior a sis anys i quan és superior. En el primer cas es substitueix la totalitat de la pena i en el segon sols una part.

Així, quan la pena privativa de llibertat imposada és inferior a sis anys, en el text original del Codi penal aprovat l'any 1995 es preveia la seua substitució per expulsió com a possibilitat, per al qual era necessari escoltar prèviament el penat. Açò permetia valorar tant l'interés de l'Estat com el del condemnat, que tenia l'oportunitat d'exposar les seues circumstàncies personals i al jutge o tribunal

---

<sup>863</sup> Vid. SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 748.

<sup>864</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 577.

<sup>865</sup> No obstant això, entre la doctrina continua existint un debat en relació a la naturalesa jurídica de l'expulsió. Es discuteix si és una pena, una mesura, un substitutiu o simplement una infracció administrativa disfressada de la formalitat d'una conseqüència jurídica del delict. Vid., IZQUIERDO ESCUDERO, R., "Naturaleza jurídica de la sustitución prevista en el art. 89 del Código penal. Comentario del Auto del TC 106/1997, de 17 de abril", *La Ley*, núm. 4403 de 27 d'octubre de 1997, pàgs. 1862 i ss.; ASÚA BATARRITA, A., "La expulsión del extranjero como alternativa de la pena: incongruencias de la subordinación del Derecho penal a las políticas de control de la inmigración", en LAURENZO COPELLO, P. (Coord.), *Inmigración y Derecho penal*, Tirant lo Blanch, València, 2002, pàgs. 60 i ss.; NAVARRO CADARSO, F., "Expulsión 'penal' de extranjeros: una simbiosis de Derecho penal 'simbólico' y Derecho penal del 'enemigo'", en *Revista de Derecho penal y Criminología*, núm. 17, 2006, pàgs. 153 a 182.

valorar-les, el qual és imprescindible per veure's afectats drets fonamentals. Cal tenir en compte, a més, que la mesura d'expulsió està caracteritzada per una ambivalència aflictiva molt marcada. Aquella no significa el mateix per a qui emigra per desesperació que per a qui ho fa per a ampliar les possibilitats de negocis clandestins, o per a qui ve com a “mula”, per a transportar droga i després de cobrar per l'encàrrec se'n torna al seu país d'origen; no és el mateix per a qui deixaria ací família, coneguts i qualsevol possibilitat, per remota que fóra, de tenir un futur, que per a aquells altres que estan acostumats a canviar freqüentment de país, com pot ser el cas dels narcotraficants, o per a les persones d'altres països que treballen per a ells fent de correus de la droga. Hi ha casos en què al sentenciat pot interessar complir la condemna a l'Estat espanyol i casos en què la substitució pot representar no sols un benefici, sinó fins i tot una burla de la llei espanyola.<sup>866</sup>

Amb la substitució de pena privativa de llibertat en principi es pretén evitar els efectes desocialitzadors de la presó però hi ha casos en què l'alternativa de l'expulsió és més desocialitzadora encara, a més que no sols substitueix la pena de presó, sinó també la resta de penes privatives de llibertat, i no té la durada de la pena, sinó que dura molt més, com es veurà més endavant, amb el qual el substitutiu seria a més de desocialitzador desproporcionat en comparació amb la pena substituïda. Hi ha altres casos, en canvi, en què com s'ha comentat, la substitució es transforma en una burla de la llei espanyola, i és criticable des del punt de vista de la prevenció general.<sup>867</sup> I és

---

<sup>866</sup> Vid., ASÚA BATARRITA, A., “La expulsión del extranjero como alternativa de la pena: incongruencias de la subordinación del Derecho penal a las políticas de control de la inmigración”, cit., pàgs. 48 i ss.; BRANDARIZ GARCÍA, J.A., “Itinerarios de evolución del sistema penal como mecanismo de control social en las sociedades contemporáneas”, en FARALDO CABANA, P., (Dir.), *Nuevos retos del derecho penal en la era de la globalización*, Tirant lo Blanc, València, 2004, pàg. 47; CANCIO MELIÁ, M., “La expulsión de ciudadanos extranjeros sin residencia legal (Art. 89 CP)”, en *Revista Electrónica del Instituto Latinoamericano de Estudios en Ciencias Penales y Criminología*, núm. 002-04, 2007, pàgs. 15, 19 i ss., treball publicat també en *Homenaje al profesor Dr. Gonzalo Rodríguez Mourullo*, Cívitas, Madrid, 2005; MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 577.

<sup>867</sup> En relació a les crítiques des del punt de vista de la prevenció general, vid., CEREZO MIR, J., *Estudios sobre la reforma penal española*, Tecnos,

precisament per raons de prevenció general que en els casos relacionats amb el tràfic de drogues no era –i és– estrany denegar la substitució. Encara que també pot haver, i hi ha, persones sense residència legal condemnades per delictes contra la salut pública amb arrelament i en els quals concorren determinades circumstàncies, fins i tot raons humanitàries, que fan que li pugui interessar complir condemna en una presó espanyola, hi ha altres en què no és així, i per a saber com es resolien normalment aquests casos i per què, és molt il·lustrativa la Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid, Secció Quinzena, de 29 de desembre de 2003, en què resolia un recurs de súplica interposat per la defensa de l'interessat i el Ministeri Fiscal, impugnant la Interlocutòria d'un tribunal que denegava substituir la pena de cinc anys de presó imposada per la comissió d'un delictes contra la salut pública. El recurs va ser desestimat perquè “si els correus de la droga a menuda escala que transporten a Espanya cinc-cents o menys grams de coca (...) tindran com a resposta punitiva celebrar la vista oral en un termini breu de temps i després de tornada al seu país d'origen amb el bitllet pagat, no es pot parlar d'un efecte dissuassori de la pena”. Segons l'Audiència Provincial de Madrid “estaríem davant d'una invitació a milions de ciutadans dels països andins en què es produeix i obté la cocaïna perquè viatgen a Espanya amb mig quilo”, i critica a més, que el Ministeri Fiscal se sumi a la petició de substitució, i que “el mateix Ministeri Fiscal que fa poc de temps recorria amb urgència i cel professional exquisit les sentències d'aquesta Audiència que no aplicaven el subtipus agreujat d'importància notòria al transport de tres-cents o quatre-cents grams de cocaïna, per considerar que suposava una lenitat inadmissible en la lluita contra el tràfic de drogues, s'ha convertit de sobte en defensor diligent de la inexecució efectiva de les penes privatives de llibertat als mateixos subjectes que transporten les mateixes quantitats de cocaïna fins a Espanya, tot facilitant la impunitat a través fins i tot de recursos contra la resolucions que pretenen mantenir el mínim efectiu dissuasiu de la pena”.<sup>868</sup>

---

Barcelona, 1993, pàgs. 161 i 207; SÁNCHEZ GARCÍA, J., “El sistema de penas”, en *La Ley*, núm. 2, 1996, pàgs. 1499 a 1516.

<sup>868</sup> El Grup d'Estudis de Política Criminal va proposar, sense èxit, fixar el límit a substituir en tres anys, per raons de prevenció general Vid., GRUPO DE ESTUDIOS DE POLÍTICA CRIMINAL, *Alternativas al Tratamiento jurídico de la*



Des de la reforma introduïda per la Llei orgànica 11/2003, de 29 de setembre es diu que en cas que la naturalesa del delictes justifique el compliment de la condemna en un centre penitenciari espanyol pot no procedir l'expulsió, i entre aquests casos, tot i que no es diga de manera expressa, hi ha els relacionats amb els delictes contra la salut pública, però açò és una excepció. En principi la substitució deixa de ser facultativa i es converteix en obligatòria, a més que s'indica que l'expulsió durà aparellat l'arxiu de qualsevol procediment administratiu que tinga per objecte l'autorització per a residir o treballar al nostre Estat. Açò no passa a ser així sols en aquells casos, sinó també en tots els altres en què s'imposa una pena privativa de llibertat inferior a sis anys, de la classe que siga, amb independència de les circumstàncies particulars de cada persona, personals, familiars i socials. Sols es valoraria la naturalesa del delictes, a més que s'ha de donar audiència al Ministeri Fiscal abans d'acordar la no expulsió, però s'elimina el tràmit de l'audiència prèvia del penat. Com diu Cancio Melià, “ja no interessa saber la seua situació a efectes de reinserció”.<sup>869</sup> Com indica Lorenzo Copello: “Dins del corrent regressiu i conservador de la reforma de 2003, marcada per un predomini fort de la idea de seguretat enfront de qualsevol consideració de tall garantista o simplement humanitari, era quasi inevitable que ocupara un paper destacat la criminalitat relacionada amb el fenomen de la immigració”, des de aquell any queda clar que d'expulsió funciona com a “mer instrument executor d'una política inoqüitzadora decidida a desfer-se a tota costa de tot estranger irregular que infringisca les lleis penals”, “es poden catalogar els últims passos en l'ordenament penal en aquesta matèria com la consolidació definitiva d'una política d'exclusió i estigmatització de l'immigrant”.<sup>870</sup>

---

*discriminación y de la extranjería*, documentos 4, Grupo de Estudios de Política Criminal, València, 1998.

<sup>869</sup> CANCIO MELIÀ, M., “La expulsión de ciudadanos extranjeros sin residencia legal (Art. 89 CP)”, cit., pàg. 13.

<sup>870</sup> LAURENZO COPELLO, P., “Últimas reformas en el Derecho penal de extranjeros: un nuevo paso en la política de expulsión”, *Jueces para la democracia*, núm. 50, 2004, pàgs. 30 i 31.

En qualsevol cas, cal tenir en compte que el Tribunal Suprem, en Sentència de 8 de juliol de 2004, va exigir tenir en compte aquelles circumstàncies i que des de la reforma operada per la Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny, es parla d'apreciar raons que justifiquen la no expulsió, amb el qual se'ls dóna cabuda, a més que torna a exigir-se donar audiència prèvia del penat, encara que també a les parts personades. Tanmateix, es manté l'expulsió com a regla general en penes privatives de llibertat inferiors a sis anys, a banda que es fa constar que per a evitar que els estrangers condemnats que no estan privats de la llibertat intenten trencar l'ordre d'expulsió i assegurar-se que aquesta es du a terme, el jutge o tribunal pot acordar el seu ingrés en un centre d'internament d'estrangers, en els termes i amb els límits i garanties prevists en la Llei per a l'expulsió governativa.

Cal saber que hi ha determinats delictes la comissió dels quals directament exclou l'aplicació l'article 89 del Codi penal. Per la disposició addicional segona de la Llei orgànica 8/2000, de 22 de desembre, de reforma de la Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers i la seua integració social, es va introduir un apartat nou en el Codi penal en què constava que tot allò referent a la substitució de pena en el cas dels estrangers sense residència legal no seria d'aplicació si la condemna ho era pels delictes als quals es refereixen els articles 312, 318 bis, 515.6, 517 i 518. Des de la reforma de 2010 estan exclosos aquells que comenten els delictes prevists en els articles 312, 313 i 318. I també hi ha, juntament aquests, altres casos, com per exemple si es desconeix el país d'origen de la persona, en què no procedeix la substitució per expulsió. En casos com aquest en què acordada l'expulsió aquesta no pot dur-se a terme, des de la reforma de 2003 es deia que es procediria al compliment de la pena privativa de llibertat originàriament imposada o del període de condemna pendent. Com van criticar, entre altres, Conde-Pumpido i López Barja de Quiroga, en aquests casos no sempre és o no hauria de ser necessari l'ingrés en presó sinó que hauria de ser possible suspendre i substituir la pena. Aquestes institucions, a la fi, també suposen el compliment de la pena i, a més, entendre el contrari implicaria tractar de manera discriminatòria el

condemnat pel fet de ser estranger en situació d'estada irregular.<sup>871</sup> Afortunadament, des de la reforma de 2010 en casos en què acordada l'expulsió aquesta no puga dur-se a terme es preveuen aquestes possibilitats, tant la d'acordar la suspensió de l'execució de la pena com la seua substitució en els termes de l'article 88. Açò valdria tant per als condemnats a penes privatives de llibertat inferiors a sis anys com a aquells altres condemnats a penes d'aquesta classe iguals o superiors als sis anys.

En cas de les penes privatives de llibertat iguals o superiors a sis anys, a banda de l'anterior cal saber que en el Codi penal de 1995 es deia inicialment que si s'havien extingit tres quartes parts de la condemna podia acordar-se l'expulsió, a instància del Ministeri Fiscal, i amb audiència prèvia al penat. Des de 2003 també aquesta l'expulsió es converteix en obligatòria, i es diu que procedirà en cas d'haver complert tres quartes parts de la condemna o en accedir a la llibertat condicional, a més que s'elimina el tràmit d'audiència del condemnat, també quan es plantege la conveniència que acabe de complir la condemna en un centre penitenciari espanyol. Aquesta possibilitat es va preveure com a excepcional, a més que com a la resta dels casos, s'havia de tenir en compte la naturalesa del delictes, únicament. Les reformes de 2010 també afecten a aquesta substitució, en els termes establerts dalt, en comentar la substitució de penes privatives de llibertat inferiors a sis anys de durada, però continua prevista i en principi com a obligatòria, i això no obstant les moltes crítiques formulades.

La substitució de l'última part de la pena de presó igual o superior a sis anys ha estat criticada per discriminatòria, perquè quan ja s'ha extingit una part tan important de la pena l'estranger en situació irregular hauria d'accedir a la llibertat condicional en igualtat de condicions respecte als espanyols.<sup>872</sup> No pot equiparar-se aquesta

---

<sup>871</sup> Vid. CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. - LÓPEZ BARJA DE QUIROGA, J., en el comentari de l'article 89 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 680.

<sup>872</sup> Vid. ASÚA BATARRITA, A., "La expulsión del extranjero como alternativa de la pena: incongruencias de la subordinación del Derecho penal a las políticas de control de la inmigración", cit., pàg. 55; MAPELLI CAFFARENA B. -

substitució a la possibilitat prevista en l'article 197 del Reglament penitenciari de 1996 de permetre complir als estrangers l'última quarta part de la condemna al seu país d'origen, perquè en aquest cas extingida la condemna de presó imposada s'extingiria també l'expulsió, i en realitat no és tant reduir la durada de l'encarcerament i l'exposició als efectes perjudicials de la presó allò que interessa,<sup>873</sup> sinó que aquells no puguin tornar durant un període de temps llarg, que pot ser superior al de la durada de la pena privativa de llibertat imposada. Es comprendrà, per tant, que es critique que l'expulsió passa de ser una conseqüència substitutòria de la pena de presó a ser acumulativa a aquesta, amb una vulneració dels principis de proporcionalitat i *non bis in idem*. Així ho ha apuntat la doctrina,<sup>874</sup> però també hi ha jurisprudència en aquest sentit. Pot citar-se la Sentència de 31 de gener de 2001 de la secció tercera de l'Audiència Provincial de Castelló, que va resoldre que “a l'actualitat el condemnat ja ha complit pràcticament total la pena imposada (...) pel qual la substitució que es pretén de la resta de la pena que li queda per complir a data d'avui, sols dos mesos, és a més d'excessiva, contrària al principi ‘non bis in idem’, perquè provocaria la punició doble de la seua conducta, ja que a l'obligació de complir la pena de privació de llibertat, se li suma la de complir l'expulsió, el qual és contrari als principis més elementals del Dret. Tot afegint que es vulneraria la proporcionalitat que la imposició de qualsevol pena exigeix, en excedir-se el càstig de la seua conducta, que es veu sancionada doblement, ja que sense dubte l'expulsió pels escassos mesos que li queden per a complir és desproporcionada i excessiva”. Pot citar-se, igualment, la Sentència del Tribunal Suprem, sala segona, de 8 de juliol de 2004, segons el qual: “es denuncia la desproporció de la

---

TERRADILLOS BASOCO, J. *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 109; MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 577.

<sup>873</sup> Cal tenir en compte que la possibilitat prevista en l'article 196 del Codi penal podria fins i tot ser vista per l'estranger en situació irregular com a l'única oportunitat real de reduir la durada efectiva de l'empresonament, perquè aquest col·lectiu acostuma a complir la condemna imposada a pols, sense permisos, tercer grau ni llibertat condicional.

<sup>874</sup> Vid. NAVARRO CADARSO, F., “Expulsión ‘penal’ de extranjeros: una simbiosis de Derecho penal ‘simbólico’ y Derecho penal del ‘enemigo’”, cit., pàg. 13.

mesura perquè el recurrent va ser condemnat a tres anys de presó i ja ha complert, pràcticament, quasi la meitat de la pena, amb el qual la mesura d'expulsió en aquest cas no seria substitutòria de la pena sinó acumulativa d'aquesta. Tampoc li manca raó al recurrent”.

També es critica la substitució de pena prevista per als estrangers il·legals, tant quan es substitueix l'última part com quan es substitueix en la seua totalitat, perquè tot i que es diu que entre les finalitats a les quals respon l'expulsió hi ha la de contribuir a la desmassificació de les presons i a reduir costos a l'Estat, ja que l'execució de la pena de presó és cara,<sup>875</sup> en realitat no és així. Cancio Meliá indica, primer, que no hi ha cap estudi sobre els percentatges de persones estrangeres en situació irregular que hi ha a les presons espanyoles, condemnades o preventives, que tinga en compte els elements diferencials de tipus socioeconòmic que concorren en la població estrangera que han de considerar-se per a valorar les dades percentuals, i molt específicament les circumstàncies personals pròpies dels immigrants, que a més en molts casos duen a l'ingrés en presó preventiva. Critica, en segon lloc, que no existeix evidència empírica que l'expulsió fins i tot massiva de residents irregulars infractors disminueixi les xifres d'interns. I en tercer lloc, i sobretot, que fins i tot constatant-se l'existència d'un nombre relatiu molt elevat de penats estrangers sense residència legal, encara no quedaria dit res en relació a l'adequació de l'expulsió en termes normatius. En paraules de l'autor “també suposaria un alleugeriment per al sistema penitenciari discriminalitzar de manera selectiva infraccions comeses massivament, com el furt, per a ciutadans pèl-rojos o rossos. L'absurd de la ‘idea’ impedeix seguir considerant-la”.<sup>876</sup> També nega que amb l'expulsió es contribuísca a la consecució de les metes indicades Rodríguez Candela.<sup>877</sup>

---

<sup>875</sup> Vid., per exemple, SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàgs. 750 i 751; MAPELLI CAFFARENA, B. – TERRADILLOS BASOCO, L., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 109.

<sup>876</sup> CANCIO MELIÁ, M., “La expulsión de ciudadanos extranjeros sin residencia legal (Art. 89 CP)”, cit., pàgs. 11 i 12.

<sup>877</sup> Vid. RODRÍGUEZ CANDELA, J.L., “La expulsión del extranjero en el nuevo Código penal”, en *Jueces para la Democracia*, núm. 33, novembre 1998, pàg. 59.

D'altra banda, en relació a la durada de l'expulsió, val a dir que ha estat altre dels aspectes afectats per les reformes penals, tant per la de 2003 com per la de 2010. En el Codi penal aprovat l'any 1995 s'establia que l'estranger no podria tornar en un termini de tres a deu anys, contats des de la data de la seua expulsió, atesa la durada de la pena imposada, tant quan la substitució ho és del total de la pena com quan ho és sols d'una part. Des de la reforma introduïda per la Llei orgànica 11/2003 s'ordenava que l'estranger no tornara en deu anys, contats des de la data de l'expulsió, i, en tot cas, mentre no haguera prescrit la pena. Les crítiques a aquesta modificació no es van fer esperar, perquè fer que la prohibició de tornada dure sempre deu anys impedeix tenir en compte el tipus de delictes i la pena imposada, si el condemnat és primerenc o reincident, el temps que du vivint ací i les seues circumstàncies personals, familiars o socials i, d'altra banda, perquè mantenir aquella prohibició mentre no prescriba la pena significa que l'expulsió pot durar fins a trenta anys, com es desprèn de l'article 133, en què s'estableixen els terminis de prescripció. Amb aquesta reforma es reforça la finalitat inoqüitzadora de l'expulsió. La Llei orgànica 5/2010, afortunadament, ha donat una redacció nova a aquest precepte. Ara s'indica que la prohibició d'entrada durarà de cinc a deu anys, contats des de la data de l'expulsió, tenint en compte la durada de la pena substituïda i les circumstàncies personals del penat.<sup>878</sup> Tanmateix, el mínim de cinc anys és excessiu, sobretot si es té en compte que es veuen afectats per la prohibició no sols penats a presó, sinó també, els condemnats a localització permanent i els obligats a complir una responsabilitat personal subsidiària, a banda que dels expulsats condemnats a presó hi ha alguns que ja han complert la major part de la pena.

En cas d'incompliment de l'ordre d'expulsió, en el text aprovat l'any 1995 s'indicava que l'expulsat que tornara al nostre Estat mentre ho tenia prohibit hauria de complir la pena o penes que li hagueren estat substituïdes, mentre que si intentava infringir la decisió judicial però era sorprès a la frontera seria expulsat per l'autoritat governativa. A partir de l'entrada en vigor de la Llei 11/2003, en canvi, s'indica que

---

<sup>878</sup> Article 89.2 del Codi penal de 1995.

si s'intenta trencar una decisió judicial d'expulsió i prohibició d'entrada serà tornat per aquella, començant en aquest cas a computar-se de nou el termini de prohibició d'entrada en la seua integritat. Però a partir de l'entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2010 es torna a la redacció original, tot afegint que en cas que per ser sorprès a la frontera procedisca l'expulsió tornarà a computar-se de nou el termini de prohibició d'entrada íntegrament.

## **6. El sistema penitenciari d'individualització científica**

Com se sap, fins la reforma operada l'any 1968 en el Reglament penitenciari de 1956 el sistema penitenciari espanyol va ser el progressiu de tipus rígid i objectiu, en què calia passar successivament per tots els graus durant períodes taxats prèviament. L'any 1968, tot i que continuava parlant-se de sistema penitenciari progressiu, es va incorporar el sistema d'individualització científica dividit en graus, més flexible i subjectiu. El Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol, va reafirmar la línia nova, que va consolidar la Llei orgànica general penitenciària de 1979, amb la qual també es va produir el canvi de nom. Efectivament en aquesta, que continua en vigor, s'indica, en l'article 72.1, que "les penes privatives de llibertat s'executaran segons el sistema d'individualització científica, separat en graus, l'últim dels quals serà el de llibertat condicional, conforme determina el Codi penal". A la resta de graus, al primer, al segon i al tercer es fa referència en l'apartat segon de l'article indicat, i es fa constar en l'apartat tercer que "sempre que de l'observació i classificació corresponent d'un intern resulte estar en condicions, podrà ser situat inicialment en grau superior, tret de la llibertat condicional, sense haver de passar necessàriament per aquells que el precedeixen". Cal tenir en compte, a més, quant a la subjectivitat major, que importen les singularitats de cada persona per a procedir a la classificació i, no obstant haver de ponderar-se algunes variables de tipus objectiu, no hi ha criteris limitadors estrictes, o millor dir, no hi havia. Després de la reforma introduïda per la Llei orgànica 7/2003, de 30 de juny, tant en el Codi penal com en la Llei orgànica general penitenciària, aquella llibertat de grau en la classificació inicial queda minvada, precisament per establir-se criteris limitadors, el qual significa cert retrocés cap un sistema progressiu clàssic, rígid i objectiu. Aquest retrocés també és

evident si es té en compte que segons consta en l'apartat quart de l'article 72 de la Llei orgànica general penitenciària "en cap cas es mantindrà un intern en un grau inferior quan per l'evolució del seu tractament es faça mereixedor de la seua progressió". Malgrat aquesta afirmació, la reforma de 2003 impedeix que siga així en alguns casos. A açò cal sumar els requisits nous exigits per a poder accedir, inicialment o en qualsevol altre moment, al tercer grau i a la llibertat condicional, que també dificulta que així siga.

El normal no és, ni molt menys, que la persona haja de passar pel primer grau. Normalment la classificació inicial de les persones condemnades a presó és el segon grau, que és una espècie de calaix de sastre i, per tant, són enviades a establiments de règim ordinari. En l'article 102.3 del Reglament penitenciari s'indica que procedirà aquesta classificació si en aquelles concorren "unes circumstàncies personals i penitenciàries de convivència normal, però sense capacitat per a viure, de moment, en semilibertat", el qual ha de ser valorat en funció dels criteris recollits en l'article 102.2, en què s'indica que "per a la classificació, les juntes de tractament ponderaran la personalitat i l'historial individual, familiar, social i delictiu de l'intern, la durada de les penes, l'ambient social al qual torne el reclús i els recursos, facilitats i dificultats existents en cada cas i moment per al bon èxit del tractament". Així ho han de fer en tots els casos.

Són pocs els interns classificats inicialment o en algun moment al llarg de la condemna en primer grau. Perquè així passe cal, segons consta en l'article 10.1 de la Llei orgànica general penitenciària, que la persona manifeste una perillositat extrema o inadaptació als règims ordinari i obert. Així s'indica també en l'article 102.5 del Reglament penitenciari, en què es parla d'interns qualificats de perillositat extrema o d'inadaptació manifesta i greu a les normes generals de convivència ordenada, tot afegint-se que cal ponderar una sèrie de factors, a saber: "a) naturalesa dels delictes comesos al llarg del seu historial delictiu, que denote una personalitat agressiva, violenta i antisocial; b) comissió d'actes que atempten contra la vida o la integritat física de les persones, la llibertat sexual o la propietat, comesos en maneres o formes especialment violentes; c) pertinença a organitzacions delictives o a bandes armades, mentre no mostren, en



tots dos casos, signes inequívocs d'haver-se sostret a la disciplina interna d'aquestes organitzacions o bandes; d) participació activa en motins, plantons, agressions físiques, amenaces o coaccions; i) comissió d'infraccions disciplinàries qualificades de molt greus o greus, de manera reiterada i sostinguda en el temps; f) introducció o possessió d'armes de foc a l'establiment penitenciari, així com la tinença de drogues tòxiques, estupefaents i substàncies psicotròpiques en quantitat important, que faça presumir la seua destinació al tràfic". Les juntes de tractament també han de valorar la personalitat i l'historial individual, familiar, social i delictiu de l'intern, la durada de les penes, l'ambient social al qual torne el reclus i els recursos, facilitats i dificultats existents en cada cas i moment per al bon èxit del tractament, com s'indica en l'article 102.2.

Tampoc és usual, però no impossible, la classificació directa en tercer grau, a complir en establiments de règim obert. Aquesta possibilitat apareix prevista en l'article 72.3 de la Llei orgànica, però amb excepcions a partir de 2003. Perquè la classificació en aquest grau d'un condemnat siga possible en l'article 102.4 s'exigeix que "per les seues circumstàncies personals i penitenciàries, estiguen capacitats per a dur a terme un règim de vida en semilibertat" i, a més, perquè aquella siga la classificació inicial caldrà haver extingit una quarta part de la condemna o, en cas contrari, "haurà de transcórrer el temps d'estudi suficient per a obtenir un coneixement adequat d'ell i concórrer, favorablement qualificades, les variables intervinents en el procés de classificació penitenciària enumerades en l'article 102.2 del Reglament valorant-se, especialment, l'historial delictiu i la integració social del penat". Aquestes variables les pondera la junta de tractament, que ha de proposar la classificació al Centre Directiu, que pren la decisió, segons consta en l'article 103 del Reglament. Açò continua així en alguns casos, però no en tots, no des de l'any 2003.

Per la Llei orgànica 7/2003 s'introdueix un apartat segon en l'article 36 del Codi penal, a tenor del qual quan la pena imposada és superior a cinc anys s'exigirà que per a accedir al tercer grau que s'haja complert un període de seguretat, consistent en extingir necessàriament almenys la meitat de la condemna imposada, i això no obstant existir ja, tant la en la Llei orgànica general penitenciària com

en el Reglament de 1996, mecanismes suficients de control per a evitar que les persones amb penes elevades obtinguen inicialment el règim obert, sense fer-ho impossible en determinats casos, perquè l'accés al règim obert hauria de fer-se sense subjecció a cap límit temporal rígid sinó en funció del tractament individualitzat establert legalment.<sup>879</sup> Hi ha una relació directa entre la classificació i el tractament. Aquella és un instrument per a l'aplicació d'aquest, i, de fet, en la Instrucció de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries 20/96 s'indica que “no pot perdre's de vista la relació biunívoca que mantenen entre si classificació i tractament. El grau de tractament no és sols en funció del conjunt de variables criminològiques, penals, personals i socials que concorren en un moment donat en l'intern, sinó també dels objectius, estratègies i les activitats que el seu programa d'intervenció demana”.

A més, per la mateixa Llei orgànica de 2003 també s'introdueixen un apartat cinquè i un sisè en l'article 72 la Llei orgànica general penitenciària, en què s'afegeixen requisits nous, no prevists en el Codi penal. En l'apartat cinquè es disposa que “la classificació o progressió al tercer grau de tractament requerirà, a més dels requisits prevists pel Codi penal, que el penat haja satisfet la responsabilitat civil derivada del delictes, considerant a tals efectes la conducta observada en ordre a restituir el sostret, reparar el dany i indemnitzar els perjudicis materials i morals; les condicions personals i patrimonials del culpable, a efectes de valorar la seua capacitat real, present i futura per a satisfer la responsabilitat civil que li corresponguera; les garanties que permeten assegurar la satisfacció futura; l'estimació de l'enriquiment que el culpable haguera obtingut per la comissió del delictes i, si escau, el dany o entorpiment produït al servei públic, així com la naturalesa dels danys i perjudicis causats pel delictes, el nombre de perjudicats i la seua condició. Singularment, s'aplicarà aquesta norma quan l'intern haja estat condemnat per la comissió d'algun dels

---

<sup>879</sup> Vid. LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 120; RÍOS MARTÍN, J.C., *Manual de ejecución penitenciaria. Defenderse de la cárcel*, quarta edició, Colex, Madrid, pàgs. 97 i 98; RÍOS MARTÍN, J.C. – ETXEBARRIA ZARRABEITIA, X. – SEGOVIA BERNABÉ, J.L. – PASCUAL RODRÍGUEZ, E., *Las penas y su aplicación*, cinquena edició, Colex, Madrid, 2011, pàg. 263.

delictes següents: a) delictes contra el patrimoni i contra l'ordre socioeconòmic que hagueren revestit notòria gravetat i hagueren perjudicat una generalitat de persones; b) delictes contra els drets dels treballadors; c) delictes contra la Hisenda Pública i contra la Seguretat Social; d) delictes contra l'Administració pública compresos en els capítols V a l'IX del títol XIX del llibre II del Codi Penal”. En l'apartat sisè s'indica que “de la mateixa manera, la classificació o progressió al tercer grau de tractament penitenciari de persones condemnades per delictes de terrorisme de la secció segona del capítol V del títol XXII del llibre II del Codi penal o comeses en el si d'organitzacions criminals, requerirà, a més dels requisits previstos pel Codi penal i la satisfacció de la responsabilitat civil amb les seues rendes i patrimoni presents i futurs en els termes de l'apartat anterior, que mostren signes inequívocs d'haver abandonat les finalitats i els mitjans terroristes, i a més hagen col·laborat activament amb les autoritats, bé per a impedir la producció d'altres delictes per part de la banda armada, organització o grup terrorista, bé per a atenuar els efectes del seu delicte, bé per a la identificació, captura i processament de responsables de delictes terroristes, per a obtenir proves o per a impedir l'actuació o el desenvolupament de les organitzacions o associacions a les quals haja pertangut o amb les quals haja col·laborat, la qual cosa podrà acreditar-se mitjançant una declaració expressa de repudi de les seues activitats delictives i d'abandó de la violència i una petició expressa de perdó a les víctimes del seu delicte, així com pels informes tècnics que acrediten que el pres està realment desvinculat de l'organització terrorista i de l'entorn i activitats d'associacions i col·lectius il·legals que l'envolten i la seua col·laboració amb les autoritats”. Les formes d'acreditació d'aquests extrems són criticables, sobretot perquè en demanar-se declaració expressa de perdó i repudi, açò és, penediment i canvi de valors, no es respecta la llibertat ideològica individual de les persones i és un requisit desproporcionat. Tampoc serà sempre possible aportar informació o informació fiable, i fins i tot açò o col·laborar d'altra manera pot implicar que l'intern es col·loque en situació de risc greu, un risc personal jurídicament inexigible. Cal sumar, igualment, que provar la desvinculació pot passar per exigir la separació física de la seua família, si aqueta té vincles amb el considerat entorn d'ETA –que

ha anat ampliant-se més i més al llarg dels anys–, el qual no sembla raonable.<sup>880</sup>

Cal saber que en l'article 36.2 també hi ha un segon epígraf en què es preveu que el jutge de vigilància, previ pronòstic individualitzat i favorable de reinserció social i valorant, si escau, les circumstàncies personals del reu i l'evolució del tractament reeducador, pugui acordar raonadament, escoltats el Ministeri Fiscal, Institucions Penitenciàries i la resta de parts, l'aplicació del règim general de compliment. Ara bé, també hi ha previstes excepcions a les excepcions. No serà possible tornar al règim general de compliment quan es tracta de condemnats per delictes de terrorisme de la secció segona del capítol V del títol XXII del Llibre II o comesos dins del si d'organitzacions criminals.

A l'anterior cal sumar que per la reforma de 2003 també es va veure afectat l'article 78, de manera que en cas que a conseqüència de les limitacions establertes en l'apartat 1 de l'article 76 la pena a complir resultara inferior a la meitat de la suma total de les imposades, el jutge o tribunal sentenciador podrà acordar que la classificació en tercer grau es referisca a la totalitat de les penes imposades en les sentències, i si es tracta dels supòsits previstos en els paràgrafs a), b), c) i d) de l'apartat 1 de l'article 76, l'acord serà preceptiu. A continuació es preveu que el jutge de vigilància, previ pronòstic individualitzat i favorable de reinserció social i valorant, si escau, les circumstàncies personals del reu i l'evolució del tractament reeducador, pugui acordar tornar al règim general de compliment, després d'escoltar el Ministeri Fiscal, Institucions Penitenciàries i les altres parts, però si es tractara de delictes de terrorisme de la secció segona del capítol V del títol XXII del llibre II d'aquest Codi, o comeses al si d'organitzacions

---

<sup>880</sup> Vid., RENART GARCÍA, F., *La libertad condicional: nuevo régimen jurídico (Adaptada a la L.O. 7/2003, de 30 de junio, de medidas de reforma para el cumplimiento íntegro y efectivo de las penas)*, Edisofer, Madrid, 2003, págs. 166 i 167; CERVELLÓ DONDERIS, V., “Los nuevos criterios de clasificación penitenciaria”, *La Ley Penal*, núm. 8, setembre 2003, pàg. 10; GIMÉNEZ GARCÍA, J., en el comentari de l'article 90 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, vol. I, ob. cit., págs. 691 i 692; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 141; GARCÍA ALBERO, R. – TAMARIT SUMALLA, J., *La reforma de la ejecución penal*, Tirant lo Blanch, València, 2004, pàg. 125.

criminals, i atenent a la suma total de les penes imposades, l'anterior possibilitat només serà aplicable quan li quede per complir una cinquena part del límit màxim de compliment de la condemna, açò és, després d'haver passat trenta-dos anys efectius en presó. Açò és criticable des del punt de vista de dret a la igualtat i la prohibició de discriminació, així com també des del punt de vista de la resocialització i del principi d'humanitat de les penes.

La reforma de 2010 ha dut una redacció nova de l'article 36.2 del Codi penal. Es manté el període de seguretat, però es converteix en facultatiu, en tots els casos de penes superiors a cinc anys excepte en tres. El compliment del període de seguretat és obligatori per als delictes referents a organitzacions i grups terroristes i delictes de terrorisme del capítol VII del títol XXII del llibre II d'aquest Codi, per delictes comesos al si d'una organització o grup criminal, o per delictes de l'article 183 i delictes del capítol V del títol VIII del llibre II quan la víctima siga menor de tretze anys. Aquests casos també estan exclosos de la possibilitat de prescindir del període de seguretat, açò és, de l'aplicació del règim general, prevista per a la resta dels casos. L'article 78 del Codi penal queda com estava, i tampoc s'han eliminat els requisits nous exigits en l'article 72 de la Llei orgànica general penitenciària.

L'objectiu continua essent dificultar en alguns casos l'accés al tercer grau, especialment quan es tracta de determinats col·lectius de condemnats, però hi ha un cas en què cabria la possibilitat de classificació en aquest grau a un condemnat amb independència de les variables que intervinguen al procés de classificació, previst en l'article 104.4 del Reglament. Així hauria de passar quan es tracta de penats malalts molt greus amb patiments incurables, segons informe mèdic, per raons humanitàries i de dignitat personal, atenent a la dificultat per a delinquir i a la seua escassa perillositat. És així perquè es rebutja a tot criteri temporal per a la llibertat condicional i, per ser la classificació en tercer grau un requisit per a accedir a aquesta tampoc en aquest cas hauria d'exigir-se haver extingit una part de la pena. Així ho entén la Direcció General d'Institucions Penitenciàries en la Instrucció 9/2003. Tot i això, en casos com aquests també es pot procedir d'altra manera. Una novetat introduïda pel Reglament

penitenciari de 1996 és que en l'article 100.2 es diu que "amb l'objectiu de fer el sistema més flexible, l'equip tècnic podrà proposar a la junta de tractament que, respecte a cada penat, s'adopti un model d'execució en el qual puguin combinar-se aspectes característics de cadascun dels graus mencionats, sempre i quan la mesura indicada es fonamenti en un programa específic de tractament que d'altra manera no poguera ser executat. Aquesta mesura excepcional necessitarà d'aprovació ulterior del jutge de vigilància corresponent, sense perjudici de la seua executivitat immediata". No sols es possible recórrer a l'article 100.2 del Reglament en aquests casos, sinó també en molts altres.

D'altra banda, en relació a la llibertat condicional, l'estratègia també ha estat dificultar-la. En el Codi penal s'exigeix per a poder accedir-hi la concurrència de les circumstàncies següents: que els condemnats a pena de privativa de la llibertat es troben al tercer grau de tractament penitenciari, haver extingit les tres quartes parts de la condemna imposada, haver observat bona conducta i que existisca, respecte d'ells, un pronòstic individualitzat i favorable de reinserció social emès pels experts que el jutge de vigilància considere convenients. Consta, igualment, des de la reforma de 2003, que no s'entendrà complida aquesta última circumstància anterior si el penat no ha satisfet la responsabilitat civil derivada del delictes als supòsits i conforme als criteris establerts per l'article 72.5 i 6 de la Llei orgànica general penitenciària, i en el cas de persones condemnades per delictes de terrorisme de la secció segona del capítol V del títol XXII del llibre II d'aquest Codi, o per delictes comesos al si d'organitzacions criminals, per a entendre que hi ha pronòstic de reinserció social quan el penat mostre signes inequívocs d'haver abandonat les finalitats i els mitjans de l'activitat terrorista i a més haja col·laborat activament amb les autoritats, bé per a impedir la producció d'altres delictes per part de l'organització o grup terrorista, bé per a atenuar els efectes del seu delictes, bé per a la identificació, captura i processament de responsables de delictes terroristes, per a obtenir proves o per a impedir l'actuació o el desenvolupament de les organitzacions o associacions a les quals haja pertangut o amb les quals haja col·laborat, la qual cosa podrà acreditar-se mitjançant una declaració expressa de repudi de les seues activitats delictives i d'abandó de la

violència i una petició expressa de perdó a les víctimes del seu delictes, així com pels informes tècnics que acrediten que el pres està realment desvinculat de l'organització terrorista i de l'entorn i activitats d'associacions i col·lectius il·legals que l'envolten i la seua col·laboració amb les autoritats. Ja es coneixen les crítiques diverses formulades en contra d'aquestes exigències.

En relació al requisit temporal, cal tenir en compte que si el fet d'haver d'extingir tres quartes parts de la condemna s'ha considerat per algun autor com a exagerada en base als principis de necessitat i utilitat de les penes,<sup>881</sup> més encara ho és obligar a que el còmput del temps per a la llibertat condicional siga comprensiu de la totalitat de les penes imposades en les sentències en cas de concurs real de delictes, com passa per aplicació de l'article 78 del Codi penal. Ja era criticable la seua redacció original, en què fer-ho així era facultatiu, ho decidia el jutge o tribunal en base a la perillositat criminal del penat, però més encara ho és des de la reforma de 2003, per imposar-ho com a obligatori per als supòsits a, b, c i d de l'article 76.1. A més, en el text aprovat l'any 1995 es preveia que el jutge de vigilància, després d'escoltar el fiscal, en base a les circumstàncies personals del reu, l'evolució del tractament reeducador i el pronòstic de reinserció social, poguera acordar l'aplicació del règim general de compliment, però des de 2003 en cas de tractar-se de delictes de terrorisme o comesos al si d'una organització criminal, aquella possibilitat sols té cabuda quan quede per complir una vuitena part del límit màxim de compliment de la condemna. Poden passar trenta-cinc anys perquè així passe. Les crítiques formulades en comentar les dificultats imposades a l'accés al tercer grau per part dels col·lectius indicats són aplicables també en aquest cas.

Cal tenir en compte, així mateix, que en l'article 91.1 del Codi penal es preveu que sempre i quan es complisquen la resta de requisits, és possible avançar la llibertat condicional al compliment de dues terceres parts de la condemna, en cas que s'hagen realitzat de manera continuada activitats laborals, culturals o ocupacionals, possibilitat

---

<sup>881</sup> Vid., per exemple, SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 761.

aquesta en què hi ha qui veu ací una finestra per on es pot, tot i que atenuadament, reintroduir algun dels efectes de la redempció que va ser expulsada del Codi,<sup>882</sup> però des de 2003 s'exclou d'aquesta possibilitat, en tot cas, als col·lectius indicats dalt. També s'exclou a aquests d'altra possibilitat, introduïda per la mateixa Llei orgànica, i que excepte per l'excepció ha veure's com una novetat positiva, i és que, segons consta en l'apartat segon de l'article 91, a proposta d'Institucions Penitenciària i previ informe del Ministeri Fiscal i de la resta de parts, complides les altres circumstàncies requerides de classificació en tercer grau, bona conducta i pronòstic favorable de reinserció social, el jutge de vigilància podrà avançar la concessió de la llibertat condicional en relació al termini previst en l'apartat 1, en concret fins a noranta dies per any de compliment efectiu de condemna, una vegada s'han extingit la meitat de la condemna i si a més d'haver-se desenvolupat contínuament les activitats indicades dalt, s'acredite la participació efectiva i favorable en programes de reparació a les víctimes o programes de tractament o desintoxicació, si escau.

Hi ha la possibilitat de prescindir directament del requisit temporal, contemplada en l'article 92 del Codi penal: en el cas dels septuagenaris o quan, segons informe mèdic, es tracta de malalts molt greus amb patiments incurables. Ara bé, han de complir-se els requisits d'estar classificat en tercer grau penitenciari i haver observat bona conducta i tenir pronòstic individualitzat i favorable de reinserció social. En aquests casos, i així consta des de l'entrada en vigor de la Llei orgànica 15/2003, de 25 de novembre, l'Administració penitenciària ha d'elevat expedient de llibertat condicional, amb la urgència requerida en cada cas, al jutge de vigilància penitenciari que, a l'hora de resoldre'l, valorarà juntament amb les circumstàncies personals la dificultat per a delinquir i la perillositat criminal escassa del subjecte. Si el perill per a la vida de l'intern, a causa de la seua

---

<sup>882</sup> Vid. CARBONELL MATEU, J.C. – PRATS CANUT, J.M., Estudi preliminar a *Codi penal i legislació penal especial*, ob. cit., pàg. 41; SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 764; MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 580; MAPELLI CAFFARENA, B. – TERRADILLOS BASOCO, J., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàgs. 149 i 150.



malaltia o de la seua edat avançada, és patent, per estar així acreditat per dictàmens del metge forense i dels serveis mèdics de l'establiment penitenciari, el jutge de vigilància penitenciària podrà, prèvia, si escau, la progressió de grau, autoritzar la llibertat condicional sense més tràmit que requerir al centre penitenciari l'informe de pronòstic final, i tot sense perjudici del seguiment i control prevists en la Llei orgànica general penitenciària. Els fonaments d'aquesta possibilitat són, d'una banda, les raons humanitàries que desaconsellen que una persona pugui morir a la presó o que passe la seua vellesa al seu interior, i d'altra banda, l'escassa perillositat del reu.<sup>883</sup> És d'agrair que no s'acceptara la proposta de la comissió tècnica de reforma del sistema de penes del Ministeri de Justícia, creada per Ordre del Ministeri de Justícia de 14 de juliol de 2000, consistent en retardar fins els setanta-cinc anys la vigència d'aquest benefici de concessió anticipada de la llibertat condicional perquè açò, tal com ha afirmat Giménez García, constituïria una manifestació nova de la prevalença del principi de seguretat sobre el d'humanitat. És de lamentar, però, que s'exigisca el compliment de la resta de requisits. Seria suficient el requisit del compliment de l'edat o la malaltia acreditada per a permetre l'excarceració, en sintonia amb allò previst per a la suspensió de qualsevol penal al cas que hi haja una malaltia greu i amb patiments incurables.<sup>884</sup> També és criticable que les expressions dificultat de delinquir i perillositat escassa són ambigües i que es projecten sobre el futur. En cas de dubte cal que prevalga el *favor libertatis*.<sup>885</sup>

---

<sup>883</sup> Vid. SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código Penal de 1995. Comentarios y Jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 765; MAPELLI CAFFARENA, B – TERRADILLOS BASOCO, J., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 150; GIMÉNEZ GARCÍA, J., en el comentari de l'article 92 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 703.

<sup>884</sup> Vid. GIMÉNEZ GARCÍA, J., en el comentari de l'article 92 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 703.

<sup>885</sup> Vid. GIMÉNEZ GARCÍA, J., en el comentari de l'article 92 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 704.

D'altra banda, també cal saber que per a la llibertat condicional ordinària el jutge de vigilància penitenciària, en decretar-la, pot imposar l'observança d'una o diverses regles de conducta, segons consta en l'article 90.2 del Codi penal. Encara que segurament siga per oblit del legislador, en el Codi no hi ha prevista la imposició d'aquestes regles de conducta als casos privilegiat i superprivilegiat d'avançament de la llibertat condicional. L'omissió impediria que es puga estendre aquesta possibilitat. Cal tenir en compte, a més, que la llibertat condicional ordinària és una forma de compliment i els supòsits d'avançament són beneficis penitenciaris, així ho qualifica el Reglament penitenciari.<sup>886</sup> Segons constava en el text original aprovat l'any 1995 les mesures que podien imposar-se eren les previstes en l'article 105. Així, per un temps no superior a cinc anys, podien imposar-se les següents: submissió a un tractament extern en centres mèdics o establiments de caràcter sociosanitari; obligació de residir en un lloc determinat; prohibició de residir al lloc o territori que es designe, havent de declarar el domicili que trie i els canvis que es produïsquen; prohibició d'acudir a llocs determinats o visitar establiments de begudes alcohòliques; custòdia familiar o sotmetiment a programes formatius, culturals, educatius, professionals, d'educació sexual i d'altres similars. I per temps fins a deu anys: la privació de llicència o del permís d'armes i la privació del dret a la conducció de vehicles de motor i ciclomotors. Per la reforma operada en el Codi penal per la Llei orgànica 15/2003, en canvi, les regles de conducta o mesures que motivadament poden aprovar-se són les del articles 83 i 96.3: prohibició d'acudir a llocs determinats, territoris, espectacles esportius o culturals, o de visitar establiments de begudes alcohòliques o de joc; prohibició d'absentar-se del lloc on resideix sense autorització del jutge o tribunal; obligació de comparèixer personalment davant del jutjat o tribunal, o servei de l'Administració que aquests assenyalen, per a informar de les seues activitats i justificar-les; obligació de participar en programes formatius, laborals, culturals, d'educació vial, sexual i d'altres similars o de complir altres deures que el jutge o tribunal considere convenients per a la rehabilitació social del penat, amb la conformitat prèvia d'aquest,

---

<sup>886</sup> Vid. GIMÉNEZ GARCÍA, J., en el comentari de l'article 91 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 699 i 700.

sempre que no atempten contra la seua dignitat com a persona; inhabilitació professional, expulsió del territori nacional d'estrangers no residents legalment; obligació de residir en lloc determinat; la custòdia familiar; la privació del dret a conduir vehicles a motor i ciclomotors, o del dret a tenir i portar armes; prohibició d'apropar-se a la víctima, familiars o altres persones; submissió a tractament extern en centres mèdics o establiments de caràcter sociosanitari, o el sotmetiment a programes de tipus formatiu, cultural, educatiu, professional, d'educació sexual i altres similars, sense indicar-se el termini que podien durar aquestes mesures.

També cal saber que a tenor de l'article 93 el període de llibertat condicional durarà tot el temps que manque al subjecte per a complir la seua condemna. Si durant el període esmentat el reu delinqueix o no observa les regles de conducta imposades, el jutge de vigilància penitenciària revocarà la llibertat concedida i el penat reingressarà en presó al període o grau penitenciari que corresponga.<sup>887</sup> Tot i que del tenor literal d'aquest article s'entén l'incompliment d'una regla de conducta implica revocació automàtica de la llibertat condicional, hi ha qui entén que el jutge de vigilància ha de valorar les circumstàncies concretes de l'incompliment, i que la revocació sols procedirà quan aquest és reiterat.<sup>888</sup> Certament seria recomanable que el així fóra, però no ho és. Caldria que el legislador substituïra els criteris imperatius de l'article 93 per uns altres potestatiu, que permeteren al jutge de vigilància substituir una regla de conducta per una altra i reservar la revocació per al cas que hi haja diversos incompliments, però deixant la decisió, en tot cas, a la discrecionalitat d'aquell òrgan.<sup>889</sup> Cal tenir en compte, així mateix, que en el text original de Codi penal es deia que delinquir o incomplir les obligacions o deures imposats no implicaria pèrdua del temps passat en llibertat condicional, el qual és raonable perquè com aquest temps ja s'ha complit no hauria de complir-lo de nou, però la Llei orgànica 7/2003

---

<sup>887</sup> Les causes de revocació també consten en l'article 201 del Reglament penitenciari.

<sup>888</sup> Vid. SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Las penas en el nuevo Código penal*, Comares, Madrid, 1996, pàg. 102

<sup>889</sup> En aquest sentit, vid. LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 261.

va introduir una excepció. Per aquella es va afegir que, en cas de condemnats per delictes de terrorisme, el jutge de vigilància podrà sol·licitar els informes que permeten acreditar que subsisteixen les condicions que van possibilitar la concessió de la llibertat condicional i, si durant el període de llibertat condicional el condemnat delinqueix, no observa les regles de conducta o incompleix les condicions imposades, el jutge de vigilància penitenciària revocarà la llibertat concedida, el penat reingressarà en presó, al període o grau penitenciari corresponent, i complirà el temps que manque de compliment de la condemna amb pèrdua del temps passat en llibertat condicional. En paraules de Giménez García, “es tracta d’una decisió extrema dictada des de la necessitat de protegir la societat de la delinqüència terrorista donada la seua gravetat intrínseca i la contumàcia que revela que el beneficiat per la concessió de la llibertat condicional trenque l’oportunitat que se li ofereix”<sup>890</sup> però en realitat aquesta reforma, com la gran majoria de les introduïdes en 2003, és rebutjable. Ho és perquè el temps transcorregut en llibertat condicional és temps de condemna complet, a més que no resulta admissible que l’incompliment de les regles de conducta tinga una conseqüència tan greu, i menys encara que sols siga així per a determinada classe d’alliberats condicionalment, el qual és a més discriminatori.<sup>891</sup>

A mode de conclusió, el sistema penitenciari d’individualització científica està en crisi, s’introdueixen criteris rígids i objectius que signifiquen un retrocés cap al sistema progressiu, que es creia ja superat, especialment quan es tracta de condemnats a determinada classes de delictes. Es critica la vulneració del dret a la igualtat i la prohibició de no discriminació, açò és, de l’article 14 de la Constitució, però també l’incompliment del mandat contingut en l’article 25.2 d’aquesta d’orientar les penes privatives de llibertat a la

---

<sup>890</sup> GIMÉNEZ GARCÍA, J., en el comentari de l’article 93 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 708.

<sup>891</sup> Vid. JUANATEY DORADO, C., “La Ley de Medidas de Reforma para el cumplimiento íntegro y efectivo de las penas, y los principios constitucionales del Derecho Penal”, en *La Ley Penal*, núm. 9, octubre 2004, pàg. 13; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la clasificación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 260.

reeduació i reinserció social, així com que significa obviar els molts estudis existents que adverteixen dels efectes nocius i contraproductius de les penes de presó, els quals es fan més intensos a mesura que augmenta la durada de l'encarcerament, i que a partir de determinat moment són a més irreversibles. En principi es deia que açò passava si el temps passat en presó excedia dels quinze anys però estudis posteriors han rebaixat aquest límit als deu anys. És evident que darrere de la crisi del sistema penitenciari d'individualització científica s'amaguen altres tres: la crisi de la resocialització, la de la idea de quanta menys presó millor i la del principi d'humanitat de les penes.

## **7. Manifestacions a l'àmbit penitenciari de la cultura de l'emergència o excepcionalitat**

L'article 78 del Codi penal, ja en la seua redacció original però sobretot després de la reforma introduïda per la Llei orgànica 7/2003, de 30 de juny, és un exemple de la penetració de la cultura de l'excepcionalitat o l'emergència a l'àmbit penitenciari, però com se sap no és l'únic. Continuen existint els fitxers d'interns d'especial seguiment i continua la política de dispersió de presos d'ETA. A aquestes manifestacions concretes de la cultura de l'excepcionalitat es farà referència a continuació. En relació als fitxers d'interns d'especial seguiment cal recordar que alguns autors entenen que l'intent de legalitzar-los va ser una de ser raons no declarades que van motivar la creació del Reglament penitenciari nou, a través de la diferenciació dins del règim tancat de dues modalitats de vida: una per als considerats extremadament perillosos, en departaments especials de control directe, i altra per interns classificats com a manifestament inadapats als règims comuns, en mòduls o centres de règim tancat.<sup>892</sup> No opina el mateix Cervelló Donderis. Ella parla de "la claredat amb que el RP diferenciava la classificació el primer grau, i amb açò el

---

<sup>892</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., "El Nuevo Reglamento Penitenciario: ¿una herramienta reinsertora?", en *Panóptico*, núm. 3, primavera 1997, pàg. 59; RIVERA BEIRAS, I., "La cárcel y el sistema penal (en España y en Europa)", cit., pàg 375; i el mateix autor en *La cuestión carcelaria. Historia, Epistemología, Derecho y Política Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 411 i 502.

règim tancat, dels fitxers”.<sup>893</sup> Siga com siga, els fitxers d’interns d’especial seguiment van continuar existint. La Instrucció 21/1996, de 16 de desembre va deixar sense efecte les normes anteriors i va donar una regulació nova a aquells, donant compliment a allò indicat en la disposició transitòria quarta del Reglament penitenciari aprovat aquell mateix any, en què s’apuntava la necessitat de refundre i harmonitzar la normativa administrativa, però no eren pocs ni de poca importància els problemes que plantejava aquesta Instrucció, i les crítiques formulades. Val a dir, en primer lloc, que diferencia entre cinc tipus de FIES: FIES 1 Control Directe (CD), per a presos conflictius i perillosos, aquells que protagonitzen o indueixen a les alteracions regimentals greus en què s’haja posat en risc la vida o integritat de funcionaris, autoritats, interns, etc.; FIES 2 Narcotraficants (NA), per a presos o penats per delictes contra la Salut pública o vinculats a aquests, comesos a través de grups organitzats; FIES 3 Bandes Armades (BA), per a persones vinculades d’alguna forma a grups terroristes o que els han donat suport; FIES 4 Forces i Cossos de Seguretat de l’Estat (FS), per a persones que partanyen o que han format part de les Forces i Cossos de Seguretat de l’Estat; i FIES 5 Característiques Especials (CE), per a persones diverses, que pertanyen a subgrups diversos, per exemple delinqüència internacional comuna, insubmissió, condemnats o presos per delictes contra la llibertat sexual violenta que haja provocat alarma social.<sup>894</sup> Com critica Cervelló Donderis, a més que al grup de Control Directe (CD) hi ha una confusió entre un fitxer de dades i una modalitat de classificació, és improcedent barrejar al grup Característiques Especials (CE) delictes contra la llibertat sexual amb delictes d’insubmissió i, d’altra banda, es fa ús de criteris indiscriminats, unes vegades el tipus de delicte i una altra la pertinència a determinada professió, essent aquest el cas del grup Forces i Cossos de Seguretat de l’Estat.<sup>895</sup> En relació a açò últim, l’Audiència Provincial número 3 de Madrid, en Interlocutòria de 12 de juliol de 1995 va dir que el FIES

---

<sup>893</sup> CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 211.

<sup>894</sup> Instrucció 21/96 de 16 de desembre, apartats 1.A1 i 1.A2.

<sup>895</sup> Vid. CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, Tirant lo Blanch, València, primera edició, 200, pàg 127. En la tercera edició d’aquesta obra l’autora prescindeix d’aquesta observació.

4 suposa una desigualtat clara per basar-se per a la seua inclusió en pertànyer a una professió determinada.

D'altra banda, cal saber que en la Instrucció de 1996 consta que l'objectiu dels fixers d'interns d'especial seguiment és “disposar d'una informació ampla de determinats grups d'interns pel delictes comés, la seua trajectòria penitenciària, la seua integració en formes de criminalitat organitzada (...) que permeta conèixer les seues intervencions i una gestió regimental adequada, exercint un control adequat enfront de fórmules delictives altament complexes i potencialment desestabilitzadores del sistema penitenciari (...) desenvolupament amb més eficàcia de les funcions que legalment li correspon (...) amb l'objecte de prevenir incidents als centres”. S'adverteix, igualment, amb l'objectiu que els mecanismes de control adoptats apareguen formalment ajustats a la legislació constitucional i penitenciària, que “les dades FIES tenen un caràcter purament administratiu”, i es diu que “en cap cas la inclusió en el FIES prejutja la classificació, veta el dret al tractament dels interns, ni suposa una vida regimental distinta d'aquella que vinga reglamentàriament determinada”, però, com s'ha avançat, en realitat no és així. En paraules de Ríos Martín, “amb la simple indicació formal que el control realitzat no vulnera en cap cas la legalitat existent, es vol amagar i suplantar la realitat. Estem davant d'una situació d'intent de construcció fictícia d'una realitat, per a fer veure el qual de cap manera és”.<sup>896</sup> A més que els mecanismes de control que s'apliquen repercuteixen sempre, inevitablement, en el règim de vida de les persones sobre les quals recauen, en relació a les incloses en els FIES-RE es crea un règim encobert, un règim nou no previst ni en la Llei ni en el Reglament. Açò es tradueix, d'altra banda, en una limitació i restricció dels drets reconeguts legalment i es crea una situació de desigualtat respecte a la resta d'interns que tenen la mateixa classificació, a banda que tenir la consideració d'intern FIES repercuteix en les progressions i regressions en grau, així com també en la concessió de permisos, etc. La Instrucció de 1996 continua imposant una modificació del *status libertatis* de la persona presa, que es concreta en un seguiment i control més exhaustius –pràctica

---

<sup>896</sup> RÍOS MARTÍN, J.C., *Manual de ejecución penitenciaria. Defenderse de la cárcel*, ob. cit., pàg. 421.

d'escorcolls, requisos, canvis de cel·la, remissió de la informació recollida al Centre Directiu abans de la concessió de permisos o excarceracions, etc.–, en la vulneració dels actes més íntims –ja que el control visual és continu, també durant tota la nit–, i en un control major dels familiars i els advocats, el qual hauria de caure dins de l'article 17 de la Constitució i fer-se amb totes les garanties juridicoprocessals establertes a l'efecte, entre elles el control judicial, però no és així. La Instrucció vulnera els límits de l'article de la Constitució que reconeix el dret fonamental a la llibertat personal

Per a saber si les limitacions de la llibertat són constitucionalment admissibles cal examinar si la normativa restrictiva té una finalitat constitucionalment admissible o raonable, si la restricció de la llibertat és necessària per a assolir la finalitat recercada, i si hi ha proporcionalitat. I tal com ha indicat Ríos Martín, la Instrucció 21/96, que regula els FIES, no compleix aquests requisits. La Instrucció justifica la necessitat dels FIES en l'interés de la seguretat del centre penitenciari, ja que en disposar d'una informació ampla de determinat grups d'interns i exercint un control adequat enfront de fórmules delictives complexes i desestabilitzadores del sistema penitenciari es pretén la prevenció d'incidents dins dels centres penitenciaris, però no és necessària per a aconseguir aquests interessos perquè ja existeixen règims de vida establerts legalment per a prevenir formes de delinqüència altament complexes, perquè els règims de vida establerts preveuen suficient informació i control per a prevenir la comissió de delictes i perquè el Reglament penitenciari preveu la possibilitat d'un mòdul d'execució on es combinen aspectes dels tres graus de classificació. En la Instrucció també es menciona el principi d'eficàcia de l'Administració, quan justifica els FIES en què ajuda el desenvolupament amb eficàcia major de les funcions penitenciàries, però la funció principal ha de ser la reeducació i reinserció social de les persones preses i amb aquells no es pretén obtenir informació per a donar alternatives resocialitzadores. Tampoc sembla que es respecte la proporcionalitat, ja que en la Instrucció s'inclouen mesures desproporcionades, com per exemple les rondes nocturnes amb una freqüència de no més d'una hora.<sup>897</sup>

---

<sup>897</sup> Vid. RÍOS MARTÍN, J.C., *Manual de ejecución penitenciaria. Defenderse de la cárcel*, ob. cit., pàgs. 424 i ss.



No consta de manera expressa que calga autorització judicial per a aplicar allò que en realitat és un règim especial i diferent. Val a dir, igualment, que la Instrucció contradiu el sistema d'individualització científica en què es basa l'ordenament penitenciari, perquè la inclusió als fitxers d'interns d'especial seguiment d'una persona no depèn de la personalitat o característiques individuals, sinó de dades purament objectives, com tipus de delictes comés, la trajectòria penitenciària o si es pertany a una organització criminal. Per últim, però no menys important, aquells suposen fer prevaler les exigències de règim a les de tractament, el qual va en detriment de la finalitat resocialitzadora, a més sense que hi haja una limitació temporal de permanència en els departaments destinats a interns FIES. Tot i que es negue, la presó deixa de respondre a l'essència i fi que en teoria la inspira, que és la reeducació i reinserció social.<sup>898</sup> Van haver molts interns FIES que van denunciar vulneracions de drets fonamentals, tot i que va contribuir a que pareguera que no era així l'Informe de 2005 sobre les presons a Espanya, elaborat per Álvaro Gil Robles, Comissari per als Drets Humans, a l'atenció del Comitè de Ministres i de l'Assemblea Parlamentària, en què aquell s'accontentava amb les explicacions que li

---

<sup>898</sup> En relació als fitxers d'interns d'especial seguiment i les crítiques formulades en contra, vid., MAPELLI CAFFARENA, B., "Contenido y límites de la privación de libertad (Sobre la constitucionalidad de las sanciones de aislamiento)" en *Revista del Poder Judicial*, núm. 52, quart trimestre, 1998, pàgs. 213 a 240; RIOS MARTÍN, J.C., *Manual de ejecución penitenciaria. Defenderse de la cárcel*, ob. cit., pàgs. 419 i ss.; del mateix autor, "Los ficheros de internos de especial seguimiento (FIES)", *Cuadernos de Derecho Penitenciario*, num. 3, 1998, pàgs. 3 i ss.; BRANDARIZ GARCÍA, J.A., "Notas sobre el régimen penitenciario para penados considerados extremadamente peligrosos: departamentos especiales y FIES-1 (CD)", en *Estudios penales y criminológicos*, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 2002, pàgs. 7 i ss.; ZAPICO BARBEITO, M. – RODRÍGUEZ MORO, L., "La Circular FIES diez años después: el paradigma de la nueva cultura de la incapacitación", en *Política criminal y reformas penales*, Tirant lo Blanch, Valencia, 2007, pàgs. 344 i ss.; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàgs. 207 i ss.; RÍOS CORBACHO, J.M., "El primer grado penitenciario y los internos FIES", en *Revista General de Derecho Penal*, núm. 18, 2012. Per a conèixer els relats de vexacions patides en l'execució de penes privatives de llibertat sota el règim FIES, consultar el monogràfic editat per la Coordinadora de Solidaridad con las Personas Presas, Panóptico 1996. Vid., també, TARRÍO, X., *Huye hombre, huye. Diario de un preso FIES*, Virus, Barcelona, 1997.

van donar les autoritats penitenciàries.<sup>899</sup> Cal tenir en compte, d'altra banda, que entre la doctrina també hi ha defensors dels fitxers d'interns d'especial seguiment. Rebutja les crítiques formulades, per exemple, Nistral Burón.<sup>900</sup> I a l'anterior cal sumar que són moltes les resolucions judicials en què també es manté aquesta postura. Poden citar-se les Interlocutòries de l'Audiència Provincial de Madrid, secció cinquena, de 9 de febrer de 2001 i d'11 de gener de 2002, de l'Audiència Provincial de Jaén de 16 de juliol de 2002, de l'Audiència Provincial de Còrdova de 25 de gener i 4 de juliol de 2002. A totes aquestes Interlocutòries fa menció la del Jutjat Central de Vigilància Penitenciària de 28 de gener de 2005, en base a les quals aquell afirma que “tot i que en un primer moment van existir resolucions que van afirmar o van dubtar sobre la il·legalitat del fitxer d'interns d'especial seguiment o la seua influència automàtica sobre el règim o el tractament penitenciari, a l'actualitat és unànime l'opinió que no és així”. En base a açò en la Instrucció 6/2006, de 22 de febrer, sobre protocol d'actuació en matèria de seguretat en centres penitenciaris s'afirmava que els fitxers d'interns d'especial seguiment s'ajusten plenament a l'ordenament jurídic vigent. En aquesta Instrucció es va introduir algun canvi destacable, ja que aquells es van reestructurar per a incorporar aspectes criminològics rellevants, com el fanatisme religiós o el racisme, es va corregir la referència específica de delictes contra la llibertat sexual per delictes molt greus i es van suprimir mencions ja no vigents com la dels insubmisos, però va continuar en vigor la Instrucció de 1996, pràcticament íntegra. En el moment d'aprovar-se la Instrucció 6/2006 únicament s'havia anul·lat un dels punts de la Instrucció, referent a les comunicacions entre els presos FIES i els seus familiars i amics. Ho va fer l'Audiència Nacional de Madrid en 2004.

Tanmateix, i tot i que en la Interlocutòria de 2005 del jutge central de vigilància es parla d'unanimitat entre la jurisprudència a l'hora de defensar la legalitat dels fitxers d'interns d'especial seguiment i que

---

<sup>899</sup> L'informe està disponible online: <http://goo.gl/N6PybB>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

<sup>900</sup> Vid. NISTRAL BURÓN, J., “Clasificación de los internos: especial referencia a los FIES”, en DE LEÓN VILLALBA, F.J. (Coord.), *Derecho y prisiones de hoy*, Universidad Castilla La Mancha, Cuenca, 2003.

en la Instrucció de 2006 s'insistisca en aquesta idea, cal saber que l'associació *Madres Unidas contra la Droga* considerava que no era suficient amb l'anul·lació d'aquell precepte de la Instrucció de 1996 sobre les comunicacions i va presentar recurs de cassació contra la Sentència de Audiència Nacional de Madrid en 2004, el qual va ser estimat pel Tribunal Suprem. La secció cinquena de la Sala del Contenciós Administratiu del Tribunal Suprem, en Sentència de 17 de març de 2009, va declarar nul·les de ple dret totes les disposicions de l'apartat primer de la Instrucció, que conté normes de caràcter general sobre seguretat, control i prevenció d'incidents relatius a interns molt conflictius i/o inadaptats, que afecten als drets i deures d'aquest col·lectiu. Ho va fer així per entendre que aquella norma, de caràcter menor, no és la idònia per a regular drets i deures dels interns en centres penitenciaris, perquè s'excedeix de la comesa i finalitat dels denominats reglaments administratius o d'organització i s'endinsa a l'àmbit reservat a la llei i els seus reglaments executius. En definitiva, es vulneraven els principis de reserva de llei i de jerarquia normativa.

Tot i això, els fitxers d'interns d'especial seguiment no van desaparèixer ni han desaparegut. El govern, en data de 25 de març de 2011 va aprovar en Consell de Ministres el Reial Decret 419/2011 per a reformar el Reglament penitenciari de 1996 i, entre altres coses, incloure aquells fitxers en aquest i, d'aquesta manera, proveir-los de cobertura reglamentària. Es modifica l'article 6.4 del Reglament de 1996 perquè conste que l'Administració penitenciària "podrà establir fitxers d'interns per a garantir la seguretat, bon ordre de l'establiment i integritat dels interns, sense que en cap cas determine un règim de vida distint al qual corresponga a l'intern". També s'han introduït reformes en l'article 65, en què consten les mesures de seguretat interior a adoptar amb els interns en general però després s'indica que la seua intensitat s'ajustarà a la perillositat potencial d'aquests i es diu que haurà de ser particularment intensa en relació amb interns que pertanyen a grups terroristes, de delinqüència organitzada o de perillositat extrema, interns tots aquests inclosos als fitxers d'interns d'especial seguiment, a més que també preveu la possibilitat de crear grups especials amb aquests, tot advertint-se que en l'aplicació de les mesures de seguretat a adoptar s'han de respectar els principis de necessitat i proporcionalitat prevists en l'article 71 i, també, que amb

aquest propòsit l'Administració penitenciària podrà constituir grups especialitzats de funcionaris. Com critica Cervelló Donderis, “de nou el legislador s’ha quedat curt en la protecció de les garanties, ja que en l’aspecte formal aquesta regulació podia haver estat acollida en la llei, i en l’aspecte material l’abús d’expressions indeterminades com potencial perillositat, extrema, intensitat de les mesures o extrema perillositat, deixen un marge amplíssim a l’Administració per a la decisió de mesures restrictives de drets”.<sup>901</sup>

A banda de tenir-se en compte allò indicat en el Reglament Penitenciari de 1996 des de la reforma introduïda en 2011, cal acudir a la Instrucció 17/2011 de 8 de novembre, també criticable. Convé tenir en compte, d’una banda, que s’introdueixen canvis en relació als grups d’interns FIES però en general no tenen en compte crítiques formulades contra la regulació anterior. Hi ha el FIES 1 Control Directe (CD), al qual van les persones que demostren una conflictivitat màxima i perillositat, requisits que coincideixen quasi literalment amb els exigits pel Reglament penitenciari per als departaments especials, amb el qual es crea certa confusió. Hi ha, en segon lloc, el FIES 2 Delinqüència Organitzada (DO), per a interns que pertanyen a organitzacions o grups criminals o que estan vinculats a associacions il·lícites. D’altra banda hi ha el FIES 3 Bandes Armades (BA), per a persones condemnades per terrorisme o que es considera que donen cobertura a terroristes. El FIES 4 Forces i Coses de Seguretat (FS) no sols es manté no obstant les crítiques, sinó que s’amplia als funcionaris d’Institucions Penitenciàries. El FIES 5 Seguiment Especial (CE) continua com una espècie de calaix de sastre, al qual pertanyen els interns amb un historial penitenciari molt conflictiu, que hagen protagonitzat o intentat evasions, o participat en actes de violència greu, els condemnats per delictes greus contra les persones, la llibertat sexual o per corrupció que hagen creat alarma social, aquells altres que pertanyen o estan vinculats a grups violents i, també, els col·laboradors amb la justícia contra organitzacions terroristes o criminals, així com els fanàtics radicals i aquells que mostren afinitat a l’ideari terrorista o es dediquen a la captació o a fer pressió des del centre penitenciari, així com també els condemnats pel Tribunal Penal Internacional.

---

<sup>901</sup> CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 213.

Cal tenir en compte, així mateix, que en relació als interns vinculats a grups terroristes o a altres organitzacions o grups de delinqüència organitzada es recullen una sèrie de mesures de seguretat excepcionals. En l'article 65 del Reglament penitenciari es va referència a les mesures de seguretat interior que poden adoptar-se i, en concret als recomptes, els registres, els escorcolls, les requises, els controls, els canvis de cel·la, l'assignació adequada de destins i les activitats i cauteles pròpies de les eixides fora dels mòduls i de l'establiment, així com la possibilitat de crear grups especials. En la Instrucció 12/2011 s'indica que tractant-se dels interns indicats dalt aquestes mesures es potenciaran i que seran destinats a mòduls o departaments que compten amb les mesures de seguretat adequades en què pugua controlar-se la relació o contacte amb interns que formen part de la mateixa organització, d'altres organitzacions i grups delictius o de grups d'interns inadaptats, tot advertint-se, igualment, de la necessitat d'adoptar mesures en cas que el col·lectiu de presos indicat haja d'eixir d'aquests departaments. També s'especifica que serà també així quan hagen d'eixir per a celebrar comunicacions o per a acudir a la infermeria, i que si la junta de tractament ho estima pertinent en base a la perillositat i l'exigència de mesures de control específiques, podrà limitar-se la realització de tasques a l'exterior del departament en què estiga destinat l'intern o que permeten l'accés a telèfons o altres mitjans de comunicació amb l'exterior i relacions amb altres interns del mateix col·lectiu, altres grups o interns considerats conflictius o perillosos. Per a evitar açò últim continuava prohibint-se que els interns vinculats a grups terroristes o la delinqüència organitzada puguen compartir cel·la, ni tampoc que estiguen en cel·les contigües; hi ha canvis periòdics de cel·la. Es diu, a banda d'açò, que l'observació i el control als quals han de ser sotmesos seran permanents, durant totes i cadascuna de les activitats que desenvolupen, que també hi haurà rondes nocturnes o que els canvis de cel·la seran periòdics. Amb tot, continuen vigents la majoria de les crítiques sobre impropedència i il·legalitat formulades contra els fitxers d'interns d'especial seguiment, perquè continua constituint un règim encobert sense l'autorització judicial pertinent que possibilita un enduriment similar al règim tancat, i continua preocupant que la

inclusió en aquells dels interns repercutisca negativament a l'hora de decidir la concessió d'un permís o de comunicacions.

D'altra banda, en relació a la política penitenciària de dispersió de presons d'ETA, cal saber que en data de 28 de desembre de 1995, una proposició no de Llei del grup parlamentari basc de l'Esquerra Abertzale va requerir l'agrupació dels presos bascs a Euskadi, la qual, però, va ser rebutjada. També el Parlament Europeu, en un informe de setembre de 1996, va apostar perquè els presos compliren les penes a la regió on tenien la seua família i vincles socials. L'Ararteko, al seu informe anual de desembre de 1996 va qualificar la dispersió de càstig afegit per a les famílies dels presos i va anunciar gestions per a impulsar el trasllat dels interns a establiments penitenciaris propers al seu domicili. En data de 20 de febrer de 1997 la Comissió de Drets Humans del Parlament Basc va aprovar un pla d'apropament de presos d'ETA, tot proposant deu presons per a materialitzar l'apropament: Villabona (Astúries), Daroca, Terol, Osca i Saragossa (Aragó), El Dueso i Santander (Cantàbria), Burgos i Soria (Castella i Lleó) i Logronyo (La Rioja), més les quatre presons de Basauri, Martutene, Langraitz e Iruñea. El pla va ser enviat al Ministeri de l'Interior, i aquest entre 1998 i 1999 va autoritzar cent trenta-cinc apropaments. Aquests apropaments van coincidir amb una treva d'ETA, però cal tenir en compte, igualment, que en març de 1998 una resolució adoptada per la Comissió Europea de Drets Humans cridava l'atenció al Ministeri d'Interior espanyol perquè havia despreciat allò exposat amb anterioritat per aquesta Comissió i mantenia un alt percentatge dels bascs privats de llibertat complint condemna en presons llunyanes dels seus llocs d'origen, i el Parlament Europeu en desembre de 1998 havia insistit en la necessitat d'ubicar els presos en presons properes als seus domicilis.

Trencada la treva van parar els apropaments, i això no obstant que el 6 de juny de 2003 el Parlament va donar el vist i plau a un apropament de presos. El Relator Especial sobre la qüestió de la tortura de les Nacions Unides, Theo van Boven, en un informe de 2004, va criticar la dispersió en base a la normativa internacional, i *The Human Right Watch*, en un informe sobre les mesures antiterroristes a Espanya de

gener de 2005, va denunciar que la política de dispersió té un efecte negatiu sobre el dret a mantenir vincles amb les famílies.<sup>902</sup>

Durant la treva de 2006 l'únic trasllat que es va produir va ser el de De Juana Chaos, des de Madrid a un l'hospital de Donostia, on hauria de romandre fins recuperar-se d'una vaga de fam que va durar 115 dies. Un cop recuperat havia de complir la resta de la condemna al seu domicili, per haver-se-li concedir una presó atenuada, malgrat estar classificat en segon grau, en aplicació de l'article 100.2 del Reglament penitenciari, que permet que, amb la finalitat de fer el sistema més flexible, l'equip tècnic pugui proposar a la junta de tractament que, respecte de cada penat, s'adopti un model d'execució en el qual puguin combinar-se aspectes característics de cadascun dels esmentats graus, sempre que aquesta mesura es fonamenti en un programa específic de tractament que d'una altra forma no pugui ser executat. En teoria el trasllat d'aquest pres i la concessió de la presó atenuada no es devia a les negociacions que s'estaven produint entre el govern i ETA, però la veritat és que després de l'atemptat de Barajas, que va significar el trencament de la treva, De Juana Chaos va tornar a ser traslladat a la presó d'Aranjuez, a Madrid. La versió oficial va ser que havien desaparegut els motius que justificaven la presó atenuada de l'intern perquè el seu estat de salut havia millorat.

L'atemptat de Barajas va tenir altres conseqüències a banda del trencament de la treva. Dos presos d'ETA, José Luis Álvarez "Txelis" i Kepa Pikabea, van escriure una carta en la qual denunciaven la marginació dels presos en el procés de pau fracassat, la inutilitat de la lluita armada i que s'havia convertit en obstacle per a l'avanç de l'esquerra abertzale. Açò va obrir una fissura al si de la banda i a aquells es van sumar alguns altres dissidents, entre els quals hi ha alguns històrics de la banda, com "Pakito", Carmen Guisasda, José Luís Urrosolo Sistiaga, Santiago Arrospeide Sarasola, Rafael Caride Simón o Iñaki Rekarte. Aquestes desercions van anar seguides d'una política penitenciària de reagrupament interessat de presos d'ETA.

---

<sup>902</sup> Tant l'informe del Relator Especial sobre la qüestió de la tortura de les Nacions Unides de 2004 com l'informe de The Human Right Watch de 2005, poden consultar-se en la pàgina web de l'Observatori Basc de Drets Humans: <http://goo.gl/vtwXoG>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

Més de 40 presos d'ETA han estat traslladats a les presons de Villabona i Zuera. Aquesta política també ha afectat els abertzales empresonats que van apostar per la via pacífica i van criticar el manteniment de l'opció armada, entre els quals hi ha Joseba Álvarez, Rufino Etxeberria i José Petrikorena, els quals van ser traslladats des de les presons de Topas (Salamanca), Aranjuez (Madrid) o Curtis (la Coruña), respectivament, a la presó de Logroño.<sup>903</sup>

En qualsevol cas, no obstant aquest apropament progressiu de molts presos d'ETA, encara hi ha molts altres que continuen lluny de les seues famílies, i amb independència de l'opinió que es tinga sobre ETA i la lluita armada, hi ha raons i preceptes legals en els quals s'estableix i justifica que siguin traslladats a presons properes als seus domicilis habituals. Així doncs, convé recordar, en primer lloc, que tant l'article 25.2 de la Constitució espanyola com els articles 1 i 3 de la Llei orgànica general penitenciària estableixen que el compliment de les penes privatives de la llibertat ha d'estar orientat a la reeducació i a la reinserció social dels condemnats i que els condemnats a presó gaudeix dels drets fonamentals no limitats expressament per la condemna. L'anterior exigeix considerar que les persones condemnades a penes privatives de la llibertat no són persones eliminades de la societat, sinó que han de continuar formant part activa de la comunitat social i, per tant, els criteris d'actuació de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries en matèria d'ubicació de penals han d'anar encaminats a evitar que el compliment de la condemna origine un desarrelament familiar i social motivat per l'allunyament geogràfic entre la presó i el domicili. Així s'estableix, a més, i com se sap, en l'article 12.1 de la Llei orgànica general penitenciària. En concret, s'indica que "la ubicació dels establiments serà fixat per l'Administració penitenciària dins de les àries territorials que es designen. En tot cas, es procurarà que cadascun compte amb el nombre suficient d'aquells per a satisfer les necessitats penitenciàries i evitar el desarrelament social dels penats". Cal recordar, igualment, que les Nacions Unides, en Resolució 43/173 de 9 de desembre de 1988 van aprovar un conjunt de principis per a la protecció de totes les

---

<sup>903</sup> En relació a l'estratègia i moviments duts a terme des de 2006, vid. JÁUREGUI, F. – MENÉNDEZ, M.A., *El Zapaterato. La negociación: el fin de ETA*, Editorial Península, Madrid, 2010.



persones sotmeses a qualsevol forma de detenció o empresonament i que en el principi 20 es diu que si una persona detinguda o empresonada ho sol·licita, a ser possible serà custodiat en un lloc de detenció o d'empresonament que estiga raonablement proper al lloc on té ubicada la seua residència habitual. A més, i d'altra banda, cal tenir en compte que la importància de mantenir i enfortir els vincles amb la família i el món exterior ve subratllada en les Regles mínimes, tant en les aprovades al si de les Nacions Unides com a les versions successives de les aprovades al si del Consell d'Europa, així com també en la Constitució espanyola, concretament en l'article 39.1, ubicat entre els principis rectoris de la política social i econòmica, s'estableix que els "els poders públics asseguraran la protecció social, econòmica i jurídica de la família".<sup>904</sup>

En data de 10 de gener de 2011 ETA va anunciar la seua decisió de deixar la violència de manera "permanent, general i verificable" i des de llavors s'han produït alguns apropaments de presons, però molt pocs, i tots condicionats. Tampoc ETA ha donat molts passos endavant. S'espera que entregue les armes però les negociacions no avancen. En una entrevista publicada en el diari Gara en data de 10 de març de 2013 el col·lectiu de presos i preses polítics bascos afirmava que la dispersió és un "obstacle per a actuar més valentament i més unilateralment". El Ministre de l'Interior actual, Jorge Fernández Díaz, per la seua banda, sempre que es pronuncia sobre aquesta qüestió és per a dir que la possibilitat de replantejar-se la política de dispersió passa per l'abandó de les armes i dissolució per part d'ETA. Així, per posar un exemple, en una entrevista publicada pel Diario de Navarra de data de 28 de juliol de 2013 aquell afirmava que "si ETA es dissolguera, la política de dispersió no tindria per què aplicar-se".

---

<sup>904</sup> S'han pronunciat en contra de la política de dispersió: GIMÉNEZ GARCÍA, J., "Terrorismo y represión, presos políticos y presos comunes", Jueces para la Democracia, núm. 30, 1997, pàgs. 20 a 24; RODRÍGUEZ ZÚÑIGA, L., "Sobre la resocialización de los presos terroristas", Jueces para la Democracia, núm. 35, 1999, pàgs. 28 a 30; ARANDA OCAÑA, M. "La política de dispersión de presos/as en el Estado español", en RIVERA BEIRAS, I. La cárcel en España en el fin del milenio (a propósito del vigésimo aniversario de la Ley Orgánica General Penitenciaria), ob. cit.



# **CAPÍTOL VI: AUGE I CRISI DE LA RESOCIALITZACIÓ I CRISI I AUGE DE LA PRESÓ**

## **1. Auge i crisi de l'ideal resocialitzador**

Pot ser l'estudi més complet en relació a les causes que van contribuir a l'auge i declivi de l'ideal resocialitzador és el realitzat per Garland.<sup>905</sup> L'autor explica que el model resocialitzador es va consolidar en un context i sota unes circumstàncies molt concretes, a saber: l'aparició de l'estat del benestar i un context de creixement econòmic, la confiança que es tenia en els experts i en la validesa i l'efectivitat de les pràctiques resocialitzadores, que les taxes de delinqüència es mantenien relativament baixes, que aquell ideal va comptar amb el beneplàcit de les elits polítiques i que no hi havia una oposició ciutadana activa. Tot açò va contribuir al triomf de la resocialització i la seua modificació va tenir conseqüències fatals per a aquesta. Encara que en afirmar açò Garland està pensant en què va passar als Estats Units i a Gran Bretanya, a la resta dels Estats l'ideal resocialitzador es va consolidar en el mateix context i sota unes circumstàncies si no iguals molt semblants, a més que l'auge i crisi de la resocialització als Estats Units pot considerar-se en si una causa de l'auge i crisi d'aquesta a la resta del món.

### **1.1. Adveniment i crisi de l'estat del benestar i el context econòmic.**

L'estat del benestar és un model general d'estat i d'organització social segons el qual aquell garanteix l'accés a determinats serveis o garanties socials a la població, regit per la lògica de la inclusió, per les idees d'integració social i ciutadania universal, i preocupat, per tant, per ajudar a les persones físicament, econòmica i social, a totes les persones, també a aquelles que han delinquit. Cal tenir en compte, a més, que es va donar una importància major a les investigacions que apuntaven que les causes de la delinqüència són principalment socials,

---

<sup>905</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, traducció de Máximo Sozzo, Gedisa, Barcelona, 2005.

de fet aquella va passar a ser concebuda com un problema social, amb causes principalment socials que havien de ser gestionades preferentment amb tècniques socials i per professionals del treball social. Els experts recomanaven, entre altres coses, generalitzar l'accés a l'educació, procurar que tothom tinguera oportunitats laborals i oferir prestacions socials, per a evitar que les persones acabaren delinquent, però també perquè aquelles que ja ho havien fet no tornaren a fer-ho. En qualsevol cas, també calia garantir l'accés, sempre que ho necessitaren, a serveis mèdics, psiquiàtrics i psicològics, perquè la manca d'un tractament adequat també podia incidir en la delinqüència. Els metges, psiquiatres i psicòlegs també tindrien un paper protagonista. Així s'aconsellava que es fera i així es va fer. De fet, es partia de la idea que l'Estat és responsable tant del càstig com de l'assistència als delinqüents, que ha de ser un agent tant de repressió com de reforma, tant de càstig com de benestar.<sup>906</sup> Açò serà així fins al punt que, com apunta de la Cuesta Arzamendi, “per a les direccions més extremes (estat terapèutic), podrà arribar a imposar-se fins i tot coactivament als desviats per raons d'interés públic i per necessitats de la defensa social”.<sup>907</sup> Cal tenir present que tot açò passarà en un context de creixement econòmic sostingut i favorable a la provisió d'assistència social, la despesa pública i cert grau de redistribució de la riquesa.<sup>908</sup>

En relació a les persones que ja han delinquit, cal tenir en compte que es van produir canvis en el contingut del tractament, que es van combinar el model mèdic o terapèutic de tractament i un altre model centrat en el benestar i en l'aprenentatge social, però no va ser aquest l'únic canvi. En el cas dels Estats Units d'Amèrica del Nord i Gran Bretanya Garland parla del sorgiment del “welfarisme penal”, que seria el conjunt de plantejaments i pràctiques sobre el sistema penal

---

<sup>906</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 51 i 52, 86 a 88, 94 a 96, i 99 a 103 i 164.

<sup>907</sup> DE LA CUESTA ARZAMENDI, J. L., "La resocialización: objetivo de la intervención penitenciaria", en *Papers d'Estudis i Formació*, núm.12, desembre, 1993, pàg. 11. En relació a la importància de l'estat del benestar en el triomf de la resocialització, vid., també, pàgs. 9 i 10. Vid., igualment, BRANDARIZ GARCÍA, J.A., *Política criminal de la exclusión*, Comares, Granada, 2007, pàgs. 21 a 23.

<sup>908</sup> En relació a la importància del context econòmic, vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 103 i 104.

que giren al voltant de les dues idees apuntades: a) la reforma social i la millora de la prosperitat vistes com a mitjans de lluita contra la delinqüència; b) l'Estat com a responsable del control i càstig dels infractors així com de la seua assistència, com a subjectes necessitats que eren. Aquell es va traduir en una lògica comuna que vinculava i donava sentit global a un conjunt d'idees, com són la centralitat de la resocialització, la necessitat d'un tractament individualitzat i la importància de la investigació social i criminològica, i de pràctiques penals que incloïen alternatives a la presó i al tractament penitenciari. La presó no era l'únic espai de tractament possible i, de fet, va començar a fomentar-se el tractament al si de la comunitat a través de la vinculació afectiva de caràcter prosocial amb individus o institucions i facilitant oportunitats, habilitats i reconeixements. Els recurs a institucions com la *probation* (condemna condicional) i la *parole* (llibertat condicional) es farà cada cop més freqüent. Tot acceptant-se fins i tot el recurs en la sentència indeterminada, considerada als països anglosaxons peça clau de l'engranatge correccional. Es partia del convenciment que perquè el tractament tinguera èxit calia que les penes no s'imposaren en funció del delicte comés sinó en funció de les circumstàncies i necessitats individuals de cada delinqüent, i que la seua durada no s'establira al moment de la condemna sinó a la fase executiva, que depenguera del temps que tardara el condemnat a ser corregit.<sup>909</sup>

Va passar, però, que l'estat del benestar començarà a entrar en crisi, una crisi que s'inicia a la dècada de 1970. L'economia dels Estats Units travessava dificultats. Com va explicar O'Connor, es va s'ha arribar a una situació en què la despesa governativa augmentava més ràpidament que els ingressos.<sup>910</sup> La situació va empitjorar sobretot a partir de 1973, principalment a conseqüència de la crisi del petroli, i va derivar en una reconversió dràstica de l'orientació política-econòmica que fins el moment havia prevalgut. Es va optar per eixir de la crisi a través no d'una política econòmica de tipus Keynesià, fins llavors imperant, sinó per la vida de la teoria econòmica neoclàssica. Com apunta Montes, va passar que l'accent deixarà de posar-se en el

---

<sup>909</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 81 i ss.

<sup>910</sup> Vid. O'CONNOR, J., *La crisis fiscal del Estado*, traducció de l'anglès per G. di Masso i J.M. Custodio, Ediciones Península, Barcelona, 1981.

paper de les forces socials i del col·lectiu a exaltar-se l'individualisme, que deixarà de valorar-se i ponderar-se el paper del públic i a prioritzar el privat, que s'abandonarà la política de gestió de la demanda per a dirigir l'economia i s'adoptarà una política de l'oferta, que de la política fiscal es passarà al monetarisme exacerbada, de la mateixa manera que en lloc de potenciar el sector públic com a mecanisme d'intervenir i regular l'economia interessarà un Estat amb poders econòmics retallats, i de certa planificació es passarà a les forces cegues del mercat, i de la nacionalització de sectors bàsics, igual que d'un desenvolupament del sector públic productiu es passarà a les privatitzacions.<sup>911</sup>

En consonància amb l'anterior, cal saber que es farà tot el possible per a desterrar les explicacions socials del delictes i la idea de coresponsabilitat social. Ronald Reagan ho va deixar ben clar: “és absolutament evident que l'essencial del nostre problema de criminalitat va estar causat per una filosofia social que concep l'home, abans que res, com un producte del medi ambient material. Aquesta mateixa filosofia d'esquerres que aspirava a l'adveniment d'una era de prosperitat i virtut gràcies a unes despeses públiques massives veu als criminals com a productes desgraciats de condicions socioeconòmiques roïnes o del fet d'haver nascut en un grup desfavorit. Quan es comet un crim, aquella que té la culpa és la societat i no l'individu, diu aquella filosofia. La culpa és nostra. Doncs bé, a l'actualitat un consens nou rebutja totalment aquest punt de vista”.<sup>912</sup> I la mateixa filosofia individualista pot trobar-se en molts discursos del George Bush (pare), com per exemple, en un pronunciat en relació amb la guerra contra la droga, l'any 1989. Va dir que “tenim que aixecar la veu i corregir una tendència insidiosa, consistent en atribuir el delictes a la societat més que a l'individu (...), la societat

---

<sup>911</sup> Vid. MONTES, P., *Golpe de estado al bienestar. Crisis en medio de la abundancia*, Icaria Editorial, Barcelona, 1996, pàg. 45.

<sup>912</sup> REAGAN, R., en les observacions realitzades durant el sopar del Comitè d'acció conservador de 1983, citat per BECKETT, K. –WESTERN, B. “Crime Control, American Style: From Social Welfare to Social Control”, en GREEN, P. – RUTHERFORD, A. (Eds.), *Criminal Policy in Transition: Criminal Policy Trends into the New Millennium*, Hart Publishing, London, 2001, i per WACQUANT, L., en *Las cárceles de la miseria*, reimpressió, traducció d'Horacio Pons, Manantial, Buenos Aires, 2004, pàgs. 61 i 62.

en sí mateixa no és responsable del crim: els criminals són responsables del crim”.<sup>913</sup> Fins i tot es dirà que les ajudes socials l’únic que han fet és contribuir, a banda de a la crisi de valors que es vivia als Estats Units, a l’increment de la delinqüència. Les ajudes social tenen com a efecte el pervertir el desig de treballar, socavar la família patriarcal i erosionar el fervor religiós, que són des de sempre, diu Gilder, els tres ressorts de la prosperitat<sup>914</sup> i, a més, aquesta manca de valors es tradueix en consum de drogues i delinqüència. Per aquella època es va popularitzar la idea defensada, entre altres, per Murray, Mead i Bennett, que la *underclass*, que naix i creix sota la cultura de la dependència, està mancada de tota habilitat laboral i de valors morals, i que acostuma a consumir drogues i delinquir.<sup>915</sup>

Es van desenvolupar polítiques de reducció de la despesa social, retalls que, com no, també van afectar les inversions destinades a la resocialització dels delinqüents, a més que va reviscolar la idea de la menor elegibilitat dels delinqüents.<sup>916</sup> El creixement econòmic sostingut que es va produir durant les dècades posteriors al final de la Segona Guerra Mundial, els estàndards de vida superiors dels quals gaudia la gran massa de treballadors, la reducció significativa dels índex de desocupació i la sensació que es tenia d’opulència generalitzada i en alça, havien permès relaxar les preocupacions per la menor elegibilitat, però a les dècades de 1970 i 1980 les circumstàncies econòmiques eren diferents i hi havia un context ideològic nou. La idea serà que qui vulga benestar que se’l procure.

---

<sup>913</sup> BUSH, G., en la locució als alumnes en relació amb la guerra contra la droga de 1989, citat per BECKETT, K. –WESTERN, B. “Crime Control, American Style: From Social Welfare to Social Control”, cit., i per WACQUANT, L. en *Las cárceles de la miseria*, ob. cit., pàg. 60 i 61.

<sup>914</sup> Vid. GILDER, G., *Wealth and Poverty*, Basic Books, Nova York, 1981. També recull la crítica a les ajudes welfaristes per incrementar el parasitisme BRANDARIZ GARCÍA, J.A., *Política criminal de la exclusión*, ob. cit., pàgs. 40 i 41.

<sup>915</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 169, 170 i 230 i nota 88.

<sup>916</sup> Menor elegibilitat és un terme en el qual s’exposen els marcs dins dels quals la situació de l’estrat inferior de les persones que se someten voluntàriament a l’ordre establert ha d’aparèixer preferible respecte a la situació d’aquelles altres persones que l’infringeixen i que en conseqüència són penades. Els primers en referir-se a aquesta idea van ser RUSCHE, G – KIRCHHEIER, O, *Pena y estructura social*, traducció d’Emilio García Méndez, Termis, Bogotá, 1984.

Ningú voldrà que els seus impostos vagen destinats a procurar no el benestar propi sinó el del veí, i molt menys si el veí és un delinqüent. Es van aplicar polítiques econòmiques de restricció de la despesa pública, especialment als sectors social i assistencial, retallades que, com s'ha dit, també van afectar les persones condemnades per la comissió d'algun delicte, però resulta que l'estratègia adoptada per a combatre la delinqüència també era molt costosa –i no sols en termes econòmics. A més d'incrementar-se les condemnes a mort, s'apostarà per relançar la pena de presó, a imposar al major nombre de casos possibles, i quant més llarga millor, i per molt que pretengueren estalviar-se les despeses del tractament, fins i tot sense aquest l'execució de la pena de presó té un cost molt elevat.

## **1.2. El nivell de confiança en els experts i en la validesa i l'efectivitat de les pràctiques resocialitzadores**

Als Estats Units els treballadors socials, els metges, psiquiatres i psicòlegs tenien un paper protagonista, no sols en el moment de l'execució, sinó també abans. Com diu Garland, “mentre que en un temps el principi rector havia estat *nullum poena sine crimen* (no hi ha càstig sense delicte), al món del welfarisme penal, en canvi, es va instal·lar *no hi ha tractament sense diagnòstic i no hi ha sanció penal sense assessorament dels experts*”.<sup>917</sup> Açò és prova de la confiança que es tenia en els experts i en la validesa i l'efectivitat de les pràctiques resocialitzadores. La confiança que es tenia en aquells i aquestes era tan gran que, com subratllen Garland i altres autors que han estudiat l'evolució de la resocialització, ni tan sols es va perdre quan van començar a aparèixer les primeres investigacions amb resultats negatius.<sup>918</sup> Des que va finalitzar la Segona Guerra Mundial

---

<sup>917</sup> GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pag. 84.

<sup>918</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pags. 83 a 85, 104 i 105. Alguns dels estudis anteriors al de Martinson són els següents: KIRBY, B. C., “Measuring effects of treatment of criminals and delinquents”, en *Sociology and Social Research*, núm. 38, juliol–agost de 1954; CRESSEY, D. R., “The nature and effectiveness of correctional techniques”, en *Law and Contemporary Problems*, núm. 23, tardor de 1958, pàgs. 754 a 771; WOOTON, B., *Social science and social pathology*, George Allen and Unwin, London, 1959; GLASER, D., “Correctional research: An elusive paradise”, en *Journal of Research in Crime and Delinquency*, núm. 2, gener de 1965, pàgs 1 a 11; BAILEY, W. C., “Correctional outcome: An



el pensament de la rehabilitació va rebre un suport major i es va convertir en la ideologia dominant, però també va ser des de llavors quan van començar a aparèixer les primeres investigacions sobre la ineficàcia dels programes rehabilitadors. El coneixement criminològic a més de centrar-se en els individus delinqüents, les seues diferències i les possibilitats de tractament, també es va preocupar per estudiar i avaluar l'impacte de les diverses intervencions penals, per establir què funciona i per què.<sup>919</sup> Alguns estudis, com s'ha apuntat, donaven resultats negatius, però es deia que la ineficàcia es devia a problemes d'implementació i aplicació dels programes, a la manca de personal capacitat i de recursos o a la persistència d'actituds velles, i que per tant calia fer més i fer-ho millor, continuar invertint en resocialització.

Va passar, però, que a partir de determinat moment interessaria més reinterpretar els resultats i subratllar la idea que res no funciona, entre altres coses per la necessitat de retallar la despesa pública. Així va passar després que es publicaren les conclusions a les quals va arribar Robert Martinson en un treball publicat un any després a la revista *The public interest*, titulat "What works in prison reform?". L'autor, després d'analitzar 231 estudis d'avaluació que daten del període comprès entre els anys 1945 i 1967, va arribar a la conclusió que, amb poques excepcions, els esforços en favor de la rehabilitació sobre els quals s'ha produït informació fins a avui no han tingut cap efecte apreciable sobre la reincidència.<sup>920</sup> Des de llavors es va estendre la idea que "nothing works", i van haver retalls en el pressupost dedicat a la resocialització dels delinqüents. No obstant existir estudis

---

evaluation of 100 reports", en *Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, vol. 57, núm. 2, 1966, pàgs. 153 a 160; BERLEMAN, W. C. – STEINBURN, T.W., "The value and validity of delinquency prevention experiments", en *Crime & Delinquency*, núm. 15, octubre de 1969, pàgs. 471 a 478; ROBISON, J. – SMITH, G., "The effectiveness of correctional programs", en *Crime & Delinquency*, núm. 17, gener de 1971, pàgs. 67 a 80; LOGAN, C. H., "Evaluation research in crime and delinquency: A reappraisal", en *Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, núm. 63, setembre de 1972, pàgs. 378 a 387; GOLD, M., "A time for skepticism", en *Crime & Delinquency*, núm. 20, gener de 1974, pàgs. 20 a 24.

<sup>919</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàg. 130.

<sup>920</sup> Vid. MARTINSON, R., "What works in prison reform?", *The Public Interest*, primavera de 1974, pàgs. 22 a 54.

empírics posteriors que conclouen que Martinson estava equivocad, <sup>921</sup> el qual va ser reconegut pel mateix Martinson, <sup>922</sup> no s'ha recuperat del tot la confiança que es tenia en els experts i en el tractament resocialitzador, <sup>923</sup> però no és menys cert que aquest mai no s'ha abandonat del tot i que a banda sembla que últimament se li torna a donar una importància major.

Convé saber, d'altra banda, que es va criticar que el model resocialitzador a la pràctica utilitzava la màscara de la benevolència per a causar un dany considerable, que va fomentar la victimització dels condemnats. Menninger va afirmar el següent: “sospite que el dany ocasionat per tots els crims comesos pels delinqüents empresonats no és equiparable al dany causat pels delictes comesos en contra d'ells <sup>924</sup>”. Precisament per açò aquest autor deia que més correcte que parlar de castigar el delicte ho era parlar del crim de castigar. En termes semblants es va expressar Glasser, tot referint-se als delinqüents empresonats com a “presoners de la benevolència”. <sup>925</sup> Es va criticar la inhumanitat del tractament, que atemptava contra la integritat i la dignitat de les persones. A l'Informe del *Working Party of the American Friends Service Committee*, titulat *Struggle for justice: A Report on Crime and Punishment in America* i publicat l'any 1971, es parla del “crim del tractament”. <sup>926</sup> Cal tenir en compte que sotmetre's a tractament no era un dret sinó un deure, i que de vegades incloïa, entre altres, el recurs a tècniques aversives, l'administració de

---

<sup>921</sup> Vid., per exemple: PALMER, T., “Martinson revisited”, en *Journal of Research in Crime and Delinquency*, núm. 12, juliol de 1975; ANDREWS, D.A. – ZINGER, I. – HOGE, R. D. – BONTA, J. – GENDREAU, P. – COSECHAN, F. T., “Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis”, en *Criminology*, núm. 28, agost de 1990, pàg. 374.

<sup>922</sup> Vid. MARTINSON, R., “New findings, new views: a note of caution regarding sentencing reform”, en *Hofstra Law Review*, núm. 7, 1979, pàgs. 243 a 258.

<sup>923</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 251 i ss.

<sup>924</sup> MENNINGER, K., *The crime of Punishment*, Penguin Books, New York, 1968, pàg. 28.

<sup>925</sup> GLASSER, I., “Prisoners of benevolence”, en GAYLIN, W., *Doing good : the limits of benevolence*, Pantheon Books, New York, 1978.

<sup>926</sup> AMERICAN FRIENDS SERVICE COMMITTEE, *Struggle for Justice: A Report on Crime and Punishment in America*, Hill & Wang, New York, 1971, pàg. 83. En relació a aquest tema, vid., també, GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 110 i ss.

psicofàrmacs o fins i tot lobotomies, tècniques que deixaven en molts casos seqüeles irreversibles, físiques i psíquiques.

### **1.3. Del suport al rebuig i desconfiança de les elits polítiques i canvis en les taxes de delictes**

Als Estats Units d'Amèrica del Nord i a Gran Bretanya van ser els polítics liberals els defensors i impulsors de les pràctiques de l'anomenat per Garland “welfarisme penal”, però no obstant això, també el bàndol conservador va posar en pràctica els seus principis sense cap tipus de resistència. Açò s'evidencia pels resultats de les administracions conservadores, que segons Garland van fer tant per establir aquest marc com els seus oponents liberals. Per moltes diferències que hi haguera entre ambdós bàndols, com apunta aquell, “el veritable desacord era en relació al just equilibri, no sobre el rang de les consideracions legítimament involucrades”.<sup>927</sup> Va passar, no obstant això, que les elits polítiques van acabar retirant el suport al model resocialitzador, no sols els conservadors, també els liberals. Efectivament, molts dels pensadors i polítics liberals que en altres temps havien enarborat la senyera de la rehabilitació van deixar de fer-ho. La gran majoria va donar l'esquena al model de la resocialització, i curiosament, com destaca Garland, es va justificar el desencant en el pensament de la rehabilitació en base a arguments que coincideixen amb les tesis que han defensat els reaccionaris al llarg de la història per a oposar-se a determinats processos globals d'emancipació social (l'afirmació de la igualtat davant la llei i dels drets civils en general, la difusió de l'ordre democràtic a través del sistema de vot, i la implantació de l'estat del benestar). A aquestes tesis reaccionàries fa referència Albert Hirscheman, i són: la tesi de l'efecte pervers, la tesi de la futilitat o de la inutilitat, i la tesi del perill.<sup>928</sup> Segons explica Hirscheman, els reaccionaris han afirmat que algunes reformes, fins i tot quan són considerades intrínsecament positives, produiran, mitjançant una sèrie de conseqüències imprevistes, exactament el contrari dels objectius recercats, de la

---

<sup>927</sup> GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàg 86. En relació a aquesta qüestió vid. també les pàgs. 104 i 105.

<sup>928</sup> Vid. HIRSCHEMAN, A. O., *The Thetoric of Reaction: Perversity, Futillity, Jeopardy*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1991.

mateixa manera que els desil·lusionats amb el pensament de la resocialització han dit que el correccionalisme lluny de millorar les persones delinqüents les empitjora i que lluny d'aconseguir una reducció del delictes i la reincidència han fet que augmente (tesi de l'efecte pervers). Aquells també han argumentat al llarg de la història que tot intent de canvi acaba en frustració, igual que aquests han dit que el correccionalisme està condemnat al fracàs perquè no és possible corregir les persones (tesi de la futilitat o de la inutilitat). I el tercer argument utilitzat pels reaccionaris és que el moviment en un sentit determinat, tot i que viable, acceptable i fins i tot desitjable, podria significar costos inacceptables de manera que la reforma nova posaria en perill una altra reforma més antiga i molt apreciada, el qual també ha estat defensat per aquells que s'oposen a les practiques resocialitzadores, que diuen que posen en perill l'autonomia moral, els drets de l'individu, les garanties processals i l'estat de dret (tesi del perill).<sup>929</sup>

En un principi, no obstant el rebuig liberal al model de la resocialització, les propostes per ells realitzades tampoc tenien res a veure amb les dels conservadors, que van radicalitzar la seua postura ja de per si dura. Aquests reclamaven promulgar lleis que establiren uns mínims de pena legals (*mínimum mandatory sentences*), no per a evitar penes de presó excessivament llargues sinó per a tot el contrari, per a acabar amb la presumpta benevolència amb que fins aleshores s'havia tractat els delinqüents, i amb el mateix propòsit rebutjaven a qualsevol mostra de clemència, tot exigint que la condemna imposada fóra efectivament complida (*truth in sentencing*), que es rebutjara a la possibilitat de llibertat condicional i remissions de pena. Els liberals, en canvi, van defensar el *Justice Model*. Al començament de la dècada de 1970 els liberals van començar a pensar en el model de justícia penal que volien per als Estats Units, i en l'informe del *Working Party of the American Friends Service Committee* de 1971 s'inclouia un esbós esquemàtic i declaratori de programa de reforma en què es reclamava la limitació al terreny penològic del poder de castigar de l'Estat, es defensava la pena determinada en funció de l'acte delictiu, uniforme i proporcional, així com també la reducció de l'ús de empresonament i l'establiment d'una declaració de drets dels presos.

---

<sup>929</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 132 i 133.

També van apostar per establir una gama completa de serveis educatius, psiquiàtrics, terapèutics i assistencials perquè els penats pogueren, si volien, beneficiar-se d'ells de manera gratuïta.<sup>930</sup> Poc de temps després, es va proposar un pla millor dissenyat de canvis legals que, com s'ha indicat, es coneix com *Justice Model*. La solució proposada pels liberals consistia en substituir el model de justícia penal resocialitzadora per una altre basat en els principis següents: es castiga els delinqüents no per les seues característiques sinó per l'acció comesa, de manera que la pena siga proporcionada a la gravetat del delicte; les sentències han de ser determinades i ha de ser el legislador qui determine la sanció exacta a imposar i qui fixe uns límits mínims i màxims de durada, que no han de ser molt amplis, de manera que la discrecionalitat dels jutges quede restringida al màxim; convé apostar per les penes a la comunitat; cal restringir l'ús de la presó als casos més greus, reduir la seua durada perquè llevat de poques excepcions no dure més de quatre anys; s'ha de propiciar un ambient adequat a la presó i que a les persones allí internes se les tracte amb dignitat, per entendre que el càstig just sols consisteix en la privació de la llibertat i no en infligir cap altre tipus de patiment addicional; cal abolir la "parole-release" i apostar pels "good time credits" per a mantenir l'ordre i el bon comportament a la presó, de manera que per cada dia o per cada certs dies de bon comportament s'ha de descomptar un dia de condemna, amb el qual l'intern continua sabent exactament quan eixirà en llibertat; els "good time credits" sols poden ser revocats en cas que l'intern violara alguna norma de les contingudes a la legislació penitenciària i sols en cas de desestimar-se el recurs contra la decisió de revocar-la; sols s'ha d'aplicar un tractament rehabilitador en cas que els interns accepten sotmetre's a ell, i el seu abandó no ha de tenir conseqüències negatives per als interns; és important promoure la participació dels interns de manera activa en el desenvolupament del tractament i en el govern de la presó.<sup>931</sup>

---

<sup>930</sup> Vid., GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàg. 111.

<sup>931</sup> Vid. VON HIRSCH, A., *Doing Justice. The choice of punishments*, Northeastern University Press, Boston, 1986; Vid., també: HUDSON, B., *Justice through punishment: a critique of the 'justice' model of corrections*, Macmillan Education, Basingstoke, 1987; COHEN, S., *Visiones de control social. Delitos, castigos y clasificaciones*, traduït de l'anglès per Elena Larrauri, PPU, Barcelona, 1988, pàg. 355; GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 117 i 118;

Passarà, però, que amb el temps els liberals han acabat per apropar-se al discurs conservador. Per exemple, allí on demanaven que, llevat d'alguna excepció, la pena de presó no durara més de quatre anys, es conformaran en què el mínim siguen deu anys, tal com volien els conservadors. A més, les reformes subscrietes pels liberals han contribuït a un increment notable de la població penitenciària i, per tant, dels problemes de massificació i de salubritat i a una conflictivitat major, amb el qual es demostra que els liberals també han deixat de preocupar-se per reduir el dolor dels condemnats i per acabar amb la seua victimització perquè, el model retributiu que proposen també victimitza.<sup>932</sup>

Els polítics liberals ja no volien que se'ls responsabilitzara a ells de l'increment de la delinqüència com temps enrere havien fet els conservadors, per açò, entre altres coses, van fer seu el discurs de “mà dura” i “lleis i ordre”. Efectivament, a partir d'un determinat moment les taxes de delinqüència van créixer de manera notable i els conservadors van dir que aquest increment era el resultat, entre altres coses, de l'aplicació massa laxa de la llei i de càstigs massa suaus,<sup>933</sup> per això que van rebutjar a atenuar la justícia amb la clemència, a l'aplicació d'un tractament correccional i a l'assistència social als casos apropiats. L'única solució als problemes de desviació i delinqüència era una política de “mà dura”. Ronald Reagan va assenyalar que “els estatunidencs han perdut la paciència amb la lenitat i les excuses pseudointel·lectuals enfront del delictes dels liberals”.<sup>934</sup>

---

RIVERA BEIRAS, I., *Mitologías y discursos sobre el castigo, Historia del presente y posibles escenarios*, Anthropos, Rubí (Barcelona), 2004, pàgs. 253 a 259, 295; CULLEN –GILBERT, *Reaffirming Rehabilitation*, ob. cit., pàgs. 13 a 18, 38, 39, 41 i 42, 125 i ss.

<sup>932</sup> Vid. CULLEN, F. T. – GILBERT, K. E., *Reaffirming the rehabilitation*, ob. cit., pàgs. 151 i ss.; GARLAND, D., *Cultura del control*, ob. cit., pàgs. 119, 253 i 254.

<sup>933</sup> Vid. GARLAND, D., *Cultura del control*, ob. cit., pàgs. 169, 177 i 187. En relació a la crítica al model resocialitzador i a la benignitat de les penes per haver contribuït a l'increment del crim, vid., també, BRANDARIZ GARCÍA, J.A., *Política criminal de la exclusión*, ob. cit., pàg. 43.

<sup>934</sup> Citat per BECKETT, K., *Making Crim Pay*, Oxford University Press, Nova York, 1997.

Quelcom semblant ha passat fora dels Estats Units i del món anglosaxó. En un principi tampoc a l'Europa continental la dreta va negar la importància que tenia la resocialització ni es va oposar a aquesta, un exemple claríssim en trobem en el cas espanyol, en què la finalitat resocialitzadora de la pena té consagració expressa en la Constitució, però amb els temps aquella va canviar de parer i assegurarà que l'increment continu de la delinqüència és conseqüència de l'excessiva benignitat del Codi penal de 1995, aprovat pels socialistes, i això que aquest va ser criticat per la doctrina precisament per la seua duresa.<sup>935</sup> Però no sols la dreta va canviar de postura. També hi ha exemples més que suficients d'una actitud nova de l'esquerra política.<sup>936</sup> Com indica del Rosal Blasco, sorprèn i interessa saber “per què, en societats modernes i molt més igualitàries, que estan organitzades políticament amb sistemes democràtics avançats i consolidats, s'està produint un Dret penal de característiques molt regressives, més propi de societats més primitives i menys igualitàries i democràtiques, i per què governs d'esquerra han abraçat sense pudor discursos i esquemes ideològics, en matèria de política criminal, més propis dels seus adversaris conservadors o, fins i tot, més propis de règims polítics autoritaris”.<sup>937</sup> En açò té molt a veure el canvi d'actitud de la ciutadania, com es veurà a continuació.

---

<sup>935</sup> En aquest sentit, vid. GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., “La contrareforma penal de 2003: nueva y vieja política criminal”, cit. pàg. 18.

<sup>936</sup> Entre la doctrina espanyola es refereixen a l'actitud nova de l'esquerra política, per tots: SILVA SÁNCHEZ, J.M., *La expansión del Derecho penal. Aspectos de la política criminal en las sociedades postindustriales*, segona edició, Civitas, Madrid, 2001, pàg. 23; CANCIÓ MELIÀ, M., “Derecho penal del enemigo y delitos de terrorismo. Algunas consideraciones sobre la regulación de las infracciones en materia de terrorismo en el Código penal español después de la LO 7/2000”, en *Jueces para la Democracia*, núm. 44, juliol 2002, pàg. 20; del mateix autor “¿Derecho penal del enemigo?”, en JAKOBS, G. – CANCIÓ MELIÀ, M., *Derecho penal del enemigo*, Thomson Civitas, Madrid, 2003, pàgs. 71 i 72; MAQUEDA ABREU, M.L., “Políticas de Seguridad y estado de Derecho”, en PÉREZ ÁLVAREZ, F. (Coord.), *Serta: in memoriam alexandro Baratta*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca, 2004, pàg. 2002; GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., “La contrareforma penal de 2003: nueva y vieja política criminal”, cit. pàg. 28; DEL ROSAL BLASCO, B., “¿Hacia el Derecho penal de la postmodernidad?”, en *Revista electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, agost 2009, pàg. 08:3.

<sup>937</sup> DEL ROSAL BLASCO, B., “¿Hacia el Derecho penal de la postmodernidad?”, cit., pàg. 08:3. Vid., també, MUÑAGORRI LAGUÍA, I.,

## 1.4. L'oposició ciutadana

Al context anglosaxó el model resocialitzador va ser impulsat per les elits intel·lectuals i polítiques, però no va trobar una oposició ciutadana activa. Garland explica que no obstant la pervivència dels sentiments punitius a la cultura popular, almenys en determinats sectors de la població, en general no hi havia cap tipus de resistència pública o especialitzada al “welfarisme penal” i les seues institucions. Més enllà dels escàndols ocasionats per delictes greus o fugues de presos, no hi havia una intromissió popular massa activa al terreny de la política de control del delicte ni crítiques públiques importants.<sup>938</sup> Segons Garland açò s'explica, en part, perquè, en general, els índex de delinqüència es van mantenir relativament baixos,<sup>939</sup> però el creixement de la delinqüència farà que una part important de la població comence a involucrar-se emocionalment en qüestions que tenen a veure amb el control del delicte i a manifestar obertament el descontent amb el model de justícia penal que hi havia. Aquells sentiments punitius que, com diu Garland, s'havien vist obligats a mantenir una vida subterrània van sortir a la superfície. La població en general, fins i tot els sectors socials tradicionalment progressistes i oposats a un enduriment de la legislació penal, va començar a

---

“Reflexiones sobre la pena de prisión en el nuevo Código penal de 1995: polifuncionalidad e incremento regresivo de la complejidad penal”, cit., pàgs. 217 i ss.

<sup>938</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 85, 105 i 106.

<sup>939</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, pàgs. 79, 80 i 103. L'autor apunta que el nivell baix de criminalitat s'explica, entre altres coses, per la recuperació dels controls socials a les comunitats de classe treballadora, l'impacte de la disciplina del treball, el renaixement de la religió i les campanyes morals d'esglésies i organitzacions reformistes. Segons ell, les restriccions sobre la consciència i la conducta, implícites a les institucions de la societat civil (les esglésies i societats de mediació, les organitzacions de caritat i assistència, les mutualitats, els sindicats, les associacions de treballadors i clubs de joves), van apuntalar vigorosament i orgànica l'acció més reactiva i intermitent de l'estat policial. El mateix van fer els controls més íntims i vinculants de la família, el veïnat i el lloc de treball. En referència a la denominada dissuasió formal, a l'existència de sancions o conseqüències socials negatives associades a la comissió d'un delicte i imposició de la pena, que intervenen en els processos motivacionals i dissuasius amb eficàcia preventiva, vid., AKERS, R.L., *Criminological Theories*, Roxbury Publishing company, Los Angeles, 1997; AKERS, R. L. – SELLERS, C., *Criminological Theories. Introduction, Evaluation and Applications*, cinquena edició, Roxbury Publishing Company, Los Angeles, 2006.



expressar la por que patia, la irritació que sentia per haver de canviar d'estil de vida i d'invertir diners en protegir-se ells i les seues propietats, i la insatisfacció amb el sistema de justícia penal i amb l'Estat, que semblava estar de braços creuats mentre contemplava com els delinqüents sembraven el pànic. S'exigiran respostes ràpides i efectives, tolerància zero enfront del delicte, mà dura en contra del delinqüent.<sup>940</sup>

Els mitjans de comunicació de masses han tingut a veure amb el creixement de la sensació d'inseguretat ciutadana enfront del delicte i amb la generalització de la idea que l'Estat estava replegant-se enfront d'aquest problema, sobretot la televisió. Es projecten imatges i es narren històries de fets delictius, especialment dels més greus, que es repeteixen fins la sacietat de manera que dóna la sensació que ocorren amb una freqüència major d'aquella en què es produeixen en realitat i, per tant, augmenta la por i la sensació d'inseguretat, a més que es difon la idea que tots som víctimes potencials, que la propera vegada la víctima podem ser nosaltres, o els nostres fills, amics, etc.. I d'altra banda, juntament a açò, es privilegia el discurs de la víctima, que és més fàcilment dramatitzable en temes emocionals. I no sols es prioritza en relació al discurs del delinqüent, el punt de vista del qual queda pràcticament cancel·lat, sinó també per damunt del discurs del sistema, de manera que es dóna preferència retòrica als relats personals dels decebutos pel sistema de justícia penal, i no a l'anàlisi política per les persones que el representen. Es transmet la idea que no es fa prou per a controlar el delicte, que no es castiga els delinqüents i, encara pitjor, que es reconeixen més drets als delinqüents que no a les víctimes. El debat passa a ser dominat per les emocions visceralos de la identificació amb la víctima, la ira en contra dels delinqüents i la indignació o desconfiança cap al sistema de justícia penal.<sup>941</sup>

---

<sup>940</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pag 91, 92, 254 i ss. Vid, també, entre la literatura en llengua espanyola, en relació al creixement de les demandes de seguretat i la sensibilitat elevada al risc, vid., per exemple: SILVA SÁNCHEZ, J.M., *La expansión del Derecho penal. Aspectos de la política criminal en las sociedades postindustriales*, ob. cit.; i DEL ROSAL BLASCO, B., “¿Hacia el Derecho penal de la postmodernidad?”, cit, pàgs. 08:11; BRANDARIZ GARCÍA, J.A., *Política criminal de la exclusión*, ob. cit., pàgs. 53 i ss.

<sup>941</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 242, 256 i 261 a 263; KURY, H., “Sobre la relación entre sanciones y criminalidad, o, ¿qué efecto

La presa de decisions polítiques estarà molt subjecta a l'escrutini públic i dels mitjans de comunicació. Cal acontentar els votants i els polítics conservadors van ser els primers en prometre restablir la confiança en la justícia penal, però aviat, com s'ha vist, també els liberals van assumir el mateix discurs. El delictes i el càstig es converteixen en qüestions electorals importants i els partits polítics competiran per a ser reconeguts com a durs amb el delictes, preocupats de la inseguretats pública i capaçs de restablir "la llei i l'ordre".<sup>942</sup> L'anterior, al seu torn, com indica del Rosal Blasco, "ha propiciat l'abandó de les consideracions científiques sobre els fins o efectes legítims de la pena, donant pas al discurs emocional que té, ara, a la inoqüització, com efecte primordial, el seu referent principal". Com explica aquest autor, "en el moment en què el debat descendeix al terreny emocional de les pors i les inseguretats, conceptes (científics) com el de reinserció o reintegració social, rehabilitació, tractament terapèutic, etc. són impossibles d'entendre i assimilar pels sentiments emocionals i primaris enfront del delictes i el delinqüent, sentiments que, tanmateix, processen i accepten, sense cap dificultat, la idea de càstig, venjança i, especialment, la de treure literalment d'enmig (inoqüitzar o incapacitar) el delinqüent".<sup>943</sup> Les decisions polítiques en matèria penal estaran determinades per la necessitat de trobar mesures efectives i populars que no siguin visualitzades pel públic com a

---

preventivo tienen las penas?", en AAVV, *Modernas tendencias en la ciencia del derecho penal y en la criminología*, UNED, Madrid, 2001, pàgs. 287 i 288; NICOLÁS LAZO, G., "La desembocadura en la sociedad del riesgo. Su marco teórico europeo", en RIVERA BEIRAS, I (Coord.), *Política Criminal y Sistema Penal*, ob. cit., pàg 241; GARCÍA ARÁN, M., "La ejecución penitenciaria en una Sociedad cambiante: hacia un nuevo modelo", cit., pàg. 290.

<sup>942</sup> Vid., GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 60 i 61, 98 a 100, 157, 222, 251 a 253; LARRAURI, E., "Control del delito y castigo en Estados Unidos", en *Jueces para la Democracia*, núm. 32, juliol 1998, pàgs. 85 i ss.; KURY, H., "Sobre la relación entre sanciones y criminalidad, o, ¿qué efecto preventivo tienen las penas?", cit., pàgs. 287 i 288; ZYSMAN QUIRÓS, D., "El castigo penal en E.E.U.U. Teorías, discursos y racionalidades punitivas del presente", en RIVERA BEIRAS, I (Coord.), *Mitologías y discursos sobre el castigo. Historia del presente y posibles escenarios*, ob. cit., pàgs. 259 a 267; BRANDARIZ GARCÍA, J.A., *Política criminal de la exclusión*, ob. cit., pàg. 75 i 76.

<sup>943</sup> DEL ROSAL BLASCO, B., "¿Hacia el Derecho penal de la postmodernidad?", cit., pàg. 08:20. Vid., també, BRANDARIZ GARCÍA, J.A., *Política criminal de la exclusión*, ob. cit., pàgs. 35, 92 i ss.

signes de debilitat o com a abandó de les responsabilitats estatals. Als governants preocuparà fer quelcom decisiu, respondre de manera immediata quan es produeix un esdeveniment que provoca indignació a la població, demostrar que l'Estat vetlla per la seguretat dels ciutadans respectuosos amb les lleis i que està disposat a fer ús del poder que té per tal d'aconseguir-ho. Es reactiva el mite del poder sobirà.<sup>944</sup> A partir del final de la dècada de 1980 i, sobretot, durant la dècada de 1990, els nivells alts d'empresonament van passar a ser vistos com una prova que l'Estat feia ús de la força en contra dels seus enemics i com un símbol positiu de la voluntat d'aquell d'expressar el sentiment popular i protegir el públic per tots els mitjans necessaris.<sup>945</sup>

La pressió ciutadana exigint més presó i durant un temps més llarg també va influir en els criminòlegs. Com explica Horwitz, “quan el públic va començar a exigir condemnes més llargues per als delinqüents convictes, els criminòlegs van començar a centrar-se en els aspectes retributius i incapacitadors de la sanció penal, abandonant la discussió molt seriosa sobre la rehabilitació i la dissuasió”.<sup>946</sup> És més, cal tenir en compte que per a evitar que hi haja persones que puguen sentir-se malament perquè s'incapacite a milions de persones en nom de la seguretat pública, es dirà que en molts casos es tracta de persones malvades sense capacitat de sentir remordiments ni de corregir-se, que són “els altres”, persones perilloses que amenacen la nostra seguretat i no mereixen cap mostra de simpatia ni compassió,<sup>947</sup> que són “criatures opacament monstruoses que escapen de la nostra capacitat de comprendre”.<sup>948</sup> Aquesta imatge dels delinqüents va ser promoguda per un discurs criminològic concret i diferent que, lluny de normalitzar-los, els converteix en “els altres”, en persones diferents,

---

<sup>944</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 178, 188 i ss., 222 i ss., i 239 i ss.; BRANDARIZ GARCÍA, J.A., *Política criminal de la exclusión*, ob. cit., pàgs. 73 i ss.

<sup>945</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàg. 232.

<sup>946</sup> Vid. HORWITZ, A., “Sexual psychopath legislation: Is there anywhere to go but backwards?”, *University of Pittsburgh Law Review*, vol. 57, 1995, pàg. 62.

<sup>947</sup> GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 177 i 300 a 302.

<sup>948</sup> Frase estreta del comentari que fa Daphne Markin al llibre de Inga Clendinnen *Reading the Holocaust*, en *The New York Times Book Review*, 11 d'abril de 1999, pàg 17, citada per GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàg. 301.

en una espècie de mostres.<sup>949</sup> Aquesta imatge es correspon amb la figura dels pedòfils i pederastes, convertits en l'enemic número u, però també amb la dels joves que pertanyen a la *underclass*, sobretot els afroamericans, que creixen sense un estructura familiar sòlida, envoltats de delinqüència i atrapats al món de les drogues i la dependència del *welfare*. Per aquella època, com se sap, es va popularitzar la idea defensada, entre altres, per Murray, Mead i Bennett, que els delinqüents naixen dins del marc de la cultura de la dependència de la *underclass*, que estan mancats de tota habilitat laboral i de valors morals, i que acostumen a consumir drogues i delinquir.<sup>950</sup> A aquells joves DiIulio els va definir com a superdepredadors, perquè, segons ell, acaben convertint-se en criminals desapiadats, impulsius i incapaços de sentir remordiments pels seus actes.<sup>951</sup> Ell, Bennett i Walters, en l'obra conjunta *Body Count*, van afirmar que “els Estats Units són ara la llar d'estrats cada vegada més grans de joves superdepredadors, joves delinqüents radicalment impulsius, brutals sense remordiments, tot incloent cada vegada més a xiquets preadolescents que maten, assalten, violen, roben cases, comercien amb drogues, s'uneixen en grups armats i creen desordres comunitaris.”<sup>952</sup> També Wilson i Petersilia es van referir a ells, tot afirmant que “estem aterrats per la possibilitat que joves delinqüents, que en definitiva ens mostren la cara vertadera, sense remordiments, d'un ser presocial i salvatge, desapareixen a persones innocents, casualment, sense advertència i quasi sense motiu”.<sup>953</sup> La millor forma que hi ha per a protegir la societat dels perills representats per ells és inoqüitzant-los o, com va expressar DiIulio al títol d'un dels seus articles, “deixar que es podrisquen” a la presó.<sup>954</sup> En qualsevol cas, amb el temps aquest autor ha canviat de postura. En data de 12 de març de 1999 va publicar altre article al mateix periòdic,

---

<sup>949</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 300 i ss. L'autor parla de la criminologia dels altres.

<sup>950</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 169, 170 i 230 i nota 88.

<sup>951</sup> DI IULIO, J.J., “Let'em Rot”, en *The Wall Street Journal*, 26 de gener de 1994.

<sup>952</sup> BENNETT, W.J. – DI IULIO, J.J. – WALTERS, J.P., *Body Account*, Simon & Schuster, Nova York, 1996, pàg. 27

<sup>953</sup> WILSON, J.Q. – PETERSILIA, J., *Crime and Public Policy*, Institute for Contemporary Studies Press, San Francisco, 1995, pàg. 492.

<sup>954</sup> DI IULIO, J.J., “Let'em Rot”, cit.

titulat “Two Million Prisoners are Enough”, en el qual va declarar sentir-se malament per haver contribuït a l’estigmatització i empresonament de molts joves i va començar a dedicar-se a la promoció de programes d’ajuda social per a joves de la comunitat negra.<sup>955</sup>

Amb tot, en paraules de Haney i Zimbardo: “El país va girar abruptament des d’una societat que justificava l’encarcerament de les persones per creure que facilitaria la seua tornada productiva a la societat lliure a una altra que utilitzava l’encarcerament només per a incapacitar els delinqüents o per a apartar-los de la resta de la societat”.<sup>956</sup> En realitat el recurs a l’empresonament massiu i de durada llarga dirigit a la incapacitació és contraproduent per als mateixos condemnats i per a la societat, i no ha servit per a prevenir la delinqüència. Com va dir Stern l’any 1998, “a l’actualitat hi ha el mateix percentatge de crims violents seriosos que fa deu anys, no obstant el creixement massiu de l’empresonament. El nivell de violència a les ciutats americanes, després d’aquesta Inversió (...) és encara superior que en qualsevol altre país”.<sup>957</sup> O en paraules de Coyle, “s’ha de ser molt caut en suggerir que un augment de l’ús de la presó és una forma eficient de controlar la delinqüència. Hi ha poques evidències de qualsevol part del món que hi ha alguna relació entre

---

<sup>955</sup> En relació a l’estigmatització i empresonament dels afroamericans, vid. GOLDBERG, D., “Surplus Value: The Political Economy of Prison and Policing”, en JAMES, J. (Ed.), *States of Confinement: Policing, Detention, and Prisons*, St. Martin’s Press, New York, 2000, pàg. 221. No li manca raó a l’autor, quan assegura que l’auge de la presó a Estats Units pot ser vist com un dels “pilars de la segregació nova, es tracta de tancar a la gent pobra de color tant espacialment com econòmicament en vides de limitacions severes”. Vid., també, WACQUANT, L., *Las cárceles de la miseria*, ob. cit.; MILLER, J., *Search and Destroy: African-American Males in the Criminal Justice System*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997; TONRY, M. – NEGLEXT, M., *Race, Crime and Punishment in America*, Oxford University Press, Nova York, 1995; CHAMBLISS, W.J., “Policing the Ghetto Underclass: The Politics of Law and Law Enforcement”, en *Social Problems*, vol. 41, núm. 2, 1994, pàgs 177 a 194. Segons l’autor la presó substitueix el gueto com a instrument de tancament de la població considerada desviada, perillosa i supèrflua, tant en l’aspecte econòmic com polític.

<sup>956</sup> Vid. HANEY, C. – ZIMBARDO, P., “The past and the future of U.S. prison policy”, en *American Psychologist*, núm. 7, 1998, pàg. 712.

<sup>957</sup> STERN, V., *A Sin Against the Future: Imprisonment in the world*, Penguin Books, London, 1998, pàg. 285.

percentatges alts d'empresonament i índexs baixos de criminalitat. Normalment passa el contrari. Quotes altes d'empresonament és un indicador freqüentment del trencament de la creença per la societat en valors comunitaris”.<sup>958</sup> Tanmateix, des que als Estats Units es va produir aquest gir a favor de la idea de quanta més presó millor,<sup>959</sup> i la finalitat inoqüitzadora d'aquesta s'han situat al centre de la discussió politicocriminal tant allí com en molts altres països.

---

<sup>958</sup> COYLE, A., “The myth of Prison Work”, *The Restorative Prison Project*, International Center for Prison studies, King's College, London, 2001, pàg. 6

<sup>959</sup> També el moviment ultraliberal *Law and Economics*, que liderat per l'Escola de Chicago reviscola Bentham i els seus seguidors utilitariestes, va apostar per (i contribuir a) la idea de més presó i durant més temps, encara que no tant per la seua capacitat inoqüitzadora respecte al delinqüent, que també, com per la seua capacitat intimidatòria respecte a la generalitat. Aquest moviment reprén la idea de Bentham que “la naturalesa ha posat l'home sota l'imperi del plaer i del dolor (...), l'objectiu únic és cercar el plaer i evitar el dolor. Aquests sentiments, eters i irresistibles, han de ser el gran estudi del moralista i del legislador. El principi d'utilitat ho subordina tot a aquests dos mòbils” (BENTHAM, J. *Tratados de Legislación Civil y Penal*, ob. cit., pàgs. 27 i 28). S'afirma que la conducta criminal respon a un càlcul hedonístic que du a terme l'autor, qui, de ser intel·ligent i racional, buscarà la felicitat màxima o la insatisfacció mínima en tots els seus actes, i que, per tant, per a d'evitar la comissió de delictes cal que el delinqüent potencial comprove com del delicte se'n derivaran, per a ell, conseqüències més negatives que positives. El càstig, a tenor d'aquesta concepció, és un cost de l'activitat delictiva, que si és sever i cert pot disminuir les taxes de la criminalitat, fer que molts s'abstinguin de delinquir. Mantenen aquestes postura, entre altres: BECKER, G.S., “Crime and Punishment: An Economic Approach”, en *Journal of Political Economy*, 76 (2), 1968, pàg 169 a 217; BECKER, G. – LANDES, W.M., *Essays in the economics of crime and punishment*, Columbia University Press, New York, 1974; EHRLICH, I., “On Usefulness of Controlling Individuals: An Economic Analysis of Rehabilitation, Incapacitation, and Deterrence”, *The American Economic Review*, vol. 71, núm. 3, juny, 1981, pàgs. 307 a 322; COOTER, R. - ULEN, T., *Derecho y economía*, Fondo de Cultura Económica, México, 1998. Vid., també, GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Tratado de Criminología*, quarta edició, Tirant lo Blanc, València, 2009, pàgs. 328, 329, 431, 433 i ss.; NICOLÁS LAZO, G., “La desembocadura en la sociedad del riesgo. Su marco teórico europeo”, en RIVERA BEIRAS, I (Coord.), *Política Criminal y Sistema Penal*, ob. cit, pàgs. 233 a 235; ZYSMAN QUIRÓS, D., “El castigo penal en E.E.U.U. Teorías, discursos y racionalidades punitivas del presente”, en RIVERA BEIRAS, I (Coord.), *Mitologías y discursos sobre el castigo. Historia del presente y posibles escenarios*, ob. cit., pàgs. 259 a 267; GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 305 i ss.

## 2. Crisi i auge de la pena de presó

Com ha pogut comprovar-se als capítols anteriors, la pena de presó passarà d'estar prohibida a imposar-se de manera excepcional, i d'açò a convertir-se en la pena per excel·lència, principalment a partir del segle XIX. També s'ha vist que no obstant l'anterior ja al final d'aquest segle, i més intensament des del segle XX, van començar a aparèixer crítiques a les penes de presó massa curtes i massa llargues, crítiques que van forçar el legislador penal a acceptar alternatives al compliment de les penes de presó i formes d'avançar la data d'alliberament d'aquells que no pogueren eludir-la, així com a prescindir de la privació de llibertat perpètua, en qualsevol de les seues modalitats. L'ideari de la resocialització ha contribuït a que així siga, a legitimar institucions com els substitutius de la pena de presó, la condemna condicional i la llibertat condicional, així com al rebuig a les penes de durada perpètua. S'ha comentat, igualment, que arribarà un moment en què no es tractarà ja de la crisi de les penes de presó molt curtes i molt llargues, sinó de la crisi de la idea mateixa de l'empresonament.

Moltes van ser les crítiques formulades en contra de la presó, i no únicament de persones alienes a la institució penitenciària. Així, per posar un exemple, Birirmage, director general de les presons d'Holanda i professor de penologia, assegurava el següent: “jo no sé si les presons són necessàries a la nostra societat, jo no sé si les presons són legítimes, jo només sé una cosa: si vostès volen un sistema que done a les persones la possibilitat de millorar les seues vides, les presons no són aquest sistema. Les presons tenen una influència molt negativa sobre les persones. Com a estructura disminueix les possibilitats de tenir una vida plena”.<sup>960</sup> També entre la judicatura hi havia qui s'atrevia a alçar la veu en contra de la presó, com és el cas del jutge James E. Doyle, als Estats Units. Aquest, al cas Morales contra Schmidt, va afirmar que “la institució de la presó ha de desaparèixer. En molts sentits resulta tan intolerable com ho va ser la

---

<sup>960</sup> Cita presa de HULSMAN, L., “Abolicionismo Penal y Deslegitimación del Sistema Carcelario”, conferència pronunciada dins del marc del Programa UBA XXII: *Universidad en la Cárcel*, al Centre Universitari de Devoto, el 12 de setembre de 2007, pàg. 5.

institució de l'esclavatge, igualment embrutidora per a tots quant hi participen, igualment nociva per al sistema social, i igualment subversiva per a la fraternitat humana, encara més costosa en certs sentits, i probablement menys racional”.<sup>961</sup>

El pas per la presó té o pot tenir conseqüències negatives per a les persones que la pateixen, de tipus psicològic, social i somàtic, les quals es produeixen durant el temps de compliment però continuen després de l'alliberament. En l'apartat següent s'indicarà quines són aquestes conseqüències i podrà entendre's millor el per què de les crítiques a la pena d'encarcerament, per què es diu que la presó és en si un obstacle a la resocialització i fins i tot que pot convertir-se en una pena inhumana, per què hi ha qui reclama que la pena en qüestió siga l'últim recurs, evitar que tinga una durada molt curta i rebaixar la durada màxima, així com potenciar la presó oberta, o per què hi ha fins i tot qui directament exigeix la seua abolició.

Així com el jutge Doyle comparava la institució de la presó amb la de l'esclavatge, Mathiesen, un dels abolicionistes més coneguts i reconeguts, la compara amb la institució de la caça de bruixes, però tots dos indicaven que no li quedava cap altre futur que la seua abolició. “Qui hauria cregut en 1487 que la institució de caça de bruixes desapareixeria algun dia, com de fet desapareixeria la mateixa Inquisició?”, pregunta Mathiesen.<sup>962</sup> Juntament a aquests hi ha altres abolicionistes, però, com se sap, ni s'ha optat per l'abolició de la presó ni tan sols per mantenir-la únicament com a pena excepcional i de durada no massa llarga. Des de fa uns anys l'estratègia és la contrària, respon a les idees de tots a la presó, fins i tot a complir penes curtes, i de quanta més presó i més llarga millor, i això tanmateix ser moltes les investigacions sobre els efectes perjudicials d'aquella, perquè ja no interessa resocialitzar sinó inoqüitzar. A banda del poc interès per la resocialització també es demostra poca sensibilitat pels drets fonamentals.

---

<sup>961</sup> Cita presa de MORRIS, N., *El futuro de las prisiones*, traducció de Nicolás Grab, Siglo XXI, México, 1978, pàgs. 22 i 23.

<sup>962</sup> MATHIESEN, T., en el treball presentat en la VIII Conferència Internacional sobre abolicionisme penal, Aukland, Nova Zelanda, 1997.



Aquestes crítiques no han servit per a evitar que així siga, ni tampoc les referides al cost elevat que té per a l'Estat l'execució de la pena de presó. La crisi financera no va aconseguir parar els empresonaments en massa i de durada llarga. Va començar a assegurar-se que les despeses penitenciàries, lluny de constituir una càrrega financera intolerable, eren una inversió mediata i rendible per a la societat.<sup>963</sup> Als Estats Units, per a demostrar que així era, per a convèncer dels beneficis que allò reportava a la comunitat, es va utilitzar un argument convincent, i és que a la dècada de 1980, mentre que l'Estat de Texas va apostar per les alternatives a la presó i per millorar les oportunitats de llibertat condicional, l'Estat de Califòrnia, que feia temps havia abandonat la llibertat condicional com a opció, va apostar per construir macropresons, i el resultat va ser que mentre a Texas els delictes contra la propietat van augmentar de manera significativa, a Califòrnia es va produir una reducció notable d'aquest tipus de delictes. Tot i que hi havia tota una sèrie d'explicacions alternatives, com per exemple que durant aquest període les condicions econòmiques dels dos Estats eren molt diferents, es van quedar en l'aspecte superficial i en la lliçó més obvia: a més repressió menys delictes. Així doncs, Texas va començar un projecte de construcció de macropresons i a recórrer amb una freqüència major a l'empresonament, de manera que en arribar l'any 1996 tenia la taxa d'empresonats més alta del país: sis-cents cinquanta-nou presos per cada cent-mil habitants.<sup>964</sup>

A l'anterior cal sumar un estudi més que dubtós del Ministeri Federal de Justícia, en el qual es va basar Charles Murray per a defensar la idea que la presó funciona. En aquell es conclouia que la triplicació de la població penitenciària als Estats Units entre 1975 i 1989 havia impedit, pel mer efecte neutralitzador, tres-cents noranta mil assassinats, violacions i robatoris amb violència sols en 1990.<sup>965</sup>

---

<sup>963</sup> Vid. MURRAY, CH. (Dir.), *Does prison work?*, Institute for Economic Affairs, London, 1997.

<sup>964</sup> Vid. DUGUID, S., *Can prison work? The prisoner as object and subject in modern corrections*, University of Toronto Press, Toronto-Búfalo-London, 2000, pàgs. 175 i 176.

<sup>965</sup> Cita presa de WACQUANT, L., *Las cárceles de la miseria*, traducció d'Horacio Pons, primera edició, segona reimpressió, Manantial, Buenos Aires, 2004, pàgs. 49 i 50.

Segons Wacquant, entre 1979 i 1990 les despeses penitenciàries es van incrementar un tres-cents vint-i-cinc per cent en concepte de funcionament i un sis-cents dotze per cent en construcció. Des de 1992 quatre Estats dedicaven més de mil milions de dòlars a l'empresonament. En total, els Estats Units van gastar durant 1993 un cinquanta per cent més en presons que en l'Administració de Justícia, quan deu anys abans els pressupostos d'aquests dos sectors eren idèntics. A banda d'açò, des de 1985 els crèdits de funcionament de les penitenciàries van superar els destinats anualment al programa d'ajuda social més important que hi havia (*The Aid to Families with Dependent Children*) i les sumes dedicades a l'ajuda alimentària a les famílies pobres (*Food Stamps*). Wacquant també deixa clar que aquesta política d'expansió del sector penal no és patrimoni exclusiu dels republicans. Durant el govern de Bill Clinton es van construir dos-cents tretze presons noves i la quantitat de treballadors de les presons federals i estatals va passar de dos-cents seixanta-quatre mil a tres-cents quaranta-set mil, entre ells dos-cent vint-i-un mil eren vigilants. En total, el món penitenciari comptava amb més de sis-cents mil treballadors en 1993. En un període d'escassetat fiscal causada per la baixada d'impostos pagats per les empreses i les classes altres, l'augment dels pressupostos i el personal destinat a les presons va ser possible gràcies al retall de les sumes dedicades a l'ajuda social, la salut i l'educació.<sup>966</sup>

Tanmateix, arribarà un moment en què el pes financer de l'empresonament massiu –i de durada llarga– es va revelar exorbitant i es va fer necessari reduir-lo. Però la solució no passaria per reduir el nombre d'empresonaments i reduir la durada màxima, i molt menys per abolir la pena de presó. Es va optar per posar en pràctica cinc tècniques, la majoria de les quals perjudiquen als interns. No són molts els països en què s'han dut a la pràctica totes aquestes estratègies, però algun hi ha. En qualsevol cas, els Estats Units, un cop més, han estat el seu promotor principal.

A quatre d'aquestes tècniques fa referència Wacquant, i són les següents: la primera consisteix a disminuir el nivell de vida i els

---

<sup>966</sup> Vid. WACQUANT, L., *Las cárceles de la miseria*, ob. cit., pàgs. 93 a 95.

serveis dins dels establiments, tot limitant o suprimint els “privilegis” concedits als interns, com l’ensenyament, l’esport, les diversions i les activitats orientades cap a la reinserció. La segona se serveix de les innovacions tecnològiques en matèria de vídeo, informàtica, biometria, telemedicina, etc., per a millorar la productivitat de la vigilància i per a estalviar en vigilants. La tercera estratègia apunta a transferir una part dels costos de l’empresonament (despeses d’expedient, de menjar, d’infermeria, bugaderia, taller, electricitat, telèfon, etc.) als presos i les famílies. I la quarta tècnica consisteix a reintroduir el treball obligatori a les presons.<sup>967</sup> A aquestes cal afegir-ne una altra, la de recórrer a les presons privades.

En relació a la primera de les tècniques referides val a dir que es van produir retalls en els programes dirigits a la resocialització. Així, Califòrnia, per exemple, entre 1997 i 1998 va destinar menys d’un tres per cert del pressupost penitenciari a la partida d’educació.<sup>968</sup> A açò cal sumar que els programes universitaris van ser virtualment tancats per l’exclusió dels reclusos del programa federal de beques en 1994, i això no obstant que l’educació, sobretot la superior, havia demostrat ser molt eficaç per a reduir la reincidència i ajudar a mantenir l’ordre carcerari.<sup>969</sup> Tampoc s’invertia en formació professional ni en activitats laborals. A Califòrnia entre 1997 i 1998 es va invertir en aquestes activitats, necessàries per a la resocialització, menys del quatre per cent del pressupost total.<sup>970</sup> I a més, en algunes presons es van suprimir les televisions i ràdios i es va prohibir la distribució de tabac, dolços, refrescs o galetes, com per exemple a les d’Alabama, i en altres presons, com a les d’Arizona, s’ha prohibit que els interns reben paquets especials de Nadal, en teoria pels perills de seguretat i de salut, però la realitat és que sembla que ho han fet per a estalviar-se

---

<sup>967</sup> Vid. WACQUANT, L., *Las cárceles de la miseria*, ob. cit., pàgs. 96 i ss.

<sup>968</sup> Vid. CALIFORNIA DEPARTMENT OF CORRECTIONS, *The Cost of Housing an Inmate 1997-98*, CDC, Sacramento, 1998.

<sup>969</sup> Vid. PAGE, J., *Eliminating the Enemy: A Cultural Analysis of the Exclusion of Prisoners from Higher Education*, Department of Sociology, University of California, Berkeley, California, 2000; del mateix autor, “Eliminating the enemy The import of denying prisoners access to higher education in Clinton’s America”, en *Punishment & Society*, núm. 4, vol. 6, 2004, pàgs. 357 a 378.

<sup>970</sup> Vid. CALIFORNIA DEPARTMENT OF CORRECTIONS, *The Cost of Housing an Inmate 1997-98*, CDC, Sacramento, California, 1998.

les hores extra que pagaven als funcionaris encarregats d'examinar els paquets que arribaven a les presons.<sup>971</sup>

Quant a la segona tècnica es dirà que l'actualització tecnològica permet que els presos compareguen davant del jutge a través de videoconferència i així estalviar en el transport; que permet oferir l'atenció mèdica a través de les telecomunicacions i així reduir costos, fins a un trenta per cent segons un estudi de l'Oficina Federal de Presons realitzat entre 1996 i 1997;<sup>972</sup> que fa possible l'ús de targetes codificades, de polseres electròniques i altres dispositius de fibra òptica per a seguir els moviments i les activitats dels interns a l'interior de la presó i, també, per a evitar-se els sous dels vigilants; que es poden electrificar tanques perimetrals i així, també, economitzar en el nombre de vigilants; que permet l'ús de raig X per a substituir els registres i escorcolls per a detectar el contraban, el qual també permet estalviar en personal, etc.

Pel que fa a la tercera d'aquestes tècniques, des de mitjans dels anys noranta, una vintena d'estats i dotzenes de comtats urbans han optat per facturar als presoners els costos del processament i les despeses per l'habitació i el menjar. També els cobren tarifes abusives per a poder parlar per telèfon amb els seus familiars i advocats, i s'ha establert un copagament per a l'accés a la infermeria i per les despeses suplementàries per serveis diversos (uniformes, roba, llençols i mantes, electricitat, etc.).<sup>973</sup> Ha hi hagut casos en què fins i tot s'ha dut els presos alliberats davant dels tribunals per a reclamar-los el deute que tenen pendent. Com no tenen diners per a pagar ni propietats se'ls embarga el sou i, per tant, açò fomenta que treballen en negre o que compaginen el treball regularitzat amb activitats il·lícites per a poder sobreviure.

---

<sup>971</sup> Notícia publicada en *The Dallas Morning News*, en data de 22 de desembre de 1996.

<sup>972</sup> Vid. MCDONALD, D. – HASSOL, A. – CARLSON, K., "Can Telemedicine Reduce Spending and Improve Prisoner Health Care?", *National Institute of Justice Journal*, abril de 1999, pàgs. 20 a 28.

<sup>973</sup> Vid. GASEAU, M.– CARAMANIS, C.B., "Success of Inmates Fees Increases Their Popularity Among Prisons and Jails", *The Corrections Network, Online Journal*, octubre de 1998.

En relació a la imposició de l'obligació de treballar, cal tenir en compte que la reinterpretació de la benaventurança de la pobresa que va fer Lluís Vives, segons el qual sols són benaventurats aquells que mengen del pa adquirit amb l'esforç del treball per ells realitzat,<sup>974</sup> tornarà a estar d'actualitat i, si des de 1996 els pobres que volen rebre ajudes socials de l'Estat han de sotmetre's al treball assalariat precari i mal pagat, tot confirmant-se la “mutació del *welfare* en *workfare*”, és lògic que la mateixa obligació s'impose a “aquells pobres de dintre, que són els presos”.<sup>975</sup> Generalitzar el treball retribuït a la presó és positiu perquè permet que els presos tinguin un sou i que cotitzen a la Seguretat Social i perquè els facilita trobar feina un cop en llibertat, però el problema –en realitat un de tants– està, a banda de en la seua imposició com a obligatori, en què es tracta d'un treball no qualificat i que a banda d'estar mal pagat el poc que cobren els reclusos ho han de destinar a pagar allò que se'ls reclama en concepte de despeses de manteniment, de gestió i altres per l'estil, així com la responsabilitat civil. Que siga així, tanmateix, s'ha emprat com a argument a favor del treball obligatori.

La tècnica que queda per comentar és la consistent en el recurs a les presons privades. Els seus defensors van argumentar que servirien per a alleugerar el pes financer que a l'Estat li suposa l'empresonament. Alexander Tabarrok, director d'investigacions a *The Independent Institute* i professor associat d'economia a *George Mason University*, calcula que l'Administració pública s'estalvia en la construcció de presons costos d'entre el quinze i el vint-i-cinc per cent i en

---

<sup>974</sup> Vid. VIVES, L., *Tratado del socorro de los pobres*, ob. cit., pàgs. 192 i 193, 198.

<sup>975</sup> WACQUANT, L., *Las cárceles de la miseria*, ob. cit., pàg. 96. Vid., també, BRANDARIZ GARCÍA, J.A., *Política criminal de la exclusión*, ob. cit., pàg. 45. I en relació a la imposició del treball assalariat de misèria als pobres que reben prestacions socials estatals i altres formes de supervisió intensiva, vid., també: MEAD, L.M., *Beyond Entitlement: The Social Obligations of Citizenship*, The Free Press, New York, 1986; del mateix autor, *The new Politics of Poverty: The Nonworking Poor in America*, Basic Books, New York, 1992; del mateix autor, *The New Paternalism: Supervisory Approaches to Poverty*, Bookings Institution Press, Washington, 1997; també, “Telling the Poor what to Do”, en *Public Interest*, núm. 132, 1998, pàgs. 97 a 113; MEAD, L. M. – COOK, D., *From welfare to work: lessons from America*, Institute of Economic Affairs, London, 1997.

l'administració costos d'entre el deu i el quinze per cent.<sup>976</sup> Però, en canvi, hi ha altres estudis que no són tan optimistes. McDonald, Fournier, Russell-Einhorn i Crawford opinen que mentre que a alguns estats els pot resultar més barat contractar places en presons privades que no la seua provisió pública directa, hi ha uns altres que tenen problemes greus de sobrepoblació i que per a resoldre'ls o per tal d'ubicar els condemnats nous estan disposat a pagar quantitats desorbitades a les presons privades, amb el qual, els costos es desapareixen.<sup>977</sup> A més, tot i que de l'anterior es desprèn que les presons privades contribueixen a alleugerar el problema de la massificació, i no obstant ser així, si realment es vol acabar amb aquest problema la solució no passa per construir més presons, privades o públiques, sinó que cal enviar a menys gent a presó i reduir la durada màxima de la pena en qüestió. Cal saber, igualment, que hi ha estadístiques i informes que apunten que les presons privades són iguals o millors, o que contribueixen a millorar els serveis oferts per les presons públiques,<sup>978</sup> i també hi ha qui, fins i tot reconeguent que existeixen

---

<sup>976</sup> Vid. TABARROK, A., "Private Prisons Have Public Benefits", en *Pasadena Star News*, 23 d'octubre de 2004; del mateix autor, *Changing the guard. Private Prisons and the Control of Crime*, The Independent Institute, Oakland, California, 2003.

<sup>977</sup> Vid. MCDONALD, D. – FOURNIER, E. – RUSSELL-EINHORN, M. – CRAWFORD, S., *Private prisons in the United States: An assessment of current practice*, Abt Associates Incorporated, Cambridge, 1995, pàgs. IV i V. A conclusions molt semblants arriben PRATT, T.C., - MAAHS, J., "Are private prisons more cost-effective than public prisons? A meta-analysis of evaluation research studies", en *Crime and Delinquency*, vol. 45, núm. 3, juliol 1999.

<sup>978</sup> En aquest sentit, vid. SEGAL, G. – MOORE, A., *Weighing the Watchmen: Evaluating the Costs and Benefits of Outsourcing Correctional Services. Part II: Reviewing the Literature on Cost and Quality Comparisons*, Reason Public Policy Institute, California, gener de 2002; ARCHAMBEAULT, W. G. – DEIS, D. R., "Cost effectiveness comparisons of private versus public prisons in Louisiana: a comprehensive analysis of Allen, Avoyelles, and Winn Correctional Centers", en *Journal of the Oklahoma Criminal Justice Research Consortium*, vol. 4, 1997-1998; AUSTIN, J. – COVENTRY, G., *Emerging Issues on Privatized Prisons*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Council on Crime and Delinquency, Washinton, 2001; CULP, R., "Privatization of Juvenile Correctional Facilities in the U.S., A Comparison of Conditions of Confinement in Private and Government Operated Programs", *Security Journal*, núm. 2-3, vol. 11, desembre de 1998, pàgs. 289 a 301; LANZA-KADUCE, L. – PARKER, K.F. – THOMAS, C.W., "A Comparative Recidivism Analysis of Releasees from Private and Public Prisons", *Crime and Delinquency*, núm. 45, vol. 1, 1999, pàgs. 28 a 47; SEITER,

estudis que revelen resultats negatius,<sup>979</sup> al·lega que aquests poden tenir altra lectura: que els treballadors de les presons privades estan menys protegits per l'aparell estatal.<sup>980</sup> Convé tenir en compte, igualment, que tot i que no pot negar-se –i no es nega– que les empreses privades tenen per objectiu la maximització dels beneficis i la minimització dels costos, les lleis estableixen unes instal·lacions i serveis mínims que s'han d'oferir a les presons i que per a poder contractar els serveis d'una presó privada les autoritats estan obligades, almenys en teoria, a comprovar que reuneixen els requisits exigits legalment.<sup>981</sup> Siga com siga, el fet és que cada vegada hi ha més presons privades. En 1988, cinc anys després de la seua aparició, ja comptaven amb quatre mil sis-centes trenta places, xifra que va passar a trenta-dos mil cinc-centes cinquanta-cinc en 1993, a cent trenta-dos mil cinc-centes setanta dos en 1998, i així successivament, amb un creixement anual del quaranta-cinc per cent.<sup>982</sup>

A l'Estat espanyol afortunadament no es cobra a les persones per estar preses, ni queden obligades a treballar per a així assegurar que paguen els costos de l'empresonament, a banda de la responsabilitat civil derivada del delictes, ni existeixen les presons privades pròpiament.

---

R.P., *Private Corrections: A Review of the Issues*, Corrections Corporation of America, Nashville, 2008.

<sup>979</sup> En qualsevol cas, hi ha pocs estudis que comparen la qualitat dels serveis ofertats per les presons públiques i les privades i els que hi ha estan afectat per problemes metodològics diversos que limiten severament les conclusions que es poden obtenir a partir d'ells. I açò val tant en relació a les investigacions amb resultats iguals o més positius en el cas de les presons privades com en relació a aquelles que conclouen el contrari. Vid. McDONALD, D. – FOURNIER, E. – RUSSELL-EINHORN, M. – CRAWFORD, S., *Private prisons in the United States: An assessment of current practice*, ob. cit., pàg. V.

<sup>980</sup> Vid. SMITH, M. L., “The Shimmer of Reform: Prospects for a Correctional Ethic”, en KLEINIG, J. – SMITH, M. L. (Eds.), *Discretion, Community, and Correctional Ethics*, Rowman & Littlefields publishers, Lanham–Boulder–New York–Oxford, 2001, pàgs. 27 a 30.

<sup>981</sup> Vid. MCDONALD, D. – FOURNIER, E. – RUSSELL-EINHORN, J.D.M. – CRAWFORD, S., *Private Prisons in the United States. An Assessment of Current Practice*, ob. cit., pàg VI.

<sup>982</sup> Vid. WACQUANT, L., *Las cárceles de la miseria*, ob. cit., pàg 97, basant-se en la informació oferta pel Private Adult Correctional Facility Census, Center for Studies in Criminology and Law, University of Florida, Gainesville, 1999.

Tampoc s'ha reduït al mínim el pressupost destinat a tractament penitenciari, sinó al contrari, però aquesta inversió en poc es nota i en poc es notarà si el sistema penal en el seu conjunt continua recurrent a la presó com a principal resposta enfront del delicte, si es mantenen els límits mínims i màxims actuals d'aquesta pena i si es posen traves a l'accés a la llibertat, perquè tot açò contribueix a que la població penitenciària no deixi de créixer. Cal tenir en compte, d'altra banda, que des de fa uns anys els Estats Units han revisat algunes de les estratègies comentades. Continua preocupant, i molt, el cost que té per a l'Estat liderar la llista de països amb més població penitenciària, però així i tot sembla que des de fa uns anys preocupa un poc més invertir en resocialització, a més que finalment s'ha entès que si realment es volen reduir costos –i no sols econòmics– cal reduir el nombre de persones preses, i s'han donat passos perquè així siga. Tot i que molt poc, des de 2010 la població penitenciària s'ha reduït. També ha passat així en el cas espanyol. Ací des de 2009 ve produint-se un descens del nombre d'empresonats.

### **3. La presó com a problema: els seus efectes nocius**

Com indica Valverde Molina, “la presó és profundament limitadora, no sols per a la ment i la vida social del pres sinó també per al seu propi cos. L'ésser humà, tant des del punt de vista mental, com social i biològic, no està fet per a viure en captivitat”.<sup>983</sup> A continuació s'estudiaran els efectes de l'internament penitenciari per a la persona, els quals es produeixen durant el temps de compliment però en molts casos continuen després de l'alliberament. Açò ajudarà a entendre per què la pena de presó va entrar en crisi, per què es critica que aquella és en si un obstacle a la resocialització i fins i tot que pot convertir-se en una pena inhumana, per què hi ha qui entén que sols hauria d'imposar-se de manera excepcional per als delictes més greus però reduint la durada màxima, o fins i tot qui directament defensa la seua abolició. Podrà comprovar-se, igualment, que la presó no sols té conseqüències nocives per a les persones empresonades, sinó també per a les seues famílies.

---

<sup>983</sup> VALVERDE MOLINA, J., *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, segona edició, Editorial Popular, Madrid, 1997, pàg. 100.



### **3.1. Conseqüències de tipus psicològic per a les persones preses**

#### **3.1.1. Conseqüències sobre el comportament global**

El problema dels efectes de l'empresonament va prendre força a partir de la dècada de 1940. Una sèrie d'investigadors es van preocupar per concretar les conseqüències que té el pas per una institució penitenciària sobre la identitat i la conducta global de les persones. Els pioners en aquesta matèria van ser Clemmer, Sykes, Messinger i Goffman. Clemmer va ser el primer en parlar de la presonització, idea que van desenvolupar Skinner i Messinger, que parlaran de la subcultura carcerària que apareix com a conseqüència de les privacions a les quals són sotmeses les persones preses, per la necessitat d'adaptar-se a la presó. Goffman, per la seua banda, analitza aquestes qüestions des del punt de vista de les institucions totals. Les anàlisis d'aquests pioners constitueixen referències centrals en el desenvolupament del debat posterior, no sols sobre les conseqüències que té la presó per a qui la pateix, sinó també sobre la conveniència de mantenir les presons, transformar-les o abolir-les.

#### **a) L'aportació de Clemmer: la presonització**

Va ser l'estatunidenc Clemmer el primer en analitzar l'acció de la institució carcerària sobre la identitat dels presos, en parlar del fenomen de presonització. Es tracta d'un procés que en certa mesura i en graus diferents experimentarien totes les persones que passen per presó, i implicaria una reinterpretació general de la vida. Els presos, tots, en mesura major o menor, adopten els usos i costums, tradicions i cultura de l'establiment penitenciari, al mateix temps que experimenten una disminució general del repertori de la conducta pròpia, per efecte de l'estada en presó. Hi ha, a més, una assumpció i acceptació del rol de pres. Aquests efectes es produirien durant el període de l'empresonament però perdurarien també després, durant la vida posterior en llibertat. L'autor argumentava l'existència d'una relació lineal i ascendent entre la durada de l'internament carcerari i el procés de presonització, açò és, que a mesura que passa el temps en presó aquest s'accentuaria més i més, i com més llarga siga la condemna pitjor. En qualsevol cas, també advertia que la velocitat i

abast del procés és distint en cada cas. Entre les condicions favorables per a una presonització alta assenyalava, a banda de la durada llarga de les penes –que era segons ell determinant–, la personalitat inestable de l'individu en base a una socialització negativa, les relacions amb l'exterior negatives, l'assumpció com a pròpies de les concepcions i normes dels interns i el rebuig a col·laborar amb els funcionaris, entrar en contacte amb els lideratges, la subcultura carcerària i la seua manera de fer.<sup>984</sup>

A la de Clemmer han seguit moltes altres investigacions sobre la presonització, però no totes han arribat a les mateixes conclusions que ell. S'ha posat en dubte la relació lineal i ascendent entre la durada de l'internament carcerari i el procés de presonització, i es parlarà d'una relació en forma d'U invertida, de manera que el nivell màxim de la presonització s'assoliria no al final de l'empresonament sinó cap a la meitat del temps de durada d'aquest, així ho van comprovar Wheeler<sup>985</sup> i Reidl.<sup>986</sup> Cal saber, d'altra banda, que hi ha investigacions que s'han trobat factors nous que incideixen en la presonització. Hi ha discrepàncies però poden definir-se dos grans grups de circumstàncies: el primer inclouria trets de personalitat, com la maduresa personal, entesa en termes d'equilibri emocional, i la capacitat intel·lectual, entesa com a capacitat d'adaptació general de la persona; el segon grup inclouria un conjunt de circumstàncies externes, com la freqüència dels ingressos en presó, la durada mitjana de les estades prèvies, la quantia de les condemnes i el tipus de delictes, les expectatives personals, familiars i socials mantingudes per l'intern, etc. D'altra banda, altres investigacions a les variables internes i externes a la presó afegeixen la variable expectatives postpresó<sup>987</sup> i una sèrie de variables intrainstitucionals com el clima social, el model arquitectònic, nombre i classe d'interns, actituds dels

---

<sup>984</sup> Vid. CLEMMER, D., *The prison community*, Holt Rinehart and Winston, New York, 1958.

<sup>985</sup> Vid. WHEELER, S., "Socialization in correctional communities", en *American Sociological Review*, vol. 26, 1961.

<sup>986</sup> Vid. REIDL, I., *Prisonalización en una cárcel para mujeres*, Instituto Nacional de Ciencias Penales, Mèxico, 1979.

<sup>987</sup> Vid. THOMAS, C.H. – PETERSEN, D. – ZANGRAFF, R., "Structural and social psychological correlates of Prisonization", *Criminology*, núm. 16, 1978, pàgs. 383 a 393.

funcionaris, activitats de tractament, etc.<sup>988</sup> Com han indicat Pérez Fernández i Redondo Illescas “tal vegada seria necessari aprofundir l’estudi de la presonització en una direcció doble: en primer lloc, analitzant les característiques estàtiques i dinàmiques de les presons, quant organitzacions socials complexes, que poden ser distintes unes d’altres en multiplicitat d’aspectes (físics, organitzatius, oferta de serveis i programes, flexibilitat/rigidesa, etc.) (...) En segon terme, s’hauria d’avançar cap a una avaluació dels empresonats menys globalitzada i determinista, com la implícita al concepte presonització, i més vinculada a aspectes interactius del subjecte amb contextos diferents i règims penitenciaris”. I sentencien que “aquests camins podrien fer-nos avançar des de l’anàlisi estàtica de com els presos són afectats negativament per ambients carceraris rígids i deprivants, cap a la transformació imaginativa d’aquests ambients perquè siguin menys perniciosos i, si és possible, afavorisquen i estimulen activament i positiva als interns”<sup>989</sup>.

### **b) L’aportació de Sykes i Messinger: la subcultura carcerària**

Sykes i Messinger van observar que a les presons es crea una subcultura carcerària, segons ells per a contrarestar les privacions que pateixen els interns de les presons dels Estats Units, la manca de llibertat, d’autonomia i seguretat, la privació de bens i serveis i la impossibilitat de mantenir relacions heterosexuales, a causa d’allò que va anomenar els “dolors de l’encarcerament”. Els autors indicats van comprovar que els reclusos dels Estats Units, en mesura major o menor, assumien un codi de conducta concret, el carcerari, el codi del reclus, que giraria al voltant de tres idees principals: la no cooperació amb els treballadors de presó encarregats de la vigilància, del control i la disciplina, la no facilitació d’informació que pugui perjudicar els

---

<sup>988</sup> Vid. GARCÍA, J., *Efectos de la vida en prisión: investigación e interpretación*, Generalitat de Catalunya: Presó i Comunitat, Departament de Justícia, Centre d’Estudis i Formació, Barcelona, 1988, pàgs. 135 a 163.

<sup>989</sup> PÉREZ FERNÁNDEZ, E. – REDONDO ILLESCAS, S., “Efectos psicológicos de la estancia en prisión”, en *Papeles del Psicólogo*, núm. 48, febrer 1991.

companys, i el rebuig i hostilitat cap al món que els ha maltractat i condemnat.<sup>990</sup>

Com ha indicat Robbins, l'estatus informal es recolza en conductes oposades a la de l'estatus formal.<sup>991</sup> La presó crearia, per tant, conductes antisocial perquè arrossega els reclusos a adaptar-se a la cultura carcerària, per iniciativa pròpia o no, però sempre amb l'amenaça d'incórrer en les sancions que puguen imposar-se per part dels altes interns.

Passa, en qualsevol cas, que no tots els estudiosos del tema estan d'acord en què siga la presó la qual produeix conductes antisocials. Així, Wheeler va comprovar, d'una banda, que a les preses escandinaves per ell estudiades l'assumpció del codi del reclus no es donava de manera tan generalitzada com a les preses dels Estats Units i, d'altra banda, que encara que es diga codi del reclus aquest es regeix per unes normes que venen importades de fora de la presó. Segons Wheeler els presos que segueixen el codi, en general no l'han adquirit i assumit a la presó sinó que l'han adquirit prèviament, a l'exterior. Es tractaria generalment de persones que procedeixen de la subcultura delinqüent, d'un ambient de delinqüència en què imperen normes si no iguals molt paregudes a aquelles que regeixen l'anomenat codi del reclus.<sup>992</sup> Com ell, també Cressey,<sup>993</sup> va concloure que els comportaments antisocials es difonen des de l'exterior fins l'interior de les presons, i també Irwin i Cressey van arribar a la mateixa conclusió, tot i que sense negar la subcultura carcerària,<sup>994</sup> entre d'altres.<sup>995</sup>

---

<sup>990</sup> Vid. SYKES, G., *The society of captives. A Study of a Maximum Security Prison*, Princeton University Press, New York, 1958; SYKES, G. – MESSINGER, S. "The inmate Social System", en CLOWARD. R.A. – CRESSEY, D.R. – GROSSER, G.H. – MCCLEERY, R. – OHLIN, L.E. – SYKES, G.M. – MESSINGER. S.L., *Theoretical Studies in Social Organization of the Prison*, Social Science Research, New York, 1960.

<sup>991</sup> Vid. ROBBINS, S., *Comportamiento organizacional*, Prentice Hall, México, 1996.

<sup>992</sup> Vid. WHEELER, S., "Socialization in correctional communities", cit.

<sup>993</sup> Vid. CRESSEY, D.R. (Dir.) *The Prison Studies in Institutional Organization and Change*, Rinehart & Winston, New York, 1961.

<sup>994</sup> Vid. IRWIN, J. – CRESSEY, D.R., "Thieves, Convicts and inmate culture", en BECKER, H. S., *The other side: Perspectives on deviance*, ob. cit.,

En relació a la subcultura carcerària a les presons espanyoles, García-Borés entén que és “un fenomen vigent en temps de la presó franquista, presentant a l’actualitat una devaluació dels valors, concepcions i actituds propis d’aquell entramat cultural”. L’autor fins i tot apunta algunes circumstàncies que, segons ell, poden haver influït en què així siga, perquè contribueixen a la solidaritat entre els presos, que seria un dels valors fonamentals de la subcultura carcerària, reforçada per una identitat col·lectiva. Es tractaria de les següents: l’entrada de la droga a la presó, per les conseqüències del consum però també per la venda a l’interior de les presons, els deutes, les baralles i la formació de bandes; el context sociohistòric distint al del franquisme, els presos ja no fan causa comuna contra les presons inhumanes del franquisme i el règim militaritzat que se’ls aplicava; la desaparició de la figura del pres polític, que feia de dirigent ideològic i normatiu del sistema sociocultural dels presos, que feia de sostenidor dels valors i creences de la subcultura carcerària; i la implantació del tractament penitenciari, perquè l’estratègia punitiva/premial d’aquest potencia que les persones preses es moguen per a obtenir beneficis individuals, a banda que el fet de participar en activitats de tractament trencaria l’oposició radical a la institució. Per tot açò, diu l’autor, que la “subcultura carcerària pot haver quedat reduïda als seus estrats inferiors, als usos i costums propis de la vida en privació de llibertat, a l’adquisició d’uns hàbits carceraris (‘passeig penitenciari’, argot, deixadesa, etc.). Possiblement així s’explique que certes investigacions no troben una assumpció dels valors d’aquella subcultura carcerària, perquè ja no són els predominants; ni es detecte el compliment d’un codi del reclus, perquè ja no és aquest el codi que

---

pàgs. 225 a 245; també en ARNOLD, D.O., *The sociology of subcultures*, Glendessary Press, Berkeley, 1970, pàgs. 64 i ss.

<sup>995</sup> Deixen constància del debat existent, entre altres: CABALLERO ROMERO, J.J., “La vida en la prisión: el código del preso”, *Cuadernos de política criminal*, núm. 18, 1982, pàgs. 589-598; GARCÍA-BORÉS ESPÍ, J., “El impacto carcelario”, en BERGALLI, R. (Coord.), *Sistema Penal y Problemas Sociales*, ob. cit., pàgs. 397 i 398; ÁLVAREZ GARCÍA, J.J. – DÍEZ GONZÁLEZ, P.R., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, Tirant lo Blanch, València, 2009, pàgs. 49 a 50; BERMÚDEZ-FERNÁNDEZ, J.I., “Efectos psicológicos del encarcelamiento”, cit., pàgs. 351 i 352).

regenta el funcionament entre els presos; i sí s'aprecia, en canvi, l'adquisició d'aquells hàbits pròpiament carceraris".<sup>996</sup>

Se li pot criticar a l'autor la seua manera de concebre la subcultura carcerària, perquè dona a entendre que la seua desaparició ho és en perjudici de les persones preses, perquè posa l'accent en el sentiment de solidaritat dels interns respecte als seus companys d'empresonament però omet que aquella també defensa altres valors ben distints. En realitat també Bermúdez-Fernández comenta que "com a element subcultural de primer ordre, es troben els denominats codis carceraris", els quals es conformen "al voltant de valors essencialment positius com la solidaritat, la lleialtat, la no delació, l'esforç en comú, la rebel·lió contra la injustícia, etc"., i és per açò que entén que "no són per tant els valors que donen contingut al codi el reprotxable". Ara bé, aquest autor si troba una cosa censurable. Ho són, segons ell "les conductes que es duen a terme enarborant la seua existència, les quals representen, en tota la seua cruessa, la desviació moral que suposa la seua aplicació. La falta comesa, la infracció del codi en alguns dels seus apartats, du aparellada l'agressió física o moral violenta. Al mateix temps, i donada la seua contundència, la simple possibilitat de ser objecte del seu rigor dona camp obert a l'extorsió i a l'amenaça constant per part dels més forts del grup".<sup>997</sup> Però en realitat açò confirmaria que aquells valors positius conviuen amb uns altres ben diferents. Són molts els autors que entenen que la subcultura carcerària en realitat estaria travessada completament per les relacions de dominació, opressió i autoritarisme entre els interns, per l'ús de la violència, l'amenaça i la coacció per uns pocs sobre la resta perquè facen allò que s'espera d'ells. Hi ha el lideratge que uns interns, els més violents o 'poderosos' exerceixen sobre la resta, i la resta obeeix, so pena de ser castigats per aquells en cas contrari. Com indica Valverde Molina, "el codi del reclus no és només una manera d'autoprotecció del pres enfront de la institució, sinó que acaba convertint-se en una forma més de dominació dels privilegiats sobre

---

<sup>996</sup> GARCÍA-BORÉS ESPÍ, J., "El impacto carcelario", cit., pàgs. 401 i 402.

<sup>997</sup> BERMÚDEZ-FERNÁNDEZ, J.I., "Efectos psicológicos del encarcelamiento", en SIERRA, J.C. – JIMÉNEZ, E.M. – BUELA-CASAL, G., (Coords.), *Psicología forense: manual de técnicas y aplicaciones*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2006, pàg. 351.

els desprotegits, en una defensa dels interessos dels grups dominants de presos, que adquireixen una consideració autèntica de “grups normatius”, que són aquells que exerceixen el poder de fet, controlen la vida a la presó i, en conseqüència, dicten moltes de les normes de convivència, sobretot de tots aquells aspectes de la vida diària ‘subterrània’ de la presó”. També indica que “el companyerisme i la solidaritat es manifestaran enfront de la institució, però no sempre entre els presos. Per açò, un reclus que és capaç de participar en un enfrontament amb la institució perquè s’ha tractat injustament a un pres, és també capaç d’extorsionar a altres per aconseguir droga o per a llevar-li alguna cosa que li interesse”.<sup>998</sup>

### **c) L’aportació de Goffman: efectes de les institucions totals**

Goffman va realitzar una anàlisi de la presó com a institució total que es caracteritzaria pel trencament de les barreres que separen els tres àmbits de la vida (dormir, treballar i divertir-se), perquè tots els aspectes de la vida es desenvolupen al mateix lloc, sota la mateixa i única autoritat, per l’obligació de conviure amb persones que, a més de no haver estat elegides pel reclus, estan sotmeses al mateix tracte i a les mateixes privacions, perquè totes les activitats de la vida estan estrictament programades, de manera que una activitat du, en un moment prefixat, a les següents, i totes s’imposen des de dalt mitjançant un sistema de normes formals explícites i un cos de funcionaris, i perquè les relacions que s’estableixen entre el personal i els interns són les de vigilància, control i dominació. Segons l’autor l’ingrés en una institució d’aquesta classe té una sèrie de conseqüències, la primera les “mortificacions del jo”, precisament perquè aquella fixa una barrera que separa les persones preses del món exterior, per la pèrdua del nom i la seua substitució per un nombre o malnom, el qual és percebut com humiliant, per la manca d’espai i moments d’intimitat, per la submissió a procediments humiliants i la manca de control sobre el quefer diari, per la privació de relacions heterosexuals, etc. Es produeix, igualment, segons Goffman, un procés de “desculturalització”, caracteritzat per la pèrdua progressiva

---

<sup>998</sup> VALVERDE MOLINA, J., *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, ob. cit., pàgs. 79 i 108.

de les capacitats vitals i socials mínimes exigibles per a dur a terme una vida en llibertat, a causa de la separació del món exterior, de la pèrdua de vincles familiars i xarxes socials, i de la pèrdua d'autonomia, procés al qual segueix un altre, el d'“enculturització” – com ell anomenava la presonització. Es crea un estat de dependència a la institució, amb pèrdua de la volició, l'autodeterminació i l'autonomia, així com també de tensió psíquica elevada, el sentiment de temps perdut, malgastat o arrabassat, i també una actitud egoista, centrada en satisfer necessitats pròpies, en assegurar la pròpia existència. Altra conseqüència de les institucions totals és la de l'estigmatització, l'etiquetatge de les persones que recuperen la llibertat com a exrecluses i el rebuig pel fet de ser-ho per part de la societat.

No totes les persones s'adapten de la mateixa manera a les condicions de vida noves imposades per les institucions totals. Segons Goffman hi hauria quatre formes d'adaptació diferents. Cap la possibilitat que es produïska una conversió total i absoluta de la persona empresonada, que passaria a identificar-se amb els objectius institucionals; o que aquella acabe adoptant una acomodació passiva i utilitària amb el propòsit d'aconseguir els màxims beneficis possibles; o que es produïska una alienació profunda de la persona, que aquesta adopte una actitud d'indiferència; o que preferisca adoptar una postura de rebuig a tot allò que la institució total representa, a tot quant aquesta obliga i ofereix. Goffman explica que normalment els interns canvien d'estratègies o en combinen diverses, segons els seus interessos, per a intentar minimitzar les conseqüències d'aquella. Amb el mateix propòsit es busquen sistemes informals de comunicació, estratègies per a obtenir plaers prohibits, mitjans prohibits per a tenir accés a satisfaccions permeses, etc.<sup>999</sup> Com indica Bermúdez-Fernández, “l'esforç adaptatiu té com a conseqüència que l'individu convisca en la normalitat carcerària, normalitat que en absolut pot interpretar-se com a reveladora d'una situació de benestar o de tranquil·litat. La

---

<sup>999</sup> Vid. GOFFMAN, E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York, 1961. L'obra pot consultar-se en castellà: *Internados. Ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*, Amorrortu, Buenos Aires, 1970. Vid., també, del mateix autor, *Stigma*, Penguin Books, London, 1963.



normalitat carcerària revela la normalitat adaptativa a un ambient, a un entorn tens, exigent, emocionalment inestable i seriosament neurotizat en totes les seues expressions. El fet real de participar de forma continuada en el temps de les circumstàncies que són pròpies a l'ambient tancat propi d'una presó, ineludiblement genera efectes psicològics”.<sup>1000</sup>

### **3.1.2. Conseqüències sobre els factors psicològics individuals de cada intern**

A banda d'estudiar-se les repercussions que té el pas per la presó sobre la conducta global de les persones també s'han analitzat els efectes que es produeixen sobre factors individuals. La majoria dels estudis s'han centrat en recercar canvis en dues esferes: la intel·lectual i la de personalitat. A la primera pràcticament no s'han trobat diferències apreciables i a la segona les conclusions obtingudes són molt dispars. En qualsevol cas, no obstant això, la majoria d'investigacions coincideixen en què es produeixen determinats canvis com a conseqüència del pas per presó<sup>1001</sup> que serien els següents: un increment de la inestabilitat emocional, una disminució de l'autoestima, l'aparició o agreujament de tendències depressives i idees de suïcidi, del nivell d'ansietat o altres comportaments psicopatològics, així com un increment de l'hostilitat i la violència.

---

<sup>1000</sup> BERMÚDEZ-FERNÁNDEZ. J.I., “Efectos psicológicos del encarcelamiento”, cit., pàg. 349.

<sup>1001</sup> Cal advertir que també hi ha estudis en què es detecten canvis però en què s'afirma que no és la presó la qual produeix aquests efectes apriorísticament, sinó que els resultats depenen de característiques individuals de cada intern i del tipus de presó. En aquest sentit poden consultar-se les següents: BANISTER, P.A. - SMITH, F. V. - HESKIN, K. J. - BOLTON, N., “Psychological correlates of long-term imprisonment: I. Cognitive variables. II. Personality variables”, en *British Journal of Criminology*, vol. 13, núm. 4, 1973, pàgs. 312 a 323; RICHARDS, B., “The experience of long-term imprisonment”, *British Journal of Criminology*, vol. 18, núm. 2, pàgs. 162 a 169; BUKSTEL, L.H. - KILMAN, P.R., “The psychological effects of imprisonment on confined individuals”, en *Psychological Bulletin*, núm. 88, pàgs. 469 a 493; WORMITH, J.S., “The controversy over the effects of long-term incarceration”, en *Canadian Journal of Criminology*, vol. 24, núm. 2, pàgs. 423 a 437.

Poden consultar-se, entre altres, els treballs de Sykes,<sup>1002</sup> Coopersmith,<sup>1003</sup> Pinatel,<sup>1004</sup> Sluga,<sup>1005</sup> Porporino i Zamble,<sup>1006</sup> Harding i Zimmermann,<sup>1007</sup> Paulus, Cox i McCain,<sup>1008</sup> Feinberg,<sup>1009</sup> Paulus i Dzindolet.<sup>1010</sup>

No són molts els estudis realitzats amb persones que compleixen condemna en presons espanyoles, però molts dels existents confirmen els efectes indicats dalt. Santibañez Gruber, en un treball publicat l'any 1993, va comparar a subjectes que duïen temps diferents en presó en dos factors de personalitat: neuroticisme i extraversió. Va

---

<sup>1002</sup> Vid. SYKES, G., *The society of captives. A Study of a Maximum Security Prison*, ob. cit. Va detectar un increment del nivell d'ansietat i repercussió en l'autoestima.

<sup>1003</sup> Vid. Coopersmith, S.A., "A Method for Determining Types of Self Esteem", en *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. 59, núm. 1, 1959. Subratlla que hi ha una evaluació de la pròpia imatge i disminució de l'autoestima.

<sup>1004</sup> Vid. PINATEL, J., *La sociedad criminógena*, traducció del francès per Luis Rodriguez Ramos, Aguilar, Madrid, 1979. L'autor va detectar un increment de l'ansietat, més depressions, idees de suïcidi i hipocòndria.

<sup>1005</sup> Citat per GARCÍA, J., *Efectos de la vida en prisión: investigación e interpretación*, ob. cit. Sluga va concloure que els interns de durada llarga patien de síndrome funcional de separació, que descriu com a irreversible i caracteritzat per canvis regressius a la forma de vida, mecanismes de defensa neuròtics, dificultat per al control social i pèrdua del sentit de la realitat

<sup>1006</sup> Vid. PORPORINO, F.J. – ZAMBLE, E., "Coping with imprisonment", *Canadian Journal of Criminology*, vol. 6, núm. 4, pàgs. 403 a 421. Detectaren un increment de les malalties mentals i les taxes de suïcidi.

<sup>1007</sup> Vid. HARDING, T.W. – ZIMMERMANN, E., "Psychiatric symptoms, cognitive stress and vulnerability factors: A study in a remand prison", en *British Journal of Psychiatry*, núm. 155, 1989, pàgs. 36 a 43. També ells comprovaren que es produeix un augment de les malalties mentals i les taxes de suïcidi.

<sup>1008</sup> Vid. PAULUS, P.B. – COX, V. – MCCAIN, G., "Death rates, psychiatric commitments, blood pressure and perceived crowding as a function of institutional crowding", en *Environmental Psychology and Nonverbal Behaviour*, núm. 3, 1978, pàgs. 107 a 116. Detectaren un increment del nivell d'estrès i hostilitat.

<sup>1009</sup> Vid. FEINBERG, J., *Harmless Wrongdoing: The Moral Limits of the Criminal Law*, vol. 4, Oxford University Press, New York, 1988, pàgs. 304 i 305. Apunta que el pas per presó fa a les persones més cíniques i incrementa el seu odi, i els fa entendre que a la propera ocasió cal prendre més precaucions per a no ser descobert.

<sup>1010</sup> Vid. PAULUS, P.B. – DZINDOLET, M., "Reactions of male and female inmates to prison confinement, Further evidence for a two-component model", en *Criminal Justice and Behavior*, vol. 20, núm. 2, 1993, pàgs. 149 a 166. Detectaren un increment de l'ansietat i estrès.

comprovar que el temps d'estada en presó marca diferències significatives en neuroticisme, tot i que aquesta tendència es va veure interrompuda pel grup d'interns que duia més de deu anys en presó. En aquests el neuroticisme descendeix lleugerament, però l'autora explica que aquest resultat pot estar condicionat pels pocs subjectes que conformen aquest grup. Un increment del neuroticisme es traduiria en una inestabilitat emocional major, hipersensibilitat i dificultats per a recuperar-se de situacions emotives. D'altra banda, pel que fa a l'extraversió, es va observar una disminució d'aquesta a mesura que s'allarga el temps passat en presó, però es conclou que la tendència no és significativa.<sup>1011</sup>

Pot citar-se, igualment, l'estudi més recent, de 2009, realitzat per Díez González i Álvarez Díaz, els quals van tenir en compte els factors següents: sensibilitat interpersonal (sentiments de timidesa i vergonya, d'inferioritat, incomoditat i inhibició a les relació interpersonals), depressió (síntomes propis dels trastorns depressius, vivències de tristesa, desànim, anhedonia, manca d'energia, impotència i idees autodestructives), ansietat (manifestacions clíniques d'ansietat, tant generalitzada com aguda, nerviosisme, tensió, pors, tremolors, inquietud, pressentiments negatius), en somatització (síntomes relacionats amb manifestacions psicossomàtiques o vivències de disfuncions corporals: alteracions neurovegetatives, i sobretot en els sistemes cardiovascular, respiratori, gastrointestinal i muscular), obsessió-compulsió (conductes, pensaments o impulsos indesitjats pel subjecte, que generen angoixa intensa i que són difícils d'evitar i eliminar), ansietat fòbica (por intens i irracional que acostuma a anar acompanyat de conductes d'evitació o de fugida), ideació paranoide (pensaments projectius, de suspicàcia i desconfiança generalitzats cap a la resta de persones, idees de prejudici, o de control, o d'incomprensió, per part dels altres), psicoticisme (manifestacions d'una pèrdua relativa de contacte amb la realitat, la gravetat de la qual aniria des del trastorn esquizoide de la personalitat, o l'esquizotípic, fins l'esquizofrènia), hostilitat (sentiments i conductes propis d'estats d'agressivitat, ira o còlera) i altres ítems addicionals (trastorns de la

---

<sup>1011</sup> Vid. SANTIBAÑEZ GRUBER, R., "¿Reformar la ley o reformar la realidad? Personalidad y tiempo de estancia en prisión", *Eguzkilore*, núm. 7, desembre 1993, pàgs. 147 a 156.

són, l'alimentació, sentiment de culpa i idees de mort). Es va comprovar que, excepte en hostilitat, les persones empresonades puntuen més alt que la població general però més baix que la mostra psiquiàtrica, però que a mesura que passen els anys d'internament, van semblant-se cada cop menys als homes que estan en llibertat, i cada vegada més als de la mostra de la població psiquiàtrica ambulatoria, per anar-se aguditzant la psicopatologia que apareixia ja durant els primers anys del tancament.<sup>1012</sup> El fet que la menor diferència de puntuacions es produïska a la dimensió hostilitat podria explicar-se, tal com reconeixen els autors, per la “resistència més o menys conscient o més o menys inconscient dels interns a confessar aquest tipus d'emocions”, perquè no obstant garantir l'anonimat la prova va ser administrada per professionals de l'ària de tractament, pel qual “sempre pot persistir cert recel respecte a l'anonimat”.

De l'anterior es dedueix la importància que les investigacions sobre presons es realitzen en la seua integritat per persones que no treballen a les presons, el qual, però, no sempre ha estat facilitat per Institucions Penitenciàries. Preocupa la imatge que puga donar-se, fins al punt que en ocasions s'han fet intents d'evitar que es conega una veritat incòmoda. Un exemple d'açò el trobem en els intents de boicotejar la investigació que pretenien realitzar Ríos Martín i Cabrera Cabrera cal al final de la dècada de 1990. Aquests autors van difondre un qüestionari entre els presos per via correspondència i en assabentar-se Institucions Penitenciàries es va aprovar un Ordre de 17 de febrer de 1997, per la qual s'intervenien la correspondència entre els investigadors i els presos, per entendre's que el contingut de les preguntes “afecta el règim penitenciari i del qual entenem no ha de ser conegut per persones alienes a la Institució, atès que afecta, segons les respostes que puguen donar-se, el bon nom de la Institució i fins i tot la seua seguretat”. A més de la intervenció, la participació en l'enquesta va tenir conseqüències per als interns, com la pèrdua de destins, la valoració negativa de cara a permisos i progressions de

---

<sup>1012</sup> Vid. DIEZ GONZÁLEZ, P.R. – ÁLVAREZ DÍAZ, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàgs. 69, 70, 75 i ss. Segons aquesta investigació amb el pas del temps no passa tant que apareguen molts més símptomes nous, sinó que s'agudeixen o intensifiquen els ja existents anteriorment.

grau, els aïllaments i algun que altre trasllat de presó.<sup>1013</sup> La enquesta finalment va poder realitzar-se, ja que s'interposaren recursos contra la intervenció i, com no podia ser d'altra manera, els jutjats de vigilància la van declarar nul·la. Tot i això, continua denunciant-se que a les associacions de caràcter més reivindicatiu o que han denunciat i tret a la llum les irregularitats que tenen lloc a la presó se'ls prohibeix l'accés al centre o se'ls posen impediments, com a pràctica general.<sup>1014</sup>

La investigació de Ríos Martín i Cabrera Cabrera, publicada en 1998, resulta especialment interessant perquè, a banda d'haver enquestat a més de mil persones preses, recullen els seus testimonis. Convé apuntar, igualment, que és possible que les persones entrevistades foren especialment sinceres en aquesta ocasió i no sols perquè els investigadors i la investigació eren externs a la presó. Cal tenir en compte que, com expliquen els autors, a l'origen de l'estudi es troba la repercussió gran i positiva que va tenir entre la població penitenciària espanyola un llibre que acabava de publicar Ríos Martín (*Manual práctico para la defensa de las personas presas*). Aproximadament als deu mesos del seu llançament es comptava amb un llistat de mil set-centes persones que havien escrit per a sol·licitar el llibre, moltes de les quals també van aprofitar l'ocasió per a formular preguntes jurídiques diverses. Va ser a aquestes persones, a totes elles, a les quals se'ls va enviar el qüestionari, a més que se les animava a difondre'l entre altres interns i internes perquè pogueren participar-hi el nombre major possible a l'estudi.<sup>1015</sup> Entre els autors de la investigació hi havia un a qui coneixien i en qui confiaven, per això que era d'esperar sinceritat a les respostes. Van ser moltes les persones preguntades que van assegurar patir molts dels símptomes indicats dalt. Són molts els testimonis que es troben en aquest sentit però serà suficient en reproduir-ne uns quants.

---

<sup>1013</sup> Vid. RIOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, Universidad Pontificia de Comillas, Madrid, 1998, pàg. 14.

<sup>1014</sup> En aquest sentit, vid. RIOS MARTÍN- J.C. – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg 75; ARNOSO MARTÍNEZ, A., *Cárcel y trayectorias psicosociales: actores y representaciones sociales*, Alberdania S.L, Donostia, 2005, pàg. 45.

<sup>1015</sup> Vid. RIOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pag. 13.

Una de les persones entrevistades feia una enumeració detallada de quins són: “inseguretat, insomni, recança, culpabilitat, inestabilitat emocional, impotència, pressió psicològica, temors i pors, esgotament mental, depressió, angoixes, ansietat, tensions, desolació, etcètera”. Unes altres més que enumerar descriuen que senten, tot afirmant que “patisc de paranoia i per les nits em desperte suant, creient que venen els guàrdies a pegar-me”, o parlen de “paranoia obsessiva per estar fitxat i tenir antecedents penals que em suposen més risc de ser sospitós d’un delictes que no haja comés”; que “he perdut bastant confiança en mi mateix. Soc menys sociable que abans, més introvertit. Tinc desconfiança cap als interns i dirigents-caps del centre, quasi sempre sense causes objectives” o que “sé que per estar pres soc tan sols un nom i un nombre”; que “patisc depressions i algun intent de suïcidi a causa de la indefensió i impotència que en aquests cementeris vivents sentim, a més de les amenaces i persecucions que vaig patir per part d’algun funcionari-carcerer”, que “la depressió m’acompanya tot l’any, forma part de la meua personalitat... ja m’he clavat dues sobredosis” o que “el més comú són les depressions. Per molts ànims i esforços que es faça per no deprimir-se la veritat és que acabem vençuts per aquest mal”. També són molts aquells que revelen les seues pors a ser agredit, a no sortir mai en llibertat, a perdre la raó i tornar-se bojós, a contraure alguna malaltia, a què es trobaran fora de la presó, etc. En relació a açò últim, són molts els presos entrevistats que afirmaven que “allò que em preocupa és la meua sortida, el fet de trobar-me rodejat de gent em crea una por gran”, que “quan vaig sortir de permís anava amb por a que em parara la policia per a demanar-me la documentació per què poguera passar en veure que estava de permís”, que “jo he passat por fins i tot quan anava a sortir al meu primer permís”, o que es té “por a què em trobaré allí fora”.<sup>1016</sup>

D’altra banda, de les respostes donades pels reclusos enquestats per Ríos Martín i Cabrera Cabrera també es desprèn que creix significativament l’odi i el rebuig a la societat. Un dels presos explicava que “de ser un xic normal, m’he convertit en un assassí en

---

<sup>1016</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 178 i ss: (272), (1), (702), (472), (323), (335), (480), (987), (906), (735), (134) i (91).

potencia, he perdut tot el respecte per la vida humana. M'han despullat de tota classe de sentiments, sols tinc rancor i odi. La societat té la delinqüència que es mereix. M'he intentat suïcidar 10 vegades. Em trobe impotent davant la tirania d'aquesta presó en concret (Ponent). Açò és, el feixisme pur elevat a la màxima potència. Ací les denúncies i les queixes no passen de la porta principal. Els meus desitjos de matar van en augment". Un altre pres deia que "des de fa uns 3 anys, vaig prendre la decisió de venjar-me, per tot quant em van fer, sense reparar en qui ha de pagar, sé que existeixen persones i grups socials que intenten que les coses siguen més justes, però per a mi particularment, considere que allò que em van fer no ha de ser gratuït". I un altre intern assegurava que "pense que allò que tindrè sense voler és un rebuig cap a la societat, és quelcom inconscient. L'odi que ens fan sentir aquells que en lloc de venir a treballar venen a putejar el personal, tem que el dia de demà el vulga descarregar sobre una societat que calla i consenteix".<sup>1017</sup>

Hi ha vegades que la tensió extrema de l'ambient dóna lloc a que, com a mecanisme de defensa de la salut mental, la persona intente protegir el seu propi jo, el qual en aquell context la du a una exageració de l'egocentrisme. Com deia un dels presos preguntats: "segons l'Administració soc una persona estable i volen que estiga a les nits amb una persona amb bastant tendència al suïcidi per a controlar-la. Inicialment no li vaig veure inconvenient, però crec que tinc bastant amb els meus problemes per a fer-me càrrec d'altres, crec que l'ajuda psicològica és competència de l'Administració i no dels interns". Tot es veu en funció de l'interés propi, de manera que la sensació de perill en què permanentment viu o creu viure la persona presa fa que en moltes ocasions no puga establir relacions de solidaritat amb els seus companys. Un dels presos explicava que "tinc una personalitat forta gràcies a Déu i encara que no he tingut quasi depressions o intents de

---

<sup>1017</sup> RIOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 183 (XXX), (336), (397)). En relació a aquest aspecte, vid., també, TARRÍO GONZÁLEZ, X., *Huye, Hombre, Huye. Diario de un Preso F.I.E.S.*, Virus Editorial, Barcelona, 2002, pàg. 96; i CAÑADAS GASCÓN, X., *Entremuros. Las Prisiones en la Transacción Democrática*, Likiniano Elkartea, Bilbao, 2004, pàg. 94.

suïcidi me n'estic adonant que m'estic fent molt egoista i venjatiu".<sup>1018</sup>

De les contestacions donades pels interns es desprèn, igualment, i entre altres coses, que influeix de manera significativa la relació que es té amb els treballadors de presons. Així ho apunten Ríos Martín i Cabrera Cabrera, però no únicament. En aquest sentit poden consultar-se, per exemple, els treballs de Moss,<sup>1019</sup> Toch<sup>1020</sup> i Sancha.<sup>1021</sup> En qualsevol cas, a l'estudi comentat ara la majoria dels presos entrevistats van afirmar no sentir-se tractats amb respecte pels funcionaris de presó. Aquesta xifra és sobretot alta quan es tracta de persones classificades en primer grau, el 78% van afirmar que així era, enfront del 65% d'aquelles que estaven en segon grau i del 62,5% de les classificades en tercer grau. També eren majoria, el 78%, els presos que es queixaven de la manca de comunicació entre ells i els funcionaris de vigilància o l'equip de tractament. La manca de comunicació s'explica, entre altres coses, per les presses amb que aquells han de treballar, ja que la manca de personal fa que el poc que hi ha estiga sobresaturat. En realitat no manquen tant vigilants com psicòlegs, criminòlegs, treballadors socials, educadors, etc., per això que no ha d'estranyar que moltes de les crítiques que fan els presos entrevistats per Ríos Martín i Cabrera Cabrera vagen dirigides sobretot contra l'equip de tractament. Molts dels presos feien afirmacions del tipus "l'equip de tractament sempre va de pressa, no diuen la veritat i són molt poc professionals". La figura millor valorada va ser la de l'educador i, també, però molt menys, la de l'assistent social. Són diversos els presos que explicaven que "de l'equip de tractament sols conec l'educador i assistenta i duc 8 mesos ací". De la resta diversos interns asseguraven que o que "brillen per la

---

<sup>1018</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg.179, (691) i (216).

<sup>1019</sup> Vid. MOSS, R.H., *Evaluating correctional and community Settings*, Wiley, New York, 1975.

<sup>1020</sup> Vid. TOCH, H., *Living in Prison: The Ecology of Survival*, The Free Press, MacMillan Publishing, New York, 1977; i del mateix autor, *Psychology and the criminal justice System*, Rinehart & Winson, New York, 1979.

<sup>1021</sup> Vid. SANCHA, V., "Clima social: sus dimensiones en prisión", *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 237, 1987, pàgs. 99 a 109.



seua absència”.<sup>1022</sup> Es va comprovar, a més, que les relacions entre treballadors de la presó i presos quan existien eren distants i asimètriques. Alguns funcionaris, acostumen a desconfiar dels presos, creuen que els tracten d’enganyar, els veuen com a ignorants i irresponsables, com a persones incapaços d’organitzar la seua vida, etc. Els interns entrevistats explicaven que “et solen mirar per damunt de muscle. La majoria de tots ells creuen que tots els presos són igual de dolents”, “no ens tracten com a persones, se senten sers superiors”, “et parlen amb aires de superioritat”.<sup>1023</sup> En relació a açò cal tenir en compte que, com va dir Toch, “les ordres donades per altres poden ser doloroses, ja que són clarament els esforços d’algú per a imposar la seua voluntat a la de l’altre, formes de fer constar que estan en un estat més baix, i un mitjà d’assegurar que un té menys a dir sobre els seus assumptes”. És important la reciprocitat de comunicació, perquè “construeix vincles entre els homes que són governats i aquells que governen. Fa que siga possible negociar, qüestionar i construir relacions que milloren l’impacte del poder”.<sup>1024</sup>

Convé indicar que el problema representat per la manca de personal, al qual han fet referència molts altres autors, i des de fa molt de temps, s’ha vist accentuat amb els anys, perquè s’ha incorporat personal nou, però la població penitenciària ha crescut en proporcions molt superiors, fins al punt que els centres penitenciaris estan massificats, i la massificació contribueix a que alguns dels símptomes indicats es facen més aguts. En un estudi realitzat per Sancha es va concloure que aquella –i la grandària del centre– repercuteix a la percepció de seguretat, els nivells d’estrès, frustració i irritabilitat, les taxes de suïcidis o d’assistència psiquiàtrica.<sup>1025</sup> En aquest sentit pot citar-se, igualment, un treball realitzat per Aragonés i Amérido,<sup>1026</sup> a banda que

---

<sup>1022</sup> RIOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàgs.48 i 49: (827), (332) i (765).

<sup>1023</sup> RIOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 47 a 53: (149), (480), (686).

<sup>1024</sup> TOCH, H., *Livint in Prison: The Ecology of Survival*, The Free Press, MacMillan Publising, New York, 1977, pàgs. 102 i 118.

<sup>1025</sup> Vid. SANCHA, V., “Hacinamiento y prisión”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm 48, 1992, pàgs. 921 a 930.

<sup>1026</sup> Vid. ARAGONÉS, J.I. – AMÉRIGO, M., *Psicología ambiental*, Pirámide, Madrid, 1998.

entre la literatura anglosaxona han subratllat les conseqüències de la massificació en el comportaments psicopatològics Cox, Paulus i McCain,<sup>1027</sup> Paulus i Dzindolet<sup>1028</sup> o Atlas,<sup>1029</sup> entre altres.

D'altra banda, tot i que no s'haja fet referència fins el moment, cal tenir en compte que tant en la investigació de Ríos Martín i Cabrera Cabrera com em la realitzada per Díez González i Álvarez Díaz es comprova que l'empresonament pot contribuir al deteriorament de les funcions cognitives de les persones preses. Alguns dels subjectes preguntats per aquells es queixaven que així era, un, per exemple, deia patir "períodes ocasionals de dificultat de concentració a les activitats intel·lectuals",<sup>1030</sup> i en l'estudi de Díez González i Álvarez Díaz es comprova que l'empresonament pot afectar les funcions cognitives, que a mesura que passa el temps els efectes són més intensos i que les funcions el rendiment de les quals es veu més afectat són les d'atenció i càlcul (control mental) i la memòria de fixació. Com apunten els autors el dèficit de rendiment en aquestes funcions és important perquè incapacita per a l'estudi, per a la formació professional i per als programes de tractament psicològics més usuals, de tipus cognitiu, si bé no és tan cridaner ni tan observable a simple vista, com quan es produeix, per exemple, en orientació temporal o espacial.<sup>1031</sup>

També cal saber que a banda d'haver-se realitzat estudis amb persones preses per a conèixer els efectes que té la presó sobre elles, almenys als Estats Units també s'han realitzat estudis amb persones alliberades, i hi ha molts que apunten que al voltant del noranta per cent d'elles després d'eixir de presó pateixen l'anomenat síndrome del postempresonament (P.I.C.S), que comprèn un conjunt de trastorns mentals causat per haver estat privats de llibertat i viure en un ambient

---

<sup>1027</sup> Vid. COX, V. – PAULUS, P. – McCAIN, G., "Prison Growing Research", en *American Psychologist*, núm. 39, 1984, pàgs. 1148 a 1160.

<sup>1028</sup> Vid. PAULUS, P.B. – DZINDOLET, M., "Reactions of male and female inmates to prison confinement, Further evidence for a two-component model", cit.

<sup>1029</sup> Vid. ATLAS, R., "Violence in Prison. Environmental Influences", en *Environmental and Behavior*, vol. 16, num. 3, pàgs. 275 a 306.

<sup>1030</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg.178 (34).

<sup>1031</sup> Vid. DIEZ GONZÁLEZ, P.R. – ÁLVAREZ DÍAZ, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàg. 120 i 161.

nociu, amb oportunitats escasses d'educació, capacitació laboral o rehabilitació. Els components de P.I.C.S. són: trets de personalitat institucionalitzada, trastorn d'estrès posttraumàtic, trets de personalitat asocial, síndrome de privació social-sensorial, abús de substàncies com alcohol i altres drogues per a intentar controlar o escapar dels símptomes del P.I.C.S, el *shock* cultural resultant de la dificultat per a adaptar-se, primer, a la cultura de la presó i, després, per a readaptar-se a la societat lliure, i institucionalització, que al mateix temps té com a components principals el fet de passar molt de temps al mateix lloc i amb la mateixa gent, l'aïllament del món exterior, la pèrdua de la identitat individual, el trencament amb el passat, la pèrdua de la llibertat d'acció, i l'adopció d'actituds negatives en relació al compliment de la llei com a conseqüència de la socialització en la cultura de la presó. Els presoners més afectats per aquest síndrome són aquells que han estat sotmesos a confinament solitari prolongat i a un maltractament institucional greu, però no són els únics.<sup>1032</sup>

Per últim, no està de més fer referència a una investigació realitzada per Bermúdez-Fernández per a conèixer les circumstàncies que els presos espanyols perceben com a més difícils de suportar, per partir de la convicció que “allò que és difícilment tolerable genera unes conseqüències psíquiques ineludibles, superables amb el temps, però condicionants en tot cas del comportament posterior a l'excarceració”. L'autor va aplicar un autoinforme a un nombre representatiu de reclusos ingressats al centre penitenciari de compliment i de preventius de Topas-Salamanca, i les cinc variables citades pel global de la població com a les més difícils de suportar eren la distància de la família, la manca d'intimitat, la manca de relacions sexuals, els problemes d'etiquetament i estigmatització, i l'absència de relacions socials. Si interessa reduir els efectes negatius de la presó hauria de donar-se la importància que mereixen a aquests resultats. Totes aquestes variables han de tenir-se en consideració, tot i que ara interessa detenir-se en la importància que donen els interns a la intimitat i com de dolorós per a ells és estar mancats d'ella. Com indica Bermúdez-Fernández, “la condemna no suposa només estar privat de llibertat, sinó també patir privacions íntimes que sostingudes

---

<sup>1032</sup> Vid., per tots, GORSKI T. T., “Post incarceration syndrome”, en *Addiction Exchange*, vol. 3, núm. 4, 2001.

al llarg del temps afecten sobremanera l'equilibri personal". Segons ell "la convivència forçada, obligada amb altres interns del col·lectiu carcerari, és avui per avui el més greu dels efectes inherents a la situació de presó", i "no és infreqüent que els reclusos demanen moments de soledat, moment de recolliment, moment de no-convivència". Explica l'autor que "en el supòsit que la presó, com a element d'organització interna, oferisca la possibilitat de gaudir d'aquells moments, un nombre molt elevat de reclusos valora aquella possibilitat i se suma a ella", i no estranya que així siga, es tracta d'una "decisió personal fàcilment comprensible", perquè "tota persona necessita per al seu desenvolupament personal equilibrat moments íntims en els quals es puga dedicar a si mateix". Adverteix, a més, que "quan aquests moments es veuen molt dificultats en el seu gaudi o simplement no existeixen, han de suplir-se amb alternatives de tot tipus i que en tot cas exigeixen un esforç psicològic afegit al qual ja de per si requereix la privació de llibertat", i que "aquesta necessitat psicològica es veu accentuada greument si l'entorn en què es troba el subjecte-intern és percebut per aquest com a agressiu, com a violent en relació amb la seua persona i en relació amb la seua intimitat". Hi ha un increment d'allò que s'anomena efecte del niu, de la necessitat de recolliment personal en un microespai propi, que en aquest cas seria la cel·la. Els canvis de cel·la a sovint es viuen com un atac, com "una agressió psicològica difícilment suportable", perquè "suposa el canvi de niu i l'adaptació consegüent", i es tradueix en "conductes i actituds de rebuig inicial fàcilment comprensibles", que són "expressions d'aquella necessitat psicològica bàsica de l'aïllament, de la soledat, del recolliment temporal en relació a un entorn".<sup>1033</sup>

També Valverde Molina subratlla la importància dels "moments de privacitat, d'intimitat, de soledat i, per tant, d'un espai que la persona presa puga no compartir en alguns moment, que siga un espai acollidor, personalitzat, amb el qual s'identifique, que li oferisca serenitat i relaxació, un espai on puga somniar o plorar, però estar sol", al temps que adverteix que "a la gran majoria de les ocasions, la cel·la, que és en realitat la vivenda del pres, en res s'assembla a un espai que afavorisca o que, almenys, permeta aquella personalització",

---

<sup>1033</sup> BERMÚDEZ-FERNÁNDEZ. J.I., "Efectos psicológicos del encarcelamiento", cit., pàgs. 357 i 358, també en pàgs. 367 i 368.

per les seues dimensions reduïdes i perquè no compartir-la amb altre o altres reclusos és una excepció. Aquest autor apunta que juntament a l'amuntegament físic hi ha "l'amuntegament psicològic, que fa referència a la companyia permanent d'altres, a la impossibilitat de no estar mai sol, que converteix encara en molt més asfixiant l'aire de la presó".<sup>1034</sup>

### **3.2. Conseqüències de tipus social per a les persones preses: l'exclusió social**

En un percentatge molt alt les persones preses procedeixen d'un context social marginal i en elles concorren factors diversos d'exclusió, però la presó en ocasions no fa sinó empitjorar aquesta situació.<sup>1035</sup> És possible comprendre les implicacions exclusògenes que té l'estada en presó a partir del model de Manzanos Bilbao, del qual han partit altres autors, com Cabrera Cabrera.<sup>1036</sup> Aquell diferencia entre fins a cinc etapes: la de trencament amb el món exterior; la de desadaptació social i desidentificació personal; la d'adaptació al medi carcerari; la de desvinculació familiar; i la d'intensificació del desarrelament social.

---

<sup>1034</sup> VALVERDE MOLINA, J., *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, ob. cit., pàgs. 73 i 74.

<sup>1035</sup> Vid. MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social: contribución crítica e investigación aplicada a la sociedad vasca*, Tercera Prensa S.A., Donostia – San Sebastián, 1992; del mateix autor *Contribución del sistema carcelario a la marginación socio-económica familiar: Enfoque socio-jurídico*, Universidad de Deusto, Departamento de Publicaciones, Bilbao, 1991; NAREDO, M., "Reclusas con hijos en la cárcel. La punta del iceberg de la sinrazón penitenciaria", en *La cárcel en España en el fin del milenio*, Barcelona, 1999; RÍOS MARTÍN, J.C. – CABRERA CABRERA, J.P., *Mil voces preses*, ob. cit.; RÍOS MARTÍN, J.C., "La Cárcel: Descripción de una Realidad", *Cáritas*, núm. 388, 1998, pàgs. 15 a 30; CABRERA CABRERA, J.P., "Cárcel y Exclusión", *Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración*, núm. 35, 2002, pàgs. 83 a 120; ALMEDA SAMARANCH, E., *Mujeres encarceladas*, Ariel, Barcelona, 2003; ARNOSO MARTÍNEZ, A., *Cárcel y trayectoriales psicosociales: actores y representaciones sociales*, Alberdania S.L, Donostia, 2005; DIEZ GONZÁLEZ, P.R. – ÁLVAREZ DÍAZ, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit.; WACQUANT, L., *Las cárceles de la miseria*, ob. cit.; MARCHETTI, A.M., *Pauvreté en prison*, Érès, Paris, 1997.

<sup>1036</sup> Vid. CABRERA CABRERA, J.P., "Cárcel y Exclusión", cit., pàgs. 87 i 88.

El trencament amb el món exterior és implícit a la pena de presó, que comporta separació física de les persones preses, però no únicament. També es hi ha una deprivació sensorial i es distancien les referències personals. Açò, juntament a la por a l'aïllament que pateixen aquelles, la desorientació, la tensió permanent, la violació de la intimitat, les humiliacions i amenaces, la monotonia i el temps buit, contribueixen a la deterioració o pèrdua de la pròpia identitat. Segons Manzanos Bilbao “són la persuasió més eficaç per a enderrocar qualsevol determinació de l'individu de no col·laborar amb la institució i eliminar les defenses psicològiques per a mantenir la seua pròpia identitat”. I la desidentificació implica, també en paraules d'aquest autor, “l'allunyament dels valors, normes de comportament i lleis del món exterior, que produeix un sentiment de desampara, de buit normatiu i rebuig social, podent dur a una debilitat en l'autoconcepte de si”, açò és, pot deteriorar-se la pròpia imatge i pot produir-se una pèrdua d'autoestima.<sup>1037</sup>

En segon lloc, en relació a la desadaptació social i desidentificació personal, l'autor explica que “un aspecte consubstancial a la pena de presó és el fet del ‘patiment psicològic’”, i que aquest “es tradueix en la pèrdua d'identitat i de capacitat de decisió sobre la pròpia vida, en la pèrdua del sentit de la individualitat i ve provocat pel mateix règim de vida en presó, per l'aplicació de les tècniques de mortificació i despersonalització”, entre les quals les més generals serien, segons Manzanos Bilbao, l'aïllament, la contaminació física, les cerimònies degradants i la reglamentació de totes les activitats vitals, i “provoquen desequilibris en la personalitat del pres, submergint-lo en situacions d'angoixa i disgust deguda a la inserció en un clima d'amenaces i tensions permanent on les relacions interpersonals són autoritàries, jeràrquiques, obligades i, molt a sovint, embrutides i violentes”. D'aquests desequilibris ja s'ha parlat en l'apartat anterior, però serien els estats depressius, les reaccions agressives, l'ansietat, etc. A més, el fet que la presó no permeta una comunicació normal amb la família, que introduïska “condicions distorsionants”, contribueix a la “incomunicació i la sensació d'allunyament, de

---

<sup>1037</sup> MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social*, ob. cit., pàgs.97 i 98.

distància, d'impotència i insatisfacció", a banda que es debilita la resistència a mantenir i reforçar la identitat personal.<sup>1038</sup>

D'altra banda, en relació a l'adaptació al mitjà carcerari, cal recordar els fenòmens de la presonització i de la integració en una subcultura carcerària. Manzanos Bilbao apunta que "mitjançant aquest procés adaptatiu al medi es produeix la fallida del jo i la pèrdua definitiva dels rols i estatus anteriors a l'ingrés", i que "l'adquisició d'una identitat nova com a conseqüència de l'alteració traumàtica de la identitat i forma de ser anterior ve impulsada per l'aïllament del seu entorn social i la imposició de marcs nous de referència psicològics i relacions a la presó".<sup>1039</sup>

Quant a la desvinculació familiar, com s'ha avançat i com es veurà amb detall major a l'última part d'aquesta Tesi, és complicat mantenir i desenvolupar les relacions amb la família, pel fet de l'internament en un centre penitenciari, la ubicació d'aquest en un lloc apartat de la població i sense bona comunicació, que no sempre la condemna es compleix prop del lloc de residència habitual de la família, la manca de recursos econòmics per a desplaçar-se fins el lloc de reclusió, que les comunicacions es produïsquen sense la intimitat necessària, dins d'uns horaris rígids, etc. Però no és en aquests problemes en aquells en què se centra Manzanos Bilbao. Ell es refereix a les dificultats que té per a la persona que ha estat presa per a trobar el seu lloc a la família. Com indica l'autor, "segons el temps total reclòs, i quant major siga aquest, es pot produir un desfàs històric en tractar de reprendre les seues relacions personals al moment anterior a l'ingrés. En haver passat també el temps fora, se sent desencaixat si no té capacitat de readaptació a la situació nova, i moltes vegades els problemes de comunicació creats per la reclusió i els efectes produïts en la personalitat de l'intern contribueixen a cronificar el conflicte amb la família".<sup>1040</sup> També Valverde Molina, adverteix que el pas per la presó produeix una anormalització de les relacions amb persones de

---

<sup>1038</sup> Vid. MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social*, ob. cit., pàgs. 98 a 102.

<sup>1039</sup> MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social*, ob. cit., pàg. 107.

<sup>1040</sup> MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social*, ob. cit., pàgs. 108 i 109.

l'exterior i que hi ha dificultats, un cop la persona està en llibertat, per a trobar el seu lloc o encaixar al seu context, a banda que es perd la capacitat d'establir vincles emocionals amb altres persones a causa d'alteracions de l'afectivitat.<sup>1041</sup>

Per últim, en relació a la intensificació del desarrelament social, Manzanos Bilbao cita entre les circumstàncies objectives que influeixen en aquest una vegada la persona és alliberada la manca de possibilitats, disposició, o expectatives de treballar, unides a la mancança d'un entrenament, experiència laboral i qualificació tècnica, i també apunta dues qüestions que influeixen decisivament, com a condicions desfavorables, en la possibilitat de trobar un treball a l'eixida, que són l'existència d'antecedents penals i la imatge social negativa que suposa haver estat encarcerat.<sup>1042</sup> El pas per la presó marca a la persona. Com ha indicat Rostaing, “la presó és un lloc d'exclusió temporal que imprimeix sobre els detinguts la marca d'un estigma”.<sup>1043</sup> La mala fama els acompanya. Cal tenir en compte que entre els interns preguntats per Ríos Martín i Cabrera Cabrera eren freqüents respostes com les següents: “la societat no confia en un després d'haver estat a presó”; “d'ací surts etiquetat i marginat de per vida”; “existeix altra condemna més enllà del mur: el rebuig de la societat”.<sup>1044</sup> Hi ha algun estudi que apunta que l'estigmatització que pateixen les dones empresonades és superior a la patida pels homes.<sup>1045</sup> Es veurà amb detall major en l'última part d'aquesta Tesi, però com s'ha avançat, aquest rebuig es tradueix, entre altres coses, en la dificultat per a accedir al mercat laboral, la qual creix perquè, com també s'ha indicat, no tots els interns ixen de la presó amb formació i experiència laboral. A més, com també se sap, molts ixen

---

<sup>1041</sup> Vid. VALVERDE MOLINA, J., *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, ob. cit., pàgs. 114 i ss.

<sup>1042</sup> Vid. MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social*, ob. cit., pàgs. 110 i 176.

<sup>1043</sup> ROSTAING, C., “Les détenus: de la stigmatisation à la négociation d'autres identités”, en PAUGAM, S., *L'exclusion, l'état des savoirs*, Éditions la Découverte, Paris, 1996, pàg. 355.

<sup>1044</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 144 (6), (149) i (430).

<sup>1045</sup> Vid. CAMPELLI – FACCIOLI – GIORDANO - PITCH, *Done in carcere*, Feltrinelli, Bologna, 1992; ALMEDA SAMARANCH, E., *Mujeres encarceladas*, Ariel, Barcelona, 2003.



psicològicament tocats, el qual és un problema afegit a l'hora de trobar una feina. Són moltes les investigacions que conclouen que el treball és un dels factors que juguen un paper més destacant al procés integració-exclusió.<sup>1046</sup>

Juntament a la manca de treball, altres de les circumstàncies objectives que influeixen en el desarrelament social una vegada la persona és alliberada apuntades per Manzanos Bilbao serien, una, la dificultat o impossibilitat de “recomposició de la seua situació familiar i amb l'entorn social proper”, el fet que l'exreclús “a l'eixida es troba que el seu món de relacions ja no és el mateix; ha perdut durant el temps de reclusió relacions amb algunes persones i amb altres han canviat; açò, unit a la pèrdua de capacitat de relació en un entorn social normal, el fa perdre moltes de les vinculacions personals que tenia, fins i tot amb la seua família”; i l'altra, “la necessitat d'un tractament sociosanitari enfront de problemes greus de salut, sobretot vinculats al consum de drogues”.<sup>1047</sup>

---

<sup>1046</sup> En relació a la importància del treball en el procés integració-exclusió, vid. LENOIR, R., *Les Exclus, un Français sur dix*, Le Seuil, Paris, 1974; CASTEL, R., *La metamorfosis de la cuestión social*, Paidós, Buenos Aires, 1997; CABRERA CABRETA, P.J., *Huéspedes del Aire: Sociología de las personas sin hogar en Madrid*, UPCO, Madrid, 1998; TEZANOS, J.F., “Tendencias en exclusión social en las sociedades tecnológicas. El caso español”, *Sistema*, Madrid, 1998; del mateix autor, *La democracia incompleta: el futuro de la democracia postliberal*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2002; ESTIVIL, J., *Panorama de la lucha contra la exclusión social: conceptos y estrategias*, Ginebra: Oficina Internacional de Trabajo-STEP/Portugal, 2003. En relació a la marginació educativa i laboral de les persones privades de llibertat, vid., MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social*, ob. cit., pàgs. 163 i ss.

<sup>1047</sup> MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social*, ob. cit., pàgs. 110, 111 i 112. Poden consultar-se també les pàgs. 246 i 247. Aquest autor va preguntar a un nombre considerable de familiars de presos sobre quines consideraven que eren les necessitats de primer ordre dels interns per a fer efectiu el seu procés de resocialització, perquè aquells no tornen a entrar en presó, i a les quatre que donaven un pes major eren la reintegració laboral, la recomposició familiar, el seguiment d'un tractament sociosanitari, i tenir algú amb qui compartir la vida, en aquest ordre. El 87,4% dels familiars va destacar com a necessitat més important la reintegració laboral, vinculada a la possibilitat de desenvolupar un treball estable, i per a açò de reunir prèviament una sèrie de condicions necessàries, com la disposició i expectatives de treballar, tenir entrenament i experiència laboral, qualificació tècnica i formació acadèmica o professional. El 71,8% de les famílies va subratllar la importància de la recomposició familiar, manifestada com la necessitat

Tots els factors apuntats “incideixen en la deterioració de la situació personal, familiar i econòmica, i faciliten la intensificació de la desvinculació familiar i desarrelament social, així com en la identificació amb les formes de vida de la subcultura delictiva en eixir de presó, que implica la seua inclusió en els circuits d’economia delictiva i paradelictiva, arribant-se a perpetrar delictes nous i a reingressar en presó, reproduint-se els processos de degradació personal i familiar”.<sup>1048</sup> Però també pot passar que l’individu no acabe engrossint les xifres de la població penitenciària però sí de les persones sense sostre. Sobretot estan en risc d’engrossir aquestes xifres els interns desocupats, amb dependències, que presenten patologies duals, etc., que no tenen vincles familiars ni altres xarxes socials, més encara si són d’edat avançada i presenten a banda de dependències altres malalties. Cal tenir en compte, a més, que entre aquest col·lectiu hi ha historials plens d’experiències negatives en centres d’acollida, amb el qual acaben directament i literal al carrer.<sup>1049</sup> Es culminaria així el procés d’exclusió social.<sup>1050</sup> Quan s’arriba aquest punt ja ningú dubta que la persona ha perdut la ciutadania social, de la qual va parlar per primera vegada Marshall. Ell la va definir com la conquesta de drets socials, civils i polítics, així com un mínim benestar econòmic, de seguretat, i el dret a participar plenament del patrimoni social i a viure la vida d’un ser civilitzat d’acord amb els estàndards predominants a la societat.<sup>1051</sup>

---

de suport familiar, per ser inexistent, perquè s’han deteriorat les relacions o per considerar necessari un reforçament dels vincles. El 64,6% de les famílies va apuntar la necessitat de seguir un tractament sociosanitari, relacionat amb la necessitat de deixar les drogues, respecte al qual cal tenir en compte que una gran part de la població penitenciària consumeix o ha consumit drogues. El 62,3% de les famílies va indicar com a molt important que el pres alliberat tinga algú amb qui compartir la vida (63,3%).

<sup>1048</sup> MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social*, ob. cit., pàg. 113.

<sup>1049</sup> Vid. Díez González, P.R. – Álvarez Díaz, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàg. 133.

<sup>1050</sup> L’exclusió social és un procés social de separació d’una persona o grup d’una sèrie de bens i oportunitats vitals fonamentals a les quals sí tenen accés altres persones, de tipus laborals, econòmiques, polítiques i culturals, fins al punt de quedar-se fora del benestar general.

<sup>1051</sup> Cita presa de Tezanos, J.F., *La sociedad dividida. Estructuras de clases y desigualdades en las sociedades tecnológicas*, Biblioteca Nueva, Madrid

### 3.3. Conseqüències de tipus somàtic en les persones preses

El fet d'estar tancat en una presó durant un temps prolongat té conseqüències somàtiques per a les persones que la pateixen, tal com ha apuntat Valverde Molina. Es produeixen problemes sensorials –de visió, d'audició, de gust i d'olfacte–, així com alteracions de la pròpia imatge i, també, engarrotament o tensió muscular.

Així, en relació als problemes sensorials val a dir, en primer lloc, pel que fa a la visió, que com explica Valverde als pocs mesos d'ingressar en presó la persona experimenta allò que es denomina ceguera de presó, que està provocada pel trencament permanent de l'espai, l'existència d'impediments a l'evasió, que impedeixen la fugida però també la visió a distància. Açò provoca dolors de cap, així com una deformació de la percepció visual que du a que es perden les formes i fins i tot els colors. Al poc de temps la ceguera penitenciària es fa crònica, i els interns necessitaran ulleres per a corregir la pèrdua de visió. Cal tenir en compte, igualment, que la configuració arquitectònica també provoca grans contrastos d'il·luminació. Els espais interiors són molt foscos, el qual fa que calga llum artificial, que a banda no sempre és especialment bona. I encara caldria sumar el fet que hi ha un contrast escàs de colors. Normalment no hi ha tons càlids, predomina el gris i el marró fosc, colors que units a la brutícia habitual, dóna un aspecte desagradable a les parets i els sòls.<sup>1052</sup>

En segon lloc, en relació als problemes d'audició, Valverde Molina explica que la massificació i la vida en un espai permanentment tancat fan que el nivell de soroll a les presons siga molt alt. No hi ha contrastos de sorolls sinó un rumor permanent, que es veu incrementat perquè l'arquitectura penitenciària fa que el soroll retombe

---

2001; i de DIEZ GONZÁLEZ, P.R. – ÁLVAREZ DÍAZ, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàgs. 56 i 57.

<sup>1052</sup> Vid. VALVERDE MOLINA, J., *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, ob. cit., pàgs. 100 i 101.

permanentment i que, per tant, afecte a l'oïda dels presos.<sup>1053</sup> Els problemes d'oïda poden dur aparellats problemes de concentració.

I als problemes anteriors, com s'ha avançat, se sumen aquells que afecten el gust i l'olfacte. En relació a la pèrdua de gust, s'explicaria perquè el menjar congelat amb que es cuina és insípid i per la pobresa en la diversitat de sabors fa que aquell sentit s'atrofie. El mateix passa amb l'olfacte, el qual es resenteix de la pobresa olfactiva de la presó, i és que la presó olora, però hi ha olors que es queden a l'altra banda del mur. Les persones que treballen o han treballat en presó sempre m'havien dit que la presó té una olor característic i les vegades que hi he anat he intentat captar-la, el qual no ha estat difícil. Ja quan entres pel corredor la notes. Olor a una espècie de producte de neteja però no a net. Sembla ser que el secret d'aquesta olor característica s'explica per algun producte desinfectant que es barreja amb l'aigua per a rentar el sòl.<sup>1054</sup>

També Ríos Martín i Cabrera Cabrera fan al·lusió a alguns d'aquests problemes. Pràcticament totes les persones preses que van enquestar, més de mil, van assegurar haver experimentat pèrdua de visió, que atribuïen a la il·luminació deficient de les cel·les, a haver de passar moltes hores amb llum artificial i a la impossibilitat d'estendre la vista més enllà d'uns metres. Els interns expliquen que “el mur està com a molt, i sols al camp d'esports, a 100 metres d'on et trobes, perquè al cel·lular el mur està a uns 20-30 metres més o menys per això crec que he perdut vista”; o que “he perdut vista perquè no tenia horitzó i el pati era menut, sense altra perspectiva que les parets i un poc de cel per a veure el sol”.<sup>1055</sup> També van detectar que és molt general la pèrdua d'oïda i del sentit del gust. A açò últim contribuiria, segons apunten els autors, a la monotonia del menjar, a sovint congelat i precuinat, mal condimentat, etc. Un dels interns entrevistats deia que

---

<sup>1053</sup> Vid. VALVERDE MOLINA, J., *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, ob. cit., pàg. 101.

<sup>1054</sup> Vid. VALVERDE MOLINA, J., *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, ob. cit., pàg. 102.

<sup>1055</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 172 (1023) i (395).

“el menjar és roïníssim, ... ja no li trac sabor ni li trac olor”.<sup>1056</sup> En relació al menjar, els presos també es queixen que és molt greixos i pobre en proteïnes, el qual fa que apareguen o que empitjoren els problemes d'estómac, gastritis i úlcers, al qual poden contribuir els horaris de la presó, perquè entre menjada i menjada passen moltes hores i, com apunten Ríos Martín i Cabrera Cabrera: “és evident que la possibilitat d'obrir la porta del frigorífic al menor símptoma de fam, o per a prendre un got de llet abans d'anar al llit, no existeix en presó”.<sup>1057</sup>

D'altra banda, entre els efectes somàtics de la presó també hi ha, com s'ha indicat ja, l'alteració de la imatge personal. Es produeixen classes diferents de fenòmens. Hi ha, en primer lloc, una pèrdua de la imatge del propi cos. Valverde Molina, explica que la manca total d'intimitat a banda d'afectar la identitat de les persones també afecta la seua imatge personal, i com a exemple diu que és freqüent que els presos eviten inconscientment mirar-se a l'espill. També hi ha una manca de cura personal, per la manca de condícia personal i manca de cura sanitària. I a açò cal sumar els problemes per a mesurar les distàncies, el qual acostuma a passar amb presos en règim tancat i en cel·les d'aïllament.<sup>1058</sup>

I per l'últim, altre aspecte de les conseqüències somàtiques de la presó és la tensió muscular, provocada principalment per la tensió de la vida diària en presó, en la qual es barregen des de l'ansietat amb que es viu fins la sensació permanent de perill i la por al futur, però també influeixen la manca de mobilitat i de pràctica esportiva. Les conseqüències són contractures musculars freqüents i dolors, sobretot en l'esquena i el coll, així com moviments rígids, tensos.<sup>1059</sup>

---

<sup>1056</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 172.

<sup>1057</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 172.

<sup>1058</sup> Vid. VALVERDE MOLINA, J., *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, ob. cit., pàgs. 102 i 103.

<sup>1059</sup> VALVERDE MOLINA, J., *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, ob. cit., pàg. 104.

### 3.4. Conseqüències de la presó per a les famílies

Les conseqüències negatives de la presó la pateixen les persones preses, però també les seues famílies. Manzanos Bilbao classifica les repercussions que té l'encarcerament d'un membre del nucli familiar per a la resta dels components en irreparables, molt greus, greus i negatives conjunturals. Serien repercussions irreparables l'enfonsament i destrucció de la família –per abandó o cessió dels fills, per dissolució temporal o definitiva de la família–, el trencament de les relacions del pres amb tota la família o amb algun component d'aquesta –pare, germà, cònjuge, etc.–, els problemes psíquics greus en la mare i problemes greus de salut en els altres familiars. Serien repercussions molt greus la deterioració de la relació familiars –tensió, rinyes, mal ambient, conflicte permanent– i efectes derivats de l'agreujament del problema de drogodependència. Entre les repercussions greus hi hauria el rebuig social per part de la família i el rebuig social per l'entorn, la deterioració de la imatge social i els problemes econòmics. I com a repercussions negatives conjunturals es trobarien els desequilibris familiars a causa de la preocupació i el nerviosisme que pateixen per tenir un dels seus membres pres, també traumes i depressions, el sentiment d'impotència que han de suportar, ràbia, intranquil·litat, incertitud, desempara, soledat, manca de suport, etc. Manzanos Bilbao considera, a més, que aquestes repercussions varien en intensitat i freqüència de manera inversament proporcional, és a dir, les menys greus afecten a més famílies i les més greus a menys.<sup>1060</sup> Aquest autor va realitzar una investigació en 1991 amb famílies de presos d'Euskadi i va comprovar que el 76,1% de les famílies preguntades van contestar que el fet de tenir un component en presó té conseqüències negatives per a la resta de la família de grau divers. El 26,2% asseguraven que les repercussions eren irreparables i molt greus, i el 48,2 deien patir repercussions greus i negatives conjunturals. També hi havia un 2,7% que va afirmar que no va tenir cap repercussió l'ingrés en presó per a la família i per a l'intern, i un 1,1% que assegurava que l'ingrés en presó va ser positiu, per a la família o per al pres. En aquests darrers casos es va comprovar que el pas per la presó va ser positiva com a solució temporal per a la família

---

<sup>1060</sup> Vid. MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social*, ob. cit., pàgs. 109 i 110.

als problemes que ocasionava en llibertat el component empresonat. El 20% restant són contestacions que no procedien, per desviar-se de les preguntes o perquè no va contestar la família sinó l'intern. Aquest autor també va voler analitzar la relació existent entre les repercussions familiars i el temps d'estada en presó del pres i va observar el següent: en condemnes inferiors a sis mesos el 3,7% de les famílies assegurava patir repercussions irreparables, el 4,45 deia patir-ne de tipus molt greu, el 6% greus i el 12% negatives conjunturals; en condemnes d'entre sis mesos i dos anys, el 4,4% de les famílies deia patir repercussions irreparables, el 2,1% molt greus, el 4,8% greus i el 7,8% conjunturals negatives; en condemnes superiors a dos anys el 4,8% de les famílies assegurava experimentar repercussions irreparables, el 3,4% deia patir-ne de tipus molt greu, el 4,8% apuntava conseqüències de tipus greu i el 6,9% les negatives conjunturals. Un 34,9% no va contestar o la contestació no procedia.<sup>1061</sup>

Que l'empresonament té conseqüències negatives per a les famílies de les persones preses també ho confirma una investigació de l'Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans de la Universitat de Barcelona de l'any 2006, dirigida per García-Borés. Com va dir un dels familiars entrevistats, “quan claven algú a la presó no està sols aquesta persona presa, ho està tota la família”.<sup>1062</sup> Cal tenir en compte, d'una banda, que els familiars pateixen per la salut dels presos, per no poder visitar-los i atendre'ls normalment. Un dels familiars entrevistats afirmava “si està malalt imagina't, et crea una angoixa contínua de no saber com està ni què passa allí dins, que hi haja gent que els ajude allí dins. I quan la situació no és tan greu com perquè siga pertinent l'hospitalització penitenciària psiquiàtrica, molts familiars entrevistats lamenten la manca de tractament i d'assistència psicològica regular i generalitzada. Un familiar deia: “ells necessiten uns psicòlegs per allí, perennes, que li pugui dir que vaja la propera setmana a seguir una teràpia. Perquè allí veuen un

---

<sup>1061</sup> Vid. MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social*, ob. cit., pàgs. 260 a 264.

<sup>1062</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, l'Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans de la Universitat de Barcelona, 2006, pàg. 118: (EF-6).

psicòleg avui i desapareix. Perquè és que no hi ha, no hi ha metges!. Dins de les presons no es rehabilita ningú (...) Sí, els fan analítiques ... Allò que passa és que ells tenen més problemes psicològics que altra cosa”.<sup>1063</sup> I al mateix temps que es pateix per la salut dels presos, també es pateix per comprovar que la salut pròpia o la de la resta de la família, sobretot la mental, també s’ha vist molt afectada a causa de l’empresonament. Entre les contestacions obtingudes hi ha diverses com les següents: "És dur, no, perquè veure-lo a ell a la presó, entre els vidres i això. A la ma mare li va entrar depressió, a més, es va donar l'agreujament d'un patiment del cor"; "Jo ho portava amargament (...). Tots estàvem molt tristos, uns plorant, altres ... conforme van passant les setmanes ja una es va calmant"; "Perds l'humor, no tens ganes d'eixir, de parlar amb les persones, se't posa allò cap endavant i és un canvi total. I quan rius et preguntes: Com puc riure? Jo sóc de riure molt. Si tinguera el meu fill a casa jo tornaria a riure molt”.<sup>1064</sup>

Un moment molt dur és quan un familiar mor a la presó. La mot d’una persona estimada sempre es viu amb dolor, però com indiquen els autors de l’estudi, el fet que aquella es produïska a la presó o en altre lloc no és una cosa trivial. Per a la família és d’extrema importància que la persona passe, almenys, l’últim període de seua la vida en llibertat, a ser possible en un entorn familiar, però el simple fet que no muira a la presó ja és un alivi. Com explicava uns dona que hi estava present “...va saber que va morir lliure, va morir a l’Hospital de Terrassa, però lliure”.<sup>1065</sup> De vegades la causa de la mort és el suïcidi. Tal com explicava un dels professionals entrevistats per l’equip de Barcelona, “en els molts caos de depressió, el trencament de les relacions emocionals amb els familiars, l’excessiva i arbitrària disciplina que es viu dins dels centres i la manca o la insuficiència

---

<sup>1063</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit., pàg 94: (EF-16), pàg. 95: (EF-4).

<sup>1064</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit. pàg. 130: (EF-3) i (EF-5) i pàgs. 127 i 128: (EF-9).

<sup>1065</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit., pàg 101: (AIP-5), i pàg. 102: (EF-23).



d'una teràpia, provoquen suïcidis, amb el consegüent colp emocional i derrota familiar". És comú, a més, el sentiment de culpa: "Per a mi que és va deprimir perquè van passar molts mesos sense que l'anara a visitar ningú (...). Em sent molt culpable perquè crec que va morir per culpa meua, perquè no la vaig anar a veure, si l'haguera anat a veure ... ". També les autolesions i els intents de suïcidi també es viuen, com es normal, molt malament. Una mare entrevistada explicava com va veure i viure els intents de suïcidi del seu fill: "He vingut ací altres vegades i m'ha dit el meu fill: mama és que he intentat ... –i m'ha ensenyat unes cicatrius, com d'haver-se, com ells l'anomenen xinat, és intentar suïcidar-se. Llavors ja ixes d'ací malament i fins que no el tornes a veure una altra vegada" <sup>1066</sup>.

També pateixen especialment les famílies de presos amb drogodependències, perquè "dins de la presó persegueixen la droga però alhora la van tolerant perquè així hi ha tranquil·litat. Perquè uns prenen metadona, altres la quantitat de pastilles que els manen els metges i els deixen que no parlen, i altres heroïna que aconseguen de tripijocs, si no, en les condicions en què estan les presons avui, hi hauria un munt de motins. Però és que no pot haver perquè van adormits". A més, les preocupacions familiars i els problemes dels drogodependents no s'acaben amb l'empresonament, ja que de vegades la sortida de la presó també pot ser un moment molt problemàtic, tal com explica una mare al l'equip de l'Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans de la Universitat de Barcelona, "una cosa és que no es drogue mentre està allà dins, però un cop isca, si es junta amb els mateixos amics, té moltes possibilitats de tornar a caure, perquè tots els seus amics es droguen" <sup>1067</sup>.

Aquesta és una de les coses que poden passar al pres una vegada alliberat i que preocupa als familiars, però no l'única. Una de les persones entrevistades explica: "Quan isca tinc por dels problemes que puguen eixir, de treball, de recuperació mental, perquè està molt

---

<sup>1066</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit., pàg. 102: (EF-19) i pàg. 123: (EF-16).

<sup>1067</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit., pàg 96: (EF-4) i pàg. 99: (EF-13).

deprimit ... el problema que sempre et puguen acusar d'alguna cosa<sup>1068</sup>". També preocupa que els presos intenten venjar-se per tots els mals que han hagut de suportar a la presó. En aquest sentit una persona reconeix la seua "por del dia en què isca i que vaja a buscar el culpable que va manipular tot en el judici"<sup>1069</sup>. De vegades les actituds hostils arriben a l'entorn familiar. Una dona entrevistada explica que "el meu fill porta molta ràbia per dins, però ens hem d'aguantar. Els meus fills no venen a visitar al seu pare, no volen veure això i jo tampoc ho vull, perquè això és patètic i nosaltres a casa meua no estem acostumats a la presó. El meu fill em diu que no és capaç de veure el seu pare d'aquesta manera, tal com jo li he explicat que és". Un altre reconeix que "a mi em va afectar amb molta impotència, molta ràbia"<sup>1070</sup>.

Igualment preocupa a les famílies l'estigmatització i les seues conseqüències. Com afirma un dels professionals entrevistats, "apareix la por que les persones que es mouen a l'entorn familiar s'assabenten. La societat rebutja totes les persones empresonades, el qual fa que la família ho visca d'una manera angoixant fins que se situen i el pas del temps els fa viure-ho amb més naturalitat"<sup>1071</sup>. I a més de patir per si etiqueten els presos, els familiars pateixen en carn pròpia els problemes de l'estigmatització. Avergonyir-se per l'empresonament d'algun familiar és molt comú a l'inici del compliment de la condemna, així com la por al rebuig social. Com diu un professional entrevistat, "un xiquet s'avergonyeix del seu pare quan a l'escola els seus companys s'assabenten que el seu pare està pres, ja que al cap i a la fi hi ha un consens social sobre la delinqüència i la seua percepció. Igualment una dona, sent vergonya quan en una reunió

---

<sup>1068</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit. pàg. 126: (EF-21).

<sup>1069</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit., pàg 126: (EF-6).

<sup>1070</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit. pàg. 115:(EF-17) i pàg. 129:(EF-6).

<sup>1071</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit. pàg. 113: (AIP-6).

d'amics el seu marit no pot assistir ja que està a la presó". I com diu una familiar, l'actitud de l'entorn del barri és "donar-te l'esquena. Passar pel teu costat i no saludar, mirar-te mal, dir: allà va la mare del pres. Doncs això és, passa en tots els barris, jo crec. (...) Al principi si em va afectar bastant, encara que he eixit al carrer i he anat amb la cara molt alta igual que els seus germans. A ells no els ha importat que digueren el que digueren, t'acostumes, no? però ha servit també, en part, en què els germans han estat bastant units".<sup>1072</sup>

Altra cosa que fa patir els familiars és el tracte que reben els presos. Una persona deia que "davant d'ell sempre intente aparentar fortalesa però em costa quan veig tot l'assetjament que li fan. A mi em diuen que denuncie la tortura però jo no vull complicar les coses". A més, tampoc ells reben un tracte correcte, o almenys d'això es queixen alguns: "Jo ja estic habituada a la presó perquè tinc altres familiars que estan dins. Allò que menys m'agrada és el tracte per part dels funcionaris perquè són molt prepotents, sempre et tracten com si fores l'última merda, no et donen explicacions".<sup>1073</sup>

Cal tenir en compte, d'altra banda, que el fet de tenir un membre de la família en presó també té per a aquesta conseqüències econòmiques. Les famílies de les persones preses es queden en molts casos sense els diners que aquestes aportaven a la unitat familiar, a més que hi ha un increment de les despeses familiars durant l'empresonament –per haver d'enviar diners a la presó, per haver de desplaçar-se per a realitzar les comunicacions, etc.– i a açò cal sumar la problemàtica econòmica després de l'alliberament.

---

<sup>1072</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit., pàg 121: (AIP-10) i (EF-19).

<sup>1073</sup> GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit., pàg. 125: (EF-15) pàg. 120: (EF-16).

## **SEGONA PART: LA FINALITAT RESOCIALIZADORA DE LA PENA PRIVATIVA DE LLIBERTAT**

La resocialització és un ideal que, tot i no ser inherent a la pena privativa de llibertat, i tal com ha pogut comprovar-se, l'acompanya des del seu naixement, tot i que la seua consolidació es produeix durant els anys posteriors al final de la Segona Guerra Mundial. S'ha de considerar com a molt important la celebració durant les dècades de 1950 i 1960 d'una sèrie de congressos internacionals, penals i penitenciaris en què es va apostar per la resocialització com a exigència de futur. Alguns dels més importants són el Congrés celebrat a la Haia en 1950 o els patrocinats per les Nacions Unides i celebrats a Ginebra l'any 1955, a Londres en 1960 i a Estocolm en 1965. També van ser fonamentals les Regles mínimes per al tractament dels reclusos adoptades pel Primer Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent —i aprovades pel Consell Econòmic i Social en les Resolucions de 31 de juliol de 1957 i 13 de maig de 1977. Des de llavors, en les lleis penitenciàries de pràcticament tots els estats amb economies desenvolupades es preveuen normativament la resocialització i la necessitat del tractament individualitzat. En alguns estats la mateixa Constitució s'hi refereix. Així passa en la Constitució espanyola. No es parla de resocialització, que en realitat és un terme encunyat per la sociologia, sinó que el legislador espanyol ha preferit substituir-lo pels de reeducació i reinserció social. Són aquests els termes aquests que apareixen recollits en l'article 25.2 de la Constitució i, també, en els articles 1 de la Llei orgànica general penitenciària i 2 del Reglament penitenciari.

El fet que en la Constitució espanyola es parle de reeducació i reinserció social, que la referència a aquestes aparega en l'article 25.2 de la Constitució, ubicat en la secció primera del capítol segon del títol primer —en el qual estan regulats els drets fonamentals i les llibertats públiques— i que siguin aquelles les úniques finalitats de la pena a les quals la Constitució fa referència expressa, té molta importància. No obstant això, no és menys cert que el precepte constitucional referit planteja una sèrie de dubtes interpretatius. El

primer fa referència a la posició que s'ha d'assignar a les finalitats de reeducació i reinserció social en el marc de la teoria de la pena; el segon és el referent a l'existència o no d'un dret subjectiu fonamental a la reeducació i reinserció social; i el tercer, si el precepte constitucional serveix de paràmetre de constitucionalitat de les lleis. Així doncs, l'objectiu d'aquesta segona part és traçar les coordenades de la polèmica existent, exposar les opinions diferents sustentades en relació a les qüestions plantejades i fonamentar una resposta personal. També he intentat resoldre altra qüestió: quin és el significat del terme resocialització?. Són moltes i molt diverses les interpretacions que s'han donat de la resocialització, que no coincideixen ni en quin és o ha de ser l'objecte del procés resocialitzador, ni en els objectius concrets a assolir, ni tampoc en els límits que mai no pot superar cap tipus d'intervenció, a més que darrere de cada interpretació hi ha una forma de concebre la persona, la societat i les relacions entre una i l'altra.

He dividit aquesta part en tres capítols. En el capítol primer, tractaré el tema de la justificació, funció i fins de la pena, en el capítol segon m'ocuparé dels tres dubtes interpretatius de l'article 25.2 de la Constitució als quals he fet referència dalt, i en capítol tercer m'ocuparé del concepte de resocialització.

## CAPÍTOL I: JUSTIFICACIÓ, FUNCIÓ I FINS DE LA PENA

En aquest capítol no m'ocuparé de la qüestió de si la pena pot justificar-se, sinó de com es justifica, i tampoc de si la pena compleix els fins que hi han estat encomanats per a assolir la seua funció, sinó tan sols de quin són aquests fins. Cal esclarir que encara que generalment es parla de *funció de la pena* per a fer referència a les seues finalitats diverses, he preferit distingir entre *funció* i fins de la pena, reservant el terme *funció* per a fer referència a la finalitat última i ideal per a la qual la pena s'imposa i denominant fins als objectius empírics i immediats als quals es dirigeix la pena per a complir la funció que té encomanada.<sup>1074</sup>

Tal com va dir Wittgenstein: “Comparen la pregunta: ‘per què castiguem els delinqüents? És per un desig de venjança? És per a impedir la repetició del delicte?. I així successivament. La veritat és que no hi ha una raó única. El càstig dels delinqüents és una institució. Persones diverses li donen suport per raons diverses en casos diversos i en moments diversos. Algunes ho fan per un desig de venjança, unes altres potser per un desig de justícia, unes altres pel desig d'impedir la repetició del delicte, i així successivament. I així s'apliquen les

---

<sup>1074</sup> Tal com fan BUSTOS, J. – HORMAZABAL, H., “Pena y Estado”, en *Papers*, núm. 13, 1980, pàg. 127; COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 800; ORTS BERENGUER, E.-GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 393 i 394. Altres definicions de funció i fi poden trobar-se en: ALCÁCER GUIRAO, R., “Facticidad y Normatividad. Notas sobre la relación entre ciencias sociales y Derecho Penal”, en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penitenciarias*, tom. 52, 1999, pàgs. 181 i ss. FERRAJOLI, L., *Derecho Penal Mínimo*, traducció de Roberto Bergalli, en <http://neopanopticum.wordpress.com/>, pàgs. 2 i ss.; HASSEMER - MUÑOZ CONDE, *Introducción a la Criminología y al Derecho Penal*, Tirant lo Blanch, Valencia, 1989, pàg.99; PÉREZ MANZANO, M., *Culpabilidad y Prevención: Las teorías de la prevención general positiva en la fundamentación de la imputación subjetiva y de la pena*, Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 1986, pàg. 229; SILVA SÁNCHEZ, J.M., *Aproximación al Derecho Penal Contemporáneo*, segona edició, Editorial B de F, Buenos Aires, 2010, pàgs. 298 i ss.

penes".<sup>1075</sup> L'exposició tradicional de la justificació, funció i fins de la pena recorda l'existència de les teories absolutes, les teories relatives —entre les quals hi ha les de la prevenció general i les de la prevenció especial— i les teories mixtes o de la unió.<sup>1076</sup>

A continuació es veurà què diuen aquestes teories en relació a la justificació, funció i fins de la pena, però no únicament. Entenc que no és correcte examinar les teories diverses de la pena sense comentar el concepte de pena del qual parteixen, ni tampoc fer-ho al marge del context històric en què aquelles són plantejades. És per això que he

---

<sup>1075</sup> WITTGENSTEIN, L., *Lecciones y conversaciones sobre estética, psicología y creencia religiosa*, Paidós, Barcelona, 2002, pàg. 126.

<sup>1076</sup> En relació a les teories de la pena, vid., MAURACH, R., *Tratado de Derecho Penal. Parte General*, traducció i notes de J. Córdoba Roda, Ariel, Barcelona, 1962, pàgs. 62 i ss.; GARCÍA ARÁN, M., *Los criterios de determinación de la pena en el derecho español*, Ediciones de la Universidad de Barcelona, Barcelona, 1982, pàgs. 98 i ss.; BUSTOS RAMÍREZ, J., *Manual de Derecho penal español. Parte general*, Ariel, Barcelona, 1984, pàgs. 20 i ss.; COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., 1999, pàgs. 809 i ss.; CARBONELL MATEU, J.C., *Derecho penal: concepto y principios constitucionales*, tercera edició, Tirant lo Blanch, València, 1999, pàgs. 67 i ss.; del mateix autor, "Reflexiones sobre el concepto de Derecho penal", en *Estudios Jurídicos, en memoria del Profesor Dr. D. Ramón Casabó Ruiz*, vol. I, Universitat de València, València, 1997, pàgs. 362 i ss.; CÓRDOBA RODA, J. - RODRÍGUEZ MOURULLO, G. - DEL TORO MARZAL, A. - CASABÓ RUIZ, J.R., *Comentarios al Código penal*, vol. II, Ediciones Ariel, Barcelona, 1978, pàgs. 1 i ss.; LANDROVE DÍAZ, G., *Las consecuencias jurídicas del delito*, cinquena edició, Tecnos, Madrid, 2002, pàgs. 18 i ss.; FEIJOÓ SÁNCHEZ, B., "Las Teorías clásicas de la Pena", en *Revista peruana de ciencias penales*, núm. 11, 2002, pàgs. 331 a 455; ZUGALDÍA ESPINAR, J. M. (Dir.), *Derecho Penal. Parte General*, segona edició, Tirant lo Blanch, Valencia, 2004, pàgs. 63 i ss.; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, cinquena edició, Editorial Universitaria Ramón Areces, Madrid, 2012, vol. I, pàgs. 239 i ss.; QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho Penal*, quarta edició, Aranzadi, Madrid, 2010, pàgs. 98 i ss.; MORILLAS CUEVAS, L., *Derecho Penal. Parte General*, segona edició, Dykinson, Madrid, 2010, pàgs. 108 i ss. ORTS BERENGUER, E.-GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàgs. 392 i 393; MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 77 i ss.; del mateix autor, *Introducción a las bases del Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 48 i ss.; del mateix autor, *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, segona edició, Bosch, Barcelona, 1982; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàgs. 57 i ss.; FERRAJOLI, L., *Derecho y Razón. Teoría del garantismo penal*, cinquena edició, Tirant lo Blanch, València, 2011, pàgs. 253 i ss.

decidit deixar constància d'aquests extrems. A més, com que les diferents respostes al problema de l'essència i fins de la pena tenen el seu origen en altres tantes concepcions i disputes ideològiques sobre la persona i l'estat, també es comentarà la concepció de *persona* i d'*estat* de la qual es parteix en cada cas. I encara que s'explicaran les diferents teories de la pena, es prestarà una atenció major a les teories de la prevenció especial, al si de les quals comença a parlar-se de la resocialització dels delinqüents, encara que sense emprar aquest terme sinó uns altres com els de *correcció*, *rehabilitació*, *millora*, *reinserció social*, etc. S'explicarà en què ha consistit el paradigma de la resocialització als Estats Units d'Amèrica del Nord i com ha anat penetrant l'ideal resocialitzador en la legislació espanyola. Es deixaran anotades, igualment, les principals crítiques no sols a les teories de la prevenció especial sinó també a la resta de teories de la pena, per a finalment donar la meua opinió en relació a la justificació, funció i fins de la pena.

## 1. Les teories absolutes o retributives

### 1.1. Formulacions teòriques

Les teories absolutes tenen el seu origen en el món clàssic però el cristianisme també va contribuir a l'aparició de fonamentacions tradicionals de la funció retributiva de la pena.<sup>1077</sup> Durant molts segles es va partir de l'existència d'un paral·lelisme entre l'exigència religiosa de justícia divina i la funció de la pena. Passa, però, que la pena sols pot justificar-se d'aquesta manera en un estat de base teocràtica.<sup>1078</sup>

En ple segle XVIII la teoria retributiva de la pena serà defensada per Kant, el qual ja no va fonamentar la idea que cap mal ha de quedar

---

<sup>1077</sup> Piu XII afirmaria en el VI Congrés Internacional de Dret penal: "Però el jutge suprem, en el judici final, aplica únicament el principi de la retribució".

<sup>1078</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 94; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Derecho penal. Introducción*, Servicio publicaciones Facultad Derecho Universidad Complutense Madrid, Madrid, 2000, pàg. 130; CERESO MIR, J., *Curso de Derecho penal español*, ob. cit., pàg. 19. En relació a les concepcions absolutes en l'ètica cristiana, vid., SCHMIDHÄUSER, E., *Vom Sinn der Strafe*, segona edició, Göttingen, 1971, pàgs. 23 i ss.



sense càstig en raons religioses sinó que li va donar una fonamentació ètica. La persona, ésser capaç de distingir entre el just i l'injust i, per tant, responsable dels seus actes, si comet un delictes mereix que se li impose una pena, concebuda aquesta com a retribució, com un mal infligit a la persona culpable per a compensar el mal que ha causat. La pena es una exigència de la justícia, un "imperatiu categòric"<sup>1079</sup> que ha d'imposar-se sempre que es comet un delictes i perquè s'ha comés el delictes. La pena s'ha d'imposar, segons Kant, "fins i tot si es dissolguera la societat civil amb el consentiment de tots els membres (per exemple, decidirà disgregar-se i disseminar-se per tot el món el poble que viu en una illa), abans hauria de ser executat fins l'últim assassí que es trobe a la presó, perquè cadascú reba allò que mereixen els seus actes i l'homicidi no recaiga sobre el poble que no ha exigit aquest càstig: perquè pot considerar-se'l còmplice d'aquesta violació pública de la justícia".<sup>1080</sup> Aquest pensador il·lustre afirmava, a més, que a través de la pena no pot recercar-se cap finalitat utilitària, cosa que seria èticament rebutjable. Segons ell: "La pena judicial (*poena forensis*), distinta de la natural (*poena naturalis*), per la qual el vici es castiga a si mateix i que el legislador no té en compte en absolut, mai no pot servir simplement com un mitjà per a fonamentar altre bé, siga per al delinqüent siga per a la societat civil, sinó que ha d'imposar-se-li sols perquè ha delinquit; perquè l'home mai no pot ser manejat com un mitjà per als propòsits d'altre ni confós entre els objectes del dret real (*Sachenrecht*); enfront d'açò el protegeix la seua personalitat innata, encara que pugua ser condemnat certament a perdre la personalitat civil"<sup>1081</sup>. En qualsevol cas, i precisament perquè havia d'imperar la justícia, Kant apel·lava al principi de proporcionalitat. A la pregunta "quin és el tipus i el grau de càstig que la justícia pública adopta com a principi i com a patró?", Kant responia: "Cap més que el principi d'igualtat (en la posició de la llengüeta de la balança de la

---

<sup>1079</sup> KANT, I., *La metafísica de las Costumbres*, estudi preliminar d'Adela Cortina Orts, traducció i notes d'Adela Cortina Orts i Jesús Conell Sancho, segona edició, Tecnos, Madrid, 1994, paràgraf 331, pàg. 166.

<sup>1080</sup> KANT, I., *La metafísica de las Costumbres*, ob. cit., paràgraf 333, pàgs. 168 i 169.

<sup>1081</sup> KANT, I., *La metafísica de las Costumbres*, ob. cit., paràgraf 331, pàg. 166. Segons Kant és èticament rebutjable basar la idea de la pena en raons d'utilitat social. L'home és un fi en si mateix i no pot ser instrumentalitzat en benefici de la societat. Açò significaria atemptar contra la dignitat humana.

justícia): no inclinar-se més cap a un lloc que cap a altre (...) Sols la llei del talió (*ius talionis*) pot oferir amb seguretat la qualitat i quantitat del càstig”.<sup>1082</sup>

Com ha dit Maurach, “Kant s’evadeix al seu temps”.<sup>1083</sup> Efectivament, en l’època en què Kant va realitzar aquestes afirmacions la idea que dominava era altra. La majoria dels il·lustrats entendran que la retribució justa és el punt de partida d’un Dret penal humanitari, però la fonamentació de l’Estat i el Dret en el contracte social o la convicció que la raó imposa el reconeixement a la pena d’un fi racional, els va dur a assignar-li la funció de tutela de la societat a través de la prevenció de la delinqüència, principalment a través de la prevenció general.<sup>1084</sup> No obstant això, tot avançant en el temps, la teoria penal de Kant es va convertir en la font de les teories absolutes del segle XIX i del Dret penal liberal.

En el segle XIX Hegel va criticar les teories de la prevenció general, perquè no trobava just tractar les persones com a gossos als quals s’amenaça amb una vara perquè obeeïsquen,<sup>1085</sup> i va escriure a favor de la teoria retributiva de la pena, tot donant-li una fonamentació més jurídica. Segons ell la pena és una conseqüència lògica: el delictes és negació del Dret<sup>1086</sup> i la pena és negació del delictes i afirmació (negació de la negació) del Dret. La pena és la restauració ideal de l’ordre jurídic infringit, s’imposa per a que el Dret continue essent Dret.<sup>1087</sup> Altra diferència entre ell i Kant és que per a aquell la justícia

---

<sup>1082</sup> KANT, I., *La metafísica de las Costumbres*, ob. cit., paràgraf 332, pàg. 167.

<sup>1083</sup> MAURACH, R., *Tratado de Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 70.

<sup>1084</sup> Vid. MAURACH, R., *Tratado de Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 68 i ss.; MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit., pàgs. 25, 26, 27.

<sup>1085</sup> Vid. HEGEL, *Filosofía del Derecho*, segona edició, Nuevos Clásicos, UNAM, México, 1985, paràgraf 100.

<sup>1086</sup> Aquest autor també va concebre el delictes com violència exterioritzada. La pena també seria violència. “La primera violència exercida com a força per l’individu lliure, que lesiona l’existència de la llibertat en sentit concret, el Dret en tant que Dret, és el delictes”, HEGEL, *Filosofía del Derecho*, ob. cit., paràgrafs 95.

<sup>1087</sup> A Hegel se li ha criticat que la seua afirmació “constitueix un pur error lògic”. Així ho ha afirmat Klug, segons el qual: “El principi segons el qual ‘la violència és anul·lada per la violència’ no és en absolut convincent. Es podria fins i tot sostenir la tesi que la violència s’acreeix amb la violència. O la que la violència

de la pena concreta ve donada per un principi valoratiu més flexible que la rigorosa *lex talionis* a la qual apel·lava Kant, que ha de tenir en compte les característiques concretes del mal comés i les circumstàncies i necessitats de la societat civil en la qual s'ha comés.

A la teoria de Hegel seguiria la de Binding, que va predominar a Alemanya des de la unificació fins la Primera Guerra Mundial. El delicte mostra a qui ha delinquit la seua impotència davant la llei i el sotmet a la força victoriosa del Dret.

Actualment, i des de posicions funcionalistes-sistèmiques, Jakobs, en tant que parla d'una "funció estabilitzadora de la norma penal", i tal com reconeix el mateix autor, ha recuperat el pensament de Hegel, en el marc de la seua teoria de la prevenció general positiva.<sup>1088</sup> D'ell i de la seua teoria de la prevenció general positiva es parlarà més endavant.

## 1.2. Crítiques

Són molts els arguments que poden donar-se en contra de les teories retributives però ací sols em referiré a alguns d'ells, a aquells que considere més importants.<sup>1089</sup> El primer, que encara que aquelles

---

resulta anul·lada per la no violència. Què seria una lesió de la lesió? La negació de la negació és una construcció verbal privada de concreció objectiva". Vid. KLUG, "Il commiato da Kant e da Hegel", en *La funzione della pena: il commiato da Kant e da Hegel*, Giuffrè, Milano, 1989, pàgs. 4, 7 i ss. Vid., també, FERRAJOLI, L., *Derecho y Razón. Teoría del garantismo penal*, ob. cit., pàgs. 254 i 255. En un sentit contrari BETEGÓN, J., *La justificación del castigo*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1992, pàgs. 19 i ss i 60 i ss. I fent referència a uns i a altres, ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, Comares, Granada, 2001, pàgs. 89 i 90 i nota 195.

<sup>1088</sup> Vid. JAKOBS, G., *Derecho penal, Parte General*, traduït per J. Cuello Contreras i J.L. Serrano González del Murillo, Marcial Pons, Madrid, 1997, pàgs. 22 i ss. Vid., també: VIVES ANTÓN, T.S., *Fundamentos del sistema penal*, Tirant lo Blanch, València, 1996, pàgs. 446 i 447; CUELLO CONTRERAS, J., *Derecho Penal Español. Curso de iniciación. Parte general*, segona edició, Civitas, Madrid, 1996, pàg.71.

<sup>1089</sup> Per a més informació vid., MIR PUIG, S., *Introducción a las bases del Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 80 i ss.; del mateix autor, *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 77 i ss.; BUSTOS RAMÍREZ, J., *Manual de Derecho penal español. Parte general*, ob. cit., pàgs. 25 i 26; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 249 i ss.; ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento*

teories prohibeixen la instrumentalització de les persones per respecte a la dignitat humana, a la qual eleven a valor suprem, acaben instrumentalitzant a la persona i, per tant, atemptant contra la seua dignitat. En paraules de Cobo del Rosal i Vives Antón: “A l’estat de dret, l’home ha de ser pres com un fi en si mateixa i no pot ser degradat a la condició de mer instrument per a assolir finalitats alienes a ell. Però castigar per castigar, és sacrificar la llibertat en honor de certes concepcions ètiques més que discutibles. El delinqüent vindria, d’aquesta manera, a convertir-se en un simple instrument mitjançant el qual aquelles concepcions resultarien afirmades. De forma que l’objecció que els retribucionistes formulen a les concepcions utilitàries és, amb raó major, aplicable a la seua pròpia”<sup>1090</sup>. Una cosa és dir que la pena s’imposa com a càstig i altra cosa és acceptar que a través d’aquella l’únic que es pretén és retribuir.

S’ha dit, igualment, que el mal causat pel delinqüent no es compensa amb altre mal proporcional i equivalent. Com diu García-Pablos: “No es tractarà, més aviat, d’encobrir i racionalitzar amb aquesta fórmula els instints humans de venjança, dotant-los d’una vestimenta atractiva i pseudolegitimadora?”<sup>1091</sup>.

També la idea del lliure arbitri, pressupòsit del concepte de culpabilitat, ha estat criticada per no ser verificable, de la mateixa manera que ha estat criticada la idea de realització d’ideals absoluts de justícia a través del Dret i la pena. Aquesta no és missió del Dret penal sinó de la moral, l’ètica o la religió. El Dret s’ha de limitar a fer possible la convivència de les persones, a ordenar la convivència externa dels ciutadans de la manera menys lesiva possible per als seus drets i llibertats.<sup>1092</sup>

---

*constitucional español*, ob. cit., pàgs. 91 i ss.; FERRAJOLI, L., *Derecho y Razón. Teoría del garantismo penal*, ob. cit., pàgs. 254 i 256; CUELLO CONTRERAS, J., *Derecho penal español. Curso de iniciación. Parte General*, ob. cit., pàgs. 73 i 74.

<sup>1090</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg s. 813 i 814.

<sup>1091</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Derecho penal. Introducción*, ob. cit., pàg. 134.

<sup>1092</sup> En aquest sentit, per tots, vid., COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 800; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàgs.

En contra de les teories absolutes val a dir, igualment, que entren en pugna amb l'exigència que la pena siga adequada a fi, derivada del principi de prohibició d'excés o de proporcionalitat en sentit ampli, el qual tot i que no està recollit manera expressa en la Constitució es troba implícit en diversos preceptes d'aquesta.<sup>1093</sup> La pena ha de ser apta per a assolir la finalitat que la justifica i conforme a ell, que és, tal com ha reconegut el Tribunal Constitucional espanyol, la protecció de bens jurídics. La pena ha de ser adequada a la seua finalitat de tutela jurídica,<sup>1094</sup> el qual, com diuen Cobo del Rosal i Vives Antón, “obliga a plantejar-se com a problema la conformitat a la Constitució de les denominades teories absolutes, almenys en les seues vessants extremes”.<sup>1095</sup> També l'article 25.2 de la Constitució obliga a descartar-les,<sup>1096</sup> perquè s'indica que “les penes privatives de llibertat i las mesures de seguretat estaran orientades a la reeducació i reinserció social”. La reeducació i la reinserció social s'entenen integrades en el macroconcepte resocialització, la qual, com es veurà amb més detall posteriorment, és una de les modalitats de la prevenció especial.

De la segona de les exigències derivades del principi de prohibició d'excés, que és la de necessitat, també es desprenen altres arguments en contra d'un criteri retributiu rígid. Es diu que les teories absolutes no permeten delimitar els pressupòsits del *ius puniendi* i confereixen un xec en blanc al legislador perquè en preocupar-se únicament per com castigar, i no per quan fer-ho, acaben legitimant qualsevol intervenció penal. El recurs a la pena i la seua gravetat han de trobar una justificació suficient en la necessitat de tutela, el qual, des del punt de vista de la comminació penal abstracta, comporta que el Dret penal ha de revestir un caràcter subsidiari i fragmentari, i aquesta naturalesa fragmentària entra en pugna amb la idea de retribuir amb pena tot mal

---

172 i 255; ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 394; MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 80.

<sup>1093</sup> Entre altres, dels Articles 1, 10, 15 i 17 de la Constitució.

<sup>1094</sup> Per totes, Sentència del Tribunal Constitucional 62/1982, de 15 d'octubre, fonament jurídic núm. 4.

<sup>1095</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàg. 85.

<sup>1096</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit., pàg. 38.

culpable, ja que obliga a que sols es dispense protecció als bens jurídics dignes d'ella enfront dels atacs més greus i intolerables.<sup>1097</sup> A més, i d'altra banda, en el moment aplicatiu l'exigència de necessitat es concreta en el marc de les facultats discrecionals que la llei atribueix al jutge o tribunal perquè individualitzen la penalitat i que li permeten, si en el cas concret no hi haja necessitat de castigar o de castigar tan greument, acordar la substitució de la pena privativa de la llibertat per una altra o que se suspenga la seua execució.

Açò últim és dedueix, igualment, de la tercera de les exigències derivades del principi de prohibició d'excés, que és la de proporcionalitat en sentit estricte. La pena a establir pel legislador i a imposar pel jutge o tribunal ha de ser proporcional a la gravetat del delicte comés, açò és, al contingut de l'injust, al mal causat i a la reproxabilitat major o menor de l'autor. Aquesta pena serà també, en abstracte, la pena adequada a la finalitat de tutela, però en cas que aquesta finalitat pugua ser satisfeta sense pena o amb una pena menys greu el principi de proporcionalitat en sentit estricte ha de ser entès a tenor dels requeriments de la finalitat de tutela, i no sols segons la gravetat del delicte.<sup>1098</sup> A més, perquè el principi de prohibició d'excés està implícitament reconegut en la Constitució i perquè en l'article 25.2 d'aquesta es fa referència expressa a la finalitat resocialitzadora de les penes privatives de la llibertat, pot afirmar-se, com fan Cobo del Rosal i Vives Antón, que “un Codi penal que no comptara amb un elenc raonable d'aquests mecanismes substitutius seria, per tant, inadequat a la Constitució”.<sup>1099</sup> És important tenir en compte, d'altra banda, que el principi de legalitat no resulta afectat perquè es done entrada a mecanismes substitutius d'aplicació i d'execució de la pena. Tal com explica Vives Antón, el principi referit és concebut en l'article 25.1 de la Constitució, per la seua condició de límit al *ius puniendi*, de manera negativa, tot declarant que “ningú pot ser castigat”, per això que no pot ser interpretat en el sentit invers,

---

<sup>1097</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg 96. GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 251 i 252.

<sup>1098</sup> Vid. COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob., cit., pàgs. 87 a 90.

<sup>1099</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob., cit., pàg. 87, nota 18.

com que totes les persones que cometen un delictes seran castigades.<sup>1100</sup> Enrere queda ja la idea de Hegel que la pena és un dret al qual no es pot rebutjar.<sup>1101</sup>

## 2. Les teories relatives

### 2.1. Generalitats: les teories de la prevenció general i de la prevenció especial

Alguns dels defensors de les teories relatives concebran la pena com un bé per al delinqüent que la pateix i altres, la majoria, com un mal, encara que tots ells estaran d'acord en què es tracta d'un mitjà posat al servei de la consecució d'un fi, que és un instrument útil i necessari per a prevenir la delinqüència i, com apunta Hassemmer: "La determinació nova del caràcter de la pena dona lloc a que es fixen, també, de nou els pressupòsits sota els quals es pot justificar la pena. Els pressupòsits de legitimació de la pena concebuda absolutament són de naturalesa conceptual i sistemàtica, i estan situats a la frontera del *in put*: si l'autor ha delinquit, si és necessària una pena per imperatiu de la justícia, si la voluntat contaria al Dret en sí mateixa causa un mal, el delictes ha de ser negat i l'ordre jurídic restablert mitjançant la pena. Pel contrari, els pressupòsits de legitimació de la pena concebuda relativament, són de naturalesa empírica, i se situen a la frontera *out put*, en les conseqüències de la pena: si l'amenaça penal, la imposició i l'execució de la pena són útils per a evitar perjudicis, aconseguir benestar i reforçar la justícia".<sup>1102</sup> La pena es justifica en la seua utilitat i necessitat per a garantir la convivència pacífica de les persones.

De les teories relatives també cal saber que es bifurquen en dos corrents: la doctrina de la prevenció general i la doctrina de la

---

<sup>1100</sup> VIVES ANTÓN, T.S., *La reforma del proceso penal. Comentarios a la ley de medidas urgentes de reforma procesal II*, Tirant lo Blanch, València, 1992, pàg. 290.

<sup>1101</sup> En relació a la idea de la pena com a dret en la teoria de Hegel, vid. BETEGÓN, J., *La fundamentación del castigo*, ob. cit., pàgs. 68 i ss.

<sup>1102</sup> HASSEMER, W., "Fines de la pena en el Derecho Penal de orientación científico-social", en *Derecho Penal y Ciencias Sociales*, S. Mir Puig (edit.), Barcelona, 1982, pàgs. 122 i ss.

prevenció especial. Segons la primera la utilitat de la pena deriva de la seua aptitud per a evitar que la generalitat de les persones delinquesca; i segons la segona allò que importa és evitar que la persona concreta que ha delinquit torne a fer-ho en el futur. El primer s'aconseguiria a través de la intimidació o amenaça a la generalitat de les persones (prevenció general negativa) o reforçant la confiança d'aquelles en la vigència de les normes i la seua actitud de respecte pel Dret; el segon s'aconseguiria a través de la intimidació, la correcció o la inoqüització de qui ja ha delinquit. A tot açò es farà referència amb més detall a continuació.

## **2.2. Les teories de la prevenció general**

### **2.2.1. Formulacions teòriques**

En relació a la prevenció general, a més de quant s'ha dit ja, es comentarà que durant l'Antic Règim pretenia aconseguir-se a través de la pena exemplar o, millor dit, a través de l'exemplaritat de la seua execució. En un estat absolut la pena és un instrument de sotmetiment dels súbdits no subjecte a cap tipus de limitació. Posteriorment, en canvi, des de la perspectiva legalista pròpia del liberalisme, l'atenció es va centrar en el moment de la comminació penal continguda en la llei i s'entendria que la pena opera com a "coacció psicològica". Així ho va entendre Feuerbach.

També Filangieri i Bentham es van pronunciar en el mateix sentit, tot afirmant el primer que la raó per la qual es castiga els delictes "no pot ser sinó impedir que el delinqüent cause altres danys a la societat, i apartar la resta d'imitar el seu exemple amb la impressió que ha de fer en els seus esperits la pena que aquell pateix".<sup>1103</sup> Bentham dia que "la prevenció general és la finalitat principal de les penes; és també la seua raó justificativa. Si es considerara el delicte comés sols com un fet aïllat que no pot tornar, la pena seria un perjudici pur; no faria sinó afegir un mal a altre: però quan es pensa que un delicte impune deixaria la via lliure, no sols al mateix delinqüent, sinó a tots els que

---

<sup>1103</sup> FILANGIERI, G., *Ciencia de la legislación*, traducció a càrrec de J. Rubio, tercera edició, tom VI, Imprenta de Núñez, Madrid, 1822, pàg. 15. L'autor cita a Sèneca, "La vindicandis injuriis".



tingueren els mateixos motius i ocasions per a delinquir, s'adverteix que la pena aplicada a un individu esdevé una espècie de salvaguarda universal. La pena, mitjà vil en si mateix, que repugna a tots els sentiments generosos, s'eleva al primer rang dels serveis públics quan se la contempla, no com un acte de còlera o de venjança contra un culpable o infortunat que ha cedit a impulsos funestos, sinó com un sacrifici indispensable per a la salut pública". L'anglès també va precisar que la pena útil des del punt de vista de la prevenció general és la pena necessària, que allò que justifica el càstig és "la seua major utilitat o, millor dit, la seua necessitat".<sup>1104</sup>

Posteriorment, però, s'entendrà que la utilitat i necessitat de la pena no descansa únicament en la seua finalitat d'intimidació o amenaça a la generalitat dels ciutadans (prevenció general negativa) sinó també en la seua finalitat de reforçar la confiança d'aquells en la vigència de les normes, la seua actitud de respecte pel Dret (prevenció general positiva). Es veurà més endavant, en tractar el reviscolament de les teories de la prevenció general.

### 2.2.2. Crítiques

En contra de les teories de la prevenció general intimidatòria o negativa s'han formulat moltes crítiques, tot i que de manera breu es farà referència a les més importants. La primera, que —com totes les teories que justifiquen la pena en raons purament utilitàries— presenten el perill de justificar massa. Es posa l'accent en les exigències de coacció psicològica individual per a neutralitzar els impulsos desviats de les persones i es passa per alt la pròpia lesivitat del fet, no preocupa la proporció necessària entre delictes i pena. Es diu, amb tot, que la prevenció general negativa manca de límits propis i tendeix al terror penal.

En contra de les teories referides també s'ha dit que resulten atemptatòries de la dignitat humana, que cosifiquen la persona per voler castigar-la no en base al delictes comés sinó perquè uns altres no delinquisquen. I relacionada amb aquesta, altra crítica que es fa és que

---

<sup>1104</sup> BENTHAM, J., *Theorie des peines et des récompenses*, vol. 2, Oeuvres de J.B., Bruseles, 1940, pàgs. 9 i 10.

es parteix d'una visió negativa de la persona, com a infractora en potència a la qual cal domesticar "behaviorísticament".

S'ha dit, igualment, que aquesta teoria està mancada de fonament empiricocriminològic i que desconeix o ignora que no totes les persones són accessibles a la motivació o que en alguns delictes la pena manca d'eficàcia dissuasiva i que, per tant, no trobaria fonament en aquesta teoria.<sup>1105</sup>

### 2.3. Les teories de la prevenció especial

La prevenció especial, com s'ha avançat, té lloc a través de la intimidació o escarment, a través de la resocialització, o a través de la inoqüització del delinqüent, a més que, a diferència de la prevenció general, opera principalment en el moment de l'execució de la pena. Així ho van defensar alguns clàssics grecs i, després, els escolàstics, tot i que aquests últims de les tres modalitats de la prevenció especial es referiren principalment o únicament a la segona, igual que ho feren posteriorment els correccionalistes i Dorado Montero. Tornaren a referir-se a les altres dues modalitats els positivistes italians i Von Liszt, així com també el moviment de la Defensa Social i la Defensa Social Nova.

Tot i que les teories referides cobren una força especial a partir de la segona meitat del segle XIX, és important tenir en compte que tenen

---

<sup>1105</sup> Poden consultar-se les obres següents: BUSTOS RAMÍREZ, J., *Manual de Derecho penal español. Parte general*, ob. cit., pàgs. 29 a 31; QUINTERO OLIVARES, G. *Parte General del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 102; ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 118 i ss.; CUELLO CONTRERAS, J., *Derecho Penal Español. Curso de iniciación. Parte general*, ob. cit., pàgs. 75 i ss.; FEIJOÓ SÁNCHEZ, B., "Las Teorías clásicas de la Pena", ob. cit., pàgs. 375 a 378 i 380 i ss.; MIR PUIG, S., *Introducción a las bases del Derecho penal*, ob. cit., pàg.85; *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 82 a 84; MAURACH, R. – GÖSELL, K.H. – ZIPF, H., *Derecho penal. Parte general. II. Formas de aparición del delito y las consecuencias jurídicas del hecho*, traduït per J. Bofill, Astrea, Buenos Aires, 1995, pàgs. 89 i 96; HASSEMER, W., *Fundamentos del Derecho penal*, traducció i notes de L. Arroyo Zapatero i F. Muñoz Conde, Tirant lo Blanch, València, 1989, pàg. 381; FERRAJOLI, L., *Derecho y Razón. Teoría del garantismo penal*, ob. cit., pàgs. 275 i ss.; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 263, 265 i ss, 279 i 280.

el seu origen en el pensament de Plató i Sèneca i que les obres d'aquests clàssics seran redescobertes segles després pels escolàstics, entre els quals hi ha diversos que van fer referència expressa a la finalitat preventiva especial de la pena. I és important tenir-ho en compte, entre altres motius, perquè a l'Estat espanyol la tradició senequista i cristiana contribuirà a l'arrelament de les idees de l'Escola Correccionalista. I també és important destacar que el desenvolupament de les teories referides es produeix just en un moment en què tant l'estat liberal com el seu Dret penal estaven en crisi, l'un perquè l'aparició del proletariat, la lluita obrera i les revolucions de 1848 recavaven dels poders públics l'adopció de polítiques intervencionistes, i l'altre perquè havia resultat ineficaç per a evitar la recaiguda en el delictes. L'estat social substitueix l'estat liberal, tot assumint aquell deures d'assistència i profilaxis, però també atribuint-se el dret a intervenir a l'esfera privada de les persones. Amb l'aparició de l'estat social es dona una importància especial a la finalitat preventiva especial de la pena. De l'estat guardià de les garanties es passa a l'estat intervencionista. S'entendrà que l'estat no ha de retrocedir enfront de les garanties liberals i que aquestes són, en realitat, un impediment per a fer front de manera eficaç a la delinqüència. El positivisme contribuirà a fossilitzar el Dret penal liberal, i açò va derivar en un intervencionisme autoritari.<sup>1106</sup> El poder estatal va deixar d'esforçar-se per mantenir el *ius puniendi* dins dels límits traçats per la dignitat humana. Aquests límits seran sacrificats en favor de les necessitats de la pura raó d'estat.<sup>1107</sup>

En aquest apartat, a més de referir-me als antecedents històrics de les teories de la prevenció especial sorgides a partir del segle XIX i d'analitzar-les per separat i detalladament, he volgut dedicar un epígraf a comentar la importància que se li va donar a la resocialització de les persones condemnades als Estats Units, tanta que, a més que lògica resocialitzadora va constituir el fonament estructural de la forma d'articular l'execució de les conseqüències

---

<sup>1106</sup> En aquest sentit, per tots, vid., MAURACH, R., *Tratado de Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg 73; MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit, pàgs. 94 i 95; del mateix autor, *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit., pàgs. 21, 27, 28, 29.

<sup>1107</sup> Vid. GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 227.

jurídiques del delict, fins i tot s'admetrà la sentència indeterminada, tant allí com a la resta de països de tradició jurídica anglosaxona, cosa que no passarà, en canvi, en els països d'Europa de tradició jurídica continental. Cal tenir en compte, igualment, que no és destrellat pensar que els Estats Units van contribuir a la codificació internacional de l'ideal resocialitzador. I, per últim, he volgut deixar constància de les principals crítiques que poden formular-se contra les teories de la prevenció especial, de les quals pot deduir-se que rebutge a entendre la resocialització com l'element fonamental de tot el sistema penal.

### **2.3.1. Antecedents històrics: els clàssics grecs i l'escolàstica**

Val a dir, d'una banda, que a Plató li devem la màxima segons la qual *nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur*. En *Protàgores* deixaria escrit el següent: “I si vols reflexionar, Sòcrates, quins efectes aconsegueix el càstig dels malfactors, açò t'ensenyarà que els homes creuen que és possible adquirir la virtut. Perquè ningú castiga els malfactors parant esment al fet que hagen delinquit o pel fet d'haver delinquit, a no ser qui es venge irracionalment com un animal. Però allò que intenta castigar amb raó no es venja a causa del crim comés —ja que no s'aconseguiria fer que el fet no haja esdevingut—, sinó amb vista al futur, perquè no obren malament de nou ni aquest mateix ni un altre, en veure que aquest pateix el seu càstig. I qui té aquell pensament pensa que la virtut és ensenyable. Ja que castiga, a l'efecte de dissuasió”.<sup>1108</sup> Plató partia d'una consideració preventiva —i també expiatòria— de la pena i feia menció a la prevenció general i a l'especial.<sup>1109</sup> Podria haver-se classificat a aquest autor, així com també a Sèneca, entre els teòrics de la unió i, de fet, hauria estat més correcte, però he decidit deixar constància d'aquesta circumstància i parlar d'ells abans de fer referència als escolàstics i els correccionalistes, els quals, com s'ha dit, es basaren en mesura gran en allò afirmat per aquells.

---

<sup>1108</sup> PLATÓN, *Protàgores*, traducció de J. Valverde, Pentalfa Ediciones, Oviedo, 1980, 324ab.

<sup>1109</sup> En relació a l'expiacionisme, vid. FEIJOÓ SÁNCHEZ, B., “Las Teorías clásicas de la Pena”, ob. cit, pàgs. 356 i ss. GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 245 i ss.

Advertit açò es dirà, d'una banda, que el savi grec, en *Gorgias*, tot partint de la identificació de la felicitat amb la virtut i de la justícia amb la primera de les virtuts, fa dir a Sòcrates que l'home culpable és desgraciat sempre, però que ho és més si no pateix un càstig que l'obligue a fer-se just i, per tant, a ser feliç i virtuós.<sup>1110</sup> En *La República o l'Estat* Plató va afirmar: “Descobert el crim i castigat, la part criminal s'apaivaga i s'humilia, i la raó recobra tots els seus drets. L'ànima sencera, en tornar al règim del principi millor, s'eleva, mitjançant l'adquisició de la templança, de la justícia i de la prudència, a un estat tant més superior al del cos, que adquiriria també força, bellesa i salut, en tant que l'ànima mateixa està per damunt del cos”.<sup>1111</sup> La pena és, segons ell, “medicina de l'ànima” que té per missió fer millor el culpable, així ho deia en les dues obra referides i en *Les Lleis*, tot afegint en aquesta última que sols quan una persona havia comés un mal no curable calia eliminar-la per a exemplaritat de la resta. En base a açò va defensar que juntament a la presó preventiva (que era l'única coneguda), calia construir-ne una punitiva i una altra correccional. A aquesta darrera anirien els culpables d'impietat, que sols podrien comunicar-se amb els magistrats encarregats d'instruir-los.<sup>1112</sup>

Sèneca, per la seua banda, en *D'ira*, va afirmar que el càstig “no danya, sinó que cura aparentant danyar. De la mateixa manera que passem pel foc, per a endreçar-les, certes fustes tortes, i les comprimim per mitjà de tascons, no per a trencar-les, sinó per a estirar-les; així també corregim per mitjà de les penes del cos i de l'esperit els caràcters viciats. En les malalties de l'esperit lleus, el metge assaja abans que res variacions en el règim ordinari, regula l'ordre de menjars, de begudes, d'exercicis, i procura enrobustir la salut canviant sols la manera de viure; de seguida observa l'eficàcia del règim, i si no respon suprimeix o cercena una mica; si tampoc produeix açò resultats, prohibeix tot menjar i alleuja el cos amb la dieta; si totes aquestes cures són inútils, fereix la vena i posa mà en els

---

<sup>1110</sup> Vid. PLATÓN, “Gorgias”, en *Obras completas de Platón*, tom. 5, Medina y Navarro, Madrid, 1981, pàgs. 119 i ss.

<sup>1111</sup> PLATÓN, *La República o el Estado*, dotzena edició, Espasa-Calpe, Madrid, 1975, pàg. 276.

<sup>1112</sup> Vid. PLATÓN, *Las Leyes*, ob. cit., llibre XX.

membres que podrien corrompre les parts immediates i propagar el contagi: cap tractament sembla dur si el resultat és saludable. Així també, el dipositari de les lleis, el cap d'una ciutat, haurà de no emprar en el tractament dels esperits altra cosa que paraules, i aquestes blanques, que els persuadiscuen dels seus deures, guanyen els cors a l'amor del just i de l'honest, i els facen comprendre l'horror al vici i el valor de la virtut; de seguida emprarà llenguatge més sever, que siga advertiment i repremsió; després acudirà als càstigs, però aquests lleus i revocables, no aplicant els últims suplicis més que als crims enormes".<sup>1113</sup> Més endavant Sèneca va tornar a insistir en aquest punt: "No és més humanitari mostrar aquells que pequen sentiments dolços i paternals, atraure'ls abans que perseguir-los? Si s'extravia un pels camps perquè ignora el camí, millor és dur-lo a la senda bona que expulsar-lo. Necessari és corregir al qui delinqueix, per la repremsió, i per la força, i per la severitat; i necessari és fer-lo millor, tant per a ell com per als altres, no sense càstig, però sí sense ira. Quin metge s'irrita contra el seu malalt?".<sup>1114</sup> Als incorregibles Sèneca aconsellava apartar-los dels vius però no veia ira en aquesta acció, sinó curació.<sup>1115</sup> Hi ha ocasions en què fins i tot reclamava la mort del delinqüent, pel seu propi bé i pel bé dels altres. En aquest sentit afirmava: "Aplique tot càstig com un remei. Tu no has donat més que els primers passos en el camí de l'error; les teues caigudes no són greus, però sí freqüents. Procuraré corregir-te amb repremsions, primer privatament, després en públic. Tu has avançat massa perquè puguen curar-te les paraules; et retindrà la ignomínia. Tu necessites una mica més per a sentir la impressió; se t'enviarà bandejat a regions desconegudes. La teua maldat és enorme i necessites remeis més violents. Les cadenes públiques i la presó t'esperen. La teua ànima és incurable i la teua vida un teixit de crims; tu no necessites ja que et sol·licite l'ocasió, que mai mancada als malvats, sinó que per a fer el mal no necessites altra ocasió que el mal. Tu has esgotat la iniquitat, i d'aquesta manera ha penetrat en les teues entranyes, que sols pot desaparèixer amb elles. Desgraciat, fa molt de temps que cerques la mort: anem a merèixer el teu agraïment; t'arrancarem al vertigen que et domina i després d'una

---

<sup>1113</sup> SÈNECA, L., *De ira*, traducció del llatí per Francisco Navarro i Calvo, Alacant, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 1999, Llibre I, V.

<sup>1114</sup> SÈNECA, L., *De ira*, ob. cit., Llibre I, XIV.

<sup>1115</sup> Vid. SÈNECA, *De ira*, ob. cit., Llibre I, XV.

vida desastrosa per al bé d'altres i per al teu, et mostrarem l'únic bé que et queda, la mort (...) a cada malaltia he de cercar el remei adequat. A aquest el curaré amb la vergonya, a aquell amb el bandejament, a l'un amb el dolor, a l'altre amb la pobresa i al de més enllà amb l'espasa".<sup>1116</sup>

D'altra banda, tot avançant en el temps, les bondats de la pena medicinal també van ser pregonades pels escolàstics el qual s'explica, d'una banda, per la recuperació dels clàssics grecs per l'Escolàstica, i d'altra banda, perquè també en la Bíblia hi ha referències a aquella, vista com a mitjà de salvació. Segons l'Antic Testament Déu pretén la correcció dels pecadors i la salvació de les seues ànimes. S'indica el següent: "a aquells que caminen perduts, tu els castigues, a poc a poc; i els amonestes i els parles de les faltes que cometen per a que, deixada la malícia, cerquen en tu".<sup>1117</sup> En el Nou Testament hi trobem, per exemple, la carta de San Pau als hebreus, en la qual els explicava que "el Senyor castiga a qui estima i a qualsevol a qui rep com un fill, l'assota. [...] Déu es comporta amb vosaltres com a fills. Perquè, quin és el fill a qui son pare no corregeix? Però si esteu fora de la correcció de la qual tots han estat partícips, bé es veu que sou bastards i no fills [...] És indubtable que tota correcció, en un principi, sembla que no du gaudi, sinó pena; però després produirà en aquells que són llaurats per ella, fruit afabilíssim de justícia".<sup>1118</sup>

Entre els escolàstics que van defensar la pena correccional hi ha Tomàs d'Aquino. Ell, en plena Edat Mitjana, i en contrast amb la praxis penal de l'època, va diferenciar entre càstig real o punitiu, càstig satisfactori o reparador, i càstig medicinal o reconfortant, tot reconeguent a aquest últim un propòsit reconciliador però també preventiu, que insta el delinqüent a que no torne a apartar-se del camí correcte. Posteriorment, situant-nos ja en època moderna, trobem a Alfonso de Castro, el qual no es conformava en què la pena servisca, entre altres fins, a la correcció i millora del penat, sinó que, en l'obra

---

<sup>1116</sup> SÈNECA, *De ira*, ob. cit., Llibre I, XVI.

<sup>1117</sup> Antic Testament, Llibre de la Saviesa, 12, 2.

<sup>1118</sup> Nou Testament, Epístola als hebreus.

*De potestate legis poenalis* fonamentava el dret de castigar en l'expiació i la correcció del delinqüent.<sup>1119</sup>

### **2.3.2. Les formulacions diverses que de la prevenció especial de la pena apareixen a partir del segle XIX**

#### **a) L'Escola Correccionalista**

L'Escola Correccionalista naix a Alemanya al començament del segle XIX. El seu pressupòsit filosòfic immediat el trobem a la construcció de Krause i a la figura de Ahrens, considerat qui més ha contribuït a que es produísca el fenomen del krausisme, sobretot amb el seu *Curso de Derecho Natural*, però el formulador del correccionalisme en el Dret penal, com a teoria de la pena, va ser Roeder, amb un plantejament eticosocial proper a l'expiacionista.

Roeder creia que el delicte es produeix com a conseqüència d'una predisposició criminal d'indole psíquica originada per si mateixa, l'entenia com a disharmonia entre la voluntat de la persona i l'organisme social, i tot partint d'açò, i de la idea que el delinqüent és diferent al no delinqüent, una persona de moral dèbil i miserable afectada per una voluntat injustament determinada i incapaç de fer un ús adequat de la seua llibertat exterior i, per tant, necessitada d'ajuda, va pretendre tornar a la llei universal de la tutela de les persones deficientes, entre les quals situava el delinqüent. Creia que el dret de tutela ha de ser la base legal de la pena i que aquesta és el mitjà racional i necessari per a aconseguir el restabliment del Dret, que sols és possible si s'ajuda el delinqüent i se'l corregeix. La pena ha de tenir per fi principal l'esmena o canvi intern de l'ànim o voluntat injusta del delinqüent, perquè d'aquesta manera recupere la capacitat de fer un ús correcte de la llibertat exterior. La "voluntat mala i egoista", deia l'autor, "ha de ser l'objectiu vertader de la reacció juridicopenal"; aquesta "voluntat immoral ha de ser extirpada d'arrel, segon la sua classe i grau, substituint-la amb la voluntat moral, el voler just, el desig just". Amb açò es busca el bé de la persona, restaurar de manera real i efectiva la injustícia interior, però també és la forma

---

<sup>1119</sup> Vid. DE CASTRO, A., *De potestate legis poenalis*, Salamanca, 1550.



d'aconseguir una seguretat més ferma de la societat i el Dret, perquè sols a través de l'esmena i correcció de les persones s'aconseguirà acabar amb la reincidència. I no sols estan necessitades d'esmena i correcció les persones profundament immorals i corrompudes, sinó també aquelles que actuen per passió o lleugeresa, o a conseqüència d'opinions errònies quant als seus drets i deures; tots mostren en la seua conducta —segons Roeder— un sentit i intenció que no pot aprovar-se per la moral ni pel Dret i, per tant, una incapacitat evident per a fer un ús correcte de la seua llibertat exterior, i una necessitat de restricció i disciplina tutelar. L'alemany afirmava, a més, que imposar una pena era com obligar els xiquets a anar a l'escola, com haver de prendre un medicament amarg que es converteix en benefici real, perquè tot i que és sentida pel delinqüent com un mal, almenys al principi, serveix per a curar la seua debilitat moral.<sup>1120</sup> La persona que ha delinquit tindria dret a ser corregida i obligació de corregir-se, de la mateixa manera que l'Estat tindria obligació de garantir aquell dret, però també un dret a corregir les persones.

I com la pena ha de corregir, Roeder diria que ha de ser variable en tant al contingut i indeterminada en la seua durada. La pena s'ha d'aplicar en funció de la personalitat de l'autor del delictes i ha de durar “fins que no queda cap dubte que els motius interns que els van precipitar a la injustícia han desaparegut, açò és, fins que es produïska l'esmena i el penediment”. Segons Roeder, sols és merescuda aquella pena que es correspon exactament a l'estat de la voluntat del criminal, i qualsevol manca o excés és injusta. A més, a aquells que li objectaven fer impossible tota legislació i tot judici penal, responia que són afirmacions inexactes, tot precisant que allò que pretén la doctrina correccional és reformar en essència la missió de la legislació i del jutge, i evitar que procedisquen com si foren omniscients i pogueren predir el futur, que és allò que venien fent tant el legislador com el jutge. Considerava positiu que els legisladors hagueren perdut la por a l'arbitrarietat judicial, que s'haguera reconegut certa esfera d'actuació a l'apreciació racional dels tribunals i que s'haguera abandonat l'empeny en amenaçar amb penes fixades completament en

---

<sup>1120</sup> I precisament perquè la pena és sentida pel condemnat com una cosa desagradable, no obstant parlar Roeder de pena correccional, no negava el seu efecte intimidatori.

la llei, però creia que la legislació encara havia de donar un pas important. Ell pretenia limitar-la a assenyalar, amb la determinació major possible, que és allò que ha de castigar-se i la classe de pena admissible, així com els punts de vista sobre els quals s'ha d'establir el criteri per a la conducta que haja de seguir-se amb el penat, conforme a la individualitat de la intenció antijurídica per ell manifestada. La resta hauria de quedar al judici lliure dels tribunals constituïts de manera que siguen mereixedors d'aquella confiança, i la tasca dels jutges deixaria de ser sentenciar per sentenciar, sense tenir ni idea dels danys irreparables que causen amb les seues resolucions, tant en la societat com en el cos i ànima del reu, amb l'aplicació d'una o altra pena, o aquestes o aquelles agreujants, sense preocupar-se per visitar les presons on enviaven els condemnats i desconeguent els tractaments allí emprats.<sup>1121</sup> Segons ell, si la pena sols pot justificar-se quan és adequada al seu fi, no és lícit aplicar-la sense atenció constant al compliment d'aquest fi, que no és sinó curar el delinqüent. L'alemany creia que si la pena sols pot justificar-se quan és adequada al seu fi, no és lícit aplicar-la sense atenció constant al seu compliment. Segons ell, sols la teoria correccional respecta el dret d'individualitat dels delinqüents; sols ella dóna base jurídica suficient per a determinar amb exactitud en cada cas la classe de tractament que ha de dur aparellada la pena, així com la seua durada necessària; sols ella pot resoldre l'enigma de la relació justa entre la culpa i el temps

---

<sup>1121</sup> Vid. ROEDER, *Estudios sobre Derecho penal y sistemas penitenciarios: fundamento jurídico de la pena correccional*, Fortanet, Madrid, 1875, pàgs. 154, 157, 160 a 163. En aquesta obre es recullen tres estudis de l'autor traduïts per Vicente Romero Girón, a saber: *Fundamento Jurídico de la pena correccional* (Heidulberg, 1846), *Mejora del sistema de prisiones por medio del aislamiento* (Praga, 1856) i *Ejecución de las penas según el espíritu del derecho* (Leipzig – Heidelberg, 1863). Vid., també, *Comentatio an poena malum esse debeat* (Giessen, 1839), traduïda per Vicente Romero Girón i inserta en la revista *La Escuela del Derecho*; i *Las doctrinas fundamentales reinantes sobre el delito y la pena en sus interiores contradicciones*, traduït per Francisco Giner de los Rios, segona edició, Imprenta de la biblioteca de instrucció i recreo, Madrid, 1871. En relació al penament correccionalista, vid., també: QUINTERO OLIVARES, G., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 217 i ss.; QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 105; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 5 i ss; del mateix autor, *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 62 i 63. GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, Bosch, Barcelona, 1984, pàgs. 36 i ss.

de la condemna, sense més que prendre per criteri positiu únic la reforma que durant aquest temps s'ha aconseguit.<sup>1122</sup>

La teoria de Roeder va tenir una bona acollida a l'Estat espanyol, on la tradició senequista i cristiana ja havia defensat la idea de la correcció i l'esmena del delinqüent.<sup>1123</sup> En qualsevol cas, cal esclarir dues coses: la primera, que no obstant ser cert que el seu pensament va tenir bona acollida entre una part important de la doctrina penal espanyola, també ho és que va tenir dificultats per a consolidar-se i que la seua història està plena de daltabaixos; i la segona, que són pocs els penalistes que van seguir el pensament de Roeder al peu de la lletra, ja que la majoria van donar una interpretació diferent i pròpia a la teoria correccionalista. Aquest és el cas, per exemple, de Concepción Arenal.<sup>1124</sup>

D'Arenal<sup>1125</sup> es dirà, en primer lloc, que partia d'una idea del delinqüent que s'assembla a la de Roeder. Contraposava les qualitats de l'home virtuós a les de l'home delinqüent: “mentre el primer és fort, el segon és dèbil; a diferència de l'abnegació del virtuós, el delinqüent és egoista; enfront de la sensibilitat del primer, el segon és una persona dura; el virtuós és digne, mentre que el delinqüent no té

---

<sup>1122</sup> La contestació a aquesta i la resta de crítiques formulades contra la seua teoria pot trobar-se en ROEDER, *Las doctrinas fundamentales reinantes sobre el delito y la pena en sus interiores contradicciones*, ob. cit., pàg 252 i ss; *Fundamento Jurídicos de la pena correccional*, ob. cit, apèndix.

<sup>1123</sup> Vid. CEREZO MIR, *Curso de Derecho penal espanyol Parte General*, vol. I, sisena edició, Tecnos, Madrid, 2004, pàg. 102.

<sup>1124</sup> Sobre historia de correccionalisme espanyol vid., ANTÓN ONECA, “La teoría de la pena en los correccionalistas españoles”, en *Estudios jurídicosociales*, II, Santiago 1960, pag, 1.015 i ss; FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, M<sup>a</sup>. D., *El pensamiento penitenciario y criminológico de Rafael Salillas*, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1976; QUINTERO OLIVARES, G., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 219 i ss.; QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 105; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 5 i ss; del mateix autor, *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàgs. 62 i 63.

<sup>1125</sup> A més de les obres de l'autora pot consultar-se l'obra de CASAS FERNÁNDEZ, M., *Concepción Arenal: su vida y su obra*, Librería General de Victoriano Suárez, Madrid, 1936; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàgs. 36 i ss.

cap tipus de dignitat; el virtuós és espiritual i el delinqüent material; un coneix el bé i l'altre l'ignora; la persona virtuosa respecta l'harmonia i sent satisfacció amb el bé però, en canvi, la persona delinqüent altera l'harmonia i la satisfacció naix dins d'ell gràcies al mal; i per últim, mentre el virtuós és una persona activa per al bé, el delinqüent ho és per al mal".<sup>1126</sup> D'altra banda, val a dir, igualment, que també la gallega deia de la pena que la seua essència és que siga bona i que ha de tenir en compte la personalitat de qui delinqueix, que ha de ser una pena individualitzada, que causant un bé en el delinqüent també el causa a la societat, perquè s'evita la recaiguda en el delictes, però al mateix temps admetia que la pena també serveix per a intimidar els delinqüents, per a expiar la seua culpa i, fins i tot, per a l'afirmació de la justícia. Amb açò se separa de Roeder però en realitat la diferència no és tanta perquè a més que ell no negava que la pena produirà altres fins a banda de l'omena i correcció del reu i, amb açò, la prevenció de la delinqüència futura per part d'aquest, Arenal conclou que les finalitats més importants de la pena són la correcció i esmena del reu i que amb aquestes s'aconsegueixen tots els objectius de la pena, que d'altra manera no s'aconseguirien.<sup>1127</sup>

### **b) Dorado Montero**

De "l'escola solitària"<sup>1128</sup> de Dorado Montero es dirà<sup>1129</sup> que, influenciada pel krausisme, pel seu ideal d'humanitat, va concebre el

---

<sup>1126</sup> ARENAL, C., *Estudios penitenciarios*, segona edició, Madrid, Imprenta de T. Fortanet, 1877, pàg. 63 i ss

<sup>1127</sup> Vid. ARENAL, C., *Estudios penitenciarios*, ob. cit., pàg. 63, 64, 130, 131, 140 i ss. També en *El visitador del preso*, edició realitzada per la Asociación de Colaboradores con las Presas, pròleg de Manuela Carmena, Madrid, 1991, pàg. 14 i ss.

<sup>1128</sup> JIMÉNEZ DE ASÚA, L., "Recordatorio a don Pedro Dorado Montero", en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 195, octubre-desembre de 1971, pàgs. 1617 i ss.

<sup>1129</sup> En relació a l'obra de Dorado Montero, vid. SÁINZ CANTERO, J.A., *Lecciones de Derecho penal. Parte General*, tercera edició, Bosch, Barcelona, 1990, vol. I, pags. 195 i ss. i bibliografia resenyada en nota 52; ANTÓN ONECA, J., *La utopía penal de Dorado Montero*, Universidad de Salamanca, Salamanca 1951; RIVACOBIA RIVACOBIA, M., *El centenario del nacimiento de Dorado Montero*, Universidad Nacional del Litoral, Facultad de Ciencias Jurídicas y Sociales, Santa Fe, 1962; BARBERO SANTOS, M., "Remembranza del profesor salamantino Pedro García-Dorado Montero en el 50 aniversario de la muerte", en *Problemas actuales*

Dret penal com a protector dels criminals<sup>1130</sup>. Entenia que la pena és un bé per a la persona. També ell parlava de la justícia penal com a cura o salvació d'ànimes i creia que com a tal havia de ser exercida, de manera que si al confessor no li importa tant el pecat com el pecador i les seues inclinacions per a pecar, tampoc han d'importar-li al jutge, sols que la missió d'aquest no ha de ser exclusivament moral. Dorado Montero creia convenient substituir la figura del jutge magistrat per la del jutge higienista i metge social<sup>1131</sup> i no posar altres límits a la seua intervenció que els dictats per la prudència, l'honradesa i la competència científica. Va ser un defensor fervorós de l'arbitri judicial.<sup>1132</sup> Advertia, a més, que “allò que es pretén fer amb els delinqüents i en part ja s'està practicant en alguns llocs és conduir-se respecte d'ells d'una manera anàloga a com s'obra bastant generalment i sense quasi protestes de ningú, amb els dèbils, malalts i necessitats de tota classe, com els bojós, els alcohòlics, els neurastènics, els epilèptics, els malfeiners, els xiquets abandonats i els miserables, etc”.<sup>1133</sup>

---

*de las ciencias penales y la filosofía del Derecho (Homenaje a Jiménez de Asúa, L., Ediciones Panneditte, Buenos Aires, 1970, pàg 379 i ss; LOPEZ-REY ARROJO, M., “Pedro Dorado Montero”, en The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science, núm 5., gener-febrer de 1956, pàgs. 316 a 325; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., Tratado de Criminología, pàgs. 406 a 409; QUINTERO OLIVARES, G., Derecho penal. Parte General, ob. cit., pàgs. 220 a 222. QUINTERO OLIVARES, G., Parte General del Derecho penal, ob. cit., pàgs. 105 i 106.*

<sup>1130</sup> Concepción Arenal va ser la precursora immediata de Dorado Montero. Tot i que la galega es va preocupar sobretot per l'aspecte pràctic de l'execució de la pena de presó mentre al castellà li van interessar més els principis de la filosofia penal, i no obstant les diferències entre el plantejament de l'una i de l'altre en alguns punts, com diu Antón Oneca “l'esperit d'aquella va estar present a l'obra d'aquest”. ANTÓN ONECA, J., *La utopía penal de Dorado Montero*, ob. cit., pàg 8.

<sup>1131</sup> Vid. DORADO MONTERO, P., *El Derecho protector de los criminales (Nueva edición muy aumentada y rehecha de los Estudios de Derecho penal preventivo)*, vol. I, Victoriano Suárez, Madrid, 1915, pàg. 164, 166, 180 i 181.

<sup>1132</sup> Vid. DORADO MONTERO, P., *El Derecho protector de los criminales*, ob. cit., pàg 371 i ss; també en *Problemas de Derecho penal: doctrina técnica del delito, dolor y ceguera, estado peligroso*, La Facultad, Buenos Aires, 1944, pàgs. 47 a 49.

<sup>1133</sup> DORADO MONTERO, P., *Bases para un nuevo Derecho Penal*, Depalma, Buenos Aires, 1973, pàg. 8.

Tanmateix, cal tenir en compte que Dorado Montero es va separar dels correccionalistes en certs punts que l'apropen als positivistes italians, dels quals es parlarà més endavant.<sup>1134</sup> En concret creia, com els correccionalistes, que els delinqüents són persones que presenten una predisposició a delinquir d'índole psíquica però, a diferència d'ells, negava que la voluntat pugui concebre's com a originada per si mateixa, sense antecedents causals. Tot i que partia de la convicció que les accions dels homes no són en si i en tot cas bones ni males, justes ni injustes, sinó que depèn de la qualificació que fem d'elles en relació amb les nostres finalitats, de la mateixa manera que no existeixen delinqüents de cap classe sinó persones considerades delinqüents, sí creia que algunes persones tenen una predisposició a realitzar determinats actes que, segons les circumstàncies i les ocasions, són considerats delictes.<sup>1135</sup> Segon el de Salamanca la voluntat flueix directament i imprescindible dels components químics del ser i de la seua estructura (disposició atòmica, cristallització, afinitat, pes atòmic, etc.), que determinen el temperament o caràcter de la persona, la base de la seua forma d'actuar. Allò que cal és, llavors, i segons ell, combatre les causes determinants de la delinqüència a través d'un tractament individualitzat<sup>1136</sup> a aplicar per pedagogs, metges, psiquiatres, psicòlegs i, tots aquells "en qui la ciència i la caritat es confonen, de manera que exerciten aquesta última científicament, que és dir encertadament, justa i útil, ja que el científic, l'encertat, el just i l'útil, venen a ser (...) una mateixa cosa".<sup>1137</sup> Dorado estava convençut que el pervenir de la terapèutica

---

<sup>1134</sup> Dorado Montero va saber sintetitzar el pensament positivista i el correccionalista. No va ser un correccionalista genuí ni un positivista pur, sinó que més aviat va ser un positivista crític.

<sup>1135</sup> Vid. DORADO MONTERO, P., *El Derecho protector de los criminales*, ob. cit., vol. I, pàgs. 7 i ss.

<sup>1136</sup> Vid. DORADO MONTERO, P., *El Derecho protector de los criminales*, ob. cit., vol. I, pàg. 7 i ss, 66, 85 i ss, 194, 198, 203 i ss, 358 i ss i, en general, al llarg de l'obra. A les pàg. 336 i ss. també es refereix als denominats factors socials de la delinqüència. Creia que afecten en mesura menor però que també expliquen el comportament criminal. Es tractaria de factors tals com la misèria, la vagància, l'alcoholisme, la mala educació, l'abandó de xiquets, les guerres, el preu dels sous, el nivell d'atur, la densitat de la població, la distribució de la riquesa, etc.

<sup>1137</sup> DORADO MONTERO, P., *El Derecho protector de los criminales*, ob. cit., pàgs. 224 i 225. Traducció de l'autora. També a les pàg. 204 i 228 es refereix als professionals que han de treballar amb els reus per a corregir-los.

psíquica o moral i la correcció física depenia de progrés de la psicologia, de l'antropologia, la sociologia, la pedagogia, la biologia, la fisiologia, la psiquiatria i, en general, de totes les ciències centrades en l'estudi de la naturalesa humana, també la química, capaces de conèixer el mecanisme de l'acció humana i l'eficàcia dels mitjans concrets que permeten a algunes persones dirigir la conducta d'unes altres que estan sota la seua direcció i protecció,<sup>1138</sup> i tenia raó. El progrés produït en les ciències referides va tenir una influència gran en la consolidació de l'ideal resocialitzador al marc penitenciari i la confiança que es tenia en els experts en el seu manteniment al llarg dels anys.

### c) L'Escola Positiva Italiana

Lombroso, Ferri i Garofalo són els representants més destacats de l'Escola Positiva Italiana,<sup>1139</sup> que naix a l'empara del progrés de les ciències naturals i del mètode empíric, just en un moment en què l'estat liberal i el seu Dret penal estaven en crisi. En contra de l'Escola Clàssica i la seua forma de procedir a l'hora d'imposar una pena, els positivistes italians digueren que era perillosa per a la societat perquè, tot i que intentava fer pagar els delinqüents pels crims comesos, no tenia èxit a l'hora de prevenir que cometien crims nous. Tant Lombroso com Ferri i Garofalo van apostar per substituir el model de justícia penal existent per una altre no basat en les idees de l'Escola Clàssica,<sup>1140</sup> però diferent també al proposat pels correccionalistes, un model nou basat en la defensa social.<sup>1141</sup> Aquests autors van professar

---

<sup>1138</sup> Vid. DORADO MONTERO, P., *El Derecho protector de los criminales*, ob. cit., vol. I, pàg. 66, 81 i ss, 176 i ss, 198 i, en general, al llarg de l'obra.

<sup>1139</sup> En relació al positivisme italià, a més de les obres dels seus representants, per tots, vid., GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàgs. 373 i ss.

<sup>1140</sup> Segons Ferri el model de justícia penal per ells proposat era, en comparació amb el basat en les idees de l'Escola Clàssica, "millor adaptat a les condicions que determinen el delictes (...), més eficaç per a protegir la societat civil i, al mateix temps, menys desastrós per als individus castigats per aquesta". FERRI, E., *Sociología Criminal*, vol. II, traduït per Antonio Soto y Hernández, centro editorial de Góngora, Madrid, 1907, pàg. 263.

<sup>1141</sup> El positivisme va anteposar la defensa eficaç de la societat i va servir per a enfortir l'ordre social naixent, el de la societat burgesa industrial, legitimar-lo i protegir-lo. En aquest sentit vid., BERGALLI, R. – BUSTOS RAMOS, J. –

una concepció nova de Dret penal i del delictes, van pretendre substituir la idea de culpabilitat per la de perillositat i la de llibertat individual per la de responsabilitat social.

Així doncs, val a dir, d'una banda, que els positivistes italians, a diferència dels representants de l'Escola Clàssica, es caracteritzen pel seu determinisme. Tot i que no coincidiren a l'hora d'assenyalar quines, els tres creien que hi ha una sèrie de causes que determinen la conducta humana<sup>1142</sup> i criticaven, per tant, les doctrines del lliure arbitri i la responsabilitat, que constituïen la base de l'entramat jurídic penal vigent i contra les quals es contraposaren les conclusions de la ciència. Garofalo, per exemple, citava a Spinoza quan va afirmar que

---

MIRALLES, T., *El pensamiento criminológico*, volum I, Termis, Bogotá, 1983, pàg. 33; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàg. 366.

<sup>1142</sup> Lombroso, coneixedor de l'obra d'Esquirol, Morel, Gall, Phichard, Lucas, Despine, Lauvernagne, Wilson, Thomson, Broca i Maudsley, i especialment influenciat pel pensament de Comte i, sobretot, pel de Darwin, Virchow i Haeckel, explicava el delictes des d'una postura antropobiològica. La seua teoria de la criminalitat accentua la rellevància dels factors biològics individuals i el caràcter atàvic regressiu del delictes. Ferri, per la seua banda, va incorporar a les dades proporcionades per l'antropologia les aportades per la psicologia, l'estadística i la sociologia, i segons ell, allò que influeix en la criminalitat d'un poble és, a l'ordre natural, les condicions individuals i tel·lúriques, i a l'ordre social, abans que el Codi penal i amb molta més intensitat, les condicions i lleis econòmiques, polítiques, administratives i civils. Estava convençut que la marxa general de la criminalitat depenia dels factors socials però, no obstant això, no perdia de vista els factors antropològics i els físics en fonamentar la gènesi de la criminalitat. Seguint a Quetelet, parlava de l'existència d'una llei de saturació criminal, en virtut de la qual el mitjà físic i social, combinat amb les tendències hereditàries i adquirides i amb els impulsos ocasionals, determinen necessàriament un contingent d'accions dolentes. I Garofalo, per últim, s'aparta tant de l'anàlisi antropològic de Lombroso, tot descartar l'existència d'un tipus criminal de base antropològica, com del sociologisme de Ferri, perquè tot i que va reconèixer certa influència a l'ambient social en el crim, li va donar una importància menor que Ferri. La seua noció del "delictes natural", com aquell que lesiona la part del sentit moral que constitueixen els sentiments altruistes fonamentals, que són la pietat i la probitat, el va dur al convenciment que la raó per la qual les persones s'entreguen al delictes és un dèficit a l'esfera moral de la seua personalitat, de base orgànica, endògena i transmissible per herència. Vid. LOMBROSO, C., *Le crime, causes et remèdes*, Félix Alcan, Paris, 1907, pàgs. 293 i ss; FERRI, E., *Sociología Criminal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 43 i ss, 294 i 295; GAROFALO, R., *La Criminología, Estudio sobre la naturaleza del origen y teoría de la penalidad*, traduïda al castellà per Antonio Soto y Hernández, entro Editorial de Góngora, Madrid, 1912, vol. I, pàgs. 1 i ss.



el lliure arbitri no és més que la ignorància de la determinació, tot afegint que “ens veiem obligats a deduir que no pot basar-se un sistema punitiu en el principi de responsabilitat moral, perquè la responsabilitat estaria sempre, quant menys, limitada per les circumstàncies interiors o exteriors que podrien influir d’alguna manera en els nostres sentiments i, per consegüent, sobre la nostra voluntat, la qual seria sempre relativa, tindria infinites gradacions i podria arribar a un mínim inapreciable o insignificant”. L’autor creia que “el principi de responsabilitat moral és un dic posat pel legislador a la pena per a impedir-li perseguir el delictes”.<sup>1143</sup> Ferri, per la seua banda, va dir que “la fisiopsicologia positiva ha anul·lat completament la creença en el lliure arbitri o responsabilitat moral, en relació a la qual prova que hem de veure una il·lusió pura de l’observació psicològica subjectiva”; que “la fisiologia i la psicologia concorren en efecte a mostrar-nos que la voluntat humana està completament sotmesa a les influències naturals, no sols d’ordre moral o psicològic, sinó també d’ordre purament físic, ben lluny de combinar-se d’una manera més o menys absoluta: l’estadística, per la seua banda, ens revela que les voluntats individuals, preses col·lectivament, obeeixen a les influències exteriors del medi físic i social”; i que “es reconeix amb evidència la impossibilitat teòrica i pràctica de fonamentar sobre aquest lliure arbitri [...] la responsabilitat de l’home per als delictes que comet”.<sup>1144</sup>

Precisament per estar convençuts que la conducta està determinada per unes causes concretes, els positivistes italians van clamar per un diagnòstic científic del problema criminal i per l’articulació de les estratègies necessàries per a neutralitzar els factors criminològics. Van classificar els delinqüents en tipologies<sup>1145</sup> i van recomanar com

---

<sup>1143</sup> GAROFALO, R., *La Criminología, Estudio sobre la naturaleza del origen y teoría de la penalidad*, ob. cit., vol. I, pàgs. 312, 313 i 315.

<sup>1144</sup> FERRI, E., *Sociología Criminal*, ob. cit., volum II, pàgs. 3, 8, 26.

<sup>1145</sup> Lombroso diferenciava entre les següents classes de delinqüents: el nat o atàvic; el boig moral; l’epilèctic; el boig, que podia ser un alienat, un alcohòlic, un histèric o mattoide; el passional; i l’ocasional, que pot ser un pseudocriminal o un criminaloide. La classificació que va fer Ferri dels delinqüents és molt semblant a la de Lombroso, consta de cinc membres, als qual s’uneix un sisé en les addicions a la cinquena edició de la *Sociología Criminal*: delinqüent nat, delinqüent boig o alienat, delinqüent passional, delinqüent ocasional, delinqüent habitual i pseudodelinqüent

procedir en cada cas. Encara que eren partidaris de prescindir del Dret penal i substituir les penes per mesures de seguretat, sabedors que difícilment s'acceptaria aquesta proposta, van acceptar per bones algunes de les penes que hi havia en els codis penals de l'època, però van reclamar que foren adaptades a la naturalesa de cada criminal i de durada indeterminada. Les penes s'havien d'imposar no en base al delicte comés sinó tenint en compte les causes que havien dut a la persona a delinquir i la seua la perillositat social major o menor, i la seua durada no havia de determinar-se a priori, perquè depenia de quant tardava en ser neutralitzada la perillositat, de quant tardava el condemnat en mostrar-se readaptat al medi. Rebutjaven, així, a la proporció penal i a la sentència determinada. Garofalo proposava "substituir el criteri de proporcionalitat pel d'idoneïtat". Allò que importava era "l'aplicació del mitjà idoni", el qual "ha de determinar-se per la possibilitat de l'adaptació del reu, és a dir, per l'examen de les condicions d'existència de les qual pot presumir-se que deixa de ser perillós". Responia, a més, a tots aquells que li preguntaven com no distingia la pena de qui ha robat mil lliures de la de qui ha robat vint cèntims amb un "ho ignore, perquè és una qüestió que no pot deduir-se en tesi general". Allò que importa, insistia, "és esbrinar quin dels dos lladres és més perillós; podrà passar que ho siga el primer, però pot donar-se alguna vegada el cas que ho siga l'últim.

La finalitat que ens proposem no és determinar la quantitat de dolor que s'imposa com corresponent al valor de l'objecte robat, és en aquest com en la resta de casos establir el mitjà de repressió apropiat, presentar un obstacle que evite el perill".<sup>1146</sup> En termes molt semblants

---

involuntari. Garofalo, per últim, va classificar els delinqüents en quatre categories: el delinqüent típic o assassí, que està mancat per complet del sentit moral; el delinqüent violent, que té afectada la part del sentit moral que es refereix als instints de pietat; el delinqüent contra la propietat, l'anomalia del qual té el seu origen a la debilitat del sentiment altruista de probitat; i els lascius, que integrarien un subgrup heterogeni de delinqüents difícils d'encasillar. Vid. LOMBROSO, C., *L'homme criminel. Étude anthropologique et psychiatrique*, segona edició francesa traduïda de la cinquena traducció italiana, Felix Alcan, Paris, 1895, i del mateix autor *La donna delinquente: la prostituta i la donna normale*, cinquena edició, Fratelli Bocca, Torí, 1927; FERRI, E., *Sociología Criminal*, ob. cit., GARÓFALO, R., *La Criminología, Estudio sobre la naturaleza del origen y teoría de la penalidad*, ob. cit., vol. I.

<sup>1146</sup> GARÓFALO, R., *La Criminología, Estudio sobre la naturaleza del origen y teoría de la penalidad*, ob. cit., vol. I, pàgs. 350 a 352.

es va expressar Ferri, tot afirmant que “la pena no ha de ser la retribució d’una falta pel càstig proporcional, sinó una defensa corresponent al poder que el delinqüent té per a fer dany i a les seues possibilitats de readaptació social”.<sup>1147</sup> A favor de la pena indeterminada van afirmar, a més, que si la major part dels juristes estan d’acord en concedir la llibertat condicional abans del temps fixat de manera prèvia al condemnat que demostra estar corregit i que, per tant, ja no és perillós, caldria extreure d’ací la conseqüència natural i lògica que el delinqüent no corregit ha de veure perllongada la seua pena.<sup>1148</sup>

D’altra banda, els positivistes italians se separen dels correccionalistes, a més de pel seu determinisme —compartit amb Dorado Montero—, perquè no posaven en primer lloc la tutela de la persona sinó la defensa de la societat. Prova de la seua obsessió per la defensa de la societat enfront de la perillositat d’algunes persones que fins i tot apostaren per l’establiment d’un estat perillós sense delictes i la imposició de mesures predelictuals.<sup>1149</sup>

L’Escola Positiva italiana va criticar la Correccionalista per la seua candidesa, perquè atribuïa les altes xifres de reincidència al mal estat en què estaven les presons, a una organització deficient del sistema penitenciari o a la no aplicació d’un tractament correccional eficient, tot oblidant, deien els positivistes italians, que hi havia presons en què aquells problemes feia temps s’havien resolt i el problema de la reincidència continuava sense solucionar-se. A diferència dels correccionalistes —i de Dorado Montero—, els positivistes italians advertien que hi ha delinqüents incorregibles i, per tant, no aptes per a

---

<sup>1147</sup> FERRI, E., *Sociología Criminal*, ob. cit., vol. II, pàg. 266.

<sup>1148</sup> Vid. FERRI, E., *Sociología Criminal*, ob. cit., vol. II, pàgs. 266 i ss; GAROFALO, R., *La Criminología. Estudio sobre la naturaleza del origen y teoría de la penalidad*, ob. cit., pàg 521.

<sup>1149</sup> Els positivistes italians partien de la convicció que la llei no és una mesura absoluta de la normalitat, ni tan sols la millor de les disponibles. Els individus poden comportar-se dins dels límits de la llei i, no obstant això, ser anormals o perillosos i, per tant, estar necessitats de control. En realitat amb aquest estat perillós predelictual es va voler netejar la societat de malfeiners, vagabunds, alcohòlics i la resta de grups molestos.

la vida social,<sup>1150</sup> així com també hi ha uns altres que malgrat haver delinquit no estan necessitats de correcció.

En base a açò, i perquè no importa el delicte sinó el delinqüent, el perill per ell representat, s'haurà de veure, segons l'Escola Positiva Italiana, si és suficient amb una reparació rigorosa del dany causat o si és necessari separar la persona del medi social, per a corregir-la si és possible i reincorporar-la a la societat, o simplement per a inoqüitzar-la si aquella presenta una inclinació criminal innata no susceptible de correcció que la convertia en no apta per a la vida social. En aquest darrer cas demanaven una segregació perpètua o fins i tot la condemna a mort. Per als susceptibles de correcció, en canvi, Ferri proposava enviar-los a la presó,<sup>1151</sup> la qual, segons ell, deixaria de ser un lloc de turment i servitud per a transformar-se en establiment de tractament físic i moral, amb una disciplina apropiada a les formes diverses de tendència criminal —per al qual caldria que, prèviament, es realitzara el corresponent estudi clínic del delinqüent.<sup>1152</sup> Tanmateix, i és important tenir-ho en compte, tant Garofalo, com Lombroso i Ferri estaven més preocupats per inoqüitzar els delinqüents i intimidar-los que no per corregir-los i reincorporar-los a la societat, i pràcticament no es va debatre al si de l'escola a la qual pertanyien la qüestió d'exactament com s'aconseguiria aquella transformació.

Algunes de les propostes realitzades pels positivistes italians van tenir una acollida bona entre els teòrics de Dret penal. Com va dir Garofalo,

---

<sup>1150</sup> Vid., per exemple, FERRI, E., *La Sociologia Criminal*, ob. cit., vol. I, pàg. 4; GARÓFALO, *Estudio sobre la naturaleza del origen y teoría de la penalidad*, ob. cit., pàgs. 146 a 166.

<sup>1151</sup> La presó permetia observar els delinqüents de manera continuada durant molt de temps, mesurar-los, fotografiar-los i catalogar-los d'una manera organitzada i rigorosa, produïa dades estadístiques sobre percentatges de condemna, patrons de reincidència, carreres criminals, etc., i fins i tot possibilitava cert grau d'experimentació, en la mesura que permetia comparar entre si els règims de treball, d'alimentació o de disciplina diversos, per a posteriorment avaluar els efectes que cadascun d'aquests règims tenia sobre els presos i la seua possible relació amb la delinqüència.

<sup>1152</sup> En relació a les propostes concretes de pena per a cada tipus de delinqüent, vid., LOMBROSO, C., *Le crime, causes et remèdes*, ob. cit., pàgs. 467 i ss; FERRI, *Sociología Criminal*, ob. cit., vol. I, pàg 161 i ss, i vol. II, pàgs. 263 i ss.; GAROFALO, R., *La Criminología, Estudio sobre la naturaleza del origen y teoría de la penalidad*, ob. cit., pàgs. 263 i ss, 322 i ss, 491 i ss.

“un síntoma important del progrés de la criminologia nova és el fet que les seues propostes van començar a trobar partidaris entre els juriconsults de professió. Pot provar-ho el programa de la Unió Internacional de Dret penal”, fundada l’any 1888.<sup>1153</sup> Però, allò que no va dir Garofalo és que la Unió Internacional de Dret penal va apostar per un eclecticisme pragmàtic.<sup>1154</sup> Entre els seus fundadors trobem, juntament a Prins i Van Hamel, a Von Liszt.

#### **d) L’Escola de Marburg**

El fundador de l’Escola de Marburg o Escola Jove de Política Criminal va ser von Liszt,<sup>1155</sup> i va ser ell qui qualificà la seua doctrina

---

<sup>1153</sup> Vid. GAROFALO, R., *La Criminología, Estudio sobre la naturaleza del origen y teoría de la penalidad*, ob. cit., pàg. 556.

<sup>1154</sup> La Unió Internacional de Dret penal es va crear per a coordinar les tendències reformadores que estaven sorgint a molts països fora d’Alemanya, aprofitar les comparacions d’experiències comunes i donar una autoritat major a les proposicions de canvis en la legislació penal i la seua aplicació. Aquest intercanvi requeria una plataforma internacional, i a més que la junta directiva va participar activament en congressos internacionals, va organitzar els seus propis. El primer Congrés Internacional de la Unió Internacional de Dret penal es va celebrar l’any 1889 i el darrer l’any 1913. En aquests congressos els principals temes tractats van ser quatre: el delictes; les causes del delictes; els mitjans per a combatre el delictes, tot incloent ací l’estudi dels joves delinqüents, la reincidència, les penes curtes de presó, la condemna condicional, la multa, la deportació, el patronat, la mendicitat, la vagància i la trata de blanques; i el procediment penal. Vid. KITZINGER, F., “L’Union Internationale de Droit Penal. Essai sur son organisation et ses travaux depuis sa fondation jusqu’à nos jours”, en *Bulletin de l’Union Internationale de Droit Penal*, vol. XIII, 1906; DEL OLMO, R., *América Latina y su criminología*, Siglo XXI, tercera edició, México D.F., 1987, pàgs. 70 i ss.

<sup>1155</sup> Sobre Von Liszt i l’Escola de Marburg, vid., MIR PUIG, S., *Introducción a las bases del Derecho Penal*, ob. cit., pàgs. 188, 192, 195 i ss.; del mateix autor, *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 84 i 85; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàgs. 422 i ss.; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 63; RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Política Criminal y Sistema Penal. Viejas y nuevas racionalidades punitivas*, Anthropodos, Rubí (Barcelona), 2005, pàgs. 82 a 92; QUINTERO OLIVARES, G., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 210 i ss.; MORILLAS CUEVAS, L., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 114; CARBONELL MATEU, J.C., *Derecho penal: concepto y principios constitucionales*, ob. cit., pàgs. 68 i 69. COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 816; MAURACH, R., *Tratado de Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 74 a 76; DURÁN MIGLIARDI, M., “Prevención especial e ideal resocializador. Concepto, evolución y vigencia en el

com eclèctica. Liszt concebia el delictes com a “acte culpable, contrari al Dret i sancionat amb una pena”, partia d’un concepte retributiu de pena i, d’altra banda, deia apartar-se de les teories relatives pures per rebutjar a la seua unilateralitat. Segons ell la “la correcta o justa és la pena necessària”, i necessària és la “pena fi” o “pena defensa”, és a dir, mesurava la necessitat de la pena amb criteris de prevenció, més concretament de prevenció especial. Aquesta ocupa el primer plànol en ordre a la justificació del càstig.

Val a dir, igualment, que les propostes metodològiques i politicriminals de von Liszt, i la seua teoria de la criminalitat, responen a una actitud eclèctica i realista de compromís, que barreja punts de vista de l’Escola Clàssica i la Positiva. Quant al mètode, mentre l’Escola Clàssica va apostar pel lògic abstracte (propi del Dret) i la Positiva per l’experimental, l’Escola de Marburg va proclamar la necessitat d’utilitzar el mètode jurídic per a indagar el contingut del Dret positiu i el mètode experimental per al treball criminològic. A diferència dels membres de l’Escola Positiva Italiana, l’alemany no pretenia la substitució del Dret penal per la criminologia, però, a diferència dels clàssics, s’oposava al regnat solitari del Dret penal. Creia que el Dret penal havia d’obrir-se al coneixement criminològic, que havia d’haver una col·laboració entre el Dret penal i l’antropologia criminal, la psicologia criminal i l’estadística criminal, en el marc d’allò que va anomenar la “ciència total del Dret penal”.

Quant a la concepció del delictes de la qual es partia, l’Escola de Marburg el considerava entitat jurídica i fenomen natural. Com a entitat jurídica perquè el fet està mancat d’importància si no hi ha una llei que el defineix com a delictes, i com a fenomen natural perquè és un fet humà, que apareix a causa d’una sèrie de factors, tant endògens com exògens. Segons von Liszt el delictes és el resultat de la idiosincràsia de l’infractor en el moment del fet i de les circumstàncies externes que l’envolten en la criminalitat: “l’observació ens ensenya que cada delictes particular resulta de la cooperació de dos grups de

---

marco de la legitimación y justificación de la pena”, en *Revista de Estudios Criminológicos y Penitenciarios*, núm. 13, desembre 2008, pàgs. 63 a 65; FERRAJOLI, L., *Derecho y Razón. Teoría del garantismo penal*, ob. cit., pàgs. 267 a 270.

condicions; d'una banda, de la pròpia naturalesa individual del delinqüent; d'altra banda, de les condicions exteriors, físiques i socials, sobretot econòmiques, que el rodegen".<sup>1156</sup>

Per la classificació que fa dels delinqüents i per com recomana actuar en cada cas, von Liszt deu als positivistes italians més d'allò que confessa. Així, l'alemany també diferenciava entre els delinqüents que actuen com a conseqüència d'una excitació momentània o baix la influència d'una necessitat imperiosa, aquells altres que presenten una predisposició criminal no arrelada i són, per tant, corregibles, i altres en els quals la predisposició està arrelada i que són incorregible.<sup>1157</sup> En aquest segon grup dels predisposats per al crim hi hauria, entre d'altres, els marginats socials, als quals von Liszt va reunir en la denominació global de "proletariat", i especificava: "captaires i vagabunds, substituïts dels dos sexes i alcohòlics, malfactors i gent del submón en el sentit més ampli, degenerats espirituals i corporals". Tot ells conformaven "l'exèrcit d'enemics fonamentals de l'ordre social".<sup>1158</sup> També com els positivistes italians, von Liszt creia que a la primera classe de delinqüents era suficient amb intimidar-los, que als segons calia corregir-los i que als tercers calia inoqüitzar-los.<sup>1159</sup> No se li pot criticar, per tant, que no tinguera en compte que hi ha delinqüents que no necessiten ser corregits i uns altres que no poden ser-ho, però sí que mostrara més interès per la intimidació i inoqüització de la persona que delinqueix que en corregir-la, a més que no tenia molta confiança en poder aconseguir aquesta meta. Liszt deia que quan es tractava de delinqüents encara joves "el bon resultat

---

<sup>1156</sup> VON LISZT, F., *Tratado de Derecho penal*, traduït per Luís Jiménez de Asúa i addicionat amb el Dret penal espanyol per Quintiliano Saldaña, Instituto Editorial Reus, tercera edició, Madrid, 1914-1917, vol. II, pàg. 10 i 11.

<sup>1157</sup> VON LISZT, F., *Tratado de Derecho penal*, ob. cit., vol. II, pàg. 12 a 14.

<sup>1158</sup> VON LISZT, F., *La idea de fin en el Derecho penal*, traducció d'Enrique Aimone Gibson i revisió tècnica i pròleg de Manuel de Rivacoba y Rivacoba, Edeval, Valparaiso, 1984, pàg. 116.

<sup>1159</sup> Pel que fa als fins de la pena, vid. VON LISZT, F., *Tratado de Derecho penal*, ob. cit., vol. II, pàg 1 a 7 i 34; i *La idea de fin en el Derecho penal*, ob. cit., pag 112 a 114, 130.

d'aquesta actuació no és impossible”,<sup>1160</sup> però que “sols és possible fins una determinada edat”.<sup>1161</sup>

Tanmateix, l'alemany, es va separar dels positivistes italians en què era partidari d'un sistema dualista i en què, com va apuntar Rivacoba, “la seua mentalitat jurídica clara i les seues conviccions liberals fermes el preservaren de dissoldre, com la Scuola, l'estudi del delictes i de la pena en un cúmul d'indagacions biològiques i sociològiques, i d'oblidar o menysprear les garanties legalistes”.<sup>1162</sup> Així, val a dir, d'una banda, que l'alemany no va rebutjar ni a les penes ni a les mesures, sinó que les primeres les reservava per a intimidar els delinqüents que actuaven com a conseqüència d'una excitació momentània o sota la influència d'una necessitat imperiosa, i les mesures especials per a la correcció dels delinqüents que mostren una inclinació criminal poc arrelada i per a eliminar aquells altres amb una inclinació criminal arrelada;<sup>1163</sup> i d'altra banda, que va manifestar la voluntat de donar un pas cap a un Dret penal humanitari i no sols defensista. Aquesta voluntat s'evidencia en el fet que von Liszt rebutjava a les mesures predelictuals i que posava límits al temps que una persona pot estar reclosa amb propòsits correccionals i amb açò a la sentència indeterminada que també ell defensava, tot indicant, en relació a açò últim, que al delinqüent que en el moment de l'acte revela una inclinació al crim encara no arrelada, però en vies de desenvolupament, se li ha d'intentar extirpar la inclinació a través de la imposició una mesura duradora i enèrgica, consistent en tancament en establiment correccional durant un temps ni inferior a un any ni superior a cinc.<sup>1164</sup> El Dret penal és per a von Liszt, “la barrera

---

<sup>1160</sup> VON LISZT, F., *Tratado de Derecho penal*, ob. cit., vol. II, pàg 26.

<sup>1161</sup> VON LISZT, F., *Informe al Día de los Juristas de 1902*, citat per ROXIN, C., en *Problemas básicos del derecho penal*, traducció i notes de Diego-Manuel Luzón Peña, Editorial Reus, Madrid, 1976, pàg 66.

<sup>1162</sup> DE RIVACOVA, M., “Franz Von Liszt y el Programa de Marburgo”, pròleg a ROXIN, *La idea de fin en el Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 14 i 15.

<sup>1163</sup> Vid. VON LISZT, F., *Tratado de Derecho penal*, ob. cit., vol. II, pàg. 35 i 36; i el mateix autor, *La idea de fin en el Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 114 i 115.

<sup>1164</sup> En relació a aquesta i la resta de penes a imposar a cada classe de delinqüents, vid. VON LISZT, F., *Tratado de Derecho penal*, ob. cit., vol. II, pàgs. 16 a 23; i del mateix autor, *La idea de fin en el Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 115 a 126.



infranquejable de la política criminal”,<sup>1165</sup> perquè en ell es consagren les essències constitucionals de la seguretat individual (la llibertat) que no poden ser atacades per la seguretat general, i és, també, la Carta Marga del delinqüent, perquè li garanteix el dret a ser castigat sols si es donen els pressupòsits legals i dins dels límits legals.<sup>1166</sup>

Precisament pel seu eclecticisme, per respectar la pena i no rebutjar a la culpabilitat, la teoria de von Liszt va ser la més influent, va tenir un impacte important en les teories penals i en les reformes de signe polític criminal.<sup>1167</sup>

### e) La Defensa Social i la Defensa Social Nova

Després de la Segona Guerra Mundial, es va reiniciar a Europa un moviment entre neocorreccional i neopositivista, basat en el tractament dels penats sota el lema de la defensa social, concebuda no ja com a protecció del cos social enfront del delinqüent, al qual se sacrifica en vistes a l’interés general, sinó com a defensa del delinqüent enfront d’una societat que l’ignora i no s’esforça en comprendre’l, el qual és necessari si es vol resocialitzar el delinqüent i, així, al mateix temps, beneficiar la societat. En realitat la Defensa Social és una manifestació històrica i singular del moviment que iniciaren al final del segle XIX Prins, van Hammel i von Lizst.

Filippo Gramatica va fundar en Gênes el Centre d’Estudis de Defensa Social l’any 1945 i dos anys després, el 1947, va participar en qualitat

---

<sup>1165</sup> Von Liszt va definir la política criminal com “el contingut sistemàtic de principis garantits per la investigació científica de les causes del delictes i de la eficàcia de la pena, segons els quals l’Estat dirigeix la lluita contra el delictes, mitjançant la pena i les seues formes d’execució”, i li va atribuir com a funcions principals: “crítica de la legislació penal vigent i observació dels seus resultats” i “proposicions per a la reforma del Dret penal actual”. VON LISZT, F., *Tratado de Derecho penal*, ob. cit., vol. II, pàgs. 56 i 57.

<sup>1166</sup> Vid. VON LISZT, F., *Tratado de Derecho penal*, ob. cit., vol. II, pàg 24, 64 i 65.

<sup>1167</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Introducción a las Bases del Derecho Penal*, ob. cit., pàg. 56; CÓRDOBA RODA, J. - RODRÍGUEZ MOURULLO, G. - DEL TORO MARZAL, A. - CASABÓ RUIZ, J.R., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. II, pàgs. 5 i 6; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 283.

de director d'aquell centre al Congrés Internacional de Dret Penal celebrat a Ginebra (Suïssa), en el qual va exposar el seu programa d'estudi de la personalitat de la persona delinqüent, tot afirmant que aquesta en dur a terme la seua acció demostra uns indicis subjectius de manca de responsabilitat social o de personalitat antisocial, indicis que són emprats com a fonament per a la intervenció estatal, intervenció que segons l'italià no hauria de consistir en l'aplicació d'una pena sinó d'una mesura educativa curativa adaptada a personalitat de qui infringeix la llei. L'italià va tornar a insistir en aquesta idea en Primer Congrés Internacional de Defensa Social, celebrat en 1947 a San Remo (Itàlia), en el qual el tema principal tractat va ser la transformació del sistema penal i penitenciari en sistema educatiu i curatiu dirigit a la personalitat de la persona delinqüent, en benefici d'aquesta i de la societat.<sup>1168</sup>

Segons l'Italià la finalitat principal del sistema jurídic ha de ser aconseguir l'ordre o defensa social (finalitat objectiva o reflex útil) i la millora de la societat a través de l'adaptació, la millora i, en termes generals, la socialització o adaptació dels individus a la vida social (com a finalitat dominant, directa i substancial del sistema jurídic). Tot partint de la convicció que l'Estat no té dret a castigar sinó el deure d'orientar la seua funció cap a l'eliminació de les causes del malestar de la persona en la societat (exògenes i endògenes) i dels estats psicològics interns o motius, així com de socialitzar-la, afirmava que la defensa social representa la negació del dret a castigar i la presentava com un sistema jurídic substitutiu del Dret penal.<sup>1169</sup>

---

<sup>1168</sup> En el Congrés de San Remo també es va plantejar la necessitat que s'acolliren internacionalment els principis de la Defensa Social, el qual va passar l'any 1948, en establir-se la secció de Defensa Social de les Nacions Unides, la qual va definir el seu objecte com "la prevenció del delictes i el tractament dels delinqüents". Per Resolució 155 C (VII) del Consell Econòmic i Social, l'Organització de les Nacions Unides assumeix l'any 1948 la direcció de l'activitat internacional en relació a la prevenció i el tractament dels delinqüents. Vid. *Revista Internacional de Política Criminal*, ONU, núm. 3, gener 1953.

<sup>1169</sup> Vid. GRAMATICA, F., *Principios de defensa social*, traduït per Jesus Muñoz Núñez de Pardo i Luis Zapata Aparicio, Editorial Montecorvo S.A., Madrid, 1974, pag 39 i ss, 57 i ss, 133 i ss, 163 i ss, 177 i ss, 203 i ss, 219 i ss, 251 i ss; del mateix autor, "Tres puntós de la Defensa Social", en *Revista di Difensa Sociale*, any III, núm. 3-4, 1949.

Gramatica rebutjava als tres conceptes o institucions base del Dret penal: responsabilitat, delictes i proporcional. L'italià afirmava la necessitat d'abolir la noció de responsabilitat penal, referida al fet, i d'instaurar un concepte més ampli i en relació amb la realitat humana i social, el de la sociabilitat o antisociabilitat del subjecte; no parlava de delictes sinó d'acció o omissió prevista per la llei com índex d'antisocialitat, de conducta a través de la qual el subjecte posa en evidència indicis d'antisocialitat; i d'altra banda, creia que a través de la pena entesa com a mitjà d'atemoriment i càstig que reposa en criteris matemàtics no podia aconseguir-se la qual havia de ser la finalitat principal del sistema jurídic i que, per tant, calia substituir-la per les mesures de defensa social adaptades al subjecte en concret, en relació a la seua personalitat i no al dany causat. Segons ell el lema de la Defensa Social era "ja no una pena per a cada delictes sinó una mesura per a cada persona".<sup>1170</sup> I per a saber quina mesura concreta s'adapta a la personalitat d'una persona caldria, segons ell, conèixer bé a la persona, per això que creia que el procediment no ha d'acabar amb la declaració de la culpabilitat sinó que ha de continuar fins que es dona per finalitzada l'execució. En la primera part del procediment es decidiria si la persona ha realitzat una conducta prevista per la llei com a índex d'antisocialitat. En la segona part, un cos col·legiat, constituït per magistrats, metges i components del consell del patronat de la circumscripció del lloc de l'execució, decidiria, en base als coneixements adquirits a través d'una observació prèvia, tant la naturalesa com la durada de la mesura. El mateix cos col·legiat podria decidir, fins i tot, no aplicar cap mesura a una persona que ha comés una acció o omissió prevista per la llei com a índex d'antisocialitat però que, subjectivament, no demostra signes d'antisocialitat; o suspendre l'execució de la imposada, si la persona demostra haver adquirit novament la sociabilitat; o substituir la mesura imposada per una altra, si no serveix per a assolir els seus fins; o concedir la llibertat. L'obra de socialització de l'individu començaria, segons ell,

---

<sup>1170</sup> Per a demostrar que eliminada la pena, les mesures de defensa social serien suficients per assolir els objectius marcats, Gramatica va citar les previstes en aquella època en les legislacions penals de la majoria dels països. Vid. GRAMATICA, F., *Principios de defensa social*, ob. cit., pags. 39 i ss, 57 i ss, 133 i ss, 163 i ss, 177 i ss, 203 i ss, 219 i ss, 251 i ss. En realitat Gramatica es va limitar a reproduir l'esquema realitzat per ANCEL, M., en *Las medidas de seguridad en materia criminal*, Melun, 1950.

a partir del moment de l'observació i la imposició de la mesura, i s'allargaria al llarg de l'execució, que seria la tercera part del procediment.<sup>1171</sup>

Les mesures curatives i educatives que proposava imposar eren les següents: privatives de la llibertat i consistir en internament dels alcoholics, toxicòmans, sodòmics, psicòpates o alienats en centres de tractament o de treball, o en l'internament dels menors i joves en reformatoris, presons escola o establiments d'educació vigilada; restrictives de la llibertat i consistents, per exemple, en la *probation*, la llibertat vigilada, el treball obligatori en empreses públiques, la vigilància policial o d'òrgans especials, la vigilància dels alcoholics, la llibertat condicional vigilada i l'educació dels vagabunds;<sup>1172</sup> o no restrictives de la llibertat, com podria ser la condemna condicional, la llibertat a prova o amb promesa de bona conducta i el patronat.<sup>1173</sup>

Cal tenir en compte, igualment, i per últim, que juntament a les mesures curatives i educatives a imposar als antisocials Gramatica en preveia d'eliminatòries i també unes altres de tipus preventiu. Aquestes últimes s'imposarien a persones que amenacen en cometre un delictes perillós per a un tercer i recorden a les mesures predelictuals proposades pels positivistes italians. Aquestes mesures podien ser: privatives de llibertat; privatives d'altres drets, consistents, per exemple, en la prohibició d'acudir a determinats llocs, el cessament en el càrrec públic, la prohibició d'exercitar determinades professions, la prohibició de comprar begudes alcohòliques o la pèrdua de la pàtria potestat; de tipus físic, com ara la castració o esterilització; o de tipus patrimonial, com podrien ser el cessament d'activitats, la caució de bona conducta i la confiscació. Les mesures eliminatòries podien ser: privatives de la llibertat i consistir en una reclusió o un internament en establiment especial dels delinqüents

---

<sup>1171</sup> Vid. GRAMATICA, F., *Principios de defensa social*, ob. cit., pags. 339 i ss.

<sup>1172</sup> Tractant-se de menors i joves proposaven la *probation*, la llibertat vigilada, un arrest durant el cap de setmana, la semilibertat, l'internament en un *Youth Hostel* o en un institut de beneficiència, o l'assignació a una família.

<sup>1173</sup> Tractant-se de menors o joves, proposava l'admonició o reprensió, els càstigs corporals, l'ajornament de la sentència i la consigna a la família, amb o sense caució.

habituals o reincidents; o restrictives de la llibertat i consistir en un desterrament, l'expulsió d'estrangers, prohibició de residència o imposició de residència.<sup>1174</sup>

No totes les persones que se sumaren al moviment de Defensa Social compartien al peu de la lletra les idees de Gramatica però açò en un principi no va ser un problema. L'any 1949, durant el Segon Congrés Internacional de Defensa Social celebrat a Lieja (Bèlgica), es va decidir crear la Societat Internacional de Defensa Social,<sup>1175</sup> amb un consell directiu format per Filippo Gramatica, Marc Ancel i Jean Gravel,<sup>1176</sup> i que aglutinava, com va explicar Ancel, criminalistes inquiets que compartien el propòsit de promoure una reforma penal humanitària i d'acord amb els ensenyaments de la ciència. S'estava implantant una política social activa i preventiva que tenia com a objecte la protecció de la societat i del delinqüent, dissenyada per a assegurar que aquest reba el tractament adequat al seu cas individual. El problema va aparèixer durant el Tercer Congrés Internacional de Defensa Social, celebrar l'any 1954 a Amberes (Bèlgica), en el qual havien de determinar-se els principis clau de la doctrina nova.<sup>1177</sup> Va ser llavors quan van començar a sortir les divergències entre dues concepcions de la política criminal de defensa social: la defensada per Gramatica, que es pot qualificar de més radical, i una altra que és més moderada i que té com a representant principal a Ancel.<sup>1178</sup> Ancel

---

<sup>1174</sup> Vid. GRAMATICA, F., *Principios de defensa social*, ob. cit., pàgs. 99, 291, 292 i 293.

<sup>1175</sup> El tema principal a tractar al Congrés era, tanmateix, el problema de la responsabilitat humana des del punt de vista dels drets de la societat en relació als drets de l'home.

<sup>1176</sup> Gramatica era el President del Comité Directiu i Marc Ancel i Jean Gravel els vicepresidents.

<sup>1177</sup> El tema central del Congrés d'Amberes era la individualització de la sentència judicial i la seua execució, però també es pretenia elaborar els principis clau de la doctrina nova.

<sup>1178</sup> En relació al pensament de Marc Ancel (i les diferències entre ell i Gramatica), a més de les obres d'aquest que a continuació es citaran, vid., BERISTAIN, A., "Estructuración ideológica de la nueva defensa social", en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, vol. 14, núm. 3, 1961, pàgs. 409 a 432; NIN DE CARDONA, J. M., "La nueva defensa social (un movimiento de política humanista. Consideraciones sobre un libro de Marc Ancel)", *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, vol. 19, núm. 3, 1966, pàgs. 265 a 273; VOUYOUCAS, C., "Pasado, presente y futuro de la Sociedad Internacional de Defensa Social por

estava d'acord amb Gramatica en què la política criminal “ha d'estar en el successiu completament orientada cap al tractament del delinqüent, però aquest tractament forma part d'una acció general de protecció social que constitueix un aspecte primordial de la lluita contra la criminalitat”,<sup>1179</sup> però a diferència de la de l'italià, la concepció de política criminal de defensa social d'Ansel no s'oposa al Dret penal com a tal. Segons el francès, “mantenir la defensa social al quadre de la ciència penal [...] és una tasca que no ha de ser mai perduda de vista”.<sup>1180</sup> La defensa social segons ell suposa, abans que res, una concepció general del Dret penal que tendeix no a penar la culpa i sancionar amb un càstig la violació constant d'una regla legal, sinó a protegir la societat contra les empreses criminals.<sup>1181</sup> Ansel no va pretendre lliurar-se dels conceptes de delictes, responsabilitat i pena, però entenia que aquestes nocions havien de patir una desjudicialització. La defensa social no pretén prescindir de l'element jurídic sinó esmenar-lo, objectivar-lo, omplir-lo de contingut i realitat

---

una Política Criminal humanista”, en ARROYO ZAPATERO, L.A. – BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I.(Dir.), *Homenaje al DR. Marino Barbero Santos*, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha – Ediciones Universidad Salamanca, 2001, vol. I, pàgs 779 a 787; JIMÉNEZ DE ASÚA, L., *Tratado de Derecho penal*, quarta edició, Editorial Losada, Buenos Aires, 1962-1977, vol. II, pàg 109 a 120; MUÑAGORRI, I., *Sanción penal y política criminal. Confrontación con la Nueva Defensa Social*, Biblioteca Jurídica de autores españoles y extranjeros, Reus S.A., 1977; BERISTAIN, A., *Cuestiones penales y criminológicas*, Instituto Editorial Reus S.A., Madrid, 1979; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàgs. 425 a 427; FEIJOÓ SÁNCHEZ, B., “Las teorías Clásicas de la Pena”, cit., pàgs. 396 i ss; RODRIGUEZ MOURULLO, G., “Significado político y fundamento ético de la pena y de la medida de seguridad”, en *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, núm. 219, 1965, pàgs. 769 i ss.; JORGE BARREIRO, A., “Consideraciones en torno a la nueva defensa social y su relevancia en la doctrina y la reforma penal alemana”, en *Ensayos Penales*, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1974, pàgs. 226 i ss.

<sup>1179</sup> ANCEL, M., *La defense sociale nouvelle (Un mouvement de Politique criminelle humaniste)*, segona edició, Ed. Cuyas, Paris, 1971, pàg. 273. Aquesta obra està publicada en castellà: *La Nueva Defensa Social (Un movimiento de política criminal humanista)*, traducció de Francisco Blasco Fernández de Moreda i Delia García Daireux. Supervisió de l'edició espanyola d'Enrique R. Afralión, La Ley, Buenos Aires, 1961.

<sup>1180</sup> ANCEL, M., *La defense sociale nouvelle (Un mouvement de Politique criminelle humaniste)*, ob. cit, pàssim.

<sup>1181</sup> Vid. ANCEL, M., *La defense sociale nouvelle (Un mouvement de Politique criminelle humaniste)*, ob. cit., pàg. 202.

humana, tot abandonant els conceptes teòrics i abstractes vells de les ficcions jurídiques.

Així, el francès admetia l'existència quotidiana del crim però no el concepte clàssic de delicte. Creia que el penalista ha d'enfrontar-se al crim sense cap classe de prejudicis o conceptes abstractes: ni en observar-lo, ni en prevenir-lo ni en condemnar-lo. El delicte ha de ser estudiat des d'una postura paradògica: summament realista i summament espiritual. S'han de considerar les seues circumstàncies amb realisme, és a dir, les causes del comportament, els influxos hereditaris, ambientals, polítics, biopsicològics, etc., i a la vegada cal penetrar en l'esperit del delicte, és a dir, considerar la dinàmica interna d'aquest. Cal prescindir de tot apriorisme i utilitzar tots els mitjans d'investigació que les ciències i arts humanes modernes ens ofereixen per a la detecció, investigació, prevenció i terapèutica del crim. El delicte ha de ser considerat en funció de les condicions subjectives i ambientals del delinqüent, que passa a ocupar el centre de tota l'atenció de la Defensa Social Nova, i també ocasió per a estudiar i corregir la seua personalitat i medi social en què viu.

Quant a la responsabilitat, Ancel rebutjava a la responsabilitat moral i jurídica com a base del judici i de la pena per considerar-la una ficció abstracta, però admetia la responsabilitat social o, millot dit, el sentiment subjectiu de responsabilitat, al qual li concedia una importància capital en la reeducació del delinqüent. Per a ell la responsabilitat consistiria essencialment en un sentiment íntim i col·lectiu que ha de ser utilitzat racionalment per als fins de la justícia social i en una acció decidida de protecció anticriminal. Sobre aquest concepte repensat de la responsabilitat penal reposa completament la Defensa Social Nova, en ell veu el signe i el mitjà de la seua acció protectora de la societat i de l'individu.<sup>1182</sup>

I en relació a la pena, a la qual no rebutjava, deia que abans de recórrer a ella, per a reduir les ocasions perilloses de delictes futurs, l'Estat havia d'adoptar precaucions profilàctiques socials, com prestar assistència als vagabunds, lluitar contra la prostitució, promoure

---

<sup>1182</sup> Vid. ANCEL, M., "Responsabilité et defense social", en *Revue de Science Criminelle et Droit Penal Comparé*, 1959.

campanyes a favor de la vivenda, atendre a la infantesa abandonada i garantir-li una educació, etc. Si no obstant aquestes precaucions es produïa algun delictes, i sols llavors, s'imposaria una pena, la qual, en tant que "reacció enfront del crim", és plantejada com una "acció social de tractament", o "acció sistemàtica de socialització de l'individu".<sup>1183</sup> El tractament, tanmateix, segons Ancel, no pot ser imposat coactivament, ha de ser un oferiment i no una imposició. L'autor parlava del "dret a la resocialització".<sup>1184</sup>

Amb les persones que rebutjaren a ser resocialitzades es procediria igual que amb les reincidents incorregibles i les anormals incurables, a les quals aconsellava imposar no una pena sinó una mesura de seguretat. Igual que no rebutjava a la pena, Ancel tampoc va rebutjar a la mesura de seguretat, sinó que pretenia integrar les dues en un sistema unitari de sancions. I en els casos referits no s'imposaria una pena perquè la resocialització s'entenia impossible. A aquests se'ls imposaria una mesura postdelictual segregativa, però de tipus humanitari, ja que la Defensa Social Nova pretenia evitar crueltats indignes i que les penes i les mesures de seguretat, així com tot tractament del delinqüent, foren humanes.<sup>1185</sup>

El jutge decidiria la pena o mesura a imposar tenint en compte la personalitat de l'autor però també les circumstàncies de l'acte i els antecedents d'aquell, per al qual caldria obtenir un coneixement complet de l'encausat, en relació a la seua constitució biològica, reaccions psicològiques, situació social, etc. Segons el francès el problema no és ja, almenys en la fase de la sentència, garantir que l'innocent no serà objecte d'una persecució injustificada, sinó en determinar pels mitjans més científics el mètode de tractament millor

---

<sup>1183</sup> ANCEL, M., "Droit pénal classique et défense sociale", en *Revue Pénal Suisse*, 1965, pàg. 13.

<sup>1184</sup> ANCEL, M., "La nación de tratamiento en las legislaciones penales vigente", cit., págs. 498 i 499.

<sup>1185</sup> Una de les qüestions que més va interessar als assistents als Congressos de Defensa Social va ser la de desterrar l'ús de mitjans que violaven la dignitat de la persona, des del narcoanàlisi, l'esterilització i la castració fins les penes torturoses. Vid. BERISTAIN, A., "Estructuración ideológica de la nueva defensa social", cit., pàg. 426, nota 56; JIMÉNEZ DE ASÚA, L., *Tratado de Derecho penal*, vol. II, ob. cit., pàgs 299 a 301.



per a qui ha comés un acte delictiu, a fi d'aplicar-li un procediment real i eficaç de resocialització, que és allò que realment importava. Segons Muñagorri “és destacable l'interés especial que per a la Defensa Social Nova té la fase d'execució en tant que suposa, tal vegada, la major dimensió pràctica de la sanció, o almenys la més comprovable. Per açò, els autors defensistes han dedicat nombrosos estudis a la seua investigació, preocupats per les repercussions que l'execució té directament sobre qui s'aplica i sobre el cos social en general”.<sup>1186</sup> Ara bé, açò no vol dir que Ancel defensara que la sentència quedara totalment oberta a la interpretació dels executors en allò referent a la durada de la sanció, ni tampoc que els límits quedaren indeterminats o foren modificables en el curs de l'execució, perquè rebutjava a la sentència totalment indeterminada, defensant l'establiment en la llei del límit màxim de durada.<sup>1187</sup> Advertia, igualment, que l'organització del tractament “si ha de fer-se en funció de la persona i amb el desig d'assegurar la protecció, no podrà realitzar-se més que en un sistema de legalitat”.<sup>1188</sup>

Al Congrés d'Amberes la tendència moderada d'Ancel va ser la qual es va imposar. Les dues reunions preparatòries del Congrés, celebrades una a San Marino i l'altra a Caracas, van ser crucials per al canvi que va prendre el moviment a partir de 1954. En el programa mínim de la societat elaborat aquell any la postura expressada era la moderada. Segons Ancel “la redacció d'aquest programa tenia per objecte reaccionar contra les posicions de certs adherits jutjades com excessives”.<sup>1189</sup> El Quart Congrés Internacional de Defensa Social celebrat a Milà, Itàlia, l'any 1956, i els Congressos celebrats a Estocolm l'any 1958 i a Belgrad l'any 1961 confirmaren aquest canvi de direcció. En realitat és des de llavors es parla de Defensa Social Nova, encara que, en opinió de Jiménez de Asúa, l'etiqueta de “nova” afegida a l'escola originària de la Defensa Social no aconsegueix

---

<sup>1186</sup> MUÑAGORRI, I., *Sanción penal y política criminal. Confrontacion con la Nueva Defensa Social*, ob. cit., pàgs. 133 i 134.

<sup>1187</sup> Vid. MUÑAGORRI, I., *Sanción penal y política criminal. Confrontación con la Nueva Defensa Social*, ob. cit., pàgs. 142 i 143.

<sup>1188</sup> ANCEL, M., *L'individualisation des mesures prises a regard du délinquant*, Cujas, París, 1954, pág. 14.

<sup>1189</sup> ANCEL, M., *La defense social nouvelle (Un mouvement de Politique criminelle humaniste)*, ob. cit, pàg 110.

diferenciar-la de les teories subjectivistes velles que oculten un Dret penal d'autor fracassat.<sup>1190</sup>

Encara que no s'hagen acceptat tots els postulats de la Defensa Social Nova i que aquesta no ha estat absent de crítiques, la repercussió que van tenir algunes de les seues idees va ser molta i molt gran, tanta que fins i tot hi ha qui diu que aquella va donar l'empenta definitiva a la codificació internacional de l'ideal resocialitzador i el tractament penitenciari individualitzat. Altres, en canvi, expliquen que açò es deu a la pressió exercida pels Estats Units, ansiosos per estendre el seu model de justícia penal i la seua forma d'entendre el tractament rehabilitador a altres països. Ningú ignora, deia Jiménez de Asúa, “que l'organisme internacional amb seu a Nova York està dominat pels anglosaxons, i més concretament pels nord-americans”.<sup>1191</sup> En termes semblants s'expressa Zysman Quirós, segons el qual, els Estats Units, a causa de la seua hegemonia econòmica, política i cultural, van aconseguir marcar de manera apreciable l'agenda de molts organismes internacionals, i també, per tant, la de les investigacions i polítiques penals de països diversos, com pot apreciar-se en els congressos successius per a la prevenció del delictes i tractament de la delinqüència, celebrats des de 1955 al marc de les Nacions Unides.<sup>1192</sup> Amb independència de crec que aquests autors tenen raó, no pot negar-se la importància del Moviment de la Defensa Social, sobretot de la Defensa Social Nova, en el reviscolament a Europa del pensament de la prevenció especial i, més concretament de la resocialització.

---

<sup>1190</sup> Vid. JIMÉNEZ DE ASÚA, L., *Tratado de Derecho penal*, ob. cit., vol. II, pàgs. 114 i 115. En el mateix sentit, MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 29.

<sup>1191</sup> JIMÉNEZ DE ASÚA, L., *Tratado de Derecho penal*, ob. cit., vol. II, pàg. 119.

<sup>1192</sup> Vid. ZYSMAN QUIRÓS, D., *Justificación del Castigo e Inflación penal*, consultat online: <http://goo.gl/U4Z9tZ>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

### 2.3.3. *Excursus: L'ideal resocialitzador als Estats Units d'Amèrica del Nord*

L'ideal resocialitzador al món anglosaxó, sobretot als Estats Units d'Amèrica del Nord, va arrelar abans i en mesura major que a Europa continental, i en relació a açò val a dir, en primer lloc, a més que la idea de reforma els delinqüents apareix juntament a les primeres penitenciaris,<sup>1193</sup> que l'any 1870 un grup d'experts en matèria penal i penitenciària es reuniren en el *National Congress on Penitentiary and Reformatory Discipline*, celebrat a Cincinnati, per tal de desenvolupar una penologia nova. Aquells arribaren a la conclusió que la finalitat principal que havia de recercar-se a través de la pena privativa de la llibertat és la reforma del condemnat i que una bona forma per a estimular la seua correcció i millora era a través de l'establiment d'un sistema penitenciari progressiu i de la sentència indeterminada.<sup>1194</sup>

En realitat l'element decisiu de les propostes politicocriminals noves va ser la sentència indeterminada. El fet que a través del sistema progressiu els condemnats pogueren avançar la data del seu alliberament, amb l'accés a la llibertat condicional, era bo per a estimular la seua correcció però no suficient. Es va creure més recomanable que els jutges no pronunciaren en les seues sentències un temps fixe o determinat de privació de la llibertat sinó que el temps

---

<sup>1193</sup> Com apunten Cullen i Gendreau, “la paraula penitenciària en si mateixa sugereix que la presó no havia de ser un lloc per al mer enmatzenament dels delinqüents, ni tampoc per a impartir-los el seu càstic merescut, sinó que l'experiència de l'empresonament havia de transformar el seu esperit i hàbits de viure” – objectiu aquest que va intentar aconseguir-se a través de religió i el treball, tot incorporant-se de vegades l'educació com a ingredient de la recepta correccional. Vid. CULLEN, T. – GENDREAU, P. “Evaluación de la rehabilitación correccional: política, práctica y perspectivas”, en *Justicia Penal Siglo XXI. Una selección de Criminal Justice 2000*, National Institute of Justice (U.S. Department of Justice), Edició de Rosemary Barberet & Jesús Barquín, Granada, 2006, pàg. 280. El mateix article, en anglès: “Assessing Correctional Rehabilitation: Policy, Practice, and Prospects”, *Criminal Justice 2000, vol. 3: Policies, Processes, and Decisions of the Criminal Justice System*, National Institute of Justice, U.S. Department of Justice, Washington, D.C., 2000, pàgs. 108 i ss.

<sup>1194</sup> Vid. WINES, E.C., “Declaration of principles adopted and promulgated by the congress”, en *Transactions of the National Congress on Penitentiary and Reformatory Discipline*, Weed Parsons & Company, Albany, New York, 1871, pàgs. 541 i 542.

que havia de durar la condemna es determinara en la fase executiva de la pena. La primera llei de sentència indeterminada es va dictar a l'Estat de Nova York l'any 1877 i va ser especialment assajada al reformatori d'Elmira. A partir d'aquesta norma molt aviat es va legislar en altres estats nord-americans de manera similar, i amb açò la sentència indeterminada es va generalitzar ràpidament. Al Congrés Penitenciari Internacional celebrat a Washington l'any 1910 la proposta indeterminista va triomfar definitivament. En qualsevol cas, cal de tenir en compte que la sentència no era totalment indeterminada sinó que s'establiren lleis que fixaven un límit màxim de pena per a cada delictes, normalment molt alt, o un límit màxim molt elevat i un mínim molt reduït, amb el qual es deixava un marge ampli de discrecionalitat al jutge, el qual, a més, no condemnava a una quantitat precisa de pena sinó que ho feia, per exemple, a una pena de presó d'un a sis anys de durada.<sup>1195</sup>

Cal tenir en compte, a més, que tot i que els participants en el Congrés de Cincinnati de 1870 tenien uns coneixements de la conducta humana molt rudimentaris i que, en consonància amb les creences de l'època, partien del convenciment que el delinqüent era una persona sense moral, que no havia estat exposada a la religió i al treball, amb el pas del temps, concretament a partir de la dècada de 1890 els

---

<sup>1195</sup> En relació a la implantació de la sentència indeterminada, vid., ROTHMAN, D. J., *Conscience and Convenience: The Asylum and Its Alternatives in Progressive America*, Little, Brown and Company, Boston, 1980, pàgs 553 i 554; CULLEN, T. – GILBERT, K. E., *Reaffirming rehabilitation*, Anerson Publishing Co., Cincinnati, Ohio, 1982, pàg 13; TONRY, M., “Reconsidering Indeterminate and Structured Sentencing”, en *Sentencing & Corrections. Issues for the 21st Century*, núm. 2, 1999, pàgs. 3 a 5. Entre la doctrina no anglosaxona s'han referit a aquesta qüestió, per exemple: GARCÍA ARÁN, M., *Los criterios de determinación de la pena en el derecho español*, ob. cit., pàgs. 67 i ss.; SILVA SÁNCHEZ, J.M., “La finalidad resocializadora del Derecho penal”, en *Cuadernos jurídicos*, núm. 9, 1993, pàgs. 31 i 32; LARRAURI PIJUÁN, E., “Control del delito y castigo en Estados Unidos”, en la *Revista Jueces para la Democracia*, núm. 32, 1998, pàg. 85; ZYSMAN QUIRÓS, D., *Las Federal Sentencing Guidelines de los Estados Unidos. Un estudio socio-jurídico de la historia, funcionamiento de implicancias del régimen norteamericano federal de determinación de las penas*, Treball d'investigació dins del marc del doctorat en Dret, especialitat Sociologia Jurídicopenal, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2002, pàg. 18; RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Política Criminal y Sistema Penal. Viejas y nuevas racionalidades punitivas*, ob. cit., pàg 95.

descobriments de les ciències socials, que s'havien desenvolupat de manera significativa i estaven promovent una comprensió més acadèmica i secular del comportament, seran acollits per aquells i altres reformadors, perquè proporcionaven una visió més profunda de les causes que duïen a una persona a delinquir i perquè si es coneixien les causes exactes del comportament criminal seria possible intervenir sobre elles per aconseguir el propòsit de reforma.<sup>1196</sup> Aquest matrimoni entre la penologia nova i la criminologia positivista va donar lloc a un paradigma nou, el paradigma de la resocialització o de la rehabilitació, com allí l'anomenen.<sup>1197</sup>

No obstant això, la rehabilitació no era l'únic objectiu recercat perquè, com apunta Garland, “el caràcter individualitzant, indeterminat i, en gran mesura, discrecional de les instàncies correccionalistes atorgava a les autoritats del sistema penal grans marges de maniobra en el tractament dels delinqüents condemnats o dels joves que necessitaven ajuda. Es podia mantenir privats de llibertat per períodes prolongats a delinqüents identificats com a perillosos, reincidents o incorregibles”.<sup>1198</sup> No es rebutjava, per tant, a la inoqüització com a finalitat de la pena. El paradigma de la rehabilitació partia d'un axioma bàsic: les mesures penals havien de ser intervencions destinades a la rehabilitació en lloc de càstigs negatius, retributius; i tenia components diferents interrelacionats: en primer lloc, es va abraçar la creença que el delicte és causa d'una sèrie de factors psicològics i socials; en segon lloc, que per a prevenir delictes futurs cal actuar sobre les causes concretes que expliquen el comportament criminal; en tercer lloc, que per a aconseguir-ho cal aplicar un tractament individualitzat; i, per últim, que perquè aquest tractament tinga èxit cal que les penes no s'imposaren en funció del delicte comés

---

<sup>1196</sup> Vid. ROTHMAN, D.J., *Conscience and convenience: The asylum and its alternatives in progressive America*, ob. cit.; CULLEN, T. – GENDREAU, P. “Evaluación de la rehabilitación correccional: política, práctica y perspectivas”, en *Justicia Penal Siglo XXI. Una selección de Criminal Justice 2000*, ob. cit., pàgs. 282 i 283.

<sup>1197</sup> Vid. ALLEN, F. A., *The borderland of criminal justice: Essays in law and criminology*, University of Chicago Press, Chicago, 1964, citat en CULLEN, T. – GENDREAU, P. “Evaluación de la rehabilitación correccional: política, práctica y perspectivas”, cit., pàg. 283.

<sup>1198</sup> GARLAND, D., *La cultura del control. Crimen y Orden Social en la Sociedad Contemporánea*, ob. cit., pàgs. 82 i 83.

sinó en funció de les circumstàncies i necessitats individuals de cada delinqüent, i que la seua durada no s'establisca en el moment de la condemna sinó que depenga del temps que tarde el condemnat en ser corregit.<sup>1199</sup> En relació a les causes que expliquen el delicte, cal tenir en compte que tot i que al començament del segle XX el coneixement científic va donar lloc a diferents teories que aspiraven a sufocar el problema de la delinqüència i que apuntaven causes diferents del comportament criminal, que encara que les perspectives biològica,<sup>1200</sup>

---

<sup>1199</sup> En relació al paradigma de la rehabilitació als Estats s'han consultat les següents publicacions: ALLEN, F. A., *The borderland of criminal justice: Essays in law and criminology*, ob. cit.; ROTHMAN, *Conscience and convenience: The asylum and its alternatives in progressive America*, ob. cit.; MENNINGER, K.A., *The crime of Punishment*, ob. cit.; BARNES, H.E., *The story of Punishment*, segona edició, Patterson Smith, New York, 1972; GLASSER, I., "Prisoners of benevolence", en *Doing good : the limits of benevolence*, Pantheon Books, New York, 1978; BEAN, P., *Punishment. A Philosophical and Criminological Inquiry*, Martin Robertson, Oxford, 1981, pàgs. 86 i ss; ROTMAN, E., "Beyond Punishment", en DUFF, R. A. – GARLAND, D., (eds.), *A Reader on Punishment*, Oxford University Press, 1994, pàgs. 281 i ss.; CULLEN, T. – GENDREAU, P. "Evaluación de la rehabilitación correccional: política, práctica y perspectivas", cit., pàgs. 275 i ss; CULLEN, T. – GILBERT, K. E., *Reaffirming rehabilitation*, ob. cit.; FISHER-GIROLANDO, M., "Rehabilitation", i CULLEN, F. T. – SUNDT, J.L. - LEVRANT, S., "Correctional Rehabilitation", en BRYANT, C.D – ADLER, P. – ADLER, P. – CORZINE, J. (Eds.), *Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior, vol. 1: Historical, Conceptual, and Theoretical Issues*, Brunner-Routledge, Philadelphia, 2000, pàgs. 312 a 314 i 315 a 320, respectivament; DUGUID, S., *Can prison work? The prisoner as object and subject in modern corrections*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2000; GARLAND, D., *La cultura del control. Crimen y Orden Social en la Sociedad Contemporánea*, ob. cit.; CORNWELL, D.J., *Criminal Punishment and Restoratives Justice. Past, present and futur perspectives*, Waterside Press, Winchester, 2006, Capítol 5 "Reform and Rehabilitation: One Propositions or Two?", pàgs. 66 i ss.; HONDERICH, T., *Punishment. The Supposed Justifications Revised*, Pluto Press, London, 2006, pàgs. 112 a 125; EASTON, S. – PIPER, CH., *Sentencing and Punishment. The Quest for Justice*, segona edició, Oxford University Press, New York, 2008, pàgs. 406 a 412; BLOMBERG, T.G. – LUCKEN, K., *American Penology. A History of ontrol*, segona edició, Transaction Publishers, New Brusnswick – New Yersey, 2010, pàgs. 61 a 84 i 101 a 122; BONNIE, R.J. – COUGHLIN, A.M. – JEFFRIES, J.C. – LOW, P.W., *Criminal Law*, tercera edició, Thomson Reuters, New York, 2010, pàgs. 33 a 37.

<sup>1200</sup> Sota la influència de Cesar Lombroso i del naturalista Charles Darwin, la idea de la delinqüència com a malatia congètica o hereditària es va fer popular en alguns cercles acadèmics i polítics, i tot partint d'aquella idea es va defensar la necessitat d'esterilitzar els "idiotes" i "dèbils mentals". Aquesta creença va establir les bases del moviment eugenètic, també conegut com a darwinisme social, i va

sociològica<sup>1201</sup> i psicològica<sup>1202</sup> coexistiren, ho van fer amb graus diferents de popularitat i impacte, i que per aquella època la criminologia es recolzava fortament en la medicina psiquiàtrica i en la psicologia, tot centrant-se en els trets distintius dels individus delinqüents, en la seua personalitat patològica o caràcter criminal.<sup>1203</sup>

---

donar lloc l'aprovació de lleis que prohibien casar-ser als epilèptics, imbecils o dèbils mentals i que ordenaven l'esterilització dels malalts mentals per a d'evitar la transmissió de la malaltia a generacions futures. El primer Estat en aprovar una llei sobre el matrimoni va ser Connecticut l'any 1896, després ho van fer molts altres Estats. El primer Estat en dur a terme esterilitzacions va ser Indiana, l'any 1907, al qual el van seguir altres vint-i-tres Estats. Les lleis sobre esterilitzacions forçoses van plantejar dubtes de constitucionalitat però van ser ratificades per la Cort Suprema dels Estats Units l'any 1927 (cas Buck contra Bell). Al respecte vid., BLOMBERG, T.G. –LUCKEN, K., *American Penology. A History of ontrol*, ob. cit., pàgs. 68 i 69. Un informe favorable sobre els resultats de l'esterilització a Califòrnia, que va ser el qual va realitzar més esterilitzacions, publicat per Paul Popenoe, va ser citat pel govern nazi com a evidència que els programes massius d'esterilització eren factibles i humans, i quan els nazis van ser jutjats pels crims comesos als Judicis de Nuremberg, en acabar la Segona Guerra Mundial, van justificar aquelles practiques citant els Estats Units com a inspiradors. Les relacions entre els eugenistes dels Estats Units i els nazis són tractades en BLACK, E., *Eugenics and the Nazis, the California connection*, San Francisco Chronicle, 2003, i del mateix autor, *War Against the Weak, Four Wars Eight Windows*, New York, 2003, i per KÜHL, S., *The Nazi connection: Eugenics, American racism, and German National Socialism*, Oxford University Press, New York, 1994.

<sup>1201</sup> Entre les explicacions socials de la delinqüència trobem la defensada per Robert Hunter, el qual l'any 1896 va ser nomenat secretari d'organització del Consell d'Administració de Beneficiència de la ciutat de Chicago. Després es va traslladar a Nova York, on es va convertir en cap de la *University Settlement House* i l'any 1904 va publicar el seu llibre *Poverty: Social Conscience in the Progressive Era*. En base a les seues experiències a Chicago i Nova York, va afirmar que la majoria dels pobres no són individus immorals o patològics sinó simplement víctimes del capitalisme i que era la seua condició de pobres la qual els duia a delinquir. Vid. HURTER, R., *Poverty: Social Conscience in the Progressive Era*, Macmillan, New York, 1904; i BLOMBERG, T.G. – LUCKEN, K., *American Penology. A history of control*, ob. cit., pàgs. 69 i 70.

<sup>1202</sup> Es creia que la conducta delictiva, i la desviada en general, es pot atribuir a causes profundes subjacents, a conflictes inconscients, a experiències dinstants de la infantesa i traumes psicològics.

<sup>1203</sup> Vid. ROTHMAN, D. J., *Conscience and Convenience: The Asylum and Its Alternatives in Progressive America*, ob. cit.; BLOMBERG, T.G. – LUCKEN, K., *American Penology. A history of control*, ob. cit., pàgs. 68; GARLAND, D., *La cultura del control. Crimen y orden social en la sociedad contemporánea*, ob. cit., pàg 92 i 93.

Les explicacions psicològiques eren les més influents, i a banda de pels psicòlegs i psiquiatres, van ser ben acollides pels treballadors socials. Es veia la desviació criminal com quelcom que la persona no pot evitar, com una cosa a la qual no es podia resistir, com una malaltia. En paraules de Karpman: “hem de tractar-los (als delinqüents) com a malalts, perquè en tots els aspectes ho són. No té més sentit castigar a aquests individus pel seu comportament, respecte al qual no tenen control, que castigar a una persona per respirar per la boca a causa de la hipertròfia de les adenides [...] L’esperança dels elements més progressistes de la psicologia i la criminologia és que el guarda i el carceller siguin substituïts per l’infermer, i el jutge pel psiquiatra, que sols intentaran tractar de curar els individus en lloc de limitar-se a castigar-los<sup>1204</sup>”.

Ja no es tractava de curar l'ànima de les persones sinó de curar la seua personalitat patològica, i eren, per tant, principalment els psicòlegs i els psiquiatres els encarregats de determinar el tractament adequat i comunicar-ho als jutges perquè el determinaren en les sentències que dictaven, d'aplicar-lo i d'assegurar-se que efectivament es duia a terme. Com diu Garland, mentre que en un temps el principi rector havia estat *nullum poena sine crimen*, ara, en canvi, aquell era que no hi ha tractament sense diagnòstic i no hi ha sanció penal sense assessorament dels experts.<sup>1205</sup>

Amb tot, no estranya que als Estats Units el veritable objecte del coneixement criminològic i el preferit de la intervenció correccional durant un temps foren les persones que amb les seues accions posaven de manifest una personalitat patològica o un caràcter criminal i, per tant, la necessitat de ser tractades i corregides, és a dir, aquelles que cometien delictes greus, repetitius o irracionals. La resta de

---

<sup>1204</sup> KARPMAN, B., “Criminality, Insanity and the Law”, *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 39, núm. 5, 1949. Parèntesi afegit. En aquest treball es tracta el concepte del delinqüent del qual es partia i del tractament que se li donava, i es cita a Karpman, en: CRESSEY, D., “Limitations on Organization of Treatment in the Modern Prison”, en CLOWARD, R. – CRESSEY, D. (eds.), *Theoretical Studies in the Social Organization of the Prison*, Social Science Research Council, New York, 1960, pàg. 88; i DUGUID, S., *Can prison work? The prisoner as object and subject in modern corrections*, ob. cit., pàg 34.

<sup>1205</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 83 i 84.



delinqüents, aquells que cometien delictes ocasionals, oportunistes o motivats racionalment, no obstant això, eren considerats no delinqüents o lliures de qualsevol disposició delictiva real i, per tant, com no patien cap patologia, no podien ser tractats ni corregits, i precisament per això, no resultaven interessants per a la teoria criminològica i la pràctica penal. Aquests casos podien ser gestionats amb una intervenció mínima, amb advertències, amb multes o amb penalitats dissuasives sense un component processal, a més que per aquella època apareix la *probation*, institució que permet suspendre la condemna indefinidament. Mai no eren castigats amb una pena de presó. Aquesta pena va quedar reservada per als subjectes amb una personalitat patològica.<sup>1206</sup>

Amb el pas del temps les estructures bàsiques del discurs correccionalista van romandre intactes però les teories criminològiques desenvolupades dins d'aquest marc van anar canviant lentament. A les dècades de 1920 i 1930 els investigadors van començar a utilitzar mètodes estadístics nous, i a partir dels resultats obtinguts i de l'anàlisi multifactorial, van començar a veure el delicte com un efecte sobredeterminat de la privació social. Van descobrir que els individus amb trajectòries delictives i trets de personalitat més negatius eren aquells que amb més freqüència havien experimentat formes de privació múltiples. Els individus es tornarien delinqüents perquè havien estat privats d'un tractament adequat de la seua disposició psicològica anormal, d'una socialització familiar i d'oportunitats laborals, o d'una educació adequada. Aquest descobriment va fer que es produïsquen canvis en el tractament de rehabilitació. El model mèdic o terapèutic aplicat fins aquell llavors no es va abandonar, però es va combinar amb un altre, el model centrat en el benestar i en l'aprenentatge social.

Efectivament, des de la dècada de 1930, però sobretot a partir dels anys posteriors al fi de la Segona Guerra Mundial, la resposta comuna enfront del problema del delicte va consistir en l'aplicació d'un tractament professional individualitzat, que havia de consistir en oferir tractament mèdic en cas que el diagnòstic realitzat pels experts

---

<sup>1206</sup> Vid. GARLAND, D., *La cultura del control. Crimen y Orden Social en la Sociedad Contemporánea*, ob. cit., pàgs. 92 i 93.

mostrara que la persona havia delinquit a causa d'una patologia, o en oferir assessorament i ajuda per a millorar les habilitats socials, educació i formació professional si el diagnòstic dels experts mostrava que la causa que havia dut a la persona a delinquir era una socialització pobra i la manca d'habilitats de treball adequades. Garland fins i tot apunta que “el model mèdic de tractament era, en realitat, un punt de referència menys important que la idea de desenvolupament educatiu i suport del treball social”.<sup>1207</sup> Com ell, també Rotman opina que l'enfocament mèdic, que considerava el delinqüent com un malalt necessitat de tractament (obligatori) per a ser curat, era a la pràctica residual.<sup>1208</sup> Segons aquest autor el model rehabilitador que es va prioritzar va ser el basat en l'aprenentatge social, el qual assumeix que la capacitat d'acatar la llei pot ser apresada a través d'un procés d'interacció humana, que inclou la participació, l'intercanvi d'informació i de sentiments, i la preparació de la persona per a quanisca en llibertat, tot oferint-li la possibilitat de participar en programes educatius, formatius i laborals, i oferint-li assessorament per a millorar les habilitats socials. D'allò que es tractava, segons ell, era de convertir la presó tradicional en un centre per a la solució de problemes.<sup>1209</sup> Passa, però, que tot i ser cert que es va recórrer a programes nous de tractament com els indicats, també es va fer ús, en freqüència major o menor, entre altres, al tractament amb psicofàrmacs, als electroxocs i a les lobotomies, les quals, totes elles, deixaven en molts casos seqüeles irreversibles, físiques i psíquiques, i de vegades, a més d'imposar-se en contra de la voluntat dels condemnats, no s'utilitzaven per a curar-los sinó per a aconseguir la seua passivitat i submissió. Aquestes tècniques de tractament van continuar durant molt de temps, el qual va suscitar moltes crítiques que contribuïren a que el paradigma correccional entrara en crisi.

Val a dir, igualment, que la presó no era l'únic espai de tractament possible i que començarà a fomentar-se el tractament al si de la comunitat a través de la vinculació afectiva de caràcter prosocial amb individus o institucions i facilitant oportunitats, habilitats i reconeixements. Els recurs a institucions com la *probation* –

---

<sup>1207</sup> GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàg. 95.

<sup>1208</sup> Vid. ROTMAN, E., “Beyond Punishment”, cit., pàgs. 281 i ss.

<sup>1209</sup> Vid. ROTMAN, E., “Beyond Punishment”, cit., pàg 289.

equivalent a la condemna condicional— i la *parole* —equivalent a la llibertat condicional— es farà cada cop més freqüent, aquella principalment a partir de la dècada de 1950 i la *parole* a partir de la dècada de 1940. Massachusetts serà el primer Estat en acceptar la *probation*, primer per a menors i després per a adults, el seu exemple va ser seguit per la resta dels estats i, encara que va costar més que s'admetera suspendre l'execució de la pena a persones adultes, l'any 1956 tots els estats havien aprovat *adult probation laws* —Mississipi va ser l'últim Estat a fer-ho. La *parole* va ser adoptada per primera vegada a Nova York, l'any 1907, en 1927 sols quedaven tres estats per acollir-la —Florida, Mississipi i Virginia— i l'any 1942 tots els estats, i també el govern federal tenien un sistema de *parole*.<sup>1210</sup>

En la dècada de 1960 es dona un altre pas endavant en la consolidació de l'ideal resocialitzador. Amb l'objectiu d'estimular i ajudar les assemblees legislatives dels estats a realitzar un esforç per a posar al dia i estandarditzar les seues legislacions penals, l'any 1962 es va aprovar el *Model Penal Code* —en gestació des de l'any 1951— clarament orientat cap a principis utilitaris: es pretindrà dissuadir de la comissió d'un delictes, i en cas que aquest arribe a produir-se intentar que qui ha delinquit no torne a fer-ho, i importava principalment la correcció i reinserció social dels condemnats, encara que sense descartar-se la inoqüització de les persones considerades incorregibles.<sup>1211</sup> Són notes característiques del *Model Penal Code* que se li concedeix a l'òrgan judicial un marge de discrecionalitat gran

---

<sup>1210</sup> En relació a aquestes institucions, vid., BELL, M. (Ed.), *Parole in Principle and Practice: A Manual and Report: The National Conference on parole*, National Probation and Parole Association, New York, 1957; CARTER, R.M. – WILKINS, L.T., *Probation, Parole and Community Corrections*, John Wiley, New York, 1976; ABADINSKY, H., *Probation and Parole*, Upper Saddle River, Simon & Shuster, New Jersey, 1997; PETERSILIA, J., “Probation in the United States”, en *Crime and Justice: A Review of Research*, University Chicago Press, Chicago, 1997, pàgs. 149 a 200; WALKER, S., *A History of American Criminal Justice*, Oxford University Press, New York, 1998; TRAVIS, J. – LAWRENCE, S., *Beyond the prison gates: the state of parole in America*, The Urban Institute, Justice Policy Center, Washington, 2002; CHAMPION, D.J., *Probation, Parole and Community Corrections*, sisena edició, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2008.

<sup>1211</sup> El *Model Penal Code* està dividit en quatre parts, dues dedicades al Dret penal substantius i altres dues dedicades al tractament i a les correccions —penes— i a l'organització d'aquestes.

per a decidir la pena a imposar en cada cas concret, sense quedar obligat, per exemple, a imposar una pena diferent a qui comet un delicte consumat que a qui ho fa en grau de temptativa, i que s'accepta el model de la sentència indeterminada, que com se sap havia prevalgut al país al llarg del segle XX. El jutge, en base a les necessitats de correcció o inoqüització existents en cada cas concret, decidia si la persona que havia delinquit seria empresonada i, a la majoria dels casos, la durada màxima que podia durar l'empresonament, tot deixant la determinació concreta de la durada de la pena a la junta de llibertat condicional (*Parole Board*), la qual en aquesta decisió tindria en compte el comportament de la persona condemnada en presó i si s'ha anul·lat la probabilitat que aquesta torne a delinquir. Val a dir, igualment, que en el *Model Penal Code* la pena de presó està concebuda com a excepcional. En Secció 7.01 (1) es diu que el tribunal no podrà imposar una pena d'empresonament si no és que, tenint en compte la naturalesa i les circumstàncies del delicte i la història, caràcter i condició del delinqüent, entenga que l'empresonament és necessari per a la protecció del públic, perquè hi ha risc excessiu que durant el període de la suspensió de la condemna o la llibertat condicional aquell cometa altre delicte, perquè aquell està necessitat d'un tractament correccional que pot ser proporcionat de manera més eficaç a l'interior de la presó, o perquè una condemna inferior despreciaria la serietat del delicte per aquell comés. Podria evitar-se l'entrada en la presó a través de la *probation* i també acurtar la durada de l'empresonament a través de la *parole*, acceptada aquesta per a la majoria de delictes.<sup>1212</sup>

En relació a la *probation* val a dir, igualment, i d'altra banda, que durant la dècada de 1960 es perdrà interès per la seua vessant terapèutica i els esforços dels *probation officers* se centraran en ajudar els *probationers* a buscar una feina i vivenda, facilitar-los l'accés a

---

<sup>1212</sup> Vid. DUBBER, M. D., "El Código Penal Modelo estadounidense: una breve visión general", *Derecho Penal Contemporáneo - Revista Internacional*, núm. 37, 2011, pàgs. 65 i ss; el mateix autor en "Penal Panopticon: The Idea of a Modern Model Penal Code", *Buffalo Criminal Law Review*, vol. 4, 2000, pàgs. 53 i ss.; LEONARD, G., "Towards a Legal History of American Criminal Theory: Culture and Doctrine from Blackstone to the Model Penal Code", *Buffalo Criminal Law Review*, vol. 6, núm. 2, 2002, pàgs. 691 i ss.; WECHSLER, H., "The Challenge of a Model Penal Code", *Harvard Law Review*, vol. 65, núm. 7, 1952, pàgs. 1097 i ss.

l'educació i, en definitiva, posar remei a una sèrie de problemes socials i reinserir-los socialment, propòsit aquest coherent amb els esforços federals per a lliurar una "guerra contra la pobresa" que era, al seu torn, una "guerra contra la delinqüència". Efectivament, es partia de la idea que procedint així s'evitaria que els *probationers* tornen a delinquir i que estenent aquest procedir a la resta de la població s'evitaria que aquells que estan en risc de fer-ho acaben abocant-se a la delinqüència. Es creia que la privació social està relacionada amb la delinqüència i se li donava una importància gran al treball social, la reforma social i la provisió pública.<sup>1213</sup>

Relacionat amb l'anterior, val a dir que per a lluitar contra el crim calia oferir suport a les famílies i aplicar mesures de reforma social que milloraren el benestar social, en particular la creació de llocs de treball i l'accés a l'educació. La *President Crime Commission* l'any 1967 va afirmar que "combatre la pobresa, la manca de vivenda i la desocupació és combatre el delictes. Una llei sobre els drets civils és una llei contra el delictes. Els diners per a les escoles són diners contra el delictes. Els serveis mèdics, psiquiàtrics i d'assistència familiar són serveis contra el delictes. Més generalment i rellevant, qualsevol esforç en millorar la vida en les zones urbanes deprimides dels Estats Units és un esforç contra el delictes".<sup>1214</sup> Tot i que es criticaria que el control del delictes va continuar centrat en la resposta de la justícia penal, generada per un acte delictiu específic i centrada en assignar sancions "welfaristes" als delinqüents,<sup>1215</sup> més que no en la seua prevenció social a través de la millora de les condicions de vida dels pobres i la promoció de la justícia social, la veritat és que els serveis i les prestacions socials van experimentar un desenvolupament important, sobretot a partir de la dècada de 1960. També es van establir sistemes impositius progressius i s'instauraren mecanismes nous de gestió econòmica i inversió pública per a alleugerar el problema de les alces i

---

<sup>1213</sup> Es veia com evident que la reforma social, juntament amb l'afluència econòmica, reduiria eventualment la freqüència del delictes, que la prosperitat generalitzada, en i per si mateixa, era un mitjà natural de prevenció del delictes.

<sup>1214</sup> GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 352 i 353, nota 2.

<sup>1215</sup> Es partia del convenciment, a més, que l'Estat és responsable tant del càstig i control com de l'assistència als delinqüents, que ha de ser un agent tant de repressió com de reforma, tant de càstig com de *welfare*. Vid. GARLAND, D., *La cultura del control*, ob. cit., pàgs. 87 i 88.

baixes en el mercat. Amb tot va créixer la seguretat i es redistribuiren els recursos.

Per una sèrie de causes que s'han estudiat en la primera part d'aquesta Tesi Doctoral, el paradigma de la rehabilitació aconseguirà sobreviure durant diverses dècades, però per una sèrie de raons que també s'han deixat anotades aquell entrarà en crisi a partir de la dècada de 1970. També és important tenir en compte que encara que no pot negar-se la influència del *Model Penal Code* de 1962 en la majoria dels Codis penals aprovats pels diferents estats,<sup>1216</sup> sols alguns, New Jersey, New York, Pennsylvania i Oregon, el van admetre en la seua totalitat. Idaho el va adoptar al principi de 1971, però l'assemblea legislativa va derogar aquesta decisió el 1972. I cal advertir, igualment, que l'any 1973, quan encara es creia en i s'apostava per la rehabilitació dels condemnats, la *National Advisory Commission on Criminal Justice Standards and Goals* afirmaria que la *probation* era “la major esperança per a les correccions”, però que estava “fallant en proveir serveis i supervisió”.

#### **2.3.4. Crítiques a les teories de la prevenció especial**

A les teories de la prevenció especial se'ls ha objectat la concepció de la persona delinqüent de la qual parteixen, tant la d'aquest com a persona necessitada d'ajuda, perquè la degrada, la considera inferior, incapaç, com la del delinqüent com a persona perillosa, que en paraules de García-Pablos també “esdevé degradant, en no fer referència a cap condició específica de l'ésser humà, sinó a una qualitat negativa que pot existir també en les coses i en els animals”. Significa tractar “el delinqüent com un sub-home, com un malalt: és tota una concepció classista, que parteix d'una espècie de declaració de guerra de la societat al criminal, d'un estat de guerra, oblidant els

---

<sup>1216</sup> La influència del *Model Penal Code* és evident en els Codis penals nous aprovats a Illinois, en 1962, a Minnesota i New Mexico, en 1963, a New York, en 1967, a Georgia, en 1969, a Kansas, en 1970, a Connecticut, en 1971, a Colorado i Oregon, en 1972, a Delaware, Hawaii, New Hampshire, Pennsylvania i Utah, en 1973, a Montana, Ohio i Texas, en 1974, a Florida, Kentucky, North Dakota i Virginia, en 1975, a Arkansas, Maine i Washington, en 1976, a South Dakota i Indiana, en 1977, a Arizona i Iowa, en 1978, Missouri, Nebraska i New Jersey, en 1979, Alabama i Alaska, en 1980, i a Wyoming, en 1983.

deures de solidaritat i coresponsabilitat d'aquella, i fins i tot que les mateixes exigències defensistes, recomanen tot el contrari: que la societat assumisca i accepte el delinqüent".<sup>1217</sup> Pot al·legar-se, igualment, com afirma aquest autor, que "una parcel·la important de la criminalitat actual, particularment freqüent i perillosa, no encaixa en els motlles tradicionals de les teories de la prevenció especial" i que "qualsevol ciutadà pot delinquir. I no sempre el delinqüent que acaba en els tribunals de justícia és el més perillós. Més aviat, aquest últim sol ser el menys hàbil, o qui ha calculat erròniament el risc de ser detingut".<sup>1218</sup>

Altra objecció formulada contra les teories de la prevenció especial és que no possibiliten una delimitació clara i precisa del *ius puniendi* estatal, amb el qual es frustra un dels objectius liberals més transcendents. Perquè, com ha dit García-Pablos, "qui no necessita, d'algun mode o en alguna ocasió de la seua vida, corregir-se, adaptar-se o resocialitzar-ser, sense que per això es justifique en tots els casos la imposició d'una pena!".<sup>1219</sup> D'altra banda, el catedràtic de la Universitat Complutense de Madrid afegeix que "l'experiència històrica ha demostrat que els ideals resocialitzadors són proclius a l'abús, a la manipulació política. Que, de fet, sempre sol ser el contrincant o l'adversari polític el necessitat de correcció, de reforma, de resocialització". A més "l'ombra amenaçadora de la *taronja mecànica* o del *niu del cucut* són testimonis expressius i inquietants dels riscos i abusos a que pot conduir l'aplicació inflexible a la realitat

---

<sup>1217</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho Penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 289 i 290. Vid. també, CÓRDOBA RODA, J.- RODRÍGUEZ MOURULLO, G. – DEL TORO MARZAL - CASABÓ, J.R., *Comentarios al Código penal*, vol. II, Ediciones Ariel, Barcelona, 1978, pàg. 7; FEIJOÓ SÁNCHEZ, B., "Las teories Clásicas de la Pena", ob. cit., pàg. 414 i ss.; RODRÍGUEZ MOURULLO, G. "Significado político y fundamento ético de la pena y de la medida de seguridad", en *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, núm. 219, 1965, pàg. 23.

<sup>1218</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Derecho penal. Introducción*, ob. cit., pàg. 158.

<sup>1219</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Derecho penal. Introducción*, ob., cit., pàgs. 158 i 296. Vid., també, del mateix autor, *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 290; i *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàg. 1000. Vid., també, ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 15.

de certs ideals en contextos que anul·len o flexibilitzen mecanismes eficaços de control, límits”.<sup>1220</sup>

Contra la idea de fonamentar la pena exclusivament en la prevenció especial val a dir, igualment, que no es castiga per aquesta raó, que la pena no va nàixer per a açò ni es justifica així com a institució, i que d’acceptar-se els postulats de les teories de la prevenció especial es deixaria impunes els delictes quan no hi ha raó per a témer la seua repetició o quan aquesta no és possible, per molt greus que pogueren ser. En aquests casos a la prevenció especial li manca consistència teòrica, no pot donar una fonamentació de la necessitat de la pena. No obstant això, s’ha de reconéixer que fins i tot els defensors més radicals d’aquella han rebutjat a què aquests casos queden impunes. No els importava, però, que un delicte molt greu duguera aparellada una sanció molt lleu, i amb açò —igual que si el delicte quedara sense càstig, tot i que en mesura menor— que quedaren compromeses, entre altres coses, les exigències de prevenció general.<sup>1221</sup> També podria passar que a un delicte de poca gravetat comés per una persona que es considera especialment necessitada de tutela o especialment perillosa li corresponguera una pena greu o de durada llarga. Tant en aquest cas

---

<sup>1220</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Derecho penal. Introducción*, ob., cit., pàgs. 158 i 296; *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 290; *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàg. 1000. Vid., també, MUÑOZ CONDE, F., “La prisión como problema”, en *Derecho penal y control social*, Editorial Termis S.A, Bogotá, 2004, pàgs. 104. I en un sentit semblant: MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 65; CÓRDOBA RODA, J.-RODRÍGUEZ MOURULLO, G. – DEL TORO MARZAL, A. - CASABÓ RUIZ, J.R., *Comentarios al Código penal*, vol. II, ob. cit., pàg. 7; QUINTERO OLIVARES, G., *Derecho penal. Parte General*, reedició de la segon edició, Marcial Pons, Madrid, 1992, pàg. 97; BUSTOS RAMÍREZ, J., *Manual de Derecho penal español. Parte general*, ob. cit., pàg. 33; RODRÍGUEZ MOURULLO, G., “Significado político y fundamento ético de la pena y de la medida de seguridad”, cit., pàg. 23; DURÁN MIGLIARDI, M., “Prevención especial e ideal resocializador. Concepto, evolución y vigencia en el marco de la legitimación y justificación de la pena”, cit., pàgs. 72, 73 i 75.

<sup>1221</sup> Vid. DURÁN MIGLIARDI, M., “Prevención especial e ideal resocializador. Concepto, evolución y vigencia en el marco de la legitimación y justificación de la pena”, cit., pàgs. 73 i 76; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 288 i 289; del mateix autor, *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàg. 1000; MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 65. ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 16.



com en l'anterior es rebutja al principi de proporcionalitat entre delictes i pena i s'aposta per superar la responsabilitat pel fet i substituir-la per la de l'autor,<sup>1222</sup> el qual, en paraules de Mapelli, "comporta una subjectivització greu".<sup>1223</sup> Córdoba Roda, Rodríguez Mourullo, del Toro Marzal i Casabó Ruiz, per la seua banda, referint-se al fet d'atendre a la defensa de la societat per a justificar la imposició d'una mesura i no al delictes comés, diuen que "comporta una concepció anhumana del Dret".<sup>1224</sup>

La seguretat jurídica i, en general, el principi de legalitat, també desaconsellen que la facilitat major o menor que tenen les persones per a corregir-se, que no es pot escrutar, pugui ser emprada com a criteri de la mesura de la pena, tal com pretenien els correccionalistes. Tampoc l'alternativa positivista d'emprar la perillositat com a criteri de la pena és vàlida, perquè les bases del judici de perillositat són imprecises i perquè falta informació per a pronunciar un pronòstic fiable de perillositat i assenyalar la pena idònia.<sup>1225</sup> Efectivament, el

---

<sup>1222</sup> Alguns teòrics de la prevenció especial van afirmar que les limitacions dels principis jurídics, no obstant permetre un lloc marginal a les practiques generalitzades de reforma, van impedir qualsevol concessió seriosa a la individualització i, per ser aquesta necessària per a la correcció dels condemnats van negar qualsevol desenvolupament seriós del potencial correccional de la pena. Ara bé, en relació a la sentència indeterminada, també es cert que no van faltar entre aquells veus a favor de limitar el temps de durada de la sanció correccional.

<sup>1223</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 65.

<sup>1224</sup> CORDOBA RODA, J.- RODRÍGUEZ MOURULLO, G. – DEL TORO MARZAL, A. - CASABÓ RUIZ, J.R., *Comentarios al Código penal*, vol. II, ob. cit., pàg. 7. Vid., també: MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 65; QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho Penal*, ob. cit., pàgs. 110; CORDOBA RODA, J.- RODRÍGUEZ MOURULLO, G. – DEL TORO MARZAL, A. - CASABÓ RUIZ, J.R., *Comentarios al Código penal*, vol. II, ob. cit., pàg. 7; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 291 i 296; RODRÍGUEZ MOURULLO, G., "Significado político y fundamento ético de la pena i de la medida de seguridad", cit., pàgs. 776 i ss.; ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 16.

<sup>1225</sup> Vid. GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho Penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 290 i 291; CORDOBA RODA, J.- RODRÍGUEZ MOURULLO, G. – DEL TORO MARZAL - CASABÓ, J.R., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., pàg. 7; DURÁN MIGLIARDI, M., "Prevención especial e ideal resocializador. Concepto, evolución y vigencia en el marco de la legitimación

principi de legalitat penal, recollit en l'article 25.1 de la Constitució, comporta com a exigències immediates les de claredat i taxativitat, necessàries per a la seguretat jurídica, no sols en la determinació de les conductes prohibides sinó també de les sancions aplicables. És necessari que la llei indique en cada cas la pena aplicable i que aquesta no es gradue en base a criteris que comporten imprecisió. Com afirmen Cobo del Rosal i Boix Reig, i a diferència d'allò que opinen altres autors, com Muñoz Conde<sup>1226</sup> o Mir Puig,<sup>1227</sup> no es pot pretendre fixar la pena en base a les expectatives de futur, ni concretar-la exclusivament en la personalitat o caràcter del delinqüent, ni tampoc conformar-la en funció de tercers o de la col·lectivitat. Aquells diuen, i en raó, crec, que “la constitucionalització del principi de legalitat exclou aquests possibilitats, ja que comporten certa inconcreció tant en els pressupòsits com en les conseqüències”.<sup>1228</sup> La seguretat jurídica és un dret fonamental de les persones.

Contra la sentència indeterminada, a més de criticar-se que posa en perill les exigències derivades del principi de seguretat jurídica,<sup>1229</sup> als Estats Units, on aquella va estar considerada peça clau de l'engranatge correccional, es diria que significava una burla al principi d'igualtat

---

y justificación de la pena”, cit., pàg. 75; COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., “Garantías constitucionales del Derecho sancionador”, en *Comentarios a la Legislación penal.*, vol. I, Edersa, Madrid, 1982, pàg. 211; VIVES ANTÓN, T.S., “Métodos de determinación de la peligrosidad”, en *Peligrosidad Social y Medidas de Seguridad*, Colección de estudios del instituto de Criminología y derecho Penal Universidad de Valencia, València, 1974, pàgs. 389 i ss.

<sup>1226</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F., “Culpabilidad y prevención en Derecho penal”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 12, 1980, pàg. 53.

<sup>1227</sup> Vid. MIR PUIG, S., “Fundamento constitucional de la pena y teoría del delito”, en *La reforma del Derecho Penal*, Bosch, Barcelona, 1980, pàgs. 114 i ss.

<sup>1228</sup> COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., “Garantías constitucionales del Derecho sancionador”, cit., pàg. 211.

<sup>1229</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 65; QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho Penal*, ob. cit., pàgs. 110; CÓRDOBA RODA, J.- RODRÍGUEZ MOURULLO, G. – DEL TORO MARZAL, A. - CASABÓ RUIZ, J.R., *Comentarios al Código penal*, volum II, ob. cit., pàg. 7; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., en *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 291 i 296; RODRÍGUEZ MOURULLO, G., “Significado político y fundamento ético de la pena i de la medida de seguridad”, cit., pàg. 776 i ss.; ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 16.

davant la llei i donava peu a arbitrarietats i a abusos diferents. Es deia que la sentència indeterminada, en permetre que els jutges pogueren imposar condemes diferents pel mateix crim, permetia que aplicaren un càstig diferents als blancs i als no blancs, als rics i als pobres. I es criticà, igualment, que amb l'excusa que el delinqüent encara no estava corregit, la sentència indeterminada permetia mantenir-los en presó durant molt de temps, i amb aquesta amenaça es feia xantatge als condemnats. Sembla que van ser molts els quals patiren la repressió per no voler conformar-se.<sup>1230</sup>

Val a dir, igualment, que també és una exigència de la seguretat jurídica, dret fonamental també de les persones condemnades a pena privativa de llibertat,<sup>1231</sup> que l'Administració penitenciària no pugui decidir sobre modes d'execució que desvirtuen el contingut de les penes imposades pels tribunals, a no ser, clar està, que existisca una normativa de caràcter penitenciari que ho permeti i que s'adapte als postulats bàsics de l'estat de dret que inspiren la Constitució.<sup>1232</sup>

D'altra banda, Cobo del Rosal i Vives Antón han criticat que “les justificacions purament utilitàries presenten el perill de justificar massa (per exemple, el perill de justificar la punició de persones que no han realitzat el fet o que l'han realitzat sense intenció o negligència)”.<sup>1233</sup> Contra les mesures de seguretat predelictuals defensades per l'Escola Positiva Italiana, per Gramatica i algun que altre seguidor del Moviment de Defensa Social, pot al·legar-se que són contràries a la legalitat i la seguretat jurídica. El principi de fet — recollit en l'article 25.1 de la Constitució— és una garantia de seguretat jurídica i constitueix, per tant, un suport del principi de

---

<sup>1230</sup> Vid. CULLEN, F. T. – GILBERT, K. E., *Reaffirming rehabilitation*, Anderson Publishing, Cincinnati – Ohio, 1982, pàgs 119 a 121.

<sup>1231</sup> Vid. Així es després de l'enunciat segon de l'article 25.2 de la Constitució, a tenor del qual “el condemnat a pena de presó que estiguera complint-la gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels quals es veguen expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària (...)”.

<sup>1232</sup> Vid. COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., “Garantías constitucionales del Derecho sancionador”, cit., pàg. 216.

<sup>1233</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg . 814.

legalitat.<sup>1234</sup> Aquell ha de ser una expressió de l'estat de dret o, dit en altres paraules, a un estat de dret li correspon un Dret penal del fet. Tal com han afirmat Cobo del Rosal i Boix Reig: “El Dret penal del fet sols és possible en aquesta classe d'estat, que té per base, entre altres, la idea de llibertat en la mesura que el fet siga atribuïble a una persona que ha obrat culpablement. Es tracta, doncs, d'una culpabilitat pel fet, com a garantia necessària dels principis a que es refereix l'article 25.1 de la Constitució, situat entre els referits a drets i llibertats fonamentals. La deducció de la responsabilitat es produeix, en conseqüència, a partir de la culpabilitat pel fet<sup>1235</sup>”.

També s'ha criticat els correccionalistes i a Dorado Montero per creure que totes les persones tenen capacitat de correcció. Aquesta crítica la van fer en un primer moment els teòrics de la prevenció general, als quals Roeder tirava en cara que guardaven silenci en relació a la necessitat de la intimidació de la qual partien. També els positivistes italians els van criticar, per la seua candidesa. No obstant les crítiques, els correccionalistes reafirmaven la seua creença en la possibilitat de desenvolupament i millora de la persona fins que mor, fins i tot de la més corrompuda, sempre i quan es posen tots els mitjans possibles. Tanmateix, no comptaven, no dic ja amb que sempre hi haurà persones no susceptibles de correcció, sinó amb que sempre hi haurà algú que s'opose a rebre tractament i a canviar o corregir-se. Per molt que Roeder afirmara que el tractament sols és una imposició al principi, perquè quan el tractat se n'adona dels efectes positius produïts en aquest acaba sotmetent-se voluntàriament i cooperant en la seua aplicació, l'explicació no convenç. I per molt que l'estat social poguera acceptar actuar sobre la persona condemnada al marge de la participació d'aquesta, considerada un mer objecte de l'acció d'aquell, açò no és possible en un estat social i democràtic de dret. El contrari significaria cosificar a la persona i instrumentalitzar-la per a posar-la al servei dels fins de l'Estat i, en definitiva, un

---

<sup>1234</sup> Han criticat la vulneració del principi de fet: GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 291 i 296; FEIJÓO SÁNCHEZ, B., “Las Teorías clásicas de la Pena”, cit., pàg. 411, notes 234 i 235; COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., “Garantías constitucionales del Derecho sancionador”, cit., pàg. 206.

<sup>1235</sup> COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., “Garantías constitucionales del Derecho sancionador”, cit., pàg. 206.

atemptat contra la seua dignitat.<sup>1236</sup> Al penat se li ha d'oferir la possibilitat de ser tractat i posar al seu abast tots els mitjans necessaris perquè així siga, però no se'l pot obligar a sotmetre's a tractament, ni sancionar-lo o perjudicar-lo perquè no ho faça. Aquesta mateixa crítica pot formular-se contra tots els teòrics de la prevenció especial excepte contra la Defensa Social Nova. Excepte Ancel ningú es va oposar a obligar les persones que havien delinquit a tractar-se.<sup>1237</sup>

Altra crítica formulada, en aquest cas contra la idea pròpia de resocialització, l'expressa Muñoz Conde amb les paraules següents: “Si s'accepta i es dóna per bona la frase de Durkheim que ‘la criminalitat és un element integrant d'una societat sana’ i es considera que és aquesta mateixa societat la qual produeix i defineix la criminalitat, quin sentit té llavors parlar de resocialització del delinqüent en una societat que produeix ella mateixa delinqüència? No hauria abans que canviar la societat? Parlar de resocialització del delinqüent sols té sentit quan la societat en la qual se'l vol reintegrar és una societat amb un ordre social i jurídic justs. Quan no és aquest el cas, quin sentit té parlar de resocialització?, no hauria que començar per resocialitzar la societat?”<sup>1238</sup>

Cal tenir en compte, en qualsevol cas, que tots els teòrics de la prevenció especial comentats es referien i reconeixien els denominats factors socials de la delinqüència. Ferri, que encara que acabarà donant suport a Mussolini en un principi s'autodenominava socialista —i de fet es va unir al Partit Socialista d'Itàlia—, fins i tot va pretendre la substitució de les penes per altres mecanismes equivalents amb eficàcia per a protegir la societat, considerats per ell com “antídots contra els factors socials de la criminalitat”<sup>1239</sup> i “el punt de partida per a arribar a un ordre social molt diferent del d'avui”, ja que

---

<sup>1236</sup> Vid. BUSTOS RAMIREZ, J., *Manual de Derecho penal español. Parte general*, ob. cit., pàg. 33; DURÁN MIGLIARDI, M., “Prevención especial e ideal resocializador. Concepto, evolución y vigencia en el marco de la legitimación y justificación de la pena”, cit., pàgs. 68 i 72.

<sup>1237</sup> Arenal únicament remarcava que perquè les persones preses reberen els visitadors calia que ho requeriren.

<sup>1238</sup> MUÑOZ CONDE, F., “La prisión como problema”, en ob. cit., pàgs. 92 i 93.

<sup>1239</sup> FERRI, Enrico: *Sociología Criminal*, ob. cit., volum I, pàg. 294.

“la teoria dels equivalents de la pena no té altra raó de ser que aquest ordre nou, ni altra utilitat eficaç que poder arribar a ell”.<sup>1240</sup> Les mesures a adoptar afectarien els ordres econòmic, polític, científic, civil i administratiu, religiós, familiar i educatiu.<sup>1241</sup>

Per últim es dirà que les conseqüències negatives que el pas per la presó produeix en la persona —i en els seus familiars— és una realitat que també s’ha convertit en una crítica demolidora no ja contra la idea de la resocialització sinó contra la idea d’intentar resocialitzar a l’interior de la presó.

### 3. Les teories mixtes o de la unió

#### 3.1. Generalitats

Les teories mixtes o de la unió, també anomenades eclèctiques, apareixen com a alternativa a les teories absolutes i les relatives, i a dia d’avui són dominants entre la doctrina i en el Dret positiu. Es fugiu així dels inconvenients de les teories monistes perquè, tal com ha dit Roxin, “quan es tracta de les relacions de l’individu amb la comunitat i amb l’Estat, la posada en pràctica —estrictament— d’un sol dels criteris orientadors, té com a conseqüència la manca de llibertat i l’arbitrarietat, sense que pugui evitar-se”. En la vida constitucional d’un país, diu l’autor referit, el mateix que en l’activitat econòmica, el monisme desequilibrat condueix a la dictadura, a l’explotació o al sotmetiment. Segons ell “la puresa del model és una consideració bàsica per a qualsevol problema social, que complau certament a doctrinaris meticulosos, però que mai no arriba a comprendre la complexitat real dels fenòmens”.<sup>1242</sup> La pena no es justifica únicament en tant que retribució del delictes comés ni tampoc sols perquè és un mitjà de prevenció de la delinqüència. La pena és retribució proporcionada a la gravetat del fet i a la culpabilitat de l’autor, però també s’orienta a la realització de fins de prevenció general i

---

<sup>1240</sup> FERRI, Enrico: *Sociología Criminal*, ob. cit., volum I, pàg. 295.

<sup>1241</sup> Vid. FERRI, Enrico: *Sociología Criminal*, ob. cit., volum I, pàg. 297 i ss.

<sup>1242</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 33.

prevenció especial. En açò estan d'acord les anomenades teories de la unió, tanmateix, també hi ha diferències significatives entre elles.

El primer en formular una teoria unitària a Alemanya va ser Mezger, qui l'any 1956 diria que “la pena ha de respondre de manera justa a la culpabilitat de l'agent. Sobre aquesta base, aquella serveix a la prevenció dels delictes, l'assegurament de la col·lectivitat enfront dels delinqüents perillosos i a la reinserció social de qui està subjecte a la pena”,<sup>1243</sup> però a partir d'ell es van formar dos corrents enfrontats: un corrent “conservador” i un altre “progressista”. Ambdós defineixen el delicte com acció típica, antijurídica i culpable i parteixen d'una concepció retributiva de la pena, però són moltes les diferències que els separen, les principals resideixen en tres dades: la funció que s'atribueix al Dret penal; la relació entre proporcionalitat de la pena amb el delicte i la necessitat de prevenció; i la prioritat de la prevenció general o de l'especial al marc d'una política prevencionista.<sup>1244</sup>

El corrent “conservador” entén que la funció del Dret penal és doble: protecció de la societat i realització de la justícia. La protecció de la societat ha de basar-se en la retribució justa. En la determinació de la pena, per tant, es dóna un paper merament complementari a la prevenció, dins del marc de la retribució. La retribució és el nord de la concreció de la pena. Entre prevenció especial i general, a més, s'accentuen les exigències de la segona, com a finalitat inherent a la retribució o per considerar que sols a través de la pena justa poden aconseguir-se eficaçment i duradora els resultats intimidatoris recercats. Per a la direcció “progressista”, en canvi, les sancions penals serveixen a la protecció dels bens jurídics i a la reincorporació de l'autor a la societat. A la retribució li correspon la funció de límit màxim de les exigències de prevenció. Es tracta d'impedir que s'impose una pena superior a la merescuda pel fet comés. Ara bé, res impedeix imposar una pena per sota d'allò exigit per la retribució, si ho exigeix la prevenció especial i sempre i quan ho permeta la general. El corrent “conservador” va ser defensat pels autors del

---

<sup>1243</sup> Cita de presa de BOIX REIG, J., “Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución”, en *Escritos Penales*, València, 1979, pàg. 122.

<sup>1244</sup> Vid. GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàg. 302.

projecte oficial de Codi penal alemany de 1962 i el corrent “progressista” pels redactors del projecte alternatiu de 1966.<sup>1245</sup> Des de llavors la doctrina alemanya es divideix entre els partidaris de la *Spielraumtheorie* i els de la *Theorie der Punktstrafe*, dins la qual destaca l’anomenada *Stellenwerttheorie*. Entre els partidaris del corrent “progressista”, especial consideració mereix la construcció realitzada per Roxin uns anys després de presentar-se el projecte alternatiu de Codi penal alemany de 1966, en l’elaboració del qual va col·laborar.

Entre la doctrina espanyola han defensat teories de la unió: Antón Oneca,<sup>1246</sup> Jiménez de Asúa,<sup>1247</sup> Cuello Calón,<sup>1248</sup> Quintano Ripollés,<sup>1249</sup> Rodríguez Devesa i Serrano Gómez,<sup>1250</sup> Rodríguez Mourullo,<sup>1251</sup> Beristain,<sup>1252</sup> Casabó,<sup>1253</sup> Muñoz Barbero,<sup>1254</sup> Muñoz

---

<sup>1245</sup> En relació als projectes indicats, vid., també, MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte general*, ob. cit., pàgs. 97 a 99; BOIX REIG, J., “Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución”, cit., pàgs. 122 a 129; ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàgs. 19, 37 i ss., 71 i ss.; BAUMANN, J., “Resozialisierungsgedanke und Rechtsgüterschutz im 1. und 2. Strafrechtsreformgesetz”, *Deutsche Richterzeitung (DRiZ)*, 1978, pàgs. 2 i ss.; ZUGALDÍA ESPINAR, J.M., *Fundamentos de Derecho penal*, cit., pàgs. 82 i ss.

<sup>1246</sup> Vid. ANTÓN ONECA, J., *La prevención general y la prevención especial en la teoría de la pena*, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1944, pàgs. 93 i ss.

<sup>1247</sup> Vid. JIMÉNEZ DE ASÚA, L., *Tratado de derecho penal*, ob. cit., vol. II, pàgs. 120 i 133.

<sup>1248</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Moderna penología*, ob. cit., vol. I, pàgs. 17 i ss.

<sup>1249</sup> Vid. QUINTANO RIPOLLÉS, A., “La evolución del Derecho penal moderno (contra corriente)”, en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, tom 10, fasc/mes 2, 1957, pàg. 297.

<sup>1250</sup> Vid. RODRÍGUEZ DEVESA, J.M. – SERRANO GÓMEZ, A., *Derecho penal español. Parte general*, ob. cit., pàgs. 882 i ss.

*Derecho Penal Español, Parte General*, decena ed., revisada i posada al dia per A. Serrano Gómez, Dykinson, Madrid, 1986, pàg. 746.

<sup>1251</sup> Vid. RODRÍGUEZ MOURULLO, G., “Significado político y fundamento ético de la pena, y de la medida de seguridad”, cit., pàgs. 10 i 13.

<sup>1252</sup> Vid. BERISTÁIN, A., “Vers un ecumenisme historique en Droit pénal, Reflexions sur la peine retributive chez les canonistes”, *Revue de Science criminelle et de Droit Pénal comparé*, núm. 3, 1965.

<sup>1253</sup> Vid. CÓRDOBA RODA, J. - RODRÍGUEZ MOURULLO, G. - DEL TORO MARZAL, A. - CASABÓ RUIZ, J.R., *Comentarios al Código penal*, ob. cit., vol. II, pàg. 8.



Conde,<sup>1255</sup> Cerezo Mir,<sup>1256</sup> Zugaldía Espinar,<sup>1257</sup> Cobo del Rosal i Vives Antón,<sup>1258</sup> Carbonell Mateu,<sup>1259</sup> Orts Berenguer i González Cussac,<sup>1260</sup> Mir Puig,<sup>1261</sup> Mapelli Caffarena,<sup>1262</sup> etc.

### 3.2. El projecte alternatiu de Codi penal alemany de 1966

En el projecte alternatiu de Codi penal alemany de 1966 es reconeix el principi de culpabilitat en els paràgrafs 2 i 59, tot atribuint-li una funció limitativa. En el paràgraf 2, després d'indicar-se que les penes i mesures de seguretat serveixen a la protecció dels bens jurídics i a la reincorporació de l'autor a la societat, es diu que la pena no ha de sobrepassar la mesura de la culpabilitat pel fet, i en el paràgraf 59 s'insisteix en què la culpabilitat pel fet determina el nivell màxim de la pena i s'indica que la determinació de la mesura de la pena a través de la culpabilitat pel fet sols es concreta en funció de la reincorporació de l'autor en la societat o de la necessitat de protecció del bé jurídic.<sup>1263</sup>

---

<sup>1254</sup> Vid. NÚÑEZ BARBERO, R., "El sentido actual de las sanciones criminales", *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm 193, 1971, pàgs. 5 i ss.

<sup>1255</sup> MUÑOZ CONDE, F., *Introducción al Derecho penal*, segona edició, B de F, Montevideo-Buenos Aires, 2003, pàgs 33 i 37.

<sup>1256</sup> Vid. CERESO MIR, J., *Curso de Derecho Penal español. Parte general*, vol. III, ob. cit., pàgs. 28 i ss; del mateix autor, "Los fines de la pena en la Constitución y en el Código penal, después de las reformas de 2003", en *Homenaje al Profesor Dr. Gonzalo Rodríguez Mourullo*, Thomson-Civitas, Navarra, 2005, pàgs. 217 a 220.

<sup>1257</sup> Vid. ZUGALDÍA ESPINAR, J.M., *Fundamentos de Derecho Penal, Parte General*, ob. cit., pàg. 94.

<sup>1258</sup> Vid. COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, S., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 822 a 824.

<sup>1259</sup> Vid. CARBONELL MATEU, J.C., *Derecho penal y principios constitucionales*, ob. cit., pàgs. 69 a 73.

<sup>1260</sup> Vid. ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs 392 a 395.

<sup>1261</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 93 i ss.

<sup>1262</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàgs. 72 a 76.

<sup>1263</sup> Tant en el projecte oficial com en el projecte alternatiu hi ha una incidència de la resocialització, però així com en l'oficial no es té en compte en el mesurament de la pena, en l'alternatiu és criteri essencial. Vid. BAUMANN, J.,

En el mesurament de la pena han de recercar-se tant la prevenció especial com la general, però entre les dues finalitats es prioritza la primera, ja que en el precepte on s'hi fa referència es menciona expressament la reincorporació del subjecte abans que la protecció de bens jurídics. Així ho indica Roxin, tot afegint que açò vol dir que en els casos prevists en la llei, si ho requereix la prevenció especial, els jutges haurien de decantar-se per la no execució de la pena privativa de llibertat, per concedir la condemna condicional prevista en el paràgraf 40 I, la llibertat condicional del paràgraf 48 III, la substitució de la pena privativa de la llibertat per pena pecuniària del paràgraf 50, l'admissió del treball d'utilitat pública del paràgraf 52, o l'amonestació amb reserva de pena del paràgraf 57 I, institucions totes aquestes que, tanmateix, no estan previstes per a autors de delictes capitals. En aquests casos no pot tenir prioritat la prevenció especial. Però en cas que la pena haja d'executar-se, a tenor dels paràgraf 37 I, sols haurà de recercar-se la finalitat de la resocialització. Fins i tot quan es tracta de multirreincidents o delinqüents de personalitat trastornada, casos aquests en què el projecte alternatiu rebutja a que la pena quede limitada per la culpabilitat i admet que la sanció tinga una durada indeterminada, tal com consta en el paràgraf 69 III, no es rebutja a la reincorporació social d'aquells. S'indica que durant el temps en què la persona està privada de llibertat serà sotmesa a un tractament terapèutic-social, amb supervisió mèdica.

Tot quant s'ha dit guarda relació amb la idea de la persona delinqüent de la qual es parteix. Ho explica Roxin: "Importa molt no oblidar en el fenomen empíric del miserable asocial al ciutadà que així mateix és i al qual precisament volem posar en condicions de complir els seus deures i de salvaguardar els drets que en aquest paper li corresponen. La necessitat de respectar en el penat malgrat la seua insuficiència social a l'home disposat per al desenvolupament lliure de la seua personalitat, existeix igual abans que després del pronunciament de la sentència i és igualment vàlida, encara que en forma modificada per la relació amb la mesura canviant d'antisocialitat, per a penes i mesures. En l'aspecte politicocriminal açò significa el següent: el pres no ha de patir cap pena deshonrosa; ha d'aprendre a trobar el seu lloc social en

---

"Resozialisierungsgedanke und Rechtsgüterschutz im. 1. Und 2. Strafrechtsreformgesetz", cit., pàg. 123.

el treball professional igual que altres homes lliures i ha de ser recompensat per açò com aquells (§39 I i II PA). Sempre ha d'apel·lar-se a la seua pròpia responsabilitat (§ 37 II, 1 PA) i justament per això no se li han de demanar contes per damunt de la mesura de la seua responsabilitat (§ 2 II PA)".<sup>1264</sup>

En el projecte alternatiu es posa de manifest, segons alguns, la penetració a Alemanya del pensament de la Defensa Social Nova<sup>1265</sup> i, segons uns altres, un reviscolament del pensament de von Liszt. La influència de les idees del fundador de l'Escola de Marburg en el projecte alternatiu de Codi penal alemany ha estat reconeguda per Schmidt, deixeble seu i continuador de part de la seua obra, a la *Strafrechtslehrtage* celebrada en Münster en 1967. També Roxin ho ha afirmat en un article dedicat precisament a mostrar aquella vinculació,<sup>1266</sup> tot afirmant, a més, que el projecte alternatiu alemany no sols intenta reforçar per separat la tradició il·lustrada liberal d'una banda, i la preventiva de l'estat social d'altra, sinó que també intenta reunir-les en una meta comuna i d'aquesta manera fer plenament realitat els dos motius fonamentals de la concepció de Liszt,<sup>1267</sup> però combinant millor que ell les exigències d'un estat de dret i d'un estat social.<sup>1268</sup> Els autors del projecte alternatiu van entendre que la dialèctica entre individu i societat —que es manifesta als components del Dret penal corresponents a l'estat de dret i els corresponents a l'estat social— sols pot ser superada mitjançant una síntesi que preserve sense deformacions els dos pols de l'existència humana. Un estat de dret —continua— que abandone l'individu a si mateix (o a una retribució abstracta) en lloc d'ajudar el necessitat, condueix a l'opressió i eliminació del dèbil; i un estat social que desprecie la llibertat de l'individu utilitza el Dret penal per a

---

<sup>1264</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 63.

<sup>1265</sup> Vid. JORGE VARREIRO, A., "Consideraciones en torno a la nueva defensa social y su relevancia en la doctrina y la reforma penal alemana", cit., pàgs. 226 i ss.

<sup>1266</sup> Vid. ROXIN, K., "Franz von Liszt y la concepción politicocriminal del Proyecto Alternativo", en *Problemas básicos del Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 37 i ss.

<sup>1267</sup> Vid. ROXIN, K., "Franz von Liszt y la concepción politicocriminal del Proyecto Alternativo", cit., pàg 60 i 61.

<sup>1268</sup> Vid. ROXIN, K., "Franz von Liszt y la concepción politicocriminal del Proyecto Alternativo", cit., pàg 65.

aconseguir una tutela manipuladora d'aquell, en lloc de fer-ho per a fomentar el desenvolupament de la seua personalitat.<sup>1269</sup> Una de les coses destacables en aquest sentit és que les intervencions mèdiques i el tractament psiquiàtric passa a ser voluntari, que el funcionament del tractament depèn de l'aprovació i col·laboració voluntàries del subjecte, tal com s'indica en els paràgrafs 69 II, 1 i 69 IV, 2, i 69 VII.

### 3.3. La teoria dialèctica de la unió de Roxin

Roxin resumeix en una frase el sentit i límits que segons ell té el Dret penal en un estat social de dret: “podríem caracteritzar la seua missió com la protecció subsidiària de bens jurídics i prestacions de serveis estatals mitjançant la prevenció general i especial que salvaguarde la personalitat en el marc traçat per la mesura de la culpabilitat individual”.<sup>1270</sup> L'alemany explica que la seua teoria “pretén evitar l'exageració unilateral i dirigir els fins diversos de la pena cap a vies socialment constructives, en aconseguir l'equilibri de tots els principis mitjançant el procediment de restriccions recíproques [...] La idea de prevenció general es veu reduïda a la seua mesura justa pels principis de subsidiarietat i culpabilitat, així com per l'exigència de prevenció especial que atén i desenvolupa la personalitat. La culpabilitat no justifica la pena per si sola sinó que únicament pot permetre sancions dins de l'imprescindible per motius de prevenció general i en tant no impedisca que l'execució de la pena es conforme sota l'aspecte de prevenció especial. I com hem vist, de la mateixa manera la totalitat dels principis restants preserven la idea de correcció dels perills d'una adaptació forçosa que violara la personalitat del subjecte”.<sup>1271</sup> Explica, a més, que “la realitat social exigeix que la comunitat estiga protegida d'agressions de l'individu, però també que l'individu ho estiga de la pressió excessiva per part de la societat. I el mateix delinqüent, d'una banda és una persona dèbil i urgentment necessitada de tractament

---

<sup>1269</sup> Vid. ROXIN, K., “Franz von Liszt y la concepción politicocriminal del Proyecto Alternativo”, cit., pàgs. 64 i 65.

<sup>1270</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 33. El fet que l'estat siga social i de dret explica que Roxin entenga que la funció del Dret penal és la protecció de bens jurídics i prestacions socials. S'ha de donar compliment a certes prestacions públiques i d'assistència social indispensables per a la persona.

<sup>1271</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 34.

terapèutic-social, però d'altra banda cal concebre'l d'acord amb la idea d'home lliure i responsable, perquè un ordenament jurídic que té una idea massa menuda de l'home, acaba convertit en pupil·latge i manca de llibertat. Aquesta polaritat doble entre individu i col·lectivitat, i també entre el fenomen empíric i la idea de l'home, constitueix el camp de tensió de tota problemàtica social, que en cada cas també es representa a la seua totalitat per un fragment com el que conté el Dret penal". Creu que "el Dret penal en realitat sols pot enfortir la consciència jurídica de la generalitat en el sentit de la prevenció general si al mateix temps preserva la individualitat de qui li està sotmés; que allò que la societat fa pel delinqüent, en definitiva també és el més profitós per a ella; i que sols pot ajudar el criminal a superar la seua inidoneïtat social de manera igualment fructífera per a ell i per a la comunitat si, amb tota la consideració de la seua debilitat i de la seua necessitat de tractament, no es perd de vista la imatge de la personalitat responsable per a la qual està dispostat".<sup>1272</sup>

En relació a quant s'ha dit fins ara, Roxin ha estat criticat per afirmar que "la culpabilitat, a la qual hem declarat inadequada per a fonamentar la potestat penal estatal, tanmateix ara ha de servir per a limitar-la".<sup>1273</sup> Se li ha criticat que afirmar que la culpabilitat limita però no fonamenta és contradictori.<sup>1274</sup> Abans de veure què ha contestat Roxin es comentarà breument què diu aquest penalista en relació a la culpabilitat.<sup>1275</sup> I val a dir, en primer lloc, que afirma que

---

<sup>1272</sup> ROXIN, K., "Sentido y límites de la pena estatal", en *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàgs. 34 i 35.

<sup>1273</sup> ROXIN, K., "Sentido y límites de la pena estatal", cit., pàg. 27. Es refereix al moment del mesurament de la pena pel jutge.

<sup>1274</sup> Vid, per tots: KAUFMANN, A., en "Dogmatische und kriminalpolitische Aspekte des Schuldgedankens im Strafrecht", *Juristenzeitung*, vol. 22, núm. 18, 1967, pàgs. 553 a 560.

<sup>1275</sup> La Tesi de Roxin sobre la culpabilitat és desenvolupada detingudament en altres treballs de l'autor: "Reflexiones político-criminales sobre el principio de culpabilidad" i "La determinación de la pena a la luz de la teoría de los fines de la pena", en *Culpabilidad y prevención en Derecho penal*, traduït per Muñoz Conde, Reus S.A, Madrid, 1981, pàg. 43 i ss, i pàg 103 i ss, respectivament. En "Culpabilidad y responsabilidad como categorías sistémicas juridicopenales", en *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg 210 i 211, ha afirmat que "el decisiu no és poder actuar d'altra manera, sinó que el legislador des de punts de vista juridicopenal vulga fer responsable l'autor de la seua actuació", i tot partint d'açò, opina, a més, que el terme "culpabilitat" no és adequat, ja que, segons ell, "s'hauria

entendre la culpabilitat com a límit de la potestat penal estatal no sols és possible sinó també necessari, “perquè els conceptes de dignitat humana i autonomia de la persona, que presideixen la nostra llei fonamental i la tradició occidental, indiscutiblement pressuposen a l’home com a ser capaç de culpabilitat i responsabilitat”. Els homes, diu, “existeixen en tots els temps amb la consciència de llibertat i responsabilitat, i que materialment no poden per menys de conformar la seua vida en comú segons projectes conforme a un sentit, que certament no es pot provar amb els mètodes de les ciències naturals que siguen ‘correctes’, però que tenen, amb independència total d’açò, la seua legitimació en tant que decisió de la societat per a crear un ordre lliure i conforme a l’estat de dret. Ara bé —continua—, així enquadrat el concepte de culpabilitat [...] té la funció d’assegurar al particular que l’estat no estenga més enllà del que li correspon a la responsabilitat d’un home concebut com a lliure i capaç de culpabilitat”.<sup>1276</sup> En fi, segons Roxin “hi ha una diferència fonamental entre emprar la idea de culpabilitat per a entregar l’individu en mans del poder de l’Estat, i emprar-la per a defensar-lo precisament dels abusos d’aquest poder. Si la culpabilitat faculta l’Estat per a la retribució, o si —pel contrari—, és la manera de mantenir dins d’uns límits les demandes de la col·lectivitat enfront de la llibertat individual”, i conclou que sols en el segon cas l’home deixa de ser emprat com un mitjà al servei de fins de tercers. El principi de culpabilitat, diu, “si se’l desconnecta de la teoria de la retribució, amb la qual erròniament se la sol vincular, és un ressort poderós en un estat de dret, per a limitar la potestat penal pública”<sup>1277</sup>. I esclarit açò, en

---

de forçar molt el llenguatge per a equiparar la culpabilitat a la necessitat de sanció penal”. Prefereix parlar de “responsabilitat”. El seu pensament sistemàtic entén que l’injust (que inclouria el tipus i l’antijuridicitat) decideix si a la llum del Dret penal una conducta és o no ajustada a les regles i, en canvi, la categoria de la responsabilitat respon des de punts de vista politicocriminals a la qüestió de la necessitat jurídicpenal de sancionar el cas concret. El grau de la responsabilitat és l’àmbit en què la política criminal referida a l’autor penetra directament a la dogmàtica del Dret penal. Vid. ROXIN, K., “Culpabilidad y responsabilidad como categorías sistémicas juridicopenales”, en *Problemas básicos del Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 210 i 211.

<sup>1276</sup>ROXIN, K., “Sentido y límites de la pena estatal”, en *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàgs. 27 i 28.

<sup>1277</sup>ROXIN, K., “Sentido y límites de la pena estatal”, en *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàgs. 28 i 29. L’autor no només no rebutja a la

contestació a la crítica que se li fa, perquè allò que limita també fonamenta, afirma: “Açò és lògicament correcte. Però jo em referia al següent: mentre la mesura de la culpabilitat per si sola limita la pena, en canvi la culpabilitat per si sola no pot fonamentar la pena. Una conducta culpable sols justifica sancions juridicopenals mentre són necessàries per raons de prevenció general o especial”.<sup>1278</sup>

Altra peculiaritat de la teoria de Roxin és que rebutja a la mera juxtaposició dels fins diferents de la pena. Segons ell “la mera addició no sols destrueix la lògica immanent a la concepció, sinó que augmenta l'àmbit d'aplicació de la pena, que es converteix així en un mitjà de reacció apte per a qualsevol ús. Els efectes de cada teoria no se suprimeixen en absolut entre si, sinó que es multipliquen”.<sup>1279</sup> Per aquesta raó que proposa combinar les finalitats de prevenció general i especial en els moments diferents de la pena: legislatiu, judicial i execució. I tot i que posteriorment acceptarà que en els tres estadis la pena està orientada en mesura major o menor a la prevenció general i a la prevenció especial, en un principi no ho creia així.

En relació al moment legislatiu, Roxin explica que “les comminacions penals sols estan justificades si tenen en compte la restricció doble que implica el principi de protecció subsidiària de prestacions i bens jurídics. En aquest moment la finalitat de les disposicions penals és de prevenció general. Segons la naturalesa de les coses no pot ser d'altra

---

culpabilitat sinó que a més entén que no cal dissociar aquella dels fins de la pena. En relació a açò Muñoz Conde i García Arán, que estan d'acord amb Roxin en aquest punt, expliquen que si en un moment històric concret es va decidir declarar excemptes de responsabilitat criminal a determinades persones és perquè així s'enfortia la prevenció general o la defensa dels interessos de la societat enfront d'aquestes persones, perquè en declarar excemptes de responsabilitat criminal a persones que no pot esperar-se que complisquen les exigències de conducta contingudes en les normes penals, es conformava la necessitat del seu compliment per a la resta de persones que no estan en aquesta situació. Segons ells, a més: “Aquestes raons de prevenció general estan també avalades per raons de prevenció especial, ja que tampoc des del punt de vista individual és necessària en aquests casos la pena, sinó una mesura de curació o educació del subjecte que es troben en aquestes situacions”. MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 353 i 354.

<sup>1278</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 35 (nota posterior a la primera publicació).

<sup>1279</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 19.

manera, perquè aquelles precedeixen temporalment al subjecte al qual se li podrien imposar reaccions retributives o de prevenció especial”. Adverteix, a més, que el terme prevenció general no s’ha de reduir als elements d’amenaça i intimidació. Segons ell aquest concepte “sobretot, amaga la idea que l’Estat estableix en el Codi penal un ordre protector obligatori per a tot ciutadà, que li garanteix els bens jurídics necessaris per a la seua existència i li diu quines activitats se li ordena sota pena que ometa. Ja que en interès de la prevenció general també s’ha d’informar sobre l’àmbit del prohibit a qui no necessita la intimidació. Aquesta és una exigència inqüestionable per a tot estat de dret, per estar continguda al principi *nulla poena sine lege*”.<sup>1280</sup>

D’altra banda, del segon moment de la pena Roxin indica que “la imposició de la pena serveix per a la protecció subsidiària i preventiva, tant general com individual, de bens jurídics i de prestacions estatals, mitjançant un procediment que salvaguarde l’autonomia de la personalitat i que en dictar la pena està limitat a la mesura de la culpabilitat”.<sup>1281</sup> Així, segons ell, “res sembla més indicat que dur el principi de la prevenció general fins incloure’l en l’activitat judicial, ja que la força de la prevenció general dels paràgrafs quedaria en res si no hi haguera cap realitat darrere d’ella”.<sup>1282</sup> Encara que amb el temps Roxin ha accentuat l’autonomia de la funció de prevenció especial en la determinació de la pena —gir afavorit per la fórmula legal apareguda en el Codi penal alemany de 1975—, en un principi aquell concedia a la prevenció especial una importància secundària en la fase d’imposició judicial de la pena. Afirmava que la prevenció especial també està present a la majoria dels casos d’imposició d’una pena “en tant que aquella intimidarà el delinqüent enfront d’una possible reincidència i mantindrà la societat segura d’aquest almenys durant el compliment de la pena”. Es referia amb açò sols a una de les modalitats de la prevenció especial, a la prevenció especial com a intimidació, a més que afirmava: “Però si s’observa més exactament, el component de prevenció especial de la

---

<sup>1280</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 24.

<sup>1281</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 31.

<sup>1282</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 24 i 25.



sentència penal també té un fi últim de prevenció general<sup>1283</sup>”. D'altra banda, cal saber que quan Roxin parla d'un procediment que salvaguarde l'autonomia de la personalitat vol dir que “durant el procediment no es pot sotmetre el particular a cap tracte que el prive de la determinació lliure de les seues declaracions”.<sup>1284</sup> I en relació a la culpabilitat, queda clar que aquell l'entén com un límit que ha de respectar el jutge en el mesurament de la pena: “la pena no pot, en la meua opinió, sobrepassar la mesura de la culpabilitat”.<sup>1285</sup> Sí admet, tanmateix, que s'impose una pena inferior a l'adequada a la culpabilitat. Segons Roxin açò “està permès i fins i tot és necessari segons el principi de subsidiarietat [...], si en el cas concret es pot restaurar la pau jurídica amb sancions menys greus”. I explica que “la institució de la condemna condicional es correspon directament amb la concepció ací mantinguda”, i es refereix igualment a la possibilitat de substituir penes privatives de llibertat de curta durada per penes de multa.<sup>1286</sup>

I, d'altra banda, pel que fa la pena a la fase executiva, Roxin explica que com aquella “exclusivament serveix [...] a fins racionals i ha de possibilitar la vida humana en comú i sense perills, l'execució de la pena sols pot estar justificada si persegueix aquesta meta en la mesura en què açò és possible, és a dir, si té com a contingut la reincorporació del delinqüent a la comunitat. Així doncs, sols està justificada una execució resocialitzadora”.<sup>1287</sup> Tanmateix, aquell també ha afirmat que “tampoc cap eliminar completament de la fase d'execució el punt de partida de prevenció general, ja que està clar que l'especial situació coercitiva en la qual entra l'individu en complir la pena privativa de

---

<sup>1283</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàgs 25 i 26. L'autor afirma, a més, que “com els esforços de resocialització en favor del subjecte sols poden començar amb l'execució de la pena, el primer que la condemna en si mateix fa efectiva és la dura restricció de la llibertat del delinqüent, una restricció que es fa no en interès seu, sinó en el de la comunitat, i que per tant serveix a altres, no a ell (..) cal reconèixer senzilla i sòbriament que la finalitat d'aquella és la salvaguarda de l'ordre de la comunitat, per a poder preguntar sobre aquesta base si està justificat aplicar una pena al particular per a aconseguir aquesta meta”.

<sup>1284</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg 27.

<sup>1285</sup> ROXIN, K., “Sentido y límites de la pena estatal”, en *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 27.

<sup>1286</sup> Vid. ROXIN, C., *Problemas básicos de Derecho penal*, ob. cit., pàg. 30.

<sup>1287</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 31.

llibertat du amb si restriccions greus a la llibertat de conformar la seua vida, de les quals, en atenció a l'efectivitat de les comminacions penals, no es pot prescindir als delictes greus, ni tan sols encara que, per exemple, renunciar a una pena privativa de llibertat fóra més útil per a la resocialització. Per això que tampoc serà possible en el futur la condemna condicional per a delictes de caràcter clarament capital. Tanmateix, en tant que l'autonomia de la personalitat del condemnat i les exigències ineludibles de prevenció general ho permeten, els únics fins de l'execució lícits són els resocialitzadors".<sup>1288</sup> En relació a la resocialització Roxin afirma, igualment, que "en ella coincideixen de bestreta i amplament els drets i deures de la col·lectivitat i els del particular [...] En efecte, l'interés de la comunitat en recuperar el delinqüent després de complir la seua pena com a membre apte per a la vida i fidel al Dret es correspon així mateix amb el veritable bé del condemnat i amb la idea de desenvolupament de la personalitat".<sup>1289</sup>

Les tesis de Roxin han tingut una acollida ampla entre la doctrina espanyola. Es posiciona a favor d'aquesta, per exemple, Zugaldía Espinar.<sup>1290</sup> També Muñoz Conde<sup>1291</sup> va ser dels primers en acollir-la i, tot i que ha introduït alguna puntualització, es declara "un roxinia fins la medul·la".<sup>1292</sup> Els deixebles de l'andalús, també s'han posicionat a favor d'una postura molt semblant a la de Roxin, i també s'han adherit al pensament de l'alemany, tot i que amb alguna reserva, entre d'altres, Octavio de Toledo<sup>1293</sup> i Mir Puig, el qual, tanmateix, no ubica la seua entre les teories mixtes. La de Mir Puig és, segons ell, una teoria de la prevenció general positiva.

---

<sup>1288</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 32.

<sup>1289</sup> ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 31.

<sup>1290</sup> Vid. ZUGALDÍA ESPINAR, J.M., *Fundamentos de Derecho Penal, Parte General*, ob. cit., pàg. 94.

<sup>1291</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., pàgs 33 i 37.

<sup>1292</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F., entrevista realitzada per Jesús Barquín Sanz i Miguel Olmedo Cardenote, i publicada en *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 04-c2, 2002.

<sup>1293</sup> Vid. OCTAVIO DE TOLEDO Y UBIETO, E., *Sobre el concepto de Derecho Penal*, Universidad de Madrid, Facultad de Derecho, Sección Publicaciones, Madrid, 1981, pàgs. 264 i ss i 291 i ss.

## 4. El reviscolament de les teories de la prevenció general

### 4.1. Generalitats

Una part de la doctrina penal realitzarà una revisió teòrica de la funció i fi de la pena que ha suposat, a la fi, el reviscolament de les teories de la prevenció general. Efectivament, s'ha produït una tornada a la prevenció general però, i és important tenir-ho en compte, a aquesta ja no se li dóna, o almenys no únicament, un significat intimidatori. S'entén que la utilitat i necessitat de la pena no descansa únicament en la seua finalitat d'intimidació o amenaça a la generalitat dels ciutadans sinó també en la seua finalitat de reforçar la confiança d'aquells en la vigència de les normes, la seua actitud de respecte pel Dret. Ja no es parlarà, o no únicament, de prevenció general negativa sinó, o també, de prevenció general positiva, però de prevenció general a la fi.

Les raons que expliquen aquesta revisió teòrica de les funcions de la pena són bàsicament dos. La primera, que les teories mixtes presenten una contradicció interna irresoluble. Atès que no sempre és possible compatibilitzar els propòsits de la prevenció general amb els de la prevenció especial i amb els límits marcats per la culpabilitat i la proporcionalitat, i viceversa, es produeixen les anomenades “antinòmies dels fins de la pena”.<sup>1294</sup> La segona raó és que, com se sap, a partir de la dècada de 1970, l'ideal resocialitzador entrarà en crisi. Es dirà que es tracta d'un mite, d'un engany dirigit a ocultar la realitat de la intervenció penal, una intervenció que és cada vegada més repressiva i no està subjecta a les garanties pròpies d'un Dret penal d'un estat de dret. Hi ha fins i tot qui, com Karl Menninger, afirma que “sospite que el dany ocasionat per tots els crims comesos

---

<sup>1294</sup> En relació a aquesta problemàtica: DEMETRIO CRESPO, E., *Prevención general e individualización judicial de la pena*, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1999, pàgs. 73 i ss. I en relació a com soluciona tals problemes la teoria de la prevenció general positiva: PÉREZ MANZANO, M., “Aportaciones de la prevención general positiva a la resolución de las antinomias de los fines de la pena”, en *Política Criminal y Nuevo Derecho Penal (Libro Homenaje a Claus Roxin)*, Editorial Bosch, Barcelona, 1997, pàgs. 73 a 88.

pels delinqüents empresonats no és equiparable al dany causat pels delictes comesos en contra d'ells<sup>1295</sup>”.

Kaufmann va ser un dels primers en enarborar la bandera de la prevenció general positiva. Aquest autor, que parteix de la tesis de Welzel sobre la funció del Dret penal, que és l’afirmació de la consciència eticosocial de la ciutadania,<sup>1296</sup> afirmaria que a la prevenció general positiva li correspon una funció informativa d’allò prohibit i allò que és obligatori fer, una funció de reforçar i mantenir la confiança en la capacitat de l’ordre jurídic de romandre i imposar-se, i una funció de creació i enfortiment d’una actitud de respecte pel Dret per part dels ciutadans —no una actitud moral<sup>1297</sup>. Kaufmann pretenia amb açò limitar la tendència al terror penal prevencionista, superar algunes exigències i també, per tant, els excessos de les teories de la prevenció general clàssiques.<sup>1298</sup> La postura adoptada per Mir Puig va en aquesta direcció.<sup>1299</sup> Però hi ha una altra forma d’entendre la prevenció general positiva, la de Jakobs.

---

<sup>1295</sup> MENNINGER, K., *The crime of Punishment*, ob. cit., pàg. 28.

<sup>1296</sup> Segons Welzel “la missió central del Dret penal és de naturalesa eticosocial” perquè, per damunt dels bens jurídics, el Dret penal ha d’assegurar en els ciutadans l’acatament d’uns “valors del sentir legal jurídic”, que són “el fonament veritable de l’Estat i la societat”. Per a Welzel, allò que fa el Dret penal per a assegurar “la vigència dels valors d’acte eticosocial de caràcter positiu, com respecte a la vida aliena, a la salut, a la llibertat, a la propietat, etc.”, és impedir el desvalor material o de resultat a través de la punició del desvalor de l’acció. La funció del Dret penal trascendeix de la defensa dels bens jurídics —la qual té un fi preventiu de caràcter policial i negatiu, insuficient per si sol per a justificar la funció del Dret penal— per a assegurar la vigència inquebrantable d’aquells valors de l’acció. Vid. WELZEL, H., *Derecho Penal Alemán. Parte General*, segona edició, traduïda per Bustos Ramírez – Yáñez Pérez, Editorial Jurídica de Chile, Santiago de Chile, 1976, pàg. 12, i del mateix autor *La teoría de la acción finalista*, traduït per Fontán – Friker, Depalma, Buenos Aires, 1951, pàg. 11 i ss.

<sup>1297</sup> Vid. KAUFMANN, A., *Política criminal y reforma penal*, Termis, Bogotá, 1982, pàg. 127.

<sup>1298</sup> En aquest sentit, vid: MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 82 i 83; QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 111 i 112.

<sup>1299</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit.; *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 93 i ss.

## 4.2. La teoria de la prevenció general positiva de Mir Puig

Mir Puig entén que “el nostre model d’estat aconsella decidir l’alternativa bàsica de retribució o prevenció a favor d’una prevenció limitada que permeta combinar la necessitat de protegir la societat no sols amb les garanties que oferia la retribució, sinó també amb les que ofereixen altres principis limitadors. Sols una prevenció així limitada podrà desplegar un efecte positiu d’afirmació del Dret propi d’un estat social i democràtic de dret, i sols així podran conciliar-se les exigències antitètiques de la retribució, la prevenció general i la prevenció especial en un concepte superior de prevenció general positiva”.<sup>1300</sup>

Aquest catedràtic de Dret penal entén la prevenció general positiva com una funció limitadora i restrictiva de la prevenció general en un estat social i democràtic de dret. En aquest sentit, la teoria ha de respectar l’autonomia moral de la persona delinqüent i fonamentar sols selectivament la prevenció de la delinqüència, respectant els límits d’un tal model d’estat. La prevenció general positiva s’articula en un primer nivell com la funció de protecció de bens jurídics, “criteri-frontera” que especifica la necessitat d’intervenció penal i la imposició d’una pena; i en un segon nivell, amb els principis limitadors del *ius puniendi*, que són els de legalitat, proporcionalitat, humanitat, culpabilitat, resocialització, etc.<sup>1301</sup>

En relació al com combinar les finalitats de prevenció general i especial en base al Dret espanyol, Mir Puig afirma que el plantejament de Roxin “resulta vàlid, amb certs matisos, per a donar resposta a aquesta qüestió”. En el moment de la comminació legal procedeix la finalitat de prevenció general, la qual “tendeix a evitar atacs a bens jurídics en la mesura de la seua gravetat i de la seua perillositat —els dos barems bàsics de la selecció de la incriminació penal i de la graduació de la pena”. En les fases d’aplicació judicial i de l’execució

---

<sup>1300</sup> MIR PUIG, S., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 95.

<sup>1301</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit; *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 93 a 95.

de la pena la prevenció general es confirma, però “a la fase judicial pot intervenir la prevenció especial, juntament a la idea de proporcionalitat” i “en la determinació de la pena la idea de prevenció especial sols pot ser tinguda en compte pel jutge dins del marc, estret, que permeten els marges penals fixats per la llei a cada delictes i segons les circumstàncies modificatives concurrents, previstes com d’obligada apreciació i amb els efectes taxats. La prevenció especial podrà conduir, no obstant això, a l’apreciació de la condemna condicional dins de certs límits que assegurin la prevenció general”. A la fase de l’execució l’atenció se centra en la prevenció especial “com a resocialització a les penes privatives de llibertat. A la resta de penes, la prevenció especial constitueix una conseqüència implícita a la concreta intimidació que suposa la seua execució per al delinqüent”.<sup>1302</sup>

En realitat, i com afirma Morales Prats, “la teoria de la prevenció general entesa en clau ‘garantista’, no sembla en el fons més que una reproducció de determinades teories unificadores de la pena (com, per exemple, la teoria dialèctica de Roxin) [...] En el fons l’únic autènticament nou és el rebuig a la invocació formal del principi de resocialització [...] En conseqüència, la teoria de la prevenció general positiva no aportaria res essencialment nou, ja que continua invocant els principis limitadors del ‘ius puniendi’ heretats del retribucionisme i de la prevenció especial, de tal forma que l’únic nou seria la imbricació d’aquells principis en la prevenció general, en una sort de redefinició sistemàtica nova d’aquests”.<sup>1303</sup>

### **4.3. La teoria de la prevenció general positiva de Jakobs**

Jakobs parteix de la tesi de Luhmann sobre el fonament i el paper de les normes jurídiques. Parteix d’entendre que aquestes estableixen i garanteixen expectatives socials, tot atribuint-li al Dret penal, per tant, la missió de preservar la funció orientadora d’aquelles. El delictes

---

<sup>1302</sup> MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado Social y Democrático de Derecho*, ob. cit., pags. 24 i ss; *Introducción a las bases del Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 86 i ss.

<sup>1303</sup> QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 115.

constitueix una infracció de la norma i, per tant, una defraudació d'expectatives; a través de la pena es reafirma la funció orientadora de confiança pròpia de les normes jurídiques.<sup>1304</sup>

Entre les moltes crítiques que poden fer-se contra la proposta de Jakobs hi ha les següents:<sup>1305</sup> en primer lloc, legitima la intervenció juridicopenal mitjançant l'estigmatització del delinqüent com a mitjà de funcions socials, el qual es contrari a la dignitat humana, a la qual es fa menció en l'article 10.1 de la Constitució espanyola; en segon lloc, en establir que el marc de la pena ha de fixar-se tenint en compte exclusivament expectatives normatives estables du implícita la negació de les teories de la reeducació i la reinserció social, el qual suposa conculcar l'article 25.2 de la Constitució;<sup>1306</sup> en tercer lloc, en deslligar el problema de la pena de la funció de protecció de bens jurídics la postura per ell defensada s'ubica dins d'un neorretribucionisme que rebutja, a més, al principi de proporcionalitat; en quart lloc, la intervenció penal garant d'expectatives tendeix a eliminar les barreres formals que separen el Dret penal d'altres mitjans de control; en cinquè lloc, l'eliminació dels límits del poder sancionador de l'Estat tant en l'aspecte formal com material du a

---

<sup>1304</sup> Vid. JAKOBS, G., *Derecho penal, Parte General. Tratado. Fundamentos y teoría de la imputación*, ob. cit.

<sup>1305</sup> Aquestes crítiques, formulades per autors diversos, apareixen sintetitzades en QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 113; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 279 i 280; SCHÜNEMANN, B., "Sobre la Crítica a la Teoría de la Prevención General Positiva", en *Política Criminal y Nuevo Derecho Penal (Libro Homenaje a Claus Roxin)*, ob. cit.; ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 164 i ss.; BARATTA, A., "Integración-prevención: una nueva fundamentación de la pena dentro de la teoría sistémica", traducció de E. García-Méndez i E. Sandoval Huertas, en *Cuadernos de Política Criminal*, num. 24, 1984, pàgs. 547 i ss.; PEÑARANDA RAMOS E. – SUÁREZ GONZÁLEZ, C.J. – CANCIÓ MELIÀ, M., "Consideraciones sobre la teoría de la imputación de Günther Jakobs", en JAKOBS, G., *Estudios de Derecho penal*, Civitas, Madrid, 1997, pàg. 30; SILVA SÁNCHEZ, J.M., *Aproximación al Derecho penal contemporáneo*, Bosch, Barcelona, 1992, pàgs. 226 i ss. MUÑOZ CONDE, F., "La norma jurídica penal (crítica a la teoría sistémica del Derecho penal)", en *Derecho penal y control social*, ob. cit., pàgs. 9 i ss.

<sup>1306</sup> Encara que en algun moment Jakobs diu concedir algun paper a la prevenció especial, aquest és tan irrellevant no pot satisfer les exigències constitucionals.

legitimar i desenvolupar una política criminal sense legitimació democràtica; en sisè lloc, la imposició d'acceptacions ètiques del dret a través de la pena és intolerable en un estat social i democràtic de dret, significa la no acceptació de l'autonomia moral i ideològica de les persones en incidir en la seua consciència eticosocial, el qual implica conculcar l'article 16.1 de la Constitució espanyola; i per últim, la prevenció general estabilitzadora està mancada d'una base racional i legitima impulsos irracionals i emocionals primaris front el fet criminal.

D'altra banda, també en relació a Jakobs, es dirà que proposa una versió actualitzada del concepte d'*hostis* del Dret romà,<sup>1307</sup> la d'enemic. Ell entén que els enemics capaços de fer mal a l'Estat — com diria Hobbes— o les persones que no ofereixen garanties de contribuir al manteniment de la pau —com diria Kant— són els terroristes, els autoexclusos, i que com a enemics que són han de ser tractats. Proposa, en base a açò, que la regulació de la repressió penal estatal presente una dimensió doble: un “Dret penal del ciutadà”, que haurà d'ajustar-se als principis de l'estat de dret, i un “Dret penal de l'enemic”, el quan s'ha de regir al marge dels principis limitadors propis d'aquest estat, per un criteri d'eficàcia en l'adopció de mitjans per a combatre i neutralitzar fonts de perill. És cert que fins i tot Kant, a qui cita Jakobs, va afirmar que “l'estat de pau entre homes que conviuen els uns amb els altres no és un estat natural, ja que l'estat natural és més aviat un estat de guerra, és a dir, encara que no siga sempre un trencament d'hostilitats, sempre és una amenaça perpètua d'aquestes. Per tant, aquest estat de pau cal fundar-lo, ja que l'absència d'hostilitats no és encara garantia que vaja a produir-se aquest estat, i si un veí no proporciona aquesta garantia a altre que se l'ha exigit, aquest altre pot tractar-lo com un enemic”. Passa, però, que quan Jakobs cita Kant passa per alt que, segons aquest, es procedeix de tal manera quan encara no s'ha consolidat el trànsit de l'estat de naturalesa a l'estat de dret. Quan hi ha estat de dret, essent aquest l'oposat a l'estat de guerra, simplement no hi ha enemics. Si hi

---

<sup>1307</sup> En el Dret romà l'*hostis* era qui estava fora de la comunitat i, per tant, mancat de tot dret. Entre les penes aplicades pels romans hi ha la d'exili, que consistia en una expulsió de la comunitat, en deixar a la persona en la situació d'estranger i privar-lo de tot dret.



ha estat de dret hi ha lleis i la llei és *res surda et inexorabilis*. Segons Kant, “als Estats no es concep una guerra penal, perquè entre ells no existeix la relació de superior i inferior. Per aquest motiu, una guerra d’extermini que duguera a l’aniquilament d’ambdues parts i a l’anul·lació de tot dret, faria impossible una pau perpètua, a no ser que fóra la pau dels cementeris per a tota la humanitat”.<sup>1308</sup>

Avançant-se a les crítiques, Jakobs afirmaria el següent: “Qui defenga la posició que sempre tot l’estat de dret, que sempre l’estat de dret tot, ha de convertir-se en realitat, sense concessions, hauria de saber que aquest tot en la realitat concreta es veu acompanyat per un o res”; tot afegint que “qui sols reconega l’estat de dret permanent de bon temps, indueix a l’estat real a encobrir les excepcions irremeiables per a la supervivència en un món brut com regles, desdibuixant així què és regla i què és excepció; dit d’altra manera, l’estat de dret imperfecte, es presenta com a perfecte a través d’un lèxic ideològic. Aquesta infravaloració de la complexitat de la realitat estatal és perillosa, ja que obstrueix la perspectiva per a veure quan el Dret penal està sobre el sòl segur del Dret penal del ciutadà i quan sobre el terreny tan problemàtic del Dret penal de l’enemic”. També afirma que “quan l’estat estableix una regulació, hauria de distingir amb claredat entre allò que sols està dirigit al terrorista o a altre subjecte que dissentisca activament i de manera greu i permanent i allò que també es dirigeix al ciutadà, ja que del contrari el Dret penal de l’enemic contaminaria al Dret penal del ciutadà”.<sup>1309</sup>

Tal com diu Zaffaroni, “el tractament penal diferencial de l’*hostis* implica una lesió als límits de l’Estat respecte del ciutadà, o siga, que és un tractament més repressiu per a tots, el qual es compagina molt més amb l’estat absolut que amb l’estat de dret”. L’autor referit també indica, en relació a l’anterior, que “per suposat que s’argumentarà que existeix un estat de dret i que aquest té institucions i controls que impedeixen la senyalització arbitrària d’enemics. És veritat, però en limitar les llibertat de tots per a poder individualitzar amb eficàcia els

---

<sup>1308</sup> KANT, I., *La paz perpetua*, traduïda per Susana Aguilar, Lonseller, Buenos Aires, 2001, pàgs. 23.

<sup>1309</sup> JAKOBS, G., *Derecho penal del enemigo*, Aranzadi, Cizur Menor (Navarra), 2006, pàgs. 75, 83 i 82.

enemics, s'estreta la possibilitat de defensa dels ciutadans davant d'aquells organismes, ja que per definició estem neutralitzant —o almenys debilitant— els controls de l'estat de dret”. L'autor critica, a més, que “l'admissió jurídica del concepte d'enemic en el Dret que no és estrictament de guerra és, lògicament i històrica, el germen o primer símptoma de la destrucció autoritària de l'estat de dret”, i que “quan es parla de l'*hostis* com a enemic introduït en el Dret penal o administratiu 'normal' o 'permanent' no estem fent referència a la guerra del dret de Ginebra. Pel contrari: estem introduint un concepte espuri o particular de guerra permanent, de guerra irregular [...] Amb aquest idea de l'*hostis* com a enemic en una guerra irregular i permanent, s'acaba en la guerra bruta de la doctrina de la seguretat nacional. Segons aquesta no han de respectar-se les regles de la guerra regular en la irregular”. En definitiva, la teoria de Jakobs és perillosa “perquè pot facilitar el camí cap a una regressió en la realització del programa universal de Drets Humans”.<sup>1310</sup> I en el mateix sentit s'han pronunciat infinitat d'autors dels dos extrems de l'Atlàntic.<sup>1311</sup>

---

<sup>1310</sup> ZAFFARONI, L., “La legitimación del control penal de los extraños”, en CANCIO MELIÁ, M. - GÓMEZ-JARA DÍEZ, C. (coord.), *Derecho Penal del Enemigo. El Discurso Penal de la Exclusión*, vol. 2, Edisofer S.L., Madrid, 2006, pàgs. 1117-1147.

<sup>1311</sup> Per tots, vid., FERRAJOLI, L., “El derecho penal del enemigo y la disolución del Derecho penal”, en *Democracia y Garantismo*, segona edició, Editorial Trotta, Madrid, 2010, pàgs. 234 i ss; “Las razones del pacifismo”, en *Revista Jueces para la Democracia*, núm. 42, 2001, pàgs. 3 i 9; CANCIO MELIÁ, M. - GÓMEZ-JARA DÍEZ, C., (Coord.), *Derecho penal del enemigo. El discurso penal de la exclusión*, Edisofer, Buenos Aires-Montevideo, 2006; DEMETRIO CRESPO, E., *Derecho Penal de Enemigo*, Thompson Civitas, Madrid, 2003; del mateix autor, “Del Derecho penal liberal al Derecho penal del enemigo”, en *Revista de Derecho Penal y Criminología*, núm. 14, 2004, pàgs. 87 a 116; del mateix autor, “Libertad, seguridad, sociedad del riesgo y Derecho Penal del Enemigo”, en BERNUZ BENÍTEZ, M.J. - PÉREZ CEPEDA, A. I. (Coords.), *La tensión entre libertad y seguridad*, Universidad de la Rioja, Logroño, 2006, pàg. 107 1 120; GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., “El renacimiento del pensamiento totalitario en el seno del estado de Derecho: la doctrina del derecho penal enemiga”, *Revista penal*, núm. 19, 2007, pàgs. 52 a 69; GARCÍA MARTÍN, L., “Consideraciones críticas sobre el actualment denominado 'derecho penal del enemigo'”, en *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 7 febrer, 2005, <http://criminet.ugr.es/recpc>. En relació a la penetració del pensament de Jakobs en la legislació espanyola, vid., GONZÁLEZ CUSSAC, J. L. - MORENO CAMPO, J.C., “La generalización del Derecho penal de excepción: tendencias legislativas”, *Estudios de Derecho Judicial, Consejo General del poder judicial*, núm. 128, 2008; QUINTERO OLIVARES, G., *Adonde*

## 5. Presa de postura en relació a la funció, fins i justificació de la pena

En aquest apartat em propose explicar el meu parer en relació a la funció, els fins i justificació de la pena. Abans, però, és important recordar que la “retribució, la prevenció general i la prevenció especial no constitueixen opcions ahistòriques, sinó encàrrecs diversos que concepcions distintes de l’estat han assignat en moments diferents al Dret penal”,<sup>1312</sup> insistir en el fet que el nostre és un estat social i democràtic, tal com proclama l’article 1.1 de la Constitució, i advertir que ací interessa determinar la funció, els fins i justificació de la pena en un Dret penal propi d’aquest model d’estat i sempre en la vista fixada en la Constitució perquè, com diu Quintero Olivares, “tot jurista ha de començar la reflexió sobre la seua parcel·la partint de la Constitució”.<sup>1313</sup> És important deixar clar, igualment, i per açò, que cal partir d’una idea de la persona com a ésser dotat de raó i cridat a regir lliurement el seu propi destí, com a ésser racional i, en conseqüència, èticament autònom, amo de si mateix.<sup>1314</sup> Aquesta és una exigència de la dignitat humana, que a tenor de l’article 10.1 de la Constitució és fonament de l’ordre polític i de la pau social.

Abans d’entrar en matèria també voldria recordar que entenc que la pena, des del punt de vista material, considerada en si mateixa, en tant que consisteix en la privació o restricció d’un dret, açò és, d’un bé jurídic, és un mal; és a dir, que partisc d’un concepte de pena com a retribució, el qual, a més que ha estat acceptat fins i tot per alguns defensors de la prevenció especial,<sup>1315</sup> es desprèn de l’article 25.1 de la Constitució espanyola, en què s’indica que la condemna recau sobre

---

*va el Derecho penal. Una reflexión sobre las leyes penales y los penalistas españoles*, Thomson Civitas, Madrid, 2004; CANCIO MELIÀ, M., “Derecho penal del enemigo y delitos de terrorismo. Algunas consideraciones sobre la regulación de las infracciones en materia de terrorismo en el código penal español después de la LO/2000”, *Revista Jueces para la Democracia*, núm. 44, 2002.

<sup>1312</sup> MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 93 i 94.

<sup>1313</sup> QUINTERO OLIVARES, G., *La justicia penal en España*, Aranzadi, Pamplona, 1998, pàg. 41.

<sup>1314</sup> Vid. VIVES ANTÓN, T.S., *Fundamentos del sistema penal*, Tirant lo Blanch, València, 2011, pàgs. 325 i ss.

<sup>1315</sup> Com per exemple von Liszt, segons el qual la pena defensa és pena retributiva entesa correctament.

una acció o omisió que constituïska infracció del Dret i es trobe definida com a delicte o falta en la legislació vigent.<sup>1316</sup> Tampoc pose en dubte que la pena és un mal que s'imposa perquè s'ha infringit la llei a la persona que apareix com a responsable de la infracció, si hi ha culpabilitat i en la mesura d'aquesta. La impossibilitat d'imposar una pena sense culpabilitat o una pena que sobrepassi o que no siga proporcional a la mesura d'aquella<sup>1317</sup> són exigències derivades del respecte a la dignitat humana, que obliga a no utilitzar la persona com un mitjà per a assolir un fi —la persona és un fi en si mateixa— i, també, les conseqüències fonamentals que comporta el contingut del principi de culpabilitat, el qual, com ha reconegut el Tribunal Constitucional, per exemple en Sentència 150/1991, de 4 de juliol, és un “principi estructural bàsic”. Tot i que en la Constitució no hi ha una proclamació expressa del principi referit, i atès que el fonament d'aquella radica en la idea general de llibertat, pot inferir-se dels principis de legalitat<sup>1318</sup> i prohibició d'excés o de requeriments generals de l'estat de dret, com el desenvolupament lliure de la personalitat,<sup>1319</sup> a més que sí està esmentat de manera expressa en les

---

<sup>1316</sup> La número 57 de les “Regles mínimes per al tractament dels reclusos” (adoptades pel Primer Congrés de Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent, celebrat en Ginebra en 1955, i aprovades pel Consell Econòmic i Social en les seues Resolucions 663C (XXIV) de 31 de juliol de 1957 i 2076 (LXII) de 13 de maig de 1977), també reconeix expressament que “La presó i les altres mesures l'efecte de les quals és separar a un delinqüent del món exterior són aflictives pel fet mateix que despullen l'individu del seu dret a disposar de la seua persona en privar-la de la seua llibertat”.

<sup>1317</sup> Cal tenir en compte que la culpabilitat és graduable. Com explica Carbonell Mateu, “existeixen formes distintes d'infringir un deure: amb consciència i voluntat plena de fer-ho, sense voluntat de resultat però infringint la cura exigible, amb consciència i voluntat de realització d'una conducta perillosa però amb l'esperança que no es produiria un resultat tan greu com el que finalment es produeix, amb consciència i voluntat en el subjecte”, d'ací que s'exigisca, a més de no imposar cap pena si no hi ha almenys un grau mínim de llibertat i voluntat en el subjecte actiu, una adequació entre el grau d'infracció del deure i la pena a imposar o, en altres paraules, “sols per la infracció del deure d'obligació, i exactament en la seua mesura, pot aplicar-se una pena”. CARBONELL MATEU, J.C., *Derecho penal: concepto y principios constitucionales*, ob. cit., pàgs. 71 i 221.

<sup>1318</sup> El principi de legalitat està proclamat, tot i que de manera incompleta, en els articles 9.3, 25.1 i 53.1 de la Constitució —i en els articles 1, 2, 3, 4 i 10 del Codi penal.

<sup>1319</sup> Vid., per exemple: BACIGALUPO, E., “¿Tienen rango constitucional las consecuencias del principio de culpabilidad?”, *La Ley*, juny de 1983, pàgs. 1 a 3;

declaracions de drets fonamentals de la persona subscrits per l'Estat espanyol.<sup>1320</sup> I reconèixer que el principi de culpabilitat és un principi bàsic del Dret penal implica rebutjar, d'una banda, a la idea que la persona és responsable de totes les conseqüències de la seua acció, ja que sols s'és responsable d'allò que s'haja pogut i hagut d'evitar, i d'altra banda, a un Dret penal basat en la perillositat de l'autor, perquè la culpabilitat fa referència al passat, al fet comés, i no mira al futur, cap a les possibilitats de cometre delictes nous revelades a partir d'una anàlisi de la personalitat del subjecte. Entenc que la idea que l'incompliment del deure d'abstenir-se de vulnerar la norma de valoració que li és personalment exigible a l'autor de la conducta antijurídica fonamenta la resposta penal, açò és, que el fonament genuí de la pena és la culpabilitat, i, també, que aquesta marca el criteri bàsic per a mesurar la pena.

Esclarit açò, en relació ja al per a què es castiga, començaré diguent que una cosa és afirmar que només es pot recórrer a la pena si hi ha alguna cosa que retribuir i només en la mesura que permeta la retribució i altra distinta és afirmar que la pena s'imposa com a càstig i només per a retribuir. La pena és un mal que s'imposa perquè s'ha infringit la llei a la persona que apareix com a responsable de la infracció, si hi ha culpabilitat i en la mesura d'aquesta, però no per a retribuir sinó per a evitar les conductes que atempten més greument contra els interessos fonamentals dels ciutadans i la societat. La pena és retribució orientada a la prevenció del delictes i, així, a la protecció de bens jurídics.

Entenc, com la majoria de la doctrina penal actual i el mateix Tribunal Constitucional espanyol, que la funció primordial de la pena és la tutela jurídica de bens jurídics, el qual, a més, concorda amb la concepció constitucional del delictes, com a infracció del Dret que lesiona o posa en perill bens jurídics.<sup>1321</sup> A través de la pena l'Estat

---

COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 544, nota 36; ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 127.

<sup>1320</sup> Vid. ZUGALDÍA ESPINAR, J.M., *Fundamentos de Derecho Penal, Parte General*, Tirant lo Blanch, Valencia, 1993, pàg. 243.

<sup>1321</sup> Per a més detalls sobre el concepte constitucional del delictes, vid., per tots: VIVES ANTÓN, T.S., "Introducción, Estado de Derecho y Derecho penal", en

pretén la tutela jurídica dels valors i interessos amb rellevància constitucional, reconeguts com a correlats materials de la llibertat i el respecte dels quals es presenta com a essencial per a garantir unes condicions mínimes de convivència.<sup>1322</sup> La intervenció del Dret penal sempre afecta drets fonamentals i aquests sols poden veure's limitats per a protegir altres que, almenys, tinguen rellevància constitucional, afirmació aquesta que, com diu Carbonell Mateu, no és aventurada perquè “un sistema constitucional, com el nostre, estableix un sistema de valors i perquè el poder punitiu naix precisament del pacte constituent”.<sup>1323</sup>

I aquesta protecció pretindrà aconseguir-se a través de la prevenció general i la prevenció especial de les conductes descrites com a delictes pels tipus penals. La prevenció general, recordem, és l'efecte dissuasiu respecte a la comissió de delictes que la pena exerceix sobre la generalitat dels ciutadans, que té lloc a través de dos mecanismes fonamentals: la intimidació i l'educació; la prevenció especial, com se sap, consisteix a evitar que qui ja ha delinquit torne a fer-ho i pot tenir lloc a través de la intimidació, de la inoqüització o assegurament del delinqüent per un temps més o menys llarg, o a través de la reeducació i reinserció social d'aquell. Encara que en l'article 25.2 de la Constitució s'ordena que les penes privatives de llibertat –i les

---

COBO DEL ROSAL, M. (Dir.), *Comentarios a la Legislación Penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 20 a 27; RODRÍGUEZ MOURULLO, G., “Delito, pena y Constitución”, en *Revista Jurídica de la Universidad Autónoma de Madrid*, núm. 8, 2003, pàgs. 311 a 329; i el mateix autor en *Delito y pena en la jurisprudencia constitucional*, Real Academia de Jurisprudencia y Legislación, Madrid, 2002.

<sup>1322</sup> Com diu Vives Anton “un sistema jurídic democràtic, que pretén realitzar socialment i política la idea de l'home com a amo de si mateix, i regir-se per les lleis que dimanen de la voluntat general, ha de respectar les opcions materials de la voluntat de cada ciutadà, en tant no siguin nocives a la llibertat de la resta; perquè, del contrari, es negaria a si mateix”. Vid. VIVES ANTÓN, T.S., “Introducción, Estado de Derecho y Derecho penal”, cit., pàg. 22.

<sup>1323</sup> CARBONELL MATEU, J.C., *Derecho penal: concepto y principios constitucionales*, ob. cit., pàg. 36, vid. també, pàgs. 83 i ss. Entre la doctrina italiana la rellevància de la Constitució en matèria penal i la preminència absoluta de la llibertat personal a l'àmbit dels valors constitucionals ha estat tractada per autors com els següents: BRICOLA, "Teoria generale del reato", cit.; ANGIONI, F., "Beni costituzionali e criteri orientativi sull'area dell'illecito penale", en STILE, A., *Bene Giuridico e Riforma della parte speciale*, Jovene, Nàpols, 1985, pàgs. 57 i 130 i, especialment pàg. 88 i ss.

mesures de seguretat– s’orienten a la reeducació i reinserció social no pot concloure’s que aquesta siga l’únic objectiu empíric i immediat al qual la pena ha d’estar dirigida per a complir la funció referida, ni tampoc la principal, com es veurà en detall en altre moment. Cal tenir en compte, a més, que encara que la prevenció general i la prevenció especial són els objectius empírics i immediats als quals la pena ha d’estar dirigida per a complir la seua funció, per si soles no poden justificar-la. Entenc que la pena es justifica perquè és útil per a prevenir la delinqüència però sols dins de certes limitacions derivades del principi de prohibició d’excés. Tal com diu Mir Puig: “Importarà, llavors, no sols l’eficàcia de la prevenció (principi de la màxima utilitat possible), sinó també limitar al màxim els seus costos (principi de mínim sofriment necessari) de forma que resulte menys gravosa la protecció que ofereix el Dret penal de l’estat social i de dret que la que suposarien altres mitjans de control social il·limitats [...], o desproveïts de garanties [...], o que altres formes de Dret penal autoritari”.<sup>1324</sup>

Estic d’acord amb Cobo del Rosal i Vives Antón, i amb Orts Berenguer i González Cussac, quan afirmen que si la funció de la pena és la tutela jurídica “en aquesta funció han de radicar-se tant la justificació de la pena com els límits a tal justificació”. Com ells entenc que “la tutela jurídica és, en primer terme, tutela de bens i interessos, i per això incorpora la idea d’una justificació de la pena en virtut del principi d’utilitat, és a dir, per les seues conseqüències beneficioses. Però, òbviament, no es tracta de qualsevol classe de tutela, sinó precisament d’una tutela jurídica, que no pot obtenir-se a qualsevol preu, sinó que ha de respectar també els drets del delinqüent, en virtut del principi distributiu propi de qualsevol règim constitucional (i en particular el nostre). D’aquesta manera, la justificació de la pena per la seua capacitat de tutelar bens jurídics sols pot tenir lloc dins dels límits provinents del principi de prohibició

---

<sup>1324</sup> MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 95. També Silva Sánchez entén que la funció del Dret penal es tant la prevenció de delictes com la reducció al mínim de la violència estatal, el qual suposa que la limitació de la prevenció no suposa sols un límit de la funció del Dret penal, sinó part essencial d’aquesta. Vid. SILVA SÁNCHEZ. J.M., *Aproximación al Derecho Penal Contemporáneo*, ob. cit., pàgs. 40 i ss, 241 i ss i, especialment, 249 i ss.

d'excés o proporcionalitat en sentit ampli".<sup>1325</sup> La pena, per a poder justificar-se, ha de ser adequada a la finalitat de tutelar un bé jurídic, si es recorre a ella per necessitat, açò és, per a dispensar protecció als bens jurídics dignes d'ella enfront dels atacs més greus i intolerables (caràcter fragmentari del Dret penal) i sols quan l'ordre jurídic no pot ser protegit per mitjans menys greus que la pena (caràcter subsidiari del Dret penal), i si hi ha proporcionalitat en sentit estricte, la qual, donada la funció de tutela de l'ordre jurídic que li correspon a la pena, ha d'atendre a la gravetat del delicte comés, és a dir, al contingut de l'injust, al mal causat i a la reprotxabilitat de l'autor. La pena proporcionada a la gravetat del delicte en principi serà també, en abstracte, l'adequada a la funció de tutela.<sup>1326</sup> En el cas concret és possible, però, que aquesta funció pugui quedar satisfeta amb una pena menor, o fins i tot sense pena. En aquest cas, com diuen Cobo del Rosal i Vives Antón, "la proporcionalitat hauria de ser entesa conforme als requeriments de la finalitat de tutela, que és l'objecte autèntic de ponderació, i no segons la gravetat del delicte, que és sols un criteri genèric per a efectuar-la. En aquest sentit, confluiria amb la necessitat".<sup>1327</sup> Com passa amb el principi de culpabilitat, tampoc aquest està formulat de manera expressa en la Constitució, però a dia d'avui ningú no dubta que el principi de prohibició d'excés és un principi constitucional.<sup>1328</sup> Està implícit en l'article 1 de la Constitució

---

<sup>1325</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 822 i 823; ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 394.

<sup>1326</sup> En principi la pena adequada a la culpabilitat és també la pena adequada des del punt de vista preventiu general i sols a partir d'ella es pot i s'han de plantejar altres fins preventius de tipus especial que, en la mesura que siguin compatibles amb les primeres, permetran adaptar la pena a la personalitat del delinqüent. En aquest sentit, vid., MUÑOZ CONDE, F., "Culpabilidad y prevención general", cit.; i MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 353 i 354

<sup>1327</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 89.

<sup>1328</sup> Són molts els autors que critiquen que en la Constitució espanyola de 1978 no hi haja proclamació expressa, o que hi haja una la proclamació poc rotunda, dels principis en què ha d'inspirar-se un Dret penal democràtic. Un dels primers en fer-ho va ser Vives Antón. Vid. VIVES ANTÓN, T.S., "Introducción, Estado de Derecho y Derecho penal", cit., pàgs. 47 i 48. Per aquell llavors –l'any 1982– aquest autor exclamava: "Tant de bo les contribucions que s'inclouen a la present obra contribuïssquen a que aquesta insuficiència se satisfaga i que la tasca pacient de



(en tant que constitueix una proclamació de l'estat de dret i en la mesura que declara la llibertat com a valor superior de l'ordenament espanyol), en l'article 10.1 (on s'afirma que la dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents, el desenvolupament lliure de la personalitat, el respecte a la llei i als drets de la resta són fonament de l'ordre polític i de la pau social), en l'article 15 (que prohibeix la tortura i les penes o tractes inhumans i degradants), en els articles 17.2 i 17.4 (el primer prohibeix que la detenció preventiva pugui durar més temps que l'estrictament necessari per a l'esclariment dels fets i el segon obliga a fixar per llei un termini màxim de durada de la presó provisional), i en l'article 55.2 paràgraf segon (que proscriu l'ús injustificat o abusiu de les facultats reconegudes per llei orgànica en relació a les investigacions relacionades amb l'actuació de bandes armades o elements terroristes).<sup>1329</sup> El Tribunal Constitucional va reconèixer per primera vegada el valor constitucional d'aquest principi en la Sentència 62/1982, de 15 d'octubre.<sup>1330</sup>

---

l'exegesi pugui anar remeiant els defectes que el legislador constitucional haguera pogut evitar, amb sols parar-se un poc a pensar en ells!”.

<sup>1329</sup> En qualsevol cas, estic d'acord amb Carbonell Mateu quan diu que “és probablement en l'article 10.1 (..) on hem de trobar, al meu entendre, la proclamació màxima, juntament en la de l'article 1, del principi general de llibertat, en Dret penal [...] del qual el de prohibició d'excés és un component”. CARBONELL MATEU, J.C., *Derecho penal: concepto y principios constitucionales*, ob. cit., pàg. 201.

<sup>1330</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 62/1982, de 15 d'octubre, fonament jurídic 4. Aquesta sentència constitucionalitza el principi referit d'acord amb la interpretació realitzada de l'article 10.2 en relació amb els articles 10.2 i 18 del Conveni de Roma. En l'article 10.2 del Conveni de Roma s'indica que “l'exercici d'aquestes llibertats, que comporten deures i responsabilitats, podrà ser sotmès a certes formalitats, condicions, restriccions o sancions previstes per la llei, que constituïsquen mesures necessàries, en una societat democràtica, per a la seguretat nacional, la integritat territorial o la seguretat pública, la defensa de l'ordre i la prevenció del delictes, la protecció de la salut o de la moral, la protecció de la reputació o dels drets aliens, per a impedir la divulgació d'informacions confidencials o per a garantir l'autoritat i la imparcialitat del poder judicial”; en l'article 18 del mateix Conveni es diu que “les restriccions que, en els termes del present conveni, s'imposen als citats drets i llibertats no podran ser aplicades més que amb la finalitat per a la qual han estat previstes”; i l'article 10.2 de la Constitució espanyola estableix que “les normes relatives als drets fonamentals i a les llibertats que la Constitució reconeix s'interpretaran de conformitat amb la Declaració Universal de Drets Humans i els Tractats i acords internacionals sobre les mateixes matèries ratificats per Espanya”. Poden consultar-se, igualment, l'article 11.2 del Conveni de Roma, l'article 29.2 de la Declaració Universal de

D'altra banda, i per últim, també és important tenir en compte que si la prevenció general, la prevenció especial i el principi de proporcionalitat són els tres components sobre els quals s'assenta la justificació de la pena, els tres han d'estar –i estan– presents, tot i que en mesura distinta, en cadascuna de les fases de la pena que, recordem, són la legislativa, la judicial i l'executiva. En relació a la prevenció especial, o més concretament a la resocialització, importa sobretot a la fase executiva de la pena: l'execució de les penes privatives de llibertat ha d'inspirar-se en criteris resocialitzadors, o com a mínim, no desocialitzadors. Però que aquella importe sobretot en aquesta fase no vol dir que no importe a les fases prèvies. No té sentit parlar d'execució resocialitzadora si als moments previs de comminació i aplicació judicial no va ser tinguda en compte. El legislador no pot deixar de banda les consideracions de prevenció especial en el moment d'establir les classes diferents de pena i els marcs penals distints, i molt menys en el moment d'arbitrar els substitutius penals i la llibertat condicional. El jutge, per la seua banda, ha de prendre com a criteri de mesurament de la pena el fet culpable realitzat –el qual concorda amb una concepció constitucional de la pena pròpia d'un estat de dret–, però també haurà d'atendre als dictats de la prevenció especial, ja que del contrari no podrà realitzar una individualització correcta de la pena.<sup>1331</sup>

---

Drets Humans i els articles 12.3, 18.3, 19.3, 21 i 22.2 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics.

<sup>1331</sup> Vid. COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg . 824.

## **CAPÍTOL II: ALGUNS DUBTES INTERPRETARIOS DE L'ARTICLE 25.2 DE LA CONSTITUCIÓ ESPAÑOLA**

En l'article 25.2 de la Constitució espanyola s'indica el següent: "Les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades cap a la reeducació i reinserció social i no podran consistir en treballs forçats. El condemnat a pena de presó que estiguera complint-la gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels quals es vegem expressament limitats pel contingut de la fallada condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària. En tot cas, tindrà dret a un treball remunerat i als beneficis corresponents de la Seguretat Social, així com a l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la seua personalitat".

Aquest precepte planteja una sèrie de dubtes interpretatius. El primer el relatiu a la posició que s'ha d'assignar a les finalitats de reeducació i reinserció social en el marc de la teoria de la pena, un segon problema és el referent a l'existència o no d'un dret subjectiu fonamental a la reeducació i reinserció social i el tercer si el precepte constitucional serveix de paràmetre de constitucionalitat de les lleis. A continuació es veurà què han dit la doctrina i el Tribunal Constitucional espanyol, i diré també quina és la meua opinió en relació a cadascuna de les qüestions plantejades.

### **1. La posició assignada a la reeducació i reinserció social en el marc de la teoria de la pena a partir de la declaració continguda en la constitució espanyola**

En aquest apartat interessa concretar quina és la posició que s'ha atribuït a la reeducació i reinserció social en el marc de la teoria de la pena a partir de la declaració continguda en l'article 25.2 de la Constitució espanyola, però prèviament he volgut deixar constància de com s'ha resolt aquesta qüestió a Itàlia, a partir de la declaració continguda en l'article 27.3 de la seua Constitució, en el qual es va inspirar el legislador espanyol en redactar l'article 25.2 de la Constitució, i respecte al qual, tanmateix, hi ha diferències importants.

### 1.1. La posició assignada a la reeducació en el marc de la teoria de la pena a partir de la declaració continguda en la Constitució italiana

L'article 27.3 de la Constitució italiana, promulgada l'any 1948, diu així: "Les penes no podran consistir en tractaments contraris al sentit d'humanitat i hauran de tendir a la reeducació del condemnat". Es tracta, sense cap dubte, d'un precepte confús, que ha donat cabuda a interpretacions diferents<sup>1332</sup> i que, en paraules de Pasculli "va agitar no poc les aigües del maremàgnum de les qüestions relatives al fonament, les raons i les funcions del castigar".<sup>1333</sup> Així ho explica també Dolcini, segons el qual "no sembla excessiu fins i tot afirmar que dins de la pantalla de la reeducació pot reproduir-se gairebé íntegrament el debat entre la doctrina preventiva i la doctrina retributiva de la pena".<sup>1334</sup>

Durant la dècada de 1950 una part de la doctrina italiana va interpretar que l'article 27.3 de la Constitució conté una proclamació sobre el fonament i la funció de la pena,<sup>1335</sup> que seria la reeducació, que

---

<sup>1332</sup> En relació a les diferents postures doctrinals i la seua evolució, vid., per tots: DOLCINI E., *La commisurazione della pena*, Cedam, Padova, 1979, pàgs. 95 ss.; FIANDACA G. - MUSCO E., *Diritto penale. Parte generale*, quarta edició, Zanichelli, Bologna, 2006, pàgs. 234 i ss, i bibliografia per ell citada; i PASCULLI, L., *Rieducazione e pena militare*, ob. cit., pàgs. 31 i ss.

<sup>1333</sup> En aquestes paraules, PASCULLI, L., *Rieducazione e pena militare*, *Diritto Penale - Studi*, Padova, 2006, pàg. 27.

<sup>1334</sup> DOLCINI E., "La rieducazione del condannato tra mito e realtà", en *Rivista Italiana Diritto e Procedura penale*, 1979, pàg. 471.

<sup>1335</sup> En relació al fonament i funció de la pena, vid., per tots: ANTOLISEI F., *Manuale di diritto penale, parte generale*, setzena edició, A. Giuffrè, Milano, 2003, pàgs. 675 ss.; BETTIOL G., *Diritto penale*, onzena edició, Cedam, Padova, 1982, pàgs. 709 ss.; BETTIOL G. - PETTOELLO MANTOVANI L., *Diritto penale, parte generale*, dotzena edició, Cedam, Padova, 1986; BETTIOL G. - BETTIOL, R., *Istituzioni di diritto e procedura penale*, setena edició, Cedam, Padova, 2000, pàgs. 106 i ss.; CADOPPI A. - VENEZIANI P., *Manuale di diritto penale*, Cedam, Padova, 2005, pàgs. 93 i ss.; CAVALLA F. - TODESCAN F., *Pena e riparazione*, Cedam, Padova, 2000; DOLCINI E. - MARINUCCI G., *Manuale di diritto penale, parte generale*, A. Giuffrè, Milano, 2004, pàgs. 3 i ss i pàgs. 367 ss.; FIANDACA G. - MUSCO E., *Diritto penale, parte generale*, ob. cit., pàgs. 645 ss.; MANTOVANI F., *Diritto penale, parte generale*, quarta edició, Cedam, Padova, 2001, pàgs. 762 i ss.; RIZ R., *Lineamenti di diritto penale, parte generale*, tercera edició, Cedam, Padova, 2001, pàgs. 393 i ss.; FIANDACA G., "Commentario

aquesta és l'element fonamental de tot el sistema penal i que, en conseqüència, aquelles penes que són intrínsecament inidònies per a aconseguir la finalitat reeducadora, entre les quals hi ha les pecuniàries, són inconstitucionals. A favor d'aquesta interpretació es va al·legar que el legislador no va introduir cap referència a la retribució, ni a la prevenció general, ni negativa ni positiva, ni tampoc a la prevenció especial entesa com a intimidació o com a inoqüització, sinó, únicament, a la reeducació, i, també, que en el precepte constitucional referit es fa referència a "les penes" en general.

En contra de l'anterior interpretació, també a la dècada de 1950, els retribucionistes van realitzar, en paraules de Fiandaca, una "lectura en clau neutralitzant de l'art. 27 III".<sup>1336</sup> Petrocelli i Bettiol dirien que en prescriure's que la pena siga humana s'està reconeguent el caràcter retributiu i aflictiu d'aquella: "si la Constitució es preocupa d'advertir que les penes no poden consistir en tractaments contraris al sentit d'humanitat és perquè les penes han de continuar essent penes. Si les penes hagueren de tenir un contingut essencialment i exclusiva

---

all'art. 27, 3º comma", en BRANCA G., *Commentario alla Costituzione*, Zanichelli, Bologna, 1991, pàgs. 332 i ss; BETTIOL G., "Aspetti etico-politici della pena retributiva", en *Scritti giuridici 1966-1980*, II, Cedam, Padova, 1980, pàg. 511; BETTIOL G., "Colpa d'autore e certezza del diritto", en *Rivista Italiana di Diritto e Procedura penale*, vol. 419, 1977, pàg. 419; BETTIOL, G., *Colpevolezza normativa e pena retributiva, 1943, ora in Scritti giuridici*, II, Cedam, Padova, 1966; BETTIOL G., "Repressione e prevenzione nel quadro delle esigenze costituzionali", en *Scritti giuridici*, II, Cedam, Padova, 1966; BETTIOL G., *Sulla "Nuova Difesa Sociale" considerata da un punto di vista cattolico, ora in Scritti giuridici 1966-1980*, II, Cedam, Padova, 1980, pàg. 1008; CAVALLA, F., *La pena come problema*, Cedam, Padova, 1979; DELITALA, G., "Cesare Beccaria e il problema penale", en *Rivista Italiana Diritto e Procedura penale*, núm. 7, 1964, pàgs. 965 a 977, i en *Diritto penale, raccolta degli scritti*, II, A. Giuffrè, Varese, 1976; EUSEBI L., "La "nuova" retribuzione", en *Rivista Italiana Diritto e Procedura penale*, II, 1983, pàgs. 914 i ss, 1315 i ss. EUSEBI, L., *La pena "in crisi". Il recente dibattito sulle funzioni della pena*, Morcelliana, Brescia, 1990; GUARNIERI, G., "Attualità e prospettive della rieducazione del condannato", en BETTIOL, G., *Sul problema della rieducazione del condannato*, Cedam, Padova, 1964, pàgs. 265 i ss; PAVARINI, M., *I nuovi confini della penalità: introduzione alla sociologia della pena*, segona edició, Martina, Bologna, 1996; RONCO, M., "Retribuzione e prevenzione generale", en *Studi in ricordo di Giandomenico Pisapia*, A. Giuffrè, Milano, 2000, pàg. 481; VASSALLI, G., "Funzioni e insufficienza della pena", en *Rivista Italiana Diritto e Procedura penale*, 1961, pàg. 297.

<sup>1336</sup> FIANDACA, G., "Il 3º comma dell'art. 27", cit., pàg. 235.

reeducatiu; si, en definitiva, les penes no hagueren de tenir caràcter [...] punitiu, la prohibició de tractaments contraris al sentit d'humanitat no hauria tingut raó de ser, perquè una funció que siga essencialment reeducativa exclou *per se*, per la seua naturalesa, el tractament contrari al sentit d'humanitat, sense necessitat de cap declaració explícita".<sup>1337</sup> Es va entendre que l'article 27.3 de la Constitució proclama un principi que ha de regir a la fase executiva de la pena, que la reeducació seria una conseqüència de la pena més que no una finalitat vertadera,<sup>1338</sup> s'arribarà a dir, fins i tot, que el precepte constitucional té el valor de mera norma programàtica (en lloc de preceptiva).<sup>1339</sup>

Durant la dècada de 1960 una postura semblant a la de Petrocelli i Bettiol va ser defensada per Grosso,<sup>1340</sup> Zuccalà<sup>1341</sup> i Spasari,<sup>1342</sup> els quals van afegir arguments nous en contra de la interpretació en clau preventiva del precepte constitucional. Van firmar que en la Constitució no es diu de manera expressa que la pena ha de tendir a la retribució, ni a la prevenció general, negativa i/o positiva, ni tampoc a la prevenció especial entesa com a intimidació o com a inoqüització, sinó, únicament, a la reeducació, però que el fet que el legislador elegira l'expressió "hauran de tendir a la reeducació", en lloc d'un

---

<sup>1337</sup> PETROCELLI, B., "Retribuzione e difesa nel progetto di codice penale del 1949", en *Rivista Italiana Diritto e Procedura penale*, 573, 1950, pàg. 593; BETTIOL G., "Repressione e prevenzione nel quadro delle costituzionali", en *Rivista Italina Diritto Penale*, 1951, pàg. 376.

<sup>1338</sup> Vid. BETTIOL, G., "Il mito della rieducazione", en *Sul problema della rieducazione del condannato*, Cedam, Padova, 1964, pàg. 15; del mateix autor, "Ottimismo e pessimismo in tema di prevenzione del reato", *L'Indice Penale*, núm. 1, 1978, pàgs. 12; del mateix autor, *Diritto penale*, ob. cit., pàg. 737.

<sup>1339</sup> Vid. BETTIOL G., *Diritto penale*, ob. cit., pàg. 737. Vid., també, GRASSO P. G., "Appunti sulla pena nella Costituzione Italiana", en *Giustizia Penale*, I, 1954.

<sup>1340</sup> Vid. GROSSO, C.F., "Funzione rieducativa della pena e pene pecuniarie", en *Studi urbinati*, any XXXIII, 1964-65, separata.

<sup>1341</sup> Vid. ZUCCALÀ, G., "Della rieducazione del condannato nell'ordinamento positivo italiano", en BETTIOL G., *Sul problema della rieducazione del condannato*, Cedam, Padova, 1964, pàgs. 360 i 361, i en *Rivista Italiana di Diritto e Procedura penale*, 1964, pàg. 402.

<sup>1342</sup> Vid. SPASARI, *Diritto penale e Costituzione*, Giuffrè, Milano, 1966, pàg. 121.

altra del tipus “la pena és reeducació”, desaconsella la interpretació de la doctrina preventiva.<sup>1343</sup>

Altres arguments en contra d’una interpretació en clau preventiva de l’article 27.3 de la Constitució italiana el va donar Bricola,<sup>1344</sup> segons els quals una lectura detinguda del precepte constitucional du a entendre que les penes a les quals es refereix són les privatives de llibertat, perquè l’exigència que no puguin consistir en tractaments inhumans sols és imaginable enfront d’aquesta classe de penes, més concretament davant la pena de presó. Cal advertir, en qualsevol cas, que tot i que, certament, aquest argument pot servir per a reforçar el plantejament retribucionista, Bricola s’aparta d’allò afirmat per aquests.

Bricola és un dels molts autors que ha interpretat que l’article 27.3 constitucionalitza una de les finalitats de la pena, la resocialitzadora, que no és la finalitat única ni tampoc la principal que ha de complir aquella, però tampoc queda restringida a la fase executiva.<sup>1345</sup> També ho han entès així, entre altres, Pagliaro<sup>1346</sup> i Vassalli.<sup>1347</sup> En contra de restringir l’aplicació de la reeducació a la fase executiva Vassalli

---

<sup>1343</sup> Vid. GROSSO, C.F., “Funzione rieducativa della pena e pene pecuniarie”, cit., pàg. 141; ZUCALÀ, G., “Della rieducazione del condannato nell’ordinamento positivo italiano”, en *Problema della rieducazione del condannato, Atti del II Convegno di diritto penale*, Cedam, Bressanone, 1963, pàg. 70. SPASARI, *Diritto penale e Costituzione*, ob. cit., pàg. 120 i ss. Vid., també, NEPPI MODONA, G., “Il sistema sanzionatorio: considerazioni in margine ad un recente schema di riforma”, en *Rivista Italiana Diritto e Procedura Penale*, 1995, p. 318.

<sup>1344</sup> Vid. BRICOLA, F., “Nozione ed aspetti costituzionali”, en *La discrezionalità nel diritto penale*, vol. I, Giuffrè, Milano, 1965. Vid., també, NUVOLONE, “Il problema della rieducazione del condannato”, en BETTIOL, G., *Sul problema della rieducazione del condannato*, ob. cit., pàg. 353; *Il sistema del diritto penale*, segona edició, Cedam, Padova, 1982, pàgs. 451 i ss.

<sup>1345</sup> Vid. BRICOLA F., “Teoria generale del reato”, en *Novissimo Digesto Italiano*, XIX, UTET, 1974, pàg. 82.

<sup>1346</sup> Vid. PAGLIARO, A., “Pluridimensionalità della pena”, en BETTIOL, G., *Sul problema della rieducazione del condannato*, ob. cit., 1964, pàgs. 327 i ss.

<sup>1347</sup> Vid. VASSALLI G., “Funzioni e insufficienza della pena”, cit., pàg. 296 i ss. i 326. Del mateix autor “Il dibattito sulla rieducazione(in margine ad alcuni recenti convegni)”, en *Rassegna penitenziaria e criminologica*, núm. 3-4, 1982, pàgs. 470 i 471.

afirmaria que aquesta restricció “no hi és a la base del precepte constitucional i corre el risc de violar els elements essencials del nostre sistema de justícia penal, que no estan suficientment protegits per l’observança d’altres preceptes constitucionals existents en la matèria. L’art. 27, paràgraf segon, de la Constitució està dirigit tant al legislador com a tots els anomenats organismes de control social que estan interessants en la imposició i aplicació de la pena: fiscals, jutges, operadors penitenciaris, operadors de la justícia juvenil i altres”.<sup>1348</sup> Segons aquest autor la Constitució obliga, en el moment legislatiu, a “l’eliminació de les penes incompatibles amb la reeducació del condemnat entesa com a possibilitat de recuperació d’aquell per a la vida social (pena capital, *ergastolo* sense admissió de la llibertat condicional, etc.)”.<sup>1349</sup> I, d’altra banda, en relació a la fase judicial, “igualmente ha de dir-se per al moment aplicatiu, o de la imposició d’una pena, que el jutge pot emprar els instruments del perdó judicial, de la suspensió condicional de la pena, de la semidetenció, de la llibertat controlada, de l’*affidamento in prova*, de la semilibertat, de la reducció de pena per alliberament avançat i de la llibertat condicional totes les vegades que pugua evitar-se o reduir-se el pes d’una detenció per si poc compatible amb el treball de reeducació. El principi reeducatiu exigeix ser observat –i és observat– com el rebuig, sempre que siga possible, a aplicar (o a continuar executant) unes penes, com la de detenció, respecte a les quals és legítim avançar molts dubtes respecte a la seua compatibilitat amb la recuperació efectiva del reu”.<sup>1350</sup>

Aquesta teoria al llarg de la dècada de 1970 va trobar molts seguidors entre la doctrina però no va satisfer tothom. Hi havia qui continuava insistint en què la Constitució conté un principi d’aplicació únicament a la fase executiva de la pena i també hi havia qui afirmava que la

---

<sup>1348</sup> VASSALLI, G., “Il dibattito sulla rieducazione(in margine ad alcuni recenti convegni)”, cit., pàg. 470.

<sup>1349</sup> VASSALLI, G., “Il dibattito sulla rieducazione(in margine ad alcuni recenti convegni)”, cit., pàg. 471, també en pàg. 470, on afirma que “la Constitució imposa operar opcions que no estiguen en conflicte amb el principi reeducatiu, és a dir, penes i modalitats penals que no impedisquen a priori l’aplicació del principi referit”.

<sup>1350</sup> VASSALLI, G., “Il dibattito sulla rieducazione(in margine ad alcuni recenti convegni)”, cit., pàg. 471.



reeduació és la finalitat principal de la pena, tot desplaçant a un segon plànol o anul·lant la resta de finalitats de la pena. A favor d'aquesta interpretació hi ha Guarnieri,<sup>1351</sup> Musco,<sup>1352</sup> Dolcini<sup>1353</sup> i Fiandaca.<sup>1354</sup> Es diria, fins i tot, que la reeduació del condemnat és un criteri interpretatiu bàsic en la determinació de la pena, que l'extensió d'aquesta ha de graduar-se en funció de la consecució d'aquella. El reconeixement constitucional dels principis d'igualtat –article 3 de la Constitució italiana– i de personalitat –article 27.1 de la Constitució italiana– ha servit d'argument a favor d'aquesta opció.<sup>1355</sup> No es renuncia a la culpabilitat però sols se li reconeix la funció de límit. La pena imposada a l'autor es fonamenta en raons de prevenció especial però no pot excedir els límits de la culpabilitat.

Es criticaria que aquesta pena, desproporcionada, “pot provocar la rebel·lió en el condemnat, i com no compleix les premisses per a l'adhesió d'aquell als valors que es volen protegir per l'ordenament, la seua eficàcia preventiva sembla més que dubtosa”, a més que “d'una intimidació indiscriminada pot ser que la pena produïska solidaritat amb el condemnat i fins i tot simpatia cap al delicte”<sup>1356</sup>. En contra d'aquest enteniment també es va dir que la culpabilitat no sols limita sinó que també fonamenta i, també, que resulta contrari al principi de

---

<sup>1351</sup> Vid. GUARNIERI, G., “Attualità e prospettive della rieducazione del condannato”, cit., pàgs. 265 i ss.

<sup>1352</sup> Vid. MUSCO, *Bene giuridico e tutela dell'onore*, Giuffrè, Milano, 1974, pàg. 115.

<sup>1353</sup> Vid. DOLCINI, E., “Appunti sul limite della colpevolezza nella commisurazione della pena”, *Rivista Italiana di Diritto e Procedura Penale*, 1975.

<sup>1354</sup> Vid. FIANDACA, “Note sui reati di pericolo”, en *Il Tommaso Natale (Scritti in memòria di Girolamo Bellavista)*, vol. I, 1977, pàg. 195.

<sup>1355</sup> Vid. DOLCINI, E., “Note sui profili coostituzionali della commisurazione della pena”, *Rivista Italiana di Diritto e Procedura Penale*, 1974, pàg. 360.

<sup>1356</sup> DOLCINI, E., “Note sui profili coostituzionali della commisurazione della pena”, cit., pàg. 369; i del mateix autor, *La commisurazione della pena, ob. cit.*, pàg. 180. Vid., també, del mateix autor, “Appunti sul limite della colpevolezza nella commisurazione della pena”, cit., pàgs. 1159 i ss. En contra d'aquesta interpretació s'ha pronunciat Azzali. Aquest, no obstant entendre que la reeduació del condemnat és l'ànima del sistema penal italià, afirma que la sanció penal està referida a la comissió d'un fet culpable i que la pena ha de graduar-se en funció d'aquest. Segons ell açò no significa menysprear que la sanció puga revestir certs aspectes preventius.

legalitat.<sup>1357</sup> En qualsevol cas, tanmateix les crítiques, encara avui en dia hi ha defensors d'aquest plantejament, d'aquest i dels altres indicats. En realitat els tres corrents doctrinals referits s'han mantingut fins a l'actualitat.

I vist fins ací què ha dit la doctrina italiana en relació a l'article 27.3 de la Constitució, es veurà ara què ha dit la Cort Constitucional.<sup>1358</sup> Tal com es comprovarà a continuació, la jurisprudència de l'Alt Tribunal italià en relació als fins de la pena ha anat "evolucionant segons línies complexes i no exemptes de certa ambigüïtat".<sup>1359</sup> En un primer moment s'admetrà la polifuncionalitat de la pena però es circumscriurà la finalitat reeducativa a la fase executiva, amb el temps, però, la Cort Constitucional italiana ha reconegut que aquella no sols opera a la fase executiva sinó que també s'ha de tenir en compte a les fases prèvies.

En la Sentència número 12 de 4 de febrer de 1966, la Cort Constitucional italiana va afirmar que el principi reeducatiu "havent d'actuar en concurs d'altres funcions de la pena no pot entendre's en sentit exclusiu i absolut", tot rebutjant, a més, l'argument d'aquells

---

<sup>1357</sup> En contra d'aquesta crítica, vid. GUARNIERI G., "Attualità e prospettive della rieducazione del condannato", cit., pàg. 265. Aquest autor diu que accepta el principi de legalitat i les limitacions que comporta però el fa compatible amb la finalitat reeducativa.

<sup>1358</sup> Per a una anàlisi de la jurisprudència constitucional en materia de finalitat de la pena, vid., GALLO, E., "L'evoluzione del pensiero della Corte in tema di funzione della pena", en *Giurisprudenza Costituzionale* 1994, pàg. 3203; PASELLA, R., "Osservazioni sugli orientamenti della Corte cost. in tema di funzioni della pena", en *Indice penale*, 1977; RIONDATO, S., *Un diritto penale detto "ragionevole": raccontando Giuseppe Bettiol*, Cedam, Padova, 2005, pàgs. 44 i ss.; RONCO, M. – ARDIZZONE, S., *Codice penale ipertestuale*, Utet, Torino, 2003, pàg. 127. DASSANO, F. – MACCAGNO, C. – RONCO, M., *Le sentenze della Corte costituzionale sugli artt. 25, c. 2 e 3, e 27, c. 1 e 3: 1956-1975*, Giappichelli, Torino, 1976; FIANDACA, G., "Scopi della pena tra comminazione edittale e commisurazione giudiziale", en VASSALLI, G., *Diritto penale e giurisprudenza costituzionale*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli 2006, pàgs. 131 i ss.; MANES, V., "Principio della finalità reeducativa della pena", en *Principi costituzionale in materia penale (Diritto penale sostanziale)*, quadern preparat en ocasió de la trobada trilateral dels Tribunals Constitucionals italià, espanyol i portuguès, Madrid 13-15 d'octubre, 2011, pàgs. 57 i ss.

<sup>1359</sup> FIANDACA, G., "Scopi della pena tra comminazione edittale e commisurazione giudiziale", cit., pàg. 131.

que, precisament perquè el legislador constitucional parla de “les penes” en general i diu que “han de tendir”, entenen que la reeducació és l’element fonamental de tot el sistema penal i que, en conseqüència, aquelles penes que, com les pecuniàries, són intrínsecament inidònies per a aconseguir la finalitat reeducadora, siguen inconstitucionals. En concret, en la Sentència referida s’afirma, d’una banda, que conjuntament amb la finalitat reeducativa el text constitucional inclou la prohibició de tractaments contraris al sentit d’humanitat, “amb una referència implícita evident a les penes privatives de llibertat”; i d’altra banda, que l’expressió “han de tendir” obliga a tenir en compte la finalitat reeducativa però sols “allí on la pena, per la seua naturalesa i entitat, es preste a aquest fi”, amb el qual aquelles penes que no ho facen no han de ser necessàriament contràries a la Constitució. Segons la Cort Constitucional italiana no es pot “negar l’existència i legitimitat d’una pena perquè no continga, o continga mínimament, les condicions adequades per a realitzar aquesta finalitat [...] i açò evidentment tenint en compte les altres funcions de la pena que, més enllà de la perspectiva de millora del reu, són essencials per a la tutela dels ciutadans i de l’ordenament jurídic contra la delinqüència, i de les quals depèn la pròpia existència de la vida social”. Per açò, i perquè a més “no cap ni tan sols excloure que la pena pecuniària pugui per si complir una funció reeducativa”, es nega la inconstitucionalitat d’aquesta pena. De la Sentència número 12 de 4 de febrer de 1966 també resulta interessant que entre les finalitats necessàries de la pena es fa referència a la prevenció general i a la retribució, les quals emergeixen sobretot en les fases prèvies a l’executiva, o siga, a la legislativa i la judicial, i que la reeducació troba la seua ubicació “en la pena humanament entesa i aplicada”, açò és, a la fase executiva.

S’insisteix en açò últim en altres resolucions posteriors, com per exemple en la Sentència número 22 de 17 de febrer de 1971, en la qual la Cort Constitucional deia que l’eficàcia reeducativa, indicada com a finalitat última (i no única) de la pena en l’article 27.3 de la Constitució no es refereix tant a la durada de la pena com al seu règim d’execució. També pot citar-se la Sentència número 167 de 28 de novembre de 1973, en què es diu que el precepte constitucional indicat “es refereix pròpiament a l’execució de la pena en sentit estricte”. Afirmacions semblant es contenen en les Sentències número 179 de

19 de desembre de 1973 i 264 de 6 de juny de 1974, i també en altres posteriors com, per exemple, les Sentències número 107 de 7 de juliol de 1980, o número 237 de 30 de juliol de 1984.

S'haurà d'esperar a la dècada de 1990 perquè l'Alt Tribunal reconega de manera expressa que l'exigència de reeducació no es limita a la fase executiva, però hi ha qui veu en la Sentència número 204 de 27 de juny de 1974 el primer signe d'obertura cap a una valoració del principi reeducatiu no limitada a l'execució. Val a dir, d'una banda, que en aquesta Sentència de 1974 l'Alt Tribunal, després d'indicar que la reeducació és el “fi últim i decisiu de la pena”, reconeix la relació entre aquesta finalitat i la llibertat condicional. Aquesta “representa un aspecte concret de la fase executiva de la pena restrictiva de llibertat personal i es circumscriu al fi últim i determinant de la pena, que és el de tendir a la recuperació social del condemnat”. Fins i tot reconeix el “dret del condemnat a [...] que la continuació de l'aplicació de la reclamació punitiva siga revisada per a determinar si en efecte el *quantum* de pena complida ha complert positivament o no el seu fi reeducatiu”. Diu, d'altra banda, que la concessió de la llibertat condicional no pot ser competència del Ministre de Justícia<sup>1360</sup>.

Aquesta institució “interromp l'executorietat de la sentència ferma, lligada al principi d'intangibilitat [...] fins a determinar l'extinció de la pena, una vegada complertes les obligacions imposades”, el qual implica un “rebuig real i propi de l'Estat a la realització addicional de la pretensió punitiva [...] que certament no pot quedar a càrrec d'un òrgan executiu, sinó d'un òrgan judicial, amb totes les garanties tant per a l'Estat com per als condemnats”. S'indica, igualment, i molt important, que “el seu àmbit aplicatiu pressuposa una obligació taxativa per al legislador no sols de tenir present la finalitat reeducativa de la pena, sinó també de disposar de tots els mitjans idonis per a aconseguir-la i de les formes necessàries per a garantir-la”. Amb açò, com explica Manes, “la institució de la llibertat condicional assumeix un paper d'especial importància i pes, que ha de

---

<sup>1360</sup> Fins aleshores se li permetia al Ministre de Justícia concedir a través de Decret la llibertat condicional de condemnats a pena de presó després d'haver complert un període determinat d'execució.

ser considerat ja en la fixació legislativa dels seus pressupòsits i límits”.<sup>1361</sup> Cal tenir en compte que si la Cort Constitucional italiana ha rebutjat a declarar inconstitucional la pena de cadena perpètua o *ergastolo* ha estat per permetre’s que el condemnat a aquesta pena pugui beneficiar-se de la llibertat condicional. En la Sentència número 264 de 22 de novembre de 1974, a més de dir-se que la “funció (i fi) de la pena no és sols la reeducació dels delinqüents” i que “lamentablement no és sempre assequible”, o d’afirmar-se que “no hi ha dubte que dissuasió, prevenció, defensa social [...] estan a l’arrel de la pena”, s’indica que l’article 27.3 de la Constitució “no ha proscrit la pena d’*ergastolo* (com podria haver fet), quan aquesta sembla al legislador ordinari, en l’exercici de la seua potestat discrecional, instrument indispensable d’intimidació per a individus insensibles a comminacions menys greus, o mitjà per a aïllar durant un temps indeterminat delinqüents que han demostrat perillositat i crueltat”, però també s’adverteix que la constitucionalitat de la pena depèn que es permeta als condemnats accedir a la llibertat condicional, i açò era així des de l’entrada en vigor de la Llei número 1634 de 25 de novembre de 1962. Anys després, en 1983, per Sentència número 274 de 27 de setembre, es va declarar contrari a l’article 27.3 de la Constitució italiana la part de l’article 54 de l’ordenament penitenciari en què s’excloïa la possibilitat d’avançar la concessió de la llibertat condicional als *ergastolani*. Aquesta resolució va dur a aprovar la Llei 663 de 1986 que en els articles 14 i 18 estenia expressament als condemnats a cadena perpètua la institució de la semilibertat i de l’alliberament avançat.

També és important la Sentència número 364 de 23-24 de març 1988, de la qual es dedueix que la finalitat reeducativa també s’ha de valorar a la fase aplicativa. La Cort Constitucional declara la il·legitimitat constitucional de l’article 5 del Codi penal en la part que no exclou la ignorància inevitable de la inexcusabilitat de la llei penal i, per primera vegada, es posa en connexió el principi de culpabilitat amb la finalitat reeducativa de la pena. Segons l’Alt Tribunal “no tindria sentit la ‘reeducació’ de qui, no actuant almenys ‘en culpa’ (respecte al fet), no té ‘necessitat’ de ser reeducat. Sols quan a la pena se li

---

<sup>1361</sup> MANES, V., “Principio della finalità rieducativa della pena”, cit., pàg. 58.

atribueix com a funció exclusiva la dissuasió (però açò està descartat definitivament al nostre sistema constitucional, donada la greu instrumentalització que pateix l'ésser humà) podria ser considerada com a legítima una responsabilitat penal per fets no atribuïbles [...] a la culpa de l'agent, en cas de previsibilitat i evitabilitat de l'esdeveniment”.

En qualsevol cas, sobretot important és la Sentència número 313 de 26 juny-1 juliol de 1990, en què de manera expressa la Cort Constitucional afirma que la reeducació s'ha de tenir en compte tant a la fase executiva com a la legislativa i judicial. En concret, en aquella l'Alt Tribunal afirma que “la necessitat constitucional que la pena haja de ‘tendir’ a reeducar, lluny de representar una mera tendència genèrica referida sols al tractament, mostra una de les qualitats essencials i generals que caracteritzen la pena en el seu contingut ontològic i l'acompanyen des que naix, a la previsió normativa abstracta, fins quan s'extingeix”. “Si la finalitat reeducativa vinguera limitada a la fase executiva, correria el risc de deterioració severa quan la classe i durada de la pena no haguera estat calibrada (ni en fase normativa ni a l'aplicativa) a les necessitats de rehabilitació del subjecte”. I conclou que el mandat contingut en l'article 27.3 de la Constitució “val tant per al legislador com per als jutges de cognició, a més de per als d'execució i de vigilància, així com per a les autoritats penitenciàries”.

A la mateixa conclusió s'arriba en la Sentència número 306 de 7 d'agost de 1993, i es fa constar, igualment, que açò no significa ni que la finalitat reeducativa siga l'única ni tampoc que siga la principal. Segons el Tribunal Constitucional: “Entre les finalitats que la Constitució assigna a la pena –d'una banda la de prevenció general i defensa social, amb el caràcter retributiu i expiatori connex i, d'altra banda, de la prevenció especial i reeducació que tendencialment comporten una certa flexibilització d'una pena en funció de l'objectiu de resocialització del reu– no pot establir-se a priori una jerarquia estàtica i absoluta que valga d'una vegada per totes i en tota condició [...] és certament necessari, indispensable, de tant en tant, per a les fases diverses (incriminació abstracta, mesurament, execució) o per a les institucions diverses de tant en tant considerades, concretar quina

de les finalitats de la pena, i en quina mesura, ha de prevaldre, però no es permet determinar a priori, d'una vegada per totes (ni tan sols a favor de la finalitat reeducativa) la jerarquia abans referida”. Explica, igualment, que “el legislador pot –en el límit del raonable– fer prevaldre tendencialment una o altra finalitat de la pena, però amb la condició que cap d’elles desaparega”. Al jutge l’adverteix que “per cap raó pot ser superada la durada del dolor inherent a la pena amb la sentència condemnatòria (en relació a açò, la retribució, entesa com a mesura límit, basada en la culpabilitat del fet, de la intervenció punitiva, també preval sobre la finalitat reeducativa: de fet, si no fóra així, caurien garanties fonamentals a favor del reu)”. Afirmar, també, que “al seu torn la finalitat reeducativa preval sobre altra finalitat a la hipòtesi que l’examen de la personalitat del reu i el consegüent judici pronòstic sobre la seua vida futura a la societat obligue abans o durant l’execució [...] a suspendre o reduir [...] la mateixa execució”.

Són moltes les resolucions posteriors a les referides en què la Cort Constitucional insisteix en els aspectes referits. Valen d'exemple les Sentències número 78 i 322 de l'any 2007. En la primera, en la Sentència número 78 de 2007, es declaren constitucionalment il·legítims els articles 47, 48 i 50 de la Llei número 354 de 26 de juliol de 1975, a tenor dels quals els estrangers extracomunitaris en situació irregular no podien beneficiar-se de l'accés a les mesures alternatives a la detenció allí previstes. L'Alt Tribunal, després d'insistir en què els fins diversos que la Constitució italiana atribueix a la pena han de coexistir harmònicament, afirma que no és possible “l'exclusió radical de les mesures alternatives a la detenció de tota una categoria de persones, identificada sobre la base d'un índex (la qualitat de ciutadà extracomunitari present irregularment al territori de l'estat) mancat d'un significat unívoc respecte als valors rellevants per als fins considerats”, que la condició referida “*per se* no és unívocament simptomàtica d'una perillositat social particular, incompatible amb la recerca d'un recorregut reeducatiu a través d'alguna mesura alternativa, ni l'absència d'un arrelament al territori, que impedisca l'aplicació profitosa de la mesura en si mateixa”, i que “l'exclusió absoluta de les mesures alternatives a la detenció, als casos que s'examinen, prescindeix del pronòstic relacionat amb la reeducació, la recuperació i la reinserció social del condemnat i la prevenció del

perill de reincidència, amb el qual la finalitat repressiva acaba per anul·lar la reeducativa”.

En la Sentència número 322 de 24 de juliol de 2007, a més que es torna a insistir en què la reeducació del reu “no podia ser oblidada pel legislador en favor d’altres funcions distintes de la pena, que són abstractament perseguibles, almenys en part”, se subratlla, d’una banda, que “el principi de personalitat de la responsabilitat penal [...] no s’escapa en la mera prohibició de la responsabilitat pel fet d’altres, sinó que ha d’entendre’s [...] com a principi de la responsabilitat del fet culpable: postulant, per tant, un ‘coeficient de participació psíquica’ del subjecte al fet, representat almenys per la culpa en relació amb els elements més significatius del fet típic”; i d’altra banda, que la culpabilitat “juga un paper ‘fonamental’ respecte a la funció reeducativa de la pena” perquè “no tindria sentit ‘reeducar’ a qui no necessita ser ‘reeducat’, no havent-hi almenys culpa respecte al fet comés”. També s’insisteix en què castigar sense culpabilitat per a aconseguir la prevenció significaria “una instrumentalització de l’ésser humà per objectius contingents de política criminal” i açò “contrastava amb el principi personalista afirmat en l’art. 2 Const”.

Cal tenir en compte, a més, que en ocasions diverses la Cort Constitucional italiana ha connectat la finalitat reeducativa amb “els principis de proporcionalitat i d’individualització de la pena”, en els quals “el legislador ordinari s’ha inspirat tant en dictar els criteris de determinació de la pena a la fase de cognició, com en establir els principis del tractament penitenciari, com, en fi, en establir una estratègia sancionadora diferenciada”. Així ve indicat en la Sentència número 343 de 29 d’octubre de 1987. També en la Sentència número 306 de 1993 –a la qual s’ha fet referència dalt–, es diu, quant a la revocació de les mesures alternatives a la detenció per als condemnats a determinats delictes, que l’efecte de la revocació del benefici ha de ser proporcional a la gravetat objectiva i subjectiva del comportament que l’ha determinat; principi aquest que “segueix els de proporcionalitat i d’individualització de la pena, en els quals l’execució ha de basar-se, i que a la vegada estan prevists en els articles 27, apartats primer i tercer, i 3 de la Constitució”. També pot consultar-se la Sentència número 255 de 4 de juliol de 2006.



## 1.2. La posició assignada a la reeducació i la reinserció social en el marc de la teoria de la pena continguda en la Constitució espanyola

### 1.2.1. Debat doctrinal i presa de postura personal

L'article 25.2 de la Constitució espanyola –recordem– diu així: “Les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades cap a la reeducació i reinserció social i no podran consistir en treballs forçats. El condemnat a pena de presó que estiguera complint-la gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels quals es vegen expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la Llei penitenciària. En tot cas, tindrà dret a un treball remunerat i als beneficis corresponents de la Seguretat Social, així com a l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la seua personalitat”.<sup>1362</sup>

La polèmica doctrinal originada a Itàlia després de la promulgació de l'article 27.3 de la Constitució d'aquell Estat va influir en la redacció de l'article 25.2 de la Constitució espanyola. En aquest, possiblement per a evitar que s'interpretara que s'incideix en la fonamentació de la pena i que es posa punt final al debat sobre els fins de la pena pronunciant-se a favor d'un d'ells, la resocialització, i exclouent la resta, per a evitar, en definitiva, que puguen deduir-se de la indicació constitucional “consideracions que la convertisquen en la polleguera constitucional de la teoria de la pena”,<sup>1363</sup> no es parla de “les penes”

---

<sup>1362</sup> En relació a les vicissituds del text fins la seua aprovació definitiva, vid., SERRANO GÓMEZ, “Temas de Derecho penal en la nueva Constitución”, en FERNÁNDEZ, T.R., *Lecturas sobre la Constitución española*, vol. II, UNED, Madrid, 1978, pàgs. 71 a 73; BOIX REIG, J., “Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución”, cit., pàgs 112 i 113; SERRANO ALBERCA, J.M., “Artículo 25”, en GARRIDO FALLA, F. (Dir.), *Comentarios a la Constitución*, tercera edició, Civitas, Madrid, 2001, pàgs. 600 i 601; SERRANO GÓMEZ, A. – SERRANO MAÍLLO, M.I., *El mandato constitucional hacia la reducción y reinserción social*, Dykinson, Madrid, 2012, pàgs. 17, 18 i 19).

<sup>1363</sup> Expressió emprada per Cobo del Rosal, Boix Reig i Quintanar Díez, segons els quals: “La indicació constitucional referent a que les penes privatives de llibertat (..) estaran orientades cap a la reeducació i reinserció social (..) podria ser, sense dubte, entesa de manera desmesurada, i deduir-se d'ella consideracions que la convertisquen en la polleguera constitucional de la teoria de la pena. No obstant això, de cap manera ha d'arribar-se a tal conclusió”. COBO DEL ROSAL, M. –

en general sinó que de “les penes privatives de llibertat” –i les mesures de seguretat–, a més que s’empra una expressió menys forta que “hauran de tendir”, tot afirmant-se que aquelles sancions “estaran orientades a la reeducació i reinserció social”.

Els anteriors no són, evidentment, els únics arguments en contra d’una interpretació tan ambiciosa. En contra d’entendre que en l’article en qüestió es conté un pronunciament en relació al fonament de la pena privativa de llibertat també val a dir, en primer lloc, que significaria una nota dissonant dins de l’esquema jurídic general dibuixat per la Constitució. La culpabilitat és un criteri per a mesurar la pena que es dedueix del principi de legalitat i de la seguretat jurídica –que són principis essencials de l’estat de dret i un dret fonament de les persones–, per això que no té sentit afirmar que el fonament d’aquella és la reeducació i la reinserció social, açò seria inconseqüent, no així afirmar que el fonament de la pena és la culpabilitat, que és la postura de la qual partisc.<sup>1364</sup>

Val a dir, així mateix, i d’altra banda, que no és possible realitzar diferenciacions entre classes de penes quan es tracta del seu fonament i en establir els criteris de determinació. No es pot dir que les penes no privatives de llibertat es fonamenten en la culpabilitat i que aquesta marca el criteri bàsic del seu mesurament, i que en les penes privatives de llibertat el fonament i criteri de mesurament és la reeducació i reinserció social.

---

BOIX REIG, J., “Derechos fundamentales del condenado. Reeducación y reinserción social”, en COBO DEL ROSAL, M., *Comentarios a la legislación penal, vol. I, Derecho Penal y Constitución*, Madrid, 1982, pàg. 218; COBO DEL ROSAL, M. - QUINTANAR DÍEZ, M., “Comentario al Artículo 25. Garantía penal”, en ALZAGA VILLAAMIL (Dir.), *Comentarios a la Constitución española de 1978*, vol. III, Edersa, Madrid, 1996, pàgs 140 i 141.

<sup>1364</sup> Boix Reig, que entén que l’àmbit de l’article 25.2 afecta l’execució penitenciària, indica que “atorgar-li significació al mesurament de la pena, oblidada que el mateix text preserva els drets fonamentals del condemnat i, per tant, també els de l’art. 25.1, que fixa els criteris de mesurament de la pena. Si la consecució de l’ideal resocialitzador sumeix en el major dels escepticismes els penalistes, són evidents els perills greus que suposaria per al ciutadà que la resocialització fóra la pauta determinant de la pena a imposar”. BOIX REIG, J., *La Constitución Española de 1978 y el Derecho Penal*, Universita d’Alacant, Alacant, 1988, pàg. 21.

Altre obstacle a entendre que les penes privatives de llibertat hagen de fixar-se en base a criteris preventius és que en l'article 25.2 de la Constitució no es parla de l'obligació de les persones condemnades a resocialitzar-se,<sup>1365</sup> el qual, a més, resultaria atemptatori contra la dignitat humana.<sup>1366</sup> Aquest darrer argument també serviria per a criticar que s'interprete que la resocialització és la finalitat única i exclouent de la pena, però no és l'únic.

Els inconvenients principals a aquest enteniment han estat referits en criticar les teories de la prevenció especial, de manera que em remet a allò allí afirmat. En canvi, sí que voldria indicar, d'una banda, parafrasejant Mir Puig, que són raons per a no excloure la finalitat preventiva general de la pena la idoneïtat d'aquesta per a prevenir la delinqüència i que el Dret penal d'un estat social i democràtic de dret no pot rebutjar a la missió activa de lluitar contra la delinqüència com a servei real a tots els ciutadans —conduïda per i per a totes les persones, també les delinqüents;<sup>1367</sup> i d'altra banda, parafrasejant en aquest cas García Rivas, que la pena, com a realitat normativa que és, compleix en si mateixa una funció preventiva, açò és, que les raons que duen a no excloure la prevenció general també tenen a veure amb la funció intrínseca de la norma penal, com a element decisiu de control social.<sup>1368</sup> I per si quant s'ha dit no resulta suficient també cal tenir en compte que, com explica Escrivá Gregori, “cap derivar la prevenció general de la pròpia Constitució, tenint present les limitacions que aquesta preveu (en particular el principi de justícia de

---

<sup>1365</sup> Vid. BOIX REIG, J., “Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución”, cit., pàg. 132. COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., “Derechos fundamentales del condenado. Reeducción y reinserción social”, cit., pàgs. 219 i 220. MAPPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 134.

<sup>1366</sup> En paraules de Boix Reig: “Pretendre la imposició de la reeducació i reinserció social obedeix a esquemes de la persona com un ser valorativament unidimensionalitzat, el qual sense dubte contracta amb l'estructura democràtica de la qual és dotada la nació espanyola en la Constitució i amb la llibertat de tota índole que aquella reconeix a la persona”. BOIX REIG, J., “Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución”, cit., pàg. 116.

<sup>1367</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado Social y Democrático de Derecho*, ob. cit., pàg. 37 i ss i 123 i notes 205 i 206.

<sup>1368</sup> Vid. GARCÍA RIVAS, N., *El Poder Punitivo en el Estado Democrático*, Colección Estudios, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Castilla-la Mancha, Cuenca, 1996, pàgs. 64 i 65.

l'article 1, la prohibició de penes o tractaments inhumans o degradants de l'article 15), l'al·lusió al 'sentit de la pena' com un dels criteris de limitació dels drets del condemnat, en l'article 25 apartat segon, i les propostes de política penal dels articles 45 i 46".<sup>1369</sup> Segons explica aquell: "Si es tracta de protegir els bens indicats en aquests articles mitjançant sancions penals és perquè s'atorga una funció capaç de prevenir conductes atemptatòries a aquells bens. Amb açò es reconeixeria també, encara que no es faça una declaració explícita, la funció de prevenció general a través de l'amenaça d'un mal que no pot sobrepassar certs límits"<sup>1370</sup>.

En realitat res de quant s'ha dit passa despercebut a la doctrina espanyola i, de fet, no hi ha ningú que done una interpretació al precepte constitucional tan ambiciosa com la indicada. Si s'ha escrit en relació a una interpretació tan ampla ha estat per a criticar-la.<sup>1371</sup>

---

<sup>1369</sup> ESCRIVÁ GREGORI, J.M., "Algunas consideraciones sobre Derecho Penal y Constitución", en *Papers, Revista de Sociologia*, núm.13, 1980, pàgs. 152 i 161. L'autor adverteix que açò no vol dir que la prevenció general sols estiga subjecta als límits indicats. Vid., també, GONZÁLEZ RUS, J.J., "Teoría de la pena y Constitución", en *Estudios Penales y Criminológicos*, VII, 1982-1983, pàgs. 268, 269 i 270.

<sup>1370</sup> ESCRIVÁ GREGORI, J.M., "Algunas consideraciones sobre Derecho Penal y Constitución", cit., pàgs. 152 i 161.

<sup>1371</sup> En contra d'aquest enteniment, vid., BOIX REIG, J., "Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución", cit., pàgs. 111 i ss.; BUENO ARÚS, F., "Las normas penales en la Constitución española de 1978", en *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, 1979, pàgs. 25 i ss.; SOBREMONTÉ MARTÍNEZ, J.E., "La Constitución y la reeducación social del delincuente", *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 12, 1980, pàgs. 93 i ss.; ESCRIVÁ GREGORI, J.M., "Algunas consideraciones sobre Derecho Penal y Constitución", cit., pàgs. 141 a165; COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., "Derechos fundamentales del condenado. Reeducación y reinserción social", cit., pàg. 223; OCTAVIO DE TOLEDO Y UBIETO, E., *Sobre el concepto del Derecho penal, Facultad de Derecho*, Sección Publicaciones, Madrid, 1981, pàgs. 282, 283 i 291 a 296; CÓRDOBA RODA, J., "La pena y sus fines en la Constitución española de 1978", *Papers: Revista de Sociologia*, núm. 13,1980, pàgs. 138 i 139; GARCÍA ARÁN, M., *Los criterios de determinación de la pena en el derecho español*, Ediciones de la Universidad de Barcelona, Barcelona, 1982, pàgs. 185 a 188, i de la mateixa autora "Constitución y derecho penal, veinte años después", en ARROYO ZAPATERO, L.A. – BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I., (Coords.), *Homenaje al Dr. Marino Santos, In memoriam*, vol. I, Ediciones de la Universidad Castilla-La Mancha, Ediciones Universidad Salamanca, Cuenca, 2001, pàgs 285 a 297; MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático*

---

de *Derecho*, ob. cit., pàgs. 33 i ss; MANZANARES SAMANIEGO, J.L., Individualización científica y libertad condicional, Centro de Publicaciones del Ministerio de Justicia, Madrid, 1984, pàgs. 20 i 21; GONZÁLEZ RUS, J.J., “Teoría de la pena y Constitución”, cit., pàgs. 262 i ss; MAPELLI CAFFARENA, M., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 133 i ss.; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàg. 25, nota 22, pàg. 32 i també en pàgs. 93 i 94, notes 250 i 251, i el mateix autor en “Sobre la función resocializadora o rehabilitadora de la pena”, *Cuadernos de Política Criminal*, segunda época, I, núm. 100, 2010, pàgs. 82 i 83; MORILLAS CUEVA, L., *Teoría de las consecuencias jurídicas del delito*, Tecnos, Madrid, 1991, pàg. 44; LAMARCA PÉREZ, C., “Régimen penitenciario y derechos fundamentales”, en *Estudios Penales y Criminológicos*, núm. 16, 1992-1993, pàgs. 214 a 216; MAYOR MENÉNDEZ, P., “Artículo 25”, en JIMÉNEZ-BLANCO, A. (Coord.), *Comentarios a la Constitución. La jurisprudencia del Tribunal Constitucional*, Editorial Centro de Estudios Ramón Areces, S.A., Madrid, 1993, pàgs. 380 i 381; SILVA SÁNCHEZ, J.M., “La finalidad resocializadora del Derecho penal”, cit., pàg. 30; FERNÁNDEZ-VIAGAS BARTOLOMÉ, P., *El derecho a un proceso sin dilaciones indebidas*, Civitas, Madrid, 1994, pàgs. 258 i ss.; QUINTERO OLIVARES, G. “La reinserción y el marco constitucional del sistema penal”, en *Constitución y Derecho Público. Estudios en Homenaje a Santiago Varela*, Tirant lo Blanch, València, 1995, pàgs. 437 a 459, i el mateix autor en “El criminalista ante la Constitución”, a l’obra col·lectiva *20 años de ordenamientos constitucionales. Homenaje a Estanislao de Aranzadi*, Aranzadi, Madrid, 1999, pàgs. 375 a 420; GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 33; COBO DEL ROSAL, M. - QUINTANAR DíEZ, M., “Comentario al Artículo 25. Garantía penal”, cit., pàgs. 140 i 141; GARCÍA RIVAS, N., *El Poder Punitivo en el Estado Democrático*, ob. cit., pàgs. 64 a 66; CID MOLINÉ, J., “Derecho a la reinserción social (consideracions a propòsito de la recinte jurisprudència constitucional en materia de permisos)”, en *Revista Jueces por la Democracia*, núm. 32, 1998, pàgs. 36 a 38; COBO DEL ROSAL, M. -VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 805 i 806; CARBONELL MATEU, J.C., *Derecho penal: concepto y principios constitucionales*, ob. cit., pàg. 72; ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 31 i 32; PULIDO QUECEDO, M., *La Constitución Española con la jurisprudencia del Tribunal Constitucional*, tercera edició, Aranzadi, Madrid, 2001, pàg. 825; NAVARRO VILLANUEVA, C., *Ejecución de la pena privativa de libertad*, Bosch, Barcelona, 2002, pàgs. 394 a 397; SERRANO ALBERCA, J.M., “Comentario al artículo 25”, en GARRIDO FALLA, F. (Dir.), *Comentarios a la Constitución*, ob. cit., pàgs. 602 i 603; DELGADO DEL RINCÓN, “El artículo 25.2 CE: Algunas consideraciones interpretativas sobre la reeducación y la reinserción social como fin de las penas privativas de libertad”, en *Revista jurídica de Castilla y León*, núm. extra 1, 2004, pàgs. 342 i ss; CERVELLÓ DONDERIS, V., “El sentido actual del principio constitucional de reeducación y reinserción social”, en *Presente y futuro de la Constitución Española de 1978*, Tirant lo Blanch, València, 2005, pàgs. 222 i 223; i de la mateixa autora, *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 41; LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la*

No queda tan clar, en canvi, si l'article 25.2 de la Constitució únicament és d'aplicació al Dret penitenciari o si també ho és al Dret penal. Que l'orientació constitucional cap a la reeducació i reinserció social haja d'inserir-se a l'àmbit de l'execució de les penes privatives de la llibertat no és discutit per la doctrina però, en canvi, no hi ha unanimitat a l'hora d'entendre si també ha de fer-ho a les fases prèvies. L'article 25.2 de la Constitució espanyola no ho expressa de manera clara. Pot ser es tracta d'un article menys confús que el 27.3 de la Constitució italiana, però és confús al cap i a la fi. De fet, encara avui, trenta cinc anys després d'haver-se promulgat la Constitució, es poden llegir i escoltar reflexions a favor d'una o altra interpretació. Personalment m'incline per entendre que la reeducació i la reinserció social s'exigeix no sols a la fase d'execució sinó també a les anteriors de l'amenaça de la pena en la llei i de la imposició per un jutge o tribunal en una sentència condemnatòria.

En un principi la majoria de la doctrina va entendre que l'orientació constitucional cap a la reeducació i reinserció social ha d'inserir-se exclusivament a l'àmbit de l'execució de les penes privatives de la llibertat, i un dels primers en afirmar-ho va ser Boix Reig, segons el qual la referència que es fa en l'article 25.2 de la Constitució a que les penes privatives de la llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades cap a la reeducació i reinserció social “constitueix una constant, de forma general, al llarg del procés constituent, que reflecteix, sense dubte, un sentir social, encaminat més aviat a la necessitat d'una reforma penitenciària, d'un mode d'execució penal

---

*ejecución penitenciaria*, ob. cit., pàg. 46; MORALES PRATS, F., “El principio de resocialización como manifestación del principio de dignidad de la persona”, en QUINTERO OLIVARES, G., *Manual de Derecho Penal, Parte General*, tercera edició, Aranzadi, Cizur Menor (Navarra), 2002, pàgs. 104 a 106, i en QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho Penal*, ob. cit., pàgs. 81 a 83; ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, Dirección General de Instituciones Penitenciarias, Ministerio del Interior, Madrid, 2007, pàg. 30; FERNÁNDEZ ARÉVALO, L-. “Título preliminar”, en BUENO ARÚS, F., *Ley Genral Penitenciaria*, segona edició, 2010, Colex, Madrid, pàgs. 30 i 31; ORTS BERENGUER, E. – GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal, Parte general*, ob. cit., pàgs. 394 i 395; SERRANO GÓMEZ, A. - SERRANO MAÍLLO, M.I., *El mandato constitucional hacia la reeducación y reinserción social*, ob. cit., pàgs. 20 i ss.

acord amb uns criteris politicocriminals moderns”.<sup>1372</sup> Segons aquest catedràtic de Dret penal: “Assumir el principi de culpabilitat, respectar el principi de legalitat i les garanties jurídiques que aquest implica suposa emmarcar el nostre Dret penal en les coordenades pròpies d’un estat de dret; de forma que si reeducació o resocialització del delinqüent no poden ser criteris que fonamenten la imposició d’una sanció penal determinada, sí són metes bastants, com reconeix la pròpia Constitució, en un sistema d’execució de penes més acord amb la dita concepció de l’Estat<sup>1373</sup>”. Així ho va entendre, igualment, Cobo del Rosal. Ell i Boix Reig, afirmarien que “encara que no clarament manifesta la deducció, sembla, almenys raonable que pugui afirmar-se que l’orientació constitucional cap a la reeducació i reinserció social haja d’inserir-se a l’àmbit de l’execució de certes sancions penals, de les penes privatives de llibertat i de les mesures de seguretat. Seria sols, llavors, un criteri orientador dirigit al moment executiu d’aquelles”.<sup>1374</sup> Aquesta opinió ha estat subscripta per Quintanar Díez,<sup>1375</sup> Manzanares Samaniego,<sup>1376</sup> García-Pablos de Molina,<sup>1377</sup> Lamarca Pérez<sup>1378</sup> i, més recentment, per Serrano Gómez i Serrano

---

<sup>1372</sup> BOIX REIG, J., “Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución”, cit., pàg. 112. Vid, també, SAINZ CANTERO, J.A., “Política Criminal Moderna y Reforma del Ordenamiento Penal Español”, separata de l’obra col·lectiva *Derecho y Economía en la sociedad española actual*, Centro Asociado de la UNED de Granada, Granada, 1978.

<sup>1373</sup> BOIX REIG, J., “Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución”, cit., pàg. 133.

<sup>1374</sup> COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., “Derechos fundamentales del condenado. Reeducación y reinserción social”, cit., pàgs. 218 i 219. Vid., també, BOIX REIG, J., “Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución”, cit., pàgs. 113, 131, 132 i 133; i del mateix autor, *La Constitución Española de 1978 y el Derecho Penal*, ob. cit., pàgs. 20, 21 i 22.

<sup>1375</sup> Vid. COBO DEL ROSAL, M. - QUINTANAR DÍEZ, M., “Comentario al Artículo 25. Garantía penal”, cit., pàgs 140 i 141.

<sup>1376</sup> Vid. MANZANARES SAMANIEGO, J.L., *Individualización científica y libertad condicional*, ob. cit., pàgs. 20 i 21. Està d’acord en què “el text es dirigeix, sense dubte, a l’àmbit de l’execució penitenciària” i en què es tracta d’una “mera tendència”.

<sup>1377</sup> Vid. GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàg. 25, nota 22, pàg. 32 i també en pàgs. 93 i 94, notes 250 i 251.

<sup>1378</sup> Vid. LAMARCA PÉREZ, C., “Régimen penitenciario y derechos fundamentales”, cit., pàgs. 214 a 216.

Maíllo.<sup>1379</sup> També hi ha qui, com Luzón Peña, està d'acord en què la “declaració inicial de l'article 25.2, tanmateix la generalitat de la seua formulació, està fonamentalment i específica referida a la fase de l'execució de la pena”, però no en què es tracte d'una tendència. Segons ell aquella ha d'interpretar-se en el sentit que “el fi primordial de l'execució de les penes privatives de llibertat (i mesures) és la resocialització”.<sup>1380</sup> En un sentit semblant s'ha pronunciat Serrano Alberca.<sup>1381</sup> D'altra banda, també hi ha qui, com Navarro Villanueva, parla d'una “supragarantia que regeix l'execució penal.”<sup>1382</sup> En qualsevol cas, cal advertir que parlar de tendència no equival a afirmar que el precepte constitucional no siga necessàriament vinculant. No és nega, com si fa algun autor en analitzar la Constitució italiana, que l'article 25.2 de la Constitució espanyola continga un principi imperatiu, eficaç directament i immediata. No ens trobem davant

---

<sup>1379</sup> Vid. SERRANO GÓMEZ, A. - SERRANO MAÍLLO, M.I., *El mandato constitucional hacia la reeducación y reinserción social*, ob. cit., pàg. 20.

<sup>1380</sup> LUZÓN PEÑA, D.M., *Medición de la pena y sustitutivos penales*, Instituto de Criminología, Universidad Complutense, Madrid, 1979, pàgs. 47 i 48. L'autor també indica que aquesta declaració “és perfectament compatible i coherent amb que la prevenció general siga altre o i fins i tot el principal fi a les fases anteriors: de comminació i imposició de la pena”. Vid., també, del mateix autor, “Antinomias penales y medición de la pena”, en *Doctrina penal*, 2-7, 1979, pàg. 613.

<sup>1381</sup> Vid. SERRANO ALBERCA, J.M., “Comentario al artículo 25”, en GARRIDO FALLA, F. (Dir.), *Comentarios a la Constitución*, ob. cit., pàgs. 602 a 603. Segons aquest autor: “Nosaltres entenem que la Constitució ha pretès fonamentalment establir l'orientació que ha de seguir la legislació, sense que açò suppose oblidar la finalitat preventiva tant general com especial de la pena. Per això, el precepte estableix com a finalitat de la pena la reeducació i reinserció social dels condemnats”. Afirma, a més, que d'aquesta finalitat deriven dues exigències: “la necessitat que es regulen els drets i deures del penat i l'establiment d'un tractament reformador apte per a la personalitat de cada penat, sense que amb açò es pretenga modificar coactivament la personalitat de l'home”. El destinatari seria el legislador penitenciari.

<sup>1382</sup> Vid. NAVARRO VILLANUEVA, C., *Ejecución de la pena privativa de libertad*, ob. cit., pàgs. 391 i ss. L'autora entén que es tracta d'una “supragarantia” per tres raons: “perquè es tracta d'una garantia específicament prevista per a l'execució de la pena privativa de llibertat”, perquè “hauria de ser el paràmetre delimitador per a determinar l'abast de la pena”, i perquè “la reeducació i la reinserció social dels condemnats a penes de privació de llibertat justifiquen la possible alteració, en sentit ampli, del títol executiu originari, açò és, del que dóna lloc al compliment de la condemna, ja siga suspenent-lo, ja siga modificant-lo”.



d'una de les antigament anomenades normes programàtiques,<sup>1383</sup> que d'altra banda van ser impugnades en el seu sentit originari pel Tribunal Constitucional en Sentències 4/1981, de 2 de febrer; 16/1982, de 28 d'abril; 77/1982, de 20 de desembre; 80/1982, de 20 de desembre, entre d'altres. Es tractaria d'una "expectativa legítima i respectable" del penat que, en el possible, ha de procurar-se-li. Però d'ací a, com moltes vegades succeeix, estimar que la menció a la reinserció és totalment supèrflua i mancada de transcendència, hi ha un abisme".<sup>1384</sup>

L'argument principal donat per la doctrina a favor de la interpretació més restringida és d'ordre sistemàtic, tot indicant-se que es dedueix del context global de l'article 25.2 de la Constitució que únicament es refereix a l'àmbit de l'execució penitenciària, per fer-se referència en aquest a qüestions que sols poden referir-se a aquesta fase de la pena de presó: es parla dels condemnats que estan complint la pena i es reconeix el dret al treball remunerat i a la seguretat social.<sup>1385</sup> Passa, però, que entenc que és més correcta la interpretació que fa González Rus, segons el qual "pot entendre's que en el primer paràgraf s'està orientant la funció de la pena, com institut jurídic, establint a més un límit substancial al seu contingut (prohibició de treballs forçats) i que a partir del punt i seguit és quan es contenen regles relatives a l'execució".<sup>1386</sup> Cal tenir en compte, a més, que la Constitució és la norma jurídica suprema, posició aquesta que es desprèn de l'existència de la jurisdicció constitucional i que li ve atribuïda de manera expressa en l'article 9.1, en el qual s'indica que "els ciutadans i els

---

<sup>1383</sup> Vid. ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 34 i 35.

<sup>1384</sup> QUINTERO OLIVARES, G., "El criminalista ante la Constitución", cit., pàg. 19.

<sup>1385</sup> Vid. LUZÓN PEÑA, D.M., *Medición de la pena y sustitutivos penales*, ob. cit., pàg. 47 i 48. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 134. COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 805 i 806.

<sup>1386</sup> GONZÁLEZ RUS, J.J., "Teoría de la pena y Constitución", cit., pàg. 266. Vid., també, DEMETRIO CRESPO, E., *Prevención General e Individualización Judicial de la Pena*, Ediciones Universidad Salamanca, Salamanca, 1999, pàg. 72. També entén que "no té sentit reservar-la (la finalitat resocialitzadora de la pena) a l'execució penal, en primer lloc perquè dita restricció no consta de cap manera en el text constitucional" (Parèntesi afegit).

poders públics estan subjectes a la Constitució i a la resta de l'ordenament jurídic".<sup>1387</sup> El caràcter vinculant de les normes contingudes en la Constitució, tal com ho ha afirmat el mateix Tribunal Constitucional, afecta "el legislador, l'executiu i els jutges i tribunals en les seues funcions respectives".<sup>1388</sup> I també convé recordar que partisc d'entendre que la prevenció especial és un dels components sobre els quals s'assenta la justificació de la pena – juntament a la prevenció general i al principi de proporcionalitat– i que, per tant, és lògic que diga que la resocialització hi és present, tot i que en mesura diferent, en cadascuna de les fases de la pena. També podria criticar-se, com fa García-Pablos de Molina, que "tot intent de distingir dràsticament entre fins de la pena i fins de l'execució de la pena és artificios i contradictori".<sup>1389</sup>

A banda del ja indicat, s'han donat altres arguments a favor de la interpretació restrictiva, alguns dels quals, segons el meu parer, ho són més en contra d'entendre que la resocialització siga el fonament —i, per tant, criteri bàsic de mesurament de la pena— i la finalitat única i exclusiva de la pena que a favor de la seua pròpia interpretació. S'ha dit, per exemple, que la resocialització no està prevista com un deure,<sup>1390</sup> però com indica Octavio de Toledo, açò no impedeix mantenir que les penes es prevegen, s'imposen i s'executen tenint en compte l'eventualitat del seu possible exercici per part del penat.<sup>1391</sup> També s'ha dit que la referència exclusiva a les penes privatives de

---

<sup>1387</sup> En aquest sentit, per tots, vid., DE OTTO, I., *Derecho constitucional. Sistema de fuentes*, Ariel, Madrid, 1987, pàgs. 24 a 28; i LÓPEZ GUERRA, L. - ESPÍN, E. - GARCÍA MORILLO, J. - PÉREZ TREMPES, P. - SATRÚSTEGUI, M., *Derecho Constitucional. Volumen I. El Ordenamiento constitucional. Derechos y deberes de los ciudadanos*, vuitena edició, Tirant lo Blanch, València, 2010, pàgs. 36 a 40.

<sup>1388</sup> Sentència 18/1984, de 7 de febrer, fonament jurídic 6.

<sup>1389</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios Penales*, ob. cit., pàg. 32. Aquesta darrera crítica, però, no se li podria fer a qui nega que en l'article 25.2 de la Constitució es continga un pronunciament sobre els fins de la pena.

<sup>1390</sup> Vid. BOIX REIG, J., "Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución", cit., pàg. 132.

<sup>1391</sup> Vid. OCTAVIO DE TOLEDO Y UBIETO, E., *Sobre el concepto del Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 281 i 282. Vid., també, GONZÁLEZ RUS, J.J., "Teoría de la pena y Constitución", cit., pàg. 265; i CERVELLÓ DONDERIS, V., "El sentido actual del principio constitucional de reducción y inserción social", cit., pàg. 221.

llibertat i no a totes en general podria resultar paradògica a no ser que es concloga que el mandat constitucional té una projecció exclusivament penitenciària,<sup>1392</sup> però no hi ha cap raó per a pensar que siga així, que es parles de penes privatives de llibertat almenys *per se* no exclou la possibilitat que aquell tinga implicacions per a la resta de les instàncies penals.<sup>1393</sup>

Cal advertir, tanmateix, que alguns dels autors enumerats més amunt entre els partidaris d'una interpretació restrictiva en realitat han reconegut que l'àmbit d'aplicació de l'article 25.2 de la Constitució és principalment però no única la fase executiva de la pena privativa de llibertat. Així ho han fet, per exemple, Boix Reig i Cobo del Rosal. El primer ha reconegut que encara que des de la perspectiva de la Constitució els criteris de prevenció especial no són vàlids per a mesurar la pena, “qüestió distinta és que siguen especialment rellevants per a optar judicialment per la classe de pena a imposar, quan siga factible (privació de llibertat o multa), decidir el mode de compliment de la pena (concessió de la remissió condicional), o incidir en l'execució penitenciària”.<sup>1394</sup> Cobo del Rosal també va passar de dir que l'àmbit exclusiu de la reeducació i reinserció social a les quals fa referència la Constitució és el de l'execució a afirmar, en escriure conjuntament amb Vives Antón, que també han de ser tingudes en compte a les fases prèvies. Efectivament, després de dir que “sembla raonable que pugui ser afirmat que l'orientació constitucional cap a la reeducació i reinserció social haja d'inserir-se a

---

<sup>1392</sup> Vid. BOIX REIG, J., “Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución”, cit., pàg. 113.

<sup>1393</sup> Hi ha qui, com Octavio de Toledo, entén que sols es fa referència a les penes privatives de llibertat perquè aquestes són les úniques amb les quals no és improbable assolir la resocialització, i també hi ha qui, com García Arán i Demetrio Crespo, entenen que “es deu al caràcter de text informador general que té la Constitució, el qual explicaria que aquesta haja tingut sols en compte aquelles reaccions penals que poden suposar una lesió major dels drets fonamentals. Vid., OCTAVIO DE TOLEDO Y UBIETO, E., *Sobre el concepto de Derecho Penal*, ob. cit., pàg. 281; GARCÍA ARÁN, M., *Los criterios de determinación de la pena en el Derecho español*, Ediciones de la Universidad de Barcelona, 1982, pàg. 186; i DEMETRIO CRESPO, E., *Prevenció General e Individualización Judicial de la Pena*, ob. cit., pàg. 72.

<sup>1394</sup> BOIX REIG, J., *La Constitución española de 1978 y el Derecho penal*, ob. cit., pàg. 19.

l'execució de certes sancions penals, de les penes privatives de llibertat i de les mesures de seguretat”, Cobo del Rosal i Vives Antón expliquen que “en aquest sentit ha de dir-se, que l’orientació cap a la reeducació i reinserció social prescrita per la Constitució en l’article 25.2 no significa que aquestes siguin el fonament de les penes privatives de llibertat, sinó tan sols un dels seus fins i, per això, ni són part del seu concepte, ni marquen el criteri de mesurament d’aquelles”, i a continuació afirmen que “açò no ha de ser obstacle per a exigir, en el moment legislatiu i aplicatiu, que no s’impedisca que l’execució de tals penes s’oriente cap a la reeducació i reinserció social, açò és, que es facin possibles en tot punt. En concret, l’article 25.2 proscriu les penes privatives de llibertat configurades de manera que, per la seua durada o circumstàncies d’execució, hagen de produir necessàriament un efecte ‘desocialitzador intolerable’ i obligaria a arbitrar un sistema de substitutius per a les que, pel mateixos motius, mancaren de capacitat resocialitzadora. Açò pot afectar [...] tant les penes curtes privatives de llibertat, com les massa llargues”<sup>1395</sup>.

Un dels primers en pronunciar-se a favor d’entendre que l’article 25.2 de la Constitució insta a que les finalitats de reeducació i reinserció social del condemnat siguin tingudes en compte a les diferents fases de les penes privatives de llibertat va ser Córdoba Roda, el qual va afirmar que hi ha tres “exigències a les quals el compliment de la norma constitucional condueix, si es pretén atribuir a aquella el valor jurídic que li correspon i no el d’una mera expressió retòrica d’una declaració simple de principis”. D’una banda, “la norma referida imposa l’encàrrec urgent d’introduir en la legislació penal un quadre de sancions que no siguin privatives de llibertat i que estiguen en situació de donar compliment a la funció dissuasiva”; també cal “segons és perfectament conegut a la política criminal contemporània, la introducció en el procés penal de l’examen de la personalitat del reu, ja que difícilment pot decidir un jutge la imposició d’una pena privativa de llibertat la funció de la qual és la reeducació i la readaptació social, sense dur a terme prèviament un examen de la personalitat d’aquest, com encàrrec que, per suposat, res té a veure amb un Dret penal d’autor”; i en relació ja a l’execució de la pena

---

<sup>1395</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 805 a 807.

referida diu que “si aquesta ha de complir els fins de reeducació i de readaptació social abans indicats, haurà de comptar-se amb els mitjans que assegurin una observació adequada i tractament del condemnat”.<sup>1396</sup> Segons Córdoba Roda “el propòsit al qual la norma referida sembla respondre, és el d’acollir el principi d’humanitat que proscriu la imposició de sancions inútils, quan no clarament perjudicials per al condemnat, per la injustícia i crueltat que suposaria l’aplicació d’aquesta classe de mals i al desig d’adaptar així les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat a les exigències actuals de les ciències criminològica i penal”.<sup>1397</sup>

En un sentit semblant s’han pronunciat, entre d’altres, de la Sola Dueñas, Mir Puig, García Arán, González Rus, Quintero Olivares, Demetrio Crespo i García Rivas. El primer dels citats, a més de criticar l’altra interpretació més restrictiva, ha afirmat que l’article 25.2 de la Constitució “té derivacions importants de cara no sols a l’àmbit executiu i d’aplicació concreta, sinó també a la relació que ha d’existir entre tals sancions i els fets als quals es vinculen legalment”.<sup>1398</sup>

Mir Puig, que també ha indicat que “l’art. 25 de la Constitució no es refereix sols a l’execució de la pena”,<sup>1399</sup> ha entès que “obliga a oferir al condemnat possibilitats per a la seua reeducació i reinserció social”, el qual “ha de reflectir-se, en primer lloc, al moment judicial de determinació de la pena: ha d’impedir així la imposició d’aquesta o del seu compliment quan, no resultant absolutament necessària per a la protecció de la societat, aparega com a innecessària o contraindicada en ordre a la resocialització. En segon lloc, es precisa una concepció democràtica de l’execució de les penes que es base en la participació del subjecte en elles i no recerque la imposició d’un sistema determinat de valors, sinó sols ampliar les possibilitats

---

<sup>1396</sup> CORDOBA RODA, J., “La pena y sus fines en la Constitución española de 1978”, cit., pàgs. 137, 138 i 139.

<sup>1397</sup> CORDOBA RODA, J., “La pena y sus fines en la Constitución española de 1978”, cit., pàgs. 132 i 139.

<sup>1398</sup> DE SOLA DUEÑAS, A., Desarrollo democrático y alternativas político-criminales”, en *Papers, Revista de Sociologia*, 13, 1980, pàgs. 226 i 227.

<sup>1399</sup> MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit., pàg. 34, nota 37.

d'elecció del penat. Per últim, han de suprimir-se els obstacles a la reinserció social que implica l'existència dels antecedents penals”<sup>1400</sup>. També es refereix al legislador com a destinatari del mandat constitucional, ja que indica que per a aprofundir en la primera de les exigències indicades s'ha de limitar la pena de presó i els seus efectes negatius per a la persona a través de la supressió de les penes de presó molt curtes, la substitució de penes privatives de llibertat per unes altres i la condemna condicional. Adverteix, en qualsevol cas, que no han de descuidar-se les exigències de prevenció general.<sup>1401</sup>

García Arán ha afirmat, en contra de restringir l'àmbit de la reeducació i reinserció social a l'execució penitenciària, que “seria dotar de límits molt estrets el precepte constitucional: el seu àmbit no ha de quedar reduït a l'Administració penitenciària perquè el text no obliga a açò. De què serviria orientar l'execució de la pena a tals finalitats si aquestes no hagueren presidit el moment en què s'elegeix la sanció? [...] “per açò el precepte constitucional [...] ha d'estendre el seu camp d'acció a moments anteriors com l'aplicació judicial”<sup>1402</sup>.

González Rus, a més d'indicar que “no pot oblidar-se que si es vol que les penes puguin servir a la reeducació, és necessari que hagen estat amenaçades i previstes sancions adequades i útils a aquest propòsit” i que “una orientació a la reeducació que no tinga reflexes en el sistema, estaria destinada a ser un enunciat buit. Com a màxim constituiria un correctiu en sentit humanitari de l'aflictivitat de la pena-càstig”<sup>1403</sup>, també ha dit que “el mandat constitucional s'estén a tota la disciplina de la pena, inclòs el moment de l'assenyalament legal i la determinació i aplicació d'aquella”<sup>1404</sup>.

---

<sup>1400</sup> MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit., pàg. 34.

<sup>1401</sup> Vid. MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit., pàg. 35.

<sup>1402</sup> GARCÍA ARÁN, M., *Los criterios de determinación de la pena en el derecho español*, ob. cit., pàg. 186.

<sup>1403</sup> GONZÁLEZ RUS, J.J., “Teoría de la pena y Constitución”, cit., pàgs. 264 i 265.

<sup>1404</sup> GONZÁLEZ RUS, J.J., “Teoría de la pena y Constitución”, cit., pàg. 266.

Quintero Olivares, per la seua banda, ha afirmat que “està fora de tot dubte que [...] el legislador i l’execució penitenciària poden atendre també, i fins i tot preferentment, a altres finalitats de la pena. Per tant, estem davant d’una ‘expectativa legítima i respectable del penat que, en el possible, ha de procurar-se-li’”.<sup>1405</sup> Segons ell la reinserció social és “una meta obligada del Dret penal, en virtut o per influència de la qual s’expliquen una sèrie de figures legals destinades a intentar la recuperació del condemnat –totes aquelles que reemplacen o suspenen la pena privativa de llibertat–, i també, com no, certes regles contemplades en el tractament penitenciari. L’objectiu d’evitar en la mesura del possible l’acció desocialitzadora de la presó –que és precisament l’efecte contrari a la reinserció– és el que presideix qualsevol política criminal i legislativopenal que busca reaccions punitives diferents de la pena privativa de llibertat”.<sup>1406</sup> Per aquestes afirmacions sembla que el catedràtic de Dret penal de la Universitat Rovira i Virgili assenyala com a destinataris del precepte constitucional en qüestió al legislador penal i penitenciari, açò és, que considera que l’article 25.2 de la Constitució conté un mandat del constituent al legislador per a orientar la política penal i penitenciària, interpretació aquesta que ha estat defensada pel Tribunal Constitucional en algunes resolucions i, també, per algun autor, com Valle Múñiz. Aquest últim parlava d’un “imperatiu constitucional d’orientar les sancions penals a l’objectiu de resocialització i reeducació del delinqüent”, el qual, però, segons ell, “no implica negar l’existència d’altres fins o funcions que les penes hagen de desplegar”, tot afegint que l’objectiu resocialitzador és “fruit de l’adopció del postulat bàsic d’humanitat” i que “no és assolible solament mitjançant una configuració correcta de l’execució penal. Cal que la mateixa

---

<sup>1405</sup> QUINTERO OLIVARES, G., “El criminalista ante la Constitución”, cit., pàg. 19.

<sup>1406</sup> QUINTERO OLIVARES, G., “La reinserción y el marco constitucional del sistema penal”, cit., pàg. 443, vid, també, pàg. 442. Vid., també, del mateix autor, “El criminalista ante la Constitución”, cit., pàg. 19. Ací Quintero Olivares afirma el següent: “En el Dret penal positiu existeixen institucions i criteris, com són el sistema progressiu a l’execució de la pena, el règim dels beneficis penitenciaris, la substitució de la pena, la suspensió condicional de la pena, que s’expliquen en últim extrem, entre altres coses, per la necessitat d’obrir en el dret positiu penal i penitenciari alguna via operativa per a que, si escau [...] es pugua intentar la reinserció, que, per suposat, requereix d’altres moltes mesures (educació, assistència sanitària, formació professional, assistència postpenitenciària)”.

naturalesa i durada del càstig, quant menys, no impossibilita l'objectiu desitjat. La contemplació d'alternatives a la pena privativa de llibertat, així com l'exclusió del catàleg de sancions d'aquelles que pogueren resultar incompatibles amb els valors essencials de l'ésser humà, pareixen tasques irrenunciables".<sup>1407</sup> En un sentit semblant s'ha pronunciat Silva Sánchez.<sup>1408</sup> Passa, però, que almenys a Quintero Olivares no se li escapa que també són destinataris del mandat constitucional els aplicadors de la llei i, de fet, afirma que "davant l'autor concret de delictes concrets, s'ha d'obrir pas la prevenció especial, decidint quin és el mode més adequat de tractar o reeducar aquell subjecte, aconsellant un tractament penitenciari o asseguratiu en llibertat o privat d'ella, i, si ha de ser d'aquesta manera última, el règim al qual haja de ser sotmés durant la seua condemna",<sup>1409</sup> i que l'article 25.2 "conté un mandat dirigit al legislador ordinari, als jutges i a l'Administració penitenciària".<sup>1410</sup>

Demetrio Crespo conclou el següent: "la finalitat resocialitzadora de la pena, de tota pena, condiona ja el contingut possible dels marcs penals típics en si, d'on es deriva la inconstitucionalitat de penes que eliminen per si mateixes qualsevol possibilitat de resocialització, com la pena de mort, o la cadena perpètua. D'altra banda, no té sentit reservar-la a l'execució, en primer lloc perquè la dita restricció no consta de cap manera en el text constitucional i, en segon lloc, perquè no serviria de res intentar executar una pena orientant-se en el principi resocialitzador, si aquest no ha estat prèviament considerat en la individualització de la pena corresponent. El mateix contingut de la regla primera de l'article 66 ve a recolzar aquesta consideració, tota

---

<sup>1407</sup> VALLE MÚÑIZ, J.M., "Libro I: Título III (arts. 32-34)", en GONZALO QUINTERO OLIVARES (Dir.), *Comentarios al Nuevo Código Penal*, Aranzadi, Navarra, 1996, pàgs. 327 i 328.

<sup>1408</sup> Vid. SILVA SÁNCHEZ, J.M., "La finalidad resocializadora del Derecho penal", cit., pàg. 30.

<sup>1409</sup> QUINTERO OLIVARES, G., "La reinserción y el marco constitucional del sistema penal", cit., pàg. 439.

<sup>1410</sup> QUINTERO OLIVARES, G., "La reinserción y el marco constitucional del sistema penal", cit., pàg. 447.



vegada que introdueix les circumstàncies personals del reu com a criteri d'individualització judicial de la pena<sup>1411</sup>”.

I d'altra banda, García Rivas, considera que “la declaració continguda en l'art. 25.2 CE no té caràcter exclouent, en tant que no nega la possibilitat que la pena complisca altres funcions; per consegüent, l'abast és orientador de la tasca legislativa i també de quants operen al si del sistema penal: des dels jutges fins els funcionaris de presons”, de fet afirma que “el gran valor de la declaració continguda en l'art. 25.2 CE és que introdueix un alt grau de ‘permeabilitat’ a aquells interessos a les fases d'imposició i execució de la pena”.<sup>1412</sup>

Més recentment, també han escrit a favor d'aquesta interpretació, Chollán Montalvo,<sup>1413</sup> Álvarez García,<sup>1414</sup> Cerezo Mir<sup>1415</sup> i Cervelló Donderis,<sup>1416</sup> i ho han fet en termes molt semblants als autors referits dalt.

---

<sup>1411</sup> DEMETRIO CRESPO, E., *Prevención General e Individualización Judicial de la pena*, ob. cit., pàgs. 71 i 72. Vid., també, CHOCLÁN MONTALVO, J.A., “La pena adecuada a la gravedad de la culpabilidad”, en *La Ley*, núm. 6, 1996, pàg. 1518.

<sup>1412</sup> GARCÍA RIVAS, N., *El poder punitivo en el Estado democratico*, ob. cit., pàgs. 64 a 67. Quant a les fases legislativa i judicial el Catedràtic de Dret penal considera “que en aquesta declaració radica la fonamentació constitucional del sistema d'alternatives a la presó previst en el Codi penal nou” i que aquest “obre un ventall de possibilitats als jutges perquè les seues decisions puguen estar guiades per la millor adequació a la futura reinserció social del condemnat”. En relació a la fase executiva afirma que “considere que les finalitats preventives generals han de brillar per la seua absència”, conclusió aquesta última que no compartisc. Entenc que tant la prevenció general com la prevenció espcial, i tot i que en mesura diferent, han de ser tinfudes en compte a les fases diferents de la pena.

<sup>1413</sup> Vid. CHOLLÁN MONTALVO, J.A., *Individualización judicial de la pena. Función de la culpabilidad y la prevención en la determinación de la sanción penal*, Colex, Madrid, 1997, pàgs. 91 a 94.

<sup>1414</sup> Vid. ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 28, 29, 31, 79 i ss i 175 i ss.

<sup>1415</sup> Vid. CEREZO MIR, J., “Los fines de la pena en la Constitución y en el Código penal, después de las reformas de 2003”, cit., pàg. 220.

<sup>1416</sup> Vid. CERVELLÓ DONDERIS, V., “El sentido actual del principio constitucional de redución y reinserción social”, cit., pàg. 221; i la mateixa autora en *Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 43.

Una interpretació diferent és la donada, entre altres, per Mapelli Caffarena. També ell entén que el precepte constitucional sembla estar dirigit principalment però no exclusiva al moment penitenciari.<sup>1417</sup> Segons diu, l'article 25.2 “obliga a un disseny de les institucions penitenciàries i de les mesures de seguretat privatives de llibertat –per a adults i per a menors– amb aquella meta doble de reeducar i reinserir”,<sup>1418</sup> però no únicament. Reconeix al precepte indicat “certa projecció metapenitenciària”,<sup>1419</sup> tot indicant que aquell estableix que les penes privatives de llibertat han de considerar-se excepcionals i que, en conseqüència, la resocialització “es tradueix a l'àmbit judicial i legislatiu en un mandat ineludible de disminuir la presència de la pena de presó a favor d'altres modalitats de sancions”.<sup>1420</sup> En altres paraules: “Tant el legislador com les instàncies diverses de l'Administració de Justícia es comprometen amb l'objectiu d'afavorir la reinserció pacífica i lliure del condemnat a la societat jurídica i, en els casos en què açò siga incompatible amb la pena imposada, buscar mitjans a través dels quals es puguen neutralitzar els efectes negatius de les penes. En aquest sentit, vegem la incidència d'aquestes metes quan, per exemple, el legislador disposa de penes alternatives perquè l'òrgan judicial determine aquella que pugua afavorir la reinserció o, almenys, no pertorbar les relacions del condemnat amb el seu medi social. També hi ha una influència d'aquest principi en la limitació dels temps mínims d'algunes penes, com la presó, la privació del dret a conduir vehicles de motor o del dret a tendència d'armes, etcètera<sup>1421</sup>”. Açò no es deduiria únicament de l'article 25.2 de la Constitució sinó també dels articles 1.1 i 9.2. En el primer s'indica que l'espanyol “és un estat social i democràtic de dret, que propugna com a valors superiors del seu ordenament jurídic la llibertat, la

---

<sup>1417</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 133, 134 i 135; del mateix autor, *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàgs. 33, 172 a 176.

<sup>1418</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 33.

<sup>1419</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del sistema penitenciario español*, pàg. 135.

<sup>1420</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del sistema penitenciario español*, pàg. 140. Poden consultar-se també les pàgs. 134 a 137, 139 i 140.

<sup>1421</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit. pàg. 33.

justícia, la igualtat i el pluralisme polític”, i en l’article 9.2 que “correspon als poders públics promoure les condicions perquè la llibertat i la igualtat de l’individu i dels grups en què s’integra siguen reals i efectives; remoure els obstacles que impedisquen o dificulten la seua plenitud i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, cultural i social”. Segons ell açò “obliga a concebre tot el sistema penal amb aquesta mateixa orientació”.<sup>1422</sup> Passa, però, que ell, a diferència dels autors citats amb anterioritat, distingeix entre resocialització preventiva i resocialització penitenciària. Ell entén aquesta darrera com “un principi d’humanització de l’execució de la pena privativa de llibertat”,<sup>1423</sup> i interpreta que la reeducació i reinserció social a les quals es refereix l’article 25.2 de la Constitució no tenen cap connotació preventiva.<sup>1424</sup>

No s’aparta molt de la interpretació de Mapelli Caffarena la donada per Morales Prats. Aquest autor entén que “cal distingir entre la idea resocialitzadora entesa com a postulat i fi legitimador del Dret penal en el seu conjunt, d’una banda, i el principi d’humanitat de les penes, d’altra, com a postulat ‘garantista’ i limitador del Dret penal”, tot indicant, a més, que “aquesta segona interpretació del principi analitzat, no obstant ser menys ambiciosa, és políticocriminalment més adequada. Des d’aquesta perspectiva valorativa, el principi de resocialització constitueix una manifestació del postulat de dignitat humana (art. 10-1 CE)”<sup>1425</sup>.

---

<sup>1422</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàgs. 32 i 33.

<sup>1423</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 144. En la pàg. 34 l’autor afirma: “El principi d’humanització coincideix, en part, amb el de resocialització. Com aquest convé en la necessitat de potenciar tots aquells instituts penals que asseguren la dignitat humana com a mitjà de reinserció pacífica a la societat”.

<sup>1424</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 13, 141, 149.

<sup>1425</sup> MORALES PRATS, F. “El principio de resocialización como manifestación del principio de dignidad de la persona”, en QUINTERO OLIVARES, G., *Manual de Derecho Penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 104; i en QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho Penal*, ob. cit., pàgs. 81 i 82.

Tamarit Sumalla, García Albero, Rodríguez Puerta i Sapena Grau, per la seua banda, tot i que no diferencien entre resocialització preventiva i resocialització penitenciària, entenen que l'article 25.2 de la Constitució no conté un pronunciament sobre els fins de la pena sinó un “mandat als poders públics a fi que tracten de neutralitzar els efectes desocialitzadors inherents a la privació de llibertat”, i afirmen, a més, que el fet que la reeducació i reinserció social es referisquen a les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat i no a totes les sancions penals allunya el sentit del precepte constitucional de qualsevol pronunciament sobre els fins genèrics de la pena i reafirma el caràcter de mandat als poders públics que ells li atribueixen.<sup>1426</sup>

En termes no molt diferents s'ha pronunciat Cid Moliné, que també nega que aquell article continga una declaració sobre els fins de la pena i conclou que “allò que es conté en aquest precepte és un principi penal que, per aparèixer en la Constitució, adquireix el caràcter de principi constitucional”, els destinataris dels quals són “el legislador i els aplicadors del Dret”.<sup>1427</sup>

Personalment estic d'acord en què l'article 25.2 de la Constitució vincula a tots quants intervenen en l'execució penitenciària, però també al legislador i als jutges o tribunals, però a diferència d'ells sí

---

<sup>1426</sup> Vid. TAMARIT SUMMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, segona edició, Tirant lo Blanch, València, 2005, pàgs. 47 i 48. A banda de quant s'ha indicat, aquests autors entenen que l'article 25.2 de la Constitució es dirigeix principalment a la fase executiva però que “conté també un criteri de política criminal fora de la fase d'execució i resulta operatiu al moment de formular legalment l'amenaça penal prohibint al legislador la imposició de penes que resulten absolutament incompatibles amb la finalitat que es proclama. Per aquesta via pot afirmar-se la il·legitimitat de la reclusió perpètua i fins i tot de les penes privatives de llibertat massa llargues, amb efectes destructius de la personalitat”.

<sup>1427</sup> CID MOLINÉ, J., “Derecho a la reinserción social (Consideraciones a propósito de la reciente jurisprudencia constitucional en materia de permisos)”, en *Revista Jueces para la Democracia*, núm. 32, 1998, pàgs. 36, 37 i 38. L'autor parteix del concepte de principi donat per l'estatunidenc Dworkin. En relació a aquest concepte, vid. DWORKIN, R., *Los derechos en serio*, traducció a càrrec de M. Gustalvino, Ariel, Barcelona, 1984; i també ATIENZA, M. – RUIZ MANERO, J., *Las piezas del Derecho. Teoría de los enunciados jurídicos*, Ariel, Barcelona, 1996, pàgs. 1 a 25.

crec que aquell precepte conté un pronunciament en relació als fins de la pena i considere que la referència exclusiva a les sancions indicades allunya el sentit del precepte constitucional de qualsevol pronunciament sobre el fonament de la pena però no sobre els fins genèrics d'aquesta, o millor dit, sobre uns dels fins d'unes sancions determinades.

Considere que l'article 25.2 de la Constitució no conté un pronunciament sobre el fonament de la pena i que, encara que constitucionalitza la finalitat resocialitzadora de la pena, no posa punt final al debat sobre els fins d'aquesta pronunciant-se a favor d'un d'ells, la resocialització, i excloent la resta. Entenc que d'aquell es deriva que la resocialització de les persones condemnades ha de ser una de les finalitats de les penes privatives de llibertat, però no l'única ni tampoc la principal. Si la Constitució fa referència expressa a aquesta finalitat i no a la resta de les finalitats de la pena pot ser siga perquè és l'única finalitat que no està implícita a la pena, que no forma part de l'essència d'aquesta.<sup>1428</sup> Considere, a més, que l'orientació constitucional cap a la reeducació i reinserció social no sols ha d'inserir-se a l'àmbit de l'execució de les penes privatives de llibertat, sinó que també s'exigeix a les etapes prèvies, a la legislativa i a la impositiva. El legislador penal té prohibit introduir en el Codi penal penes privatives de llibertat que per la seua durada o circumstàncies d'execució eliminen qualsevol possibilitat, pot ser no de reeducació, però sí de reinserció social, com seria el cas de la cadena perpètua –que, a més de ser incompatible amb l'orientació resocialitzadora de la pena, és contrària a la dignitat humana i per aquesta i altres raons no superaria un judici de proporcionalitat–, a més que ha de preveure la possibilitat de substituir o deixar en suspens l'execució de les penes privatives de llibertat que, pels mateixos motius, estiguen mancades de capacitat resocialitzadora, com seria el cas de les penes de presó massa curtes, així com permetre que la darrera part de la condemna siga complida en llibertat condicional. El jutge o tribunal sentenciador ha de prendre com a criteri de mesurament de la pena el fet culpable realitzat però també haurà

---

<sup>1428</sup> En aquest sentit, vid., GARCÍA ARÁN, M., “Constitución y derecho penal, veinte años después”, cit., pàg. 296; i CARBONELL MATEU, J.C., *Derecho penal: concepto y principios constitucionales*, ob. cit., pàgs. 75 i 76.

d'atendre als dictats de la prevenció especial, ja que del contrari no podrà realitzar una individualització correcta de la pena i les referències a les circumstàncies personals del reu, com a criteri d'individualització judicial de la pena o com a criteri a tenir en compte per a decidir la substitució d'una pena privativa de llibertat, quedarien buides de contingut, així com també ho farien les referències a perillositat, a tenir en compte, per exemple, a l'hora de decidir la suspensió de la condemna. I, d'altra banda, el legislador penitenciari, l'Administració per ell creada i la seua jurisdicció de control –el jutge de vigilància– que també són destinataris del mandat constitucional, han d'orientar l'execució de les penes de presó a la reeducació i reinserció social, el qual s'aconseguirà amb l'ajuda d'un sistema penitenciari progressiu d'individualització científica, a través de la llibertat condicional i els beneficis penitenciaris, com a mecanismes jurídics que permeten l'acurtament del temps de compliment efectiu a l'interior de la presó, i també, per suposat, a través de la regulació i aplicació, amb el consentiment i col·laboració de la persona presa, d'un tractament dirigit a la consecució de la seua reeducació i reinserció social, a través del qual, a més, es contraresten els efectes desocialitzadors de la pena de presó.

### **1.2.2. La postura mantinguda pel Tribunal Constitucional**

Com podrà comprovar-se, el Tribunal Constitucional sempre ha tingut clar que de l'article 25.2 de la Constitució no es deriva una declaració a favor de la reeducació i reinserció social com a fi exclusiu de les penes privatives de llibertat i, per tant, excloent de la resta de finalitats possibles, però no pot dir-se el mateix en relació a qui és o qui són els destinataris del precepte constitucional, en aquest punt conviuen línies jurisprudencials diverses.

Així, anant per parts, entre les moltes resolucions en què l'Alt Tribunal descarta que la reeducació i reinserció social siguem els únics fins de la pena cal citar, per ser una de les primeres, la Sentència 19/1988, de 16 de febrer. Es qüestionava la constitucionalitat de l'article 91 del Codi penal llavors en vigor, en el qual es preveia la responsabilitat personal subsidiària per impagament de multa, i

s'al·legava que una pena com aquesta sols pot tenir una funció expiatòria perquè per la seua durada és inidònia per a complir els fins de reeducació i reinserció social assenyalats en l'article 25.2 de la Constitució i, en tals condicions, significa una privació de la llibertat que manca d'una finalitat legitimada constitucionalment. El Tribunal Constitucional va respondre que de la “declaració constitucional no se segueix ni que tals fins reeducadors i resocialitzadors siguen els únics objectius admissibles de la privació de la llibertat ni, pel mateix, que s'haja de considerar contrària a la Constitució l'aplicació d'una pena que poguera no respondre exclusivament al punt de vista indicat”. L'Alt Tribunal admet “de principi que les penes curtes privatives de llibertat [...] es presten amb dificultat major a la consecució dels fins ací designats per la Constitució”, però a continuació indica que “amb independència que la possible frustració de tal finalitat hauria d'apreciar-se atenint tant a la durada de cada mesura concreta com al seu mode de compliment, aquesta sola possibilitat no pot dur a la invalidació de l'enunciat legal”. Explica que la “reeducació i la resocialització —que no descarten, com hem dit, altres finalitats vàlides de la norma punitiva— han d'orientar la manera de compliment de les privacions penals de llibertat en la mesura en què aquestes es presten, principalment per la seua durada, a la consecució d'aquells objectius [...] No cap, doncs, en virtut d'açò, descartar, sense més, com a inconstitucionals totes quantes mesures privatives de llibertat —tinguen o no el caràcter de ‘pena’— puguen semblar inadequades, per la seua durada relativament curta, per a complir les finalitats allí imposades”.<sup>1429</sup>

També en relació a les penes privatives de llibertat de durada breu pot consultar-se la Sentència 120/2000, de 10 de maig, en què l'Alt Tribunal afirma que aquella “argumentació es basa tant en una comprensió de l'abast i contingut de l'art. 25.2 CE que no encaixa amb la que aquest Tribunal ha vingut perfilant a través de la seua jurisprudència, com en un enteniment, almenys incomplet, de la manera en què les penes compleixen i poden complir els objectius que legítimament se'ls atribueix”. Així, explica que “la presumpta vulneració de l'art. 25.2 CE sembla partir que l'únic fi legítim de les

---

<sup>1429</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 19/1988, de 16 de febrer, fonament jurídic 9.

penes privatives de llibertat és la resocialització i reinserció social”, a continuació reproduïx allò afirmat en la Sentència 150/1991, de 4 de juliol i conclou: “en primer lloc, que no pot afirmar-se que les penes d’arrest menor amb les quals es commina la conducta en abstracte infringsquen l’art. 25.2 per la seua inidoneïtat per a complir uns d’entre els fins diversos constitucionalment legítims, ja que la constitucionalitat de la dita pena quedaria avalada per la seua aptitud per a assolir altre o altres dels fins indicats. En segon lloc, que la seua confrontació amb el mandat contingut en l’art. 25.2 CE en cap cas pot derivar de la seua manca genèrica de virtualitat per a assolir la resocialització del condemnat. Al qual cap afegir, per últim, que no cap negar tota possibilitat que la imposició efectiva d’una pena privativa de llibertat de tan curta durada pugui complir la finalitat de resocialització i reinserció social, atès que la intimidació específica i individual que s’opera amb el sotmetiment efectiu del subjecte al procés penal i amb la declaració de culpabilitat i correlativa imposició de la pena pugui ser per si mateixa idònia per a assolir un efecte resocialitzador”<sup>1430</sup>.

En la Sentència 150/1991, de 4 de juliol, el Tribunal Constitucional nega que l’agreujant de reincidència contradigui l’article 25.2 de la Constitució. S’al·legava que l’apreciació d’aquella es tradueix en una pena degradant i que una pena tal és una pena no justificada per a la consecució de fins legítims, al qual aquell Tribunal va respondre el següent: “Tampoc la C.E. erigeix la prevenció especial com a única finalitat de la pena; abans al contrari, l’art. 25.2 no s’oposa al fet que altres objectius, entre ells la prevenció general, constitueixen, així mateix, una finalitat legítima de la pena, raó per la qual el mateix plantejament de les qüestions d’inconstitucionalitat (que estimen que l’agreujant no respon a finalitats preventives ni resocialitzadores), en aquest concret aspecte, apareix desproveït de base. En primer terme, l’art. 25.2 C.E. no resol sobre la qüestió referida al major o menor ajustament de les finalitats possibles de la pena al sistema de valors de la C.E. ni, per descomptat, d’entre els possibles —prevenció general; prevenció especial; retribució, reinserció, etc.— ha optat per una concreta funció de la pena en el Dret penal. Com aquest Tribunal ha

---

<sup>1430</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 120/2000, de 10 de maig, fonament jurídic 4.



afirmant en altres ocasions, l'art. 25.2 CE [...] no estableix que la reeducació i la reinserció social siguin les úniques finalitats legítimes de les penes privatives de llibertat. No cap, per tant, estimar inconstitucional l'agreujant de reincidència per no ajustar-se als 'fins constitucionals' de la pena".<sup>1431</sup>

També es cita la Sentència 150/1991 en la Sentència 120/2000, de 10 de maig, en la qual, no igual que en aquella altra però sí que en les Sentències indicades amb anterioritat, es rebutja a la inconstitucionalitat de les penes privatives de llibertat de durada breu. Més concretament, en la Sentència 120/2000, de 10 de maig, es resol una qüestió d'inconstitucionalitat sobre l'article 586 bis del Codi penal (text refós de 1973) en virtut de la seua possible contradicció amb els articles 14 i 25.2 de la Constitució. En relació al segon d'aquests articles, la seua vulneració es basa en tres arguments, cap dels quals és compartit pel Tribunal. En primer lloc es diu que una pena de privació de llibertat de durada tan curta com l'assignada (entre 1 i 30 dies d'arrest menor) no pot tenir un efecte resocialitzador, però l'Alt Tribunal explica que aquest "argumentació es basa tant en una comprensió de l'abast i contingut de l'art. 25.2 CE que no encaixa amb la que aquest Tribunal ha vingut perfilant a través de la seua jurisprudència", de la qual "es desprèn, en primer lloc, que no pot afirmar-se que les penes d'arrest menor amb les quals es commina la conducta en abstracte infringsquen l'art. 25.2 per la seua inidoneïtat per a complir un d'entre els diversos fins constitucionalment legítims, ja que la constitucionalitat de dita pena quedaria avalada per la seua aptitud per a assolir altre o altres de tals fins. En segon lloc, que la seua confrontació amb el mandat contingut en l'art. 25.2 CE en cap cas pot derivar de la seua manca de virtualitat genèrica per a assolir la resocialització del condemnat. A això cal afegir, per últim, que no cap negar tota possibilitat que la imposició efectiva d'una pena privativa de llibertat de durada tant curta pugui complir la finalitat de resocialització i reinserció social". Altre argument al·legat és que la inidoneïtat per a assolir la finalitat referida deriva de la forma domiciliària, sense control i supervisió judicial en què es compleix aquella, però el Tribunal Constitucional ha dit que "si bé és cert que el

---

<sup>1431</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 150/1991, de 4 de juliol, fonament jurídic 4, b.

contingut de l'art.25.2 CE vincula de forma directa amb el sistema d'execució de les penes privatives de llibertat, no ho és menys que el mandat que estableix opera com a paràmetre de ponderació del sistema complet d'execució de les penes i les institucions que la integren. De manera que no es tracta tant de la valoració aïllada de la pena privativa de llibertat concreta, com de la seua ponderació en el marc d'un sistema del qual són peces clau institucions com la condemna o remissió condicional, les formes substitutives de la presó, o, per últim, els règims distints de compliment de la pena de presó. És en aquest marc en el qual s'insereix la possibilitat de complir l'arrest menor en el propi domicili. Forma d'execució que, al contrari de l'argumentat en la qüestió d'inconstitucionalitat, s'integra sense fissures en un model d'execució orientat a la resocialització en la mesura que té com a objectiu prioritari evitar el desarrelament social, familiar i cultural que tota execució de la pena en establiment penitenciari implica". Per últim s'indica que la pena referida també és contrària a l'article 25.2 perquè sols s'aplica en cas de denuncia de l'ofès, però el Tribunal Constitucional precisa que "no es tracta de l'exercici del *ius puniendi* pel particular, sinó de l'exercici de l'acció penal que posa en marxa el procediment a través del qual s'instrumentalitza l'exercici del *ius puniendi* per l'Estat; ja que com ha estat posat de relleu en moltes ocasions per aquest Tribunal, el particular no té un dret fonamental constitucionalment protegit a la condemna penal d'altra persona (SSTC 157/1990, de 18 d'octubre, FJ 4; 31/1996, de 27 de febrer, FJ 10; 177/1996, de 11 de novembre, FJ 11; 199/1996, de 3 de desembre, FJ 5; 41/1997, de 10 de març, FJ 7; 74/1997, de 21 d'abril, FJ 5; 116/1997, de 23 de juny, FJ 5; 218/1997, de 4 de desembre, FJ 2; 67/1998, de 18 de març, FJ 2; 138/1999, de 22 de juliol, FJ 5); sinó que a la víctima del delicte l'assisteix el *ius ut procedatur*, és a dir, el dret a posar en marxa un procés, substanciat de conformitat amb les regles del procés just, en el qual obtenir una resposta raonable i fonamentada en Dret (per totes STC 218/1997, FJ 2, en sentit similar 41/1997, FJ 5). Precísat açò, indica: "Procedeix, d'altra banda, rebatre la incompatibilitat de l'exigència de denúncia prèvia de l'ofès per a la persecució dels delictes amb l'art. 25.2 CE. Ja que, d'una banda, el sotmetiment de la persecució d'aquestes infraccions a aquest requisit de procedibilitat ha de ser examinat a la llum del sistema penal en el seu conjunt, i no de forma aïllada com es

pretén en aquesta qüestió. Però d'altra, fins i tot des d'aquesta perspectiva, ha de dir-se que el deixar en mans de la víctima la posada en marxa del procediment penal ni té necessàriament efectes contraris a la resocialització de l'autor de la infracció, ni tampoc als fins preventius generals igualment legítims a l'empara de la nostra Constitució". I conclou que "en definitiva, ni la pena d'arrest menor en si mateixa considerada, ni el seu compliment domiciliari, ni la seua imposició sols després d'un procés que exclusivament pot instar l'ofès poden considerar-se contraris a l'art. 25.2 CE, ja que ni impossibiliten que s'assolisca la resocialització de l'autor, ni impedeixen la consecució d'altres fins igualment legítims de la pena a l'empara de la Constitució".<sup>1432</sup>

S'insisteix en el fet que la resocialització no és la finalitat única de la pena en la Sentència 55/1996, de 28 de març. En aquesta ocasió l'Alt Tribunal havia de decidir si l'apartat tercer de l'article 2 de la Llei orgànica 8/1984, de 26 de desembre, era o no contrari a la Constitució. En aquell estava tipificada la negativa al compliment de la prestació social substitutòria del servei militar i li atribuïa una pena privativa de llibertat i s'al·legava, entre altres coses, que vulnerable l'article 25.2 perquè "en ser, per la seua pròpia naturalesa, una conducta essencialment irrepetible, la pena prevista manca per complet de qualsevol efecte resocialitzador i es converteix en una pura i simple retribució o càstig, el qual també hauria de ser contemplat a la vista de la principal finalitat rehabilitadora de la pena". El Tribunal Constitucional respon el següent: "El plantejament dels òrgans qüestionants és, en aquest punt, inatendible. En primer lloc, perquè no s'argumenta, ni aquest Tribunal constata, la concurrència del pressupòsit en què es fonamenta, que és la suposada exclusivitat de la finalitat retributiva de la pena qüestionada. No s'expliquen les raons que contrariarien l'evidència que aquest tipus de sanció desplega efectes preventius i que tals efectes formen part de la intenció legislativa; tampoc, d'altra banda, sembla suficient el sol argument, relatiu a la irrepetibilitat del mateix tipus de comportament per a negar la finalitat rehabilitadora de la pena. Aquest argument, unit al que defensa el monopoli d'aquesta finalitat punitiva, conduiria a la

---

<sup>1432</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 120/2000, de 10 de maig, fonament jurídic 4.

conseqüència insostenible de la il·legimitat de tota pena enfront de fets que per la seua naturalesa o per les seues circumstàncies no admeten reiteració. Per la resta, en segon lloc, ha de recordar-se la doctrina d'aquest Tribunal relativa a que la Constitució no 'erigeix la prevenció especial com a única finalitat de la pena; [...] l'art. 25.2 CE no resol sobre la qüestió referida a l'ajustament major o menor dels fins possibles de la pena al sistema de valors de la Constitució ni, per descomptat, d'entre els possibles —prevenció especial, retribució, reinserció, etc.— ha optat per una funció concreta de la pena en el Dret penal<sup>1433</sup>.

Pot citar-se, igualment, la Sentència 161/1997, de 2 d'octubre. S'invocava la possible contradicció de l'article 380 amb els postulats recollits en l'article 25.2 de la Constitució, concretament s'afirmava que la pena allí prevista "està orientada, exclusivament, a una finalitat de prevenció general", amb el qual es desconeix el mandat contingut en el precepte referit. El Tribunal Constitucional respon que "no s'entén perquè aquesta concreta pena privativa de llibertat, descrita abstractament en l'article com és habitual, no està o no estarà orientada en la seua execució als fins de reeducació i resocialització social. Així mateix ha de recordar-se que aquest Tribunal ha reiterat que les finalitats de l'art. 25.2 no tenen un caràcter prioritari sobre altres —de prevenció general o altres de prevenció especial—; és més, resulta discutible el pressupòsit que la mateixa sanció no desplega cap funció resocialitzadora". Adverteix, igualment, que "si el que vol dir-se en al·legar la vulneració de l'art. 25.2 C.E. és que els autors del delictes contemplat en l'art. 380 Codi penal no requereixen socialització, ha de precisar-se que aquesta afirmació comporta, en última instància, la negació del caràcter lesiu del comportament típic, que no implicaria cap atemptat a la societat, així com la consideració que la resocialització en qualsevol dels seus graus només ve indicada pel que fa a certs delictes. Cap d'aquestes afirmacions i premisses pot ser acollida".<sup>1434</sup> També en relació a la no contradicció de l'article 380 del Codi penal amb les exigències derivades de l'article 25.2 de la

---

<sup>1433</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 55/1996, de 28 de març, fonament jurídic 4.

<sup>1434</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 161/1997, de 2 d'octubre, fonament jurídic 3.

Constitució pot consultar-se, entre d'altres, la Sentència 234/1997, de 18 de desembre.<sup>1435</sup>

D'altra banda, en relació a la segona de les qüestions referides, açò és, en quina o quines fases de la pena regeix la reeducació i reinserció social, qui és o quins són els destinataris del mandat constitucional contingut en l'article 25.2, val a dir que la primera vegada que el Tribunal Constitucional es va pronunciar sobre aquesta qüestió va ser en la Interlocutòria 15/1984, d'11 de gener, on va declarar inadmissible el recurs d'empara presentat en nom de dues persones condemnades a una pena d'arrest major i multa per un delictes de desacatament i en què s'al·legava la infracció de l'article 25.2 de la Constitució per entendre que una pena imposada després de cinc anys de la realització dels fets no pot tenir cap sentit reeducador. L'Alt Tribunal va afirmar que el precepte constitucional conté “un mandat del constituent al legislador per a orientar la política penal i penitenciària”.<sup>1436</sup> Aquesta afirmació també pot trobar-se en les Sentències 28/1988, de 23 de febrer;<sup>1437</sup> 112/1996, de 24 de juny;<sup>1438</sup> 2/1997, de 13 de gener;<sup>1439</sup> 81/1997, de 22 d'abril;<sup>1440</sup> 204/1999, de 8 de novembre<sup>1441</sup>; i 8/2001, de 15 de gener.<sup>1442</sup>

Aquesta línia jurisprudencial, tanmateix, va conviure amb unes altres. Hi ha un nombre més que considerable de resolucions a tenor de les quals el mandat present en l'enunciat inicial de l'article 25.2 té com a destinataris “al legislador penitenciari i a l'Administració per ell

---

<sup>1435</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 234/1997, de 18 de desembre, fonament jurídic 7.

<sup>1436</sup> Interlocutòria del Tribunal Constitucional 15/1984, d'11 de gener, fonament jurídic únic.

<sup>1437</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 28/1988 de 23 de febrer, fonament jurídic 2.

<sup>1438</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 112/1996, de 24 de juny, fonament jurídic 4.

<sup>1439</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 2/1997, de 13 de gener, fonament jurídic 4.

<sup>1440</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 81/1997, de 22 d'abril, fonament jurídic 3.

<sup>1441</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 204/1999, de 8 de novembre, fonament jurídic 3.

<sup>1442</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 8/2001, de 15 de gener, fonament jurídic 1.

creada, segons es desprèn d'una interpretació lògica i sistemàtica de la regla". Així ho diu el Tribunal Constitucional, per exemple, en les Sentències 19/1988, de 16 de febrer;<sup>1443</sup> 150/1991, de 4 de juliol;<sup>1444</sup> 55/1996, de 28 de març;<sup>1445</sup> 234/1997, de 18 de desembre;<sup>1446</sup> 120/2000, de 10 de maig;<sup>1447</sup> 209/1993, de 28 de juny;<sup>1448</sup> 115/2003, de 16 de juny;<sup>1449</sup> i 299/2005, de 21 de novembre,<sup>1450</sup> i també en Interlocutòria 352/2008, de 10 de novembre.<sup>1451</sup>

També hi ha alguna resolució en què sols es menciona el legislador penitenciari, com per exemple en la Sentència 202/2004, de 15 de novembre,<sup>1452</sup> així com unes quantes en què tot i que el Tribunal Constitucional continua restringint l'àmbit d'aplicació de la resocialització a l'execució penitenciària, accepta que els destinataris del mandat contingut en l'article 25.2 de la Constitució són, a banda del legislador i l'Administració penitenciària, tots quants intervenen en l'execució penitenciària. Així passa en la Sentència 209/1993, de 28 de juny, en la qual assenyala que són destinataris del precepte constitucional "els poders públics, Govern de la Nació i cossos colegisladors o qualsevol altra institució competent en la matèria", referint-se amb açò, i únicament, als competents en "política

---

<sup>1443</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 19/1988, de 16 de febrer, fonament jurídic 9. En realitat en aquesta Sentència no es diu que els destinataris únics siguin els indicats sinó que aquests són els "destinataris primers".

<sup>1444</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 150/1991, de 4 de juliol, fonament jurídic 4,b

<sup>1445</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 55/1996, de 28 de març, fonament jurídic 4.

<sup>1446</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 234/1997, de 18 de desembre, fonament jurídic 7.

<sup>1447</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 120/2000, de 10 de maig, fonament jurídic 4.

<sup>1448</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 209/1993 de 28 de juny, fonament jurídic 4.

<sup>1449</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 115/2003, de 16 de juny, fonament jurídic 3.

<sup>1450</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 299/2005, de 21 de novembre, fonament jurídic 2.

<sup>1451</sup> Interlocutòria del Tribunal Constitucional 352/2008, de 10 de novembre, fonament jurídic 2.

<sup>1452</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 202/2004, de 15 de novembre, fonament jurídic 2.

penitenciària”.<sup>1453</sup> També passa en la Sentència 161/1997, de 2 d’octubre, en la qual l’Alt Tribunal afirma que l’article 25.2 conté un mandat “per al legislador penitenciari (i també per a l’Administració penitenciària i la seua jurisdicció de control) perquè les penes privatives de llibertat s’orienten a la reeducació i reinserció social”.<sup>1454</sup> I en el mateix sentit s’ha pronunciat l’Alt Tribunal en Sentència 234/1997, de 18 de desembre.<sup>1455</sup>

Encara que en cap de les resolucions del Tribunal Constitucional fins ara referides es fa referència al jutge o tribunal sentenciador com a destinataris del mandat contingut en l’article 25.2 de la Constitució, amb el qual sembla que el dubte estava en si l’àmbit d’aplicació d’aquell és únicament la fase executiva o si ho és també la fase legislativa, hi ha altres resolucions més recents en què, es fa referència expressa als tres moments pels quals passa la pena, en la fase legislativa i en l’executiva però també en l’aplicativa. En resolucions diverses el Tribunal Constitucional ha assegurat que l’article 25.2 de la Constitució “conté un mandat dirigit al legislador per a orientar la política penal i penitenciària i un principi interpretatiu de les normes relatives a la imposició i compliment de les penes privatives de llibertat, constitucionalment consagrats”. Així ho ha indicat en les Sentències 64/2012 de 29 de març<sup>1456</sup>, 67/2012 de 29 de març,<sup>1457</sup> 69/2012 de 29 de març,<sup>1458</sup> 108/2012 de 21 de maig,<sup>1459</sup> 114/2012 de 24 de maig.<sup>1460</sup>

---

<sup>1453</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 209/1993, de 28 de juny, fonament jurídic 4.

<sup>1454</sup> Sentència 161/1997, de 2 d’octubre, fonament jurídic 6.

<sup>1455</sup> Sentència Tribunal Constitucional 234/1997, de 18 de desembre, fonament jurídic 7.

<sup>1456</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 64/2012, de 29 de març, fonament jurídic 4.

<sup>1457</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 67/2012, de 29 de març, fonaments jurídics 4 i 8.

<sup>1458</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 69/2012, de 29 de març, fonaments jurídics 5 i 9.

<sup>1459</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 108/2012, de 21 de maig, fonament jurídic 8.

<sup>1460</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 114/2012 de 24 de maig, fonament jurídic 4.

A la mateixa conclusió ha arribat el Tribunal Suprem en resolucions diverses, com per exemple en Sentència de 6 d'abril de 1995, en què va afirmar el següent: “La CE estableix el principi que les penes privatives de llibertat han d'estar orientades a la rehabilitació i a la reinserció social de qui la pateix i, com la Constitució no distingeix, aquesta finalitat ha de procurar-se no sols en el moment legislatiu de fixar en la llei la pena corresponent a cada delicte, o en l'executiu del compliment de les penes dins del sistema penitenciari, sinó també en el judicial, a l'hora d'assenyalar en la sentència la pena corresponent, o de determinació [...] del límit punitiu que per aplicació dels sistemes legals, impedisca una exacerbació deshumanitzada quan en un mateix subjecte s'acumulen les conseqüències de més d'una Sentència<sup>1461</sup>”.

## **2. Existeix un dret fonamental a la reeducació i reinserció social?**

Tal com s'ha indicat en pàgines anteriors, l'article 25.2 de la Constitució espanyola planteja una sèrie de dubtes interpretatius. El primer, relatiu a la posició que s'ha d'assignar a les finalitats de reeducació i reinserció social en el marc de la teoria de la pena, ha estat tractat en l'apartat anterior; el segon, relatiu a l'existència o no d'un dret subjectiu fonamental a la reeducació i reinserció social a favor del reu serà tractat a continuació; el tercer, relacionat amb si aquell precepte constitucional pot servir de paràmetre de constitucionalitat respecte de la previsió en la legislació penal de determinades sancions, que comentaré més endavant.

Quant a l'existència o no d'un dret subjectiu fonamental a la reeducació i reinserció social a favor de les persones condemnades a privació de llibertat, el Tribunal Constitucional s'ha pronunciat en sentit contrari però així i tot la doctrina està dividida entre aquells que comparteixen el criteri del Tribunal Constitucional i aquells altres que lamenten que aquest haja negat qualsevol consideració d'entendre l'article 25.2 de la Constitució com a generador de drets subjectius.

---

<sup>1461</sup> Sentència del Tribunal Suprem de 6 d'abril de 1995, fonament jurídic 4.



Personalment entenc que la primera interpretació, la donada pel Tribunal Constitucional és la correcta.<sup>1462</sup>

Els arguments principals donats a favor d'entendre que la reeducació i la reinserció social són drets fonamentals de les persones són la ubicació de l'article 25.2 en la secció primera del capítol segon del títol primer del text constitucional, que tenen el seu fonament en la dignitat humana de l'article 10.1 de la Constitució espanyola i la connexió existent entre aquelles i l'obligació dels poders públics, dins del model d'estat dissenyat per la Constitució, que és, a raó de l'article 1.1, "un estat social i democràtic de dret", a "promoure les condicions perquè la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en què s'integra siguin reals i efectives; remoure els obstacles que impedisquen o dificulten la seua plenitud i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, cultural i social", tal com està previst en l'article 9.2 de la Constitució. Així ho entén, per exemple Mapelli Caffarena,<sup>1463</sup> el qual fins i tot afirma que negar-ho

---

<sup>1462</sup> Els tribunals estatunidencs també s'han negat a sostenir que hi haja un dret absolut a la rehabilitació durant l'empresonament, o en altres paraules, neguen que hi haja alguna entitat governamental que tinga l'obligació constitucional de rehabilitar els presos. Vid., per exemple, els cassos següents: Padgett versus Stein, 406 F.Supp. 287 (1975); Lunsford versus Reynolds, 376 F. Supp. 526 (W.D. Va 1974); Russel contra Oliver, 392 F.Supp. 470, 473 (W.D.Va.1975), modificació 552 F.2d 115 (4th Cir.1977); Rucker versus Meachum, 513 F. Supp. 32 (W.D. Okla. 1980); James versus Wallace, 406 F. Supp. 318 (M.D. Ala. 1976); Morris versus Trivisono, 499 F. Supp. 149 (D.R.I. 1980); Wright versus Rushen, 642 F. 2d 1129 (Cir. 1981). La Cort Constitucional italiana, en canvi, ha afirmat que les persones condemnades a penes privatives de llibertat tenen dret a accedir a les institucions penitenciàries previstes en la legislació vigent per a afavorir la reinserció social i a rebre tractament. El primer ho va afirmar per primera vegada en la Sentència número 204 de 1974, en la qual, referint-se a la llibertat condicional, es parla del "dret del condemnat a que la prolongació de la pretensió punitiva siga revisada amb el propòsit de comprovar si amb la quantitat de pena expiada s'ha assolit positivament la seua finalitat reeducativa", es diu, igualment, que el dret a la reeducació ha de trobar en la llei "una bona i raonable garantia jurisdiccional". L'existència d'un dret a favor de la persona privada de llibertat a rebre tractament, com aspecte més general del "dret a la reeducació", que imposa "una obligació de fer per a l'Administració penitenciària", ha estat afirmada, entre d'altres, en la Sentència número 376 de 1997.

<sup>1463</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 154, 157 i 165. Vid., també, del mateix autor, "El sistema penitenciario, los derechos humanos y la jurisprudencia constitucional",

“sols deixa lloc a una lectura del precepte referit: l’article 25.2 perd la seua força vinculant. Lluny de ser un element de dinamització es converteix en una mera declaració de bona voluntat elevada a rang constitucional, es degrada d’utopia jurídica, a absurd jurídic”.<sup>1464</sup>

També creuen que la resocialització és un dret fonamental de les persones condemnades a privació de llibertat, entre altres, Bueno Arús,<sup>1465</sup> Tamarit Sumalla, García Albero, Rodríguez Puerta i Sapena Grau, segons els quals “la Constitució estableix un dret fonamental que ha de ser interpretat com una emanació del principi de dignitat humana i desenvolupament lliure de la personalitat (art. 10-1) [...] En aquest sentit no podem compartir les reticències mostrades en algunes ocasions pel Tribunal Constitucional, quan no creu que pugua deduir-se de l’article 25.2 altra cosa que un mandat dirigit al legislador per a orientar la política penal i penitenciària”.<sup>1466</sup>

Cobo del Rosal i Boix Reig, per la seua banda, els quals també estan d’acord en el fet que la reeducació i reinserció social són drets fonamentals de les persones condemnades a una pena privativa de llibertat, entenen que “l’article 25.2 està retolant un conjunt de drets, del sotmés a aquesta classe de sancions, destacant entre ells la seua reeducació i reinserció social”<sup>1467</sup>. Segons ells “n’hi ha prou en realitzar un estudi sistemàtic de la disposició que es comenta per a concloure que la Constitució concep el seu contingut com un dret de la persona. Ni s’ha d’oblidar que l’article 25 es troba entre els drets

---

en *Derechos y Libertades, Revista del Instituto Bartolomé de las Casas, Universidad Carlos III de Madrid*, 1993, pàgs. 433 i 434. També Morales Prats entén que la resocialització és una manifestació de la dignitat, vid., MORALES PRATS, F., “El principio de resocialización como manifestación del principio de dignidad de la persona”, en QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho penal*, ob. cit., pàgs. 81 a 83.

<sup>1464</sup>MAPELLI CAFFARENA, B., “El sistema penitenciario, los derechos humanos y la jurisprudencia constitucional”, cit., pàg. 433.

<sup>1465</sup>BUENO ARÚS, F., “Las reformas de las leyes penitenciarias en España a la luz de los fines del Derecho”, en l’obra col·lectiva *Homenaje al Profesor Dr. Gonzalo Rodríguez Mourullo*, ob. cit., pàg. 154.

<sup>1466</sup>TAMARIT SUMMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 47.

<sup>1467</sup>COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., “Garantías constitucionales del Derecho sancionador”, cit., pàg. 219.

fonamentals i les llibertats públiques (secció 1a del capítol 2n, drets i llibertats). Es tracta, en definitiva, que l'execució de certes sancions penals es complisca, en condicions tals, que els penats puguen exercir voluntàriament el seu dret d'incorporació a la societat en condicions satisfactòries. És un dret, per tant, a que l'Estat duga a terme les prestacions socials corresponents. Dret, d'altra banda, generalitzat a tots els seus membres, i exigència dirigida en aquest sentit als poders públics, tal com desposa l'article 9.2 de la Constitució. [...] I açò estaria en concordança amb les exigències intervencionistes d'un estat que, com indica l'article 1.1 de la Constitució, és social".<sup>1468</sup>

En un sentit molt semblant a Cobo del Rosal i Boix Reig s'ha pronunciat García-Pablos de Molina, tot afirmant que l'article 25.2 de la Constitució "configura un 'dret fonamental' del reclòs, exigible davant els poders públics, el contingut del qual ha de concretar-se en una sèrie de prestacions socials i programes assistencials que propicien la reinserció digna d'aquell en la comunitat una vegada complida la condemna".<sup>1469</sup>

Cid Moliné va encara més lluny que els anteriors i afirma que la persona condemnada a pena privativa de llibertat té un "dret *prima facie*" a l'aplicació de les institucions de la legislació penitenciària que es vinculen amb la reeducació i resocialització, tant a rebre educació, treballar o a rebre tractament psicològic, com a gaudir de permisos penitenciaris, al règim de semilibertat, aconseguit a partir del tercer grau, o a la llibertat condicional. Afirmat açò l'autor se centra en els permisos d'eixida i, en base a la "doctrina jurisprudencial nova continguda en la STC 112/1996", conclou que "una vegada que es compleixen les condicions legals, la persona condemnada adquireix un dret, *prima facie*, a que s'atenga la seua reinserció social a través dels permisos penitenciaris. Un dret que, no obstant això, podrà ser

---

<sup>1468</sup> COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., "Garantías constitucionales del Derecho sancionador", cit., pàg. 222. Vid., també, BOIX REIG, J., "Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución", cit., pàg. 116.

<sup>1469</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A, *Estudios Penales*, ob. cit., pàg. 25, nota 22.

vençut per la protecció d'altres bens constitucionals, del qual ha de donar compte la motivació de la sentència”.<sup>1470</sup>

Una posició semblant a la mantinguda per Cid Moliné la defèn Navarro Villanueva<sup>1471</sup> qui, com ell, s'equivoca en dir que el Tribunal Constitucional va obrir una línia jurisprudencial en aquest sentit.<sup>1472</sup> Segovia Bernabé, per la seua banda, no cita aquesta la jurisprudència del Tribunal Constitucional més que per a dir que nega qualsevol consideració d'entendre l'article 25.2 de la Constitució com a generador de drets subjectius, però arriba a la mateixa conclusió que Cid Moliné i Navarro Villanueva. Diu que “existeix un deure prestacional per part de l'Administració penitenciària per a assegurar els mitjans previstos en l'ordenament jurídic per a omplir de contingut l'orientació reinsertora de les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat (tractament individualitzat, progressió de graus, individualització científica, permisos, etc.). Conseqüentment, correlatiu a aquest deure prestacional es deriva el corresponent dret, normativament reglat, a tractament, permisos, progressió, etc., l'atorgament ordinari del qual ha de ser la norma, i la seua restricció, sempre motivada, l'excepció. En definitiva, existeix el dret a rebre de l'Administració penitenciària els mitjans tractamentals personalitzats amb la finalitat d'anivellar les asimetries socials que el condemnat eventualment poguera haver patit i a gaudir dels instituts jurídics oberts per la legislació per a assegurar la integració social. [...] Aquest deure de l'Administració penitenciària és correlatiu a l'imposat genèricament a tots els poders públics per l'article 9.2 de la Constitució que els obliga a promoure les condicions i a remoure els obstacles perquè la llibertat i la igualtat de les persones i els grups en què integra siguen reals i efectives”.<sup>1473</sup>

---

<sup>1470</sup> CID MOLINÉ, J., “Derecho a la reinserción social (consideraciones a propósito de la reciente jurisprudencia constitucional en materia de permisos”, en *Revista Jueces para la Democracia*, núm. 32, 1998, pàg. 45, i també en pàg. 48.

<sup>1471</sup> Vid. NAVARRO VILLANUEVA, C., *Ejecución de la pena privativa de libertad*, ob. cit., pàgs. 398 i 399.

<sup>1472</sup> Vid. NAVARRO VILLANUEVA, C., *Ejecución de la pena privativa de libertad*, ob. cit., pàgs. 399 i 400.

<sup>1473</sup> SEGOVIA BERNABÉ, J.L., “En torno a la reinserción social y a otras cuestiones penales y penitenciarias”, en *Anuario de la Escuela de Práctica Jurídica*, núm. 1, 2006, pàg. 9.

En contra d'aquesta interpretació pot dir-se, en primer lloc, que efectivament, l'article 25.2 de la Constitució estiga ubicat en la secció primera del capítol segon del títol primer de la Constitució, però com es veurà a continuació, no per això ha de ser necessàriament una norma creadora d'un dret fonamental. Són drets fonamentals aquells que tenen la consideració d'element bàsic i preminent de l'ordenament, i encara que és cert que des d'un sentit ampli i més imprecís tècnicament el terme "drets fonamentals" pot incloure totes les normes materials del títol primer de la Constitució ("dels drets i deures fonamentals"), en un sentit més estricte, i més correcte tècnicament, sols ho són els consagrats en la secció primera del capítol segon ("dels drets fonamentals i les llibertats públiques"). Sols aquests han estat considerats com a nucli central de l'estatus jurídic de l'individu, el qual es manifesta en els requisits exigits per a la seua reforma prevists en l'article 168.1 de la Constitució, en el sistema reforçat de garantia previst per a ells en l'article 53.2 i en les garanties normatives imposades al seu desenvolupament en els articles 82 i següents.<sup>1474</sup> Tanmateix, és important tenir en compte que en la secció I hi ha drets fonamentals però que, en paraules de Martín Retortillo, "també hi ha moltes altres coses".<sup>1475</sup> A aquestes "altres coses" també s'ha referit el Tribunal Constitucional. En Interlocutòria 360/1990, de 5 d'octubre, l'Alt Tribunal va afirmar que "el fet que el contingut normal dels preceptes situats en la secció primera del capítol segon del títol I siguin drets i llibertats no vol dir que tots i cadascun dels seus extrems constituïsquen aquest tipus d'institucions jurídiques; alguns

---

<sup>1474</sup> Vid. PÉREZ TREMP, P., "Los derechos fundamentales", en LÓPEZ GUERRA, L. - ESPÍN, E. - GARCÍA MORILLO, J. - PÉREZ TREMP, P. - SATRÚSTEGUI, M., *Derecho Constitucional. Volumen I. El Ordenamiento constitucional. Derechos y deberes de los ciudadanos*, vuitena edició, Tirant lo Blanch, València, 2010, pàg. 122.

<sup>1475</sup> MARTÍN RETORTILLO, L., "Régimen constitucional de los derechos fundamentales", en MARTÍN RETORTILLO, L. - DE OTTO Y PARDO, I., *Derechos fundamentales y Constitución*, Civitas, Madrid, 1988, pàg. 85. Vid., també, LÓPEZ GUERRA, L. - ESPÍN, E. - GARCÍA MORILLO, J. - PÉREZ TREMP, P. - SATRÚSTEGUI, M., *Derecho Constitucional. Volumen I. El Ordenamiento constitucional. Derechos y deberes de los ciudadanos*, ob. cit., pàg. 123; DELGADO DEL RINCÓN, L. E., "El artículo 25.2 CE: Algunas consideraciones interpretativas sobre la reeducación y la reinserción social como fin de las penas privativas de libertad", en *Revista Jurídica de Castilla y León*, núm. extraordinari, gener 2004, pàgs. 352 i 353; ARAGÓN REYES, M., *Constitución y democracia*, Tecnos, Madrid, 1990, pàgs. 84 i 85.

principis s'han inserit en aquest apartat constitucional per distintes raons, entre altres, la simple connexió temàtica”.<sup>1476</sup> Tal com indica Quintero Olivares, “a diferència de les expressions que s’empren en parlar dels drets a la vida, la integritat, la llibertat, la intimitat, o l’honor, per exemple, en relació a la reinserció no es diu que “tots els condemnats tindran dret a la reinserció”,<sup>1477</sup> i tal com ha dit el Tribunal Constitucional en la Interlocutòria referida dalt, “l’important per a determinar la naturalesa d’un enunciat constitucional no és sols la seua ubicació dins de la Norma fonamental, sinó altres dades, entre les quals destaca la pròpia estructura normativa que en cada cas posseïska l’enunciat”. En aquesta interlocutòria s’adverteix, a més, i d’altra banda, que “el mandat garantista de l’article 53.2 CE no desvirtua quant s’ha dit, atès que, com el mateix resa, allò que ha de protegir-se a través del procediment preferent i sumari, i del d’empara, en el seu cas, són les ‘llibertats i drets’, no qualsevol enunciat enquadrat en els articles 14 a 30 de la Constitució”.<sup>1478</sup>

Val a dir, igualment, en segon lloc, que malgrat la relació que pot existir i que crec que existeix entre dignitat i resocialització, aquesta no és un dret inherent a aquella. Com explica el Tribunal Constitucional en la Sentència 91/2000, de 30 de març: “Per a precisar, en concret, quin són aquells drets i aquells continguts de dret que la CE proclama de mode absolut i, en conseqüència, projecta universalment, hem de partir, en cada cas, del tipus abstracte de dret i dels interessos que bàsicament protegeix (és a dir, el seu contingut essencial, tal com el definim en les SSTC 11/1981, de 8 abril; 101/1991, de 13 maig i ATC 334/1991) per a precisar si, i en quina mesura, són inherents a la dignitat de la persona humana concebuda com un subjecte de dret, és a dir, com a membre lliure i responsable d’una comunitat jurídica que meresca aquest nom i no com a mer objecte de l’exercici dels poders públics. Rellevància especial revesteixen la Declaració Universal de Drets Humans i la resta tractats i acords internacionals sobre les mateixes matèries ratificats per Espanya, als quals l’art. 10.2 CE es remet com a criteri interpretatiu

---

<sup>1476</sup> Interlocutòria 360/1990, de 5 de octubre, fonament jurídic 4.

<sup>1477</sup> QUINTERO OLIVARES, G. “La reinserción y el marco constitucional del sistema penal”, cit., pàgs. 446 i 447.

<sup>1478</sup> Interlocutòria 360/1990, de 5 de octubre, fonament jurídic 4.

dels drets fonamentals. Aquesta decisió del constituent expressa el reconeixement de la nostra coincidència amb l'àmbit de valors i interessos que els instruments indicats protegeixen, així com la nostra voluntat com a nació d'incorporar-nos a un ordre jurídic internacional que propugna la defensa i protecció dels Drets Humans com a base fonamental de l'organització de l'Estat. Per això, des de les seues primeres sentències aquest Tribunal ha reconegut la important funció hermenèutica que, per a determinar el contingut dels drets fonamentals, tenen els tractats internacionals sobre Drets Humans ratificats per Espanya (SSTC 38/1981, de 23 de novembre, 78/1982, de 20 de desembre i 38/1985, de 8 de març) i, molt singularment, el Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Públiques, signat a Roma en 1950, atès que el seu compliment està sotmés al control del Tribunal Europeu de Drets Humans, a qui correspon concretar el contingut dels drets declarats en el Conveni que, en principi, han de reconèixer, com a contingut mínim dels seus drets fonamentals, els Estats signataris d'aquell (SSTC 36/1982, de 14 març, 114/1984, de 29 novembre, 245/1991, de 16 de desembre, 85/1994, de 14 març, i 49/1999, de 5 abril)<sup>1479</sup>”. Entenc que amb açò el Tribunal Constitucional ve a dir que són drets fonamentals inherents a la dignitat humana els continguts en les normes internacionals referides, en cap de les quals es recull, com a tal, el dret a la reeducació i reinserció social de les persones privades de llibertat.

I també cal tenir en compte la transcendència de l'article 9.2 de la Constitució és que obliga a integrar la igualtat jurídica de l'article 14 de la Constitució i que actua com a principi limitador i promotor de l'activitat dels poders públics, que els obliga —perquè com a norma constitucional que és té caràcter vinculant— a promoure les condicions perquè la llibertat i la igualtat de les persones siguen reals i efectives, a remoure els obstacles que impedeixen o dificulten la seua plenitud i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, cultura i social, però açò no vol dir que els poders públics estiguen obligats a aconseguir la reeducació i reinserció de les persones. L'Estat ha de proporcionar a les persones condemnades a privació de llibertat tots els mitjans necessaris perquè, si aquestes així

---

<sup>1479</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 91/2000, de 30 de març, fonament jurídic 7.

ho volen, puguen reeducar-se i reintegrar-se socialment, açò és, oferir-los l'oportunitat que així siga, però açò no vol dir que haja de garantir per complet la seua reeducació i reinserció social. Com no existeix un drets subjectiu fonamental a aquelles els poders públics no tenen el deure d'aconseguir-les.

A banda de jo mateixa, i òbviament abans que ho faça jo, també han negat l'existència d'un dret fonamental a la reeducació i reinserció social a favor dels reus i que, per tant, aquests puguen aspirar a obtenir empara constitucional en cas que aquell resulte vulnerat, Mayor Menéndez,<sup>1480</sup> Lamarca Pérez,<sup>1481</sup> Quintero Olivares,<sup>1482</sup> Pulido Quecedo,<sup>1483</sup> Rodríguez Mourullo,<sup>1484</sup> Delgado del Rincón,<sup>1485</sup> Cervelló Donderis,<sup>1486</sup> Leganés Gómez,<sup>1487</sup> Aranda Carbonel,<sup>1488</sup> Serrano Gómez i Serrano Maíllo,<sup>1489</sup> Orts Berenguer i González Cussac<sup>1490</sup> i, també, entre d'altres,<sup>1491</sup> Álvarez García, el qual indica, a

---

<sup>1480</sup> Vid. MAYOR MENÉNDEZ, P., “Artículo 25”, en JIMÉNEZ-BLANCO. A. (Coord.), *Comentarios a la Constitución. La jurisprudencia del Tribunal Constitucional*, ob. cit., pàg. 380.

<sup>1481</sup> Vid. LAMARCA PÉREZ, C., “Régimen penitenciario y derechos fundamentales”, cit., pàgs. 219 i 220.

<sup>1482</sup> Vid. QUINTERO OLIVARES, G., “La reinserción y el marco constitucional del sistema penal”, cit., pàgs. 446 a 449. Vid., també, del mateix autor, “El criminalista ante la Constitución”, cit., pàg. 19.

<sup>1483</sup> Vid. PULIDO QUECEDO, M., *La Constitución Española con la jurisprudencia del Tribunal Constitucional*, ob. cit., pàgs. 825 i 826.

<sup>1484</sup> Vid. RODRÍGUEZ MOURULLO, G., “Delito, pena y Constitución”, cit., pàgs. 324 a 326.

<sup>1485</sup> Vid. DELGADO DEL RINCÓN, L.E., “El artículo 25.2 CE: algunas consideraciones interpretativas de la reeducación y reinserción social como fin de las penas”, cit., pàg. 352.

<sup>1486</sup> Vid. CERVELLÓ DONDERIS, V., “El sentido actual del principio constitucional de reeducación y reinserción social”, cit., pàgs. 219 i 220; de la mateixa autora, *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 42.

<sup>1487</sup> Vid. LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la ejecución penitenciaria*, ob. cit., pàg. 46.

<sup>1488</sup> Vid. ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàgs. 30 i 32

<sup>1489</sup> Vid. SERRANO GÓMEZ, A. - SERRANO MAÍLLO, M.I., *El mandato constitucional hacia la reeducación y reinserción social*, ob. cit., pàgs. 20 a 22

<sup>1490</sup> Vid. ORTS BERENGUER, E. - GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 465



més, que “ni l’Estat es troba en condicions, objectivament, d’assegurar tals finalitats amb l’únic instrument de la pena privativa de llibertat, ni en el marc constitucional espanyol, amb el model d’estat actual —en el qual juguen altres molts principis, com els de llibertat ideològica, dignitat, no sotmetiment a tractes inhumans ni degradants, etc.— i el present desenvolupament històric, seria possible la consecució, en la major part dels supòsits, d’aquells fins reeducacionals i reinsertors. Tenint açò en compte, resultaria absurd interpretar l’article 25.2 CE en el sentit d’entendre que reconeix un dret fonamental protegible amb els mitjans excepcionals previstos en l’article 53.1 CE”.<sup>1492</sup> Álvarez García també adverteix que encara que els poders públics no estan obligats a aconseguir la reeducació i reinserció de les persones condemnades a privació de llibertat, perquè no existeix a favor d’aquestes un dret fonamental en tal sentit, aquests sí han de remoure tots els obstacles que impediria la consecució de la reeducació i reinserció social dels penats. Açò vol dir que els poders públics no poden dictar actes aplicatius —normes o resolucions— que no les tinguen en compte.<sup>1493</sup> Així doncs, “seria impugnable: tota norma que preveiera una sanció que per la seua naturalesa —per exemple: excessiva durada en el temps, o causant de conseqüències psíquiques greus— contrastara amb les finalitats al·ludides; tota resolució judicial la part dispositiva de la qual s’haja adoptat sense atendre —per exemple, en el mesurament de la pena— a la referida orientació, o tota mesura disciplinària, en l’àmbit penitenciari, que obstaculitzara aquelles finalitats —per exemple, l’internament per un període prolongat en cel·les que manquen de les condicions d’habitabilitat mínimes”. Quan la impugnació es canalitze per la via de la jurisdicció constitucional, i atès que no existeix un dret fonamental a la reeducació i la reinserció social, no podrà formular-se a través de l’article 25.2 sinó a través dels article 15 (prohibició de tortura i penes

---

<sup>1491</sup> Vid. JIMÉNEZ-BLANCO, A. (Coord.), *Comentario a la Constitución. La jurisprudencia del Tribunal Constitucional*, Centro de Estudios Ramón Areces, Madrid, 1993, pàg. 380; i ÁLVAREZ CONDE, E. (Dir.), *Código Constitucional español*, Colex, Madrid, 1994, pàg. 69

<sup>1492</sup> ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 37 i 38

<sup>1493</sup> Vid. ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàg. 39

o tractes inhumans o degradants) i 24.1 de la Constitució (tutela judicial efectiva, per exemple.<sup>1494</sup>

A banda d'aquesta part de la doctrina, i tal com s'ha avançat, també el Tribunal Constitucional ha negat l'existència d'un dret fonamental a la reeducació i reinserció social en infinitat d'ocasions. A diferència del Tribunal Suprem, que sí ha dictat alguna sentència en aquest sentit,<sup>1495</sup> el Tribunal Constitucional, que és qui estableix la interpretació definitiva de la lletra de la Constitució, sempre ha negat que de l'article 25.2 de la Constitució es deriven drets subjectius, i menys encara drets fonamentals susceptible de protecció per via d'empara. L'Alt Tribunal entén que allò que conté l'article 25.2 és un principi o mandat orientador<sup>1496</sup> que, com s'ha comentat en l'apartat anterior, té com a destinataris al legislador ordinari, als jutges i a l'Administració penitenciària, així com a la resta de persones que intervenen en l'execució de la pena.<sup>1497</sup>

La primera vegada que el Tribunal Constitucional es va pronunciar sobre aquesta qüestió va ser en Interlocutòria 15/1984, d'11 de gener, on va declarar inadmissible el recurs d'empara presentat per una persona que al·legava infracció de l'article 25.2 de la Constitució per entendre que una pena imposada després de cinc anys de realització

---

<sup>1494</sup> ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 35 i 36

<sup>1495</sup> Sentència del Tribunal Suprem de 20 d'abril de 1999

<sup>1496</sup> Encara que la majoria de les vegades el Tribunal Constitucional parla de "mandat", són diverses les sentències en què el Tribunal Constitucional empra el terme "principi", com per exemple en les Sentències 112/1996, de 24 de junio (fonaments jurídics 2,3 i 4), 81/1997, de 22 d'abril (fonament jurídic 1 i 3), 91/2000, de 30 de març (fonament jurídic 9), 8/2001, de 15 de gener (fonament jurídic 1), 202/2004, de 15 de novembre (fonament jurídic 3), Interlocutòria 352/2008, de 10 de novembre (fonament jurídic 2), i Sentència 114/2012 de 24 de maig de 2012 (fonament jurídic 1 i 4). El significat que li dóna a ambdós termes, tanmateix, és el mateix, el de principi orientador, el de norma informativa. Reveladores de la postura del Tribunal Constitucional en aquesta matèria són expressions del tipus "la norma constitucional dalt invocada assenyala un nord", continguda en la Sentència 209/1993, de 28 de juny (fonament jurídic 4).

<sup>1497</sup> Tal com s'ha vist en l'apartat anterior, no en totes les resolucions del Tribunal Constitucional es pronuncia en aquest sentit però sembla ser aquesta interpretació la qual està imposant-se i també aquella que personalment entenc més correcta.

dels fets no pot tenir cap sentit reeducador. L'argument donat és que el recurrent "arranca d'una premissa totalment incorrecta: que quan a raó de les circumstàncies de temps, lloc o persona, cap sospitar que una pena privativa de llibertat no arribarà a aconseguir la reeducació o la reinserció social del penal, s'infringeix un dret fonamental d'aquest. La incorrecció de tal premissa resulta de la indeguda transformació en dret fonamental de la persona del que no és sinó un mandat [...] del qual no deriven drets subjectius".<sup>1498</sup>

Aquell Tribunal insisteix en la inexistència d'un dret fonamental a la reeducació i reinserció social en la Interlocutòria 303/1986, de 24 de setembre. En aquest cas els sol·licitants d'empara, en presó provisional per haver intentat sostreure els efectes existents en un furgó de Correus, al·legaven, entre altres coses, vulneració del dret a que les mesures de seguretat adoptades contra ells estiguen orientades a la seua reeducació i reinserció social, per estar tots ells separats geogràficament en centres penitenciaris diferents i ser sotmesos a mesures de seguretat extrema, però l'Alt Tribunal respon que en cap de les resolucions dictades fins aquell moment en relació amb l'article 25.2 de la Constitució "es fa cap referència al suposat dret fonamental a que les mesures de privació de llibertat s'orienten cap a la reeducació i reinserció social."<sup>1499</sup>

Pot citar-se, igualment, la Sentència 2/1987, de 21 de gener, en la qual l'Alt Tribunal resol un recurs d'empara interposat en nom d'una persona a qui se li havia imposat una sanció d'aïllament de catorze dies en cel·la per una falta molt greu i de dotze dies d'aïllament per altra també molt greu, contra l'acord sancionador i els autors confirmatoris d'aquestes sancions, tot afirmant el Tribunal Constitucional que encara que no ha de desconèixer-se la importància del principi constitucional en ell contingut, "l'art. 25.2 no confereix com a tal un dret emparable que condicione la possibilitat i l'existència mateixa de la pena a aquella orientació".<sup>1500</sup> Afirmacions

---

<sup>1498</sup> Interlocutòria del Tribunal Constitucional 15/1984, d'11 de gener, fonament jurídic únic.

<sup>1499</sup> Interlocutòria del Tribunal Constitucional 303/1986, de 24 de setembre.

<sup>1500</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 2/1987, de 21 de gener, fonament jurídic 2.

semblants trobem en la Sentència 28/1988, de 23 de febrer,<sup>1501</sup> en Sentència 209/1993, de 28 de juny,<sup>1502</sup> o en la Sentència 91/2000, de 30 de març,<sup>1503</sup> on es resumeix la doctrina exposada; també en les Sentències 8/2001, de 15 de gener<sup>1504</sup> i, més recentment, per exemple, en les Sentències 44/2012, de 29 de març, i 114/2012, de 24 de maig.<sup>1505</sup>

Cal tenir en compte, a més, que tot partint de la inexistència d'un dret subjectiu fonamental a la reeducació i reinserció social, també ha de negar-se l'existència d'un dret a beneficiar-se de les institucions que d'una o altra manera estan dirigides a garantir l'orientació resocialitzadora de la pena. Tal com diu Quintero Olivares "altre raonament abocaria a l'absurd".<sup>1506</sup> Efectivament, són els tribunals, els jutges de vigilància penitenciària i l'Administració penitenciària, els quals decideixen, cadascun dins del seu àmbit respectiu de competències, si substitueixen una pena privativa de llibertat per una altra distinta, si suspenen l'execució d'aquella, si procedeix la progressió en grau i, de tal manera, la classificació en tercer grau o l'accés a la llibertat condicional, o si es concedeixen permisos d'eixida, aquestes són actuacions discrecionals, el qual no equival a dir que siguin arbitràries, perquè en tal cas serien contràries a l'article 9.3 de la Constitució, que té caràcter de principi rector i informador de qualsevol interpretació.<sup>1507</sup>

Que no existeix un dret subjectiu fonamental a beneficiar-se de les institucions dirigides a garantir l'orientació resocialitzadora de la pena

---

<sup>1501</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 28/1988, de 23 de febrer, fonament jurídic 2.

<sup>1502</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 209/1993, de 28 de juny, fonament jurídic 4.

<sup>1503</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 91/2000, de 30 de març, fonament jurídic 9.

<sup>1504</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 8/2001, de 15 de gener, fonament jurídic 1.

<sup>1505</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 114/2012, de 24 de maig, fonament jurídic 4.

<sup>1506</sup> QUINTERO OLIVARES, G., "La reinserción y el marco constitucional del sistema penal", cit., pàg. 447.

<sup>1507</sup> Vid. QUINTERO OLIVARES, G., "La reinserción y el marco constitucional del sistema penal", cit., pàg. 447.

ho ha afirmat també el Tribunal Constitucional, el qual, per exemple en Interlocutòria 486/1985, de 10 de juliol, nega que de l'article 25.2 de la Constitució es derive el dret a la commutació de la pena privativa de llibertat en cas que la persona condemnada haja demostrat sobradament estar resocialitzada o, en paraules del Tribunal, “que als responsables d'un delicte que du aparellada una privació de llibertat se'ls condone la pena en funció de la conducta observada durant el període de llibertat condicional”.<sup>1508</sup> Poden citar-se, igualment, en relació en aquest cas als permisos d'eixida, les Sentències 112/1996, de 24 de juny,<sup>1509</sup> 75/1998, de 31 de març,<sup>1510</sup> i 88/1998, de 21 d'abril,<sup>1511</sup> 204/1999, de 8 de novembre,<sup>1512</sup> i 299/2005, de 21 de novembre,<sup>1513</sup>, entre d'altres, en les quals l'Alt Tribunal afirma que la regla continguda en l'article 25.2 “no és font, en si mateixa, de drets subjectius en favor dels condemnats a penes privatives de llibertat, ni menys encara de drets fonamentals susceptibles d'empara constitucional. Per tant, la simple congruència de la institució dels permisos penitenciaris d'eixida amb el mandat constitucional establert en l'article 25.2 CE no és suficient per a conferir-li la categoria de dret subjectiu, ni menys encara de dret fonamental”.

Tot i que és cert que en la Sentència 112/1996, de 24 de juny, el Tribunal Constitucional atorga l'empara sol·licitada, no ho és que afirme que una vegada es compleixen les condicions legals, i si no és que hi ha altres interessos constitucionals en conflicte que hagen de considerar-se prevalents, existeix un dret subjectiu fonamental *prima facie* a que s'atenga a la seua reinserció social a través dels permisos

---

<sup>1508</sup> Interlocutòria del Tribunal Constitucional 486/1985, de 10 de juliol, fonament jurídic únic.

<sup>1509</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 112/1996, de 24 de juny, fonament jurídic 4.

<sup>1510</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 75/1998, de 31 de març, fonament jurídic 2.

<sup>1511</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 88/1998, de 21 d'abril, fonament jurídic 2.

<sup>1512</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 204/1999, de 8 de novembre, fonament jurídic 3.

<sup>1513</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 299/2005, de 21 de novembre, fonament jurídic 2.

penitenciaris, tal com afirma Cid Moliné,<sup>1514</sup> ni tampoc que afirme l'existència d'un dret a la interpretació de les lleis que estableixen mecanismes de reinserció de la manera més favorable a la reintegració del delinqüent en la societat, tal com pretén Urías Martínez.<sup>1515</sup> Allò que hi ha en aquella Sentència és, a més de la negació de l'existència d'un dret fonamental als mecanismes de reinserció, l'establiment d'un cànon reforçat de la tutela judicial efectiva, perquè darrere hi ha el dret fonamental a la llibertat contingut en l'art. 17 i els principis constitucionals referits en l'article 25, que estableixen la vigència del principi de legalitat penal i ordenen orientar les penes privatives de llibertat cap a la reeducació i reinserció social.<sup>1516</sup> El Tribunal Constitucional indica que les resolucions impugnades no contenen motivació suficient des de la perspectiva dels articles. 24, 25 i 17 de la Constitució espanyola, ja que aquella que expressa no suposa una aplicació raonada de les normes que regulen l'àmbit del conflicte. Incorrectament es considera que la durada llarga de la condemna imposada al penat és motiu suficient per a la denegació del permís d'eixida, ja que en no trobar-se encara propera la data de compliment de les tres quartes parts de la condemna —límit temporal mínim que permet accedir a la llibertat condicional segons l'article 98 del Codi penal llavors vigent— no hi ha previsió propera de llibertat que justifiqui la preparació necessària per a aquella. Segons l'Alt Tribunal: “La resolució fa abstracció del fet que el penat haja superat més de la quarta part de la seua durada total, i conclou que només té sentit preparar la vida en llibertat quan la possibilitat d'obtenir-la a través de la llibertat condicional es trobe propera en el temps. Es

---

<sup>1514</sup> Vid. CID MOLINÉ, J., “Derecho a la reinserción social (consideraciones a propósito de la reciente jurisprudencia constitucional en materia de permisos)”, cit., pàgs. 44 a 46.

<sup>1515</sup> Vid. URÍAS MARTÍNEZ, J., “El valor constitucional del mandato de resocialización”, en *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 63, 2001, pàgs. 63, 64 i 65.

<sup>1516</sup> Cal advertir que la línia jurisprudencial apuntada en la Sentència 112/1996, de 24 de juny, no ha estat consolidada. De fet, la sala primera del Tribunal Constitucional en la Sentència 81/1997, de 22 d'abril, enfront d'un supòsit de fet semblant al de la sentència anteriorment referida, adopta una decisió contrària. També ací el recurs d'empara és presentat per un intern contra una resolució de l'Audiència provincial de Vitoria que considera ajustada a dret una resolució del jutjat de vigilància penitenciària de Bilbao que denega un permís per faltar-li a aquell molt de temps per a poder accedir a la llibertat condicional.

connecten d'aquesta manera els permisos d'eixida a l'obtenció de la llibertat condicional, obviant les funcions que en si mateix el permís està cridat a complir. S'oblida, finalment, que a través de la classificació i progressió en grau els penats poden accedir a règims de semilibertat a la preparació dels quals són també funcionals els permisos. És aquesta una interpretació restrictiva dels drets no ancorada en el tenor de la Llei, que limita les possibilitats resocialitzadores que aquella obri, que s'aparta de la finalitat pròpia que inspira la institució que analitzem i que per tant ha de ser tinguda per irraonable des de la perspectiva conjunta que ofereixen els arts. 24, 25 i 17 C.E., ja que excepte l'exigència de tenir depassada la quarta part de la condemna, cap esment fa la LOGP a la durada de la mateixa com a requisit per a concedir o denegar permisos ordinaris d'eixida. En conclusió, es tracta d'una motivació insuficient per a garantir el dret a la tutela judicial efectiva, ja que les raons al·legades per a desestimar la petició del recurrent no deriven ni del tenor literal de la llei ni de la finalitat que conforme a la Constitució la inspira, i no poden per si soles justificar adequadament la decisió denegatòria que s'impugna.<sup>1517</sup>

D'altra banda, cal saber, igualment, que el Tribunal Constitucional també ha negat l'existència d'un dret a que l'organització penitenciària gire exclusivament al voltant de la reeducació i reinserció social. Així ho ha afirmant en Sentència 119/1996, de 8 de juliol. El sol·licitant d'empara al·legava que el règim de vida al qual estava essent sotmés en aplicació de l'Ordre Circular de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries de 2 d'agost de 1991, sobre normes comunes per a interns classificats en primer grau de tractament o amb aplicació del règim de l'art. 10 de la Llei orgànica general penitenciària (preventius): aïllament en cel·la durant vint-i-dues hores diàries, dues hores de pati en solitari, privació d'activitats en comú, no tenir autorització per a veure la televisió ni a comunicar vis a vis amb cap persona conculca els drets fonamentals protegits en els articles 15, 20, 21 i 25 de la Constitució, aquest últim perquè "la reinversió i reinserció no s'aconsegueixen mitjançant la violació dels drets fonamentals ja comentats i perquè el desenvolupament íntegre de

---

<sup>1517</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 112/1996, de 24 de juny, fonament jurídic 6.

la personalitat es gangrena mitjançant l'aïllament i el segrest de la informació”, a més que fruit d'aquesta fonamentació, sol·licita que es declare “la inconstitucionalitat de la Interlocutòria de 10 de setembre de 1993 de l'Audiència Provincial de la Rioja i, en conseqüència la de la Circular de 2 d'agost de 1991 i es reconega als recurrents els seus drets a comunicar vis a vis amb tercers, familiars i amics, a poder veure televisió, a realitzar activitats en comú amb altres presos i a la reeducació i reinserció social de la pena que estan complint”. Quant a la vulneració al dret a la reeducació i reinserció social, el Tribunal Constitucional afirma que “aquest principi no genera un dret subjectiu a que cada aspecte de l'organització de la vida en presó es registri exclusivament per aquell, amb independència del també ‘fi primordial’ de les institucions penitenciàries de ‘retenció i custòdia de detinguts, presos i penats’ (art. 1 L.O.G.P.), que comporta ‘garantir i vetllar per la seguretat i el bon ordre regimental del centre’ (SSTC 57/1994, 129/1995, 35/1996). Aquest darrer objectiu és aquell que expressament recerquen les restriccions a les quals s'atribueix la seua orientació nul·la cap a la reeducació i reinserció social, amb descontent patent de la mancança d'exclusivitat d'aquest fi a l'execució de la pena privativa de llibertat (SSTC 19/1988, 28/1988, 150/1991, 55/1996)”.<sup>1518</sup>

Amb tot, i en definitiva, no hi ha un dret subjectiu, i molt menys un dret fonamental, a la reeducació i reinserció social a favor de les persones condemnades a privació de llibertat, ni tan sols un dret subjectiu fonamental de configuració legal, de la mateixa manera que aquestes persones tampoc tenen dret a beneficiar-se de totes i cada una de les institucions que d'una o altra manera estan dirigides a garantir l'orientació resocialitzadora de la pena. Encara que hi ha una part de la doctrina que no ho entén així, aquesta és la interpretació que personalment entenc més correcta i a favor de la qual s'ha pronunciat la majoria dels autors i el mateix Tribunal Constitucional.

---

<sup>1518</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 119/1996, de 8 de juliol, fonament jurídic 4.



### 3. L'article 25.2 com a paràmetre de constitucionalitat de les lleis i la inconstitucionalitat de la pena de cadena perpètua

Que l'article 25.2 de la Constitució espanyola pot servir de paràmetre per a resoldre la constitucionalitat o inconstitucionalitat de les lleis penals i penitenciàries és una obvietat. Com a norma jurídica que és, a més d'obligar a tots els poders públics, fa possible examinar en base a ella la constitucionalitat de les lleis i de qualsevol norma o acte del poder públic. Passa, però, que a més que el Tribunal Constitucional espanyol entén que la potestat de declarar la inconstitucionalitat d'una llei “sols pot ser utilitzada quan així ho exigeixen raons molt greus i sòlides” –com ha afirmat per exemple en Sentència 17/1981, d'1 de juliol–,<sup>1519</sup> l'article 25.2 és, tal com entenen els constitucionalistes Pérez Tremps<sup>1520</sup> i Delgado del Rincón<sup>1521</sup>, una “norma finalista”, caràcter aquest que imposa límits al seu enjudiciament per part del Tribunal Constitucional.

Parafrasejant de Otto, les normes finalistes són aquelles que, a diferència de les normes de programació condicional i d'aquelles altres en què es reconeixen drets fonamentals, allò que prescriuen no és una resposta a una situació de fet, sinó la consecució d'un fi, açò és, imposen als poders públics l'obligació de recercar determinats fins, que serien en aquest cas la reeducació i reinserció social de les persones condemnades a privació de llibertat; altra diferència entre les normes que tenen per contingut exclusivament una programació final i les normes de programació condicional és que en aquestes és senzill identificar la conducta a realitzar quan es dóna el supòsit de fet a que es connecta, mentre que en aquelles la prescripció d'un fi determinat no conté per si mateixa una indicació inequívoca de la conducta a

---

<sup>1519</sup> Sentència 17/1981, d'1 de juliol, fonament jurídic 4

<sup>1520</sup> Vid. PÉREZ TREMP, P. “Los derechos fundamentales”, en LÓPEZ GUERRA, L. - ESPÍN, E. - GARCÍA MORILLO, J. - PÉREZ TREMP, P. – SATRÚSTEGUI, M., *Derecho Constitucional. Volumen I. El Ordenamiento constitucional. Derechos y deberes de los ciudadanos*, vuitena edició, Tirant lo Blanch, València, 2010, pàg. 123.

<sup>1521</sup> Vid. DELGADO DEL RINCÓN, L.E., “El artículo 25.2 ce: algunas consideraciones interpretativas sobre la reducción y la reinserción social como fin de las penas privativas de libertad”, cit., pàgs. 353 i 354. L'autor empra l'expressió “norma de principi”. De Otto parla de “norma de programació final”.

realitzar per qui ha de perseguir-lo, el qual deixa al destinatari un marge de discrecionalitat ampli per a elegir els mitjans adequats a aquell fi. El caràcter de “norma finalista” de l’article 25.2 de la Constitució, com s’ha dit, imposa límits al seu enjudiciament per part del Tribunal Constitucional, el qual no pot pronunciar-se sobre l’adequació entre la llei i la finalitat constitucionalment prescrita, és a dir, enjudiciar si una norma és o no adequada a la finalitat de procurar la reeducació i reinserció social dels condemnats, perquè de fer-ho estaria suplantant al legislador en la seua funció estrictament política de triar els mitjans conduents a un fi; s’ha de limitar a sancionar la infracció frontal del mandat, aquells casos en què la norma resulte manifestament i clara contrària al fi prescrit, perquè així ho exigeix el respecte a la posició de la llei en l’ordenament jurídic.<sup>1522</sup>

Per açò, i perquè la finalitat resocialitzadora no és l’única possible ni admissible de la pena privativa de llibertat, i pot entrar en col·lisió amb d’altres igualment vinculants, no ha d’estranyar que el Tribunal Constitucional espanyol, tanmateix haver afirmat en infinitat d’ocasions que l’article 25.2 de la Constitució pot servir de paràmetre de constitucionalitat de les lleis, com per exemple, en la Interlocutòria 15/1984, de 11 de gener<sup>1523</sup> i en les Sentències 2/1987 de 21 de gener,<sup>1524</sup> 19/1988 de 16 de febrer,<sup>1525</sup> 28/1988 de 23 de febrer,<sup>1526</sup> 79/1998 de 1 d’abril,<sup>1527</sup> 88/1998 de 21 d’abril,<sup>1528</sup> 204/1999 de 8 de novembre,<sup>1529</sup> o 160/2012 de 20 de setembre,<sup>1530</sup> s’haja resistit a

---

<sup>1522</sup> Vid. DE OTTO, I., *Derecho constitucional. Sistema de Fuentes*, Ariel, Barcelona, 1987, pàgs. 31, 32, 43, 44, 48 i 49. L’autor preferia parlar de “normes de programació final”.

<sup>1523</sup> Interlocutòria del Tribunal Constitucional espanyol 15/1984, de 11 de gener, fonament jurídic únic.

<sup>1524</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 2/1987, de 21 de gener, fonament jurídic 2.

<sup>1525</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 19/1988 de 16 de febrer, fonament jurídic 9.

<sup>1526</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 28/1988, de 23 de febrer, fonament jurídic 2.

<sup>1527</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 79/1998, de 1 d’abril, fonament jurídic 4.

<sup>1528</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 88/1998, de 21 d’abril, fonament jurídic 2.

<sup>1529</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 204/1999 de 8 de novembre, fonament jurídic 3.

declarar inconstitucionals les lleis en què s'estableixen penes privatives de llibertat de durada breu. Així, per posar un exemple, en la Sentència 19/1988, de 16 de febrer, en la qual resolvia una qüestió d'inconstitucionalitat plantejada contra l'article 91 del Codi penal llavors en vigor referent a la responsabilitat personal subsidiària per impagament de multa, l'Alt Tribunal, després de recordar que “d'aquesta declaració constitucional no se segueix ni que tals fins reeducadors i resocialitzadors siguin els únics objectius admissibles de la privació penal de la llibertat ni, pel mateix, que s'haja de considerar contrària a la Constitució l'aplicació d'una pena que pugui no respondre exclusivament al dit punt de vista”, va afirmar que “pot acceptar-se de principi que les penes curtes privatives de llibertat —i les mesures a elles assimilades per la llei, com aquesta que considerem— es presten amb dificultat major a la consecució de les finalitats ací designades per la Constitució, però, amb independència que la possible frustració de tal finalitat hauria d'apreciar-se atenent tant a la durada de cada mesura concreta com a la seua manera de compliment, aquesta sola possibilitat no pot dur a la invalidació de l'enunciat legal. La reeducació i la resocialització —que no descarten, com hem dit, altres finalitats vàlides de la norma punitiva— han d'orientar la manera de compliment de les privacions penals de llibertat en la mesura en què aquestes es presten, principalment per la seua durada, a la consecució d'aquells objectius [...] No cap, doncs, en virtut d'açò, declarar, sense més, com a inconstitucionals totes quantes mesures privatives de llibertat —tinguen o no el caràcter de 'pena'— puguen semblar inadequades, per la seua durada relativament curta, per a complir les finalitats allí imposades a la llei i a l'Administració penitenciària”.<sup>1531</sup>

Però que no siga inconstitucional qualsevol llei que establisca penes encaminades a altre o altres objectius diferents a la reeducació i reinserció social no vol dir que no ho siguin aquelles que impedeixen explícitament la consecució dels fins referits, fixats per la Constitució, i la pena de cadena perpètua ho fa. La referida és una pena que fa del

---

<sup>1530</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 160/2012, de 20 de setembre, fonament jurídic 4.

<sup>1531</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 19/1988, de 16 de febrer, fonament jurídic 9.

tot impossible no la reeducació però si la reinserció social de les persones que la pateixen. Per tant, és contrària a l'article 25.2 de la Constitució, però també a la dignitat de la persona, que a tenor de l'article 10 és fonament de l'ordre polític i de la pau social; es tracta, per tant, d'una pena inhumana i degradant de les proscrietes en l'article 15 de la Constitució.<sup>1532</sup>

Tal com van assegurar al segle XIX Córdoba López i Blasco Recio: “Si! No sols la pena de mort és il·legítima, immoral i injusta, sinó que també ho és la de cadena perpètua i totes quantes penes condemnen per a sempre”,<sup>1533</sup> i tal com va assegurar Carnelutti, quasi un segle després, obligar la persona condemnada a abandonar tota esperança de tornar a recuperar la llibertat i reinsertar-se en la societat, açò és, impedir totalment i explícita la seua reinserció social, significa conculcar el nucli de la dignitat humana i constitueix un tractament contrari al sentit d'humanitat. Com diu l'italià, la humanitat implica referir-se a la forma de ser de l'home i du implícita la llibertat, que pot ser cohibida, atenuada o adormida, però mai apagada, perquè això significaria degradar l'home, tractar-lo com un animal incapaç de tornar a ser home, dir-li tu ja eres un home perdut.<sup>1534</sup> Amb açò està d'acord una part important de la doctrina, de l'espanyola, la italiana i l'europea en general,<sup>1535</sup> i en aquest sentit es va pronunciar el Tribunal

---

<sup>1532</sup> En relació a la prohibició de penes inhumanes i degradants, vid., per exemple: ZUGALDÍA ESPINAR, J.M., *Fundamentos de Derecho penal (Parte general). Las teorías de la pena y de la ley penal*, tercera edició, Valencia, 1993, pàgs. 254 i ss; TORÍO LÓPEZ, A., “La prohibición constitucional de las penas y tratos inhumanos o degradantes”, *Poder Judicial*, núm. 4, 1986, pàgs. 69 i ss.

<sup>1533</sup> CÓRDOBA LÓPEZ, F. – BLASCO RECIO, J., *Cuatro páginas acerca de la pena de muerte y la cadena perpetua*, Estudio Tipográfico de T. Fortanet, Madrid, 1864, pàg. 17.

<sup>1534</sup> Vid. CARNELUTTI, F., “La pena dell'ergastolo é costituzionale?”, en *Rivista di diritto processuale*, 1956, pàgs. 2 a 4.

<sup>1535</sup> Vid., en la doctrina europea, FERRAJOLI, L., *Derecho y Razón. Teoría del garantismo penal*, ob. cit., pàgs. 395 i 396; del mateix autor “Ergastolo e diritti fondamentali”, en *Dei delitti e delle pene*, núm. 2, 1992, pàgs. 79 a 87; i també del mateix autor “Il fonamento filosofico del rifiuto della pena di morte e le sue implicazione nella teoria del diritto”, en *Serta, In memoriam Alessandri Baratta*, Ediciones Universidad de Salamanca y autores, Salamanca, 2004, pàgs. 1062 a 1064; GREVI, V., “Riduzione di pena e liberazione condizionale per I condannati all'ergastolo”, en *Rivista Italiana di diritto e procedura penale*, any xxi, 1978, pàgs. 76 i ss.; VON HIRSCH, A., *Censurar y castigar*, Trotta, Madrid, 1998, pàgs. 131 i

Suprem espanyol, tot i que no en referència a la pena de cadena perpètua en sentit estricte sinó a les penes privatives de llibertat de més de trenta anys de durada.

Efectivament, aquest Tribunal va afirmar en ocasions diverses que privar de llibertat a una persona durant un temps molt perllongat sense accés a beneficis penitenciaris significa privar-la de tota oportunitat de reinserció social, una humiliació o sensació d'enviliment superior a la qual acompanya a la simple imposició de la condemna, un tracte inhumà i degradant proscrit per l'article 15 de la Constitució,<sup>1536</sup> per exemple en les Sentències de 30 de maig de 1992,<sup>1537</sup> de 7 de juliol de 1993,<sup>1538</sup> de 20 d'octubre de 1994<sup>1539</sup> i de 7 de març de 2001.<sup>1540</sup> Aquest Tribunal també va entendre, almenys durant la dècada de 1990, que hi ha casos en què, malgrat no complir-se els requisits legalment exigits en l'article 70 del Codi penal vigent (article 76 del Codi penal actual) per a procedir a l'acumulació de les condemnes

---

132 i 134; VAN ZYL SMIT, D., "Life imprisonment as the ultimate penalty in International Law: a human rights perspective", *Criminal Law Forum*, núm. 9, 1999, pàgs. 28 i ss; VERELST, S., "Life imprisonment and human rights in Belgium", *Human Rights Law Review*, núm. 3-2, 2003; RUOTOLO, M., *Dignità e carcere*, Editoriale Scientifica, Napoli, 2011. Entre la doctrina espanyola: LUZÓN PEÑA, D.M., *Medición de la pena y sustitutivos penales*, ob. cit., pàgs. 91 i ss; ZUGALDÍA ESPINAR, J.M., *Fundamentos de derecho penal. Parte general*, Tirant lo Blanch, València, 1993, pàg. 261; COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 847; BERGALLI, R. – RIVERA BEIRAS, I. (Coords.), *Torturas y abuso de poder*, Anthropos, Rubí (Barcelona), 2006, pàg. 72; CUERDA RIEZU, A., "Inconstitucionalidad de la prisión permanente revisable y de las penas muy largas de prisión", en *Otrosí*, núm. 12, octubre-diciembre 2012, pàgs. 31 a 33.

<sup>1536</sup> Cal fer constar, en qualsevol cas, que encara que el Tribunal Suprem es referisca a les penes privatives de llibertat superiors a trenta anys, són molts els experts que entenen que a partir dels quinze anys de compliment d'una pena d'aquesta naturalesa produeixen efectes psíquics i socials irreversibles en les persones, que dificulten o impedeixen la seua reinserció social.

<sup>1537</sup> Sentència del Tribunal Suprem espanyol de 30 de maig de 1992, fonament jurídic 2.

<sup>1538</sup> Sentència del Tribunal Suprem espanyol de 7 de juliol de 1993, fonament jurídic 3.

<sup>1539</sup> Sentència del Tribunal Suprem espanyol de 20 d'octubre de 1994, fonaments jurídics 4, 5 i 6.

<sup>1540</sup> Sentència del Tribunal Suprem espanyol de 7 de març de 2001, fonament jurídic 4.

diverses imposades, calia fer-ho, perquè el contrari significaria abocar el condemnat a una situació de privació de llibertat molt superior als trenta anys (que era el límit màxim de compliment efectiu de la pena permès), privant-lo així de tota oportunitat de reinserció social i sotmetent-lo a un tracte inhumà i degradant, contrari a la dignitat humana, i perquè la legalitat constitucional havia d'anteposar-se a la legalitat ordinària. A aquesta conclusió es va arribar, per exemple, en les Sentències de 7 de juliol de 1993 i de 20 d'octubre de 1994, encara que aquest Tribunal amb el temps ha canviat de postura.<sup>1541</sup>

Val a dir, igualment, i d'altra banda, que la pena de cadena perpètua no passaria un test de proporcionalitat.<sup>1542</sup> El legislador gaudeix d'un

---

<sup>1541</sup> En la Sentència del Tribunal Suprem de 30 de gener de 1998, fonament jurídic 1, encara que manté formalment els dos grups d'acumulacions, acaba acceptant la tesi del recurrent per a permetre que s'apliquen els límits previstos en l'article 70 del Codi penal de 1973 sobre el compliment efectiu de les penes imposades al condemnat. En la Sentència del Tribunal Suprem de 7 de març de 2001, fonament jurídic 1, s'acull al principi de legalitat però reconeix que permetre que una persona complisca una pena de presó molt llarga sense possibilitat d'obtenir beneficis penitenciaris significa negar-li qualsevol possibilitat resocialitzadora i sotmetre-la a un tracte inhumà i degradant i aconsella que s'adopten mesures penitenciàriament per a solucionar la conseqüència indesitjable d'una pena que es podria assimilar a la cadena perpètua. Posteriorment, per exemple en la Sentència de 21 d'abril de 2003, fonament jurídic 3, ni esmenta que una pena molt llarga pot convertir-se en inconstitucional ni aconsella que s'adopten mesures de cap tipus, es limita a constatar la no concurrència dels requisits exigits legalment. El Tribunal Constitucional, en la Intel·locutòria 352/2008, de 10 de novembre de 2008, va inadmetre un recurs d'empara promogut per una persona contra la Sentència número 2016/2002 de 7 de desembre de la Sala penal del Tribunal Suprem, que desestimava el recurs de cassació interposat contra de l'Acte de 16 de novembre de 2001 del jutjat penal número 1 d'Alcalá d'Henares (executòria nombre 241-1998) i que estimava només parcialment la refundició de condemnades, per entendre que hi havia una vulneració del dret a la vida i integritat física (article 15), del dret a la reeducació i reinserció social en les penes privatives de llibertat (article 25.2), del principi de legalitat penal (article 25.1) i del principi d'igualtat en l'aplicació de la llei (article 14). El motiu d'inadmissió va ser, una vegada més, la "manca manifesta de la demanda de contingut que justifique una decisió sobre el fons en forma de Sentència per part del Tribunal Constitucional".

<sup>1542</sup> Tal com s'ha comentat amb anterioritat, el principi de proporcionalitat en sentit ampli o prohibició d'excés, la vigència del qual pot afirmar-se a partir del principi *pro libertate*, recollit en preceptes diversos de la Constitució –com en l'article 1, on es proclama la llibertat com un dels valors superiors de l'ordenament jurídic, en l'article 10.1, on s'afirma que la dignitat de la persona, los drets inviolables que els són inherents, el desenvolupament lliure de la personalitat, el

marge de llibertat ample per a decidir si una intervenció penal resulta proporcionada, i així ho ha indicat el Tribunal Constitucional, per exemple en les Sentències 66/1985, de 23 de maig,<sup>1543</sup> 65/1986, de 16 de febrer,<sup>1544</sup> 150/1991, de 4 de juliol,<sup>1545</sup> o 136/1999, de 20 de juny,<sup>1546</sup> però la pena de presó permanent no passaria el test referit, en primer lloc, pel seu caràcter cruel, inhumà i degradant, ja que encara que la gravetat de les penes ha de tenir una correspondència amb la gravetat del delictes, enfront d'un fet cruel, inhumà i degradant no pot justificar-se una resposta de la mateixa entitat per part de l'Estat, perquè ho impedeix el respecte a la dignitat de la persona. Com diu Ferrajoli, un Estat que procedeix d'aquesta manera “no sols perd qualsevol legitimitat, sinó que contradiu la seua raó de ser, posant-se al nivell dels mateixos delinqüents”.<sup>1547</sup> Tampoc passaria el test de proporcionalitat perquè altra de les exigències derivades d'aquest principi és l'adequació a fi i la reinserció social, com a fi constitucional de la pena que és, cal que siga tingut en compte a l'hora de realitzar el judici d'oportunitat, tal com ha afirmat el Tribunal Constitucional en ocasions diverses, com per exemple en la Sentència 136/1999, de 20 de juliol<sup>1548</sup>, o en la Sentència 161/1997, de 2 d'octubre.<sup>1549</sup> I altre problema que presenta la cadena perpètua és que l'exigència de necessitat, també derivada del principi referit,

---

respecte a la llei i als drets de la resta són fonament de l'ordre polític i de la pau social, i en l'article 15, on es prohibeixen les penes o tractes inhumans o degradants—, constitueix una regla de maximalització de la llibertat i comporta que la configuració legislativa i l'aplicació judicial o administrativa de mesures restrictives de llibertats ha d'ajustar-se a una sèrie d'exigències: proporcionalitat en sentit estricte, adequació a fi i necessitat.

<sup>1543</sup> Sentències del Tribunal Constitucional 66/1985, de 23 de maig, fonament jurídic 1.

<sup>1544</sup> Sentències del Tribunal Constitucional 65/1986, de 16 de febrer, fonament jurídic 8.

<sup>1545</sup> Sentències del Tribunal Constitucional 150/1991, de 4 de juliol, fonament jurídic 4.

<sup>1546</sup> Sentències del Tribunal Constitucional 136/1999, de 20 de juny, fonament jurídic 23.

<sup>1547</sup> FERRAJOLI, L., *Derecho y Razón. Teoría del garantismo penal*, ob. cit., pàg. 395.

<sup>1548</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 136/1999 de 20 de juliol, fonament jurídic 23.

<sup>1549</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 161/1997, de 2 d'octubre, fonament jurídic 9.

requereix, a més de l'elecció de la menys greu entre diverses penes igualment eficaces per a la tutela jurídica, al camp aplicatiu, que el jutge dispose de facultats discrecionals per a individualitzar la penalitat, cosa que no admet la rigidesa abstracta de la cadena perpètua.<sup>1550</sup>

Tot i que la pena de cadena perpètua apareix prevista en les legislacions penals d'uns quants estats europeus, aquesta de perpètua sols té el nom, i és precisament per aquesta raó que no ha estat declarada inhumana i degradant. Tal com ha afirmat el Tribunal Europeu de Drets Humans, perquè la pena indicada no siga declarada contrària a l'article 3 del Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans ha de preveure la possibilitat de revisió de condemna i deixar almenys una porta oberta perquè la persona condemnada pugua recuperar la llibertat i reinserir-se socialment. Així ho ha afirmat el Tribunal referit, per exemple en les Sentències de 7 de juliol de 1989,<sup>1551</sup> de 16 de novembre de 1999,<sup>1552</sup> de 12 de febrer de 2008,<sup>1553</sup> o de 3 de novembre de 2009.<sup>1554</sup> I aquesta mateixa interpretació també ha estat mantinguda pel Tribunal Constitucional d'alguns estats europeus en la legislació penal dels quals hi ha prevista la pena en qüestió. Així, el Tribunal Constitucional alemany, per exemple, en la Sentència de 21 de juny de 1977 (BVerfGE 45, 187), va afirmar que “als pressupòsits del compliment d'una pena dins del marc de la dignitat humana, pertany que els condemnats a presó perpètua tinguin almenys una oportunitat de gaudir novament de la llibertat. La

---

<sup>1550</sup> També hi ha una part de la doctrina que critica que com a conseqüència de la rigidesa indicada i per tenir una durada més llarga per als condemnats joves que per als vells, o per a una persona amb una fortalesa física i psíquica major, amb majors esperances de vida, la pena de cadena perpètua podria infringir el principi d'igualtat previst en l'article 14 de la Constitució espanyola. Vid., FERRAJOLI, L., *Derecho y Razón. Teoría del garantismo penal*, ob. cit., pàg. 402; i CUERDA RIEZU, A., “Inconstitucionalidad de la prisión permanente revisable y de las penas muy largas de prisión”, cit., pàg. 32.

<sup>1551</sup> Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans de 7 de juliol de 1989, cas Soering contra Regne Unit.

<sup>1552</sup> Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans de 16 de novembre de 1999, cas T. i V. Contra Regne Unit.

<sup>1553</sup> Sentència del Tribunal Europeu de Drets Humans de 12 de febrer de 2008, cas Kafkaris contra Chipre.

<sup>1554</sup> Sentència de 3 de novembre de 2009 del Tribunal Europeu de Drets Humans cas Meixner contra Alemanya.



possibilitat d'un indult no és per si suficient; abans bé, el principi de l'estat de dret ofereix els pressupòsits sota els quals l'execució d'una pena de presó perpètua pot suspendre's, així com per a reglamentar el procés aplicable per a tal efecte".

El Tribunal Constitucional espanyol ha subratllat en ocasions diverses, com per exemple en la Sentència 181/2004 de 2 de novembre, que "la dignitat de la persona constitueix una qualitat ínsita a ella, que per tant correspon a tot ésser humà amb independència de les seues característiques particulars concretes, i a la qual s'oposen frontalment i radical els comportaments prohibits en l'article 15 CE, bé perquè cosifiquen l'individu, tot rebaixant-lo a un nivell material o animal, bé perquè el mediatitzen o instrumentalitzen, oblidant-se que la persona és un fi en si mateix".<sup>1555</sup> I a més d'açò també ha afirmat que per a determinar si una pena és degradant i inhumana ha de tenir-se en compte tant la seua durada com la seua execució i les modalitats que aquesta revestisca. Açò l'Alt Tribunal espanyol ho ha indicat en relació a les penes privatives de llibertat en general, com per exemple en la Sentència 65/1986, de 22 de maig,<sup>1556</sup> però també en relació a la pena de cadena perpètua, en la Sentència 91/2000, de 30 de març.

Tot i que de moment no hi ha cap norma penal espanyola en què hi haja prevista una pena privativa de llibertat eventualment perpètua, el Tribunal Constitucional espanyol ha hagut de pronunciar-se sobre aquesta quan se li ha presentat un recurs d'empara en nom d'algun ciutadà estranger a qui, de ser extraditat, se li podria imposar una pena d'aquesta classe, i en la Sentència 91/2000, de 30 de març, a més de recordar que "la qualificació com a inhumana o degradant d'una pena no ve determinada exclusivament per la seua durada, sinó que exigeix un contingut material, ja que depèn de l'execució de la pena i de les modalitats que aquesta revesteix, de manera que per la seua pròpia naturalesa la pena no implique sofriments d'una especial intensitat (penes inhumanes) o provoqe una humiliació o sensació d'enviliment que aconseguisca un nivell determinat, diferent i superior al qual

---

<sup>1555</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 181/2004, de 2 de novembre, fonament jurídic 13.

<sup>1556</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 65/1986, de 22 de maig, fonament jurídic 4.

acostuma a dur aparellada la simple imposició de la condemna”, deixa clar que està d’acord amb la doctrina del Tribunal Europeu de Drets Humans sobre aquesta matèria. Cal tenir en compte, tanmateix, que la raó per la qual l’Alt Tribunal desestima en aquesta Sentència el recurs d’empara presentat en nom d’un ciutadà italià a qui, de ser extraditat a Itàlia, se li podria imposar la pena d’*ergastolo*, és que “la clau en la qual la part situa les lesions al·legades de l’art. 15 i 25.2 no es concreta amb claredat en la demanda”. S’explica que la demanda i les al·legacions subsegüents del recurrent, “resulten argumentalment insuficients. Es limiten a assenyalar que la pena de reclusió perpètua (*ergastolo*) és impossible conforme al Codi penal italià. Però no justifiquen l’aplicació d’aquesta possibilitat als fets que sustenten qualsevol dels nou manaments de presó que fonamenten la petició d’extradició per a enjudiciament, *conditio sine qua non* a l’hora de determinar la possible concurrència de la vulneració al·legada. I, a més, no expressen quina seria la manera de compliment d’aquesta pena, ni el grau de subjecció que comporta. En concret, no justifiquen que la seua execució haja de consistir en un empresonament indefinit rigorós, sense possibilitats d’atenuació i flexibilització, per la qual cosa, en realitat, no es desenvolupa en la demanda cap argument del qual es derive, indeclinablement, el suposat caràcter inhumà i degradant d’aquesta pena”. I finalment, s’afegeix que “reiteradament hem assenyalat que sobre qui impetra l’empara constitucional pesa, no sols la càrrega d’obrir la via perquè aquest Tribunal pugui pronunciar-se sobre les vulneracions de la Constitució que s’al·leguen, sinó a més la de proporcionar la fonamentació fàctica i jurídica que raonablement calga esperar, i que s’integra en el deure de col·laborar amb la justícia del Tribunal Constitucional, sense que li corresponga a aquest reconstruir d’ofici les demandes, ni suplir les raons de les parts, ni suscitar l’eventual existència de motius rellevants fora dels supòsits contemplats per l’art. 84 LOTC (ATC 256/1991; en sentit similar: SSTC 45/1984, de 27 de març, 1/1996, de 15 de gener, 7/1998, de 13 de gener; AATC 369/1989, 399/1990, 154/1992, 201/1996, 291/1997 i 32/1999). D’altra banda, amb caràcter general al demandant li correspon acreditar el compliment dels requisits legals establerts per a la viabilitat del recurs d’empara (ATC 2/1991). És càrrega del recurrent aportar al Tribunal els elements de convicció mínims que permeten corroborar les seues afirmacions (STC 7/1998, F. 3),

exigència especialment aplicable a supòsits com el present, en els quals la base de la pretensió d'empara radica en la suposada lesió comesa a l'àmbit d'aplicació d'un ordenament jurídic d'un altre estat. Pel qual resulta especialment significativa la pobresa argumental dels plantejaments del demandant, als quals en tot cas hem de cenyir-nos i que, segons quant s'ha dit, determinen la desestimació d'aquest motiu d'empara".<sup>1557</sup>

També relacionada amb un procés d'extradició, pot citar-se la Sentència 148/2004, de 13 de setembre, en la qual el Tribunal Constitucional ha afirmat que "la demanda addueix una última vulneració del dret a la tutela judicial efectiva sense indefensió (art. 24.1 CE) en relació amb el dret a la vida, integritat física i prohibició de tortura i penes o tractaments inhumans o degradants (art. 15 CE), derivats de l'eventualitat que, després del seu enjudiciament a Albània, li siguin imposades la pena de mort o de cadena perpètua. Aquesta pretensió, no obstant això, ha de ser desestimada, ja que en la part dispositiva de l'Acte de 28 de juliol de 2003 consten les condicions de la procedència de l'extradició que el Conveni europeu d'extradició, la Llei d'extradició passiva, la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans i d'aquest Tribunal han considerat garanties necessàries i suficients de salvaguarda dels drets a la vida, integritat física i prohibició de tortura i tractaments inhumans o degradants, en aquest àmbit extradicional: que, en cas d'imposar-se la pena de mort, aquesta no serà executada, i que, en cas d'imposar-se la pena de cadena perpètua, el seu compliment no serà indefectiblement per a tota la vida"<sup>1558</sup>". Així ho recorda igualment l'Alt Tribunal en la Sentència 49/2006, de 13 de febrer.<sup>1559</sup>

Tot i que les penes privatives de llibertat previstes en la legislació espanyola poden arribar a tenir una durada exageradament llarga, des del 2003 de fins a quaranta anys, i no obstant estar més que demostrat que un increment del rigor punitiu no va acompanyat, o no sempre,

---

<sup>1557</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 91/2000, de 30 de març, fonament jurídic 9.

<sup>1558</sup> Sentència del Tribunal Constitucional espanyol 148/2004, de 13 de setembre, fonament jurídic 9.

<sup>1559</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 49/2006, de 13 de febrer, fonament jurídic 5.

d'una reducció de la delinqüència, de la mateixa manera que un increment de la benignitat punitiva no es tradueix necessàriament en un increment dels delictes,<sup>1560</sup> hi ha una part de la ciutadania que reclama la introducció en la legislació espanyola de la pena de cadena perpètua revisable i l'any 2010 el Partit Popular va dur aquesta proposta, en solitari, al Parlament. La majoria de les víctimes, directes i indirectes, dels delictes més greus s'atribueixen el dret a decidir el càstig a imposar i l'establishment polític i mediàtic s'encarrega d'encoratjar els seus desitjos vindicatius i d'estendre'ls a la resta de la societat a canvi de vots o audiència. Amb el mateix propòsit es recorre insistentment al record d'aquests delictes i açò, a més, contribueix a que es tinga la percepció que es produeixen amb una freqüència major a la qual ho fan en realitat. Es crea un sentiment irreal d'inseguretat en la ciutadania que després es pretén frenar a força de reformes penals. Es pretén legislar a colp de telenotícies i en ocasions sembla que s'oblida que la política criminal està limitada per la Constitució. Aquesta és una d'eixes ocasions.

La proposta del Partit Popular, com a partit en l'oposició, consistia a incloure la cadena perpètua entre el catàleg de penes del Codi penal i aplicar-la en cas d'assassinat terrorista, de mort amb agressió sexual, de magnicidi, de genocidi i de delictes de lesa humanitat. Es justificava la constitucionalitat de la mesura per incloure la possibilitat de revisió. Aquesta possibilitat es preveia per al cas que, una vegada complits vint anys sense cap benefici penitenciari, es compliren determinats requisits: haver satisfet la responsabilitat civil –tots sense excepció, fins i tot els que demostren la impossibilitat d'afrontar-la–<sup>1561</sup> que existisca pronòstic favorable de reinserció i mostres de

---

<sup>1560</sup> De ser així, i per posar un exemple, l'abolició de la pena de mort a partir de l'entrada en vigor de la Constitució espanyola de 1978 hauria anat seguida d'un increment significatiu dels delictes fins aleshores castigats amb aquella pena, i no va ser així. Recorre a aquest exemple CUERDA RIEZU, A., "Inconstitucionalidad de la prisión permanente revisable y de las penas muy largas de prisión", cit., pàgs. 30 i 31.

<sup>1561</sup> En el Codi penal d'Itàlia, en el qual està prevista la cadena perpètua i s'exigeix com a requisit el pagament de la responsabilitat civil per a accedir a la llibertat condicional, sí està prevista aquesta excepció. L'article 176 del Codi penal italià *in fine* diu així: "La concessione della liberazione condizionale è subordinata all'adempimento delle obbligazioni civili derivanti dal reato, salvo che il condannato dimostri di trovarsi nell'impossibilità di adempierle".

penediment. Però, a més que el primer requisit no fa altra cosa que posar traves a la reinserció social dels condemnats, igual que el tercer, que d'altra banda no respecta la llibertat interior de les persones, i que no es pot esperar que la persona estiga reinsertada socialment després d'haver-la privat de mesures dirigides a aquest propòsit durant un període mínim de vint anys, cal saber que la proposta del Partit Popular permetia el compliment efectiu de la pena, sense possibilitat de revisió, en cas d'exigir-ho la gravetat del delictes. I tot i ser cert que en la legislació existeixen alguns correctius, com el previst en l'article 206 del Reglament penitenciari, que permet que la junta de tractament pugui sol·licitar al jutge de vigilància la tramitació d'un indult, no és menys cert que aquests correctius tenen una eficàcia més que limitada, en aquest cas perquè es tracta d'una mesura potestativa per al jutge de vigilància, el qual, a més, per a poder actuar necessita que li ho sol·licite la junta de tractament i que aquesta actue a proposta de l'equip tècnic. És absurd creure que una persona a qui no se li concedeix la revisió de la condemna i l'accés als beneficis penitenciaris vaja a ser proposada per a un indult.

Afortunadament la proposta del Partit Popular no va prosperar, però tothom sabia que no podia cantar-se victòria. Les enquestes donaven guanyador de les eleccions a aquest partit polític, que en el seu programa electoral va introduir la promesa d'incloure aquesta pena en el Codi penal. L'article 81.2 de la Constitució exigeix per a l'aprovació o modificació d'una llei orgànica que existisca majoria absoluta del Congrés, i el 20 de novembre de 2011 el Partit Popular va guanyar les eleccions per majoria absoluta.

En juliol de 2012 el Ministre de Justícia va presentar un avantprojecte de Llei orgànica de reforma de Codi penal en què es preveia la pena de presó perpètua revisable, però a més que no apareixia la possibilitat de permetre el compliment efectiu sense possibilitat de revisió en cas d'exigir-ho la gravetat del delictes, i encara que sembla incompreensible, perquè en octubre de 2011 *Euskadi Ta Askatasuna* (ETA) va anunciar el cessament definitiu de la violència, la pena referida estava prevista per al cas d'homicidi o assassinat terrorista. En aquests casos, la progressió a tercer grau sols seria possible després d'haver-se complert trenta-dos anys de presó i únicament en cas

d'existir un pronòstic individualitzat i favorable de reinserció social adoptat pel jutge de vigilància penitenciària, i sols després d'haver-se complert almenys trenta-cinc anys de presó, acreditada la reinserció social de la persona condemnada, aquesta podria obtenir una llibertat condicionada al compliment de determinats requisits, a saber: mostrar signes inequívocs d'haver abandonat les finalitats i els mitjans de l'activitat terrorista i haver col·laborat activament amb les autoritats, bé per a impedir la producció d'altres delictes per part de l'organització o grup terrorista, bé per a atenuar els efectes del seu delicte, bé per a la identificació, captura i processament de responsables de delictes terroristes, per a obtenir proves o per a impedir l'actuació o el desenvolupament de les organitzacions o associacions a les quals haja pertangut o amb les quals haja col·laborat, la qual cosa podria acreditar-se mitjançant una declaració expressa de repudi de les seues activitats delictives i d'abandó de la violència i una petició expressa de perdó a les víctimes del seu delicte, així com pels informes tècnics que acreditin que el pres està realment desvinculat de l'organització terrorista i de l'entorn i activitats d'associacions i col·lectius il·legals que l'envolten i la seua col·laboració amb les autoritats. No s'exigia, en canvi, haver satisfet la responsabilitat civil. També es preveia que perquè les persones condemnades a presó perpètua pogueren beneficiar-se de permisos penitenciaris caldria un pronòstic favorable de reinserció social, però no a partir de quin moment podrien fer-ho.<sup>1562</sup> En l'exposició de motius de l'avantprojecte s'indicava que la pena de presó perpètua revisable és “un model estès en el dret comparat europeu que el Tribunal Europeu de Drets Humans ha considerat ajustat a la Convenció Europea”, però al mateix temps es reconeixia que la part mínima de condemna a complir abans de poder optar a la revisió de la condemna “en el Dret comparat es fixa habitualment entre 15 i 25 anys”, i no en trenta-cinc.<sup>1563</sup> Cal tenir en compte, d'altra banda, que és improbable que la informació que puga donar una persona que fa trenta-cinc, o vint, o quinze, o deu anys que està tancada a la presó

---

<sup>1562</sup> Es modifiquen els articles 36, 76, 78, 92 i 572 del Codi penal.

<sup>1563</sup> En relació a la pena de cadena perpètua revisable en el Dret comparat, vid. DE LEÓN VILLALBA, F. J., “La pena privativa de libertad en el derecho comparado”, en DE LEÓN VILLALBA, F.J. (Coord.), *Derecho y prisiones hoy*, Universidad Castilla-La Mancha, Cuenca, 2003, pàgs. 6 i ss.

puga resultar transcendent i contribuir a la identificació, captura, processament i condemna d'altres persones relacionades amb l'activitat terrorista i, per tant, a impedir la comissió de delictes nous. L'exigència d'aquest requisit, a més que pot donar lloc a acusacions falses, en la pràctica impediria la possibilitat de revisió de la condemna i alliberament de les persones condemnades a la pena indicada. Tot i que també a Itàlia s'exigeix per als condemnats per determinats delictes que perquè se'ls concedisca la llibertat condicional hagen col·laborat amb la justícia, el qual ha estat declarat d'acord amb la Constitució per la Cort Constitucional, en la Sentència número 135 de 2003, en la legislació hi ha prevista una excepció a aquest requisit: que la col·laboració siga "impossible" o "inexigible".

La proposta del Ministre de Justícia espanyol va rebre moltes crítiques, tant per part de catedràtics i doctors en Dret, jutges, magistrats, etc., en general contraris a la cadena perpètua, com per part de plataformes ciutadanes sorgides precisament per a demanar que la pena indicada aparega prevista en el Codi penal, com ho són les plataformes "Todos somos Marta" o "Justicia para Ruth y José". Una part important de la ciutadania va declarar sentir-se decebuda amb el Ministre de Justícia per haver reduït l'àmbit d'aplicació de la cadena perpètua revisable a les persones condemnades per terrorisme, i en l'avantprojecte de Llei orgànica de reforma del Codi penal presentat en octubre de 2012 es preveu poder imposar la pena referida en cas d'assassinat de menors de setze anys o de persones especialment vulnerables, d'assassinat subsegüent a un delicte contra la llibertat sexual, d'assassinat comés al si d'una organització criminal, d'assassinats reiterats o comesos en sèrie, en cas d'homicidi del Cap de l'Estat, del seu hereu o del Cap d'Estat d'algun país estranger, i en els casos de genocidi o de crims de lesa humanitat. En qualsevol cas, aquesta no és l'única reforma introduïda en la regulació de la pena de presó revisable.

En l'avantprojecte de Llei orgànica de reforma del Codi penal d'octubre de 2012 s'amplia l'àmbit d'aplicació de la pena de presó perpètua revisable, però també es redueix, encara que sols en alguns casos, la part mínima de condemna a complir abans de poder ser classificat en tercer grau o d'optar a la revisió de la condemna, i es fa

constar a partir de quan es podrien obtenir permisos penitenciaris. Encara que no entenc perquè es més greu un atemptat terrorista amb víctimes mortals que un genocidi, per exemple, es diu que la concessió de permisos podrà efectuar-se una vegada complerts dotze anys de presó efectiva, en el cas que la condemna ho siga per un delicte del capítol VII del títol XXII del llibre II del Codi penal, i després de vuit anys en la resta dels casos; que la classificació en tercer grau podrà efectuar-se després d'haver complert vint anys els primers i quinze la resta, excepte quan la persona haja estat condemnada per dos o més delictes i un d'ells estiga castigat per la Llei amb pena de presó permanent revisable i la resta de penes imposades sumen més de cinc anys, ja que en aquest cas s'exigeix un mínim de divuit anys de presó, o vint-i-quatre si es tracta de delictes referents a organitzacions i grups terroristes i delictes de terrorisme del capítol VII del títol XXII del llibre II del Codi penal, o comesos al si d'organitzacions criminals, i quan dos o més dels delictes comesos estan castigats amb una pena presó permanent revisable s'exigeix haver complert un mínim de vint-i-dos anys, o trenta-dos si es tracta de delictes referents a organitzacions i grups terroristes i delictes de terrorisme del capítol VII del títol XXII del llibre II del Codi penal, o comesos al si d'organitzacions criminals; i que el tribunal acordarà<sup>1564</sup> la suspensió de l'execució de la condemna una vegada complerts vint-i-cinc anys de la condemna, tant si sobre la persona recau una única pena, de cadena perpètua, com si resulta condemnada per diversos delictes i un d'ells està castigat amb pena de presó permanent revisable i la resta de les penes imposades sumeixen total que excedisca de cinc anys, però en aquest segon cas el termini mínim de compliment és de vint-i-vuit anys si es tracta de delictes referents a organitzacions i grups terroristes i delictes de terrorisme del capítol VII del títol XXII del llibre II del Codi penal, o comeses en el si d'organitzacions criminals, i en cas que el subjecte haja estat condemnat per delictes diversos i dos o més d'ells estiguen castigats amb una de presó permanent revisable haurà de complir un mínim de trenta-dos, o trenta-cinc si es tracta de delictes referents a organitzacions i grups terroristes i delictes de terrorisme del capítol VII del títol XXII del llibre II o comeses en el si d'organitzacions

---

<sup>1564</sup> No es diu que el tribunal podrà acordar la suspensió de l'execució de la condemna sinó que l'acordarà, quan es donen determinats requisits.



criminals. A més d'aquest requisit temporal, per a poder suspendre la resta de l'execució de la condemna es requereix estar classificat en tercer grau i, que el tribunal, a la vista de la personalitat del penat, els seus antecedents, les circumstàncies del delicte o delictes comesos, la rellevància dels béns jurídics que podrien veure's afectats per una reiteració en el delicte, la seua conducta durant el compliment de la pena, les seues circumstàncies familiars i socials, i els efectes que calga esperar de la pròpia suspensió de l'execució i del compliment de les mesures imposades, pugua fonamentar, prèvia valoració dels informes d'evolució remesos pel centre penitenciari i per aquells especialistes que el tribunal determine, l'existència d'un pronòstic favorable de reinserció social. Si es tracta de delictes referents a organitzacions i grups terroristes i delictes de terrorisme caldrà que el penat mostre signes inequívocs d'haver abandonat les finalitats i els mitjans de l'activitat terrorista i que haja col·laborat activament amb les autoritats, bé per a impedir la producció d'altres delictes per part de l'organització o grup terrorista, bé per a atenuar els efectes del seu delicte, bé per a la identificació, captura i processament de responsables de delictes terroristes, per a obtenir proves o per a impedir l'actuació o el desenvolupament de les organitzacions o associacions a les quals haja pertangut o amb les quals haja col·laborat, la qual cosa podrà acreditar-se mitjançant una declaració expressa de repudi de les seues activitats delictives i d'abandó de la violència i una petició expressa de perdó a les víctimes del seu delicte, així com pels informes tècnics que acrediten que el pres està realment desvinculat de l'organització terrorista i de l'entorn i activitats d'associacions i col·lectius il·legals que l'envolten i la seua col·laboració amb les autoritats.<sup>1565</sup>

No són pocs els estudis que demostren que les penes privatives de llibertat superiors a quinze anys tenen efectes perjudicials i de vegades irreversibles en les persones que les pateixen —i la seua família— i, per tant, que cap pena d'aquesta classe hauria de superar aquella durada màxima, per respecte a la dignitat humana. Conscient d'açò, el Comitè de Ministres del Consell d'Europa en Resolució (76) 2, de 17 de febrer de 1976, recomanà als governs dels Estats membres, en

---

<sup>1565</sup> Es modifiquen els articles 36, 70, 78, 92, 136, 140, 485, 572, 605, 607 i 607 bis del Codi penal.

relació a la cadena perpètua, a més d'adaptar-la als mateixos principis que s'apliquen a les penes llargues, assegurar que la revisió de la pena s'efectue, si no abans, un cop complerts de vuit a catorze anys de presó.<sup>1566</sup> Tanmateix, i encara que, òbviament, no és el mateix haver de passar quinze anys en presó per a poder obtenir la llibertat que haver de passar-ne vint-i-cinc, i molt menys trenta o trenta-cinc, que si quinze anys ja en són molts trenta-cinc són una barbaritat, és probable que si el Tribunal Constitucional espanyol o el Tribunal Europeu de Drets Humans hagueren de pronunciar-s'hi dirien que atès que no es tanca la porta a la possibilitat de recuperar la llibertat i de reinserció social no es pot considerar que la pena de presó permanent revisable siga una pena inhumana i degradant, i el primer, a més, que la pena indicada tampoc és contrària a l'article 25.2 de la Constitució espanyola. No pensa el mateix, tanmateix, el Consell General del Poder Judicial.

Abans de publicar-se l'informe del Consell General del Poder Judicial sobre aquest últim avantprojecte tothom sabia, per unes declaracions en premsa del seu president, que aquest òrgan considerava contrari a l'article 25.2 de la Constitució la pena de cadena perpètua revisable allí prevista. En aquell moment jo ja havia redactat tot quant he afirmat fins ara i després de buscar altres arguments en contra de la cadena perpètua revisable havia arribat a la conclusió que encara que sembla molt complicat que aquesta pena, almenys tal com està prevista en l'avantprojecte de Llei orgànica de reforma del Codi penal,

---

<sup>1566</sup> El Consell d'Europa, en Resolució (73)5, sobre les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, adoptada el 19 de gener de 1973, també recorda que les penes de durada prolongada “tenen efectes sobre el presoner i els familiars al seu càrrec” i també recomana als governs dels estats membres, entre altres coses, que sols imposen penes de presó de durada prolongada si són necessàries per a la protecció de la societat, adopten mesures legislatives i administratives per a promoure un tractament adequat durant el compliment de la condemna, proporcionen en presó oportunitats de treball remunerat, promoguen l'educació i formació professional així com proporcionen un sistema adequat d'aquestes activitats, promoguen el sentit de la responsabilitat en els presos a través de la introducció progressiva de sistemes de participació en àries diverses, reforcen els contactes d'aquells amb el món exterior, concedisquen permisos com a part integral del programa de tractament, asseguruen que tan aviat com siga possible s'examinarà si procedeix la llibertat condicional o la concedisquen tan aviat hi haja pronòstic favorable de reinserció, i en relació a la pena de cadena perpètua, a més de quant s'ha dit, que la revisió es repetisca a intervals regulars.

sigui declarada inconstitucional per entrar en contradicció amb la reinserció social i el respecte a la dignitat humana, podria ser-ho per ser contrària al mandat de certesa inclòs en l'article 25.1 de la Constitució, perquè el límit màxim de durada queda absolutament indeterminat. Així ho va afirmar el Tribunal Constitucional en relació a una norma en què es preveia una pena de multa d'una quantitat en endavant, en la Sentència 129/2006, de 24 d'abril, i encara que açò ha estat afirmar a l'àmbit de les sancions administratives, entenc que és extensible a l'àmbit de les penes.<sup>1567</sup> Esperava amb expectació conèixer el contingut de l'informe del Consell General del Poder Judicial. Tenia expectatives de trobar arguments que poder incorporar a aquesta reflexió en contra de la pena en qüestió. No obstant haver passat hores intentant trobar altres arguments sòlids en contra de la pena indicada en base al mandat de reinserció no havia estat capaç de fer-ho, però pot ser sí havien pogut fer-ho els membres de la Comissió d'Estudis i Informes del Consell General del Poder Judicial. Llegit l'informe, els arguments donats no convencen.

El Consell General del Poder Judicial assegura, d'una banda, que no ha d'importar que el Tribunal Europeu de Drets Humans haja entès que la pena de presó perpètua revisable no és necessàriament contrària a l'article 3 Convenció Europea de Drets Humans, perquè en aquest article, el contingut del qual es reproduïx en l'article 15 de la Constitució espanyola, es proscriuen les penes i tractes inhumans o degradants, però res s'indica en relació a la reinserció social de les persones condemnades a privació de llibertat, com sí passa en l'article 25.2 de la Constitució espanyola<sup>1568</sup>. Se li pot criticar, tanmateix, que tot i ser cert que en l'article 3 de la Convenció Europea de Drets Humans no es fa referència a la reinserció social, segons el Tribunal Europeu de Drets Humans depèn de la possibilitat d'aquesta que la pena en qüestió tinga la consideració d'inhumana i degradant i, per tant, contrària a la dignitat.

---

<sup>1567</sup> Vid. CUERDA RIEZU, A., "Inconstitucionalidad de la prisión permanente revisable y de las penas muy largas de prisión", cit., pàg. 32.

<sup>1568</sup> Vid., Informe del Consell General del Poder Judicial sobre l'Avantprojecte de Reforma del Codi penal fet públic el passat 12 de desembre de 2012, pàgs. 37 a 40.

Cal tenir en compte, igualment, i d'altra banda, que en opinió del Consell General del Poder Judicial tampoc ha d'importar que el Tribunal Constitucional alemany, francès o italià s'hagen pronunciat en contra de la incompatibilitat de la cadena perpètua revisable amb la Constitució dels estats respectius perquè “cap de les Constitucions dels estats citats conté una clàusula íntegrament equiparable a l'establerta en l'incís primer de l'article 25.2”, ni tan sols la italiana. S'afirma que l'article 27.3 de la Constitució italiana “presenta una similitud notable amb el precepte de la Constitució espanyola abans invocat, ja que en tots dos es proclama que les penes estaran orientades a la reeducació del condemnat, no obstant això, l'indicat article 27 omet qualsevol referència a la reinserció com a finalitat orientadora de les penes, la qual cosa, com més endavant s'explicita, confereix al precepte de la nostra Carta Magna un matís la importància del qual no és menyspreable”.<sup>1569</sup>

Passa, però, que tot i ser cert que a excepció de la italiana i l'espanyola les Constitucions dels altres estats referits no fan referència expressa a la resocialització i que en el precepte de la Constitució italiana indicat es parla de reeducació però no de reinserció, com sí passa a l'espanyola, la Cort Constitucional italiana deixa molt clar que de l'article 27.3 de la Constitució es desprèn l'exigència de reinserció social, fins i tot hi ha vegades en què aquella empra de manera indistinta, sinònima, els termes reeducació i reinserció social o recuperació social i, a més, també ha condicionat la legitimitat de l'*ergastolo* a que es deixi una via oberta a la possibilitat de reinserció social de qui ha estat condemnat a aquesta pena i la llibertat condicional “permet la reinserció efectiva també de l'*ergastolano* al consorci civil”. Poden consultar-se en aquest sentit, per exemple, les Sentències 204 de 4 de juliol de 1974, 264 de 22 de novembre, o 274 de 27 de setembre de 1983. I juntament a aquestes pot consultar-se la Sentència 161 de 4 de juny de 1997, en la qual s'afirma que el caràcter perpetu de la pena d'*ergastolo* “no pot entendre's legítimament unit, d'acord amb els principis constitucionals, al tancament absolut de la possibilitat d'obtenir la

---

<sup>1569</sup> Vid., Informe del Consell General del Poder Judicial sobre l'avantprojecte de reforma del Codi penal fet públic el passat 12 de desembre de 2012, pàg. 37.

llibertat condicional. Mantenir aquest tancament en el nostre ordenament equivaldria, per al condemnat a la cadena perpètua, a excloure'l del circuit reeducatiu i açò està clarament en contrast amb l'article 27, paràgraf tercer, de la Constitució”.

El Consell General del Poder Judicial, a més de no tenir en compte que allò que determina que la pena de presó perpètua revisable siga o no compatible amb l'article 3 de la Convenció Europea de Drets Humans és, segons el Tribunal d'Estrasburg, precisament que garantisca la possibilitat de reinserció social, ni tampoc que la Cort Constitucional Italiana haja arribat a la mateixa conclusió en base a l'exigència que “la pena no pot consistir en tractaments contraris al sentit d'humanitat i ha de tendir a la reeducació del condemnat” continguda en l'article 27.3 de la Constitució italiana, s'equivoca quan assegura que “les penes privatives de llibertat de caràcter temporal no exclouen el reingrés del penat a l'entorn social, per molt extensa que siga la seua durada, excepte per la defunció d'aquest últim, ja que en el pitjor dels escenaris possibles, és a dir quan el penat no haguera obtingut beneficis que suposen un escurçament de la condemna, almenys obtindria la llibertat finalitzada la durada de la pena fixada en sentència, o dit amb altres paraules, es reinseriria en la societat una vegada liquidada la sanció imposada, la qual cosa no tindria lloc si la sanció imposada fóra la presó perpètua revisable”.<sup>1570</sup> A més que, com ja he comentat, no és correcte afirmar que la cadena perpètua revisable, tal com està prevista en l'avantprojecte criticat pel Consell General del Poder Judicial, excloga el reingrés del penat a la comunitat lliure, tampoc ho és dir que les penes fixes, per molt llargues que siguen, sempre i quan no ho siguen de per vida, garanteixen la reinserció social de les persones condemnades, principalment perquè les de durada molt llarga, fixes o no, causen a aquestes danys greus i de vegades irreversibles que si no impossibiliten almenys sí fan més complicada la seua reincorporació a la comunitat lliure en condicions de participació plena en la vida política, econòmica, cultural i social, que és allò que es pretén quan es parla de reinserció social de les persones condemnades a privació de llibertat, i no simplement que algun dia eixiran de la presó.

---

<sup>1570</sup> Informe del Consell General del Poder Judicial sobre l'avantprojecte de reforma del Codi penal fet públic el passat 12 de desembre de 2012, pàg. 46.

Tampoc entenc correcta la interpretació que l'òrgan indicat fa de l'article 25.2 de la Constitució, segons la qual aquest, a més d'imposar el deure de tenir en compte la finalitat de reeducació i reinserció, i precisament perquè les penes privatives de llibertat han d'estar orientades a la reinserció, obliga a que hagen d'estar subjectes a termini.<sup>1571</sup> Personalment, i com he avançat, crec que la indeterminació de la durada de la pena podria ser raó per a declarar la inconstitucionalitat de la pena en qüestió, però no perquè siga una exigència derivada del mandat d'orientar la pena a la reinserció social contingut en l'article 25.2 de la Constitució, sinó perquè incompleix el mandat de certesa inclòs en l'article 25.1 de la Constitució. En l'avantprojecte de Llei orgànica de reforma del Codi penal d'octubre de 2012 s'han introduït algunes modificacions, però no pel que fa a la pena de cadena perpètua revisable, i des del 23 de setembre de 2013 ja no es parla d'avantprojecte sinó de projecte. En aquesta data el Consell de Ministres va aprovar la seua remissió a les Corts Generals.

---

<sup>1571</sup> Vid., Informe del Consell General del Poder Judicial sobre l'avantprojecte de reforma del Codi penal fet públic el passat 12 de desembre de 2012, pàg. 46.

### CAPÍTOL III: EL CONCEPTE DE RESOCIALIZACIÓ

El macroconcepte resocialització, en el qual s'integren els de reeducació i reinserció social,<sup>1572</sup> ha estat i és objecte de, en paraules de Mapelli Caffarena, “un elenc quasi inesgotable d'interpretacions”,<sup>1573</sup> des de l'època clàssica fins els nostres dies, que no coincideixen ni en quin és o ha de ser l'objecte del procés resocialitzador, ni en els objectius concrets a assolir ni tampoc en els límits que mai no pot superar cap tipus d'intervenció, a més que darrere de cada interpretació hi ha una forma de concebre la persona, la societat i les relacions entre una i l'altra. No se sap amb exactitud què es vol afirmar quan es parla de resocialització. Com diu Muñoz Conde, és una paraula “que per tothom s'empra, i no sols entre els juristes, sense que ningú sàpiga molt bé què es vol dir amb allò”,<sup>1574</sup> o com diu García-Pablos: “tots l'emprem sense la deguda precisió: de vegades sense saber exactament el qual es vol afirmar i el qual, de fet, s'afirma”.<sup>1575</sup>

En aquest capítol intentaré clarificar el contingut i significat del terme resocialització. En primer lloc exposaré i comentaré les interpretacions doctrinals diverses que hi ha, principalment les

---

<sup>1572</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, cit., pàg. 32.

<sup>1573</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 3. En el mateix sentit, vid., per exemple: MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 7, 1979, pàg. 93; el mateix autor en “La prisión como problema: Resocialización versus Desocialización”, *Derecho Penal y Control Social*, reimpressió de la segona edició, Tercis, Bogotá, 2004, pag. 89; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàg. 21 i ss; en *Tratado de Criminología*, ob. cit, pàgs. 991 i 992; i del mateix autor “Sobre la función resocializadora o rehabilitadora de la pena”, en *Cuadernos de política criminal*, segona època, num. 100, 2010, pàgs. 78 i ss. BUENO ARÚS, “A propósito de la resocialización del delincuente”, *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 25, 1985, pàgs. 61 y ss. BERGALLI, R., en la Introducció a RIVERA BEIRAS, I., (Coord.), *Cárcel y Derechos Humanos. Un enfoque relativo a la defensa de los derechos fundamentales de los reclusos*, Bosch, Barcelona, 1992.

<sup>1574</sup> MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, cit., pàg. 93.

<sup>1575</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, *Estudios penales*, ob. cit., pàg 21.

preocupades per la resocialització de la persona que ha delinquit però també aquelles altres que entenen que és o bé la societat que castiga o bé la presó la qual ha d'ocupar el centre neuràlgic de la problemàtica resocialitzadora. En segon lloc, indicaré quin és el concepte de resocialització recollit en la normativa internacional, europea i espanyola. I finalment fonamentaré una resposta personal, explicaré què entenc jo per reeducació i reinserció social de les persones condemnades a pena privativa de llibertat. I tot perquè, tal com diu García-Pablos, “si bé la imprecisió categorial deliberada d'aquells ha permès que es convertisquen en ‘lemes’, ‘banderes’ —tòpics, també— de la política criminal moderna, un debat científic-teòric seré i constructiu no ha de carregar amb tals mancances definitòries, que el llastren i condicionen”<sup>1576</sup>.

Per a sistematitzar l'anàlisi de les interpretacions diverses de la resocialització de la persona que ha delinquit les he agrupat en funció de l'objectiu principal recercat, que pot ser un dels següents: 1) esmena i correcció moral; 2) adequació del comportament extern a la legalitat penal; 3) autodeterminació o emancipació; 4) socialització, responsabilització, participació social; 5) desenvolupament de les habilitats cognitives. D'altra banda, entre les teories preocupades per resocialitzar la societat exposaré algunes teories psicoanalítiques i es veurà què s'ha dit des del marxisme. I en tercer lloc, entre les teories preocupades per resocialitzar la presó comentaré les de Mapelli Caffarena, Baratta i Muñoz Conde. A més, juntament a l'explicació de les formulacions teòriques diferents indicaré una sèrie de crítiques formulades en contra d'aquestes.

---

<sup>1576</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., “Sobre la función resocializadora o rehabilitadora de la pena”, cit., pàg. 78. En relació a l'afirmació que la imprecisió del terme resocialització ha contribuït al seu èxit, també ho han dit: el mateix autor en *Estudios penales*, Bosch, Barcelona, 1984, pàg. 21 i 22; i també MUÑOZ CONDE, F., en “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, cit., pàgs. 92 i 93, i en “La prisión como problema: Resocialización versus Desocialización”, cit., pàg. 89; BERGALLI, R., en la Introducció a RIVERA BEIRAS, I., (Coord.), *Cárcel y Derechos Humanos. Un enfoque relativo a la defensa de los derechos fundamentales de los reclusos*, Bosch, Barcelona, 1992. L'autor parla de conceptes desfasats que provoquen que es caiga en discursos autoalimentadors de practiques penitenciàries negatives.



# 1. Teories preocupades en la resocialització de la persona que ha delinquit

## 1.1. Esmena i correcció moral

### 1.1.1. Formulacions teòriques

Els clàssics grecs, possiblement els primers en escriure sobre aquesta finalitat de la pena, li donaven a la resocialització un enfocament pedagògic i parlaven de corregir, millorar o curar l'ànima de les persones que han delinquit. Ja Plató parlava de la pena com a “cura d'ànimes” que té per missió fer millor el culpable,<sup>1577</sup> i també ho va fer Sèneca, segons el qual “corregim per mitjà de les penes del cos i de l'esperit els caràcters viciats”, amb el propòsit que el culpable compregua “l'horror del vici i el valor de la virtut”.<sup>1578</sup> Es pretenia, llavors, no sols la transformació externa sinó també interna dels reus.

Una idea molt semblant a aquesta serà defensada en època medieval i moderna pels escolàstics. També Tomás de Aquino entenia que “les penes d'aquesta vida són medicinals”<sup>1579</sup> i que “en tant que són medicinals o serveixen per a l'esmena de la persona que pecca, o per al bé de la república, la tranquil·litat de la qual es procura pel càstig d'aquells que pequen”,<sup>1580</sup> i en termes pareguts es va pronunciar Alfonso de Castro,<sup>1581</sup> així com molts canonistes posteriors.

La finalitat correccional de la pena també serà defensada per alguns il·lustrats, entre els quals hi ha Howard, el pensament del qual s'apropa al dels escolàstics en el sentit que també busca l'esmena i regeneració moral de les persones condemnades per algun delictes. A aquest anglès també li va preocupar la correcció dels reus en un sentit laboral, convertir a aquelles en persones treballadores i útils per a la

---

<sup>1577</sup> Vid. PLATÓN, “Gorgias”, en *Obras completas de Platón*, tom. 5, Medina y Navarro, Madrid, 1981, pàgs. 119 i ss.; *Las Leyes*, ob. cit., llibre XX.

<sup>1578</sup> SÉNECA, *De ira*, ob. cit., Llibres I, XIV, XV i XVI.

<sup>1579</sup> DE AQUINO, T., *Summa Theologica*, Lambert Palmart, València, 1477, secció II de la part II, 39, 4a.

<sup>1580</sup> DE AQUINO, T., *Summa Theologica*, ob. cit., secció II de la part II, 33, 7a.

<sup>1581</sup> Vid. DE CASTRO, A., *De poteste legis poenalis*, Salamanca, 1550.

societat, però sobretot aspirava a la seua correcció moral, tasca aquesta que correria a càrrec dels capellans, els quals, a més d'oficiar en públic, també havien de conversar amb les persones condemnades, intentar convèncer-les de la conveniència del càstig, el qual es duia a terme pel seu propi bé, i ensenyar-los la misericòrdia divina revelada a l'Evangelí, encara que també amonestar quan calia i exhortar els irreflexius i desconsiderats. Howard pertanyia a l'Església Congregacionista i, a més que el seu pensament estava molt influenciat per la religiositat, va concebre la tasca filantròpica com un servei a Déu.<sup>1582</sup> Altre il·lustrat preocupat per la correcció interior dels penats va ser Lardizábal, també ell creia que se'ls ha de fer millors, que s'ha de procurar la seua esmena. Ell entenia que la pena ha d'aspirar a la seguretat dels ciutadans i a la salut de la nació i afirmava que, precisament per aquesta raó, cal buscar “la correcció del delinqüent, per a fer-lo millor, si pot ser, i perquè no torne a perjudicar a la societat”, tot afegint que la finalitat d'esmena “mai no l'ha de perdre de vista el legislador en l'establiment de les penes”.<sup>1583</sup>

Tot avançant en el temps, ben entrada la segona meitat del segle XIX, seran els correccionalistes aquells que defensaran aquesta forma d'entendre la resocialització dels condemnats. També Roeder aspirava a aconseguir l'esmena o canvi intern de l'ànim o voluntat injusta de la persona que ha delinquit, perquè d'aquesta manera recupere la capacitat de fer un ús correcte de la llibertat exterior. La “voluntat mala i egoista”, deia l'alemany, “ha de ser l'objectiu vertader de la reacció juridicopenal”; aquesta “voluntat immoral ha de ser extirpada d'arrel, segon la sua classe i grau, substituïnt-la amb la voluntat moral, el voler just, el desig just”. Roeder plantejava la necessitat d'una “posteducació dels individus abandonats, completament incultes o submisos en la corrupció de costums i en la barbàrie, mitjançant un influx benfactor sobre el fonament intern o origen de la seua injustícia, açò és, sobre l'error del judici i del sentiment, i, per conseqüent, de la voluntat sobre el Dret”. Allò que pretenia era, en definitiva, la

---

<sup>1582</sup> Vid. HOWARD, J., *El estado de las prisiones en Inglaterra y Gales*, traducció de l'anglès al castellà de José Esteban Calderón, Fondo de Cultura Económica, México, 2003, pàgs. 190 i ss.

<sup>1583</sup> LARDIZÁBAL Y URIBE, M., *Discurso sobre las penas*, Comares, Granada, 1997, pàgs. 46 i 47.

“rehabilitació interior per a la llibertat exterior plena i la seua tornada mitjançant tal requisit a la societat civil”. Deia, en qualsevol cas, que si no podria aconseguir-se la finalitat proposada, almenys s’obtindria la inclinació i disposició de la voluntat a favor de la legalitat exterior.<sup>1584</sup>

En un sentit molt semblant es va pronunciar Arenal, la qual, després d’explicar que “corregir-se és millorar la conducta, i esmenar-se és millorar de pensament, de desitjos, variar les causes de les al·lèrgies i dels dolors; canviar, en fi, el mode de ser moral”, i després de dir que la “correcció correspon a allò que s’ha anomenat honradesa legal; l’esmena a la virtut, a l’honradesa vertadera, a la moralitat”, assegurava que es “corregeix qui s’equivoca perquè s’esmene”, encara que també advertia que “sense el concurs de la seua voluntat no s’esmenarà [...] es comprèn que un home es corregisca per raó, per càlcul, sense penedir-se, però no pot haver esmena sense penediment”.<sup>1585</sup> La gallega deia rebutjar a adoctrinar a les persones preses, perquè “el pres que es manipula com a cosa a la presó no serà persona en llibertat”, però no obstant això, i encara que afirmava que esmenar “no significa transformar la persona, sinó tornar a ser la persona que era abans de delinquir, però enfortida i escarmentada”,<sup>1586</sup> la veritat és que, igual que Roeder, no es conforma amb fomentar el respecte extern per la legalitat, amb una correcció a mitges.

Al començament del segle XX també Dorado Montero diferenciarà entre correcció externa o civil i interna o moral, sense rebutjar a cap de les dues. Encara que el de Salamanca destacava la importància d’atacar els factors patològics de la persona que la duen a delinquir, parlava de la correcció dels penats com a procés pedagògic, com a transformació educativa,<sup>1587</sup> i no li preocupava reconèixer que la resocialització així entesa implica inculcar no sols un fer sinó també

---

<sup>1584</sup> ROEDER, C.D., *Estudios sobre Derecho penal y sistemas penitenciarios: fundamento jurídico de la pena correccional*, ob. cit., pàgs. 153, 154, 157 i 160 a 163.

<sup>1585</sup> ARENAL, C., *Estudios penitenciarios*, ob. cit., pàg. 106 i 107.

<sup>1586</sup> ARENAL, C., *El visitador del preso*, ob. cit., pàg. 63 i ss.

<sup>1587</sup> Vid. DORADO MONTERO, P., *El Derecho protector de los criminales*. ob. cit., vol. I, pàgs. 25, 89 i ss, 131 i ss, 163 i ss, 176 i ss, 226 i ss, 323 i ss, 379 i ss i, en general, al llarg de l’obra. També al vol. II, pàgs. 7 i ss. i 126 i ss.

un voler, adoctrinar en definitiva. Segons ell, allò que ara i sempre s'ha pretès aconseguir amb la pena no és altra cosa que “posar a to amb els nostres desitjos i els actes dels altres que viuen prop de nosaltres i formen part del nostre grup; fer que vulguen i obren com nosaltres apetim; guanyar la seua confiança, la qual ens dóna una tranquil·litat que d'altra manera ens mancaria, i la seua manca és una molèstia molt forta per a la nostra prosperitat i la dels nostres”. I tot partint d'açò deia: “on buscar la base d'aquella confiança, millor que a l'esperit de l'home, al seu interior, a la seua voluntat? Amos d'aquesta, la resta ve per afegidura; l'home sencer és nostre i queda convertit en el nostre instrument, en el nostre auxiliar, en el nostre amic i col·laborador”.<sup>1588</sup>

També en ple segle XX, més concretament l'any 1933, Franke va afirmar que “la moralitat i no sols la legalitat és la finalitat de tota pedagogia criminal”,<sup>1589</sup> i quasi trenta anys després la mateixa idea serà defensada per Hellmer i Peters, representants de la Pedagogia Criminal en la seua concepció clàssica. Tots dos propugnaven un programa moralitzador com a base de tot intent resocialitzador; tant l'un com l'altre entenien la resocialització com un procés pedagògic dirigit a la personalitat total de l'autor, i no a una part d'aquesta ni a un comportament aïllat, com procés d'aprenentatge i interiorització de valors.<sup>1590</sup> Per la mateixa època, aquest cop a Itàlia, defendran la

---

<sup>1588</sup> DORADO MONTERO, P., *El Derecho protector de los criminales*, ob. cit., vol. I, pàg. 176.

<sup>1589</sup> Cita continguda en MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 18.

<sup>1590</sup> Vid. HELLMER, J., *Kriminalpädagogik: Eine Einführung in ihre Probleme*, Duncker & Humblot, Berlín, 1959; i *Strafe und Erziehung*, Duncker & Humblot, Berlín, 1957; PETERS, K., *Grundprobleme der Kriminalpädagogik*, Walter de Gruyter, Berlín, 1960; del mateix autor, “Grundsätzliches über Erziehung und Strafe”, en *Kriminologie und Vollzug der Freiheitsstrafe*, Wüntenberger, 1961; del mateix autor “Die ethischen Voraussetzungen des Resozialisierungs und Erziehungsvollzuges”, en *Festschrift für E. Heinitz*, núm. 70, 1972; Vid., també, en relació al pensament de Peters: GARCÍA PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàgs. 18, 19, 44 i 45; i MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 16 i 17.

reeduació com a correcció moral Bettiol,<sup>1591</sup> Petrocelli<sup>1592</sup> i Dell'Andro,<sup>1593</sup> per exemple.

Cal tenir en compte, igualment, que tot i que Marx i Engels van criticar la resocialització entesa en el sentit de correcció religiosa en un passatge de la Sagrada Família,<sup>1594</sup> i que uns altres marxistes o neomarxistes han criticat la resocialització recercada pels estats no socialistes, no ja per voler adoctrinar en el cristianisme sinó per considerar-la un engany amb el qual es pretén la defensa de l'estatus quo i la imposició al subjecte dels valors de la societat burgesa,<sup>1595</sup> en les democràcies populars, en canvi, defendran, en paraules de García-Pablos de Molina, un “sí entusiasta a la resocialització [...] precisament en nom de l'humanisme socialista i la unitat necessària del Dret i la Moral socialistes”,<sup>1596</sup> sense conformar-se tampoc ells amb un canvi únicament extern de la persona condemnada, tot

---

<sup>1591</sup> Vid. BETTIOL, G., *Sulla rieducazione del condannato*, ob. cit., pàg. 641; *Diritto penale*, ob. cit., pàgs. 754 i ss.

<sup>1592</sup> Vid. PETROCELLI, B., *La funzione della pena*, in *Saggi di diritto penale*, Cedam, Padova, 1952, pàg. 345.

<sup>1593</sup> Vid. DELL'ANDRO R., *Aspetti giuridici della pena carceraria*, in *Dibattito sul tema “Crisi e avvenire della pena carceraria”*, A. Giuffrè, Milano, 1964 pàg. 32.

<sup>1594</sup> En el passatge referit Marx i Engels comentaven el cas d'un mestre d'escola a qui havien condemnat a correcció, tot afirmant el següent: “Vol ensenyar-li a rogar. Vol transformar aquest bandit de força hercúlia en un monge que no tindrà mes ocupació que la plegària. En comparació amb aquesta crueltat cristiana, quant més humana és la teoria ordinària de les penes que es conforma amb tallar-li el cap a l'home a qui vol aniquilar!”; o que: “Les quatre colònies agrícoles holandeses, la colònia penitenciària de Ostvvald a Alsàcia, són experimentacions veritablement humanes si les comparem al suplici del mestre d'escola”, a qui volen fer “perdre tota independència humana”, a qui, “rebaixant-lo al rang d'un bull-dog”, se li “mata la personalitat”. MARX, K. – ENGELS, F., *La Sagrada Família*, traducció de Pedro Scaron, Editorial Crítica, Barcelona, 1978, en capítol VIII: La vida terrestre i la transfiguració de la crítica, o la crítica sota els trets de Rodolfo, príncep de Gerolstein, apartat tercer: Revelació dels misteris dels dret, subapartat a): El mestre d'escola o la nova teoria del càstig. El misteri revelat del sistema cel·lular. Misteris medicinals.

<sup>1595</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm.7, 1979, pàgs. 91 i ss. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 42 i ss.

<sup>1596</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàg 19 i 53; i del mateix autor, *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàg. 998.

recercant, per tant, com la resta d'autors citats fins el moment, una transformació total d'aquella. Almenys durant els primers moments després de la revolució cal –deien– desenvolupar una tasca de control i educació dirigida als elements de la burgesia que encara subsisteixen i que tracten de subvertir l'ordre socialista, i a alguns elements de la classe treballadora que no s'adapten a les condicions socioeconòmiques noves. Des d'aquest punt de vista, per tant, la resocialització no es limitarà al comportament extern del subjecte sinó que haurà d'exigir un canvi d'actitud interna en el sentit de la moral socialista. Allò que es pretén és senzillament i clara un adoctrinament ideològic.

Aquest plantejament serà defensat per autors com Stiller, tot partint, a més, de la idea que una de les funcions del Dret és educar els ciutadans en l'esperit del socialisme i que sols la societat socialista està capacitada per a oferir una educació com harmònica, digna i en llibertat.<sup>1597</sup> I aquesta també va ser la postura oficial mantinguda a la República Democràtica Alemanya. Es deia que la pena privativa de la llibertat “pel seu propi contingut ha d'anar dirigida, també, a l'educació de l'infractor, educació que si bé es du a terme sota condicions especials, s'insereix òbviament en el procés d'educació social i aplanar al condemnat el camí per al retorn a la vida social. Com tota activitat estatal, la dels òrgans de l'Administració de Justícia, ha de servir per a recercar el camí de la lluita conscient per a la victòria del socialisme [...]. La necessitat d'un programa resocialitzador màxim troba el seu fonament en la llei, en el dret del penat a la reinserció i en l'obligació moral que tenen els òrgans de l'Estat i la societat, com a expressió de la concepció marxista leninista del món.”<sup>1598</sup>

---

<sup>1597</sup> Vid. STILLER, G., “Grundfragen der erzieherischen Wirksamkeit des sozialistischen Rechts beider Gestaltung des entwickelten gesellschaftlichen Systems in der DDP”, en *Staat und Recht*, 1969, pàgs. 1437 i ss.

<sup>1598</sup> Vid., *Weideringliederung aus der Strafhaft entlassener Personen in das gesellschaftliche Leben. Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik*, on es recull i comenta la declaració del President de la República Democràtica Alemanya davant la Volkshammer de data de 4 d'octubre de 1960, pàgs. 11 i ss, citat per GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, *Estudios penales*, ob. cit., pàg. 53 i 54.

Cal advertir que també el franquisme va entendre que l'activitat dels òrgans de l'Administració de Justícia havia de servir no ja, i òbviamment, per a recercar el camí de la lluita conscient per a la victòria del socialisme, però sí del nacionalcatolicisme. La meta a assolir era la redempció del condemnat per a la dictadura.<sup>1599</sup> El mateix Franco, l'any 1939, després d'afirmar que “hay en el caso presente de España dos tipos de delincuentes: los que llamaríamos criminales empedernidos, sin posible redención dentro del orden humano; y los capaces de sincero arrepentimiento, los redimibles, los adaptables a la vida social del patriotismo”, va indicar en relació a aquests últims que “un día al cabo del tiempo, podrán volver a su patria y nosotros los acogeremos, porque antes estaremos seguros de que recibimos a españoles resueltamente adscritos a la tarea nacional”<sup>1600</sup>. Aquesta concepció de la resocialització serà també defensada per una sèrie d'autors que van posar la seua intel·ligència al servei del règim, com és el cas de del Rosal, el qual explicava que “passa el Dret penal de ser un mer Dret de protecció i defensa i de tutela simplement, a convertir-se en un Dret que activament reobra sobre les consciències dels components d'una comunitat política nova, essent la pena un dels mitjans més eficaços i actius en l'obra d'educació eticopolítica dels homes en virtut de la concepció de l'Estat actual. Per això diguérem en una ocasió que una de les missions consistia en aquesta: ha d'exigir i assegurar la pena, l'educació eticojurídica de tots els membres de la comunitat política, dins de l'exigència historicosocial d'ella”.<sup>1601</sup>

### 1.1.2. Crítiques

En contra d'aquesta forma d'entendre la resocialització, com a correcció no sols externa sinó també, i sobretot, interna, es pot dir, en primer lloc, que no respecta la separació, necessària, entre Dret i Moral. Compartisc la crítica formulada per Cattaneo, que entén que d'acceptar el concepte de reeducació tal com l'entenen els autos fins ara referits s'estaria donant un pas endarrere en el procés de

---

<sup>1599</sup> Vid. ROLDAN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàg. 184 i 185.

<sup>1600</sup> FRANCO, F., discurs recollit en *El Diario Vasco*, 1 de gener de 1939.

<sup>1601</sup> DEL ROSAL, J., *Política Criminal*, Bosch, Barcelona, 1944, pàg. 102.

secularització del Dret penal començat pel iusnaturalisme modern i l'il·luminisme.<sup>1602</sup>

Cal tenir en compte, igualment, que, tal com afirma García-Pablos, “tota aproximació del Dret a la Moral es tradueix, a sovint, en fórmules de rigor extrem, perquè sol subjaure en aquella una no confessada tendència a la possessió absoluta de la persona, a la conquesta de la seua ment”. Explica l'autor que “els programes resocialitzadors màxims no responen, doncs, a la idea d'autodeterminació, sinó a la d'imposició, per més que apel·len a objectius altruistes i tutelars. La pena assumeix els mateixos objectius impropis i autoritaris d'adoctrinament ideològic, de manipulació de l'individu a costa del sacrifici de la seua llibertat personal i altres drets fonamentals: impliquen, per tant, una intromissió abusiva i il·legítima per part de l'Estat”.<sup>1603</sup> L'autor afirma igualment, i amb raó, que “l'experiència històrica ha demostrat que els ideals resocialitzadors són proclius a l'abús, a la manipulació política. Que, de fet, sempre sol ser el contrincant o l'adversari polític el necessitat de correcció, de reforma, de resocialització”<sup>1604</sup>. En un sentit semblant s'ha pronunciat, per exemple, Muñoz Conde, el qual, també nega “tota legitimitat per a imposar creences i conviccions internes [...] pretenent obligar a altres a acceptar-les, ja que per damunt de qualsevol altre valor està sempre el respecte a la llibertat de professar qualsevol creença o ideologia”, i assegurar que la “resocialització entesa en aquest àmbit moral conduiria a la més absurda i perillosa manipulació de la consciència individual”.<sup>1605</sup> Així ho entén, entre altres, Mapelli Caffarena. Ell subratlla que amb una tal concepció de les metes de la pena “La

---

<sup>1602</sup> Vid. CATTANEO, *Pena, diritto e dignità umana. Saggio sulla filosofia del diritto penale*, G. Giappichelli, Torino, 1990, pàg. 172.

<sup>1603</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàg. 996. Vid., també, en el mateix sentit, GARCIA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàgs. 42, 43, 45 i 46; i el mateix autor en *Derecho penal. Introducción*, Servicio Publicaciones Facultad Derecho Universidad Complutense Madrid, Madrid, 2000, pàg. 160.

<sup>1604</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàg. 60. Vid., també, del mateix autor, *Introducción al Derecho penal*, ob. cit., vol. I, pàgs. 290 i 296.

<sup>1605</sup> MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, ob. cit., pàg. 94.



llibertat individual i la capacitat de determinació de l'home es veuen mediatitzades”.<sup>1606</sup>

Alguns dels defensors de la resocialització entesa com a correcció moral de la persona van intentar defensar-se d'aquesta crítica. Peters, per exemple, va afirmar que els valors que es pretén que aprenga i interioritze qui ha delinquit són valors que es perceben i accepten com a tals per la societat i l'individu i que l'educació no és limitació de la llibertat sinó orientació cap a ella —i ho mantenia tanmateix defensar, entre altres coses, la necessitat de reforçar les idees d'ordre i autoritat. L'educació, deia l'autor, té per finalitat garantir a la persona les seues pròpies capacitats i ajudar-la perquè pugua desenvolupar allò que posseeix com a valors i possibilitats personals.<sup>1607</sup> Aquesta resposta, òbviament, no satisfà. Com diu Mapelli, aquesta forma d'entendre l'educació “crea dubtes seriosos sobre la seua capacitat per a evitar que el procés resocialitzador es convertisca en un mitjà de manipulació en mans de l'Estat.”<sup>1608</sup>

Per no viure en una societat hermètica i monolítica, per ser la nostra una societat democràtica i pluralista, no tindrien cabuda els programes resocialitzadors màxims, perquè en una societat com aquesta, i tal com indica García-Pablos de Molina, “coexisteixen una pluralitat de conjunts normatius, de vegades fins i tot contradictoris, i els conflictes inevitables”.<sup>1609</sup> Com diu Muñoz Conde, la resocialització entesa com a correcció moral “sempre deixaria sense resoldre la qüestió de quin dels sistemes morals vigents a la societat han de prendre's com a sistema de referència al qual haja d'adaptar-se l'individu, llevat que es tinga per coneguda la resposta en el sentit que és obvi que la

---

<sup>1606</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 14.

<sup>1607</sup> Vid. PETERS, K., “Grundsätzliches über Erziehung und Strafe”, en WÜRTEMBERGER, Th. (Ed.), *Kriminologie und Vollzug der Freiheitsstrafe*, Ferdinand Enke, Stuttgart, 1961, pàgs. 67 i 68.

<sup>1608</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 18. La mateixa crítica s'ha fet contra la tesi de Welzel sobre la funció del Dret penal. En tal sentit, vid., MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 22.

<sup>1609</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàg. 45. Vid., també, les pàgs. 61 i 89.

resocialització ha de referir-se al sistema de valors de la classe dominant. En tot cas, sembla evident que una resocialització moral del delinqüent no pot dur-se a terme sense lesionar greument els fonaments d'una societat pluralista i democràtica".<sup>1610</sup> I en un sentit semblant s'han pronunciat, entre altres, Nass,<sup>1611</sup> Blau,<sup>1612</sup> Eser,<sup>1613</sup> Haffke,<sup>1614</sup> Dolcini,<sup>1615</sup> Grosso,<sup>1616</sup> Vassalli,<sup>1617</sup> Bacigalupo,<sup>1618</sup> Vives Antón,<sup>1619</sup> González Rus,<sup>1620</sup> de Toledo y Ubieta,<sup>1621</sup> Lamarca Pérez,<sup>1622</sup> de la Cuesta Arzamendi,<sup>1623</sup> Peña Roldán,<sup>1624</sup> Tamarit Sumalla, García Albero, Rodríguez Puerta i Sapena Grau.<sup>1625</sup>

---

<sup>1610</sup> MUÑOZ CONDE, F., "La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito", ob. cit., pàg. 94.

<sup>1611</sup> Vid. NASS, G. *Der Mensch und die Kriminalität*, vol. III, *Kriminalpädagogik, Behandlung und Resozialisierung des Rechtsverbrechers*, Carl Heymanns, Köln, 1968.

<sup>1612</sup> Vid. BLAU, G., "Aufgaben und Grenzen der Kriminalpädagogik", en *Erziehung zur Freiheit durch Freiheitsentzug, Internationales Problem des Strafvollzugs an jungen Menschen*, Hermann Luchterhand, Berlín, 1969, pàgs. 385 a 392; i del mateix autor "Kustodiale und antikustodiale Tendenzen in der amerikanischen Kriminalpolitik", en *Goldammers Archiv*, 1976, pàgs. 33 i 35.

<sup>1613</sup> Vid. ESER, A., "Resozialisierung in der Krise? Gedanken zum Sozialisationsziel des Strafvollzugs", en *Einheit und Vielfalt des Strafrechts: Festschrift für Karl Peters*, núm. 70, 1974, pàg. 512.

<sup>1614</sup> Vid. HAFFKE, B., "Über den Widerspruch von Therapie und Herrschaft, exemplifiziert an grundlegenden Bestimmungen des neuen Strafvollzugsgesetzes", en *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, vol. 88, núm. 3, 1976, pàg. 607 i ss.

<sup>1615</sup> Vid. DOLCINI, "La rieducazione del condannato tra mito e realtà", en *Rivista italiana di diritto e procedura penale*, 1979, pàg. 472.

<sup>1616</sup> GROSSO, C. F., "Funzione rieducativa della pena e pene pecuniarie", cit., pàg. 782.

<sup>1617</sup> Vid. VASSALLI, G., "Il dibattito sulla rieducazione (In margine ad alcuni recenti convegni)", cit., pàg. 466.

<sup>1618</sup> Vid. BACIGALUPO, E., "Significación y perspectivas de la oposición 'Derecho Penal-Política Criminal'", en *Révue Internationale de Droit Pénal*, 1977, pàgs. 24 i 25.

<sup>1619</sup> Vid. VIVES ANTÓN, T.S., "Introducción, Estado de Derecho y Derecho penal", en COBO DEL ROSAL, M. (Dir.), *Comentarios a la Legislación Penal*, vol. I, *Derecho penal y Constitución*, ob. cit., pàg. 46.

<sup>1620</sup> Vid. GONZÁLEZ RUS, J.J., "Teoría de la pena y Constitución", cit., pàgs. 275 i 276.

<sup>1621</sup> Vid. OCTAVIO DE TOLEDO Y UBIETO, E., *Sobre el concepto del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 215.

<sup>1622</sup> Vid. LAMARCA PÉREZ C., "Régimen penitenciario y derechos fundamentales", cit., pàg. 218. L'autora afirma que "en una societat pluralista i

Relacionat amb l'anterior val a dir, igualment, que una societat pluralista i democràtica com la nostra no pot oferir a l'individu un model unitari i definit de pautes de conducta, perquè aquella no les té. Com diu García-Pablos de Molina: "La resocialització exigeix un model de referència, compacte, definit, cap al qual ha d'apropar-se o identificar-se (als programes màxims) l'individu. I la societat actual no pot oferir tal model, perquè el caos de concepcions, d'ideologies, d'estils trenquen qualsevol imatge unitària i congruent d'aquella. Aleshores, si manca aquesta base, difícil és traçar un objectiu també comú<sup>1626</sup>". Així ho va reconèixer el mateix Peters, un dels defensors principals de la resocialització, que la concebia, com se sap, com a educació en la moralitat. Va afirmar que "tal vegada la irrupció definitiva del pensament resocialitzador ha arribat en un temps en què es produeixen canvis ètics i espirituals, pel qual ja no és possible una resocialització per manca de fonaments sòlids. S'ha guanyat la batalla, però s'ha perdut la guerra".<sup>1627</sup>

---

democràtica no existeix un punt únic de referència ètic o moral sinó que, com senyala el Tribunal Constitucional, el nostre text fonamental 'és un marc de coincidències suficientment ampli' on caben múltiples opcions polítiques, però també innumerables concepcions del bé o de la virtut". El Tribunal Constitucional realitza l'afirmació reproduïda per aquesta en la Sentència de 8 d'abril de 1981, fonament jurídic 7.

<sup>1623</sup> Vid. DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., "La resocialización: objetivo de la intervención penitenciaria", *Papers d'Estudis i Formació*, núm.12, diciembre 1993, pàg. 9 a 21. Aquest treball está disponible online en: <http://goo.gl/bqJkqk>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

<sup>1624</sup> Vid. PEÑA ROLDÁN, L., "Resocialización. Un problema de todos", en *Anales de Derecho, Universidad de Murcia*, núm, 14, 1996, pàg. 488.

<sup>1625</sup> Vid. TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 47.

<sup>1626</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàg. 45. Vid., també, en relació a la manca d'una imatge unitària de la societat i dels models i finalitats recercades: MUÑOZ CONDE, F., "Resocialización y tratamiento del delincuente en los establecimientos penitenciarios españoles", en *La Reforma Penal*, Ed. Instituto Alemán, Madrid, 1982, pàgs. 108 i 109.

<sup>1627</sup> PETERS, K., "Die ethischen Voraussetzungen des Resozialisierungs und Erziehungsvollzuges", cit., pàg. 501.

També pot dir-se, i així ho fan Muñoz Conde<sup>1628</sup> i García-Pablos de Molina,<sup>1629</sup> que la majoria dels partidaris del plantejament ací criticat obliden que la resocialització no pot ser traçada unilateralment des de la societat –així com tampoc des de l’individu–, sinó que implica un procés recíproc d’interacció entre la societat i l’individu; i que, com adverteixen Noll,<sup>1630</sup> Mapelli Caffarena,<sup>1631</sup> Luzón Peña<sup>1632</sup> i Álvarez García,<sup>1633</sup> s’ha demostrat que no sempre són les persones amb les quals s’assagen els plans de regeneració moral aquelles que assoleixen la meta de no reincidència.

## **1.2. Adequació del comportament extern a la legalitat penal**

### **1.2.1. Formulacions teòriques**

Sota aquest enfocament resocialitzar significaria fer que la persona que ha delinquit accepti respectar la legalitat penal, amb la finalitat que en el futur hi haja una correspondència entre legalitat penal i conducta externa d’aquella, açò és, que s’abstinga de delinquir, concepció aquesta que, com diu Muñoz Conde, és conseqüent amb l’estructura funcional del sistema sancionador penal. Si la norma penal conté una sèrie d’expectatives de conducta legalment determinades, i la seua frustració possibilita, sota certes condicions, l’aplicació d’una pena, és coherent que es diga que la finalitat de l’execució d’aquesta pena és el restabliment en el delinqüent del respecte per eixes normes, fent-li correspondre en el futur a les expectatives en elles contingudes, evitant així la comissió de nous delictes. A més que res pot objectar-se a la imposició coactiva de tal respecte per la legalitat penal, perquè les

---

<sup>1628</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, cit., pàg. 94.

<sup>1629</sup> Vid. GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàgs. 45 i 89.

<sup>1630</sup> Vid. NOLL, P., “Strafe ohne metaphysik”, en VVAA *Misslingt die strafrechtsreform*, Luchterland, Berlin, 1969, pàgs. 48 i ss.

<sup>1631</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 60.

<sup>1632</sup> Vid. LUZÓN PEÑA, D., *Medición de la pena y sustitutivos penales*, ob. cit., pàg. 54.

<sup>1633</sup> Vid. ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 62 i 63, nota 144.

normes jurídiques, a diferència de les morals, poden imposar-se coactivament.<sup>1634</sup>

Aquest va ser el concepte de la reeducació que a finals del segle XVIII va defensar Grolman, segons el qual l'esmena res té a veure amb la prevenció especial, ja que aquesta “actua sobre l'àmbit jurídic, i exigeix simplement una abstenció exterior de la comissió dels delictes, la qual indica que el culpable ha esdevingut exteriorment un bon ciutadà; pel contrari, l'esmena opera sobre la moral, vol penetrar a l'interior del culpable tot exigint la seua conversió moral profunda”.<sup>1635</sup>

Quasi un segle després serà von Liszt qui es manifestarà partidari d'aquesta interpretació, llavors encara minoritària. Ell parlava d'aconseguir la “correcció civil i no necessàriament moral” de les persones que han delinquit.<sup>1636</sup> Ben entrada la segona meitat del segle XX també Nass i Blau<sup>1637</sup> afirmaren que allò que pretén aconseguir-se a través de la reeducació és no una bona persona sinó un bon ciutadà. Resocialització seria, segons ells, millora ciutadana, educació en la legalitat i no en la moralitat, perquè ordre espiritual i legal són semblants però no idèntics.<sup>1638</sup> Passa, però, que sembla que aquests

---

<sup>1634</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, cit., pàg. 96. Vid., també, MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 58; i BERGALLI, R., *¿Readaptación social por medio de la ejecución penal?*, Instituto de Criminología de Universidad Complutense, Madrid, 1976, pàg. 43.

<sup>1635</sup> GROLMAN, *Über die Begründung des Strafrechts und der Strafgesetzgebung, nebst einer Entwicklung der Lehre von dem Maasstabe der Strafen und der juridischen Imputation*, 1799. Cita presa de CATTANEO, *Pena, diritto e dignità umana. Saggio sulla filosofia del diritto penale*, ob. cit., pàg. 170.

<sup>1636</sup> VON LISZT, F., *Tratado de Derecho penal*, vol. segon, ob. cit., pàgs. 35 i 36; i el mateix autor en *La idea de fin en el Derecho penal*, ob. cit., pàgs 114 i 115.

<sup>1637</sup> Aquests autors estan d'acord amb Hellmer i Peters, que com ells també són representants de la Pedagogia Criminal, en què la persona que delinqueix ho fa a conseqüència d'un dèficit o una alteració en el procés normal d'educació, però no ho estan a l'hora d'assenyalar la meta a aconseguir a través del procés educacional.

<sup>1638</sup> NASS, G., *Der Mensch und die Kriminalität, vol. III, Kriminalpädagogik, Behandlung und Resozialisierung des Rechtsverbrechers*, ob. cit.; BLAU, G., “Aufgaben und Grenzen der Kriminalpädagogik”, en DIVERSOS AUTORS, *Erziehung zur Freiheit durch Freiheitsentzug, Internationale Problem des Strafvollzugs an jungen Menschen*, Hermann Luchterhand, Berlín, 1969; del

dos alemanys, no obstant pretendre una educació per a la legalitat, no es conformaven en el respecte extern per aquella. Blau parlava d'aconseguir que les persones assimilien les normes i institucions i que açò és possible gràcies a la capacitat educatives de les persones. Ell entenia que l'educació en la legalitat és un procés alliberador, a través el qual les persones experimenten una “descàrrega”; creia que les normes i institucions, alliberen les persones “del pes de les decisions eticosocials que es repeteixen constantment durant la seua existència”.<sup>1639</sup> Però la veritat és que pretendre no conformar-se amb fomentar la conformitat formal del comportament extern i voler passar a l'aspecte intern de la conducta significa transgredir els límits del Dret penal i penetrar en la moral, no respectar l'àmbit intern de la persona, la llibertat de pensament, la seua dignitat i el desenvolupament lliure de la seua personalitat. Aleshores, no ha d'estranyar que no siga aquesta forma d'entendre la resocialització per a la legalitat la qual ha aconseguit imposar-se entre la doctrina actual.<sup>1640</sup>

A l'Estat espanyol, entre els partidaris d'entendre que a través de la resocialització es pretén aconseguir el respecte extern de la legalitat penal per part de la persona que ha delinquit hi ha, entre altres, Beristain, Boix Reig, de Toledo y Ubieto, Zugaldía Espinar, Luzón Peña, Barbero Santos i Morenilla Rodríguez, Lamarca Pérez, García

---

mateix autor, “Kustodial und antikustodiale Tendenzen in der amerikanischen Kriminalpolitik”, ob. cit., pàgs. 33 i 35. Vid., també, MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 16 a 18.

<sup>1639</sup> BLAU, G., *Aufgaben und Grenzen der Kriminalpädagogik*, en ob. cit., pàg. 383. Vid., també MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 18 i 19.

<sup>1640</sup> Així ha passat també als món anglosaxó. Vid., per exemple: HUDSON, B., *Justice Through Punishment: A Critique of the 'Justice' Model of Corrections*, Macmillan Education, Basingstoke, 1987, pàg. 74; i ROBINSON, G – CROW, I., *Offender rehabilitation. Theory, Research and Practice*, Sage Publications, London, 2009, pàgs. 1 a 3. Els autors d'aquesta darrera obra subratllen no sols la importància d'aconseguir que la persona en el futur respecte la legalitat penal, sinó també de garantir la reincorporació plena d'aquella a la comunitat lliure, amb els mateixos drets que la resta de persones. En relació a com ha anat canviant al llarg del temps el significat atribuït a la resocialització o rehabilitació dels condemnats, vid., també, CORNWELL, D.J., *Criminal Punishment and Restoratives Justice. Past, present and futur perspectives*, ob. cit., capítol 5 “Reform and Rehabilitation: One Propositions or Two?”, pàgs. 66 i ss.

Valdés, González Rus, Mena Álvarez, Quintero Olivares, Álvarez García i Bueno Arús, així com també de la Cuesta Arzamendi, el qual, tanmateix, també subratlla la importància de protegir la persona dels efectes nocius de la presó i que dificulten la seua reinserció social.

Així, Beristain, en terminologia de Ricoeur, ha afirmat que la resocialització és una injecció de vida contra la disminució del valor del jo i consistent en reinsertar el delinqüent en l'estat normal de l'home del carrer que respecta la llei, que té valors positius i valors negatius, virtuts i vicis, tendències a delinquir i frens socials.<sup>1641</sup>

Boix Reig, per la seua banda, pregunta: què ha d'entendre's per reeducació i reinserció social? Per què no emprar el terme resocialització?" I respon el següent: "En definitiva, ve a recollir-se ací una de les funcions tradicionalment atribuïdes a la pena, i que constitueix l'essència de les mesures de seguretat; la prevenció especial. Es pretén la correcció de les pautes de conducta que guiaren a la persona a cometre un delictes, per a d'eixa forma reincorporar-lo a la societat amb garanties majors que no tornarà a delinquir. La terminologia utilitzada per a designar la coneguda comunament per funció de resocialització de la pena, contempla consecutivament el mecanisme, abans referit a tal fi: reeducació i reinserció social. En tot cas la seua significació ve a coincidir<sup>1642</sup>".

També De Toledo y Ubieto diu mostrar-se partidari d'allò "que s'ha anomenat 'programa mínim' de resocialització, açò és, que allò que s'intenta obtenir a través d'ell és que el subjecte mantinga en el futur un respecte extern a la legalitat penal, per contraposició a l'inadmissible 'programa màxim' que busca aconseguir també una conformitat interior del sotmés a tractament respecte als valors o interessos emparats per tal legalitat"<sup>1643</sup>.

---

<sup>1641</sup> Vid. BERISTAIN, A., "El delincuente en el Estado social de Derecho", en *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, desembre 1971. Vid., també, SERRANO ALBERCA, J.M., "Artículo 25", en GARRIDO FALLA, F. (Dir.), *Comentarios a la Constitución*, ob. cit., pàg. 602.

<sup>1642</sup> BOIX REIG, J., "Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución", cit., pàg. 114.

<sup>1643</sup> OCTAVIO DE TOLEDO Y UBIETO, E., *Sobre el concepto del Derecho penal*, ob. cit., pàg. 296.

Zugaldía Espinar, d'altra banda, ha afirmat que “l'expressió resocialitzadora ha de reservar-ser per a fer referencia a fins més modests dels quals fins ara se li han vingut assignant. Ha de reservar-se, en definitiva, per a fer referencia a la prevenció especial: dins del principi del mínim d'intervenció (caràcter subsidiari del Dret penal), en una societat democràtica i pluralista, i amb respecte a la dignitat de la persona. Al Dret penal sols li cap com a fi primordial, la tasca més modesta i difícil d'evitar el delicte i, sobretot, la reincidència”<sup>1644</sup>

També Barbero Santos i Morenilla Rodríguez entenen que “socialitzar no significa altra cosa que el subjecte duga en el futur una vida sense cometre delicte, no que faça seus els valors d'una societat que pot repudiar”,<sup>1645</sup> concepció que comparteix Lamarca Pérez.<sup>1646</sup>

Una afirmació molt semblant a l'anterior l'ha realitzat García Valdés, que diu que la resocialització “ha de ser entesa no com a mera reinserció de l'intern a una societat que el rebutja o que aquell no accepta, sinó com a modesta possibilitat de ser capaç de dur una vida en llibertat sense delictes”.<sup>1647</sup>

També Luzón Peña entén que “la solució correcta és una (re)socialització que no pretenga que el subjecte interioritze o assumisca com a propi el model social i els seus valors, sinó que es limite a intentar convèncer o, en qualsevol cas, a donar mitjans al subjecte (si és necessari també de psicològics, ajudant-lo a resoldre els seus problemes, complexos, conflictes interns, etc.) perquè no delinquisca, és a dir, perquè no atempte contra bens jurídics penalment

---

<sup>1644</sup> ZUGALDÍA, A., “Consideraciones sobre las tendencias del desarrollo de la ciencia del Derecho penal”, en *Revista mexicana de Derecho penal*, núm. 3, gener-juny 1978, pàg. 74.

<sup>1645</sup> BARBERO SANTOS, M. – MORENILLA RODRÍGUEZ, J.M., “La ley de Peligrosidad y Rehabilitación social. Su reforma”, en *Doctrina penal*, 1979, pàg. 223.

<sup>1646</sup> Vid. LAMARCA PÉREZ C., “Régimen penitenciario y derechos fundamentales”, cit., pàg. 218.

<sup>1647</sup> GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la Ley General Penitenciaria*, Civitas, Madrid, 1980, pàg. 127.



protegits, compartisca o no compartisca els valors socials.<sup>1648</sup> Segons l'autor “pot admetre's la resocialització com oferta d'ajuda i mitjans, que lliurement pot acceptar o no el condemnat, per a estar en condicions de respectar les normes mínimes de convivència, és a dir de dur una vida sense delictes, compartisca o no els valors i pautes socials dominants”.<sup>1649</sup>

La mateixa idea però en altres paraules ha estat expressada per González Rus, el qual entén per resocialització “el procés tendent a proporcionar al condemnat la capacitat i voluntat d'operar eleccions de conducta responsables i respectuoses amb la llei, en les condicions pròpies d'una societat lliure i pluralista”. L'autor afegia, a més, que “si el delicte és el qual mostra la conveniència i oportunitat del procés reeducatiu [...] i aquest [...] ha de limitar-se als casos d'atemptats a bens jurídics constitucionals, la realització d'un comportament criminal allò que ve a posar de manifest és el desconeixement dels valors constitucionals, pel qual hauran de ser aquests els que es continguen en ‘l'oferta’ que es fa al subjecte”. En síntesi, segons González Rus la resocialització és la “tendència a donar o recordar al reu una sensibilitat pels valors constitucionals ofesos; açò és, pels significats preeminents al medi on se'l vol tornar a reinserir i en el qual les opcions de conducta i les possibilitats de participació estan directament condicionades al respecte dels valors i principis constitucionals”.<sup>1650</sup>

També Mena Álvarez afirma que “cabria resumir el seu concepte, a risc, per descomptat, de simplisme, com la reintegració del delinqüent en una convivència social aliena a la pràctica del delicte. Aquesta convivència està basada en els principis democràtics, i en el respecte

---

<sup>1648</sup> Vid. LUZÓN PEÑA, D., *Medición de la pena y substitutivos penales*, ob. cit., pàg. 53. Cal tenir en compte, en qualsevol cas, que segons l'autor quan es tracta de delinqüents per convicció o professionals incorregibles entrarien en joc els altres elements de la prevenció especial diferents a la resocialització.

<sup>1649</sup> LUZÓN PEÑA, D.M., *Enciclopedia penal básica*, Comares, Granada, 2002, pàg. 1034.

<sup>1650</sup> GONZÁLEZ RUS, J.J., “Teoría de la pena y Constitución”, cit., pàgs. 277 a 279, vid., també, pàgs. 275 i 276.

als drets i llibertats fonamentals, que són, precisament, els principis bàsics del concepte constitucional d'educació".<sup>1651</sup>

Quintero Olivares parla de la "recuperació del subjecte per a una convivència normal, el qual suposaria, per la seua banda, el rebuig al delictes, i, per part de la societat, contribuir a oferir les condicions perquè aquell individu pugui conviure amb els altres al marc de drets i llibertats que la Constitució a tots reconeix, el qual exigeix un esforç per a fer possible, o al menys, imaginable, tancar el pas al risc de reincidència".<sup>1652</sup>

Menys preocupat que Quintero per subratllar que la resocialització implica un procés de l'èxit del qual són corresponsables tant la persona que delinqueix com la societat, Álvarez García indica que es tracta "de condicionar el subjecte als valors dominants en una col·lectivitat determinada, però sola en el seu aspecte extern. [...]. Estic parlant, doncs, de l'acceptació de l'anomenat 'programa mínim' que es conforma amb obtenir l'acatament extern de la norma amb objecte d'evitar la reincidència, i que no exigeix per part del penat la seua adhesió interna a determinades escales de valors. És a dir: es continua afirmant el dret fonamental del reclòs a pensar d'un mode distint, en definitiva a la seua llibertat i a la seua dignitat".<sup>1653</sup>

També resulta interessant la interpretació donada per Bueno Arús. Aquest autor aposta per "educar per a la convivència",<sup>1654</sup> pel "desenvolupament integral de la personalitat, que ha de tenir com a conseqüència el respecte als principis democràtics de convivència (que són la llibertat, la igualtat, la justícia i el pluralisme polític, segons l'article 1r de la Constitució) i als drets i llibertats fonamentals (dels altres, naturalment, d'acord amb l'article 27.2 d'aquella, i que,

---

<sup>1651</sup> MENA ÁLVAREZ, J.M., "Reinserción, ¿para qué?", *Revista Jueces para la Democracia*, núm. 32, juliol 1998, pàg. 13.

<sup>1652</sup> QUINTERO OLIVARES, G., "La reinserción y el marco constitucional del sistema penal", cit., pàg. 441.

<sup>1653</sup> ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 61 a 63.

<sup>1654</sup> BUENO ARUS, F., "A propósito de la resocialización del delincuente", en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 25, 1985, pàg. 69.

com a tal, és fonament de l'ordre polític i de la pau social (art. 10.1)”<sup>1655</sup>.

D'altra banda, de la Cuesta Arzamendi cita a Bueno Arús per a exposar la seua opinió sobre el concepte de resocialització. Segons ell “des de la perspectiva constitucional resocialitzar a Espanya no significa sinó ‘educar per a la convivència’ en una societat pluralista basada en els principis democràtics i que no renúncia, en cap cas, a certa normalitat social concretada fonamentalment en el respecte de la legalitat formal per part dels ciutadans, cosa que difícilment pot contemplar-se com a manipulació de la personalitat o violació dels drets individuals dels condemnats. [...] En efecte, el model constitucional de resocialització obligadament ha d’inspirar el tractament penitenciari que haurà de configurar-se en un sentit mínim, no com una intervenció o manipulació de la personalitat, sinó com a oferta de mitjans i obertura d’un ‘camí cap al desenvolupament integral de la personalitat, que ha de tenir com a conseqüència el respecte als principis democràtics de convivència (que són la llibertat, la igualtat, la justícia i el pluralisme polític, segons l’article 1r de la Constitució) i als drets i llibertats fonamentals (dels altres, naturalment, d’acord amb l’article 27.2 d’aquella, i que, com a tal, és fonament de l’ordre polític i de la pau social (art. 10.1)””. En qualsevol cas, més que açò, resulta interessant altra afirmació de l’autor, i és que indica que “aquest enteniment constitucional de la resocialització resulta a Espanya especialment valuós des de l’òptica penitenciària, en erigir-se la meta resocialitzadora no sols en un fi del tractament, sinó també en el primer principi inspirador del règim penitenciari i de l’organització de les presons en el seu conjunt”. Segons ell, “si la pena privativa de llibertat ha d’orientar-se a la reeducació i reinserció social, la resocialització no pot ser només meta del tractament (que entès en un sentit estricte només afecta una part reduïda de la població penitenciària), sinó que també ha d’afectar la resta d’aspectes no terapèutics de la presó, també el règim penitenciari ha de ser un règim penitenciari resocialitzador. El règim penitenciari no pot quedar, doncs, aliè a la instauració i obertura de mecanismes

---

<sup>1655</sup> BUENO ARUS, F., “A propósito de la resocialización del delincuente”, cit., pàg. 60.

que, al marge del tractament, faciliten la tornada del subjecte al grup social. També a aquest li correspon ampliar les possibilitats de participació (dels interns) en els sistemes socials, oferint alternatives al comportament criminal. Òbviament açò suposa fugir de les presons-cementers i lluitar decididament, i en primer terme, per la humanització de la institució penitenciària, condició necessària del treball de resocialització”. Indica, igualment que aquesta manera d’entendre la resocialització també “permet donar entrada a la presó a models d’intervenció més moderns, de base psicosocial, amb aprofitament i dignificació de la funció penitenciària en el seu conjunt: tots i no sols els terapeutes, compleixen així alguna funció important en el marc de l’orientació primordial de la sanció”.<sup>1656</sup>

No molt diferent a l’anterior és la interpretació donada per Fernández Arévalo. Ell diferencia entre els termes reeducació i reinserció i entén que el primer “al·ludeix a aquella activitat tendent a aconseguir la transformació del penat o internat judicial en una persona capaç de respectar la llei penal” i que “la reinserció social és una parcel·la de l’activitat penitenciària, i especialment del tractament, encaminada a minimitzar els efectes desocialitzadors de l’internament, ja que la vida en presó —com assenyala l’article 3RP— ha de prendre com a referència la vida en llibertat, tota vegada que l’intern que ingressa en un establiment penitenciari no abandona la societat, sinó que continua formant part d’ella”.<sup>1657</sup>

### 1.2.2. Crítiques

En contra de la resocialització entesa com a adequació del comportament extern a la legalitat penal s’ha dit, d’una banda, que presenta o pot presentar problemes de consistència i permanència, que si no hi ha interiorització moral de la norma manca el fonament

---

<sup>1656</sup> DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., "La resocialización: objetivo de la intervención penitenciaria", cit., versió online, pàgs. 17 i 19. Vid., també, del mateix autor, *El trabajo penitenciario resocializador, Teoría y Regulación. Positiva*, ob. cit., pàgs. 152 i ss.; i "Reflexiones acerca de la relación entre régimen penitenciario y resocialización", *Eguzkilore, Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm.extraordinario, 2 octubre 1989, pàgs. 59 i ss.

<sup>1657</sup> FERNÁNDEZ ARÉVALO, L-. "Título preliminar", en BUENO ARÚS, F., (Coord.) *Ley Genral Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 45 i 46.

estable a la seua força determinadora, que si no hi ha convicció interna respecte al valor o desvalor de la conducta el conformisme i la por al càstig sols subsisteixen mentre ho fan els controls coactius sobre el subjecte. Així ho han criticat Eser,<sup>1658</sup> Peters,<sup>1659</sup> Muñoz Conde,<sup>1660</sup> García-Pablos de Molina<sup>1661</sup> i Mapelli Caffarena,<sup>1662</sup> entre d'altres.<sup>1663</sup> Personalment, però, crec que açò no és necessàriament així. A més que cal recordar que hi ha estudis que demostren que no sempre són les persones amb les quals s'assagen els plans de correcció interna aquelles que assoleixen la meta de no reincidència,<sup>1664</sup> són moltes les persones que no comparteixen els valors continguts en les normes i que no delinqueixen. Com diu Luzón Peña: “Basta, doncs, amb intentar aconseguir —donant al subjecte tots els mitjans necessaris— el respecte extern a la legalitat penal. L'objecció que açò no serveix per a res, perquè tan aviat com el subjecte es trobe en idèntica situació, al no compartir eixos valors, tornarà a delinquir, no és convincent, ja que la majoria dels ciutadans no comparteixen algun valor social concret, i tanmateix no delinqueixen, bé perquè

---

<sup>1658</sup> Vid. ESER, A., “Resozialisierung in der Krise? Gedanken zum Sozialisationsziel des Strafvollzuges”, cit., pàgs. 511 i 512.

<sup>1659</sup> Vid. PETERS, K., “Die ethischen Voraussetzungen des Resozialisierungs und Erziehungsvollzuges”, cit., pàgs. 505 a 507, 511 i bibliografia citada en les notes 9 i 12.

<sup>1660</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, analisis y crítica de un mito”, cit., pàg. 98.

<sup>1661</sup> Vid. GARCÍA PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàgs. 44 i 45.

<sup>1662</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 60 i 61. Aquest autor entén que sols es pot parlar de resocialització quan l'individu que comet un delicte contra la propietat (per exemple) acaba acceptant la propietat com un valor o un bé jurídic imprescindible per a la convivència, el qual implica fer més que recuperar-lo per a la comunitat jurídica: convencer-lo de la necessitat d'aquest sistema.

<sup>1663</sup> Vid. DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., “La resocialización: objetivo de la intervención penitenciaria”, cit., pàg. 15.

<sup>1664</sup> Vid. NOLL, P., “Strafe ohne metaphysik”, cit., pàgs. 48 i ss; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 60; LUZÓN PEÑA, D., *Medición de la pena y sustitutivos penales*, ob. cit., pàg. 54; ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 62 i 63, nota 144.

comprenen que aquest no és el mitjà idoni per a canviar aquells valors o perquè funcionen els corresponents mecanismes inhibidors”.<sup>1665</sup>

En contra d'aquesta forma d'entendre al resocialització Muñoz Conde també ha dit que parlar “de resocialització del delinqüent sense qüestionar, al mateix temps, el conjunt normatiu al qual es pretén incorporar-lo, significa acceptar com a perfecte l'ordre social vigent sense qüestionar cap de les seues estructures, ni tan sols aquelles més directament relacionades amb el delicte comés”.<sup>1666</sup> No està d'acord amb açò Álvarez García, segons el qual “acceptar un conjunt normatiu no significa voler-lo com perfecte, sinó senzillament, diferenciar entre Dret i Justícia”, i identificar la norma amb el just, com fa aquell, “conduïx, directament, al segrest de la consciència i va estar a la base de les tendències autoritàries desenvolupades a Europa als primers decennis del segle XX”.<sup>1667</sup>

Álvarez García tampoc comparteix altra de les crítiques formulades per Muñoz Conde, que “la legalitat penal representa els interessos i valors de la societat burgesa”.<sup>1668</sup> Aquell li respon que “certament la legalitat penal concorda amb els interessos de la classe dominant, però a mesura que la ideologia d'aquesta a través del procediment democràticament previst, dóna origen a les normes penals aquestes passen a constituir un paradigma valoratiu nou independent d'aquell que es troba al seu origen”.<sup>1669</sup> Si té o no raó Álvarez García és una qüestió en la qual no entraré, però si voldria realitzar unes observacions. Quan l'autor s'afirma que el Dret penal respon als

---

<sup>1665</sup> LUZÓN PEÑA, D., *Medición de la pena y sustitutivos penales*, ob. cit., pàg. 54. Vid., també, ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 62 i 63, nota 144.

<sup>1666</sup> MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, cit., pàg. 94; del mateix autor “La prisión como problema: resocialización versus desocialización”, cit., pàg. 93.

<sup>1667</sup> ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàg. 67. En aquest sentit també BARATTA, A., *Antinomie giuridiche e conflitti di coscienza. Contributo alla filosofia e alla critica del Diritto penale*, Giuffrè, Milano, 1963.

<sup>1668</sup> MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, cit., pàg. 97.

<sup>1669</sup> Vid. ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 67 i 68.

interessos de la classe dominant, tot entenent per aquesta la classe burgesa, sembla que en els Codis penals dels Estats “capitalistes” sols apareguen tipificades com a delictives conductes com les que atempten contra la propietat privada i l’ordre socioeconòmic, i no és així. A través del Dret penal també es protegeix la vida i la integritat de les persones, així com els drets dels treballadors, per exemple, bens jurídics aquests que també estan protegits en els Codis penals socialistes. Així passa en el Codi penal de Cuba, en el qual, per cert, també estan tipificats els delictes contra el patrimoni. Cal tenir en compte, igualment, que en les legislacions penals dels Estats “capitalistes” també hi ha tipificats els anomenats “delictes de coll blanc”, entre els quals hi ha els delictes societaris, així com també alguns dels delictes realitzats a l’àmbit de l’Administració pública, com els de suborn o prevaricació. Tal com afirma Eusebi, “les societats democràtiques occidentals semblen el suficientment madures per a individualitzar exigències de tutela que no es corresponen amb els interessos corporatius, sinó a condicions estructurals de la convivència civil. La reconducció automàtica de la intervenció penal a l’òptica del poder [...] no podria ser, per tant, generalitzada”.<sup>1670</sup> Tanmateix, no és menys cert que en els “delictes de coll blanc” la xifra negra –aço és, els delictes comesos i no denunciats o descoberts per les Forces i Cossos de Seguretat de l’Estat– és molt elevada, que no és estrany que els autors d’aquests delictes finalment no resulten condemnats —normalment per algun error processal que els seus advocats busquen amb lupa, però no sempre, ja que hi ha casos en què un bon advocat i una bona selecció dels membres del Tribunal del Jurat ha estat suficient—, i que no poques de les persones condemnades per aquests delictes finalment resulten indultades.

Hi ha altres crítiques formulades per Muñoz Conde amb les quals tampoc estic d’acord. Ell, tot partint que “legalitat penal representa els

---

<sup>1670</sup> EUSEBI, L., “Puó nascere dalla crisi della pena una política criminale? Appunti contro il neoconservatorismo penale”, en *Dei Delitti e delle Pene*, núm. 3, 1994, pàg. 87. L’autor també afirma que “el Dret penal –siga pel control que assegura el Parlament, siga per l’autonomia de la magistratura, siga pel paper de la doctrina–, es manifesta avui, en concret, com un dels instruments menys fàcilment controlables pels grups de poder. Sota els ulls de tots, per exemple, el sistema de corrupció politicoeconòmica (...) ha anat emergent com a conseqüència de l’activació (sobre les modalitats de la qual pot certament discutir-se) d’instruments penals.

interessos i valors de la societat burgesa”, crítica que la resocialització entesa com a adequació del comportament extern a la legalitat penal du a que la intervenció resocialitzadora es presente com a innecessària enfront de les persones que no obstant haver delinquit estan adaptades a aquells interessos i valors; segons ell “és lògic que sols siga objecte de resocialització tot aquell el comportament del qual no es correspon a les expectatives de conducta que caracteritzen les classes mitges”.<sup>1671</sup> Álvarez García ha indicat que “no cap dubte que el financer autor de delictes de falsedats –quasi sempre instrumentals–, estafa i administració deslleial, comparteix els principis del, per exemple, dret a la propietat privada i a obtenir el màxim benefici amb aplicació de cadascú a la seua indústria. Però d’allò que tampoc cap dubte és que ha demostrat un menyspreu total als procediments fixats per a enriquir-se —el qual ha pogut suposar conculcació de drets aliens—, i açò posa de manifest la seua necessitat peremptòria de reeducació”, tot afegint que “una afirmació com la consistent en manifestar que, per exemple, els delinqüents de coll blanc no necessiten resocialització perquè ja estan socialitzats, es pot tatxar de greument reaccionària, perquè ve a representar una ideologia que consagra la preeminència de la consecució del benefici a qualsevol preu, i ve a ressuscitar, a més, aquella desigualtat en l’execució penal que determinà distinta forma de compliment de les penes depenent de l’estament social al qual pertany el subjecte i que va ser tan durament atacada pels il·lustrats”.<sup>1672</sup> Cal recordar, a més, que el Tribunal Constitucional, en la Sentència 161/1997, de 2 d’octubre, va afirmar —no en relació als delictes econòmics però sí en relació als de seguretat vial— que “si allò que vol dir-se en al·legar la vulneració de l’art. 25.2 C.E. és que els autors del delicte contemplat en l’art. 380 Codi penal no requereixen socialització, ha de precisar-se que aquesta afirmació comporta, en última instància, la negació del caràcter lesiu del comportament típic, que no implicaria cap atemptat a la societat,

---

<sup>1671</sup> MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito, ob. cit., pàg. 97. Aquesta crítica és compartida per altres autors, vid., per exemple: BERGALLI, R., *¿Readaptación social por medio de la ejecución penal?*, ob. cit., pàgs. 44 a 46; i KAISER, G. - KERNER H.J. - SACK, F. - SCHELLHOSS, H., *Kleines Kriminologisches Wörterbuch*, C. F. Müller, Heidelberg, 1993, pags. 270 i 271.

<sup>1672</sup> ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàg. 69.



així com la consideració que la resocialització en qualsevol dels seus graus només ve indicada pel que fa a certs delictes. Cap d'aquestes afirmacions i premisses pot ser acollida".<sup>1673</sup> D'altra banda, Muñoz Conde critica que es pretenga adaptar les persones condemnades a les expectatives de conducta de les classes mitges, desarrelant-les del grup social de procedència si és necessari,<sup>1674</sup> el qual tampoc és així. Es pretén, simplement, que la persona no mate, no agredisca sexualment, no robe, no estafe, no suborne, etc., en definitiva que no delinquisca.

En contra d'entendre la resocialització com a adequació de la conducta externa a la legalitat, Eser,<sup>1675</sup> Schüler-Springorum,<sup>1676</sup> Kaiser<sup>1677</sup> i Mapelli Caffarena, també han indicat que "quan el subjecte accepta la realitat de la propietat i la seua inviolabilitat sols perquè està defensada per les normes penals no és un procés de resocialització el qual s'ha dut a terme, sinó intimidatori, el qual és una cosa completament distint"; indica que en aquest cas no pot parlar-se de resocialització sinó que "intervé l'efecte intimidatori, que produeix tota pena",<sup>1678</sup> però personalment crec que aquesta és una conclusió un poc simplista. Pot ser que la persona s'abstinga de tornar a delinquir per por a tornar a ser penat, però també pot fer-ho perquè ha desenvolupat una actitud de respecte i responsabilitat, o perquè ha desenvolupat habilitats i adquirit coneixements que li permeten viure respectant la llei penal i subvenir a les seues necessitats, o perquè, parafrasejant Baratta, la persona pren consciència de classe i de les condicions socials que ha de superar i transforma una reacció

---

<sup>1673</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 161/1997, de 2 d'octubre, fonament jurídic 3.

<sup>1674</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F., "La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito, ob. cit., pàg. 97.

<sup>1675</sup> Vid. ESER, A., "Resozialisierung in der Krise? Gedanken zum Sozialisationsziel des Strafvollzuges", cit., pàg. 280.

<sup>1676</sup> Vid. SCHÜLER-SPRINGORUM, H., *Strafvollzug im Übergang. Studies zum Stand der Vellzugsrechtslehre*, Otto Schwartz, Göttingen, 1969, pàgs. 160 i ss.

<sup>1677</sup> Vid. KAISER, G., *Strategien und Prozesse strafrechtlicher Sozialkontrolle*, Athenäum, Frankfurt Main, 1972, pàg. 18.

<sup>1678</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 60 i 61.

individual i irracional en consciència i acció política dins del moviment de classe,<sup>1679</sup> per exemple.

També s'ha criticat que, en paraules de Mapelli Caffarena, no és possible “dicotomitzar la conducta exterior i la interior, de forma que ens permeta manipular indistintament sobre cadascuna d'elles sense haver d'afectar l'altra. No existeix ni un sol programa de tractament, d'educació, de psicoteràpia o d'aprenentatge que no aspire a veure en la seua totalitat ambdós components”,<sup>1680</sup> i la veritat és que ni tan sols les teràpies de la conducta deixen de banda els processos cognitius. Actualment les distincions entre la teràpia de la conducta i altres teràpies cognitives-conductuals van eliminant-se amb una integració teòrica i clínica creixent.

Relacionada amb l'anterior, García-Pablos de Molina realitza la següent crítica: “conformar-se, com es conformen els denominats ‘programes mínims’ amb el pronòstic raonable de no reincidència del reclus, sembla que no és exigir el suficient, ni tranquil·litza. Implica el rebuig ‘*ex ante*’ a qualsevol objectiu pedagògic, fins i tot al d'oferir programes que amplien el mapa cognitiu i emocional de les persones condemnades, que enriquisquen el seu horitzó i perspectives de participació social i d'abordatge de problemes i situacions que no poden resoldre's sense vèncer les seues limitacions preexistents<sup>1681</sup>”.

---

<sup>1679</sup> Vid. BARATTA, A., *Criminología crítica y crítica del Derecho penal: Introducción a la sociología jurídico-penal*, traducció a càrrec d'Homero Alemán, Siglo XXI editores, vuitena edició en espanyol, Mexico D.F., 2004, pàg. 52. Vid., també, MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, analisis y crítica de un mito”, cit., pàg. 106.

<sup>1680</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg 60, nota 117. Vid., també, pàg. 62, en la qual l'autor també afirma el següent: “Cap teràpia criminal pot renunciar a tractar el condemnat com una persona, limitant-se a veure'l simplement com a infractor de la norma”.

<sup>1681</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., “Sobre la función resocializadora o rehabilitadora de la pena”, cit., pàg. 81, vid., també, la pàg. 80, on aquest autor afirma que l'enfocament ara criticat és “purament formal i minimalista, que rebutja a la necessitat de qualsevol canvi motivacional i actitudinal en el reclus, al seu marc axiològic de valors, identificant la resocialització o reinserció del penal amb el propòsit raonable que no tornarà a delinquir una vegada que, complida la pena, retorne a la vida en llibertat”.

Passa, però, que en realitat són poques les persones que donen un significat tan restringit de la resocialització legal. En qualsevol cas, personalment estic d'acord amb García-Pablos de Molina quan diu que no sols no s'ha de rebutjar al fet que els programes de tractament incloguen tècniques d'aprenentatge cognitiu, entre altres coses perquè s'ha demostrat que els que així ho fan són més efectius per a prevenir la recaiguda en el delictes, a més que no veig cap problema perquè així siga, sempre i quan el tractament siga totalment voluntari i aquelles tècniques s'apliquen amb el propòsit de desenvolupar la personalitat i ampliar les possibilitats de participació social dels subjectes, sense pretendre canvis qualitatius profunds en l'estructura íntima de la seua personalitat, en les seues activitats, motivacions i valors.

### 1.3. Autodeterminació o emancipació

Aquesta forma d'entendre la resocialització ha estat defensada per Eser i Haffke. La preocupació principal de tots dos va consistir en trobar una tercera via a l'alternativa resocialització com a reforma moral i resocialització com a mera adaptació de la conducta externa de la persona a la legalitat penal vigent; tant l'un com l'altre van apostar, en paraules de de la Cuesta Arzamendi, "per aconseguir una intervenció resocialitzadora caracteritzada pel neutralisme valoratiu i basada en l'oferiment al subjecte de les diverses alternatives socials existents, respectant la seua llibertat i capacitat d'autodeterminació"<sup>1682</sup>. Eser entenia la resocialització com a pedagogia de l'autodeterminació i Haffke com a teràpia social emancipadora. Tanmateix, entre el plantejament de l'un i de l'altre hi ha diferències significatives.

---

<sup>1682</sup> DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., "La resocialización: objetivo de la intervención penitenciaria", cit., versió online, pàg. 7. Vid., també, en relació a les teories d'Eser i Haffke: GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios Penales*, ob. cit., pàgs. 47 a 49, i en *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàgs. 996 i 997; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del Sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 81 a 90; i MUÑOZ CONDE, F., "La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito", ob. cit., pàgs. 98 i 99.

### 1.3.1. La pedagogia de l'autodeterminació d'Eser i crítiques

Així, tot començant per Eser, cal saber que creia en la necessitat d'interiorització moral de la norma però no d'una visió determinada del món. Ell rebutjava a açò últim i apostava per mostrar a les persones condemnades els camins i metes existents en una societat pluralista, perquè se senten motivades pel reclam positiu d'aquells que ofereixen una protecció dels bens jurídics afectats.<sup>1683</sup> Aquesta concepció de la resocialització l'autor la fonamentava en quatre punts: 1) la normativa penal és insuficient per si sola per a oferir una estabilització a la conducta d'una persona; 2) si es pretén aconseguir aquesta estabilització la finalitat resocialitzadora ha d'anar dirigida no tant a la preservació de les normes penals com a la conservació dels valors representats per aquestes normes, el qual implica que l'objecte del procés resocialitzador no sols és la manifestació exterior de la voluntat, sinó que també afecta positivament el món de les conviccions, perquè així la pena pot adquirir una dimensió més ampla que la merament dissuasiva; 3) no s'ha d'aspirar a imposar una moral determinada sinó que cal buscar la motivació positiva a través de la demostració de les raons, camins i alternatives que puguen garantir la defensa dels bens jurídics respectius; 4) l'oferiment d'alternatives al subjecte no impedeix que el mateix educador s'identifique amb una alternativa diferent a la d'aquell, per ser açò normal i imprescindible en una societat lliure en la qual poden conviure ideologies diferents.<sup>1684</sup>

En contra de la postura defensada per Eser, de la seua Pedagogia de l'Autodeterminació, Haffke afirmaria que no és possible fomentar el respecte als valors representats per les normes sense induir un model de conducta, que encara que aquell intenté salvar l'antinòmia oferint al subjecte diversos sistemes de valors, els oferts són únicament aquells que són respectuosos amb la legalitat i que, encara que no es reconega, la seua pedagogia autodeterminista implica necessàriament

---

<sup>1683</sup> Vid. ESER, A., "Resozialisierung in der Krise? Gedanken zum Sozialisationsziel des Strafvollzugs", cit., pàg. 515.

<sup>1684</sup> Vid. ESER, A., "Resozialisierung in der Krise? Gedanken zum Sozialisationsziel des Strafvollzugs", cit., pàgs. 516 i 517.

una imposició, una pretensió de domini i, per tant, una manca de respecte per la llibertat individual. La teoria d'Eser, segons Haffke, continua sense superar la contradicció dialèctica entre domini i autodeterminació, ofereix una relació de domini respecte del subjecte en tres nivells: el pedagògic, l'institucional i el social. Al primer nivell perquè assumeix que el penat és una persona que necessita ser educada i que els valors en els quals se l'educa són els únics vàlids; al segon nivell perquè en establir-se quins han de ser els fins del tractament s'estan originant unes relacions de domini respecte del subjecte tractat; i al tercer nivell perquè està orientada cap a un model de pedagogia individualitzada, perquè parteix d'una definició social de la criminalitat i etiqueta l'infractor, el qual repercuteix negativament sobre aquest i estableix el sistema normatiu per a la resta de la comunitat. Segons ell "com a conseqüència de la primera de les instàncies (pedagògica) es produirà el canvi de les estructures d'interacció entre educador-educat. A conseqüència de la segona (institucional) considerem el canvi de les estructures organitzatives dels centres penitenciaris i amb la tercera (social) el canvi de les relacions socials que produeixen la criminalitat i la definició d'aquesta".<sup>1685</sup> Altra crítica que pot fer-se-li a Eser és que, com explica Mapelli, acceptar el significat per ell donat implicaria admetre que per a poder parlar de resocialització de, per exemple, la persona que ha comés un delictes contra la propietat, caldria que aquesta acabe acceptant la propietat com un valor o un bé jurídic imprescindible per a la convivència, el qual implica fer més que recuperar-la per a la comunitat jurídica, es tractaria de convèncer-la de la necessitat d'aquest sistema.<sup>1686</sup> A més, i com s'ha indicat ja, és perfectament possible que una persona no accepti els valors continguts en les normes i no per això delinquisca.<sup>1687</sup>

---

<sup>1685</sup> HAFFKE, B., "Hat emanzipierende Sozialtherapie eine Chance?", conferència pronunciada en el seminari *Abweichendes Verhalten III – Die gesellschaftliche Reaktion auf Kriminalität*, vol 2, Frankfurt/Main, 1976, pàgs. 291 a 320.

<sup>1686</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 60.

<sup>1687</sup> Vid. NOLL, P., "Strafe ohne mataphysik", ob. cit., pàgs. 48 i ss.; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 60; LUZÓN PEÑA, D., *Medición de la pena y sustitutivos penales*, ob. cit., pàg. 54; ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los*

### 1.3.2. La teràpia social emancipador de Haffke i crítiques

D'acord amb quant s'acaba de dir, i convençut que d'autodeterminació sols pot parlar-se quan la pedagogia s'orienta d'acord amb la personalitat i les necessitats de la persona, però no quan es fa pensant que aquesta persona deixi de delinquir, Haffke va afirmar que els programes resocialitzadors no han d'aspirar a aconseguir ni aquest ni cap altra finalitat i va descriure la Teràpia Social Emancipadora com un procés pràctic a través del qual se li manifesta lliurement a la persona penada la raó i la desraó de les normes, se li mostra la seua impotència i com d'infructuós és intentar trobar compensacions al delictes.<sup>1688</sup> A banda d'aquesta diferència entre la Teràpia Social Emancipadora i la Pedagogia de l'Autodeterminació, el mateix Haffke s'encarregà d'indicar-ne unes altres. Aquest autor rebutja a entendre l'emancipació com ho feia Eser, basant-se en la denominada pedagogia de les ciències de l'esperit i sense endinsar-se en les condicions empíriques socials que possibiliten o impedeixen l'autodeterminació, tot afirmant que la Teràpia Social Emancipadora té una orientació individual i una orientació social, perquè al mateix temps que es preocupa per atendre els patiments i les necessitats dels penats és conscient de les arrels socials del problema de la conducta desviada. Afirmar, igualment, que aquella té potencialitat crítica perquè investiga críticament les circumstàncies que afavoreixen o impedeixen l'emancipació.<sup>1689</sup>

Les premisses sobre els quals s'estableix aquesta teoria són, segons ell, les següents: 1) autonòmica, de la qual es dedueix que les úniques directrius per a les accions terapèutiques seran les necessitats dels seus

---

*finis de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàgs. 62 i 63, nota 144.

<sup>1688</sup> Vid. HAFFKE, B., "Über den Widerspruch von Therapie und Herrschaft, exemplifiziert an grundlegenden Bestimmungen des neuen Strafvollzugsgesetzes", cit., pàgs. 645 i 646; el mateix autor en "Hat emanzipierende Sozialtherapie eine Chance?, Eine Problemskizze", cit., pàgs. 291 a 320; i del mateix autor, "Gibt es ein verfassungsrechtliches Besserungsverbot? Zur rechts-chöpferischen Funktion von Angst", en *Mschkrkim*, núm. 58, 1975.

<sup>1689</sup> Vid. HAFFKE, B., "Hat emanzipierende Sozialtherapie eine Chance?", cit., pàg. 309.

destinatari; 2) estructural, tot apuntant que entre la infraestructura econòmica i la superestructura ideològica hi ha una estructura humana que adquireix enfront de les altres dues certa estabilitat i autonomia i que està composta per la identitat inconscient, per la consciència i pels impulsos; 3) utòpica, en el sentit que ha de transcendir de la realitat concreta per a descobrir una realitat millor que encara no existeix; 4) i institucional, premissa aquesta que ve a significar que és possible aconseguir una millora a través del treball emancipador a les institucions.<sup>1690</sup>

Passa, però, que la tesi de Haffke tampoc escapa a la crítica. Se li pot criticar que no diu res en relació a com ha de desenvolupar-se la teràpia social emancipadora o a quins han de ser els oferiments d'ajuda al reclus; que, com va denunciar Troha, es despreocupa dels aspectes concrets d'aquella i es perd en abstraccions extraordinàriament convincents però buides de contingut.<sup>1691</sup> Cal tenir en compte, a més, i com diu García-Pablos de Molina, que “no és fàcil imaginar alguna teràpia social autodeterminadora lliure de tota càrrega valorativa, neutra”.<sup>1692</sup> Mapelli Caffarena també ha criticat que l'afany de Haffke “per establir unes distàncies amb les concepcions resocialitzadores polititzades i, en concret, amb el marxisme, el condueix a una resocialització mancada de projecció política”,<sup>1693</sup> i en termes semblants —i abans que ell— s'ha pronunciat Muñoz Conde, segons el qual la teoria d'aquell té “cap o molt poc abast polític i no pretén eliminar les contradiccions socials objectives que es reproduïxen en el sistema penal, a tot estirar, pretén posar de relleu la disfuncionalitat del sistema i realitat amarga d'una societat classista, insolidària i agressiva, amb la qual forçadament s'ha de comptar per a evitar que l'entusiasme rehabilitador desemboque en resignació, odi o

---

<sup>1690</sup> Vid. HAFKKE, B., “Hat emanzipierende Sozialtherapie eine Chance?”, cit., pàg. 309.

<sup>1691</sup> Vid. TROHA, “Perspektiven der Strafvollzugsreform”, en *Kritische Justiz*, núm. 12, 1979, 12, pàg. 131, citat per MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 89.

<sup>1692</sup> GARCIA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios Penales*, ob. cit., pàg. 48; i del mateix autor, *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàg. 996.

<sup>1693</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 90.

escapisme, impedit tota tasca emancipadora”.<sup>1694</sup> Segons Muñoz Conde “la teoria de Haffke dóna la impressió que tant o més que l’autodeterminació del delinqüent li preocupa que les coses continuen com estan i que, com li tira en cara Sack, ‘el delinqüent continue assegut darrere de les reixes de la presó’. En segon lloc, perquè no qüestiona la institució carcerària com a tal, sinó que l’accepta com una necessitat amarga, com una realitat inevitable, però és precisament aquesta realitat el principal obstacle per a l’aplicació pràctica de la seua teoria. Ja que, per molt humà que siga –que no ho és– i molt ben organitzat que estiga el sistema carcerari, mal es pot oferir solucionar els problemes del reclús, quan el primer i principal problema que té és estar precisament a la presó”.<sup>1695</sup>

#### **1.4. Socialització, responsabilització, foment de la participació en la vida social**

##### **1.4.1. Formulacions teòriques**

Entre els partidaris de donar aquest enfocament a la resocialització hi ha Gramatica, representant principal del moviment de Defensa Social. Ell entenia que quan la persona delinqueix posa de manifest uns indicis subjectius d’antisociabilitat, de manca de responsabilitat social i, per tant, la necessitat de ser sotmesa a un tractament dirigit a l’eliminació de les causes del seu malestar en la societat (exògenes i endògenes) i dels estats psicològics interns o motius, així com a socialitzar-la, açò és, a aconseguir que s’adapte a la vida social.<sup>1696</sup>

---

<sup>1694</sup> MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, cit., pàg. 99. HAFFKE, B. “Hat emanzipierende Sozialtherapie eine Chance?”, cit., pàgs. 311 a 313.

<sup>1695</sup> MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, cit., pàgs. 99 i 100.

<sup>1696</sup> Vid. GRAMATICA, F., *Principios de defensa social*, traduït per Jesus Muñoz y Núñez de Pardo i Luis Zapata Aparicio, Editorial Montecorvo S.A., Madrid, 1974, pag 39 i ss, 57 i ss, 133 i ss, 163 i ss, 177 i ss, 203 i ss, 219 i ss, 251 i ss; del mateix autor, “Tres puntos de la Defensa Social”, en *Revista di Difensa Sociale*, any III, núm. 3-4, 1949; i també del mateix autor, *Principios de Derecho Penal subjetivo*, traducció a càrrec de Del Rosal i Conde, Madrid, 1941, pàgs. 104 i ss.



Ancel, exponent màxim de la Defensa Social Nova, també partia de la idea de la manca de responsabilitat social de les persones que delinqueixen, concebia la pena com una “acció social de tractament” o “acció sistemàtica de socialització de l’individu” i afirmava que aquella té per finalitat aconseguir un “sentiment íntim de responsabilitat”<sup>1697</sup> o “presa de consciència per l’individu de la significació a la vegada individual i social de la seua acció, la presa de consciència per conseqüència del caràcter delictiu, plenament lúcida, de la infracció comesa”.<sup>1698</sup> Segons ell “quan aquesta doctrina fa de la resocialització la finalitat fonamental de la sanció penal, posa en primer lloc la noció de reeducació, a la qual confereix un valor nou”.<sup>1699</sup>

Encara que aparentment aquestes dues formes d’entendre la resocialització no són molt distints, en realitat sí hi ha diferències notables. Una de les diferències principals entre el plantejament de Gramatica i el d’Ancel és que aquest rebutjava expressament a qualsevol imposició d’un conformisme purament passiu<sup>1700</sup> i a qualsevol intent de llavat de cervell.<sup>1701</sup> Ancel assegurava que la resocialitzador tal com ell l’entenia no consisteix a “l’acceptació passiva, pel delinqüent resocialitzat, de la societat tal com és, en els seus hàbits i el seu conformisme tradicional, és, pel contrari, un procés que tendeix a tornar l’home a si mateix i no a entregar-lo, privat de les

---

<sup>1697</sup> ANCEL, M., “Droit pénal classique et défense sociale”, en *Revue Pénal Suisse*, 1965, pàg. 13.

<sup>1698</sup> ANCEL, M., *L’individualisation des mesures prises a regard du délinquant*, ob. cit., pàg. 197.

<sup>1699</sup> Cita presa de MUÑAGORRI, I., *Sanción penal y política criminal*, ob. cit., pàg. 136, i reproduïda per MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 25.

<sup>1700</sup> Ancel era conscient dels perills d’adoctrinament que pot suposar la resocialització si és entesa de manera “paternalista” o “moralitzant”, que el tractament pot ser “un condicionament més o menys autoritari, imposat a l’individu i en el qual s’originaria com a finalitat un conformisme purament passiu”. Vid., ANCEL, M., “Le juriste devant le criminologie”, en *Anales Internacionales de Criminología*, 1973, vol. 12, pàg. 10.

<sup>1701</sup> Ancel es preguntava: “si es vol actuar sobre la personalitat del delinqüent, no se’l voldrà modificar, i aquest sistema no condueix al llavat de cervell?”. Vid., ANCEL, M., “Défendre la défense sociale?”, en *RSC*, 1964, pàg. 194, citat per MUÑAGORRI, I., *Sanción penal y política criminal. Confrontacion con la Nueva Defensa Social*, ob. cit., pàg. 137.

seues reaccions personals, a una societat abusiva”.<sup>1702</sup> Altra diferència entre el francès i l’italià és que mentre aquest concebia el tractament resocialitzador com a obligatori, Ancel indicava que aquest no ha de ser imposat sinó ofert a la persona que el necessita, perquè amb el trànsit d’un “estat policia” a un “estat del benestar”, qui delinqueix “ja no és el ciutadà convertit en l’enemic de les lleis al qual és necessari corregir perquè no torne a començar, sinó que és també l’individu en situació difícil i que, en múltiples casos, i precisament com a ciutadà, té un cert dret a la seua reincorporació social”, un “dret a la resocialització”.<sup>1703</sup> Ancel advertia, igualment, que tot tractament ha de respectar els drets del penat. Aquest, segons ell, “ha de, sense cap dubte, veure reconegut un dret fonamental i irreductible al respecte de la seua personalitat, qualsevol quina siga”.<sup>1704</sup>

També els teòrics de la socialització han emfatitzat les idees de responsabilitat social i de participació en la vida social. Es parteix del fet que les persones quan naixem ho fem al si d’una societat determinada, en la qual regeixen un conjunt de valors, normes i directrius que contribueixen al manteniment de l’ordre i la convivència en aquella societat i en aquell moment històric concret, i que a poc a poc anem assumint dels estàndards del grup, primer a través dels controls externs del comportament i després a través de la interiorització de les normes del grup i deixant guiar la conducta per les estructures internes motivadores, i des d’aquest punt de partida s’ha afirmat que el delictes es produeix quan el procés de socialització

---

<sup>1702</sup> ANCEL, M., “Locución pronunciada en la sesión de claudura del VIII Congreso Internacional de Defensa Social”, en *RSC*, 1972, pàg. 372, citat per MUÑAGORRI, I., *Sanción penal y política criminal. Confrontacion con la Nueva Defensa Social*, ob. cit., pàg. 137.

<sup>1703</sup> ANCEL, M. “La noción de tratamiento en las legislaciones penales vigentes”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 182, 1968, págs. 498 i 499. Vid, també, del mateix autor, “Les problemes posés par l’application des techniques scientifiques nouvelles au droit penal et a la procedure pénale”, *Rassegna di profilassi criminale et psichiatrica*, 1968, pàg. 82, on parla d’ un "dret a ser cuidat per tots els mitjans de la ciència mèdica moderna” Diferenciava, a més, entre “l’acció mèdica i l’acció coercitiva imposada per la força a un individu pel constrenyiment social”.

<sup>1704</sup> ANCEL, M. “Les problemes posés par l’application des techniques scientifiques nouvelles au droit penal et a la procedure pénale”, en *Premieres Journées juridiques franco-polonaises*, Cujas, París, 1965, pàg. 82.

falla, a causa d'un dèficit, defecte o trastorn en aquell. En aquest cas es produiria una manca de comunicació entre l'estructura de la personalitat del subjecte desviat i les exigències de la societat,<sup>1705</sup> és a dir, la persona no ha après a voler i a fer allò que la societat espera d'ella. Açò es tradueix en un conflicte d'aquella amb les pautes i estructures socials, en el seu aïllament i, per tant, en un increment de les possibilitats de comportar-se desviadament. Allò que pretén aconseguir-se és, per tant, la seua adaptació a la vida social i incrementar les seues possibilitats de participació social.<sup>1706</sup> Aquestes idees seran defensades per Müller-Dietz, Kaiser i Calliess, els quals, com explica García-Pablos de Molina, “recerquen uns objectius funcionals (mera adaptació de l'individu al grup), des d'una òptica relativament neutral a nivell axiològic i comptant sempre amb els processos recíprocs d'interacció: ‘individu-societat, societat-individu’”.<sup>1707</sup>

Müller-Dietz va afirmar que “no es tracta d'una educació a una adaptació social o d'una submissió a l'Estat, sinó d'una formació per a una independència exterior, que possibilita la utilització positiva de les capacitats individuals i dels bens socials. Han de desenvolupar-se responsabilitats i participacions efectives a la vida social”.<sup>1708</sup>

Kaiser indicava que els programes resocialitzadors aspiren a integrar la persona al món dels seus conciutadans, sobretot en col·lectivitats

---

<sup>1705</sup> Vid. CALLIESS, R.P., *Theorie der Strafe im demokratischen und sozialen Rechtsstaat*, Fischer, Frankfurt –Main, 1974, pàg. 112.

<sup>1706</sup> Se sol rebutjar a la partícula “re” que precedeix el terme socialització, perquè dona a entendre que l'individu o bé reinicia la seua socialització després d'estar interrompuda o bé s'ha trobat en algun moment plenament socialitzat. Vid., SCHÜLER-SPRINGORUM, H., *Strafvollzug im Übergang. Studien zum Stand der Vollzugsrechtslehre*, Otto Schwartz, Gottinger, 1969, pàg. 158; KAISER, G., *Strategien und Prozesse strafrechtlicher Sozialkontrolle*, ob. cit., pàg. 7; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 66.

<sup>1707</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàg. 39.

<sup>1708</sup> MÜLLER-DIETZ, H., *Wege zur Strafvollzugsreform*, Duncker&Humblot, Berlín, 1972, pàgs. 28 i 29.

bàsiques com la família, l'escola o el treball, a que aquella assumisca la seua pròpia responsabilitat i isca de l'aïllament.<sup>1709</sup>

I Calliess, per la seua banda, partia d'entendre que el Dret penal és una “estructura dels processos socials” o “estructura dialogal de sistemes socials”, que té la funció de diàleg amb el subjecte actiu, el subjecte passiu i l'Estat, i defensava una concepció de la pena com a “procés de diàleg” entre la persona condemnada i l'Estat, com a element del procés interactiu de regulació jurídicament positiu que pot ser entès com una part de la teoria general de participació social, tot afirmant que aquesta compleix, al moment de l'execució, una funció social de creació de possibilitats de participació en els sistemes socials, i que per a assolir aquesta meta cal oferir alternatives al comportament criminal, oferir formació acadèmica i laboral a les persones condemnades per la comissió d'un delictes.<sup>1710</sup> Calliess advertia, a més, que és important tractar aquestes persones com a subjectes i no com a mers objectes, açò és, permetre que participen en els processos de regulació i aprenentatge, els quals no sols aspiren a l'adaptació d'aquelles a les normes dominants, sinó també a elaborar, amb la seua ajuda, alternatives a la conducta criminal i, així, incrementar les possibilitats de participació social.<sup>1711</sup>

Mapelli Caffarena equipara la postura sostinguda per Mir Puig a la defensada per Calliess,<sup>1712</sup> i la veritat és que, tot i que a aquell no se'l pot incloure entre els teòrics de la socialització i, de fet, ni tan sols empra el terme socialització, arriba a la mateixa conclusió que Calliess quan apunta quina ha de ser la meta de l'execució penitenciària. Mir Puig entén que cal donar un sentit democràtic a la reeducació i reinserció social dels penats en el sentit “d'ofertament de

---

<sup>1709</sup> Vid. KAISER, G., “Resozialisierung und Zeitgeist”, en *Kultur. Kriminalität. Strafrech. Festschrift für Thomas Würtenberger zum 70.* Duncker&Humblot, Berlin, 1977, pàg. 362. Vid., també, GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàgs. 34 i 35.

<sup>1710</sup> Vid. CALLIESS, R.P., *Theorie der Strafe im demokratischen und sozialen Rechtsstaat*, ob. cit., pàgs. 11, 75 i ss, 155, 158 i ss, i 173.

<sup>1711</sup> Vid. CALLIESS, R.P., *Theorie der Strafe im demokratischen und sozialen Rechtsstaat*, ob. cit., pàgs. 160 i 210.

<sup>1712</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 67 i 68.

mitjans que amplien les seues possibilitats d'elecció";<sup>1713</sup> indica que en un estat democràtic "el Dret penal no sols ha de defensar dels delinqüents a la majoria, sinó que ha de respectar la dignitat del delinqüent i intentar oferir-li alternatives al seu comportament criminal" i que el segon "obliga a oferir al condemnat possibilitats per a la seua resocialització i reinserció social";<sup>1714</sup> i diu, igualment, que "és precisa una concepció democràtica de l'execució de les penes que es base en la participació del subjecte en elles i no recerque la imposició d'un determinat sistema de valors, sinó sols ampliar les possibilitats d'elecció del condemnat".<sup>1715</sup>

També Roxin ha subratllat la importància de garantir la reinserció social futura de la persona en condicions de poder participar en la vida social, així com també la necessitat que aquella assumisca la seua responsabilitat. De la finalitat resocialitzadora a la qual ha d'estar orientada la pena privativa de la llibertat, aquest autor ha dit que en fase executiva "impedeix que aquella puga causar al subjecte un mal per raons de retribució i obliga a donar-li un sentit constructiu". Açò, segons ell, "també és possible quan la personalitat del subjecte no necessita d'una promoció terapeüticosocial especial". Roxin ha afirmat que la resocialització consisteix a executar la pena "de manera que es done al subjecte l'oportunitat d'exercitar les seues forces a l'establiment d'una forma productiva i segons les seues aptituds, tot destinant el producte del seu treball a indemnitzar a la víctima o els seus hereus, o a altres persones necessitades". Ha apuntat que "si s'entén el concepte de resocialització en un sentit un poc més ampli, com a reparació del dany, fins i tot en aquests casos pot el delinqüent amb el seu esforç aconseguir forces constructives per a la seua personalitat, en lloc de passar diversos anys privat de la llibertat com un vegetal, amb l'embrutiment prematur". A més d'açò aquest autor ha indicat que "el primer que cal fer és reconduir la personalitat del subjecte al camí recte, com naturalment és el cas amb la majoria dels

---

<sup>1713</sup> MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit., pàg. 36.

<sup>1714</sup> MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit., pàgs. 33 i 34.

<sup>1715</sup> MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit., pàg. 34.

presos, el mode d'intentar-ho no és moralitzar en to magistral, sinó formar intel·lectualment i espiritual, despertar la consciència de la responsabilitat i activar i desenvolupar totes les forces del delinqüent i, especialment, les seues aptituds personals". Ha destacat, llavors, que "la personalitat del delinqüent no ha de veure's humiliada ni menys danyada, sinó desenvolupada". Per a ajudar-lo i ajudar-nos així a tots, cal, segons ell, "la cooperació de juristes, metges, psicòlegs i pedagogs". Roxin també adverteix que "qualsevol esforç resocialitzador sols pot ser una oferta al delinqüent per a que s'ajude a si mateix amb el treball, però que fracassa quan no està disposat a ser resocialitzat, i que sempre hi haurà qui torne a delinquir per debilitat, però que no per això la societat ha d'oblidar l'obligació que té respecte al delinqüent, de la mateixa manera que aquest és corresponsable del benestar de la comunitat". Segons ell, "sols si aquesta compenetració prova la seua eficàcia a l'execució de la pena i a la reincorporació posterior del delinqüent a la comunitat, es podrà dir amb la consciència tranquil·la que la pena està justificada en la seua totalitat".<sup>1716</sup>

Cal tenir en comte, a més, i d'altra banda, que juntament a les interpretacions anteriors hi ha la donada per Petrus Rotges, el qual entén que allò que ha d'aconseguir-se és la "readaptació social d'aquells ciutadans que, per causes distintes, han romangut al marge del medi i normes socials dels grup, el qual s'aconsegueix, en sentit estricte, a través de mitjans o factors de resocialització", i que "les funcions assignades a la reeducació i reinserció social són aconseguir que el subjecte inadaptat pugui: 1) assumir els esquemes normatius i els valors del grup; 2) adquirir la cultura o cultures predominants a la societat; 3) adquirir els hàbits conductuals normalitzats; 4) comprendre la dimensió social i els codis de les relacions al grup social; 5) facilitar la participació de l'individu en els bens del grup; 6) possibilitar una activitat professional; 7) comprendre la racionalitat de les mesures o penes adoptades".<sup>1717</sup>

---

<sup>1716</sup> ROXIN, K., "Sentido y límites de la pena estatal", en *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàgs. 32 i 33.

<sup>1717</sup> PETRUS ROTGER, A., "Hacia una pedagogia comunitaria de la pedagogia penitenciaria", en *Pedagogia social: revista interuniversitaria*, núm. 7, 1989, pàg. 72.

## 1.4.2. Crítiques

La resocialització com a procés a través del qual la persona és socialitzada és criticable si pretenem que el resultat siga l'assumpció per part d'aquella dels valors, normes i directrius socials, i ho és perquè, com indica García-Pablos de Molina, “si contemplem la ‘resocialització’ en el sentit d’adaptació ritual i coactiva als valors del grup, res pot evitar que aquest procés acabe en sistemes de valors socialment no desitjables, que s’assumirien i interioritzarien, també, amb les consegüents actituds de desinterés, resignació, apatia, pèrdua de la identitat, regressió, etc. Perquè, en definitiva, la (re)socialització és positiva o negativa, segons siguin positius o negatius els models que ofereix cada societat, barem bàsic implícit a la idea de (re)socialització”<sup>1718</sup>.

Cal tenir en compte, igualment, que en contra de la concepció de la resocialització ara criticada, també s’ha dit, en paraules de Mapelli Caffarena, i encara que la majoria dels seus defensors ho neguen, que “excedeix, al nostre parer, d’un mer procés d’aprenentatge cognoscitiu i d’adaptació de les capacitats, requereix un canvi de la realitat subjectiva, que va més enllà d’un acomodament a les normes com passava en el cas de la resocialització legal”. Així ho ha dit Mapelli Caffarena en relació a la interpretació donada pels autors alemanys dalt citats i per Mir Puig,<sup>1719</sup> tot afegint, en relació al concepte de resocialització proposat tant per la Defensa Social com per la Defensa Social Nova, que en poc s’allunya al defensat per Peter i Hellmer, representants de la Pedagogia Criminal, ja que encara que es parle d’acció sistemàtica de socialització, açò, “en termes de la Defensa Social no pot afirmar-se que faça canviar substancialment les coses, ja que és una substitució de la moral individual per la moral col·lectiva”. Aquest autor adverteix, a més, que el sistema penal no pot perdre “les garanties jurídiques per a multiplicar l’eficàcia en la seua lluita contra

---

<sup>1718</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàg. 36. En el mateix sentit KAISER, G., *Strategien und Prozesse strafrechtlicher Sozialkontrolle*, ob. cit., pàg. 11.

<sup>1719</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 68.

l'antisociabilitat", perquè "es corre el risc de perdre de vista els valors individuals de la persona i, sobretot, de convertir aquell en un instrument de manipulació política".<sup>1720</sup> Es critica, llavors, que no es garanteix suficientment que a través del procés resocialitzador el món de les conviccions individuals quedarà inalterable i, per tant, es respectarà la dignitat de la persona humana.

També s'ha criticat que la pena de presó no és un mitjà ni efectiu ni el més idoni per a recuperar o compensar en persones adultes un defecte de socialització patit durant la infantesa,<sup>1721</sup> fins i tot que la dinàmica esterilitzant de l'execució penitenciària és un obstacle insalvable per al desenvolupament de qualsevol modalitat terapèutica. Cal tenir en compte que la presó és una institució total que funciona de manera autònoma, que compta amb les seues pròpies normes, que imposa un model de conducta i un estil de vida, que atribueix rols, que compta amb sistemes i codis de comunicació propis, etc.<sup>1722</sup> La persona que ingressa en presó lluny d'adaptar-se al conjunt de valors, normes i directrius a les quals es pretén adaptar-la ho fa als valors, normes i directrius que asseguren no ja l'ordre i la convivència social sinó la supervivència a la presó. Al procés d'incorporació i adaptació a la vida en presó Clemmer l'anomenà "presonització"<sup>1723</sup> i Goffman "enculturació".<sup>1724</sup>

Val a dir també, d'altra banda, que Álvarez García critica Roxin perquè identifica "prevenció especial i esmena a través de la

---

<sup>1720</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 27.

<sup>1721</sup> Vid. ROXIN, K., "Sentido y límites de la pena estatal", en *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 32; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, *Estudios penales*, pàg. 36; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., "La resocialización: objetivo de la intervención penitenciaria", cit., pàgs. 12 i 13; MÜLLER – DIETZ, H., "Strafvollzugsrecht und Strafvollzugsreform", en *MschrKrim*, 1972, pàg. 28.

<sup>1722</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 68; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., "La resocialización: objetivo de la intervención penitenciaria", cit., pàg. 13; BERGALLI, R., *¿Readaptación social por medio de la ejecución penal?*, ob. cit.

<sup>1723</sup> CLEMMER, D., *The Prison Community*, ob. cit.

<sup>1724</sup> GOFFMAN, E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York, 1961.



concepció d'aquesta com una de les formes de la prevenció especial",<sup>1725</sup> precisament per realitzar afirmacions de l'estil cal "conduir la personalitat de subjecte al camí recte" o cal "formar intel·lectualment i espiritual".<sup>1726</sup> Álvarez García també diu sentir-se sorprès perquè tot un mestre en Dret penal com Roxin realitze, a banda d'aquestes afirmacions, unes altres de l'estil "el criminal no és, com es creu, el profà, l'home fort, la voluntat d'animal de presa del qual cal infringir, sinó un home normalment dèbil, inconstant i minusdotat, amb trets psicopàtics a sovint, i que intenta comprendre a través de delictes el seu complex d'inferioritat provocat per la seua aptitud deficient per a la vida". Segons aquelles afirmacions "són més pròpies d'un plantejament corresponent a l'escola de Ferri, per ser bondadosos en la classificació, que a un penalista que escriu en 1966".<sup>1727</sup>

## **1.5. Desenvolupament de les habilitats cognitives**

### **1.5.1. Formulacions teòriques**

Després que Ross i Fabiano comprovaren a partir de la revisió d'estudis científics diversos que els programes de tractament aplicats a les presons que resultaven més efectius per a prevenir la recaiguda en el delictes eren aquells que incloïen tècniques dirigides a produir un desenvolupament en la cognició de les persones preses, a desenvolupar les habilitats de raonament, a millorar la sensibilitat enfront la conseqüència de la seua conducta, a ensenyar a pensar abans d'actuar, a incrementar habilitats per a la solució de problemes interpersonals, a ampliar la visió del món, a desenvolupar interpretacions alternatives, etc., ells dos i Garrido Genovés examinaren la literatura científica i comprovaren que "hi ha una evidència empírica impressionant que indica que molts delinqüents

---

<sup>1725</sup> ÁLVAREZ GARCÍA, J.A., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàg. 59.

<sup>1726</sup> ROXIN, K., "Sentido y límites de la pena estatal", en *Problemas básicos del derecho penal*, ob. cit., pàg. 32.

<sup>1727</sup> ÁLVAREZ GARCÍA, J.A., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, ob. cit., pàg. 59, nota 133.

tenen certs retards en el desenvolupament de diverses habilitats cognitives que són essencials per a l'adaptació social".<sup>1728</sup>

En base als estudis revisats afirmaren que “sembla obvi que un nombre important de delinqüents tenen dificultats en alguns aspectes del seu comportament”, tot afegint, a més, que “sembla que l'ària de la cognició social és la més afectada, particularment la solució de problemes interpersonals i la percepció social”.<sup>1729</sup> Hi ha estudis posteriors que confirmen que la majoria de les persones preses presenten determinades característiques i variables de la personalitat, a saber: impulsivitat, rigidesa cognitiva, locus de control extern elevat, baixa tolerància a la frustració, absència de pensament abstracte i crític, baixa autoestima, egocentrisme, baixa capacitat d'autoestima, manca d'habilitats socials i cognitives específiques per a afrontar situacions interpersonals conflictives i problemàtiques de manera constructiva, distorsions greus de tipus perceptiu i valoratiu a l'esfera cognitiva, emocional i afectiva per a entendre correctament les regles i convencions socials, etc.,<sup>1730</sup> per això que tots tres aposten per donar un enfocament psicoeducatiu a la resocialització, que estiguen tan preocupats en desenvolupar les habilitats cognitives d'aquestes persones, perquè són fonamentals per a la seua integració social i perquè, a més, si es millora el funcionament cognitiu s'està contribuint a la prevenció de la recaiguda en el delicte. En paraules dels autors referits: “La nostra investigació indica que la millora en el funcionament cognitiu del delinqüent pot ser un factor essencial en la seua rehabilitació. D'altra banda, l'entrenament cognitiu pot servir com a mitjà efectiu per a prevenir la delinqüència”<sup>1731</sup>.

---

<sup>1728</sup> ROSS, R.R. – FABIANO, E. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia”, *Delincuencia*, núm. 1, monogràfic, 1990, pàg. 18.

<sup>1729</sup> ROSS, R.R. – FABIANO, E. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia”, cit., pàg. 34.

<sup>1730</sup> Vid., per exemple: GARRIDO GENOVÉS, V., *Técnicas de tratamiento para delincuentes*, Cera S.A., Madrid, 1993, pàgs. 73 a 88; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A. “Sobre la función resocializadora o rehabilitadora de la pena”, en *Cuadernos de Política Criminal*, segona època, núm. 100, 2010, pàg. 78.

<sup>1731</sup> ROSS, R.R. - FABIANO, E. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia”, cit., pàg. 18.

També Redondo Illescas i García-Pablos de Molina es mostren partidaris d'aquest enfocament. Aquest últim afirma el següent: “Al meu judici, doncs, i amb caràcter general, sols cap afirmar que la reinserció, rehabilitació o resocialització, excepte en els grups i subgrups de delictes que pressuposen una patologia o dependència determinada en l'infractor, consisteix, abans que res, a l'oferta que l'Administració penitenciària, en nom de la societat, fa a aquell i en el seu sol interès —i aquest accepta voluntàriament— per a posar en les seues mans instruments que enriqueixen la seua personalitat, pal·lien alguns dèficits, mancances o rigideses d'aquella i contribuïsquen positivament a ampliar l'horitzó vital del penat i les seues expectatives de participació social, seriosament danyades pel fet de la presó patida<sup>1732</sup>”.

És important advertir, a més, que els defensors de l'enfocament psicoeducatiu deixen molt clar que la seua no és una teoria de la delinqüència, que de quant ells afirmen no es deriva que les persones delinquisquen a causa d'un funcionament cognitiu deficient. Ross, Fabiano i Garrido Genovés, per exemple, asseguren que “no estem suggerint que els dèficits de pensament siguen una causa de la delinqüència”<sup>1733</sup> i adverteixen que “no tots els delinqüents manifesten tals dèficits; n'hi ha que cometen delictes perfectament racionals, i estan ben planejats, obtenint resultats profitosos”, a més que els “delinqüents no són els únics individus que presenten dèficits al pensament” i que “moltes persones ben intel·ligents, ajustades, i socialment productives, manifesten algun dels mateixos dèficits que han estat trobats entre els delinqüents. També expliquen que malgrat existir molts estudis que revelen una vinculació entre cognició i delinqüència, presenten molts errors a la qualitat de la investigació efectuada que limiten el coneixement que tenim en relació tant a la naturalesa com a l'extensió de la relació, i que no acostumen a tenir en compte l'efecte erosionador que la institucionalització pot tenir sobre el funcionament cognitiu dels subjectes estudiats, pel qual les

---

<sup>1732</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., “Sobre la función resocializadora o rehabilitadora de la pena”, cit., pàg. 81.

<sup>1733</sup> ROSS, R.R. - FABIANO, E. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia”, cit., pàg. 18.

diferències detectades entre delinqüents i no delinqüents poden estar contaminades per aquest fet. Es critica, igualment, que les investigacions realitzades sols tenen en compte als delinqüents detectats pel sistema de justícia penal i no a aquells altres que no engrossen les xifres de la delinqüència oficial.<sup>1734</sup>

### 1.5.2. Crítiques

Els defensors d'aquest enfocament psicoeducatiu des del principi han estat conscients de les moltes crítiques que aquest podia suscitar, de manera que s'han encarregat de matisar unes quantes coses en relació a la seua forma d'entendre la resocialització, tal com es veurà a continuació.

En primer lloc, conscients que se'ls podria criticar que s'obliden que la resocialització és una modalitat de la prevenció especial i que, per tant, ha d'aspirar a que la persona no torne a delinquir, els defensors d'aquest enfocament adverteixen, com s'ha vist, que les habilitats cognitives que es pretenen desenvolupar són fonamentals per a la seua integració social i que si es millora el funcionament cognitiu es contribueix a la prevenció de la recaiguda en el delictes. S'ha demostrat empíricament que els programes de tractament aplicats a les presons que resulten més efectius per a prevenir la recaiguda en el delictes són aquells que inclouen tècniques dirigides a produir un desenvolupament en la cognició de les persones preses.

També se'ls podria criticar pel fet que no tenen en compte les conseqüències negatives que té la presó en la persona que la pateix però, tal com s'ha vist, els defensors de l'enfocament psicosocial adverteixen que la presó redueix l'horitzó vital i les expectatives de participació social de la persona que la pateix i que el funcionament cognitiu deficient pot estar causat pel fet d'estar empresonat.

Se'ls podria criticar per no tenir en compte la relació entre delinqüència i ordre socioeconòmic i cultural, però tal com

---

<sup>1734</sup> Vid. ROSS, R.R. - FABIANO, E. - GARRIDO GENOVÉS, V., "El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia", cit., pàgs. 18, 21 i ss.

adverteixen Ross, Fabiano i Garrido Genovés, afirmar que la cognició del delinqüent juga un paper important a la seua conducta antisocial “no nega la importància dels factors socials, econòmics, situacionals i culturals que estan associats amb aquella (la delinqüència). En concret, factors com la pobresa, la manca d’oportunitats, una estimulació intel·lectual limitada, educació insuficient i inadequada, manca d’exposició a models prosocials i eficaços per a la solució de problemes, i altres molts factors ambientals, experiències familiars, poden afectar poderosament tant el desenvolupament cognitiu de l’individu, com la probabilitat que aquest s’implique en conductes antisocials”.<sup>1735</sup> Aquests autors també reconeixen que “l’entrenament en habilitats cognitives és essencial, però no suficient, per a aconseguir la rehabilitació del delinqüent”, adverteixen que el model per ells proposat “de cap manera rebutja a la prestació necessària dels recursos socials per a aconseguir una integració social adequada” i afirmen que cal “prendre consciència de la injustícia social i assumir l’exigència d’incorporar [...] la modificació de les circumstàncies socials que ajuden a crear primer la carrera delictiva i dificulten després la tasca d’integració social”<sup>1736</sup>. En qualsevol cas, i com pot deduir-se d’açò, estan manifestament en desacord amb aquells que entenen que no té sentit resocialitzar els delinqüents si abans no es resocialitza la societat.

Tampoc se’ls pot criticar per apostar per unes tècniques concretes de tractament i rebutjar a la resta, ja que els partidaris de donar aquest enfocament a la resocialització no rebutgen a incloure en el tractament penitenciari tècniques diferents a les cognitives. Com explica Garrido Genovés, emprar “el terme cognitiu no suposa que ‘sols’ pretenguem emprar unes determinades tècniques, sinó, al contrari, una varietat

---

<sup>1735</sup> ROSS, R.R., FABIANO, E., GARRIDO GENOVÉS, V., “El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia”, cit., pàgs. 18 i 19. Parèntesi afegit.

<sup>1736</sup> ROSS, R.R. – FABIANO, E. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia”, cit., pàgs. 10 i 43.

gran d'elles", tot matisant més endavant que es refereixen a tècniques que tenen una orientació educativa.<sup>1737</sup>

Per últim, altra crítica en contra d'entendre que resocialitzar significa desenvolupar les habilitats cognitives, és que açò significa una intromissió a l'esfera individual i íntima de la persona i planteja perills d'adoctrinament i d'anul·lació de voluntats, però també d'aquesta crítica es defensen els seus partidaris. Aquests subratllen que tot i que és cert que des de la perspectiva de l'educació social es fa necessari educar per a una societat i en un context donat, allò que pretenen no és adoctrinar. Sobre açò, Ross, Fabiano i Garrido Genovés afirmen que "rebutgem obertament el 'moralitzar' o 'l'aconsellar sobre els valors correctes' als delinqüents", que no es pretén un "adoctrinament o anul·lació de voluntats" sinó que d'allò que es tracta és de "confrontar el seu sistema de creences, suscitant qüestions que els estimulen per a reconsiderar els seus punts de vista i suggerint perspectives alternatives". Juntament a açò, i després d'afirmar que "estem d'acord amb aquells que mantenen la postura que a la nostra societat no hi ha un sistema de valors universalment acceptat", diuen que, tanmateix, "creiem que existeix un valor que tots hauríem d'acceptar: la preocupació pels sentiments dels altres. Aquest és el valor que sí volem ensenyar els delinqüents, i suposa el punt de síntesi de tot el programa cognitiu [...] És a dir, que "l'objectiu bàsic és el desenvolupament de la presa de perspectiva social". També parlen d'aconseguir que "els delinqüents canvien la seua forma de pensar, que s'orienten més cap al benestar de la resta dels ciutadans" i no veuen cap problema en açò. "És que no busca açò mateix tot el sistema educatiu formal?", pregunten. I afegeixen que "ningú ha d'esquinçar-se les vestidures. No estem davant d'un 'neolombrosianisme' ni davant un intent d'emudir 'la veu dels marginats'. Abans al contrari, volem que puguen més alt de la muntanya, per a veure més i més lluny, que puguen poder triar

---

<sup>1737</sup> Vid. GARRIDO GENOVÉS, V., "El modelo cognitivo en la prevención y tratamiento de la delincuencia. Aplicaciones en delincuentes españoles", en *Delincuencia*, vol. 1, núm. 2, 1989, pàg. 236.

opcions diferents a les seues vides”.<sup>1738</sup> És per açò que afirmen, per boca de Petrus, que “el paradigma des del qual elaborem la nostra proposta formativa s’emmarca a la perspectiva d’una pedagogia social emancipadora crítica”<sup>1739</sup> i per boca de Duguid que “ser un ciutadà implica més, o almenys hauria de ser així, que el mer compliment de les regles, ser lleial i obedient. Requereix de persones responsables, individus que facen decisions informades i madures”.<sup>1740</sup>

En termes semblants s’han pronunciat Redondo Illescas i Garrido Genovés, els quals, a més d’insistir en açò afirmen que darrere de les crítiques al tractament penitenciari resocialitzador per entendre que sempre implica un adoctrinament “s’amaga la ignorància tremenda d’allò que és, en realitat, un programa de tractament o d’intervenció en un sentit no mèdic, sinó educatiu, basat en els models d’aprenentatge social i l’ecologia humana”. “No es tracta de llavar-los el cervell sinó d’enriquir la seua vida”, “no és adoctrinament sinó modificació de conductes i habilitats”, es pretén “que el subjecte adquireisca la possibilitat de triar entre l’acció delictiva i la prosocial”.<sup>1741</sup>

García-Pablos de Molina, per la seua banda, que com se sap també parteix d’un enfocament psicoeducatiu de la resocialització, indica que aquest “no obstant això, no reclama canvis qualitatius profunds a l’estructura íntima de la personalitat del penat, a les seues activitats, motivacions i valors, el qual implicaria un ‘llavat de cervell’ o intromissió il·legítima de l’Estat [...] ara bé, el reconeixement del mal causat i la voluntat de reparar-lo com a conseqüència de la

---

<sup>1738</sup> ROSS, R.R. - FABIANO, E. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia”, *Delincuencia*, núm. 1, pàgs. 6, 10, 56 i 57.

<sup>1739</sup> ROSS, R.R. - FABIANO, E. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia”, cit., pàgs. 5 i 6, citant a PETRUS ROTGER, A., “Hacia una pedagogia comunitaria de la pedagogia penitenciaria”, cit.

<sup>1740</sup> Citat per ROSS, R.R. - FABIANO, E. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia”, cit.

<sup>1741</sup> REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El tratamiento y la intervención en las prisiones”, en *Delincuencia*, vol. 3, núm. 3, 1991, pàg. 294.

confrontació directa del penat amb la víctima i el fecundat procés d'interacció amb aquesta han d'interpretar-se en la seua accepció estrictament pedagògica, lliure de qualsevol connotació moralitzadora”.<sup>1742</sup>

## **2. Teories preocupades per resocialitzar la societat**

### **2.1. Psicoanàlisi i resocialització**

#### **2.1.1. Formulacions teòriques**

Freud, el pare de la psicoanàlisi i autor de l'obra *El Malestar de la cultura*,<sup>1743</sup> afirmava que les persones naixem amb una sèrie d'instints o pulsions, de vida i de mort. Les pulsions de vida són principalment i bàsica sexuals, alimentades per una forma d'energia anomenada libido; i les pulsions de mort són les responsables de les tendències a l'agressivitat i la destrucció. Aquestes pulsions constitueixen el “allò”, una de les instàncies de l'estructura psíquica de les persones, que es presenta de manera pura al nostre inconscient, opera sota el principi de plaer i mou les persones a aconseguir la gratificació immediata de les pulsions. Passa, però, que el naixement implica, igualment, incorporar-se a la vida social, i açò exigeix acceptar una sèrie de normes que no són naturals en nosaltres o instintives i que entren en contradicció en aquelles altres que sí ho són. Segons Freud hi ha una contradicció entre allò que prové de la naturalesa i allò que és orgànic o biològic d'una banda i allò social de l'altra, una contradicció entre allò fisiològic i allò normatiu, aspectes els dos que determinen allò que som i allò que fem. Progressivament, i excepte en algunes excepcions, les normes socials van interioritzant-se fins convertir-se en una entitat interior. El “superjo” és la part de la psique que contraresta a l’“allò” i representa els pensaments morals i ètics rebuts de la cultura. Açò últim no significa, tanmateix, que s'elimine allò natural i instintiu de la persona, de manera que ens converteix en éssers contradictoris. Al nostre interior es produeix un conflicte entre l’“allò” i el “superjo”,

---

<sup>1742</sup> GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., “Sobre la función resocializadora o rehabilitadora de la pena”, cit., pàg. 81.

<sup>1743</sup> Vid. FREUD, S., *El malestar de la cultura y otros ensayos*, Rey Ardid, Madrid, 1973.



entre allò que volem fer i allò que s'ha de fer. Els impulsos tracten de vèncer l'obstacle del censor que els retén a l'inconscient i d'aflorar al món conscient. En aquest conflicte intervé el "jo", la tercera instància de la psique que opera com a mediador o regulador de les demandes de l'"allò" i del "superjo", tot basant-se en un concepte realista del món per a adaptar-se al món.<sup>1744</sup>

A banda d'açò, també cal saber que per al pare de la psicoanàlisi el sexe és el motor que mou l'home; segons ell tot comportament humà, i per tant també el delictiu, té un significat sexual. Tots els homes almenys a la primera infantesa desitgen sexualment la mare i odien en secret el pare. Hi ha una exigència eròtica insatisfeta cap a la mare i una persona, el pare, que impedeix la satisfacció i sobre la qual es descarrega la frustració acumulada. En el cas de les dones, de menudes tenen una inclinació preedípica a la mare, però en descobrir que no tenen penis pateixen un complex de castració i reaccionen amb ressentiment cap a ella. El desig cap a la mare es transforma en desig cap al pare, com a conseqüència de l'anomenat efecte de l'enveja de penis, i també perquè espera d'ell, també, en secret, que li done un fill.<sup>1745</sup> El complex inconscient d'Edip i el de castració serien les reaccions a les dues grans intencions criminals: desitjar un progenitor (el del sexe contrari) i matar l'altre. Aquest complex se superaria durant l'etapa en què es desenvolupa el "superjo", i en cas contrari les persones experimenten un sentiment de culpabilitat que les du a delinquir, tot buscant mitigar la pressió d'aquell. El criminal seria, llavors, segons aquest punt de vista, un home que no va resoldre el seu

---

<sup>1744</sup> Vid. En relació al pensament de Freud i les crítiques formudes pot consultar-se, per exemple: RODRÍGUEZ MANZANERA, L., *Criminología*, vint-i-quatre edició, Editorial Purrua, Mèxic, 2010, pàgs. 367 i ss.; GARCÍA PABLOS DE MOLINA, A., *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàgs. 610 i ss.

<sup>1745</sup> Vid. FREUD, S., "Algunas consecuencias psíquicas de la diferencia anatómica entre los sexos", en *Obras Completas*, Biblioteca Nueva, Madrid, 1973. Vid., també, JUNG, C. G., *Obras completas*, Trotta, Madrid, 1999, pàg. 150, 151, 163 i 231. Aquests autor en aquesta obra desenvolupa el complex d'Electra. En relació al complex d'Edip, vid., també: REIK, TH., *The Compulsion to Confess: On the Psychoanalysis of Crime and Punishment*, Farrar, Straus and Cudahy, New York, 1959.

problema edípic o una dona que no va superar el complex de castració.<sup>1746</sup>

Freud explicava que les persones, simplement per haver tingut la temptació, inconscient, d'infringir la llei, experimentem un fort sentiment, també inconscient, de culpa, una pressió negativa i intensa. En paraules de l'autor: "quan un impuls instintiu pateix la repressió, els seus elements libidinals es converteixen en símptomes i els seus components agressius en sentiments de culpa". Quan les persones experimentem aquest sentiment que ens angoixa ignorem la seua causa però busquem un fet real al qual poder adjudicar-la. Sentim un alleujament gran quan fem alguna cosa a la qual atribuir la culpa. En paraules de l'autor: "El subjecte patia, en efecte, d'un sentiment penós de culpabilitat, d'origen desconegut, i una vegada comesa una falta concreta sentia mitigada la pressió d'aquell. El sentiment de culpabilitat quedava així, almenys, adherit a alguna cosa tangible". Freud sostenia que el sentiment de culpa no és la conseqüència del delicte sinó la seua causa, i que té dos orígens diferents: un és la por a l'autoritat exterior i pot ser neutralitzat després que l'individu renunciï a les seues apetències instintives, i l'altre, molt més important, és el temor al "superjò", que impulsa l'individu que el pateix a acceptar el càstig. L'exteriorització de l'instint pot evitar-se però no l'instint en si mateix, el qual no passa desapercebut al "superjò". Freud assegurava que "el rebuig instintiu ja no té efecte absolut ple; l'abstinència virtuosa ja no és recompensada amb la seguretat de conservar l'estima, i l'individu ha trocat una catàstrofe exterior amenaçant –pèrdua d'amor i càstig per l'autoritat exterior–, per una desgràcia interior permanent: una tensió del sentiment de culpabilitat".

Cal precisar, també, que Freud<sup>1747</sup> va diferenciar entre sentiment de culpa i necessitat de càstig, i mentre el primer depèn del "superjo" i marca la tensió entre aquest i el "jo" viscuda per la persona, que se

---

<sup>1746</sup> L'explicació del delinqüent mancat de "superjo" va per enunciada per Freud i Aichorn l'any 1925 i desenvolupada després per Alexander i Staub. Vid. ALEXANDER, F. - STAUB, H., *El delincuente y sus jueces desde el puntode vista psicoanalitico*, Biblioteca Nueva, Madrid, 1961.

<sup>1747</sup> Vid. FREUD, S., *El malestar en la cultura*, ob. cit., capítol III.

sent culpable enfront d'aquell, la necessitat de càstig és l'exteriorització pulsional del "jo" que ha esdevingut masoquista sota l'influx del "superjo" sàdic, i utilitza un fragment de pulsio de destrucció interior, preexistent en ell, en un lligam eròtic amb el "superjo".<sup>1748</sup>

És curiós, a més, que tot i que la totalitat de la teoria freudiana gira al voltat del sexe, el seu creador no veiera en el càstig del delinqüent per part de la societat (ja siga formal o informal) una forma de satisfer una fantasia sexual, tal com sí van fer altres psicoanalistes, com és el cas de Plack. Freud sostenia que la reacció social punitiva no compleix la funció de prevenir la delinqüència sinó la de satisfer la demanda de punició inconscient de l'infractor, i en coherència amb açò l'austriac criticava que la pena de mort representa una espècie de suïcidi amb la complicitat de la justícia estatal.<sup>1749</sup> Plack, en canvi, veia en les penes un component sàdic sexual que secretament procura la satisfacció de qui castiga.<sup>1750</sup> La societat que castiga satisfà una mancança a través de la imposició de la pena, el qual pot explicar-se a través de la teoria de la projecció de l'ombra pròpia.

A la teoria de la projecció de l'ombra pròpia s'han referit tant Jung com el seu deixeble Neumann. Ells empen el terme "ombra" per a referir-se a l'aspecte fosc o pervers del nostre ser i expliquen que les persones tenim una tendència a projectar aquesta ombra en altres de manera inconscient, tot advertint, a més, de la necessitat d'una ètica nova que permeta reconèixer que es té una tendència perversa en lloc

---

<sup>1748</sup> En la novel·la de Dostoievski *Crimen y Castigo*, un dels personatges, Rascolnikoff acaba per confessar haver matat dues dones, per no poder suportar el sentiment de culpa que l'oprimia i ser així enviat a treballar a Sibèria. Però a diferència de Dostoievsky, per a Freud el delictes no és la causa del sentiment de culpa, sinó la conseqüència. Vid., DOSTOIEVSKY, F., *Crimen y castigo*, Planeta, Barcelona, 1988.

<sup>1749</sup> Vid. FREUD, S., *El malestar en la cultura*, ob. cit., capítol III. També Alexander i Staub assumiren la idea del càstig com a estímul criminògen. Vid. ALEXANDER, F. – STAUB, H., *El delincuente y sus jueces desde el punto de vista psicoanalítico*, Biblioteca Nueva, Madrid, 1961.

<sup>1750</sup> Vid. PLACK, A., *Die Gesellschaft und das Böse. Eine Kritik der herrschenden Moral*, decena edició, List, München, 1971, pàg. 111 a 113. Vid., també, MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg 33.

de projectar-la. Les persones sobre les quals es projecta aquest impuls juguen el rol de boc expiatori i han d'expiar per les debilitats i necessitats de la resta, tot acumulant sobre si tots els odis dels altres i ajudant-los a alliberar les tensions pròpies que no troben una altra eixida. Quant majors siguem les acumulacions de frustració majors seran també les exigències de penes retributives.<sup>1751</sup>

A una conclusió semblant va arribar Girard, que sense ser psicoanalista va acceptar la teoria freudiana de la conducta humana (però sense el reduccionisme sexual), segons la qual el desig és una de les grans motivacions d'aquella. Segons ell desitgem allò que els altres desitgen i aquesta competència de desitjos du a la violència. La forma de controlar-la és projectant-la cap a l'exterior del grup o seleccionant un individu del grup, un boc expiatori, perquè reba la violència col·lectiva i, així, canalitze la ira de la resta dels membres del grup.<sup>1752</sup>

Què pot fer-se? Plack venia a dir que no es pot permetre que açò passe així sense més i que cal resocialitzar la societat. Ell apostava per una resocialització social. Segons ell “ fins ara les aspiracions resocialitzadores han estat parcialment dirigides sobre els delinqüents que han nascut asocials, amb la idea que l'asocial dolent ha de ser adaptat, coste el que coste, a una societat determinada que dóna la mesura de si mateixa. Mentre que, paradòjicament, és la societat la qual necessita el benefici i la justícia d'un tractament per a acceptar sense prejudicis el fracàs de la seua moral falsa i del seu ordre jurídic”.<sup>1753</sup> La resocialització entesa d'aquesta forma té per missió principal contrarestar els impulsos retributius que hi ha a la consciència col·lectiva i que motiven el càstig, açò és, posar fre a les aspiracions retributives, les quals serien la causa principal de la conducta asocial de la societat contra el delinqüent.

---

<sup>1751</sup> Vid. NEUMANN, E., *Psicología profunda y nueva ética: nueva valoración de la conducta humana a la luz de la psicología moderna*. Alianza Editorial, Madrid, 2007, pàgs. 62 a 64. Vid., també, MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 34.

<sup>1752</sup> Vid. GIRARD, R., *Things Hidden Since the Foundation of the World*, Stanford University Press, Stanford, 1987.

<sup>1753</sup> PLACK, A., *Die Gesellschaft und das Böse. Eine Kritik der herrschenden Moral*, ob. cit., pàg. 119.

Cal tenir en compte, tanmateix, que Plack també té en consideració la persona que ha delinquit, també ella s'ha de resocialitzar, i la seua forma de participar en aquest procés és a través de la compensació del mal causat. Segons ell “l'obligació de compensar equànimement el dany, no ha de ser atesa i tractada com una obligació pseudopenal. A diferència de la pena per la qual un delinqüent és condemnat de forma socialment denigrant, la compensació no seria condició prèvia, sinó que constituiria ja la individualització de la resocialització. Quedaria totalment en mans de l'autor quan haguera d'acabar el procés. Aquesta és la diferència essencial amb una resocialització entesa tal com es fa a l'actualitat, que resulta doblement dolorosa per un judici de culpa valoratiu i per una privació de llibertat aïllada”.<sup>1754</sup> Tant la societat com la persona que ha delinquit han de fer una contribució pel fet delictiu, la primera rebutja a donar satisfacció a l'ànsia retributiva i la segona compensa el mal produït.<sup>1755</sup>

Cal advertir, però, que no tots els psicoanalistes o criminòlegs que es basen en les teories psicoanalítiques s'han manifestat partidaris de les idees que s'acaben d'exposar. De fet, moltes de les crítiques formulades en contra d'aquest plantejament provenen de persones que estan dins del corrent psicoanalític. A aquestes crítiques es farà referència a continuació.

### 2.1.2. Crítiques

Algunes de les crítiques principals en contra d'aquest enfocament han estat resumides per Mapelli Caffarena, i són les següents: la primera, que els impulsos de la societat que castiga hauran de ser demostrats a la realitat del sistema penal, cosa que cap dels defensors d'aquestes teories fa, amb el qual la declaració que el Dret penal satisfà

---

<sup>1754</sup> PLACK, A., *Plädoyer für die Abschaffung des Strafrechts*, List Verlag, Munchen, 1974., pàg. 324.

<sup>1755</sup> En un sentit semblant s'han pronunciat altres autors, com per exemple: SESSAR, K., “Die Resozialisierung der strafenden Gesellschaft”, en *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, núm. 81, 1969, pàg. 382; NAEGELI, E., *Die Gesellschaft und die Kriminellen. Strafreform als Gesellschaftsreform*, Flamberg Verlag, Zürich, 1972, pàgs. 56 i ss.

determinades necessitats col·lectives no té sentit;<sup>1756</sup> la segona, que les premisses del Dret penal i les de la psicoanàlisi responen a interessos diferents i que encara que la psicoanàlisi pot ajudar a esclarir els poders col·lectius que hi ha darrere del Dret penal i el determinen, el legislador i el jutge penal no han de veure's determinats per aquestes forces;<sup>1757</sup> i la tercera, que s'aposta per substituir un Dret penal basat en principis retributius per un altre inspirat en el principi de socialització, per rebutjar a les penes i per recórrer a la compensació del dany, darrere de la quals també s'amaga el principi de retribució que s'intenta combatre i que pot assolir dimensions grotesques.<sup>1758</sup>

A les anteriors podria afegir-se una altra crítica en contra de l'enfocament psicoanalític esmentat anteriorment. Tal com apunta Boix Reig, atès el caràcter personal de la responsabilitat penal i de la conseqüència jurídica que dimana d'ella, és lògic que la verificació de la resocialització recaiga sobre la persona que ha delinquit.<sup>1759</sup> Podria dir-se, igualment, i d'altra banda, que és inacceptable que tota la conducta antisocial tinga base sexual. Tal com diu Robles en relació al complex d'Edip, “navega per la literatura com el buc fantasma pels mars: tothom parla d'ell, alguns creuen en ell, però ningú l'ha vist”.<sup>1760</sup> A més del pansexualisme, també han estat discutits els instints dels quals parlava Freud (l'eros i el tàtanos), i s'ha dit que les tesis psicoanalítiques ortodoxes són timocèntriques<sup>1761</sup> i condueixen a una espècie de determinisme biològic, amb totes les seues conseqüències, donada la primàcia i significat que s'atorga a les forces

---

<sup>1756</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 41. Vid., també, PLACK, A., *Die Gesellschaft und das Böse. Eine Kritik der herrschenden Moral*, ob. cit., pàgs. 248 i ss.

<sup>1757</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 42. Vid., també, HAFFKE, B., “Strafrechtsdogmatik und Tiefenpsychologie”, en *Goltdammer's Archiv für Strafrecht*, 1978, pàg. 164; CALLIESS, R.P., *Theorie der Strafe im demokratischen und sozialen Rechtsstaat*, ob. cit., pàgs. 187 i 188.

<sup>1758</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 40 i 42.

<sup>1759</sup> Vid. BOIX REIG, J., “Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución”, cit., pàg. 114.

<sup>1760</sup> ROBLES, O., *Freud a distancia*, Editorial Jus, México, 1955, pàg. 56.

<sup>1761</sup> Vid. EYSENCK, H.J., “Psicoanálisis ¿mito o ciencia?”, en RACHMAN, S. (Dir.), *Ensayos críticos del psicoanálisis*, Editorial Taller, Madrid, 1975, pàg. 27.

de l'inconscient. Del delinqüent per sentiment de culpa s'ha dit que no té fonament.<sup>1762</sup>

## 2.2. Teoria marxista i resocialització

### 2.2.1. Formulacions teòriques

Entre les teories que consideren que és la societat la qual hauria de ser objecte del procés resocialització també hi ha les teories marxistes, el qual és lògic si es té en compte que aquestes teories apel·len l'estructura classista de la societat capitalista i el conflicte de classes, conceben el sistema legal com un instrument al servei de la classe dominant per a oprimir la classe treballadora i el delicte com un producte normal de les tensions socials.

Quant a la concepció del sistema legal del qual es parteix, únicament es dirà que tant Marx com Engels entenen que el Dret penal forma part de la superestructura de la societat capitalista, negaven la idea que aquell és fruit d'un contracte social lliurement signat per totes les persones amb l'Estat, per no tenir açò en compte les bases materials del poder, i afirmaven, per tant, que darrere de les lleis s'oculten els interessos de la burgesia<sup>1763</sup>. També estaven convençuts que l'abolició del Dret penal arribaria amb el comunisme. Així, a l'obra *Crítica del programa de Gotha*, per exemple, publicada l'any 1875, després de la mort de Marx, aquest afirmava que la superació de l'estat polític i aquest "Dret igual que és un Dret desigual" ha de sobrevenir simultàniament a la superació de la forma capitalista de producció al

---

<sup>1762</sup> Vid. LEBOVICI, L. – MÂLE, P. – PASCHE, F., "Psicoanálisis y criminología. Informe clínico", *Revista francesa de psicoanálisis*, tom XV, núm. I, febrer – març, 1951, pàg. 44.

<sup>1763</sup> Aquesta crítica la trobem en les obres Marx i Engels. Vid., entre altres, les obres següents: MARX, K. "Debate sobre la ley contra el hurto de leña", traducció a càrrec de J. L. Vernal, en *En defensa de la libertad. Los artículos de la Gaceta Renana, 1842-43*, F. Torres, Valencia, 1983; el mateix autor en el Pròleg a l'obra *Contribución a la crítica de la Economía Política*, traducció i notes a càrrec de Jorge Tula, Siglo XXI, México, 1980; també MARX, K, en "Glosas marginales al programa del partido obrero alemán" (Anex I de la *Crítica al programa de Gotha*), en MARX C. y ENGELS F., *Obras Escogidas*, Editorial Cartago, Buenos Aires, 1957; i MARX, K. – ENGELS, F., *La Ideología Alemana*, Pueblos Unidos-Grijalbo, Barcelona, 1970, pàgs., 72, 213, 385 a 388.

qual un i altre estan indissolublement lligats.<sup>1764</sup> Cal tenir en compte, tanmateix, que encara que la crítica al Dret penal burgés és una constant a la literatura marxista, i també la promesa d'una societat socialista que no necessitarà d'aquell, la veritat és que quan el socialisme s'ha convertit en realitat el Dret penal ha continuat existint i aplicant-se.

D'altra banda, en relació a les causes del delictes, més que Marx, va ser sobretot Engels qui va escriure sobre aquest tema.<sup>1765</sup> En *La situación de la clase obrera en Inglaterra*, obra considerada la primera en l'orientació socialista de la criminologia, Engels va dir que “quan les coses que desmoralitzen a l'obrer exerceixen una acció més intensa, més concentrada que la normal, l'obrer es converteix en delinqüent, amb la mateixa seguretat amb que l'aigua, als 100 graus C, sota pressió normal, passa de l'estat líquid a l'estat gasós”, al qual afegia que “en aquest país, la guerra social està en ple desenvolupament, cadascú pensa en si mateix i lluita per a si mateix contra qui siga [...] any a any, com ho indiquen les estadístiques de la delinqüència, aquesta guerra adquireix caràcter més violent, apassionat i irreconciliable. Els enemics es divideixen gradualment en dos grans grups: la burgesia, d'una banda, i els obrers, d'una altra. Aquesta guerra de tots contra tots, de la burgesia contra el proletariat, no hauria de sorprendre'ns, perquè és sols la conseqüència lògica del principi implícit a la competència lliure. Tanmateix, sí ha de sorprendre'ns que la burgesia romanga tan tranquil·la i composta enfront dels núvols de turmenta que s'apropen ràpidament, que puga llegir totes aquelles coses als periòdics sense, no direm, indignar-se enfront de la situació social, sinó sentir temor per les seues conseqüències, per l'esclat

---

<sup>1764</sup> Vid. MARX, K, en “Glosas marginales al programa del partido obrero alemán”, cit.

<sup>1765</sup> En paraules de Taylor, Walton i Young, “Marx mai no va exposar totalment la seua posició autèntica sobre el delictes. Mai no va estudiar en forma sistemàtica el Dret penal ni l'activitat delictiva sota condicions de divisió forçada del treball (al capitalisme), ni va dir com seria la societat lliure de delictes en la qual s'hauria abolit la divisió del treball”. TAYLOR, I. – WALTON, P. – YOUNG, J., *La Nueva Criminologia. Contribución a una teoría social de la conducta desviada*, segona edició, Amorrortu editors, Buenos Aires, 1997, pàg. 234.



universal d'allò que simptomàticament es manifesta dia a dia en forma de delictes".<sup>1766</sup>

El mateix però en altres paraules va afirmar l'autor referit en *Bibliografía del Manifiesto Comunista*: "La revolta de la classe obrera contra la burgesia va començar poc després d'arribar la indústria, en el sentit modern, les seues primeres etapes de desenvolupament [...] aquesta revolta, en la seua forma més crua, prematura i infructuosa de manifestar-se, va assumir les característiques del crim. L'obrer vivia en la indigència i en la misèria, observant que altres duïen una vida feliç. No s'albirava a comprendre per què ell, que havia fet per la comunitat més que el ric mandrós, havia de ser qui portava el pes del sofriment. La necessitat l'obligava a vèncer el seu respecte tradicional a la propietat, i es va tirar a robar. A mesura que el ric progressava, els delictes augmentaven, i el mínim anual de condemnes corresponia sobre si fa no fa el nombre de bales de cotó consumides. No obstant això, l'obrer no va trigar a adonar-se que amb el robatori no eixia guanyant res. El lladre només podia protestar individualment, aïlladament, sobre la forma social imperant, i la societat queia sobre ell amb tot el seu pes, aixafant amb la seva aclaparadora majoria. El robatori és la forma més primitiva de protesta, per això no va arribar a ser mai reflex general de l'esperit de la classe obrera, per molt que els treballadors la van perdonar secretament en el fur intern dels seus cors".<sup>1767</sup>

Aquesta mateixa explicació de la delinqüència coincideix amb la mantinguda per Lenin i també, per exemple, pel criminòleg cubà Cejas Sánchez.<sup>1768</sup> Segons Lenin "la causa social més important dels

---

<sup>1766</sup> ENGELS, F., *La situación de la clase obrera en Inglaterra*, Magisterio Español, Madrid, 1979.

<sup>1767</sup> ENGELS, F., *Bibliografía del Manifiesto Comunista*, editorial México S.A, Mèxic, 1949, citat per RODRÍGUEZ MANZANERA, L., *Criminología*, ob. cit., pàg. 328.

<sup>1768</sup> Altres criminòlegs socialistes destacats són els rusos Zvirbul, Minkowski, Karpets i Gertsenzon, i els iugoslaus Bavcon, Milutinovic i Vodopivec, citats per HIKEL, W., *Glosario de Criminología y Criminalística*, Flores editor y distribuidor S.A. de C.V, México D.F., 2011, pàg 209. En relació a la criminologia socialista poden consultar-se, igualment, les obres següents: DE QUIRÓS, C.B., *Las nuevas teorías de la criminalidad*, Jesús Montero editor, La Habana, Cuba, 1946, pàg. 77, i

excessos, consistents en infringir les regles de convivència, és l'exploració de les masses, la seua penúria i misèria";<sup>1769</sup> i segons Cejas Sánchez "com a fenomen antisocial, el delictes apareix com a resultat de la lluita de classes i les seues conseqüències, en relació amb les injustícies, l'exploració i les frustracions individuals".<sup>1770</sup>

Tot partint d'açò, és lògic que es diga que l'únic fonament que pot tenir un programa resocialitzador és procurar el canvi de les estructures criminògenes de la societat. Per a eradicar la delinqüència caldria, llavors, avançar cap a un món millor, el comunista, caracteritzat per la superació final de la contradicció essencial de la desigualtat i la dominació socials, basada en la solidaritat i la generalització dels interessos dels seus membres. No és suficient introduir determinades reformes, perquè aquestes sols produeixen canvis limitats. Sols sobre la base dels canvis de tot el sistema de relacions socials, en el camí de la transformació de les relacions socials explotadores en altres més humanes seria possible evitar el problema de la delinqüència. Es parteix del convenciment que amb l'adveniment i triomf del comunisme la delinqüència acabarà per desaparèixer. Lenin, per exemple, afirmava que en una societat d'homes "lliures de l'esclavatge capitalista, dels horrors innumerables, bestialitats, absurds i vileses de l'exploració capitalista" no hi haurà delinqüència i, per tant, tampoc necessitat del Dret penal. Segons ell, "si no hi ha exploració, no hi ha res que indigni, provoqui protestes i revoltes i faça imprescindible la repressió"; i afirmava, igualment, que si la raó de la delinqüència és l'exploració de les masses, la seua

---

*Criminología*, Editorial Cajica, Puebla, México, 1957; LÓPEZ REY, M., *Criminología*, Editorial Aguilar, Madrid, 1973; VIEIRA HERNÁNDEZ, M., *Problemas Teóricos y metodológicos del desarrollo de la Criminología Socialista.*, toms I i II, Universidad de la Habana, La Habana, 1989; VICENTE CUENTE, M.A., *Sociología de la desviación: una aproximación a sus fundamentos*, Editorial Club Universitario, Alacant, 2011, pàg 196 i ss; GARCÍA PABLOS DE MOLINA, A., *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàgs. 859 i ss.

<sup>1769</sup> LENIN, V., *El Estado y la Revolución*, Ediciones Electronicas Iskra, 1999, pág. 101.

<sup>1770</sup> Aquest autor també afirma que "el delictes és un concepte jurídic de contingut antisocial que apareix com a conseqüència de la lluita de classes i les seues manifestacions immediates d'exploració humana". CEJAS SANCHEZ, A., *Criminología*, Editora Universitaria, La Habana, Cuba, 1965, pàg. 2 i 17. Vid., també, RODRÍGUEZ MANZANERA, L., *Criminología*, ob. cit., pàg. 333.

penúria i misèria, en “suprimir-se aquesta causa principal, els excessos començaran inevitablement a extingir-se. No sabem amb quina rapidesa i degradació, però si sabem que s’extingirà”.<sup>1771</sup>

En veure que en l’antiga Unió Soviètica, tot i fer temps que s’havia implantat el socialisme, no s’havia acabat amb la delinqüència, Sdravó, Scheneidek, Kélina i Rashkov-Shaia, van indicar que açò s’explicava per la supervivència del capitalisme. Aquests, a més d’entendre que l’única explicació científica i correcta de l’increment de la delinqüència a les societats burgeses contemporànies és la donada per la ciència marxista-leninista, van assegurar que si el capitalisme no es liquida a tots els llocs, llavors a la societat comunista es registraran delictes, els dels agents de l’imperialisme (contra els quals el govern soviètic avançarà una lluita sense treva) i els perpetrats a causa dels vestigis del passat a la consciència de persones aïllades. Els vestigis del capitalisme es trobarien a la base tant dels delictes dolosos com culposos.<sup>1772</sup>

Cal tenir en compte, tanmateix, que dins la criminologia socialista hi ha altres formes d’explicar la delinqüència diferents a les referides fins el moment. Hi ha qui està d’acord en la necessitat de transformar la societat per a prevenir la delinqüència, però no l’explica des del punt de vista del conflicte.<sup>1773</sup> Bongger, per exemple, va atribuir l’activitat

---

<sup>1771</sup> LENIN, V., *El Estado y la Revolución*, ob. cit., pàgs. 99 a 101.

<sup>1772</sup> Vid. ZDRAVÓ – SCHENEIDEK - KÉLINA - RASHKOV-SHAIA, *Derecho Penal Soviético. Parte General*, Editorial Temis, Bogotá, Colombia, 1970, pàg 77, citat en RODRÍGUEZ MANZANERA, L., *Criminología*, ob. cit., pàg. 332.

<sup>1773</sup> Tampoc els primers anarquistes van fer referència a la possibilitat que el delicte siga una forma de lluita inconscient i individual. Kropotkin, per exemple, no ho va fer. Al llarg de l’obra d’aquest hi ha moments en què explica que si els delictes existeixen és perquè existeixen els diners i la propietat privada, tant els que atempten contra aquesta com aquells que atempten contra les persones. Hi ha altres moments en què l’autor sembla assignar la gènesi de la delinqüència al procés de socialització dels membres de la societat, per exemple quan diu: “En una societat d’iguals, en un medi d’homes lliures, on tots treballen per a tots, on tots hagen rebut una educació sana i s’ajuden mútuament en totes les ciurcumstàncies de la seua vida, els actes antisocials no podran produir-se. La majoria deixaran de tenir rao de ser i la resta seran ofegats en germen”. I a banda d’açò també va afirmar: “Les ments més avançades i intel·ligents de la nostra época proclamen que és la societat en el seu conjunt la responsable dels actes antisocials que es cometen en ella. Igual que participem de la glòria dels nostres herois i genis, compartim els actes dels nostres

delictiva a individus desmoralitzats, productes del capitalisme dominant.<sup>1774</sup> Aquest holandès, representant de l'anomenada Escola Econòmica, afirmava que la criminalitat és un fenomen d'anormalitat social determinat per les influències econòmiques, concretament pel manteniment de la propietat privada. Segons ell, del sistema de producció basat sobre la propietat privada i sobre el profit individual ix l'egoisme i la cobdícia, de manera que anima les persones a recercar el seu benefici propi sense contemplar el benestar de la resta. El capitalisme provoca una ensulsiada moral a les societats en estar basat en la lluita de tots contra tots, cadascú es mou pel seu interès egoista i tracta d'imposar-se als altres. Açò explica els furts i robatoris per part de la classe obrera,<sup>1775</sup> però també l'activitat delictiva de la

---

assassins. Nosaltres els van fer allò que són, a uns i altres (...) La mateixa societat crea diàriament aquests individus incapaços de dur una vida de treball honest i plens d'impulsos antisocials. Els glorifica quan els seus delictes es veuen coronats per l'èxit financer. Els envia a la presó quan no tenen èxit". Vid. KROPOTKIN, P., "Las cárceles y su influencia moral sobre los presos", en *Folleto revolucionarios*, tom. II, Tusquets, Barcelona, 1977, pàgs. 65 i 66; del mateix autor, *La Gran Revolución 1789-1793*, versió espanyola d'Anselmo Lorenzo, segona edició, Editora Nacional, Mèxic, 1967, pàgs. 401 i 404; del mateix autor, "Carta a los trabajadores de Europa Occidental", en *Panfleto revolucionarios*, Ayuso, México, 1977, pàg. 306. Vid., també, CÍVIT, J., *La Revolución en Kropotkin. Estudios desde la sociología fenomenológica*, Tesi Doctoral, Universidad Católica Andrés Bello, Caracas, 2006, pàgs. 248 i ss. I en relació a les crítiques a aquest anarquista: ZEMLIAK, M., "Crítica a la obra de Kropotkin" en KROPOTKIN, P., *Obras*, Anagrama, Barcelona, 1977, pàgs. 333 a 370.

<sup>1774</sup> Vid., BONGER, W., *Criminality and economic conditions*, traducció de l'alemany a càrrec de Henry P. Orton, Little Brown, Boston, 1916; del mateix autor, *An introduction to criminology*, traducció de l'alemany a càrrec de Emil Van Loo, Methuen, London, 1936; del mateix autor, *Race and crime*, traducció de l'alemany a càrrec de Margaret Mathews Hordyk, Columbia University Press, New York, 1943; i també, *Criminality and economic conditions*, Indiana University Press, Bloomington, 1969. En relació al pensament de Bonger, vid., també, TAYLOR, I. – WALTON, P. – YOUNG, J., *La Nueva Criminología. Contribución a una teoría social de la conducta desviada*, ob. cit., pàgs. 238 i ss.

<sup>1775</sup> A açò contribueixen igualment determinades tàctiques emprades per a excitar la cobdícia de la gent. Bonger comentava que "la indústria moderna fabrica quantitats enormes de bens sense saber a què es destinaran. Per tant, és necessari excitar el desig de comprar en el públic. Per a assolir la finalitat buscada, es recorre a exhibicions belles, il·luminacions enlluernadores i altres molts mitjans. La perfecció d'aquest sistema s'assoleix a la moderna gran tenda minorista, en la qual les persones poden entrar lliurement i veure i tocar tot, i a la qual, en síntesi, el públic se sent atret com un insecte a la llum. Aquestes tàctiques aconsegueixen com

burguesia industrial segons la definia la legislació penal de l'època,<sup>1776</sup> Bongger fins i tot afirmava que “tot i que la cobdícia és una motivació poderosa per a totes les classes a la nostra societat actual, ho és especialment per a la burgesia com a conseqüència de la posició que ocupen a la vida econòmica”.<sup>1777</sup> Indicava, igualment, que a banda dels delictes econòmics, també els delictes passionals, la violència de l'home sobre la dona, els “delictes patològics estan relacionats amb un medi que promou l'acció egoista, fins i tot els comesos per persones amb “defectes psicològics”, i, també, alguns delictes polítics. En relació als delictes passionals, Bongger deia que “hem de tenir en compte [...] un tipus de crim passional, la venjança de la dona seduïda i després abandonada. A més de la gelosia sexual, també hi ha, en aquests casos, altres motius. A sovint la dona no s'ha entregat sols per amor, sinó també amb la perspectiva de casar-se o millorar la seua posició econòmica. La venjança sexual no constitueix l'únic motiu, sinó que també hi ha venjança per raons econòmiques”<sup>1778</sup> De la violència de gènere explica que “el gran poder que un home posseeix sobre la seua muller, com a resultat del seu predomini econòmic, pot ser també una causa de desmoralització. No hi ha dubte que sempre hi haurà abús del poder per part de diversos d'aquells als quals les circumstàncies socials han investit d'autoritat. Quantes dones han de suportar la duresa i els maltractaments dels seus marits, però que no dubtarien en abandonar-los si no els ho impedira la seua dependència econòmica i la llei!”<sup>1779</sup> I d'altra banda, en relació a les persones amb “defectes psicològics” que cometien “delictes patològics” deia que “els resulta difícil adaptar-se al seu medi [...] tenen probabilitats menors que altres de triomfar a la societat actual, on el principi fonamental és la guerra de tots contra tots. És per tant més que probable que recórreguen a mitjans que els altres no empen (la prostitució, per exemple)”<sup>1780</sup> En relació als delictes polítics, del

---

a resultat excitar notablement la cobdícia de la gent”- Vid., BONGER, W., *Criminality and economic conditions*, ob. cit., pág. 108.

<sup>1776</sup> Bongger admet, no obstant això, que en èpoques de recessió i crisi econòmica a banda de la cobdícia la motivació pot haver-hi necessitat.

<sup>1777</sup> BONGER, W., *Criminality and economic conditions*, ob. cit., pág. 138.

<sup>1778</sup> Vid. BONGER, W., *Criminality and economic conditions*, ob. cit., pág. 160.

<sup>1779</sup> BONGER, W., *Criminality and economic conditions*, ob. cit., pág. 581.

<sup>1780</sup> BONGER, W., *Criminality and economic conditions*, ob. cit., pág. 354.

comesos dins la lluita pel socialisme deia que “no tenen res en comú amb els dels delinqüents excepte el nom. La majoria dels delinqüents són individus els sentiments socials dels quals estan reduïts al mínim i que perjudiquen els altres sols per a satisfer els seus propis desitjos. Els delinqüents polítics dels quals parlem, pel contrari, són diametralment oposats; arrisquen els seus interessos més sagrats, la seua llibertat i la seua vida, en bé de la societat; perjudiquen la classe dominant sols per a ajudar les classes oprimides i, per consegüent, tota la humanitat”<sup>1781</sup>.

Una interpretació semblant a l’anterior és la donada per l’italià Turati —encara que sols en relació als delictes contra la propietat. També va criticar el règim capitalista perquè, a més que produeix un increment de la indigència i les necessitats, estimula la cobdícia, amb el qual afavoreix la comissió de delictes contra la propietat. Admetia que hi ha aproximadament un deu per cent de delictes que responen a causes eminentment personals, però conclouia que una vegada modificat l’ambient social també els delinqüents alienats, nats i passionals desapareixeran lentament i gradual com a resultat d’un ordre social millor basat en la cultura, el benestar material, i en una selecció natural ajudada i no contrariada.<sup>1782</sup>

L’explicació donada per Turati recorda a la donada per Ferri, a qui no li mancaven paraules d’adhesió al socialisme i admiració. Se l’ha criticat perquè ni la seua era una explicació socialista de la delinqüència ni el seu socialisme era de tall marxista revolucionari, sinó de tall reformista, o, en paraules de Peset Reig i Peset Reig, “un socialisme de guant blanc”<sup>1783</sup>. Les propostes realitzades per ell per a combatre la delinqüència<sup>1784</sup> demostren la seua voluntat de suavitzar

---

<sup>1781</sup> BONGER, W., *Criminality and economic conditions*, ob. cit., pàg. 174.

<sup>1782</sup> Citat per RODRÍGUEZ MANZANERA, L., *Criminología*, ob. cit., pàgs. 328 i 329.

<sup>1783</sup> PESET REIG, J.L. – PESET REIG, M., *Lombroso y la escuela positivista italiana*, Instituto Arnau de Villanova, Ediciones Castilla S.A., Madrid, 1975, pàg. 109.

<sup>1784</sup> Vid. FERRI, E., *Sociología Criminal*, ob. cit., vol. I, pàg. 297 i ss.

les condicions de la classe treballadora, però no estan dirigides a acabar amb la societat de classes.<sup>1785</sup>

Cal tenir en compte, a més, i d'altra banda, que fora dels països socialistes el discurs marxista reviscolarà amb certa força a les dècades de 1960 i 1970, tot i que amb plantejaments un tant diferents als exposats fins ara, no sols per la recepció de les teories de l'etiquetament,<sup>1786</sup> sinó també perquè tot i que tornarà a posar-se de moda l'explicació conflictual de la delinqüència, ara el delictes o, millor dit, la conducta descrita com a delictes, es veu com una acció racional i conscient.

Així, a partir de la recepció de les teories de l'etiquetament i la unió de la criminologia marxista apareix la criminologia crítica,<sup>1787</sup> a favor de la qual es van posicionar, entre altres, Taylor, Walton i Young,<sup>1788</sup>

---

<sup>1785</sup> En aquest sentit, vid: PESET REIG, J.L. – PESET REIG, M., *Lombroso y la escuela positivista italiana*, ob. cit., pàg. 109; i MARISTANY, L., *El gabinete del Dr. Lombroso, Delincuencia y Fin de Siglo en España*, Anagrama, Barcelona, 1973, pàgs. 59, 65 i 66.

<sup>1786</sup> La teoria de l'etiquetament va ser desenvolupada per Lemert i Becker. Vid., LEMERT, E. M., *Social Pathology*, Mcgraw-Hill, New York, 1951; i BECKER, H., *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*, Free Press, New York, 1963 (revisat l'any 1973). Cal tenir en compte, tanmateix, que no van ser ells els primers en ocupar-se de la identitat i les carreres criminals. Un dels primers en fer-ho va ser Tannenbaum. Vid. TANNENBAUM, F., *Crime and the community*, Columbia University Press, New York - London, 1938. Ell afirmava que una causa fonamental per a consolidar el comportament criminal són les defincions i reaccions socials a un comportament determinat i una persona determinada, és a dir, que els òrgans d'aplicació de la llei penal, de punició i de reforma, afavoreixen el desenvolupament de la desviació individual.

<sup>1787</sup> En relació a una recomposició de l'enfocament de l'etiquetament i la seua vinculació amb una teoria totalment social de la criminalitat, com també al reclam per al *labelling* d'una orientació cap a la teoria marxista de la societat, vid. BERGALLI, R., *La recaída en el delito; moda de reaccionar contra ella*, Sertesa, Barcelona, 1980. Cal recordar, igualment, i d'altra banda, que també Marx i Engels van definir el Dret penal com un instrument en mans de la classe dominant per a consolidar l'estatus quo.

<sup>1788</sup> Aquests autors criticaven els teòrics del *labeling approach* perquè “treballant dins dels límits d'ideologies liberals, no van arribar a desenmascarar les desigualtats estructurals de poder i interès que condicionen els processos de creació i aplicació de lleis, processos als quals Becker es refereix en termes individualistes en parlar d'empresa moral”. Vid. TAYLOR, I. – WALTON, P. – YOUNG, J., *La*

que van explicar que aquella s'ocupa de l'estudi de:<sup>1789</sup> 1) els orígens mediats de l'acte desviat, que serien els factors estructurals socials; 2) els orígens immediats d'aquell, el per què les persones trien conscientment la desviació com a resposta als problemes plantejats pel sistema social;<sup>1790</sup> 3) la racionalitat de l'acte; 4) els orígens mediats de la reacció social, la relació entre les necessitats de l'Estat i la criminalització de determinades conductes; 5) els orígens immediats d'aquella, què fa que es produïska d'aquest actuar; 6) com influeix la reacció social sobre la conducta ulterior de la persona; 7) la naturalesa del procés de desviació en el seu conjunt, en el qual intervenen tant l'individu com la societat. Tot partint d'açò els autors referits van apostar no sols per “una teoria plenament social”, sinó també per “una societat en la qual els homes poden afirmar-se en forma plenament social”; expliquen que, com Marx, també ells s'han “interessat en els

---

*Nueva Criminología. Contribución a una teoría social de la conducta desviada*, ob. cit., pàg. 185.

<sup>1789</sup> Vid. TAYLOR, I. – WALTON, P. – YOUNG, J., *Criminología Crítica*, traducció castellana a càrrec de N. Grab, Siglo XXI, México, 1981, pàgs. 286 a 294 (La versió original, *Critical Criminology*, va ser publicada l'any 1975). Vid., també, LARRAURI, E., *La herencia de la criminología crítica*, segona edició, Siglo XXI Editores España, Madrid, 2000, pags. 111 i 112.

<sup>1790</sup> Vid. TAYLOR, I. – WALTON, P. – YOUNG, J., en *La Nueva Criminología. Contribución a una teoría social de la conducta desviada*, ob. cit., pàgs. 286 i 287, afirmaven que “els orígens mediats de l'acte desviat només poden ser entesos, al nostre parer, en funció de la situació econòmica i política ràpidament canviant de la societat industrial avançada. A aquest nivell, el requisit formal constitueix realment allò que podria denominar-se una economia política del delictes”. I pel que fa als orígens immediats de l'acte desviat afirmaven que “és evident, tanmateix, que no tots els homes experimenten la mateixa forma de limitacions que els imposa la societat (..) una teoria adequadament social de la desviació ha de poder explicar els diferents esdeveniments, experiències o canvis estructurals que precipiten l'acte desviat. La teoria ha d'explicar les diferents formes en què les exigències estructurals són objecte d'interpretació, reacció o ús per part dels homes ubicats en nivells diferents de l'estructura social, de tal manera que facen una elecció essencialment desviada. En aquest nivell, el requisit formal és comptar amb una psicologia social que, a diferència d'aquella que està implícita a l'obra dels teòrics de la reacció social, reconega que els homes poden elegir conscientment el camí de la desviació, com l'única solució als problemes que els planteja l'existència en una societat contradictòria”. Vid., també, HEPWORTH, M., “Deviant in disguise: blackmail and social acceptance”, en COHEN, S., *Imagss of deviance*, Penguin, Harmondsworth, 1971, pàgs. 192 a 218; i TAYLOR, L., “The significance and interpretation of replies to motivational questions: the case of sex offenders”, *Sociology*, vol. 6, núm. 1, 1972, pàgs. 23 a 40.



ordenaments socials que han obstruït —i en les contradiccions socials que augmenten— les possibilitats que té l'home d'assolir la seua socialitat plena: un estat de llibertat respecte de les necessitats materials i (per tant) dels incentius materials; l'alliberament de les limitacions que imposa la producció forçada; l'abolició de la divisió coactiva del treball; en suma, un conjunt d'ordenaments socials en què no existisca cap necessitat, políticament, econòmica i social induïda, de criminalitzar la conducta desviada”. A més d'açò també van afirmar que “una lectura detinguda dels clàssics de la sociologia revela un punt bàsic d'acord: l'abolició del delictes és possible dins de certs ordenaments socials [...] Ha de quedar clar que una criminologia que no estiga normativament consagrada a l'abolició de les desigualtats i, en especial, de les desigualtats de riquesa i poder i, en especial, de les desigualtats en matèria de bens i de possibilitats vitals, caurà inevitablement en el correccionalisme. I tot correccionalista està indissolublement lligat a la identificació de la desviació amb la patologia. Una teoria plenament social de la desviació ha de, per la seua naturalesa, apartar-se per complet del correccionalisme [...] precisament perquè [...] les causes del delictes estan irremeiablement relacionades amb la forma que revesteixen els ordenaments socials de l'època. El delictes és sempre aquest comportament que es considera problemàtic al marc d'aquells ordenaments socials; perquè el delictes siga abolit, llavors, aquests ordenaments ha de ser objecte d'un canvi social fonamental [...] L'imperiós és crear una societat en la qual la realitat de la diversitat humana siga personal, orgànica o social, no estiga sotmesa al poder de criminalitzar”.<sup>1791</sup>

Una postura molt semblant a la dels britànics referits dalt va ser mantinguda als Estats Units per Quinney, la postura del qual pot resumir-se en sis proposicions: 1) el delictes és una definició de la conducta humana creada per agents autoritzats en una societat políticament organitzada; 2) els delictes defineixen conductes que entren en col·lisió amb els interessos de les classes de la societat que tenen control sobre la policia; 3) les definicions de delictes s'apliquen per segments de la societat que tenen poder de determinar la

---

<sup>1791</sup> TAYLOR, I. – WALTON, P. – YOUNG, J., *La Nueva Criminologia. Contribución a una teoría social de la conducta desviada*, ob. cit., pàgs. 285, 286, 297 i 298.

configuració de l'Administració de la Justícia; 4) cada segment social compta amb unes pautes de conducta que s'aprenen i transmeten entre els seus membres i que aquestes conductes siguen etiquetades o no com a delictes depèn de la proximitat major o menor que tinga cada segment a les estructures de poder; 5) les concepcions diferents del delicte es construeixen i difonen a través dels mitjans de comunicació; 6) i les idees que té la societat en relació a un delicte són controlades pel poder, quan determinats models de comportament entren en conflicte amb els interessos del poder els seus agents el defineixen com a criminal. Quinney afirma, també, i d'altra banda, que “una assumpció de l'home que siga consistent amb la concepció de la sociologia dels conflictes de poder afirma que les accions de l'home són intencionals i racionals, que l'home s'involucra en comportaments voluntaris [...]. L'home és, després de tot, capaç de plantejar-se formes d'actuar alternatives, de trencar amb l'ordre social establert. Una vegada que ell guanya una consciència de si mateix, per ser un membre de la societat, és capaç de triar la seva acció. La mesura en què es compleix depèn en mesura gran del control que té de si mateix. L'inconformisme també pot ser una part del procés de trobar la seua identitat pròpia”.<sup>1792</sup> I a banda d'estar segur d'açò, Quinney també ho està que la crisi del Dret penal és un signe de la crisi del capitalisme, i desapareixerà amb la desaparició d'aquest i adveniment del socialisme. La revolució socialista donarà lloc a una societat que no fabrica delictes ni delinqüència i que deixarà de necessitar del Dret penal. Segons ell, l'única manera de resoldre el problema de la delinqüència és canviant el sistema, fent la revolució socialista.<sup>1793</sup> Les reformes liberals no són la solució. “El capitalisme és en si mateix el problema. Les reformes liberals, per tant, no poden fer molt més que oferir suport al sistema capitalista”.<sup>1794</sup> Allò que cal és una

---

<sup>1792</sup> QUINNEY, R., *The social reality of crime*, quarta edició, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2001, pàg. 13.

<sup>1793</sup> Vid., QUINNEY, R., *Criminal justice in America*, Little, Brown, And Co, Boston, 1974, pàg. 24; del mateix autor, *The social reality of crime*, Little, Brown, Boston, 1974, pàgs. 3 i ss; del mateix autor, *Critique of legal order: Crime Control in Capitalist Society*, Little, Brown, And Co., Boston, 1974, pàgs. 166, 168 i 170; també, *Criminology as peacemaking*, Indiana University Press, Bloomington, 1991; i també, “Class, State, and Crime”, en JACOBY, J. (Ed.), *Classics of criminology*, D. McKay Co., New York, 1994.

<sup>1794</sup> QUINNEY, R., *Critique of legal order*, ob. cit., pàg 170.

distribució dels beneficis materials de la societat per igual, el cessament de la producció amb fins de lucre, el treball ha de deixar de ser un mitjà per a guanyar-se la vida i ha de convertir-se en una part de la vida no alienada, la gent ha de recuperar el sentit de responsabilitat en relació als altres, calen institucions noves que alliberen en lloc de reprimir, una democràcia real, igualtat d'accés a tots els recursos materials i culturals, etc. L'autor referit també considerava imprescindible desenvolupar la bondat i la compassió cap als altres, perquè “la pau només pot venir de la pau”.<sup>1795</sup> La seua proposta de solució és un socialisme humanista, que arribe a crear una comunitat autèntica, açò és, resocialitzar la societat.

Entre els criminòlegs crítics també hi ha l'italià Baratta, sols que ell recupera la idea de Engels del delictes com a forma primitiva, individual i irracional de rebel·lió. Segons ells: “De la inserció del problema de la desviació i de la criminalitat a l'anàlisi de l'estructura general de la societat es deriva —si ens referim a l'estructura de la societat capitalista— la necessitat d'una interpretació per separat dels fenòmens de comportament socialment negatiu que es troben a les classes subalternes i dels quals es troben a les classes dominants (criminalitat econòmica, criminalitat dels detemptadors del poder, gran criminalitat organitzada). Els primers són expressions específiques de les contradiccions que caracteritzen la dinàmica de les relacions de producció i distribució en una fase determinada de desenvolupament de la formació economicosocial i, a la major part dels casos, una resposta individual i políticament inadequada a aquestes contradiccions per part d'individus socialment desfavorits. Els segons s'estudien a la llum de la relació funcional que intervé entre processos legals i processos il·legals de l'acumulació i de la circulació de capital, i entre aquests processos i l'esfera política<sup>1796</sup>”. A banda d'açò, l'italià també advertia que la reintegració social del condemnat “significa, abans que transformació del seu món separat, transformació de la societat, que reasumisca aquella part dels seus problemes i conflictes que es troben ‘segregats’ a la presó”; que “la

---

<sup>1795</sup> QUINNEY, R., *Criminology as peacemaking*, Indiana University Press, Bloomington, 1991, pàg. 10.

<sup>1796</sup> BARATTA, A., *Criminología Crítica y Crítica al Derecho penal: Introducción a la sociología jurídico-penal*, ob. cit., pàg. 213.

marginació carcerària és per a la major part dels detinguts un procés secundari de marginació que intervé després d'un procés primari", ja que "la major part dels detinguts provenen dels grups socials ja marginats, sobretot en tant que exclosos de la societat activa per obra dels mecanismes del mercat de treball"; i d'altra banda, que el seu alliberament sol significar "el retorn de la marginació secundària a la primària del grup social de pertinença i des d'allí una vegada més a la presó". Per a evitar-ho l'italià advertia que la reintegració social dels condemnats també ha de significar, i sobretot, "corregir les condicions d'exclusió de la societat activa dels grups socials dels quals provenen".<sup>1797</sup>

Per últim, val a dir que també hi ha autors que, com Muñoz Conde, no obstant afirmar partir de Durkheim,<sup>1798</sup> també conclou que és la societat que produeix i defineix la criminalitat aquella que ha de resocialitzar-se.<sup>1799</sup> Muñoz Conde es pregunta: "Quin sentit té resocialitzar el delinqüent contra la propietat, adoctrinant-lo en el respecte a la propietat privada, en una societat basada en la desigualtat econòmica o en una distribució injusta dels recursos entre els seus membres? Com i per a què resocialitzar algú, que, per raons conjunturals de desocupació laboral, crisi econòmica greu, etc., comet un delictes contra la propietat, mentre que aquestes raons de desocupació i crisi econòmica continuen existint? Com resocialitzar en el respecte a la vida a un delinqüent violent sense criticar al mateix temps una societat que contínuament està desencadenant i exercint una violència brutal (guerres, violacions de drets humans) contra altres grups més dèbils o marginats, entre els quals probablement es troba el

---

<sup>1797</sup> BARATTA, A., "Resocialización o control social. Por un concepto crítico de la reintegración social del condenado", conferència presentada en el seminari "Criminología crítica y sistema penal", organitzat per la Comisión Andina Juristas y la Comisión Episcopal de Acción Social, en Lima, del 17 al 21 de Setembre de 1990 (Publicada on line: <http://goo.gl/G8xYBF>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013).

<sup>1798</sup> Vid. DURKHEIM, E., *Las reglas del método sociológico*, traducció castellana a càrrec de L.E. Echevarría Rivera, Ediciones Folio S.A., Barcelona, 1999.

<sup>1799</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F., "La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito", cit., pàgs. 93 i 94; i del mateix autor, "La prisión como problema: resocialización versus desocialización", en *Derecho penal y control social*, ob. cit., pàgs. 91 i 92.

delinqüent? Com resocialitzar el psicòpata sexual, autor d'una violació, sense qüestionar al mateix temps una educació hipòcrita absolutament repressiva de l'instint sexual i una societat que fa d'aquesta repressió un motiu de negocis i que sols veu en la castració voluntària la forma d'inoqüitzar aquest tipus de delinqüents?<sup>1800</sup>».

## 2.2.2. Crítiques

En contra de les teories dalt exposades s'ha de dir, en primer lloc, que tot i que a la societat li calga un canvi, donat el caràcter personal de la responsabilitat penal i de la conseqüència jurídica que dimana d'ella, és lògic que la verificació de la resocialització recaiga sobre la persona que ha delinquit —com s'ha dit en criticar les teories psicoanalítiques referides més amunt. I pot dir-se, igualment, que al Dret penal no li correspon modificar o canviar la societat sinó protegir l'ordre social que li ve donat,<sup>1801</sup> i que tampoc és aquella la funció de la Llei orgànica general penitenciària, que simplement regula què és allò que cal fer amb les persones que ingressen en un establiment penitenciari.<sup>1802</sup>

En segon lloc, en contra de la idea de quedar-se de braços creuats fins que arribe, si és que arriba, la revolució que acabarà amb les estructures criminògenes de la societat,<sup>1803</sup> Redondo Illescas i Garrido

---

<sup>1800</sup> MUÑOZ CONDE, F., “La prisión como problema: resocialización versus desocialización”, en *Derecho penal y control social*, ob. cit., pàgs. 91 i 92.

<sup>1801</sup> Així ho reconeix, per exemple, ZIPF, *Kriminalpolitik : eine Einführung in die Grundlagen*, Müller (ed.), Karlsruhe, 1973, pàg. 29, citat per MUÑOZ CONDE, F. en “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, cit., pàg. 94, nota 15.

<sup>1802</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F., “La prisión como problema: resocialización versus desocialización”, cit., pàg. 94.

<sup>1803</sup> Cal tenir en compte que en realitat el marxisme no promou el quedar-se de braços creuats esperant a que arribe la revolució, ells animen a que la lluita individual i conscient contra el sistema es transforme en lluita col·lectiva i conscient, a que es deixi de delinquir i es faci la revolució. Com diu Baratta, referint-se a la resocialització de les persones que delinqueixen, “és aquella que transforma una reacció individual i irracional, en consciència i acció política dins del moviment de classe. El desenvolupament de la consciència de la pròpia condició de classe i de les contradiccions de la societat per part del condemnat, és l'alternativa posada a la concepció individualista i ètico-religiosa de l'expiació, del penediment,

Genovés han afirmat el següent: “Per suposat que podem actuar sense esperar a modificar la societat! Açò últim seria preferible, és cert, però fins que arriba aquest moment, bo serà no creuar-se de braços<sup>1804</sup>”. Els dos autors referits i Luque han afirmat igualment, que encara que és possible que una disminució substancial de la recaiguda en el delictes passa per realitzar canvis significatius a l’estructura social i econòmica de la societat “una cosa és reconèixer açò i altra és considerar inútil tot esforç en matèria de [...] tractament de la delinqüència”.<sup>1805</sup>

D’altra banda, les teories socialistes també han estat criticades per com expliquen la delinqüència i les seues causes. Així, en contra de l’explicació donada per Bonger s’ha dit que no obstant entendre que el pensament delictiu és producte de l’estructura egoista del capitalisme, li atribueix a aquell un caràcter independent com a qualitat intrínseca i de comportament de determinats individus (els delinqüents); que l’èmfasi posat per ell en el pensament delictiu com a factor independent per a l’anàlisi equival als factors biològics, fisiològics i sociològics (o ambientals) que desenvolupen una funció independent i causal a les obres dels teòrics positivistes del delictes; que es basa en un determinisme ambiental; que el seu mètode, tot i que basat en un ambientalisme pres explícitament de Marx, fa pensar en l’eclecticisme que recorda el positivisme interdisciplinari; que aquest enfocament eclèctic va acompanyat d’una tècnica estadística rudimentària de verificació i elaboració; i que els supòsits bàsics en què es fonamenta la seua teoria social semblen ser durkheimians més que derivar de la teoria marxista que l’autor diu emprar. Aquestes crítiques han estat formulades per Taylor, Walton i Young. Segons ells en Bonger “el delinqüent és presentat sempre, no tant com un home produït per una matriu de relacions socials desiguals, ni tampoc com un home que intenta resoldre aquelles desigualtats de riquesa, poder i oportunitats,

---

de la Sühne”. Vid., BARATTA, A., *Criminología crítica y crítica del Derecho penal: Introducción a la sociología jurídico-penal*, ob. cit., pàg. 52.

<sup>1804</sup> REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El tratamiento y la intervención en las prisiones. El ideal de la rehabilitación y la intervención en las prisiones”, en *Delincuencia*, vol. 3, núm. 3, 1991, cit., pàg. 297.

<sup>1805</sup> GARRIDO GENOVÉS, V. – DE LUQUE, R. – REDONDO, S., “Criminología aplicada en delincuentes”, en *Eguzkilore. Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*.

sinó com un individu que necessita control social. Entès segons aquesta perspectiva, el socialisme és un conjunt diferent i desitjable d'institucions socials, que duen amb si una sèrie de normes i controls durkheimians [...]. El socialisme és preferible al capitalisme sobretot perquè controlarà els instints més baixos de l'home. Bonger no diu que l'home egoista vaja a desaparèixer amb el socialisme; pensa simplement que les relacions socials del socialisme no recompensaran l'activitat d'un egoista".<sup>1806</sup>

Encara que per aquestes afirmacions pugua semblar el contrari, cal tenir en compte que l'explicació donada per Engels, Lenin, Cejas Sánchez i Baratta de la delinqüència també ha estat criticada per determinista. Tal com indica Aebi en relació al pensament de Baratta, "hi ha prou en conèixer la classe social a la qual pertany l'autor d'un comportament desviat per a saber quina ha estat la causa del seu comportament. Si és proletari, serà una expressió de les contradiccions de la societat capitalista; si no és proletari —atès que a la concepció de Baratta no hi ha matisos: o s'és subaltern o s'és dominant—, s'explica pels processos d'acumulació i circulació del capital. En ambdós casos, la causa és l'estructura socioeconòmica de la societat capitalista".<sup>1807</sup>

En relació a les teories que, tot partint de la idea del conflicte, entenen el delicte com una resposta conscient i racional als problemes plantejats pel sistema social, val a dir que si van estar de moda durant el començament de la dècada de 1970 va ser per una sèrie d'esdeveniments que van tenir lloc tant als Estats Units com a Europa durant els anys anteriors. Als Estats Units, per exemple, la radicalització de la guerra de Vietnam, sobretot a partir de 1965, quan es va bombarder la població civil amb napalm, va provocar que milers de persones sortiren al carrer per a protestar en contra de la guerra, al qual va respondre el govern amb repressió policial i perseguint els caps visibles del moviment; la prohibició per part del governador

---

<sup>1806</sup> TAYLOR, I. – WALTON, P. – YOUNG, J., *La Nueva Criminología. Contribución a una teoría social de la conducta desviada*, ob. cit., pàgs. 240 a 251.

<sup>1807</sup> AEBI M. F., "Crítica de la Criminología crítica: Una lectura escéptica de Baratta", en F. PÉREZ-ALVAREZ (Coord.), *Serta in Memoriam Alexandri Baratta*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca, 2004, pàgs. 17 a 56.

d'Alabama de la marxa de Luther King a favor dels drets civils de la població negra, també l'any 1965, i l'assassinat d'aquell tres anys després, van anar seguits d'una radicalització del moviment a favor dels drets civils en general i dels drets civils dels afroamericans en particular, i açò, al seu torn, d'un increment de la repressió policial, de les detencions, processaments i condemnes; també l'any 1968, i el mateix mes que va ser assassinat Luther King, van esclatar els disturbis estudiantils a la Universitat de Columbia, que es van propagar a altres ciutats i que van acabar, un cop més, amb enfrontaments amb la policia, detencions, processaments i condemnes. Al continent europeu també es van produir esdeveniments semblants. A França, per exemple, la guerra d'Algèria va provocar el descontent d'una part important de la població, sobretot dels algerians allí residents. Un grup d'ells es va manifestar a Paris a l'octubre de 1961 i, tot i fer-ho de manera pacífica, van ser durament reprimits. Quatre d'ells van ser afusellats i els seus cossos tirats al Sena. Un any després una manifestació convocada pel Partit Comunista Francès i la Confederació General del Treball també va acabar amb repressió policial i nou morts esclafats a l'estació del metro de Charonne. També el moviment estudiantil del Maig del 68 va ser durament reprimat. El 9 de juny de 1968 va haver un jove mort durant els enfrontaments entre manifestants i policia i dos dies després, De Gaulle, al poder des de 1958, va decretar la dissolució i il·legalització dels grups estudiantils considerats d'extrema esquerra i es van prohibir les manifestacions durant divuit mesos. Durant els dies successius molts dels membres d'aquestes organitzacions van ser detinguts i processats. Cal tenir en compte, igualment, que en suport a la guerra d'Algèria i en contra d'aquells que s'hi oposaven, entre ells els moviments obrers i estudiantils d'esquerres, van sorgir moviments d'ultra dreta, com per exemple l'Organització de l'Exèrcit Secret. Alguns membres d'aquesta organització van ser condemnats per assassinat però en data de 15 de juny de 1968, tres dies després d'il·legalitzar-se les organitzacions d'extrema esquerra i la detenció dels seus membres, el llavors Ministre d'Interior, Raymond Marcellin, en el càrrec des del 31 de maig, va amnistiar cinquanta d'ells.<sup>1808</sup> Va

---

<sup>1808</sup> Vid., per exemple, ROSS, K., *Mayo del 68 y sus vidas posteriores*, Acuarela Libros y A. Machado, Madrid, 2008.



passar, però, que hi ha molts delictes que quedarien sense explicació, com per exemple els delictes sexuals, els quals han adquirit rellevància i publicitat també a partir de la dècada de 1970. Com diu Larrauri, “es requeria alguna cosa més que imaginació desviada per a defensar aquestes formes de desviació com a actes de rebel·lia contra el sistema”.<sup>1809</sup> Young va ser dels primers en modificar diverses de les seues posicions anteriors, i ho va fer en un article publicat l’any 1975 sota el títol “Criminologia de la classe obrera”, on afirma que una de les raons per les quals la classe obrera mostra interès per les campanyes de “lleï i ordre” és perquè és la principal afectada pel delicte. En paraules de l’autor, “la major part dels delictes de la classe treballadora es cometien dins de la classe i no entre classes”. L’altra raó és que hi ha un consens respecte dels delictes contra la propietat i contra la vida, que al seu torn són aquells que més els afecten. Cal, llavors, i segons Young, procedir al control de determinades activitats delictives que danyen la classe obrera i respecte de les quals existeix un consens. Qui ha d’exercir aquest control no han de ser els organismes externs sinó la comunitat treballadora.<sup>1810</sup>

A més, i per últim, en relació al procés de criminalització a través del qual les classes en el poder criminalitzen i les classes subalternes són

---

<sup>1809</sup> LARRAURI, E., *La herència de la criminologia crítica*, ob. cit., pàgs. XVII i 148. En relació a les teories del conflicte, tant d’aquelles d’inspiració marxista com d’aquelles altres que no ho són, vid., per tots, GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Tratado de Criminología*, ob. cit., pàgs. 827 i ss.

<sup>1810</sup> YOUNG, J., “Criminología de la clase obrera”, en TAYLOR, I. – WALTON, P., YOUNG, J., *Criminología crítica*, ob. cit., pàgs. 110, 111, 112, 124. Vid., també, PLATT, T., “Street crime: a view from the left”, en *Crime and Social Justice*, núm. 9, 1978. També ell negarà que el delinqüent siga una espècie de Robin Hood, tot afirmant que les estadístiques mostren que la majoria del delicte és intraclasse i intrarça. El delinqüent pobre no roba al ric sinó al pobre, de la mateixa manera que les víctimes dels delictes comesos per la comunitat negra són regres, el qual, d’altra banda, es deu a que les classes baixes són més vulnerables als efectes del delicte, perquè viuen en zones degradades on es concentra la delinqüència i perquè no poden permetre’s instal·lar portes blindades i dispositius d’alarma a les seues cases, assegurar els seus bens, etcétera, i pel desinterés de la policia en perseguir els delictes que es produeixen intraclasse (baixa) i intrarça (negra). La delinqüència no sols va en contra de la classe obrera sinó que a més la divideix i du a una disgregació de la comunitat, la qual es desmoralitza pels molts delictes que es produeixen i açò merma el potencial de lluita, impera el desànim i es desvia l’ira en contra de l’enemic fals, el delinqüent.

criminalitzades val a dir, com apunta Mapelli Caffarena, a banda que en aquest procés intervenen moltes instàncies socials que no tenen relació amb els interessos de classe, no pot afirmar-se que la classe obrera estiga exclosa del procés interaccional amb el qual s'origina la criminalització, el qual seria necessari perquè el delinqüent poguera integrar-se políticament i social en la seua classe, la qual també participa en els processos d'etiquetatge i els seus membres manquen d'una consciència popular sobre la seua funció estigmatitzant.<sup>1811</sup>

### 3. Teories preocupades per resocialitzar la presó

#### 3.1. Formulacions teòriques

Entre els defensors d'aquesta interpretació hi ha Mapelli Caffarena, el qual diferencia entre resocialització preventiva i resocialització penitenciària i entén que, tant la Constitució com la legislació penitenciària, quan parlen de reeducació i reinserció social es refereixen a la segona,<sup>1812</sup> la qual, a més, segons ell, “s'adequa, al nostre parer, millor que cap altra interpretació als principis generals del Dret penal. Especialment materialitza les exigències del principi d'intervenció mínima o de necessitat de la pena, que [...] opera tant en la comminació penal com a l'hora de l'aplicació concreta de la pena. Bé s'entenga que el criteri de necessitat haja de substituir el de culpabilitat, com pensa Gimbernat, o que aquell ha de ser sols una 'exigència addicional' d'aquesta, segons l'opinió de Córdoba, en ambdós casos la resocialització penitenciària ofereix el fonament que

---

<sup>1811</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 52. Vid., també, TRABANDT, H. – TRABANDT, H., *Aufklärung über Abweichung. Über die Praxisrelevanz von Devianztheorien*, Stuttgart, 1974, pàg. 75, citat per aquell.

<sup>1812</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios Fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 13. L'autor afirma que tant en l'article 25.2 de la Constitució com l'article 1 de la Llei orgànica general penitenciària el legislador es refereix a la resocialització “amb un sentit no preventiu, allunyant-se de la problemàtica terapèutica per a cenyir-se al camp penitenciari. La resocialització ha estat entesa en ambdues ocasions com un factor d'ordenació penitenciària i no com una cosa dependent del tractament del reclus”. Les raons adduïdes estan en pàgs. 131 i ss. Vid., també, del mateix autor, *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 175.

justifica l'atenuació de la pena quan desapareixen o disminueixen les necessitats preventives generals".<sup>1813</sup>

Segons Mapelli Caffarena: "Una interpretació estrictament penitenciària defineix la resocialització com un principi fonamental d'humanització de l'execució de les penes i mesures privatives de llibertat en virtut del qual aquestes han d'adaptar-se a les condicions generals de la vida en societat (principi d'atenuació) i contrarestar les conseqüència nocives de la privació de llibertat (principi de *nil nocere*)".<sup>1814</sup> Afirmar, igualment, que "aquest concepte de resocialització, al qual [...] denominarem 'resocialització penitenciària', no té com a objectiu immediat la persona del condemnat, la reinserció social del qual es representa tan sols com a desitjable, sinó la pròpia pena privativa de llibertat. La consciència generalitzada que aquesta per la seua naturalesa constitueix un obstacle per a qualsevol tipus de recuperació legal del condemnat justifica que la resocialització aspire abans que res a atenuar en el possible els seus efectes negatius o el que és el mateix la seua pròpia imposició".<sup>1815</sup> I explica que "el principi d'humanització que hem proposat no depèn dels resultats dels programes terapèutics. Al nostre judici la humanització de la pena no necessita justificar-se en base al resultat dels programes indicats, sinó que atenuarà aquella al marge del comportament del condemnat, al marge del tractament, el hi haja o no, i al marge de les probabilitats de resocialització en el sentit ampli del terme".<sup>1816</sup> A través de la resocialització penitenciària es

---

<sup>1813</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 101. Quant als autors citats, vid., GIMBERNAT ORDEIG, E., "¿Tiene futuro la dogmática jurídico-penal?", en *Estudios de Derecho Penal*, Tecnos, Madrid, 1976, pàg. 66; i CORDOBA RODA, J., *Culpabilidad y pena*, Bosch, Barcelona, 1977, pàg. 56.

<sup>1814</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 99. Vid., també, pàgs. 101, 104, 106 a 109. Vid., també, del mateix autor, *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 175.

<sup>1815</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 100 i 101. Aquest autor també afirma que "el punt de mira de la resocialització penitenciària no és, en primer lloc, la persona, sinó la pròpia pena de presó". Ho diu en *Las consecuencias jurídicas del delito*, ob. cit., pàg. 175.

<sup>1816</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 102.

pretendria: “D’una banda, procurar que la pena danyee el menys possible, és a dir, ‘debilitar el sistema operatiu’, però, al seu torn, no abandonar la meta final que consisteix a trobar un substituti de la presó. La combinació d’ambdós programes, a mig i llarg termini, és extraordinàriament important per a no caure en les postures reformistes, tan sols preocupades perquè el delinqüent continue darrere de les reixes de la presó, ni permetre que el sistema penitenciari acabe dividint-se en dos, d’una banda un sistema repressiu i d’altra un sistema preventiu”.<sup>1817</sup>

Després d’afirmar açò, l’autor referit explica com es distribueix entre la reeducació i la reinserció les distintes aspiracions de la resocialització penitenciària, quin significat dóna ell a aquells termes. Explica, d’una banda, que “reeducar, segons el significat que nosaltres li hem donat, consisteix a compensar les mancances del reclús enfront de l’home lliure oferint-li possibilitats perquè tinga un accés a la cultura i un desenvolupament integral de la seua personalitat”; i d’altra banda, que “reinsertar és tornar a ficar una cosa en una altra. En aquest sentit reinserció és un procés d’introducció de l’individu a la societat, ja no es tracta com al cas de la reeducació de facilitar-li aquest aprenentatge per a que sàpiga reaccionar com cal al moment en què es produïska l’alliberament. Reinserció és afavorir directament el contacte actiu reclús-comunitat”.<sup>1818</sup>

En realitat el significat que dóna Mapelli Caffarena a la resocialització s’assembla molt al defensat per Kaufmann i, de fet, el mateix autor assegura que “és l’opinió sustentada per Kaufmann la qual considerem més propera a la nostra interpretació de la resocialització”.<sup>1819</sup> Kaufmann afirma que la resocialització fa referència, ‘més que a la

---

<sup>1817</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 104. Vid., també, la pàg. 103, on l’autor adverteix que “tampoc ha d’entendre’s la resocialització penitenciària com un intent de buscar una eixida a la crisi de la pena privativa de llibertat a través del su perfeccionament i potenciació. Som conscients que programàticament la pena de presó no té més alternatives que la de desaparèixer”.

<sup>1818</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 150 i 151.

<sup>1819</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 100

idea que determinats grups de delinqüents puguen sotmetre's a un tractament especial, a un tractament socioterapèutic, a la idea que es desenvolupe una execució de la pena humanament digna, que siga possible durant la detenció viure com a home i no vegetar com un número; es tracta que els reclusos siguen preservats del dany que suposa estar sotmés durant un temps a la detenció. Es tracta, a més, d'atenuar gradualment l'execució i de compensar en el possible les condicions de vida dels presos en llibertat, que no succeïssa com ocorre freqüentment que la pena comença amb l'alliberament. Finalment, però no per últim, es tracta d'imposar la pena sols allí on és incondicionalment necessari, aprofitant-se de les possibilitats de resocialitzar en llibertat”.<sup>1820</sup>

D'altra banda, hi ha altres autors que encara que també entenen que la resocialització és una tendència humanitzadora de la pena de presó, açò és, que és aquesta la qual ha de ser objecte de resocialització, discrepen amb la separació que fa Mapelli Caffarena entre la resocialització entesa com a tendència humanitzadora de la pena i el tractament terapèutic.<sup>1821</sup> Entre ells pot citar-se Baratta,<sup>1822</sup> qui partia

---

<sup>1820</sup> KAUFMANN, A., “Strafrecht und Strafvollzug”, en *Die Strafvollzugsreform. Eine kritische Bestandsaufnahme*, C.F. Müller, Karlsruhe, 1971, pàg. 50. En el mateix sentit KRÜGER, U., “Behandeln statt strafe”, en *MschKrim*, núm. 60, 1977, pàg. 225, tots dos citats per MAPELLI CAFFARENA B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg 100, nota 216.

<sup>1821</sup> Entre aquests no pot incloure's a Herner perquè ell no es referia al tractament en termes terapèutics o científics, segons ell: “Un procediment d'execució que no oferisca socialització ni tractament, significa deshumanització i retrocés perquè a la majoria dels casos el tractament no s'ha d'entendre'l en el sentit terapèutic estricte, sinó simplement com atenció de caràcter genèric, assistència social i prestacions caritatives”. Citat per GARCÍA PABLOS DE MOLINA, A., *Estudios penales*, ob. cit., pàg. 41, i per KAISER, G., “Resozialisierung und Zeitgeist”, cit., pàg. 371.

<sup>1822</sup> Són diverses les publicacions en què aquest autor ha tractat el tema però per la seua brevetat i claredat expositiva he preferit resumir les idees per ell defensades a partir de les paraules pronunciades en la conferència titulada “Resocialización o control social. Por un concepto crítico de la reintegración social del condenado”, presentada en el seminari “Criminología crítica y sistema penal”, organitzat per la Comisión Andina Juristas y la Comisión Episcopal de Acción Social, en Lima, del 17 al 21 de Setembre de 1990 (Publicada on line: <http://goo.gl/smZaH1>. Pàgina consultada per última vegada en data de 20 de setembre de 2013).

d'entendre que “des del punt de vista de la integració social de l'autor d'un delicta la millor presó és, sense dubte, la qual no existeix”. Segons ell l'objectiu a llarg termini ha de ser l'abolició de la pena de presó. A curt i mitjà termini cal pensar en una reducció dràstica de la seua aplicació i en desenvolupar al màxim les possibilitats de règim obert, però també en fer menys doloroses i nocives les condicions de vida de la presó. Baratta partia de la convicció que “la presó no pot produir efectes útils per a la resocialització del condemnat i que, per contra, imposa condicions negatives en relació amb aquesta finalitat”, la qual “no pot perseguir-se a través de la pena carcerària, sinó que ha de perseguir-se malgrat ella, és a dir, buscant fer menys negatives les condicions que la vida a la presó comporta en relació amb aquesta finalitat”. En paraules de l'autor, “cap presó és bona i útil per a aquesta finalitat, però hi ha presons pitjors que altres [...]. Qualsevol pas que pugui donar-se per a fer menys doloroses i danyoses les condicions de vida de la presó, encara que siga només per a un condemnat, ha de ser mirat amb respecte quan estiga realment inspirat en l'interés pels drets i la destinació de les persones detingudes, i provinga d'una voluntat de canvi radical i humanista i no d'un reformisme tecnocràtic la finalitat i funcions de les quals siguen les de legitimar a través de qualsevol millora la institució carcerària en conjunt”.<sup>1823</sup> L'anterior implica, segons Baratta, “desenvolupar les possibilitats ja existents [...] de realització dels drets del detingut a la instrucció, al treball i a l'assistència, a la vegada que desenvolupar més aquestes possibilitats a l'àmbit legislatiu i administratiu”; “significa reconstruir íntegrament, com a drets del detingut, els continguts possibles de tota activitat que pot ser exercida, encara en les condicions negatives de la presó, al seu favor”, oferir al privat de llibertat “serveis que van des de la instrucció general i professional fins als serveis sanitaris i psicològics, com una oportunitat de reintegració i no com un aspecte de la disciplina carcerària. Això afecta, igualment, la feina dins i fora de la presó, que també com el

---

<sup>1823</sup> En un sentit semblant s'han pronunciat, per exemple: RIVERA BEIRAS, I., *Directrices garantistas para una transformación radical y reducción de la cárcel, (Una visión desde España)*, Universitat de Baecelona, Barcelona, 1999; i MANZANOS BILBAO, C., “Reproducción de lo carcelario: el caso de las ideologías resocializadoras”, RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Tratamiento penitenciario y derechos fundamentales*, Bosch, Barcelona, 1994, pàgs. 134 i 139.

gaudi dels serveis, ha de ser exercici d'un dret del ciutadà empresonat". L'italià va optar, per tant, per "redefinir els conceptes tradicionals de tractament i resocialització en termes de serveis i d'oportunitats laborals i socials que se'ls proporciona durant i després de la detenció, per part de les institucions i les comunitats". Entenia, a més, que fer-ho "constitueix un nucli important de la construcció d'una teoria i una pràctica noves de reintegració social dels condemnats, conforme a una interpretació progressista dels principis i de les normes constitucionals i internacionals en matèria de pena". Altre nucli és, segons ell "el desenvolupament d'estratègies i pràctiques eficaces de descarceració efectiva amb vistes a que es realitzen les condicions culturals i polítiques que permeten a la societat 'lliurar-se de la necessitat de la presó', segons una formulació eficaç amb la qual es denomina també un moviment de professionals i científics d'Itàlia". En qualsevol cas, i no està de més recordar-ho, Baratta també creia necessari resocialitzar la societat, que segons ell la reintegració social del condemnat també ha de significar, i sobretot, "corregir les condicions d'exclusió de la societat activa dels grups socials dels quals provenen".

Juntament a les anteriors, també resulta interessant la postura mantinguda per Muñoz Conde. També ell creu que la meta final ha de ser l'abolició de la presó, però entén que aquesta abolició avui seria un mer gest simbòlic inútil, mentre no es modifiquen les estructures socials actuals i les relacions de poder. Indica, igualment, que fins que es pugui abolir la presó cal "continuar lluitant per a millorar i humanitzar el sistema penitenciari, no perquè així es vaja a aconseguir la resocialització anhelada (açò no crec que siga possible sense un canvi estructural de la societat), sinó perquè el delinqüent que entra a la presó té almenys dret a una cosa: a que quan isca un dia alliberat després d'haver complert la seua condemna, no isca pitjor que va entrar i en pitjors condicions per a dur una vida digna en llibertat. I açò, que pot semblar tan poc als entusiastes de les idees resocialitzadores i del tractament, seria, tanmateix, en els moments actuals de la vida penitenciària espanyola un pas molt important. És aquest, doncs, l'únic sentit que pot i ha de tenir a la realitat penitenciària espanyola actual el concepte de resocialització i de tractament que li és inherent: procurar la no desocialització del

condemnat o, en tot cas, no potenciar-la amb institucions de per si desocialitzadores”.<sup>1824</sup> I a açò afegeix que “no crec que aquesta idea estiga en absolut en desacord o en contradicció ni amb la lletra, ni amb l’esperit de les declaracions contingudes en l’article 25.2 de la Constitució o en l’article 1 de la Llei general penitenciària, ja que qualsevol quin siga el sentit positiu que vulga donar-se-li als termes reeducació i reinserció social emprats en aquells preceptes, sembla evident que en tot moment per a aconseguir aquelles metes cal començar per evitar, dins del possible, tot quant siga contrari a elles. I no cap dubte que la dessocialització és l’obstacle principal que a elles s’oposa. Per tant, evitar la dessocialització és ja el primer i principal pas per a aconseguir altres metes transcendents. Mentre açò no s’aconseguisca sobranen totes les altres consideracions”.<sup>1825</sup>

També García Arán ha indicat, d’una banda, que “l’ideari de la resocialització ha permès legitimar moltes institucions que mitiguen la duresa de la privació de llibertat i especialment, la previsió de situacions de semilibertat que, en últim terme, redunden en el principi d’humanitat de les penes”, i d’altra banda, que “amb independència de la valoració que meresca com a principi, els poders públics estan obligats a evitar totes les situacions que perjudiquen aquest objectiu. En concret, estan obligats a contrarestar els efectes desocialitzadors de la privació de llibertat: la no desocialització és el contingut mínim de la idea de reinserció social”.<sup>1826</sup>

---

<sup>1824</sup> MUÑOZ CONDE, F., “La prisión como problema: resocialización versus desocialización”, cit., pàg. 117. Vid., també, del mateix autor, “Resocialización y tratamiento del delincuente en los establecimientos penitenciarios españoles”, en *La reforma penal*, Madrid, 1982, pàg. 118 i nota 39; i “El tratamiento penitenciario”, en *Derecho penitenciario y democracia*, Fundación el Monte, Sevilla, 1994, pàg. 207. Cal tenir en compte, tanmateix, que encara que queda molt per fer, les presons d’avui en dia no tenen res a veure amb les presons de la dècada de 1980 i el començament de 1990.

<sup>1825</sup> MUÑOZ CONDE, F., “La prisión como problema: resocialización versus desocialización”, cit., pàgs. 117 i 118, nota 39.

<sup>1826</sup> GARCÍA ARÁN, M., “La ejecución penitenciaria en una sociedad cambiante: hacia un nuevo modelo”, cit.



### 3.2. Crítiques

No discutisc que l'ideal resocialitzador exigeix prescindir sempre que es pugui de l'aplicació o execució de la pena de presó i que, en cas que la persona haja d'ingressar-hi, es trobe una presó adaptada a les condicions generals de la vida en societat, oberta a aquesta i en la qual s'inverteixen recursos econòmics i materials en preservar les persones privades de llibertat del dany que suposa la pròpia privació de llibertat, però no obstant això continue mantenint que no és la presó sinó la persona l'objecte del procés resocialitzador al qual es refereix l'article 25.2 de la Constitució.

Relacionat amb l'anterior he de dir, igualment, que és important prendre mesures per a reduir al mínim possible les conseqüències negatives que el pas per la presó té per a la persona que la pateix, però no únicament. No es pot evitar açò perquè, efectivament, el fet de ser empresonat produeix conseqüències molt negatives en aquella, però no és tot quant es vol i és possible aconseguir. Així, per posar un exemple, hi ha cert grau de consens a l'hora de reconèixer que en les persones preses es produeix una disminució de l'autoestima, l'aparició o agreujament de tendències depressives i, en general, un increment de la inestabilitat emocional, aleshores, per a preservar-les d'aquests mals és important que se'ls permeta mantenir el contacte amb la seua família i amics, que tinguen accés a un treball remunerat o que desenvolupen les seues habilitats cognitives. Procedir així és fonamental per a preservar la persona dels mals de la presó, però també per a la seua integració social i, en última instància, per a prevenir la recaiguda en el delictes.

No estic d'acord amb Mapelli Caffarena en què de la Constitució es deriva un concepte de resocialització desproveït de tot contingut preventiu. Tal com he afirmat en altre moment, en l'article 25.2 de la Constitució es constitucionalitza la resocialització com a modalitat de la finalitat preventiva especial de la pena. També quan es treballa per a humanitzar la pena de presó s'estan invertint esforços en prevenir la reincidència.

A Mapelli Caffarena també se li pot criticar la separació que fa entre resocialització i tractament, no tant perquè negue o pretenga l'abandó dels avanços aconseguits en aquest com perquè fins i tot si allò que pretén aconseguir-se és que la pena de presó danye el mínim possible, i a no ser que es prescindisca d'imposar-la o executar-la, serà convenient recórrer al tractament, i formen part d'aquest tant les activitats pròpiament terapèutiques com l'educació, la instrucció i la formació, la realització d'activitats recreatives i esportives, la realització d'un treball remunerat i els contactes amb l'exterior. I si aquesta crítica pesa més que l'anterior és perquè Mapelli Caffarena s'encarrega de deixar clar que, segons ell, "la resocialització penitenciària lluny de debilitar aquest concepte, el reforça i li assigna una virtualitat que no té actualment. L'eficàcia dels programes resocialitzadors sols es fa sentir en el tractament, en tant que la resta de les institucions penitenciàries deixen traslluir cert abandó". Afirmar, igualment, que "el caràcter circumstancial que adquireix el tractament penitenciari en virtut de la diferenciació entre resocialització i tractament, afavoreix que aquest tinga una autonomia major i pugui desenvolupar-se al marge de la coacció i de la pressió psicològica que representa la pena".<sup>1827</sup>

#### **4. El concepte de resocialització en la normativa internacional, europea i espanyola**

A continuació es veurà què s'indica en la normativa internacional, europea i espanyola. Es veurà com s'ha passat de donar-li un enfocament jurídic o legal, açò és, de pretendre despertar el respecte per la legalitat penal per part de la persona que ha delinquit perquè no torne a fer-ho en el futur, a ometre tota referència a aquesta meta. També deixaré indicada quina interpretació entenc que cal donar-li a aquesta omissió.

Així, internacionalment, al si de les Nacions Unides, el Consell Econòmic i Social va aprovar les Regles mínimes per al tractament dels reclusos sorgides del primer Congrés de les Nacions Unides sobre

---

<sup>1827</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 105 i 106.

Prevençió del Delicte i Tractament del Delinqüent celebrat a Ginebra l'any 1955, en les Resolucions 663C (XXIV) de 31 de juliol de 1957 i 2076 (LXII) de 13 de maig de 1977, i entre aquestes regles cal fer menció a la 58 i a la 64. En la regla 58 s'indica que “el fi i la justificació de les penes i mesures privatives de la llibertat són, en definitiva, protegir a la societat contra el crim. Sols s'assolirà aquest fi si s'aprofita el període de privació de la llibertat per a aconseguir, dins del possible, que el delinqüent un cop alliberat no sols vulga respectar la llei i proveir a les seues necessitats, sinó també que siga capaç de fer-ho”. I en la Regla 65 torna a insistir-se en què “el tractament dels condemnats a una pena o mesura privativa de la llibertat ha de tenir per objecte, en tant que la durada de la condemna ho permeta, inculcar-los la voluntat de viure conforme a la llei, mantenir-se amb el producte del seu treball, i crear en ells l'aptitud per a fer-ho. Aquest tractament estarà encaminat a fomentar en ells el respecte de si mateixos i desenvolupar el sentit de responsabilitat”.

A Europa, al si del Consell d'Europa, el Comitè Europeu de problemes criminals va realitzar una revisió de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos,<sup>1828</sup> i en la regla 66 de adoptades per aquell per Resolució 5(73), de 19 de gener, s'indica el següent: “El tractament dels condemnats a penes de presó o una mesura similar tindrà per objecte, mentre que la durada de la condemna ho permeta, inculcar-los la voluntat de viure conforme a la llei i per si mateix després de l'alliberament i capacitar-los per a fer-ho. El tractament haurà de fomentar la seua autoestima i desenvolupar el seu sentit de responsabilitat”. També en la Recomanació 3 (87), de 12 de febrer, del Comitè de Ministres del Consell d'Europa es parla, en la regla 3, de “mantenir la seua salut i autoestima i, si ho permet la durada de la

---

<sup>1828</sup> La raó de la revisió va ser el tenir en compte els canvis produïts al marc europeu i en les idees sobre el tractament del delinqüent des de 1955, i contemplar la possibilitat que els estats membres pogueren trobar un denominador comú més ampli i liberal que l'admès mundialment. Les modificacions introduïdes tenien per objecte facilitar els contactes entre els presos i la societat a través de mitjans d'informació diversos, fer més flexibles els criteris que regeixen la separació de presos, fomentar l'ús de mètodes pels quals els presos pogueren col·laborar i participar en el tractament, protegir els vincles entre ells i les seues famílies, i preparar-los per a la seua rehabilitació en la societat lliure amb l'antelació necessària.

condemna, desenvolupar el seu sentit de la responsabilitat i infondre'ls actituds i aptituds que els ajuden a reinserir-se en la societat amb oportunitats majors de dur una vida respectuosa amb la llei i autosuficient després del seu alliberament”.

I d'altra banda, en relació a l'enfocament que se li ha donat a la resocialització en la legislació espanyola,<sup>1829</sup> val a dir, en primer lloc, que en la Constitució es parla de reeducació i reinserció però que no s'ofereix cap definició d'aquests conceptes, i d'altra banda, que per a trobar afirmacions semblants a les contingudes en la normativa internacional i europea caldrà esperar a l'aprovació de la Llei orgànica

---

<sup>1829</sup> En relació a la legislació penitenciària posterior, vid., FERNÁNDEZ ALBOR, A., “La ejecución de las penas privativas de libertad en la reciente legislación española”, en *Estudios Penales y Criminológicos*, núm. 3, 1978-1979, pàgs. 98 i ss.; GARCÍA VALDÉS, C., *La reforma penitenciaria española. Textos y materiales para su estudio*, Instituto de Criminología, Madrid, 1981; del mateix autor, *Estudios de Derecho Penitenciario*, Tecnos, Madrid, 1982; del mateix autor, *Comentarios a la legislación penitenciaria española*, segona edició, Civitas, Madrid, 1982; del mateix autor, *Ley penitenciaria*, Tecnos, Madrid, 1985; també d'ell, “La ejecución de las penas privativas de libertad en la nueva legislación penitenciaria”, *Boletín de Información del Ministerio de Justicia*, núm. 1810, 1997, pàgs. 5 i ss.; i també, *Legislación Penitenciaria*, dotzena edició, Madrid, Tecnos, 2010; BUENO ARÚS, F., “Notas sobre la Ley General Penitenciaria”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 220-223, 1978; del mateix autor “Breve comentario a la Ley Orgánica General Penitenciaria”, en *Estudios Jurídicos en honor del profesor Octavio Pérez-Vitoria*, tom I, Bosch, Barcelona, 1983, pàgs. 45 i ss.; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit.; PAZ RUBIO, J.M., *Legislación penitenciaria : concordancias, comentarios y jurisprudencia*, Colex, Madrid, 1996; BURGOS FERNÁNDEZ, F., “Evolución histórica de la legislación penitenciaria en España”, *Anales de la Universidad de Cádiz*, núm. 11, 1996, pàgs. 253 i ss.; MANZANARES SAMANIEGO, J.L., “Concepto, voluntariedad y principios inspiradores del tratamiento”, en COBO DEL ROSAL, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, ob. cit., tom VI, vol. II, pàgs. 916 a 918; AYUSO VIVANCOS, A., *Visión crítica de la reeducación penitenciaria en España*, Nau Llibres, València, 2003; DIVERSOS AUTORS, *Derecho penitenciario: incidencia de las nuevas modificaciones*, Consejo General del Poder Judicial, Centro de Documentación Judicial, Madrid, 2007; ZARAGOZA HUERTA, J., *Derecho penitenciario español*, Elsa G. de Lazcano, México, 2007; GONZÁLEZ-PALENZUELA, F. J. - RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, V., *Reglamento penitenciario comentado: Análisis sistemático y recopilación de legislación*, sisena edició, Mad S.L., Alcalá de Guadaíra (Sevilla), 2008; MONTERO HERNANZ, T., *Compendio de legislación y jurisprudencia penitenciaria*, Editorial Club Universitario, Alacant, 2008; MESTRES DELGADO, E., *Legislación penitenciaria*, onzena edició, Tecnos, Madrid, 2009; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho Penitenciario*, ob. cit.

general penitenciària.<sup>1830</sup> En la legislació penitenciària espanyola fins llavors en vigor, en canvi, després de fer-se referència al sistema progressiu, als tres graus del tractament —denominats de reeducació, de readaptació social i de prellibertat— i als tres tipus d'establiments amb els quals es corresponien —que eren el tancat, l'intermedi i l'obert—, es deia que “la finalitat del tractament és, en els establiments de règim tancat, promoure el canvi d'actitud inicial d'oposició del subjecte cap a aquell; en els de règim intermedi, aconseguir una aquiescència major i la col·laboració de l'intern en el seu tractament, encaminada a aconseguir un perfeccionament de les aptituds positives i la modificació de les negatives; i en els de règim obert, cuidar que l'actitud de l'interessat, mereixedora de confiança plena en ell dipositada, no evolucionara en sentit negatiu o desfavorable”. Així ve indicat en l'article 49 del Decret 162/1968, de 25 de gener, que modificava una sèrie d'articles del Reglament dels Serveis de Presons de 1956. Encara que en teoria a través d'aquest Decret es pretenia adaptar el Reglament a la normativa internacional, la veritat és que la idea de “perfeccionament de les aptituds positives i la modificació de les negatives” és ambigua. El règim franquista es resistia a conformar-se en aspirar a aconseguir que les persones que han delinquit siguin capaços de subvenir a les seues necessitats i viure sense delinquir. Cap canvi s'introdueix en relació a aquest punt pel Decret 2273/77, que va tornar a reformar el Reglament de 1956, però sí, com s'ha dit, en la Llei orgànica general penitenciària de 1979.

En la Llei orgànica general penitenciària de 1979 s'indica, en l'article 1, que “les institucions penitenciàries regulades en la present Llei tenen com a fi primordial la reeducació i la reinserció social dels sentenciats a penes i mesures penals privatives de llibertat, així com la retenció i custòdia de detinguts, presos i penats. Igualment tenen al seu càrrec una tasca assistencial i d'ajuda per a interns i alliberats”, i

---

<sup>1830</sup> Sis anys abans, en 1974, expressions per l'estil es van introduir en l'article 4 de la Llei penitenciària sueca, i l'any 1976 en la llei d'execució alemanya, tot indicant-se en l'article 2 d'aquesta que “durant l'execució de la pena privativa de llibertat ha d'estimular-se la capacitat del condemnat de dur, en el futur, una vida socialment responsable sense delinquir (objecte de l'execució). L'execució de la pena privativa de llibertat té també per objecte la protecció de la societat enfront d'altres fets punibles”.

en l'article 59.2, que "el tractament pretén fer de l'intern una persona amb la intenció i la capacitat de viure respectant la Llei penal, així com de subvenir a les seues necessitats. A aquest fi, es procurarà, en la mesura del possible, desenvolupar en ells una actitud de respecte a si mateixos i de responsabilitat individual i social en relació a la seua família, el proïsme i la societat en general".

Les anteriors afirmacions són reproduïdes al peu de la lletra, o quasi, en el Reglament penitenciari de 1981. En l'article 1.1 d'aquest Reglament s'indica que "les institucions penitenciàries, que es regulen en la Llei orgànica general penitenciària i en el present Reglament, tenen com a fi primordial la reeducació i reinserció social dels sentenciats a penes i mesures de seguretat privatives de llibertat, així com la retenció i custòdia dels detinguts, presos i penats", en l'article 1.2 que "també tenen al seu càrrec les institucions penitenciàries una tasca assistencial i d'ajuda per a interns i alliberats, així com per als seus familiars, en col·laboració amb les institucions i associacions públiques i privades dedicades a tals fins",<sup>1831</sup> i en l'article 237.2 que "el tractament pretén fer de l'intern una persona amb la intenció i la capacitat de viure respectant la llei així com subvenir a les seues necessitats. A aquesta fi, es procurarà, en la mesura del possible, desenvolupar en ells una actitud de respecte a si mateixos i de responsabilitat individual i social amb respecte a la seua família, el proïsme i a la societat en general". Considere positiu que en la legislació espanyola s'esclarisca que el respecte per la legalitat exigeix es circumscriu a la llei penal. Les normes de naturalesa civil, administrativa o laboral desborden els límits essencials de la pena, fonamentada en una infracció penal als límits de la qual haurà de sotmetre's la tasca reeducadora, per això que es fa referència expressa a la llei penal. Tanmateix, entenc que encara que no es diga expressament, també en les Regles mínimes de les Nacions Unides i en les europees, així com en la Llei d'execució alemanya i en la Llei penitenciària sueca, l'exigència de respecte per la legalitat s'ha d'entendre com a respecte a la legalitat penal.

---

<sup>1831</sup> La referència als familiars és nova.

La referència no sols a la capacitat sinó també a la intenció de viure respectant la llei penal ha estat molt criticada. En paraules de Cobo del Rosal i Vives Antón: “D’aquesta manera la Llei orgànica general penitenciària estableix una regulació que es dirigeix, no sols a l’aspecte extern de la conducta, sinó a l’ànim (a la intenció), excedint així l’àmbit propi del Dret per a envair el de la moral<sup>1832</sup>”. Personalment entenc que seria preferible haver prescindit de la referència a la intenció de viure respectant la llei penal però no arribe a la mateixa conclusió que ells. Tot i que poguera parèixer-ho, les referències a la dignitat i el lliure desenvolupament de la personalitat, presents en la normativa penitenciària, en l’espanyola i en la internacional i europea, duen a descartar aquesta interpretació. No s’aspira que la persona que ha delinquit interioritze els valors continguts en les normes penals sinó que s’opta per entendre la resocialització en el sentit de respecte extern per la legalitat penal i, entès així, en realitat no veig que siga un problema que es faça referència a la intenció de fer-ho perquè el Dret penal és de compliment obligatori. Per emprar una expressió dels autors citats, de Cobo del Rosal i Vives Antón, “l’obligatorietat de les seues normes no depèn del convenciment empíric del destinatari sobre l’adequació d’aquelles, sinó de la voluntat sobirana que les assumeix i imposa<sup>1833</sup>”. D’altra banda, també és important tenir en compte que en el Reglament penitenciari espanyol de 1996 deixa de fer-se referència

---

<sup>1832</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàg. 48, nota 14.

<sup>1833</sup> COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., en *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 37 i 38, nota 22, indiquen que “l’obligació juridicopenal, com a obligació política, i a diferència de l’oblitió moral, no es recolza exclusivament en el consentiment empíric del ciutadà concret (...) ja que, si així fóra, ni l’ordre polític com a tal, ni l’organització jurídica de la comunitat podrien subsistir”. Vid., també PLAMENATZ, J.P., *Libertad, consentimiento y obligación política*, Mexico, 1970, pàg. 31; i MANZANARES SAMANIEGO, J.L., “Concepto, voluntariedad y principios inspiradores del tratamiento”, cit., pàg 918. Aquest últim indica que no veu cap problema en exigir la intenció de viure sense delinquir, ja que, segons ell, “si el tractament és voluntari, no veig inconvenient ni contradicció en què algú amb historial delictiu llarg i voluntat habitual criminal desitge simultàniament aprendre una professió i modificar l’esquema d’intencions en què fins el present s’havia mogut. Més encara, un tractament que sols avançara en allò relatiu a la satisfacció de les necessitats pròpies podria ser contraproductent, elevant fins i tot la perillositat del penat (pensen en la formació purament cultural o tècnica d’un estafador impenitent)”.

expressa tant a la intenció com a la capacitat de viure respectant la legislació penal i, per tant, d'abstenir-se de delinquir. Així, a més d'indicar-se en l'article 2 que "l'activitat penitenciària té com a fi primordial la reeducació i reinserció social dels sentenciats a penes i mesures de seguretat privatives de llibertat, així com la retenció i custòdia dels detinguts, presos, penats i l'assistència social dels interns, alliberats i dels seus familiars", en l'article 110, en tractar dels elements del tractament, es parla de "desenvolupar les aptituds dels interns, enriquir els seus coneixements, millorar les seues capacitats tècniques o professionals i compensar les seues mancances", de "millorar les capacitats dels interns i abordar aquelles problemàtiques específiques que puguen haver influït en el seu comportament delictiu anterior", i de potenciar i facilitar "els contactes de l'intern amb l'exterior" i de comptar "sempre que siga possible, amb els recursos de la comunitat com a instruments fonamentals en les tasques de reinserció".

Que s'ometa tota referència expressa a la intenció i capacitat de viure sense delinquir no implica que es rebutge a intentar evitar que la persona torne a infringir la llei penal en el futur.<sup>1834</sup> Si es fa tot quant s'indica en l'article 101 del Reglament de 1996 es contribueix, directament o indirecta, a prevenir la recaiguda en la delinqüència. Però estic d'acord amb Díez González i Álvarez Díaz en què és possible que en prescindir de tota referència a aquesta qüestió per la legalitat penal el legislador haja volgut subratllar que la resocialització no ha de ser entesa de manera negativa, únicament com a absència de delictes, sinó de manera positiva, com a capacitar a l'individu perquè pugua assolir una autonomia veritable que li permeta integrar-se plenament i exercir la seua llibertat i drets socials sense recórrer al delicte.<sup>1835</sup> Es pretén que la persona no delinquisca en el futur, però no únicament això.

---

<sup>1834</sup> Garrido Guzmán l'any 1983 afirmava que podrien haver-se eliminat les paraules intenció i voluntat i que açò no afectaria el preceptes en el qual aquelles estan incloses. Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 292 i 293.

<sup>1835</sup> Vid. DIEZ GONZÁLEZ, P.R. – ÁLVAREZ DÍAZ, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàg. 51.



Pot ser que també siga aquesta la raó que explica que tampoc en els Principis bàsics per al tractament dels reclusos elaborats i aprovats per l'Assemblea General de les Nacions Unides en la Resolució 45/111 de 1990, ni en la Recomanació (2006)<sup>2</sup> del Comitè de Ministres dels Estats membres sobre les Regles penitenciàries europees, es faça cap referència a la voluntat i capacitat de complir la llei. Així, en la Resolució 45/111, de 14 de desembre, es parla, en el principi 6, de “desenvolupar plenament la personalitat humana”; en el principi 8, de “reinserció en el mercat laboral del país” i de possibilitar que la persona pugui “contribuir al manteniment econòmic de la seua família i el seu propi”; i en el principi 10, de “reincorporació de l'exreclús a la societat en les millors condicions possibles”. I en la regla 6 de la Recomanació (2006)<sup>2</sup> es diu que “cada detenció ha de facilitar la reintegració en la societat lliure de les persones privades de llibertat”, i a banda d'açò sols es parla de desenvolupar habilitats i aptituds per a incrementar les possibilitats de reinserció social.<sup>1836</sup>

## **5. Presa de postura en relació al concepte de resocialització**

En aquest apartat, després d'haver exposat les diferents definicions possibles que s'han donat a la resocialització, des el punt de vista doctrinal i legislatiu, i de resumir les crítiques a elles realitzades, em propose explicar què entenc jo, quin significat li done als termes reeducació i reinserció social, que són els elegits pel legislador espanyol per a substituir a aquell altre de resocialització. En qualsevol cas, i abans de fer-ho, voldria indicar unes quantes coses.

D'una banda, voldria recordar que partisc d'entendre que la funció del Dret penal i la pena és la tutela jurídica; que açò s'aconsegueix evitant primer el delictes i després la reincidència, a través de la prevenció general i de la prevenció especial; que una modalitat d'aquesta darrera és la resocialització, macroconcepte en el qual s'integren els de

---

<sup>1836</sup> En relació a les normes penitenciàries europees, vid., TÉLLEZ AGUILERA, A., *Las nuevas reglas penitenciarias del Consejo de Europa (Una lectura desde la experiencia española)*, Edisofer, Madrid, 2006; i també, MAPELLI CAFFARENA, B., “Una nueva versión de las normas penitenciarias europeas”, *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, núm. 8, 2006.

reeduació i reinserció social; i que quan en l'article 25.2 de la Constitució es fa referència a la reeduació i reinserció social és per a constitucionalitzar-les com a finalitats de les penes privatives de llibertat (i mesures de seguretat), no exclusives ni excloents de la resta, però que han de ser tingudes en compte al llarg de les diferents etapes per les quals travessa la pena, no perquè la persona condemnada tinga un dret subjectiu, i molt menys fonamental, a que així siga, però sí perquè el precepte referit, com a precepte constitucional que és, vincula a tots els ciutadans i ciutadanes i als poders públics, els quals, encara que no estan obligats a aconseguir la resocialització efectiva de les persones que han delinquit, sí ho estan a posar de la seua part per tal d'intentar fer-ho possible. D'altra banda, cal tenir en compte que partisc d'entendre que la prevenció general, la prevenció especial i el principi de proporcionalitat són els tres components sobre els quals s'assenta la justificació de la pena i que, per tant, els tres han d'estar –i estan– presents, tot i que en mesura distinta, en cadascuna de les fases de la pena.

En segon lloc, descarte que l'objecte de la reeduació i reinserció social a les quals es fa referència en la Constitució siga la societat. Voldria subratllar que tot i que crec en la necessitat de modificar la societat, d'aconseguir un repartiment just de la riquesa i acabar amb les injustícies, entenc que açò no ha de fer-se a través del Dret penal sinó a través d'una política econòmica i social eficaç i progressiva. Tampoc crec que s'haja d'esperar a aconseguir aquesta meta per a començar a parlar de resocialització de la persona que ha delinquit. Aquella meta cada dia sembla estar més llunyana i aquest objectiu pot aconseguir-se no obstant no produir-se un canvi a les estructures socials. A més d'açò, cal insistir en el fet que, atès el caràcter personal de la responsabilitat penal i de la conseqüència jurídica que dimana d'ella, és normal que recaiga sobre la persona que ha delinquit la verificació de la resocialització. Açò no implica, tanmateix, que siga aquesta persona l'única que assumeix compromisos, també ho fa, o hauria de fer-ho l'Estat i la societat en el seu conjunt. D'altra banda, també s'ha d'advertir que tot i que és possible que una reforma estructural de la societat contribuïra a reduir la delinqüència, també podria ajudar a crear-ne una altra distinta. Ara bé, sí és imprescindible

promoure un canvi en la mentalitat de ciutadania en relació a la pena de presó i als presons.

D'altra banda, també voldria indicar que tot i que mantinc que quan en l'article 25.2 de la Constitució es diu que "les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades a la reeducació i reinserció social" es refereix a la reeducació i reinserció social de la persona condemnada, no negue que també s'ha d'intervenir sobre la presó, ni tampoc que aquesta siga en si un obstacle a la consecució d'aquestes finalitats. Tot partint d'açò, clar que m'agradaria que arribara el dia en què la pena de presó desaparega del Codi penal, així com també en què s'aconsegueisca no ja un Dret penal millor sinó, com va dir Radbruch, "alguna cosa millor que el Dret penal", però mentre aquest dia arriba cal, a banda d'apostar per un Dret penal mínim i garantista, procurar que la pena de presó quede reservada per als casos més greus i la introducció de tota classe de millores en les institucions penitenciàries i de programes dirigits a evitar o minimitzar els efectes negatius de la presó, que certament són molts. No entenc la pena de presó com un mal necessari si per això s'entén que és l'única forma possible de la qual disposa la societat per a protegir-se de les persones que atempten contra les normes bàsiques de convivència, almenys d'aquelles que cometen els delictes més greus, però sí és cert que la societat no ha estat capaç de trobar una altra pena diferent i no dic millor sinó menys dolenta per a aquests casos. Cal buscar alternatives però també, mentre la pena de presó continue existint, introduir tota classe de millores en les institucions penitenciàries i incorporar en els programes de tractament mètodes i tècniques dirigides a prevenir o reduir les conseqüències dolentes de l'encarcerament, i no crec en absolut que en reclamar açò i reivindicant la resocialització s'estiga contribuint a legitimar la pena referida. No negue que l'ideal resocialitzador i la promesa d'una vida futura millor per a qui ha delinquit i per a la societat en general va contribuir a la generalització de la pena de presó i fins i tot va poder contribuir a esmorteir l'impacte del moviment abolicionista<sup>1837</sup> en un moment en què aquella

---

<sup>1837</sup> La lluita per l'abolició de les presons va ser especialment intensa a França al final de la dècada de 1970 i va comptar amb el suport d'intel·lectuals del nivell de Foucault o Vidal-Naques. També als Estats Units l'abolicionisme va calar amb força, fins i tot entre la judicatura. Com s'ha comentat anteriorment, el jutge

estava en crisi, però no és menys cert que també ha contribuït a dignificar la vida en presó, al rebuig a les penes de presó massa curtes i massa llargues, així com a legitimar institucions com els substitutius de la pena de presó, la condemna condicional i la llibertat condicional, amb el qual també s'humanitza aquella.

Esclarit tot açò, i abans de donar una definició pròpia de la resocialització, encara queda per recordar que l'espanyol és un estat social i democràtic de dret<sup>1838</sup> en què la dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents, el desenvolupament lliure de la personalitat, el respecte a la llei i als drets de la resta són considerats fonament de l'ordre polític i de la pau social,<sup>1839</sup> en què es propugnen com a valors superiors de l'ordenament jurídic la llibertat, la justícia, la igualtat i el pluralisme polític,<sup>1840</sup> en què la llibertat ideològica, religiosa i de culte de les persones és un dret fonamental<sup>1841</sup> i en què a més de dir-se que els ciutadans i els poders públics estan subjectes a la Constitució i la resta de l'ordenament jurídic,<sup>1842</sup> s'ordena a aquests promoure les condicions perquè la llibertat i la igualtat de les persones i grups en què s'integra siguen reals i efectives, remoure els obstacles que impedeixen o dificulten la seua plenitud i facilitar la participació de tots els ciutadans a la vida política, econòmica, cultural i social.<sup>1843</sup>

---

James E. Doyle, en el cas Morales contra Schmidt, va afirmar que “la institució de la presó ha de desaparèixer. En molts sentits resulta tan intolerable com ho va ser la institució de l'esclavatge, igualment embrutidora per a tots els que participen en ella, igualment nociva per al sistema social, i igualment subversiva per a la fraternitat humana, encara més costosa en certs sentits, i probablement menys racional”. Cita presa de MORRIS, N., *El futuro de las prisiones*, ob. cit., pàgs. 22 i 23. Vid., també, en relació al cas nordamericà, LARRAURI, E., “Las paradojas del movimiento carcelario en Estados Unidos”, en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, vol. XL, fascicle 3, 1987, pàgs. 771 i ss. I d'altra banda, quant al moviment abolicionista espanyol durant la transició, vid., GALVÁN GARCÍA, V., “Sobre la abolición de las cárceles en la transición española”, en *Historia Actual Online*, núm. 14, tardor 2007, pàgs. 127 a 131. Vid., també, RIVERA BEIRAS, I., *Directrices garantistas para una transformación radical y reducción de la cárcel (Una visión desde España)*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1999.

<sup>1838</sup> Article 1.1 de la Constitució.

<sup>1839</sup> Article 10.1 de la Constitució.

<sup>1840</sup> Article 1.1 de la Constitució.

<sup>1841</sup> Article 16.1 de la Constitució.

<sup>1842</sup> Article 9.1 de la Constitució.

<sup>1843</sup> Article 9.2 de la Constitució.

En un estat com aquest, i en relació ja al concepte per mi defensat de resocialització, aquesta ha d'entendre's com un procés a través del qual se li demana a la persona que ha delinquit que es corresponsabilitze del benestar de la societat, i a l'Estat i a la societat en el seu conjunt que ho faça del benestar d'aquella persona.

Resocialització és un macroconcepte que integra els de reeducació i reinserció social, i reeducar consistiria en aconseguir que la persona que ha delinquit es compromet a operar eleccions de conducta responsables i respectuoses amb la legalitat penal, a una convivència en societat allunyada de la delinqüència i respectuosa amb els drets i llibertats fonamentals dels altres. En una societat pluralista i democràtica com la nostra,<sup>1844</sup> que té la dignitat, els drets inviolables que li són inherents i el desenvolupament lliure de la personalitat com a fonament de l'ordre polític i la pau social,<sup>1845</sup> i en la qual es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte de les persones,<sup>1846</sup> no es pot pretendre que els individus que han delinquit interioritzen com a pròpia una moral determinada, ni tampoc les directrius, valors i normes socials que contribueixen al manteniment de l'ordre i la convivència en una societat donada i en un moment històric concret, ni tan sols de la llei penal. En canvi, no hi ha problema en demanar-li el respecte extern per aquesta, que no torne a delinquir. I a més de no haver problema cal tenir en compte que, com s'ha dit ja en altre moment, aquesta interpretació és conseqüent amb l'estructura funcional del sistema sancionador penal i que, a diferència d'allò que passa amb les normes morals o socials, el respecte extern per les jurídiques sí pot imposar-se coactivament.

D'altra banda, reinsertar, segons el concepte que propose, exigiria a l'Estat i a la societat en el seu conjunt donar ajuda i mitjans a qui ha delinquit perquè pugui conviure amb la resta de persones al marc de drets i llibertats que la Constitució a tots reconeix, i per tant també a ell, açò és, perquè pugui assolir una autonomia real i reincorporar-se a la comunitat lliure en condicions de participació plena en la vida

---

<sup>1844</sup> Article 1.1 de la Constitució.

<sup>1845</sup> Article 10.1 de la Constitució.

<sup>1846</sup> Article 16.1 de la Constitució

política, econòmica, cultural i social. Açò exigirà ajudar a la persona a superar les seues mancances i a desenvolupar les seues habilitats i capacitats, així com també buscar intervencions i mecanismes a través dels quals s'eviten o es reduïsquen els efectes perjudicials de la presó.

## **TERCERA PART: EL TRACTAMENT PENITENCIARI**

Si en les dues parts anteriors s'ha analitzat la finalitat resocialitzadora de la pena de presó en la present s'estudiarà el tractament penitenciar resocialitzador. La resocialització és el què, l'objectiu irrenunciable de l'execució de la pena referida –i també de les etapes prèvies–, i el tractament és el com, l'instrument a través del qual aquella pretén aconseguir-se i l'eix central de l'activitat penitenciària. Interessa veure, en primer lloc, com ha evolucionat el concepte de tractament al llarg dels anys, entre la doctrina i en la normativa penitenciària, tant en l'espanyola com en l'europea, aprovada al si del Consell d'Europa, com en la internacional, aprovada al si de les Nacions Unides, conèixer les seues característiques principals i, a partir d'aquestes i de la meta encomanada al tractament, proposar una definició d'aquell el més precisa possible. Es farà constar, igualment, quins són els límits fonamentals i de compliment obligat als quals està subjecte el tractament penitenciar resocialitzador, recollits en la normativa espanyola, europea i internacionals, que no són sinó el respecte per la dignitat i els drets i llibertats fonamentals de les persones preses no limitats expressament pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària. I després de fixar el concepte del qual es parteix i quins són els límits del tractament, s'analitzaran els elements integrants d'aquest, que són les intervencions psicològiques i farmacològiques, les activitats educatives, formatives, socioculturals i esportives, el treball i els contactes amb l'exterior.

## CAPÍTOL I: CONCEPTE DE TRACTAMENT

Des de l'origen de la institució carcerària va preocupar corregir les persones que delinqueixen i, de fet, és suficient recordar que segons la majoria de tractadistes el naixement de la pena de presó moderna es produeix amb l'aparició de les primeres cases de correcció punitives i de les cases galera per a dones. No és d'estranyar, per tant, que també des de llavors preocupara el com tractar les persones condemnades per a aconseguir la meta projectada. No obstant això, és important tenir en compte que el terme tractament, no com a manera de comportar-se en general amb les persones condemnades a privació de llibertat, sinó com a conjunt d'activitats enfocades a la resocialització d'aquestes, no és emprat per la doctrina fins la segona meitat del segle XIX. Els correccionalistes primer i Dorado Montero després, entre d'altres, reivindicarien l'aplicació d'un tractament correccional a totes les persones condemnades per algun delictes; i uns altres, com els positivistes italians i von Liszt, sols a aquelles que no obstant patir una inclinació criminal innata foren susceptible de correcció. Passarà, igualment, que perquè el terme tractament, entès de la manera indicada, aparega emprat normativament, almenys en la legislació espanyola, caldrà esperar fins el segle XX. Es parla per primera vegada de tractament reformador o correccional en el Reial Decret de 18 de maig de 1903 i, a partir de llavors, en els articles 195 a 197 del Reial Decret de 5 de maig de 1913, en els articles 52, 53, 56 i 58 del Reglament per a l'aplicació del Codi penal als serveis de presons de 1928, en els articles 71, 73, 94 i 150 del Reglament dels serveis de presons de 1930, en l'article 3 del Reglament de 1948 i també en l'article 24 del de 1956. Per aquell llavors es van aprovar les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides, per Resolució del Consell Econòmic i Social 663C(XXIV), de 31 de juliol de 1957, i tal com es desprèn de les regles 59 i 59, el tractament també és concebut com a conjunt d'activitats dirigides a aconseguir la resocialització de les persones condemnades a privació de llibertat. Aquestes Regles mínimes inspiraren la reforma del Reglament dels serveis de presons de 1956 pel Decret 162/1968, de 25 de gener, a més que van ser ratificades per Resolució 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977. També és l'indicat el concepte de tractament que es desprèn de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos europees,



aprovades per Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, en concret de les regles 59 i 60, i de les regles 56 i 66 de la segona versió d'aquestes aprovada per la Recomanació (87)3, de 12 de febrer. També és aquest el concepte que es dedueix de l'article 59 de la Llei orgànica general penitenciària, de l'article 237 del Reglament penitenciari de 1981 i de l'article 110 del Reglament de 1996.

Aquesta definició del tractament, com a conjunt d'activitats enfocades a la resocialització de les persones condemnades a privació de llibertat, serveix per a qualsevol forma d'entendre'l, per a definir el tractament proposat per l'Escola Correccionalista, per l'Escola Positiva Italiana, per Dorado Montero, per von Liszt i per qualsevol altre, el qual fa que seua la validesa no puga ser discutida, però la veritat és que és massa ampla, ens diu ben poc. Crec convenient esforçar-se un poc en buscar-ne altra més precisa. Una lectura detallada dels articles i regles de les normes indicades dalt proporciona informació suficient per a donar una definició més concisa de què s'entén per tractament penitenciari resocialitzador. Si ens fixem bé comprovarem, a més, que a partir de l'aprovació de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides se li dóna a aquest un significat diferent i nou, ja no respon als predicats correccionalistes ni tampoc als de la criminologia positivista, sinó als de la criminologia clínica, també a l'Estat espanyol. El tractament defensat pels correccionalistes es diferencia del dels positivistes italians, Dorado Montero i von Liszt, entre altres coses en què aquell no emprava una metodologia de caràcter científic, i encara que també és un tractament científic el previst en la normativa penitenciària espanyola abans de la reforma introduïda en el Reglament dels serveis de presons de 1956 pel Decret 162/1968, el concebut d'acord amb allò indicat en aquest Decret, en la Llei orgànica general penitenciària de 1979 i en el Reglament penitenciari 1981, igual que el tractament tal com està previst en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades al si de les Nacions Unides i en la primera versió de les Regles mínimes aprovades al si del Consell d'Europa, no està inspirat en les idees defensades per aquells sinó en unes altres plantejades per la criminologia clínica, la influència de la qual encara es deixa notar, però menys, en la segona

versió de les Regles mínimes europees, aprovades per Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (87)3, de 12 de febrer. El positivisme criminològic del segle XIX estava basat en les ciències naturals mentre que la criminologia clínica naix a l'empara del desenvolupament de les ciències de l'home, les ciències de la conducta. Com afirma Bueno Arús, “desapareguts els epígons de l'Escola criminològica positiva, el testimoni, en allò referent al nostre tema, passa directament a l'Escola de la Criminologia Clínica”.<sup>1847</sup> Amb el temps, però, es rebutjarà als predicats de la criminologia clínica, al model clínic de tractament, basat en curar personalitats, i s'acollirà, per tant, un concepte diferent d'aquest i més ampli. Així passa en el Reglament penitenciari de 1996. Un concepte nou del tractament també es desprèn de la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (2006)2, d'11 de gener, per la qual tornen a modificar-se les Regles mínimes per al tractament dels reclusos europees, sols que en aquesta Recomanació el terme tractament sols s'empra per a referir-se al tractament mèdic en cas de malaltia física o psíquica, i no com a conjunt d'activitats enfocades a la resocialització de les persones condemnades a privació de llibertat, definició aquesta que, com s'ha dit, pot ser molt més precisa i completa si es té en compte tot quant es diu relacionat amb el tractament en la normativa penitenciària acabada de referir.

El concepte de tractament és, per tant, un concepte canviant, i a continuació es veurà amb detall major com ha evolucionat a partir de la dècada de 1950 fins a l'actualitat, entre la doctrina i en la normativa penitenciària, tant en l'espanyola, com en l'aprovada al si del Consell d'Europa i en l'aprovada al si de les Nacions Unides, com s'ha passat

---

<sup>1847</sup> BUENO ARÚS, F., “Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 252, 2006, pàg. 18. L'autor no passa per alt la irrupció en escena de la criminologia de base sociològica. Segons ell “la criminologia de base sociològica (...) tendeix a diluir l'estudi científic de l'home i els seus problemes genètics i espirituals en un estudi de l'organització i funcionament dels grups criminals per a facilitar la resposta oportuna i preparació de la contraofensiva adequada per part dels Estats, que solen anar sempre –segons demostra la pràctica– a remolc dels delinqüents”. Passa, però, que no obstant això, assegura aquest autor, “no hi ha majors avanços al terreny dels problemes de la determinació de la responsabilitat generada pel delicte i els canvis d'actitud personal dels delinqüents”.

d'un concepte clínic i restringit a un concepte diferent i més ampli, a banda que en base a la meta encomanada al tractament i a les característiques que ha de reunir, s'ofereix una definició d'aquest el més precisa possible.

## **1. Concepte clínic del tractament**

La criminologia clínic parteix de la idea que les persones que delinqueixen ho fan per presentar algun problema d'inadaptació social, problema aquest que pot intentar resoldre's procedint tal com es fa en relació als trastorns de personalitat, donant lloc, després de l'estudi científic de la personalitat de cada subjecte, a un diagnòstic, un pronòstic i l'aplicació d'un tractament individualitzat dissenyat i aplicat en funció de la personalitat d'aquell, i com indica Bueno Arús, aquesta idea "va fer furor al segle XX i va captar l'atenció de nombrosos estudiosos francesos i italians, projectant-se en l'activitat d'una sèrie d'organitzacions internacionals, com la Societat de Criminologia, la Societat de Defensa Social o la Fundació Internacional Penal i Penitenciària, amb projecció destacada en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos i altres acords dels Congressos quinquennals de les Nacions Unides sobre prevenció del delicte i tractament del delinqüent, que han servit de referent per a les legislacions estatals".<sup>1848</sup>

Efectivament, en les Regles mínimes de les Nacions Unides, aprovades com se sap per Resolucions del Consell Econòmic i Social 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, s'indica, en la regla 69, que "tan aviat com ingresse en un establiment un condemnat a una pena o mesura de certa durada, i després d'un estudi de la seua personalitat, s'establirà un programa de tractament individual, tenint en compte les dades obtingudes sobre les seues necessitats individuals, la seua capacitat i les seues inclinacions". A banda d'aquesta, hi ha altres regles que també indiquen la necessitat d'un tractament individualitzat i adequat a la personalitat de cada subjecte, com les regles 59, 63.1 i 66.1, tot afegint-se en aquesta darrera que "s'haurà de tenir en compte el passat

---

<sup>1848</sup> BUENO ARÚS, F., "Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario", cit., pàg. 18.

social i criminal, la capacitat i aptitud física i mental, les disposicions personals, la durada de la condemna i les perspectives després de l'alliberament".<sup>1849</sup> Perquè açò siga possible caldrà un estudi científic previ de la persona en concret, i en la regla 66.2 es disposa que "en relació a cada reclus condemnat a una pena o mesura de certa durada que ingresse en l'establiment, es remetrà al director quant abans un informe complet relatiu als aspectes mencionats en el paràgraf anterior. Acompanyarà aquest informe el d'un metge, a ser possible especialitzat en psiquiatria, sobre l'estat físic i mental del reclus", tot afegint-se, igualment, en la regla 66.3, que "els informes i altres documents pertinents formaran un expedient individual. Aquests expedients es tindran al dia i es classificaran de manera que el responsable pugua consultar-los sempre que siga necessari". Aquestes afirmacions es reproduïxen al peu de la lletra en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos europees aprovades per Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, concretament en les regles 70, 60, 64 i 67.1, 2 i 3, i com es veurà a continuació afirmacions molt semblants poden trobar-se en la legislació penitenciària espanyola.

---

<sup>1849</sup> La importància d'aplicar un tractament individualitzat ja va ser subratllada per l'Escola Correccionalista, que, com se sap, reivindicava l'aplicació d'un tractament adequat a la personalitat de l'autor o autora del delict. Així, i per posar un exemple, Arenal aconsellava el visitador de presos que duiguera apreses de casa les regles per al coneixement general del delinqüent, però l'advertia que, pel que fa als aspectes particulars, el coneixement dels quals considerava indispensables si es volia influir en els delinqüents, aquests, lluny de ser una massa homogènia, es diferenciaven entre ells, segons l'autora fins i tot més que la gent honrada. És per aquest motiu que Arenal deia que a la presó cal individualitzar més que al món lliure. Vid., ARENAL, C., en *El visitador del preso*, ob. cit., pàg. 56 i ss. Tanmateix, la veritat és que va ser sobretot el positivisme criminològic el qual, tot partint de l'existència de tipus diferents de delinqüents, contribuirà a la implantació d'un tractament personalitzat per a cada classe de delinqüent, i això malgrat que els positivistes italians més que per açò es van preocupar per oferir una tecnologia de control segregativa. En mesura major que a Europa, als Estats Units, des de la unió produïda a la dècada de 1890 entre la penologia nova (*new penology*) i la criminologia positivista, que com se sap va donar lloc al paradigma de la resocialització, es van invertir esforços en descobrir i aplicar el tractament més adequat a cada cas concret, que és precisament allò que pretenien que es fera a la resta de les presons del món occidental el moviment de la Defensa Social i la Defensa Social Nova.

Tot i que en l'article 49 del Reglament dels serveis de presons de 1956, en regular-se el primer període de la classificació penitenciària, dedicat a l'observació i preparació del penat, per a la seua educació penitenciària posterior, ja s'indicava que "els penats romandran en aquest període (...) per a enjudiciar la seua personalitat i establir una base per a la seua reeducació",<sup>1850</sup> la primera vegada que en la legislació espanyola s'empra el terme tractament d'acord amb les orientacions internacionals és en el Decret 162/1968, de 25 de gener, que va modificar l'article 49 del Reglament de 1956 per a fer constar, entre els principis en què ha d'estar inspirat el tractament, que serà "dependent en extrem de les incidències en l'evolució de la personalitat de l'intern durant el compliment de la condemna", que "estarà basat en l'estudi científic de la constitució, temperament, caràcter, aptituds i condicionament social del subjecte a tractar" i que els mètodes diversos de tractament s'empraran "segons la consideració de la personalitat individual de cada intern". La segona reforma del Reglament de 1956 es produeix per Reial Decret 2273/77, de 29 de juliol, tot indicant-se ara, en l'article 2, que una de les bases sobre les quals s'articularà l'organització dels establiments penitenciaris és "l'aplicació de tractaments individualitats tendents a la supressió de la capacitat delictiva i perillositat dels sentenciats". També es dona una redacció nova a l'article 106 i, en l'apartat primer lletra b, es parla d'un "tractament penitenciar, d'acord a les tècniques i mètodes que els siguen prescrits en funció del diagnòstic individualitzat".

Tot partint d'aquestes coordenades, hi ha moltes formes de definir el tractament penitenciar resocialitzador, una d'elles és la proposada per Pinatel, les doctrines criminològiques i programes de prevenció de la delinqüència i de tractament dels delinqüents del qual van tenir una

---

<sup>1850</sup> En relació al terme tractament aparegut en el Reglament de 1956, BUENO ARÚS, F., en "Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario", ob. cit., pàg. 14, indica el següent: "Al meu entendre, ací el terme en qüestió no és tècnic ni té un significat propi, en no haver estat definit en l'articulat de la disposició, el qual haguera estat necessari si el legislador haguera pretingut incorporar a l'ordenament penitenciar un terme fonamental, nou, de manera precisa, per la primera vegada. No essent així, crec que podem entendre que el terme, o bé fa relació a un tractament sanitari, o, si no és així, resulta tan vague i indeterminat com el vell 'tracte' de la doctrina o el mateix terme 'règim'".

acollida bona entre la doctrina europea en general i l'espanyola en particular.<sup>1851</sup> Ell en un primer moment es va limitar a dir que des de la perspectiva de la “investigació clínica” es tracta d’una “acció individualitzada, dirigida a modificar favorablement aquell sector de la personalitat de l’intern que influeix, ha facilitat o provocat, la delinqüència o estat perillós”.<sup>1852</sup> Amb el temps, però, va donar una definició més precisa i esclaridora del seu punt de vista, tot afirmant que “tractar els delinqüents és, doncs, remodelar el seu sistema de valors, posant en marxa una cura psicomoral, en les condicions exigides de seguretat per la seua perillositat individual, i procurant millorar, mitjançant un treball de reeducació, les seues possibilitats d’adaptació social”.<sup>1853</sup>

Aquesta concepció, com explica Alarcón Bravo, “és objectada per utilitzar el concepte de personalitat i caure en la discussió o contraposició entre personalitat criminal i societat criminògena, així com des del punt de vista sociològic. Açò es va patentitzar en l’aportació de Pinatel al XVII Curs Internacional de Criminologia, celebrat a Montreal l’any 1967, i en les discussions dels Seminaris

---

<sup>1851</sup> El primer article de Pinatel publicat en una revista espanyola va ser “Criminología y Derecho penal”, en *Anuario de Derecho penal y Ciencias Penales*, tom 12, fasc/mes 1, 1959, pàgs. 125 a 140, traduït per Juan del Rosal, que va ser, juntament amb Alarcón Bravo, un dels seus deixebles. També va pronunciar el Discurs Inaugural i la ponència “Aspectos psicopatológicos de la conducta criminal” en *XI Curso Internacional de la Sociedad Internacional de Criminología, Conferencias y Comunicaciones*, Universidad de Madrid, Facultad de Derecho, Madrid, 1961-1962, pàg. 27 a 33 i 491 a 505. Altra ponència pronunciada és “La síntesis criminológica en cuanto modelo operacional en investigación”, en *Memoria del XVII Curso Internacional de Criminología, Madrid*, Instituto de Criminología de la Universidad Complutense, Madrid, 1968, pàgs. 31a 40. També en relació a Pinatel, vid., BERISTAIN, A., “Jean Pinatel, criminólogo transnacional y hombre bueno”, i CASTAIGNÈDE, J., “Hommage à Jean Pinatel et à son oeuvre”, en *Eguzkilore, Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 13, 1999, pàgs. 209 a 218 i 219 a 226, respectivament.

<sup>1852</sup> PINATEL, J., “Investigación científica i tratamiento”, *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 182, 1968, pàgs 535. Hi ha, juntament a Pinatel, uns altres autors que parteixen d’aquesta definició del tractament. Vid., per exemple, DI TULLIO, B. – FERRACUTI, F., “Sul trattamento rieducativo dei vari tipi di criminali”, en DI TULLIO, B., *Principii di Criminologia Clinica e Psichiatria forense*, Istituto di Medicina Sociale, Roma, 1959.

<sup>1853</sup> PINATEL, J., *La Sociedad criminògena*, Aguilar, Madrid, 1979, pàg. 165.

d'aquest, en especial amb Szabó. Sens dubte, hi ha darrere d'aquesta qüestió, enfrontament de plantejaments propis de la Sociologia i la Psicologia".<sup>1854</sup> Entre els crítics de la definició de tractament penitenciari resocialitzador proposada pels criminòlegs clínics pot citar-se, igualment, a Bergalli, en paraules del qual, aquella "xoca contra la qüestió fonamental de l'alteració o de la manipulació eventual de la personalitat". Segons ell "tractament implica l'elecció d'un objectiu, el qual és el d'una personalitat donada a la qual ha d'arribar-se a través d'un procés de modificació; açò, al seu torn, es relaciona amb una tipologia de personalitats acceptables. Òbviament, tal tipus d'elecció implica un judici de valor. Quan tal decisió és presa per una autoritat penitenciària –que ha de presumir-se expressarà l'actitud de l'institut– ella és evidentment influenciada pel desig de preservar un ordre donat i una jerarquia de valors donada".<sup>1855</sup> I a banda d'açò Bergalli recull la crítica realitzada per una sèrie de "criminòlegs, radicals o no, que consideren la criminalitat com l'expressió de la incongruència entre l'individu i el sistema social, incongruència que és generalment atribuïble a l'últim. Com a conclusió, si alguna cosa haguera de ser modificable és la societat i no qui delinqueix".<sup>1856</sup> La crítica d'aquests criminòlegs s'estén al Dret penal, que seria l'instrument amb el qual compta la classe dominant per a protegir els seus valors i interessos.

Alarcón Bravo va opinar, d'una banda, pel que fa a la crítica per l'ús del terme personalitat, que "una concepció ampla de personalitat que abaste des del constitucional fins el social, permetria superar pràcticament aquestes objeccions, ja que tot especialista en ciències de

---

<sup>1854</sup> ALARCÓN BRAVO, J., "El tratamiento penitenciario", en *Estudios Penales II, La Reforma Penitenciaria*, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1978.

pàg. 19. En relació al XVII Curs Internacional de Criminologia celebrat a Montreal en 1967, vid., PARDO, C. – ALARCÓN BRAVO, J., *Memoria del XVII Curso Internacional de Criminología*, Instituto de Criminología de la Universidad Complutense, Madrid, 1968.

<sup>1855</sup> BERGALLI, R., *¿Readaptación social por medio de la ejecución penal?*, Publicaciones del Instituto de Criminología Universidad de Madrid, Madrid, 1976, pàg. 64. Vid., també, per exemple, MAPELLI CAFARENA, B., "Criminología crítica y ejecución penal", en *Poder y Control*, núm. 0, 1986, pàg. 113.

<sup>1856</sup> BERGALLI, R., *¿Readaptación social por medio de la ejecución penal?*, ob. cit., pàg. 66.

la conducta valora avui al màxim la influència del medi i compta necessàriament amb ell als intents de modificació de la conducta, i igualment, fins i tot el sociòleg, ha d'admetre que cada influència o determinació social d'aquesta (...) presenta un correlat en la personalitat que qui treballa en el camp penitenciari no pot desaprofitar".<sup>1857</sup> L'autor subratlla, a més, que voler crear un sistema d'influències sobre la personalitat dels individus condemnats per a modificar-la no significa pretendre manipular-la, sempre i quan el tractament siga voluntari.<sup>1858</sup> Va advertir, a més, que la modificació de la personalitat, entesa en sentit ampli, "es manifestarà en la conducta global de l'intern" i que "ací conducta ha de ser entesa com ho és a la psicologia contemporània (ciència de la conducta), aliena a consideracions o enjudiciaments morals".<sup>1859</sup> I tot i que no va dir res en relació a la conveniència de tractar la societat, sí va afirmar que "em sembla més lògic, que si s'objecta la readaptació o reeducació del delinqüent, preguntant-se, en última instància, si no podria succeir que fóra l'ordenament jurídic l'inadaptat a la societat del seu temps, em semblaria més lògic, repetisc, que aquesta qüestió, millor que al

---

<sup>1857</sup> ALARCÓN BRAVO, J., "El tratamiento penitenciario", cit., pàgs. 19 i 20. Una concepció tal de la personalitat es desprèn de l'articulat de la Llei orgànica general penitenciària de 1979.

<sup>1858</sup> En aquest mateix sentit, vid., per exemple, GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 206 i 208. Cal tenir en compte, a més, que en realitat sembla que Bergalli també qualificava d'il·legítim sols el tractament imposat obligatòriament. En paraules de l'autor: "Si s'assumeix que un autor és responsable pels seus fets, hauria d'afirmar-se que se li hauria de garantir la seua pròpia determinació a acceptar o rebutjar canvis en la seua personalitat". BERGALLI, R., *¿Readaptación social por medio de la ejecución penal?*, ob. cit., pàg. 66. Vid., també, pàgs. 65 i 67 a 69. En relació als perills d'adoctrinament, vid., per exemple, MUÑOZ CONDE, F., "La prisión como problema: resocialización versus desocialización", cit., pàgs. 95, 103 i 104, on l'autor parla dels perills de la *naranja mecánica*. Vid., també, del mateix autor, "La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito", cit., pàgs. 102 i 103. En contra que el tractament signifiqui adoctrinament, vid., per exemple: BUENO ARÚS, F., "Notas sobre la Ley Orgánica General Penitenciaria", en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núms. 220-223, gener-desembre, 1978, pàg. 5; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 196 a 198; GARRIDO GENOVÉS, V., "Bases para la pedagogía correccional", en *Papers d'Educació*, vol. monogràfic, 1988; GARRIDO GENOVÉS, V. – REDONDO ILLESCAS, S., "El tratamiento penitenciario y la intervención en las prisiones", *Delincuencia*, vol. 3., núm. 3, 1991, pàgs. 295 a 297.

<sup>1859</sup> ALARCÓN BRAVO, J., "El tratamiento penitenciario", cit., pàg. 35.



moment de l'execució penal, es plantejarà al de l'elaboració de la llei penal, al de la formulació dels tipus delictius o al moment de dictar sentència”.<sup>1860</sup>

Tot partint de quant s'acaba de dir, Alarcón Bravo va definir el tractament penitenciari resocialitzador com “una ajuda, basada en les ciències de la conducta, voluntàriament acceptada per l'intern, perquè en el futur pugui elegir o conduir-se amb llibertat major; o siga perquè pugui superar una sèrie de condicionaments individuals o socials, de certa entitat, que hagen pogut provocar o facilitar la seua delinqüència”,<sup>1861</sup> definició aquesta en la qual tenen cabuda no sols els mètodes psicològics, sinó també els pedagògics i els sociològics, encara que sense confondre activitats de règim i de tractament, i que, si ens fixem bé veurem que s'apropa molt a la concepció del tractament que es desprèn de la Llei orgànica general penitenciària i del Reglament aprovat per Reial Decret 1201/1981, de 8 de maig. També s'apropa a aquesta concepció del tractament la definició donada per Bueno Arús, el qual en comentar aquella explica que el tractament es concep com “activitat científica, dirigida per experts (...) i orientada per l'aplicació metodològica dels principis de les ciències de l'home, que, en conjunt i en relació a la seua aplicació al coneixement de la persona humana, de les seues desviacions i de les maneres d'influir sobre aquesta, és o seria o hauria de ser objecte preferent de la Criminologia Clínica”.<sup>1862</sup> Tanmateix, resulta més completa la definició del tractament oferta per Alarcón Bravo, el qual, també subratlla que cal tenir en compte els condicionaments individuals i socials i remarca la voluntarietat del tractament. Cal tenir en compte, a més, que García Valdés, considerat l'artífex de la Llei orgànica general penitenciària de 1979, encara en vigor, assegura que el títol d'aquella dedicat al tractament i el seu desenvolupament reglamentari “ha estat fonamentalment redactat per Alarcón Bravo”.<sup>1863</sup> En qualsevol cas, entenc que encara podrien integrar-se en

---

<sup>1860</sup> ALARCÓN BRAVO, J., “El tratamiento penitenciario”, cit., pàg. 23.

<sup>1861</sup> ALARCÓN BRAVO, J., “El tratamiento penitenciario”, cit., pàg. 21.

<sup>1862</sup> BUENO ARÚS, F., “Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario”, cit., pàg. 21.

<sup>1863</sup> GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 192.

la definició del tractament que es desprèn de la normativa penitenciària espanyola altres notes característiques d'aquell referides de manera expressa en aquesta.

En relació al concepte de tractament penitenciari resocialitzador que es desprèn de la Llei orgànica general penitenciària<sup>1864</sup> es dirà, d'una banda, a més que aquell apareix definit en l'article 59.1 com "el conjunt d'activitats directament dirigides a la consecució de la reeducació i reinserció social dels penats", que en l'article 62.c continua donant-se importància a la individualització,<sup>1865</sup> que continua basat en l'estudi científic de la personalitat de cada subjecte, i que es parteix d'un concepte ampli d'aquesta, com es desprèn de l'article 62.a, en el qual s'indica que el tractament "estarà basat en l'estudi científic de la constitució, el temperament, el caràcter, les aptituds i les

---

<sup>1864</sup> La Llei orgànica general penitenciària ha estat criticada per Mapelli Caffarena per contenir, segons ells, no poques incongruències en regular el tractament penitenciari resocialitzador. Vid., MAPELLI CAFFARENA, B., "La crisis de nuestro modelo legal de tratamiento penitenciario", en *Eguzkilore, Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 2, extraordinari, 1989, pàgs. 99 a 112.

<sup>1865</sup> En relació a la individualització, vid., ALARCÓN BRAVO, J., "El tratamiento penitenciario", cit., pàgs. 31 i 32; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 297 i 298; GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 197 i 198; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J.C. – SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Manual de Derecho Penal. Parte general. III. Consecuencias Jurídicas del Delito*, ob. cit., pàgs. 88 a 90; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 316; PAZ RUBIO, J.M. - GONZÁLEZ-CUELLAR GARCÍA, A. - MARTÍNEZ ATIENZA, G. - ALONSO MARTÍN-SONSECA, M., *Legislación penitenciaria*, Colex, Madrid, 1996, pàg. 239; GARCÍA-BORÉS, ESPÍ, J. – RODRÍGUEZ SÁEZ, J.A., "El tratamiento penitenciario", en RIVERA BERIAS, I. (Coord.), *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàg. 200; AYUSO VIVANCOS, A., *Visión crítica de la reeducación penitenciaria en España*, ob. cit., pàgs. 47 i 51; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho Penitenciario*, quarta edició, Comares, Granada, 2011, pàg. 257; TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, segona edició, Tirant lo Blanch, 2005, pàg. 261; ZARAGOZA HUERTA, J. – GORJÓN GÓMEZ, F.J., "El tratamiento penitenciario español. Su aplicación", en *Letras Jurídicas Revista Electrónica de Derecho*, núm. 3, 2006, pàgs. 8 i 9; ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 81; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 225.

actituds del subjecte a tractar, així com el seu sistema dinàmic motivacional, i de l'aspecte evolutiu de la seua personalitat, conduent a un enjudiciament global d'aquesta, que es recollirà al protocol de l'intern". En paraules d'Alarcón Bravo, "la concepció de personalitat que disposa com a útil de treball és amplíssima, ja que abasta la totalitat del ser psíquic individual, va des del constitucional al social, el qual facilita la tasca penitenciària".<sup>1866</sup> A banda de quant s'ha dit fins ara, en l'article 64 de la Llei orgànica general penitenciària s'indica que "l'observació dels preventius es limitarà a arregar la major informació possible sobre cadascun d'ells a través de dades documentals i d'entrevistes, i mitjançant l'observació directa del comportament", es diu que "una vegada recaiguda sentència condemnatòria, es completarà la informació anterior amb un estudi científic de la personalitat de l'observat, formulant sobre la base d'aquests estudis i informacions una determinació del tipus criminològic, un diagnòstic de capacitat criminal i d'adaptabilitat social i la proposta raonada de grau de tractament i de destinació al tipus d'establiment que corresponga". Torna a insistir-se en l'estudi de la personalitat, per exemple, en l'article 60.1.<sup>1867</sup>

---

<sup>1866</sup> ALARCÓN BRAVO, J., "El tratamiento penitenciario", cit., pàg. 32.

<sup>1867</sup> En relació a la importància de l'estudi científic de la personalitat, el diagnòstic i pronòstic inicial, Kaufmann va afirmar que "sense psicodiagnosi no es pot confeccionar un bon pla d'execució que assumisca seriosament el pensament del tractament". Sense diagnosi no es pot saber quines capacitats potenciar en els presos ni quines dificultats tenen que cal solventar per a, així, "proporcionar-los una normalitat absent, en el sentit de capacitat per a la vida en comú", que és precisament la tasca que li correspon a l'execució de la pena de presó. Deia, a més, que els funcionaris, per no disposar dels coneixements científics pertinents proporcionats per la psicologia, la sociologia o la pedagogia, prejutgen els presos, i sota aquests prejudicis fins i tot donen a alguns per perduts, sense ser conscients que "no coneixen els reclusos que tenen enfront d'ells, i que darrere de l'estil de comportament practicat cap a l'exterior dels presos s'amaguen procesos i disposicions de comportament (qualitats de caràcter) psíquiques sumament complexes i que, a més, està sempre en joc la pròpia personalitat del corresponent funcionari, amb el qual el comportament no és simplement el resultat de l'anomenat caràcter del pres, sinó al mateix temps el producte de l'efecte recíproc entre reclus i el funcionari respectiu". Açò no sols contribueix al procés de l'etiquetatge, tan discutit en la sociologia, que en tot cas a l'execució representa un problema veritable, sinó que a més impedeix l'èxit del tractament. Cal, per tant, segons ell, que persones amb coneixements científics pertinents examinen els delinqüents, per a saber quines són les seues necessitats concretes, les seues mancances. Vid. KAUFMANN, H., *Ejecución penal y Terapia Social*, traducció de l'alemany per

Juntament a les referències a l'estudi i tractament de la personalitat, en l'article 60.1 de la Llei orgànica general penitenciària també es parla de l'estudi i tractament de l'ambient del penat. En concret, es disposa que “els serveis encarregats del tractament s'esforçaran per a conèixer i tractar totes les peculiaritats de la personalitat i l'ambient del penat que puguin ser un obstacle per a les finalitats indicades en l'article anterior”, dicotomia aquesta, personalitat i ambient del penat, que segons Alarcón Bravo és “probablement innecessària si s'entenen degudament les característiques de la tasca penitenciària i s'usa una concepció ampla de personalitat”,<sup>1868</sup> de fet, en l'article 62.b de la Llei orgànica general penitenciària s'indica que el tractament “guardarà

---

Juan Bustos Ramos, Depalma, Buenos Aires, 1979, pàgs. 138 i 139, 189 i 190. També en relació a l'estudi científic de la personalitat, el diagnòstic i pronòstic, vid., GARRIDO GUZMÁN, L., *Compendio de ciencia penitenciaria*, Colección de Estudios Instituto de Criminología y Departamento de Derecho penal, Universidad de Valencia, València, 1976, pàg. 188; del mateix autor, *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 297, 298, 300 i 301; ALARCÓN BRAVO, “El tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 31 i 32; del mateix autor, *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 297, 298, 300 i 301; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 270; GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 197 i 198; PAZ RUBIO, J.M. - GONZÁLEZ-CUELLAR GARCÍA, A. - MARTÍNEZ ATIENZA, G. - ALONSO MARTÍN-SONSECA, M., *Legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 237 a 239; GARCÍA-BORÉS ESPÍ, J. – RODRÍGUEZ SÁEZ, J.A., “El tratamiento penitenciario”, en RIVERA BERIAS, I. (Coord.), *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàgs. 200 i 201; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 316; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J.C. – SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Manual de Derecho Penal. Parte general. III. Consecuencias Jurídicas del Delito*, ob. cit., pàg. 89; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 257 i 259; TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 260 a 262; AYUSO VIVANCOS, A., *Visión crítica de la reeducación penitenciaria en España*, ob. cit., pàgs. 46, 47 i 51; ZARAGOZA HUERTA, J. – GORJÓN GÓMEZ, F.J., “El tratamiento penitenciario español. Su aplicación”, cit., pàgs. 8 i 9; ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàgs. 67 a 81; RIOS MARTÍN, J.C., “El tratamiento”, en BUENO ARÚS, F., (Coord.), *La Ley General Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 492, 498 a 500; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 224.

<sup>1868</sup> ALARCÓN BRAVO, J., “El tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 29.

relació directa amb un diagnòstic de personalitat criminal i amb un judici pronòstic inicial, que seran emesos prenent com a base una consideració ponderada de l'enjudiciament global al qual es refereix l'apartat anterior, així com el resum de la seua activitat delictiva i de totes les dades ambientals, ja siguen individuals, familiars o socials, del subjecte".<sup>1869</sup> Alarcón Bravo també criticava que "conèixer l'ambient del penat és factible per a Institucions Penitenciàries (...) però pretendre tractar o influir a l'ambient, encara que plausible, més que d'Institucions Penitenciàries, seria propi d'una direcció general de prevenció del delictes, que algunes nacions han creat ja i integrat en l'organització administrativa del Ministeri de Justícia".<sup>1870</sup> En qualsevol cas, i no obstant quant s'acaba de dir, la veritat és que la diferenciació entre personalitat i ambient demostraria que les discussions i crítiques provinents del camp sociològic van ser tingudes en compte a l'hora de redactar la Llei orgànica general penitenciària.<sup>1871</sup>

Que en la Llei orgànica general penitenciària continua la influència de la criminologia clínica queda palès en tot quant s'ha dit fins ara, i tot quant s'acaba de dir es reproduïx en els articles 237.1, 238.1, 240.a, b i c, i 242.1 i 2 del Reglament aprovat per Reial Decret 1201/1981, de 8 de maig, tot indicant-se, a més, en relació al caràcter individualitzat del tractament, que "els interns tenen dret a disposar de llibres, periòdics i revistes de circulació lliure a l'exterior, amb les limitacions

---

<sup>1869</sup> El grup parlamentari comunista va presentar una esmena en relació a aquest article 62 de la Llei orgànica general penitenciària, la número 90-33, en la qual se sol·licitava la supressió de la referència a la personalitat criminal. L'esmena va ser rebutjada, segons García Valdés, "en base a que el corrent doctrinal, abrumadorament avui dominant en criminologia clínica, tan important per a l'observació, classificació i tractament penitenciari, empra precisament el terme personalitat criminal". GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 198.

<sup>1870</sup> ALARCÓN BRAVO, J., "El tratamiento penitenciario", cit., pàgs. 29 i 30.

<sup>1871</sup> Vid. BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 313. S'afirma que "l'opció de la LOGP és per una concepció del tractament d'índole més sociològicopedagògica, que terapèutica o psicomèdica". Tanmateix, tot seguit es reconeix que "la llei ha preferit l'utilització de mètodes psicològics per al tractament".

que, en casos concrets, aconsellen les exigències de tractament individualitzat”, i que “el treball tindrà la consideració d’element fonamental del tractament quan així resulte de la formulació d’un programa individualitzat”. Així s’indica en els articles 179 i 184.

També convé detenir-se a comentar que les tasques de tractament, com s’indica tant en l’article 69.1 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 com en l’article 247.1 del Reglament penitenciari de 1981, corren a càrrec dels “equips qualificats d’especialistes”, per al qual comptaran “amb la col·laboració del nombre d’educadors necessaris, donades les peculiaritats dels grups d’interns tractats”. En relació a açò val a dir, en primer lloc, que al poc de temps de ser aprovat, el Reglament penitenciari de 1981 va ser modificat pel Reial Decret 787/1984, de 28 de març, entre altres coses per a potenciar, racionalitzar i agilitzar les funcions dels equips tècnics, amb les delimitacions necessàries de competències, i per a incorporar plenament en aquells als educadors.<sup>1872</sup> Fins llavors, els equips tècnics estaven formats, segons l’article 269.1 del Reglament de 1981, per un jurista criminòleg, per un psicòleg i un assistent social, als quals s’unia el pedagog en els centres de joves i en els de règim ordinari.

D’altra banda, en relació a la voluntarietat es dirà que des de l’aprovació i entrada en vigor de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 ha passat a ser una nota característica del tractament penitenciari resocialitzador i, per tant, ha de ser tinguda en compte a l’hora de donar una definició precisa d’aquell. Abans de comentar què s’indica en la Llei orgànica general penitenciària i en el Reglament aprovat pel Reial Decret 1201/1981, de 8 de maig, voldria comentar que tot i que avui en dia, almenys a Europa, no es posa en dubte que el tractament resocialitzador ha de ser necessàriament voluntari i

---

<sup>1872</sup> Tal com s’indica en el Real Decret Decret 787/1984, de 28 de març, la reforma també té lloc per a que quede degudament garantit el control jurisdiccional de l’Administració en el compliment de la normativa penitenciària es potencia la Intervenció del jutge de vigilància, figura que apareix prevista per primera vegada en la Llei orgànica general penitenciària, tot constituint una de les novetats principals i un avanç important. També es possibilita l’assistència en institucions extrapenitenciàries adequades, públiques i privades, dels interns classificats en tercer grau, afectes a toxicomanies, entre altres coses.

comptar amb la participació activa de la persona que compleix condemna a la presó, no sempre ha estat així. Que el tractament ha de ser voluntari “ho exigeix, a l'àmbit de la legitimitat, no sols el respecte a la dignitat i a l'autonomia individual, sinó també, a l'àmbit de l'eficàcia la seua consecució eventual. Aquesta darrera requereix, en efecte, l'adhesió voluntària i activa del subjecte”,<sup>1873</sup> però, no obstant

---

<sup>1873</sup> MOCCIA, S., *El Derecho penal entre ser y valor. Función de la pena y sistemática teleológica*, B de F, Buenos Aires – Montevideo, 2003, pàgs. 106 i ss. En relació a la voluntarietat i la participació activa dels subjectes, vid., també, entre altres: GARRIDO GUZMÁN, L. *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 28, 29, 198, 295, 296 i 297. BERGALLI, R., *¿Readaptación social por medio de la ejecución penal?*, ob. cit., pàg. 65 a 69; ALARCÓN BRAVO, J., “El tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 23, 30 i 31; GÓMEZ PÉREZ, J.M., “El ámbito del tratamiento penitenciario”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 8, 1979, pàg. 69, 70 i 71; BUENO ARÚS, F., “Algunas consideraciones sobre la política criminal de nuestro tiempo”, en *Revue Internationale de Droit pénal*, núm. 1, 1978, pàg. 117; del mateix autor, “La legitimidad jurídica de los métodos de la criminología clínica aplicada al tratamiento penitenciario”, en *Boletín de información del Ministerio de Justicia*, 15 de septiembre de 1980, pàg. 5; del mateix autor, *Estudios penales y penitenciarios*, Instituto de Criminología de la Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1981, pàg 200; i també d'ell “Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 20, 22 i 23; ZIFT, H., *Introducción a la política criminal*, Edersa, Madrid, 1979, pàg. 75; MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, ob. cit., pàg. 23; MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, análisis y crítica de un mito”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm.7, 1979, pàgs. 102 i 103; OCTAVIO DE TOLEDO, E., *Sobre el concepto de Derecho Penal*, Universidad de Madrid, Facultad de Derecho, Madrid 1981, pàg. 296; COBO DEL ROSAL, M.- BOIX REIG, J., “Derechos fundamentales del condenado. Reeduación y reinserción social”, cit., pàg. 222; BAJO FERNÁNDEZ, “Tratamiento penitenciario y concepción de la pena”, en *Estudios Jurídicos en honor de Octavio Pérez-Vitoria*, vol. I, Bosch, Barcelona, 1983, pàg. 38, 43 i 44; MANZANARES SAMANIEGO, J.L., “Principios inspiradores del tratamiento (fomento de participación y colaboración de los internos)”, en COBO DEL ROSAL (Dir.), *Comentarios a la Legislación Penal. La Ley Orgánica General Penitenciaria*, tom VI, vol. 2, Editorial Revista de Derecho Privado, Madrid, 1986, pàgs. 931 a 940; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., “La supuesta función resocializadora del derecho penal”, en *Estudios penales*, ob. cit. pàgs. 68 i 69; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 267 a 269; del mateix autor, “La crisis de nuestro modelo legal de tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 104, 110 i 111; REY HUIDOBRO, L.F., “Tratamiento y asistencia social penitenciaria”, en *Eguzkilore. Cuadernos del Instituto Vasco de Criminología*, núm. extraordinari, gener 1988, pàg. 214; FIGUEIREDO DÍAS, J., “el problema penitenciario en los movimientos científicos Internacionales”, VIII Jornadas Penitenciarias Andaluzas, Sevilla, 1994, pàg. 26; BERDUGO CÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J.C. –

això, la pràctica totalitat de les persones que al llarg de la història han enarborat la senyera de la resocialització no ho han estimat així. Quan es condemnava a una persona a correcció en una casa d'aquesta classe sotmetre's a tractament correccional no era una opció sinó un deure i tampoc els partidaris d'estendre el tractament correccional a la resta de tancaments penals es plantejaven acceptar la negativa dels subjectes a ser corregit. No ho van fer, per exemple, ni Howard ni els quàquers instal·lats en terres americanes que, inspirats en les idees d'aquell, van crear les primeres penitenciaris. Tampoc al segle XIX cap dels defensors de l'ideal resocialitzador es plantejava la conveniència de deixar en mans de la persona condemnada la decisió de sotmetre's o no a tractament.<sup>1874</sup> Alguns ho justificaven per raons de defensa social i uns altres per actuar-se en favor de la persona tractada, fins i tot hi havia qui, com Roeder –representant de l'Escola Correccionalista–, assegurava que el tractament sols és una imposició

---

SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Manual de Derecho Penal. Parte General, III, Consecuencias jurídicas del Delito*, ob. cit., pàgs.87 i 88; GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 194 a 196 i 206; RODRÍGUEZ ALONSO, A., “Reflexiones críticas al ejercicio del tratamiento penitenciario: realidad o ficción”, en *Actualidad Penal*, núm. 14, 1995, pàg. 186; COLMENERO GARCÍA, M.D., “El tratamiento penitenciario: límites y presupuestos”, *Revista Jurídica Región de Murcia*, núm. 22, 1996, pàgs. 16 i 17; MORRIS, N., *El futuro de las prisiones*, ob. cit., pàgs. 35 i ss.; ROXIN, C., “Transformaciones de la teoría de los fines de la pena”, en *Nuevas formulaciones de las Ciencias Penales. Homenaje a Claus Roxin*, Lerner, Córdoba, 2001, pàgs. 224 i ss.; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 317 a 319; MUÑOS CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho penal. Parte General*, ob. cit., pàgs. 561 i 562; ROBINSON, G – CROW, I., *Offender rehabilitation. Theory, Research and Practice*, SAGE Publications, London, 2009, pàg. 12; ZARAGOZA HUERTA, J. – GORJÓN GÓMEZ, F.J., “El tratamiento penitenciario español. Su aplicación”, cit., pàgs. 6 i 7; ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàgs. 110 a 116; RÍOS MARTÍN, J.C., “Del tratamiento”, en BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 525 i 526; JUANATEY DORADO, C., *Manual de Derecho penitenciario*, Iustel, Madrid, 2011, pàgs. 129 i 130; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 223.

<sup>1874</sup> Arenal era partidària de no obligar les persones preses a rebre als visitadors i visitadores, les converses amb els quals formaven part del tractament, però en canvi, i atès que segons ella el tractament havia d'incloure altres activitats, no discutia l'obligació d'aquelles a realitzar aquestes altres activitats. Vid., ARENAL, C., *El visitador del preso*, ob. cit., pàg. 56 i ss.



al començament, perquè quan el tractat se n'adona dels efectes positius produïts en ell acaba sotmetent-se voluntàriament i cooperant en la seua aplicació. Ben entrat el segle XIX encara hi havia qui defenga l'obligatorietat del tractament, entre els quals hi ha membres destacats del moviment de la Defensa Social. Així ho va fer, per exemple, l'italià Gramatica. Ansel, en canvi, representant màxim de la Defensa Social Nova, es va mostrar clarament contrari a la imposició coactiva del tractament. Segons el francès, el tractament ha de ser un oferiment. Ell parlava del “dret a la resocialització”<sup>1875</sup> –encara que no és menys cert que entenia que amb les persones que rebutjaren a ser resocialitzades s'hauria de procedir igual que amb els reincidents incorregibles i els anormals incurables, als quals aconsellava imposar no una pena sinó una mesura de seguretat. Passa, a més, que tot i que és molt probable que la repercussió gran que va tenir el pensament d'Ansel influïra en la codificació internacional del tractament resocialitzador, en les Regles mínimes de les Nacions Unides per al tractament dels reclusos no s'indica que aquell haja de ser voluntari, ni tampoc hi ha cap referència a la col·laboració per part de la persona a tractar. Açò va contribuir a que en les legislacions penitenciàries dels estats membres si hi ha alguna referència a la col·laboració per part d'aquelles és per a dir que és obligatòria, i això que, com s'ha dit, sense la voluntat real de la persona a tractar-se en lloc de parlar-se de tractament hauria de parlar-se de manipulació o adoctrinament, amb el menyspreu corresponent a la dignitat humana i a l'autonomia individual de la persona, a més que hi ha estudis empírics que demostren que perquè el tractament penitenciari resocialitzador pugua ser efectiu cal evitar la seua imposició coactiva.

Així va passar no sols en la legislació penitenciària de l'Espanya franquista, sinó també, per exemple, en la dels Estats Units d'Amèrica del Nord. A la dècada de 1970 Morris va realitzar la crítica següent: “El model de tractament mèdic que subjau darrere de l'actual defensa dels programes de tractament carcerari és defectuós en si mateix.

---

<sup>1875</sup> ANCEL, M., “La noción de tratamiento en las legislaciones penales vigentes”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 182, 1968, págs. 498 i 199. Vid, també, del mateix autor, “Les problemes posés par l'application des techniques scientifiques nouvelles au droit penal et a la procedure pénale”, *Rassegna di Profilassi criminale et psichiatricam*, 1968, págs. 3 a 22.

Parteix fonamentalment de la creença que és possible imposar coercitivament un canvi psicològic. En el tractament psicològic de comportaments anormals s'admet sense majors discrepàncies que la psicoteràpia convencional, particularment si és de tipus psicoanalític, ha de ser adoptada voluntàriament pel pacient si ha de ser eficaç. Per contra, en la medicina física la cooperació del pacient, encara que desitjable, no sempre és necessària –un antibiòtic actua sobre un pacient encara que se l'haja de subjectar per a injectar-li-ho– i la ‘curació’ representa un concepte fonamentalment diferent. I no obstant açò, a la ciència penal s'ha acceptat l'analogia amb la medicina física des que els quàquers van prescriure per primera vegada com els seus principals remeis l'observança religiosa segregada i forçada i la penitència obligatòria<sup>1876</sup>”. Cal saber, a més, que entre els principis defensats pels partidaris del “model de justícia” –que es proposava com a alternativa al model rehabilitador–, també a la dècada de 1970, hi ha el d'aplicar un tractament rehabilitador sols en cas que els interns accepten sotmetre's a ell i sempre i quan el seu abandó no tinga conseqüències negatives per a ell.<sup>1877</sup> Com ha explicat Rotman, hi ha dos models de tractament rehabilitador, un autoritari, opressiu, i un altre antropocèntric, centrat en la llibertat i humanista. El primer veu la rehabilitació com una tecnologia dissenyada per a modelar la persona d'acord amb un patró predissenyat, mentre que el segon posa la persona en primer lloc i no obliga a res sinó que ofereix ajuda que la persona voluntàriament i lliure accepta o no. Aquest “model humanista de rehabilitació exclou tots els esquemes de manipulació per a alterar la personalitat o conducta del delinqüent i exigeix el consentiment plenament informat i la participació disposada intel·ligent”.<sup>1878</sup> Ell és partidari d'aquest segon model. A dia d'avui, en general, als Estats Units el tractament es concep com a voluntari, però, no obstant això, i per posar un exemple, hi ha uns quants Estats en què pot condicionar-se la concessió de la llibertat condicional per

---

<sup>1876</sup> MORRIS, N., *El futuro de las prisiones*, ob. cit., pàg. 38.

<sup>1877</sup> Vid., VON HIRSCH, A., *Doing Justice. The choice of punishments*, Northeastern University Press, Boston, 1986.

<sup>1878</sup> ROTMAN, E., *Beyond punishment: a new view on the rehabilitation of criminal offenders*, Greenwood Press, New York, 1990, pàgs. 8 i 9. Vid., també, ROBINSON, G – CROW, I., *Offender rehabilitation. Theory, Research and Practice*, ob. cit., pàgs. 12 i 13. També aquests autors destaquen l'existència de dos models contraposats de rehabilitació.

part de determinats delinqüents sexuals a sotmetre's a castració química. Es diu que es tracta d'una intervenció voluntària però en realitat no ho és tant.<sup>1879</sup>

A l'Estat espanyol, com s'ha dit, el tractament va continuar com a obligatori fins l'entrada en vigor de la Llei orgànica general penitenciària de 1979. Tot i que, com se sap, el Reglament de 1956 va ser reformat en dues ocasions, la primera l'any 1968 i la segona mort ja el dictador, l'any 1977, el tractament va continuar concebent-se com un deure de les persones que compleixen condemna. De fet, entre les reformes introduïdes pel Decret 2273/77, de 29 de juliol, hi ha la de l'article 106 del Reglament de 1956, tot indicant-se en l'apartat 1 lletra b), que els interns tenen el deure "d'acceptar el tractament penitenciari". I això tot i que en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa per Resolució (73)5, de 19 de gener, el tractament ja es concep com a voluntari. No obstant no indicar-se expressament, es dedueix que així és del contingut de regles diverses. Efectivament, en les regles 71.1 i 2 s'indica que "s'haurà de donar l'oportunitat als reclusos de participar en les activitats de la institució que puguen desenvolupar el seu sentit de responsabilitat i estimular l'interés en el seu propi tractament" i que

---

<sup>1879</sup> En relació l'obligació d'alguns delinqüents sexuals a sotmetre's a farmacoteràpia, vid., CARPENTER, A., "Belgium, Germany, England, Denmark and the United States: the implementation of registration and castration laws as protection against habitual sex offenders", en *Dickinson Journal of International Law*, vol. 16, núm. 2, 1998, pàgs. 435 a 457; SPALDING, L., "Florida's 1997 chemical castration law: a return to the dark ages", *Florida State University Law Review*, núm. 25, 1998 (disponible online en: <http://goo.gl/8V4kFR>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013); CONNELLY, C. - WILLIAMSON, S., *A Review of the Research Literature on Serious Violent and Sexual Offenders*, The Scottish Executive Central Research Unit, Edinburgh, 2000; HARRISON, K., "The High Risk Sex Offender Strategy in England and Wales: Is chemical castration an option?", en *The Howard Journal*, vol. 46, núm. 1, 2007, pàgs. 16 a 31; BIRKLBAUER, W., - EHER, R., "Die rechtliche Situation triebdämpfender Behandlungen an Gefangenen in Österreich – über Körperverletzung, eigenmächtige Heilbehandlung und Sittenwidrigkeit (Legal Aspects of Antiandrogen Treatment for Sexual Offenders in Austria – about Assault and Unethical Treatment)", en *Recht und Psychiatrie*, vol. 26, núm. 4, 2008, pàgs. 200 a 204; KOLLER, M., "Triebdämpfende Medikation zwischen Rückfallprophylaxe und Körperverletzung (Antiandrogen Treatment: Relapse Prevention or Assault)", en *Recht und Psychiatrie*, vol. 26, núm. 4, 2008, pàgs. 187 a 199.

“s’han de fer esforços per a desenvolupar mètodes per a fomentar la participació i cooperació dels reclusos en el seu tractament. Amb aquest fi els reclusos hauran de ser encoratjats a assumir, dins dels límits especificats en la regla 28, les responsabilitats en certs sectors d’activitat de la institució”. També s’indica, en la regla 67.4, que “els reclusos estaran involucrats en la elaboració dels seus programes individuals de tractament”.

S’haurà d’esperar a l’aprovació i entrada en vigor de la Constitució espanyola de 1978 perquè canvien les coses. La proclamació en l’article 10.1 de “la dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents i el desenvolupament lliure de la seua personalitat” com a “fonament de l’ordre polític i la pau social”, i l’advertència en l’article 25.2 que “el condemnat a pena de presó que estiga complint la mateixa gaudirà dels drets fonamentals d’aquest capítol, a excepció dels quals es veguen expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la Llei penitenciària”, no deixa peu a dubtes. El tractament penitenciari resocialitzador no pot imposar-se, el contrari significaria oferir un tracte denigrant a la persona, prohibits de manera expressa en l’article 15 de la Constitució, per això que en l’article 4.1 de la Llei orgànica general penitenciària, on s’enumeren les obligacions dels interns, no es diu que hagen de sotmetre’s a tractament. Tot i que en el projecte de Llei orgànica general penitenciària aquell sí tenia caràcter preceptiu, es van acceptar les esmenes presentades pel Partit Socialista de Catalunya i pel Partit Comunista i finalment es va reconèixer el seu caràcter voluntari.<sup>1880</sup> La voluntarietat del tractament es desprèn dels articles 4.2 i 61.2, en els quals s’estableix la necessitat d’estimular l’interés i la col·laboració dels interns en el seu tractament. Es tracta no d’obligar sinó de motivar. Cal fomentar l’interés de les persones preses en el tractament, que vulguen seguir-lo amb aprofitament. Tan important com comptar amb el consentiment de l’intern és fomentar la seua participació activa. En aquest sentit, juntament als articles indicats cal citar l’article 61.1, en el qual s’indica que “es fomentarà que l’intern

---

<sup>1880</sup> Vid., Proyecto de Ley Orgánica General Penitenciaria, Boletín Oficial de las Cortes, núm. 148 del 15 de setembre de 1978, en Ley Orgánica General Penitenciaria. Trabajos Parlamentarios, Cortes Generales, Servicio de Estudios y Publicaciones, Madrid, 1980, pàgs. 34 i 60.

participe en la planificació i execució del seu tractament i col·laborarà per a, en el futur, ser capaç de dur, en consciència social, una vida sense delictes”.

En el Reglament penitenciari de 1981 també se subratlla la importància de fomentar la participació i col·laboració dels interns. En l'article 239.1 i 2 del Reglament penitenciari de 1981 es reproduïx el contingut de l'article 61.1 i 2 de la Llei orgànica general penitenciària i, a més, i molt important, entre els deures de les persones internades en algun centre penitenciari, recollits en l'article 7, no està el de sotmetre's a tractament i s'indica, en l'article 239.3, que “l'intern podrà rebutjar lliurement o no col·laborar en la realització de qualsevol tècnica d'estudi de la seua personalitat o mètode de tractament, sense que tinga açò conseqüències disciplinàries, regimentals; ni de regressió de grau de tractament. La classificació es realitzarà en aquests casos, en últim terme, mitjançant observació directa del comportament i utilització de les dades documentals existents”. Es deixa més clar que no en la Llei orgànica general penitenciària el caràcter voluntari del tractament. I altre aspecte positiu del Reglament de 1981 és que en l'article 239.4 s'indica que “l'intern, beneficiari immediat i corresponsable de la tasca de tractament que sobre ell puga emprendre's, haurà de tenir coneixement dels resultats de l'exploració de cada especialista, llevant d'aquells que els principis de deontologia professional aconsellen no comunicar-li, i serà informat de les alternatives i mitjans de tractament disponibles i d'aplicació possible al seu cas”. D'aquesta manera pretén estimular-se l'interés i la col·laboració dels interns en el seu propi tractament, que aquells es facen corresponsables del tractament, i segons alguns autors, com Garrido Guzmán, és la millor manera d'aconseguir-ho.<sup>1881</sup>

Cal tenir en compte, no obstant això, que la voluntarietat del tractament ha estat posada en dubte. Efectivament, a més que s'ha criticat la utilització en la Llei orgànica general penitenciària del verb “col·laborar” perquè té, segons Manzanares Samaniego, “unes

---

<sup>1881</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciència penitenciari*, ob. cit., pàgs. 296 i 297. Vid., també, MORRIS, N., *El futuro de las prisiones*, ob. cit., pàg. 41.

connotacions coercitives que sols poden –i han de– eliminar-se mitjançant una interpretació conjunta de tots els preceptes legals relatius al tractament”,<sup>1882</sup> també pot criticar-se l’ús d’expressions del tipus “l’evolució del tractament determinarà una classificació nova de l’intern” i “la regressió de grau procedirà quan s’aprecien en l’intern, en relació al tractament, una evolució desfavorable de la seua personalitat”, contingudes en els article 65.1 i 65.3. Aranda Carbonel ho justifica com “un oblit del legislador que no va reparar en adaptar-les al gir nou que el tema del tractament havia experimentat en acceptar-se les esmenes que pretenien la supressió del caràcter preceptiu d’aquell”,<sup>1883</sup> però la veritat és que en l’article 243.1 i 3 del Reglament penitenciari de 1981 es reproduïxen aquestes afirmacions sense cap tipus de matisació –com sí passa, com es veurà més endavant, en el Reglament penitenciari de 1996. Són moltes les veus que critiquen que el tractament és encobertament obligatori.<sup>1884</sup> Uns altres, en canvi, neguen que així siga.<sup>1885</sup> Fins i tot hi ha qui, com

---

<sup>1882</sup> MANZANARES SAMANIEGO, J.L., *El sistema de individualización científica y libertad condicional*, Centro de Publicaciones del Ministerio de Justicia, Madrid, 1984, pàg. 28.

<sup>1883</sup> ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 113.

<sup>1884</sup> Així ho han criticat molts autors. Entre altres, vid., MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente. Análisis de un mito”, cit., pàg. 103; del mateix autor, “la prisión como problema: resocialización versus desocialización”, cit., pàg. 97, 103 i 104; ; GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., “La supuesta función resocializadora del derecho penal”, en *Estudios penales*, ob. cit., pàg. 68; BAJO FERNÁNDEZ, “Tratamiento penitenciario y concepción de la pena”, en *Estudio Jurídico en honor de Octavio Pérez-Vitoria*, vol. I, Barcelona, 1983, pàg. 38, 43 i 44; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 267 i 268; MANZANARES SAMANIEGO, J.L., “Principios inspiradores del tratamiento (fomento de participación y colaboración de los internos)”, en COBO DEL ROSAL (Dir.), *Comentarios a la Legislación Penal. La Ley Orgánica General Penitenciaria*, ob. cit., tom VI, vol. 2, pàgs. 931 a 940; BERDUGO CÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J.C. – SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Manual de Derecho Penal. Parte General, III, Consecuencias jurídicas del Delito*, ob. cit., pàg. 88; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 318 i 319.

<sup>1885</sup> Vid. GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 195 i 196; BUENO ARÚS, F., “La legitimidad jurídica de los métodos de la criminología clínica aplicada al tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 8 i 9.

Buenos Arús, afirma que “si el penat rebutja el tractament, la presó es convertirà per a ell en una mera retenció durant el temps establert en la sentència judicial, i podrà perdre alguns beneficis penitenciaris en la mesura que aquests (progressió de grau, presó oberta, permisos de sortida, llibertat condicional) constituïran una conseqüència d’una evolució favorable de la personalitat, evolució que al mateix temps dependrà causalment del tractament rebutjat. No seria honest argumentar que la privació de beneficis suposaria una coacció per a motivar a acceptar per la força el tractament, perquè l’aplicació de beneficis no és automàtica i no és conseqüència de la pena, sinó d’una evolució favorable de la personalitat en el sentit de la reeducació i reinserció social”.<sup>1886</sup> Personalment no compartisc aquesta opinió perquè la Constitució obliga a que la reeducació i reinserció social siguin recercades sempre i en relació a tota classe de penats, perquè entre els requisits exigits legalment per a obtenir permisos ordinaris i la concessió de la llibertat condicional no està el participar en programes de tractament, i perquè no obstant ser cert que quan s’afirma que “l’evolució del tractament determinarà una classificació nova de l’intern” sembla dir-se que per a progressar en grau cal acceptar participar en el tractament, d’una lectura global de la normativa penitenciària es desprèn el contrari, a més que a partir de l’entrada en vigor del Reglament penitenciari de 1996 queda més clar que no és així, com es veurà més endavant. No pot negar-se que haver participat o no en un programa de tractament es té en compte a l’hora de concedir la classificació en tercer grau i la llibertat condicional, així com també a l’hora de concedir permisos d’eixida, igual que tampoc pot negar-se que no poques de les persones que accepten participar-hi ho fan perquè són coneixedores d’aquest extrem. Entenc que fomentar la participació en els programes referits per part de les persones condemnades a privació de llibertat d’aquesta manera és una via legítima per a poder captar l’atenció d’aquelles i aconseguir que així ho facen, però negar-se a participar-hi no ha de ser un impediment

---

<sup>1886</sup> BUENO ARÚS, F., “Breve comentario a la Ley Orgánica General Penitenciaria”, en *Estudios jurídicos en honor del professor Octavio Pérez Vitoria*, tom I, Bosch, Barcelona, 1983, pàg. 52. Vid., també, del mateix autor, “La legitimidad jurídica de los métodos de la criminología clínica aplicados al tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 8 i 9, i “Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 23 i 24.

perquè aquelles puguen ser classificades en un grau superior, fins i tot en el quart i últim, el de llibertat condicional, ni tampoc per a poder obtenir un permís d'eixida. De ser així es creuaria la línia que separa una invitació d'una coerció il·lícita de la voluntat.<sup>1887</sup> Ara bé, no pot passar-se per alt que en el Reglament de 1981, quan s'estableixen els requisits per a obtenir un avançament de la llibertat condicional o perquè la junta de règim i administració pugui sol·licitar del jutge de vigilància la tramitació d'una petició d'indult particular, sí s'exigeix expressament, a més de bona conducta i haver realitzat alguna activitat laboral, la participació en les activitats de reeducació i reinserció social organitzades per l'establiment. Poden consultar-se els articles 256 i 257 del Reglament penitenciari de 1981.

D'altra banda, tot i que de les tècniques i mètodes de tractament es parlarà amb deteniment major en altre moment, ara resulta convenient deixar anotat que encara que en l'article 60.2 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 i en l'article 238.2 del Reglament de 1981 s'indica que per a intentar aconseguir la resocialització "hauran d'utilitzar-se, en tant que siga possible, tots els mètodes de tractament i els mitjans que, respectant sempre els drets humans, puguen facilitar l'observació de les finalitats referides", es diferencia entre activitats de règim i activitats de tractament, i el treball, les activitats formatives i les culturals són considerades activitats de la primera classe.<sup>1888</sup> A més, tot i que també és cert que aquestes activitats, en cas de tenir un contingut estrictament terapèutic, d'estar dirigides a ajudar les persones condemnades perquè puguen superar una sèrie de condicionaments individuals o socials de certa entitat que hagen pogut provocar o facilitar la seua conducta delictiva, es consideren activitats de tractament, la veritat és que en l'article 66 de la Llei orgànica i, sobretot, en l'article 244 del Reglament "s'observa un psicologisme

---

<sup>1887</sup> Vid. BERGALLI, R., *¿Readaptación social por medio de la ejecución penal?*, ob. cit., pàg. 67, afirma: "És pràcticament molt difícil fixar el límit exacte entre una invitació clara i una coerció il·lícita de la voluntat".

<sup>1888</sup> Alarcón Bravo parla d'un concepte restringit del tractament. Vid., ALARCÓN BRAVO, J., "El tratamiento penitenciario", cit., pàgs. 28 i 29; i també, GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 192.



excessiu”, tal com ha indicat de la Cuesta Arzamendi.<sup>1889</sup> Alarcón Bravo ho justifica indicant que “s’imposa atenció especial en aquells que, segons la ciència penitenciària, han resultat més eficaços o tingut més èxit i que tant obstacle i resistència passiva suscita la seua organització i realització a les Administracions penitenciàries”, a més que subratlla que entre aquests no sols es contempen els psicològics, sinó que es fa referència a “la psicoteràpia de grup, assessorament psicològic i pedagògic, teràpia de comportament, procediments psicosocials de modificació d’actituds i formació professional quan és, en realitat, tractament, en aquells casos en què es necessita com a tal”.<sup>1890</sup>

Cal comentar, igualment, que de l’anterior, i també de l’exigència d’individualització, es desprèn altra de les notes característiques i, per tant, definitòries del tractament, la de complexitat, a la qual es fa referència expressa en l’article 62.d de la Llei orgànica general penitenciària i en l’article 240.c del Reglament de 1981, tot indicant-se que aquell “en general serà complex, exigint la integració de mètodes diversos en una direcció de conjunt i en el marc del règim adequat”.<sup>1891</sup>

---

<sup>1889</sup> DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., “Reflexiones acerca de la relación entre régimen penitenciario y resocialización”, en *Eguzkilore. Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 2, extraordinari, 1989, pàg. 60.

<sup>1890</sup> ALARCÓN BRAVO, J., “El tratamiento penitenciario”, cit., pàg. 36. També a favor del model clínic de tractament i els mètodes de tractament proposats per la criminologia clínica, vid. BUENO ARÚS, F., “La legitimidad jurídica de los métodos de la criminología clínica aplicada al tratamiento penitenciario”, cit.

<sup>1891</sup> En relació a aquesta nota característica del tractament, vid., MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 266; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 297 i 298; MANZANARES SAMANIEGO, J. L., “Principios inspiradores del tratamiento en particular”, en COBO DEL ROSAL, M. (Dir.), *Comentarios a la legislación penal. Ley Orgánica General Penitenciaria*, tom VI, Vol. 2, ob. cit., pàgs. 944 i 945; GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 117; GARCÍA-BORÉS ESPÍ, J. – RODRÍGUEZ SÁEZ, J.A., “El tratamiento penitenciario”, en RIVERA BERIAS, I. (Coord.), *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàg. 200; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 257; PAZ RUBIO, J.M. - GONZÁLEZ-CUELLAR GARCÍA, A. - MARTÍNEZ ATIENZA, G. - ALONSO MARTÍN-SONSECA, M., *Legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 235 i 239; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. -

Juntament a la complexitat, també són notes definitòries del tractament penitenciari resocialitzador la programació, la continuïtat i el dinamisme. Quant a la programació es dirà que no es fa cap referència a ella en el Reglament dels serveis de presons de 1956, i això que després de la reforma introduïda per Decret 162/1968, de 25 de gener, es recollien els principis en què havia d'estar basat el tractament, però sí està previst en l'article 62.e de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 i en l'article 240.e del Reglament de 1981. En aquests articles s'indica que aquell "serà programat, fixant-se el pla general que haurà de seguir-se en la seua execució, intensitat major o menor en l'aplicació de cada mètode de tractament i la distribució dels quefers concrets integrants d'aquell entre els especialistes diversos i educadors". A més, l'exigència de programació també es dedueix de les Resolucions del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, en concret de la regla 69, i també de la regla 70 de la Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, on s'indica que "tan aviat com ingresse en un establiment un condemnat a una pena o mesura de certa durada, i després d'un estudi de la seua personalitat, s'establirà un programa de tractament individual, tenint en compte les dades obtingudes sobre les seues necessitats individuals, la seua capacitat i les seues inclinacions". En la Resolució (73)5 també s'indica, en la regla 67.4, que "els programes individuals de tractament s'elaboraran prèvia consulta a les categories diferents de personal. Els reclusos estaran involucrats en l'elaboració dels seus programes individuals de tractament. Els programes han de ser revisats periòdicament".<sup>1892</sup> Cal tenir en compte, igualment, que

---

ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 316; TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 261; AYUSO VIVANCOS, A., *Visión crítica de la reeducación penitenciaria en España*, ob. cit., pàg. 51; ZARAGOZA HUERTA, J. – GORJÓN GÓMEZ, F.J., "El tratamiento penitenciario español. Su aplicación", cit., pàgs. 8 i 10; ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàgs. 102 a 104; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 225.

<sup>1892</sup> Vid. GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 198.

l'exigència de programació no sols requereix que quede fixat per avançat el pla general a seguir en l'execució del tractament, que es preveja la intensitat en l'aplicació de cada mètode de tractament i quin o quins especialistes intervindran en aquesta tasca, sinó també que els programes de tractament es plantegen i s'implementen de manera ordenada, lògica i sistemàtica, i sempre en el punt de mira fixat en la resocialització de la persona que participa en el tractament.<sup>1893</sup>

I d'altra banda, val a dir, també, que tot i que ni en les Resolucions de les Nacions Unides 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, ni tampoc en la Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, es fa referència a la continuïtat del tractament, i encara que en les Resolucions de les Nacions Unides referides tampoc es parle de la conveniència del dinamisme i que en la Resolució referida del Comitè de Ministres del Consell d'Europa haja de deduir-se l'exigència d'aquest requisit de la regla 67.4, en la qual s'indica que “els programes han de ser revisats periòdicament”, tant a la continuïtat com al dinamisme del tractament es fa referència expressa en la legislació penitenciària espanyola, tant en l'article 49.a del Reglament dels serveis de presons, en la redacció donada pel Decret 162/1968, de 25 de gener, com en l'article 62.f de la Llei orgànica general

---

<sup>1893</sup> En relació a la programació, vid: GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 297 i 298; GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 197 i 198; GARCÍA-BORÉS ESPÍ, J. – RODRÍGUEZ SÁEZ, J.A., “El tratamiento penitenciario”, en RIVERA BERIAS, I. (Coord.), *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàg. 200; PAZ RUBIO, J.M. - GONZÁLEZ-CUELLAR GARCÍA, A. - MARTÍNEZ ATIENZA, G. - ALONSO MARTÍN-SONSECA, M., *Legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 240; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 316 i 317; AYUSO VIVANCOS, A., *Visión crítica de la reeducación penitenciaria en España*, ob. cit., pàg. 51; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 257; TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, ob. pàg., 261; ZARAGOZA HUERTA, J. – GORJÓN GÓMEZ, F.J., “El tratamiento penitenciario español. Su aplicación”, cit., pàgs. 8 i 10; ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàgs. 104 a 108; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 225.

penitenciària i en l'article 240.f del Reglament penitenciari de 1981, tot indicant-se que el tractament “serà de caràcter continu i dinàmic, dependent de les incidències en l'evolució de la personalitat de l'intern durant el compliment de la condemna”.<sup>1894</sup> El principi de continuïtat exigiria, d'una banda, que el tractament comence quant abans possible i que no s'interrompa fins el final, i d'altra banda, que els programes que s'ofereixen durant les distintes etapes del tractament es dissenyen i organitzen de manera que estiguen articulats entre si d'una manera lògica i seqüencial. En qualsevol cas, com advertia, Garrido Guzmán, “tot i que la direcció del programa de tractament assenyalat ha de ser, en principi, continuat, aquell haurà d'anar evolucionant i adaptant-se a les facetes diverses per les quals vaja travessant la personalitat de l'intern”.<sup>1895</sup> Precisament per açò, en opinió de Manzanares Samaniego, l'exigència de dinamisme “insisteix en la individualització, encara que ara s'atén als canvis que experimenta la personalitat criminal del tractat”,<sup>1896</sup> tot afegint Bueno Arús que “posa de manifest la seua incompatibilitat amb qualsevol sistema penitenciari que pretenga una manera uniforme de compliment de la condemna i àdhuc amb el tradicional sistema progressiu, concebut aquest d'una manera automàtica o sotmés a rígids requisits temporals per a l'accés d'un a un altre grau. El tractament requereix un sistema d'individualització científica, que permeta l'accés del reclús d'uns a uns altres nivells o graus d'una manera absolutament flexible i dependent en exclusiva de l'evolució de la personalitat del subjecte, amb vista sempre al perfeccionament de les seues actituds positives i sense cap vinculació amb criteris de premis, privilegis o càstigs”.<sup>1897</sup> Cal tenir en compte que en l'article 65 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 i en l'article 243 del Reglament penitenciari de

---

<sup>1894</sup> En realitat el contingut de l'article 49 del Reglament dels serveis de presons, reformat pel Decret referit dalt de 1968 no és exactament aquest. En aquell s'indica que el tractament haurà de ser “de caràcter continu i dinàmic, dependent en extrem de les incidències en l'evolució de la personalitat de l'intern durant el compliment de la condemna”.

<sup>1895</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 298.

<sup>1896</sup> MANZANARES SAMANIEGO, J.L., “Principios inspiradores del tratamiento en particular”, cit., pàg. 945.

<sup>1897</sup> BUENO ARÚS, F., “La legitimidad jurídica de los métodos de la criminología clínica aplicada al tratamiento penitenciario”, cit., pàg. 5.

1981 s'indica que “l'evolució en el tractament determinarà una nova classificació de l'intern, amb la consegüent proposta de trasllat a l'establiment del règim que corresponga, o, dins del mateix, el pas d'una secció a una altra de diferent règim”; que “la progressió en el tractament dependrà de la modificació d'aquells sectors o trets de la personalitat directament relacionats amb l'activitat delictiva; es manifestarà en la conducta global de l'intern i comportarà un acreixement de la confiança dipositada en el mateix i l'atribució de responsabilitats, cada vegada més importants, que implicaran una major llibertat”; que “la regressió de grau procedirà quan s'aprecie en l'intern, en relació al tractament, una evolució desfavorable de la seua personalitat”; i que “cada sis mesos com a màxim, els interns hauran de ser estudiats individualment per a reconsiderar la seua anterior classificació, prenent-se la decisió que corresponga, que haurà de ser notificada a l'interessat”.<sup>1898</sup>

A partir de quant s'ha dit fins ara pot afirmar-se que tant en la Llei orgànica general penitenciària de 1979 com en el Reglament penitenciari de 1981 el tractament consisteix a l'aplicació per especialistes, després de l'observació científica de la constitució, el temperament, el caràcter, les aptituds i les actituds de cadascun dels subjectes a tractar, del seu sistema dinàmic-motivacional i de l'aspecte

---

<sup>1898</sup> En relació a la continuïtat i dinamisme, a més dels autors i publicacions referides dalt, vid., ALARCÓN BRAVO, J., “El tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 31 i 32; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 297 i 298; GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 197; GARCÍA-BORÉS ESPÍ, J. – RODRÍGUEZ SÁEZ, J.A., “El tratamiento penitenciario”, en RIVERA BERIAS, I. (Coord.), *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, ob. cit., pàg. 200; PAZ RUBIO, J.M. - GONZÁLEZ-CUELLAR GARCÍA, A. - MARTÍNEZ ATIENZA, G. - ALONSO MARTÍN-SONSECA, M., *Legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 240; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 317; AYUSO VIVANCOS, A., *Visión crítica de la reeducación penitenciaria en España*, ob. cit., pàg. 51; ZARAGOZA HUERTA, J. – GORJÓN GÓMEZ, F.J., “El tratamiento penitenciario español. Su aplicación”, cit., pàgs. 8, 10 i 11; ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàgs. 109 i 110; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 222, 223 i 225, la qual comenta que perquè no s'interrompa el tractament hauria de permetre's ajornar un trasllat o suspendre l'execució d'una sanció però que en aquests casos es dona prioritat a la seguretat.

evolutiu de la seua personalitat, i després de realitzat el diagnòstic de personalitat criminal i el judici pronòstic inicial, d'un conjunt d'activitats científiques, basades en les ciències de la conducta, individualitzades, programades, contínues i dinàmiques, dependents de les incidències en l'evolució de la seua personalitat durant el compliment de la condemna, dirigides a ajudar-los perquè puguen superar una sèrie de condicionaments individuals o socials que hagen pogut provocar o facilitar la delinqüència, amb la vista posada en la seua la resocialització, i que s'ofereixen a les persones que compleixen condemna perquè, si volen, accepten participar-hi voluntàriament i activa. Definició aquesta que tot i que és més completa, perquè s'han afegit com a part del concepte de tractament els principis científics en què aquest s'ha d'inspirar, s'apropa molt a la proposada per Alarcón Bravo.

## 2. Concepte ampli del tractament

Tot i que en la normativa penitenciària espanyola fins el moment analitzada es diferencia de manera clara entre activitats de règim, que tindrien com a finalitat immediata la convivència ordenada de l'establiment, i activitats de tractament, enfocades a la resocialització de les persones preses, no van tardar en aparèixer veus més que autoritzades que criticaven aquella separació i subratllaven la conveniència de considerar que tractament en sentit estricte no sols és l'estrictament terapèutic. Així ho va fer, entre d'altres, Garrido Guzmán. En altres temps ningú dubtava que formaven part del tractament penitenciari resocialitzador la instrucció cultural i laboral i el treball.<sup>1899</sup> Entre els defensors d'aquests mètodes pot citar-se

---

<sup>1899</sup> Tanmateix, sí han hi hagut, i hi ha, veus que critiquen que en realitat les activitats indicades estaven dirigides a garantir la disciplina interna i, en general, la submissió de les persones penades. Vid., per exemple: MELOSSI, D. - PAVARINI, M., *Carcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, ob. cit.; FOUCAULT, M., *Vigilar i castigar*, ob. cit.; ROLDÁN BARBERO, H., *La historia de la prisión en España*, ob. cit.; BERGALLI, R., “¡Esta es la cárcel que tenemos.. pero no queremos!”, en RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Cárcel y derechos humanos. Un enfoque relativo a la defensa de los derechos fundamentales de los reclusos*, ob. cit.; GARCÍA BORÉS, J.M., *La finalidad reeducadora de las penas privativas de libertad en Cataluña*, Tesi Doctoral, Departament de Psicologia Social, Universitat de Barcelona, 1992; MANZANO BILBAO, C., “Reproducción de lo carcelario: el caso de las ideologías resocializadoras”, en RIVERA BEIRAS, I. (Coord.),

Howard i Arenal, així com també els assistents al Congrés de Cincinnati i molts altres posteriors a aquests, però el concepte de tractament que proposa Garrido Guzmán és més ampli que el defensat per aquests, i també que el defensat per la criminologia clínica. Ell, després de criticar que el terme tractament “ens pot semblar més una accepció mèdica que penitenciària amb el risc consegüent d’ampliar tant el concepte que, tot i que certament hi ha delinqüents malalts que tenen necessitat de ser cuidats o tractats, no per això hem de considerar a tots els delinqüents com a malalts”, indicava que “per això el concepte de tractament penitenciari, sense rebutjar a l’accepció mèdica, vàlida en criminologia clínica per al delinqüent-malalt, ha de ser més ampla i tenir com a guia principal la finalitat reformadora. En aquest sentit, podem definir el tractament penitenciari com el treball en equip d’especialistes, exercit individualitzadament sobre el delinqüent, amb la finalitat d’anul·lar o modificar els factors negatius de la seua personalitat i dotar-lo d’una formació general idònia, per a així apartar-lo de la reincidència i aconseguir la seua readaptació en la vida social”.<sup>1900</sup> I molt semblant a l’anterior és la definició del tractament penitenciari resocialitzador donada per Colin, el qual va afirmar que, metodològicament parlant, el tractament consisteix a l’aplicació, després de l’observació i el diagnòstic, d’una sèrie de mesures pedagògiques d’ensenyament i treball tendents a completar la formació de l’individu i la seua capacitat social, unides a l’aplicació de tècniques psicològiques que introduïsquen en el subjecte valors nous que faciliten la seua resocialització i adaptació.<sup>1901</sup>

Cal saber, a més, i molt important, que a la pràctica penitenciària no regia una diferenciació estricta entre activitats de règim i activitats de tractament. L’any 1989, a propòsit del desè aniversari de la Llei orgànica general penitenciària, Alarcón Bravo va criticar que en matèria de tractament impera la “insatisfacció i confusió”, tot afegint

---

*Tratamiento penitenciario y derechos fundamentales*, Bosch, Barcelona, 1994, pàg. 131; MOSCONI, G., “Paradojas y antinomias del concepto de tratamiento”, en l’obra acabada d’indicar, pàgs. 151 a 166; DE TIENDA GARCÍA, J. “¿Dónde está el tratamiento?”, també en l’obra acabada de citar, pàgs. 215 a 220.

<sup>1900</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., *Compendio de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 187.

<sup>1901</sup> Vid. COLIN, M., “los métodos de integración del tratamiento penal”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, 1968, núm. 182, pàgs. 587 a 606.

que “malgrat la sensatíssima concepció restrictiva del tractament de la LOGP que exigeix sempre una consideració etiològica de la conducta delictiva de cada penat i la finalitat de lluitar contra ‘els condicionants que hagen provocat l’activitat delictiva’ o ‘que adquirisquen la intenció i capacitat de viure respectant la llei penal’ (...) els equips dirigents (...) han barrejat o intentat barrejar en una gran cerimònia de la confusió, treball, educació, ocupació i aprofitament de l’oci i tractament penitenciari en sentit estricte”. Segons ell, llavors, aquella confusió és “interessada, ja que si tals activitats sempre, des del Congrés de Cincinnati en 1870, presents en el quefer penitenciari, s’integren o inclouen en el tractament, s’ompli un espai buit, es contesta un retret; a més el polític va a entendre sempre l’evidència del treball o de l’educació, però les activitats específiques de tractament són altra història”.<sup>1902</sup>

No tota la doctrina veia en mals ulls la manca de correspondència entre la teoria i la pràctica, la “confusió intencionada” entre activitats de règim i activitats de tractament. De fet, encara que una part important de la doctrina havia defensat i continuava defensant aquella separació,<sup>1903</sup> i com va reconèixer Alarcón Bravo, “al camp de la

---

<sup>1902</sup> ALARCÓN BRAVO, “El tratamiento penitenciario en el primer decenio de la LOGP”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. extra 1, 1989, pàgs. 19 i 20. S’ha discutit o s’ha matisat la no existència de tractament. Vid. REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., “Diez años de intervención en las prisiones españolas”, en *Delincuencia*, vol. 3, núm. 3, 1991, pàg. 199; dels mateixos autors, *Manual de Criminología aplicada*, Ediciones Jurídicas Cuyo, Mendoza, 1997, pàg. 258. Aquests autors replicaren que “Alarcón sembla referir-se en el seu diagnòstic sols a la realitat dels centres penitenciaris dependents del Ministeri de Justícia (sobre els quals ell té més informació) i no als establiments baix administració de la Generalitat de Catalunya”.

<sup>1903</sup> A favor de la separació entre règim i tractament, vid., ALARCÓN BRAVO, J., “El tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 23 a 26; BUENO ARÚS, F., “Breve comentario a la Ley Orgánica General Penitenciaria”, *Estudios jurídicos en honor del professor Octavio Pérez-Vitoria*, ob. cit., tom I, pàgs. 45 i ss; MANZANARES SAMANIEGO, J.L., “Subordinación del régimen al tratamiento”, cit., pàgs. 1028 i 1029; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., “Reflexiones acerca de la relación entre régimen penitenciario y resocialización”, cit., pàgs. 59 a 64; GARCÍA VALDÉS, C., *Reforma penitenciaria*, en *Derecho Penitenciario (Escritos, 1981-1989)*, Ministerio de Justicia, Madrid, 1989, pàg. 276; del mateix autor, *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 192; NISTAL BURÓN, J., “El régimen penitenciario; diferencias por su objeto. La retención y



doctrina penal i penitenciària ha tingut lloc una polèmica gran, en la qual han participat un bon nombre de penalistes i penitenciaristes (...) i en la qual tal vegada majoritàriament s'ha estat en desacord amb la concepció del tractament que es creu inspira la LOGP".<sup>1904</sup> Una part considerable dels autors coincidia en la importància de donar una concepció més ampla al tractament penitenciari resocialitzador, més ampla que aquella que es desprèn de la normativa penitenciària però també, i com es veurà a continuació, més ampla que la proposada per Garrido Guzmán i Collin.

Entre els autors que per aquella època es van manifestar partidaris d'una definició més ampla del tractament resocialitzador hi ha García García. Segons ell "realment no existeix (...) una dicotomia clara ni separació rigorosa entre activitats regimentals i activitats de tractament", tot referint-se al tractament com una "intervenció penitenciària a les seues àries diverses, normativa, assistencial, formativa-cultural, laboral, terapèutica, etc., amb objectius propers diversos, però amb els mateixos fins últims: la convivència en la presó i la capacitat major dels interns per a viure sense cometre delictes".<sup>1905</sup> Cal tenir en compte, a més, que el plantejament de García García s'ubica dins la psicologia ambiental. Segons ell els especialistes tenen com una de les missions principals incidir en la pròpia institució, en els elements que la integren i en les seues relacions amb la conducta dels quals viuen allí. Millorar el clima de convivència a les presons també seria tractament.<sup>1906</sup>

Altra definició possible del tractament penitenciari resocialitzador és la proposada per Gómez Pérez. Ell distingeix tres nivells de la intervenció de tractament penitenciari. El primer d'aquests nivells

---

custodia/la reeducación y reinserción", *Cuadernos de Derecho Judicial*, núm. 33, 1995, pàg. 136; ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàgs. 55 a 61.

<sup>1904</sup> ALARCÓN BRAVO, J., "El tratamiento penitenciario en el primer decenio de la LOGP", cit., pàg. 12.

<sup>1905</sup> GARCÍA GARCÍA, J., "La prisión como organización y medio total de vida", *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 238, Madrid 1987, pàg. 33.

<sup>1906</sup> Vid., GARCÍA GARCÍA, J., "La prisión como organización y medio total de vida", cit., pàg. 34.

“seria el profilàctic, i el seu objectiu aconseguir que dins de les presons no s’adquirisquen conductes i actituds delictives noves o es reforcen les ja existents; del segon nivell deia que és “en part difícil de delimitar perfectament de l’anterior” i que “podria qualificar-se com de tracte digne o humanitzant”; i de la pretensió del tercer nivell deia que és “incidir sobre la conducta futura, no actual, dels reclusos”.<sup>1907</sup> Per a d’aconseguir els objectius indicats aquest autor proposa emprendre actuacions sobre factors arquitectònics, normatius, mesures classificatòries, control de conducta mitjançant l’afavoriment de comportaments alternatius i incompatibles, i mesures ambientals i de disseny de la vida quotidiana.<sup>1908</sup> A aquesta interpretació, en paraules de Redondo Illescas i Garrido Genovés, el tractament “abandona el desconegut Olimp i pren cos humà. Se’ns fa un poc més concret i manejable. Nosaltres podem ací i ara adoptar mesures o dur a terme actuacions determinades en els centres penitenciaris amb la intenció d’influir el comportament dels interns”. A més, i com també subratllen aquests autors, “Gómez posa límits al concepte del tractament superespecialitzat reservat als especialistes ungits”.<sup>1909</sup> Efectivament, Gómez Pérez ha afirmat que “és convenient i necessària l’especialització i la dedicació parcel·lada, però com a actitud exclusiva i exclouent anul·laria del tot la genuïnitat i possibilitat del funcionari de presons”; i indica, igualment, que “una possibilitat terapèutica important de la persona que treballa en una presó consisteix a poder transmetre a l’intern amb la seua persona un model adult de superació de contradiccions en la dinàmica individu-societat”.<sup>1910</sup>

Redondo Illescas i Garrido Genovés també s’han decantat per una interpretació semblant a la de Gómez Pérez. En un principi sembla

---

<sup>1907</sup> GÓMEZ PÉREZ, J., “El ámbito del tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 70 i 71.

<sup>1908</sup> Gómez Pérez dóna molta importància a l’anàlisi de les influències del medi físic arquitectònic i de factors com la massificació, el clima social i la violència carcerària, els quals influeixen en el comportament tant de les persones preses com del personal que treballa a les presons.

<sup>1909</sup> REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., “Diez años de intervención en las prisiones españolas”, cit., pàg. 201, i en *Manual de Criminología aplicada*, ob. cit., pàgs. 260 i 261.

<sup>1910</sup> GÓMEZ PÉREZ, “El ámbito del tratamiento penitenciario”, cit., pàg. 67.

que Garrido Genovés considerava com a equivalents les interpretacions defensades per Garrido Guzmán i Alarcón Bravo i assegurava que subscribia plenament ambdues definicions del tractament,<sup>1911</sup> tot afirmant, a més, que “el tractament és distingit del règim penitenciari, encara que els límits divisoris varien en funció dels autors. Una opinió raonable inclou en la metodologia del tractament tots aquells serveis propis del règim (treball, instrucció, etc.) dirigits a que la teràpia específica aplicada posseïska el grau màxim d’èxit”,<sup>1912</sup> amb el qual sembla que s’apropava més al concepte d’Alarcón Bravo que al de Garrido Guzmán. Aquelles activitats són tractament sols si ho aconsella la teràpia específica aplicada. Amb el temps, però, Garrido Genovés va canviar de parer. Tant ell com Redondo Illescas van afirmar més tard que el d’Alarcón Bravo és un “concepte summament restrictiu de les activitats de ‘tractament, en sentit estricte’”<sup>1913</sup> i van indicar que “a la situació actual l’opinió dels autors no és la mateixa que en 1979. Per suposat, seguim adoptant un model explicatiu científic, que ens du a desconfiar dels fets fins que aquests, de forma tossuda, ens convencen que la realitat es declina en un sentit o altre. Seguim essent científics, igualment, criminòlegs orientats cap els principis d’actuació que van definir els psicòlegs de l’aprenentatge, en les seues derivacions operant, social (observacional) i ara amb incursions importants al terreny de la cognició interpersonal. També ens afirmem en la necessitat que el dret trenque alguns dels seus dogmes nombrosos en relació a l’execució penal, i s’avinga a estudiar amb les ciències de la conducta formes més profitoses de tractar els delinqüents (...). Però sens dubte hem canviat”.<sup>1914</sup> Segons ells: “Si la dotació d’habilitats i hàbits laborals als interns –el qual des de fa ja anys ha estat descrit a la literatura criminològica com el factor més important de reinserció social– no formen part essencial de les activitats de tractament, ho sentim però, què és el tractament? I si la

---

<sup>1911</sup> Vid., GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario; una aproximación*, Edersa, Madrid, 1982, pàg. 19.

<sup>1912</sup> GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario; una aproximación*, ob. cit., pàg. 35.

<sup>1913</sup> REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., “Diez años de intervención en las prisiones españolas”, cit., pàg. 199.

<sup>1914</sup> REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., “Diez Años de intervención en las prisiones españolas”, cit., pàg. 193, i en *Manual de Criminología aplicada*, ob. cit., pàgs. 248 i 249.

formació acadèmica d'aquests mateixos interns –que ha estat sobradament emfatitzada com a element primordial de resocialització– no assoleix tampoc l'alt rang d'actuació de tractament, a més de ser 'altra història', què són exactament les activitats de tractament?. Si tals desmèrits tractamentals caben en la concepció d'Alarcón per al treball i l'educació ni què dir té la baixa consideració que en aquesta mètrica rebran activitats com l'animació sociocultural, l'esport o els programes ambientals". Segons els autors referits és en aquest punt on hi ha confusió. Hi ha confusió, segons ells "en considerar el tractament alguna cosa més enllà del natural, del comprensible, del concretable; alguna cosa que està per damunt de l'activitat laboral o educativa vulgar, presents a les presons –segons Alarcón– des del Congrés de Cincinnati en 1870, encara que en molts casos més a les mentes dels participants en tals congressos que a la realitat del cada dia penitenciari, ens temem. Pensem que la primera confusió emana precisament de concebre un tractament penitenciari sobrehumà –per no dir quasi 'diví'–, reservat i sols accessible a uns pocs escollits que algun dia tal vegada, quan les presons estiguen més preparades, puga realitzar-se (...). Molt ens temem que aquest dia i aquest tractament no arribaran per a nosaltres<sup>1915</sup>". Redondo Illescas i Garrido Genovés també han advertit del "perill epistemològic i pràctic gravíssim que una concepció en extrem restrictiva del tractament implica. Amb aquesta idea de superespecialització on quasi tot quant ocorre a diari i preocupa en una presó –la convivència entre interns i entre interns i personal, la higiene, la salut, el treball, l'educació, les comunicacions, etc.– és part del règim i de les prestacions normals de l'Administració i el tractament 'autèntic', encomanat als especialistes, és altra cosa, s'està privant a les presons d'innovació organitzacional en pro de la seua millora general. Perquè s'està marcant a tals especialistes – psicòlegs, criminòlegs, pedagogs, sociòlegs, ...– un camí aliè a aquesta millora institucional. Sostraiem d'aquesta manera a les organitzacions penitenciàries –i als interns que viuen en elles– de la utilització dels

---

<sup>1915</sup> REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., "Diez años de intervención en las prisiones españolas", cit., pàg. 200, i en *Manual de Criminología aplicada*, ob. cit., pàgs. 259 i 260.

coneixements i aportacions de les ciències socials per a la seua transformació positiva”.<sup>1916</sup>

El model d'intervenció defensat per Redondo Illescas i Garrido Genovés està “fonamentat en l'ecologia social, en la psicologia de l'aprenentatge social i operant, en l'educació cognitiva i en la seua orientació comunitària clara” i, segons diuen, els “elements definitoris” del seu model “permeten superar moltes de les limitacions inherents al model tradicional (separació règim/tractament, personal tècnic i de vigilància, etc.)”, tot advertint, a més, que “el resultat desitjable de tota intervenció –és a dir, que s'aconseguiquen les metes establertes en un temps prudencial– continua dependent d'una sèrie de factors que si bé no estan vinculats intrínsecament a les tècniques d'intervenció emprades, influiran poderosament en el procés de la intervenció i en el seu èxit o fracàs eventual. Aquests factors constitueixen una sort de desafiaments permanents en uns casos, nous en altres, que poden limitar seriosament el procés present i final del programa”.<sup>1917</sup> En relació a açò últim, Redondo Illescas i Garrido Genovés han apuntat que hi ha una sèrie de limitacions estructurals i funcionals que cal superar i subratllat la importància de comptar amb unitats separades, dissenyades per a proporcionar ambients diferents en funció d'una sèrie de criteris objectius establerts pel programa, estructuració aquesta que exigeix que el personal de vigilància participe activament en l'observació i avaluació i, també, l'ampliació del rol d'aquests funcionaris cap a tasques de detecció d'incidents intrapersonals i dispensadores de reforçaments socials de forma contingent a la conducta prosocial de l'intern. Han indicat, igualment, que té una importància gran crear o reforçar els vincles entre la presó i la comunitat, així com dels programes comunitaris. També han apuntat l'existència d'una sèrie de desafiaments tècnics: superar

---

<sup>1916</sup> REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., en “Diez años de intervención en las prisiones españolas”, cit., pàg. 202, i en *Manual de Criminología aplicada*, ob. cit., pàg. 261.

<sup>1917</sup> REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El tratamiento y la intervención en las prisiones”, cit., pàg. 307. A banda dels referits dalt, hi ha altres autors que es manifestaran partidaris d'acabar amb la separació rígida entre règim i tractament. Vid., per exemple: CLEMENTE DÍAZ, M. – SANCHA MATA, V., “Introducción al Tratamiento Penitenciario”, en *Psicología social y penitenciaria*, Escuela de Estudios Penitenciarios, Madrid, 1989, pàg. 78.

determinats problemes metodològics i les dificultats en el tractament de determinats grups de delinqüents.<sup>1918</sup>

Passarà, a més, que un concepte nou del tractament penitenciari resocialitzador no sols serà reivindicat entre la doctrina sinó també en la normativa. En el Reglament penitenciari espanyol de 1996 se segueix una concepció nova del tractament. Aquell ha rebutjat al model clínic basat en curar personalitats i n'acull un altre més ampli. La idea bàsica del concepte nou és que tot quant ajude a la realització efectiva de la meta resocialitzadora ha de considerar-se tractament i que aquest deixa de ser una tasca exclusiva dels especialistes i es converteix en una realitat del treball diari, en una tasca de tots. Com explica Bueno Arús, amb l'aprovació del Reglament penitenciari de 1996 “comença el desglaç, vull dir, el trencament de la comprensió científica clínic del tractament”.<sup>1919</sup> Ell, com Alarcón Bravo, arriba a la conclusió que amb açò s'ha pretès superar les dificultats i obstacles al tractament vinculats a la manca de les mitjans econòmics i de personal preparat científicament, però a diferència d'aquest, ell ha afirmat el següent: “si no hi ha mitjans per a organitzar respecte de tot reclús un tractament científic, descientifiquem el tractament, declarem que en tot cas els drets humans dels interns queden garantits, afirmem la importància d'un tracte humà i somrient, i continuem endavant tan il·lusionats. He de dir que a mi personalment aquesta conclusió no em desagrada, i que en el context de la normativa penitenciària, pot ser una decisió útil i satisfactòria”. En qualsevol cas, també diu voler deixar clar “que aquesta no és una decisió de naturalesa jurídica, ni tampoc científica, sinó purament política. Tampoc aquesta és una valoració excoient o pejorativa, però que cada pal aguante la seua vela. De vegades és veritat que les coses són com són i no guanyaríem

---

<sup>1918</sup> Vid. REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El tratamiento y la intervención en las prisiones”, cit., pàgs. 307 i ss. Vid., també, GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario: una aproximación*, Edersa, Madrid, 1982, pàgs. 27 a 31; i REDONDO ILLESCAS, S., “Reflexiones sobre la intervención penitenciaria”, en *Papers d'Estudis i Formació*, núm. 5, 1989, pàgs. 157 a 170.

<sup>1919</sup> BUENO ARÚS, F., “Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario”, cit., pàg. 27.

res dissimulant-ho”.<sup>1920</sup> Indica, igualment, no obstant l’anterior, i a diferència de Gómez Pérez, que “utilitzar el tractament com a instrument per a millorar la convivència col·lectiva als centres, com es diu en un escrit oficial, és anomenar tractament una cosa que no té res a veure amb ell”, i també deixa clar que “no discutiré fins a quin punt l’educació i el treball són elements de tractament o no, però, al meu judici, no en tots els casos ambdues activitats persegueixen el desenvolupament de la personalitat de l’intern, perquè no ho necessita, i el seu objectiu, essent necessari, és merament conservador”.<sup>1921</sup>

A Bueno Arús se li pot tirar en cara que el tractament tal com apareix concebut en el Reglament penitenciari de 1996 aspira a aconseguir molt més que proporcionar un tracte humà i somrient, que aquell rebutja als predicats de la criminologia clínica però no deixa de ser científic, que permet que tots els treballadors de presó –i no sols ells– intervinguen de manera activa però que no per això rebutja a l’especialització i la dedicació parcel·lada, i que com s’indica en el preàmbul, s’ha incorporat al text “una concepció nova del tractament més adient als plantejaments actuals de la dogmàtica jurídica i de les ciències de la conducta”, que s’ha preferit posar “l’accent en el component resocialitzador més que en el concepte clínic d’aquell”.<sup>1922</sup> A tractar amb detall major les novetats en la matèria introduïdes pel Reglament de 1996 es dedicaran les pàgines següents i, com també es veurà a continuació, no sols la legislació penitenciària espanyola s’ha decantat per una concepció nova del tractament, sinó que també en la normativa internacional i europea s’ha rebutjat al model clínic basat en curar personalitats.

Així, val a dir, d’una banda, que una prova de l’abandó del concepte clínic del tractament és que en el Reglament de 1996 ja no s’indica que per al disseny del tractament resocialitzador calga realitzar un estudi científic de la personalitat de cada subjecte. Açò no vol dir,

---

<sup>1920</sup> BUENO ARÚS, F., “Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario”, cit., pàg. 27.

<sup>1921</sup> BUENO ARÚS, F., “Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario”, cit., pàg. 26.

<sup>1922</sup> BUENO ARÚS, F., “Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario”, cit., pàg. 20.

però, que es rebutge a l'observació, ni tan sols a l'estudi de la personalitat perquè, de fet, en el capítol I del títol V, en el qual es recullen els criteris generals del tractament penitenciari, s'indica, en els articles 111.1 i 112.3, que “les tasques d'observació, classificació i tractament penitenciari les realitzaran les juntes de tractament i les seues decisions seran executades pels equips tècnics”, i que “l'intern podrà rebutjar lliurement o no col·laborar en la realització de qualsevol tècnica d'estudi de la seua personalitat, sense que açò tinga conseqüències disciplinàries, regimentals ni de regressió de grau”. En qualsevol cas, cal tenir en compte que l'enjudiciament global de la personalitat podria aconseguir-se si realment es poguera dur a terme l'estudi científic de tots els factors que la componen, però té raó Aranda Carbonel quan apunta que açò “no deixa de resultar a la pràctica una mera utopia o ficció, si atenim a la ràtio interns-psicòleg i a que la major part del temps el psicòleg l'ha de dedicar a tasques burocràtiques d'emissió d'informes i a reunions; en definitiva, sorprèn que a causa d'aspectes estructurals i organitzatius, no atribuïbles a estils o preferències professionals del psicòleg, es dedique més temps a parlar i escriure sobre l'intern que a conèixer-lo”.<sup>1923</sup> En la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (87)3, de 12 de febrer, per la qual es van revisar les Regles mínimes per al tractament dels reclusos europees, continua indicant-se, en la regla 68, que “tan aviat com siga possible després de d'admissió i després de l'estudi de la personalitat de cada reclus amb una sentència d'una durada determinada, s'ha de preparar un programa de tractament en base a la informació obtinguda de les necessitats individuals, capacitats i disposicions”, però, en la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (2006)2, d'11 de gener, per la qual tornen a revisar-se aquelles, ja no s'indica que per al disseny del tractament resocialitzador calga realitzar un estudi científic de la personalitat de cada subjecte, de fet no hi ha cap referència a aquesta.

Cal saber, igualment, en relació al diagnòstic de personalitat criminal, que ja en la dècada de 1980 Garrido Genovés va criticar que

---

<sup>1923</sup> ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 72. Vid., també, notes 30 i 31.



l'esquema seguit era poc fiable i, per tant, perillós.<sup>1924</sup> Açò, que ja no siga requisit necessari per a ingressar al cos tècnic d'Institucions Penitenciàries estar en possessió del títol de criminòleg i l'abandó de la concepció clínica del tractament, explica que en el Reglament penitenciari de 1996 desaparega tota referència al diagnòstic de la personalitat criminal. Tampoc hi ha cap referència al judici pronòstic inicial i és important tenir en compte que pronosticar la conducta futura d'una persona és una tasca molt complicada. Com explica Aranda Carbonel “en no comptar amb esquemes de pronòstic ni taules de predicció ens movem al terreny de la hipòtesi”.<sup>1925</sup>

També és important indicar que en el Reglament penitenciari de 1996 es diu, en els articles 111.2 i 3, que “per a l'execució adequada d'aquestes activitats d'observació, classificació i tractament penitenciari per part dels equips tècnics “es comptarà amb la col·laboració de la resta dels professionals de l'àmbit penitenciari. A aquest fi, l'Administració penitenciària desenvoluparà models de gestió que incentiven la participació de tots els empleats públics per a aconseguir programes de tractament eficaços”, tot afegint-se que també “es facilitarà la col·laboració i participació dels ciutadans i d'institucions o associacions públiques o privades”. Es reconeix que tots participen en el tractament, especialistes, vigilants i la resta de treballadors de la presó, així com també la societat en general, tot demostrant-se amb açò últim una voluntat d'obrir el tractament a l'exterior.<sup>1926</sup> A regular la participació i col·laboració de les organitzacions no governamentals es dedica el capítol VII del títol II del Reglament, format per un article únic, el 62, en el qual s'indica el següent: que “les institucions i associacions públiques i privades dedicades a l'assistència dels reclusos hauran de presentar, per a la seua aprovació pel Centre Directiu, la corresponent sol·licitud de col·laboració juntament amb el programa concret d'intervenció

---

<sup>1924</sup> Vid. GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario: una aproximación*, ob. cit., pàgs. 62 i 63.

<sup>1925</sup> ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 80. Vid., també, notes 62 i 63.

<sup>1926</sup> En el mateix sentit, vid., CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 224.

penitenciària que desitgen desenvolupar, en el qual hauran de constar expressament els objectius a aconseguir, la seua durada temporal, el col·lectiu de reclusos objecte de la intervenció, la relació nominativa del voluntariat que vaja a participar en l'execució del programa, així com els mitjans materials i, si escau, personals a utilitzar i els indicadors i paràmetres d'avaluació de l'impacte i dels resultats del programa"; que "aprovada la sol·licitud i el programa de col·laboració pel Centre Directiu, previ informe de la junta de tractament del centre penitenciari corresponent, la institució o associació col·laboradora haurà d'inscriure's, per a poder actuar, en el registre especial d'entitats col·laboradores gestionat pel Centre Directiu, sense perjudici, si escau, de la seua prèvia constitució i inscripció en el registre públic d'associacions corresponent. La inscripció en el registre especial tindrà caràcter merament declaratiu"; que "finalitzada l'execució del programa de col·laboració, la institució o associació col·laboradora elaborarà un estudi d'avaluació de l'impacte i resultats del programa que, juntament amb l'informe de la junta de tractament de l'establiment, es remetrà pel director al Centre Directiu"; i que "l'Administració penitenciària fomentará, especialment, la col·laboració de les institucions i associacions dedicades a la resocialització i ajuda dels reclusos estrangers, facilitant la cooperació de les entitats socials del país d'origen del reclus, a través de les autoritats consulars corresponents".

Cal fer constar, d'altra banda, que en el Reglament penitenciari de 1996 tant les activitats estrictament terapèutiques com el treball penitenciari, les activitats formatives, educatives, laborals, socioculturals, recreatives i esportives, així com també els contactes amb l'exterior, estan regulades en el títol V, dedicat al tractament penitenciari resocialitzador, i que quan s'enumeren els elements d'aquest, en l'article 110, s'indica que "per a la consecució de la finalitat resocialitzadora de la pena privativa de la llibertat l'Administració penitenciària: a) dissenyarà programes formatius orientats a desenvolupar les aptituds dels interns, enriquir els seus coneixements, millorar les seues capacitats tècniques o professionals i compensar les seues mancances; b) utilitzarà els programes i les tècniques de caràcter psicosocial que vagen orientades a millorar les capacitats dels interns i a abordar aquelles problemàtiques

específiques que puguen haver influït en el seu comportament delictiu anterior; c) potenciarà i facilitarà els contactes de l'intern amb l'exterior comptant, sempre que siga possible, amb els recursos de la comunitat com a instruments fonamentals a les tasques de reinserció". En relació a açò val a dir, en primer lloc, que per fi desapareix l'antiga separació entre activitats de règim i activitats de tractament i es reconeix que les activitats formatives, educatives, laborals, socioculturals, recreatives i esportives formen part d'aquest, amb el qual, com s'indica en el preàmbul, "es concep la reinserció com un procés de formació integral de la seua personalitat, dotant-lo d'instruments eficients per a la seua pròpia emancipació". Tornant a l'articulat convé subratllar, igualment, i molt important, que en els articles 3.4 i 133.3 s'indica que "quan siga compatible amb la seua situació processal, els presos preventius podran accedir a les activitats educatives, formatives, esportives i culturals que es celebren en el centre penitenciari, en les mateixes condicions que els penats" i que "els presos preventius podran treballar conforme a les seues aptituds i inclinacions". Com diu Cervelló Donderis, "ja no es tracta com abans d'excloure els preventius d'aquestes activitats, sinó sols de limitar-les a la seua compatibilitat amb la seua situació processal".<sup>1927</sup> Tampoc en la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (2006)<sup>2</sup>, d'11 de gener, es posen inconvenients a què els presos preventius puguen participar en programes de tractament, ja que del contrari no es diria en la regla 103.1 que aquest "ha de començar immediatament després que persona ingresse en presó amb l'estatus de condemnada, a no ser que l'haja començat amb anterioritat".

D'altra banda, en relació ara a les tècniques psicosocials de tractament, és important subratllar que no han estat abandonades no obstant el reconeixement de les activitats referides dalt com a part del tractament, i convé dir que en l'article 115 del Reglament penitenciari

---

<sup>1927</sup> CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 224. A favor l'extensió del tractament als preventius, vid., també, MAPELLI CAFFARENA, B., "La crisis de nuestro modelo legal de tratamiento penitenciario", cit., pàgs. 105 i 106. D'altra banda, en contra d'entendre que les activitats que s'oferten als preventius puguen ser assimilades al tractament, vid., BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coords.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 320; i ZARAGOZA HUERTA, J. - GORJÓN GÓMEZ, F.J., "El tratamiento penitenciario español. Su aplicación", cit., pàg. 14.

de 1996 es fa referència als grups de comunitat terapèutica i en l'article 116 als programes d'actuació especialitzada que poden seguir les persones internes amb dependència de substàncies psicoactives que ho desitgen així com també als programes específics per a les condemnades per delictes contra la llibertat sexual, tot indicant-se, també, que poden establir-se, juntament a aquests, tots aquells altres que es considere oportú establir.

Si subratlle que no per haver-se acceptat que aquelles activitats formen part del tractament s'ha rebutjat a aquestes altres és perquè en les regles 59, 66.1 i 62 de les Resolucions 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, es fa referència a “tots els mitjans curatius, educatius, morals, espirituals i d'una altra naturalesa, i totes les formes d'assistència que pot disposar”, es diu que “s'haurà de recórrer, en particular, a l'assistència religiosa, en els països en què açò siga possible, a la instrucció, a l'orientació i la formació professionals, als mètodes d'assistència social individual, a l'assessorament relatiu a l'ocupació, al desenvolupament físic i a l'educació del caràcter moral, de conformitat amb les necessitats individuals de cada reclús”, i, també, que “els serveis mèdics de l'establiment s'esforçaran per descobrir i hauran de tractar totes les deficiències o malalties físiques o mentals que constitueixen un obstacle per a la readaptació del reclús”, i que “per a aconseguir aquesta fi haurà d'aplicar-se qualsevol tractament mèdic, quirúrgic i psiquiàtric que es jutge necessari”. Però, en canvi, en els Principis bàsics per al tractament dels reclusos, elaborats i aprovats per l'Assemblea General de les Nacions Unides en la Resolució 45/111 de 1990, únicament es parla, en els principis 6, 8 i 10, de “desenvolupar plenament la personalitat humana” a través de les “activitats culturals i educatives”,<sup>1928</sup> de “reinserció en el mercat laboral del país”, de la possibilitat que la persona pugui “contribuir al manteniment econòmic

---

<sup>1928</sup> En el principi 6 es parla del dret a participar en activitats culturals i educatives. El dret a l'educació apareix reconegut a totes les persones en l'article 26 de la Declaració de Drets de les Nacions Unides, i l'expressió “totes les persones” inclou també als condemnats, encara que és positiu que, com passa en els Principis bàsics per al tractament dels reclusos adoptats i proclamats per l'Assemblea General de les Nacions Unides en la Resolució 45/111, de 14 de desembre de 1990, es diga expressament que també gaudeixen d'aquest dret “tots els reclusos”.

de la seua família i el seu propi”, i de la importància de permetre’ls “realitzar activitats laborals remunerades i útils”, de “reincorporació de l’exreclús a la societat en les millors condicions possibles” i de la importància de crear condicions favorables a tal fi.

D’altra banda, allò indicat en les Regles mínimes de les Nacions Unides consta en les aprovades al si del Consell d’Europa l’any 1973, en les regles 60, 67.1 i 63 de la Resolució (73)5, de 19 de gener, però posteriorment, en la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d’Europa (87)3, de 12 de febrer, tot i que continua fent-se referència en la regla 66 a “tots els mitjans curatius, educatius, morals, espirituals i uns altres recursos que siguem apropiats en cas que posats a disposició i utilitzats d’acord amb les necessitats individuals de tractament dels reclusos”, desapareix, la possibilitat que els serveis mèdics de l’establiment puguen aplicar qualsevol mitjà mèdic, quirúrgic i psíquic que jutgen necessari per a tractar les deficiències o malalties físiques o mentals que constitueixen un obstacle per a la readaptació del reclus, a més que es diu que els presos no poden ser sotmesos a cap tipus d’experiment que el pugua produir un dany físic o moral. Així consta en la regla 27. D’altra banda, en la Recomanació (2006)2, d’11 de gener, no es parla de tractament però sí es fa menció a una sèrie d’activitats personals que es programen en relació a cada condemnat per a contribuir a la seua reinserció social. En concret s’indica que aquestes consisteixen en el treball, els exercicis físics, les activitats recreatives i l’educació. Poden consultar-se les regles 26, 27 i 28. En comentar la Recomanació indicada dalt Téllez Aguilera opina que amb açò l’humanista Consell d’Europa demostra estar ara totalment despreocupat dels temes de tractament,<sup>1929</sup> encara que més aviat sembla haver passat allò apuntat per Mapelli Caffarena, segons el qual aquell “es proposa que les teràpies resocialitzadores i la psicologia siguen desplaçades per l’oferta dels serveis socials i la sociologia”.<sup>1930</sup> Tot i això, el terme desplaçades no ha d’entendre’s en

---

<sup>1929</sup> Vid. TÉLLEZ AGUILERA, *Las nuevas reglas penitenciarias del Consejo de Europa, (una lectura desde la experiencia española)*, Edisofer, Madrid, 2006, pàgs. 7 i ss.

<sup>1930</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., “Una nueva versión de las normas penitenciarias europeas”, *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 2006, pàg. rl: 4.

el sentit d'abandonades. En la Recomanació de 2006 queda clar que el tractament “pot també incloure un treball social, així com la intervenció d'un metge o un psicòleg”, així s'indica en la regla 103.5.<sup>1931</sup> Rebutjar a totes les altres tècniques i mètodes diferents al treball, els exercicis físics, les activitats recreatives i l'educació seria una decisió equivocada. Hi ha mètodes i tècniques de les abans anomenades de tipus pròpiament terapèutic que s'han comprovat molt efectives, que contribueixen a desenvolupar la personalitat, a ampliar les possibilitats de participació social, a enriquir i millorar la seua qualitat de vida i el seu horitzó vital de futur i, també, a prevenir la recaiguda en el delictes. Mètodes i tècniques d'aquesta classe s'estan aplicant amb èxit no sols als centres penitenciaris dependents del Ministeri de l'Interior del Govern d'Espanya i de les administrades pel Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, sinó també a les presons d'altres Estats, europeus i americans.

També voldria realitzar algun comentari en relació als contactes amb l'exterior, que com s'ha dit estan considerats en l'article 110 del Reglament penitenciari espanyol de 1996 com a elements del tractament. No obstant afirmar-se açò, dins del títol V, dedicat al tractament, sols es regulen les eixides programades. Altres tipus de contactes amb l'exterior, a banda de les comunicacions i visites, que estan regulats dins del títol II, sobre l'organització general dels establiments penitenciaris, són els permisos penitenciaris, també regulats a banda del tractament, en concret en el títol VI. Vol dir açò que els permisos no formen part del tractament?. El mateix Tribunal Constitucional ha afirmat, entre altres en la Sentència 112/1996, de 24 de juny, que “la possibilitat de concedir permisos d'eixida es connecta amb una de les finalitats essencials de la pena privativa de llibertat, la reeducació i reinserció social (article 25 de la Constitució) o, com ha assenyalat la Sentència del Tribunal Constitucional 19/1988, la ‘correcció i readaptació del penat’ i s'integra en el sistema progressiu formant part del tractament”, tot afegint, igualment, que “tots els permisos cooperen potencialment a la preparació de la vida en llibertat de l'intern, poden enfortir els vincles familiars, redueixen les tensions

---

<sup>1931</sup> En la regla 103 de la Recomanació (2006)2, d'11 de gener, del Comitè de Ministres del Consell d'Europa es parla de règim però el significat que se li dona a aquest coincidiria amb el corresponent al tractament.

pròpies de l'internament i les conseqüències de la vida continuada en presó que sempre implica el subsegüent allunyament de la realitat diària. Constitueixen un estímul a la bona conducta, a la creació d'un sentit de responsabilitat de l'intern, i amb açò al desenvolupament de la seua personalitat. Li proporcionen informació sobre el mitjà social en el qual ha d'integrar-se i indiquen quina és l'evolució del penat".<sup>1932</sup> Efectivament, els permisos han de considerar-se part del tractament, però, no obstant això, i malgrat estar reconegut en l'article 4.2.d el Reglament penitenciari de 1996 el "dret dels penats al tractament penitenciari i a les mesures que se'ls programen amb la finalitat d'assegurar l'èxit d'aquest", aquells no tenen dret a beneficiar-se de permisos, segons la jurisprudència del Tribunal Constitucional. La raó que ho explica és, a més que de l'article 25.2 de la Constitució no es deriva un dret subjectiu, i molt menys fonamental a la reinserció social, que tot i que certament els permisos contribueixen a la reinserció social, i tal com ha afirmat l'Alt Tribunal en la Sentència referida dalt, "al mateix temps són una via fàcil d'eludir la custòdia", per açò que també haja estimat que "la seua concessió no és automàtica un cop constatatats els requisits objectius prevists en la llei. No basta llavors amb que aquests concórreguen, sinó que a més no han de donar-se altres circumstàncies que aconsellen la seua denegació a la vista de la pertorbació que puguen ocasionar amb els fins abans expressats".<sup>1933</sup> Matisat açò, també cal saber que en la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (2006)2, d'11 de gener, també s'indica, en la regla 103.6, que els permisos penitenciaris formen part del tractament de les persones condemnades.

A més, també voldria indicar que no obstant haver canviat el concepte de tractament penitenciari resocialitzador, continuen essent notes característiques d'aquest, i que per tant s'han de tenir en compte a l'hora de definir-lo, la individualització, la voluntarietat, la programació, la complexitat, el dinamisme i la continuïtat.

---

<sup>1932</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 112/1996, de 24 de juny, fonament jurídic 4.

<sup>1933</sup> Ibidem.

En relació a la individualització val a dir que en el Reglament penitenciari de 1996 s'indica que els detinguts i presos que ingressen a l'establiment penitenciari "ocuparan una cel·la en el departament d'ingressos, on hauran de ser examinats pel metge com més aviat millor. Igualment, seran entrevistats pel treballador social i per l'educador, a fi de detectar les àrees carencials i necessitats de l'intern, i, si el metge no disposa una altra cosa, passaran al departament que els corresponga. Aquests professionals emetran informe sobre la proposta de separació interior, conforme al qual es disposa en l'article 99, o de trasllat a un altre centre, així com sobre la planificació educativa, sociocultural i esportiva i d'activitats de desenvolupament personal. Respectant el principi de presumpció d'innocència, la junta de tractament, d'acord amb aquest informe, valorarà aspectes tals com a ocupació laboral, formació cultural i professional o mesures d'ajuda, a fi d'elaborar el model individualitzat d'intervenció". Així consta en l'article 20.1 del Reglament penitenciari de 1996. A continuació, en l'apartat segon de l'article 20 s'indica que "els penats, després de ser reconeguts pel metge si es tracta d'ingressos nous, romandran al departament d'ingressos el temps suficient perquè per part del psicòleg, del jurista, del treballador social i de l'educador es formule proposta d'inclusió en un dels grups de separació interior i s'ordene pel director el trasllat al departament que corresponga, previ informe mèdic. Per la junta de tractament, previ informe de l'equip tècnic, es contrastaran les dades del protocol i es formularà un programa individualitzat de tractament sobre aspectes tals com ocupació laboral, formació cultural i professional, aplicació de mesures d'ajuda, tractament i les que hagueren de tenir-se en compte per al moment de l'alliberament". També es diu, en els articles 132, 175.1, 128, 129, 177 i 81.3, en aquest ordre, que el treball penitenciari "constitueix un element fonamental del tractament quan així resulta de la formulació d'un programa individualitzat"; que "en dissenyar el model individualitzat d'intervenció o el programa de tractament, s'establirà un projecte educatiu d'acord amb les característiques personals de cada jove internat"; que "els interns tenen dret a disposar de llibres, periòdics i revistes de circulació lliure a l'exterior, amb les limitacions que, en casos concrets, aconsellen les exigències del tractament individualitzat"; que "amb la finalitat d'incrementar les possibilitats de desinstitucionalització de la població internada i facilitar la seua



tornada al mitjà social i familiar, així com la seua integració als recursos sanitaris externs, als establiments o unitats s'establirà, amb suport escrit, una programació general d'activitats rehabilitadores, així com programes individuals de rehabilitació per a cada pacient"; que "per a assolir els objectius establerts en cada programa individualitzat d'execució (...) serà necessari posar en pràctica un sistema flexible de separació, per això que en cada departament s'hagen d'establir modalitats diverses de vida, caracteritzades per marges progressius de confiança i llibertat; o que "l'execució del programa individualitzat de tractament determinarà el destí concret de l'intern als centres o seccions obertes o centres d'inserció social, prenent en consideració, especialment, les possibilitats de vinculació familiar de l'intern i la repercussió possible en ell".

Cal tenir en compte, així mateix, que tal com s'indica en el preàmbul, entre els objectius del Reglament de 1996 hi ha el d'aprofundir el principi d'individualització científica a l'execució del tractament penitenciari, per al qual, a més que s'implanta l'aplicació de models individualitzats d'intervenció per a presos preventius, s'indica, en l'article 100.2, que "amb la finalitat de fer el sistema més flexible, l'equip tècnic podrà proposar a la junta de tractament que, respecte de cada penat, s'adopte un model d'execució en el qual puguen combinar-se aspectes característics de cadascun dels graus esmentats, sempre que aquesta mesura es fonamente en un programa específic de tractament que d'una altra forma no puga ser executat. Aquesta mesura excepcional necessitarà de la ulterior aprovació del jutge de vigilància corresponent, sense perjudici de la seua immediata executivitat". Es dona un pas endavant a favor d'una flexibilitat i, per tant, individualització majors.

En qualsevol cas, tan cert com açò és que l'entrada en vigor de la Llei orgànica 7/2003, de 30 de juny, de mesures de reforma per al compliment íntegre i efectiu de les penes, va suposar un canvi important en detriment de la flexibilitat del sistema d'individualització científica, ja que s'introdueixen el període de seguretat i altres requisits per a poder ser classificat el tercer grau i obtenir la llibertat

condicional,<sup>1934</sup> i tot i que la Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny, va intentar trencar amb tanta rigidesa, el sistema penitenciari d'individualització científica no ha tornat a ser el que era.<sup>1935</sup>

Val a dir, igualment, encara en relació a la individualització, que en la normativa internacional i europea també continua subratllant-se la seua importància. A Europa, tot i haver-se revisar les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, en les regles 66, 67. 1 i 68 de la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (87)3, de 12 de febrer, es reproduïxen les afirmacions contingudes en la Resolució (73)5, de 19 de gener, i en la Recomanació (2006) 2, d'11 de gener, s'indica, en les regles 25.3 i 4, 27.5, 28.1 i 28.3, que un “programa equilibrat d'activitats” “ha de tenir així mateix en compte les necessitats socials dels interns” i “prestarà una atenció especial a les necessitats dels interns que hagen sofert violència física, mental o sexual”. Es diu, igualment, que “les autoritats penitenciàries adoptaran les disposicions especials necessàries per a garantir, per als interns que ho necessiten, activitats personalitzades” de tipus físic i recreatiu, i també, que els programes educatius han de respondre “a les necessitats individuals, tenint en compte les seues aspiracions” i que “es prestarà una atenció especial a l'educació dels joves i d'aquells que presenten necessitats especials”. També és important la regla 34.1 i 2, en què s'indica que “les autoritats no han de respectar només les disposicions de les presents Regles referides específicament als interns, sinó també respectar les necessitats de les dones ingressades, entre altres de tipus físic, professional, social i psicològic, al moment de prendre decisions que afecten a aspectes de l'internament”, i que “es desplegaran esforços especials per a permetre a les internes que presenten les necessitats mencionades en la regla 25.4 l'accés a serveis especials”. El reconeixement de la importància d'atendre a les necessitats particulars de la persona concreta també es desprèn de la

---

<sup>1934</sup> La Llei orgànica 7/2003, de 30 de juny, de mesures de reforma per al compliment íntegre i efectiu de les penes, va modificar els articles 36.2, 78, 90, 91 i 93 del Codi penal i va introduir els apartats 5 i 6 a l'article 72 de la Llei orgànica general penitenciària.

<sup>1935</sup> La Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny, tornà a modificar l'article 36.2 del Codi penal de manera que ara és, en alguns casos, facultatiu per al jutge acordar el període de seguretat previ a la classificació en tercer grau. També en els articles 90 a 93 hi ha canvis, però sols de redacció.

regla 47.2, quan es diu que “els serveis mèdics penitenciaris han d’assegurar el tractament psiquiàtric de tots els interns que requerisquen una teràpia d’aquesta classe, i prestar una atenció especial a la prevenció dels suïcidis”.

D’altra banda, en relació a la voluntarietat i participació activa dels subjectes en el seu tractament es dirà que també continuen exigint-se, tant en la normativa penitenciària internacional com en la europea i en la espanyola. Així, tot i que les Regles mínimes europees han estat revisades en ocasions diverses, en la segona versió d’aquestes, aprovada per Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d’Europa (87)3 de 12 de febrer, s’indica, en la regla 69.1 i 2, que “dins dels règims, als presoners se’ls donarà l’oportunitat de participar en activitats de la institució que puguen desenvolupar el seu sentit de la responsabilitat, l’autosuficiència i estimular l’interés en el seu propi tractament” i que “s’han de fer esforços per a desenvolupar mètodes per a fomentar la cooperació i la participació dels reclusos en el seu tractament. A aquest efecte els reclusos hauran de ser encoratjats a assumir, dins dels límits especificats en la Regla 34, les responsabilitats en certs sectors d’activitat de la institució”. També en la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d’Europa (2006)2, d’11 de gener, es parla en tot moment d’oferir activitats de tractament i s’indica, en la regla 103.3, que “s’ha d’animar els detinguts condemnats a participar en l’elaboració del seu propi projecte d’execució de pena”.

En el Reglament penitenciar de 1996 es diu, en l’article 4.d i f, que els penats tenen dret al tractament penitenciar i a les mesures que se’ls programen per a assegurar l’èxit d’aquell i, també, a un treball remunerat, dins de les disponibilitats de l’administració penitenciària. En el Reglament de 1996 també s’indica, en l’article 112, que “s’estimularà la participació de l’intern en la planificació i execució del seu tractament”, que “a aquest efecte, el professional de l’equip tècnic encarregat del seu seguiment li informará dels objectius a aconseguir durant l’internament i dels mitjans i terminis més adequats per a aconseguir-los”, que “l’intern podrà rebutjar lliurement o no col·laborar en la realització de qualsevol tècnica d’estudi de la seua personalitat, sense que açò tinga conseqüències disciplinàries,

regimentals ni de regressió de grau”, i que “als casos als quals es refereix l'apartat anterior, la classificació inicial i les posteriors revisions de la mateixa es realitzaran mitjançant l'observació directa del comportament i els informes pertinents del personal penitenciari dels equips tècnics que tinga relació amb l'intern, així com utilitzant les dades documentals existents”.

Cal tenir en compte, igualment, que continua afirmant-se, en l'article 106 del Reglament, que “l'evolució en el tractament penitenciari determinarà una classificació nova de l'intern, amb la corresponent proposta de trasllat al centre penitenciari adequat o, dins del mateix centre, a un altre departament amb diferent modalitat de vida”, que “la progressió en grau de classificació dependrà de la modificació positiva d'aquells factors directament relacionats amb l'activitat delictiva, es manifestarà en la conducta global de l'intern i comportarà un increment de la confiança dipositada en ell, que permetrà l'atribució de responsabilitats més importants que impliquen un marge major de llibertat” i que “la regressió de grau procedirà quan s'aprecie en l'intern, en relació al tractament, una evolució negativa en el pronòstic d'integració social i en la personalitat o conducta de l'intern”, però que a continuació s'indica que “quan l'intern no participe en un programa individualitzat de tractament, la valoració de la seua evolució es realitzarà en la forma descrita en l'article 112.4, llevat quan la junta de tractament haja pogut efectuar una valoració de la integració social de l'intern per altres mitjans legítims”.

També és important el fet que per a concedir la llibertat condicional avançada i per a la sol·licitud d'indult ara únicament s'exigeix “bona conducta i haver desenvolupat contínuament activitats laborals, culturals o ocupacionals, segons allò establert en el Codi penal”. Poden consultar-se els articles 205 i 206 del Reglament penitenciari de 1996.

En qualsevol cas, en relació a açò últim, cal tenir en compte, d'una banda, que, com se sap, tot i que en la Llei orgànica general penitenciària de 1979 es diferencia entre activitats de règim i de tractament, tot incloent-se entre les primeres tant l'activitat laboral com la instrucció i educació, i malgrat que així constava també en el

Reglament penitenciari de 1981, en l'aprovat l'any 1996, que continua en vigor, les activitats de formació cultural, les de formació professional, sociocultural i esportiva, i l'activitat laboral estan considerades activitats de tractament. Açò significa, llavors, que continua exigint-se haver participat en almenys algunes activitats de tractament. Val a dir, igualment, que tot i que el rebuig a participar en les activitats del tractament penitenciari resocialitzador no implica la imposició d'una sanció, ni tampoc la regressió de grau, ni impedeix, en teoria, la progressió en grau, no és menys cert que a les persones a les quals es concedeix la llibertat condicional se les pot obligar a participar en programes formatius, laborals, culturals, d'educació vial, sexual, de defensa del medi ambient, de protecció dels animals i altres similars, i que en aquest cas el seu incompliment sí té conseqüències negatives. Poden consultar-se els articles 90.2, 83 i 96.3 del Codi penal de 1995 i l'article 195.i del Reglament penitenciari de 1996.

Quant a la programació, val a dir que també continua essent una nota definitiva del tractament. La necessitat de programació es dedueix de l'article 112 del Reglament Penitenciari de 1996 en què s'indica que "s'estimularà la participació de l'intern en la planificació i execució del seu tractament". Juntament a açò també es diu que "el professional de l'equip tècnic encarregat del seu seguiment l'informarà (a l'intern) dels objectius a assolir durant l'internament i dels mitjans i terminis més adequats per a aconseguir-ho", i açò exigeix una programació prèvia. I igualment significatiu és que s'afirme en l'article 62.1 que "les institucions i associacions públiques i privades dedicades a l'assistència dels reclusos hauran de presentar, per a la seua aprovació pel Centre Directiu, la sol·licitud corresponent juntament al programa concret d'intervenció penitenciària que desitgen desenvolupar, en el qual hauran de constar expressament els objectius a assolir, la durada temporal, el col·lectiu de reclusos objecte de la intervenció, la relació nominativa del voluntariat que vaja a participar en l'execució del programa, així com els mitjans materials i, si escau, personals a utilitzar i els indicadors i paràmetres d'avaluació de l'impacte i dels resultats del programa.

També en la normativa penitenciària europea, no obstant les revisions de les quals han estat objecte les Regles mínimes per al tractament

dels reclusos europees, es contenen regles de les quals es dedueix la importància de la programació, encara que no es tracta d'un principi proclamat de manera expressa. Val com a exemple la regla 68 de la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (87)3, de 12 de febrer, en la qual es disposa que “tan aviat com siga possible després de l'ingrés i després d'un estudi de la personalitat de cada reclus condemnat a una pena d'una longitud adequada, serà elaborat un programa de tractament en una institució idònia a la llum dels coneixements obtinguts sobre les seues necessitats individuals, capacitats i disposicions, especialment la proximitat als familiars”, així com també la regla 103.2 de la Recomanació (2006)2, d'11 de gener, en el qual s'indica que “tan aviat com siga possible després de l'ingrés ha de redactar-se un informe complet sobre el detingut condemnat, descrivint la seua situació personal, els projectes d'execució de pena que li siguen proposats i les estratègies de preparació per a la seua eixida”.

Tampoc s'indica de manera expressa que el tractament ha de ser complex, però aquesta continua essent una nota definitiva d'aquell, de la qual, com de la resta de les referides, depèn la seua eficàcia. La complexitat del tractament es dedueix de molts dels articles i regles que s'han reproduït fins ara però convé subratllar que en l'article 110 del Reglament penitenciari espanyol de 1996, en enumerar-se els elements del tractament, com se sap, es fa referència als “programes formatius”, als “programes i tècniques de caràcter psicosocial” i “contactes de l'intern amb l'exterior”.

La complexitat també es dedueix, per exemple, de la regla 66 de la Recomanació de 1987 del Consell de Ministres del Consell d'Europa en la qual es fa constar que per a aconseguir la meta resocialitzadora projectada “tots els mitjans curatius, educatius, morals, espirituals i altres recursos que siguen apropiats han de ser posat a disposició i utilitzats d'acord amb les necessitats individuals de tractament dels reclusos”, així com també, per exemple, de les regles 25.1 i 103.4, 5 i 6 de la Recomanació de 2006, en les quals es diu que cal “oferir un programa d'activitats equilibrat” i que el tractament ha d'incloure l'oferta, com a mínim, d'un treball, formació i preparació per a la seua excarceració a través, entre altres mecanismes, dels permisos d'eixida,

a més de poder incloure un treball social i la intervenció d'un metge o psicòleg.

Per últim, en relació a la continuïtat i dinamisme es dirà que tot i que una afirmació tan explícita com la continguda en la Llei orgànica general penitenciària de 1979 i en el Reglament penitenciari de 1981, de 8 de maig, no apareix recollida en el Reglament penitenciari de 1996, hi ha uns quants articles dels quals es dedueix que aquelles continuen essent notes característiques del tractament. Efectivament, la importància de la continuïtat es dedueix d'afirmacions com les següents, contingudes en els articles 74.2, 131.3 i 185.2 del Reglament penitenciari de 1996: “el règim obert s'aplicarà als penats classificats en tercer grau que puguin continuar el seu tractament en règim de semilibertat”; les activitats culturals, esportives i de suport que es programen “tindran continuïtat durant tot l'any”; “l'Administració penitenciària sol·licitarà la col·laboració necessària d'altres Administracions públiques amb competència a la matèria perquè el tractament psiquiàtric dels interns continue, si és necessari, després de la seua posada en llibertat i perquè es garantisca una assistència social postpenitenciària de caràcter psiquiàtric, així com perquè els malalts la situació personal i processal dels quals ho permeta puguin ser integrats en els programes de rehabilitació i en les estructures intermèdies existents al model comunitari d'atenció a la salut mental”. I en relació al dinamisme, ara ja no s'indica que el tractament ha d'adaptar-se a la manera en què vaja evolucionant la personalitat del subjecte, però sí queda clar al llarg de l'articulat del Reglament avui en vigor que ha de fer-ho a les necessitats particulars d'aquest i sempre pensant en la seua reeducació reincorporació progressiva a la comunitat lliure. Pot dir-se, igualment, que en l'article 105.1 s'estableix un termini màxim de sis mesos per a reconsiderar tots els aspectes establerts en el model individualitzat del tractament.

També en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos europees, no obstant les revisions diverses produïdes, continua sense fer-se referència expressa a la importància de la continuïtat i del dinamisme del tractament, però poden citar-se la regles de la Recomanació (87)3, de 12 de febrer, en què s'indica, en les regles 68 i 70, que “tan aviat com siga possible després del seu ingrés i després

d'un estudi de la personalitat de cada reclus condemnat a una pena d'una longitud adequada, un programa de tractament en una institució idònia, serà elaborat a la llum dels coneixements obtinguts sobre les seues necessitats individuals, capacitats i disposicions, i especialment la proximitat als familiars”, i que “la preparació dels presoners per a l'alliberament ha de començar tan aviat possible després de la recepció en una institució penal”. De la Recomanació (2006)<sup>3</sup>, d'11 de gener, poden citar-se, a més de la regla 103.1, en què es diu que “el règim dels interns penats ha de començar tan aviat com la persona ingresse en presó amb l'estatus de penat, a no ser que l'haja iniciat ja anteriorment”, la regla 104.2, en què s'indica que “es preveuran procediments per a establir i revisar regularment els programes personalitzats dels interns després d'examinar els expedients pertinents i consultar en profunditat el personal implicat i, en la mesura del possible, amb la participació dels implicats”.

A la vista de tot quant s'ha dit fins ara, es prescindeix de les referències a la necessitat d'un estudi científic de la personalitat, d'un diagnòstic i un pronòstic en base als quals dissenyar i aplicar el tractament, però no a que aquest s'adapte a les necessitats individuals de cada persona, açò és, a la individualització; ja no hi ha separació entre activitats de règim i de tractament, perquè totes contribueixen a millorar la convivència a l'interior de la presó i a la resocialització de les persones que hi participen; s'inclouen com a part del tractament, sempre, no sols les activitats pròpiament terapèutiques sinó també el treball penitenciari resocialitzador, la instrucció, formació, cultura, les activitats socioculturals i esport i els contactes amb l'exterior; ja no hi ha una separació total entre personal tècnic i personal de vigilància, perquè aquests últims també col·labora en les activitats d'observació, classificació i tractament penitenciari, a més que també poden col·laborar en la consecució de programes de tractament més eficaços ciutadans particulars i d'institucions o associacions públiques o privades; s'amplia el camp d'aplicació del tractament, perquè s'estén als presos preventius; i continua requerint-se que el tractament siga voluntari i es fomenti la participació activa dels penats, que siga complex, programat, continu i dinàmic.



En base a açò intentaré donar un concepte de tractament penitenciari resocialitzador el més ajustat possible a les disposicions contingudes en el Reglament penitenciari de 1996. En bona mesura aquesta definició hauria de servir també per al tractament tal com està regulat no ja en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides, que no han estat revisades des de la seua aprovació, ni tampoc en la Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, ni en la Recomanació d'aquest (87)3, de 12 de febrer, però sí de la Recomanació (2006)2, d'11 de gener, i això que, paradògicament, en aquesta Recomanació de 2006, el terme tractament sols és emprat per a referir-se al tractament mèdic en cas de malaltia física o psíquica. Advertit açò, pot definir-se el tractament com el conjunt d'activitats, tant les estrictament terapèutiques com també el treball penitenciari, les activitats formatives, educatives, laborals, socioculturals, recreatives i esportives, que s'ofereixen a les persones privades de llibertat, a aquelles que es troben compliment condemna i algunes també a aquelles que es trobem en situació de preventives, que s'executen amb el seu consentiment i participació activa pels equips tècnics amb la col·laboració de la resta de professionals de l'àmbit penitenciari, així com dels ciutadans, institucions i associacions públiques i privades que vulguen –i siguen autoritzades per a fer-ho–, respectant els principis d'individualització, programació, complexitat, continuïtat i dinamisme, i amb el propòsit de desenvolupar les aptituds, enriquir els coneixements i millorar les capacitats tècniques o professionals i compensar les mancances de totes elles, així com de millorar les seues capacitats psicosocials i d'abordar les problemàtiques específiques de les condemnades que puguen haver influït en el seu comportament delictiu anterior, amb la vista posada sempre en la seua resocialització, a banda d'incloure, igualment, els contactes amb l'exterior i de prendre en consideració la importància de comptar amb els recursos de la comunitat com a instruments fonamentals de la tasca de resocialització.

## CAPÍTOL II: LÍMITS AL TRACTAMENT

Fa un segle els defensors més fervorosos de l'ideal resocialitzador no trobaven cap problema, sinó tot el contrari, ni en pretendre inculcar a les persones que han delinquit una moral determinada, directrius, valors i normes socials o jurídiques, ni tampoc en recórrer a qualsevol tècnica o mètode de tractament per a d'aconseguir-ho o en realitzar experiments mèdics i científics amb aquelles, perquè s'actuava d'aquesta manera, deien, per a obtenir un bé, per a la persona tractada i per a la resta de la societat. Avui en dia, tanmateix, en general es té molt clar que no pot pretendre's adoctrinar les persones i que la finalitat no justifica els mitjans, açò és, que no tot val en matèria de tractament –com en qualsevol altra matèria.<sup>1936</sup>

Efectivament, fa un segle Dorado Montero, per posar un exemple, afirmava sense cap tipus de rubor que allò que pretén aconseguir-se a través del tractament resocialitzador és “posar a to amb els nostres desitjos i els actes dels altres que viuen prop de nosaltres i formen part del nostre grup; fer que vulguen i obren com nosaltres apetim; guanyar la seua confiança, la qual ens dóna una tranquil·litat que d'altra manera ens mancava, i la seua manca és una molèstia molt forta per a la nostra prosperitat i la dels nostres”. I tot partint d'açò deia: “on buscar la base d'aquella confiança, millor que a l'esperit de l'home, al seu interior, a la seua voluntat?. Amos d'aquesta, la resta ve per afegidura; l'home sencer és nostre i queda convertit en el nostre instrument, en el nostre auxiliar, en el nostre amic i col·laborador”.<sup>1937</sup>

---

<sup>1936</sup> En relació als límits del tractament, vid., per tots: GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 204 i ss., 293 i 294; ALARCÓN BRAVO, J., “El tratamiento penitenciario”, cit., pàgs. 29 i 30; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., “Reflexiones acerca de la relación entre régimen penitenciario y resocialización”, cit., pàg. 61; GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 193 i 194; CROW, I., *The treatment and rehabilitation of Offenders*, Sage Publications, London, 2001, pàgs. 7, 8 i 16 a 19; COLMENERO GARCÍA, M.D., “El tratamiento penitenciario: límites y presupuestos”, cit., pàgs. 19 a 21; ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàgs. 32 i ss.; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 221.

<sup>1937</sup> DORADO MONTERO, P., *El Derecho protector de los criminales*, ob. cit., vol. I, pàg. 176.

Dorado Montero afirmava, igualment, que eren vàlids tot tipus de remeis correccionals, terapèutics, quirúrgics, higiènics i farmacològics, sense cap limitació ni impediment.<sup>1938</sup> Aquestes idees, tanmateix, eren i són inacceptable. Hi ha uns límits fonamentals i obligats que no poden sobrepassar-se: el respecte per la dignitat, el desenvolupament lliure de la personalitat i els drets i llibertats fonamentals de les persones, entre els quals cal destacar la llibertat de pensament, de consciència i de religió i el dret a la integritat personal, en la seua dimensió física i moral.

Aquest capítol, destinat a tractar dels límits del tractament penitenciari resocialitzador, l'he dividit en tres apartats. El primer està dedicat a fixar les normes internacionals, europees i espanyoles que reconeixen i garanteixen la dignitat i els drets fonamentals de les persones condemnades a privació de llibertat; i en el segon i en el tercer es fixen les normes, també internacionals, europees i espanyoles, en què es reconeixen i garanteixen la llibertat de pensament, de consciència i de religió i el dret a la integritat personal. En qualsevol cas, la idea que no tot val en matèria de tractament es reprendrà més endavant, quan s'analitzen les intervencions psicològiques i mèdiques.

### **1. Les persones privades de llibertat gaudeixen de la mateixa dignitat que la resta i també són titulars dels drets i llibertats fonamentals**

El reconeixement que totes les persones gaudeixen de la mateixa dignitat i que, en conseqüència, són titulars dels drets i llibertats fonamentals, està formulat en els articles 1, 2 i 6 de la Declaració Universal de Drets Humans, adoptada per l'Assemblea General de les Nacions Unides en Resolució 217A (III), de 10 de desembre de 1948, tot indicant-se en l'article 1 que “tots els sers humans naixen lliures i iguals en dignitat i drets i dotats com estan de raó i consciència”; en l'article 2 es diu que “tota persona té els drets i llibertats proclamats en aquesta Declaració”; i en l'article 6 que “tot ser humà té dret, en tots els llocs, al reconeixement de la seua personalitat jurídica”. Més escrit és el Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i

---

<sup>1938</sup> DORADO MONTERO, P., *El Derecho protector de los criminales*, ob. cit., vol. I, pàgs. 178, 224, 340.

les Llibertats Fonamentals, fet a Roma el 4 de novembre de 1950, però també s'indica, en l'article 1, que "les altes parts contractants reconeixen a tota persona dependent de la seua jurisdicció els drets i llibertats definits en el títol I del present Conveni".

No s'indica expressament, ni en la Declaració Universal de Drets Humans de les Nacions Unides de 1948 ni tampoc en el Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals de 1950, que també les persones condemnades a privació de llibertat, com a persones que són, gaudeixen de la mateixa dignitat que la resta i, en conseqüència, també són titulars dels drets i llibertats fonamentals. Tampoc consta en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides aprovades per Resolucions 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, però és obvi que així és. A més, així es fa constar en el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, adoptat per l'Assemblea General de les Nacions Unides en la Resolució 2200 A (XXI), de 16 de desembre de 1966, en els Principis de les Nacions Unides per a la protecció de totes les persones sotmeses a qualsevol forma de detenció o presó adoptat en la Resolució 43/173, de 9 de desembre de 1988, en els Principis bàsics per al tractament dels reclusos adoptats i proclamats per en la Resolució 45/111, de 14 de desembre de 1990, així com també, a nivell europeu, en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades per Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, en la Recomanació (87)3, de 12 de febrer, i en la Recomanació (2006)2, d'11 de gener, i també en la Constitució espanyola de 1978 i en la normativa penitenciària espanyola, fins i tot en l'aprovada amb anterioritat a la Constitució.

Així, en el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics de 1966, a més d'indicar-se en l'article 2 que "cadascun dels estats part en el present pacte es comprometen a respectar i garantir a tots els individus que es troben al seu territori i estiguen subjectes a la seua jurisdicció els drets reconeguts en el present pacte, sense cap distinció de raça, color, sexe, idioma, religió, opinió política o d'altra índole, origen nacional o social, posició econòmica, naixement o qualsevol altra condició social", a més de dir-se en l'article 3 que "els estats parts en

el present pacte es comprometen a garantir a homes i dones la igualtat en el gaudi de tots els drets civils i polítics enunciats en el present pacte”, i d’indicar-se en l’article 16 que “tot ser humà té dret, en tots els llocs, al reconeixement de la seua personalitat jurídica”, es disposa, en l’article 10.1, que “tota persona privada de llibertat serà tractada humanament i amb el respecte degut a la dignitat”, i respecte per la dignitat significa respecte pels drets reconeguts en aquest pacte, així consta, a més, en el preàmbul, on s’indica que aquests drets “es deriven de la dignitat inherent a la persona humana”. No té molta importància, per tant, que encara que molts d’aquells drets i llibertats es recullen en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides, en aquests no s’indique de manera expressa que la privació de llibertat ha d’efectuar-se des del respecte per la dignitat humana, a més que en els Principis de les Nacions Unides per a la protecció de totes les persones sotmeses a qualsevol forma de detenció o presó adoptat en la Resolució 43/173, de 9 de desembre de 1988, sí s’indica, en el principi 1, que “tota persona sotmesa a qualsevol forma de detenció o presó serà tractada humanament i amb el respecte degut a la dignitat inherent a l’ésser humà”. També en els Principis bàsics per al tractament dels reclusos adoptats i proclamats en la Resolució 45/111, de 14 de desembre de 1990, es diu, en el principi 1, que “tots els reclusos seran tractats amb el respecte que mereix la seua dignitat i valor inherents de ser humans”, tot afegint-se, en el principi 5, que “amb excepció de les limitacions que siguen evidentment necessàries pel fet de l’empresonament, tots els reclusos seguiran gaudint dels drets humans i les llibertats fonamentals consagrats en la Declaració Universal de Drets Humans i, quan l’estat del qual es tracte siga part, en el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics i el seu Protocol Facultatiu, així com la resta de drets estipulats en altres instruments de les Nacions Unides”.

A nivell europeu, en Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades pel Comitè de Ministres del Consell d’Europa per Resolució (73)5, de 19 de gener, s’indicava de manera expressa, en la regla 5.3, que “la privació de llibertat ha d’efectuar-se en condicions materials i morals que garantisquen el respecte de la dignitat humana”, en el qual s’insisteix en la regla 1 de la Recomanació (87)3, de 12 de febrer, i en la regla 1 de la Recomanació (2006)2, d’11 de gener, tot

indicant-se, també, en la regla 2 d'aquesta darrera Recomanació que “les persones privades de llibertat conserven tots els drets, llevat d'aquells que els hagen estat retirats d'acord amb la llei per la seua condició de condemnats a una pena de presó o sotmesos a presó provisional”.

Aquesta darrera afirmació també la trobem continguda en la normativa penitenciària espanyola aprovada en la dècada de 1950, en plena dictadura franquista. A més que en l'article 1 del *Fuero de los Españoles*, promulgat el 17 de juliol de 1945, es proclamava que eren principis rectors de l'Estat espanyol la dignitat, la integritat i la llibertat de les persones, en l'article 1 del Reglament dels serveis de presons de 1956 s'indicava que “la missió penitenciària s'exercirà respectat la personalitat humana dels reclusos, així com els drets i interessos jurídics no afectats per la condemna”. No obstant això, el franquisme va donar mostres més que suficients de tot el contrari, una manca de respecte per la dignitat i els drets i llibertats fonamentals de les persones en general i de les privades de llibertat en particular. En el Reglament dels serveis de presons de 1956 hi ha exemples que demostren que així era.<sup>1939</sup> No molt més podia esperar-se d'un estat dictatorial, però sí d'un estat com el proclamat en la Constitució espanyola de 1978. D'aquesta ara es citaran l'article 1.1, en el qual s'indica que “Espanya es constitueix en un estat social i democràtic de dret, que propugna com a valors superiors del seu ordenament jurídic la llibertat, la justícia, la igualtat i el pluralisme polític”; l'article 10.1 i 2, en què es proclama que “la dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents, el desenvolupament lliure de la seua personalitat, el respecte a la llei i als drets dels altres són fonament de l'ordre polític i la pau social” i que “les normes relatives als drets fonamentals i a les llibertats que la Constitució reconeix s'interpretaran de conformitat amb la Declaració Universal de Drets Humans i els Tractats i acords internacionals sobre les mateixes matèries ratificats per Espanya”; l'article 14, en què es reconeix el dret

---

<sup>1939</sup> Com el fet que continua parlant-se de reforma moral dels delinqüents, la importància que continuava tenint la instrucció religiosa o que aquells que per no professar una religió determinada no assistien als oficis religiosos tenien obligació d'escoltar, durant el temps que durava la missa, una lectura moral. Vid., per exemple, els articles , 48 a 51 i 77 del Reglament dels serveis de presons de 1956.

a la igualtat i la prohibició de discriminació i l'article 25.2, en el qual s'indica que "el condemnat a pena de presó que estiguera complint-la gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels quals es vegem expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària". En sintonia amb allò proclamat en la Constitució, en la Llei orgànica general penitenciària, després d'indicar-se en l'article 2 que "l'activitat penitenciària es desenvoluparà amb les garanties i dins dels límits establerts per la llei, els reglaments i les sentències judicials", es diu, en l'article 3, que "les activitats penitenciàries s'exerciran respectant, en tot cas, la personalitat humana dels reclusos i els seus drets i interessos jurídics no afectats per la condemna, sense establir-se diferència alguna per raó de raça, opinions polítiques, creences religioses, condició social o qualsevol altra circumstància de naturalesa anàloga", i en l'article 60.1, que els mitjans i mètodes de tractament han de respectar "sempre els drets constitucionals no afectats per la condemna". El mateix s'indica en els articles 2.1, 3.1 i 238.2 del Reglament penitenciari de 1981, tot afegint-se, a més, en l'article 2.2, que "els actes que infringisquen aquests límits seran declarats nuls i els seus autors incorreran en responsabilitat d'acord amb la legislació vigent" i, en l'article 3.2, que "els condemnats a penes de presó gaudiran dels drets fonamentals reconeguts en la Constitució espanyola, a excepció dels que es vegem expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària". També en el Reglament penitenciari de 1996 s'indica, en l'article 3, que "l'activitat penitenciària es desenvoluparà amb les garanties i dins dels límits establerts per la Constitució i la llei", que "els drets dels interns només podran ser restringits quan ho disposen les lleis" i que "principi inspirador del compliment de les penes i mesures de seguretat privatives de llibertat serà la consideració que l'intern és subjecte de dret", i, en l'article 4, després de dir-se en l'apartat 1 que "l'activitat penitenciària s'exercirà respectant la personalitat dels interns i els drets i interessos legítims d'aquells no afectats per la condemna, sense que pugui prevaldre cap discriminació per raó de raça, sexe, religió, opinió, nacionalitat o qualsevol altra condició o circumstància personal o social", s'indica, en l'apartat 2.b, que, en conseqüència, els interns tindran "dret a que es preserve la seua dignitat".

## 2. Les persones privades de llibertat tenen dret a la llibertat ideològica, de consciència i culte

El dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió es desprèn del respecte degut a la dignitat humana i el desenvolupament lliure de la personalitat i està proclamat en l'article 18 de la Declaració Universal de Drets Humans de 1948, en l'article 9 del Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals de 1948,<sup>1940</sup> en l'article 18.1 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics de 1966 i en l'article 16 de la Constitució espanyola.<sup>1941</sup> En aquest article de la Constitució espanyola, a diferència de la resta dels indicats, no s'indica expressament que “aquest dret inclou la llibertat de canviar de religió o de creences, així com la llibertat de manifestar la seua religió o creença, individualment i col·lectiva, tant en públic com en privat, per l'ensenyament, la pràctica, el culte i l'observança”, però a més que en l'article 10.2 de la Constitució s'indica que “les normes relatives als drets fonamentals i a les llibertats que la Constitució reconeix s'interpretaran de conformitat amb la Declaració Universal de Drets Humans i els Tractats i acords internacionals sobre les mateixes matèries ratificats per Espanya”, el Tribunal Constitucional ha deixat clar, per exemple en les Sentències 120/1990, de 27 de juny,<sup>1942</sup> i 137/1990, de 19 de juliol,<sup>1943</sup> que la

---

<sup>1940</sup> L'article 9 del Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals de 1948 no apareix enumerat entre els quals no poden ser derogats ni tan sols en cas de guerra o d'altre perill públic que amence la vida de la nació, als quals es fa referència en l'article 15. Tanmateix, entenc que no pot ser-ho perquè en aquest article 15 es diu que perquè açò passe cal que les mesures no estiguen en contradicció amb les altres obligacions que dimanen del Dret internacional, entre les quals, d'altra banda, també està la de respectar la dignitat humana.

<sup>1941</sup> Que en el *Fuero de los Españoles*, promulgat el 17 de juliol de 1945 no es reconeixia el dret a la llibertat ideològica ho demostra i, a més, encara que en l'article 6 venia proclamada la llibertat de creences religioses sols es reconeixia el dret d'exercici privat de culte, tot prohibint-se cerimònies i manifestacions externes diferents a les de la religió catòlica. Tot i que en l'article 1 del *Fuero de los Españoles* s'indicava que eren principis rectoris de l'Estat espanyol la dignitat, la integritat i la llibertat de les persones, veiem en l'anterior un exemple de tot el contrari.

<sup>1942</sup> Sentències del Tribunal Constitucional 120/1990, de 27 de juny, fonament jurídic 10.



llibertat ideològica té una vessant íntima, que seria el dret a tenir no sols la seua pròpia cosmovisió, sinó també tot tipus d'idees o opinions, és a dir, des d'una concepció general o opinions canviants sobre qualsevol matèria, així com també una vessant externa, que es tradueix en la possibilitat de compartir i transmetre aquelles idees, açò és, exterioritzar-les. Val a dir, igualment, que tot i que en l'article 16 de la Constitució no es fa referència expressa a la llibertat de consciència, sinó que s'indica que “es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte”, el Tribunal Constitucional ha manifestat en ocasions diverses, com per exemple en la Sentència 19/1985, de 13 de febrer,<sup>1944</sup> que aquella es troba implícitament reconeguda en l'article indicat, i també ha dit, en la Sentència 15/1982, de 23 d'abril, entre d'altres, que la llibertat de consciència “suposa no sols el dret a formar lliurement la pròpia consciència, sinó també a obrar conforme als imperatius d'aquesta”.<sup>1945</sup> També cal saber que tot i que de la lectura dels articles indicats ja queda més que clar que està prohibida tota forma d'adoctrinament, en l'article 18.2 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics de 1966 s'indica que “ningú serà objecte de mesures coercitives que puguen menyscar la seua llibertat de tenir o d'adoptar la religió o les creences de la seua elecció”.<sup>1946</sup>

Totes les persones, sense excepció, tenen reconegut el dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió, també les persones condemnades a privació de llibertat. Sorpren, per tant, que en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, tant en la regla 6.2 de les aprovades per les Nacions Unides aprovades per Resolucions 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, com també en la regla 5.2 de les aprovades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa per Resolució (73)5, de 19 de gener,

---

<sup>1943</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 137/1990, de 19 de juliol, fonament jurídic 8.

<sup>1944</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 19/1985, de 13 de febrer, fonament jurídic 2.

<sup>1945</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 15/1982, de 23 d'abril, fonament jurídic 6.

<sup>1946</sup> En l'article 4.2 del Pacte Internacional de Drets civils i polítics de 1966 s'indica que “la disposició precedent no autoritza cap suspensió”, entre altres, de l'article 18. Tampoc pot implicar suspensió dels articles 7, 6, 8 (paràgrafs 1 i 2), 11, 15 i 16.

s'exigisca de manera expressa respecte per les creences religioses i preceptes morals dels grup de pertinença del reclus però no, en canvi, ni en aquestes regles ni en unes altres, el respecte a la llibertat ideològica o de pensament. En la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (87)3, de 12 de febrer, i en els Principis bàsics per al tractament dels reclusos adoptats i proclamats en la Resolució de l'Assemblea General de les Nacions Unides 45/111, de 14 de desembre de 1990, es fa referència, en la regla 2 d'aquella i en el principi 3 d'aquesta, a la importància de respectar les creences religioses i els preceptes culturals del grup al qual pertanyen els reclusos. Cal tenir en compte, tanmateix, que la no referència expressa a la llibertat de pensament no vol dir que les persones condemnades a privació de llibertat no la tinguin. El respecte per la dignitat i valor inherents de ser humans i els drets i llibertats fonamentals obliga a descartar aquesta interpretació. No han d'haver-hi, en conseqüència, excepcions a la prohibició d'adoctrinament, siga del tipus que siga. No es pot pretendre inculcar a les persones que han delinquit la creença en una moral determinada, ni tampoc directrius, valors i normes socials o jurídiques.

Per aquesta raó tampoc ha d'importar que ni en la legislació penitenciària espanyola ni tampoc en la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (2006)2, d'11 de gener, es faça cap esment exprés ni a la llibertat de pensament ni tampoc a la de consciència ni a la de culte. En relació a la legislació espanyola convé recordar que en l'article 25.2 de la Constitució s'indica expressament que “el condemnat a pena de presó que estiguera complint-la gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels quals es vegin expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la Llei penitenciària”, que en l'article 3 de la Llei orgànica general penitenciària s'indica que “l'activitat penitenciària s'exercirà respectant, en tot cas, la personalitat humana dels reclusos i els drets i interessos jurídics d'aquests no afectats per la condemna, sense establir-se cap diferència per raó de raça, opinions polítiques, creences religioses, condició social o qualsevol altra circumstància de naturalesa anàloga”, i que en l'article 60.1 es diu que els mitjans i mètodes de tractament han de respectar “sempre els drets constitucionals no afectats per la condemna”. Cal recordar, igualment,

que el mateix es desprèn del contingut dels articles 2, 3 i 238.2 del Reglament penitenciari de 1981 i, també, del contingut dels articles 3 i 4 del Reglament penitenciari de 1996. I d'altra banda, com també se sap, en la regla 2 de la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (2006)<sup>2</sup>, d'11 de gener, s'indica que “les persones privades de llibertat conserven tots els drets, llevat d'aquells que els hagen estat retirats d'acord amb la llei per la seua condició de condemnats a una pena de presó o sotmesos a presó provisional”.

### **3. Les persones privades de llibertat tenen dret a la integritat personal**

Totes les persones, també les privades de llibertat, tenen dret a la integritat personal, tant en la seua dimensió física com moral. La protecció de la integritat personal fa referència al dret de la persona a la protecció o conservació de la seua estructura biològica i de la funcionalitat dels seus membres i òrgans, mentre la protecció de la integritat moral fa referència al resguard de la capacitat i autonomia de la persona per a adoptar i mantenir projectes de vida conformes als seus valors, per a decidir responsablement sobre el seu propi comportament. Totes dues, la integritat física i la integritat moral, han d'interpretar-se en concordança amb l'obligació de dispensar un tracte humà i digne a les persones privades de llibertat.

Val a dir, igualment, que en l'article 5 de la Declaració Universal de Drets Humans de 1948 es reconeix i protegeix el dret a la integritat personal mitjançant la proscripció de determinades conductes, quan s'indica que “ningú serà sotmés a tortures ni a penes o tractes cruels, inhumans o degradants”. Aquesta indicació també està continguda en l'article 7 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics de 1966, tot afegint-se, a més, que “ningú serà sotmés sense el seu consentiment lliure a experiments mèdics o científics”.<sup>1947</sup> Altre pas endavant es

---

<sup>1947</sup> El Comitè de Drets Humans ha interpretat aquest article 7 en el sentit que la prohibició en ell continguda ha d'entendre's referida als actes que causen dolor físic i sofriment moral i ha d'interpretar-se en concordança amb l'obligació de dispensar un tracte humà i digne a les persones privades de llibertat, continguda, com se sap, en l'article 10 del Pacte. Vid. Comitè de Drets Humans, observació general 20 a l'article 7 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, 44é període

donarà amb l'aprovació del conjunt de Principis de les Nacions Unides per a la protecció de les persones sotmeses a qualsevol forma de detenció o presó, per Resolució 43/173, de 9 de desembre de 1988, ja que, com consta en el principi 22, es prohibeixen els experiments de la classe referida fins i tot en cas que la persona accepti que s'experimente amb ella. En els Principis bàsics per al tractament dels reclusos adoptats i proclamats per l'Assemblea General en la Resolució 45/111, de 14 de desembre de 1990, no es diu expressament que no es pot sotmetre les persones a aquesta classe d'experiments però es dedueix dels principis 1 i 5, en els quals s'indica que "tots els reclusos seran tractats amb el respecte que mereixen a la seua dignitat i valors inherents de ser humans" i que "amb excepció de les limitacions que siguin evidentment necessàries pel fet de l'empresonament, tots els reclusos seguiran gaudint dels drets humans i les llibertats fonamentals consagrats en la Declaració Universal de Drets Humans i, quan l'estat del qual es tracte siga part, en el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals, i el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics i el seu Protocol Facultatiu, així com la resta de drets estipulats en altres instruments de les Nacions Unides", respectivament.

A Europa, cal citar l'article 3 del el Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals de 1950, en el qual es reconeix i protegeix el dret a la integritat personal mitjançant la proscripció de tortures i penes o tractes cruels, inhumans o degradants, i cal saber que des de l'aprovació de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos per Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, es prohibeix sotmetre els presos "a experiments mèdics o científics que puguin produir danys físics o morals a la persona", així consta en la regla 22, el contingut de la qual es reproduïx quasi al peu de la lletra en la regla 27 de la Recomanació (87)3, de 12 de febrer, i també en la regla 48 de la Recomanació (2006)2, d'11 de gener.

---

de sessions, 1992. Disponible online: <http://goo.gl/mkvcpe>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

D'altra banda, en relació a la legislació espanyola es dirà, en primer lloc, que el dret a la integritat física i moral està proclamat expressament en l'article 15 de la Constitució de 1978, tot indicant-se a continuació, en el mateix article, que les persones no poden ser sotmeses a tortura ni a tractes inhumans o degradants. Procedir d'aquesta manera resultaria atemptatori contra la dignitat humana. No s'indica expressament, ni en la Constitució ni en la legislació penitenciària espanyola, que estiga prohibit realitzar experiments mèdics o científics que puguin causar algun dany a la persona, però se sobreentén que així és, perquè atempten contra la integritat personal i contra la dignitat de les persones, a les quals sí es fa referència. Com que ja s'han citat amb anterioritat els preceptes de la legislació espanyola en què es fa referència a la dignitat, ara sols se citaran aquells altres en què es fa referència a la integritat, i cal tenir en compte que en l'article 3 de la Llei orgànica general penitenciària, després d'indicar-se que "l'activitat penitenciària s'exercirà respectant, en tot cas, la personalitat humana dels reclusos i els drets i interessos jurídics no afectats per la condemna, sense establir-se diferència alguna per raó de raça, opinions polítiques, creences religioses, condició social o qualssevol una altra circumstàncies d'anàloga naturalesa", es diu, entre altres coses, que "l'Administració penitenciària vetllarà per la vida, integritat i salut dels interns", tot afegint-se, a més, en l'article 6, que "cap intern serà sotmés a maltractaments de paraula o obra". En l'article 3 de Reglament de 1981 es reproduïa el contingut de l'article 3 de la Llei orgànica general penitenciària, tot indicant-se, igualment, en l'article 5.1, que "cap intern serà sotmés a tortures, a maltractaments de paraula o obra, ni serà objecte d'un rigor innecessari en l'aplicació de les normes" i, en l'article 5.3, que "l'Administració penitenciària vetllarà per la vida, integritat i salut dels interns". Del Reglament de 1996 es citarà l'article 3.2, en el qual s'insisteix en què els drets dels interns només podran ser restringits quan ho disposen les lleis", l'article 4.1, en el qual es diu que "l'activitat penitenciària s'exercirà respectant la personalitat dels interns i els drets i interessos legítims d'aquests no afectats per la condemna", i l'article 4.2a, en què es diu que els interns tenen el "dret a que l'Administració penitenciària vetlle per les seues vides, la seua integritat i la seua salut, sense que puguin en cap cas ser sotmesos a tortures, a maltractaments de paraula o d'obra, ni a ser

objecte d'un rigor innecessari en l'aplicació de les normes". Cal citar, igualment, l'article 60.2 de la Llei orgànica general penitenciària i l'article 238.2 del Reglament de 1981, en els qual s'indica que "hauran d'utilitzar-se, en tant que siga possible, tots els mitjans de tractament i els mitjans que, respectant els drets constitucionals no afectats per la condemna puguin facilitar l'obtenció de les dites finalitats" –de reeducació i reinserció social. En el Reglament de 1996 quan es parla de les tècniques i mitjans de tractament no s'indica expressament que no poden afectar aquells drets però açò es dedueix del contingut dels articles citats dalt.

## CAPÍTOL III: INTERVENCIONS DE TIPUS PSICOLÒGIC I MÈDIC

Entre les tècniques i mètodes a les quals s'ha recorregut i/o es recorre per a tractar els delinqüents hi ha els de tipus psicològic i els de tipus mèdic. Cal tenir en compte que són diversos els autors que després de realitzar una revisió dels programes de tractament aplicats a les presons, afirmen que els mètodes i tècniques de contingut psicològic més emprats han estat les teràpies psicològiques no conductuals, les teràpies conductuals, les teràpies cognitives conductuals i les comunitats terapèutiques. A comentar aquestes modalitats d'intervenció es dedicaran les pàgines següents, així com a comprovar la seua eficàcia i concretar quins són els principis del tractament eficaç. També es comentarà en què consisteixen les intervencions de tipus mèdic, tant de tipus quirúrgic com farmacològic. Com podrà comprovar-se, a les presons s'ha recorregut i/o es recorre actualment a la neurocirurgia, a la cirurgia de castració i a l'anomenada castració química. Després es veurà quines són les crítiques principals contra aquestes intervencions i contra les tècniques psicològiques conductuals aversives, que són més polèmiques. Els destinataris principals o únics d'aquestes intervencions tan qüestionades han sigut i/o són els delinqüents sexuals, per això que s'ha considerat pertinent dedicar unes pàgines a comentar algunes alternatives de tractament dirigides específicament a aquest col·lectiu i a comprovar si són efectives per a prevenir la reincidència.

### 1. Intervencions psicològiques

A les presons, com s'ha anunciat, els mètodes i tècniques de contingut psicològic més emprats han estat les teràpies psicològiques no conductuals, les teràpies conductuals, les teràpies cognitives conductuals i les comunitats terapèutiques,<sup>1948</sup> a continuació és veurà en què consisteixen.<sup>1949</sup>

---

<sup>1948</sup> Vid. GARRIDO GENOVÉS, V. - STANGELAND, P. - REDONDO ILLESCAS, S., *Principios de Criminología*, tercera edició, Tirant lo Blanch, València, 2006, pàgs. 962 i ss.; ANDREWS, D. - BONTA, J., *The Psychology of Criminal Conduct*, tercera edició, Anderson Publishing Co., Cincinnati, 2003; LIPSEY, M.W., "Can intervention rehabilitate serious delinquents?", *Annals of the*

## 1.1. Les intervencions psicològiques no conductuals

Al llarg de les pàgines següents es farà referència a una sèrie d'intervencions que s'emmarquen dins de dos dels enfocaments o models dominants en psicoteràpia, el psico-dinàmic i el humanístic existencial. Més concretament es farà referència a la psicoanàlisi, com

---

*American Academy of Political & Social Science*, 564, 1999, pàgs. 142 a 166; REDONDO ILLESCAS, S. - SÁNCHEZ-MECA, J. - GARRIDO GENOVÉS, V., "Tratamiento de los delincuentes y reincidencia: Una evaluación de la efectividad de los programas aplicados en Europa", *Anuario de Psicología Jurídica*, 9, 1999, pàgs. 11 a 38; REDONDO, S. - GARRIDO, V. - SÁNCHEZ-MECA, J., "What Works in Correctional Rehabilitation in Europe: A Meta-Analytical Review", en REDONDO, S. - GARRIDO, V., PÉREZ, J. - BARBERET, R. (Eds.), *Advances in Psychology and Law. International Contributions*, De Gruyter, Berlin-New York, 1997, pàgs. 499 a 523; REDONDO ILLESCAS, S., *El tratamiento de la delincuencia en Europa: un estudio meta-analítico*, Tesi Doctoral no publicada, Universidad de Barcelona, Barcelona, 1995; REDONDO ILLESCAS, S., "Evaluación y tratamiento en prisiones", en CLEMENTE, M. (Coord.), *Fundamentos de la Psicología jurídica*, Piramide, Madrid, 1995, pàgs. 339 a 353; McGUIRE, J., "Enfocaments psicològics per a la reducció de la conducta delictuosa: investigació recent i implicacions pràctiques", *Papers d'Estudis i Formació*, 10, 1992, pàgs. 67 a 77; ANDREWS, D. - ZINGER, I. - HOGE, R. D. - BONTA, J. - GENDREAU, P. - CULLEN, F.T., "Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed metaanalysis", *Criminology*, núm 28, vol 3, 1990, pàgs. 369 a 404; GENDREAU, P. - ROSS, R., "Effective correctional treatment: Bibliotherapy for cynics", *Crime and Delinquency*, vol. 25, núm. 4, 1979, pàgs. 463 a 489.

<sup>1949</sup> En relació als models teòrics en els quals es fonamenten els mètodes i tècniques psicològics de tractament, vid., per exemple: PÉREZ ÁLVAREZ, M., "La psicología clínica desde el punto de vista contextual", *Papeles del Psicólogo*, núm. 69, 1998, pàgs. 25 a 40; GACONO, C. - NIEBERDING, R. - OWEN, A. - RUBEL, J. - BADHOLDT, R., "Treating conduct disorder, antisocial and psychopathic personalities", en ASHFORD, J.B. - SALES, B. - REID, W. (Eds.), *Treating adult and juvenile offenders with special needs*, American Psychological Association, Washington, 2001, pàgs. 99 a 130; REDONDO ILLESCAS, S. - SANCHEZ-MECA, J. - GARRIDO GENOVÉS, V., "Programas psicológicos con delincuentes y su efectividad: La situación europea", *Psicothema*, 14 (Supl.), 2002, pàgs. 164 a 173; REDONDO ILLESCAS, S., "Crime control through treatment of offenders", conferencia plenaria invitada, impartida en el 6th Annual Conference of the European Society of Criminology, celebrada a Tübingen (Alemanya) els dies 26 a 28 d'agost, 2006; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, Piramide, Madrid, 2008, al llarg de l'obra i resumidament en pàgs. 40 i 41; ROSA ALCÁZAR, A.I. - OLIVARES RODRÍGUEZ, J. - MÉNDEZ CARRILLO, F.X., *Introducción a las técnicas de intervención y tratamiento psicológico*, Piramide, Madrid, 2004, pàgs. 60 i ss.



a exponent màxim del model psicodinàmic, i, d'altra banda, a la teràpia no directiva de Rogers, al psicodrama, a la psicoteràpia de la configuració o Gestalt i a l'anàlisi transaccional, que responen a un enfocament humanístic existencial.

### 1.1.1. Tècniques d'orientació psicodinàmica

Tal com s'ha comentat anteriorment, un dels enfocaments o models dominants en psicoteràpia és el psicodinàmic, amb el seu exponent màxim en la psicoanàlisi. El supòsit bàsic de la psicoanàlisi descansa en l'existència a la ment de les persones d'una espècie de magatzem d'experiències traumàtiques de la infantesa, l'inconscient, i que els comportaments patològics, com les fòbies, l'ansietat, la depressió, la hipocondria, les addiccions o, fins i tot l'esquizofrènia en alguns casos, apareix com a conseqüència de la impossibilitat d'assumir aquelles vivències racionalment. Els comportaments d'aquesta classe, per tant, s'atribueixen a causes profundes subjacents, a conflictes inconscients, a experiències distants de la infantesa i a traumes psicològics, que normalment surten de la interacció entre els impulsos derivats dels instints (“allò”) i les imposicions socials (“superjo”). Freud, el pare de la psicoanàlisi, proposava tornar a la fase de la preinfantesa i fer reviure les experiències viscudes en aquell llavors que es troben a l'inconscient, i així arribar a les arrels de la pertorbació, a través de dues tècniques principals: l'associació lliure i l'anàlisi dels somnis. En aquest procés seria sobretot important el treball constant i a fons de l'anomenada resistència –que s'estén a la cosa que ha de fer-se conscient i de vegades al terapeuta que vol aconseguir aquesta conscienciació– i del procés de transferència per part del pacient al terapeuta de determinades actituds emocionals respecte a relacions amb persones en aquells primers temps de la infantesa. Una vegada resolt els conflictes interns, deia, la simptomatologia patològica remetrà.<sup>1950</sup>

---

<sup>1950</sup> En relació a la psicoanàlisi, vid. FREUD, S., *Compendio de psicoanálisis*, estudi preliminar de Pedro Chacón, Tecnos, Madrid, 1985; i del mateix autor, *Conferencias de Introducción al Psicoanálisis*, traducció de l'alemany a càrrec de José L. Etcheverry, ordenament, comentaris i notes de James Strachey, Amorrortu, Buenos Aires, 1988-1990. Vid., també, per exemple: GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario*, ob. cit., pàgs. 90 i ss; DEL PINO PÉREZ, A. *Tratamientos Psicológicos. Una Perspectiva Conductual*, Resma, Santa Cruz de

El model psicopatològic proposat per la psicoanàlisi presenta una sèrie de problemes: a) resulta difícil sotmetre a comprovació empírica conceptes com el “jo” i el “superjo” i explicacions tals com el genèric “conflictes interns”, perquè són constructes no observables ni mesurables a la realitat; b) l’explicació psicoanalítica és circular, de manera que comença amb l’estudi de la conseqüència (conducta delictiva) i després elabora explicacions etiològiques que són “confirmades” pels constructes referits; c) l’evidència científica sobre la pròpia teoria psicoanalítica i el procés terapèutic que es deriva d’ella és molt pobra, s’ha circumscrit a casos molt concrets i acostuma a estar mancada dels elements mínims exigibles per la metodologia científica. Açò no va impedir, tanmateix, que l’explicació psicoanalítica de la delinqüència i els mètodes psicoanalítics tingueren una difusió gran als Estats Units durant les primeres dècades del segle XX i, tot i que van tardar en tenir la mateixa acceptació a Europa, en molts dels establiments de teràpia social europeus la psicoanàlisi va ser la teràpia estrella. Ara bé, cal tenir en compte que a la majoria dels casos es va recórrer a procediments modificats. La psicoanàlisi tal com la va concebre Freud, a més que requeria molt de temps, es va considerar no indicada per a algunes persones, entre les quals estan els delinqüents, per entendre’s que a conseqüència del seu desenvolupament social defectuós no estaven en situació de cooperar en l’anàlisi dels seus sentiments, conflictes, etc., en la forma usual. Es farà necessari desenvolupar procediments modificats i així ho va fer, per exemple, Mauch, durant el temps que va ser director de l’establiment de teràpia social d’Hohenasperg, que va ser –juntament al de Hamburg-Bergedor– el primer establiment de la República Federal alemanya en desenvolupar la teràpia social.<sup>1951</sup>

---

Tenerife, 2000, pàgs. 21 i ss.; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 52 i 53; ROSA ALCÁZAR, A.I. – OLIVARES RODRÍGUEZ, J. – MÉNDEZ CARRILLO, F.X., *Introducción a las técnicas de intervención y tratamiento psicológico*, ob. cit., pàgs. 60 a 67.

<sup>1951</sup> Abans que en aquest establiment, la teràpia psicoanalítica de grup també es va aplicar a l’establiment holandès de Groot Batelaar, organitzat per l’exèrcit de Salvació i on anaven a parar psicòpates que havien acabat de complir la seua condemna, i temps després la psicoanàlisi es va posar en pràctica a altres establiments, com per exemple a l’austriac de Mittersteig, per a presos que demostraven un perill per als treballadors de la presó, per a la resta de presos o per a

Mauch entenia la teràpia social com a teràpia dirigida cap a l'eliminació dels símptomes, la maduració, la reestructuració i els canvis de la conducta per a, d'aquesta forma, garantir el canvi de l'asocial en social. Ell afirmava que la "teràpia social" és psicoteràpia en la qual cap l'aplicació de les tècniques mèdiques, sociològiques i pedagògiques actuals,<sup>1952</sup> encara que, com s'ha avançat, en l'establiment dirigit per ell es va recórrer quasi exclusivament a la psicoanàlisi, tant individual com en grup, tot afirmant en relació a aquesta última que té determinats avantatges a banda de la seua economia major, a saber: d'una banda el grup com a micromón permet reflectir situacions familiars i normes social i, per tant, atacar dos punts centrals de la gènesi criminal; i d'altra banda, el pres en la situació de grup posa de manifest la seua posició amb anterioritat, ja que a causa de la funció controladora complementària dels altres membres del grup és quasi impossible dissimular o enganyar.<sup>1953</sup> Cal saber, igualment, que Mauch, no obstant partir de l'esquema clàssic fonamental de la psicoanàlisi –està al centre de l'esdevenir terapèutic la situació de transferència i l'elaboració de la resistència, per a d'aquesta manera poder treballar continguts vivencials de la infantesa, en especial desitjos reprimits i sentiments de culpabilitat–, afegia algunes variacions que es consideraven necessàries per a fer possible la teràpia del gros dels interns, que són les següents: que la teràpia social no ha d'analitzar en forma unilateral cap al passat, sinó que ha de treballar les situacions dels interns, orientades en forma essencial

---

si mateixos, coneguts com pertorbadors. Ací, però, tot i que la teràpia de grup orientada psicoanalíticament constituïa el centre de gravetat del procés terapèutic, també es practicaven altres teràpies. Vid., KAUFMANN, H., *Ejecución Penal y Terapia Social*, ob. cit., pàgs. 260 a 263, 273, 277, 278 i 288 a 302. Hi ha més informació sobre l'establiment de Mittersteig i les teràpies allí aplicades, en pàgs. 230, 232, 289 a 293.

<sup>1952</sup> Vid. MAUCH, G. – MAUCH, R., *Sozialtherapie und die sozialtherapeutische Anstalt*, Stuttgart, 1973, pag 26 i ss., 42 i 160.

<sup>1953</sup> Per a més informació en relació a l'establiment per ell dirigit i la teràpia allí aplicada, vid., KAUFMANN, H., *Ejecución Penal y Terapia Social*, ob. cit., pàgs. 271 a 273, 281 a 284, 294 i 295. En relació a la psicoteràpia de grup, vid. SADOCK, B.J., "Psiteràpia de grup", en FREEDMAN, A.M.- KAPLAN, H.I. – SADOCK, B.J., *Tratado de psiquiatría*, Salvat, Barcelona, 1982; KAPLAN, H. I. - SADOCK, B. J., *Terapia de Grupo*, tercera edició, Editorial Médica Panamericana, Madrid, 1996; VINOGRADOV, S. – YALOM, I.D, *Guía breve de psicoterapia de grupo*, Paidós, Barcelona, 1996.

cap al futur; que el terapeuta no pot romandre totalment passiu sinó que hauria d'acudir a la conformació d'una voluntat d'acord amb la llei, mitjançant mandats i prohibicions; que les circumstàncies antisocials i les experiències dels somnis han d'interpretar-se en conjunt amb els delictes realment perpetrats; i que el terapeuta no sols ha de trobar-se amb l'intern en la teràpia sinó que ha de participar en totes les altres activitats que es refereixen a l'intern a l'establiment, encara que sense influir directament en les seues decisions.<sup>1954</sup>

La no existència d'una avaluació sistemàtica i els pocs informes clínics realitzats no permeten conèixer amb precisió quina va ser la magnitud real de les primeres aplicacions psicoanalítiques amb persones preses però estudis recents en relació a les teràpies d'aquesta classe emprades actualment a les presons revelen un resultat molt escàs o nul en la reducció de la delinqüència. Siga com siga, a l'actualitat les teràpies psicoanalítiques són molt poc emprades al món penitenciari.<sup>1955</sup>

### **1.1.2. Tècniques d'orientació humanística-existencial**

Hi ha enfocaments psicoterapèutics diversos, sorgits a partir de la dècada de 1960, que s'han englobat sota la denominació humanístics existencials, entre els quals hi ha la teràpia no directiva de Rogers, el psicodrama, la psicoteràpia de la configuració o Gestalt i l'anàlisi transaccional, i comparteixen algunes característiques comunes, a saber: es prioritza l'experiència immediata i el seu significat individual, es confia en la capacitat de la persona per a resoldre els

---

<sup>1954</sup> Vid. KAUFMANN, H., *Ejecución Penal y Terapia Social*, ob. cit., pàgs. 211 a 214 i 281 a 283.

<sup>1955</sup> Vid. BLACKBURN, R., *The psychology of criminal conduct: Theory, research and practice*, Wiley, Chichester, 1994; COOKE, D.J. – PHILIP, L., "To treat or not to treat? An empirical perspective", en HOLLIN, C.R., (Ed.), *Offender assessment and treatment*, Wiley, Chichester, 2001, pàgs. 17 a 34; CULLEN, F.T. – GENDREAU, P., "Evaluación de la rehabilitación correccional: política, práctica y perspectivas", cit.; ANDREWS, D. – BONTA, J., *The Psychology of Criminal Conduct*, quarta edició, Anderson Publishing Co., Cincinnati, 2006. Vid., també, REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delinquentes*, ob. cit., pàg. 54.

seus problemes i dirigir la seua vida, l'èmfasi terapèutic resideix principalment en el procés de teràpia, més que a l'avaluació científica dels resultats, per això que consideren fonamental la relació terapèutica amb el pacient, i també es dona importància a l'ús de la fantasia perquè afloren els elements emocionals no conscients i el recurs a l'expressió corporal per a representar conflictes personals o interpersonals.<sup>1956</sup>

Tot i haver-se apuntat ací una sèrie de notes característiques de les teràpies humanístiques existencials referides convé indicar unes quantes coses més en relació a cadascuna d'elles, el qual es farà a continuació, però abans voldria indicar que els enfocaments humanístics existencials a la pràctica plantegen una sèrie de dificultats per a un apropament científic.<sup>1957</sup>

### a) La teràpia no directiva de Rogers

El model humanístic de Rogers concep la relació terapèutica com una forma que el pacient s'estime a sí mateix, comprega les seues possibilitats i, d'aquesta manera, arribe a l'autorealització, amb l'ajuda del terapeuta però sense que aquest dirigeixca les sessions. El terapeuta rebutja a fer interpretacions i a donar directives, ja que es

---

<sup>1956</sup> Aquests característiques comunes les sintetitza REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 54 i 55. Vid., també: FEIXAS VIAPLANA, G. - MIRÓ BARRACHINA, M.T., *Aproximación a las psicoterapias: una introducción a los tratamientos psicológicos*, Paidós, Barcelona, 1993; MARTORELL, J.L., *Psicoterapias: Escuelas y conceptos básicos*, Pirámide, Madrid, 1996; PÉREZ ÁLVAREZ, M., "La psicología clínica desde el punto de vista contextual", cit.; ANDREWS, D. - BONTA, J., *The Psychology of Criminal Conduct*, ob. cit.; SHARP, J.G., - BUGENTAL, J.F.T., "Existential-humanistic psychotherapy", en CORSINI, R.J., (Ed.), *Handbook of innovative therapy*, segona edició, John Wiley, New York, 2001, pàgs. 206 a 217; BARLOW, D.H. - DURAND, V.M., *Psicología anormal: un enfoque integral*, segona edició, Thomson Learning, México, 2001; CARPINTERO CAPELL, H., *Historia de las ideas psicológicas*, segona edició, Pirámide, Madrid, 2005; ROSA ALCÁZAR, A.I. - OLIVARES RODRÍGUEZ, J. - MÉNDEZ CARRILLO, F.X., *Introducción a las técnicas de intervención y tratamiento psicológico*, ob. cit., pàgs. 67 a 77.

<sup>1957</sup> Vid. REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàg. 55; PÉREZ ÁLVAREZ, M., "La psicología clínica desde el punto de vista contextual", cit., pàg. 29.

parteix de la idea que cada persona disposa d'un camp d'experiència de la realitat ampli que sols a ella li és accessible. S'entén que una part d'aquestes experiències de la realitat és inconscient però pot fer-se conscient, i per a integrar aquestes experiències en la personalitat del subjecte el terapeuta emprà l'anomenada tècnica de l'espill o del reflex. Aquesta tècnica consisteix a tornar al pacient el missatge per ell comunicat al terapeuta, a través d'un altre missatge –que pot ser verbal o no verbal, explícit o implícit–, açò és, en reflectir al pacient les seues exterioritzacions, sobretot els seus efectes, amb el qual es confronta aquella amb aquests efectes. Aquests es fan més conscients i així és més fàcil que la persona tractada canvie la concepció que tenia de si mateixa, que guanye autonomia i confiança.<sup>1958</sup>

Aquesta teràpia va ser utilitzada, per exemple, a la clínica holandesa de Pompe, fundada l'any 1966 per una organització catòlica i on ingressaven psicòpates,<sup>1959</sup> i a l'hospital d'execució alemany de Hamburg-Bergedorf, on es tractaven delinqüents sexuals i excèntrics mentals. També es va posar en pràctica, juntament a unes altres tècniques, als establiments alemanys d'Erlangen i de Düren, per exemple<sup>1960</sup> i, posteriorment, en uns altres. La veritat és que la majoria de les psicoteràpies utilitzades en als centres penitenciaris responen més a aquest model humanístic de Rogers que al freudià, encara que han estat aplicades bàsicament a joves delinqüents.<sup>1961</sup>

## **b) El psicodrama**

Altra forma de psicoteràpia emprada per a tractar les persones condemnades és el psicodrama. Aquest, segons el va definir Moreno

---

<sup>1958</sup> Vid. ROGERS, C. R., *El proceso de convertirse en persona*, Paidós, Buenos Aires, 1975; del mateix autor, *El camino del ser*, Paidós, Barcelona, 1987.

<sup>1959</sup> Cal tenir en compte que al començament de la dècada de 1920 es va dictar a Holanda l'anomenada Llei dels psicòpates, que obligava a que determinats delinqüents psicòpates, després del compliment de la pena, foren posats a disposició del govern, i per a tal objectiu internats en establiments de psicòpates. L'establiment referit era un establiment de psicòpates.

<sup>1960</sup> Vid. KAUFMANN, H., *Ejecución Penal y Terapia Social*, ob. cit., pàgs. 273 a 279, 284 i 285.

<sup>1961</sup> Vid. GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario: una aproximación*, ob. cit., pàg. 93.

l'any 1946, és “tant un mètode de diagnòstic com de tractament”, “una forma nova de psicoteràpia que pot ser amplament aplicada”,<sup>1962</sup> que representa “el punt decisiu en l'apartament del tractament de l'individu aïllat cap al tractament de l'individu en grups, del tractament de l'individu amb mètodes verbals cap al tractament de mètodes d'acció”<sup>1963</sup> i que “posa el pacient sobre l'escenari, on pot resoldre els seus problemes amb l'ajuda d'uns pocs actors terapèutics”.<sup>1964</sup> Efectivament, el psicodrama empra tècniques dramàtiques diverses, guiades per uns principis i regles, i destinades, com qualsevol psicoteràpia, a fer conscient allò inconscient, a que la persona assolisca una comprensió més profunda de les seues emocions, pensaments o accions, així com de les conseqüències d'aquestes, a més que al persona aconseguirà generar respostes distintes a la situació problemàtica que ha plantejat per a la dramatització i aprendrà a donar respostes més adaptatives en la vida real, generant l'aprenentatge d'un rol nou.<sup>1965</sup>

---

<sup>1962</sup> MORENO, J. L., *Psychodrama*, vol. 1, primera edició, Beacon House, New York, 1946, pàg. 177. Poden consultar-se les edicions posteriors, que coincideixen en número de pàgines. La darrera edició és de l'any 1972.

<sup>1963</sup> MORENO, J.L., *Psychodrama*, vol. 1, ob. cit., pàg. 10.

<sup>1964</sup> MORENO, J.L., *Psychodrama*, vol. 1, ob. cit., pàg. 177.

<sup>1965</sup> En relació al psicodrama, vid., també: SLUGA, N., "Psychodrama in a psychiatric prison", en *The Howard Journal of Penology and Crime Prevention*, vol. 13, núm. 1, 1970, pàgs. 30 a 34; BASQUIN, M., DUBUISSON, P. - SAMUEL LAJEUNESSE, B. - TESTEMALE-MONOD, G., *El psicodrama: un acercamiento psicoanalítico*, Siglo XXI, México, 1977; BOUQUET, C.M. *Fundamentos para una teoría del Psicodrama*, Siglo XXI, México, 1977; GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario: una aproximación*, ob. cit., pàg. 93; SANCHA MATA, V. - GARCÍA GARCÍA, J., “Tratamiento psicológico-penitenciario”, en *Papeles del Psicólogo*, núm. 30, 1987, disponible online, en: <http://goo.gl/IGd8c4> (data de l'última consulta 20 de setembre de 2013); CORREIA SOEIRO, A., *Psicodrama e Psicoterapia*, Escher, Lisboa, 1991; ESPINA BARRIO, J. A., *Psicodrama. Nacimiento y desarrollo*, Amarú, Salamanca, 1995; VALIENTE, D., *Psicodrama y Psicoanálisis*, Ed. Fundamentos, Madrid, 1995; ROJAS BERMÚDEZ, J.G., *Teoría y Técnica Psicodramáticas*, Paidós, Barcelona, 1998; CAMPUZANO, M – BELLO. M. C., *La psicoterapia de grupo en las instituciones. Psicoanálisis y psicodrama: alternativas complementarias*, Ed. Plaza y Valdes, México D.F., 2001; BUSTOS, D., *Manual de psicodrama en la Psicoterapia y en la Educación*, R.V Ediciones, Buenos Aires, 2007; FILGUEIRA BOUZA, Marisol (Coord.), *Manual de Formación de la Asociación Española de Psicodrama: Normativa de Acreditaciones, Escuelas y Programa Oficial*, Lulu, Madrid, 2009.

### c) Psicoteràpia de la configuració o *Gestalt*

La psicoteràpia de la configuració o *Gestalt* va ser desenvolupada per Perls, qui partia de la idea que la persona sols té a la seua disposició una porció del seu potencial i que la part major està bloquejada, que perturbacions del creixement han dut a aquest estat, i que d'allò que es tracta és d'eliminar el bloqueig. Per a aconseguir-ho aconsellava generar una presa de consciència dels procediments d'evitació als quals es recorre per a defugir passos necessaris de maduració, descrita aquesta com “el creixement mitjançant el suport pel medi circumdant cap a la independència i conservació de si mateix”, així com introduir a la teràpia frustracions considerables, per a dur l'home a descobrir que ja en si mateix jauen les forces per a donar els passos de maduració.<sup>1966</sup> La Gestalt s'ha emprat com a suport a plans educatius,

---

<sup>1966</sup> Vid., PERLS, F., *El enfoque gestáltico. Testimonios de terapia*, Cuatro Vientos, Santiago de Chile, 1976; LEVITSKY, A - PERLS, F., “Reglas y juegos de la Terapia Gestalt”, en RUITENBEEK, H.M., *Métodos y Técnicas en la Psicoterapia de grupo*, Troquel, Buenos Aires, 1977; BAUMGARDNER, P. - PERLS, F., *Terapia Gestalt. Teoría y Práctica (Perls). Una interpretación (Baumgardner)*, Arbol Editorial, México, 1994; i PERLS, F. – GOODMAN, P. – HEFFERLINE, R.F., *Terapia Gestalt. Excitación y crecimiento de la personalidad humana*, Sociedad de Cultura Valle-Inclán, Ferrol, 2006. Vid., també: KÖHLER, W., *Psicología de la configuración*, Morata, Madrid, 1967; KAUFMANN, H., *Ejecución Penal y Terapia Social*, ob. cit., pàgs. 224 a 230; SANCHAMATA, V. - GARCÍA GARCÍA, J., “Tratamiento psicológico-penitenciario”, cit.; ATIENZA, M., *Estrategias en Psicoterapia gestáltica: psicoterapia de grupo, de parejas y dinámica gestáltica*, Nueva Visión, Buenos Aires, 1987; MOREAU, A., *La Gestalterapia*, Sirio, Málaga, 1987; CASTANEDO, C., *Terapia Gestalt. Enfoque del aquí y el ahora*, Herder, Barcelona, 1988; del mateix autor, *Grupos de Encuentro en Terapia Gestalt*, Herder, Barcelona, 1990; GINGER, S. A., *La Gestalt, una terapia de contacto*, Manual Moderno, México, 1993; COREY, G., *Terapia de la Gestalt en Teoría y práctica de la terapia grupal*, Desclée de Brouwer, Bilbao, 1995; ALMENDRO, M., *La terapia gestalt en Psicología y Psicoterapia Transpersonal*, Kairós, Barcelona, 1995; PEÑARRUBIA, F., *Terapia Gestalt, la vía del vacío fértil*, Alianza Editorial, Madrid, 1998; RAMOS GASCON, M., *Una introducción a la terapia gestalt*, Instituto de Terapia Gestalt, Valencia, 1999; COHEN, G., *Un camino real. Vida y terapia según el enfoque gestáltico*, Luz de Luna, Buenos Aires, 2000; DE CASSO, P., *Gestalt, terapia de autenticidad*, Kairós, Barcelona 2003.



al camp de familiar i com a psicoteràpia de grup amb persones sotmeses a *probation*.<sup>1967</sup>

#### d) L'anàlisi transaccional

Altra forma de psicoteràpia aplicada al món penitenciari és l'anàlisi transaccional, que pretén ser un model profund i recorre a tècniques diverses per a facilitar la reestructuració i el canvi personal. Es tracta d'una psicoteràpia de tipus individual i social que s'engloba dins la psicologia humanista i que va ser proposada per primera vegada per Berne, segons el qual a les nostres interaccions diàries les persones realitzem canvis conductuals inesperats i diferents. Ell entenia que les persones actuem i pensem com a pares, com a adults i com a xiquets. El pare englobaria totes les persones influents durant la infantesa i la seua concepció de la realitat es realitza de manera enjudiciadora; l'adult equivaldria al "jo" freudià, coincidiria amb una forma d'actuació responsable i la realitat es concep comprensivament; i el xiquet equivaldria al "allò" de Freud, seria aquella part que ens du a la diversió i al plaer i a concebre la realitat d'una manera patològica. L'estat pare s'activa quan pensem com ho farien els pares; l'estat adult apareixeria quan sentim i actuem de manera coherent respecte a la situació del moment; i l'estat xiquet s'activaria quan la persona pensa i actua com quan era xiquet. D'allò que es tracta és que sempre s'active l'estat adult, treure a la llum els comportaments infantils que emprem en la vida adulta i modificar-los. D'aquesta manera s'ajuda les persones a desenvolupar-se, a créixer personalment i a resoldre problemes emocionals.<sup>1968</sup> Al terreny penitenciari va ser Groder el

---

<sup>1967</sup> Vid. SANCHA MATA, V. - GARCÍA GARCÍA, J., "Tratamiento psicológico-penitenciario", cit. Els autors citen a O'Donnel (1978), com a promotor de la Gestalt com a suport a plans educatius en una escola superior, a Little (1981), que l'aplicà a l'àmbit familiar, i a Jung (1977) i Miller (1981), que l'utilitzaren com a psicoteràpia de grup amb *probationers*.

<sup>1968</sup> Vid., BERNE, E., "Ego States in Psychotherapy", en *American Journal of Psychotherapy*, vol. 11, núm. 2, 1957, pàgs. 293 a 309; del mateix autor, *Transactional Analysis in Psychotherapy*, Grove Press, New York, 1961, publicada en castellà amb el títol *Análisis Transaccional en Psicoterapia*, Editorial Psique, Buenos Aires, 1985; i també del mateix autor, *Games People Play*, Grove Press, New York, 1964, publicada en castellà baix el títol *Juegos en que participamos*, RBA Libros S.A., Barcelona, 2007. Vid., també, en relació a l'anàlisi transaccional: KERTESZ, R., *Análisis Transaccional Integrado*, Editorial IPEM, Buenos Aires,

primer en posar-lo en pràctica, a la presó de Marion, a Illinois. També s'ha aplicat a les comunitats terapèutiques i als grups Synanon. Winder va ser el primer en fer-ho. Els resultats obtinguts són positius.<sup>1969</sup> A dia d'avui l'anàlisi transaccional es troba en un moment de canvis en relació a alguns dels seus paradigmes, però a la pràctica continua aplicant-se, també al món penitenciari.

## 1.2. Les intervencions psicològiques conductuals

L'aprenentatge s'ha estudiat al llarg del segle XX i fruit d'aquesta investigació s'han formulat una sèrie de principis psicològics respecte als procediments mitjançant els quals s'aprenen i mantenen els comportaments humans, els quals venen aplicant-se a la teràpia psicològica des de la dècada de 1950. Les teràpies psicològiques conductuals, s'han desenvolupat a partir de la teoria del condicionament clàssic de Pavlov, de la teoria del condicionament operant de Skinner, i de la teoria de l'aprenentatge vicari o social de Bandura, i a través d'aquestes teories mitjançant l'aplicació de tècniques psicològiques basades en els coneixements i mètodes de la psicologia experimental, es pretén explicar i modificar determinats trastorns del comportament. Per a ser més exactes, quan aquestes teràpies s'han aplicat al món penitenciari els objectius recercats han estat, i són, els següents: 1) l'eliminació de conductes antisocials o antireglamentàries dins de la presó; 2) la modificació de conductes addictives; 3) desenvolupar estratègies i motivacions per a atreure els interns a la participació en programes formatius, de tipus cultural i professional; 4) l'adquisició pels interns d'hàbits d'higiene i cura

---

1985; SANCHA MATA, V. - GARCÍA GARCÍA, J., "Tratamiento psicológico-penitenciario", cit.; STEINER, C. *Guiones que vivimos*, Kairós, Barcelona, 1992; LASSUS, R., *El Análisis Transaccional*, Salvat, Barcelona, 1995; OLLER, J., *Vivir es autorealizarse: Reflexiones y creaciones en Análisis Transaccional*. Kairós Psicología, Barcelona, 2001; STEWART, I. - JOINES, V., *AT Hoy. Una nueva Introducción al Análisis Transaccional*, Editorial CCS, Madrid, 2007; FRIEDLANDER, M.G. (ed.) *Artículos seleccionados de análisis transaccional*, Editorial CCS, Madrid, 2007.

<sup>1969</sup> Vid., SANCHA MATA, V. - GARCÍA GARCÍA, J., "Tratamiento psicológico-penitenciario", cit. En relació a l'aplicació de l'anàlisi transaccional a les presons nordamericanes durant la dècada de 1960, vid. NICHOLSON, R.C., "Transactional analysis: A new method for helping offenders", en *Federal Probation*, núm.34, 1970, pàgs. 29 a 39.

personal. I per a aconseguir aquests propòsits a les presons es recorre o s'ha recorregut a tècniques diferents, a les quals es farà referència a continuació, i que són les següents: a) tècniques aversives; b) dessensibilització sistemàtica i exposició; c) tècniques basades en el control de contingències; d) tècniques de modelat.

### 1.2.1. Tècniques aversives

La teràpia aversiva, basada en els principis del condicionament clàssic, va tenir una importància gran durant els anys de la teràpia de la conducta, però a dia d'avui, en paraules de Garrido Genovés, “és tal vegada la més impopular de les tècniques de modificació conductual”.<sup>1970</sup> A través d'ella s'intenta que la persona associe un patró de reacció d'un comportament no desitjat amb un estímul desagradable perquè així deixi de realitzar-lo. Com diu l'autor citat dalt, l'espectacularitat d'aquesta teràpia “ve promoguda pel fet que el pacient, una vegada establert el condicionament entre l'emissió de la resposta indesitjada –un símptoma, per exemple– i l'aparició d'un tipus de conseqüència indesitjable –com un electroxoc–, manifesta dolor o incomoditat notòria”.<sup>1971</sup> Hi ha maneres diferents de classificar les teràpies aversives però la majoria de la doctrina ho fa en funció de l'estímul aversiu emprat. Algunes recorren a aversions elèctriques o electroxocs; unes altres a aversions químiques, açò és, a drogues que indueixen nàusees; altres ho han a aversions olfactives, és a dir, a l'aplicació d'olors desagradables; altres recorren a aversions gustatives; i unes altres al bloqueig facial, que consisteix a tancar la cara de la persona tractada durant un període de temps breu, contingent amb l'aparició de la conducta a eliminar.<sup>1972</sup>

---

<sup>1970</sup> GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario: una aproximación*, ob. cit., pàg. 109.

<sup>1971</sup> GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario: una aproximación*, ob. cit., pàg. 109

<sup>1972</sup> En relació a les tècniques aversives, a més de l'obra de Garrido Genovés dalt indicada, vid., FELDMAN, M.P., *Behaviour criminal: a Psychological Analysis*, Wiley, London, 1977; BANCROFT, J., *Desviaciones de la conducta sexual*, Fontanella, Barcelona, 1977; KENNEDY, R., "La modificación de la conducta en las prisiones", en CRAIGMEAD, W.E. - KAZDIN, A.E. - MAHONEY, M.J., *Modificación de conducta*, Omega, Barcelona, 1981; CÁCERES GONZÁLEZ, J., "Técnicas Aversivas" en MAYOR, J. - LABRADOR, F.J. (Ed.), *Manual de Modificación de Conducta*, Alhambra Universidad, Madrid, 1984; i el

A les presons l'ús de tècniques aversives ha estat més freqüent que en altres contextos clínics, no sols pel tipus de conductes desviades presents a les presons, sinó també, i molt important, perquè aquestes faciliten el control sobre la conducta de les persones,<sup>1973</sup> i s'han aplicat a persones condemnades per delictes diferents –i no només per a corregir la conducta delictiva, ja que a alguna persona se li van aplicar per haver comés alguna infracció, fins i tot lleu, de les normes penitenciàries, en teoria no com a forma de càstig sinó de tractament–, però sobretot es va fer per a tractar delinqüents sexuals<sup>1974</sup> i psicòpates, així com per a tractar problemes clínics d'addicció, i principalment s'ha recorregut sobretot al condicionament aversiu elèctric i al químic.

Així es va fer, entre altres llocs, als Estats Units d'Amèrica del Nord, essent aquesta una de les raons que explica que el paradigma resocialitzador entrara en crisi, la crueltat de les tècniques emprades per a aconseguir la meta projectada. És possible que als Estats Units aquestes tècniques s'aplicaren amb una freqüència menor de la qual suposen alguns, però no van ser tan excepcionals com indiquen uns altres. A la dècada de 1970 Feldman va realitzar una revisió de treballs relacionats amb teràpies de tractament i únicament va enumerar un cas –recollit en un treball de Kellman de 1969– en què es va utilitzar una teràpia aversiva, en concret l'electroxoc, sobre una

---

mateix autor en “Procedimientos Aversivos”, en LABRADOR, F.J. (Comp.), *Manual de Técnicas de Modificación y Terapia de Conducta*. Pirámide, 1993, Madrid; SANCHA MATA, V. – GARCÍA GARCÍA, J., “Tratamiento psicológico-penitenciario”, cit.; ECHUBURUA ODRIÓZOLA, E. – DE CORRAL GARGALLO, P., “El tratamiento psicológico en las Instituciones Penitenciarias: alcance y limitaciones”, *Eguzkilore, Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. extraordinari, 1988, pàg. 184; DEL PINO PÉREZ, A., *Tratamientos Psicológicos. Una Perspectiva Conductual*, ob. cit., pàgs. 141 i ss.

<sup>1973</sup> Vid. CLEMENTE, M. – GIL, F., “La conducta delictiva: modelos e intervenciones conductuales”, en CORROBLES, J.A. (Ed.), *Análisis y Modificación de la Conducta II: aplicaciones clínicas*, vol. 2, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 1985, pàgs. 222 i 228; ECHUBURUA ODRIÓZOLA, E. – DE CORRAL GARGALLO, P., “El tratamiento psicológico en las Instituciones Penitenciarias: alcance y limitaciones”, cit., pàg. 184.

<sup>1974</sup> En relació als tractaments aplicats en casos de desviació sexual en general a Estats Units, vid., BANCROFT, J., *Desviaciones de la conducta sexual*, Fontanella, Barcelona, 1977.

dona condemnada per robar en un establiment en repetides ocasions.<sup>1975</sup> Però, segons Kennedy, també es van aplicar estímuls aversius elèctrics a delinqüents sexuals, a l'hospital de la presó d'Atascadero i Ontario, a Califòrnia. Aquesta tècnica també s'inclouïa als programes penitenciaris de Wisconsin i Connecticut. I juntament als estímuls aversius elèctrics també es van aplicar estímuls aversius químics. Així es va fer, segons Kennedy, a la presó de Vacaville, Califòrnia. Als psicòpates se'ls van administrar substàncies com anectine. Els efectes d'aquesta droga són la parada respiratòria durant un o dos minuts, que va acompanyada d'una sensació de pànic i ofec. Mentre la droga produïa efecte el terapeuta indicava al subjecte que ho recordara cada vegada que se sentira impulsat a delinquir.<sup>1976</sup> Val a dir, igualment, que el model conductual proposat per Marshall i Barbaree al final de la dècada de 1980 per a tractar delinqüents sexuals incloïa la teràpia aversiva, juntament con el reacondicionament masturbatori, la saciació, la sensibilització encoberta i un procediment autoadministrat per a la reducció d'impulsos sexuals desviats espontanis.<sup>1977</sup> En qualsevol cas, cal tenir en compte que en treballs posteriors Marshall proposa altres modalitats d'intervenció de tipus cognitiu conductual.<sup>1978</sup> Avui en dia no és freqüent recórrer a les tècniques aversives amb delinqüents sexuals però en casos concrets es fa. També es recorre a aquestes tècniques per a tractar problemes d'addicció. Seria millor no fer-ho. En ambdós casos les tècniques aversives presenten problemes tècnics i metodològics en el maneig de les desviacions sexuals i dels problemes clínics d'alcoholisme<sup>1979</sup> i, a més, també plantegen, sempre, problemes ètics i legals, dels quals es parlarà en altre moment.

---

<sup>1975</sup> Vid. FELDMAN, M.P., *Behaviour criminal: a Psychological Analysis*, ob. cit. Vid., també, GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario: una aproximación*, ob. cit., pàg. 109.

<sup>1976</sup> Vid. KENNEDY, R., "La modificación de la conducta en las prisiones", cit. L'autor fa referència a aquest i altres exemples de teràpies aversives aplicades als Estats Units.

<sup>1977</sup> Vid. MARSHALL, W. L. - BARBAREE, H. E., "Sexual violence", en HOWELLS, K. - HOLLIN C. R. (Eds.), *Clinical approaches to violence*, John Wiley and Sons, Chichester, 1989, pags. 39 a 60.

<sup>1978</sup> Vid. MARSHALL, W.L., *Agresores Sexuales*, Ariel, Barcelona, 2001, págs. 123 y ss.

<sup>1979</sup> En relació a l'alcoholisme, vid. ECHEBURUA ODRIOZOLA, E., "Terapias aversivas en el tratamiento del alcoholismo: una revisión", en

## 1.2.2. Dessensibilització sistemàtica i exposició

La dessensibilització sistemàtica, també anomenada contracondicionament, o tècnica de generalització, o descondicionalització, o procediment d'inhibició recíproca, és una tècnica de tractament derivada del condicionalment clàssic, i la primera tècnica psicològica l'efectivitat de la qual va ser demostrada experimentalment, en assajos experimentals controlats. El primer en fer-ho va ser Wolpe, que va ser també el creador de la teràpia en qüestió. Es parteix de la base que els comportaments neuròtics o fòbics són adquirits en situacions generadores d'angoixa, que l'angoixa condueix, sempre en vinculació amb determinats estímuls, a comportaments del tipus referit, i a través de la desestabilització sistemàtica es pretén fer-los desaparèixer, mitjançant la connexió de l'estímul desencadenant de l'angoixa amb altre estímul no generador d'aquella. La forma de procedir era la següent: el pacient, mitjançant la hipnosi o una teràpia d'àcid carbònic, és col·locat en un estat agradable de relaxació completa, en el qual se li presenten situacions angoixants, primer les menys aflictives i finalment les més intenses, amb el qual es pretén que la situació desencadenant d'angoixa s'acoble a la sensació agradable de la relaxació, de manera que deixen de provocar angoixa.<sup>1980</sup> Als centres penitenciaris s'ha recorregut a la dessensibilització sistemàtica, per exemple, per a tractar els delinqüents sexuals, en concret a la dessensibilització sistemàtica per apropaments successius, per a reduir l'ansietat social i facilitar els contactes sexuals normalitzats de la persona o per a reduir el poder excitador dels estímuls sexuals desviats aparellant-los a la imaginació

---

*Drogalcohol*, vol. 10, núm. 1, 1985, pàgs. 27 a 34; GARCÍA GONZÁLEZ, R., "Algunas intervenciones psicológicas orientadas a la abstinencia en los dependientes del alcohol", en *Anales de Psicología*, vol. 9, núm. 1, 1993, pàgs. 43 a 51, més exactament pàgs. 43 a 45.

<sup>1980</sup> Vid. WOLPE, J. *Práctica de la Terapia de Conducta*, Trillas, México, 1977. Vid., també, DEL PINO PÉREZ, A., *Tratamientos psicológicos. Una perspectiva conductual*, ob. cit., pàgs. 149 i ss; RUIZ FERNÁNDEZ, M.A. – DÍAZ GARCÍA, M.I. – VILLALOBOS CRESPO, A., *Manual de técnicas de intervención cognitivo-conductuales*, segona edició, Desclé – UNED, Bilbao, 2012, pàgs. 237 i ss.

amb relaxació.<sup>1981</sup> Actualment, però, aquesta tècnica s'utilitza amb poca freqüència. En el seu lloc es recorre a altres tècniques més efectives, com l'exposició, que és una tècnica que té per objecte que la persona afronte, de manera sistemàtica i deliberada, determinades situacions que li causen por, ansietat i/o provoquen l'impuls de realitzar una acció determinada. L'exposició resulta efectiva per a tractar trastorns d'ansietat i, en matèria de tractament de delinqüents empresonats resulta interessant per a tractar problemàtiques d'interacció en les quals existeixen processos condicionats d'ansietat social, freqüents en delinqüents juvenils, agressors sexuals i maltractadors.<sup>1982</sup>

### **1.2.3. Tècniques basades en el control de les contingències**

Els programes de control de les contingències es fonamenten en els models teòrics del condicionament operant i de l'aprenentatge social, i exemples típics de la seua aplicació els constitueixen el programa d'economia de fitxes, el contracte de conducta i el sistema progressiu, als quals es farà referència a continuació.

#### **a) L'economia de fitxes**

La tècnica de l'economia de fitxes descansa sobre els principis del condicionament operant i s'utilitza la fitxa com a realitzador condicionat i generalitzat. El fonament principal és que la recepció de la fitxa ha de ser contingent a millores personals, socials, educacionals o laborals, per exemple. Als participants se'ls informa de les

---

<sup>1981</sup> Vid., REDONDO ILLESCAS, S., "Intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual", cit., pàg. 188; WOOD, R.M. - GROSSMAN, L.S. - FICHTNER, C.G., "Psychological Assessment, Treatment, and Outcome with Sex Offenders", *Behavioral Sciences and the Law*, núm. 18, 2000, pàgs. 23 a 41; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàg. 188.

<sup>1982</sup> Vid., ECHUBURUA ODRIÓZOLA, E. - DE CORRAL GARGALLO, P., "Técnicas de exposición: variantes y aplicaciones", en LABRADOR, F.J. - CRUZADO, J.A. - MUÑOZ, M. (Eds.), *Manual de técnicas de modificación y terapia de conducta*, Pirámide, Madrid, 2004, pàgs. 422 i 456; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 188 i 189.

conductes objectiu a realitzar i del nombre de fitxes que poden guanyar si les realitzen, a mesura que ho fan obtenen fitxes i quan en tenen en nombre suficient poden canviar-les per reforçadors de suport.<sup>1983</sup> Es considera que la presó és un lloc idoni per a aplicar aquesta tècnica, perquè en aquest marc és possible un control estricte sobre les conductes, els reforçaments i les condicions concretes en què s'apliquen i, encara que Ayllon i Azrin estan considerats els introductors d'aquest mètode com a arsenal a la teràpia del comportament,<sup>1984</sup> la veritat és que el seu creador va ser Maconochie, qui el va aplicar a la colònia penitenciària de l'illa de Norflok a partir de 1840, molt abans, per tant, que aquells altres, que ho van fer a la dècada de 1960. A les presons espanyoles Redondo Illescas va ser el primer en aplicar un programa d'economia de fitxes, i ho va fer l'any 1983 al centre penitenciari de Madrid-1 (Carabanchel). Redondo Illescas va treballar amb 25 subjectes adults, amb una gamma de quatre àrees conductuals (que conformen un total d'onze comportaments), i que són les següents: 1) higiene i cura personal (amb tres components conductuals); 2) higiene a la cel·la (amb cinc components); 3) tasques educatives (amb dos components); 4) conducta de consum de tranquil·litzants (amb un component). Amb

---

<sup>1983</sup> En relació a aquesta tècnica, vid., AYLLON, T. – AZRIN, N.H., “Reinforcer sampling: A technique for increasing the behavior on mental patients”, *Journal of Applied Behavior analysis*, vol. 1, núm. 1, 1968, pàgs. 13 a 20; dels mateixos autors, *The token economy: a motivational System for therapy and rehabilitation*, Appleton-Century – Crofts, New York, 1968; WALKER, H.N. – BUCKLEY, N.K., *Token reinforcement techniques*. E-B Press, Eugene, Oregon, 1974; GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario: una aproximación*, ob. cit., pàgs. 99 i ss; CLEMENTE, M. – GIL, F., “La conducta delictiva: modelos e intervenciones conductuales”, cit., pàgs. 223 i 224; SANCHA MATA, V. – GARCÍA GARCÍA, J., “Tratamiento psicológico-penitenciario”, cit.; ECHUBURUA ODRIOZOLA, E. – DE CORRAL GARGALLO, P., “El tratamiento psicológico en las Instituciones Penitenciarias: alcance y limitaciones”, cit., pàgs. 184 i 185; REDONDO ILLESCAS, S., “Psicología penitenciaria aplicada: los programas de rehabilitación en Europa”, ponència presentada en les I Jornades de Tractament Penitenciari, Peníscola, 2000, pàg. 5; DEL PINO PÉREZ, A., *Tratamientos Psicológicos. Una Perspectiva Conductual*, ob. cit., pàgs. 107 i ss; RUIZ FERNÁNDEZ, M.A. – DÍAZ GARCÍA, M.I. – VILLALOBOS CRESPO, A., *Manual de técnicas de intervención cognitivo-conductuales*, ob. cit., pàgs. 180 a 182.

<sup>1984</sup> Vid. AYLLON, T. – AZRIN, W., *The Token Economy, a motivational System for therapy and rehabilitation*, ob. cit.



reforços que recolzen l'experimentació, es van utilitzar determinades millores, sobretot en relació a comunicacions amb l'exterior, i es va concloure que després de l'aplicació d'aquest programa es van observar millores en totes les àries indicades, tot i que aquelles en què es requereixen comportaments més elevats la influència era menor. Es va observar, a més, que en general aquest programa va ser ben acceptat per la població reclusa.<sup>1985</sup> També Buchard ha subratllat que la virtualitat d'aquest sistema a les presons radica en la capacitat motivacional que té per a atreure persones que acostumen a mostrar-se passives i apàtiques cap a l'aprenentatge i realització de conductes positives que ajuden a la seua reinserció en la societat.<sup>1986</sup> És important subratllar, igualment, que aquesta tècnica no ofereix les conseqüències negatives que susciten les tècniques aversives. Passa, però, que per a evitar que els efectes beneficiosos dels programes de fitxes dins de la presó sols tinguen una durada breu és convenient que deriven gradualment cap a controls naturals de la comunitat, com poden ser la família, els amics o els companys de feina, però també són fonamentals els mecanismes d'autocontrol del subjecte, per exemple.<sup>1987</sup>

## **b) El contracte de conducta**

Aquesta tècnica consisteix a realitzar un acord entre dues parts, quan s'aplica als centres penitenciaris entre la persona interna i la institució penitenciària, en el qual es fixen uns objectius, açò és, s'indica allò que s'espera aconseguir d'aquella, i es fan constar les conseqüències positives derivades del compliment d'allò estipulat i les negatives derivades de l'incompliment. Complementa l'economia de fitxes i

---

<sup>1985</sup> Vid. REDONDO ILLESCAS, S., "Una aplicació de la economia de fichas en el establecimiento penitenciario Madrid-1", en *Revista Española de Terapia del Comportamiento*, núm. 3, 1984, pàgs. 40 a 56.

<sup>1986</sup> Vid. BURCHARD, J.D. – LANE, T.W., "Crime and delinquency", en BELLAK, A.S – HERSAN, M. – KAZDIN, A.B. (Eds), *International Handbook of behavior modification and therapy*, Plenum Press, New York, 1983.

<sup>1987</sup> Vid. ECHEBURUA ODRIOZOLA, E. - DE CORRAL GARGALLO, P. "El tratamiento psicológico en las Instituciones Penitenciarias: alcance y limitaciones", cit., pàg. 186; REDONDO ILLESCAS, S., "Psicología penitenciaria aplicada: los programas de rehabilitación en Europa", cit., pàg. 5; REDONDO ILLESCAS, S., "Intervención intensiva con autores de delitos violentos y contra la libertad sexual", cit., pàgs. 182 i 183.

contribueix a reduir la sensació d'artificialitat i infantilisme d'aquesta. Altres avantatges són que no cal disposar d'un nombre elevat i canviant de reforços i que disminueixen els problemes de contracontrol i d'atribució externa dels reforços de canvi de conducta, a més que sembla que facilitar la generalització de les conductes adquirides en una economia de fitxes quan es passa d'aquesta al sistema de contracte. Els programes PICA, START i el desenvolupat a la presó Ocaña II són exemples de l'eficàcia d'aquestes dues tècniques combinades en l'adquisició d'habilitats de cura personal, acadèmiques i personals, així com també en la millora de la convivència a l'interior de la institució penitenciària.<sup>1988</sup>

### c) Les fases progressives

Altra tècnica basada en el control de contingències és la de fases progressives, que complementa la de fitxes i els contractes conductuals, i en la qual s'articulen fases diferents i les persones condemnades són assignades en una o altra en funció dels progressos conductuals. Si s'observa una millora es passa a una fase superior, que implica un increment en el gaudi de determinants avantatges, mentre que si hi ha un empitjorament es descendirà a una fase inferior, perdent els avantatges aconseguits. Entre els psicòlegs es cita a Redondo, Portero i Roca com a introductors d'aquesta tècnica de tractament a les presons de l'Estat espanyol, concretament a la presó de joves de Barcelona, l'any 1984, però cal tenir en compte que tot i que no plantejat com a programa de tractament psicològic, un sistema de nivell progressiu com l'indicat va ser ideat i dut a la pràctica pel Coronel Montesinos, al presidi de València, a partir de l'any 1835,

---

<sup>1988</sup> Vid. CLEMENTE, M. – GIL, F., “La conducta delictiva: modelos e intervenciones conductuales”, cit, pàg. 224; GARCÍA GARCÍA, J. – SANCHA MATA, V., *Psicología Penitenciaria*, tercera edició, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 1987; SANCHA MATA, V. – GARCÍA GARCÍA, J., “Tratamiento psicológico-penitenciario”, *Papeles del Colegio de Psicólogos*, núm. 30, 1987, pàgs. 27 a 42; ECHEBURUA ODRIOZOLA, E. - DE CORRAL GARGALLO, P. “El tratamiento psicológico en las Instituciones Penitenciarias”, cit., pàgs. 185 i 186; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàg. 133; RUIZ FERNÁNDEZ, M.A. – DÍAZ GARCÍA, M.I. – VILLALOBOS CRESPO, A., *Manual de técnicas de intervención cognitivo-conductuales*, ob. cit., pàgs. 182 i 183.

convençut que en l'empeny per corregir la conducta són més efectius els reforçaments positius que no les mesures disciplinàries. Esclariu açò, en relació al programa aplicat per Redondo, Portero i Roca a la presó de joves de Barcelona es dirà que, en base als models de condicionament operant i imitatiu,<sup>1989</sup> el funcionament d'aquesta va ser estructurat en una sèrie d'unitats de vida o fases progressives, es demanava als joves interns millores en alguns objectius conductuals, relacionats amb la participació en activitats acadèmiques, en programes de formació laboral o esportius, higiene i cura personal, reducció de les conductes violentes i autolesives, i els avanços en aquest sentit implicaven una disponibilitat creixent de reforçaments, com avantatges institucionals, una disponibilitat major dels diners propis, major freqüència de comunicacions i visites, disponibilitat d'un treball millor retribuït, mobilitat dins la presó, però també podien perdre tot allò aconseguit si hi havia empitjorament als objectius establerts.<sup>1990</sup> Després de cinc anys d'avaluació del funcionament del programa es va concloure que s'aconseguia animar els joves a participar en activitats acadèmiques –millora de més del 66%–, millorar els comportaments d'higiene –millores de fins al 100%–, reduir els conflictes individuals –es passa de 12 conflictes per intern i any a 4–, així com també les autolesions –que passes d'una proporció d'1,4 per intern i any a una altra de 0,4–. Un cop alliberats, es va observar que la recaiguda en el delicte era inferior entre interns que havien experimentat almenys quatre canvis de fase que aquells altres que no havien experimentat cap canvi de fase i que, per tant, havien estat menys afectats per aquest programa.<sup>1991</sup>

---

<sup>1989</sup> Vid. REDONDO ILLESCAS, S., *Evaluar e Intervenir en las Prisiones. Análisis de conducta aplicado*, Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona, 1993.

<sup>1990</sup> Vid. REDONDO, S. – PORTERO, P. – ROCA, M., “Una aproximación a la rehabilitación de delincuentes jóvenes desde la perspectiva del análisis experimental de la conducta”, ponència presentada en la Primera Reunió Anual de la Societat Catalana de Recerca y Teràpia del Comportament, celebrada a Sitges (Garraf) l'1 de juny de 1985. En relació a les fases progressives vid., també; SANCHA MATA, V. - GARCÍA GARCÍA, J., “Tratamiento psicológico-penitenciario”, cit.; ECHUBURUA ODRIÓZOLA, E. – DE CORRAL GARGALLO, P., “El tratamiento psicológico en las Instituciones Penitenciarias: alcance y limitaciones”, cit., pàgs. 184 i 185.

<sup>1991</sup> Vid. REDONDO, S. – ROCA, M. – PÉREZ, E. – SÁNCHEZ, A. – DEUMAL, E. “Environmental outline of a youth prison in Catalonia: Five years of

#### d) Tècniques de modelat

La teoria de l'aprenentatge social, que és una de les explicacions de la conducta delictiva millor establertes per la investigació criminològica, manté que la conducta agressiva és resultat de l'experiència, dóna un paper prioritari a la imitació de models en l'aparició i manteniment de la conducta delictiva i posa èmfasi en el modelat perquè la persona incloga la conducta nova al seu repertori comportamental, mitjançant l'observació de la conducta del model en una situació concreta. Així ho indicaria Bandura, el qual, a més, tot centrant-se en els joves, va afirmar que si per a ells els individus d'estatus més alt són companys de conducta antisocial o agressiva acabaran protagonitzant conductes d'aquesta classe.<sup>1992</sup> La tècnica de modelat s'ha aplicat en el tractament de joves delinqüents i, seguint la línia de Bandura, els estudis realitzats han insistit en aconseguir que aquells resistisquen la pressió dels companys per a realitzats conductes antisocials, que centre la seua atenció en la informació que li pugua servir d'ajuda per al desenvolupament social i que se senta considerat pels altres.<sup>1993</sup>

---

evaluation", en JUNGER-TAS, J. – BOENDERMAQUER, P. - VAN DER LAAN, P.H. (Eds.), *The future of the juvenile justice system*, Acco, Leuven (Bègica), 1991, pàgs. 411 a 428.

<sup>1992</sup> Vid., BANDURA, A., *Principles of behaviour modification*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1969; i del mateix autor "Análisis del aprendizaje social de la agresión", en BANDURA, A. – RIBES IÑESTA, E., *Modificación de Conducta: análisis de la agresión y de la delincuencia*, Trillas, primera reimpressió, México, 1977, pàgs. 145, 174, 307 i ss.

<sup>1993</sup> En relació a aquesta tècnica, vid., també: SARASON, S., "Juvenile offenders rehabilitation project", en *American psychology*, núm. 23, 1977; GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario: una aproximación*, ob. cit., pàgs. 107 a 109; SANCHA MATA, V. - GARCÍA GARCÍA, J., "Tratamiento psicológico-penitenciario", cit.; DEL PINO PÉREZ, A., *Tratamientos Psicológicos. Una Perspectiva Conductual*, ob. cit., pàgs. 203 i ss; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 129, 135 i ss; RUIZ FERNÁNDEZ, M.A. – DÍAZ GARCÍA, M.I. – VILLALOBOS CRESPO, A., *Manual de Técnicas de Intervención Cognitivo Conductuales*, ob. cit., pàg. 163.

### 1.3. Les intervencions psicològiques cognitives conductuals

Hi ha qui, com Kazdin,<sup>1994</sup> Mahoney i Arnkoff,<sup>1995</sup> afirmen que l'enfocament cognitiu en teràpia va sorgir a causa de la revolució cognitiva que estava experimentant la psicologia al llarg de les dècades de 1960 i 1970.<sup>1996</sup> Tot i això, les teràpies cognitives que comencen a aplicar-se per aquell llavors compartien amb la psicologia cognitiva del moment l'esperit de l'època, alguns conceptes i poca cosa més.<sup>1997</sup> Aquestes teràpies en un primer moment consideraven la funció que compleixen els continguts mentals en la conducta, açò és, es preocupaven per com influeixen en el comportament de les persones, però no es preguntaven com ha arribat la persona a aquells continguts mentals, que és allò que interessaria a l'enfocament cognitiu de processament de la informació. Per aquesta raó, hi ha una part de la doctrina, com Dobson i Block que neguen que pugui considerar-se una revolució la irrupció del model cognitiu, perquè les primeres innovacions en el conductisme cognitiu, com les autores citades l'anomenen, van ser elaborades sobre un model fonamentalment conductual.<sup>1998</sup> A banda de l'aportació provinent de

---

<sup>1994</sup> Vid. KAZDIN, A.E., *History of behavior modification: Experimental foundations of contemporary research*, University Park Press, Baltimore, 1978.

<sup>1995</sup> Vid. MAHONEY, M.J. – ARNKOFF, D., “Cognitive and self-control therapies”, en GARFIELD, S.L. – BERGIN, A.E., (Eds.) *Handbook of psychotherapy and behavior change*, segona edició, John Wiley & Sons, New York, 1978, pàgs. 689 a 722.

<sup>1996</sup> L'acta fundacional del moviment cognitiu en psicologia pot situar-se en la celebració d'un simposi sobre la teoria de la informació organitzat l'any 1956 al *Massachusetts Institute of Technology*, els assistents al qual van reconèixer l'existència de la ment, de capacitats innates al marge dels processos de condicionament i de la importància dels processos interns en el control de la conducta. Vid. DEL PINO PÉREZ, A., *Tratamientos psicológicos. Una perspectiva conductual*, ob. cit., pàgs. 245.

<sup>1997</sup> Vid. INGRAM, R.E., *Information processing approach to clinical psychology*, Academic Press, London, 1986; IBAÑEZ, E., Pròleg a l'edició espanyola de MAHONEY – FREEMAN (Eds.), *Cognición y Psicoterapia*, Paidós, Barcelona, 1988; i TOUS, J.M., “Antecedentes, naturaleza y desarrollo de la teràpia cognitivo-social”, en *Boletín de Psicología*, núm. 23, 1989, pàgs. 17 a 45.

<sup>1998</sup> Vid. DOBSON, K.S. – BLOCK, L., “Historical and philosophical bases of the cognitive-behavioral therapies”, en DOBSON, K.S., (Ed.), *Handbook of cognitive-behavioural therapies*, Hutchinson, London, 1988.

l'evolució del conductisme, l'inici de la teràpia cognitiva també compta amb una aportació provinent de terapeutes amb formació psicoanalítica però crítics amb la base teòrica i l'eficàcia de la psicoanàlisi. Es diu que la influència cognitiva més clara a la pràctica de la teràpia va vindre d'autors com Ellis i Beck, amb antecedents psicoanalítics innegables.<sup>1999</sup> Val a dir, a més, que l'enfocament cognitiu conductual és l'opció científica més reconeguda per amplis sectors psicològics actuals i que la teràpia cognitiva conductual presenta modalitats diferents però que reuneixen una sèrie de característiques comunes. Segons Ingram i Scott les característiques definitòries de la teràpia referida són les següents: 1) s'assumeix que les variables cognitives són mecanismes causals important; 2) s'entén com imprescindible que almenys algun dels mètodes i tècniques d'intervenció s'orienten específicament a objectius cognitius, tenen una orientació psicoeducativa; 3) es desenvolupa una anàlisi funcional de les variables cognitives que mantenen un trastorn; 4) es recorre a tàctiques cognitives i conductuals, a més que aquestes darreres acostumen a orientar-se a objectius cognitius; 5) es dóna una importància gran a la verificació empírica; 6) aquesta teràpia no té la consideració de teràpia de llarga durada en sentit clàssic; 7) és imprescindible la col·laboració recíproca entre terapeuta i pacient; 8) els terapeutes són actius i directius; 9) cal que el pacient accepti la validesa del model cognitiu conductual de disfunció que se li proposa per a modificar la seua conducta i cognició disfuncional.<sup>2000</sup>

A les presons es freqüent recórrer a teràpies cognitives conductuals i, de fet, la majoria dels programes psicològics de tractament que venen aplicant-se a les presons des de la dècada de 1980 s'inscriuen dins de les teràpies cognitives conductuals, tant a Amèrica del Nord com a Europa. A l'Estat espanyol la primera vegada que es va aplicar un programa integrat de caràcter cognitiu conductual a les presons va ser

---

<sup>1999</sup> En relació a aquests antecedents del model de teràpia cognitiva, vid., també, DEL PINO PÉREZ, A., *Tratamientos Psicológicos. Una Perspectiva Conductual*, ob. cit., pàgs. 247 i 248.

<sup>2000</sup> Vid. INGRAM, R.E. – SCOTT, W.D., “Cognitive behavior therapy”, en BELLACK, A.S. – HERSEN, M. – KAZDUBM A.E. (Eds.), *International handbook of behavior modification and therapy*, segona edició, Plenum Press, New York, 1990, pàgs. 53 a 63. Vid., també, DEL PINO PÉREZ, A., *Tratamientos Psicológicos. Una Perspectiva Conductual*, ob. cit., pàgs. 250 i 251.

l'any 1987, al centre penitenciari de joves de Barcelona, i ho van fer Garrido, Redondo i Pérez.<sup>2001</sup> La meta projectada ha estat produir un desenvolupament a la cognició de les persones que compleixen condemna de presó, desenvolupar les seues habilitats de raonament i la sensibilitat enfront de la conseqüència de la seua conducta, ensenyar-los a pensar abans d'actuar, incrementar habilitats per a la solució de problemes interpersonals, ampliar la visió que aquelles persones tenen del món, desenvolupar en elles interpretacions alternatives, etc., i així, també, facilitar la seua integració social i contribuir a evitar la recaiguda en el delictes, o, almenys, que es reduïska la freqüència i gravetat de la delinqüència. El recurs a aquest procediment es justifica perquè moltes d'aquestes persones presenten cert retard en el desenvolupament d'habilitats cognitives diverses que són essencials per a l'adaptació social, de vegades provocat o accentuat per l'efecte erosionador que la institucionalització pot tenir sobre el funcionament cognitiu de les persones preses,<sup>2002</sup> i la veritat és que les tècniques aplicades han mostrat, en mesures avaluatives diverses, una eficàcia major que tècniques fonamentades en altres enfocaments.<sup>2003</sup>

---

<sup>2001</sup> Vid. GARRIDO, V. – REDONDO, S. – PÉREZ, E., “El Tratamiento de delincuentes institucionalizados: El programa de competencia psicosocial en la prisión de jóvenes de la Trinidad de Barcelona”, en *Delincuencia/Delinquency*, 1 (1), 1989, pàgs. 37 a 57.

<sup>2002</sup> Són diversos els estudis empírics que evidencien que moltes de les persones que hi ha a presó complint condemna presenten determinades característiques i variables de la personalitat, com impulsivitat, rigidesa cognitiva, locus de control extern elevat, baixa tolerància a la frustració, absència de pensament abstracte i crític, baixa autoestima, egocentrisme, baixa capacitat d'autoestima, manca d'habilitats socials i cognitives específiques per a afrontar situacions interpersonals conflictives i problemàtiques de manera constructiva, distorsions greus de tipus perceptiu i valoratiu a l'esfera cognitiva, emocional i afectiva per a entendre correctament les regles i convencions socials, etc.

<sup>2003</sup> Vid., ROSS, R. – FABIANO, E., *Time to think. A Cognitive Model of Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*, Institute of Social Sciences and Arts, Johnson City, Tennessee, 1985; CULLEN, F.T. – GENDREAU, P., “Evaluación de la rehabilitación correccional: política, práctica y perspectivas”, cit.; COOKE, D.J. – PHILIP, L., “To treat or not to treat? An empirical perspective”, en HOLLIN, C.R., (Ed.), *Offender assessment and treatment*, Wiley, Chichester, 2001, pàgs. 17 a 34; GACONO, C. - NIEBERDING, R. - OWEN, A. – RUBEL, J. – BADHOLDT, R., “Treating conduct disorder, antisocial and psychopathic personalities”, cit., pàgs. 99 a 130; McMURRAN, M., “Offender with drug problems”, en HOLLIN, C.R. (Ed.), *Offender assessment and treatment*, Wiley,

Val a dir, igualment, i d'altra banda, que un dels programes de tipus cognitiu conductual més complet és el programa de competència psicosocial, que té com a principis fonamentals els següents: a) s'avaluen els dèficits cognitius i les habilitats d'interacció dels subjectes; 2) es treballa amb grups reduïts de 8 a 12 subjectes, en sessions d'1 a 2 hores i d'una a 5 vegades a la setmana; 3) acostumen a aplicar-se com a tècniques estructurades la solució de problemes, l'entrenament en habilitats socials, la regulació emocional i control de la ira, el raonament crític, el desenvolupament de valors, habilitats de negociació i pensament creatiu.<sup>2004</sup> A aquestes tècniques es farà referència a continuació.

---

Chichester, 2001, pàgs. 481 a 493; WARD, T. – ECCLESTON, L., “Risk, responsivity, and the treatment of offenders: introduction to the special issue”, *Psychology, Crime & Law*, núm. 10, vol 3, 2004, pàgs. 243 a 257; ANDREWS, D. – BONTA, J., *The Psychology of Criminal Conduct*, ob. cit.; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 57 a 60, 245 i ss., i 267 i ss.

<sup>2004</sup> En relació als programes cognitius en general i el de competència psicosocial en particular aplicats al món penitenciari, vid: GENDREAU, P. - ROSS, R., “Effective correctional treatment: Bibliotherapy for cynics”, en *Crime and Delinquency*, núm. 25, 1979, pàgs. 463 a 489; HOLLIN, C.R. - COURTNEY, S.A., “A skills training approach to the reduction of institutional offending”, *Personality and Individual Differences*, núm. 4, 1983, pàgs. 257 a 264; ROSS, R. R., - FABIANO, E. A., *Time to think: A cognitive model of delinquency prevention and offender rehabilitation*, ob. cit.; ROSS, R. - FABIANO, E. - ROSS, M. R., *Reasoning and Rehabilitation. A Hand-Book for Teaching Cognitive Skills*, University of Ottawa, Ottawa, 1986; SANCHA MATA, V. - GARCÍA GARCÍA, J., “Tratamiento psicológico-penitenciario”, cit.; ECHUBURUA ODRIOZOLA, E. – DE CORRAL GARGALLO, P., “El tratamiento psicológico en las Instituciones Penitenciarias: alcance y limitaciones”, cit., pàg. 186; GONZÁLEZ, L. – GUTIÉRREZ, P., “Entrenamiento en habilidades sociales en un centro de reforma para menores”, comunicació presentada en la “Reunión Internacional: la Reeducación del Delincuente Juvenil” celebrada a València en 1989; ROSS, R. - FABIANO, E. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia”, en *Delincuencia*, núm. 1, 1990; ANDREWS, D. - ZINGER, I. - HOGE, R. D. - BONTA, J. - GENDREAU, P. - CULLEN, F. T., “Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed metaanalysis”, en *Criminology*, vol. 28, núm. 3, 1990, pàgs. 369 a 404; ROSS, R. R. - ROSS, R. D., *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*, AIR Training and Publications, Ottawa, 1995; McGUIRE, J. - PRIESTLEY, P. *Offending Behaviour: Skills and Stratagems for Going Straight*, BT Batsford Ltd., London, 1995; ROSS, R. R., - FABIANO, E. A., *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and*



### 1.3.1. La solució de problemes

La tècnica de solució de problemes, que s'ha aplicat amb èxit a l'àmbit penitenciari, amb reus joves i adults, té per objectiu ensenyar els individus a reconèixer situacions problemàtiques i generar solucions alternatives a aplicar. Els passos a seguir serien els següents: 1) identificar les situacions problemàtiques; 2) descriure el problema, la resposta habitual i l'objectiu que pretén aconseguir-se; 3) proposar alternatives de conducta; 4) dur a la pràctica les conductes alternatives

---

*Offender Rehabilitation*, AIR Training and Publications, Ottawa, 1995; HOLLIN, C.R. - HUFF, G.J. - CLARKSON, F. - EDMONDSON, A.C., "Social Skills Training with Young Offenders in a Borstal: An Evaluative Study", en *Journal of Community Psychology*, vol. 14, núm. 3, 1996, pàgs. 289-299; GARRIDO GENOVÉS, V. - GÓMEZ PIÑANA, A.M., "El modelo cognitivo aplicado a delinquentes institucionalizados: el pensamiento prosocial", en *Revista Complutense de Educación*, vol. 7, núm. 2, 1996, pàgs. 137 a 156; BÁGUENA PUIGSERVER, M.J. - BELEÑA MATEO, A., "Programa de entrenamiento en dimensiones de habilidades interpersonales para mujeres internas en cárceles de cumplimiento", en PELECHANO, V. (Comp.), *Habilidades interpersonales. Teoría mínima y programas de intervención*, vol. III, Promolibro, València, 1996, pág. 631 a 692; REDONDO ILLESCAS, S. - GARRIDO, V. - SÁNCHEZ-MECA, J., "What Works in correctional rehabilitation in Europe: a meta-analytic review", en REDONDO, S. - GARRIDO, V. - PÉREZ, J. - BARBERET, R. (Eds.), *Advances in Psychology and Law: International Contributions*, De Gruyter, Berlin, 1997, pàgs. 499 a 523; GOLDSTEIN, A. P. - GLICK, B. - GIBBS, J. C., *Aggression Replacement Training*, Research Press, Champaign (Illinois), 1998; REDONDO ILLESCAS, S., "Psicología penitenciaria aplicada: los programas de rehabilitación en Europa", cit., pág. 6; REDONDO - STANGELAND - GARRIDO, *Principios de criminología*, ob. cit., pàgs. 965 i 966; GARRIDO GENOVÉS, V. - LÓPEZ LATORRE, M. J., *Manual de intervención educativa en readaptación social*, vol. 2, Tirant lo Blanch, València, 2005; GARRIDO GENOVÉS, V., *Manual de intervención educativa en readaptación social*, Tirant lo Blanch, València, 2005; REDONDO ILLESCAS, S., "La intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual", ponència presentada en el Congrés Penitenciari Internacional celebrat a Barcelona l'any 2006, pàgs. 183 i 184; ; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delinquentes*, ob. cit., pàgs. 138 i ss., 155 i ss., 245 i ss.; RUIZ FERNÁNDEZ M.A. - DÍAZ GARCÍA, M.I. - VILLALOBOS CRESPO, A., *Manual de Técnicas de Intervención Cognitivo Conductuales*, ob. cit., pàgs. 292 i ss.; ROSA ALCÁZAR, A.I. - OLIVARES RODRÍGUEZ, J. - MÉNDEZ CARRILLO, F.X., *Introducción a las técnicas de intervención y tratamiento psicológico*, ob. cit., pàgs. 82 i ss.; LORENZO MOLEDO, M. - AROCA MONTOLÍO, C., "La pedagogía penitenciaria en España: luces y sombras", *Revista de Educación*, 360, gener -abril 2013, pàgs. 119 a 139.

i comprovar les conseqüències que tenen; i 5) avaluar els resultats. Habitualment, però no única, s'ensenyen estratègies de solució de problemes interpersonals, amb l'objectiu de desenvolupar la sensibilitat per a reconèixer els problemes d'aquest tipus, millorar la tendència i la capacitat de relacionar causa i efecte de manera espontània –pensament causal–, la capacitat de preveure les conseqüències que poden tenir les seues accions –pensament conseqüent–, l'habilitat per a generar solucions alternatives –pensament alternatiu– i l'habilitat per a elegir els mitjans a emprar per a assolir un fi –pensament mitjans fins.<sup>2005</sup>

### 1.3.2. Entrenament en habilitats socials

A l'entrenament en habilitats socials es recorre als centres penitenciaris amb el propòsit d'ensenyar habilitats útils per a una interacció més exitosa de les persones allí privades de llibertat en el seu entorn social i així, també, prevenir la recaiguda en el delictes. Per a aconseguir-ho, primer es donen les instruccions necessàries en relació a les habilitats que se li demana que aprenga i els passos necessaris a seguir per a aconseguir-ho, es recorre a tècniques com el modelat, el *role-playing*, el *feedback* i el reforçament positiu, les quals guarden una relació molt estreta amb l'aprenentatge per imitació.

El modelat l'inclouen la majoria dels programes d'habilitats socials, s'entén com un component fonamental de l'entrenament i té com a propòsit demostrar com es du a terme l'habilitat de manera efectiva i

---

<sup>2005</sup> Vid. PLATT, J.J. - DOUME, M.J., *TIPS. Training in interpersonal problem-solving skills*, Hahnemann Medical College, Philadelphia, 1984; CLEMENTE, M. – GIL, F., “La conducta delictiva: modelos e intervenciones conductuales”, cit., pàg. 226; DEL PINO PÉREZ, A., *Tratamientos Psicológicos. Una Perspectiva Conductual*, ob. cit., pàgs. 257 i ss; GARRIDO GENOVÉS, V. – GÓMEZ PIÑANA, A.M., “El modelo cognitivo aplicado a delincuentes institucionalizados: el pensamiento prosocial”, cit., pàg. 144; REDONDO ILLESCAS, S., “La intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual”, cit., pàg. 184; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 162 i 163; REDONDO ILLESCAS, S., “Intervención intensiva con autores de delitos violentos y contra la libertad sexual”, cit., pàgs. 184 i 185; RUIZ FERNÁNDEZ M.A. – DÍAZ GARCÍA, M.I. – VILLALOBOS CRESPO, A., *Manual de Técnicas de Intervención Cognitivo Conductuales*, ob. cit., pàgs. 411 i ss i 435 i ss.

com no ha de realitzar-se. Quan les conductes apropiades han estat modelades, les persones que participen en el tractament han de posar en pràctica la conducta inicialment mitjançant el *role-playing*.

El *role-playing* és una tècnica a través de la qual se simula una situació que es presenta a la vida real, amb l'objectiu que puguin practicar-se les conductes adequades en un context controlat, en què les persones poden ser observades. Perquè siga efectiva ha d'incloure, a més de la pràctica de la conducta, la retroalimentació o *feedback*.

En relació al *feedback* es dirà que en un primer moment ha de centrar-se en aspectes positius de l'actuació, a continuació es du a terme el *feedback* corrector, dirigit a aspectes concrets i específics que poden millorar-se.

D'altra banda, en relació al reforçament positiu, és sobretot important durant les primeres fases d'adquisició de la conducta apropiada, quant més es reforce més i millor arrelarà. Quan l'objectiu és el manteniment, en canvi, sembla ser que és més apropiat el reforçament intermitent.<sup>2006</sup>

### **1.3.3. Entrenament en regulació emocional i control de la ira**

La regulació emocional pot definir-se com un procés pel qual les persones influeixen en les emocions que experimenten,<sup>2007</sup> i aquesta és la meta que pretén aconseguir-se a través de l'entrenament en

---

<sup>2006</sup> En relació a totes aquestes tècniques, vid. GARRIDO GENOVÉS, V. – GÓMEZ PIÑANA, A.M., “El modelo cognitivo aplicado a delincuentes institucionalizados: el pensamiento prosocial”, cit., pàg. 144; REDONDO ILLESCAS, S., “La intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual”, cit., pàgs. 184 i 185; DEL PINO PÉREZ, A., *Tratamientos psicológicos. Una perspectiva conductual*, ob. cit., pàgs. 257 i ss.; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 138 i ss; RUIZ FERNÁNDEZ, M.A. – DÍAZ GARCÍA, M.I. – VILLALOBOS CRESPO, A., *Manual de Técnicas de Intervención Cognitivo Conductuales*, ob. cit., pàgs. 277 i ss, 292 i ss.

<sup>2007</sup> Així defineix la regulació emocional GROSS, J.J., “The emerging field of emotion regulation: an integrative review”, en *Review of General Psychology*, vol. 2, núm. 3, 1998, pàgs. 271 a 299.

autocontrol emocional. Més concretament, quan s'aplica a la població penitenciària es pretén que els interns desenvolupen les habilitats necessàries per a saber fer front a situacions emocionals explosives, a situacions que provoquen una activació emocional excessiva, com ho són l'estrès i la ira.

L'entrenament per a la inoculació de l'estrès es realitza a través de fases diverses: primer és important informar sobre el contingut del programa i proporcionar a la persona a tractar una estructura conceptual perquè entenga la importància de la cognició en les reaccions emocionals; en una segona fase se li ensenya, a través de les autoinstruccions, la imaginació, l'assaig i la realització d'exercicis de relaxació, una sèrie d'habilitats d'afrontament cognitives i conductuals perquè sàpiga com reaccionar davant de situacions difícils, perquè aprenga a controlar-se; després la persona aplica allò que ha après en seu quefer diari, en un context real.

D'altra banda, el tractament de la ira ha de desenvolupar-se en quatre fases, que inclouen una avaluació, una fase preparatòria de conscienciació i motivació, una altra d'aplicació del tractament i una última de seguiment, i ha de tenir com a components essencials els següents: educació en relació a la ira i l'agressió; autorregistre de la freqüència i intensitat dels arravataments d'ira i de les situacions que els precedeixen; reestructuració cognitiva mitjançant la reorientació de l'atenció de la persona tractada, la modificació de les seues valoracions i l'autoinstrucció; reducció de l'activació a través de la relaxació progressiva i la imaginació guiada; entrenament en conductes d'afrontament, comunicació i assertivitat mitjançant modelat i *role-playing* de situacions desencadenants d'explosions d'ira; i pràctica de les habilitats d'afrontament en el dia a dia.<sup>2008</sup>

---

<sup>2008</sup> En relació a la regulació emocional i control de l'ira, vid., MEICHENBAUM, D., *Manual de inoculación de estrés*, traducción de Jordi Fibla i revisió de Josep Toro, Ediciones Martínez Roca, Barcelona, 1987; GARRIDO GENOVÉS, V. – LÓPEZ LATORRE, M. J., *Manual de intervención educativa en readaptación social*, ob. cit., pàg. 33; GARRIDO GENOVÉS, V. – GÓMEZ PIÑANA, A.M., “El modelo cognitive aplicado a delincuentes institucionalizados: el pensamiento prosocial”, cit., pàg. 144; DEL PINO PÉREZ, A., *Tratamientos psicológicos. Una perspectiva conductual*, ob. cit., pàgs. 215 i ss.; REDONDO ILLESCAS, S., “La intervención intensiva con internos autores de delitos violentos

### 1.3.4. El raonament crític

Amb el programa de raonament crític es pretén ensenyar a la persona a pensar de manera reflexiva i crítica sobre la seua conducta i la de la resta d'individus, sense distorsionar els fets o externalitzar la culpa, sense caure en actituds egocèntriques ni en distorsions cognitives. En aquest camp van ser pioners D'Angelo,<sup>2009</sup> Ross i Ross.<sup>2010</sup> L'entrenament implica discussions en grup, en els quals els participants practiquen les habilitats en quatre àries distintes: persuasió, errors de pensament, assumpcions, fets i inferències, i visió ampla i lliure de prejudicis. Es treballa, per tant, amb l'habilitat per a avaluar críticament les idees presentades per altres, l'habilitat per a detectar errors al pensament propi i d'altres persones, per a comprovar els conceptes emprats per ells i per altres que permeten comprendre allò que s'està indicant, i l'habilitat per a considerar altres arguments i punts de vista abans d'arribar a una conclusió pròpia.<sup>2011</sup>

### 1.3.5. El desenvolupament de valors

Amb el programa de desenvolupament de valors es pretén que les persones que hi participen aprenguen a prendre una perspectiva social, açò és, a posar-se en la situació dels altres i a tenir presents els seus sentiments, opinions i pensaments, a tenir en compte els principis de

---

y contra la libertad sexual”, cit., pàgs. 184 i 185; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 163 i ss., 185 i ss; RUIZ FERNÁNDEZ, M.A. – DÍAZ GARCÍA, M.I. – VILLALOBOS CRESPO, A., *Manual de Técnicas de Intervención Cognitivo Conductuales*, ob. cit., pàgs. 411 i ss, 420 i ss, 590 i ss.

<sup>2009</sup> Vid. D'ANGELO, E., *The Teaching of Critical Thinking*, Gruner, Amsterdam, 1971.

<sup>2010</sup> Vid. ROSS, R. R. - ROSS, R. D., *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*, ob. cit.

<sup>2011</sup> Vid., GARRIDO GENOVÉS, V. – GÓMEZ PIÑANA, A.M., “El modelo cognitivo aplicado a delincuentes institucionalizados: el pensamiento prosocial”, cit., pàgs. 144 i 145; SAIZ, C. - NIETO, A. M., “Pensamiento crítico: capacidades y desarrollo”, en SAIZ C. (Ed.), *Pensamiento crítico: conceptos básicos y actividades prácticas*, Pirámide, Madrid, 2003, pàgs. 15 a 19; REDONDO ILLESCAS, S., “Psicología penitenciaria aplicada: los programas de rehabilitación en Europa”, cit., pàg. 6; REDONDO ILLESCAS, S., “La intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual”, cit., pàgs. 184 i 185.

reciprocitat i justícia, imprescindibles per a mantenir unes relacions interpersonals adequades. No es tracta de moralitzar sinó d'exercitar les persones tractades en la confrontació del seu sistema de creences amb els sistemes de creences d'altres persones, amb el qual es propicia la revaluació de les valoracions i punts de vista propis. Dels diferents programes d'aquest tipus que hi ha, a les presons catalanes i a les espanyoles es va adoptar el desenvolupat per Galbraith i Jones, a través del qual es discuteixen situacions en les quals entren en conflicte interessos de diverses persones o grups socials, amb el propòsit d'aconseguir un desenvolupament del nivell de raonament ètic i de la capacitat d'empatia. Se segueixen les fases següents: primer es proposa a les persones un dilema moral mitjançant la presentació d'una situació en la qual entren en conflicte punts de vista diferents; en segon lloc se les convida a pensar sobre el dilema moral i a que expliquen de manera raonada què pensen que hauria de fer-se i per què; a continuació el grup debat els arguments esgrimits a favor i en contra de cada opció; i finalment se les convida a que pensen sobre la seua pròpia postura.<sup>2012</sup>

### **1.3.6. L'entrenament en habilitats de negociació**

En els programes de competència psicosocial que s'apliquen a les presons també acostuma a aplicar-se la tècnica de negociació, amb l'objectiu de desenvolupar les habilitats de negociació de la persona. Es pretén que les persones preses aprenguen que la negociació és una alternativa a la confrontació, i més efectiva que aquesta, que li permet satisfer les seues necessitats sense recórrer a la violència, les coaccions o amenaces, sinó simplement negociant una solució satisfactòria per a totes les parts implicades. Les habilitats de negociació s'entrenen a través del *role-playing*, el modelat, i el

---

<sup>2012</sup> Vid., GALBRAITH, R.E. – JONES, T.M., *Moral reasoning*, Greenhaven Press, Minneapolis, 1976; GARRIDO GENOVÉS, V. – GÓMEZ PIÑANA, A.M., “El modelo cognitivo aplicado a delincuentes institucionalizados: el pensamiento prosocial”, cit., pàg. 144; REDONDO ILLESCAS, S., “Psicología penitenciaria aplicada: los programas de rehabilitación en Europa”, cit., pàg. 6; REDONDO ILLESCAS, S., “La intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual”, cit., pàg. 185; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 168 a 170.

*feedback*. Mitjançant la pràctica d'aquesta tècnica també es desenvolupen l'assertivitat, el pensament alternatiu i el conseqüent.<sup>2013</sup>

### **1.3.7. El desenvolupament de pensament creatiu**

S'intenta desenvolupar un pensament alternatiu enfront d'una sèrie de solucions estereotipades i normalment violentes amb les quals algunes de les persones que compleixen condemna en presó acostumen a afrontar els seus problemes. El pensament alternatiu, o "lateral", com el va anomenar de Bono,<sup>2014</sup> és, per tant, útil per a la solució de problemes, perquè permet generar idees noves. En concret, les estratègies o habilitats que s'ensenyen són els següents: considerar els aspectes positius i negatius d'una idea i tots els factors implicats, elaborar regles, preveure les conseqüències a curt i llarg termini, planificar, establir metes, generar alternatives, possibilitats i eleccions, establir prioritats i tenir en compte el punt de vista de la resta de persones. La seua aplicació a persones que compleixen condemna a la presó es justifica perquè moltes d'elles presenten rigidesa cognitiva.<sup>2015</sup>

### **1.4. La comunitat terapèutica**

A la comunitat terapèutica fa referència el Reglament Penitenciari, però sense massa detall. Únicament s'indica que per a determinats

---

<sup>2013</sup> Vid., ROOSA, J.B., "SOCS: Situations, Options, Consequences and Simulation. A Technique for Teaching Social Interaction", conferència pronunciada en la American Psychological Association, Montreal, 1971; GARRIDO GENOVÉS, V. – GÓMEZ PIÑANA, A.M., "El modelo cognitivo aplicado a delincuentes institucionalizados: el pensamiento prosocial", cit., pàg. 144; REDONDO ILLESCAS, S., "Psicología penitenciaria aplicada: los programas de rehabilitación en Europa", cit., pàg. 6; REDONDO ILLESCAS, S., "La intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual", cit., pàg. 184.

<sup>2014</sup> Vid. DE BONO, E., *Cort Thinking program*, Pergamon, Toronto, 1981.

<sup>2015</sup> En relació al programa de pensament creatiu, a més de l'obra citada dalt, poden consultar-se les següents: GARRIDO GENOVÉS, V. – GÓMEZ PIÑANA, A.M., "El modelo cognitivo aplicado a delincuentes institucionalizados: el pensamiento prosocial", cit., pàg. 144; REDONDO ILLESCAS, S., "Psicología penitenciaria aplicada: los programas de rehabilitación en Europa", cit., pàg. 6; REDONDO ILLESCAS, S., "La intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual", cit., pàgs. 184 i 185.

grups d'interns poden organitzar-se programes basats en el principi de la comunitat terapèutica, si ho requereix el tractament, que ha d'autoritzar-ho el Centre Directiu i que la junta del tractament que estiga al front del programa assumirà les funcions atribuïdes al consell de direcció i la comissió disciplinària del centre penitenciari, excepte les referents als aspectes econòmics.<sup>2016</sup> Tot i això, hi ha una sèrie de característiques definitòries de les comunitats terapèutiques que cal tenir en consideració.

En relació a aquestes característiques definitòries de les comunitats terapèutiques val a dir, en primer lloc, que congreguen un grup de persones que conviuen baix determinades constitucions i regles, en un espai específic, que per orientació i contingut poden ser els centres d'inserció social, els altres espais reservats a individus classificats en tercer grau o els departaments mixtes, amb el propòsit que la convivència, en un context participatiu i saludable ajude a la normalització de la vida a la presó i a la reeducació i reinserció social de les persones preses, el qual inclou la prevenció de la delinqüència. Val a dir, també, que a la comunitat terapèutica el tractament sempre té prioritat i que el règim de vida es converteix en una espècie d'intervenció continuada, s'aprofita tota activitat i situació com a element resocialitzador, de manera que aquella abasta tota la vida diària de les persones que hi conviuen. Altra característica és que les relacions humanes, entre les persones que estan a la presó en qualitat de condemnades i entre aquestes i el personal penitenciari, són concebudes com a terapèutiques en si mateixes i que tant aquelles persones com aquestes altres funcionen com a elements d'ajuda. Pot dir-se, igualment, que les activitats a realitzar i l'organització global han d'estar prèviament programades i que no només les persones que participen en el programa són controlades i avaluades sinó també la mateixa comunitat terapèutica, ja que d'aquesta es deriva o ha de derivar-se el principal efecte terapèutic. I tant important com açò és emprar criteris específics de selecció d'interns i de personal, així com que la gestió i els òrgans directius posseeixen una preparació adequada en el control d'aquests programes.<sup>2017</sup>

---

<sup>2016</sup> Article 115 del Reglament penitenciari de 1996.

<sup>2017</sup> Aquestes característiques apareixen sintetitzades en ARMENTA GONZÁLEZ-PALENZUELA, F.J. - RODRÍGUEZ RAMÍREZ, V., *Reglamento*



D'altra banda, cal tenir en consideració que els orígens de la comunitat terapèutica es remunten als anys posteriors al final de la Segona Guerra Mundial. La primera comunitat terapèutica apareix l'any 1946, la va constituir el psiquiatra britànic Tom Main al *Cassel Hospital* de Londres per al tractament dels veterans de l'exèrcit, tot combinant la teràpia comunitària i la psicoanalítica, i constituïa una variant del model terapèutic desenvolupat per altre psiquiatra britànic, Maxwell Jones.<sup>2018</sup> Poc després aquest model de comunitat terapèutica va fer entrada al món de les presons, a Gran Bretanya i als Estats Units. A Anglaterra la primera comunitat terapèutica penitenciària es va organitzar a la Presó de Grendon. Es va seguir el model clàssic de Jones. Com a teràpies s'empraven, entre altres, el psicodrama, l'entrenament en habilitats socials i habilitats cognitives, però les teràpies principals eren la teràpia de grup diària, l'assemblea de comunitat diària, les sessions de *feedback* i la confrontació.<sup>2019</sup> D'altra banda, també es va seguir el model de Jones a les comunitats terapèutiques penitenciàries de Silver Lake, a Los Ángeles, i de Provo, a Utah.<sup>2020</sup>

---

*penitenciario comentado: análisis sistemático y recopilación de legislación*, sisena edició, Editorial MAD, Alcalá de Guadaíra (Sevilla), 2006, pàgs. 263 i 264. Vid., també: ARNOSO MARTÍNEZ, A., *Cárcel y trayectorias psicosociales: actores y representaciones sociales*, Alberdania S.L., Irún, 2005, pàgs. 71 i 72; REDONDO ILLESCAS, S., "La intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual", cit., pàgs. 185 i 186; REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 144 i ss; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 227.

<sup>2018</sup> En aquell llavors van començar a aplicar-se mètodes de psicoteràpia col·lectiva partint de la convicció que totes les persones posseeixen poders terapèutics ocults que poden aflorar i beneficiar a altres i que és importat que les persones que participen en un programa d'aquest tipus exterioritzen tot allò quant puga aflorar del seu interior i que aquestes idees, percepcions, inquietuts, etc., siguin discutides en comú. Aquestes idees van ser defensades per Maxwell Jones. Vid., REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàg. 144; i DIVERSOS AUTORS, *Reglamento penitenciario comentado: análisis sistemático y recopilación de legislación*, ob. cit., pàg. 263.

<sup>2019</sup> Vid. REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 144 i 145. Vid., també, citat per aquell: LIPTON, D.S., "Therapeutic community treatment programming in corrections", en HOLLIN, C.R. (Ed.), *Offender assessment and treatment*, Wiley, Chichester, 2001.

<sup>2020</sup> Vid., ARMENTA GONZÁLEZ-PALENZUELA, F.J. - RODRÍGUEZ RAMÍREZ, V., *Reglamento penitenciario comentado: análisis sistemático y recopilación de legislación*, ob. cit., pàg. 263.

Alguns dels establiments de teràpia social i clíniques penitenciàries sorgits per aquella època a Europa podrien tenir la consideració de comunitats terapèutiques, com és el cas de la clínica holandesa de Van-der-Hoeven, on es donava molta importància al contacte continu, per això que tota la vida de l'establiment estava presidida per la idea de grup i tota l'activitat terapèutica era practicada en grup. Tot i això, en aquesta clínica l'activitat terapèutica s'organitza al voltant del treball, la formació laboral i la cultural, a més de recórrer a l'entrenament social mitjançant l'autoadministració, l'esport i la potenciació dels contactes amb l'exterior.<sup>2021</sup>

Tampoc les comunitats terapèutiques aplicades per al tractament de persones amb problemes d'addicció provenen directament del model britànic de Grendon, sinó del model aplicat a partir de 1958 per Charles Dederich al centre Synanon, a Califòrnia, on l'activitat terapèutica es va organitzar al voltant del treball i s'aspirava a superar l'addicció a través del desenvolupament en cada persona d'una identitat personal i canvis globals a l'estil de vida, actituds i valors consonants amb un mode de vida correcte, el qual implica desenvolupar valors socials positius com el treball, la productivitat social i la responsabilitat comunitària, així com valors personals com autoestima, honestat i responsabilitat. A dia d'avui també s'ofereix teràpia familiar i hi ha serveis educatius, de formació laboral, sanitaris i de salut mental.<sup>2022</sup>

A l'Estat espanyol la primera comunitat terapèutica penitenciària es va crear entre 1980 i 1986 a la presó d'Ocaña II amb penats joves d'entre 21 i 25 anys. S'empraven sessions de grup i es recorria a l'atenció individualitzada per a motivar els interns perquè modificaren les seues actituds criminògenes i perquè participaren en activitats formatives, també hi havia sortides programades a l'exterior i es celebraven

---

<sup>2021</sup> A la clínica holandesa de Van-der-Hoeven, com se sap, anaven destinades persones condemnades que tenien la consideració de psicòpates. Vid. KAUFMANN, H., *Ejecución Penal y Terapia Social*, ob. cit., pàgs. 286 i 287, 306 a 313.

<sup>2022</sup> Vid. REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, ob. cit., pàgs. 145 i 146. Vid., també, citat per aquell: LIPTON, D.S., "Therapeutic community treatment programming in corrections", en HOLLIN, C.R. (Ed.), *Offender assessment and treatment*, Wiley, Chichester, 2001.

assemblees periòdiques entre interns, personal i Equip Directiu per a debatre els problemes del centre.<sup>2023</sup> Molts anys després, més d'una dècada, van començar a aparèixer comunitats terapèutiques per a toxicòmans.<sup>2024</sup> Moltes de les persones que hi ha complint condemna a la presó presenten problemes d'addicció. Hi ha estudis diversos que apunten la relació que hi ha entre drogoaddicció i delinqüència<sup>2025</sup> i la droga també és la causa d'agressius, baralles i sancions a l'interior de les presons. Aquesta realitat va dur a que l'any 1997 es dissenyara i posara en pràctica un programa pilot de comunitat terapèutica per a toxicòmans al centre penitenciari de Soto del Real. L'any 2000 es va obrir una comunitat terapèutica d'aquest tipus a la presó d'Herrera de la Mancha i l'any 2002 una altra a Picassent, i a les anteriors se'n van sumar unes altres al llarg dels mesos següents, en aplicació de les directrius del Reial Decret 1911/1999, de 17 de desembre, pel qual es va aprovar l'estratègia a seguir en matèria de drogues per al període 2000-2008.<sup>2026</sup>

---

<sup>2023</sup> Vid. GARCÍA GARCÍA, J., "La prisión como organización y medio total de vida", en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 238, 1987, pàgs. 33 a 45.

<sup>2024</sup> El programa dut a terme a la presó d'Ocaña II al començament de la dècada de 1980 també anava dirigit a penats amb problemes d'addicció, però no únicament. Els interns eren classificats pel tipus de problemàtica que se'ls havia diagnosticat, hi havia un grup amb toxicòmans, un altre amb reincidents, etc.

<sup>2025</sup> Vid, per exemple: LUNA, A. - VALENZUELA, A. - SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, E., "Drogas y conductas asociales", en *Revista de Psiquiatría i Psicología médica de Europa y América Latina*, vol. 17, núm. 6, 1986, pàgs. 325 a 334; MADEN, A. - SWITON, M. - GUNN, J., "Women in prison and use of illicit drugs before arrest", en *British Medical Journal*, vol. 301, 1990, pàg. 1133; WEXLER, H.K. - FALKIN, G.P. - LIPTON, D.S., "Outcome evaluation of a prison therapeutic community for substance abuse treatment", en *Crime Justice Behaviour*, vol. 17, núm. 1, 1990, pàgs. 79 a 92; CHAIKEN, J. - CHAIKEN, M., "Drugs and predatory crime", en TONRY, M. - WILSON, J.Q. (Eds.), *Drugs and Crime*, University of Chicago, 1990; HUIZINGA, D.H. - MENARD, S. - ELLIOT, D.S., "Delinquency and drug use: Temporal and development patterns", en *Justice Quarterly*, vol. 6, núm. 3, 1991, pàgs. 419 a 455; ARNOSO MARTÍNEZ, A., *Cárcel y trayectorias psicosociales: actores y representaciones sociales*, ob. cit., pàgs. 66, 67, 221 i ss.

<sup>2026</sup> En relació a la comunitat terapèutica de l'establiment penitenciari de Picassent, València, vid., MARTÍN NAVARRO, S. - REMACHA GARCÍA, G. - PÉREZ DAS, A., *Comunidad Terapéutica Intrapenitenciaria. Establecimiento Penitenciario de Valencia*, Ministerio del Interior-Secretaría General técnica, Madrid, 2006. Aquest treba està disponible on line en: <http://goo.gl/8m0EPG>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

Juntament a les comunitats terapèutiques intrapenitenciàries, també hi ha unes altres extrapenitenciàries, amb les quals col·labora l'Administració penitenciària i que funcionen com a mesura alternativa a la privació de llibertat en fase d'execució penitenciària. Efectivament, en el Reglament penitenciari hi ha previst que el Centre Directiu pugui autoritzar que les persones classificades en tercer grau que necessiten un tractament específic de deshabitació el segueixen en institucions extrapenitenciàries, amb l'obligació d'informar al jutge de vigilància penitenciària.<sup>2027</sup> També és possible recórrer a l'internament en una comunitat terapèutica extrapenitenciària com a alternativa a l'ingrés en presó. En aquest cas seria d'aplicació l'article 87 del Codi penal. En el Pla Nacional sobre Drogues per al període 2009-2016 s'indica la conveniència de millorar els programes de mesures alternatives a la presó.

### **1.5. L'eficàcia dels mètodes psicològics de tractament**

Una de les raons per les quals l'ideal resocialitzador va entrar en crisi a la dècada de 1970 va ser la pèrdua de confiança en la validesa i efectivitat de les pràctiques correccionals, al qual va contribuir poderosament la publicació l'any 1974 d'un l'estudi de Martinson,<sup>2028</sup> en el qual, després d'analitzar 231 estudis d'avaluació realitzats als Estats Units que daten del període comprés entre els anys 1945 i 1967, va arribar a la conclusió que “amb poques excepcions, els esforços en favor de la rehabilitació sobre els quals s'ha produït informació fins a avui no han tingut cap efecte apreciable sobre la reincidència” i que “amb les estratègies actuals (...) no es pot superar, ni tan sols reduir apreciablement, les poderoses tendències dels delinqüents de continuar amb la conducta criminal”.<sup>2029</sup> També va ser determinant altre treball de Lipton, Martinson i Wilks, publicat en 1975 i titulat *The Effectiveness of Correctional Treatment*, en el qual també conclouen que “al camp de les correccions encara no s'han trobat

---

<sup>2027</sup> Article 182 del Reglament penitenciari de 1996.

<sup>2028</sup> Vid. MARTINSON, R., “What Works?. Questions and answers about prison reform”, en *The Public Interest*, 35, pàgs. 22 a 54.

<sup>2029</sup> MARTINSON, R., “What Works?. Questions and answers about prison reform”, cit., pàgs. 25 i 49.

formes satisfactòries per a reduir la reincidència en quantitats significatives”.<sup>2030</sup> A partir de llavors es va crear, com apunta Blumstein, “un desànim sobre la possibilitat d’influir significativament sobre les taxes de reincidència d’aquells processats pel sistema de justícia penal”,<sup>2031</sup> i així va passar no sols als Estats Units.

No obstant això, estudis empírics realitzats posteriorment han demostrat que Martinson i la resta de partidaris de la idea de res no funciona citaven entre els estudis en els quals es basaven per a arribar a aquella conclusió uns quants que mostraven tot el contrari. Així ho va comprovar, entre altres, el també estatunidenc, Palmer. Aquest, en un estudi publicat l’any 1975, després d’identificar 82 estudis citats per Martinson i sumar quants mostraven que el tractament tenia un efecte positiu o parcialment positiu, va comprovar que n’eren 39, és a dir un 48% del total.<sup>2032</sup> A més, després de comprovar que era així, va deixar indicat quin havia de ser el camí a seguir per la investigació futura. S’havia de superar la pregunta de si el tractament funciona i centrar l’atenció en altra inquietud: “quins mètodes funcionen millor, per a quin tipus de delinqüents, i sota quines condicions o en quin tipus d’entorn?”<sup>2033</sup> El mateix Martinson va acabar per donar-li la raó, per reconèixer que la conclusió que res no funciona era errònia i que calia passar del res funciona al què funciona.<sup>2034</sup> I així es va fer.

---

<sup>2030</sup> LIPTON, D.S. - MARTINSON, R. - WILKS, J., *The Effectiveness of Correctional Treatment: A Survey of Treatment Valuation Studies*, Praeger Press, New York, 1975, pàg. 627.

<sup>2031</sup> BLUMSTEIN, A., “Interaction of criminological research and public policy”, en *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 12, núm. 4, 1997, pàg. 352. El terme reincidència cal entendre’l en sentit ampli, com a recaiguda en el delictes.

<sup>2032</sup> Vid. PALMER, T., “Martinson revisited”, en *Journal of Research in Crime and Delinquency*, núm. 12, juliol, 1975, pàgs. 133 a 152. També a l’altra banda de l’atlàntic es va comprovar aquest fet. Vid. THORNTON, D.M., “Treatment effects on recidivism: a reappraisal of the nothing Works doctrine”, en MCGURK, B.J. – THORNTON, D.M. – WILLIAM, M. (Eds.), *Applying Psychology to Imprisonment: Theory and Practice*, HM Stationery Office, London, 1987.

<sup>2033</sup> PALMER, T., “Martinson revisited”, cit., pàg. 150.

<sup>2034</sup> Vid. MARTINSON, R., “New findings, new views: a note of caution regarding sentencing reform”, en *Hofstra Law Review*, núm.7, 1979, pàgs. 243 a 258. Aquest autor va acabar per reconèixer que la conclusió que res no funciona no és correcta i que “Alguns programes de tractament tenen un efecte apreciable sobre

Que la conclusió que res no funciona és incorrecta, que a través del tractament és possible aconseguir reduir les taxes de reincidència, entesa aquesta en sentit ampli, com a recaiguda en la delinqüència, ho han confirmat altres investigacions avaluatives posteriors, així com les desenes de revisions metanalítiques,<sup>2035</sup> i com apunten Cullen i Gendreau: “la regularitat amb que apareix l’efecte positiu del tractament en els metanàlisis és important perquè suggereix, almenys en un sentit general, que aquest resultat no depèn ni de la mostra d’estudis individuals seleccionats ni de les decisions sobre codificació preses pels autors corresponents. És més, fins i tot els meta-anàlisis

---

la reincidència”, i també va advertir que “el fet crític semblen ser les condicions sota les quals se subministra el programa”, que “els tractaments es trobaran en la situació de ser impotents sota determinades condicions, beneficiosos sota altres condicions, i fins i tot perjudicials sota altres”.

<sup>2035</sup> El metanàlisi implica l’agregació i l’anàlisi conjunt de molts estudis experimentals, els quals poden tenir mesures diferents de resultats; poden estar basats en distint nombre de subjectes, i fins i tot variar en el rigor del disseny experimental. El seu impacte s’examina en termes d’un estadístic comú anomenat “grandària de l’efecte”, el qual mesura el grau relatiu de la diferència entre el grup tractat i el grup de control des del començament fins el final de l’experiment. S’expressa en termes d’unitats de “desviació estàndard”, perquè el grau relatiu del canvi pugui representar-se sense importar la naturalesa de la variable que s’examina. D’aquesta manera poden agrupar-se sèries diferents d’estudis i comparar-se les “grandàries dels efectes” respectius. Així doncs, el procedir metanalític és distint al de les revisions tradicionals, en les quals el revisor extrau les conclusions que entén més rellevants, i que s’ha criticat per presentar una sèrie de problemes, a saber: un biaix important en la selecció dels estudis que s’analitzen; una ponderació i interpretació subjectiva dels resultats a l’hora d’extreure conclusions generals; i la impossibilitat d’explorar de manera vàlida les variables explicatives o moderadores més rellevants que donen compte dels resultats obtinguts pels estudis. Vid. WOLF, F. M., *Meta-Analysis: Qualitative methods for research synthesis*, Sage, New York, 1986; McGUIRE, J., “Enfoques psicológicos para la reducción de la conducta delictiva: investigaciones recientes e implicaciones prácticas”, conferència de la cloenda de la primera promoció del Màster en Criminologia, juny 1992, traducció de R. Barberet, J. Montañés i C. Rechea, en ARROYO ZAPATERO, L. (Dir.), *Estudios de Criminología I*, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 1993, pàgs. 107 a 121; REDONDO ILLESCAS, S. – SÁNCHEZ MECA, J. – GARRIDO GENOVÉS, V., “Tratamiento de los delincuentes y reincidencia: Una evaluación de la efectividad de los programas aplicados en Europa”, cit., pàg. 13; CULLEN, F.T., - GENDREAU, P., “Evaluación de la rehabilitación correccional: política, práctica y perspectivas”, traducció a càrrec de Christopher Birkbeck, en BARBERET, R. – BARQUÍN, J., *Justicia Penal Siglo XXI: Una selección de Criminal Justice 2000*, National Institute of Justice (U.S. Department of Justice), Granada, 2006, pàgs. 293, 303 i ss.

realitzats pels investigadors adversos a la rehabilitació van llançar resultats positius”.<sup>2036</sup> Poden citar-se, per exemple, el metanàlisi de Garret de 1985,<sup>2037</sup> el de Lösel, Köferl i Weber de 1987,<sup>2038</sup> el de Lösel i Köferl de 1989,<sup>2039</sup> el d’Andrews, Zinger, Hoge, Bonta, Gendreau i Cullen de 1990,<sup>2040</sup> el d’Antonowicz i Ross de 1994,<sup>2041</sup> el de Cleland, Pearson i Lipton de 1996,<sup>2042</sup> el de Pearson, Lipton, Cleland i Yee de 1998,<sup>2043</sup> el de Lipsey i Wilson de 1998,<sup>2044</sup> el de Dowden i Andrews de l’any 2000,<sup>2045</sup> el de Landenberger i Lipsey de 2005,<sup>2046</sup> el de MacKenzie de 2006<sup>2047</sup> o el de Tong i Farrington de

---

<sup>2036</sup> CULLEN, F.T., - GENDREAU, P., “Evaluación de la rehabilitación correccional: política, práctica y perspectivas”, cit., pàg. 308.

<sup>2037</sup> Vid. GARRETT, C.J., “Effects of residential treatment on adjudicated delinquents: A meta-analysis”, en *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 22, núm. 4, 1985, pàgs. 287 a 308.

<sup>2038</sup> Vid. LÖSEL, F. – KÖFERL, P. – WEBER, F., *Meta-evaluation der sozialtherapie*, Enke, Stuttgart, 1987.

<sup>2039</sup> Vid. LÖSEL, F. – KÖFERL, P., “Evaluation research on correctional treatment in West Germany: A meta-analysis”, en WEGENER, H. – LÖSEL, F. – HAISCH, J. (Eds.), *Criminal Behavior and the Justice System: Psychological Perspectives*, Springer-Verlag, New York, 1989, pàgs. 334 a 355.

<sup>2040</sup> Vid. ANDREWS, D.A. – ZINGER, I. – HOGE, R. D. – BONTA, J. – GENDREAU, P. – CULLEN, F.T., “Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis”, en *Criminology*, vol. 28, núm. 3, 1990, pàgs. 369 a 404.

<sup>2041</sup> Vid. ANTONOWICZ, D.H. – ROSS, R.R., “Essential components of successful rehabilitation programs of offenders”, en *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, núm. 38, 1994, pàgs. 97 a 104.

<sup>2042</sup> Vid. CLELAND, C.M. – PEARSON, F.S. – LIPTON, D.S., “A meta-analytic approach to the link between needs-targeted treatment and reductions in criminal offending”, ponència presentada en la reunió anual de l’*American Society of Criminology*, celebrada a Chicago, Illinois, en 1996.

<sup>2043</sup> Vid. PEARSON, F.S. – LIPTON, D.S. – CLELAND, C.M. – YEE, D.S., “A review and meta-analysis of the effects of experiential challenge programs on recidivism”, ponència presentada en la reunió anual de l’*American Society of Criminology* celebrada a Washington en 1998.

<sup>2044</sup> Vid. LIPSEY, M. W. – WILSON, D.B., “Effective interventions for serious juvenile offenders: A synthesis of research”, en LOEBER, R. – FARRINGTON, D.P., *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions*, Sage Publications, Thousand Oaks, California, 1998.

<sup>2045</sup> Vid. DOWDEN, C. – ANDREWS, D.A., “What works for female offenders: A metaanalysis”, en *Crime & Delinquency*, vol. 45, octubre de 1999, pàgs. 438 a 452.

<sup>2046</sup> Vid. LANDENBERGER N.A. – LIPSEY, M.W., “The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated

2006.<sup>2048</sup> En qualsevol cas, cal tenir en compte, que l'eficàcia mitjana dels programes analitzats en aquests metanàlisis oscil·la entre el 5% i el 28%, açò és, els grups de tractament avantatjaren els grups de control entre un 5% i un 28%, o en altres paraules, en termes de variable de reincidència es va aconseguir una reducció d'entre 5 i 28 punts per davall de la taxa que hauria estat esperable si els subjectes no hagueren estat tractats.

Aquestes diferències s'expliquen, en part, per les virtuts i defectes metodològics als estudis individuals que serviren de base per a la investigació, però també reflecteixen diferències a les característiques associades als programes de tractament, com les modalitats que inclouen, l'entorn en el qual es duen a terme, el tipus de delinqüent que el rep i les condicions que reuneixen. I en aquest punt convé, a més de recordar que ja en 1975 Palmer va comprovar que tot açò influeix en la eficàcia del tractament, deixar apuntat que algunes de les conclusions a les quals ell va arribar s'han confirmat pels altres investigacions posteriors. Ell va comprovar, d'una banda, que entre els programes de tractament analitzats per Martinson hi havia alguns que funcionaven millors que altres, entre els quals citava la psicoteràpia individual, la teràpia de grup, la supervisió intensiva i l'ajuda individual. La segona conclusió a la qual va arribar Palmer és que els resultats positius eren majors quan es tractava de programes duts a terme a la comunitat i quan eren orientats cap a la comunitat que quan eren duts a terme a l'interior de la presó. La tercera conclusió era que la eficàcia també és major en els programes per a joves que en els programes per a adults. I també va concloure que els programes orientats a delinqüents de risc mitjà donen resultats millors que els orientats a delinqüents de risc baix o alt.

---

with effective treatment", en *Journal of Experimental Criminology*, vol. 1, núm. 4, 2005, pàgs. 451 a 476.

<sup>2047</sup> Vid. MACKENZIE, D.L., *What Works in Corrections? Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*, Cambridge University Press, New York, 2006.

<sup>2048</sup> Vid. TONG, L.S.J. – FARRINGTON D.P., "How effective is the 'Reasoning and Rehabilitation' programme in reducing reoffending? A meta-analysis of evaluations in four countries", en *Psychology, Crime and Law*, vol. 12, núm. 1, 2006, pàgs. 3 a 24.



Investigacions posteriors han confirmat la segona i la tercera d'aquestes conclusions, però no la primera ni la última. Així, en relació a les teràpies que donen resultats més positius, cal tenir en compte que entre els programes analitzats per Martinson i per Palmer no s'inclou cap d'orientació conductual ni cognitiva conductual, omissió que té rellevància, i ara es veurà per què. Els canadencs Gendreau i Ross, en un treball publicat l'any 1979, en què sí analitzaren les intervencions d'orientació conductual, conclogueren que aquestes tenien una eficàcia major que aquelles altres de tipus no conductual citades per Palmer a les quals s'ha fet referència. Així passava, per exemple quan es recorria als incentius i al contracte de conducta.<sup>2049</sup> Investigacions més recents en el temps han corroborat aquests resultats i també han revelat que les intervencions de tipus cognitiu conductual també donen resultats molt esperançadors. Tal com va dir Lösel en 1995, els metanàlisis existents en aquell llavors mostraven una evidència cada vegada major que “els resultats millors s'obtenen pel general amb programes cognitius conductuals, programes orientats a les habilitats i programes multimodals”.<sup>2050</sup> Així ho van apuntar, igualment, també en 1995, Palmer<sup>2051</sup> i Andrews.<sup>2052</sup> Entre els metanàlisi realitzats amb anterioritat a aquesta data en què s'arriba a la conclusió apuntada hi ha, per exemple, el d'Andrews,

---

<sup>2049</sup> Vid. GENDREAU, P. – ROSS, R. R., “Effective correctional treatment: Bibliotherapy for cynics”, cit., Vid., també, dels mateixos autors, “Revivification of rehabilitation: Evidence from the 1980s”, en *Justice Quarterly*, vol. 4, núm. 3, 1987, pàgs. 349 a 407.

<sup>2050</sup> LÖSEL, F., “The efficacy of correctional treatment: A review and synthesis of meta-evaluations”, en MCGUIRE, J. (Ed.), *What Works: Reducing Reoffending*, John Wiley, Chichester, 1995, pàg. 91. Vid., també, del mateix autor “Increasing consensus in the evaluation of offender rehabilitation? Lessons from recent research syntheses”, en *Psychology, Crime and Law*, vol. 2, núm. 1, 1995, pàgs. 14 a 19; i “What recent meta-evaluations tell us about the effectiveness of correctional treatment”, en DAVIES, G. – LLOYD-BOSTOCK, S. – McMURRAN, M. – WILSON, C. (Eds.), *Psychology, Law and Criminal Justice*, De Gruyter, Berlin, 1996, pàgs. 537 a 554.

<sup>2051</sup> Vid. PALMER, T., “Programmatic and nonprogrammatic aspects of successful intervention: New directions for research”, en *Crime & Delinquency*, vol. 41, núm. 1, gener de 1995, pàgs. 100 a 131.

<sup>2052</sup> Vid. ANDREWS, D.A. “The psychology of criminal conduct and effective treatment”, en MCGUIRE, J., *What works: Reducing reoffending*, John Wiley & Sons, West Sussex, 1995.

Zinger, Hoge, Bonta, Gendreau i Cullen de l'any 1990.<sup>2053</sup> Entre els posteriors poden citar-se els de Lipsey i Landerberger de 2005 i 2006,<sup>2054</sup> o el de Tong i Farrington de 2006.<sup>2055</sup>

D'altra banda, en relació al context en què el tractament resulta més efectiu, val a dir que Gendreau i Ross, tant en el treball de 1979 citat dalt com en un altre publicat l'any 1987, també van comprovar que els programes que es duïen a terme a la comunitat resultaven més eficaços que els aplicats en entorns institucionals,<sup>2056</sup> i així ho han confirmat molts metanàlisis realitzats després. Així es conclou, per exemple, en el d'Andrews, Zinger, Hoge, Bonta, Gendreau i Cullen en 1990,<sup>2057</sup> en el realitzat per Lösel en 1995,<sup>2058</sup> en el de Cleland, Pearson, Lipton i Yee en 1997<sup>2059</sup> i en el de Lipsey i Wilson de 1998.<sup>2060</sup>

---

<sup>2053</sup> Vid. ANDREWS, D.A. – ZINGER, I.– HOGE, R. D. – BONTA, J. – GENDREAU, P. –CULLEN, F.T., “Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis”, cit.

<sup>2054</sup> Vid. LANDENBERGER N.A. – LIPSEY, M.W., “The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment”, cit.; i dels mateixos autors, “Cognitive behavioral interventions”, en WELSH, B.C. – FARRINGTON, D.P., *Preventing crime: What Works for children, offenders, victims and places*, Springer, Dordrecht, 2006, pàgs. 57 a 71.

<sup>2055</sup> Vid. TONG, L.S.J. – FARRINGTON D.P., “How effective is the ‘Reasoning and Rehabilitation’ programme in reducing reoffending? A meta-analysis of evaluations in four countries”, cit.

<sup>2056</sup> Vid. GENDREAU, P. – ROSS, R. R., “Effective correctional treatment: Bibliotherapy for cynics”, cit.; i dels mateixos autors “Revivification of rehabilitation: Evidence from the 1980s”, cit. En el treball de 1979 aquests autors realitzaren una revisió de 95 estudis publicats entre 1973 i 1978, i en el de 1987 revisaren un total de 130, publicats entre 1981 i 1987. El període de seguiment en alguns casos superior a dos anys. Vid., també, “Correctional treatment: Some recommendations for effective intervention”, en *Juvenile and Family Court Journal*, vol. 34, núm. 4, hivern, 1983-1984, pàgs. 31 a 39.

<sup>2057</sup> Vid. ANDREWS, D.A. – ZINGER, I.– HOGE, R. D. – BONTA, J. – GENDREAU, P. –CULLEN, F.T., “Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis”, cit.

<sup>2058</sup> Vid. LÖSEL, F., “The efficacy of correctional treatment: A review and synthesis of meta-evaluations”, cit.

<sup>2059</sup> Vid. CLELAND, C. M. - PEARSON, F.S. - LIPTON, D.S. – YEE, D., “Does age make a difference? A meta-analytic approach to reductions in criminal offending for juveniles and adults”, ponència presentada en la reunió anual de

Pel que fa a l'edat en què els programes de tractament tenen resultats més positius, també es comprova que els resultats són millors quan s'apliquen a persones joves que a adultes el metanàlisi realitzat per Andrews, Zinger, Hoge, Bonta, Gendreau i Cullen en 1990,<sup>2061</sup> i també en de Cleland, Pearson, Lipton i Yee en 1996,<sup>2062</sup> en el realitzat per Petrosino en 1997,<sup>2063</sup> en el de Dowden i Andrews de l'any 2000,<sup>2064</sup> en el de Landerberger i Lipsey de 2005,<sup>2065</sup> i en el de Lösel i Schmuller, també de 2005.<sup>2066</sup>

I quant a la relació entre nivell d'eficàcia del tractament i nivell de risc manifestat pels subjectes que hi participen, Gendreau i Ross, en els seus treballs de 1979 i 1987 ja van concloure que serien més eficaces les intervencions que involucren adolescents infractors especialment problemàtics i delinqüents adults reincidents, inclosos els heroïnòmans,<sup>2067</sup> i altres estudis realitzats després confirmen que així és, que s'obtenen resultats millors quan s'apliquen a delinqüents

---

*l'American Society of Criminology*, celebrada el 21 de novembre de 1997 a San Diego.

<sup>2060</sup> Vid. LIPSEY, M. W. – WILSON, D.B., “Effective interventions for serious juvenile offenders: A synthesis of research”, cit.

<sup>2061</sup> Vid. ANDREWS, D.A. – ZINGER, I.– HOGE, R. D. – BONTA, J. – GENDREAU, P. –CULLEN, F.T., “Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis”, cit.

<sup>2062</sup> Vid. CLELAND, C.M. – PEARSON, F.S. – LIPTON, D.S., “A meta-analytic approach to the link between needs-targeted treatment and reductions in criminal offending”, cit.

<sup>2063</sup> Vid. PETROSINO, A., ‘What works?’ Revisited Again: A Meta-analysis of Randomized Field Experiments in Rehabilitation, Deterrence, and Prevention, Doctoral Dissertation, Rutgers, the State University of New Jersey, Newark, 1997.

<sup>2064</sup> Vid. DOWDEN, C. – ANDREWS, D.A., “What works for female offenders: A metaanalysis”, cit.

<sup>2065</sup> Vid. LANDENBERGER N.A. – LIPSEY, M.W., “The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment”, en *Journal of Experimental Criminology*, núm. 1, 2005, pàgs. 451 a 476.

<sup>2066</sup> Vid. LÖSEL, F. – SCHMUCKER, M., “The effectiveness of treatment for sexual offenders: A comprehensive meta-analysis”, en *Journal of Experimental Criminology*, núm. 1, 2005, pàgs. 117 a 146.

<sup>2067</sup> Vid. GENDREAU, P. – ROSS, R. R., “Effective correctional treatment: Bibliotherapy for cynics”,cit.; i dels mateixos autors “Revivification of rehabilitation: Evidence from the 1980s”, cit.; i també, “Correctional treatment: Some recommendations for effective intervention”, cit.

considerats de risc alt –per ser reincidents o per ser violents, per exemple–, amb una excepció: quan es tracta de delinqüents sexuals. Ho confirmen Andrews, Zinger, Hoge, Bonta, Gendreau i Cullen, així com també Downton i Andrews en els seus metanàlisis de l'any 1990 i de l'any 2000, respectivament.

Tots els punts comentats també es confirmen en els metanàlisis realitzats per Redondo, Sánchez-Meca i Garrido en 1997 i en 1999 sobre els programes de tractament aplicats a Europa, i també, tot i que amb matisos, en altre realitzat pels mateixos autors en 2002. Si no s'ha fet referència a aquests treballs fins ara és per considerar interessant comentar-los a banda, i amb detall major.<sup>2068</sup> Tot començant pel primer, val a dir que aquells autors van analitzar l'eficàcia de cinquanta-set programes de tractament aplicats a Gran Bretanya, Espanya, Alemanya, Països Baixos i Suècia, així com també i a Israel, i es van tenir en consideració mesures diferents de resultat, no únicament la recaiguda en el delicte o reincidència en sentit ampli, sinó també l'ajustament social, psicològic, educatiu, vocacional i institucional. Es va obtenir una grandària de l'efecte global per al conjunt dels tractaments i de les mesures d'efectivitat que va ser  $d = 0.3039$  ( $r = 0,15$ ), el qual significa que els grups de tractament van obtenir una millora del 15% sobre els resultats obtinguts pel grup de control, format per subjectes no tractats. El tractament, per tant, sí funciona. Es va concloure, d'altra banda, que els programes que funcionaven millor eren els de contingut conductual i cognitiu

---

<sup>2068</sup> El primer metanàlisi sobre programes de tractament aplicats a Europa el van realitzar Lösel, Köferl i Weber. Aquest metanàlisi, publicat l'any 1987, integrava els resultats d'estudis realitzats sobre l'efectivitat en la prevenció de la reincidència de la teràpia social aplicada a la República Federal d'Alemanya en setze presons socioterapèutiques durant els anys 1977 i 1985. En els estudis analitzats, després de realitzar-se un seguiment durant un període d'entre 3 i 5 anys, es va comprovar que la taxa de reincidència era menor entre les persones que havien complert condemna en presons socioterapèutiques que entre aquelles altres procedents de presons normals, açò és, que la teràpia social aplicada a les presons socioterapèutiques tenia resultats més positius. L'efecte mitjà, en termes de coeficient de correlació de Pearson, va ser  $r = 0.11$ . No obstant això, el nombre reduït d'estudis realitzats i la manca d'informació limità les possibilitats de Lösel, Köferl i Weber de relacionar les grandàries de l'efecte amb les característiques dels subjectes tractats, del tractament o el context. Vid. LÖSEL, F. – KÖFERL, P. – WEBER, F., *Meta-evaluation der sozialtherapie*, ob. cit.

conductual, amb un efecte mitjà de  $r = 0.28$  i  $0.27$ , respectivament. Es va comprovar, igualment, que els millors resultats s'obtenien en el tractament d'adolescents ( $r = .205$ ) i de joves ( $r = .188$ ), en comparació amb els obtinguts amb infractors adults ( $r = .101$ ). I, per últim, també es va observar que els resultats eren més positius quan s'aplicaven a delinqüents violents, amb excepció dels delinqüents sexuals, ja que els millors resultats pertanyien a estudis que incloïen crims contra les persones ( $r = .338$ ) i els pitjors resultats s'obtenien quan el delicte comés era de tipus sexual ( $r = .068$ ). En la segona categoria més exitosa, darrere de la de delictes contra les persones, s'incloïen diverses classes de delicte ( $r = .193$ ).<sup>2069</sup>

D'altra banda, quant al metanàlisi de l'any 1999 es dirà que en aquesta ocasió Redondo Illescas, Sánchez-Meca i Garrido Genovés van integrar els resultats de trenta-dues avaluacions de programes duts a terme a Gran Bretanya, Espanya, Alemanya, Països Baixos i Suècia durant la dècada de 1980 i fins a 1991 que van emprar mesures de reincidència en el delicte com a variable dependent, i després d'un període de seguiment de la reincidència que en promedi va ser de 26.4 mesos –mediana de 24 mesos– es confirmaren les conclusions a les quals havien arribat anteriorment. Així, també en aquesta ocasió es va concloure, d'una banda, que la tesi del res no funciona no és correcta. Els programes globalment considerats van obtenir una grandària de l'efecte de  $d = 0.243$  ( $r = 0,12$ ), el qual es tradueix en una reducció del 12% de la reincidència. En segon lloc, es va confirmar que les teràpies que produïen taxes més baixes de reincidència eren les conductuals ( $r = 0.231$ ) i les cognitives-conductuals ( $r = 0.226$ ). També es va observar que dins d'un context institucionalitzat, els millors resultats es va obtenir a la categoria "altres contextos", que inclouria, per exemple, les unitats psiquiàtriques ( $r = 0.243$ ), després estaria l'únic implementat en un centre de reforma juvenil ( $r = 0.205$ ), seguit dels aplicats en presons de joves ( $r = 0.174$ ), essent molt pitjors els resultats obtinguts per programes duts a terme en presons d'adults ( $r = 0.082$ ). Es va concloure, així mateix, que encara que en realitat la diferència no és molta, els programes funcionen millor si s'apliquen a

---

<sup>2069</sup> Vid. REDONDO, S. – GARRIDO, V. – SÁNCHEZ-MECA, J., "What works in correctional rehabilitation in Europe: A meta-analytic review", cit.

persones que estan en règim obert ( $r = 0.114$ ) que a persones en règim tancat ( $r = 0.104$ ). En relació a l'edat, es van aconseguir resultats més bons amb els delinqüents menors de 16 anys ( $r = 0.206$ ) que els assolits amb els joves d'entre 16 i 21 ( $r = 0.179$ ) i en aquests els resultats van ser millors que els aconseguits amb els adults ( $r = 0.101$ ). Cal tenir en compte, així mateix, que el programa que va resultar més efectiu va ser l'únic programa aplicat específicament a delinqüents violents que havien atemptat contra les persones ( $r = 0.338$ ), seguit de la categoria mixta ( $r = 0.184$ ), i els pitjors resultats van ser els corresponents als programes amb delinqüents sexuals ( $r = 0.068$ ).<sup>2070</sup>

Tres anys més tard, en 2002, els mateixos autors van publicar un tercer metanàlisi, en aquest cas, com en el de 1999, sobre l'eficàcia dels programes de tractament per a reduir la reincidència, tot i que existeixen diferències respecte a aquest altre metanàlisi que els autors s'encarreguen d'assenyalar, i que són les següents: en aquesta ocasió es van analitzar estudis d'avaluació realitzats fins l'any 1998, i no sols fins l'any 1991; no es van incloure estudis amb dissenys d'avaluació diversos sinó que per a aconseguir una homogeneïtat major entre els estudis sols es van tenir en compte aquells que incloïen un grup de control i un grup –o més– tractat; amb el mateix propòsit, no es van incloure mesures diverses de reincidència sinó sols les dicotòmiques, en concret es van tenir en compte tres definicions operatives de la reincidència dicotòmica; gràcies a la homogeneïtat assolida van poder aplicar índexs de la grandària de l'efecte més adequats. Se seleccionaren 23 treballs, donant lloc a 26 estudis que reunien els criteris de selecció, duts a la pràctica a Gran Bretanya, Alemanya, Holanda, Suècia i Israel, i la mediana del període de seguiment va ser de 24 mesos, tot i que amb variacions d'entre 6 i 120 mesos. Les conclusions sols van coincidir en part amb les obtingudes anteriorment. La primera conclusió a la qual van arribar és que els estudis que presentaven dades sobre la reincidència general assolien

---

<sup>2070</sup> Vid. REDONDO, S. – SÁNCHEZ MECA, J. – GARRIDO, V., “Tratamiento de los delincuentes y reincidencia: una evaluación de la efectividad de los programas aplicados en Europa”, cit., pàgs. 11 a 37; el treball també ha estat publicat en anglès: “The influence of treatment programmes on the recidivism of juvenile and adult offenders: an european meta-analytic review”, en *Psychology, Crime & Law*, vol. 5, 1999, pàgs. 251 a 278.

una grandària d'efecte mitjà de  $r = 0.21$ . Tot aplicant la presentació binomial de la grandària d'efecte de Rosenthal, els grups tractats obtingueren una taxa de reincidència general al voltant del 39.5%, front al 60.5% del grup de control, el qual significa una taxa diferencial del 21% a favor del grup tractat. Es va observar, igualment, que la mesura de reincidència greu, que sols va poder obtenir-se de 8 estudis, presentava una grandària d'efecte mitjà de  $r = 0.22$  a favor del grup tractat. En relació a la reincidència autoinformada, sols 3 estudis s'incloïen, assolint una grandària de l'efecte mitjà de  $r = 0.31$ . I van assenyalar que el fet que foren pocs els estudis existents en relació a la reincidència greu i la reincidència autoinformada limita la generalització dels resultats obtinguts, però no passa el mateix amb els resultats de la reincidència general. En relació a aquesta última val a dir, d'altra banda, que la grandària d'efecte major obtingut en aquest metanàlisi s'explica perquè així com en els estudis previs es va emprar l'índex *phi*, en aquest en va recórrer a l'índex *odds ratio*, el qual estima més adequadament l'eficàcia real dels programes aplicats. Si s'aplicara el coeficient *phi* mitjà el resultat seria de 0.12, molt similar al dels metanàlisis previs. D'altra banda, van observar que els programes de tipus cognitiu conductual donaven molt bons resultats ( $r = 0,30$ ), però els millors s'obtenien en els programes educatius ( $r = 0,49$ ). La tercera posició l'ocupava la categoria "altres programes" ( $r = 0,25$ ) i el quart lloc els programes de tipus no conductuals ( $r = 0,24$ ), mentre que els pitjors resultats es van obtenir a les comunitats terapèutiques ( $r = 0,13$ ) i als programes de derivació ( $r = 0,14$ ). Es va concloure, així mateix, en relació a les diferències observades en funció del lloc d'implementació, que els resultats més positius s'observaven si aquest lloc era la comunitat ( $r = 0.26$ ), però també que els resultats eren molt millors en els programes aplicats a les presons d'adults ( $r = 0.18$ ) que a les presons juvenils ( $r = 0.05$ ). No observaren diferències en relació al metanàlisi anterior quant a la conclusió referida a la influència del règim en l'eficàcia del tractament, açò és, es va confirmar que els resultats són millors si els programes de tractament s'apliquen en règim obert ( $r = 0.28$ ) que si s'apliquen en règim tancat ( $r = 0.18$ ). Quant a l'edat dels destinataris, els resultats obtinguts eren millors quan s'aplicaven a menors de 16 anys ( $r = 0.35$ ), però eren pitjors quan els destinataris tenen entre 16 i 21 anys ( $r = 0.16$ ) que quan eren majors de 21 anys ( $r = 0.24$ ). I per últim, es va

concloure que els resultats aconseguits són especialment positius si les destinatàries del tractament són persones condemnades per delictes violents, però a diferència dels resultats obtinguts en altres metanàlisis, en aquest es conclouia que els millors es produïen en els tractaments específics per a delinqüents contra la llibertat sexual ( $r = 0.30$ ), seguits dels aplicats a persones condemnades per delictes contra les persones i relacionats amb el consum d'alcohol ( $r = 0.25$ ) i per delictes contra la propietat ( $r = 0.23$ ), també es van obtenir resultats positius, però menys, quan els destinataris complien condemna per delictes relacionats amb el tràfic de drogues ( $r = 0.12$ ).<sup>2071</sup>

De tot quant s'ha dit fins ara pot ser allò que menys crida l'atenció són els millors resultats dels programes duts a terme a la comunitat que a la presó i que també funcionen millor si s'apliquen en un règim obert que en un règim tancat. Una raó de pes que explica que siga així és que entrar i passar un temps en presó té conseqüències perjudicials per a la persona i que són en si un obstacle per a l'èxit del tractament, per molt que dins del marc d'aquest s'inclouen iniciatives dirigides a prevenir o almenys atenuar els efectes nocius de l'empresonament. El context en què es desenvolupa el tractament és molt important. Trobem ací un argument a favor de l'excepcionalitat de la pena de presó, a favor de reconsiderar el protagonisme que se li concedeix a aquesta pena.

Pot ser allò que més sorprèn és que els programes de tractament tinguen una eficàcia major quan s'apliquen a delinqüents considerats de risc alt, però açò també té una explicació. Cal tenir en compte que els metanàlisis són fonamentals per a la identificació dels factors que tenen una probabilitat major de millorar l'eficàcia del tractament, però cal acompanyar la tècnica metaanalítica d'una base teòrica sobre la intervenció eficaç. Convençuts que havia de ser així, i en base a les seues experiències clíniques i als estudis científics realitzats en relació a l'eficàcia del tractament i el canvi conductual, des del començament de la dècada de 1990 un grup de criminòlegs canadencs s'han esforçat per identificar quins són els "principis d'una intervenció correccional

---

<sup>2071</sup> Vid. REDONDO, S. – SÁNCHEZ MECA, J. – GARRIDO, V., "Los programas psicológicos con delincuentes y su efectividad: la situación europea", cit.



eficaç”. Andrews, Bonta i Hoge l’any 1990 van indentificar com a tals el principi de risc i el principi de necessitat.<sup>2072</sup> El primer principi estableix que el tractament ha de ser més o menys intensiu en funció del risc de la persona a la qual s’aplica, més intensiu si manifesta un risc alt i menys si el risc és baix; i el principi de necessitat exigeix que el tractament se centre en factors o variables relacionades amb la delinqüència i associades a canvis en la recaiguda en el delicte. La raó per la qual amb els programes de tractament aplicats a delinqüents de risc alt s’obtenen resultats millors seria que responen als principis de risc i necessitat, que acostumen a ser més intensius i focalitzats en variables predictores de la reincidència dels subjectes tractats.

En relació amb el principi de necessitat, amb la importància de centrar-se en el canvi de factors que se saben predictors de la delinqüència i la reincidència, cal tenir en compte, d’altra banda, que es parteix del supòsit que el tractament resocialitzador s’ha de fonamentar en el coneixement criminològic, denominat per Andrews i Bonta com “la psicologia social de la conducta delictiva”,<sup>2073</sup> i que hi ha dos tipus de predictors que situen les persones que han delinquit en risc de tornar a fer-ho: els estàtics i els dinàmics. Entre els primers hi hauria la història delictiva d’aquelles i altres que no poden ser canviats o que poden ser-ho amb dificultat, i entre els predictors dinàmics hi ha els valors antisocials, que sí poden ser canviats i que es denominen necessitats criminògenes. Si entre els referits els més importants foren els estàtics voldria dir que les possibilitats d’intervenció amb èxit serien mínimes, però no és així. Molts dels predictors més importants són dinàmics, entre els quals s’inclouen actituds antisocials, valors,

---

<sup>2072</sup> Vid. ANDREWS, D.A. – BONTA, J. – HOGGE, R. D., “Classification for effective rehabilitation: rediscovering psychology”, en *Criminal Justice and Behavior*, núm. 17, 1990, pàgs. 19 a 52. Juntament als referits, aquests autors també fan referència al principi de responsabilitat, al qual es farà menció més endavant. Cal tenir en compte, d’altra banda, que Gendreau i Ross, en els treballs de 1979 i 1987 citats dalt, ja van observar que s’obtenien resultats millors en els programes que s’enfocaven sobre les variables predictores de la reincidència, més concretament sobre les susceptibles de modificació.

<sup>2073</sup> Vid. ANDREWS, D.A. “The psychology of criminal conduct and effective treatment”, cit.; ANDREWS, D.A. – BONTA, J., *The psychology of criminal conduct*, cinquena edició, Anderson Publishing Company, Cincinnati, Ohio, 2010.

creences i estats cognitius emocionals favorables al delicte, amistats que recolzen la delinqüència i l'aïllament en relació a les persones que la rebutgen, i factors de personalitat antisocial, com impulsivitat, el córrer riscos i un auto-control baix.<sup>2074</sup> Açò explica que siguem més eficaços els programes conductuals i els cognitius conductuals, perquè satisfan el criteri de correspondència general.

I tan important com la correspondència general és la correspondència específica, relacionada amb el principi de responsabilitat, al qual també es van referir Andrews, Bonta i Hoge en el seu treball de 1990. Aquest és altre principi, juntament als de risc i necessitat, que ha de complir qualsevol programa de tractament si es vol incrementar la seua eficàcia, i exigeix l'adaptació de la intervenció a l'estil d'aprenentatge, motivació, habilitats i punts forts dels infractors i maximitzar la capacitat d'aquests, les competències, interessos o estils d'aprenentatge específics que han de tenir per a poder aprofitar al màxim la seua participació als programes conductuals i cognitius conductuals. Tot partint d'açò, la correspondència específica requereix individualització, emparellar els estils d'aprenentatge de les persones tractades amb els estils i modalitats de tractament i tenir en compte a l'hora de dissenyar i implementar la intervenció, per a aconseguir resultats millors en la reducció de la reincidència, que hi ha una sèrie de factors, com la manca de motivació de les persones que participen en un programa de tractament, sentiments d'estrès, ansietat o depressió i l'existència de deficiències neuropsicològiques, sobre les quals cal incidir.<sup>2075</sup>

---

<sup>2074</sup> Vid. ANDREWS, D.A. "The psychology of criminal conduct and effective treatment", cit., pàg. 37; GENDREAU, P. – LITTLE, T. – GOGGIN, C., "A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: What works!", en *Criminology*, vol. 34, núm. 4, 1996, pàgs. 575 a 607; ANDREWS, D.A. – BONTA, J. *The psychology of criminal conduct*, ob. cit.

<sup>2075</sup> En relació als principis de la intervenció correccional o resocialitzadora eficaç vid., també: GENDREAU, P., "The principles of effective intervention with offenders", en HARLAND, T.A., *Choosing correctional options that work: Defining the demand and evaluating the supply*, Sage Publications, Newbury Park, California, 1996; CULLEN, F. T. – GENDREAU, P. – JARJOURA, G.R. – WRIGHT, J.P., "Crime and the bell curve: Lessons from intelligent criminology", en *Crime & Delinquency*, núm. 43, octubre de 1997, pàgs. 387 a 411; ANDREWS, D.A., "Principles of effective correctional programs", en MOTIUK, L.L. – SERIN, R.C (Eds.), *Compendium 2000 on effective correctional programming*, Correctional

Són diverses les revisions metanalítiques en què es conclou que els programes que segueixen aquests tres principis obtenen resultats més positius, com per exemple la realitzada per Andrews, Zinger, Hoge, Bonta, Gendreau i Cullen l'any 1990, la de Cleland, Pearson, Lipton i Yee de 1997<sup>2076</sup> i les de Dowden i Andrews de 1999<sup>2077</sup> i de l'any 2000,<sup>2078</sup> entre d'altres.<sup>2079</sup>

D'altra banda, en relació a les diferències en funció a l'edat, voldria reproduir la conclusió a la qual van arribar Redondo, Sánchez-Meca i Garrido en el metanàlisi que van realitzar en 1999: “en la nostra primera anàlisi, els delinqüents juvenils van semblar ser els més susceptibles de rehabilitar-se, a causa que foren tractats en general mitjançant les tècniques més efectives (conductuals i cognitius conductuals). Tanmateix, quan en una segona anàlisi es va controlar la

---

Service of Canada, Ottawa, 2001, pàgs. 9 a 17; ANDREWS, D.A. – BONTA, J. – WORMITH, J.S. “The recent past and near future of risk and/or need assessment”, en *Crime and Delinquency*, vol. 52, núm. 1, 2006, pàgs. 7 a 27; CULLEN, F.T., - GENDREAU, P., “Evaluación de la rehabilitación correccional: política, práctica y perspectivas”, cit., pàgs. 275 a 348, en concret en pàgs. 316 i ss; McWHINNIE, A., “The principles and practices related to the ‘What Works’ in correctional programming”, en *An Overview of Community Corrections in China and Canada*, International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy, Vancouver, 2006, capítol III; LIPSEY, M.W. – CULLEN, F.C., “The effectiveness of correctional rehabilitation: A review of systematic reviews”, en *Annual Review of Law and Social Science*, vol. 3, 2007, 44 pàgs., específicament pàgs. 17 i ss.; GENDREAU, P. – SMITH, P., “The theory of effective correctional intervention: Empirical status and future directions”, en CULLEN, F.T. – WRIGHT, J.P. – BLEVINS, K.R. (Eds.), *Taking Stock: The Status of Criminological Theory*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2009, pàgs. 419 i ss.; ANDREWS, D.A. – BONTA, J. *The psychology of criminal conduct*, ob. cit.

<sup>2076</sup> Vid. CLELAND, C.M. – PEARSON, F.S. – LIPTON, D.S., “A meta-analytic approach to the link between needs-targeted treatment and reductions in criminal offending”, cit.

<sup>2077</sup> Vid. DOWDEN, C. – ANDREWS, D.A., “What works for female offenders: A meta-analytic review”, en *Crime and Delinquency*, vol. 45, núm. 4, 1999, pàgs. 438 a 452. En aquest treball també es conclou que els resultats són millors en les dones que en els homes i es va demostrar que els principis de risc, necessitat i responsabilitat estan associats amb resultats millors per a les dones que han delinquit que per als homes.

<sup>2078</sup> Vid. DOWDEN, C. – ANDREWS, D.A., “What works for female offenders: A metaanalysis”, cit.

<sup>2079</sup> Vid., també, ANDREWS, D.A. – BONTA, J., *The Psychology of Criminal Conduct*, ob. cit.

influència del tipus de tractament, la major efectivitat es va obtenir amb els delinqüents adults. Aquestes dades ens indiquen que poden obtenir-se bons resultats tant amb els delinqüents juvenils com amb els delinqüents adults. Més enllà de l'edat dels subjectes tractats, que és sense dubte un factor condicionant, el més rellevant per a l'efectivitat del tractament és aplicar programes basats en models teòrics plausibles<sup>2080</sup>”.

## **2. Tècniques i mètodes mèdics de tractament**

Entre les tècniques i mètodes a les quals s'ha recorregut i/o es recorre per a tractar determinats delinqüents hi ha les de tipus mèdic. La neurocirurgia, la cirurgia de castració i l'anomenada castració química són alguns exemples. A continuació es veurà en què consisteixen aquests tècniques, des de quan i com s'apliquen.

### **2.1. Neurocirurgia**

La neurocirurgia és una especialitat mèdica dedicada a l'estudi i pràctica de determinades tècniques quirúrgiques per al tractament d'algunes malalties del sistema nerviós, del central, perifèric i vegetatiu, i com a pare de la neurologia moderna acostuma a citar-se a Egas Moniz. Ell, juntament al seu col·lega neurocirurgià Almeida Lima, a la dècada de 1930 van desenvolupar un experiment amb vint persones que consistia en injectar alcohol a la substància blanca dels lòbuls frontals, i segons Moniz catorze d'elles van experimentar una milloria.<sup>2081</sup> Tot i que les altres sis persones van morir, i que es van observar resultats colaterals no desitjats de no poca gravetat, atès que en aquell llavors no existien alternatives terapèutiques d'altra

---

<sup>2080</sup> REDONDO, S. – SÁNCHEZ MECA, J. – GARRIDO, V., “Tratamiento de los delincuentes y reincidencia: una evaluación de la efectividad de los programas aplicados en Europa”, cit., pàg. 31. Cal tenir en compte que alguns autors apunten l'existència d'una disposició o orientació major o menor a ser tractat segons l'edat. Vid. CLELAND, C. M. - PEARSON, F.S. - LIPTON, D.S. – YEE, D., “Does age make a difference? A meta-analytic approach to reductions in criminal offending for juveniles and adults”, cit.

<sup>2081</sup> Vid. MONIZ, E., “Prefrontal leucotomy in the treatment of mental disorders”, en *American Psychiatric Association*, Sesquicentennial Aniversari 1844–1944, vol. 151, núm. 6, 1994, pàgs. 237 a 239.

naturalesa, els neurocirurgians de l'època van començar a mostrar interès per aquella tècnica, i va ser amb Walter Freeman amb qui va assolir la màxima expressió. La tècnica de Freeman consistia en introduir una espècie de punxó per damunt de l'ull fins arribar a la base del crani, i en aquest punt es colpejava el punxó amb un martell, perquè cedira l'ós de damunt de l'ull, i després es movia aquell per a destruir l'ària cerebral. Amb aquesta tècnica, que Freeman va anomenar lobotomia transorbital, aquest va operar a centenars i centenars de persones. La simplificació tècnica de les intervencions quirúrgiques va fer que aquestes proliferaren sense cap tipus de control i sense una valoració preoperatòria suficient. Aquesta és una de les crítiques formulades en contra de la neurocirurgia, però no l'única. Val a dir, també, que van continuar registrant-se complicacions, com per exemple hemorràgies intercranials greus, epilèpsia postoperatòria, focalitat neurològica, canvis en la personalitat, síndrome frontal, etc. Res d'açò va impedir que aquesta tècnica nova s'estenguera ràpidament pels Estats Units.<sup>2082</sup>

Cal tenir en compte que l'any 1947, amb la introducció de les tècniques estereotàctiques es van trobar mètodes nous i diferents de lesió cortical i subcortical més segurs i reproduïbles, que van permetre l'evolució de la neurocirurgia i que a poc a poc es van abandonar les lobotomies frontals rudimentàries dels primers anys.<sup>2083</sup> La estereotàctica és una tècnica neuroquirúrgica que permet localitzar exactament un punt dins la cavitat cranial. Primer se col·loca el marc esteretàctic subjecte al cap del pacient en els punts en els quals es fixa

---

<sup>2082</sup> Poden consultar-se les obres següents: QUINTERO RIPOLLÉS, A., "Posibilidades criminológicas de la neurocirugía: la lobotomía", en *Revista de la Escuela de Estudios Penitenciarios*, VI, núm. 58, gener de 1950, pàgs. 5 a 7; PEDROSA SÁNCHEZ, M. - SOLA, R. G., "La moderna psicocirugía: un nuevo enfoque de la neurocirugía en la enfermedad psiquiátrica", en *Revista de Neurología*, 2003, vol. 36, núm. 9, 2003, pàgs. 887 a 889; IZQUIERDO ROJO, J.M. – BARBERÀ ALACREU, T., *Lecciones de neurocirugía*, Universidad de Oviedo, Sección de Publicaciones, Oviedo, 1992, pàgs. 423 a 426 i 428; ARMAZA ARMAZA, E.J.D., *El tratamiento penal del delincuente imputable peligroso*, Tesis Doctoral dirigida por Romeo Casabona, C., Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 2011, pàgs. 399 i ss.

<sup>2083</sup> En relació a les tècniques estereotàctiques més emprades, vid., ARMAZA ARMAZA, E.J., *El tratamiento penal del delincuente imputable peligroso*, ob. cit., pàgs. 409 i ss.

al crani i sobre aquest marc es col·loquen uns panells o localitzadors, a continuació es realitza un estudi radiològic per a localitzar el punt exacte al qual es vol accedir i es visualitzen els marcadors situats a la guia que permeten calcular les coordenades del punt als tres eixos de l'espai, i per últim, ja al quiròfan, se procedeix a la perforació del crani. Sobre el marc es col·loca un arc amb les coordenades i s'acobra una cànula que anirà dirigida al punt seleccionat.

Durant les dècades de 1960 i 1970 van aparèixer moviments socials crítics amb la neurocirurgia, a més que el descobriment i síntesi de psicofàrmacs molt potents va permetre recórrer a la seua administració com a alternativa terapèutica a la neurocirurgia, però no és menys cert que també per aquella època van proliferar publicacions sobre experiències diverses en què s'havia recorregut a tècniques estereotàctiques amb resultats positius, per això que la neurocirurgia no es va abandonar completament.<sup>2084</sup> Així, per exemple, Foltz i White van publicar els seus treballs sobre la cingulotomia l'any 1962, Hnight la seua experiència amb la tractotomia subcausada dos anys després, Leksell va publicar l'any 1972 un treball sobre la capsulotomia anterior i en 1973 Kelly el seu treball de leucotomia límbica.<sup>2085</sup>

Tot i que la neurocirurgia sobretot s'ha practicat amb persones que no obstant patir un trastorn de personalitat no han comés cap delictes, en alguns estats que formen els Estats Units d'Amèrica del Nord no avui en dia però si en altres temps també s'ha fet amb persones inimputables que a causa dels trastorns patits eren proclius a la

---

<sup>2084</sup> Vid. PEDROSA SÁNCHEZ, M. - SOLA, R. G., “La moderna psicocirugía: un nuevo enfoque de la neurocirugía en la enfermedad psiquiátrica”, ob. cit., pàg. 889; ARMAZA ARMAZA, E.J., *El tratamiento penal del delincuente imputable peligroso*, ob. cit., pàgs. 406 i 407.

<sup>2085</sup> Vid. QUINTERO RIPOLLÉS, A., “Posibilidades criminológicas de la neurocirugía: la lobotomía”, ob. cit., pàgs. 7 i ss.; PEDROSA SÁNCHEZ, M. - SOLA, R. G., “La moderna psicocirugía: un nuevo enfoque de la neurocirugía en la enfermedad psiquiátrica”, cit., pàg. 889; ARMAZA ARMAZA, E.J., *El tratamiento penal del delincuente imputable peligroso*, ob. cit., pàgs. 405 i 406.

violència i, també, amb delinqüents imputables.<sup>2086</sup> També a Europa s'han realitzat en el passat intervencions del tipus indicat a determinats delinqüents. Per posar un exemple, segons Kaufmann l'operació estereotàctica consistent en eliminar del cervell centres nerviosos responsables de la conducció sexual va ser desenvolupada amb delinqüents sexuals a la clínica de Göttingen, per Roeder, Orthner i Müller, i practicada, també, en altres clíniques.<sup>2087</sup>

## 2.2. Cirurgia de castració

La castració és l'anul·lació de la funció testicular mitjançant intervenció quirúrgica o per inhibició farmacològica. En el primer cas es parla de castració física i en el segon de castració química. Ací es farà referència a la primera. A aquesta pràctica es va recórrer en altres temps per a penar, primer, i per a tractar, després, les persones condemnades per la comissió de delictes sexuals. Així, en Època Medieval la castració, que consistia en la mutilació física de l'aparell genital, estava prevista com a pena, i tot i ser considerada una pena corporal cruel i desterrada dels sistemes penals al segle XIX, al segle XX la castració va tornar a practicar-se amb delinqüents sexuals, tot i que ara la intervenció no tindrà consideració de pena sinó de tractament, i l'operació consistirà en l'extracció de la medul·la hormonal testicular per a reduir el flux de testosterona i disminuir l'instint sexual. Aquest és l'efecte recercat, a través del qual es pretén evitar la reincidència, però aquesta intervenció té o pot tenir altres efectes secundaris. Així, a més que hi ha una disminució generalitzada de l'impuls sexual més enllà del necessari per a prevenir delictes sexuals futurs i que elimina la capacitat de la persona per a procrear, es produeixen altres conseqüències físiques i mentals greus. Per exemple, a banda que es produeix la pèrdua de pèl corporal i hi ha aparició d'acne, també hi ha pèrdues proteiques, alteracions

---

<sup>2086</sup> Vid. QUINTANO RIPOLLÉS, A. "Posibilidades criminológicas de la neurocirugía: la lobotomía", cit., pàg. 7; ARMAZA ARMAZA, E.J., *El tratamiento penal del delincuente imputable peligroso*, ob. cit., pàgs. 415 i ss.

<sup>2087</sup> Vid. KAUFMANN, H., *Ejecución Penal y Terapia Social*, ob. cit., pàgs. 317 a 321. L'autor advertia que aquestes tècniques solien anar acompanyades de mètodes de tractament psicològic.

glandulars, canvis metabòlics, descalcificació òssia, etc., i també pot produir-se un canvi en la personalitat de la persona.<sup>2088</sup>

Actualment a la majoria dels estats la cirurgia de castració no està jurídicament permesa. Dic a la majoria perquè hi ha excepcions. Entre els estat en què es practica la castració quirúrgica com a part del tractament per a condemnats per delictes sexuals hi ha la República Txeca i Alemanya, i això no obstant les crítiques i queixes del Comitè Europeu per a la Prevenció de la Tortura, dependent del Consell d'Europa.

### 2.3. Castració química

La castració química consisteix a subministrar determinats fàrmacs que actuen al cervell de la persona, a la hipòfisi, inhibint la producció de testosterona als testicles i, per tant, l'impuls sexual. Va començar a aplicar-se a persones condemnades per delictes sexuals al començament del segle XX, primer als Estats Units, més concretament a l'Estat de Califòrnia, l'any 1909, i després a Washington i Nebraska. També es va recórrer a la castració química a Canadà, a l'Estat mexicà de Veracruz, a Islàndia i, durant el nazisme, a Alemanya. En acabar la Segona Guerra Mundial l'article del Codi penal alemany en què es regulava aquesta intervenció va ser declarat incompatible amb els principis elementals de la civilització democràtica pel Consell de Control aliat de 30 de gener de 1946 i la castració química va deixar d'aplicar-se, tant a Alemanya com a la majoria dels estats. Passarà, però, que amb el temps aquesta pràctica serà recuperada per alguns i implantada per primera vegada per uns altres. Així, als Estats Units s'han vingut aprovant lleis de castració química des de la dècada de 1990. El primer en fer-ho va ser, altra vegada, l'Estat de Califòrnia, l'any 1996, al qual van seguir molts altres, com Florida, Colorado, Geòrgia, Louisiana, Montana, Texas, Oregon i Wisconsin. Cal tenir en compte, que no obstant dir-se que

---

<sup>2088</sup> Vid. STONE, T.H.- WINSLADE, W.J. - KLUGMAN, C.M., "Sex Offenders, Sentencing Laws and Pharmaceutical Treatment: A Prescription for Failure", en *Behavioral Sciences and the Law*, núm. 18, 2000, pàgs. 83 a 110, citat per REDONDO ILLESCAS, S., "Intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual", cit.



s'exigeix que el reu haja donat el seu consentiment de manera lliure, és més que discutibles que siga així, ja que cal participar en el tractament farmacològic de la classe referida per a poder accedir a la llibertat condicional. També a Canadà es recorre a la castració química però sols en cas que el subjecte estiga tan obsessionat amb el sexe que li siga impossible seguir el tractament correctament, i sempre i quan aquell accepte fer-ho lliurement, sense que de la seua acceptació depenga l'accés a la llibertat condicional o afecte els beneficis penitenciaris. D'altra banda, al continent europeu, l'any 1969 Alemanya va tornar a permetre aquesta pràctica, sempre i quan es comptara amb el consentiment lliure i no condicionat del penat. També sota aquesta condició, la possibilitat de recórrer a medicaments per a combatre el perill representat pels delinqüents sexuals va ser introduïda en la legislació sueca l'any 1993, i temps després es va introduir en la legislació danesa i posteriorment en la polonesa. Recentment també Moldàvia, Estònia i Escandinàvia han aprovat lleis sobre la castració química. A Catalunya, l'any 2009 la llavors Consellera de Justícia de la Generalitat, Montserrat Tura, va presentar el protocol de tractament farmacològic coadjuvant en la intervenció dels delinqüents sexuals, per a aplicar un programa d'aquest tipus, de caràcter voluntari, a determinats delinqüents sexuals amb risc de reincidència alt. Aquella va calcular que s'aplicaria a quatre individus per anys però la veritat és que a dia d'avui sembla que únicament s'ha aconseguit que un intern done el seu consentiment per a participar-hi.<sup>2089</sup>

---

<sup>2089</sup> En relació a la castració química, vid. QUINTANO RIPOLLÉS, A., "Castración", en *Nueva Enciclopedia Jurídica*, Seix, Barcelona, 1958, pàg. 120; FITZGERALD, "Chemical castration: MPA treatment of the sexual offender", *American Journal of Criminal Law*, vol. 18, núm. 1, 1990, pàgs. 1 a 60; CARPENTER, "Belgium, Germany, England, Denmark and the United States: The Implementation of Registration and Castration Laws as Protection against Habitual Sex Offenders", cit., pàgs. 435 i ss., i 454; GAENSLEN, R., *Die Behandlung rückfallgefährdeter Sexualstraftäter. Forschung und Gesetzgebung in Deutschland, USA und den Niederlanden*, Tesi Doctoral, Universität Tübingen, Tübingen, 2005, pàg. 91; ROBLES PLANAS, R., "'Sexual Predators'. Estrategias y límites del Derecho Penal de la peligrosidad", en *Indret: Revista para el Análisis del Derecho*, Barcelona, Octubre de 2007, pàgs. 8 a 11; GUDIN RODRÍGUEZ-MAGARIÑOS, F., "'La castración química para pedófilos: un problema ético y penológico", en *Actualidad Jurídica Aranzadi*, núm. 738, 2007, pàgs. 1 a 8; PRIETO RODRÍGUEZ, J.I., "Delitos sexuales y castración química. Anteproyecto de reforma del Código

Els composts químics més emprats són, als Estats Units, l'acetat de medroxiprogesterona (Depo-Provera) i, a Europa, l'acetat de ciproterona. Ambdós compostos operen enviant una senyal falsa que l'organisme posseeix suficient testosterona, de manera que aquell deixa de produir-la. També es recorre a l'agonista anàleg de l'hormona alliberadora de gonadotropina. Aquelles substàncies s'administren setmanalment mentre que aquesta darrera trimestralment, a més que sembla reduir els efectes secundaris de l'acetat de medroxiprogesterona i de l'acetat de ciproterona, que no són pocs, tant de tipus físic com psicològic, però no els elimina. Entre el efectes secundaris que aquesta medicació produeix o pot produir sobre la persona tractada hi ha els següents: pèrdua de pel fàcil i corporal, redistribució del greix del cos, augment de pes, debilitat muscular i cansament, desenvolupament de característiques femenines, diabetis, dispnea, trombosis, flebitis, hipertensió, atròfia testicular, depressió i malsons.

#### **2.4. Crítica a les tècniques de tractament més polèmiques**

En tractar dels límits al tractament ja s'ha comentat que la idea que són legítims tots els mètodes i tècniques de tractament possibles, que no s'ha de rebutjar a cap dels existents per tal d'aconseguir la meta projectada, açò és, la resocialització de les persones condemnades, és inacceptable, siga quin siga el significat que se li done al terme resocialització, i això encara que d'una lectura parcial de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides i de la primera versió de les europees pugja semblar el contrari.

En la regla 59 de les Resolucions de les Nacions Unides 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, es fa referència a “tots els mitjans curatius, educatius, morals, espirituals i d'una altra naturalesa, i totes les formes d'assistència que

---

Penal, de 2008, y nuevos tratamientos para delincuentes sexuales”, en *La Ley Penal*, núm. 68, secció Estudios, febrer de 2010, pàgs. 1 a 29; GRACIA MARTÍN, L., “Castración”, en ROMEO CASABONA, C. M. (Dir.), *Enciclopedia de Bioderecho y Bioética*, Comares, Granada, 2011, pàgs. 331 a 339; ARMAZA ARMAZA, E.J.D., *El tratamiento penal del delincuente imputable peligroso*, ob. cit., pàgs. 391 i 392.

pot disposar” i en la regla 62 es diu que “els serveis mèdics de l'establiment s'esforçaran per descobrir i hauran de tractar totes les deficiències o malalties físiques o mentals que constitueixen un obstacle per a la readaptació del reclus”, i que “per a aconseguir aquesta fi haurà d'aplicar-se qualsevol tractament mèdic, quirúrgic i psiquiàtric que es jutge necessari”.<sup>2090</sup> Però si s'ha de rebutjar al tot val en matèria de tractament és perquè, com se sap, hi ha uns límits fonamentals i obligats que no poden sobrepassar-se i que són el respecte a la dignitat i els drets fonamentals no afectats per la condemna.

Al continent europeu, en les regles 60.1 i 63 de la Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, es reproduïx al peu de la lletra el contingut de les regles 59 i 62 de les Resolucions de les Nacions Unides 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, però, tot i que en la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (87)3, de 12 de febrer, continua fent-se referència, en la regla 66, a “tots els mitjans curatius, educatius, morals, espirituals i uns altres recursos que siguin apropiats en cas que posats a disposició i utilitzats d'acord amb les necessitats individuals de tractament dels reclusos”, desapareix la referència a la possibilitat que els serveis mèdics de l'establiment puguin aplicar qualsevol mitjà mèdic, quirúrgic i psíquic que jutgen necessari per a de tractar les deficiències o malalties físiques o mentals que constitueixen un obstacle per a la readaptació del reclus. A més, en la regla 27 es prohibeix sotmetre a les persones preses a qualsevol classe d'experiment que pugui produir un dany físic o moral, sense cap altra matisació, açò és, amb independència que el subjecte done el seu consentiment. A aquells mitjans curatius tampoc es fa referència en la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (2006) 2, d'11 de gener, a banda que en la regla 48 s'indica que els detinguts no han de ser sotmesos a experiments sense el seu consentiment i s'afegeix que els experiments en els quals es veguen implicats els detinguts i puguin originar danys psíquics, sofriments

---

<sup>2090</sup> Als mitjans mèdics, quirúrgics i psíquics del tractament ja no es fa referència en els Principis bàsics per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides aprovats en la Resolució 45/111, de 14 de desembre de 1990, el qual no implica, però, que s'haja rebutjat aplicar-los.

morals o altres atemptats a la seua salut han d'estar prohibits. Açò no vol dir, però, i desgraciadament, que s'haja rebutjat a la seua aplicació.

Entre les tècniques més polèmiques que s'aplicaven a les dècades de 1960 i 1970 hi ha les aversives, així com el recurs a la neurocirurgia, el qual es feia, a més, sense comptar amb el consentiment de les persones condemnades, i de vegades no per a "curar" sinó per a aconseguir la passivitat i submissió per part d'aquelles.<sup>2091</sup> Hi havia un menyspreu total al respecte per la dignitat i el dret a la integritat personal, en la seua dimensió física i moral. Així passava als Estats Units, per exemple, amb el qual no ha d'estranyar que a l'Informe del *Working Party of the American Friends Service Committee*, titulat *Struggle for justice* i publicat l'any 1971, es parle del crim del tractament, de la inhumanitat del tractament.<sup>2092</sup> Cal saber, igualment,

---

<sup>2091</sup> Hi ha novel·les diverses que critiquen l'ús d'algunes d'aquestes tècniques de tractament, així com també el recurs a psicofàrmacs. Una és *La taronja mecànica* (*A Clockwork Orange*), d'Anthony Burgess, escrita l'any 1962 i duta al cinema per Stanley Kubrick, en la qual es realitza una crítica al conductisme i al mètode de condicionament utilitzat per aquesta escola de psicologia, consistent, en el cas concret de la novel·la, en administrar substàncies revulsives mentre l'individu visiona imatges que es corresponen amb la conducta que s'intenta eradicar. Altra novel·la molt famosa és *Algú va volar sobre el niu del cucut* (*One Flew Over the Cuckoo's Nest*), de Ken Kesey, de la qual també s'ha fet una pel·lícula, dirigida per Milos Forman. En aquest cas es fa una crítica la psiquiatria i les tècniques utilitzades per aquesta ciència per a tractar persones amb problemes emocionals i trastorns mentals, l'administració de psicofàrmacs, els electroxocs i les lobotomies. Darrere de les crítiques a aquestes intervencions, en ambdues obres, també s'amaga la censura a qualsevol sistema de poder que anul·le la llibertat humana i, per tant, una defensa dels drets individuals de les persones.

<sup>2092</sup> Vid. AMERICAN FRIENDS SERVICE COMMITTEE, *Struggle for Justice. A Report on Crime and Punishment in America*, Hill and Wang, New York, 1971. Cal tenir en compte que els Estats Units van tenir un paper protagonista en el procés de redacció de les normes internacionals de drets civils i humans i relacionades amb el tractament dels delinqüents, però van tardar molts anys en ratificar-les. Aquest Pacte en concret va ser ratificat l'any 1992. Les normes a les quals em vinc referint són: la Declaració Universal de Drets Humans (aprovada i proclamada per l'Assemblea General el 10 de desembre de 1948, en la resolució número 217 A), les Regles mínimes per al tractament dels reclusos (aprovades pel Primer Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent, celebrat a Ginebra l'any 1955), el Pacte Internacional sobre Eliminació de totes les Formes de Discriminació Racial (aprovada per l'Assemblea General el 21 de desembre de 1965, en resolució número 2.106), el Pacte Internacional de Drets

que no obstant la contundència de l'informe els abusos van continuar. Així, a títol il·lustratiu es dirà que en ocasions es van imposar tècniques aversives paulovianes per haver comés una infracció lleu de les normes penitenciàries, en teoria no com a càstig sinó com a forma de tractament. Un intern que va ser sotmés a aquest càstig encobert, Knecht, va denunciar aquests fets, i aquesta, en el cas Knecht contra Gillman, la Cort Suprema va resoldre que l'aplicació de les tècniques referides no constituïa l'aplicació d'un tractament de rehabilitació sinó la imposició d'un càstig, d'un càstig cruel i inusual i, per tant, inconstitucional, per ser contrari a la vuitena esmena de la Constitució dels Estats Units. Açò no vol dir, però, que la Cort Suprema entenga que sempre que s'apliquen tècniques aversives s'està propinant un tracte cruel i inusual. Aquella entén que en determinats casos i sota determinades condicions s'admet l'aplicació de les tècniques referides, però que en aquest cas concret no concorrien els requisits necessaris, que són els següents: que hi haja consentiment lliure i informat per part de la persona afectada i un interès legítim; que a través del mètode o tècnica elegits per a promoure aquest interès puga aconseguir-se l'objectiu de manera segura; que no hi haja cap altre mètode menys restrictiu per a aconseguir la finalitat projectada; i que es procedisca d'eixa manera per a garantir el millor interès de la persona.<sup>2093</sup>

---

Civils i Polítics (aprovat per l'Assemblea General el 19 de desembre de 1966, en la resolució número 2.200) i la Convenció contra la Tortura i altres Tractes o Penes Cruels, Inhumans o Degradants (aprovada per l'Assamblea General el 10 de desembre de 1984). El Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics va ser ratificat pels Estats Units en juny de 1992 i la Convenció contra la Tortura i altres Tractes o Penes Cruels, Inhumans o Degradants, així com el Pacte Internacional sobre Eliminació de totes les Formes de Discriminació Racial, van ser ratificats l'any 1994. I no sols és destacable aquests retard en la ratificació, sinó que a banda és criticable la postura dels Estats Units, no partidària d'acceptar la supervisió de les Nacions Unides i qualsevol tipus ingerència. No sols les Nacions Unides han exigit esforços majors als Estats Units en el compliment de la normativa internacional sinó que també ho han fet organitzacions no governamentals diverses. Vid., SMITH, M.L., "The Shimmer of Reform: Prospects for Correctional Ethics", en KLEINING, J. – SMITH, M.L. (Eds.), *Discretion, Community, and Correctional Ethics*, Rowman & Littlefield publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2001, pàg 25 a 27.

<sup>2093</sup> Pot consultar-se el cas Knecht versus Gillman, 488 F.2d 1136 (CA8 1973). També en relació a les tècniques aversives de modificació de conducta i les crítiques d'il·legimitat, vid., KASSIRER, L.B., "Behavior Modification for

A dia d'avui ja no es recorre a les tècniques aversives, amb alguna excepció quan es tracta de delinqüents sexuals o per a tractar problemes d'addicció, però de manera excepcional. Convé recordar que aquelles tècniques presenten problemes tècnics i metodològics al maneig en ambdós casos, tant de les desviacions sexuals com dels problemes clínics d'alcoholisme. També fa temps es va deixar de recórrer a la neurocirurgia com a tècnica de tractament,<sup>2094</sup> als Estats Units i a Amèrica en general, i també a Europa. No obstant això, en alguns Estats sí s'admet, i es practica, l'anomenada castració química, que és altra de les intervencions més polèmiques.

Allí on s'aplica, no obstant existir cert debat doctrinal, la castració química es considera legítima si es compleixen els requisits indicats dalt.<sup>2095</sup> I cada vegada són més els Estats que l'admeten i la

---

Patients and Prisoners: Constitutional Ramifications of Enforced Therapy”, en *Journal of Psychiatry and Law*, 2, 1974, pàgs. 245 a 302; PORAC, L., “Constitutional law-eighth amendment-aversion therapy as cruel and unusual punishment”, en *Duquesne Law Review*, núm. 13, vol. 3, 1975, pàgs. 621 a 630; LEINWAND, S. N., “Aversion Therapy: Punishment as Treatment and Treatment as Cruel and Unusual Punishment”, en *Southern California Law Review*, núm. 4, vol. 49, 1976, pàgs. 880 a 983; PALMER, J.M., *Constitutional Rights of Prisoners*, novena edició, LexisNexis, New Providence, New Jersey, 2010, pàgs. 222 i 223. Cal saber que els mateixos arguments s'han donat en relació als psicofàrmacs, tot i que en aquest cas s'admet l'administració forçada en alguns supòsits, per a aconseguir un interès públic imperatiu, per exemple en cas de brot psicòtic. Així ho ha indicat la Cort Suprema en relació, per exemple, en el cas *Sell* contra Estats Units, 539 U.S. 166 (2003), i en el cas *Washington* contra *Harper* 494 U.S. 210 (1990).

<sup>2094</sup> Tot i això és possible que es permetera fer-ho sempre i quan es compliren els requisits indicats dalt en relació a les tècniques aversives, extensibles a aquelles altres el recurs a les quals també implica restringir drets fonamentals, com és el cas de la neurocirurgia.

<sup>2095</sup> En relació als arguments donats a favor i en contra de la castració química en la doctrina nordamericana, vid., SPALDING, L., “Florida's 1997 chemical castration law: a return to the dark ages”, cit.; CONNELLY, C. - WILLIAMSON, S., *A Review of the Research Literature on Serious Violent and Sexual Offenders*, ob. cit.; WONG, C.M., “Chemical castration: Oregon's innovative approach to sex offender rehabilitation, or unconstitutional punishment?”, *Oregon Law Review*, vol. 80, 2001, pàgs. 267 i ss, i 283 i ss; PALERMO, G.B. - FARKAS, M.A., *The dilemma of the sexual offender*, Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Illinois, 2001; FLACK, C., “Chemical castration: An Effective Treatment For The Sexually Motivated Pedophile or an Impotent Alternative to Traditional Incarceration?”, en *Journal of Law in Society*, núm. 7, 2005, pàg. 190; Vid., també: CARPENTER, A., “Belgium, Germany, England, Denmark and the

practiquen. No passa el mateix, en canvi, quan es tracta de la castració física. Seguint amb l'exemple dels Estats Units, allí la cirurgia de castració no està permesa, per considerar-la una intervenció mutilant i irreversible i per entendre's que no hi ha necessitat mèdica de recórrer a ella per existir altres alternatives de tractament, arguments aquests que també han estat adduïts pel Comitè Europeu per a la Prevenció de la Tortura i de les Penes o Tractes Inhumans o Degradants, depenent del Consell d'Europa, en base als quals insta a Alemanya i a la República Txeca a abandonar aquesta pràctica.

Més concretament, el primer argument donat pel Comitè Europeu per a la Prevenció de la Tortura i de les Penes o Tractes Inhumans o Degradants és que hi ha consideracions ètiques i legals implicades, relacionades amb els drets fonamentals de la persona, que es tracta d'una intervenció que elimina, irreversiblement, la capacitat de la persona per a procrear i pot tenir altres conseqüències físiques i mentals greus que la converteixen en contrària a la Convenció Europea de Drets Humans, en contrària al respecte per la dignitat i la integritat de la persona. En segon lloc, s'al·lega que la castració física és rebutjada per l'Associació Internacional per al Tractament dels Delinqüents Sexuals i que hi ha altres mètodes de tractament alternatius, entre els quals es cita la castració química. En tercer lloc, es diu que no hi ha cap garantia que el resultat recercat de reducció del nivell de testosterona siga duradora, que no obstant haver estudis que apunten l'eficàcia per a prevenir la reincidència les últimes investigacions mèdiques diuen que aquells resultats haurien d'avaluar-se científicament. I per últim, s'indica que donat el context en què s'ofereix la intervenció, és qüestionable si el consentiment s'ha atorgat de manera veritablement lliure i informada.<sup>2096</sup>

---

United States: the implementation of registration and castration laws as protection against habitual sex offenders", cit., pàgs. 435 a 457; ROBLES PLANAS, R., "'Sexual Predators'. Estrategias y límites del Derecho Penal de la peligrosidad", cit., pàgs. 10 i 11

<sup>2096</sup> Poden consultar-se l'Informe del Comitè Europeu per a la Prevenció de la Tortura del Consell d'Europa de la visita realitzada a la República Txeca de data de 5 de febrero de 2009, disponible online en <http://goo.gl/it1PwB>; i l'Informe de la visita realitzada a la República Txeca i un altre publicat en data de 21 de juliol de 2010, disponible online en: <http://goo.gl/2GxIf3>; i l'Informe de la visita realitzada a Alemanya de data de 22 de febrer de 2012, disponible online en:

De l'anterior es dedueix no sols el rebuig a la cirurgia de castració sinó també que el Comitè Europeu per a la Prevenció de la Tortura i de les Penes o Tractes Inhumans o Degradants no s'oposa al recurs a l'anomenada castració química, per no ser mutilant ni irreversible, en cas que siga necessària i idònia, i si es compta amb el consentiment lliure i informat del subjecte a tractar. A més, en els *Standards of Care* proposats per l'Associació Internacional per al Tractament de Delinqüents Sexuals hi ha previst "l'ús d'antiandrògens, antidepressius, ansiolítics, antiepilèptics, antipsicòtics i/o altres medicaments".<sup>2097</sup> En opinió de qui escriu aquesta Tesi, en canvi, també la castració química és contrària a la Convenció Europea de Drets Humans, i a la Constitució espanyola.

Molts dels arguments adduïts en contra de la castració física són aplicables a la castració química. D'una banda, i com se sap, també aquesta pot tenir conseqüències físiques i mentals greus, que poden fins i tot implicar una transformació de la personalitat i del comportament dels subjectes tractats, el qual transcendeix de les finalitats de qualsevol tractament i xoca amb pautes ètiques, el respecte per la dignitat i la integritat personal de la persona, en la seua dimensió física i moral. En segon lloc, també cal tenir en compte que els efectes de la inoculació de l'hormona desapareixen aproximadament als sis mesos de deixar el tractament, el qual, a no ser que s'obligue a la persona a medicar-se de per vida, té per a ella l'avantatge de la reversibilitat però també l'inconvenient que precisament per ser reversible no produeix efectes duradors per si

---

<http://goo.gl/3JfiA4>. Aquestes pàgines web han estat consultades per última vegada en data de 20 de setembre de 2013. Entre els estudis en què es conclou que aplicant la castració física els nivells de reincidència es mantenen baixos pot citar-se un realitzat per Freud, en 1980, segons el qual les taxes de reincidència se situaven entre l'1,3% i el 7,3%. Aquest treball és referenciat per REDONDO ILLESCAS, S., "Intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual", cit., pàg. 188; i per BERLIN, F.S., "The Etiology and Treatment of Sexual Offending", en FISHBEIN, D., *The Science, Treatment, and Prevention of Antisocial Behaviors*, Civic Research Institute, Kingstone, New Jersey, 2000, capítol 21.

<sup>2097</sup> Els *Standards of Care* de l'Associació Internacional per al Tractament de Delinqüents Sexuals poden consultar-se online en: <http://goo.gl/ZRdyYn>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.



sola.<sup>2098</sup> Cal saber, igualment, que tot i que la castració química ha resultat efectiva en casos de delinqüència associada a parafílies –en casos d’instint sexual anormal vinculat a fantasies, freqüent en pedòfils–,<sup>2099</sup> l’efectivitat no està assegurada, no sols perquè aquesta està condicionada a l’administració correcta i periòdica del tractament, sinó també perquè l’explosió de l’instint sexual no sempre té la seua causa en la producció hormonal. En altre tipus de desviacions sexuals la castració química no sols no resulta eficaç sinó que, a més, en cas de predisposició a la violència sexual fins i tot pot tenir efectes contraproductius.<sup>2100</sup> D’altra banda, també en aquest cas és qüestionable si el consentiment s’ha atorgat de manera veritablement lliure i informada.

L’administració de determinats fàrmacs per a inhibir l’impuls sexual en delinqüents sexuals és contrària a la Convenció Europea de Drets Humans i també a la Constitució espanyola.<sup>2101</sup> Entenc convenien

---

<sup>2098</sup> Vid., TORIO LÓPEZ, A., “La prohibición constitucional de las penas y tratos inhumanos o degradantes”, en *Revista Poder Judicial*, segona època, núm. 4, desembre de 1986, pàgs. 69 a 84; RUCKNELL, “Abuse It and Lose It: A Look at California’s Mandatory Chemical Castration Law”, en *Pacific Law Journal*, núm. 28, 1997, pàg. 559; GRACIA MARTÍN, L., “Castración”, cit., pàgs. 331 a 339; ROBLES PLANAS, R., “Sexual Predators’. Estrategias y límites del Derecho Penal de la peligrosidad”, cit., pàg. 9; ARMAZA ARMAZA, E.J.D., *El tratamiento penal del delincuente imputable peligroso*, ob. cit., pàgs. 393 i 394.

<sup>2099</sup> Vid., HANSEN, H. – LYKKE-OLESEN, L., “Treatment of dangerous sexual offenders in Denmark”, *Journal of Forensic Psychiatry*, vol. 8, núm. 1, 1997, pàgs. 195 i ss.; WINSLADE, W. – STONE, T.H. - SMITH-BELL, M. - WEB, D.M., “Castrating Pedophiles Convicted of Sex Offenses Against Children: New Treatment or Old Punishment?”, *SMU Law Review*, núm. 51, 1998, pàgs. 373 i ss.; RÖSLER, A. - WITZTUM, E., “Pharmacotherapy of Paraphilias in the Next Millennium”, *Behavioral Sciences and the Law*, núm.18, 2000, pàgs. 43 a 56.

<sup>2100</sup> Vid. SILVA SÁNCHEZ, J.M., “El retorno de la inocuización: el caso de las reacciones jurídico-penales frente a los delincuentes sexuales violentos en Derecho comparado”, en REDONDO ILLESCAS, S. (Coord.), *Delincuencia sexual y sociedad*, Ariel, Barcelona, 2002, pàgs. 150 i 151, nota 26; FLACK, C., “Chemical castration: An Effective Treatment For The Sexually Motivated Pedophile or an Impotent Alternative to Traditional Incarceration?”, cit. pàg. 184; GUDIN RODRÍGUEZ-MAGARIÑOS, F., “La castración química para pedófilos: un problema ético y penológico”, cit., pàg. 6; ROBLES PLANAS, R., “Sexual Predators’. Estrategias y límites del Derecho Penal de la peligrosidad”, cit., pàg. 9.

<sup>2101</sup> En aquest punt, però, no hi ha consens entre la doctrina jurídica espanyola. Per a conèixer l’estat de la qüestió al si d’aquesta, vid., TORIO LÓPEZ,

recordar que en l'article 10.1 de la Constitució espanyola es proclama que "la dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents, el desenvolupament lliure de la seua personalitat, el respecte a la llei i als drets dels altres són fonament de l'ordre polític i la pau social"; que en l'article 15 es diu que "tots tenen dret a la vida i a la integritat física i moral, sense que, en cap cas, puguen ser sotmesos a tortura ni a penes o tractaments inhumans o degradants"; i que en l'article 25.2, després d'indicar-se que "les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades a la reeducació i reinserció social", es diu que "el condemnat a pena de presó que estiga complint-la gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels quals es veguen expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària". Voldria recordar, igualment, que en la Llei orgànica general penitenciària, en sintonia amb allò proclamat en la Constitució, després d'indicar-se, en l'article 2, que "l'activitat penitenciària es desenvoluparà amb les garanties i dins dels límits establerts per la Llei, els reglaments i les sentències judicials", es diu, en l'article 3, que "les activitats penitenciàries s'exerciran respectant, en tot cas, la personalitat humana dels reclusos i els seus drets i interessos jurídics no afectats per la condemna, sense establir-se cap diferència per raó de raça, opinions polítiques, creences religioses, condició social o qualsevol altra circumstància de naturalesa anàloga" i que "l'Administració penitenciària vetllarà per la vida, integritat i salut dels interns", tot afegint-se, a més, en l'article 6, que "cap intern serà sotmés a maltractaments de paraula o obra" i, en l'article 60, que els mitjans i mètodes de tractament han de respectar "sempre els drets constitucionals no afectats per la condemna" i que "hauran d'utilitzar-se, en tant que siga possible, tots els mitjans de tractament i els mitjans que, respectant els drets constitucionals no afectats per la condemna puguen facilitar l'obtenció de les dites finalitats", referint-

---

A., "La prohibición constitucional de las penas y tratos inhumanos o degradantes", cit., pàgs. 69 a 84; GUDIN RODRÍGUEZMAGARIÑOS, F., "La castración química para pedófilos: un problema ético y penológico", cit., pàg. 1 a 8; GARCÍA ALBERO, R., "La nueva medida de seguridad de libertad vigilada", en *Revista Aranzadi Doctrinal*, núm. 6, 2010, pàg. 189; GRACIA MARTÍN, L., "Castración", cit., pàgs. 331 a 339, especialment pàg. 339; ARMAZA ARMAZA, E.J.D., *El tratamiento penal del delincuente imputable peligroso*, ob. cit., pàgs. 395 a 399.

se amb açò a la reeducació i reinserció social. També en el Reglament penitenciari de 1996 s'indica, en l'article 3, que "l'activitat penitenciària es desenvoluparà amb les garanties i dins dels límits establerts per la Constitució i la llei", que "els drets dels interns només podran ser restringits quan ho disposen les lleis" i que "principi inspirador del compliment de les penes i mesures de seguretat privatives de llibertat serà la consideració que l'intern és subjecte de dret", i, en l'article 4, després de dir-se en l'apartat 1 que "l'activitat penitenciària s'exercirà respectant la personalitat dels interns i els drets i interessos legítims d'aquells no afectats per la condemna, sense que pugua prevaldre cap discriminació per raó de raça, sexe, religió, opinió, nacionalitat o qualsevol altra condició o circumstància personal o social", s'indica, en l'apartat 2 a, que els interns tenen el "dret a que l'Administració penitenciària vetlle per les seues vides, la seua integritat i la seua salut, sense que puguen en cap cas ser sotmesos a tortures, a maltractaments de paraula o d'obra, ni a ser objecte d'un rigor innecessari en l'aplicació de les normes" i, l'apartat 2 b, que els interns tindran "dret a que es preserve la seua dignitat".

Cal tenir en compte que Catalunya té competències en matèria de política penitenciària i té el seu propi Reglament penitenciari, però que també allí s'ha d'estar a allò indicat en la Constitució i en la Llei orgànica general penitenciària. Si es donen per bons els arguments adduïts dalt en contra de la castració química, tampoc a Catalunya hauria de permetre's la seua aplicació com a forma de tractament penitenciari però, no obstant això, com se sap, allí des de 2009 s'ofereix la possibilitat de fer-ho a determinats delinqüents sexuals amb risc de reincidència alt, i s'ha aconseguit que almenys un intern done el seu consentiment per a participar-hi. Cal tenir en compte, a més, que els efectes nocius del tractament dificultarien la reinserció social del subjecte tractat una vegada complida la condemna.

## **2.5. Alternatives de tractament per a delinqüents sexuals**

És als Estats Units d'Amèrica del Nord i a Canadà on més tradició tenen els programes dissenyats específicament per al tractament terapèutic dels delinqüents sexuals. Van començar a aplicar-se a la

dècada de 1970 i malgrat la crisi de l'ideal resocialitzador van continuar aplicant-se al llarg de la dècada de 1980. Borzecki i Wormith en 1987 van publicar un estudi sobre les característiques de 22 programes que es venien aplicant aleshores als Estats Units i d'altres 12 aplicats a Canadà, i van observar que la majoria estaven centrats en els delinqüents sexuals considerats de risc alt, essent també més intensius i de durada major els aplicats a aquest col·lectiu que quan els destinataris eren la resta de delinqüents sexuals. També van comprovar que entre les tècniques a les quals es recorria hi havia diverses de tipus cognitiu conductual,<sup>2102</sup> que són les més esteses avui en dia, tant a Amèrica del Nord com a Europa, i també aquelles que s'han comprovat més eficaces per a prevenir la reiteració delictiva.<sup>2103</sup>

---

<sup>2102</sup> Vid. BORZECKI, M. - WORMITH, J., "A survey of treatment programmes for sex offenders in North America", en *Canadian Psychology*, vol. 28, núm. 1, 1987, pàgs. 30 a 44. Cal tenir en compte que els delinqüents de risc alt rebien tractament en àmbits institucionalitzats mentre que la resta eren derivats a programes comunitaris. D'altra banda, en relació a les modalitats de tractament a les quals es recorria hi havia la psicoteràpia de grups dirigida a que els infractors reconeguen la seua responsabilitat en els fets pels quals havien estat condemnats i compreguen els factors precipitants del delictes, se'ls oferia educació sexual, habilitats socials i de vida, així com també tractament per a superar l'addicció a l'alcohol o altres drogues i formació professional. En relació als programes de tractament aplicats en casos de desviació sexual als Estats Units, vid., també, BANCROFT, J., *Desviaciones de la conducta sexual*, ob. cit.

<sup>2103</sup> Vid: HOPKINS, R., "An Evaluation of Communication and Social Skills Groups for Sex Offenders at HMP Frankland", en *Psychology Conference of Prison Service*, HM Prison Service, Home Office, Scarborough, 1991, pàgs. 289 a 299; HANSON, R.K. - GORDON, A. - HARRIS, A.J.R. - MARQUES, J.K. - MURPHY, W. - QUINSEY, V.L. - SETO, M.C., "First Report on the Effectiveness of Psychological Treatment for Sex Offenders", en *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, vol. 14, núm. 2, 2002, pàgs. 169 a 194; LÖSEL, F. - SCHMUCKER, M., "The effectiveness of Treatment for Sexual Offenders: A Comprehensive Meta-Analysis", cit., pàgs. 117 a 146; SCHMUCKER, M. - LÖSEL, F., "Does sexual offender treatment work? A systematic review of outcome evaluations", *Psicothema*, vol. 20, núm. 1, 2008, pàgs. 10 a 19; MANN, R. E. - MARSHALL, W. L., "Advances in the treatment of adult incarcerated sex offenders", en BEECH, A.R. - CRAIG, L.A. - BROWNE, K.D. (Eds), *Assessment and Treatment of Sex Offenders*, Wiley - Blackwell, Chichester, 2009. Vid., també: ANDREWS, D. - ZINGER, I. - HOGE, R.D. - BONTA, J. - GENDREAU, P. - CULLEN, F.T., "Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis", cit., pàgs. 369 a 404; McGUIRE, J. - PRIESTLEY, P., *Offending Behaviour: Skills and Stratagems for Going Straight*, ob. cit.; SÁNCHEZ-MECA, J. - REDONDO, S., "Crime treatment

Com a la dècada de 1980, també actualment els programes que s'apliquen a persones condemnades per algun delictes contra la llibertat i indemnitat sexuals tenen en compte el principi de risc, i també el de necessitat. Normalment els programes de contingut cognitiu conductual inclouen tècniques dirigides específicament a tres àrees problemàtiques, que són el comportament sexual desviat, les distorsions cognitives i el funcionament social del subjecte,<sup>2104</sup> i inclouen estratègies d'evitació de la reincidència.<sup>2105</sup> Cal tenir en compte, tanmateix, que una de les crítiques que realitza Reagan en relació als programes existents als Estats Units és que no sempre es té en compte el principi de necessitat. Efectivament, aquell autor en 2008 va realitzar una recerca per al *Vera Institute of Justice* en què subratlla “l'ús creixent de normes de tractament; i l'ús generalitzat d'avaluacions de risc (però no de necessitats)”. També alerta sobre “l'escassa disponibilitat de tractament penitenciari” i denuncia que “pocs Estats són capaços de proporcionar tractament a tots els delinqüents sexuals presos que són aptes”. En els trenta-set Estats que van respondre al qüestionari que els va ser lliurat el percentatge de delinqüents sexuals presos que alguna vegada havia participat en programes específics de tractament oscil·la entre el 1% i el 37%.<sup>2106</sup>

---

in Europe: A review of outcome studies”, en McGUIRE (Ed.), *Offender Rehabilitation and Treatment*, John Wiley & Sons, Chichester, 2002, pàgs. 113 a 141; REDONDO, S., “Intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual”, cit., pàgs. 187 y ss.

<sup>2104</sup> Vid. ECHEBURÚA, E. – GUERRICAECHEVARRÍA, C., *Abuso sexual en la infancia: víctimas y agresores. Un enfoque clínico*, Ariel, Barcelona, 2000; MARSHALL, W.L., “El tratamiento y su eficacia”, en *Agresores sexuales*, Ariel, Barcelona, 2001; REDONDO, S., “Delincuencia sexual: mitos y realidades”, en REDONDO, S.(Coord.), *Delincuencia y Sociedad*, Ariel, Barcelona, 2002, pàgs. 35 a 52; BROWN, S., *Treating Sex Offenders*, Willan Publishing, Cullompton, Devon, 2005; REDONDO ILLESCAS, S., “Intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual”, cit., pàgs. 190 a 192; REDONDO, S. – GARRIDO, V., “Efficacy of a psychological treatment for sex offenders”, *Psicothema*, vol. 20, núm. 1, 2008, pàgs. 4 a 9.

<sup>2105</sup> Així ho indiquen, entre d'altres: BROWN, S., *Treating Sex Offenders*, ob. cit.; REDONDO ILLESCAS, S., “Intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual”, cit.; REDONDO, S. – GARRIDO, V., “Efficacy of a psychological treatment for sex offenders”, cit.

<sup>2106</sup> Vid. REAGAN, D., *Treatment and Reentry Practices for Sex Offenders: An Overview of States*, Vera Institute of Justice, New York, 2008, pàgs. 8 i 9.

A les presons espanyoles i catalanes s'aplica el programa "Control de la Agressió Sexual", que es va posar en pràctica per primera vegada en dos centres penitenciaris de la província de Barcelona, concretament en Quatre Camins i en Brians I, entre 1996 i 1997, i des de l'any 2000 s'aplica en altres presons, tant catalanes com espanyoles. El programa original va ser dissenyat per Garrido i Beneyto,<sup>2107</sup> però aquest va ser modificat posteriorment per un grup de psicòlegs del cos superior de tècnics d'Institucions Penitenciàries i és aquest programa modificat el qual es ve aplicant actualment.<sup>2108</sup> Està dirigit a agressors sexuals que mostren una tendència a repetir l'assalt o que ja són reincidents, i consta de dues fases: una primera fase de presa de consciència i una segona de presa de control. A la primera etapa es pretén facilitar a l'agressor l'assimilació de continguts explicatius de la conducta violenta, de manera que es propicie la disminució del nivell de resistència que puga presentar el subjecte cap a l'admissió del comportament delictiu. D'altra banda, a l'etapa de presa de control es treballa pròpiament la prevenció de la recaiguda. Sobretot importa ajudar el subjecte a: 1) reconèixer les decisions i condicions que el situen en risc de reincidència; 2) planejar, desenvolupar i practicar un rang de respostes d'afrontament a les situacions i elements que ha identificat com d'alt risc; 3) reestructurar la seua interpretació dels impulsos; 4) desenvolupar estratègies per a reduir la probabilitat que una errada provoque una recaiguda completa i total; 5) incrementar la seua empatia cap a la víctima i modificar les distorsions cognitives; 6) realitzar modificacions d'estil de vida dissenyades per a promoure una abstinència (respecte a la conducta delictiva) continuada; 7) aprendre que prevenir la recaiguda és un procés en curs en el qual ha de prendre

---

<sup>2107</sup> Vid. GARRIDO, V. – BENEYTO, M.J., *El control de la agresión sexual. Un programa de tratamiento para delincuentes sexuales en prisión y en la comunidad*, Cristóbal Serrano Ed., Valencia, 1996. Vid., también, de los mismos autores, "La valoración psicológica de los agresores sexuales: los delitos, la reincidencia y el tratamiento", en *Cuadernos de Derecho Judicial: Delitos contra la libertad sexual*, Escuela Judicial, Consejo General del Poder Judicial, Madrid, 1997.

<sup>2108</sup> Vid. RIVERA, G. - ROMERO, M.C. - LABRADOR, M.A. - SERRANO, J., *El control de la agresión sexual: Programa de intervención en el medio penitenciario*, Dirección General de Instituciones Penitenciarias, Madrid, 2005.

un paper actiu i vigilant.<sup>2109</sup> L'eficàcia d'aquest programa està comprovada, com es veurà a continuació.

L'any 2005 es va publicar la primera investigació sobre l'eficàcia del programa “control de l'agressió sexual”, de Redondo, Navarro, Martínez, Luque i Andrés. Aquests autors van realitzar un seguiment durant tres anys i vuit mesos a un total de 123 agressors sexuals que havien complert condemna al centre penitenciari de Brians, a Barcelona, des de maig de 1991 fins al 31 de desembre de 2002. Aquests individus van ser separats en dos grups, un integrat per 49 individus que havien participat en el tractament referit i un altre grup control format per 74 subjectes no tractats, i com s'ha avançat, es va comprovar l'eficàcia diferencial d'aquest programa en la prevenció de la delinqüència futura. Es va comprovar que, d'una banda, dels 49 subjectes integrants del grup de tractament, havien comés delictes sexuals nous només 2 subjectes, el 4,1%, i només 1 havia comés algun delicte no sexuals, el 2%, la qual cosa significa una reincidència –en sentit ampli– total del 6,1%. D'altra banda, dels 74 integrants del grup de control, durant un període de seguiment 13 subjectes, el 18,2%, havien comés delictes sexuals nous i 10 més havien comés delictes no sexuals, el 13,6%, el qual suposa un total de 23 subjectes que havien tornat a delinquir, el 31,8%. És important anotar, a més, que les diferències entre els grups van resultar ser estadísticament significatives. Amb tot, es comprova que el programa analitzat és una eina eficaç des del punt de vista terapèutic per a la reducció del risc de cometre delictes nous en un futur, tant de tipus sexual com no sexual.

---

<sup>2109</sup> En relación al programa “control de l'agresió sexual”, a banda dels treballs ja citats, vid., ROCA, R. – MONTERO, P., “Intervención con psicópatas en prisión”, en RAINE, A. – SANMARTÍN, J., *Violencia y psicopatía (Estudios sobre violencia, núm. 4)*, Ariel, Barcelona, 2000; NAVARRO, J.C., “El tratamiento de los agresores sexuales en prisión”, ponencia presentada al I Congrés de Psicologia Jurídica i Forense en Xarxa, celebrat a Madrid, maig de 2004; REDONDO ILLESCAS, S., “¿Sirve el tratamiento para rehabilitar a los delincuentes sexuales?”, *Revista Española de Investigación Criminológica*, núm. 4, 2006; REDONDO ILLESCAS, S., “Intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual”, cit.;

En aplicar un programa de tractament com el comentat és possible rebaixar en un 5-10% la taxa de reincidència previsible.<sup>2110</sup>

Una segona i última investigació va ser realitzada en 2008 per València, Andreu, Mínguez i Labrador. Ells van realitzar un seguiment a un grup de 43 individus condemnats per agressió sexual que havien estat presos al centre penitenciari Madrid-IV de Navalcarnero, dels quals 15 havien tingut algun tipus de reincidència de tipus sexual abans de participar en el programa “control de l'agressió sexual” i d'aquests 11 van participar després en aquest programa però els altres 4. A més d'aquells 11 subjectes altres 11 més integraven el grup de tractament, 22 en total, mentre que el grup de control estava format per 21 individus. Es va comprovar que dels 22 subjectes integrants del grup de tractament només 1 havia comés algun delictes nou, el representa el 4,5% del total, i el delictes comés va ser de tipus sexual, mentre que dels 21 integrants del grup de control van tornar a delinquir 6 individus, el 28,6%, dels quals 1 va cometre altre o altres delictes de tipus sexual, el 4,8%, 4 delictes d'altre tipus, el 19%, i 1 delictes de tipus sexual i no sexual, el 4,8%.<sup>2111</sup>

El programa “control de l'agressió sexual” a més que contribueix a prevenir delictes futurs també reporta a la persona altres beneficis que li serveixen per a afrontar la vida en llibertat, per a la seua reinserció. En aquest punt és interessant citar una investigació realitzada en 2009 per Soler Iglesias i García Díez, en què van entrevistar 8 subjectes que havien complert condemna en les presons catalanes i participat en el programa indicat, i que van assegurar que aquest contribueix a la prevenció de la recaiguda en el delictes, però que també els havia ajudat a aprendre conceptes nous, a conèixer-se millor, a acceptar la responsabilitat pels fets comesos, a prendre consciència del dany

---

<sup>2110</sup> Vid. REDONDO, S. - NAVARRO, J.C. - MARÍNEZ, M. - LUQUE, E. - ANDRÉS, A., “Evaluación del tratamiento psicológico de los agresores sexuales en la prisión de Brians”, en *Boletín criminológico*, núm. 79, abril - maig 2005. Sobre el mateix estudi, vid., també, REDONDO, S. - GARRIDO, V., “Efficacy of a psychological treatment for sex offenders”, cit., pàgs. 4 a 9.

<sup>2111</sup> Vid. VALENCIA, O. L. - ANDREU, J. M. - MÍNGUEZ, P. - LABRADOR M. A., “Nivel de Reincidencia en Agresores Sexuales bajo Tratamiento en Programas de Control de la Agresión Sexual”, *Psicopatología Clínica Legal y Forense*, vol. 8, 2008, pàgs. 7 a 18.



produït als altres, a ser més empàtics i a millorar la competència social, a més que permet als participants expressar-se i comunicar-se amb confiança. De les entrevistes, tanmateix, també es desprenen alguns punts dèbils del programa de tractament dirigit a delinqüents sexuals que s'aplica a les presons espanyoles i catalanes. Cal una individualització major. D'una banda convé apuntar que el perfil dels participats és molt heterogeni, el qual dificulta que els subjectes se senten identificats amb el contingut de les sessions, a més que els mateixos participants es queixen de la superficialitat del tractament, que no es tracten alguns problemes, actituds i motivacions reals dels participants. Cal tenir en compte, en segon lloc, que en un mateix grup hi ha individus amb nivells diferents de motivació i de reconeixement del delicte, el qual es veu com un obstacle per al progrés d'aquells que sí estan motivats. Val a dir, igualment, que la durada de la intervenció no s'adapta el suficient a les necessitats dels participants, i que no sempre es tenen en compte les dificultats majors de comprensió que tenen alguns interns. Així, algun dels subjectes entrevistats va afirmar que trobava massa complexos els continguts treballats.

Per últim, també cal subratllar que de les 8 persones entrevistades 3 van tornar a delinquir, de les quals 2 van cometre delictes sexuals. Totes van assegurar que els haguera ajudat poder comptar amb sessions de recordatori dels continguts del programa i amb més recolzament en moments de crisi i problemes personals.<sup>2112</sup> Si es tenen en compte totes aquestes observacions és probable que els resultats del programa “control de l'agressió sexual”, que ja són bons, siguin encara millors.

---

<sup>2112</sup> Vid. SOLER IGLESIAS, C. – GARCÍA DÍEZ, C., *Delitos sexuales y reincidencia. Un estudio en las prisiones de Cataluña*, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 2009, pàgs. 111 i ss.

## CAPÍTOL IV: EL TREBALL PENITENCIARI RESOCIALIZADOR

En aquest apartat, dedicat a tractar el treball penitenciar resocialitzador, es comentarà com s'ha passat del treball penitenciar com a explotació laboral al treball penitenciar resocialitzador i quines son les característiques que ha de reunir aquell per a poder tenir la consideració de resocialitzador. També s'explicaran els sistemes distints de treball penitenciar que s'han aplicat al llarg de la història fins a l'actualitat i es dedicaran unes pàgines a parlar del treball penitenciar com a dret i com a deure dels penats. A continuació es veurà què opinen les persones preses, els professionals i experts en relació al treball que es realitza a les presons, dels efectes beneficiosos que reporta i de la seua eficàcia per a la reinserció laboral i social i, tot seguit com ha evolucionat des del començament de la dècada de 1980 fins l'actualitat, el nombre d'interns treballadors a les presons espanyoles. Per últim es dedicaran unes línies a indicar els mecanismes diversos que hi ha prevists en la legislació espanyola per a fomentar el treball entre la població penitenciària i a comentar la figura de la redempció de pena per treball.

Abans d'entrar a tractar les qüestions indicades voldria advertir que quan en la Llei orgànica general penitenciària espanyola, aprovada com se sap l'any 1979, s'enumeren modalitats diverses de treball penitenciar s'inclouen algunes que en realitat no ho són, segurament per inspiració en la normativa en matèria de redempció de pena per treball llavors en vigor, tal com apunten Alonso Olea i Casas Baamonde,<sup>2113</sup> així com també Fernández Artiach,<sup>2114</sup> i que ací no s'entrarà a comentar. En concret, en l'article 27.1 de la Llei orgànica general penitenciària s'indica que “el treball que realitzen els interns, dins o fora dels establiments, estarà comprés en alguna de les

---

<sup>2113</sup> Vid. ALONSO OLEA, M. - CASAS BAAMONDE, M.E., *Derecho del trabajo*, dinovena edició, Civitas, Madrid, 2001, pàg. 40.

<sup>2114</sup> Vid. FERNÁNDEZ ARTIACH, P., *El trabajo de los internos en establecimientos penitenciarios*, Tirant lo Blanch i la Universitat de València, València, 2006, pàg. 133.

modalitats següents: a) les de formació professional, b) les dedicades a l'estudi i formació acadèmica; c) les de producció de règim laboral o mitjançant fórmules cooperatives o similars d'acord amb la legislació vigent; d) les ocupacionals que formen part d'un tractament; e) les prestacions personals en serveis auxiliars comuns de l'establiment; f) les artesanals, intel·lectuals i artístiques". Totes aquestes modalitats de treball penitenciari poden agrupar-se en dues: treball productiu i treball no productiu. El treball productiu comprèn el realitzat per compte aliè, als tallers productius, als serveis auxiliars comuns de l'establiment o a l'exterior d'aquest, el treball realitzat mitjançant fórmules cooperatives o similars, així com també les feines artesanals, intel·lectuals i artístiques quan s'exerceixen per compte propi dels interns, el qual s'accepta en alguns casos. Quan aquestes activitats es realitzen als tallers ocupacionals tindrien la consideració de treball no productiu, igual que també la tenen les activitats formatives i culturals. He d'advertir que d'ara endavant quan parle de treball penitenciari únicament em referisc al treball productiu. De l'educació i la formació m'ocuparé en altre moment i del treball realitzat als tallers ocupacionals sols comentaré, de passada, un parell d'aspectes, en explicar els sistemes de treball, més concretament quan m'ocupe del treball per compte propi.

### **1. Del treball com a explotació laboral al treball resocialitzador**

Tal com s'ha vist en el capítol I d'aquesta Tesi, el treball ha acompanyat la pena privativa de llibertat al llarg de la història i no sols això, sinó que durant molt de temps va constituir el seu punt central. Amb el propòsit d'explotar la força de treball dels condemnats van apareixen les penes de galera, mines, presidi, obres públiques i treballs perpetus, i amb el mateixa finalitat, i com a prolongació de l'aflictivitat de la pena, també s'obligava a treballar els condemnats a cadena i reclusió. En altres casos, en canvi, el recurs al treball es justificava com a element correccional. Es pretenia inculcar una mentalitat i hàbits laborals als reus i que aprengueren una professió i, així, al mateix temps, allunyar-los de la delinqüència. Així es justificava el treball de les persones condemnades a pena de tancament

en una casa galera i en una casa de correcció i també, posteriorment, el treball realitzat per les condemnades a pena de presó.

Excepte en aquelles presons en què es va posar en pràctica el sistema penitenciari filadèlfic tal com el va concebre el seu fundador, William Penn, que com se sap confiava en aconseguir la correcció de les persones condemnades a través de l'aïllament i la regla del silenci, a la majoria, almenys en la teoria, es va recórrer a l'activitat laboral amb el propòsit indicat. No està de més recordar que l'any 1787 la *Philadelphia Society for Alleniating the Miseries of Public Prisons* es va fixar com a meta continuar la reforma penitenciària iniciada pel quàquer i establir les bases d'un sistema penitenciari que es diferenciava de l'ideat per William Penn en què la cel·la es va convertir en un instrument a través del qual es pretenia reconstruir la consciència religiosa a la vegada que produir un "homo economicus".<sup>2115</sup> També a les presons en què es va posar en pràctica el sistema ausburnià el treball, que es realitzava en comú als tallers prèviament instal·lats, era no un sinó l'element central del tractament correccional, almenys teòricament, perquè en realitat aquest va estar sobretot orientat a la utilització de la força de treball dels condemnats per a l'obtenció de beneficis econòmics, així com també a garantir la disciplina i l'ordre intern de l'establiment penitenciari. No obstant això, el treball com a part del tractament correccional serà defensat pels assistents al Congrés de Cincinnati, celebrat l'any 1870.

Abans que a l'Estat espanyol es tinguera coneixement dels sistemes penitenciaris acabats de referir, apareguts als Estats Units,<sup>2116</sup> aquell ja havia ordenat l'eradicació de l'ociositat de les presons. Encara que la vagància va deixar de ser considerada un delictes en si mateixa, s'entenia que tenia una relació directa amb la delinqüència. Calia combatre l'ociositat per a prevenir la recaiguda en el delictes però no

---

<sup>2115</sup> FOUCAULT, M., *Vigilar y castigar*, ob. cit, pàg. 127.

<sup>2116</sup> No està de més recordar que a l'Estat espanyol es té coneixement del sistema penitenciari filadèlfic gràcies al llibre de *La Rouchefoucauld-Liancourt, Noticia del estado de las cárceles de Filadelfia*, publicat originàriament al 1796 i traduït uns anys després per Arquellada, i que del sistema penitenciari d'Ausburn es té coneixement des de la publicació l'any 1983 del llibre de Marcial Antonio López, *Descripcion de los más célebres establecimientos penales de Europa y Estados Unidos*.

sols això, ja que s'entenia que la realització d'un treball per part dels reus reportava altres beneficis, per a ells, per a l'Estat i per a la societat. Així, en la Instrucció formada per al govern de la presó de Cadis de 1795 s'indicava, en regular-se el treball i l'ocupació dels presos, que "l'alcaid mirará com un dels seus objectes més principals al compliment de la seua obligació, promoure el treball i ocupació dels presos, perquè per aquest mitjà s'evita l'ociositat, se prevenen les seues conseqüències funestes, s'encoratja el desig natural de l'home d'adquirir per a si; es dissipa la melancolia indispensable, que resulta de la manca de llibertat; i es desvien de la imaginació les imatges tristes dels seus delictes. Suposats aquests avantatges, i que l'alcaid ha de saber l'ofici que té cada individu, l'ocuparà immediatament en aquell, sempre que per la classe del seu delicte no haja d'estar privat de comunicació". Amb el temps, a més que es va rebutjar a les penes de galera i mines, així com a les penes de treballs perpetus, d'obres públiques –tot i que no a que els condemnats realitzaren treballs d'aquesta classe– i, més tard, a la pena de cadena, els arguments donats per a justificar el treball dels presos també van ser adduïts per a justificar el treball dels presidiaris i, també, posteriorment, el realitzat pels condemnats a pena de reclusió.

Efectivament, els aires correccionals nous van penetrar als presidis, de manera que el treball dels presidiaris va deixar d'estar dirigit únicament i exclusiva a l'explotació laboral dels condemnats, açò és, a l'obtenció de la màxima utilitat de la força de treball d'aquests per part de l'Estat. En la Reial Ordenança per al govern dels presidis arsenals de la marina de 1804, Carles IV de Borbó justificava que s'obligara els presidiaris a treballar de la següent manera: "En Carles, per la gràcia de Deu, Rei de Castella, de Lleó, etc., per quan el meu Generalíssim de Mar i Terra, Príncep de la Pau, que dedica sempre els seus desvetllaments infatigables al meu servei reial millor, m'ha fet present que, baix el coneixement que l'home moltes vegades inclinat al mal, oblidat de les obligacions que li constitueix la societat i que li imposa la llei, comet delictes de naturalesa tal que exigeix el bé públic, que a més de castigar-lo se l'aparte del comerç comú perquè no pertorbe la tranquil·litat general; i que havent al mateix temps de treure's de tals individus la utilitat possible, prevenint també l'ociositat, mare i companya indispensable de tots els vicis,

s'establisquen als presidis dels meus arsenals reials el sistema següent, en què conciliant no deixar impune el delictes, allunyant així la depravació, es traguen avantatges de les feines a que s'ocupen els presidaris, i complides les seues condemnes resulten uns artesans benèfics, havent canviat la naturalesa de les seues costums i males inclinacions, propendint ja a ser ciutadans útils; proporció que els facilitarà aprendre ofici i tenir un fons de cabal suficient per a establir-se; ha vingut en aprovar aquesta Ordenança, en què tallant els abusos introduïts fins ara, prescriu regles ben premeditades per a la finalitat proposada”.

En comentar el Codi penal de 1870 Jaramillo afirmava que dues de les finalitats per les quals es va guiar el legislador en preveure l'obligatorietat del treball són la utilitat econòmica i l'aflicció i, efectivament, aquestes eren les finalitats recercades quan s'obligava a treballar els condemnats a pena de reclusió. No es rebutjava, però, a aconseguir la regeneració del culpable. Aquesta i la utilitat econòmica servien per a justificar que s'obligara la resta dels privats de llibertat a treballar. En comentar la finalitat correccional del treball penitenciari Jaramillo insistia en què aquest permet als penats aprendre un ofici, que la laboriositat evita la penúria, el crim i l'odi dels semblants, i que era un element de satisfacció pròpia per fer ús de les forces físiques o intel·lectuals amb l'esperança d'una recompensa i repudiant el vici que duia al crim.<sup>2117</sup> Cal recordar, igualment, i d'altra banda, que durant la vigència del Codi penal de 1870 es va aprovar el Reial Decret de 18 de maig de 1903, sobre el tractament correccional dels penats, que va establir un règim tutelar a tots els establiments penitenciaris. En concret, en l'article 1 s'indicava que “la privació de llibertat, definidora de l'estat penal, serà entesa com a sotmetiment forçat del penat a un règim de tutela, amb la finalitat única d'evitar el delictes”.

Igual que els reformadors penitenciaris assistents al Congrés de Cincinnati, i abans que ells, al continent europeu van defensar que el treball era útil per a corregir les persones condemnades, entre altres,

---

<sup>2117</sup> Vid. JARAMILLO GARCÍA, A., *Novísimo Código Penal comentado y cotejado con el de 1870*, ob. cit., vol. I, llibre I, pàg. 376.

Howard,<sup>2118</sup> Bentham,<sup>2119</sup> Lardizábal,<sup>2120</sup> Filangieri,<sup>2121</sup> Montesinos,<sup>2122</sup> Cadalso<sup>2123</sup> i alguns correccionalistes i positivistes,<sup>2124</sup> i no obstant les crítiques formulades per uns altres, principalment per entendre que aquell no contribueix a la prevenció de la comissió de delictes nous, va continuar recorrent-se al treball. Aquest no va ser desterrat de la presó, ni a Europa ni a Amèrica del Nord. Cal tenir en compte, d'una banda, que als Estats Units d'Amèrica del Nord al començament del segle XX la criminologia es recolzava fortament en la medicina psiquiàtrica i en la psicologia i que es va apostar per mètodes i tècniques nous i diferents de tractament, però que no obstant això el treball no es va abandonar. Tot i que de vegades no es van fer els esforços suficients perquè el treball penitenciari poguera considerar-se treball resocialitzador, va continuar apostant-se per proporcionar un treball a les persones privades de llibertat per entendre's que podia ajudar a la seua resocialització, sobretot a partir dels anys 30 i més especialment des dels anys posteriors al fi de la Segona Guerra Mundial, entre altres coses perquè van aparèixer teories criminològiques noves que apuntaven que els individus es tornarien delinqüents perquè patien una disposició psicològica anormal no tractada correctament, però també per haver estat privats d'oportunitats laborals, així com d'una socialització familiar o d'una educació adequada. Tot i això, segons van informar Barnes i Teeters,

---

<sup>2118</sup> Per exemple, en parlar de les reformes que necessitaven introduir-se als establiments correccionals subratllava la importància dels tallers i de combatre l'ociositat. Vid., HOWARD, John: *El estado de las prisiones en Inglaterra y Gales*, ob. cit., pàgs. 208 i ss.

<sup>2119</sup> Vid. BENTHAM, J., *Tratados de Legislación Civil y Penal*, ob. cit., pàg. 570.

<sup>2120</sup> Vid. LARDIZÁBAL I URIBE, M., *Discurso sobre las penas*, editorial Comares, Granada, 1997, pàg. 46 i ss.

<sup>2121</sup> Vid. FILANGIERI: *Compendio de la ciencia de la Legislación*, traduït de l'italià per Bernardo Latorre, Imprenta de I. Boix, Madrid, 1859, pàg. 117.

<sup>2122</sup> Vid. MONTESINOS, M., "Reflexiones sobre la organización del presidio de Valencia, reforma de la Dirección General del ramo y sistema económico del mismo (1846)", en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 159, 1962.

<sup>2123</sup> Vid. CADALSO, F., *Diccionario de legislación penal, procesal y de prisiones*, 5 volums, Madrid, 1896-1908.

<sup>2124</sup> Entre les files correccionalistes pot citar-se a Arenal i entre les positivistes a Dorado Montero i von Liszt, els representants de l'Escola Positivista estaven dividits, així Ferri, per exemple, entenia que era útil en alguns casos, però no estava d'acord, en canvi, Garofalo.

encara per aquella època hi havia una bona part de les persones preses que romanien ocioses, que d'aquelles que treballaven sols una porció menuda ho feia en treballs industrials i també eren pocs els ocupats en treballs administratius, com a mestres d'escola, a la biblioteca o en oficines. Molts s'ocupaven en feines de manteniment dels establiments, altres treballaven per compte propi.<sup>2125</sup> Cal recordar, igualment, que per aquella època a Europa la criminologia clínica estava en ple auge i que en molts dels establiments de teràpia social apareguts s'aplicaven mètodes i tècniques nous de tractament, però que encara així hi havia qui, com Calliess, subratllava la importància d'un tractament basat en el treball, orientat a la formació professional i inserció laboral per a aconseguir la resocialització de les persones condemnades a privació de llibertat.<sup>2126</sup> També ho va fer, per aquella època, per exemple, Caballero León,<sup>2127</sup> i la veritat és que el treball, juntament a la formació cultural, van ser pràcticament els únics mètodes de tractament dels quals es va fer servir l'Administració penitenciària espanyola per a procurar la correcció i reinserció dels condemnats fins ben entrat el segle XX. En el Reglament de serveis de presons de 1956 el treball penitenciari encara formava part del tractament i en l'article 48 es parlava d'un sistema "basat en l'obligatorietat del treball o l'aprenentatge d'oficis que conduïsquen a la reeducació moral i física i instrucció del delinqüent". D'altra banda, i molt important, cal tenir en compte que aquesta concepció del treball com a part del tractament penitenciari resocialitzador també va ser defensada al XII Congrés Internacional Penal i Penitenciari celebrat a

---

<sup>2125</sup> Vid. BARNES, H.E. – TEETERS, N.K., *New Horizons in criminology*, segona edició, Prentice-Hall, New York, 1952, pàgs. 733 i 734. Vid., també GOFFMAN, E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, ob. cit., pàg. 10. També ell criticava que les oportunitats d'ocupació dins la presó eren extremadament limitades i que les feines ofertes en general no estaven orientades a desenvolupar les habilitats dels interns. Més recentment altres autors han criticat que el treball que realitzen les persones preses és poc útil. Vid., per exemple, COYLE, A., "The Myth of Prison Work", en *The Restorative Prison Project, International Centre for Prison Studies*, King's College, London, 2001.

<sup>2126</sup> Vid. CALLIESS, R.P., *Theorie der Strafe Theorie der Strafe im demokratischen und sozialen Rechtsstaat*, ob. cit., pàgs. 11, 75 i ss, 155, 158 i ss, i 173. Entre els partidaris d'entendre el treball penitenciari com a part del tractament, com una part fonamental d'aquest.

<sup>2127</sup> Vid. CABALLERO LEÓN, A., "El trabajo en las prisiones", *Revista de la Escuela de Estudios Penitenciarios*, núm. 63, juny 1950, pàg. 55.



la Haia l'any 1950, ja que una de les conclusions a les quals es va arribar va ser que “el treball penitenciari no ha de ser considerat com un complement de la pena sinó com un mitjà de tractament dels delinqüents”.<sup>2128</sup> També va ser aquesta la concepció del treball penitenciari defensada per les Nacions Unides al Primer Congrés sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent, celebrat a Ginebra l'any 1955. Un dels principis generals sobre el treball que es va aprovar en aquest Congrés és que aquell “no ha de considerar-se com una part addicional sinó com un mitjà de promoure la readaptació del reclus, preparar-lo per a una professió, inculcar-li hàbits de treball i com un mitjà per a evitar l'ociositat i el desordre”.

Encara que aquestes funcions del treball penitenciari també van continuar essent subratllades per la doctrina,<sup>2129</sup> no tots estaven d'acord en considerar el treball penitenciari com a part del tractament. La concepció del treball penitenciari com a part d'aquest va ser objecte de no poques crítiques.<sup>2130</sup> En l'Informe sobre el Primer

---

<sup>2128</sup> *Douzième Congrès Pénal et Penitentiaire International*, Actec, vol. I, Berna, 1951, pàg. 626.

<sup>2129</sup> Vid., per exemple: CABALLERO LEÓN, A., “El trabajo en las prisiones”, cit., pàgs. 55 i ss., i BUENO ARÚS, F., “Panorama comparativo de los modernos sistemas penitenciarios”, *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, 1969, vol. 22, núm. 2, pàg. 299. Aquests autors subratllen el potencial del treball penitenciari per a combatre l'ociositat i els seus efectes corruptos, així com per a garantir el funcionament normal i l'ordre intern de la presó. Açò últim, i la capacitat d'aquell d'atenuar el desconsol i patiment causat per la reclusió i per contribuir a la salut física i moral ha estat subratllada per SABATER, A., “El trabajo: medida de prevención y tratamiento de la delincuencia juvenil”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm 183, octubre-desembre, 1968, pàgs. 824 i 825. També entén que el treball penitenciari contribueix a millorar la salut física i moral, BELLO LANDROVE, F., “la redención de penas y los incentivos del trabajo penitenciaio, ante el futuro”, *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, febrer, 1979, pàgs. 150 i ss. Vid., també, DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, Caja de Ahorros Provincial de Guipuzcoa, Donostia – San Sebastián, 1982, pàgs. 83 i 84; i del mateix autor, “Trabajo. Introducción al Capítulo II”, en COBO DEL ROSAL, M. – BAJO FERNÁNDEZ, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, tom VI, vol. 1, Editorial Revista de Derecho Privado. Editoriales de Derecho Reunidas, Madrid, 1986, pàgs. 404 i ss.

<sup>2130</sup> En el paràgraf 25 de l'Informe general del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent s'indica que aquella concepció fou “objecte de reserves parcials i també de negacions rotundes”.

Congrés de les Nacions Unides consta, per exemple, la crítica formulada pel belga Cornil, que va assenyalar que en alguns casos, sobretot quan es tractava de penes de presó de durada curta, no es tractava en realitat d'aplicar un tractament, sinó únicament tenir-lo ocupat i mantenir el bon ordre a l'establiment.<sup>2131</sup> Altres crítiques, formulades en aquest cas per López-Rey Arrojo, i recollides en el Informe del Segon Congrés de les Nacions Unides celebrat a Londres l'any 1960 –elaborat per l'argentí García Basalo–, són que hi ha casos en què raons de tractament aconsellen excloure del treball alguns reclusos, que algunes de les persones privades de llibertat abans de la condemna treballaven, i algunes ho feien molt bé, i que és difícil considerar com un tractament el treball que realitzen les persones abans d'entrar a la presó tenien una professió qualificada i que dins de la institució són destinades a tasques no especialitzades.<sup>2132</sup> Altre argument a favor de separar entre treball i tractament és que si es pretén reduir al mínim les diferències entre la vida a la presó i la vida en llibertat en lloc de considerar aquell com a part d'aquest se l'ha d'entendre com una part del treball en general, el qual no exclou que de vegades pugui formar part del tractament, ni tampoc negar que, per regla general, és un element indispensable i insubstituïble en tot mètode de readaptació social tant present com futur.<sup>2133</sup>

En les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides s'indica, en la regla 66.1, que forma part del tractament la formació i assessorament laboral però no es diu res, en canvi, del

---

<sup>2131</sup> Paràgraf 238 de l'Informe sobre el Primer Congrés Internacional de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent.

<sup>2132</sup> Vid. LÓPEZ-REY ARROJO, M., "Some Considerations on the Character and Organization of Prison Labour", en *Journal of Correctional Work*, IV, 1957, i en *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, vol. 49, núm. 1, maig-juny 1958. Aquest treball està traduït al castellà i publicat en *Revista Penal y Penitenciària*, tom XX, 1958, pàgs. 63 a 96. Vid., també, el paràgraf 25 de l'Informe del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent.

<sup>2133</sup> Així consta en els paràgrafs 26, 28 i 30 de l'Informe general de Segon Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent. Vid., també, DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs. 175 a 177; i del mateix autor, "Trabajo. Introducción al Capítulo II", en COBO DEL ROSAL, M. – BAJO FERNÁNDEZ, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, pàgs. 406 i ss.

treball pròpiament, el qual no és obstacle perquè, com es veurà més endavant, s'exigisca que el treball realitzat per les persones preses siga un treball resocialitzador. També en la legislació penitenciària espanyola des de l'aprovació i entrada en vigor del Decret 162/1968, de 25 de gener, de reforma del Reglament dels serveis de presons de 1956, va començar a diferenciar-se entre activitat de règim i activitat de tractament i a entendre's que l'activitat laboral sols tindria la consideració d'activitat del tractament resocialitzador quan, després de l'examen i diagnòstic de la personalitat de la persona, es deduïra que la manca de treball, la manca d'habilitats laborals i una aptitud professional baixa van estar determinants en la realització de la conducta delictiva. Per regla general l'activitat laboral tenia la consideració d'activitat de règim, però d'un règim resocialitzador. Que la resocialització havia de ser l'objectiu central del treball es deduïa del Decret 162/1968, de 25 de gener, i també –com no podia ser d'altra manera, perquè l'article 25.2 de la Constitució aprovada l'any 1978 obliga a orientar la pena privativa de llibertat a la consecució de la meta resocialitzadora– dels articles 1 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 i 1.1 del Reglament penitenciari de 1981, en els quals continua la distinció entre treball i tractament,<sup>2134</sup> la qual també pot trobar-se en la primera versió de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa per Resolució (73)5, de 19 de gener. Ací, com en les Regles mínimes de les Nacions Unides, s'indicava, en la regla 67.1, que formava part del tractament la formació i assessorament laboral però no es deia res, en canvi, del treball pròpiament que, no obstant això, havia d'orientar-se a la resocialització.

Atès que la resocialització sempre ha de ser l'objectiu central del treball penitenciari, a més que, com es veurà en l'epígraf següent, si el treball vol considerar-se resocialitzador ha d'equiparar-se al treball lliure, no tothom entenia el per què d'excloure, excepte en casos

---

<sup>2134</sup> En la Llei orgànica general penitenciària de 1979 el treball penitenciari està regulat en el capítol II del títol II, dedicat al règim penitenciari, mentre que el tractament està regulat en el títol III. En el Reglament penitenciari de 1981 està regulat en el capítol V del títol III, sobre les prestacions de l'Administració. El tractament penitenciari, en canvi, està regulat en el títol IV.

puntuals, el treball penitenciari del tractament penitenciari resocialitzador i, de fet, en la regla 66.a de la segona versió de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades al si del Consell d'Europa, a banda de l'orientació i formació professional, també s'enumeren entre els elements del tractament l'orientació i oportunitats de treball. En la legislació penitenciària espanyola, com se sap, fins l'aprovació del Reglament penitenciari de 1996 va continuar la distinció entre activitats de règim i de tractament, i hi havia una part de la doctrina que, com Alarcón Bravo, afirmava que “les activitats específiques de tractament són altra història”.<sup>2135</sup> També hi havia, però, molts altres que, com Redondo Illescas i Garrido Genovés, tiraven en cara a aquell que “si la dotació d'habilitats i hàbits laborals als interns –el qual des de fa ja anys ha estat descrit en la literatura criminològica com el factor més important de reinserció social– no formen part essencial de les activitats de tractament, ho sentim però, què és el tractament?”.<sup>2136</sup> Cal recordar, igualment, que a la pràctica, a les presons espanyoles la separació entre activitats de règim i de tractament més aviat no existia, i que finalment en el Reglament penitenciari de 1996 el treball penitenciari està regulat en el títol V, dedicat al tractament penitenciari i, per tant, considerat un element d'aquest i orientat a la resocialització de les persones privades de llibertat, que té, a tenor de l'article 32, “la finalitat de preparar els interns per a l'accés al mercat laboral quan assolisquen la llibertat”. També en el Reial Decret de 782/2001, de 6 de juliol, pel qual es regula la relació laboral de caràcter especial dels penats que realitzen activitats laborals als tallers penitenciaris, s'insisteix, en l'article 4.1, en què “la finalitat essencial del treball és la preparació per a la inserció laboral futura de l'intern”. I aquesta també ha de ser la finalitat que ha d'inspirar el treball a la llum de la tercera versió de les

---

<sup>2135</sup> ALARCÓN BRAVO, J., “El tratamiento penitenciario en el primer decenio de la LOGP”, cit., pàgs. 19 i 20.

<sup>2136</sup> REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., “Diez años de intervención en las prisiones españolas”, cit., pàg. 200; i els mateixos autors en *Manual de Criminología aplicada*, ob. cit., pàgs. 259 i 260. Abans que ells van defensar la no separació entre activitats de règim i de tractament, açò és, considerar que aquest forma part d'aquest, entre altres: BELÁUSTEGUI MÁS, C., *Fundamentos del trabajo penitenciario*, Madrid, 1952, pàg. 92; CABALLERO LEÓN, A., “El trabajo en las prisiones”, cit., pàg. 55; SABATER, A., “El trabajo: medida de prevención y tratamiento de la delincuencia juvenil”, cit., pàg. 824.

Regles mínimes, en què, no obstant això, el terme tractament sols és emprat per a referir-se al tractament mèdic en cas de malaltia física o psíquica. Es parla de règim penitenciari resocialitzador i el treball està considerat un element positiu d'aquest. Així consta en la regla 26.1 de la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (2006)2, 11 de gener.

## **2. Les característiques del treball penitenciari resocialitzador**

Amb independència que es defenga, com es fa en aquesta Tesi, o no, que el treball forma i ha de formar part del tractament, per regla general no es posa en dubte que ha de tractar-se d'un treball resocialitzador, i perquè tinga aquesta consideració ha de complir una sèrie de requisits, que poden resumir-se en els següents: no ha de tenir caràcter aflictiu; ha de tenir caràcter formatiu i instructiu i no ha d'estar subordinat a la consecució de beneficis econòmics a partir de la força de treball de les persones privades de llibertat; ha d'haver diversitat i ha d'estar organitzat i planificat tenint en consideració les aptituds i qualificació professional de cadascú; i ha de comptar amb una organització equiparable a la del treball lliure, tant en allò referent als aspectes tècnics, econòmics i productius, com des de la perspectiva jurídica.

### **2.1. Prohibició de l'aflictivitat**

En les primeres institucions correccionals que van aparèixer a Europa al segle XIV s'obligava les persones allí tancades a treballar per a treure una utilitat econòmica però també, i sobretot, per a inculcar-los una mentalitat i hàbits productius, per a convertir-les en treballadores capaces i útils, en definitiva per a contribuir a la seua inserció laboral una vegada recuperada la llibertat, i per a evitar així, al mateix temps, la recaiguda en el delictes. Però açò no va impedir que el treball que realitzaven les persones condemnades a privació de llibertat tinguera caràcter aflictiu. Efectivament, es tractava d'un treball penós que podia fins i tot arribar a ser dolorós, a banda de ser monòton i gens creatiu. Va passarà el temps i alguns autors continuaven sense veure cap contradicció entre el treball resocialitzador i el treball aflictiu.

Segons afirma Bueno Arús aquest és el cas del Coronel Montesinos. Montesinos va ser, com se sap, un dels impulsors, si no el principal, de la reforma no sols industrial sinó també correccional dels presidis, i defensor de tractar les persones que delinqueixen com a persones i no com a delinqüents, tot resumint-se el seu ideari en la frase que va col·locar a la porta del presidi de València: “La presó sols rep l’home. El delicte es queda a la porta<sup>2137</sup>”. No obstant això, segons Bueno Arús, entre les característiques que entenia que calia que reunira el treball penitenciari hi havia la d’aflictivitat. També deia que havia de ser formatiu, remunerat i adaptat en certa manera a les condicions de la vida lliure.<sup>2138</sup> A dia d’avui, però, tot i que una part de la ciutadania continua aferrada a la idea de “posar els delinqüents a picar pedra”, com acostuma a dir-se,<sup>2139</sup> entre els experts ningú dubta que el treball penitenciari resocialitzador no pot ser penós, dolorós o angoixant.<sup>2140</sup> L’aflictivitat és, a més de totalment oposada a la finalitat resocialitzadora de la pena, contrària al respecte degut a la dignitat humana.

---

<sup>2137</sup> NEUMAN, E., *Evolución de la pena privativa de libertad y regímenes carcelarios*, ob. cit., pàg. 137.

<sup>2138</sup> Vid. BUENO ARÚS, “Ideas y realizaciones de Montesinos en materia de trabajo penitenciario”, *Revista de Estudios Penitenciarios*, octubre-diciembre, 1962, pàg. 130, citat per DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, nota 30, pàg. 196.

<sup>2139</sup> De la importància d’informar a l’opinió pública que el treball ni és ni ha de ser aflictiu o mortificant es va parlar en el Segon Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció de la Delinqüència i Tractament dels Delinqüents. Així consta en l’Informe general d’aquest, en el paràgraf 37.

<sup>2140</sup> En aquest sentit, vid., DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàg. 181; del mateix autor, “El trabajo. Derecho y deber del interno y medio de tratamiento. Características”, en COBO DEL ROSAL, M. – BAJO FERNÁNDEZ, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, ob. cit., pàg. 430; BERDUGO CÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J.C. – SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Manual de Derecho Penal. Parte General, III, Consecuencias jurídicas del Delito*, ob. cit., pàg. 72; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. – ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 361 i 362; FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., “Trabajo”, en BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 262 i 263; TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 288 i 292.

El treball aflictiu està prohibit, de manera expressa, en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, tant en les de les Nacions Unides, en la regla 71.1, com en la primera versió de les aprovades al si del Consell d'Europa, en la regla 72.1, així com en els ordenaments jurídics de la majoria dels estats europeus. Entre aquests hi ha l'espanyol, tot i que perquè s'indique que el treball "mai no tindrà caràcter aflictiu" haurà d'esperar-se a que el Reglament dels serveis de presons de 1956 siga reformat pel Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol. Així consta en l'article 50.1.c. Aquesta prohibició també està recollida en la Llei orgànica general penitenciària de 1979, tot afegint-se, a més, en l'article 26.a i b, que el treball "no serà aplicat com una mesura de correcció" i que "no atemptarà a la dignitat de l'intern". Tot i que en la segona versió de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos del Comitè de Ministres del Consell d'Europa no es diu de manera expressa que el treball no pot ser aflictiu sí consta, en les regles 1 i 54.1, el deure de respectar la dignitat humana, la integritat i la humanitat, a més que es diu, en les regles 71.6 i 72.1 que dins d'uns límits les persones preses han de poder triar el treball al qual es dediquen i que el treball penitenciari ha d'assemblar-se el màxim possible al treball lliure.<sup>2141</sup> En la tercera versió de les Regles mínimes europees a més d'açò també s'indica, en la regla 26.1, que el treball "en cap moment serà imposat com un càstig".

## **2.2. Caràcter formatiu i instructiu de treball i no subordinació a l'obtenció de beneficis econòmics**

Des de l'aparició de les primeres cases de correcció i cases galera, que segons els penitenciaristes són la primera manifestació de la pena de presó moderna, s'ha tingut clar que l'aplicació de la finalitat resocialitzadora a l'activitat laboral exigeix que el treball realitzat per les persones privades de llibertat tinga caràcter formatiu i instructiu. A favor que així siga s'han pronunciat, per exemple, Montesinos,<sup>2142</sup>

---

<sup>2141</sup> Regles 71.6 i 72.1 de la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (87)3, de 12 de febrer.

<sup>2142</sup> Vid. BOIX I RICARTE, V., *Sistema penitenciari del presidio correccional de Valencia*, Imprenta del presidio, Valencia, 1850, pàg. 121. Ell assegura que una de les màximes de Montesinos "és que els tallers d'indústria als establiments penals, més que com a rams d'especulació, han de considerar-se com mitjans d'ensenyament, perquè el benefici moral del penat, molt més que el lucre de

Beláustegui Más,<sup>2143</sup> Cuello Calón,<sup>2144</sup> Navarro Batres,<sup>2145</sup> García Cordero,<sup>2146</sup> Fernández Corugero,<sup>2147</sup> de la Cuesta Arzamendi<sup>2148</sup> o Fernández de Arévalo,<sup>2149</sup> entre altres.<sup>2150</sup> Tot i que la referida no sempre ha estat l'única raó justificativa del treball penitenciari, ni tampoc la principal, des de llavors ha preocupat que les persones condemnades a privació de llibertat adquirisquen hàbits i aptituds laborals o desenvolupen els coneixements i habilitats que ja tenien i, d'aquesta manera, contribuir a que en recuperar la llibertat puguen incorporar-se al mercat laboral i dur una vida allunyada de la

---

les seues tasques, és l'objecte que la llei es proposa en privar els delinqüents de llibertat". També destaca la importància que donava Montesinos a la formació, per exemple, BUENO ARÚS, "Ideas y realizaciones de Montesinos en materia de trabajo penitenciario", *Revista de Estudios Penitenciarios*, octubre-desembre, 1962, pàg. 130, citat per DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., nota 30, pàg. 196.

<sup>2143</sup> Vid. BELÁUSTEGUI MÁS, C., *Fundamentos del trabajo penitenciario*, ob. cit., pàgs. 147 i ss i 174 i ss.

<sup>2144</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 421 i ss.

<sup>2145</sup> Vid. NAVARRO BATRES, B., *El trabajo penitenciario como factor de reeducación y rehabilitación social del delincuente*, Tipografía Nacional, Guatemala, 1970, pàgs. 66 i ss.

<sup>2146</sup> Vid. GARCÍA CORDERO, F., "Trabajo penitenciario", en *Memoria del V Congreso Nacional Penitenciario*, Secretaría de Gobernación, Biblioteca Mexicana de Prevención y Readaptación social, Serie Cursos y Congresos, México, 1975, pàgs. 143 a 161.

<sup>2147</sup> Vid. FERNÁNDEZ CORUGEDO, V., "Aspectos del trabajo penitenciario y su relación con el Patronato", *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 197, abril-juny, 1972, pàg. 330.

<sup>2148</sup> Vid. DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs. 181, 186 i 187, 220 a 222, 277 a 280, 414 i 415; i del mateix autor, "El trabajo. Derecho y deber del interno y medio de tratamiento. Características", en COBO DEL ROSAL, M. – BAJO FERNÁNDEZ, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, ob. cit., pàgs. 431 i 432.

<sup>2149</sup> Vid. FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., "Trabajo", en BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 263 i 264.

<sup>2150</sup> Vid. BERDUGO CÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J.C. – SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Manual de Derecho Penal. Parte General, III, Consecuencias jurídicas del Delito*, ob. cit., pàg. 72; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 78; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. – ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 360; TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 292.



delinqüència. A més, tot i que és cert que en altres temps no es va ocultar que també es buscava aconseguir una utilitat de les persones preses, açò és, beneficiar-se de la seua força de treball, obtenir beneficis econòmics del treball realitzat per ells, com també és cert que en no poques ocasions es va prioritzar aquesta meta a aquella altra, és a dir, que el treball penitenciari era vist com una simple “mercaderia”,<sup>2151</sup> cal tenir en compte que en la normativa penitenciària aprovada al segle XX, a més d’ordenar-se que la meta principal del treball penitenciari ha de ser aquella altra, es prohibeix que aquell estiga subordinat a la consecució de beneficis econòmics a partir de la força de treball de les persones privades de llibertat.<sup>2152</sup>

Així, d’una banda, si ens fixem en la normativa penitenciària espanyola veurem que ja en el Reial Decret de 5 de maig de 1913,<sup>2153</sup> que conté les normes a seguir en l’execució de les penes privatives de llibertat diverses aleshores existents, s’indicava en l’article 318 que “qualsevol quina siga la forma i condicions en què els tallers administratius funcionen, els mestres d’aquests atendran amb tota preferència a aconseguir que els reclusos aprenguen i consoliden un ofici útil o perfeccionen el que hagen exercitat. A l’efecte l’ensenyament industrial es donarà complet, abastarà totes les operacions de cada ofici”.<sup>2154</sup> També en l’article 130 del Reglament per a l’aplicació del Codi penal en els serveis de presons de 1928 i en l’article 172 del Reglament aprovat l’any 1930 s’indicava que “l’organització del treball tindrà com a fi primordial l’ensenyament d’oficis i arts als penats operaris”. En el Reglament dels serveis de

---

<sup>2151</sup> Vid. OVEJERO SANZ, M.P., “Carácter pedagógico de la reforma penitenciaria en el siglo XIX”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 189, abril-juny 1970, pàg. 385.

<sup>2152</sup> En relació a aquesta prohibició, vid., BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 364 i 365; FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., “Trabajo”, en BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, ob. cit., pàg. 269; TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 293.

<sup>2153</sup> El Reial Decret de 5 de maig de 1913 va posar fi a la multiplicitat de normes acumulades i va ser el Reglament pel qual es va guiar des de la seua aprovació tota l’organització penitenciària.

<sup>2154</sup> Article 318 del Reial Decret de 5 de maig de 1913.

presons de 1948, aprovat durant el franquisme, no s'indicava res però en el Reglament de 1956, a més que en l'article 48 es parlava d'un sistema "basat en l'obligatorietat del treball o l'aprenentatge d'oficis que conduïsquen a la reeducació moral i física i instrucció del delinqüent", també es deia, en l'article 132, que "el treball penitenciari tindrà com a finalitat primordial la reforma dels reclusos mitjançant la seua preparació en les activitats laborals diverses", i fins i tot s'indicava, en l'article 135, que "als establiments de compliment de condemna que s'estime convenient es crearan Escoles de Capacitació". El Reglament de 1956, com se sap, va ser modificat en dues ocasions, i en l'article 50.d segons la redacció donada pel Decret 162/1968, de 25 de gener, s'exigia "la seua orientació, en funció de les aptituds del subjecte, a la seua formació professional". L'article 50 va tornar a ser modificat pel Reial Decret de 1977, de 29 de juliol, i des de llavors en l'apartat primer lletra c es deia que el treball havia de "proporcionar una activitat formativa i productiva suficient per a ocupar-lo adequadament la totalitat o la major part de la jornada i que contribuïska en la màxima mesura possible a crear, mantenir o augmentar la seua capacitat laboral, per a trobar-se en les condicions més favorables en el moment del seu alliberament". D'altra banda, també en la Llei orgànica general penitenciària de 1979, quan s'enumeren en l'article 26 les condicions que ha de complir el treball penitenciari, s'indica, en la lletra c, que aquest "tindrà caràcter formatiu, creador o conservador d'hàbits laborals, productius o terapèutic, amb la finalitat de preparar els interns per a les condicions normals del treball lliure".<sup>2155</sup> En el Reglament penitenciari de 1996 no s'indica expressament que el treball haja de tendir a la formació i instrucció de les persones privades de llibertat però, a més que se sobreentén que així és per afirmar-se en l'article 32 que aquell té "la finalitat de preparar els interns per a l'accés al mercat laboral quan assolisquen la llibertat", en el Reial Decret de 782/2001, de 6 de juliol, pel qual es regula la relació laboral de caràcter especial dels penats que realitzen activitats laborals en tallers penitenciaris, s'indica, en l'article 4.1, que "la finalitat essencial del treball és la preparació per a la inserció laboral futura de l'intern, raó per la qual ha de connectar-se amb els programes de formació professional ocupacional que es

---

<sup>2155</sup> També en l'article 182.c del Reglament penitenciari de 1981.

desenvolupen en els centres penitenciaris, tant a efectes de millorar les capacitats d'aquells per al desenvolupament posterior del seu lloc de treball als tallers productius com per a la seua incorporació laboral futura quan accedisquen a la llibertat". La Comissió Laboral del Consell Social Penitenciari en 2011 va realitzar entrevistes directes a empreses diverses i va preguntar sobre les motivacions que els durien a contractar a persones condemnades a pena de presó i respongueren que consideraven fonamental que les persones candidates comptaren amb un bon nivell de formació i experiència professional.<sup>2156</sup>

Els programes de formació professional són fonamentals i és important que estiguen dirigits i siguin accessibles a totes les persones preses en edat i condicions de treballar, i en l'article 27.1.a de la Llei orgànica general penitenciària, quan s'enumeren les modalitats de treball penitenciari, no només es fa referència a la formació professional sinó que també es diu que l'Administració donarà caràcter preferent a les activitats d'aquesta classe.<sup>2157</sup> També en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides i en les aprovades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa, després d'indicar-se que "en la mesura del possible, aquest treball haurà de contribuir per la seua naturalesa a mantenir o augmentar la capacitat del reclus per a guanyar-se honradament la vida després de l'alliberament", es parla de la importància de la formació professional. Es diu, tant en les Regles mínimes aprovades per les Nacions Unides com en les dues primeres versions de les europees, que "es donarà formació professional en algun ofici útil als reclusos que estan en condicions d'aprofitar-la, particularment els joves". Així consta en la regla 71.5 de les Resolucions del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides 663C (XXIV) de 31 de juliol de 1957 i 2076 (LXII) de 13 de maig de 1977, en la regla 72.5 de la Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, i en la regla 71.5 de la Recomanació (87)3, de 12 de febrer. Es partia d'entendre que "els joves són els més necessitats d'una formació professional i es

---

<sup>2156</sup> Vid. DIVERSOS AUTORS, *Inversión social, valor de futuro*, Consejo Social Penitenciario, Comisión laboral, Madrid, 2011, pàgs. 19 i 20.

<sup>2157</sup> També s'indica així en l'article 185.1.a del Reglament penitenciari de 1981.

troben en millors condicions per a assimilar-la degudament”,<sup>2158</sup> però açò no vol dir que la resta de persones preses en edat i condicions de treball no pogueren beneficiar-se dels cursos de formació professional. Més afortunada és, al meu parer, la redacció que es dona a aquesta regla en la tercera versió de les Regles mínimes europees, aprovades per la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d’Europa (2006)<sup>2</sup>, d’11 de gener, tot indicant-se en la regla 26.5 que “s’oferirà als interns treball que incloga una formació professional que els pugua ser de profit, especialment al cas dels joves”.

D’altra banda, quant a la prohibició de subordinació del treball penitenciari a l’obtenció de beneficis econòmics, és una mostra clara que la balança s’havia inclinat a favor del treball resocialitzador. Apareix recollida en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides, tot indicant-se en la regla 72.2 que “l’interés dels reclusos i de la seua formació professional no hauran de quedar subordinats al desig d’aconseguir beneficis pecuniaris d’una indústria penitenciària”. El mateix es deia en la regla 73.2 de la primera versió de les Regles mínimes europees, tot indicant-se en la regla 72.2 de la segona versió d’aquestes que “l’interés dels reclusos i el seu tractament no hauran d’estar subordinats a aquell propòsit”, i en la regla 26.8 de la tercera que “els interessos dels interns no han de ser subordinats a la finalitat d’obtenir un profit econòmic del treball productiu dins de les institucions, encara que aquesta finalitat pugua ser positiva per a pujar el nivell i millorar la qualitat i importància de la formació”. En la legislació penitenciària espanyola caldrà esperar a l’aprovació de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 perquè aparega recollida aquesta prohibició, tot indicant-se en l’article 26.g que el treball penitenciari “no se supeditarà a la consecució d’interessos econòmics per part de l’Administració”.<sup>2159</sup>

---

<sup>2158</sup> Així consta en el paràgraf 60 de l’Informe general del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent.

<sup>2159</sup> Així consta també en l’article 182.f del Reglament penitenciari de 1981.

### **2.3. Diversitat i presa en consideració de les aptituds i qualificació professional i interessos de les persones preses**

La conveniència de procurar la diversitat de llocs de treball ha estat defensada per raons diverses, les principals són perquè contribueix a l'aprenentatge d'un ofici per par de les persones privades de llibertat i perquè permet que el treball s'adeqüe a les aptituds i qualificació professional d'aquestes persones i a les seues aspiracions laborals. Cal tenir en compte, igualment, que poder triar, dins d'uns límits, el treball a realitzar contribueix a que aquell no siga concebut i viscut com a aflictiu i, a més, com apunta de la Cuesta Arzamendi, es tracta d'una exigència derivada de la d'assimilació del treball penitenciari al treball lliure.<sup>2160</sup>

Amb l'objectiu de facilitar l'aprenentatge d'un ofici Montesinos va ordenar la instal·lació de tallers diversos al presidi de València, igual que va fer abans que ell Abadia, primer a la presó i després al presidi de Cadis, on hi havia tallers d'esparteria, fusteria, corderia, ferreria, espartenyeria, boteria, cadiratge i sastreria. Des de llavors a la resta d'establiments penitenciaris es farà o pretendrà fer-se el mateix. Tot i que en realitat no sempre hi havia feina per a tots ni molt menys opcions diverses entre les quals elegir, es deia no rebutjar a aconseguir que així fóra i va continuar insistint-se que d'aquesta manera es pretenia contribuir a l'aprenentatge d'un ofici per part de les persones condemnades. Així es fa en el Reglament per a l'aplicació del Codi penal en els serveis de presons de 1928 i el Reglament aprovat l'any 1930. En l'article 130 d'aquell i en l'article 172 d'aquest, després d'indicar-se que "l'organització del treball tindrà com a fi primordial l'ensenyament d'oficis i arts als penats operaris", es deia que "a aquest efecte, s'implantarà als establiments penals la màxima pluralitat de tasques i s'organitzarà l'aprenentatge industrial, amb amplitud bastant per a garantir una preparació completa, que permeta al reclus obrer l'exercici útil i remunerat del seu ofici a la vida lliure". En la normativa penitenciària espanyola aprovada amb posterioritat,

---

<sup>2160</sup> Vid. DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàg. 181.

almenys en el Reglament dels serveis de presons de 1956, com s'ha vist, es feia referència expressa a la funció formativa del treball, però no, en canvi, a la importància de fomentar la diversitat per a així facilitar l'aprenentatge d'un ofici.<sup>2161</sup> Tampoc en la normativa penitenciària actualment en vigor es fa referència expressa a la varietat de llocs de feina, encara que sí es subratlla la importància de la funció formativa del treball penitenciari i d'assimilar-lo al treball lliure, a més que si no hi haguera distints llocs de feina no tindria sentit que s'exigísca tenir en compte les aptituds i qualificació professional de les persones privades de llibertat disposades a treballar.

La importància de tenir en compte les aptituds i qualificació professional ha estat subratllada, per exemple, per Cuello Calón,<sup>2162</sup> per Navarro Batres<sup>2163</sup> i també per Nuvolone, el qual va dir que “el mitjà reeducatiu universalment reconegut com a tal, és sense dubte, el treball, especialment si adequat a les capacitats i aptituds de cadascú”.<sup>2164</sup> Més recentment molts altres han subratllat la importància d'aquest requisit.<sup>2165</sup> A més, que es pretenga que així siga és lògic si es té en compte que entre les característiques que ha de reunir el tractament està la d'individualització, però no sols per això. També s'exigia que així fóra en el Decret 162/1968, de reforma del

---

<sup>2161</sup> En el Reglament dels serveis de presons de 1948 no es deia res en relació a aquesta matèria i en article 148.b del Reglament de 1956 únicament s'indicava, en enumerar-se les funcions del consell rector, que entre aquestes hi havia la de “fomentar l'obertura de tallers i granges, així com el perfeccionament i ampliació dels existents”.

<sup>2162</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Moderna penologia*, ob. cit., pàgs. 421 i 422.

<sup>2163</sup> Vid. NAVARRO BATRES, B., *El trabajo penitenciario como factor de reeducación y rehabilitación social del delincuente*, ob. cit., pàgs. 66 i ss.

<sup>2164</sup> NUVOLONE, “Il problema della rieducazione del condannato”, en BETTIOL, G., *Sul problema della rieducazione del condannato*, ob. cit., pàg. 353.

<sup>2165</sup> En aquest sentit, vid., BERDUGO CÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J.C. – SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Manual de Derecho Penal. Parte General, III, Consecuencias jurídicas del Delito*, ob. cit., pàg. 72; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. – ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 360; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 78; FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., “Trabajo”, en BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 264 a 267; TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 292.

Reglament dels serveis de presons de 1956 i també es fa en la Llei orgànica general penitenciària de 1979, a tenor dels quals, com se sap, per regla general el treball no formaria part del tractament. En l'article 50.d del Reglament dels serveis de presons de 1956 segons la redacció donada pel Decret 162/1968, de 25 de gener únicament es deia que el treball s'havia de realitzar "en funció de les aptituds del subjecte",<sup>2166</sup> i en l'article 26.d de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 consta, a més, el per què d'aquesta exigència. En concret en aquesta s'indica que el treball penitenciari "s'organitzarà i planificarà atenint a les aptituds i qualificació professional, de manera que satisfaga les aspiracions laborals dels reclusos si són compatibles amb l'organització i seguretat de l'establiment".

Hauria estat positiu que en la legislació penitenciària espanyola a més d'açò constara de manera expressa, com passa en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, que les persones privades de llibertat han de poder dedicar-se, dins d'uns límits, a un treball de la seua elecció, però no és així. En les Regles mínimes, tant en les aprovades per les Nacions Unides com en les europees, s'indica que "dins dels límits compatibles amb una selecció professional racional i amb les exigències de l'administració i la disciplina penitenciàries, els reclusos podran escollir la classe de treball que desitgen realitzar". Així consta en la regla 71.6 de les Resolucions del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides 663C (XXIV) de 31 de juliol de 1957 i 2076 (LXII) de 13 de maig de 1977, en la regla 72.6 de la Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, en la regla 71.6 de la Recomanació (87)3, de 12 de febrer, i en la regla 26.6 de la Recomanació (2006)2, d'11 de gener.

#### **2.4. Equiparable al treball lliure**

És fonamental que l'activitat laboral que realitzen les persones privades de llibertat estiga plenament integrada en l'economia general. Aquesta integració ha de ser econòmica, el qual requereix tenir en compte el paper que el treball penitenciari pot jugar al si de la

---

<sup>2166</sup> Article 50.d del Reglament dels serveis de presons de 1956 modificat pel Decret 162/1968, de 25 de gener.

planificació o ordenació econòmica general,<sup>2167</sup> però també, i sobretot, ha de ser social, dirigida a l'assimilació d'aquell al treball lliure. Així ho va indicar l'any 1958 el Grup Consultiu Europeu<sup>2168</sup> i, també, dos anys després, García Basalo en un informe presentat al Segon Congrés de les Nacions Unides sobre la Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent,<sup>2169</sup> a més que en l'Informe general d'aquest Congrés es conclou que així havia de ser.<sup>2170</sup> En opinió de García Basalo,<sup>2171</sup> i com es recull en aquell l'Informe general: “Des del punt de vista de la readaptació social, la integració del treball penitenciari en el treball lliure i en l'economia nacional requereix que el reclus sàpiga que el treball que realitza té el mateix caràcter, el mateix sentit i el mateix valor social que el treball lliure que tal vegada executava abans del seu internament i que aquell que efectuarà en reincorporar-se a la societat. El treball realitzat en aquestes condicions el farà sentir-se vinculat a la comunitat i li donarà el sentiment de participar amb el seu esforç diari al desenvolupament econòmic i social de la comunitat<sup>2172</sup>”. També subratllen la importància d'equiparar treball penitenciari i treball lliure López-Rey Arrojo,<sup>2173</sup> Pavarini,<sup>2174</sup> Bueno Arús,<sup>2175</sup> de la Cuesta

---

<sup>2167</sup> Vid. DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, pàg. 177.

<sup>2168</sup> Segons consta en el paràgraf 36 de l'Informe general del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre la Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent.

<sup>2169</sup> Vid. GARCÍA BASALO, J.C., *La integración del trabajo penitenciario en la economía nacional, incluida la remuneración de los reclusos*, Informe presentat al Segon Congrés de les Nacions Unides sobre la Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent, Londres, 1960, pàgs. 8 i ss.

<sup>2170</sup> Paràgrafs 32, 33, 36 i 40 i ss. de l'Informe general del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre la Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent.

<sup>2171</sup> Vid. GARCÍA BASALO, J.C., *La integración del trabajo penitenciario en la economía nacional, incluida la remuneración de los reclusos*, cit., pàg. 8.

<sup>2172</sup> Paràgraf 33 de l'Informe general del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre la Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent.

<sup>2173</sup> Vid. LÓPEZ-REY ARROJO, M., “Some Considerations on the Character and Organization of Prison Labour”, cit., pàgs. 18 i ss.

<sup>2174</sup> Vid. PAVARINI, M., “La nuova disciplina del lavoro carcerario nella riforma dell'ordinamento penitenziario”, en BRICOLA, F., *Il Carcere riformato*, Il Mulino, Bologna, 1977, pàgs. 105 i ss.

<sup>2175</sup> Vid. BUENO ARÚS, F., “Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario”, en *Boletín de Información del Ministerio de Justicia*, núm. 1159, 25 de febrer de 1978, pàgs. 257 i ss.



Arzamendi<sup>2176</sup> o Garrido Guzmán,<sup>2177</sup> entre molts altres. En realitat ho fa la pràctica totalitat de la doctrina que ha escrit sobre aquesta qüestió.<sup>2178</sup>

Perquè l'activitat laboral que realitzen les persones privades de llibertat estiga integrada en l'economia general cal que l'assimilació entre el treball penitenciari i el treball dut a terme per persones no privades de llibertat ho siga tant en allò referent a la seua organització tècnica i productiva com pel que fa a les condicions de prestació concretes i a la seua naturalesa. El treball penitenciari ha de basar-se en principis iguals o similars als quals imperen als sectors productius corresponents, ha de realitzar-se en les mateixes condicions laborals i salarials vigents per a la generalitat de les persones treballadores i ha d'admetre's la seua naturalesa laboral. En paraules de Bueno Arús, "la conseqüència immediata de l'assimilació del treball penitenciari al treball en general hauria de ser la regulació absoluta d'aquell pel Dret del treball i no pel Dret administratiu".<sup>2179</sup> Tot i que va costar que així fóra, i tot i que se la titlla d'especial, en la legislació espanyola es reconeix la naturalesa laboral del treball realitzat per persones privades de llibertat. No passa el mateix, però, en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, ni en les aprovades per les Nacions Unides ni tampoc en les del Comitè de Ministres del Consell d'Europa.

---

<sup>2176</sup> Vid. DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs. 177 i 178, 215 i 216, 263, 264, 412 i 413; i del mateix autor, "Clases de trabajo penitenciario. Régimen jurídico", en COBO DEL ROSAL, M. – BAJO FERNÁNDEZ, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, ob. cit., pàgs. 477 a 450.

<sup>2177</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de Ciencia Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 340 a 345.

<sup>2178</sup> En aquest sentit, vid., BERDUGO CÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J.C. – SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Manual de Derecho Penal. Parte General, III, Consecuencias jurídicas del Delito*, ob. cit., pàgs. 71 a 73; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. – ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 362 i ss.; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 78; TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 291 a 293 i 298 a 300.

<sup>2179</sup> BUENO ARÚS, F., "Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario", cit., pàg. 258.

Efectivament, en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides s'exigeix l'equiparació organitzativa i l'assimilació de condicions laborals i salarials entre treball penitenciari i treball lliure però no el reconeixement de la naturalesa plenament laboral d'aquell. En concret, en les regles 72.1, 76.1, 73.2, 74.1, 74.2, 75.1 i 75.2, en aquest ordre, s'indica el següent: "l'organització i els mètodes de treball penitenciari hauran d'assemblar-se el més possible als quals s'apliquen a un treball semblant fora de l'establiment, amb la finalitat de preparar els reclusos per a les condicions normals de treball lliure"; "el treball dels reclusos haurà de ser remunerat d'una manera equitativa"; en cas que es treballi per a alguna empresa privada "excepte si el treball es realitza per a altres dependències del govern, les persones per a les quals es realitzi pagaran a l'Administració el sou normal exigible per aquell treball tenint en compte el rendiment del reclus"; "als establiments penitenciaris es prendran les mateixes precaucions prescrites per a protegir la seguretat i la salut dels treballadors lliures"; "es prendran disposicions per a indemnitzar als reclusos pels accidents de treball i malalties professionals, en condicions similars al les quals disposa la llei per als treballadors lliures"; "la llei o un reglament administratiu fixarà el nombre màxim d'hores de treball per als reclusos per dia i per setmana, tenint en compte els reglaments o els usos locals seguits en relació al treball dels treballadors lliures"; "les hores així fixades hauran de deixar un dia de descans per setmana i temps suficient per a la instrucció i altres activitats previstes per al tractament i la readaptació del reclus".

Pràcticament el mateix ve indicat en les regles 73.1, 77.1, 74.2, 75.1, 75.2, 76.1 i 76.2 de la Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, i en les regles 72.1, 76.1, 73.2, 74.1, 74.2, 75.1 i 75.2 de la Recomanació (87)3, de 12 de febrer, amb l'única diferència que s'indica que "el nombre mínim diari i setmanal d'hores de treball per part dels interns es fixarà d'acord amb la reglamentació a l'efecte o amb les costums locals".<sup>2180</sup> Un pas endavant a favor de l'equiparació entre treball penitenciari i treball

---

<sup>2180</sup> Regles 73.1, 77.1, 74.2, 75.1, 75.2, 76.1 i 76.2 de la Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, i regles 72.1, 76.1, 73.2, 74.1, 74.2, 75.1 i 75.2 de la Recomanació (87)3, de 12 de febrer.

lliure es dóna en la tercera versió de les Regles mínimes europees, però continua sense indicar-se de manera expressa que aquell té naturalesa laboral. En la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (2006)2, d'11 de gener, el treball penitenciari deixa de ser concebut com una obligació de les persones condemnades a privació de llibertat,<sup>2181</sup> a més que s'indica en les regles 26.7, 10, 13, 14, 15, 16 i 17, en aquest ordre, el següent: “l'organització i els mètodes de treball de les presons han d'assemblar-se en la mesura del possible a les d'un treball anàleg a l'exterior, amb la finalitat de preparar els interns per a dur una vida professional normalitzada una vegada en llibertat”; “en tot cas, el treballs dels interns ha d'implicar una remuneració justa”; “les mesures aplicades en matèria de salut i seguretat han d'assegurar una protecció eficaç als interns i no pot ser menys rigorosa que les aplicades als treballadors de l'exterior”; “s'adoptaran les disposicions necessàries per a indemnitzar els interns víctimes d'accidents i malalties laborals, en condicions no menys favorables que les previstes per la legislació nacional per als treballadors a l'exterior”; “el nombre mínim diari i setmanal d'hores de treball per part dels interns es fixarà d'acord amb la reglamentació a l'efecte o amb les costums locals referents al treball a l'exterior”; “els interns gaudiran d'almenys un dia de descans setmanal i disposaran de temps necessari per a instruir-se i dedicar-se a altres activitats”; “els interns treballadors en la mesura del possible han d'estar afiliats al règim nacional de Seguretat Social”.

També en la normativa penitenciària espanyola aprovada durant les dècades de 1950 i 1960 es propugnava per un cert apropament entre la normativa laboral penitenciària i la general. En l'article 134 paràgraf primer del Reglament dels serveis de presons de 1956 s'indicava que “el treball dels penats que per la seua naturalesa siga retribuït tindrà idèntica protecció de les Lleis socials que el dels treballadors lliures,

---

<sup>2181</sup> Tant en les Regles mínimes de les Nacions Unides com en les dues primeres versions de les Regles mínimes europees aquell té caràcter d'obligatori. Així consta en la regla 71.2 de les Resolucions del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides 663C (XXIV) de 31 de juliol de 1957 i 2076 (LXII) de 13 de maig de 1977, en la regla 72.2 de la Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, i en la regla 71.2 de la Recomanació (87)3, de 12 de febrer.

sense altres limitacions que les derivades dels preceptes reglamentaris o de les modificacions de la seua capacitat jurídica com a conseqüència de la condemna”, i en l’article 1 del Decret 2075/1964, de 27 de juliol, es va configurar Treballs Penitenciaris<sup>2182</sup> com un “organisme autònom adscrit al Ministeri de Justícia a través de la Direcció General de Presons”, essent l’antecedent immediat de l’Organisme Autònom Treball Penitenciari i Formació per a l’Ocupació. D’altra banda, en el Decret de 1964, com en el Reglament de 1956, l’apropament de la normativa laboral penitenciària a la general intentava dur-se a terme a través de l’aplicació als interns d’un estatut quasi laboral, tal com es preveu en l’article 3 d’aquell, però en l’exposició de motius, després d’indicar-se que “el treball penitenciari és considerat com una activitat normal del reclus que es pretén que siga realitzada en condicions similars a les del treballador lliure” es deia que, tanmateix, “no resulten aplicables les disposicions del Dret laboral basades en una relació contractual ací inexistent, sinó les del Dret penitenciari amb caràcter únic i exclusiu”. En qualsevol cas, no obstant això, altre pas endavant en l’equiparació del treball penitenciari al treball lliure el va donar el Decret 573/1967, de 16 de març, pel qual els reclusos que realitzen treballs penitenciaris retribuïts s’assimilaren als treballadors lliures per compte aliè als a efectes de la inclusió en el règim general de la Seguretat Social.

Encara que no era aquest l’únic argument adduït en contra de reconèixer la naturalesa laboral del treball penitenciari, De la Villa Gil es referia a la manca de llibertat. Segons ell de l’ordenament jurídic espanyol es desprenen una sèrie de pressupòsits substantius que determinen la inclusió de relacions de treball en el Dret laboral i que són, a banda que ha de tractar-se d’un treball productiu, per compte aliè i dependent, que ha de ser lliure, i aquest darrer requisit no el complia el treball penitenciari. Atès que aquest es concebia con un deure, ja que la persona condemnada a privació de llibertat no tenia llibertat per a treballar o no fer-ho, llibertat per a elegir una o diverses activitats professionals a realitzar ni llibertat per a iniciar, interrompre, reprendre o abandonar el treball en qualsevol moment, no compliria

---

<sup>2182</sup> Treballs penitenciaris va ser creat al si del *Patronato Central de Nuestra Señora de la Merced para la Redención de penas por el Trabajo* per Decret de 8 de febrer de 1946.

tots els requisits indicats. Açò, segons De la Villa Gil no seria impediment per a considerar el treball penitenciari una relació jurídica laboral a tots els efectes si, formalment, una norma positiva l'incloguera expressament en el Dret del treball,<sup>2183</sup> però aquesta norma no existia. Cal saber que encara que en la Llei 16/1976, de 8 d'abril, de relacions laborals, es reconeixia al treball penitenciari retribuït realitzat per compte aliè la naturalesa de relació laboral de caràcter especial, en els articles 1.1 i 3.1.1, i que s'indicava en la disposició addicional quarta que “el Govern, a proposta del Ministeri del Treball, previ informe de l'organització sindical, aprovarà, en el termini màxim de dos anys, les disposicions especials a les quals es refereix l'article tercer d'aquesta Llei”, les disposicions especials indicades no es van aprovar en el termini fixat. El Real Decret 2273/1977, de 29 de juliol, va modificar el Reglament de 1956, però en matèria de treball únicament s'indicava, en l'article 50.1, segons la redacció donada per aquell, que calia procurar “que en el treball es produïska una assimilació completa a l'obrer lliure, tant en allò relatiu a sous, en funció del seu rendiment, com en allò referent a la resta de condicions laborals”.

Tampoc en la Llei orgànica general penitenciària de 1979 es diu de manera expressa que el treball penitenciari s'ha d'incloure en el Dret del treball. En els articles 26. f i g, 27.2. 33.1.a i b d'aquella es diu que el treball penitenciari “gaurà de la protecció dispensada per la legislació vigent en matèria de Seguretat Social”, que “no se supeditarà a la consecució d'interessos econòmics per l'Administració”, o que “tot treball directament productiu que realitzen els interns serà remunerat i es desenvoluparà en les condicions de seguretat i higiene establertes en la legislació vigent”,

---

<sup>2183</sup> Vid. DE LA VILLA GIL, L.E., “La inclusión de los penados en el Derecho del Trabajo”, *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 178-179, juliol-desembre de 1967, pàgs. 382 i ss. Vid, també: BUENO ARÚS, F., “Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario”, cit., pàg. 259 i 260; i DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs. 335 i ss.; del mateix autor, “Obligatoriedad el trabajo de los penados. El trabajo de los preventivos”, en COBO DEL ROSAL, M. – BAJO FERNÁNDEZ, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, ob. cit., pàg. 469 a 471; FERNÁNDEZ ARTIACH, P., *El trabajo de los internos en establecimientos penitenciarios*, ob. cit., pàg. 171 i ss.

també s'exigeix garantir "el descans setmanal" i es diu que "la jornada de treball no podrà excedir de la màxima legal,<sup>2184</sup> però no es diu que el treball penitenciari té naturalesa laboral, que s'inclou en el Dret del treball. Segons Bueno Arús de l'anterior es dedueix que així és. En realitat aquest autor ha afirmat que "es dedueix al meu judici de determinades expressions del text dels articles 26 a 35, especialment de l'article 27, que contraposa el treball productiu de règim laboral a les activitats de formació professional, d'estudi, de tractament i les prestacions personals en serveis auxiliars de l'establiment", tot indicant, a més, que "en no negar-se de mode exprés la inclusió de referència, queda la possibilitat que una interpretació sistemàtica conduísca a la conclusió que aquella és postulada per la mateixa 'naturalesa de les coses'".<sup>2185</sup> No opina el mateix, en canvi, de la Cuesta Arzamendi, el qual també puntualitza que tot i que en diverses ocasions en la Llei orgànica general penitenciària es parla de règim laboral, "aquestes fórmules, a més de resultar d'enteniment dubtós, pareixen al·ludir més a una modalitat determinada de treball que a l'àmbit jurídic en què aquesta haja de ser disciplinada". Segons aquest autor "encara que des d'una perspectiva general i fonamentalment teòrica compartim plenament la preocupació de Bueno Arús perquè tota activitat laboral dels interns siga regulada pel Dret del treball i encara quan pensem que al marc establert per la LOGP té perfecta cabuda, en les seues línies mestres, una interpretació com l'exposada, l'afirmació que mitjançant aquest text legal pugua haver-se produït la inserció dels reclusos treballadors en el Dret del treball no ens sembla correcta". Segons ell "oblida que, essent, segons l'article 29.1 LOGP, el treball obligatori per als condemnats, manca d'un dels pressupòsits elementals exigits el Dret laboral per a la seua inclusió substantiva en aquell: la llibertat, mancança que (...) sols pot suplir-ser per una inclusió constitutiva expressa".<sup>2186</sup>

---

<sup>2184</sup> El mateix s'indicava en el Reglament penitenciari de 1981, en els articles 26.5, 8, 10 i 13 a 17.

<sup>2185</sup> BUENO ARÚS, F., "Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario", cit., pàg. 262. Pot consultar-se també la pàg. 266.

<sup>2186</sup> DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàg. 346.

Siga com siga, val a dir, a més que els autors referits no són els únics que han escrit tant en relació al treball penitenciari com a la relació laboral especial,<sup>2187</sup> que no obstant indicar-se en la Llei orgànica general penitenciària que els penats tenen l'obligació de treballar no es tracta en realitat d'un deure jurídic i que, d'altra banda, la declaració expressa esperada de la naturalesa laboral del treball penitenciari es va produir amb l'aprovació de la Llei 8/1980, de 10 de març, de l'Estatut dels treballadors. En l'article 2.1.c d'aquesta es parla de relació laboral de caràcter especial, així com també en el text refós de la Llei de l'Estatut dels treballadors, aprovat per Reial Decret Legislatiu 1/1995, de 24 de març, i també en el Reglament penitenciari de 1996. El capítol IV del títol V del Reglament està dedicat a regular la relació laboral especial penitenciària, tot i que la majoria d'articles van ser derogats pel Reial Decret 782/2001, de 6 de juliol,<sup>2188</sup> el qual també va declarar derogat el Decret 573/1967, de 16 de març. Actualment és pel Reial Decret 782/2001 pel qual es regula la relació laboral de caràcter especial dels penats que realitzen activitats laborals en tallers

---

<sup>2187</sup> Hi ha monografies realment interessants sobre el treball penitenciari com a relació laboral de caràcter especial que poden consultar-se, com per exemple les següents: CAMPS RUIZ, L.M., "la relación laboral penitenciaria", en *Anuales de la Universidad de Alicante, Facultad de Derecho*, núm. 2, 1983; SOLER ARREBOLA, J.A., *La relación laboral especial penitenciaria*, Comares, Granada, 2000; del mateix autor, "El tardío desarrollo reglamentario laboral de la relación laboral especial de los internos en prisiones", en *Temas Laborales: Revista andaluza de trabajo y bienestar social*, núm. 63, 2002; PALOMEQUE LÓPEZ, M.C., "Relación laboral de los penados en Instituciones penitenciarias", *Civitas. Revista española de Derecho del trabajo*, núm. 9, 1982, pàgs. 549 a 572. Vid., també: BERDUGO CÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J.C. – SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Manual de Derecho Penal. Parte General, III, Consecuencias jurídicas del Delito*, ob. cit., pàgs. 365 i ss.; DE BARTOLOMÉ CERZANO, J.C., *El marco constitucional del trabajo penitenciario*, Nomos, València, 2002, pàgs. 46 i ss.; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàgs. 80 i ss.; FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., "Trabajo", en BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 255 i ss.; TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 293 i 294, 300 i 301; FERNÁNDEZ ARTIACH, P., *El trabajo de los internos en establecimientos penitenciarios*, ob. cit., pàg. 170 i ss., 182 i ss., 254 i ss., 268 i ss.

<sup>2188</sup> En la disposició derogatòria única del Reial Decret 782/2001, de 6 de juliol, es declaren derogats els articles 134 a 152 del Reglament penitenciari de 1996.

penitenciaris. En aquell entre altres coses s'indica, en els articles 4.1, 2 i 3 i 11.3 i 4, que “el treball que realitze el penat objecte de relació laboral, haurà de ser productiu i remunerat”, que “l'organització i els mètodes de treball que s'apliquen als tallers penitenciaris tractaran d'assemblar-se el més possible als de les empreses de l'exterior, amb la finalitat d'afavorir la seua inserció laboral futura”, i que “l'activitat desenvolupada als tallers penitenciaris estarà sotmesa a la normativa corresponent en matèria de prevenció de riscos laborals, sense perjudici de les adaptacions que foren necessàries en funció de les especificitats del medi penitenciari”, també s'indica que “amb la finalitat de propiciar que l'oferta de llocs de treball segueixca l'evolució de la demanda del sector productiu, aquella es revisarà quan les circumstàncies així ho aconsellen”.

### **3. Els sistemes de treball penitenciari**

Perquè el treball penitenciari tinga la consideració de treball resocialitzador ha d'assimilar-se al treball realitzat per les persones no privades de llibertat, assimilació que requereix, entre altres coses, una organització equiparable al camp tècnic i productiu, per això que entenc convenient dedicar unes pàgines a comentar els sistemes de treball diversos que s'han vingut aplicat al món penitenciari. De les propostes distintes de classificació d'aquests sistemes realitzades per la doctrina he seguit, tot i que amb alguna variació, la proposada per de la Cuesta Arzamendi. Em referiré primer als sistemes de treball realitzat per compte exclusiu de l'Administració, en segon lloc als sistemes de treball amb participació d'empreses del mercat lliure, després al treball per compte propi i, per últim, al sistema cooperatiu, el qual, no obstant ser una modalitat de treball per compte propi s'explica de manera separada per les seues característiques especials.<sup>2189</sup>

---

<sup>2189</sup> Vid. DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs. 92 i ss., també en pàgs. 307 i ss., 415 i 416; i del mateix autor, “Sistemas de organización. Participación de los internos” i “Sistema cooperativo”, en COBO DEL ROSAL, M. – BAJO FERNÁNDEZ, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, ob. cit., pàgs. 481 i ss. i pàgs. 493 i ss.



### **3.1. Els sistemes per compte exclusiu de l'Administració**

Els sistemes de treball penitenciari per compte exclusiu de l'Administració són aquells en què l'Administració penitenciària, a més de ser responsable de la manutenció d'aquells i de garantir l'ordre i la disciplina, organitza i explota el treball realitzat pels privats de llibertat, aporta tant les matèries primes com els instruments necessaris per al treball i decideix el destí dels productes obtinguts. Els sistemes d'aquesta classe són el sistema d'obres públiques, el de compte públic i el d'ús públic, als quals es farà referència a continuació.

#### **3.1.1. El sistema d'obres públiques**

En relació al sistema d'obres públiques es dirà que consisteix a la utilització de la força de treball dels interns en la realització de treballs d'utilitat pública i interès general. Tal com s'ha vist en la primera part d'aquesta Tesi, desaparegudes les penes de galera i de mines, els presidis arsenals i els militars seran desplaçats pels presidis d'obres públiques –a més que la d'obres públiques s'imposava com a pena autònoma–, tot advertint-se, a més, en l'article 4 del títol XIX del Reglament de presidis de 1807, que “tant a les obres reials com a les obres públiques es preferirà el treball dels presidaris al de particulars”. Convé recordar que a Madrid els condemnats a aquesta pena van treballar en serveis municipals com la conservació dels passeigs, la neteja de carrers, la plantació d'arbres, etc.; que a Barcelona existien destacaments de presidaris als forts de la ciutat, alguns es van destinar a obres del port i altres a la neteja dels carrers; que també van ser presidaris aquells que van construir les carreteres d'Àvila a Salamanca, de Palència a Magaz, de Granada a Motril, de Còrdova a Antequera, de Bonanza a Puerto de Santa María, de Logronyo a Calahorra, de Soria a Logronyo; que també van treballar a la construcció del port de Tarragona, a les obres de fortificació de Jaca, Santonya, Cadis i, probablement, a les de Figueres, Cardona i

Hostalric.<sup>2190</sup> Va continuar fent-se referència a les obres públiques en els articles 12 i 13 de l'Ordenança general de presidis de 1834, en els articles 3, 4 i 5 de la Reial Ordre de 20 de desembre de 1836, en l'article 5 de la Reial Ordre d'11 de gener de 1841 i en l'article 3 del Reglament sobre destacaments de confinats de 5 de desembre de 1844. També els condemnats a cadena van ser destinats a feines d'aquesta classe.

Amb el temps van aparèixer les crítiques al treball forçat a l'exterior i les exigències i concessions correccionals i va ser llavors, ja entrat el segle XIX, quan es va imposar la prohibició dels treballs de la classe indicada. Així, per Circular de 23 de setembre de 1845 es prohibia eixir dels establiments penitenciaris per a treball. També en els articles 96, 97, 100, 104 i 106 dels Còdis penals de 1848 i 1850 i en els articles 107, 100, 113 i 115 del Codi penal de 1870 s'obligava les persones condemnades a privació de llibertat a treballar dins de l'establiment, excepte els condemnats a cadena, que podien fer-ho tant dins com fora, i en el Reial Decret de 5 de maig de 1913, aprovat durant la vigència del Codi penal de 1870, es preveia, en l'article 203, la possibilitat de crear destacaments penals d'obres públiques amb homes condemnats a pena d'arrest i amb els de les presons central, de les de província i de les correccionals si estaven classificats en el quart període, anomenat de gràcies i recompenses. També en l'article 167 del Codi penal de 1928 es deixava oberta la porta a que els reus pogueren realitzar feines de la classe referida, ja que s'imposava l'obligació de treballar dins de l'establiment penal o als llocs designats i en les condicions indicades per les Lleis i Reglaments, però en el Reglament per a l'aplicació del Codi penal en els serveis de presons de 1928 no estava previst que així fóra, ni tampoc en el reglament dels serveis de presons de 1930. En el Codi penal de 1932 no s'indicava res però era d'aplicació el Reglament de 1930. Va passar, però, que el franquisme va recórrer de manera generalitzada a la pràctica referida. El major símbol de l'explotació dels presos de Franco va ser el *Monumento a los Caídos de Cuelgamuros* o *Valle de los Caídos*, que està format per una abadia benedictina, una basílica excavada a la roca

---

<sup>2190</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Penología*, ob. cit., pàg. 142 i 143; i el mateix autor en *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 367 i 368.

on estan les tombes de Franco i de Primo de Rivera i vuit capelles on hi ha soterrats militars morts per la seua causa i alguns del bàndol contrari, entre ells els morts durant la construcció d'aquest caprici de Franco, i una creu de cent vint-i-cinc metres d'altura que s'alça al sobre de la basílica, visible a més de quaranta quilòmetres de distància. Per a la seua construcció es van requerir vint mil presos, però no va ser aquesta l'única tasca encomanada als privats de llibertat. A més d'açò, els presos de Franco van reconstruir llocs emblemàtics que havien quedat destruïts en ciutats com Belchite, Brunete, Burguillo, Boadilla del Monte, Argés, Eibar, Figueres, Fraga, Gernika, Osca, Lleida, Llers, Medina d'Aragó, Oviedo, Potes, Puebla de Albornón, Puebla de Híjar, Quinto del Ebro, Rudilla, Sabiñánigo, Terol, Torres del Segre, Torrevelilla, Valmuel, Vega Baja, Vilanova de la Barca i Villamanín; van restaurar convents, esglésies i catedrals, van edificar embassaments com el de l'Ebre i el de Yesa, i canals com els de Jarama i el Bierzo; i van alçar presons, com les de Còrdova, Tarragona, Osca i Carabanchel, i també a Madrid. Als destacaments penitenciaris no es feia referència en el Codi penal de 1944, però estaven regulats en articles 87 i 128 i següents del Reglament dels serveis de presons de 1948 i en els articles 5, 25, 32, 50, 68, 98 i 100 del Reglament de 1956.

La veritat és que per aquell llavors també en altres països s'ocupava les persones condemnades a privació de llibertat en la realització d'obres públiques i d'interés general<sup>2191</sup> i que comptaven amb el vist i plau de les Nacions Unides. En l'Informe general del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre la Prevenció del Delicte i el Tractament dels Delinqüents de 1960 es deia, en primer lloc, que es tracta d'una classe de treball que “ofereix oportunitats excel·lents per a mantenir ocupats a molts reclusos, en una varietat gran d'oficis, a la vegada que es presta admirablement per a integrar el treball penitenciari en l'Economia Nacional”. Es reconeixia que el sistema d'obres públiques havia donat lloc a molts abusos però s'advertia que “els abusos

---

<sup>2191</sup> Així es feia, per exemple, a Portugal, a Brasil, a la República Unida Àrab, a Ceilan, a Índia, a la Federació Malaia, Pakistan, Nigèria, Sierra Leone, Kènia, Uganda, Tanganyika. Vid. Informe general del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre la Prevenció del Delicte i el Tractament dels Delinqüents de 1960, nota 34, pàgs. 28 i 29.

comesos en èpoques passades no són inherents a l'ocupació dels reclusos en les classes diverses d'obres o treballs públics, sinó a la forma en què el treball va ser organitzat. Avui en dia l'organització d'aquesta forma de treball ha de realitzar-se conforme a les regles i recomanacions sobre la matèria de les Nacions Unides".<sup>2192</sup> Ni tan sols es veia malament que així fóra quan les obres o treballs públics es realitzaren a càrrec d'alguna empresa privada, "si la custòdia, disciplina, salut, educació, recreació i benestar dels reclusos estan perfectament assegurats pel personal penitenciari i si l'empresari paga el sou normal corresponent a la classe de treball que es realitzi".<sup>2193</sup> Tot i això, en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides no es fa referència expressa a les obres o treballs públics, ni tampoc en les Regles mínimes europees, a més que en la legislació espanyola, després de la reforma introduïda en aquest darrer pel Decret de 162/1968, de 25 de gener, va desaparèixer tota referència als treballs d'aquesta classe, els quals actualment no estan entre els oferts per l'Administració penitenciària espanyola.

En qualsevol cas, que l'Administració penitenciària espanyola a dia d'avui no oferisca aquesta classe de treballs no vol dir que no ho facen unes altres. Així passa, per exemple, als Estats Units d'Amèrica del Nord, on va començar a ocupar-se els condemnats a pena de presó en obres i treballs públics a partir de la dècada de 1920.<sup>2194</sup> Encara avui són diversos els Estats d'aquesta república federal que permeten que així siga i en què existeixen programes específics perquè els treballs de la classe referida es duguen a terme. Un d'aquests Estats és Oklahoma. Allí la legislació estatal permet que algunes persones condemnades a presó puguin ser assignades als municipis, comtats, altres organismes estatals o subdivisions polítiques per a treballar en projectes d'interés públic. S'adverteix, a més, que normalment aquelles persones no són assignades a projectes diferents als de

---

<sup>2192</sup> Paràgraf 102 de l'Informe general del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre la Prevenció del Delicte i el Tractament del Delinqüent.

<sup>2193</sup> Paràgraf 104 de l'Informe general del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre la Prevenció del Delicte i el Tractament del Delinqüent. Poden consultar-se també, el paràgraf 102 i els paràgrafs 105 i ss.

<sup>2194</sup> Vid. CLEAR, T.R. – COLE, G.F. – REISIG, M.D., *American Corrections*, desena edició, Wadsworth Cengage, Belmont, California, 2012, pàg. 368.

propietat pública, excepte quan el projecte siga per al benefici públic o l'exercici d'una funció governamental. D'aquests treballs es diu que es beneficia tant la comunitat com el pres treballador. Es diu que a través de la realització de la classe de treballs indicats aquest té l'oportunitat de demostrar que està disposat a convertir-se en un ciutadà útil i contribuent; que són un element de dissuasió de la delinqüència per a ell, a més de servir d'advertència a la resta de ciutadans de quines són les conseqüències de delinquir; que són útils per a la rehabilitació i proporcionen formació professional; que ofereixen oportunitats de treball significatives per al delinqüent; i que serveixen per a reparar el mal causat a la comunitat.<sup>2195</sup>

### 3.1.2. El sistema de compte públic

De la Cuesta Arzamendi, la classificació del qual se segueix, defineix el sistema de compte públic com aquell en què l'Administració penitenciària proporciona la matèria prima, organitza el procés productiu i ven en el mercat lliure al preu que estima oportú els productes elaborats a l'interior de l'establiment per les persones condemnades, a més que és responsable de la disciplina a imposar i de la mantenció d'aquelles.<sup>2196</sup> L'autor amb aquesta definició sols està pensant en el treball industrial realitzat a l'interior dels establiments penitenciaris. Cal saber, però, que les Administracions penitenciaris han proporcionat altra classe de feines, de tipus agrícola o ramader, a realitzar a l'aire lliure.<sup>2197</sup>

---

<sup>2195</sup> Vid. OKLAHOMA DEPARTMENT OF CORRECTIONS, *Offender Orientation Manual*, Lexington assessment & Reception Center, gener de 2012, pàg. 21; i *Prisoner Public Work Contract and Assignment of Offenders to Public Works Programs*, informe de data de 7 de febrer de 2013, disponible online en: <http://goo.gl/ehVUc6>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

<sup>2196</sup> Vid. DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs. 92 i 93 (i en relació a aquest sistema de treball poden consultar-se també les pàgines 94 i 95); i del mateix autor, "Sistemas de organización. Participación de los internos", en COBO DEL ROSAL, M. – BAJO FERNÁNDEZ, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, ob. cit., pàgs. 482 i 283.

<sup>2197</sup> Quan Bueno Arús es refereix a aquest sistema de treball sí contempla aquesta circumstància. Vid., BUENO ARÚS, F., "Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario", cit., pàg. 263. En relació a aquesta qüestió també poden consultar-se les pàgines 272 i 272. Quant a aquest sistema de treball per

El sistema de compte públic en què el treball es realitza a l'interior de la presó es va adoptar a la presó de Newgate, a Nova York, l'any 1776 i d'allí es va estendre a altres penitenciaris, de Virginia, en 1797, de Jersey, l'any 1799, de Massachussets, l'any 1802,<sup>2198</sup> etc. Tot i que va arribar un moment en què als Estats Units el sistema de treball de compte públic va ser substituït per un altre de participació d'empreses privades, amb el temps va ser recuperat. El primer Estat en fer-ho va ser Oklahoma, en 1909, i després ho van fer Minnesota i Wisconsin.<sup>2199</sup> Actualment aquest sistema de treball continua aplicant-se a tots els Estats que conformen els Estats Units d'Amèrica del Nord, tot i que no és l'únic.

Abans que s'adoptara als Estats Units, el sistema de treball indicat va ser aplicat als establiments penitenciaris europeus, més concretament a les cases de correcció i cases galera aparegudes al segle XVI. També va ser aquest el sistema de treball que es va adoptar als presidis espanyols a partir de l'inici de la seua transformació en presidis industrials, açò és, des que es van instal·lar tallers manufacturadors on ocupar els presidaris. Cal recordar que el Reglament de presidis de 1807 es va orientar a favor del treball manufacturer als presidis i, posteriorment, ho va fer l'Ordenança general de presidis del regne de 1834. Tot seguint el precedent d'Abadía, va ser Montesinos qui, a càrrec del presidi de València, va desenvolupar i consolidar aquesta pràctica i va ser sobretot a partir de llavors quan es va apostar decididament pel treball d'aquesta classe. En una Reial Ordre de 13 de juny de 1835 s'ordenava que s'establiren a tots els presidis tallers d'oficis, en concret un de fusteria, un de sabateria, altre de ferreria i

---

administració, vid. FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., "Trabajo", en BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 267, 293, 294, 305 i ss.

<sup>2198</sup>Vid. PAVARINI, M., "In tema di economia politica della pena: I rapporti tra struttura economica e lavoro penitenziario alle origini del sistema capitalistico di produzione", *La Questione Criminale*, maig - desembre, 1976, pàg. 282. Vid., també, del mateix autor, *Cárcel y trabajo en Europa y en Italia en el periodo de la formación del modo de producción capitalista*, ob. cit., pàg. 165 i ss.; i, també, DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàg. 93 i nota 98.

<sup>2199</sup> Vid. CLEAR, T.R. - COLE, G.F. - REISIG, M.D., *American Corrections*, ob. cit., pàg. 367.

altre d'elaboració de cànem; en una Reial Ordre de 27 de juny de 1841 s'insistia en l'obligació d'instal·lar tallers; i en altra de 3 d'octubre de 1843 s'indicava el propòsit que tots els presidiaris acabaren dedicant-se als tallers. Aquesta tendència es va accentuar amb el temps i van veure la llum la Reial Ordre de 24 de gener de 1848 o la Reial Ordre de 6 de desembre de 1848, on es mostrava preocupació pel foment del desenvolupament i millora dels tallers d'aquells establiments. També els condemnats a la resta de penes privatives de llibertat van acabar treballant en aquests tallers. Així, en el Reglament per a les presons de les capitals de província de 1847 sols es feia referència als treballs industrials als tallers, regulats en els articles 39 i 65 a 71, i en els Codis penals de 1848, 1850 i 1870, com se sap, s'obligava a les persones condemnades a privació de llibertat a treballar dins de l'establiment, excepte a les condemnades a cadena, que podien fer-ho també a l'exterior. Durant la vigència del Codi penal de 1870 es va aprovar el Reial Decret de 5 de maig de 1913, en el qual, tot i que es permetia el treball realitzat per contracta amb empreses privades i per compte propi, no es rebutjava ni molt menys al treball que es realitza per administració als tallers, ja que, a més d'indicar-se en l'article 311 que era un dels sistemes de treball acceptats, juntament als altres referits, es deia, en l'article 312, que "es donarà el desenvolupament més ampli a les presons al treball per administració".<sup>2200</sup> En el Codi penal de 1928 no es deia res en relació al sistema de treball a seguir, sinó que, com se sap, únicament s'imposava, en l'article 167, l'obligació de treballar dins de l'establiment penal o als llocs designats i en les condicions indicades per les lleis i reglaments, però en l'article 89.9 del Reglament per a l'aplicació del Codi penal en els serveis de presons de 1928 continuava fent-se referència i prioritzant-se aquest sistema de treball, i també en l'article 176 del Reglament de 1930,<sup>2201</sup> i en una Ordre de 3 de desembre de 1932, en la qual també s'indicava la raó per la qual el sistema per administració havia de ser prioritari, per entendre's com a més adequat a la instrucció i formació professional de les persones condemnades. No es deia res en el Reglament dels serveis de presons de 1948 però sí en el de 1956. En

---

<sup>2200</sup> Poden consultar-se també els articles 321, 322 i 323 del Reial Decret de 5 de maig de 1913.

<sup>2201</sup> Poden consultar-se també els articles 177 a 182 del Reglament dels serveis de presons de 1930.

l'article 176 d'aquest es feia constar que “el treball a les presons es realitzarà per administració, mitjançant contracta o per compte dels reclusos (...) Es donarà el més ampli desenvolupament a les presons al treball per administració, i sols a manca d'aquest podrà implantar-se el contractat”. També en la legislació penitenciària espanyola avui en vigor aquest sistema de treball té un paper protagonista. El treball productiu facilitat per l'Administració penitenciària perquè els interns el realitzen a l'interior de l'establiment penitenciari, considerat una relació laboral de caràcter especial per l'article 2.1.c de l'Estatut dels treballadors de 1995, està regulat en els articles 26, 27.1.c, 28 a 31 i 33 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979, en els articles 132 i 133 del Reglament penitenciari de 1996<sup>2202</sup> i en el Reial Decret 782/2001, de 6 de juliol.

A dia d'avui el responsable de posar a disposició de les persones preses els recursos necessaris per a la millora de la seua preparació laboral és l'Organisme Autònom de Treball i Formació per a l'Ocupació –l'antecedent directe del qual és Treballs Penitenciaris– o l'òrgan autonòmic equivalent. Entre les funcions d'aquests hi ha, a més de la formació per a l'ocupació dels interns, la planificació, l'organització i el control del treball productiu penitenciari.<sup>2203</sup> La gestió dels tallers productius pot córrer a càrrec exclusiu d'aquell o pot seguir un model distint, amb participació de persones físiques o jurídiques de l'exterior, tot i que també en aquest segon cas l'Organisme Autònom o òrgan autonòmic manté la condició d'ocupador en relació als interns treballadors. Així consta en l'article 11.2 del Reial Decret 782/2001, de 6 de juliol. També cal tenir en compte que l'activitat dels tallers productius penitenciaris no està subvencionada a través dels Pressupostos Generals de l'Estat, el qual obliga a que s'assegure la viabilitat econòmica de les activitats que es realitzen en règim de competència i, per tant, amb uns mínims criteris

---

<sup>2202</sup> El capítol IV del títol V del Reglament penitenciari de 1996 està dedicat a regular la relació laboral especial penitenciària però la majoria dels articles d'aquest capítol han estat derogats pel Reial Decret 782/2001, de 6 de juliol. Es derogaren els articles 134 a 152 del Reglament.

<sup>2203</sup> En relació a les competències de l'Organisme Autònom de Treball i Formació per a l'Ocupació poden consultar-se l'articles 1.2 i 2 del seu Estatut, aprovat per Reial Decret 868/2005, de 15 de juliol, i l'article 11.1 del Reial Decret 782/2001, de 6 de juliol.



empresarials. Segons la memòria dels anys 2010 i 2011 de l'Organisme Autònom Treball Penitenciari i Formació per a l'Ocupació, al tancament de l'exercici hi havia cent noranta-un tallers penitenciaris ubicats en cinquanta-tres centres penitenciaris. Hi havia cent vint-i-vuit de manipulats, nou de fusteria, vint-i-tres de fusteria metàl·lica, catorze de confecció industrial, un de ceràmica, dos tallers de fleca, dos de prestació de serveis i un d'hivernacles.<sup>2204</sup>

Que el sistema de treball de compte públic ha de ser el preferent es desprèn dels articles 26.e, 30, 31 i 33 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979, així com també de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades al si de les Nacions Unides, per Resolucions 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, tot indicant-se en la regla 73.1 que “les indústries i granges penitencières hauran de ser dirigides preferentment per l'Administració i no per contractistes privats. En les Regles mínimes europees, aprovades per Resolució (73)5, de 19 de gener, del Comitè de Ministres del Consell d'Europa, la preferència pel sistema referit no era tan explícita, ja que s'indicava, en la regla 74.1, que “el treball dels reclusos ha d'estar assegurat per l'Administració penitenciària en els seus propis tallers i granges o juntament a empresaris privats”, tot i que a continuació es precisava, en relació al sistema de treball amb participació d'empreses privades, que es podria aplicar “quan siga practicable”. En la Recomanació (87)3, de 12 de febrer, s'indicava, en la regla 73.1, que “el treball per als reclusos ha d'estar assegurat per l'Administració penitenciària”, i a continuació es precisa “ja siga en les seues pròpies instal·lacions, tallers i granges o en cooperació amb contractistes privats”. I també en la Recomanació (2006)2, d'11 de gener, s'insisteix, en les regles 26.2 i 9, en què “les autoritats penitencières han d'esforçar-se en oferir als interns un treball suficient i útil” i en què “procuraran el treball als interns, amb o sense la concurrència d'empreses privades, a l'interior o exterior de la presó”.

---

<sup>2204</sup> Vid. ORGANISMO AUTÓNOMO TRABAJO PENITENCIARIO Y FORMACIÓN PARA EL EMPLEO, Memoria años 2010-2011, Ministerio del Interior, Secretaría General Técnica, Madrid, 2012, pàg. 32.

Les granges penitenciàries, a les quals no es fa referència expressa la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (2006)2, d'11 de gener, però sí en la Recomanació (87)3, de 12 de febrer, i en la Resolució (73)5, de 19 de gener, ambdues del Comitè de Ministres del Consell d'Europa, així com en les Resolucions del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, també estaven previstes en el Reglament dels serveis de presons de 1956. A elles i al treball ramader es feia referència en els articles 50, 111.6, 132.b, 134, 137, 148.b, 176, 182, 338.d i 375.7 del Reglament dels serveis de presons de 1956. I juntament a les granges hi havia regulades les colònies agrícoles penitenciàries. En relació a aquestes es dirà que en una Reial Ordre de 20 de febrer de 1889 l'Estat va expressar per primera vegada el desig de crear colònies penitenciàries d'aquesta classe on posar a treballar els condemnats. Posteriorment, l'any 1904, el Consell penitenciari va intentar crear una colònia agrícola a les regions de Batuecas i Hurdes, dos anys després, en 1906, el Ministre de Gràcia i Justícia va presentar al Senat un projecte del qual es preveia que totes les penes de privació de llibertat del Codi penal podien complir-se a colònies agrícoles i per Reial Decret de 1907 es va disposar la creació d'una colònia penitenciària al Dueso, però cap d'aquestes propostes es va realitzar a la pràctica. Al Congrés Penitenciari Internacional celebrat a Corunya l'any 1914 es va apostar per eliminar la necessitat de realitzar el treball inherent a les penes privatives de llibertat a l'interior dels establiments penals, per substituir-lo pel treball a l'aire lliure, per entendre que servia millor a la preparació dels interns per a la seua vida futura en llibertat.<sup>2205</sup> Per aquella època, com una obra autèntica de filantropia social, van proliferar colònies per a menors moralment abandonats,<sup>2206</sup> però no, en canvi, almenys no de moment, colònies penitenciàries agrícoles on destinar a complir condemna les persones adultes que havien delinquit. Siga com siga, en l'article 167 del Codi penal de 1928 es

---

<sup>2205</sup> Vid. HERRERO HERRERO, C., *España Penal y Penitenciaria (Historia y Actualidad)*, ob. cit., pàg. 296 i 297, recollint les principals conclusions a les quals es va arribar en el Segon Congrés Penitenciari Espanyol celebrat a la Corunya, en 1914.

<sup>2206</sup> Vid. ALBO, R., *4 colonias agrícolas para menores moralmente abandonados*, Horta y Cía, Barcelona, 1942.

preveia la possibilitat de treballar fora de l'establiment penitenciari, als llocs designats i en les condicions indicades per les lleis i reglaments i en els articles 346.9, 347 i 353 del Reglament dels serveis de presons de 1930 es feia referència al treball en explotacions agrícoles. En el Reglament de 1948 torna a parlar-se de colònies penitenciàries agrícoles, en els articles 12 i 56, així com també, i com s'ha avançat, en el Reglament aprovat l'any 1956. A aquestes colònies i al treball agrícola es fa referència en els articles 5, 25, 132b, 134, 148.a, 176 i 182 d'aquest Reglament. Cal tenir en compte, tanmateix, que més que formar laboralment i facilitar la reinserció social de les persones condemnades a privació de llibertat es pretenia la utilització de la força de treball d'aquestes. Tampoc es va aprofitar l'ocasió per a experimentar amb conreus nous, com va passar per aquell llavors a Suïssa o a Argentina, o amb tècniques noves. Es va perdre l'oportunitat de coordinar l'acció de l'Administració penitenciària i de les autoritats oficials, universitàries i institucions privades encarregades d'impulsar el progrés agrícola.<sup>2207</sup>

Les colònies agrícoles penitenciàries no existeixen actualment però és possible que l'Administració ocupe les persones privades de llibertat en la realització de treballs agrícoles. De la Cuesta Arzamendi entén, o entenia al començament de la dècada de 1980, que el treball agrícola, per molt que es realitze a l'aire lliure, és desaconsellable. Segons ell “amb independència dels seus efectes beneficiosos per a la maduració de l'individu, l'afavoriment d'aquest tipus de tasques difícilment pot ser satisfactori als països de la nostra àrea cultural, on l'extracció social de la població carcerària posa de manifest que el seu camp potencial d'inserció laboral futura no serà l'agricultura, sinó, amb tota probabilitat, el sector industrial. En aquestes circumstàncies, per tant, fer l'elogi del treball a l'aire lliure suposa reconèixer i atribuir al treball marginal i obsolet virtuts reeducadores, cosa especialment inadmissible des del principi resocialitzador, per al qual, l'adequació entre aptituds i necessitats individuals i exigències ambientals ha de considerar-se un postulat bàsic”,<sup>2208</sup> afirmació aquesta que no

---

<sup>2207</sup> Pot consultar-se el paràgraf 98 de l'Informe general del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i el Tractament del Delinqüent.

<sup>2208</sup> DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàg. 189. En un sentit

compartisc. Si hi ha persones que tenen interès en realitzar un treball de la classe referida, amb l'adopció de les mesures de seguretat pertinents, no hauria d'haver major problema en proporcionar-li'l. El treball agrícola no és, o no necessàriament, un treball marginal i obsolet. Pot ser una opció més, també, per què no, per a aquelles persones que han crescut en zones urbanes, que són la majoria. És cert que amb la producció i venda de taronges, per exemple, s'obtenen beneficis inferiors als quals poden obtenir-se amb la producció i venda de productes industrials però, com se sap, el treball que ofereix l'Administració als presos no pot estar subordinat a la consecució de beneficis econòmics per part d'aquesta. De fet, i com s'ha avançat, el treball agrícola està entre l'ofert per l'Organisme Autònom de Treball i Formació per a l'Ocupació, tot i que s'ha de realitzar dins del recinte de l'establiment penitenciari i normalment els productes es destinen a l'autoproveïment.

### **3.1.3. El sistema d'ús públic**

Als Estats Units d'Amèrica del Nord el sistema d'ús públic apareix al final del segle XIX. Va passar, primer, que el sistema de treball de compte públic va ser criticat per interessar-se més per combatre l'ociositat que per convertir en productiu el treball de les persones preses i per l'obtenció de beneficis, el qual explicava, deien els seus detractors, que els guanys obtinguts de la venda del producte del treball d'aquelles de vegades no arribava per a cobrir les despeses de l'establiment i la seua manutenció. Va ser per açò que el sistema de treball indicat va resultar desplaçat pel sistema de treball amb participació d'empreses privades del mercat lliure però pels molts abusos comesos, així com per les queixes de treballadors lliures, sindicats i empresaris no beneficiats pels contractes amb l'Administració, es van aprovar lleis que restringien o prohibien l'ús de reclusos per part d'empreses privades. Es va tornar al sistema d'administració però es va restringir o prohibir la venda dels productes

---

semblant, vid., PAVARINI, M., "La nuova disciplina del lavoro carcerario nella riforma dell'ordinamento penitenziario", cit., pàg. 123.

dels interns al mercat lliure.<sup>2209</sup> Apareix el sistema d'ús públic o ús estatal. L'any 1899 trenta cinc Estats aplicaven totalment o parcial aquest sistema de treball, en 1900 la *U.S. Industrial Commission* va donar suport al *State Use Plan* i l'any 1929 es va aprovar la *Hawes – Cooper Act*, seguida d'una legislació addicional aprovada en 1935 i 1940. Actualment és encara un dels sistemes de treballs aplicats a les presons dels Estats Units.<sup>2210</sup>

Després de realitzar una revisió de la normativa penitenciària espanyola aprovada des de la segona meitat del segle XVIII no he trobat prohibicions expresses a vendre en el mercat lliure els productes de les persones preses, ni tampoc cap ordre taxativa de destinar aquells al consum intern de les administracions de l'Estat, però sí he comprovat que en l'article 312 del Reial Decret de 5 de maig de 1913, després de dir-se que “es donarà el desenvolupament més ampli a les presons al treball per administració”, s'indicava que “a tal fi queda autoritzada la Direcció General, per a promoure i concertar amb altres dependències de l'Estat, provincials i municipals, contractes de subministrament de tota classe, per a proveir-les d'efectes elaborats als establiments penitenciaris”; que en l'article 177 dels Reglament dels serveis de presons de 1930 i de 1956 s'indicava que “l'organització i funcionament dels tallers es va disposar lliurement per la Direcció General amb vistes de les necessitats industrials que l'Administració penitenciària experimente i dels concerts que estipule amb altres centres oficials per a proveir-los d'efectes elaborats als establiments penals”; i que en l'article 30 de la Llei orgànica general

---

<sup>2209</sup> Vid. THOMPSON, J. A. - MAYS G. L., *American Jails. Public Policy Issues*, Nelson-Hall Publishers, Chicago, 1991, pàg. 229; CLEAR, T.R. – COLE, G.F. – REISIG, M.D., *American Corrections*, ob. cit., pàg. 367.

<sup>2210</sup> Vid., CLEAR, T.R. – COLE, G.F. – REISIG, M.D., *American Corrections*, ob. cit., pàg. 367. En relació a aquest sistema de treball penitenciarí vid., també: PAVARINI, M., “In tema di economia política della pena: I rapporti tra struttura economica e lavoro penitenziario alle origini del sistema capitalistico di produzione”, cit., pàg. 278; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoria y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs. 93; del mateix autor, “Sistemas de organización. Participación de los internos”, cit., pàgs. 482 i 483; PAZ RUBIO, J.M. - GONZÁLEZ-CUELLAR GARCÍA, A. - MARTÍNEZ ATIENZA, G. - ALONSO MARTÍN-SONSECA, M., *Legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 163 i 164; FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., “Trabajo”, cit., pàgs. 269 a 271.

penitenciària es disposa que “els béns, productes o serveis obtinguts pel treball dels interns tindran en igualtat de condicions, caràcter preferent en les adjudicacions de subministraments i obres de les administracions públiques”.

### **3.2. Els sistemes de treball amb participació d'empreses del mercat lliure**

Els sistemes de treball amb participació d'empreses del mercat lliure, anomenats també sistemes privats, són aquells en què aspectes com la mantenició i la disciplina de les persones treballadores, així com el control de l'activitat productiva i venda dels productes, corren a càrrec, tots o alguns d'ells, no de l'Administració penitenciària sinó d'alguna empresa privada aliena a aquella. De la Cuesta Arzamendi divideix els sistemes d'aquesta classe en tres modalitats: el sistema d'arrendament, el sistema de contracta –que inclouria dues modalitats, la contracta i el treball a destall– i el sistema de treball fora de l'establiment penitenciari en empreses privades per part de persones classificades en tercer grau.<sup>2211</sup> A aquestes modalitats jo he afegit una altra: el sistema de cessió. A aquests sistemes es farà referència a continuació.

#### **3.2.1. El sistema d'arrendament i el de cessió**

El sistema d'arrendament es va caracteritzar perquè l'Administració penitenciària oferia els condemnats en arrendament a empreses privades, les quals, després de pagar un preu per persona i unitat de temps, adquirien el dret d'explotar-les. Les empreses privades dirigien i controlaven l'activitat productiva i la venda dels productes, i també eren les encarregades de mantenir la disciplina i ordre, i de la mantenició de les persones al seu càrrec, que era l'únic que aquestes obtenien a canvi del treball realitzat, ja que no cobraven un sou ni rebien cap retribució. Aquest sistema es va aplicar als Estats Units després de la Guerra de Secessió i, paradoxalment, després de

---

<sup>2211</sup> Vid. DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs, 92 i 95 a 100; ; i del mateix autor, “Sistemas de organización. Participación de los internos”, cit., pàgs. 482 i 483.

l'abolició de l'esclavitud,<sup>2212</sup> a més que a la majoria dels casos eren els antics esclaus els cedits en arrendament.<sup>2213</sup> L'any 1871 la Cort Suprema de Virginia va prohibir entregar els reclusos a empreses privades per entendre que el treball que havien de realitzar els penats no era millor que el treball esclau a les plantacions i fàbriques. Durant les dècades següents, com se sap, en molts altres Estats es van aprovar lleis que restringien o prohibien l'ús de reclusos per part d'empreses privades. En contra de permetre que les persones condemnades treballaren al servei d'empreses privades es deia que aquestes, per estar únicament interessades en obtenir el màxim benefici possible, feien treballar a aquelles en condicions escandaloses i no els proporcionaven l'alimentació adequada i proporcionada a l'esforç realitzat, ni menys encara es preocupaven per oferir-los cursos de formació per a complir amb les exigències correccionals. Es deia, igualment, que els treballadors lliures no podien competir amb els treballadors forçats, ni tampoc podien fer-ho les empreses no afavorides amb contractes amb aquelles que resultaven contractades per l'Administració.

També l'Estat espanyol va permetre que s'entregaren condemnats a privació de llibertat a particulars i empresaris privats per a la seua explotació. Així, en els articles 4, 5, 6, 8 i 11 del capítol primer del

---

<sup>2212</sup> Vid., TRAVISONO A. P. (Dir.), *The American Prison: from the beginning. A Pictorial History*, American Correctional Association, Alexandria, 1983, pàgs. 88, 90, 91, 106; THOMPSON, J. A. - MAYS G. L., *American Jails. Public Policy Issues*, ob. cit., pàg. 229; SELLIN, T., *Slavery and the Penal System*, Elsevier, New York, 1976, pàg. 145; PITTMAN, J.P., "The Case for Abolition and the Reality of Race", en KLEINING, J. - SMITH, M.L. (Eds.), *Discretion, Community, and Correction Ethics*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2001, pàg. 75. Vid., també: NAVARRO BATRES, B., *El trabajo penitenciario como factor de reeducación y rehabilitación social del delincuente*, ob. cit., pàg. 127; i DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàg 96.

<sup>2213</sup> Vid. PITTMAN, J.P., en "The Case for Abolition and the Reality of Race", cit., pàg. 75. L'autor explica que es van tipificar com a delictives determinides conductes pròpies de la població negra i que així es "va cimentar la identificació simbòlica de la negritud i el crim que continua en el discurs contemporani com un corrent subterrània del qual no es parla". En aquell llavors la població penitenciària estava formada majoritàriament per afroamericans. Per açò, i no sols per les condicions de les presons i de l'empresonament, es parla de la presó com a forat negre.

Reglament del presidi de Ceuta de 1791 es preveia la possibilitat d'entregar presidaris als particulars, per al seu servei personal, per a oficis mecànics o per a obres particulars, sols que en aquest cas la cessió no es feia a canvi d'un preu, a més que aquells no sols havien de fer-se càrrec de la manutenció dels condemnats sinó també havien de pagar una retribució pel treball que realitzaven.<sup>2214</sup> Aquestes cessions es van prohibir però amb el temps van ser recuperades. Així, en l'article 21 del títol I de la Reial Ordenança de 20 de març de 1804 per al govern dels presidis arsenals de la marina, es va prohibir “que els presidaris s'ocupen de criats o en altre destí qualsevol que no siga del meu servei reial”, i en l'article 1 del títol XIX del Reglament de presidis de 1807 s'indicava que “el motiu principal dels desordres i lucre escandalosos que fins ara s'han notat als presidis ha estat tal vegada la costum abusiva de permetre els desterrats que s'ocupen al servei de particulars, i també que exercisquen els seus oficis per si, o en cases i tendes de mestres (...) endavant serà mirada com a criminal i maldestre tot permís d'aquesta espècie, encara que medien els més espaiosos pretextos”. Açò no va impedir, però, que en els articles 14, 15 i 16 de la secció tercera del títol I de la part primera de l'Ordenança general dels presidis del regne de 14 d'abril de 1834 tornara a permetre's cedir presidaris a empreses privades i, a més, i d'altra banda, tot i que en l'article 2 del Reial Ordre de 20 de desembre de 1836 es van declarar “derogades totes les concessions fetes a persones particulars i empreses privades, encara que per a açò haja mediat alguna Reial Ordre, i s'incorporaran immediatament als quarters tots els presidaris que es troben amb aquest motiu fora d'aquells”, en la part addicional a l'Ordenança general de presidis referent als reus destinats a treballs d'obres públiques, aprovada en data de 2 de març de l'any 1843, es preveia la possibilitat de cessió, sota determinades condicions, entre les quals hi havia de fer-se càrrec d'abonar els plusos i gratificacions corresponents i sufragar les despeses que

---

<sup>2214</sup> En el Reglament del presidi de Ceuta de 1791 no s'indiquen les responsabilitats concretes del particular que s'aprofitava de la força de treball dels condemnats però en el Reglament i Instrucció del 15 d'octubre de 1743 per a la plaça de Ceuta s'ordenava retribuir aquells pel treball realitzat. Encara que en aquest cas no es contemplava el treball a favor de particulars, si l'Administració tenia obligació de pagar entenc que aquells també la tindrien. A més, així consta en la normativa penitenciària posterior que permet les cessions a particulars.



correspondrien a la Direcció General de Presidis. La manutenció corria a càrrec del Govern. Poden consultar-se els articles 56, 57 i 58 de la part addicional a l'Ordenança general de presidis de 1843. Val a dir, igualment, que tot i que en els Codis penals de 1848 i 1850 s'obligava els presidiaris a treballar dins de l'establiment, així com també els condemnats a la resta de penes privatives de llibertat,<sup>2215</sup> sembla que alguns van ser cedits a particulars per a realitzar obres fora dels presidis a canvi de pagar-los un jornal i satisfer les despeses pertinents, ja que del contrari no s'explica que una Reial Ordre de 18 de desembre de 1857 imposara que cessaren totes aquestes concessions.

Els únics que no havien de ser retribuïts per treballar eren els condemnats a cadena. Aquests en principi tenien obligació de treballar sense retribució en benefici de l'Estat, però van ser entregats a empreses privades per a la seua explotació, sense haver de pagar res a canvi, fins que en l'article 97 dels Codis penals de 1848 i 1850 es va prohibir de manera expressa que els treballs a realitzar pels condemnats consistiren en obres particulars o públiques executades per empreses o contractes amb el Govern. Segons Vicente y Caravantes aquesta disposició tenia per objecte evitar els abusos d'ocupar els penats en obres particulars i obligar-los, amb un interès sòrdid i inhumà, a realitzar treballs que la llei no disposava.<sup>2216</sup> En semblant sentit es van pronunciar Vizmanos i Álvarez Martínez.<sup>2217</sup> També Pacheco va dir que “és un acte insigne d'humanitat la consagració d'aquest principi. El desordre i els abusos que hem presenciats a la matèria d'alguns anys a aquesta part, exigien aquell remei radical. Era necessari que tallara la llei de tot punt un escàndol tan gran; que posara fi a aquell esclavatge, el més dur i horrible entre tots els esclavatges (...). El seu càstig legal és la cadena (...); i quan s'entreguen a empreses particulars, pot convertir-se, perquè ja ha

---

<sup>2215</sup> Els condemnats a cadena podien fer-ho a l'interior o a l'exterior de l'establiment penitenciari, en benefici de l'Estat.

<sup>2216</sup> Vid. VICENTE Y CARAVANTES, J., *Código penal reformado comentado novísimamente*, ob. cit., pàg. 216.

<sup>2217</sup> Vid. VIZMANOS, T. M. – ÁLVAREZ MARTÍNEZ, C., *Comentarios al Código penal*, vol. I, ob. cit., pàgs. 353 i 354.

passat, en una cadena més dura”.<sup>2218</sup> Aquesta prohibició va continuar prevista en l'article 108 del Codi penal de 1870.

No obstant quant s'acaba de dir, les empreses privades van continuar aprofitant-se d'una o altra forma del treball forçat. Va passar que el sistema de cessió va ser substituït per un sistema de contracta, del qual es parlarà a continuació, però abans voldria deixar apuntat que durant el franquisme van haver cessions de condemnats a empreses privades. Algunes de les empreses que van tenir al seu servei treballadors condemnats són Dragados y Construcciones, Banús, A. Marroquín, San Román, Huarte, Hermanos Nicolás Gómez y Construcciones ABC, Carbones Asturianos, Constructora Naval, Industrias Egaña, Talleres La Trefilera, Plasencia de las Armas, Esperanza y Compañía SA, Talleres Murga, Babcock Wilcok, Cementos Portland-Iberia, Cementos Asland, Metro de Madrid, Riegos Asfálticos, Sacristán, Portolés y Compañía, Sicot, José M. Padró, Carbonífera Palomar, Montes de Galicia, A.Villalón, E.Osis, Elizarrán, Hidro Nitro Española, Minas del Bierzo, Experiencias Industriales, Gutiérrez Oliva, A.Carretero, Sanz Bueno, Salvador Cuota, Maquinista y Fundición del Ebro, Regino Criado, Ferrocarriles y Minas, Antracitas Gaiztarro, Múgica-Arellano y Cía, Minero Siderúrgica de Orallo, ECIA, Vías y Riegos, Duro-Felguera, C.Peña, Julián A. Expósito, Cimentaciones y Obras, E.Medrano, C.Mardellano, D.L.Pastora, M.Llagostera, I.Arribalaga, J.Dobarco, Sociedad Marcor, Ramón Echave, SAFA, Burés, etc.<sup>2219</sup>

### **3.2.2. El sistema de contracta**

Als Estats Units d'Amèrica del Nord aquest sistema va succeir en el temps al sistema d'administració per compte públic. A partir de la dècada de 1820 els empresaris van proposar solucionar els problemes d'antieconomicitat de les institucions penitenciàries a canvi d'explotar

---

<sup>2218</sup> PACHECO, J.F., *El Código penal Concordado y Comentado*, vol. I, ob. cit., pàgs. 463 i 464.

<sup>2219</sup> Vid. Archivo General de la Administración (Alcalá de Henares), Ministerio de Justicia, Patronato Central Nuestra Señora de la Merced, “Libro II de Actas de las sesiones del PCRPT celebrades entre el 29 de mayo de 1940 y el 1 de mayo de 1941”, núm. 139.

les persones condemnades i de transformar la presó en una fàbrica autèntica, i és així com apareix el sistema penitenciari d'Auburn, amb un sistema de treball particular: el de contracta. Les màquines les subministrava l'establiment penitenciari, però era l'empresari, en principi, l'encarregat de la matèria prima i de l'organització del treball, dirigia i controlava la producció i s'encarregava de la col·locació de la mercaderia en el mercat, així com també d'alimentar les persones condemnades, que durant les hores de treball, quedaven sotmeses a la seua autoritat. Amb el temps, però, aquest sistema original de contracta va ser modificat. A poc a poc es van limitar les competències de les empreses privades. Així va passar a partir de 1883. El control de les penitenciaris i dels reus va tornar a estar en mans exclusives de l'Estat, en teoria per a controlar que no es descuidava la finalitat resocialitzadora de la pena i per a evitar abusos. També competia a l'Estat l'alimentació d'aquelles, ja que l'experiència havia demostrat que les empreses privades no ho feien adequadament per a així incrementar beneficis. L'Administració i les empreses privades convenien la realització per part d'aquestes d'un determinat treball a tant alçat, que consistia en controlar el sistema de producció i la venda dels productes. De vegades també el control del sistema productiu corria a càrrec de l'Administració i les empreses privades només subministraven la matèria prima i venien els productes. En aquest cas estaríem davant d'una modalitat específica i diferent del sistema de contracta. En aquest cas parlariem d'un sistema de treball a destall, també anomenat concertat o de venda concertada. Limitar les competències de les empreses privades va contribuir a disminuir l'explotació laboral.<sup>2220</sup>

Als Estats Units el sistema de contracta continua avui en dia. Tot i que durant molt de temps va estar mal vist contractar a persones privades de llibertat i beneficiar-se de la seua força de treball, açò va anar canviant. Es va enarborar la senyera de la llibertat d'empresa i es va al·legar, a més, que el treball productiu contribueix a la regeneració moral dels delinqüents, a disminuir els problemes d'indisciplina a l'interior de la presó, a reduir la reincidència i, amb açò últim, a

---

<sup>2220</sup> Vid. MELOSSI, D. - PAVARINI, M., *Carcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, ob. cit., pàgs. 170 i ss.

solucionar els problemes de la sobre població carcerària.<sup>2221</sup> Fa ja temps que corporacions com Microsoft, TWA, Boeing, Toys R Us i Konica van començar a contractar a presos per a realitzar determinats treball, però en un principi ho feien a través de subcontractistes per a evitar la publicitat negativa.<sup>2222</sup>

El sistema de contracta, en les seues modalitats diverses, també s'ha posat en pràctica als establiments penitenciaris espanyols. En el Reglament aprovat per Reial Decret de 5 de maig de 1913 es feia referència expressa a aquest sistema de treball, en els articles 311 i 324 i següents, també en el Reglament per a l'aplicació del Codi penal en els serveis de presons de 1928, en els articles 89.10 i 135, en el Reglament dels serveis de presons 1930, en els articles 172 i 182 a 190, i en el de 1956, en els articles 176 i 183 a 190. I, d'altra banda, com indica de la Cuesta Arzamendi, el règim organitzatiu delineat per la Llei orgànica general penitenciària de 1979 "resulta compatible amb la utilització del sistema de contracta, en particular, en la seua varietat de sistema concertat o de venda concertada (generalment denominat sistema a destall), ja que en aquest, tot i que la col·laboració de l'empresa pot plasmar-se tant en la realització d'encomandes com mitjançant el subministrament d'instruments de treball i matèries primes, la direcció i control de l'activitat laboral es troba sempre en mans de l'Administració".<sup>2223</sup> Cal recordar, a més, que tal com consta en l'article 11.2 del Reial Decret 782/2001, de 6 de juliol, la forma de gestió dels tallers productius que hi ha als establiments penitenciaris és doble: pot encarregar-se en exclusiva l'Organisme Autònom de Treball i Formació per a l'Ocupació o de l'òrgan autonòmic corresponent, o pot fer-ho amb la col·laboració de persones físiques o jurídiques de l'exterior, cas aquest en què l'Organisme Autònom o òrgan autonòmic equivalent no perd la condició d'ocupador dels interns treballadors. En el Reial Decret

---

<sup>2221</sup> Vid. PYLE, K.L., "Prison Employment: A Long-term Solution to the Overcrowding Crisis", *Boston University Law Review*, 77/1, febrer de 1997, pàgs. 151 a 180.

<sup>2222</sup> Vid. BURTON-ROSE, D. – PENS, D. - WRIGHT, P. (Eds.), *The Ceiling of America: An Inside Look at the U.S. Prison Industry*, Common Courage Press, Monroe, Maine, 1998, pàgs. 102 a 131.

<sup>2223</sup> DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàg. 315.

782/2001, de 6 de juliol, també s'indica, en l'article 11.5, que les persones físiques o jurídiques de l'exterior “estaran obligades a assegurar que es complisquen les obligacions, d'avaluació de riscos i planificació de la seua prevenció en el treball, de formació preventiva i de compliment de les mesures preventives que corresponguen en funció de l'activitat desenvolupada, d'acord amb allò establert en la Llei 31/1995, de 8 de novembre, de prevenció de riscos laborals. Així mateix, estaran obligades a respectar la intimitat i dignitat de l'intern treballador, a conservar adequadament les instal·lacions que ocupen, a col·laborar amb l'Organisme Autònom de Treball Penitenciari i Formació per a l'Ocupació o òrgan autonòmic equivalent en quants aspectes i informacions li siguen requerides i, en general, a complir els compromisos acordats en l'acord de col·laboració subscrit per ambdues parts”.

Voldria recordar, igualment, i d'altra banda, que tampoc en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos s'impedeix el sistema de contracta –en qualsevol de les seues modalitats. No està de més insistir en què encara que el sistema de compte públic és el principal, no es rebutja a un sistema amb participació d'empreses privades. En les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades al si de les Nacions Unides, per Resolucions 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, es diu, en la regla 73.2, que “els reclusos que s'empren en algun treball no fiscalitzat per l'Administració estaran sempre sota la vigilància del personal penitenciari. Llevat que el treball es faça per a altres dependències del govern, les persones per a les quals s'efectue pagaran a l'Administració el salari normal exigible per aquest treball tenint en compte el rendiment del reclus”. En les Regles mínimes europees aprovades per Resolució (73)5, de 19 de gener, del Comitè de Ministres del Consell d'Europa, s'indica, com se sap, en la regla 74.1, que “el treball dels reclusos ha d'estar assegurat per l'Administració penitenciària en els seus propis tallers i granges o juntament a empresaris privats, quan siga practicable”, i es diu, igualment, en la regla 74.2, que “els reclusos que treballen per a empreses privades i altres estaran sempre baix la supervisió de l'Administració penal. El salari normal per a aquest treball es pagarà per les persones per a les quals es treballa, tenint en compte el rendiment del reclus”. Pràcticament el mateix

s'indica l'article 73 de la Recomanació (87)3, de 12 de febrer i també en la regla 26.9 i 10 de la Recomanació (2006)2, d'11 de gener, ambdues del Comitè de Ministres del Consell d'Europa.

El sistema de contracta, no obstant tot, no ha estat absent de crítiques, sobretot la modalitat d'aquest en què el procés productiu continua a càrrec de l'empresa privada. S'ha dit que tot i ser cert que des que es van limitar les competències de les empreses privades va disminuir l'explotació laboral dels interns i es va procurar que els interessos econòmics del contractista no s'anteposaren a la finalitat resocialitzadora, no és menys cert que baix aquest sistema de treball, durant molt de temps, van continuar cometent-se abusos, açò és, aquell no va impedir que les empreses privades continuaren prioritant l'obtenció de beneficis i l'explotació laboral, ni tampoc va impedir que continuara planificant-se l'activitat laboral sense tenir en compte criteris reformadors. També s'ha advertit que mentre el jornal que cobraven els treballadors penitenciaris continuara essent inferior al cobrat pels treballadors lliures continuarien les queixes per part de treballadors lliures i empresaris no beneficiats per les contractes.<sup>2224</sup>

En qualsevol cas, crec que té raó de la Cuesta Arzamendi quan indica que “els inconvenients apuntats són, en la seua major part, fruit de l'observació i estudi de les experiències dutes a terme durant el segle XIX i començament del XX, sobre el model de *contract System*. A l'actualitat, essent altra la filosofia general sobre la privació de

---

<sup>2224</sup> En relació a aquest sistema de treball i a les crítiques formulades, vid., BELÁUSTEGUI MÁZ, C., *Fundamento del trabajo penitenciario*, ob. cit., pàg. 241; NAVARRO BATRES, B., *El trabajo penitenciario como factor de reeducación y rehabilitación social del delincuente*, ob. cit., pàg. 130; BERNALDO DE QUIRÓS, C., *Lecciones de Derecho penitenciario*, Imprenta Universitaria, México, 1953, pàg. 119. Vid., també, ROGMAGNOLI, “Il diritto del lavoro dietro le sbarre”, *Politica del Diritto*, abril, 1974, pàgs. 206 i ss.; MELOSSI, D. - PAVARINI, M., *Carcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, ob. cit., pàg. 170 i ss.; PAVARINI, M., “In tema di economia política della pena: I rapporti tra struttura economica e lavoro penitenziario alle origini del sistema capitalistico di produzione”, cit., pàg. 280; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs. 98 i 99; FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., “Trabajo”, cit., pàgs. 245 i 246, 271 i 272. A les pressions exercides per grups patronals i obrers també es fa referència en el paràgraf 53 de l'Informe general del Segón Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent.

llibertat i divers el sentit del treball penitenciari, encara que persisteixen molts perills, una part important d'aquests poden entendre's superats o de fàcil superació mitjançant una regulació adequada de l'activitat laboral penitenciària".<sup>2225</sup> Però tot i això, personalment preferisc el sistema d'administració, no tant per raons resocialitzadores com perquè encara que el treball penitenciari no ha de subordinar-se a la consecució de beneficis econòmics per part de l'Administració és possible aconseguir-los, de fet les empreses privades n'obtenen, i preferiria que la plusvàlua se la quedara l'Estat i l'invertira en la instal·lació als centres penitenciaris de tallers nous de treball especialitzat i en formació i orientació professional, o que es destinara a crear un fons i concedir préstecs (sense interès) als reclusos i exreclusos perquè creen cooperatives, per exemple.

### **3.2.3. El sistema de treball en empreses a l'exterior dels establiments a realitzar per persones en règim obert**

Segons de la Cuesta Arzamendi aquest sistema és una "variant moderna i 'atípica' del sistema d'arrendament, perquè en ella l'intern es desplaça diàriament a l'empresa de l'exterior a treballar baix la direcció i control de l'empresari 'lliure', el qual integra el seu esforç al si de la seua activitat comercial o industrial, ocupant-se de la venda d'allò produït",<sup>2226</sup> jo diria que més aviat seria una variant del sistema que he anomenat de cessió, encara que en aquest cas no hi ha cessió de persones condemnades a empreses privades per part de l'Administració penitenciària sinó contractació directa d'aquelles per part de les empreses privades, a més que es restringeix aquesta possibilitat a les persones penades classificades en tercer grau que poden continuar el seu tractament en règim de semilibertat. Les

---

<sup>2225</sup> DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàg. 99, poden consultar-se també les pàgs. 191 i 307.

<sup>2226</sup> DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàg. 100. També es refereixen a aquest sistema de treball: BUENO ARÚS, F., "Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario", cit., pàgs. 262 i 263; FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., "Trabajo", cit., pàg. 267.

persones referides realitzen per a l'empresa contractant les mateixes feines que els treballadors lliures i en les mateixes condicions.

Paludan i Toch asseguren que aquest sistema de treball va ser aplicat per primera vegada a Wisconsin, després de l'aprovació de la Llei Huber de 1913,<sup>2227</sup> però segons de la Cuesta Arzamendi “el desenvolupament vertader va tenir lloc a partir de la Llei sueca de 21 de desembre de 1945”.<sup>2228</sup> En acabar la Segona Guerra Mundial l'ideal resocialitzador va assolir el seu punt més àlgid i aquesta modalitat laboral no sols s'adequa a les exigències resocialitzadores sinó que, a més, resulta ser molt eficaç per a aconseguir la reinserció social de les persones condemnades a privació de llibertat.<sup>2229</sup> El sistema de treball en empreses a l'exterior dels establiments a realitzar per persones en règim obert va assolir un desenvolupament major a Noruega, Suècia, Escòcia, Finlàndia, Gran Bretanya, Escòcia, Dinamarca i Països Baixos, però no únicament. Aquesta modalitat laboral també va ser acceptada per la legislació penitenciària espanyola. En el Reglament dels serveis de presons de 1956, després de la reforma introduïda pel Decret de 162/1968, de 25 de gener,

---

<sup>2227</sup> Vid. PALUDAN – MULLER, B., “Tratamiento anterior a la excarcelación y asistencia postinstitucional; ayuda a las personas que están a cargo del recluso”, informe presentat al Segon Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent; i TOCH, H., “Prison Inmates ‘reactions to Furloughs’”, en *The Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 4, núm. 2, 1967. Cites preses de DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., nota 140, pàg. 121.

<sup>2228</sup> DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., nota 140, pàg. 121.

<sup>2229</sup> En la Recomanació IX del Congrés de les Nacions Unides celebrat a Ginebra l'any 1955 s'aposta per adoptar i ampliar aquest sistema de treball. També poden consultar-se els paràgrafs 77, 78, 107 i 108 de l'Informe general del Segon Congrés Internacional de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Prevenció del Delinqüent. I també es refereixen a aquest sistema de treball: BELÁUSTEGUI MÁZ, C., *Fundamentos del Trabajo Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 255 i ss.; GARCÍA BASALO, J.C., *La integración del trabajo penitenciario en la economía nacional, incluida la remuneración de los reclusos*, cit., pàg. 18, 19 i 31; NAVARRO BATRES, B., *El trabajo penitenciario como factor de reeducación y rehabilitación social del delincuente*, ob. cit., pàg. 140; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs. 100, 189 i 190.



s'indicava, en l'article 51, a més que els interns de règim obert podien eixir de la institució per a anar a treballar, que "es tindrà cura que aconseguisca un lloc de treball o ocupació adequada a les seues aptituds en alguna empresa de la localitat, en les mateixes condicions que les dels treballadors lliures que hi treballen". També en l'article 27 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 es preveu aquesta modalitat de treball, que es regula en la legislació laboral comuna, sense perjudici de la tutela que a l'execució d'aquests contractes puga realitzar-se per l'autoritat penitenciària. Així constava en l'article 134.2 del Reglament penitenciari de 1996, derogat pel Reial Decret 782/2001, de 6 de juliol.

En la Memòria dels anys 2010 i 2011 de l'Organisme Autònom Treball Penitenciari i Formació per a l'Ocupació es fa referència als programes d'acompanyament per a la inserció social que es desenvolupen per empreses especialitzades a través de contractes de consultoria i assistència tècnica en base a un plec de prescripcions tècniques i de clàusules administratives, i que són cofinançats pel Fons Social Europeu. S'explica que en gener de 2010 es van iniciar nou programes d'aquest tipus a les províncies de Sevilla, Còrdova, Huelva, Màlaga, Cadis, Madrid, València, Zamora i Astúries, que van tenir una durada de dos anys i dels quals es van beneficiar un nombre considerable de subjectes, homes i dones. En el quadre següent, extret de la memòria de l'Organisme Autònom Treball Penitenciari i Formació per a l'Ocupació, pot comprovar-se que així és. S'indica el nombre de persones beneficiàries que han participat en el programa i quantes han trobat feina durant els anys 2010 i 2011.<sup>2230</sup>

---

<sup>2230</sup> Vid., ORGANISMO AUTÓNOMO TRABAJO PENITENCIARIO Y FORMACIÓN PARA EL EMPLEO, *Memoria años 2010-2011*, publicada en data de 4 d'octubre de 2012, pàg. 41.

	BENEFICIARIS			TREBALLADORS		
	HOMES	DONES	TOTAL	HOMES	DONES	TOTAL
CÀDIS	268	31	299	192	15	207
HUELVA	239	14	253	178	9	187
SEVILLA	243	29	272	167	12	179
ASTÚRIES	279	36	315	106	16	122
CÒRDOVA	154	16	170	78	6	84
MADRID	245	142	387	90	70	160
MÀLAGA	289	21	310	166	9	175
ZAMORA	72	17	89	21	2	23
VALÈNCIA	150	9	159	42	4	46
<b>TOTAL</b>	<b>1.939</b>	<b>315</b>	<b>2.254</b>	<b>1.040</b>	<b>143</b>	<b>1.183</b>

En la Memòria dels anys 2010 i 2011 de l'Organisme Autònom Treball Penitenciari i Formació per a l'Ocupació també es fa referència als programes d'acompanyament per a la inserció social que es desenvolupen a través de convenis de col·laboració amb Ajuntaments, amb l'objectiu no sols de millorar les possibilitats d'inserció laboral per compte aliè sinó també per compte propi. Hi ha subscrits convenis amb els Ajuntaments de Granada, Albacete i Càceres, mitjançant els quals l'Organisme Autònom finança la contractació d'un orientador laboral que s'encarrega de la població penitenciària dels centres d'Albolote, Albacete i Càceres. En el quadre següent venen indicades les persones que es beneficiaren d'aquestes programes durant 2010 i 2011.<sup>2231</sup>

En la memòria de 2010-2011 de l'Organisme Autònom també es fa constar que en 2010, juntament als anteriors, es va desenvolupar un programa específicament dirigit a dones, en el qual van participar vint internes del centre penitenciari d'Alcalà de Guadaira, amb el propòsit d'incrementar el nivell d'ocupabilitat inicial d'aquelles, donar-los suport per a la inserció sociolaboral activament, donar continuïtat i enfortir els processos d'acompanyament a la inserció iniciat durant la primera edició del projecte i avaluar el grau d'inserció sociolaboral de les dones recluses participants mitjançant un sistema d'avaluació de l'ocupabilitat i la inserció.

---

<sup>2231</sup> Vid., ORGANISMO AUTÓNOMO TRABAJO PENITENCIARIO Y FORMACIÓN PARA EL EMPLEO, *Memoria años 2010-2011*, publicada en data de 4 d'octubre de 2012, pàg. 42.

	CENTRE	BENEFICIARIS			TREBAJADORES		
		HOMES	DONES	TOTAL	HOMES	DONES	TOTAL
2010	ALBACETE	96	19	115	14	2	16
	ALBOLOTE	219	46	265	0	0	0
	CÁCERES	100	19	119	0	0	0
<b>TOTAL</b>		<b>415</b>	<b>84</b>	<b>499</b>	<b>14</b>	<b>2</b>	<b>16</b>
2011	ALBACETE	65	12	77	30	7	37
	ALBOLOTE	152	20	172	0	0	0
	CÁCERES	122	13	135	24	3	27
<b>TOTAL</b>		<b>339</b>	<b>45</b>	<b>384</b>	<b>54</b>	<b>10</b>	<b>64</b>

### 3.3. El sistema de treball per compte propi

Per sistema de treball per compte propi s'entén més que una manera específica d'organització del treball penitenciari un conjunt de tasques realitzades per persones privades de llibertat en benefici propi a l'interior de l'establiment, sense sotmetiment a l'organització i direcció de l'Administració penitenciària i, actualment però no en altres temps, de manera lliure i voluntària.<sup>2232</sup>

Al llarg de la història de vegades s'ha permès però altres s'ha obligat a les persones condemnades a pena de presó i arrest a realitzar treballs per compte propi. Així, en la Instrucció per al govern de la presó de Cádiz de 1795, quan es regulava el treball i l'ocupació dels presos, s'indicava que “l'alcaid mirarà com un dels seus objectius més principals al compliment de la seua obligació, promoure el treball i ocupació dels presos” i que “el treball que cadascú execute l'entregarà a l'alcaid, qui el dipositarà a la sala o peça destinada a la venda de manufactures i durà un compte exacte de cadascun, per a entregar-li l'import íntegre del qual haja elaborat”, i fins i tot es deia que era possible “agregar als beneficis i distincions que ha d'experimentar qui treballa, algun premi pecuniari que estímul l'aplicació”. També en l'article 69 del Reglament per a les presons de les capitals de província de 1847 es permetia treballar per compte propi als tallers,

<sup>2232</sup> Vid. paràgraf 74 de l'Informe general del Segon Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent; BALAUSTEGUI MAS, C., *Fundamentos del trabajo penitenciario*, ob. cit., pàgs. 253 i ss; NAVARRO BATRES, B., *El trabajo penitenciario como factor de reeducación y rehabilitación social del delincuente*, ob. cit., pàgs. 138 i ss.; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs. 100 i 101, 220 i ss, 305 i ss, 415 i 416.

però sols a les persones no socorregudes com a pobres. La resta havien de treballar, però no per compte propi. Sí podien, si volien, aprofitar les hores de descans per a confeccionar la roba amb que es vestien.<sup>2233</sup> En els articles 106 i 111 dels Codis penals de 1848 i 1850, en canvi, s'obligava a tots els condemnats a pena de presó i arrest a treballar en benefici propi, en un treball de la seua elecció però compatible amb la disciplina reglamentària els homes, i en les feines considerades pròpies del seu sexe les dones.<sup>2234</sup> Cap canvi es va introduir en el Codi penal de 1870 en aquest punt, com pot comprovar-se en els articles 115 i 118.

També en el Reial Decret de 5 de maig de 1913, les disposicions del qual eren aplicades a totes les persones privades de llibertat, amb independència de la modalitat de la pena d'aquesta classe imposada, es feia referència al treball per compte propi, en els articles 311, 334 i 335, però en el 334 es deixava clar que “s'autoritzarà en defecte de tota organització de tallers”. En el Codi penal de 1928 sols es feia menció a aquest sistema de treball en l'article 178, en referir-se al qual podien, si volien, realitzar les persones condemnades a arrest domiciliari. Es deia que aquestes podien continuar dedicades a la seua professió, art o ofici, sempre i quan açò no implicara un trencament de condemna, i en el Reglament per a l'aplicació del Codi penal en els serveis de presons de 1928 no estava permès el treball per compte propi.

Al treball per compte propi tampoc feien menció els Codis penals de 1932 i de 1944, però sí el Reglament dels serveis de presons de 1930 i el de 1956, tot i que, com passava en el Reial Decret de 1913, en els articles 176 i 191 s'indicava que “on existisquen o pugen establir-se tallers administratius o de contracta, que asseguruen l'ensenyament industrial i l'aplicació de l'activitat de tots els penats, no es permetrà

---

<sup>2233</sup> També les condemnades a casa de correcció tenien prohibit treballar per compte propi –i per a fora de l'establiment–, però podien aprofitar els moments d'esplai per a cosir la seua roba, no podent fer-ho en hora de treball. Article 61 del Reglament de les cases de correcció de 1847.

<sup>2234</sup> També consta l'obligació de realitzar els treballs de l'establiment, per a cobrir les despeses de mantenció i fer efectives les responsabilitats civils.

el treball lliure”, o en altres paraules, que aquest es permetrà “en defecte de tota organització de tallers”.

Un any després d’aprovar-se el Reglament espanyol de 1956 el Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides va aprovar la Resolució 663C (XXIV) de 31 de juliol de 1957, sobre les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, en la qual no es preveu de manera aquesta modalitat de treball. Açò no va ser problema perquè no sols a l’Estat espanyol sinó també en uns altres es permetera per aquell llavors el treball per compte propi, tal com consta en l’Informe general del Segon Congrés Internacional de les Nacions Unides sobre prevenció del delictes i prevenció del delinqüent de 1960,<sup>2235</sup> ni tampoc perquè aquelles Regles mínimes foren ratificades per la Resolució 2076 (LXII) de 13 de maig de 1977. Tampoc en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades al si del Consell d’Europa es fa menció expressa al sistema de treball per compte propi.

En el Codi penal espanyol de 1995 no es fa menció al sistema de treball per compte propi, i en realitat a cap altre, però aquell si és possible en base a la legislació penitenciària espanyola actual, encara que no siga aplicable a totes les persones preses sinó que, com va indicar Beláustegui Más, es justifica en casos en què aquelles “bé per l’especificació artesana, intel·lectual o artística del seu treball o bé per les característiques especials de la seua professió, no poden englobar ni adaptar els seus esforços a una organització general preestablerta, i precisa, per tant, desenvolupar-los en particular, singularment, cadascú per si mateix, segons concepcions, criteris i coneixements propis que cadascú també haurà d’anar aplicant a una realitat actual, traduint-los en obres concretes de treball que hauran de donar lloc a altres tantes produccions intel·lectuals, artístiques o d’artesanía”.<sup>2236</sup> En l’article 27.1.f de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 es permet als interns, i es considera treball penitenciari, dedicar-se a la realització d’activitats artesanals, intel·lectuals i artístiques.

---

<sup>2235</sup> Paràgrafs, 74 a 76 de l’Informe general del Segon Congrés Internacional de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delictes i Prevenció del Delinqüent.

<sup>2236</sup> BELÁUSTEGUI MÁS, C., *Fundamentos del trabajo penitenciario*, ob. cit., pàg. 154. Vid., també, DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàg. 101.

Val a dir, per últim, que el fet que aquest sistema de treball no s'aplique a totes les persones preses no vol dir que sols aquelles que sí poden treballar per compte propi poden realitzar treballs artesanals, intel·lectuals i artístics, ni tampoc que la realització d'aquestes activitats no tinga la consideració de treball penitenciari. Cal fer constar que a tenor de l'article 27.1.a, b i d, a més de tenir la consideració de treball penitenciari les activitats artesanals, intel·lectuals i artístiques, també la tenen les de formació professional, les dedicades a l'estudi i formació acadèmica, que poden considerar-se activitats intel·lectuals, i les activitats ocupacionals, entre les quals hi ha algunes que poden considerar-se artesanals o artístiques. De les activitats formatives i culturals no m'ocuparé ara, però en relació als treballs ocupacionals sí voldria indicar que es desenvolupen en tallers ocupacionals, que estan regulats en el Reglament penitenciari i que, tot i que han de ser proporcionats per l'Administració penitenciària, no s'emmarquen en la relació laboral de caràcter especial abans referida, no es cobra per realitzar-los ni les persones que els realitzen gaudeixen de l'acció protectora de la Seguretat Social. Sí poden rebre a canvi, però, una sèrie d'incentius, recompenses o beneficis penitenciaris, com consta en l'article 153 del Reglament penitenciari de 1996. D'aquesta manera intenta fomentar-se la participació, a més que es procura que hi haja tallers diversos perquè les persones preses puguin triar participar en un o en un altre en funció de les seues aptituds, inquietuds, etc. Hi ha tallers de pintura, de marqueteria, de ceràmica, escultura, reciclatge de paper, etc. Els productes elaborats als tallers ocupacionals poden vendre's i en tal cas els diners obtinguts s'inverteixen en la compra de material.

### **3.4. El sistema cooperatiu**

Tal com s'ha advertit, el treball cooperatiu és en realitat una modalitat de treball per compte propi, però de la Cuesta Arzamendi, la classificació del qual se segueix, entén que mereix una consideració separada per les seues característiques especials, que són les següents: són les persones preses aquelles que organitzen i dirigeixen la seua activitat laboral i determinen els mètodes de treball a emprar per a

assolir la meta projectada.<sup>2237</sup> Es tracta d'un sistema recomanable, perquè permet a les persones associades, a més d'obtenir uns beneficis econòmics, aprendre a treballar en equip i desenvolupar i posar en pràctica capacitats d'autogovern i decisió, perquè contribueix a fomentar l'esperit solidari i l'autonomia personal, i perquè sembla que contribueix a reduir els nivells de discriminació de les persones excarcerades.<sup>2238</sup> Tot i això, és encara poc freqüent.

Tot i que la possibilitat de crear cooperatives no està contemplada de manera expressa en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, ni en les aprovades per les Nacions Unides ni en les europees, sí ho ha estat, i ho està en la legislació penitenciària espanyola. Al treball cooperatiu fan referència els articles 311, 334 i 335 del Reglament orgànic del servei de presons de 1913 i l'article 176 del Reglament dels serveis de presons de 1930. No es diu res en el Reglament de 1948 però sí en el Reglament de 1956, en els articles 176 i 191. Així i tot, no em consta que haja existit cap experiència prèvia a la iniciativa duta a terme a partir de l'any 1978 als tallers del centre penitenciari d'homes de Carabanchel. En la Llei orgànica general penitenciària s'indica que té la consideració de treball penitenciari productiu el realitzat mitjançant fórmules cooperatives o similars, que poden constituir-se cooperatives en les quals els interns formen part del consell rector i de la direcció o gerència, i que l'Administració tindrà la qualitat de sòcia, contribuint a la consecució de l'objecte social de la cooperativa, de conformitat amb la legislació vigent, que és la Llei 27/1999, de 16 juliol. També es diu que els interns que siguin socis cooperadors assumiran individualment la

---

<sup>2237</sup> Vid., DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàg. 101. Vid., també, pàgs. 323 i 324; i del mateix autor, "Sistema cooperativo", cit., pàg. 493.

<sup>2238</sup> Vid. BERNALDO DE QUIRÓS, C., *Lecciones de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 120; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, ob. cit., pàgs. 101 a 103; del mateix autor, "Sistema cooperativo", cit., pàgs. 493 i 494; FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., "Trabajo", cit., pàg. 280, i poden consultar-se també les pàgines 279, 281 i 282. No es refereixen als avantatges del sistema cooperatiu però si el comenten, per exemple: BUENO ARÚS, F., "Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario", cit., pàg. 264; FERNÁNDEZ ARTIACH, P., *El trabajo de los internos en establecimientos penitenciarios*, ob. cit., pàgs. 147 i 148.

defensa dels seus drets i interessos, que, després de la reclamació corresponent o conciliació en via administrativa, exerciran enfront dels organismes i tribunals competents. Poden consultar-se els articles 27.1.c, 32 i 34 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979.

Un model distint de cooperativisme, en el qual l'Administració penitenciària no és sòcia, s'ha posat en pràctica a Amèrica Llatina. Així passa, per exemple, a Veneçuela, Argentina, Uruguai o Mèxic. A Veneçuela el Ministeri de Justícia va implementar l'any 2004 el programa "Cooperativas Penitenciarias", amb l'objectiu de fomentar la reinserció a la societat i a l'aparell productiu del país de les persones preses amb la formació i consolidació de microempreses, tot estimulant-se, a més, la integració de les famílies en aquest projecte. A les persones preses se'ls donen crèdits perquè creen cooperatives però són els seus familiars aquells que reben els diners. Amb allò que guanyen es crea un fons que els és entregat en ser alliberats mitjançant un fideïcomís que els permet continuar amb el seu negoci. D'altra banda, l'any 2010 a Argentina, després d'una campanya de difusió del model cooperatiu com a alternativa laboral entre persones privades de llibertat per part de la *Federación de Cooperativas de Trabajo de la República Argentina*, es va crear la *Cooperativa de Trabajo Los Cabrones*, integrada per presos, familiars i ex-detinguts de la Unitat 12 de Gorina, a La Plata. Altra cooperativa creada recentment a Argentina, en febrer de 2013, és *Elefante Negro*, formada a Corrientes i integrada per persones privades de llibertat i dones en risc d'exclusió social. D'altra banda, també pot fer-se referència al cooperativisme a Uruguai. Dins del marc del projecte "Alternativa Solidaria (Promoción del Cooperativismo en los Centros Penitenciarios de Canelones)", desenvolupat amb fons europeus per la *Federación de Cooperativas de Producción del Uruguay* i per *Cooperazione per lo Sviluppo dei Paesi Emergenti*, es va contribuir a la creació, l'any 2011, de la *Cooperativa Social Panificadora del Sur*, formada per nou reclusos de la presó de Canelones i familiars d'aquests. També s'inaugurà una escola de formació cooperativa i el centre de capacitació laboral de la presó. A Mèxic actualment també existeixen cooperatives formades per persones preses. Allí l'interès pel



cooperativisme a presó va començar a la dècada de 1930<sup>2239</sup> i dues dècades després González Bustamante va lloar com de positiu havia resultat aquest sistema de treball. Segons ell, “el qual ha donat resultats millors és aquell en què l’Estat entrega els tallers i camps agrícoles a cooperatives de reclusos, sense desentendre’s de la seua tasca de vigilància i control dels productes elaborats i de la distribució en la forma proporcional que assenyalen les nostres lleis penals”.<sup>2240</sup>

La Conferència Internacional del Treball, d’acord amb allò establert en la Recomanació número 127 de 1966 i en la Recomanació número 193, de 2002, sobre la promoció de les cooperatives, aposta per la creació de cooperatives, entre altres coses perquè a més de valorar-se la naturalesa democràtica d’aquelles, tot incloent el principi de llibertat de participació, sense discriminació de cap tipus, a través d’elles es pretén millorar la situació econòmica, social i cultural de les persones amb recursos i possibilitats limitats, fomentar l’esperit d’iniciativa, la creació de llocs de treball i conservació dels existents, que aquelles puguen servir de pont perquè treballadors de l’economia informal passen al sector formal mitjançant la seua participació en processos de presa de decisions i de negociació de condicions i preus amb clients, i per a contribuir a l’economia com un element més ampli de control democràtic de l’activitat econòmica i de distribució equitativa d’excedents. També les Nacions Unides han subratllat la importància de les cooperatives per contribuir al desenvolupament econòmic i social i el seu impacte en la reducció de la pobresa i, a més de proclamar 2012 com Any Internacional de les Cooperatives, s’ha proposat com a meta la conscienciació sobre la versatilitat, viabilitat i altres aspectes positius d’aquest model empresarial, fomentar la constitució i creixement de cooperatives i establir polítiques adequades. Pot resultar sospitós que pretenga potenciar-se el cooperativisme just en un moment de crisi econòmica en què els Estats estan obsessionats per reduir la despesa pública i privatitzant empreses públiques, i en què els acomiadaments col·lectius o massius

---

<sup>2239</sup> L’any 1939 es va aprovar un Decret que permetia la creació de cooperatives a la colònia penal de Islas Marías.

<sup>2240</sup> GONZÁLEZ BUSCATMANTE, J.J., *Colonias Penales e Instituciones Abiertas*, Publicaciones de la Asociación Nacional de Funcionarios Judiciales, México, 1956, pàg. 61.

de treballadors per part d'empreses privades per a mantenir la seua viabilitat estan a l'ordre del dia, facilitats a més, en el cas espanyol, per la reforma laboral de 2012, però allò que importa és que, efectivament, les cooperatives són un excel·lent instrument per a intentar assolir la inclusió dels exclosos i per a contribuir al desenvolupament i millora de la qualitat de vida de les persones associades i de la comunitat en què desenvolupen la seua activitat.

#### **4. El treball penitenciari com a dret i com a deure**

##### **4.1. El treball penitenciari com a dret**

En aquest epígraf interessa saber si la referència continguda en l'article 25.2 de la Constitució al dret al treball de les persones preses el converteix un dret fonamental a favor d'aquestes a que se'ls proporcione una feina retribuïda i per què, què ha dit la doctrina i el Tribunal Constitucional espanyol. També em pronunciaré en relació a quina d'aquestes interpretacions em sembla més correcta.

Val a dir, en primer lloc, que en la Constitució espanyola es reconeix, en l'article 35.1, “el dret al treball, a l'elecció lliure de professió o ofici, a la promoció a través del treball i a una remuneració suficient per a satisfer les seues necessitats i les de la seua família”, però no com a drets fonamentals, perquè aquest precepte no està ubicat sistemàticament en la secció primera del capítol II del títol I de la Constitució, dedicada als drets fonamentals i les llibertats públiques.<sup>2241</sup> És més, tot i que l'article referit es troba en la secció

---

<sup>2241</sup> En la Declaració Universal de Drets Humans aprovada per l'Assemblea General de les Nacions Unides en data de 10 de desembre de 1948, s'indica, en l'article 23, que “tota persona té dret al treball, a condicions equitatives i satisfactòries de treball i a la protecció contra la desocupació. Tota persona té dret, sense discriminació alguna, a un sou igual per un treball igual. Tota persona que treballa té dret a una remuneració equitativa i satisfactòria, que li assegure, a ella i a la seua família, una existència conforme a la dignitat humana i que serà completada, en cas necessari, per altres mitjans de protecció social”. No passa el mateix, en canvi, en el Conveni Europeu de Drets Humans, aprovat pel Consell d'Europa en data de 4 de novembre de 1950. En aquest no s'enumera entre els drets humans el dret al treball, però aquest està recollit en la Carta Social Europea de 1961, on es declara que “tota persona tindrà l'oportunitat de guanyar-se la vida mitjançant un treball elegit lliurement”, essent aquest el primer dels drets enumerats en la part I

segona, sobre els drets i deures dels ciutadans, el dret a treballar no és generalment considerat un dret públic subjectiu autèntic enfront de l'Estat. De fet, el mateix Tribunal Constitucional ha afirmat, en la Sentència 22/1981, de 2 de juliol, que el dret al treball invocat en l'article 35.1 de la Constitució “en l'aspecte de dret genèric a incorporar-se a la vida laboral, i obtenir un lloc de treball” apareix configurat “més com un objectiu de l'acció dels poders públics que com un dret subjectiu enfront de l'Estat”.<sup>2242</sup> Açò, tanmateix, no vol dir que es tracte d'un mer principi programàtic. Els poders públics han de promoure les condicions favorables perquè els ciutadans en edat de fer-ho puguin treballar. Hi ha una vinculació clara entre el dret del treball de l'article 35.1 i l'ocupació plena de l'article 40.1 de la Constitució. En aquest darrer, ubicat en el capítol III del títol I de la Constitució, sobre els principis rectors de la política social i econòmica, s'indica que “els poders públics promouran les condicions favorables per al progrés social i econòmic i per a una distribució de la renda regional i personal més equitativa, dins del marc d'una política d'estabilitat econòmica. De manera especial realitzaran una política orientada a l'ocupació plena”. La vinculació indicada, tal com apunta de Bartolomé Cenzano, també “es reflecteix en normes importants de caràcter internacional, com convenis diversos de la OIT i la Carta Social Europea”.<sup>2243</sup>

Si sols es té en compte quant s'ha dit fins ara, a la pregunta si les persones condemnades a pena de presó tenen un dret públic subjectiu autèntic enfront de l'Estat a que se'ls proporcione un treball la resposta hauria de ser un no rotund, però passa que en l'article 25.2, després d'indicar-se que “les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades a la reeducació i reinserció social i no

---

d'aquella. També en el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals, aprovat per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 16 de desembre de 1966, s'indica, en l'article 6.1, que “els estats part en el present Pacte reconeixen el dret a treballar, que comprèn el dret de tota persona a tenir l'oportunitat de guanyar-se la vida mitjançant un treball escollit i acceptat lliurement, i prendran mesures adequades per a garantir aquest dret”.

<sup>2242</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 22/1981, de 2 de juliol, fonament jurídic 7

<sup>2243</sup> DE BARTOLOMÉ CERZANO, J.C., *El marco constitucional del trabajo penitenciario*, ob. cit., pàg. 16.

podran consistir en treballs forçats” i que “el condemnat a presó que estiguera complint-la gaudirà dels drets fonamentals d’aquest capítol, a excepció dels quals es vegem expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària”, es diu que “en tot cas, tindrà dret a un treball remunerat i als beneficis corresponents a la Seguretat Social”. La ubicació sistemàtica de l’article 25.2 de la Constitució en la secció primera del capítol II del títol I de la Constitució és el primer dels arguments adduïts a favor d’entendre que estem davant del reconeixement exprés com a fonamental del dret al treball de les persones condemnades a pena privativa de llibertat. Així ho han afirmat, per exemple, Bueno Arús,<sup>2244</sup> Alarcón Caracuel,<sup>2245</sup> Castiñeira Fernández,<sup>2246</sup> Palomeque López<sup>2247</sup> i de la Cuesta Arzamendi.<sup>2248</sup> Aquest darrer es refereix a la “paradoxa que siguen els condemnats a privació de llibertat els únics que, en el Dret espanyol, tinguen oberta la via de l’article 53.2 (procediment preferent i sumari davant dels tribunals ordinaris i, si és necessari, recurs d’empara davant del Tribunal Constitucional) en demanda d’un treball remunerat i protegit per la Seguretat Social”, però indica que per paradòxic que resulte “aquest enteniment de

---

<sup>2244</sup> Vid. BUENO ARÚS, F., “Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario”, *Estudios Penales (II). La reforma penitenciaria*, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1978, pàgs. 268 i 269.

<sup>2245</sup> Vid. ALARCÓN CARACUEL, M.R., “Derecho al Trabajo, libertad profesional y deber de trabajar”, en *Revista de Política Social*, núm. 121, 1979, pàgs. 29 i 33.

<sup>2246</sup> Vid. CASTINEIRA FERNÁNDEZ, J., “El trabajo de los penados”, en BORRAJO, E., (Dir.), *Comentarios a las leyes laborales. El Estatuto de los Trabajadores*, Edersa, Madrid, 1987, pàg. 82.

<sup>2247</sup> Vid. PALOMEQUE LÓPEZ, M.C., “El derecho al trabajo de los penados y la efectividad de los derechos fundamentales”, en *Civitas. Revista española de derecho del trabajo*, núm. 42, 1990, pàgs. 305 a 312. Vid., també, del mateix autor, “El derecho al trabajo de los penados y la efectividad de los derechos fundamentales (a propósito de la sentencia del Tribunal Constitucional, Sala 1ª, 172/1989, de 19 de octubre, BOE de 7 de noviembre)”, en *Revista Española de Derecho del Trabajo*, núm. 42, 1990.

<sup>2248</sup> Vid., DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàgs. 216 i 217, 264 a 271; i el mateix autor en “El trabajo. Derecho y deber del interno y medio de tratamiento. Características”, cit., pàgs. 420 a 423.

l'article 25.2 és el correcte".<sup>2249</sup> I a banda de la ubicació sistemàtica del precepte, Palomeque López afegeix altres arguments a favor d'aquesta interpretació, que són la importància del treball com a factor resocialitzador, la situació especial en què es troben les persones preses i que l'obligació de proporcionar-los un treball correspon a l'Administració, tal com consta en la legislació penitenciària espanyola.<sup>2250</sup> L'Estat no pot obligar els empresaris privats a contractar el col·lectiu indicat, ni cap altre, perquè els empara el dret a la llibertat d'empresa proclamat en l'article 38 de la Constitució, però mentre el dret del treball general dels ciutadans en un sistema d'economia de mercat és principalment satisfet per aquells, els obligats a proporcionar un treball retribuït a les persones condemnades a pena de presó –i a les persones preses en general–, a fer efectiu el dret al treball d'aquelles, no són els empresaris privats sinó l'Administració penitenciària, a la llum de l'article 26 de la Llei orgànica general penitenciària i dels articles 4.2. f i 132 del Reglament de 1996. Que el dret al treball dels penats ha de ser satisfet per aquella també consta en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, tant en les aprovades al si de les Nacions Unides com en les aprovades al si del Consell d'Europa. En aquestes no s'indica de manera expressa que les persones preses tinguen dret al treball, però sí consta que l'Administració penitenciària està obligada a proporcionar un treball, i fins i tot es diu que les persones preses, dins d'uns límits,

---

<sup>2249</sup> DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., "El trabajo. Derecho y deber del interno y medio de tratamiento. Características", cit., pàgs. 422 i 423. Tanmateix, sempre ha estat conscient que "la consagració d'un dret millor al treball dels ciutadans constitueix un postulat d'admissió difícil en uns moments com els actuals de grau de desocupació preocupant des del punt de vista general i quan romanen socialment vigents concepcions preventives de la pena basades en el principi benthamita de l'elegibilitat menor (*less eligibility*) de la situació carcerària a les condicions de vida a l'exterior". Així ho afirma en *El trabajo penitenciario resocializador. Teoria y regulación positiva*, ob. cit., pàg. 271. L'autor realitzà aquestes afirmacions l'any 1982. La situació econòmica i laboral a dia d'avui és pitjor encara que la d'aquell llavors i la idea de la *less eligibility* està més d'actualitat que en aquell llavors, en què la ciutadania de manera majoritària es mostrava partidària de l'ideal resocialitzador.

<sup>2250</sup> Vid. PALOMEQUE LÓPEZ, M.C., "El derecho al trabajo de los penados y la efectividad de los derechos fundamentales", cit., pàgs. 308 i 309; "El derecho al trabajo de los penados y la efectividad de los derechos fundamentales (a propósito de la sentencia del Tribunal Constitucional, Sala 1ª, 172/1989, 19 de octubre, BOE de 7 de noviembre)", cit., pàg. 108.

podran dedicar-se al treball de la seua elecció. Així consta en la regla 71.3 i 6 de les Resolucions del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides 663C (XXIV) de 31 de juliol de 1957 i 2076 (LXII) de 13 de maig de 1977, en la regla 71.1 i 3 de Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5 de 19 de gener i de la Recomanació (87) 3 de 12 de febrer, i en la regla 26.2 i 6 de la Recomanació (2006)2, d'11 de gener.

El Tribunal Constitucional no nega l'existència d'un dret subjectiu però sí la possibilitat d'exigència total de forma immediata. Es reconeix l'existència d'un dret de prestació<sup>2251</sup> però es parla d'un dret subjectiu no perfecte.<sup>2252</sup> L'Alt Tribunal, en la Sentència 172/1989 de 19 d'octubre, després d'afirmar que el dret al treball al qual es refereix l'article 25.2 de la Constitució és un dret que participa dels caràcters dels drets de prestació, indica que té "dos aspectes: l'obligació de crear l'organització de prestacions en la mesura necessària per a proporcionar a tots els interns un lloc de treball i el dret d'aquests a una activitat laboral retribuïda o lloc de treball dins les possibilitats de l'organització penitenciària existent". Indica, igualment, en relació al primer punt, que "existeix, certament, un deure específic de l'Administració penitenciària de crear i proporcionar els llocs de treball que permeten les seues disponibilitats pressupostàries, i un mandat, fins i tot, al legislador, conforme l'article 53.3 CE, que atenga a la necessitat d'ocupació plena de la població reclusa segons les possibilitats socioeconòmica i sense perdre de vista, precisament, la indicada finalitat reeducadora i de reinserció social, que per disposició

---

<sup>2251</sup> Una de les notes conceptuals que comparteixen els drets socials o pretacionals és que tenen un contingut primordialment derivat dels principis constitucionals d'igualtat i dignitat personal, que configuren els drets de la classe referida tant subjectivament com objectiva, perquè reconeixen facultats concretes l'exercici de les quals ha de ser garantit pels poders públics i perquè el caràcter prestacional que tenen implica activament a l'Estat en l'adopció de polítiques guiades per les idees d'assistència a l'àmbit de les necessitats vitals (dignitat) i distribució equitativa dels recursos en pro d'una societat més justa (igualtat). Vid., DE BARTOLOMÉ CERZANO, J.C., *El marco constitucional del trabajo penitenciario*, ob. cit., pàgs. 10 i 11.

<sup>2252</sup> Tot i que quan es parla de treball es fa referència no a totes les modalitats de treball sinó únicament al treball productiu, val a dir que també el treball no productiu, en tant que engloba activitats formatives i educatives, té la consideració de dret subjectiu.

constitucional té la pena”; i en relació al segon punt explica que “des del punt de vista subjectiu de qui està complint pena de presó, és un dret d’aplicació progressiva, l’efectivitat de la qual es troba condicionada als mitjans dels quals dispose l’Administració en cada moment, i no pot pretendre’s, conforme a la seua naturalesa, la seua exigència total de forma immediata”. A açò s’afegeix, a mode de conclusió, que “l’Administració penitenciària ha de superar gradualment les situacions de mancança o d’impossibilitat de proporcionar a tots els interns un treball retribuït, arbitrànt les mesures necessàries al seu abast, i observant mentrestant no s’aconseguisca l’ocupació plena de la població reclusa, l’ordre de prelación que l’art. 201 del Reglament penitenciari estableix per a distribuir els llocs de treball disponibles. Però únicament tindrà rellevància constitucional l’empara del dret al treball del penat si es pretén un lloc de feina existent al qual es tinga dret dins de l’ordre de prelación establert, que no pot ser objecte d’una aplicació arbitrària o discriminatòria”.<sup>2253</sup> En aquest mateix sentit es pronuncia l’Alt Tribunal en la Sentència 17/1993, de 18 de gener.<sup>2254</sup>

Cal fer constar, a més, que en el Reglament penitenciari de 1996 s’indica textualment, en l’article 4.2.f, que els interns tenen “dret a un treball remunerat, dins les disponibilitats de l’Administració penitenciària”. I val a dir, igualment, en relació a les adjudicacions dels llocs de treball, que en aquell també s’indicava, en l’article 144, abans de la seua derogació pel Reial Decret 782/2001, de 6 de juliol, que “la junta de tractament adjudicarà els llocs de treball vacants als interns en funció de les mancances o necessitats que presenten, seleccionant, prioritàriament, a aquells que precisen del treball productiu com a part del seu tractament individualitzat, d’acord amb el programa que establisca la junta citada”; que “l’ordre de prelación per a l’adjudicació dels restants llocs de treball productiu, que haurà de respectar el principi de no discriminació en l’ocupació enunciada en l’article 135.2, b), es determinarà segons els següents criteris: a) els interns penats sobre els preventius, en tot cas; b) dins de la mateixa

---

<sup>2253</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 172/1989, de 19 d’octubre. fonaments jurídics 2 i 3.

<sup>2254</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 17/1993, de 18 de gener, fonaments jurídics 2 i 3.

situació penitenciària, els interns amb obligacions familiars sobre els quals no les tinguen; c) l'antiguitat de permanència en l'establiment, la capacitat laboral i la conducta penitenciària”; que “ordre de prelació serà acordat per la junta de tractament, després de l'anàlisi pels equips tècnics de les circumstàncies personals dels interns”; que “la relació laboral especial penitenciària es formalitzarà amb la inscripció de l'intern en el llibre de matrícula corresponent. També s'anotarà en aquest llibre l'extinció de la relació laboral, així com la seua suspensió per causa de trasllat de l'intern a un altre Centre penitenciari per temps no superior a dos mesos”; i que “en cas de trasllat de l'intern a un altre establiment s'expedirà pel responsable del taller corresponent certificació acreditativa de totes les circumstàncies laborals de l'intern”.

Aquest ordre de prelació és distint en el Reial Decret referit dalt. En l'article 3 d'aquest, a més d'indicar-se en l'apartat primer que “l'Organisme Autònom Treball i Prestacions Penitenciàries o òrgan autonòmic equivalent mantindrà una oferta de llocs de treball d'acord amb les disponibilitats econòmiques, ordenada en un catàleg i classificada per activitats, especificant la formació requerida i les característiques de cada lloc”, s'indica, en l'apartat segon, que aquell “elaborarà periòdicament la llista de llocs vacants als tallers productius, detallant les seues característiques. La junta de tractament, com a òrgan administratiu competent, adjudicarà els llocs als interns, seguint el següent ordre de prelació: 1) els interns en el programa individualitzat dels quals de tractament es contemple el desenvolupament d'una activitat laboral; 2) els interns penats sobre els preventius; 3) l'aptitud laboral de l'intern en relació amb les característiques del lloc de treball; 4) la conducta penitenciària; 5) el temps de permanència en l'establiment penitenciari; 6) les càrregues familiars; 7) la situació prevista en l'article 14.1 d'aquest Reial decret”. En aquest article 14.1 es diu que “amb la finalitat de propiciar que la preparació per a la inserció laboral no es veja interrompuda en ocasió de trasllats entre centres penitenciaris motivats per raons d'arrelament familiar o unes altres que redunden en benefici de l'intern, els interns que hagueren exercit un lloc de treball en un centre penitenciari per un període superior a un any, sempre que aquest acompliment haja estat valorat positivament pel centre de procedència, tindran prioritat a



l'hora d'accedir a llocs de treball vacants del centre penitenciari de destinació”.

No estic d'acord amb de Bartolomé Cenzano quan critica que “es deixi l'efectivitat del deure prestacional de l'Administració ajornat *sine die* en consagrar l'ordre de prelació famós com a forma constitucionalment vàlida de fer efectiu el dret subjectiu del penat”, perquè entenc que no és així, però crec aquell té raó quan lamenta que no es faça cap al·lusió “a que tal situació haja de ser transitòria, ni a que l'Administració haja de procurar la celeritat major en el compliment de la seua obligació”.<sup>2255</sup>

A banda de quant s'ha dit, de Bartolomé Cenzano també critica que “no existeix manera que l'intern pugua controlar i exigir el compliment efectiu d'aquesta activitat prestacional de la qual depèn l'exercici del seu dret” i que “la doctrina del Tribunal Constitucional sobre el dret al treball dels condemnats a penes de presó, tanmateix afirmar el seu caràcter de dret subjectiu i l'obligació reforçada dels poders públics de crear el marc prestacional per a l'efectivitat d'aquell, acaba per reduir-lo a un mer contingut programàtic. Al final, l'exercici individual efectiu d'aquest dret no depèn d'altra cosa que de la voluntat política dels quals tenen l'obligació de fer-ho possible. Açò té la seua explicació en la contradicció intrínseca que comporta la categoria de dret fonamental d'aplicació progressiva”.<sup>2256</sup> La postura defensada per aquest autor s'aparta de la doctrina del Tribunal Constitucional però també de la interpretació doctrinal apuntada dalt.<sup>2257</sup>

---

<sup>2255</sup> DE BARTOLOMÉ CERZANO, J.C., *El marco constitucional del trabajo penitenciario*, ob. cit., pàg. 33.

<sup>2256</sup> DE BARTOLOMÉ CENZANO, J.C., *El marco constitucional del trabajo penitenciario*, ob. cit., pàgs. 33 a 35.

<sup>2257</sup> A banda dels autors referits fins ara molts altres s'han referit al dret al treball retribuït de les persones condemnades a pena de presó però la veritat és que la majoria es limiten a exposar què entén el Tribunal Constitucional sense realitzar cap tipus de valoració personal o interpretació alternativa o, com a màxim, fan referència a la postura doctrinal partidària d'entendre que aquell és un dret subjectiu perfecte. Així ho fan, per exemple: PAZ RUBIO, J.M. - GONZÁLEZ-CUELLAR GARCÍA, A. - MARTÍNEZ ATIENZA, G. - ALONSO MARTÍN-SONSECA, M., *Legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 146 i 147; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 356 a 358; RODRÍGUEZ ALONSO, A. - RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A.,

De Bartolomé Cenzano entén –igual que abans que ell ho van fer Cobo del Rosal i Boix Reig<sup>2258</sup>, i també Garrido Guzmán<sup>2259</sup>– que el dret al treball reconegut a les persones condemnades a pena privativa de llibertat en l'article 25.2 de la Constitució no és distint al proclamat en l'article 35.1 a tots els ciutadans però, no obstant això, atès que parteix d'entendre –equivocadament, segons la interpretació del Tribunal Constitucional, que es comparteix– que tenen un dret fonamental a la reeducació i reinserció social dels primers, accepta l'existència d'un dret prestacional a favor d'ells que, d'altra banda, no podia fer-se dependre de les possibilitats materials de l'Administració. Efectivament, de Bartolomé Cenzano entén, en primer lloc, que en l'article 25.2 no hi ha el reconeixement d'un dret específic al treball de les persones condemnades a presó, sinó un principi tutelar del dret proclamat en l'article 35.1 a tots els ciutadans, que conté una limitació al legislador i la resta de poders públics en el sentit que no es pot privar el col·lectiu indicat del dret al treball que ostenta com a ciutadà ni tampoc limitar-los aquest dret per raons no fonamentades en la pròpia naturalesa de la pena que, al seu torn, recordem, ha d'estar orientada a la reeducació i reinserció social –el qual implica l'obligació d'aquells de donar un contingut resocialitzador al treball que realitzen pels reclusos. Aquest autor precisa, d'altra banda, que el reconeixement del dret al treball a aquests implicaria “no poder ser discriminat en l'accés a una feina i dret al manteniment de l'ocupació en el mateix sentit que qualsevol altre ciutadà, però a la dimensió de l'accés a l'ocupació, es produeixen especialitats importants motivades pel fet que les necessitats individuals de tractament dels distints penats imposen preferències a l'accés a l'ocupació que, en cap cas, no obstant això, poden ser arbitràries”. Explica que “el contingut del dret al treball remunerat dels interns així definit és, òbviament, un dret

---

*Lecciones de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàgs. 79 i 80; FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., “Trabajo”, cit., pàg. 236 a 238 i 245. Una anàlisi més detallada pot trobar-se en FERNÁNDEZ ARTIACH, P., *El trabajo de los internos en establecimientos penitenciarios*, ob. cit., pàgs. 101 i ss. Aquest autor comparteix la postura mantinguda pel Tribunal Constitucional.

<sup>2258</sup> Vid. COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., “Artículo 25. Garantía Penal”, en ALZAGA VILLAAMIL, O. (Dir.), *Comentarios a las leyes políticas. Constitución Española de 1978*, tom III, Edersa, Madrid, 1983, pàgs. 98 i 99.

<sup>2259</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 345.

subjectiu ple i no dependent de les possibilitats materials de l'Administració" i que l'únic que podria dependre d'aquestes possibilitats és "la dotació dels elements necessaris per al tractament reeducador i resocialitzador", però que, atès que la Constitució obliga a orientar les penes a la resocialització, els poders públics estan obligats, en tot cas, a proporcionar un treball remunerat als penats. En paraules de l'autor, "l'obligació de proporcionar-los eixes feines no deriva del seu dret a un treball remunerat, sinó de l'orientació del sistema penitenciari cap als fins resocialitzadors i està supeditada a aquest, i no al revés". I en aquest sentit, l'autor apunta que "sí cap acceptar la idea del dret prestacional del qual parla el Tribunal Constitucional, ja que l'Administració penitenciària i el legislador estan obligats per la Constitució a fer tot el possible per a aconseguir aquella resocialització". Açò exigeix, segons ell, "donar el millor destí possible als recursos materials i humans dels quals es disposa per a aquest fi (...) No basta conformar-se amb l'afirmació que un centre penitenciari determinat no disposa de mitjans materials, sinó que cal plantejar-se l'ús que tant el centre com l'Administració penitenciària en general fan dels recursos dels quals disposen, i fins i tot la distribució que el legislador fa dels pressupostos públics, ja que la finalitat resocialitzadora continua essent un dret fonamental i no pot deixar-se la seua efectivitat a l'atzar de la voluntat política major o menor imperant en cada moment"<sup>2260</sup>.

Personalment entenc que la més correcta és la interpretació donada pel Tribunal Constitucional. L'orientació resocialitzadora que a tenor de l'article 25.2 de la Constitució espanyola ha de tenir la pena és un argument a favor d'entendre que quan en aquest mateix article es diu que les persones condemnades a presó tenen en tot cas dret al un treball retribuït, se'ls està reconeguent un dret subjectiu exigible davant l'Estat. A través d'aquell es contribueix o es pretén contribuir a l'assoliment de la finalitat resocialitzadora que, recordem, no sols implica que després d'alliberada la persona s'abstinga de delinquir sinó també que pugua reincorporar-se al si de la societat lliure en condicions d'igualtat i participació plena. No obstant això, en principi

---

<sup>2260</sup> DE BARTOLOMÉ CENZANO, J.C., *El marco constitucional del trabajo penitenciario*, ob. cit., pàg. 37.

no es tractaria d'un dret fonamental sinó d'un dret de prestació que implica el dret a favor dels interns a una activitat laboral retribuïda i l'obligació de l'Administració de crear i proporcionar a aquestes un treball remunerat, però dins les possibilitats pressupostàries existents en cada moment.<sup>2261</sup> Ara bé, en cas que s'opte per un lloc de feina existent al qual tinga dret dins de l'ordre de prelación establert, aleshores sí que el dret de l'intern a ocupar-lo adquireix consistència i eficàcia plena, és parla, llavors, de "l'existència d'una situació jurídica plenament identificable amb un dret fonamental de l'intern, amb la condició doble de dret subjectiu i element essencial de l'ordenament jurídic exigible enfront de l'Administració penitenciària legalment establertes (...) tant en via jurisdiccional com, si escau, en seu constitucional a través del recurs d'empara". Així ho afirma l'Alt Tribunal en les Sentències 172/1989, de 19 d'octubre, i 17/1993, de 18 de gener.<sup>2262</sup> Entenc, a més, que aquesta interpretació és més realista, a banda que, fins i tot en cas de ser un dret subjectiu perfecte, si l'Administració realment no disposara de recursos suficients per a proporcionar un lloc retribuït a totes les persones penades en edat i condicions de treballar una feina retribuïda sense desatendre altres drets fonamentals, el dret al treball retribuït podria quedar sense efecte. Per últim, quant a la crítica que aquesta interpretació condemna el dret del treball dels reclusos a mera declaració programàtica, val a dir que tot i que la resposta donada pel Tribunal Constitucional no contenta a de Bartolomé Cenzano, en la Sentència 17/1993, de 18 de gener, aquell deixa clar que encara que no es tracte d'un dret subjectiu perfecte tampoc és "una mera declaració dirigida a destacar l'obligació de l'Administració penitenciària de procurar a l'intern el gaudi efectiu d'aquell dret, ja que també ací hi ha una exigència

---

<sup>2261</sup> Entenc criticable que l'activitat dels tallers productius penitenciaris no estiga subvencionada a través dels pressupostos generals de l'Estat però, encara que tot esforç pugua semblar insuficient, no pot negar-se que l'Organisme Autònom de Treball i Formació per a l'Ocupació fa esforços perquè aquella activitat siga possible i perquè cada vegada siguin més les persones que accedeixen a un lloc de treball retribuït.

<sup>2262</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 172/1989, de 19 d'octubre. fonaments jurídics 3 i Sentència 17/1993, de 18 de gener, fonament jurídic 2.

complementària de la garantia fonamental de la participació en aquella activitat de prestació de l'Administració".<sup>2263</sup>

---

<sup>2263</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 17/1993, de 18 de gener, fonament jurídic 2.

## 4.2. El treball penitenciari com a deure

En les Regles mínimes per al tractament de reclusos de les Nacions Unides es diu que “tots els condemnats seran sotmesos a l’obligació de treballar tenint en compte la seua aptitud física i mental, segons la determine el metge”. Així consta en la regla 71.2. A qui està en situació de preventius, en canvi, tal com consta en la regla 89, “se li haurà d’oferir sempre la possibilitat de treballar, però no se li requerirà a fer-ho”. En aquest punt és important tenir en compte que els treballs forçats o obligatoris van quedar prohibits pel Conveni 29 de l’Organització Internacional del Treball, aprovat l’any 1930, en l’article 2 del qual es definia aquell com “tot el treball o servei exigit a un individu sota l’amenaça d’una pena qualsevol i per al qual aquest individu no s’ofereix voluntàriament”, però es descartava que tingueren aquesta consideració el treball que s’obliga a realitzar a les persones condemnades com a culpables de la comissió d’un delictes per un tribunal, si la persona treballadora queda sota la supervisió i control de l’autoritat pública, sempre i quan aquella no siga cedida ni posada a disposició d’individus, companyies o associacions privades. En els articles 1 i 2 del Conveni 105 de l’Organització Internacional del Treball, aprovat l’any 1957, es considera treball forçat o obligatori aquell imposat “com a mitjà de coerció o d’educació polítiques o com a càstig per tenir o expressar determinades opinions polítiques o per manifestar oposició ideològica a l’ordre polític, social o econòmic establert; com a mètode de mobilització i utilització de la mà d’obra amb fins de foment econòmic; com a mesura de disciplina en el treball; com a càstig per haver participat en vagues; com a mesura de discriminació racial, social, nacional o religiosa”, i obliga els Estats a adoptar “mesures eficaces per a l’abolició immediata i completa del treball forçat o obligatori”. Continua permetent-se, per tant, sempre i quan no es faça per les raons acabades d’apuntar, obligar a treballar les persones condemnades a privació de llibertat.

També en el Conveni Europeu de Dret Humans, aprovat en 1950, s’indica, en l’article 4, que “ningú podrà ser sotmés a esclavatge o servitud” i que “ningú podrà ser constrenyit a realitzar un treball forçat o obligatori”, però a continuació es diu que “no es considera com ‘treball forçat o obligatori’ en el sentit del present article: a) tot treball

exigit normalment a una persona privada de llibertat en les condicions previstes en l'article 5 del present Conveni, o durant la seua llibertat condicional". I val a dir, igualment, que en les dues primeres versions de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa el treball de les persones condemnades no tenia un caràcter necessàriament obligatori, però encara s'indicava que "els condemnats poden ser sotmesos a l'obligació de treballar tenint en compte la seua aptitud física i mental, segons la determine el metge, i les seues necessitats d'instrucció a tots els nivells". Així consta en la regla 72.2 de la Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5, de 19 de gener, i en la regla 71.2 de la Recomanació (87)3, de 12 de febrer.

Fora de l'Espanya franquista no estranyava, per tant, que en l'article 48 del Reglament dels serveis de presons de 1956 s'establira com a base del sistema "l'obligatorietat del treball", ni tampoc l'existència d'un règim disciplinari laboral específic. En l'article 111.6 d'aquest Reglament es considerava falta greu "qualsevol altra acció o omissió de naturalesa anàloga que supose una infracció voluntària de les normes de règim de l'establiment, o de treball en destacaments, tallers i granges" i en l'article 113.b s'indicaven les sancions a imposar. Cal tenir en compte, igualment, que no obstant la reforma introduïda pel Decret 162/1968, de 25 de gener, continuava parlant-se de l'obligatorietat del treball i també d'un règim disciplinari dirigit a aconseguir, entre altres coses, l'interés pel treball. Així consta en l'article 50.c i f del Reglament dels serveis de presons de 1956 en la redacció donada pel Decret de 1968. I tot i que aquesta referència expressa al treball obligatori desapareix del Reglament dels serveis de presons per la reforma introduïda pel Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol, continuava afirmant-se com a base del règim general dels establiments "la prestació d'una activitat laboral sense caràcter afflictiu" i s'insistia en què el règim disciplinari està dirigit a la meta indicada dalt. Així s'indica en els articles 2.c i 50,1.c i f del Reglament dels serveis de presons de 1956 segons la redacció donada pel Reial Decret de 1977.

També en la legislació penitenciària espanyola actualment en vigor el treball penitenciari continua concebut com un deure de les persones

condemnades, tant en l'article 29 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 com en els articles 132 i 133 del Reglament penitenciari de 1996, del compliment del qual sols estan excloses, a banda de les persones que estan preses en qualitat de preventives, les penades sotmeses a tractament mèdic per accident o malaltia fins que siguin donats d'alta, aquelles que patisquen incapacitat permanent per a qualsevol tipus de treball, les majors de setanta-cinc anys, aquelles que perceben prestacions per jubilació, les impedides per a treballar per força major i les dones embarassades durant les disset setmanes ininterrompudes ampliables fins a divuit en parts múltiples. Passa, però, que encara que el Reglament penitenciari de 1996 es remet a allò indicat en el Reglament penitenciari de 1981 –segons la redacció donada pel Reial Decret 787/1984 de 26 de març– a efectes de la tipificació de determinades conductes com a faltes greus i lleus, en l'article 110.f d'aquest, no es diu que negar-se a treballar siga constitutiu de falta. S'indica que “qualsevol acció o omissió que implique incompliment dels deures i obligacions de l'intern” seria constitutiva d'una falta lleu, però entenc que amb açò el legislador es refereix no a l'incompliment del deure de treballar sinó de realitzar les prestacions personals obligatòries.<sup>2264</sup>

---

<sup>2264</sup>En aquest sentit, vid., SOLER ARREBOLA, J.A., *La relación laboral especial penitenciaria*, ob. cit., pàg. 80; FERNÁNDEZ ARTIACH, P., *El trabajo de los internos en establecimientos penitenciarios*, ob. cit., pàg. 235. No està d'acord, en canvi: GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 346 ; ni PALOMEQUE LÓPEZ, M.C., “La relación laboral de los penados en Instituciones penitenciarias”, cit., pàgs. 557 i 558; ni DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., “Obligatoriedad del trabajo de los penados. El trabajo de los preventivos”, en COBO DEL ROSAL, M. – BAJO FERNÁNDEZ, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, ob. cit., pàgs. 464 a 466; ni tampoc DE BARTOLOMÉ CENZANO, J.C., *El marco constitucional del trabajo penitenciario*, ob. cit., pàg. 39 i nota 51. En les pàgines 40 a 42 Bartolomé Cenzano afirma que “els penats tenen una obligació coercible a treballar” però que “el concepte de treball emprat per la legislació penitenciària és amplíssim, com posa de manifest l'article 27.1 de la Llei orgànica general penitenciària, de manera que inclou activitats que en cap cas podrien considerar-se en si mateixes com laborals, juntament amb altres que sí poden ser-ho. Es tracta, doncs, d'un ventall de possibilitats que permeten al penat complir amb la seua obligació, sense necessitat de realitzar un treball entès com a activitat productiva per compte alié”. La veritat és que aquesta interpretació, que no crec correcta, sembla derivar-se de l'article 133.1 del Reglament penitenciari de 1996, en què es diu que “tots els penats tenen el deure de treballar conforme a les seues aptituds, ja siga desenvolupat el treball a que es refereix l'article anterior o



Que la negativa a treballar no es sancione fa que l'obligació de treballar manque de força imperativa. Aquest és un argument en contra de concebre aquella obligació com a deure jurídic i a favor de concebre-la com a deure moral, però no l'únic. Val a dir que també en l'article 35.1 de Constitució espanyola es fa referència al deure de treballar que tenen tots els ciutadans i que en aquest cas no es posa en dubte que es tracta d'una obligació social genèrica, d'un deure moral però no jurídic,<sup>2265</sup> i cal saber, igualment, que atès que un treball penitenciari que es pretenga resocialitzador ha d'equiparar-se al treball lliure si per als treballadors lliures no és un deure jurídic tampoc ho hauria de ser per als treballadors penitenciaris<sup>2266</sup> i, molt important, en

---

qualservol de les altres modalitats d'ocupació establertes en l'article 27 de la Llei orgànica general penitenciària". Siga com siga, l'autor conclou el següent: "Per tant, encara que el treball en general –en sentit amplíssim– dels penats és obligatori, el treball concretament prestat a través de la relació laboral especial pot considerar-se voluntari".

<sup>2265</sup> En aquest sentit vid., ALARCÓN CARACUEL, M.R., "Derecho al trabajo, libertad profesional y deber de trabajar", cit., pàgs. 37 a 39; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàgs. 274 i 275; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 227; MARTÍN VALVERDE, A., "Pleno empleo, derecho al trabajo, deber de trabajar en la Constitución española", en *Derecho del Trabajo y de la Seguridad Social en la Constitución*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1980, pàg. 195; FERNÁNDEZ ARTIACH, P., *El trabajo de los internos en establecimientos penitenciarios*, ob. cit., pàgs. 228 i ss. i 242 i ss. Alguns d'aquests autors a més de referir-se al treball, en general, com a deure moral i no jurídic, també ho fan en relació al treball realitzat per persones condemnades a privació de llibertat, i també ho fan, entre altres: BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 358 i 359; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàgs. 79 i 80; FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., "Trabajo", cit., pàgs. 238 i 239.

<sup>2266</sup> Al·leguen que l'exigència d'equiparar el treball penitenciari al treball lliure impedeix que el treball siga un deure jurídic per a les persones condemnades a presó: GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 346 i 347; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàgs. 185, 276 i 277; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 359; SOLER ARREBOLA, J.A., *La relación laboral especial penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 68, 69 i 93; ARTIACH FERNÁNDEZ, P., *El trabajo de los internos en establecimientos penitenciarios*, ob. cit., pàg. 237.

la Constitució es prohibeix de manera expressa obligar les persones condemnades a presó a treballar, tot indicant-se en l'article 25.2 que les penes privatives de llibertat "no podran consistir en treballs forçats". A través de la imposició coactiva del tractament en general i del treball en particular es produeixen ingerències inacceptables en els drets i llibertats, a més que és convenient recordar que perquè el tractament tinga èxit, perquè pugui servir a la resocialització de les persones condemnades a privació de llibertat, resulta imprescindible que s'aplique amb la concurrència de la participació voluntària d'aquelles, i en el Reglament penitenciari de 1996 el treball està regulat en el títol V, dedicat al tractament penitenciari resocialitzador, de manera que ha de ser voluntari, com en realitat és.<sup>2267</sup> No hi ha problema,<sup>2268</sup> en canvi, en què tant les persones penades com les preventives tinguen el deure de realitzar els treballs ordenats al bon ordre, higiene i neteja de l'establiment.<sup>2269</sup> Segons ha afirmat el Tribunal Constitucional, aquells són constitutius d'una "prestació personal obligatòria justificable per l'especial intensitat amb la qual opera la relació especial de subjecció de l'intern, de la qual es dedueix el deure d'aquest de col·laboració en les tasques comunes del centre penitenciari".<sup>2270</sup> Cal tenir en compte, per últim, que en la tercera versió de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos del Comitè de Ministres del Consell d'Europa desapareix la referència a l'obligatorietat del treball.

---

<sup>2267</sup> Així ho ha indicat, per exemple, FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., "Trabajo", cit., pàg. 238.

<sup>2268</sup> En aquest sentit, vid, per exemple: DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y regulación positiva*, ob. cit., pàg. 276; BUENO ARÚS, F., "Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario", cit., pàgs. 264 i 265; PAZ RUBIO, J.M. - GONZÁLEZ-CUELLAR GARCÍA, A. - MARTÍNEZ ATIENZA, G. - ALONSO MARTÍN-SONSECA, M., *Legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 163; FERNÁNDEZ DE ARÉVALO, L., "Trabajo", cit., pàgs. 239 i 239; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 239.

<sup>2269</sup> Article 29.2 de la Llei orgànica general penitenciària i article 5.2.f del Reglament penitenciari.

<sup>2270</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 116/2002, de 20 de maig, fonament jurídic 5.

### 4.3. *Excursus*: El treball penitenciari com a deure als Estats Units

La interpretació de la benaventurança de la pobresa que va fer Lluís Vives al segle XV, segons la qual sols són benaventurats aquells que mengen del pa adquirit amb l'esforç del treball per ells realitzat,<sup>2271</sup> tornarà a estar d'actualitat cinc segles després. Als Estats Units des de 1996 els pobres que volen rebre ajudes socials per part de l'Estat han de treballar, estan obligats a acceptar qualsevol feina que els oferisquen, per precària que siga. Es va produir una “mutació del *welfare* en *workfare*” i és lògic que la mateixa obligació s'impose a “eixos pobres de dintre, que són els presos”,<sup>2272</sup> a més que la Constitució dels Estats Units no impedeix fer-ho, ja que en la tretzena esmena es prohibeixen els treballs forçats, però es recull com a excepció la possibilitat d'imposar-los per a castigar els crims. Podria dir-se que açò permet expressament la pena a treballs forçats però no que s'obligue a treballar els condemnats a presó, açò és, que la pena de presó és diferent a la de treballs forçats i únicament consisteix a privar de llibertat i no en obligar els condemnats a treballar, però res d'açò sembla importar, a banda que es diu que aquestes cobren per treballar i sí, cobren per fer-ho, però el treball millor retribuït és el realitzat a les indústries de les presons federals, que ocupen aproximadament al 16% de les persones aptes per a treballar, i per realitzar feines d'aquesta classe cobren entre vint-i-cinc cèntims de dòlar i un dòlar amb quinze cèntims per hora. Si s'ocupen en serveis de cuina, bugaderia, jardineria, pintura, etc., cobren entre dotze i quaranta cèntims de dòlar per hora de treball.<sup>2273</sup> En data de 24 de juny de 2012 el *New York Times* publicava la notícia que el salari mitjà per hora treballada als Estats Units és de disset euros i noranta-vuit cèntims de dòlar. No pot negar-se, per tant, que estem davant

---

<sup>2271</sup> Vid. VIVES, L., *Tratado del socorro de los pobres*, traducció espanyola de J. De G. Nieto i Ivarra, edició commemorativa 1492-1992, Ministerio de Asuntos Sociales, València, 1991, pàg. 192 i 193, 198.

<sup>2272</sup> WACQUANT, L., *Las cárceles de la miseria*, ob. cit., pàg. 96.

<sup>2273</sup> Així ho reconeix la Federal Bureau of Prisons, agència dependent del Departament de Justícia dels Estats Units en la seua pàgina web: <http://goo.gl/uThi2p>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

d'una forma nova d'esclavatge.<sup>2274</sup> Cal tenir en compte, a més, que la major part dels pocs diners que reben les persones condemnades a presó per treballar és destinat a cobrir part de les despeses que el seu empresonament suposa a l'Estat i a indemnitzar a les víctimes dels seus delictes. De fet, que es faça així és un argument que es dona a favor del treball penitenciari obligatori.

Efectivament, una raó per la qual s'imposa l'obligació de treballar a les persones condemnades a presó és perquè contribueix a l'estratègia

---

<sup>2274</sup> Relacionada amb aquesta crítica hi ha altra formulada per WACQUANT, L., en *Las cárceles de la miseria*, ob. cit. Segons ell es pretén, d'aquesta manera, produir sense cessar una reserva ampla de mà d'obra formada per persones acostumades a treballar en qualsevol cosa i sota qualsevol condició i que, d'altra banda, no poden pretendre pràcticament altra cosa que treballs degradats i degradants a causa del seu estatus infamant. Segons el canadenc en un règim productiu de tipus postfordista, en el qual es requereixen graus elevats de flexibilitat i adaptabilitat de la força de treball, la disposició d'estrats susceptibles de subjectar-se a eixes condicions de precarietat extrema no sols és funcional, sinó imprescindible, i segons ell la presó accelera el desenvolupament del treball precari de misèria, açò és, contribueix directament a regular els segments inferiors del mercat laboral. Crec, però, que Wacqüant no comptava quan va afirmar açò que sempre ha hi hagut gent disposada a realitzar aquestes tasques, els immigrants irregulars, per exemple, condemnats per la seua situació a acceptar treballs precaris i de misèria, i la contractació dels quals causa menys desconfiança que la d'un empresidari. A banda d'açò, el temps ha demostrat que no únicament els segments inferiors del mercat laboral estan obligades a adaptar-se a les condicions d'un règim productiu com l'actual. Actualment hi ha moltes persones amb preparació especialitzada realitzant treballs dels considerats pel canadenc com "precaris de misèria". Els empresidaris també han de competir amb aquests, sobre els quals no pesa l'estigma d'haver passat per la presó. En un sentit semblant a Wacqüant es va expressar BARATTA, A., en *Observaciones sobre las funciones de la carcel en la producción de las relaciones sociales de desigualdad*, ob. cit., pàg. 365 i 366. Segons l'italià "la presó produeix, reclutant sobretot a les zones més baixes de la societat, un sector de marginalitat social particularment qualificat per la intervenció estigmatitzant del sistema punitiu de l'Estat i per les relacions d'aquells processos que, al nivell de la interacció social i de l'opinió pública, són activats per a la pena i concorren a realitzar l'efecte moralitzador i reductor. Aquest sector qualificat com exèrcit industrial de reserva exerceix funcions específiques no sols dins de la dinàmica del mercat del treball (pensem en l'explotació dels excamperols i el corresponent efecte de competència a les relacions d'altres treballadors) sinó també des de fora d'aquella dinàmica: pensem en l'ús de la població criminal als mecanismes de la circulació il·legal de capital, com a peons de mà d'obra a la indústria del crim, al cicle de la droga, etc. Pensem també en el reclutament de les esquadres feixistes entre la població criminal".

de reduir el cost econòmic que té per a l'Estat l'empresonament, perquè els ingressos que obtenen els reclusos per treballar són destinats, en part, a compensar el cost del confinament.<sup>2275</sup> El *National Center for Policy Analysis* l'any 1998 va publicar un informe en el qual s'apostava per potenciar el treball dels condemnats. Es va proposar com a objectiu nacional que en el termini d'una dècada hi haguera almenys un de cada quatre presos treballant i que el seixanta per cert del sou obtingut per fer-ho es destinara a compensar els contribuents. Es va estimar que si cobraven cinc dòlars l'hora i treballaven quaranta hores setmanals, anualment generarien quasi dos bilions i mig de dòlars i reduirien en un deu per cent el pes financer de l'Estat.<sup>2276</sup> El delictes és concebut com un acte individual del delinqüent i, per tant, s'entén que la societat no ha d'assumir el cost econòmic del seu manteniment a la presó. És l'individu i no l'Administració la qual ha de fer front a determinades despeses, de la mateixa manera que ha de procurar-se que indemnitze les víctimes del seu delictes.

En relació a açò últim, al fet de destinar part dels sou dels reclusos treballadors a indemnitzar a les víctimes, cal saber que l'any 1982 es va aprovar la *Victim and Witness Protection Act*, l'any 1984 la *Victims of Crime Act* i en 1987 la *Comprehensive Crime Control Act*, en les quals es requeria a totes les agències competents que es feren esforços per a assegurar que les persones condemnades complien amb el deure d'indemnització. Va tornar a insistir-se en açò en la *Federal Debt Collection Procedures Act* de 1990 però des de 1987 estava en

---

<sup>2275</sup> Vid. WACQUANT, L., *Las cárceles de la miseria*, ob. cit., pag. 96; i del mateix autor, "Four Strategies to Curb Carceral Costs: On Managing Mass Imprisonment in the United States", en *Studies in Political Economy*, núm. 69, tardor, 2002. Vid., també: REYNOLDS, M., *Factories Behind Bars*, National Center for Policy Analysis, Dallas, 1998; i GRAYSON, M., "Inmates, Inc: In Favor of Prison Labor. Benefits of Prison Work Programs," *Spectrum: The Journal Of State Government*, vol. 70, núm. 2, primavera 1997, pàgs. 2 a 5; LADIPO, D., "El crecimiento del sistema industrial-penitenciario en EE.UU.", *New Left Review*, núm. 7, març-abril 2001, pàgs. 71 a 85; i CAVADINO, M. - DIGNAN, J., "Penal policy and political economy", *Criminology and Criminal Justice*, vol. 6, núm. 4, 2006, pàgs. 435 a 456.

<sup>2276</sup> Vid. REYNOLDS, M., *Factories Behind Bars*, ob. cit.; GRAYSON, M., "Inmates, Inc: In Favor of Prison Labor. Benefits of Prison Work Programs", cit., pàgs 2 a 5.

funcionament el *Inmate Financial Responsibility Program*. Els pagaments que reben aquelles, inclosos els guanys pel treball realitzat, es realitzen per via electrònica i es dipositen en un fons, tot destinant-se una part a indemnitzar i a finançar programes d'assistència a les víctimes. Segons la *Federal Bureau of Prisons* des de la implementació del *Inmate Financial Responsibility Program* s'han recollit molts diners, i a mesura que han passat els anys els diners destinats als fins indicats també s'han incrementat, almenys fins 2007. A partir de 2008, tot coincidint amb el començament de la crisi econòmica, la quantitat recaptada ha començat a decreïxer. Així, si l'any 1996 es recaptaren i destinaren als fins indicats 3.755.134,71 dòlars, l'any 2000 la quantitat va ascendir a 7.312.864 dòlars, l'any 2004 a 9.549.389 dòlars i l'any 2007 a 10.091.974,08. L'any següent, en 2008, la quantitat es va reduir a 9,823,444.63 dòlars, en 2009 a 9.200.031,91, l'any 2010 a 8.657.558,92 i en 2011 es van recaptar i es destinar a indemnitzar i a finançar programes d'assistència a les víctimes 8.594.922,76 dòlars.<sup>2277</sup>

## 5. Serveix el treball penitenciari per a la reinserció?

Existeixen estudis diversos referents a exclusió social que atribueixen una importància definitiva al treball en el procés d'integració-exclusió social, com per exemple els realitzats per Cabrera Cabrera en 1998,<sup>2278</sup> els de Tezanos de 1998 i 2002<sup>2279</sup> o el d'Estivil de 2003.<sup>2280</sup> També per a Castel el treball té una importància definitiva, encara que sols perquè els ingressos que reporta el treball li permeten continuar consumint. Ell, en un treball publicat l'any 1997 vincula l'exclusió i la capacitat de consum.<sup>2281</sup> Passa, però, que no existeix, o almenys no he trobat cap estudi empíric publicat sobre la reinserció laboral de les

---

<sup>2277</sup> <http://goo.gl/3WdanQ>. Data de l'última consulta 20 de setembre de 2013.

<sup>2278</sup> Vid. CABRERA CABRETA, P.J., *Huespedes del Aire Sociología de las personas sin hogar en Madrid*, UPCO, Madrid, 1998.

<sup>2279</sup> Vid. TEZANOS, J.F., *Tendencias en exclusión social en las sociedades tecnológicas. Es caso español*, Sistema, Madrid, 1998; del mateix autor, *La democracia incompleta: el futuro de la democracia postliberal*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2002.

<sup>2280</sup> Vid., ESTIVIL, J., *Panorama de la lucha contra la exclusión social: conceptos y estrategias*, International Labour Organization, Ginebra, 2003.

<sup>2281</sup> Vid., CASTEL, R., *La metamorfosis de la cuestión social*, Paidós, Buenos Aires, 1997.

persones preses. Igual que es realitzen seguiments durant un determinat període de temps a grups de exreclusos i exrecluses per a comprovar si recauen en el delictes, seria interessant realitzar-ne uns altres per a comprovar si troben feina i aconseguixen reincorporar-se al mercat laboral—o fer-ho per primera vegada— i mantenir el lloc de feina aconseguit, però no he trobat cap estudi sobre aquesta qüestió,<sup>2282</sup> únicament he trobat investigacions sobre el sentit o valor que les persones preses donen al treball penitenciari realitzat a l'interior de les presons.

En aquest sentit, el Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball, de la Universitat Autònoma de Barcelona, va realitzar una investigació entre setembre de 2005 i abril de 2006 sobre el treball a les presons catalanes per encàrrec del Centre d'Iniciatives per a la Reinserció, empresa pública dependent del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya que és responsable de garantir els drets dels presos i preses al treball.<sup>2283</sup> Entre altres coses interessava conèixer per què treballen les aquestes persones, per què no ho fan i per a què creuen que serveix el treball que realitzen, de manera que es va elaborar un qüestionari que va ser aplicat a una mostra aleatòria, representativa dels interns i internes que realitzen treballs productius als tallers de les nou presons catalanes.<sup>2284</sup>

---

<sup>2282</sup> Mentre intentava localitzar algun estudi d'aquest tipus vaig trobar un llibre escrit per Dot Goulding, en la introducció del qual l'autora explica que el seu propòsit inicial era trobar vies més efectives per a reinserir amb èxit les persones condemnades a penes de presó de durada llarga, però que com a conseqüència de la informació obtinguda va decidir escriure sobre els efectes de l'empresonament. Vid. GOULDING, D., *Recapturing Freedom. Issues relatín to the release of long-term prisoners into the community*, Hawkins Press, Sydney, 2007.

<sup>2283</sup> Vid., DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTILES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., “¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña”, en *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (Reis)*, núm. 127, 2009, pàgs. 11 a 31.

<sup>2284</sup> A banda de l'elaboració i aplicació del qüestionari referit també es van realitzar entrevistes en profunditat a experts, funcionaris i responsables del sistema penitenciari, visites als tallers i entrevistes exploratòries amb els interns que hi treballaven als tallers. Vid., DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTILES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., “¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña”, cit., pàgs. 11, 12, 17 i 18.

En relació a la primera de les qüestions referides, al per què treballen les persones preses, el 67,9% de les enquestades va assenyalar com a primera o segona opció l'obtenir diners, el 60,3% evitar el pati, el 34,3% no "menjar-se el coco amb el temps", el 18,6% evitar males companyies i el 4,6% veure's amb companys d'altres galeries. Va ser sobretot les persones més necessitades de diners les quals van mostrar una propensió major a treballar i reconeixien que ho feien per aquesta raó, principalment persones estrangeres provinents dels anomenats països del tercer món. Les espanyoles, en canvi, sobretot valoraven el treball com a mitjà per a evitar el pati, i entre aquestes les persones que tenien menys estudis, les condemnades i sobretot les condemnades a penes llargues més que les preventives o que aquelles que duïen poc de temps treballant en tallers. Sobretot valoraven el treball perquè distrau de mals pensaments les persones més joves, les asiàtiques i magrebins, les quals posseïen més estudis, més les preventives que les condemnades i més les dones que els homes.<sup>2285</sup> En base a açò els autors de l'estudi, de Alós Moner, Martín Artiles, Miguélez Lobo i Gibert Badia, van concloure el següent: "pot dir-se que 's'aferren' al treball com a factor d'alliberament els que estan en pitjor situació emocional, i ho veuen com una eixida econòmica els que més profit material trauen d'aquell, per a ells o per a les seues famílies. Així, una de les compensacions principals del treball és que suavitzo o amaga la manca de llibertat, fent que l'intern pugui veure's a si mateix com una persona normal, o que el seu temps de privació de llibertat passe més ràpid. Però el treball permet també comptar amb uns recursos propis amb els quals ser més lliure. Aquestes recompenses donen al penat un equilibri emocional, molt important per a suportar la presó i també per a viure-la pacíficament. De manera que, des d'aquest punt de vista, el treball té una funció terapèutica que no és menyspreable<sup>2286</sup>".

---

<sup>2285</sup> Vid., DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTILES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., "¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña", cit., pàgs. 19 i 20.

<sup>2286</sup> DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTILES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., "¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña", cit., pàg. 20.



Quant al per què no treballen les persones preses, el 29,8% de les persones enquestades va respondre que la raó és que disposen de diners de fora, el 22,7% va assegurar que la raó són els sous baixos, el 12,1% perquè tenen aversió al treball, el 6,2% per inexperiència laboral i el 6,2% per altres motius (obtenir diners del pati, malaltia, ...). El 25,1% restant va marcar l'opció no sap/ no contesta. En base a açò de Alós Moner, Martín Artiles, Míguélez Lobo i Gibert Badia van concloure que “les raons econòmiques són fonamentals a primera vista. Si compten amb diners, alguns no treballen. També succeeix el mateix si creuen que els diners que els paguen són insuficients, la qual cosa en el fons significa que poden obtenir aquells diners d'una altra forma, si es tenen amics o familiars fora que els subministren o altres vies”. També van advertir que de l'anterior sembla deduir-se que “és una forma de dir, per part dels entrevistats, que treballen perquè no tenen més remei; açò és, per a tenir diners per a les seues despeses o per a enviar a la família”, però que “les opinions recollides mostren que una vegada que un està treballant percep que el treball és més que el sou. Dit d'altra manera, un va a treballar perquè li paguen, però després percep que aquesta activitat constitueix una part important de la seua vida, molt en particular si està a la presó”.<sup>2287</sup>

I en relació al per a què serveix el treball als tallers, es va preguntar a les persones enquestades si pensaven que el treball els ajudava en algunes de les següents qüestions: aprendre coses útils per al futur, tenir un horari i organitzar-se la vida, aprendre hàbits laborals, fer-se respectar a la presó, fer amics i companys. El 45,5% va respondre que el treball permet aprendre coses útils per al futur, el 42,3% que ajuda a passar el temps, el 42% que permet tenir un horari i organitzar-se la vida, un 38% que serveix per a aprendre hàbits laborals, el 6,6% que permet fer-se respectar a la presó i el 6% restant que facilita fer amics i companys. De les persones preses enquestades van posar un major èmfasi en la primera opció les més joves, segons els autors de l'estudi perquè poden pensar en refer les seues vides, sobretot les estrangeres de procedència llatinoamericana, africana, asiàtica i magrebí, en

---

<sup>2287</sup> DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTILES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., “¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña”, cit., pàg 21.

aquest ordre, probablement, segons ells, per entendre que el treball els facilitarà integrar-se a la societat d'acollida. Per sexes les dones van posar major èmfasi en aprendre coses noves que els homes; per estudis ho van fer més persones sense estudis o amb pocs estudis; també es van decantar més per aquesta opció les persones que treballaven en tallers de més qualificació i aquelles que tenien condemnes més curtes. Val a dir, també, que va haver bastant unanimitat entre tots els col·lectius quant a la funció de proporcionar un horari i servir per a organitzar-se la vida, però van destacar les persones amb un nivell educatiu més alt. En tercer lloc es va observar que a l'aprenentatge d'hàbits laborals van donar sobretot importància les persones amb nivells educatius més baixos, encara que també aquelles que duïen més temps treballant en comparació amb la resta.<sup>2288</sup>

A més d'interessar conèixer el per què treballen les persones preses, per què no ho fan i per a què creuen que serveix el treball als tallers, la investigació comentada es va realitzar amb el propòsit de confirmar si el treball contribueixen a la normalització social futura de les persones preses, a millorar l'estabilitat emocional d'aquestes, a reduir la conflictivitat i a garantir l'ordre i la disciplina a l'interior de l'establiment penitenciari, i es dedueix que així és, no sols de les respostes donades pels interns enquestats sinó també d'allò afirmat pels experts, funcionaris i responsables del sistema penitenciari entrevistats. Es va concloure que "el treball facilita la socialització del reclus a través de l'aprenentatge i interiorització de pautes de comportament, valors i hàbits (d'autodisciplina, puntualitat, responsabilitat, valoració de l'esforç i convivència), al mateix temps que contribueix a que l'intern structure la seua vida quotidiana en reclusió, el qual li proporciona estabilitat emocional a la vegada que redueix la conflictivitat i facilita l'ordre social a la presó".<sup>2289</sup> En altres

---

<sup>2288</sup> Vid., DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTELES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., "¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña", cit., pàgs. 21 i 22.

<sup>2289</sup> DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTELES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., "¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña", pàg. 30.

paraules, es va confirmar que el treball desenvolupa una funció important en els dos aspectes plantejats.

En base a tot açò de Alós Moner, Martín Artiles, Míguélez Lobo i Gibert Badia van realitzar una sèrie de propostes que compartisc. Aquests van proposar intentar vèncer la resistència a treballar que presenten algunes de les persones preses, sobretot d'aquelles que no tenen una experiència laboral consistent prèvia. Açò pot fer-se a través dels beneficis penitenciaris, però no únicament. Atès que segons l'estudi per ells realitzat les persones que més valoren la funció educativa al treball hi ha aquells que tenen un nivell educatiu mitjà i superior, aquells van considerar important potenciar la formació general, professional i ocupacional. També van aconsellar potenciar més el treball qualificat, encara escàs, ja que genera majors expectatives i confiança professional de cara a la reinserció futura, tot i que al mateix temps advertien que “els treballs poc qualificats també tenen funcions terapèutiques i funcions d'aprenentatge d'habilitats socials com treballar en grup, establir relacions socials i aprenentatge de pautes i hàbits; i tenen, a més, la contrapartida que faciliten un ràpid aprenentatge i la immediata incorporació del reclús al treball, la qual cosa és d'especial importància per a aquells interns que tenen un baix nivell d'estudis i procedeixen de trajectòries vitals més desestructurades. Davant aquestes consideracions, no resulta estrany que el treball siga valorat com a satisfactori o molt satisfactori per quasi 2/3 dels presos”.<sup>2290</sup> D'açò últim es dedueix, d'altra banda, segons de Alós Moner, Martín Artiles, Míguélez Lobo i Gibert Badia, que tot i que les persones preses es queixen que els sous que cobren són baixos –amb el qual estan d'acord els experts, funcionaris i responsables del sistema penitenciarí entrevistats–, en general estan satisfetes del treball que realitzen. Els jornals baixos no serien causa suficient per a desmotivar-se ni perquè deixen de creure que treballar els serà útil en un futur.<sup>2291</sup>

---

<sup>2290</sup> DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTELES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., “¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña”, cit., pàg. 30.

<sup>2291</sup> Vid., DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTELES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., “¿Sirve el trabajo penitenciario para la

Els autors de la investigació entenen que de resultar confirmades les hipòtesis específiques indicades es compliria la hipòtesi principal: el treball i l'adquisició d'un ofici contribueixen a la reinserció laboral i amb açò a la reinserció social futura de les persones privades de llibertat<sup>2292</sup> i realitzat l'estudi van continuar mantenint que així és, tot i que van emprar una expressió més prudent. Van concloure que el treball i l'adquisició d'un ofici "obri expectatives de reinserció futura".<sup>2293</sup> Els va sorprendre, a més, "la gran diferència quant a la valoració expressada pels presos i pels directors, psicòlegs i avaluadors del sistema penitenciari sobre les possibilitats professionalitzadores i insertores del treball".<sup>2294</sup> Efectivament, així com els experts, funcionaris i responsables del sistema penitenciari entrevistats van afirmar, en base a la seua experiència, que el treball compleix la seua funció reinsertora en una mesura menor del qual seria desitjable, que dubtaven de les potencialitats del treball per entendre que en general es tracta d'un treball excessivament rutinari i no professionalitzat,<sup>2295</sup> la majoria de les persones preses enquestades creien que el treball que realitzaven sí els ajudaria a trobar feina en recuperar la llibertat. Així ho va afirmar el 54,8% dels subjectes entrevistats. D'aquests el 36,1% creia que ajudaria molt i el 18,7% que ajudaria poc però ajudaria. Va haver, però, un 41,8% que opinaven que el fet d'estar treballant no els ajudaria en absolut a trobar feina en

---

reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña", pàgs. 28 a 30, i en relació a com de satisfetes estan les persones preses amb el treball que realitzen, vid., també, les pàgs. 25 i 26.

<sup>2292</sup> Vid., DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTELES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., "¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña", cit., pàg. 11.

<sup>2293</sup> DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTELES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., "¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña", cit., pàgs. 12, 13 i 15.

<sup>2294</sup> DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTELES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., "¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña", cit., pàg. 29.

<sup>2295</sup> Vid., DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTELES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., "¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña", cit., pàgs. 26 i 29.

eixir de la presó. El 3,4% restant va marcar l'opció no sap/no contesta. Les persones més optimistes van resultar ser aquelles que treballen als tallers més qualificats, més les extracomunitàries que les comunitàries, sobretot les de procedència llatinoamericana, africana i d'Europa de l'Est, en aquest ordre, i també van resultar ser més optimistes les persones amb nivells educatius més baixos. Les més pessimistes van ser les persones condemnades a penes de deu o més anys de presó.<sup>2296</sup>

També els interns enquestats per Díez González i Álvarez Díaz es van mostrar considerablement optimistes quant a les seues possibilitats de trobar treball i de trobar-lo i mantenir-lo. Durant 2002 i 2003 es va administrar un qüestionari sobre expectatives a 79 subjectes que complien condemna a la presó del Dueso, a Cantàbria. Aquest qüestionari estava basat en una escala de Likert amb alternatives impossible (1), poc possible (2), possible (3), bastant possible (4), i en les dues expectatives referides, trobar treball i trobar-lo i mantenir-lo, la puntuació mitjana va ser de 3,1899. En qualsevol cas, és important tenir en compte que excepte en una, a la resta d'expectatives de reinserció social la puntuació mitjana va ser superior. Es creia més probable tenir parella i/o mantenir l'actual, anar al cine i fer esport, tenir bona relació amb la família, tenir amics que no hagen estat en presó i fins i tot no consumir drogues que trobar treball i trobar-lo i mantenir-lo.<sup>2297</sup> Tal com apunten els autors de l'estudi, aquest resultat està "molt relacionat amb la percepció habitual de l'estigma que els interns posseeixen".<sup>2298</sup> Sols es va obtenir una puntuació inferior en l'expectativa de prendre decisions familiars, en la qual la puntuació mitjana va ser de 3,0253.<sup>2299</sup>

---

<sup>2296</sup> Vid., DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTELES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., "¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña", cit., pàg. 27.

<sup>2297</sup> Vid. Díez González, P.R. - Álvarez Díaz, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàg. 155.

<sup>2298</sup> Díez González P.R.- Álvarez Díaz, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàg. 156.

<sup>2299</sup> Vid. Díez González, P.R. - Álvarez Díaz, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàg. 155. Pot consultar-se també la pàg. 156. Els autors interpreten el fet que es puntue tan alt en les expectatives de reinserció de manera negativa, tot subratllant el perill que el desajustament d'expectatives amb la possibilitat real de fer-les efectives conduisca a la frustració i

Molt menys optimistes quant a les expectatives d'inserció laboral fora de la presó van resultar els interns enquestats per Ríos Martín i Cabrera Cabrera durant els anys 1997 i 1998. Aquests autors van treballar amb una mostra integrada per 950 homes i 61 dones que complien condemna en diferents presons de tot l'Estat, a la qual es van aplicar, de manera autoadministrada, un qüestionari amb l'objectiu de conèixer la situació que vivien. Les persones enquestades no tenien confiança en la seua inserció laboral futura. Com van apuntar els autors de l'estudi, "la paraula que més repeteixen les persones enquestades a l'hora d'imaginar la seua inserció laboral futura és: difícil; serà difícil, ho veig difícil, molt difícil o bastant difícil".<sup>2300</sup>

En part açò s'explica perquè encara que la realitat del treball penitenciari era pitjor en la dècada de 1980 que en la dècada de 1990, amb el qual en alguna cosa s'havia avançat, en aquell llavors la situació d'aquell era pitjor que durant la primera dècada del segle XXI. També té a veure que en la dècada de 1990 eren poques les persones que accedien a activitats de formació professional i laboral, que la majoria de les activitats que realitzaven no afegien pràcticament res a la qualificació laboral ni oferien una formació professional consistent.<sup>2301</sup> Un pres enquestat per Ríos Martín i Cabrera Cabrera afirmava que "jo crec que mai podré treballar, ja que ni tinc formació, ni quedarà temps de vida", o un altre que "ací no t'ensenyen cap ofici, t'ensenyen a fer-te el malfeiner, o activitats per a xiquets menuts que no sé per a què et serviran al carrer". La desqualificació que suposa estar fora del mercat laboral durant un temps prolongat, especialment en algunes professions, és altra raó adduïda. Algunes persones es queixaven que "després d'anys sense posar-me al dia de la meua professió, pense que a la tornada em resultarà especialment difícil la

---

a l'anòmia, dificultant açò el procés de reinserció social, i precisament per açò consideren que el fet que els interns siguin conscients de l'estigma que posseeixen és en certa mesura positiu perquè és un símptoma que almenys en aquest aspecte són realistes.

<sup>2300</sup> RÍOS MARTÍN, J.C. – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 144.

<sup>2301</sup> Vid., RÍOS MARTÍN, J.C. – CABRERA CABRERA P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàgs. 80 i 81.

reincorporació”.<sup>2302</sup> A més, molts dels presos i preses entrevistats creien que “a no ser que pugua ocupar-me en alguna empresa o negoci familiar serà molt difícil poder treballar en cap lloc amb la societat que et rebutja contínuament” o que “en ingressar en presó vaig perdre el meu lloc de feina a la construcció. Als dos permisos que he gaudit he intentat aconseguir una carta de treball per a poder sol·licitar un tercer grau, però en enterar-se que estava a la presó m’han tirat (diplomàticament i amb educació) a patades d’allí i he arribat a la conclusió que com no tingam un familiar o amic amb empresa pròpia, el treballar és pràcticament impossible”.<sup>2303</sup>

La veritat és que són moltes les referències a l’efecte estigmatitzador de la presó i la desconfiança que açò provoca. Per posar uns quants exemples, una persona deia que “la societat no confia en un després d’haver estat en presó”, altra subratllava que “supose que serà difícil aconseguir treball, ja que sempre estarà la lacra que soc expresidari”, altra deia que “és tonteria que es crega en la reinserció, seria d’ignorants. D’ací ixes etiquetat i marginat de per vida”, i una altra assegurava que “existeix altra condemna més enllà del mur: el rebuig de la societat. Persones que han intentat refer la seua vida a la societat, buscant un treball, s’han trobat amb una negativa per haver estat preses. En aquest aspecte la culpa és de la societat que és rancorosa”.<sup>2304</sup>

Que sobre les persones que han passat per la presó pesen moltes desconfiances, prejudicis i estereotips no ho dubta ningú i, de fet, les empreses entrevistades l’any 2011 per la Comissió Laboral del Consell Social Penitenciari van confessar que entre les raons per les quals el teixit empresarial té reticències per a contractar a aquest col·lectiu hi ha pors, prejudicis i també estereotips del tipus “no els ve de gana treballar, sols pensen en la vida fàcil, no s’esforcen, suposen més problemes que solucions, al final la tornen a embolicar, no són

---

<sup>2302</sup> RIOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàgs. 144 a 146 (162), (1), (674), (151).

<sup>2303</sup> RIOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàgs. 147 (25) i (134).

<sup>2304</sup> RIOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 144 (6), (140), (149) i (430).

responsable, no saben desenvolupar cap ofici, acostumen a tenir tots un caràcter difícil i no aguanten cap ordre, tenen problemes d'addicció, el seu aspecte físic és malgirbat i amb trets marcats del seu pas per presó i el món de la delinqüència i causaran problemes en els seus negocis (robatoris, rinyes, baralles)”.<sup>2305</sup>

Des de la dècada de 1990 fins a l'actualitat s'han fet esforços perquè siguin més els interns que realitzen treballs productius, s'han instal·lat més tallers i més variats, s'ha intentat potenciar el treball qualificat, etc., però a més que encara queda molt per fer, hi ha altra assignatura pendent: cal que la societat deixi d'estigmatitzar i excloure les persones que han passat per presó, que aprengui a confiar en elles, que s'involucre en la seua resocialització i, també, molt important, conscienciar-la de la necessitat d'un sistema nou de justícia alternativa, en la qual la presó siga realment l'últim recurs. Que per aconseguir açò últim no s'ha fet res en absolut, sinó tot el contrari, no hi ha cap dubte, però en realitat no pot dir-se que no es fa res per a facilitar la contractació del col·lectiu indicat per part d'empreses externes al món penitenciari. El Consell Social Penitenciari assegura realitzar esforços per a sensibilitzar el sector empresarial en particular de l'aptitud de les persones que han passat per la presó o que encara es troben complint condemna per a treballar i de la importància de garantir la seua integració al mercat laboral. S'explica als empresaris que les persones a contractar han passat per un procés d'orientació laboral, que estan preparades per a treballar i disposades a fer-ho, que cobriran les necessitats de l'empresa amb agilitat i efectivitat, etc. Però com a la majoria dels casos açò no és suficient per a convèncer el teixit empresarial, també s'aposta per augmentar les bonificacions en el pagament de les quotes de la Seguretat Social i les subvencions a les empreses en la contractació. Altres estratègies consisteixen en fomentar les empreses d'inserció, en l'obligatorietat dels i les contractants d'incloure un percentatge de persones en situació d'exclusió i en la introducció de clàusules socials en els concursos públics primant la contractació d'aquest col·lectiu.<sup>2306</sup> Tot i això les

---

<sup>2305</sup> Vid. DIVERSOS AUTORS, *Inversión social, valor de futuro*, ob. cit., pàgs. 18 i 19.

<sup>2306</sup> Vid. DIVERSOS AUTORS, *Inversión social, valor de futuro*, ob. cit., pàgs. 20 a 22. En relació a les bonificacions als empresaris per contractar al



reticències continuen, el qual vol dir que s'ha de fet molt més perquè no sols el sector empresarial sinó la societat en general deixi d'estigmatitzar i excloure les persones que han passat per presó.

## 6. Els interns treballadors

A les presons espanyoles, no obstant la molta importància que té el treball penitenciari i els molts beneficis que produeix, la veritat és que durant la dècada de 1980 eren poques les persones amb un treball retribuït. Tot i que la població penitenciària no va deixar d'incrementar-se, no ho va fer, o no va créixer de la mateixa manera, el nombre d'interns treballadors.<sup>2307</sup> L'Administració penitenciària no feia els esforços que havia de fer perquè les persones preses que volgueren pogueren treballar i, de fet, l'any 1988 el Defensor del Poble va haver de recordar-li que el treball dins de les presons és un dret i va li cridar l'atenció perquè aquest dret a la majoria dels casos no es complia. Segons aquell "la situació que actualment sofreixen les presons espanyoles és la de la pràctica inexistència de treball productiu i remunerat i sols en algunes hi ha previstes amb caràcter dispers, sense programació i sols per a un escàs nombre d'interns, activitats ocupacionals mínimes considerades (...) no com un treball productiu i remunerat autèntic amb la protecció corresponent a la seguretat social".<sup>2308</sup> A continuació, a la taula següent, d'elaboració pròpia, es veurà amb detall major com ha evolucionat la població penitenciària en general<sup>2309</sup> i el nombre d'interns amb un treball retribuït des de 1981 fins 1988.<sup>2310</sup>

---

col·lectiu de presos, vid., també, BERDUGO CÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J.C. – SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Manual de Derecho Penal. Parte General, III, Consecuencias jurídicas del Delito*, ob. cit., pàgs. 363 i 364.

<sup>2307</sup> La reducció de la població penitenciària de l'any 1983 s'explica en part per la transferència a Catalunya de competències en matèria penitenciària. Desde llavors els Informes generals d'Institucions Penitenciàries no es computen les persones recloses en presons catalanes.

<sup>2308</sup> DEFENSOR DEL PUEBLO, *Informes, estudios y documentos. Situación penitenciaria en España*, Publicaciones del Defensor del Pueblo, Madrid, 1988, pàgs. 75 i 76.

<sup>2309</sup> En relació a la població penitenciària convé apuntar que les xifres contingudes tant en aquesta taula com en les següents s'han obtingut dels Informes generals d'Institucions Penitenciàries aprovats al llarg dels anys. No es tenen en compte els interns en règim obert i des de l'any 1983 tampoc es computen aquells

Any	1981	1982	1983	1984	1985	1987	1988
Treballadors	2.047	2.034	1.961	1.725	2.022	2.445	2.995
Població penitenciària total	21.185	21.942	13.999	17.713	22.153	27.841	27.793

Durant els anys posteriors a 1988 la xifra d'interns treballadors va incrementar significativament. En 1991 hi havia 2.565 interns més treballant que en 1988, però a més que continuaven essent pocs, la

---

que compleixen condemna a Catalunya. No s'han pogut consultar els corresponents als anys anteriors a 1996 però les xifres de població penitenciària durant aquells anys estan recollides per autors diversos. Vid., per exemple: GIMÉNEZ-SALINAS I COLOMER, E., “Penas privativas de libertad y alternativas”, en *Eguzkimore. Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 7, desembre 1993, pàg 77; DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., “Presente y futuro de las Instituciones penitenciarias españolas”, *Eguzkimore. Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. extraordinari, gener 1988, pàg. 118; i del mateix autor, “Retos principales del sistema penitenciario hoy”, en *Jornadas en Homenaje al XXV Aniversario de la Ley Orgánica General Penitenciaria*, Madrid, 2005, pàg. 120. Les xifres corresponents als altres anys consten en els Informes generals d'Institucions Penitenciàries corresponents als anys 1996 (pàg. 13), 1997 (pàg. 13), 1998 (pàg. 15), 1999 (pàg. 15), 2000 (pàg. 15), 2001 (pàg. 15), 2002 (pàg. 15), 2003 (pàg. 15), 2004 (pàg. 15), 2005 (pàg. 15), 2006 (pàg. 15), 2009 (pàg. 15), 2010 (pàg. 15), 2011 (pàg. 19). Cal tenir en compte que les xifres referents a la població penitenciària no són del tot exactes ja que durant molt de temps les presons han patit un desordre administratiu, hi ha moviments de presos molt a sovint i, a més, la manera en què es presenten les dades de vegades és confusa. Siga com siga, allò que importa és conèixer la tendència general durant un període de trenta anys.

<sup>2310</sup> També les xifres d'interns treballadors contingudes en aquesta i la resta de taules s'han obtingut dels Informes generals d'Institucions Penitenciàries aprovats al llarg dels anys. Els Informes generals anteriors a 1996 no s'ha pogut consultar però, en relació al nombre d'interns treballadors, les xifres indicades contenen en els dels anys 1981 (pàg. 130), 1982 (pàg. 99), 1983-1984 (pàg. 673), 1985 (pàg. 124), 1987 (pàg. 246), 1989 (pàgs. 276 a 278), 1990 (pàg. 778), 1991 (pàg. 751), 1993 (pàg. 325), 1994 (pàg. 49), 1995 (pàg. 46), citats per CARBONEL ARANDA, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 141. El nombre d'interns treballadors dels anys posteriors consta en els Informes generals de 1996 (pàg. 106), 1997 (pàg. 109), 1999 (pàg. 251), 2000 (pàg. 251), 2001 (pàg. 218), 2002 (pàgs. 209 i 210), 2003 (pàgs. 265 i 266), 2004 (pàgs. 277 a 279), 2005 (pàgs. 339 i 342), 2006 (pàg. 388), 2009 (pàgs. 382 i 385), 2010 (pàgs. 376 i ss.) i 2011 (pàg. 382). Convé recordar que no es tenen en compte els interns treballadors en règim obert i des de l'any 1983 tampoc es computen aquelles que compleixen condemna a les presons catalanes.

població penitenciària també va créixer molt. Aquell any hi havia 11.094 interns més que en 1988. Cal tenir en compte, a més, que en 1993 la xifra d'interns treballadors va caure en picat. Aquell any l'economia espanyola es va instal·lar en la recessió, va haver una caiguda forta dels beneficis i la inversió de les empreses, el volum del deute públic s'apropava als 30 bilions de pessetes, un 68% del producte interior brut i un dèficit del conjunt de les administracions públiques superior al 7% d'aquest, així com també un creixement espectacular de la desocupació, que va passar del 16% al 24%. Els anys següents, no obstant la crisi, el nombre d'interns treballadors creix. Creix molt poc però ho fa, a més que aquest creixement va acompanyat d'una reducció del nombre total de presos. A la taula següent pot comprovar-se que així. Com en l'anterior, s'indica l'evolució de la xifra d'interns treballadors i de la població penitenciària en general.

Any	1988	1989	1990	1991	1993	1994	1995
Treballadors	2.995	3.129	4.099	5.560	3.478	3.707	3.675
Població penitenciària total	27.793	28.917	31.711	38.383	46.048		45.198

En 1996, any d'entrada en vigor de la Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi penal, i d'aprovació i entrada en vigor del Reglament penitenciari actualment en vigor, hi ha un lleuger descens del nombre d'interns treballadors, però cal tenir en compte que en comparació a l'any anterior la població penitenciària es va reduir en 9.300 persones. En aquell llavors la situació no era tan desoladora com durant la dècada de 1980 però el Defensor del Poble continuava criticant que en alguns centres penitenciaris sols hi havia un taller en funcionament, que en altres els tallers industrials estaven pràcticament buits i en altres directament estaven tancats. Així ho va denunciar el Defensor del Poble després de visitar la gran majoria de presons

espanyoles durant 1995 i 1996.<sup>2311</sup> Entre 1998 i 1999 el treball productiu es va incrementar en un 48%, principalment per l'extensió del projecte de gestió de serveis entre el personal de cuina i economats de 32 presons.<sup>2312</sup> Des de llavors fins 2003 van continuar creant-se, a poc a poc, llocs de treball nous, però el problema està en què la població penitenciària no va deixar de créixer, de manera que també eren més les persones a les quals proporcionar un treball retribuït.

En 2003 hi havia 646 presos més treballant que l'any 2000 però durant aquests tres anys la població penitenciària va créixer en 8.038 persones. Aquesta evolució, del nombre d'interns treballadors i d'interns en general s'aprecia millora si ens fixem en la taula següent.

Any	1996	1997	1999	2000	2001	2002	2003
Treballadors (mitjana anual)	3.410	3.762	7.731	8.204	8.226	8.530	8.850
Població penitenciària total en termes absoluts	35.898	35.898	38.233	39.013	41.131	44.924	48.645
Mitjana de població reclusa	38.037	37.331	39.286	39.169	40.271	43.674	47.207

Durant els anys posteriors a 2003 fins l'actualitat han continuat realitzant-se esforços per a incrementar el nombre d'interns treballadors però el problema continua essent que la xifra total d'interns tampoc ha deixat de créixer, i ha crescut molt, al menys fins 2009. A les presons espanyoles en 2011 hi havia 2.281 interns més treballant que en 2004, però el nombre total de presos es va incrementar en 11.094, i això que des de 2009 ve registrant-se una reducció de la població penitenciària. Se li ha de reconèixer a l'Administració penitenciària que no obstant haver-se reduït la

---

<sup>2311</sup> Vid. DEFENSOR DEL PUBLLO, *Informe anual 1997 y debates en las Cortes Generales*, Publicaciones del Congreso de los Diputados Secretaría General, Madrid, 1998, pàg. 152.

<sup>2312</sup> Vid. ORGANISMO AUTÓNOMO DE TRABAJO Y PRESTACIONES PENITENCIARIAS, *Plan de Actuación para el año 2000*, Madrid, 2000, pàg. 52.

població penitenciària haja continuat contractant a més interns, encara que no en siguen molts més, però sobretot que haja aconseguit fer-ho tanmateix la crisi econòmica i que la xifra d'aturats a l'Estat espanyol en 2011, segons l'enquesta de població activa del quart trimestre d'aquest any, va ser de 5.273.600 i la taxa d'atur del 22,85%. A continuació es veurà amb detall major com ha evolucionat el nombre d'interns amb un treball retribuït i la població penitenciària en general durant el període indicat, des de l'any 2004 fins 2011.

Any	2004	2005	2006	2008	2009	2010	2011
Treballadors (mitjana anual)	10.161	10.637	11.132	10.783	11.938		12.442
Població penitenciària total en termes absoluts	51.272	52.747	55.049		65.548	63.403	59.975
Mitjana de població reclusa	50.757	52.417	54.436		65.416	65.335	61.851

A més d'importar quantes persones han treballat en total al llarg dels anys, també interessa saber en quines activitats han estat dedicades. Als informes generals d'Institucions Penitenciàries dels anys 1996 i següents els distints treballs retribuïts a realitzar pels interns es classifiquen segons les especialitats següents: agropecuària, confecció, fusta i derivats, electricitat i electrònica, arts gràfiques, manipulats, ceràmica, metàl·lics i assimilats, serveis del centre (cuina, economat, manteniment, forn). A partir de l'Informe general de 2000 hi ha altra categoria de treball: els tallers i serveis auxiliars. En 2010 s'introduirà l'injectat de plàstic a les presons i en 2011 consta altra modalitat de treball: les prestacions de serveis.

A banda de tenir açò en compte, val a dir que entre 1996 i 2003 les úniques especialitats en què va haver un increment dels interns que hi treballaven són els manipulats, els metàl·lics i assimilats i els serveis del centre. El treball als tallers i serveis especials va créixer fins 2002. També són menys les persones dedicades a feines de confecció. El

nombre de treballadors dedicats a les arts gràfiques en 1996 era menut però la xifra ha anat reduint-se amb els anys. Menys encara eren les persones dedicades al sector agropecuari, en concret en 1996 n'eren 29, i encara que van arribar a ser 50 l'any 1997 durant els anys posteriors aquesta xifra es va reduir. Les persones dedicades a la ceràmica van arribar a ser 45 en 1999 però en 2003 únicament n'eren 3. També els interns dedicats a la fusta i derivats eren menys en 2003 que en 1996, però més que l'any anterior. A feines d'electricitat i electrònica en 1996 i 1997 únicament es dedicaven 3 interns. Aquesta evolució s'aprecia millor si ens fixem en la taula següent, que com les anteriors també és d'elaboració pròpia, i inclou el nombre exacte de persones dedicades a cada especialitat.

Des de 2004 les persones dedicades al sector agropecuari fins 2011 ha continuat decreixent. Fins 2005 també eren menys les dedicades a feines de confecció, en 2006 la xifra va créixer però en 2008 va tornar a reduir-se molt, assolint la xifra més baixa des de 1996, encara que des de 2009 aquesta s'ha incrementat, especialment l'any 2011. L'any 2011 també va créixer en comparació amb els anys 2008 a 2011 el nombre de persones dedicades a la fusta i els derivats, encara que aquesta xifra és molt inferior a la corresponent als anys 2004 a 2006. En general també hi ha menys persones dedicades a les arts gràfiques, i el mateix passa en relació a les dedicades a la ceràmica, encara que en 2011 hi ha més que els anys anteriors, però les mateixes que en 2004. En relació als treballadors en manipulats, la xifra en 2004 es va incrementar respecte a l'any anterior però va decreixer els anys següents, especialment, i de manera espectacular durant els anys 2008 a 2010, encara que en 2011 aquella xifra va tornar a recuperar-se, encara que sense arribar a les xifres que hi havia anteriorment. També de 2008 a 2010 es va reduir de manera dràstica el nombre de persones dedicades a metàl·lics i assimilats –però no tant–, fins al punt que si en 2004 hi havia 3.417 que ho feien en 2004 hi havia 84, 100 en 2009 i 109 en 2010, encara que en 2011 la xifra s'eleva a 258. Continuen essent majoria les persones dedicades als serveis del centre (cuina, economat, manteniment, forn) i als tallers i serveis auxiliars, i en aquest cas la xifra no ha deixat de créixer ininterrompudament. I a banda d'açò no està de més subratllar que en 2011 hi ha una categoria professional nova, les prestacions de serveis, feina aquesta en la qual

es van ocupar 15 persones, que com a electricistes i electrònics han treballat un màxim de 3 subjectes, en 2009 i que no obstant introduir-se l'injectat de plàstic en 2010 sols 2 persones realitzaven aquest treball. Per a més detalls pot consultar-se la taula següent.

Especialitat	1996	1997	1999	2000	2001	2002	2003
Agropecuària	29	50	39	41	38	33	27
Confecció	349	356	362	292	256	239	228
Fusta i derivats	299	270	282	297	256	209	241
Electricitat/electrònica	3	3					
Arts Gràfiques	175	130	61	62	70	40	31
Manipulats	1.727	1900	2.364	2.715	2.620	2.691	3.074
Ceràmica	24	25	45	43	20	11	9
Metàlics i assimilats	225	186	323	335	355	361	357
Serveis del centre	576	1380	4.257	2.559	2.635	2.869	2.971
Tallers i serveis auxiliars				1.860	1.976	2.077	1.914

## **7. Foment de l'activitat laboral. La redempció de pena per treball**

Cal tenir en compte que en els articles 4.2 i 61.2 de la Llei orgànica general penitenciària s'estableix la necessitat d'estimular l'interés i la col·laboració dels interns en el seu tractament, que en l'article 24 es diu que "s'establiran i estimularan, en la forma que s'assenyale reglamentàriament, sistemes de participació dels interns en activitats o responsabilitats d'ordre laboral, cultural o esportiu", i que en el Reglament penitenciari de 1996 hi ha prevista, en l'article 263, la possibilitat de concedir recompenses per a fomentar "els actes que

posen de manifest bona conducta, esperit de treball i sentit de la responsabilitat en el comportament dels interns, així com la participació positiva en les activitats associatives reglamentàries o d'altre tipus que s'organitzen a l'establiment", i també la possibilitat de concedir beneficis penitenciaris, la proposta dels quals, a tenor de l'article 204, "requerirà, en tot cas, la ponderació raonada dels factors que la motiven, així com l'acreditació de la concurrència de bona conducta, el treball, la participació de l'interessat en les activitats de reeducació i reinserció social i l'evolució positiva en el procés de reinserció".

Més coses que cal saber en relació a les recompenses a concedir és que estan enumerades en l'article 263 del Reglament de 1996, i poden consistir en comunicacions especials i extraordinàries addicionals, en reduccions de les sancions imposades, en premis en metàl·lic, en notes meritòries o en qualsevol altra recompensa de caràcter anàleg a les anteriors que no resulte incompatible amb els preceptes reglamentaris.<sup>2313</sup> I quant als beneficis penitenciaris, en l'article 202 del Reglament penitenciari de 1996 estan definits com "aquelles mesures que permeten la reducció de la durada de la condemna imposada en sentència ferma o de la del temps efectiu d'internament". Des d'aquesta perspectiva tenen tal consideració "l'avançament de la llibertat condicional i l'indult particular". Si la llibertat condicional és, o no, un benefici penitenciari ha estat una qüestió debatuda entre la doctrina,<sup>2314</sup> encara que personalment entenc que el correcte és

---

<sup>2313</sup> També hi ha prevista la possibilitat de concedir beques d'estudi, donacions de llibres i altres instruments de participació en les activitats culturals i recreatives del centre i la prioritat a la participació en les eixides programades per a la realització d'activitats culturals, però és evident que aquestes recompenses no estan pensades per a estimular el treball sinó la participació en activitats educatives, formatives, socioculturals i esportives.

<sup>2314</sup> Vid., en relació a les concepcions diverses dels beneficis penitenciaris, GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 142 i ss. Vid., a favor d'entendre que la llibertat condicional és un benefici penitenciari: BUENO ARÚS, F., "Los beneficios penitenciarios después de la Ley Orgánica General Penitenciaria", en *Revista de Estudios Penitenciarios*, extra 1, 1989, pàg. 51 i ss.; BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. - ARROYO ZAPATERO, L. - GARCÍA RIVAS, N. - FERRÉ OLIVÉ, J.C. - SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Lecciones de Derecho Penal. Parte General*, segona edició, La Ley, Madrid, 1999, pàg. 350; FERNÁNDEZ GARCÍA, J., "Beneficios



entendre que aquella – igual que el tercer grau i els permisos d'èxida– no és un benefici penitenciari *strictu sensu* sinó una institució pròpia del règim comú que aspira a la reinserció de les persones condemnades a pena de presó.

Atès que les recompenses i beneficis penitenciaris indicats també es concedeixen en cas de participar activament i amb aprofitament en activitats educatives, formatives, socioculturals i esportives. Tornarà a reprendre's aquestes qüestions més endavant i es donaran més detalls, però ara voldria deixar anotat que, encara que no estiga prevista en el Codi penal de 1995 ni tampoc en el Reglament penitenciari de 1996, també té la consideració de benefici penitenciari la redempció de pena per treball, durant l'aplicació del Dret transitori<sup>2315</sup>, a més que em detindrè a comentar aquesta figura, a la qual es va recórrer per primera vegada durant la Guerra Civil Espanyola, l'any 1937.<sup>2316</sup>

Els apologistes de la redempció de pena per treball la defensaran, sobretot, per considerar-la una institució laudable des del punt de vista humanitari, perquè el treball contribuïa a la regeneració espiritual i física del condemnat i a la seua reinserció social, i perquè permetia acurtar la durada de la condemna i que els condemnats tornaven quant

---

penitenciaris”, en BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coords), *Manual de Derecho Penitenciario*, Colex, Salamanca, 2001, pàg. 379; VEGA ALOCÉN, M., *La libertad condicional en el Derecho español*, Civitas, Madrid, 2001, pàgs. 177 i ss. En contra d'aquesta interpretació, vid., GONZÁLEZ CANO, M.I., *La ejecución de la pena privativa de libertad*, Tirant lo Blanch, València, 1994, pàgs. 261 i ss.; TÉLLEZ AGUILERA, A., *Seguridad y Disciplina penitenciaria. Un estudio Jurídico*, Edisofer, Madrid, 1998, pàg. 68; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A.,: *Lecciones de derecho penitenciario*, ob. cit., pàgs. 275 i 276; SANZ DELGADO, E., *Regresar antes: los beneficios penitenciaris*, Ministerio del Interior, Secretaría General Técnica, Madrid, 2007, pàgs. 21 i 22; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàgs. 289 i ss.

<sup>2315</sup> Segons Bueno Arús, “en definir els beneficis penitenciaris el mateix Reglament, no estan tots quants són ni són tots quants ho estan (també ho és la redempció de pena per treball, clar)”. BUENO ARÚS, F., Pròleg a ARMENTA GONZÁLEZ-PALENZUELA, F.J. - RODRÍGUEZ RAMÍREZ, V., *Reglamento Penitenciario Comentado*, ob. cit., pàgs. 16 i 17

<sup>2316</sup> Els antecedents de la redempció de pena per treball estan al Dret de Justícia Militar, en què es va incloure per a suavitzar les penes privatives de la llibertat llargues imposades als condemnats per rebel·lió militar.

abans amb les seues famílies,<sup>2317</sup> però no va ser per raons humanitàries que es va recórrer a aquella sinó per necessitat, per qüestions pràctiques. Cal recordar que una conseqüència de la Guerra Civil Espanyola va ser que les presons tornaren a estar massificades. La xifra total de persones empresonades a les presons espanyoles durant la guerra oscila entre els 213.000 de l'estadística oficial i els 280.000 suggerida per algun teòric del penitenciarisme de postguerra (Tomames).<sup>2318</sup> Tot i que es van habilitar castells, monestirs i altres establiments per a donar cabuda als detinguts i condemnats, el problema representat per la sobrepoblació carcerària no se solucionava.<sup>2319</sup> Per aquesta raó en la zona franquista es va decidir recórrer a la redempció de pena per treball, que permetia acurtar la durada de la pena a complir i, per tant, avançar el moment de l'alliberament en virtut del treball productiu realitzat durant el compliment de la condemna. Altra raó de pes va ser que permetia treure un profit del treball realitzat per les persones preses, de la seua força de treball. Tot i que en les memòries del Patronat no es va negar a través dels treball dels condemnats es pretenia obtenir beneficis econòmics a favor de l'Estat i que de fet se n'obtenien, mai no es va

---

<sup>2317</sup> Vid., per exemple: PÉREZ DEL PULGAR, “La solución que España da al problema de sus presos políticos”, *Publicaciones Redención*, núm. 1, 1939; CUERVO, J., en una conferència impartida a l'Escola d'Estudis Penitenciaris i recollida íntegra en *Redención*, 2 de novembre de 1940; SÁNCHEZ DE MUNIÁIN, J.M., en una conferència impartida a l'Escola d'Estudis Penitenciaris y recollida íntegra en *Redención*, 9 de noviembre de 1940; CASTRILLÓN, G., “El trabajo en el Régimen Penitenciario de Portugal”, en *Redención*, 20 de gener de 1945, pàg. 3; FERRER SAMA, A., *Comentarios al Código penal*, vol. II, primera edició, Múrcia, 1947, pàg. 356; QUINTANO RIPOLLÉS, A., *Comentarios al Código Penal*, segona edició, renovada i posada al dia en textos jurisprudencials i bibliogràfics, per Gimbernat Ordeig, Editorial Revista de Derecho Privado, Madrid, 1966, pàgs. 422 i 423.

<sup>2318</sup> Vid. AYLAGAS, F., *El régimen Penitenciario español*, Talleres Penitenciaris de Alcalá de Henares, Alcalá de Henares, 1951, pàg. 85; BUENO ARÚS, F., “Las prisiones desde la guerra civil hasta nuestros días: evolución, situación actual y reformas necesarias”, en *Historia 16*, extra VII, octubre 1978, pàg. 125; del mateix autor, “Cien años de legislación penitenciaria (1881-1981)”, en *Revista de Estudios penitenciarios*, núm. 232-235, 1981, pàg. 80; ROLDÁN BARBERO, H., *Historia de la prisión en España*, ob. cit., pàg 187; RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Política Criminal y Sistema Penal*, ob. cit., pàg. 121.

<sup>2319</sup> La massificació carcerària suposava problemes diversos, fins al punt de posar en perill l'existència del sistema penitenciari.

reconéixer l'explotació laboral a la qual sotmetien als presos. S'insistia, sobretot, en què els reus tenien dret a rebre el mateix sou que els treballadors lliures però no es deia que, segons revelen els informes comptables del Patronat, en el millor dels casos els presos sols rebien una quarta part del sou que els corresponia i que la resta se la quedava l'Estat. Açò, sumat a les condicions higièniques i sanitàries pèssimes en què havien de treballar i als problemes de salut i desnutrició que arrossegaven els condemnats, fa que siguen no pocs els historiadors i estudiosos de la institució que parlen d'un esclavatge autèntic,<sup>2320</sup> del qual no sols es beneficiava l'Estat, sinó també les empreses privades concessionàries.

Per Decret 8/1937, de 28 de maig, es va permetre que es beneficiaren d'aquella els presoners de guerra i altres no comuns. Posteriorment, per Ordre de 7 d'octubre de 1938, a més de crear-se el Patronat Central per a la Redempció de Penes per Treball –que posteriorment passarà a anomenar-se Patronat de Nostra Senyora de la Mercé per a la Redempció de Penes per el Treball–, es va permetre que també els delinqüents comuns pogueren beneficiar-se de la redempció. Van quedar exclosos d'aquesta possibilitat, a partir de l'Ordre de 13 de març de 1939, els culpables d'evasió o d'intent d'evasió i els reus que delinquen de nou durant la condemna. Cal saber, igualment, en relació al temps de condemna a reduir a través del treball físic, que per cada dia de treball es descomptava un de reclusió, i que en el Decret de 9 de juny de 1939 s'ordenava que el temps de la pena que podia condonar-se al privat de llibertat com a conseqüència de la seua vida de treball es tindria en compte a l'hora de redactar els expedients per a la concessió de la llibertat condicional, per a avançar la proposta del benefici. Per Ordre d'11 de setembre de 1939 va estendre la

---

<sup>2320</sup> Vid., per exemple: BUENO ARÚS, F., “Las prisiones desde la guerra civil hasta nuestros días: evolución, situación actual y reformas necesarias”, ob. cit., pàg 121; RODRÍGUEZ TEIJEIRO, D. “Explotación de la mano de obra penal en la posguerra civil. El destacamento penal de Minas de Casayo, Ourense, 1942-1944”, en *Tiempos de silencio. Actas del IV encuentro de Investigadores del Franquismo*, Valencia, Universitat de Valencia-FEIS, València, 1999; LAFUENTE, I., *Esclavos por la patria. La explotación de los presos bajo el franquismo*, Ediciones Temas de Hoy, Madrid, 2002; TORRES, R., *Los esclavos de Franco*, Oberón, Madrid, 2003; MENDIOLA, F.- BEAUMONT, E., *Esclavos del franquismo en el Pirineo*, Txalaparta, Tafalla, 2007.

redempció de condemna a les hores extraordinàries i al treball a destall.

A partir de novembre de 1940 a més de permetre's reduir pena a canvi de treballar físic es va contemplar la possibilitat de fer-ho per la realització de treball intel·lectual, però per Acord del Patronat de 10 de novembre de 1942 es va impedir que es beneficiaren de la redempció de pena els condemnats a pena inferior a un any, i en l'Ordre del Ministeri de Justícia de 14 de desembre de 1942 –que unificava tot el preceptuat en matèria de redempció de penes pel treball–, també s'excloueren, en l'article 24, els penats pel tribunal especial per a la repressió de la maçoneria i comunisme i els condemnats per delictes d'acaparament o ocultació de mercaderies i elevació abusiva de preus. En aquella Ordre Ministerial també es precisava, en l'article 16, que a aquells que realitzaven hores extraordinàries se'ls abonaria un dia de redempció per cada suma d'hores extraordinàries equivalents a una jornada de treball i que les obres realitzades a destall donaven dret a una redempció equivalent al nombre de dies que resultara de dividir l'import de la quantitat acreditada pel jornal que correspondria rebre; en l'article 14, que en cas d'accident laboral els reclusos treballadors tenien dret a que se'ls abonara la redempció mentre duraven les lesions sofertes; i, en l'article 20, que les recluses embarassades, en entrar al novè mes i durant el període de lactància, no havien de treballar, però tenien dret a l'abonament de la redempció per un nombre de dies igual al període referit. I val a dir, igualment, que en l'article 18 s'estenia la redempció als treballs no remunerats i realitzats a l'interior de la presó, tot indicant-se que els presos que desenvoluparen càrrecs de destins tenien dret a un dia de redempció per cada dia de desenvolupament, que els treballs auxiliars donaven dret a la redempció fixada pel Patronat i que els treballs eventuais donaven dret a l'abonament dels dies que resultaven de dividir el producte en pessetes dels seus treballs pel jornal establert.

Un Acord del Patronat de 10 d'agost de 1943 va permetre arribar fins a una equivalència d'un dia de treball per cada sis de condemna. L'objectiu del Patronat de Redempció de Pena per Treball consistia en “liquidar con la mayor rapidez posible el problema penitenciario

surgido con motivo de nuestra guerra liberadora”,<sup>2321</sup> però en el Codi penal de 1944 el temps de condemna va quedar fixat en un dia de pena per cada dos de treball, com consta en l’article 100 d’aquell. També cal tenir en compte que en aquest mateix article del Codi penal es van preveure requisits nous per a l’aplicació de la redempció. Tot i que no s’excloïa de la possibilitat de beneficiar-se d’ella els penats pel tribunal especial per a la repressió de la maçoneria i comunisme ni els condemnats per delictes d’acaparament o ocultació de mercaderies i elevació abusiva de preus, s’exigia, a més de no haver intentat trencar la condemna amb intents d’evasió, haver estat condemnat a pena de privació de la llibertat no inferior a dos anys, no haver gaudit d’aquest benefici en extingir condemnes anteriors, no ser una persona marcada per la perillositat social a judici del tribunal, i haver observat bona conducta durant la reclusió.

En el Reglament dels serveis de presons de 1948 es reproduïen els requisits exigits en el Codi penal per a poder beneficiar-se de la redempció de pena per treball, tot afegint-se que també era imprescindible que les juntes de règim i administració de les presons elevaren al Patronat la proposta corresponent i que aquest l’aprovara, tal com constava en els articles 84 i 85. D’altra banda, en l’article 86 es concretava que donava dret a tal rebaixa tota classe de treball realitzat, tant el retribuït com el gratuït i tant el manual com l’intel·lectual, a més que es respectava el temps de rebaixa fixat en el Codi, però cal tenir en compte que en l’article 105 hi havia prevista la possibilitat d’una redempció extraordinària en cas de produccions artístiques, literàries o científiques. El Patronat decidia en cada cas concret el temps a descomptar. També cal tenir en consideració que en aquest Reglament de 1948 s’equiparava al treball l’esforç realitzat pels donants de sang, i cada donació de sang equivalia a tres mesos de treball, i també es premiava defensar les autoritats de la presó en circumstàncies especials amb dies de treball. Així constava en l’article 97.

---

<sup>2321</sup> PATRONATO CENTRAL DE NUESTRA SEÑORA DE LA MERCED PARA LA REDENCIÓN DE PENAS POR EL TRABAJO, *Memorias Anuales*, 1944.

Amb l'aprovació del Reglament dels serveis de presons 1956 es van introduir reformes noves, en concret s'especificava, en l'article 67, que els condemnats autoritzats per a redimir pena per treball continuarien fent-ho encara que se'ls concedira un indult i la durada de la pena privativa de la llibertat quedara reduïda a menys de dos anys, i es preveia, en l'article 73, la possibilitat de rehabilitar els penats exclosos de la possibilitat de beneficiar-se de la redempció de pena per treball per haver observat mala conducta perquè pogueren continuar redimint. A banda d'açò, en l'article 68 s'insistia en què el treball a realitzar pels penats per a poder reduir pena podia ser retribuït o gratuït, intel·lectual o manual, dins dels establiments o fora d'aquests, en règim de destacaments penitenciaris, tot advertint-ser que l'únic requisit exigít era que fóra de naturalesa útil. També s'indicava, en l'article 70, que no s'interrompien els beneficis de redempció de penes encara que el penat no treballara, en cas d'accidents de treball, pel temps que tardara a guarir i ser donat d'alta, ni tampoc quan es tractara de penades treballadores que es trobaren en període de gestació, els quaranta dies anteriors i altres quaranta posteriors a l'enllumenament, i que també es computarien els dies festius, així com els dies perduts en el treball per raó de força major, destinació a un altre treball o per raó de malaltia, sempre que no excedira en aquest últim cas d'un període de quinze dies consecutius. En l'article 71 es disposava que el treball realitzat pels penats en hores extraordinàries, o com a destinacions o amb caràcter auxiliar i eventual en les presons, es computarien, a l'efecte de la redempció, pel nombre d'hores que constituïren la jornada legal de treball, i que també seria valorat en dies de treball per les juntes de règim i administració, que elevarien al Patronat la corresponent proposta per a la seua aprovació, l'esforç realitzat, sempre amb caràcter absolutament voluntari, pels donants de sang, així com l'esforç físic o el risc actual o futur que un reclús realitzara posant-se de part de les autoritats d'una presó en circumstàncies especials.

Encara més importants que les reformes introduïdes en 1956 van ser aquelles altres que es van produir després que en la Llei de bases per a la revisió i reforma del Codi penal de 23 de desembre de 1961 s'apostara per reafirmar la redempció de pena per treball. En el Codi penal, text revisat, de 1963, es van suprimir algunes limitacions

anteriors. Des de l'entrada en vigor del text revisat els únics requisits exigits en l'article 100 per a poder beneficiar-se de la redempció eren estar condemnat a reclusió, presidi o presó, no haver trencat o intentat trencar la condemna, i no haver observat mala conducta durant el compliment de la condemna. La reforma introduïda en el Reglament dels serveis de presons de 1956 per Decret 162/1968, de 25 de gener, va servir per a adaptar aquell al Codi penal revisat en relació a la redempció de pena per treball.

Per Reial Decret 2.273/1977, de 29 de juliol, va tornar a reformar-se el Reglament dels serveis de presons. Es van modificar els articles 70 i 71. En l'article 70.3 es va estendre a trenta els dies de baixa per malaltia que computaven a efectes de redempció de pena per treball. En l'article 71.2 s'indicava que també es tindria en compte l'esforç físic realitzat pel reclus o el risc que patisca auxiliant a les autoritats d'un establiment penitenciari en circumstàncies especials, amb un límit de setanta-cinc dies per cada any de compliment efectiu. I en l'article 71.3, 4 i 5 s'afegia que "seran atorgables redempcions extraordinàries en raó de les circumstàncies especials de laboriositat, disciplina i rendiment en el treball que a proposta de la junta de règim podran concedir-se, mitjançant la mateixa equiparació corresponent, pel Patronat, amb un límit d'un per cada dia de treball i de cent setanta-cinc dies per cada any de compliment efectiu de la pena, compatible amb allò establert al paràgraf anterior"; que "la concessió dels beneficis establerts en aquest article, exigirà l'informe favorable del tribunal sentenciador, que l'emetrà després d'escoltar al Ministeri Fiscal"; i que "tractant-se de malalts psíquics i físics, es facilitaran els mitjans adequats perquè també puguin beneficiar-se de la redempció, a través del treball o activitat que siguin compatibles amb el seu estat", respectivament.

Cap modificació es va introduir en el Reglament penitenciari de 1981, a més que en la disposició transitòria segona d'aquest s'indicava que no obstant allò establert en la disposició derogatòria, a l'entrada en vigor d'aquest Reglament continuaria en vigor allò disposat en els articles 65 a 73 mentre continuara la vigència d'allò disposat en l'article 100 del Codi penal, el qual va ser modificat per la Llei orgànica de reforma urgent i parcial de 25 de juny de 1983, però

únicament per a estendre el benefici de redempció de pena per treball als presos preventius, apartant-se del criteri restrictiu de la redacció anterior.

Una part de la doctrina espanyola va criticar que aquesta institució continuara mantenint-se<sup>2322</sup> i en el Codi penal de 1995 desapareix, encara que els articles 65 a 73 del Reglament dels serveis de presons de 1956 continuen essent aplicables als interns que van ser condemnats conforme al Codi penal derogat. Tot i que no únicament, en aquesta situació hi ha uns quants presos d'ETA, que per beneficiar-se de la redempció de pena per treball se'ls hauria d'aplicar una rebaixa substancial de la pena a complir, i dic que hauria de ser així perquè no ho és a la pràctica, per aplicació de la doctrina Parot, establerta per la sala segona del Tribunal Suprem en Sentència 197/2006, de 28 de febrer.<sup>2323</sup>

En aquesta Sentència el Tribunal Suprem realitza una lectura nova del còmput dels beneficis penitenciaris amb el propòsit de retardar l'excrceració de Parot i altres presos d'ETA –encara que la seua aplicació s'ha estès a delictes diferents dels de terrorisme–, entén que ha de realitzar-se no sobre el límit màxim de compliment de trenta anys establert en l'article 70 del Codi penal de 1973 sinó respecte de cada pena individualitzada. Entén que de les regles d'acumulació no sorgeix una pena nova, i per aquest motiu exigeix complir successivament cadascuna de les penes imposades fins a arribar als trenta anys. Aquesta Sentència, a més que contradiu la jurisprudència anterior, abundant i uniforme, sobre la interpretació de l'antic article 70 del Codi penal, amb la qual coincidien la Fiscalia General de l'Estat i la doctrina, vulnera el principi de legalitat, més concretament

---

<sup>2322</sup> Vid., per exemple: MANZANARES SAMANIEGO, J.L., “La redención de penas por el trabajo en la actualidad”, en *Boletín Informativo del Ministerio de Justicia*, núm. 1.275, 1982, pàg. 3; GARCÍA ARÁN, M., “Los nuevos beneficios penitenciarios”, en *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 1, 1983, pàg. 112; QUINTERO OLIVARES, G. – MUÑOZ CONDE, F., *La Reforma penal de 1983*, Destino, Barcelona, 1983, pàg. 114.

<sup>2323</sup> La polèmica Sentència del Tribunal Suprem compta amb un vot particular signat per tres dels seus magistrats, i posa de relleu que les veritables motivacions de la interpretació realitzada són de caràcter polític, i que la Sentència respon a sentiments d'alarma social i no a motivacions i necessitats jurídiques.



la prohibició de retroactivitat de les normes que agreugen la pena i contradiu la prohibició d'indefensió i la *reformatio in peius*, a banda de ser contrària a la resocialització. Així ho entenen els tres magistrats que van signar el vot particular amb que compta la Sentència i una bona part dels autors que s'han pronunciat sobre el tema.<sup>2324</sup> Uns i altres també posen de relleu que les veritables motivacions d'aquella son de caràcter polític, i que respon a sentiments d'alarma social i no a motivacions i necessitats jurídiques vertaderes, i com afirma Vives Antón, “la tan celebrada ‘interpretació novetosa’ no sembla una victòria de l'estat de dret, sinó més aviat una claudicació greu d'aquest”.<sup>2325</sup> D'altra banda, la Sentència també és font d'una inseguretat jurídica gran, tanta que segons de Vives Antón, quant tots empraven l'esquema de Mezger, se sabia millor que ara la línia argumental a seguir per una sentència.<sup>2326</sup> El Tribunal Constitucional ha tingut la oportunitat de declarar-la inconstitucional però no ho ha

---

<sup>2324</sup> Sobre el tema, vid. VIVES ANTÓN, T.S., “Una sentencia discutible: sobre la STS 197/2006”, article publicat en el diari El País en data de 11 de març de 2006 y en [www.tirantonline.com](http://www.tirantonline.com) (<http://goo.gl/NWN7kc>. Data de l'última consulta: 20 de setembre de 2013); SANZ MORÁN, A.J., “Refundición de condenas e imputación de beneficios penitenciarios (A propósito de la Sentencia del Pleno de la Sala de lo Penal del Tribunal Supremo, nº 197/2006, de 28 de febrero)”, en *Revista de Derecho Penal (Lex Nova)*, núm. 18, maig de 2006, pàgs. 30 i ss.; CUERDA RIEZU, A., “El concurso real y la acumulación de penas en la sentencia del Tribunal Supremo 197/2006, de 28 de febrero, relativa al caso Henri Parot. Observaciones legales y constitucionales”, *Cuadernos de Derecho Judicial*, VII, 2006, pàgs. 260 i ss.; CERESO MIR, J., “Reflexiones críticas sobre algunas manifestaciones de la moderna tendencia a incrementar el rigor en la exigencia de responsabilidad criminal”, *Revista Penal*, nº 22, juliol de 2008, pàgs. 16 a 21; ORTS BERENGUER, E., “Comentarios a la sentencia de la Sala Segunda de lo Penal del Tribunal Supremo 197/2006, de 28 de febrero (Caso Parot)”, *ReCrim*, abril de 2009, pàgs. 27 a 43; y del mismo autor, “La deriva actual del derecho penal en España”, *ReCRIM: Revista de l'Institut Universitari d'Investigació en Criminologia i Ciències Penals*, núm. 2, pàg. 262; VIVES ANTÓN, T.S. – CUERDA ARNAU, M.L., “La imprevisibilidad del sistema jurisdiccional español. El caso Parot como paradigma”, en FERNÁNDEZ TERUELO, J.G. - GONZÁLEZ TASCÓN, M.M.- VILLA SIEIRO, S.V. (Coords.), *Estudios penales en homenaje al professor Rodrigo Fabio Suárez Montes*, Constitutio Criminalis Carolina, Oviedo, 2013, pàgs. 747 a 775.

<sup>2325</sup> VIVES ANTÓN, T.S., “Una sentencia discutible: sobre la STS 197/2006”, cit.

<sup>2326</sup> Citat per ORTS BERENGUER, E., “La deriva actual del derecho penal en España”, cit., p. 262. Vid., també, VIVES ANTÓN, T.S. – CUERDA ARNAU, M.L., “La imprevisibilidad del sistema jurisdiccional español. El caso Parot como paradigma”, cit.

fet, simplement es va limitar a modificar-la parcialment, en 2008. L'Estat espanyol ha estat condemnat per açò pel Tribunal Europeu de Drets Humans. Tot i que la condemna de moment no és ferma, el Tribunal d'Estrasburg, en Sentència de 10 de juliol de 2012, sobre el cas Del Rio Prada contra Espanya, ha resolt que la doctrina del Tribunal Suprem vulnera el principi de legalitat i el dret a la llibertat, consagrats en els articles 5.1 i 7 del Conveni Europeu de Drets Humans.<sup>2327</sup>

---

<sup>2327</sup> Vid., ALCÁCER GUIRAO, R., "Tribunal Europeo de Derechos Humanos - La "doctrina Parot" ante Estrasburgo: Del Río Prada c. España (STEDH 10.7.2012, n. 42750/09). Consideraciones sobre la aplicación retroactiva de la jurisprudencia y la ejecución de las sentencias del TEDH", *Revista de Derecho Comunitario Europeo*, núm. 43, 2012, pàgs. 929 a 952; LANDA GOROSTIZA, J.M., "Ejecución de penas y principio de legalidad ante el TEDHA propósito del caso Del Río Prada c. España, STEDH, 3ª, 10.07.2012 (42750/09) y la aplicación de la doctrina Parot", *Indret: Revista para el Análisis del Derecho*, núm. 4, 2012, 25 pàgs.

## CAPÍTOL V: INSTRUCCIÓ, FORMACIÓ, CULTURA I ESPORT

Si de l'educació es parla en aquesta segona part dedicada al tractament penitenciari resocialitzador és perquè té una importància fonamental en el procés resocialitzador, que no hauria de ser posada en dubte. Cal tenir en consideració, en primer lloc, que una part important de la població penitenciària presenta mancances educatives, així com també desinterés o manca de confiança en la utilitat dels coneixements que poden adquirir-se a través de l'estudi i la formació, i dit açò cal recordar que reinsertar implica oferir al subjecte que ha delinquit ajuda i mitjans perquè pugui assolir una autonomia real i reincorporar-se a la comunitat lliure en condicions de participació plena a la vida política, econòmica, cultural i social, i entre tals mitjans hi ha l'educació, i que reeducar significa aconseguir que la persona que ha delinquit es comprometa a una convivència en societat allunyada de la delinqüència i respectuosa amb els drets i llibertats fonamentals dels altres i, tal com es disposa en l'article 27.2 de la Constitució, "l'educació tindrà per objecte el desenvolupament ple de la personalitat humana en el respecte als principis democràtics de convivència i als drets i llibertats fonamentals", finalitat aquesta a la qual també es fa referència en l'article 26.2 de la Declaració Universal de Drets Humans de les Nacions Unides de 1948,<sup>2328</sup> en l'article 13.1 del Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals de 1966,<sup>2329</sup> en la Recomanació (89)12 del Comitè de Ministres dels

---

<sup>2328</sup> En l'article 26.2 de la Declaració Universal de Drets Humans de les Nacions Unides de 1948 es diu: "L'educació tindrà per objecte el ple dret de la personalitat humana i l'enfortiment del respecte als drets humans i a les llibertats fonamentals; afavorirà la comprensió, la tolerància i l'amistat entre totes les nacions i tots els grups ètnics o religiosos, i promourà el desenvolupament de les activitats de les Nacions Unides per al manteniment de la pau".

<sup>2329</sup> En l'article 13.1 del Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals de 1966 consta que els estats part "convenen en què l'educació ha d'orientar-se cap al desenvolupament ple de la personalitat humana i del sentit de la seua dignitat, i ha d'enfortir el respecte pels drets humans i les llibertats fonamentals. Convenen així mateix en què l'educació ha de capacitar a totes les persones per a participar efectivament en una societat lliure, afavorir la comprensió, la tolerància i l'amistat entre les nacions i entre tots els grups racials, ètnics o religiosos, i promoure les activitats de les Nacions Unides a favor de mantenir la pau".

estats membres sobre l'ensenyament als establiments penitenciaris, aprovada en data de 13 d'octubre de 1989<sup>2330</sup> i en la Resolució 1990/20 del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides, de 24 de maig.<sup>2331</sup> D'açò es dedueix, a més, una condició fonamental de l'ensenyament a les presons i la raó per la qual l'educació no s'ha d'excloure del tractament. Efectivament, d'una banda, i com diu Mapelli Caffarena, es desprèn que “aquest ha d'orientar-se cap a l'autonomia i emancipació dels interns, estimulant la seua participació lliure i la seua capacitat crítica, i no convertint-lo en un instrument més de control i disciplina”.<sup>2332</sup> D'altra banda, si l'educació contribueix, com s'ha dit, a la reeducació i reinserció social, no hi ha raó per a excloure-la del tractament. No està de més recordar que tot i que en la Llei orgànica general penitenciària es recull un concepte restringit, clínic, del tractament, el Reglament penitenciari de 1996 acull un concepte nou i més ampli, en el qual té cabuda l'educació.

L'educació, a més de ser un element fonamental del tractament és un dret, un dret fonamental que tenen, també, les persones privades de llibertat en una presó. En l'apartat primer d'aquest capítol es veurà què s'indica en els textos jurídics internacionals, europeus i espanyols i què ha dit el Tribunal Constitucional espanyol en relació a aquest extrem. D'altra banda, també s'analitzaran els elements essencials de l'educació, que són l'ensenyament, els serveis bibliotecaris i l'accés a

---

<sup>2330</sup> En la Recomanació (89) 12 del Comitè de Ministres dels estats membres sobre l'ensenyament als establiments penitenciaris, aprovada en data de 13 d'octubre de 1989, consta que “l'objectiu de l'educació en els establiments penitenciaris ha de ser desenvolupar a la persona íntegrament, tenint presente el seu context social, econòmic i cultural”.

<sup>2331</sup> En la Resolució 1990/20 del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides, de 24 de maig, entre altres coses es diu que entre els principis a tenir en compte quan es formulen polítiques d'educació hi ha el següent: “l'educació en establiments penitenciaris ha d'orientar-se al desenvolupament de tota la persona, tenint presents els antecedents d'ordre social, econòmic i cultural del reclus”.

<sup>2332</sup> MAPELLI CAFFARENA, B., “Educación y actividades culturales”, en COBO DEL ROSAL, M., *Comentarios a la legislación penal*, ob. cit., tom VI, vol. 2, pàg. 862. Cal tenir en compte que, com deixa anotat aquest autor, en les pàgs. 860 i 861, l'escola obligatòria i gratuïta està al servei del principi d'igualtat, que es pretén que tots tinguin les mateixes oportunitats però també ha estat criticada perquè sota l'aparença de neutralitat allò que pretén aconseguir-se és una uniformitat intel·lectual i moral. Fins i tot hi ha qui, com Illic i Freire, asseguren que l'escola és un obstacle per al desenvolupament social i per a imprimir un esperit democràtic.

la informació.<sup>2333</sup> Interessa saber què s'indica en relació a aquests elements en els textos jurídics, però també què ha fet l'Estat espanyol les últimes dècades per a garantir aquell dret, si les persones preses han participat en les activitats organitzades i què s'ha fet per a fomentar el seguiment i aprofitament d'aquelles per part dels interns. En tractar de l'ensenyament s'analitzaran les formes educatives distintes en el context penitenciari, açò és, els tipus diferents d'ensenyament als quals tenen accés les persones preses, que són tant el reglat com el no reglat, que també inclou la formació professional, i les activitats socioculturals i esportives, que conjuntament contribueixen al seu desenvolupament integral, a la reeducació i la reinserció.

### **1. El dret a l'educació de les persones preses en la normativa internacional, europea i espanyola**

El dret a l'educació està recollit en declaracions, pactes i convenis internacionals i europeus, així com també en la legislació espanyola. I tot començant per l'àmbit internacional, es citaran els articles 22 i 26.1 de la Declaració Universal de Drets Humans de les Nacions Unides de 1948. En el primer d'aquests articles es diu que “tota persona, com a membre de la societat, té dret a (...) la satisfacció dels drets econòmics, socials i culturals, indispensables a la seua dignitat i al desenvolupament lliure de la seua personalitat” i en el segon que “tota persona té dret a l'educació”, que “l'educació ha de ser gratuïta, almenys en allò referent a la instrucció elemental i fonamental”, que “la instrucció tècnica i professional haurà de ser generalitzada” i que “l'accés als estudis superiors serà igual per a tots, en funció dels mèrits respectius”. També en l'article 13.1 del Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals de 1966 es diu que “els estats part en el present Pacte reconeixen el dret de tota persona a l'educació, i en l'article 13.2 que “l'ensenyament primari ha de ser

---

<sup>2333</sup> En aquest sentit, vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 409 a 411. Vid., també, CASTRO ANTONIO, J.L., “Instrucción y educación”, en BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, ob. cit., pàg. 509, sols que aquest autor no fa referència al dret a la informació.

obligatori i assequible a tots gratuïtament”, que “l’ensenyament secundari, en les seues formes diferents, fins i tot l’ensenyament secundari tècnic i professional, ha de ser generalitzat i fer-se accessible a tots, per quants mitjans siguen apropiats, i en particular per la implantació progressiva de l’ensenyament gratuït”, que “l’ensenyament superior ha de fer-se igualment accessible a tots, sobre la base de la capacitat de cadascú, per quants mitjans siguen apropiats, i en particular per la implantació progressiva de l’ensenyament gratuït”; que “ha de fomentar-se o intensificar-se, en la mesura del possible, l’educació fonamental per a aquelles persones que no hagen rebut o acabat el cicle complet d’instrucció primària”, i que “s’ha de prosseguir activament el desenvolupament del sistema escolar en tots els cicles de l’ensenyament, implantar un sistema adequat de beques, i millorar contínuament les condicions materials del cos docent”.

D’aquests articles es desprèn que totes les persones, sense excepció, tenen dret a l’educació, açò és, que també les persones preses són titulars d’aquest dret, a més que en l’article 1 de la Declaració Universal de Drets Humans de les Nacions Unides de 1948 i en l’article 3 del Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals de 1966 es reconeix de manera expressa el dret a la igualtat i a la no discriminació. Cal tenir en compte, d’altra banda, i molt important, que tot i que en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides no es diu de manera expressa que aquests tinguen dret a l’educació, en la Recomanació (89)12 del Comitè de Ministres dels Estats Membres sobre educació a les presons, es diu, en el punt 5, que “amb excepció de les limitacions que siguen evidentment necessàries pel fet de l’empresonament, tots els reclusos continuaran gaudint dels drets humans i les llibertats fonamentals consagrats en la Declaració Universal de Drets Humans i, quan l’estat del qual es tracte siga part, en el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics i el seu Protocol Facultatiu, així com la resta de drets estipulats en altres instruments de les Nacions Unides”, i en el punt 6 que “tots els reclusos tindran dret a participar en activitats culturals i educatives encaminades a desenvolupar plenament la personalitat humana”. En aquesta Recomanació de 1989 també s’indica, abans de passar a enumerar les recomanacions que es fan als estats part, que es parteix de la consideració “que l’educació és un dret

fonamental”, “la importància de l'educació per al desenvolupament del ser humà i de la comunitat”, “que una gran proporció dels reclusos ha tingut molt poca experiència educativa positiva i, per tant, tenen ara una gran necessitat d'instrucció”, i “que l'ensenyament en els establiments penitenciaris contribueix a humanitzar-los i a millorar les condicions de l'empresonament”. En la Resolució 1990/20 del Consell Econòmic i Social sobre educació als establiments penitenciaris també és diu, en el punt 3.b, que “tots els reclusos han de gaudir d'accés a l'educació, amb inclusió de programes d'alfabetització, educació bàsica, formació professional, activitats creadores, religioses i culturals, educació física i esports, educació social, ensenyament superior i serveis de biblioteques”, i s'insisteix en açò en el punt 1 de la Resolució 1990/24 del Consell Econòmic i Social sobre educació, capacitació i consciència pública a l'esfera de la prevenció del delictes.

Cal tenir en compte, a més, que la població penitenciària és heterogènia, hi ha persones de sexes, nacionalitats i classes socials distints,<sup>2334</sup> i de la mateixa manera que no poden establir-se diferències pel que fa al gaudi del dret a l'educació entre les persones que estan privades de llibertat i aquelles altres que no ho estan, no poden establir-se distincions entre homes i dones, nacionals i estrangers, rics i pobres, etc. De fet, en l'article 3 de la Convenció de la Conferència General dels Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura relativa a la Lluita contra les Discriminacions a l'Esfera de l'Ensenyament, de 1960, es diu que “a fi d'eliminar o prevenir qualsevol discriminació en el sentit que es dona a aquesta paraula en la present Convenció, els estats membres es comprometen a: a) derogar totes les disposicions legislatives i administratives i abandonar totes les pràctiques administratives que comporten discriminacions a l'esfera de l'ensenyament; b) adoptar les mesures necessàries, inclusivament disposicions legislatives, perquè no es faça discriminació alguna en l'admissió dels alumnes als establiments d'ensenyament; c) no admetre, pel que concerneix a les despeses de matrícula, l'adjudicació de beques o qualsevol altra forma d'ajuda per als alumnes (...) cap diferència de tracte entre nacionals pels poders

---

<sup>2334</sup> Encara que no pot negar-se que a les presons hi ha persones que provenen de classes socials diverses, la majoria provenen dels estats més baixos de la societat.

públics, excepte les fundades en el mèrit o les necessitats; d) no admetre, a l'ajuda, qualsevol que siga la forma que els poders públics puguen prestar als establiments d'ensenyament, cap preferència ni restricció fundades únicament en el fet que els alumnes pertanguen a un grup determinat; e) concedir, als súbdits estrangers residents en el seu territori, l'accés a l'ensenyament en les mateixes condicions que als seus propis nacionals”.

D'altra banda, cal tenir en compte que en l'article 2 del Protocol Addicional al Conveni per a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals de 1952 s'indica que “a ningú se li pot negar el dret a l'educació” i en l'article 14.1 i 2 de la Carta dels drets fonamentals de la Unió Europea de 2000 es diu que “tota persona té dret a l'educació i a l'accés a la formació professional i permanent” i que “aquest dret inclou la facultat de rebre gratuïtament l'ensenyament obligatori”. Així consta, igualment, en l'article 74 de la Constitució europea, aprovada en 2004. Val a dir, igualment, que tot i que no consta expressament que també les persones preses tenen aquest dret s'entén que és així i, a més, tot i que tampoc consta en les dues primeres versions de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades per Comitè de Ministres del Consell d'Europa, per Resolució (73)5 de 19 de gener la primera i per Recomanació (87)3 de 12 de febrer la segona, en els Principis per a la protecció de totes les persones sotmeses a qualsevol forma de detenció o presó de 1988 s'indica, en el principi 3, que “no es restringirà o menyscarà cap dels drets humans de les persones sotmeses a qualsevol forma de detenció o presó reconeguts o vigents en un estat en virtut de lleis, convencions, reglaments o costums sota pretext que el present conjunt de principis no reconeix aquells drets o els reconeix en menor grau”, i en el principi 28 que “la persona detinguda o presa tindrà dret a obtenir, dins dels límits dels recursos disponibles si es tracta de fonts públiques, quantitats raonables de materials educacionals, culturals i d'informació, amb subjecció a condicions raonables que garantisquen la seguretat i l'ordre al lloc de detenció o presó”. En la tercera versió de les Regles mínimes europees, aprovades per Recomanació (2006)2 d'11 de gener, s'indica, en la regla 2, que “les persones privades de llibertat conserven tots els drets, llevat d'aquells que els hagen estat



retirats d'acord amb la llei per la seua condició de condemnats a una pena de presó o sotmesos a presó provisional”.

Passant ja a la legislació espanyola es dirà, en primer lloc, que en l'article 10 de la Constitució de 1978, després d'indicar-se en l'apartat primer que “la dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents, el desenvolupament lliure de la personalitat, el respecte a la llei i als drets dels altres són fonament de l'ordre polític i la pau social”, es diu en l'apartat segon que “les normes relatives als drets fonamentals i a les llibertats que la Constitució reconeix s'interpretaran de conformitat amb la Declaració Universal de Drets Humans i als tractats i acords internacionals sobre les mateixes matèries ratificades per Espanya”. Val a dir, igualment, que el dret a l'educació està proclamat en l'article 27, ubicat en la secció primera del capítol segon del títol primer, dedicada als drets fonamentals i les llibertats públiques. Es diu, en l'apartat primer, que “tots tenen el dret a l'educació”. També s'indica, en l'apartat quart, que “l'ensenyament bàsic és obligatori i gratuït”, i en l'apartat cinquè que “els poders públics garantiran el dret de tots a l'educació, mitjançant una programació general de l'ensenyament, amb participació efectiva de tots els sectors afectat i la creació de centres docents”. I també cal tenir en consideració que en l'article 44.1 es diu que “els poders públics promouran i tutelaran l'accés a la cultura, a la qual tots tenen dret”, i d'altra banda, que en l'article 1 s'estableix que entre els valors superiors de l'ordenament jurídic espanyol hi ha la igualtat, que el l'article 14 es proclama que tots som iguals i que no pot haver-hi discriminació de cap classe i, també, que en l'article 25.2, després d'ordenar-se que les penes privatives de llibertat estiguen orientades a la reeducació i reinserció social, s'indica que “el condemnat a pena de presó que estiguera complint-la gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels quals es vegem expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària”, tot afegint-se, a més, que “en tot cas, tindrà dret (...) a l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la seua personalitat”.

També es fa referència al dret a l'educació de les persones preses en l'apartat primer de l'article 3 de la Llei orgànica general penitenciària

espanyola de 1979 i en l'apartat c de l'article 4.2 del Reglament penitenciari de 1996.<sup>2335</sup> En el Reglament s'especifica, a més, en l'article 3.4, que “quan siga compatible amb la seua situació processal, els presos preventius podran accedir a les activitats educatives, formatives, esportives i culturals que se celebren al centre penitenciari, en les mateixes condicions que els penats”, i en l'article 20, també del Reglament, no es preveuen diferències entre condemnats i preventius en els models d'intervenció i programes de tractament en allò referent a “la planificació educativa, sociocultural i esportiva i d'activitats de desenvolupament personal”.<sup>2336</sup> I de la mateixa manera que no es fan diferències entre presos condemnats i presos preventius, tampoc se'n fan per raó de sexe, origen social o nacionalitat, i convé tenir en consideració que, a més que en l'article 14 de la Constitució es reconeix el dret a la igualtat i a la no discriminació, igual que es fa en els articles 3 de la Llei orgànica general penitenciària i 4.1 del Reglament penitenciari de 1996, en l'article 118.2 d'aquest es contempla que “els reclusos estrangers tindran les mateixes possibilitats d'accés a la formació i a l'educació que els nacionals”, tot afegint-se, a més, que “amb aquest fi, l'Administració penitenciària procurarà facilitar-los els mitjans adequats per a aprendre l'idioma castellà i la llengua cooficial de la Comunitat Autònoma on radique el centre penitenciari”.

Voldria comentar, igualment, i d'altra banda, que així com entre la doctrina jurídica espanyola hi ha opinions diverses en relació a la consideració o no del dret al treball de les persones preses com a dret fonamental, no passa el mateix quan es tracta del dret a l'educació, donada la ubicació no sols de l'article 25.2 de la Constitució sinó també de l'article 27 en la secció primera del capítol segon del títol primer, sobre drets fonamentals i llibertats públiques. Per tractar-se d'un dret fonamental, la seua vulneració pot donar lloc a la

---

<sup>2335</sup> També de l'apartat d i de l'apartat i de l'article 4.2 del Reglament penitenciari de 1996 es dedueix el dret a l'educació i a participar en activitats educatives, formatives, socioculturals i esportives.

<sup>2336</sup> Pot citar-se, igualment l'apartat primer de l'article 3 de la Llei orgànica general penitenciària, en què es diu que “els interns podran exercitar els drets civils, polítics, socials, econòmics i culturals, sense exclusió del dret de sufragi, llevant que foren incompatibles amb l'objecte de la seua detenció o el compliment de la condemna”.

interposició d'un recurs d'empara davant el Tribunal Constitucional i, de fet, aquest ha hagut de resoldre algun recurs presentat en nom d'un intern del centre penitenciari del Dueso que no va ser autoritzat a col·locar un ordinador personal a la seua cel·la. En la Sentència 140/2002, de 3 de juny, l'Alt Tribunal va negar que s'haguera produït una vulneració del dret a l'educació. S'indica que "és clar que els interns en un centre penitenciari gaudeixen del dret a l'educació", però també que "tal dret queda subjecte a 'modulacions i matisos' (...) derivades de la seua situació de subjecció especial, que obliga a 'acatar les normes de règim interior reguladores de la vida de l'establiment' [art. 4.1 b) LOGP]". Es fa constar que "no pot desconèixer-se la rellevància que la utilització de mitjans informàtics té avui al terreny educatiu, però açò no autoritza a alterar les regles de la 'vida de l'establiment' i que tenen per finalitat mantenir el bon ordre i desenvolupament adequat d'aquella" i que "no s'ha privat el demandant d'empara de la possibilitat d'utilitzar l'ordinador, sinó que merament se li ha limitat, ja que, si no en la seua cel·la, pot usar-lo en el local assenyalat per a tal fi, la qual cosa constitueix una modulació del dret a l'educació establerta amb l'esmentada finalitat de 'garantir i vetlar per la seguretat i el bon ordre regimental del centre'".<sup>2337</sup>

## 2. L'ensenyament

A continuació es veurà, en primer lloc, de manera general i a mode d'introducció, què s'ensenyava a les presons des que es van instal·lar les primeres escoles a les presons –al segle XIX–, què es deia en la normativa penitenciària espanyola aprovada des d'aquell llavors fins l'aprovació de la vigent avui en dia i què s'indica en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, tant en les aprovades al si de les Nacions Unides com les aprovades al si del Consell d'Europa, així com també en altres convencions, resolucions i recomanacions de les Nacions Unides sobre l'educació a les presons. També es veurà, amb detall major, què es diu en la normativa espanyola en vigor en relació a les formes educatives distintes en el context penitenciari, açò és, als tipus diferents d'ensenyament als quals tenen accés les persones preses, que són tant el reglat com el no reglat, així com també a les

---

<sup>2337</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 140/2002, de 3 de juny, fonament jurídic 5.

activitats socioculturals i esportives –que conjuntament contribueixen al seu desenvolupament integral–; què s’ha fet des de l’aprovació de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 fins avui en dia en aquesta matèria, si s’han produït canvis significatius, quin ha estat el nivell de participació entre la població penitenciària i què s’ha fet per a fomentar el seguiment i aprofitament per part dels interns de les activitats programades.

## 2.1. Què s’ensenya a les presons

L’ensenyament a l’àmbit penitenciari a dia d’avui comprèn l’educació bàsica, l’ensenyament de grau mitjà i universitari, la formació professional, ensenyaments reglats de règim especial i altres no reglats, els quals han de complementar-se, a més, amb activitats socioculturals i esportives, però com el lector pot imaginar no sempre ha estat així. La decisió de proporcionar formació a les persones preses no es pren fins el segle XIX, a més que llavors no es partia d’aquesta concepció integradora de l’ensenyament i es creia que era suficient amb alfabetitzar i proporcionar educació bàsica a les persones preses.<sup>2338</sup>

Sembla ser que la primera vegada que s’habilita una escola en una presó va ser l’any 1801, a l’Estat de Nova York, en la qual la instrucció dels reclusos es limitava als mesos d’hivern i estava a càrrec d’altres penats més instruïts.<sup>2339</sup> Des de llavors van sorgir altres intents d’incorporar l’educació alfabètica o intel·lectual als establiments de compliment penal, no sols als Estats Units sinó també en molts altres llocs. També l’Estat espanyol va mostrar interès perquè així fóra i en l’article 124 de l’Ordenança general dels presidis del regne de 1834 s’ordenava l’establiment d’escoles on anirien a estudiar els joves per a rebre educació primària. Se sap, a més, que al presidi de València des de molt aviat es va posar en funcionament una escola on, d’altra banda, no sols estudiaven els joves sinó que també ho feien els adults, i s’impartien lliçons de lectura, aritmètica, dibuix lineal,

---

<sup>2338</sup> Des dels orígens de la pena de presó moderna també s’ha donat molta importància a la formació moral i religiosa, a més que l’educació també era vista com un mitjà adequat per a moralitzar i suavitzar les costums dels delinqüents.

<sup>2339</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Moderna penología*, ob. cit., pàg. 382.

instrucció literària, etc., a més que amb el temps s'hi introduí una impremta, gràcies a la qual es van impartir ensenyaments dels distints oficis, i es van imprimir nombroses obres d'especial interès educatiu. No obstant això, encara eren molts els presidis en què no hi havia escola. En una Circular de 20 de maig de 1842 s'insistia en la necessitat de construir-ne i en un Comunicat de la mateixa Direcció General de Presidis del Regne de 29 de febrer de 1844 es criticava que la situació existent era la mateixa, que en alguns presidis continuava sense haver escola. També en una Reial Ordre de 10 de març de 1844 s'insistia en la urgència de crear escoles en tots els presidis i en una altra de la mateixa data en què s'imposava l'obligació que a tots els presidis s'impartira educació primària. Aquell mateix any, en 1844, es va aprovar el Reglament per a l'ordre i règim interior dels presidis del regne, per Reial Ordre de 5 de setembre, que també obligava, a joves i adults, a assistir diàriament a l'escola de primera educació.

A favor de proporcionar instrucció acadèmica a les persones preses hi havia, per exemple, Arenal, representant del correccionalisme espanyol, segons la qual la finalitat que principalment ha de buscar-se quan s'il·lustra és millorar. D'aquesta manera –deia– es pretenia donar instruments a la persona per a fer-se millor i per a reinserir-se socialment i viure allunyada de la delinqüència.<sup>2340</sup> No tots estaven d'acord amb açò. Garofalo, per exemple, de l'Escola Positiva Italiana, creia que, igual que no ho era el treball, tampoc l'educació era eficaç per a corregir els condemnats adults, i que l'estadística mostrava que “l'educació literària alfabètica” no és enemiga del delicte i, a més, en desenvolupar coneixements i aptituds pot determinar especialitats criminals.<sup>2341</sup> Aquestes crítiques, tanmateix la repercussió que van

---

<sup>2340</sup> En relació als mètodes de tractament per ella proposats, vid. ARENAL, C., *Estudios penitenciarios*, ob. cit., pàg. 192 i ss.; i de la mateixa autora, *El visitador del preso*, ob. cit., pàg. 56 i ss. i 90 i ss.

<sup>2341</sup> Igual que creia inútil l'educació literària alfabètica, també criticava l'educació religiosa i a l'entesa en el sentit d'exemples i costums, i que seria la qual podien proporcionar els visitadors als presos, a banda de la religiosa. Pel que fa a l'educació religiosa, Garofalo opinava que pot produir cert efecte quan s'inculca des de la infantesa i pot servir per a perfeccionar el caràcter, però no pot omplir un buit de l'organització psíquica com ho és la mancança de sentiments altruistes. A més, deia que hi haurà persones que per por a ser castigades en l'altra vida s'abstinguin de delinquir, però sols si tenen un esperit pràctic, tranquil i calculador, però no en

poder tenir en aquell llavors, no van impedir que s'apostara per l'educació com a mètode de tractament resocialitzador i, de fet, que així fóra va ser defensat pels assistents al Congrés celebrat a Cincinnati l'any 1870, així com també pels assistents al Congrés Penitenciari Internacional celebrat a Londres l'any 1872, en el qual es va considerar una obligació proporcionar els penats formació acadèmica, així com formació laboral.<sup>2342</sup>

La influència del Congrés de Londres s'aprecia en el Reglament per al règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882. En aquest, a més d'indicar-se, en l'article 36, que les dones estaven obligades a anar a l'escola, excepte quan tenien una edat avançada o quan el seu estat físic o moral no ho recomanaven, es deia, en l'article 35, que aprenien instrucció primària i, quan fóra possible, nocions científiques o artístiques convenients per a l'exercici d'alguna

---

aquelles altres que tenen un caràcter criminal, perquè aquest caràcter té com a trets distintius la imprudència, la lleugeresa, la imprevisió. I en relació a l'educació entesa en el sentit d'exemples i costums, que seria la qual podrien proporcionar els visitadors dels presos, entenia que té una influència dubtosa però probable en els xiquets, però sols per a disminuir els mals instints, no per a extirpar-los, que quedaran sempre latents en l'organisme psíquic. En els adults, en canvi, no té sentit ni plantejar-s'ho. Seria, segons l'italià, crear ex nihilo i produir artificialment el sentit moral, propi de la raça, però del qual està mancat excepcionalment l'individu. No negava el poder d'ensenyar costums bones i educar amb l'exemple, però deia que no se li pot reconèixer el poder de treure alguna cosa del no res. A un delinqüent adult privat d'una part del sentit moral, de l'instint de la pietat, se li pot repetir que un dels deures de l'home és ser compassiu i que la moral prohibeix fer el mal i pot ser li fem adquirir aquestes idees, però no els sentiments. Segons Garofalo l'home és bo no per reflexió sinó per instint, i l'instint és precisament allò que li manca. Un raciocini mai no podrà crear un instint. I encara que pugua semblar que està corregit, la correcció seria sols aparent, si no simulada, i el germen criminal continuarà residint en ell, en un estat latent. Vid. GARÓFALO, R., *La Criminología, Estudio sobre la naturaleza del origen y teoría de la penalidad*, ob. cit., vol. I., pàgs. 146 a 166.

<sup>2342</sup> En el Congrés Penitenciari Internacional celebrat a Estocolm l'any 1878 se subratllava la importància de fer-ho als establiments destinats a menors, malfeiners i gent de mal viure però que al de Roma, de 1885, es recomanava l'existència d'una escola a totes els establiments penitenciaris. Al Congrés Penitenciari Internacional de París de 1895 es precisaren les matèries a impartir a l'escola. En relació als congressos indicats, vid. BUENO ARÚS, F., "Los congresos penitenciarios internacionales", pàgs. 118 i ss, citat per CARBONEL ARANDA, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 151.

professió o ofici, amb vistes a la seua reinserció futura a la societat. També el Reial Decret de 3 de juny de 1901 feia referència a l'ensenyament primari i a l'industrial, i des de llavors les normes penitenciàries successives que aniran aprovant-se. També es feia referència a l'ensenyament religiós.

Juntament a les normes referides és imprescindible fer referència al Reial Decret de 18 de maig de 1903, sobre el tractament correccional dels penats, que va establir un règim tutelar a totes les presons. Cal destacar en primer lloc, que es disposava que “en virtut de l’apreciació de l’estat d’intel·lectualitat de cada penat es formaran grups que comprendran des de la mancança d’instrucció bàsica fins el grau màxim de cultura que els ensenyaments establerts a la presó puguin proporcionar-los”, i que també s’indicava que l’escola ha d’estar organitzada “no sols per a proporcionar ensenyament alfabètic” sinó per a “adquirir coneixements d’utilitat pràctica i per a desenvolupar la intel·ligència com a fortificant de la voluntat”. Es deia, a més, que aquella no sols és “el local en què es proporciona ensenyament literari sinó tot quant pugui contribuir a l’educació del penat i, en tal sentit, totes les pràctiques penitenciàries han de reputar-se com a pràctiques escolars, sotmeses a un mateix sistema educador”, i s’entenia que els mestres de la presó no eren els únics mestres, sinó que “com a mestres han de considerar-se tots els funcionaris de presó”, fins i tot els vigilants, de manera que “tots han de cooperar d’una o altra manera en l’ensenyament”. Poden consultar-se els articles 32 a 37 del Reial Decret sobre tractament correccional dels penats, així com també l’article 38, en què es recollia el principi de progressió en el sistema educatiu.<sup>2343</sup>

En el Reglament orgànic de presons de 1913 també s’indicava, en l’article 303, que tots els funcionaris havien de col·laborar en la tasca educativa, i que en cas de no haver-hi un mestre serien ells els responsables d’impartir els ensenyaments corresponents però, així i tot, l’escola era concebuda com un centre geogràfic, específic i exclusiu de les activitats docents i s’indicava, en l’article 292, que “en

---

<sup>2343</sup> En relació a aquest decret i altres normes penitenciària aprovades durant els anys posteriors fins el començament de la dècada de 1980, vid., MAPELLI CAFFARENA, B., “Educación y actividades culturales”, cit., pàgs. 869 i ss.

tota presó on s'extingisquen penes, hi haurà una escola destinada a la instrucció dels reclusos". En aquest mateix article també es deia que "l'assistència per a rebre el primer ensenyament, serà obligatòria per a aquells que no la posseeixen" i s'exceptuaven d'aquesta regla els majors de quaranta cinc anys i els impeditos a judici de la junta de disciplina", i tot i que es prioritzava combatre l'analfabetisme, tal com constava en l'article 296, també es parlava, en l'article 299, d'instrucció primària i superior. Les persones condemnades a privació de llibertat havien d'aprendre, com es deia en l'article 298, a més de lectura, escriptura i gramàtica, aritmètica, geografia, dibuix lineal, física, història d'Espanya i història natural, però s'indicava que els mestres havien d'esforçar-se principalment en ensenyar a llegir i escriure. No es parlava expressament de formació professional però a la vista d'algunes d'aquestes assignatures es desprèn que s'impartien pensant en el futur laboral dels penats. D'altra banda, no s'inclouïen assignatures de moral i religió i, igualment important, va desaparèixer l'ensenyament progressiu adaptat al període de la condemna.

En el Reglament dels serveis de presons de 1930, a més d'indicar-se, en l'article 147, que havia d'haver escoles a totes les presons centrals i provincials en què complien condemna els penats a presó i reclusió i que tots els penats menors de quaranta-cinc anys estaven obligats a assistir a classe, s'estenia l'obligació als presos preventius. En els articles 150 i 152 continuava prioritzant-se combatre l'analfabetisme, l'ensenyament alfabètic, però quedava clar que aquesta no era l'únic que havia d'impartir-se. En els articles 149 i 151 es deia que els interns es dividirien en grups en funció dels seus coneixements i quines eren les matèries a impartir a cada grup. Així, al grup dels analfabets se'ls ensenyaria a llegir i escriure; el grup dels semianalfabets a més de lectura i escriptura aprendrien gramàtica; el grup format per persones que saben llegir i escriure correctament aprendrien a més de gramàtica nocions d'aritmètica; el grup format per persones amb coneixements d'aritmètica rebrien lliçons d'anàlisi gramatical, aritmètica i geometria pràctica, dibuix lineal, geografia i història d'Espanya; i els interns amb coneixements superiors rebrien lliçons de geografia d'Espanya, resolució de problemes aritmètics, pràctiques de comptabilitat, mecanografia i nocions d'arts i oficis. A banda d'açò, com en el Reial Decret de 18 de maig de 1903,



s'indicava, en l'article 162, que l'escola als establiments penals "s'organitzarà, no tant per a procurar el simple ensenyament alfabètic esmentat, sinó perquè el penat adquirisca coneixements d'utilitat pràctica i pugua desenvolupar la intel·ligència com a fortificant de la voluntat, i en tal sentit, totes les activitats penitenciàries han de reputar-se com a pràctiques escolars, sotmeses a un sentit educador", tot afegint-se, a més, i molt important, que a tal efecte, es considerarien com elements ampliadoris de l'ensenyament del penat, entre altres, els cursos de conferències especialitzades, les pràctiques de gimnàstica sueca, les bandes de música, les audicions radiotelefòniques, les projeccions cinematogràfiques o els esplais dominicals. També es veia com un element ampliadori de l'ensenyament la instrucció militar, la qual la rebien els interns del reformatori d'Alcalà d'Henares que a la sortida havien de fer el servei militar, com constava en l'article 166. Com pot comprovar-se, s'adoptava un concepte més integral de l'ensenyament.

El Reglament de 1930, amb algunes reformes i contrareformes va estar vigent durant la Segona República i els primers anys del franquisme, fins l'aprovació del Reglament per als serveis de presons de 1948.<sup>2344</sup> En aquest tampoc eren les persones penades les úniques obligades a acudir a l'escola, ja que en l'article 236 se les obligava a elles i a les processades, si no tenien coneixements propis del primer ensenyament, però s'indicava, en l'article 226, que l'ensenyament escolar "actuarà amb intensitat major sobre els penats, per ser mitjà indispensable del tractament penitenciari establert". Cal fer constar, igualment, que l'existència d'una escola per a l'educació i instrucció dels reclusos quedava subordinada a que hi haguera un nombre suficient de reclusos i que el Centre Directiu ho estimara convenient, tal com constava en l'article 218.

---

<sup>2344</sup> Durant la República resoldre els problemes d'educació que venien arrastrant-se des de feia temps va ser prioritari. La Constitució espanyola de 1931 és el text que més extensament s'ocupà de la qüestió de l'educació. Es proclamà obligatorietat i gratuïtat de l'ensenyament primari, tot indicant-se que es legislaria en el sentit de facilitar les persones econòmicament necessitades l'accés a tots els graus de l'ensenyament. També es va establir l'escola única, la laïcitat de l'ensenyament i la llibertat de càtedra.

En aquest article 218 també s'indicava quins havien de ser els fins recercats i es deia que eren “l'educació integral i harmònica dels reclusos; proporcionar-los els coneixements que comprèn la instrucció primària i cooperar (...) a l'orientació i formació professional d'aquells, per al treball agrícola, industrial i comercial”. Passa, però, que també es deixava clar que “l'ideal d'aquestes escoles serà: transformar el delinqüent en home honrat, patriota i culte”. Queda clar, per tant, quin significat se li donava a “l'educació integral i harmònica”, el qual està en consonància amb allò indicat en l'article 2 del *Fuero de los españoles*, aprovat el 17 de juliol de 1945 i modificat per la Llei orgànica de l'Estat de 10 de gener de 1967, aprovada per Decret 779/1967, de 20 d'abril. En aquell article es deia que “els espanyols deuen servei fidel a la Pàtria, lleialtat al Cap de l'Estat i obediència a les lleis”. Trobem ací un exemple que allò que es pretenia era la redempció per a la dictadura, el qual equivalia a adoctrinament no sols patriòtic sinó també religiós. Una mostra evident de la importància que tenia l'adoctrinament religiós és que a tenor de l'article 223 l'ensenyament era de tres classes: religiós, cultural i de capacitació professional. Continuava donant-se prioritat a ensenyar els analfabets o semianalfabets, encara que es deia que a la resta se'ls proporcionarien els coneixements corresponents al seu grau d'instrucció i cultura.

En relació a l'ensenyament cultural, es dividia en dos períodes: un d'instrucció primària i un altre de classes especials. Així constava en l'article 225. Es diferenciava entre cinc graus en funció dels coneixements que tenien els reclusos –analfabets, preliminar, elemental, mitjà, superior– i es deia que els coneixements que integrarien la instrucció primària tindria un “caràcter eminentment pràctic”, però el contingut concret de les matèries a impartir la planificava el mestre. S'indicava que “els programes per a cada grau seran redactats pel mestre, procurant adaptar-los a les característiques de l'establiment, i aprovats per la Inspecció d'Educació del Centre Directiu”.

Val a dir, igualment, i aquestes són novetats importants, que en l'article 233 s'ordenava la publicació anual d'un calendari escolar i que en l'article 230 del Reglament de 1948 s'indicava que “les escoles

de presons atorgaran, a aquells que essent o havent sigut alumnes d'aquelles ho sol·licitaren, els certificats d'estudis primaris cursats, sempre que, vistes les actes dels exàmens i la fitxa escolar de l'interessat, resultara que havia demostrat posseir els coneixements exigits per a obtenir tals certificats”.

D'altra banda, en relació a les classes especials, en l'article 235 es deia que estan pensades “per als reclusos que posseisquen instrucció primària superior”, que “estaran integrats per quatre assignatures en qualsevol branca del saber, amb preferència per aquelles d'aplicació més immediata i d'utilitat pràctica major per als reclusos en recuperar la llibertat, amb programa d'extensió o utilitat anàloga com a mínim als corresponents a l'ensenyament mitjà”.

També s'indicava, en l'article 236, que “a fi de capacitar professionalment els reclusos i com a complement dels cursos d'instrucció primària, s'implantaràn escoles de formació professional”, tot puntualitzant-se a continuació que “a les presons de dones figuraran ensenyaments especial de llar i artesanía femenina”.

Cal tenir en compte, igualment, que a tenor de l'article 245 eren elements complementaris de l'ensenyament: la lectura en comú, els cursos de conferències especialitzades, les pràctiques de gimnàstica i esports, la instrucció militar o similar, les bandes de música i societats de cantants en cor, audicions radiofòniques, projeccions cinematogràfiques i reunions dominicals.

En el Reglament dels servies de presons de 1956 a banda que torna a dir-se, en l'article 117, que “hi haurà escoles en totes les presons” i de desaparèixer les referències a la transformació dels delinqüents en homes honrats i patriotes, no hi cap altra novetat, però amb el temps es van introduir reformes que van significar l'expulsió de la instrucció acadèmica i laboral del tractament.

Per aquell llavors, i des de feia temps, eren molts els països que recorrien a mètodes i tècniques nous de tractament, com és el cas d'Estats Units, encara que, igual que el treball, també la formació acadèmica i laboral van continuar potenciant-se, sobretot a partir de la

dècada de 1930 i, especialment, en acabar la Segona Guerra Mundial, per creure's que la manca d'estudis i formació laboral estava vinculada a la delinqüència.<sup>2345</sup> Cal tenir present, igualment, que es van introduir mètodes i tècniques nous de tractament en molts dels establiments de teràpia social sorgits en alguns països europeus a partir de la dècada de 1940, però que en uns altres es va apostar per un tractament basat en la formació acadèmica i/o laboral. Aquest és el cas de l'establiment de Civitavecchia, a Itàlia, i el de Kragsskovhede, a Escandinàvia, on eren destinats delinqüents primaris i aquells altres que tenien un pronòstic favorable,<sup>2346</sup> però també a la clínica holandesa de Van-der-Hoeven, on eren enviats delinqüents que tenien la

---

<sup>2345</sup> Tampoc es va rebutjar a la formació religiosa i de fet, a diferència d'allò que passa a l'Estat espanyol i a Europa en general, encara a dia d'avui continua, en ocasions, formant part del tractament penitenciari resocialitzador. "Encara avui es duen a terme experiments amb presons fonamentades en la fe que busquen transformar els delinqüents mitjançant la conversió religiosa i una programació extensiva i, tant abans com després del seu alliberament de la presó, entreteixir-los en una comunitat d'amor cristià". Així ho afirmen CULLEN, F.T. – GENDREAU, P., "Evaluación de la rehabilitación correccional: política, práctica y perspectivas", cit., pàg. 281. Vid., també, APPLGATE, B. K. – CULLEN, F. T. – FISHER, B. S., "Forgiveness and fundamentalism: Reconsidering the relationship between correctional attitudes and religion", en *Criminology*, vol. 38, núm. 3, agost de 2000, pàgs. 719 a 753; CULLEN, F. T. – SUNDT, J.L. - WOZNIAC, J.F., "The virtuous prison: Toward a restorative rehabilitation", en PONTELL, H.N. – SHICHOR, D., *Contemporary Issues in Crime and Criminal Justice*, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2000; i NIEBUHR, G., "Using religion to reform criminals", en *New York Times*, 18 gener, secció 1, 1998. Cal tenir en compte que la consideració no sols dels treball i la formació laboral i cultural sinó també de la formació religiosa com a activitats de tractament ve avalada per les Resolucions 663C (XXIV), de 31 de juliol de 1957, i 2076 (LXII), de 13 de maig de 1977, de les Nacions Unides, per les quals s'aproven i ratifiquen les Regles mínimes per al tractament dels reclusos. Així passa, també, en la Resolució (73)5, de 19 de gener, i en Recomanació (87)3, de 12 de febrer, ambdues del Comitè de Ministres del Consell d'Europa, però no, en canvi, en la Recomanació (2006)2, d'11 de gener, en la qual no es parla de mitjans morals i espirituals, sols de treball, exercicis físics, activitats recreatives i educació.

<sup>2346</sup> Vid. KAUFMANN, H., *Ejecución penal y Terapia Social*, ob. cit., pàgs. 270 i 271. A l'establiment de Civitavecchia s'apostà sobretot per la promoció escolar i professional, i al de Kragsskovhede per la instrucció professional i, també, per la distribució del temps lliure, a més que s'aspirava a una comunicació més intensa entre els interns i els treballadors.

consideració de psicòpates.<sup>2347</sup> En altres llocs, com és el cas de l'Estat espanyol, l'aplicació de mètodes i tècniques nous de tractament va tardar molt en arribar, i va continuar recorrent-se a la instrucció acadèmica i a la formació professional, però quan es va decidir fer-ho també es va optar per desterrar aquestes del tractament, excepte en els casos en què es demostrara la connexió entre el delicte comés i la manca d'estudis i de coneixements i destreses per al treball. Per la reforma introduïda pel Decret 162/1968, de 25 de gener, en el Reglament dels serveis de presons es va assumir un concepte clínic i restringit del tractament i aquelles van passar a ser considerades activitats de règim. En qualsevol cas, excepte per açò, la instrucció acadèmica i la formació laboral van continuar igual.

Pel Reial Decret 2273/1977, 29 de juliol, es va modificar l'article 121 del Reglament de 1956. Des de llavors en aquell s'indicava que "l'ensenyament impartit als establiments penitenciaris haurà d'ajustar-se, en el possible, al règim fixat amb caràcter general pel Ministeri d'Educació i Ciència". També es va modificar l'article 123, en el qual es va introduir una remissió a les normes dictades per aquell Ministeri en allò referent al temps de durada dels ensenyaments i als graus distints existents.

D'una lectura detallada de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades al si de les Nacions Unides per Resolució 663C (XXIV) de 31 de juliol 1957, i ratificades per Resolució 2076 (LXII) del 13 de maig de 1977, també sembla desprendre's que la formació educativa i laboral sols tenen cabuda en el tractament en cas de comprovar-se una relació entre les mancances formatives i l'acció delictiva, però així i tot a aquelles es fa referència en enumerar-se els mètodes i tècniques de tractament. En concret així consta en la regla

---

<sup>2347</sup> També a la clínica holandesa de Van-der-Hoeven la formació educativa i laboral tenien molta importància, encara que també es va recórrer a l'entrenament social mitjançant l'autoadministració, l'esport i la potenciació dels contactes amb l'exterior. En relació als internats, psicòpates, cal tenir en compte que a principis de la dècada de 1920 es va dictar a Holanda l'anomenada Llei dels psicòpates, que obligava a que determinats delinqüents psicòpates, després del compliment de la pena, foren posats a disposició del govern, i per a tal objectiu internats en establiments de psicòpates. Vid., KAUFMANN, H., Ejecución Penal y Terapia Social, ob. cit., pàgs. 286 i 287, 306 a 313.

66.1, en la qual també es fa referència a l'orientació professional i a l'assessorament relatiu a l'ocupació. I encara que puga no entendre's com a part del tractament, en la regla 71.5 es diu es "es donarà formació professional en algun ofici útil a tots els reclusos que estiguen en condicions d'aprofitar-la, particularment els joves, i en la regla 77.1 i 2 s'indica que "s'adoptaran disposicions per a millorar la instrucció de tots els reclusos capaços d'aprofitar-la", i que "la instrucció dels analfabets i dels reclusos joves serà obligatòria i l'Administració haurà de donar-los una atenció particular" i que en tot cas "haurà de coordinar-se, quan siga possible, amb el sistema d'instrucció pública a fi que en ser posats en llibertat puguen continuar sense dificultat la seua preparació". També es diu, en la regla 78, que "per al benestar físic i mental dels reclusos s'organitzaran activitats recreatives i culturals a tots els establiments, i en la regla 21.1 i 2 que "el reclús que no s'ocupe d'un treball a l'aire lliure haurà de disposar, si el temps ho permet, d'una hora al dia com a mínim per a realitzar exercici físic adequat a l'aire lliure", i que "els reclusos joves i altres l'edat i condició física dels quals ho permeten, rebran durant el període reservat a l'exercici una educació física i recreativa. Per a açò posarà a la seua disposició el terreny, les instal·lacions i l'equip necessari". No es diferencia entre presos condemnats i presos preventius.

El contingut de les regles citades es reproduïx en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa en la Resolució (73)5, de 19 de gener. En concret així consta en les regles 67.1, 72.5 i 78.1 i 2, 79, i 20.1 i 2 d'aquella, en aquest ordre. I tot i que les Regles mínimes europees han estat modificades en dues ocasions continua donant-se-li molta importància a l'ensenyament en un sentit ampli. A més, és positiu que en la Recomanació (87) 3, de 12 de febrer, conste, en la regla 77, que "es disposarà un programa d'educació integral en cada institució per a donar oportunitats a tots els presos de cobrir almenys part de les necessitats i aspiracions personals", tot subratllant-se, a més, que "aquests programes han de tenir com a objectiu la millora de les perspectives de reinserció social exigida, la moral i actituds dels presos i la seua autoestima". També s'indica, en la regla 79, que "s'ha de donar una atenció especial per l'Administració penitenciària a

l'educació dels presos joves, els d'origen estranger o amb necessitats culturals o ètniques, i en la regla 80 que “es disposaran programes específics d'educació compensatòria per als presos amb problemes especials, com ara l'analfabetisme o la incapacitat aritmètica. A banda d'açò s'insisteix, en la regla 81, en què “quan siga possible, la instrucció dels reclusos ha d'integrar-se en el sistema educatiu del país, de manera que després del seu alliberament puguen continuar sense dificultat la seua preparació”, a més que s'indica que “es durà a terme a les institucions educatives de l'exterior”. I també es diu que “els règims penitenciaris han de reconèixer la importància que té salut física i mental i organitzar degudament activitats per garantir l'aptitud física, exercici adequat i oportunitats recreatives”. Així consta en la regla 83, tot indicant-se en la regla següent que “un programa ben organitzat d'educació física, esport i altres activitats recreatives s'han d'organitzar al marc i els objectius del tractament i el règim. A tal fi s'ha de proporcionar un espai, instal·lacions i material”. I en la regla 86 s'afegeix que “al reclus que no s'ocupe en un treball a l'aire lliure o es trobe en una institució oberta, se li permetrà, si el temps ho permet, almenys una hora al dia de caminar o exercici físic adequat a l'aire lliure diàriament, en la mesura del possible, a l'empara de les inclemències del temps”.

Tot i que la redacció pugua ser diferent i pugua haver algun canvi, com que ja no es diu que la instrucció, si és possible, es durà a terme a l'exterior de l'establiment sinó que es disposa que “ha d'impartir-se sota la tutela d'establiments d'ensenyament externs”, o que en matèria d'exercici físic no es fa referència únicament als reclusos que no treballen a l'aire lliure o estiguen en una institució oberta sinó que es diu que “tot intern ha de tenir l'oportunitat, si la climatologia ho permet, de fer almenys una hora al dia d'exercici a l'aire lliure”, tot afegint-se que “en cas de fer mal temps, s'oferiran solucions alternatives a l'interior als interns que desitgen fer exercici”, però en general allò disposat en la Recomanació (87)3, de 12 de febrer, també consta en la Recomanació (2006)2, d'11 de gener, en les regles 27 i 28.

Voldria comentar, igualment, que en la Recomanació (89) 12 del Comitè de Ministres dels estats membres sobre l'ensenyament als

establiments penitenciaris, aprovada en data de 13 d'octubre de 1989, en primer lloc que es recomana és que “tots els reclusos han de tenir accés a l'educació, prevista com a matèries d'estudi, formació professional, activitats creatives i culturals, educació física i esports, educació social i serveis de biblioteca”, i en segon lloc que “l'educació per als reclusos ha de ser com l'educació impartida a grups d'edat semblant fora dels establiments penitenciaris, i la gama d'oportunitats d'instrucció per a ells ha de ser el més ampla possible”. També es diu que “totes les persones que participen en l'administració del sistema penitenciari i la gestió de les presons han de facilitar i recolzar en tot el possible l'educació”, que “l'educació ha de revestir tanta importància com el treball en el règim penitenciari, i els reclusos no han de resultar perjudicats econòmicament o d'altra forma quan participen en el procés educatiu”; que “ha de fer-se tot el possible per a encoratjar els reclusos a participar activament en tots els aspectes de l'educació”; que “han de formular-se programes de desenvolupament perquè els instructors dels establiments penitenciaris adopten mètodes adequats d'educació d'adults”; que “ha de prestar-se particular atenció als reclusos que ensopegen amb dificultats especials, sobretot, els que tenen problemes en la lectura i escriptura”; que “la formació professional ha de tenir per finalitat aconseguir el desenvolupament més ampli de la persona i prendre en consideració les tendències del mercat de treball”; que “s'han de posar en relleu i fomentar l'educació física i els esports en el cas dels reclusos”; que “ha d'atribuir-se un paper important a les activitats creatives i culturals perquè comporten possibilitats especials perquè els reclusos es desenvolupen i pugen expressar-se”; que “l'educació social ha d'incloure elements pràctics que ajuden als reclusos a organitzar la seua vida diària dins de la presó, amb la intenció de facilitar la seua tornada a la societat”; que “sempre que siga possible, ha de permetre's als reclusos participar en els programes d'ensenyament fora de la presó”; que “quan l'ensenyament haja d'impartir-se dins dels establiments penitenciaris, la comunitat externa ha de participar en la major mesura”; que “han d'adoptar-se mesures perquè els reclusos prosseguisquen els seus estudis quan recobren la llibertat”; i que “han de facilitar-se els fons,



equip i el personal docent necessaris perquè els reclusos reben un ensenyament adequat”.<sup>2348</sup>

Aquestes recomanacions poden trobar-se, igualment, en la Resolució 1990/20 del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides, de 24 de maig, en la qual també se n’afegeixen unes altres. Ací es recomana, en primer lloc, que “els estats membres, les institucions competents, els serveis d’assessorament docent i altres organitzacions fomenten l’educació en els establiments penitenciaris, entre uns altres, pels mitjans següents: a) facilitant educadors i serveis connexos a les institucions penals i augmentant el nivell d’instrucció del personal penitenciari; b) desenvolupant procediments de selecció i de formació professional i subministrant els recursos i l’equip necessaris; c) encoratjant l’establiment i a través de l’ampliació de programes docents destinats als delinqüents dins i fora dels establiments penitenciaris; d) desenvolupant una instrucció adequada a les necessitats i capacitats dels reclusos, conforme a les necessitats de la societat”. En segon lloc es recomana als estats membres que: a) “proporcionen diversos tipus d’educació que contribuïsquen de manera apreciable a la prevenció del delicte, la inserció social dels reclusos i la reducció dels casos de reincidència, per exemple, alfabetització, formació professional, educació permanent per a l’actualització de coneixements, ensenyament superior i altres programes que fomenten el desenvolupament humà dels reclusos; b) examinen la possibilitat d’acréixer l’ús de mesures substitutives de l’empresonament i de mesures per a la reinserció social dels reclusos amb la intenció de facilitar la seua educació i reintegració en la societat”. També se’ls recomana que “en formular polítiques d’educació, tinguen en compte els següents principis: a) l’educació en establiments penitenciaris ha d’orientar-se al desenvolupament de tota la persona, tenint presents els antecedents d’ordre social, econòmic i cultural del reclus; b) tots els reclusos han de gaudir d’accés a l’educació, amb inclusió de programes d’alfabetització, educació bàsica, formació professional, activitats creadores, religioses i culturals, educació física i esports, educació social, ensenyament

---

<sup>2348</sup> També es diu, com se sap, que “l’objectiu de l’educació en els establiments penitenciaris ha de ser desenvolupar a la persona íntegrament, tenint presente el seu context social, econòmic i cultural”.

superior i serveis de biblioteques; c) s'ha de fer tot el possible per a encoratjar als reclusos a que participen activament en tots els aspectes de l'educació; d) tots quants intervenen en l'administració i gestió d'establiments penitenciaris han de facilitar i recolzar l'educació en la major mesura possible; e) l'educació ha de constituir l'element essencial del règim penitenciar; no han de posar-se impediments dissuasius als reclusos que participen en programes educatius oficials i aprovats; f) l'ensenyament professional ha d'orientar-se a un desenvolupament més ampli de la persona i respondre a les tendències del mercat laboral; g) ha d'atorgar-se una funció important a les activitats creadores i culturals, que són especialment indicades per a permetre als reclusos desenvolupar-se i expressar-se; h) sempre que siga possible, ha de permetre's la participació dels reclusos en activitats educatives fóra dels establiments penitenciaris; i) quan la instrucció ha d'impartir-se en l'establiment penitenciar, s'ha de comptar amb la major participació possible de la comunitat exterior; j) s'han de proporcionar els fons, l'equip i el personal docent necessaris perquè els reclusos puguin rebre la instrucció adequada”.

Tal com es veurà en l'apartat següent, tot allò indicat en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides, en la Recomanació del Comitè de Ministres (89) 12, de 13 de maig, i en la Resolució del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides, 1990/20, de 24 de maig, així com les declaracions, pactes i convenis internacionals i europeus als quals s'ha fet referència en els epígrafs precedents, s'ha tingut en compte a l'hora de redactar la normativa penitenciària espanyola actualment en vigor i es té en compte en el quefer diari de la tasca penitenciària. Es veurà què es diu en la legislació penitenciària espanyola en vigor, què s'ha fet des de la seua aprovació fins avui en dia, així com també quantes són les persones privades de llibertat que al llarg dels anys han estudiat i participat en activitats educatives, formatives, socioculturals i esportives. Però si que voldria recordar ara que en la Llei orgànica general penitenciària de 1979 continua evidenciant-se la influència de la criminologia clínica i el manteniment d'un concepte del tractament d'acord amb els predicats d'aquesta, que es rebutja, en general, a considerar com a part del tractament l'educació i la formació professional, així com també

les activitats socioculturals i esportives.<sup>2349</sup> El mateix passa en el Reglament penitenciari de 1981, però no, en canvi, en el Reglament de 1996. Cal recordar, a més, que no obstant la distinció que es feia fins llavors entre activitats de tractament i de règim, a la pràctica aquella no existia. Els encarregats d'aplicar el tractament no creien que l'ensenyament fóra “altra història”, ni tampoc una bona part de la doctrina.

## **2.2. L'ensenyament en la legislació penitenciària espanyola en vigor**

Una de les conclusions que s'extreu de quant s'ha dit fins ara és que cal que les presons disposen d'un programa d'educació integrador i el més complet possible, que responga a les necessitats individuals de les persones privades de llibertat i que tinga en compte les seues aspiracions. Perquè així siga el programa d'educació ha de preveure la possibilitat d'accés als distints nivells de l'ensenyament reglat, que inclouria l'educació bàsica, l'educació de grau mitjà, l'ensenyament universitari i la formació professional, així com també l'ensenyament reglat de règim especial, i, igualment, a l'ensenyament no reglat, a més que ha d'incloure activitats socioculturals i esportives. A continuació es veurà què es diu en la Llei orgànica general penitenciària de 1979 i en el Reglament penitenciari de 1996 en relació a aquests nivells i tipus distints d'ensenyament, què s'ha fet des de la seua aprovació fins avui en dia per a garantir el dret a l'educació de les persones preses, sobretot des de 1996, quantes d'aquestes han estudiat i participat en activitats de la classe referida al llarg dels anys i quins són els mitjans als quals recorre l'Administració penitenciària per a fomentar l'assistència i aprofitament.

---

<sup>2349</sup> També es rebutja a considerar la formació religiosa com a activitat de tractament. Tanmateix, l'assistència religiosa ha d'estar atesa per l'Administració penitenciària i respectar la llibertat de les persones preses en aquest aspecte, així està previst en el article 54 de la Llei orgànica general penitenciària i en l'article 230 del Reglament penitenciari. Per a més detalls pot consultar-se la Instrucció 6/2007 de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries.

### 2.2.1. L'educació bàsica

Com se sap, l'educació bàsica es correspon amb el primer nivell dels ensenyaments reglats. És aquella que s'imparteix a l'escola i, per tant, perquè les persones preses que manquen dels coneixements corresponents a aquest nivell puguen estudiar és important que hi haja un col·legi en cada establiment, i que així siga continua essent obligatori, com s'indica en l'article 55 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979, tot afegint-se, a més, que "els ensenyaments que s'impartisquen als establiments s'ajustaran en el possible a la legislació vigent en matèria d'educació i formació professional", i torna insistint-se en açò en l'article en l'article 56.1, en què es diu que "l'Administració organitzarà les activitats educatives, culturals i professionals d'acord amb el sistema oficial, de manera que els interns puguen assolir les titulacions corresponents". En l'article 122 del Reglament penitenciari de 1996 es diu que quan ingressen en presó persones sense titulació corresponent als ensenyaments obligatoris del sistema educatiu seran examinades pel mestre per a conèixer en nivell i perfil de cadascuna d'elles i el cicle d'ensenyament obligatori en què han de ser incloses, i que en base a açò els serveis educatius determinaran els cursos a realitzar per cada persona. S'adverteix, igualment, que no obstant això en els aspectes acadèmics l'activitat educativa s'ha d'ajustar a allò establert per les autoritats educatives corresponents, ja que, com s'acaba de veure, els ensenyaments que s'imparteixen als establiments penitenciaris han d'ajustar-se al sistema oficial.

Igual que en altres temps, el nivell d'analfabetisme entre la població penitenciària és alta si es compara amb el del conjunt de la població, per això que en l'article 55.1 de la Llei orgànica general penitenciària s'indica que cal prestar atenció especial als analfabets, i també als joves, als quals en l'article 123.1 del Reglament se sumen les persones estrangeres i amb problemes específics per a l'accés a l'educació.<sup>2350</sup> Preocupar-se pels col·lectius indicats és un objectiu prioritari. Es diu, a més, en l'article 118.2, que atès que els reclusos estrangers han de

---

<sup>2350</sup> En l'article 172.1 del Reglament penitenciari de 1981 hi havia previst internar les persones amb deficiències o inadaptacions profundes en establiments especials per al seu tractament educatiu.

tenir les mateixes possibilitats d'accés a la formació i l'educació que la resta, l'Administració penitenciària els ha de facilitar l'aprenentatge del castellà i la llengua cooficial del territori en què estiga ubicat el centre penitenciari. Perquè aprenguen el castellà hi ha cursos d'alfabetització d'estrangers i de castellà per a estrangers i, com es veurà un poc més endavant, cada vegada són més els interns matriculats, encara que també són més els ciutadans estrangers que hi ha a la presó, a més que entre les assignatures ordinàries de l'ensenyament bàsic també hi ha la de llengua castellana i als territoris amb llengua pròpia la corresponent, i també poden estudiar-se llengües, aquestes i altres, a través de l'Escola Oficial d'Idiomes i al marge de l'ensenyament reglat. És important que els presos estrangers aprenguen la llengua o les llengües d'allà on viuen però també ho és que els funcionaris de presons aprenguen llengües estrangeres. El Consell d'Europa va exigir que així fóra i l'any 1996 van començar a organitzar-se i impartir-se cursos de francès i anglès.<sup>2351</sup>

D'altra banda, convé tenir en compte que en l'article 5.g del Reglament penitenciari de 1996 s'indica que és un deure de les persones preses "participar en les activitats formatives, educatives i laborals definides en funció del les seues mancances per a la preparació de la vida en llibertat", afirmació aquesta que apareix matisada en l'article 122.2, en el qual es diu que els cursos a realitzar "tindran caràcter obligatori sols quan els interns manquen dels coneixements propis de la formació de l'ensenyament bàsic".<sup>2352</sup> Tot i això, i encara que en l'article 110.f del Reglament Penitenciari de 1981, encara vigent,<sup>2353</sup> consta que és constitutiva de falta lleu "qualsevol acció o omissió que implique incompliment dels deures i obligacions de l'intern", la negativa a estudiar no se sanciona. No es tracta d'obligar sinó de motivar els reclusos mancats d'una educació

---

<sup>2351</sup> Pot consultar-se l'Informe general de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries de l'any 1996, pàg. 56.

<sup>2352</sup> Una afirmació molt semblant a aquesta pot trobar-se en l'article 155.3 del Reglament penitenciari de 1981), a més que en l'article 110.f del Reglament penitenciari de 1981 (Article redactat segons el Reial Decret 787/1984, de 28 de març.

<sup>2353</sup> Article redactat segons el Reial Decret 787/1984, de 28 de març.

bàsica perquè estudien però, tal com es veurà a continuació, aconseguir-ho no sempre és fàcil.

En les taules següents, d'elaboració pròpia,<sup>2354</sup> es veurà quantes de les persones que hi ha preses als centres penitenciaris espanyols han accedit a l'educació bàsica des de 1981 fins 2011 i, com podrà comprovar-se, durant la dècada de 1980 el nombre de reclusos que estudiaven en general va anar en augment però serà sobretot a partir de 1990 quan es registrarà un increment més notable, tant que el nombre d'estudiants de l'ensenyament bàsic que hi havia l'any 1996 era pràcticament el triple que en 1989, creixement aquest molt superior a l'experimentat a la població penitenciària. L'any 1996, tot coincidint amb l'entrada en vigor del Codi penal aprovat per Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre i la supressió de la redempció de pena per treball, que també inclou el treball intel·lectual, aquella xifra va caure en picat, i va continuar decreixen durant els anys posteriors, fins 2003, i això no obstant el creixement de la població penitenciària. A partir d'aquell any la xifra de persones preses que han accedit a l'educació bàsica ha anat en augment, tot i que moderadament.

---

<sup>2354</sup> En allò referent a la participació, les dues primeres taules s'han elaborat a partir de la informació recollida per ARANDA CARBONEL, M.J., en *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 161, la qual al teu torn es basa en la informació disponible en els Informes generals d'Institucions Penitenciàries dels anys 1981 a 1995. La tercera taula i la quarta s'han elaborat a partir de les dades contingudes en els Informes generals dels anys 1996 (pàg. 100), 1997 (pàg. 104), 1998 (pàg. 125), 2003 (pàg. 258), 2004 (pàg. 113), 2005 (pàg. 115), 2006 (pàg. 122), 2007 (pàg. 139), 2010 (pàg. 114), 2011 (pàg. 117). Les dades corresponents als anys 1999, 2000, 2001, 2002, recollides per l'autora citada dalt (pàg. 162). Cal tenir en compte que no es computen els interns en règim obert i des de l'any 1983 tampoc s'inclouen referències en relació a les presons de Catalunya i les persones que compleixen condemna allí. Aquestes no estan computades en les xifres recollides als Informes generals, ni a efectes de saber quantes persones estudien ni a cap altre. També cal tenir en compte que les xifres no són del tot exactes. En alguns d'aquests Informes les xifres són dels alumnes matriculats en els cursos de la formació bàsica, en alguns altres dels assistents, en altres dels assistents i dels matriculats i en altres ni tan sols es precisa. Siga com siga, allò que importa és conèixer la tendència general durant un període de trenta anys.

Any	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Núm. Participants	4.733	3.964	3.645	3.571	6.203	6.452	4.716
Població Penitenciària total	21.185	21.942	13.999	17.713	22.153	25.059	27.841

Any	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1995
Núm. Participants	4.023	7.357	16.366	20.662	21.364	28.621	22.539
Població penitenciària total	27.793	28.917	31.711	38.383	42.048	46.048	45.198

Any	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Núm. total de participants	22.539	9.508 -25,23%	8.537	5.997	6.039	6.039	6.039	7.824
Cursos alfabetització	8.248 analfabets i neolectors	3.469 analfabets i neolectors	3.460 analfabets i neolectors	3.018	3.003	3.003	3.003	5.014
Cursos alfabetització estrangers		341	300					
Castellà per a estrangers		694	598					
Població penitenciària total en termes absoluts	35.898	35.898	38.365	38.233	39.013	41.131	44.924	48.645
Mitjana de població reclusa	38.037	37.331	38.604	39.286	39.169	40.271	43.674	47.207

Any	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Núm. total de participants	7.145	9.241	9.817	13.317	14.732	10.897	11.902	11.912
Cursos alfabetització espanyols	2.818	3.416	2.615			2.392	2.975	3.047
Cursos alfabetització estrangers	263	694	466			821	784	677
Castellà per a estrangers	1.599	1.538	1.698			2.215	2.230	2.296
Població penitenciària total en termes absoluts	51.272	52.747	55.049			65.548	63.403	59.975
Mitjana de població reclusa	50.757	52.417	54.436			65.416	65.335	61.851

A més que moltes de les persones preses no tenen cap hàbit d'estudi, estudiar a la presó no és fàcil, no sols perquè no hi ha l'ambient més adequat per a fer-ho sinó també a causa d'altres variables, com per exemple la mobilitat de la població penitenciària o l'addicció a substàncies estupefaents. Cal tenir en compte, a més, que les mancances econòmiques que pateix una part de la població penitenciària du a que hi haja qui, si se li dóna a elegir entre la realització d'un treball productiu que li permeta obtenir una retribució o el seguiment d'algun ensenyament educatiu, no dubte en prioritzar el treball<sup>2355</sup>. És molt important fomentar el seguiment i aprofitament de les activitats educatives per part dels interns i, com es veurà més endavant, en el Reglament Penitenciari de 1996 hi ha prevists mecanismes diferents dirigits a aconseguir-ho. També es realitzen plans de captació entre els interns menys motivats, a més que també amb el propòsit de potenciar l'activitat docent, durant els darrers anys ha augmentat el nombre de professionals en aquest camp.

---

<sup>2355</sup> Vid., RODRÍGUEZ YAGÜE, C. – PASTOR COMÍN, J.J., “La población penitenciaria como comunidad educativa: la expresión musical como intervención socializadora”, en MORALES, J.A. – BARROSO, J. (Coords.), *Redes Educativas: La Educación en la Sociedad del Conocimiento*, GID, Sevilla, 2012, pàgs. 2 i 3.



## 2.2.2. El cicle mitjà d'educació

L'educació bàsica és fonamental però, tal com consta en l'article 123.3 del Reglament penitenciari de 1996, aquesta “ha de complementar-se amb altres activitats necessàries per a promoure el seu desenvolupament integral”. En l'article 124.1 s'indica que “l'Administració penitenciària facilitarà l'accés dels interns a programes educatius d'ensenyaments reglats i no reglats que contribuïsquen al seu desenvolupament personal”. Entre els primers hi ha el cicle mitjà d'educació, en relació al qual el primer que cal saber és que en data de 27 de setembre de 1984 es va signar un conveni de col·laboració entre el Ministeri de Justícia i el Ministeri d'Educació i Ciència que també contemplava l'ensenyament en el nivell de batxillerat, a través de l'Institut Nacional de Batxillerat a Distància (INBAD), tot assumint la Direcció General d'Institucions Penitenciàries –actual Secretaria General d'Institucions Penitenciàries–<sup>2356</sup> el pagament de les taxes corresponents a les matrícules, així com també la despesa originada per la formació d'una biblioteca bàsica i llibres de consulta per als diferents cursos. Es millorava així el contingut de l'Ordre Circular de 10 de maig de 1983 sobre estudis de batxillerat i el curs d'orientació universitària a través de l'Institut Nacional de Batxillerat a Distància, en què s'establia que sols tenien matrícula gratuïta els reclusos que acreditaven manca de recursos, en consonància amb allò indicant en l'article 169 del Reglament penitenciari de 1981.

Val a dir, igualment, que en la dècada de 1990 se va implantar de manera progressiva la Llei orgànica general del sistema educatiu (LOGSE) i, conseqüentment, es van produir canvis en l'ensenyament mitjà. Una Ordre de 3 de febrer de 1993 va aprovar el calendari de cessament de les activitats docents de l'Institut Nacional de Batxillerat a Distància i, després de suprimir-se la matrícula de primer a tercer del batxillerat unificat polivalent (BUP) i del curs d'orientació universitària (COU), les persones interessades en seguir ensenyances dels cursos corresponents a la modalitat d'educació a distància ho

---

<sup>2356</sup> El Reial Decret 438/2008, de 14 d'abril, va establir la supressió de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries les funcions de la qual passaren a correspondre a la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries.

farien a través de centres ordinaris autoritzats per a fer-ho. La Instrucció 16/94 indica que els reclusos dels centres penitenciaris situats en Comunitats Autònomes sense competències plenes en matèria educativa que iniciaren aquesta classe d'ensenyament passarien a dependre del Centre per a la Innovació i Desenvolupament de l'Educació a Distància a través dels instituts d'educació secundària, on es gestiona la matrícula. En la resta el competent és l'organisme autonòmic equivalent. Així, per exemple, a València, Andalusia i Canàries ho és l'Institut de Batxillerat a Distància (IBAD).

Igual que passa amb l'educació bàsica, també es fomenta cursar amb aprofitament l'educació de grau mitjà, però, tal com es veurà a les taules següent, que com les anteriors també són d'elaboració pròpia,<sup>2357</sup> són poques les persones preses que decideixen fer-ho. Tot i això, en general, fins 2010 pot apreciar-se un increment progressiu de les persones que accedeixen a l'ensenyament de grau mitjà, encara que també de la població penitenciària. Com a curiositat es dirà que tot i que l'any 1983 la població penitenciària es va reduir considerablement en relació a l'any anterior, el nombre de persones preses estudiant l'ensenyament mitjà va continuar creixent i que el fet que en 2009 la població penitenciària començara a decreïxer tampoc va impedir que aquell nombre continuara creixent, però en 2011 aquesta xifra ha estat lleugerament inferior que en 2010.

---

<sup>2357</sup> Les dues primeres taules, en allò referent a la participació, s'han elaborat a partir de la informació recollida per ARANDA CARBONEL, M.J., en *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 165, la qual al teu torn es basa en la informació disponible en els Informes generals d'Institucions Penitenciàries dels anys 1981 a 1995. També les dades dels anys 1999 i 2000 les he pres d'aquella autora. Les dades de participació de les altres dues taules s'han pres directament dels Informes generals dels anys 1996 (pàg. 100), 1997 (pàg. 104), 1998 (pàg. 125), 2001 (pàg. 210), 2002 (pàg. 202), 2003 (pàg. 258), 2004 (pàg. 113), 2005 (pàg. 115), 2006 (pàg. 122), 2009 (pàg. 139 i 142), 2010 (pàg. 114), 2011 (pàg. 117). Des de l'any 1983 als Informes generals no es dóna informació en relació a les presons catalanes i les persones allí recloses. També manca informació d'alguns anys però l'essencial és conèixer quina ha estat la tendència general.

Any	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Total ensenyament mitjana	43	69	87	100	110		412
Població penitenciària total	21.185	21.942	13.999	17.713	22.153	25.059	27.841

Any	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Total ensenyament mitjana	436	462	581	395	800	770	1.039	
Població penitenciària total	27.793	28.917	31.711	38.383	42.048	46.048	48.362	45.198

Any	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Total ensenyament mitjana		890	1.360	2.216	2.229	2.032	2.032	2.757
Educació secundària		7	834	1.690	1.894	1.894	1.894	2.610
Batxillerat i COU (LOGSE i anterior)	1.019	883	526	526	335	138	138	147
Població penitenciària total	35.898	35.898	38.365	38.233	39.013	41.131	44.924	48.645
Mitjana de la població penitenciària	38.037	37.331	38.604	39.286	39.169	40.271	43.674	47.207

Any	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Total ensenyament mitjana	3.132	3.613	3.424			4.172	4.371	4.225
Educació secundària	2.912	3.361	3.094			3.835	4.045	3.856
Batxillerat	220	252	330	473	530	337	326	369
Població penitenciària total	51.272	52.747	55.049			65.548	63.403	59.975
Mitjana de la població penitenciària	50.757	52.417	54.436			65.416	65.335	61.851

### 2.2.3. L'ensenyament universitari

A més que en l'article 124.2 del Reglament penitenciari s'indica que amb la finalitat de facilitar l'accés de les persones preses als diferents tipus i nivells d'ensenyances caldrà que l'Administració penitenciària promoga els acords corresponents amb les institucions competents, en l'article 56.2 de la Llei orgànica general penitenciària es fa referència expressa als acords que cal signar per a l'accés als estudis universitaris per part de persones preses. En relació a açò es dirà, en primer lloc, que gràcies a l'acord signat en data de 30 de juny de 1983 entre la Secretaria d'Estat d'Universitats i Investigació, la Direcció General d'Institucions Penitenciàries –actual Secretaria General d'Institucions Penitenciàries– i la Universitat Nacional d'Educació a Distància (UNED), els reclusos, homes i dones, poden estudiar alguna de les carreres universitàries que figuren als programes d'estudis d'aquella. Fins i tot existeixen un parell de centres penitenciaris en què hi ha un mòdul específic per a alumnes de la UNED –tot i que si hi ha places lliure s'admeten alumnes de secundària i batxillerat. Aquests mòduls existeixen als centres penitenciaris de Madrid V- Soto del Real i Madrid VI – Aranjuez. Igual que a la resta d'estudiants d'aquella Universitat, a les persones preses se'ls ofereix orientació i informació, tutories, un servei de suport i material didàctic –i també assistència del centre associat de la UNED més proper per als estudiants en règim obert i en llibertat condicional–, i des de la implantació del pla de Bolonya distints centres penitenciaris faciliten l'accés a la "plataforma educativa ALF" de la UNED, que permet consultar el material multimèdia incorporat pels equips docents. Actualment compten amb aquesta plataforma *e-Learning* els centres penitenciaris de Huelva, Dueñas, Madrid V, Madrid VI, Madrid VII, Topas, Teixeiro, Zuera, València, Ocaña II i Palma de Mallorca.<sup>2358</sup> Cal tenir en compte que en l'article 129.1 del Reglament penitenciari de 1996 es permet autoritzar l'ús d'ordinadors als interns, quan raons de caràcter educatiu o cultural ho facen necessari o aconsellable per al desenvolupament dels programes formatius corresponents, tot i que amb restriccions i condicions, a més que en l'apartat 3 del mateix

---

<sup>2358</sup> Així consta en la pàgina web d'Institucions Penitenciàries: <http://goo.gl/D05oZi>, consultada per última vegada a data de 20 de setembre de 2013.

article es diu que “el consell de direcció podrà retirar l'autorització concedida quan existisquen sospites fonamentades que s'està fent un mal ús d'aquella o quan l'autorització no es corresponga a una necessitat de l'intern”, i s'afegeix que “en tot cas s'entendrà que existeix sospites d'un mal ús de l'ordinador quan l'intern es negue a mostrar el contingut de la totalitat dels arxius d'aquell, si hi ha requeriment previ del consell de direcció.

Val a dir, igualment, que no totes les persones preses que estudien ho fan a la Universitat Nacional d'Educació a Distància, ja que també poden fer-ho en unes altres. La Universitat del País Basc ha tingut una incidència gran en l'ensenyament universitari però, atès que aquesta no estava especialitzada en classes no presencials i, sobretot, que la majoria de les persones que hi estudiaven estaven condemnades per pertànyer o col·laborar amb ETA i que es van denunciar privilegis i irregularitats, per Llei orgànica 6/2003, de 30 de juny, es va modificar l'article 56 de la Llei orgànica general penitenciària.

Abans de la reforma en aquest article s'indicava que “l'Administració organitzarà les activitats educatives, culturals i professionals d'acord amb el sistema oficial, de manera que els interns puguin assolir les titulacions corresponents, i amb aquest fi tindran dret a comunicar amb els seues professors als únics efectes de realitzar els exàmens corresponents”, però en l'article modificat, a més que, com se sap, s'insisteix en què aquelles activitats han d'organitzar-se per l'Administració d'acord amb el sistema oficial perquè qui estudie pugui assolir les titulacions corresponents, s'afegeix un segon apartat en què es diu que “perquè els interns puguin accedir al servei públic de l'educació universitària serà necessari que l'Administració penitenciària subscriba, amb els informes educatius que s'estimen pertinents, els convenis oportuns amb universitats públiques. Aquests convenis garantiran que l'ensenyament s'imparteix en les condicions i amb el rigor i la qualitat inherents a aquest tipus d'estudis, tot adaptant, en allò que calga, la metodologia pedagògica a les circumstàncies especials que concorren a l'àmbit penitenciari. L'alteració del règim i estructura de l'ensenyament o de l'assistència educativa als interns prevista en els convenis esmentats, així com qualssevol altres modificacions, pròrrogues o extensió d'aquells a

noves parts signants o subjectes, han de ser autoritzats per l'Administració penitenciària". S'afegeix, a més, que "en atenció a la mobilitat de la població reclusa i a la naturalesa no presencial dels estudis als quals es refereix aquest article, els convenis esmentats en el paràgraf anterior es subscriuran, preferentment, amb la Universitat Nacional d'Educació a Distància. Tanmateix, les administracions penitenciàries competents poden establir convenis amb universitats en els termes que estableix el paràgraf anterior". Es va afegir, a més, una disposició transitòria única en què s'advertia que "després de l'entrada en vigor d'aquesta Llei orgànica, sols produiran efectes els convenis subscrits amb anterioritat a aquesta per l'Administració penitenciària que, en tot cas, hauran d'adaptar-se a allò disposat en aquesta Llei en un termini no superior a un mes".

La Universitat del País Basc no havia subscrit cap acord de la classe referida i avui en dia aquest acord encara no existeix, sembla ser que per manca de voluntat política. Cal tenir en compte que en 2004 aquella va elaborar un protocol d'atenció docent a interns en centres penitenciaris i que permetia que pogueren matricular-se tant els interns en presons espanyoles com aquells altres reclusos en presons d'altres estats. L'Advocacia de l'Estat va entendre que s'estaven assumint competències corresponents a l'executiu central i tot i que en Sentència de 18 de desembre de 2006 el Tribunal de Justícia del País Basc no ho va entendre així, contra aquesta sentència es va presentar recurs davant el Tribunal Suprem, que en Sentència de 25 de març de 2009, va determinar que "la universitat espanyola que haja d'oferir el servei públic d'ensenyament universitari que demanen els interns en establiments penitenciaris espanyols o estrangers, haurà d'acordar amb caràcter previ un conveni amb l'Administració penitenciària espanyola dels previstos en l'art. 56.2 de la Llei general penitenciària (...) En no comptar el protocol aprovat per la Universitat del País Basc amb el suport del conveni citat, és nul de ple dret".<sup>2359</sup> El Tribunal Suprem va anul·lar el protocol referit però per Sentència 206/2011, de 19 de desembre, el Tribunal Constitucional va estimar parcialment el recurs d'empara presentat per la Universitat del País Basc.

---

<sup>2359</sup> Sentència del Tribunal Suprem de 25 de març de 2009. El fragment reproduït forma part del fonament jurídic 7 però convé consultar els previs.

L'Alt Tribunal va entendre que “la interpretació de l’art. 56.2 LOGP efectuada en la Sentència impugnada és contrària al dret a l’autonomia universitària reconeguda per la Constitució en supeditar l’exercici d’un dels continguts d’aquesta autonomia, la potestat normativa per a l’ordenació de l’activitat docent, a la subscripció prèvia d’un conveni interadministratiu”. Va indicar que “la interpretació de l’art. 56.2 LOGP que rebutja que la Universitat pugui regular les condicions en què ha d’impartir-se la docència a distància als interns en centres penitenciaris fins que no s’haja concertat amb l’Administració penitenciària, suposa una restricció de l’exercici de l’autonomia universitària constitucionalment garantida (art. 27.10 CE) que el lesiona, ja que no troba justificació suficient a la preservació dels bens jurídics que es tracten de garantir amb l’exigència de conveni previ amb l’Administració penitenciària perquè l’educació a distància a interns en centres penitenciaris pugui materialitzar-se mitjançant la seua prestació efectiva”. El Tribunal Constitucional presentava el protocol com “una activitat prèvia a la formalització de la col·laboració amb l’Administració penitenciària, un instrument a través del qual el Consell de Govern de la UPV defineix el marc de relacions amb aquella mateixa branca de l’Administració, prefixant les condicions que han de complir-se perquè qui ostente la representació *ad extra* de la Universitat pugui subscriure els convenis eventuais de col·laboració en la matèria”.<sup>2360</sup>

Una part considerable dels presos d’ETA estudien carreres universitàries, de vegades més d’una, i quan han pogut elegir han triat fer-ho a la Universitat del País Basc –per això la polèmica–, però cal advertir que el fet que deixara de permetre’s que les persones preses que vulguen fer-ho puguin matricular-se a la Universitat del País Basc no s’ha traduït en una reducció significativa del nombre de matriculats. En les taules que he elaborat es veu quina ha estat l’evolució de les xifres de l’ensenyament universitari al llarg dels anys, des de l’inici de la dècada de 1980 fins l’any 2012, com ha evolucionat tant del nombre de matriculats en alguna carrera com el

---

<sup>2360</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 206/2011, de 19 de desembre, fonaments jurídics 6 i 7. Aquests convenis, com s’ha avançat, a dia d’avui encara no s’han subscrit.



d'interns que estan realitzant els cursos d'accés.<sup>2361</sup> Podrà comprovar-se que, en general, tant l'un com l'altre han crescut a mesura que ha anat passant el temps, sobretot el nombre de persones estudiant per a accedir a l'ensenyament universitària. Aquest increment va ser especialment significatiu l'any 1992 i va ser més moderat però va continuar els anys posteriors fins 1997. Aquest any les xifres es van reduir sensiblement i també en 2004, però es tracta de fets puntuals. En general, com s'ha dit, el nombre de persones estudiant una carrera universitària o els cursos per a poder fer-ho ha crescut, fins 2011. Aquest any torna a registrar-se una reducció d'aquesta xifra, però cal esperar a veure les xifres dels anys següents per veure si la tendència comença a invertir-se o si creix el nombre de persones que accedeixen a la universitat i s'inscriuen en cursos per a accedir-hi. Cal advertir que la població penitenciària l'any 2011 es va reduir en relació a 2010 en un percentatge major que aquest any respecte a l'anterior.

Any	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Carreres universitàries			339	517	529		247
Cursos d'accés a la universitat	48	72					
Població penitenciària total	21.185	21.942	13.999	17.713	22.153	25.059	27.841

\* Sumant inscrits en els cursos d'accés

---

<sup>2361</sup> Les xifres referents als anys anteriors a 1996 y als anys 1999 i 2000 les recull ARANDA CARBONEL, M.J., en *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 165. La resta s'han obtingut dels Informes generals dels anys 1996 (pàg. 100), 1997 (pàg. 104), 1998 (pàg. 125), 2001 (pàg. 210), 2002 (pàg. 203), 2003 (pàg. 259), 2004 (pàg. 114), 2005 (pàg. 116), 2006 (pàg. 123), 2009 (pàg. 139 i 142), 2010 (pàg. 114), 2011 (pàg. 117). Cal insistir en què des de l'any 1983 als Informes generals no es dona informació en relació a les presons catalanes i les persones allí recloses. També manca informació d'alguns anys però l'essencial és conèixer quina ha estat la tendència general.

Any	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Carreres universitàries	284			322	UNED 226* UPV/EHU 178*	770*	762*	890*
Cursos d'accés a la universitat	320				UNED 150			
Població penitenciària total	27.793	28.917	31.711	38.383	42.048	46.048	48.362	45.198

\* Sumant inscrits en els cursos d'accés

Any	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Carreres universitàries	880*	637*	612*	694*	693*	505	502	557
Cursos d'accés a la universitat						287	192	271
Població penitenciària total	35.898	35.898	38.365	38.233	39.013	41.131	44.924	48.645
Mitjana de la població penitenciària	38.037	37.331	38.604	39.286	39.169	40.271	43.674	47.207

\* Sumant inscrits en els cursos d'accés.

Any	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Carreres universitàries	522	526	620	921*	1.190*	721	761	647
Cursos d'accés a la universitat	235	272	302			469	523	480
Població penitenciària total	51.272	52.747	55.049			65.548	63.403	59.975
Mitjana de la població penitenciària	50.757	52.417	54.436			65.416	65.335	61.851

\* Sumant inscrits en els cursos d'accés

Cal fer constar, igualment, també en relació a l'ensenyament universitari, que la UNED realitza cursos d'estiu amb la finalitat d'apropar aquesta institució a la població penitenciària, tot aprofitant que durant aquests mesos l'activitat acadèmica és menor. Aquests cursos d'estiu es van implantar per primera vegada durant el curs acadèmic 2003/2004 i partir del curs 2006/2007 a banda es compta amb participació d'alumnes de l'exterior dels centres penitenciaris. L'estiu del curs 20012/2013 s'han impartit deu cursos d'estiu en deu centres penitenciaris.<sup>2362</sup>

## 2.2.4. La formació professional reglada

Fins l'aprovació del Reial Decret 1599/2004, de 2 de juny, pel qual es desenvolupa l'estructura orgànica bàsica del Ministeri de l'Interior, s'encarregava de la formació, educació i qualsevol altra activitat dirigida al desenvolupament de la personalitat dels interns en centres penitenciaris l'Organisme Autònom de Treball i Prestacions Penitenciàries, com figura en l'article 2.4 del Reial Decret 326/1995, de 3 de març. Però des de l'aprovació del Reial Decret de 2 de juny de

---

<sup>2362</sup> Així consta en la pàgina web d'Institucions Penitenciàries: <http://goo.gl/QcWXU>. Última consulta de data de 20 de setembre de 2013.

2004 és competent la Subdirecció General de Tractament i Gestió Penitenciària, com consta en l'article 9 d'aquell. Aquest era un dels òrgans en què s'estructurava la Direcció General d'Institucions Penitenciàries però, el Reial Decret 438/2008, de 14 d'abril, va establir la supressió de la Direcció General i l'assumpció de les seues funcions per part de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries, a més que a tenor de l'article 6 del Reial Decret 1181/2008, d'11 de juliol, les competències en matèries d'educació les té la Direcció General de Coordinació Territorial i Medi Obert, a través de la Subdirecció General de Tractament i Gestió Penitenciària. En matèria de formació professional, en canvi, la competència la té l'Organisme Autònom de Treball i Formació per a l'Ocupació o òrgan autonòmic equivalent, i fa ús de distints instruments.

Per a proporcionar formació professional a les persones preses l'Organisme Autònom de Treball i Formació per a l'Ocupació recorre a tres instruments: els cursos de formació ocupacional –alguns finançats amb càrrec al Pla de Formació i Inserció Professional de l'Institut Nacional d'Ocupació (INEM) i uns altres a càrrec del Fons Social Europeu; els cursos d'orientació per a la inserció laboral i programes per a emprenedors –finançats a càrrec del Fons Social Europeu; i els cicles formatius realitzats a través de convenis amb les Comunitats Autònomes amb competències plenes en matèria de formació i ocupació, i que a tenor de l'article 130.3 han de constar d'una part teòrica i d'una altra pràctica. Val a dir, igualment, que els cursos finançats per l'Institut Nacional d'Ocupació i les Comunitats Autònomes s'inscriuen dins del Pla Nacional de Formació i Inserció Professional del Govern espanyol, tal com es desprèn de l'article 130.2 del Reglament penitenciari, i els cursos finançats pel Fons Social Europeu s'enquadren dins dels programes operatius de la Unió Europea. I també cal fer constar que tot i que en l'article 130.1 del Reglament penitenciari de 1996 s'indica que els cursos de formació ocupacional i professional els realitzaran els interns amb una qualificació professional baixa, no ha d'entendre's que la resta de persones no poden participar-hi. La formació per al treball és un element fonamental per al desenvolupament de les persones preses – com la resta de classes de formació referides–, perquè puguen superar mancances formatives i millorar les seues habilitats i qualificació

laborals i per a, així, facilitar la seua reinserció social i que duguen en el futur una vida allunyada del delictes. Totes elles han de poder beneficiar-se d'aquesta formació i, de fet, totes poden fer-ho, però són molts poques les matriculades en cursos d'aquesta classe.

Indicat açò voldria passar a centrar-me en els cicles formatius integrats a l'ensenyament reglat i comentar que als establiments penitenciaris espanyols es van iniciar l'any 1979. Una Circular de l'1 de desembre d'aquell any va permetre per a obtenir el títol de formació professional de primer grau que les proves d'avaluació dels ensenyaments no escolaritzats es realitzaren als tallers d'institucions penitenciàries. Tot i això, caldrà esperar fins l'any 1985 perquè en data de 2 de juliol se signe un conveni de col·laboració entre la Direcció General d'Institucions Penitenciàries i el Ministeri d'Educació i Ciència sobre matèria de formació professional. Es va acordar que el Ministeri d'Educació i Ciència podria crear seccions de formació professionals als centres que, a proposta del Ministeri de Justícia, considere adequats per al desenvolupament de l'acció educativa pròpia d'aquests establiments. També consta que els ensenyaments a impartir serien proposats per la Direcció Provincial d'Educació i Ciència corresponent, previ informe de la Coordinació de Formació Professional, així com de la Direcció del centre en què haja d'instal·lar-se la secció indicada. Cal tenir en compte, d'altra banda, que en l'article 53 de la Llei orgànica general del sistema educatiu es contempla que les persones adultes puguen cursar la formació professional específica als centres docents ordinaris si posseeixen la titulació requerida. La implantació progressiva d'aquesta Llei orgànica es va traduir en la coexistència de dos programes de formació professional reglada, l'existent fins l'entrada en vigor de la legislació nova i l'introduït per aquesta. Va passar així fins que els alumnes que havien iniciat aquest ensenyament d'acord amb el programa vell van acabar l'últim curs. També cal saber que aquests cursos acostumen a realitzar-se a l'interior dels establiments penitenciaris però també poden fer-se a l'exterior. Mitjançant concerts amb entitats externes s'han creat beques de formació professional a l'exterior dels

establiments penitenciaris, en centres d'inserció social.<sup>2363</sup> Aquest és un al·licient perquè les persones preses estudien cicles formatius. Juntament a aquest hi ha altres, com es veurà més endavant, però, tot i això, i com es veurà a continuació, són poques aquelles que ho fan.

A les taules següents, que com les anteriors són d'elaboració pròpia,<sup>2364</sup> s'indica quantes persones han estudiat formació professional reglada des de 1985 fins 2011 i quina ha estat l'evolució de les xifres al llarg d'aquest període. Podrà comprovar-se, a més que la participació és molt baixa, que en 1987 el nombre de persones que estudiaven formació professional reglada es va reduir a menys de la meitat, que després va tornar a produir-se un increment però l'any 1992 va tornar a registrar-se una disminució considerable. L'any 1995, malgrat haver-se reduït la població penitenciària hi havia més persones estudiant i fins 1998 el nombre d'aquelles que ho feia va continuar creixent, però a partir d'aquell any la xifra va començar a reduir-se. Entre 2002 i 2006 hi havia molt poques persones matriculades i encara que últimament sembla que hi ha un interès major per estudiar formació professional reglada, encara són poques les persones preses que ho fan. En 2011 hi ha uns pocs interns menys matriculats que en 2010 però a més que la població penitenciària també ha disminuït, hi ha més persones preparant les proves d'accés. Una de les raons que explica la manca d'interès de la població penitenciària per la formació professional reglada i els descensos registrats és que en general es prefereixen els cursos de formació

---

<sup>2363</sup> En relació a la formació professional i ocupacional, vid., MANTECA MARCOS, D., "El trabajo penitenciario en los centros penitenciarios", en DE LEÓN VILLALBA, F.J., *Derecho y prisiones hoy*, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2003, pàgs. 129 i ss; DIVERSOS AUTORS, *El sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 38 i 39.

<sup>2364</sup> Les xifres corresponents als anys anteriors a 1996 les recull ARANDA CARBONEL, M.J., en *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàgs. 167 i 168. La resta de xifres les he obtinguts dels Informes generals d'Institucions Penitenciàries corresponents als anys 1996 (pàg. 100), 1997 (pàg. 104), 1998 (pàg. 125), 2001 (pàg. 210), 2002 (pàg. 202), 2003 (pàg. 258), 2004 (pàg. 113), 2005 (pàg. 115), 2006 (pàg. 122), 2009 (pàg. 139), 2010 (pàg. 114), 2011 (pàg. 117). Ací tampoc es tenen en compte els reclusos en règim obert ni els interns de les presons catalanes, i tampoc hauria d'importar que no consten les xifres d'algun any perquè allò que interessa és conèixer la tendència general.

ocupacional, que són més flexibles en durada, més pràctics que teòrics i més útils per a accedir a un lloc de treball retribuït dels disponibles a la presó.<sup>2365</sup>

Any	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1995
FP	27	88	36	154	215	258	280	193	192	221
Població penitenciària total	22.153	25.059	27.841	27.793	28.917	31.711	38.383	42.048	46.048	45.198

Any	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
FP	221	292	169	169	140	150	150	45
Població penitenciària total	35.898	35.898	38.365	38.233	39.013	41.131	44.924	48.645
Mitjana de la població penitenciària	38.037	37.331	38.604	39.286	39.169	40.271	43.674	47.207

Any	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
FP	46	38	71			157	171*	126**
Població penitenciària total	51.272	52.747	55.049			65.548	63.403	59.975
Mitjana de la població penitenciària	50.757	52.417	54.436			65.416	65.335	61.851

\* També hi havia 74 interns preparant proves d'accés.

\*\*També hi havia 95 interns preparant proves d'accés.

---

<sup>2365</sup> En aquest sentit, vid. CARBONEL ARANDA, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 169.

### 2.2.5. Ensenyament reglat de règim especial

Tal com s'ha indicat anteriorment, en l'article 124.1 del Reglament penitenciari de 1996 s'exigeix a l'Administració penitenciària facilitar l'accés dels interns a programes educatius d'ensenyament reglat i no reglat que contribuïsquen al seu desenvolupament personal, i també se sap que entre els primers hi ha els de règim especial. Però a banda d'açò no s'indica res més. Cal tenir en compte, no obstant això, que dins dels ensenyaments de règim especial, que s'organitzen en els nivells bàsic intermedi i avançat, hi ha l'ensenyament artístic, l'esportiu i el d'idiomes, però a les presons sols hi ha la possibilitat de matricular-se a l'Escola Oficial d'Idiomes, i son poques les persones que ho fan.

Sols he pogut aconseguir les xifres corresponents als anys 1997 i 1998, 2001 a 2006 i 2009 a 2011, però és suficient per a poder comprovar que són pocs els reclusos que estudien idiomes a través de l'ensenyament reglat. L'any en què va haver un nombre menor de reclusos estudiant a l'Escola Oficial d'Idiomes va ser 2006, amb 4 persones matriculades, i l'any en què més matrícules va haver-hi va ser 2010, amb 78.<sup>2366</sup> En qualsevol cas, cal tenir en compte que entre els cursos d'ensenyament no reglat que s'imparteixen a les presons hi ha els d'idiomes, en què hi ha una participació major.

---

<sup>2366</sup> En aquest cas les taules s'han elaborat a partir de la informació continguda en els Informes generals d'Institucions penitenciàries dels anys 1997 (pàg. 104), 1998 (pàg. 125), 2001 (pàg. 210), 2002 (pàg. 202), 2003 (pàg. 259), 2004 (pàg. 113), 2005 (pàg. 115), 2006 (pàg. 122), 2009 (pàg. 142), 2010 (pàg. 114) i 2011 (pàg. 117). Cal insistir en què no es tenen en compte els reclusos en règim obert ni els interns de les presons catalanes. Encara que no s'han trobat les xifres d'alguns anys tampoc ací hauria d'importar



Any	1997	1998	2001	2002	2003	2004
Escola Oficial d'Idiomes	56	56	44	44	31	47
Població penitenciària total	35.898	38.365	41.131	44.924	48.645	51.272
Mitjana de la població penitenciària	37.331	38.604	40.271	43.674	47.207	50.757

Any	2005	2006	2009	2010	2011
Escola Oficial d'Idiomes	71	4	36	78	55
Població penitenciària total	52.747	55.049	65.548	63.403	59.975
Mitjana de la població penitenciària	52.417	54.436	65.416	65.335	61.851

### 2.2.6. L'ensenyament no reglat

Entre els ensenyaments no reglats que s'ofereixen a la població penitenciària hi ha, a banda de cursos de qualificació professional inicial, els cursos d'idiomes i el programa "aula mentor"; també estarien inclosos l'ensenyament obert i de preaccés a la Universitat Nacional d'Educació a Distància, els cursos i accions d'educació, formació i sensibilització vial i l'ensenyament per a la salut. A continuació s'explicarà, molt breument, en què consisteixen els cursos i accions indicats i es veurà quantes persones han rebut ensenyament no reglat al llarg dels anys i com ha evolucionat aquesta xifra.

Així doncs, en relació als cursos d'idiomes únicament voldria comentar que s'imparteixen cursos de castellà, de llengües cooficials i de llengües estrangeres, encara que les persones preses també poden aprendre aquests idiomes a través de l'ensenyament reglat.

Pel que fa al programa aula mentor, es dirà que funciona als centres penitenciaris Madrid V i Ocaña II i ha donat lloc a l'habilitació d'espais equipats amb ordinadors, programes informàtics i materials diversos dels quals poden fer ús les persones preses, a més que també es compta amb l'assessorament d'un administrador i s'imparteixen cursos d'iniciació a la informàtica. Poden participar-hi les persones interessades, amb independència de la titulació o nivell d'estudis que tinguen. És important tenir en compte, a més, que no sols els interns als centres penitenciaris indicats poden rebre classes d'iniciació a la informàtica, ja que des de 2008 funciona el programa ciberaules solidàries- La Caixa, dins del marc del qual s'ofereixen cursos i tallers sobre la matèria als reclusos d'edat avançada i als més joves, en el primer cas impartits per professionals i en el segon per persones majors voluntàries específicament preparades per a fer-ho. A les taules referents a l'ensenyament no reglat no consta informació d'aquest programa però voldria fer constar que, segons l'Informe general d'Institucions Penitenciàries de 2011,<sup>2367</sup> durant aquest any els cursos dirigits a joves es van impartir a les presons de Badajoz, Teixeiro, València, Villabona i Saragossa. Hi participaren un total de 291 joves, 40 interns de la presó de Badajoz, 62 de la presó Teixeiro, 53 de la de València, 72 de la de Villabona i 64 de la presó de Saragossa. Excepte en aquesta darrera presó, en què es van realitzar dos cursos de la classe referida, a la resta se'n realitzaren tres. Quant a les persones grans que hi participaren, als dos cursos que es van realitzar a Badajoz hi participaren 25 persones, als dos organitzats a la presó Teixeiro hi participaren 32, als dotze cursos de la de València hi participaren 105, a l'únic curs de la presó de Villabona van ser 12 els participants i als dos cursos de la presó de Saragossa hi participaren 24.<sup>2368</sup>

---

<sup>2367</sup> SECRETARIA GENERAL DE INSTITUCIONES PENITENCIARIAS, *Informe general del año 2011*, pàgs. 112 i 113.

<sup>2368</sup> A les presons catalanes –en compliment de l'article 2 del Títol I del Reglament penitenciari català, que en definir els principis programàtics de la intervenció penitenciària als establiments penitenciaris fa referència, en la lletra d, al

En relació als cursos aula oberta es dirà que són estudis d'actualització de coneixements que imparteix la Universitat Nacional d'Educació a Distància i que estan dirigits a la població penitenciària en general, però que puguen participar-hi més o menys persones depèn no sols de l'interés que aquestes puguen tenir sinó també dels recursos econòmics amb que es compte. Tampoc poden participar totes les persones que vulguen fer-ho en el curs de preaccés als estudis universitaris. Aquest curs esta dirigit a que els interns que no reuneixen els requisits acadèmics per a accedir directament al curs d'accés directe per a majors de vint-i-cinc anys (tenir el graduat escolar de secundària o equivalent) però que volen estudiar. Se'ls prepara perquè puguen superar la prova corresponent –que es realitza en juny– però que puguen participar-hi més o menys interns depèn de les possibilitats de personal docent i espais educatius dels centres. Tant aquells cursos com aquest comencen i acaben quan ho fa el curs escolar.

Quant a l'educació vial val a dir que l'any 2009 es va iniciar la campanya d'universalització de l'educació vial als centres penitenciaris, amb un enfocament principalment educatiu i formatiu, i des de llavors fins avui en dia s'han desenvolupat accions de formació i educació en seguretat vial –que inclouen algunes dirigides a generalitzar la formació vial a les presons i altres pensades per a la formació dels interns com a auxiliars de formació vial–, accions dirigides a la preparació dels interns per a l'obtenció del permís de conduir i intervencions amb condemnats per delictes de tràfic a través de programes de sensibilització i rehabilitació. La campanya indicada

---

desenvolupament de programes que fomenten l'ús de les tecnologies de la informació i la comunicació–, des de l'any 2001 es va incorporar el model de la Xarxa Òmnia, gràcies a la Fundació Innovació per a l'Acció Social. Des de llavors hi ha ciberaules en què, a més de facilitar-se d'ensenyament a distància, es fomenta, amb el suport i ajuda de dinamitzadors, l'aprenentatge i familiarització amb les noves tecnologies per part de les persones preses, és a dir, l'alfabetització digital, i no sols això, ja que les noves tecnologies també serveixen com a dinamització cultural. Es permet des d'escollar música fins realitzar curtmétratges, passant per la realització de fulls de càlcul, editar imatges o jugar, a més que, aquelles que acrediten tenir competències en tecnologies de la informació i comunicació reben una acreditació oficial lliurada per la Generalitat de Catalunya.

està regulada per la Instrucció de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries de data d'11 de gener de 2010.<sup>2369</sup>

En relació a l'educació per a la salut cal tenir en compte que va començar a impartir-se als centres penitenciaris espanyols a partir de febrer de 1991 i des de llavors es repeteix periòdicament. Proporcionar-la es considera –igual que promoure l'accés a l'educació de les persones analfabetes, de les joves, les estrangeres i totes aquelles que tinguen problemes específics per a l'accés a l'educació– una acció prioritària. Així consta en l'article 123.2 del Reglament penitenciari de 1996. L'educació per a la salut dirigida a la població penitenciària normalment es realitza de manera individualitzada en consultes programades amb metges i infermers, però també es realitzen activitats grupals, com tallers, xerrades, col·loquis, sessions de cine fòrum, teatre, dramatització, etc., que impliquen el treball en equips multidisciplinars.<sup>2370</sup>

I pel que fa al nombre de persones preses que han participat en les cursos i accions referides, es veurà quantes no han fet des de 1996 a 1998, de 2001 a 2006 i de 2009 a 2011, i quina ha estat l'evolució de les xifres al llarg d'aquest període.<sup>2371</sup> Podrà comprovar-se, en relació als cursos d'idiomes, que en general hi ha més persones matriculades que no en l'ensenyament reglat de règim especial, que en 2003 aquesta xifra va caure en picat i que tot i que des de llavors la xifra ha

---

<sup>2369</sup> Vid. GONZÁLEZ COLLANTES, T., “Seguridad vial, reformas penales y reeducación”, en ORTS BERENGUER, E. (Coord.), *Prevención y control de la siniestralidad vial: un análisis jurídico y criminológico*, Tirant lo Blanch, València, 2011, pàgs. 207 a 228.

<sup>2370</sup> En relació a l'educació per a la salut, a més de la informació continguda en els Informes generals d'Institucions Penitenciàries, vid., CARBONEL ARANDA, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 179.

<sup>2371</sup> Les xifres citades s'han obtingut dels Informes generals d'Institucions Penitenciàries dels anys 1996 (pàgs. 88, 100 i 104), 1997 (pàgs. 88, 104 i 108), 1998 (pàgs. 111, 125 i 130), 2001 (pàgs. 179 i 212), 2002 (pàgs. 175 i 203), 2003 (pàgs. 225 i 259), 2004 (pàgs. 114 i 232), 2005 (pàgs. 116, 224 i ss.), 2006 (pàgs. 123 i 268), 2009 (pàg. 136, 137 i 142), 2010 (pàgs. 110, 114 i 171) i 2011 (pàgs. 27, 111, 112 i 117). Tampoc ací es tenen en compte els reclusos en règim obert ni els interns de les presons catalanes, ni allò que es fa en aquestes. Encara que no s'han trobat les xifres d'alguns anys tampoc ací hauria d'importar.

crescut, en 2011 el nombre de persones que estudiaven idiomes al marge de l'ensenyament reglat era inferior a la de 1996, i això no obstant haver més persones privades que llibertat que en aquell llavors, encara que també és cert que des de 2005 la xifra quasi s'ha duplicat. També es veurà que tot i que des de la dècada de 1990 la presència de les noves tecnologies a la nostra vida diària i professional s'ha incrementat notablement, no pot dir-se que haja passat el mateix a l'interior dels centres penitenciaris. Actualment hi ha menys participants en el programa aula mentor que en aquell llavors, i tot i que en 2009 i 2010 la xifra va créixer, va tornar a reduir-se en 2011. Hi ha altres vies per a aprendre informàtica i estar en contacte amb les noves tecnologies i, de fet, ja s'ha parlat de l'existència del programa ciberaules solidàries- La Caixa, però el programa aula mentor podria implantar-se a la resta de centres penitenciaris espanyols i procurar-se una presència major de les noves tecnologies. D'altra banda, també es veurà que el programa d'educació per a la salut ha tingut molt d'èxit. Encara que últimament en els informes generals no es donen xifres, no han deixat de realitzar-se accions d'aquesta classe i continuen participant molts interns.<sup>2372</sup> També té molt d'èxit la campanya d'universalització de l'educació vial als centres penitenciaris, però que si es té en compte que l'any 2011 van entrar en presó 1.156 persones a complir condemna per cometre algun delictes contra la seguretat vial, són pocs els quals han participat en programes de sensibilització i rehabilitació.

---

<sup>2372</sup> Per exemple, durant 2011 es van realitzar programes d'educació per a la salut enfocats des de la perspectiva de gènere i tot i que en principi estaven dirigits a dones llatinoamericanes també es van incorporar espanyoles per a donar-li al programa un enfocament intercultural.

Any	1996	1997	1998	2001	2002	2003
Idiomes	1278	734		1.401	1.401	310
Aula mentor	88	90		36	36	40
Aula oberta i preaccés UNED						19
Educació per a la salut	15.795	15.344	13.611	12.960	12.459	16.281
Població penitenciària total	35.898	35.898	38.365	41.131	44.924	48.645
Mitjana de la població penitenciària	38.037	37.331	38.604	40.271	43.674	47.207

Any	2004	2005	2006	2009	2010	2011
Idiomes	590	543	432	752	1.051	1.023
Aula mentor	40	40	12	54	50	37
Aula oberta i preaccés UNED	65	89	212	157	187	183
Educació per a la salut	13.669		18.298			
Educació vial					5.630*	2.016
Formació de formadors i auxiliars					462*	64
Permis conduir					252**,**	735***
Cursos condemnats seguretat vial	184				184*	184
Població penitenciària total	51.272	52.747	55.049	65.548	63.403	59.975
Mitjana de la població penitenciària	50.757	52.417	54.436	65.416	65.335	61.851

\*Període 2009-2010.

\*\*252 presentats i 175 aprovats.

\*\*\*Teòric: 412 aprovats de 578 presentats.

Pràctic: 150 aprovats de 157 presentats.

### **2.2.7. Activitats socioculturals i esportives**

Un programa d'educació que es pretenga integrador i el més complet possible, que responga a les necessitats individuals de les persones privades de llibertat i que tinga en compte les seues aspiracions, a més de preveure la possibilitat d'accés als distints nivells de l'ensenyament reglat i a l'ensenyament no reglat, també ha d'incloure activitats socioculturals i esportives.

Les activitats socioculturals integren tota l'acció educativa que ix de les pròpies condicions i necessitats carceràries, el qual requereix una anàlisi prèvia de la realitat de cada centre i pot tenir continguts molt variats, pedagògics, socials i culturals. A les estructures d'animació hi ha tres dimensions que s'entrellacen entre sí: una dimensió pedagògica, una dimensió social i una altra cultural. A la dimensió pedagògica allò essencial és la persona, que assolisca el desenvolupament personal i desenvolupe el pensament crític, el canvi d'actituds, la conscienciació de la responsabilitat pròpia, etc., el qual pretén aconseguir-se a través d'activitats diverses, com les converses pedagògiques i terapèutiques, cicles de conferències, xerrades, col·loquis, cursos, debats, tallers, etc. La dimensió social està centrada en el grup i la comunitat, i en ella la participació que facilita la integració a la comunitat i la societat i el propòsit d'una transformació qualitativa d'aquestes ocupen una posició clau, que tracta de reunir a les persones a través de mètodes de treball grupal.

La dimensió cultural està preocupada per desenvolupar la creativitat i l'expressivitat, tot recorrent-se, per exemple al teatre, la música, la dansa, la pintura, la ceràmica, la fotografia, etc. En ocasions les representacions dels grups teatrals i musicals que es formen es realitzen a l'exterior, de la mateixa manera que també poden exposar-se fora del centre penitenciari els murals, quadres, escultures o fotografies que realitzen els presos, el qual permet apropar la ciutadania a la realitat de la presó i dels presos. I tot i que no sempre se li ha donat l'atenció que requeria, s'ha comprovat que l'animació sociocultural produeix resultats positius, que contribueix a desenvolupar determinades habilitats i capacitats, com la de comunicació, la creativitat i l'expressió artística, a reforçar les

relacions socials, a millorar l'ambient als centres penitenciaris, s'han millorat les relacions entre el centre i la comunitat, etc.<sup>2373</sup>

També les activitats esportives reporten beneficis significatius, ja que, a més que serveixen per a ampliar els recursos d'ocupació del temps lliure i potenciar així l'educació de l'oci, contribueixen a millorar la condició física, els hàbits d'alimentació i la higiene de les persones preses, ajuden a compensar o reduir les conseqüències de la inactivitat i el sedentarisme, així com a eliminar tensions psíquiques a través de la reducció de l'ansietat i l'estrès, a millorar el nivell d'autocontrol, l'autoestima i l'autoconcepte. També s'aprofita la pràctica d'esports per a fomentar la integració, tant des d'una perspectiva de gènere com

---

<sup>2373</sup> En relació a les intervencions socioculturals, vid., GAIRÍN SALLÁN, J. - DOMÍNGUES FERNÁNDEZ, G., “Experiencias educativas en las Instituciones penitenciarias”, en QUINTANA, J.M. (Coord), *Investigación participativa*, Narcea, Madrid, 1986, pàgs. 208 a 222; ARNANZ, E., *Cultura y prisión*, Editorial Popular, Madrid, 1988; QUINTANA, J.M. “Hacia una pedagogía penitenciaria”, en *Pedagogía social: revista interuniversitaria*, núm. 3, 1988, pàgs. 155 a 160; GARRIDO GENOVÉS, V. – REDONDO ILLESCAS, S. (Dirs.), *La intervención educativa en el medio penitenciario. Una década de reflexión*, Diagrama, Madrid, 1992; GARRIDO GENOVÉS, V. – GÓMEZ, A.M., “La educación social en el ámbito penitenciario”, en *Comunicación, Lenguaje y Educación*, núm. 27, 1995, pàgs. 53 a 60; GARRIDO GENOVÉS, V. - MARTÍNEZ FRANCÉS, M. D., *Educación social para delincuentes*, Tirant lo Blanch, Valencia, 1995; AYUSO VIVANCOS, A., “La intervención socioeducativa en el tratamiento penitenciario”, *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, núms. 6-7, segona època, 2000-2001, pàgs. 73 a 99; GARRIDO GENOVÉS, V., *Manual de intervención educativa en readaptación social*, Tirant lo Blanch, València, 2005; CASTILLO ALGARRA, J. – RUIZ GARCÍA, M., “Un reto educativo en el Siglo XXI: La educación de delincuentes dentro del ámbito penitenciario. Una perspectiva de genero”, *Revista de Educación*, núm. 9, 2007, pàgs. 301 a 314; DIVERSOS AUTORS, *El sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 41; KURKI, L., “Animación Sociocultural en la carcel”, en *Quadernsanimació.net*, núm. 12 juliol de 2010, disponible online: <http://quadernsanimacio.net>. Última consulta de data de 20 de setembre de 2013. Vid., també: QUINTANA, J.M. *Fundamentos de animación sociocultural*, Narcea, Madrid, 1992; MERINO FERNÁNDEZ, J.V., *Programas de animación sociocultural*, Narcea, Madrid, 1997; TRILLA, J (Coord.), *Animación sociocultural*, Ariel, Barcelona, 1997; GONZÁLES SÁNCHEZ, M., “La animación sociocultural en educación social especializada”, en ORTEGA ESTEBAN, J.(Coord.) *Pedagogía social especializada*, Ariel, Barcelona, 1999, pàgs. 99 a 109; VENTOSA, V., *Animación sociocultural. Perspectivas actuales de la animación*, CCCS, Madrid, 2006; VICHÉ GONZALEZ, M., *La animación sociocultural*, Certeza, Zaragoza, 2008.



a través de la cohesió de grups de races, nacionalitats, religions o estaments socials diferents, i perquè així siga es potencien activitats esportives que responen a un model que té per objecte prendre iniciatives, acceptar responsabilitats, fomentar el respecte al company i a l'adversari, així com a les regles preestablertes. S'organitzen competicions diverses, tant dins del centre com a l'exterior, fins i tot i ha interns que participen en competicions federades. I cal tenir en compte, igualment, que des de fa un temps també es desenvolupen curssets de formació de monitors d'especialitats distintes, en col·laboració amb clubs esportius i dirigits per personal especialitzat.

No obstant la importància que tenen les activitats socioculturals i esportives, no sempre s'ha comptat amb mitjans econòmics, materials i personals suficients per a la seua realització. Al començament de la dècada de 1980 ben poc es feia i podia fer-se. El fet que en la Llei orgànica general penitenciària de 1979 no es diga res en relació a les activitats socioculturals no va impedir que en aquell llavors als centres penitenciaris s'organitzaren activitats d'aquella classe, encara que es disposava d'un pressupost tan reduït que ben poc podia fer-se. També el pressupost de 1981 era ridícul. Per al total de les activitats de formació cultural i esportives aquell any es va comptar amb un pressupost de 5.240.000 pessetes.<sup>2374</sup> Amb una població penitenciària de 21.185 persones i en unes presons que no comptaven amb instal·lacions ni materials necessaris pràcticament res podia fer-se amb eixos diners.

En el Reglament penitenciari aprovat en 1981 es deia, en els articles 174 i 175, que s'organitzarien curssets monogràfics en funció de les aficions i preferències dels interns i d'activitats dirigides a la promoció cultural i un benestar major dels interns, per això que durant els anys següents es van signar convenis i acords de col·laboració amb organismes, entitats, grups diversos i particulars aliens a la institució penitenciària i es van incrementar les inversions efectuades. Així, per

---

<sup>2374</sup> Així consta en els Informes generals de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries dels anys 1981 i 1982, pàgs. 95 i ss., i 281 i ss., respectivament. No he pogut localitzar aquests Informes generals, la cita l'he agafada de ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 171.

posar un exemple, l'any 1983 es va signar el Conveni de Cooperació Cultural entre el Ministeri de Justícia i el Ministeri de Cultura i un acord de col·laboració entre la Direcció General d'Institucions Penitenciàries i el Consell Superior d'Esports, pel qual aquest es comprometia a oferir ajuda tècnica i suports materials per al foment i pràctica de l'esport a les presons, i l'any 1984 es van destinar 13.559.868 pessetes a formació cultural i 17.324.175 a l'esportiva, quantitats molts superior a les destinades l'any 1981.<sup>2375</sup>

L'increment de les activitats realitzades i de les col·laboracions de l'exterior de la institució penitenciària, sobretot a partir de 1984, va dur a aprovar en data de 19 d'agost de 1985 la Ordre Circular sobre el desenvolupament d'activitats socioculturals i educatives, i en una altra Ordre Circular de 25 de març de 1988 s'apostava per continuar realitzant i potenciant programes d'animació sociocultural, el qual va ser possible gràcies a la col·laboració de la Direcció General de Cooperació Cultural del Ministeri de Cultura. També en 1988, per Instrucció d'11 d'abril es va ordenar la programació de totes les activitats socioculturals i que la coordinació i seguiment d'aquestes quedara a càrrec del cap d'observació i tractament, i, a més, en una Ordre Circular de 23 de juny s'apostava per intensificar les activitats esportives, d'oci i temps lliure durant els mesos d'estiu.

L'any 1989 se va signar un conveni de col·laboració entre el Ministeri de Justícia i l'Institut Nacional d'Ocupació per a contractar a monitors esportius i posar en pràctica un programa d'educació física als centres penitenciaris, el qual està regulat per la Instrucció de 20 de juny de 1989. Es van contractar cinquanta-un monitors, el qual va contribuir a l'increment de les activitats esportives. Des del punt de vista cultural, en canvi, l'any 1989 va descendir lleugerament el nombre d'activitats realitzades, i això que sobretot a partir de 1984 venia registrant-se un increment. Tot i això, igual que els anys anterior, es van realitzar cursos de pintura, fotografia o terrisseria, per exemple, concursos

---

<sup>2375</sup> Així consta en els Informes generals de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries dels anys 1983 i 1984, pàgs. 219 i ss. No he pogut localitzar aquests Informes generals. La cita, com l'anterior, l'he agafada de ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 171.

literaris, conferències, sessions de cine i videofòrum, representacions teatrals, actuacions musicals, exposicions dels treballs realitzats, etc.

Durant els primers anys de la dècada de 1990 van continuar incrementant-se les activitats esportives i el nombre de participants – essent els esports preferits pel les persones preses el futbol sala, el bàsquet, el frontó, la gimnàstica i el ping-pong–, a més que va començar a fomentar-se l’organització de campionats, també amb equips de l’exterior de la presó. Igualment va continuar promoguent-se l’animació sociocultural, es van realitzar exposicions amb una regularitat major i, des de 1992, va començar a fomentar-se l’artesania, tal com consta en la Instrucció de data 14 d’abril d’aquell any. I també es van intensificar les accions dirigides al foment de la lectura, fruit del conveni existent entre els Ministeris de Justícia i Cultura.

L’any 1996 es va aprovar el Reglament penitenciari avui en vigor, en què s’indica, en l’article 131, que l’Administració penitenciària ha de promoure la màxima participació dels interns en la realització de les activitats culturals, esportives i de suport que es programen, que aquestes es destinaran al major nombre possible d’intens i que tindran continuïtat durant tot l’any. També consta que en base a les directrius del Centre Directiu, i tenint en compte les necessitats detectades, les juntes de tractament han de programar les activitats socioculturals i esportives a realitzar i coordinen la participació per part dels interns, professionals del centre i col·laboradors socials de l’exterior, encara que es permet que els interns puguin proposar les activitats que desitgen realitzar. Tenir en compte les necessitats individuals d’aquells és molt important però també és fonamental considerar les seues inquietuds i aspiracions. I també és imprescindible, si l’objectiu proposat és, com consta en l’article 131.1 del Reglament de 1996, aconseguir el desenvolupament integral dels interns, que les distintes activitats englobades en la línia general de formació integral de la població penitenciària es programen de manera conjunta. Cada any el Centre Directiu marca, a través de les seues Instruccions, quines son les directrius a seguir, i va ser en la Instrucció 10/99, de 2 d’agost, en la qual es va defensar per primera vegada la necessitat d’una programació unificada.

En els Informes generals d'Institucions Penitenciàries aprovats durant 1996 a 2003 les activitats socioculturals apareixen classificades en tres categories, que són les activitats de creació cultural, les de difusió cultural i les de formació i motivació cultural, i les activitats esportives comprenen l'esport de recreació, l'esport de competició i la formació i motivació esportiva. En l'Informe general de 1996 entre les primeres s'enumeren els tallers d'arts plàstiques, ceràmica, enquadernació, tapissos, pirogravat, marqueteria, marroquineria i fotografia; en l'informe de 1997 s'inclouen activitats de pintura, fotografia, escriptura, ceràmica, radio, vídeo i televisió, les publicacions, les representacions teatrals i musicals; i en els Informes generals de 1998 a 2003 consten totes aquestes activitats excepte les dues últimes referides. A partir de 2004 en els Informes generals d'Institucions Penitenciàries, dins de l'ària de cultura ja no es parla de creació cultural sinó que es diferencia entre difusió cultural, formació i motivació cultural i organització i gestió de la biblioteca. D'aquestes darreres activitats es parlarà en un altre moment, més endavant. Ací únicament es veurà quines accions s'han realitzat dins del marc de les dues primeres línies d'actuació, i en relació a les activitats de difusió cultural voldria comentar que en l'Informe general de 1996 es fa referència expressa a les conferències i a les activitats relacionades amb el teatre i el cine, però consta que no són les úniques realitzades; en l'Informe general de 1997 a les indicades s'afegeixen les activitats musicals i les exposicions i en el de 1998 i posteriors les de préstec de llibres i foment de la lectura. En relació a les activitats de formació i motivació cultural val a dir que en l'Informe general de 1996 entre aquestes es fa referència als concursos, commemoracions, eixides culturals i cursos, que en el de 1997 no es fa referència a cursos de cap classe però sí a les activitats d'animació lectora, i que en els de 1998 i dels anys posteriors tornen a incloure's els cursos, tot especificant-se que són d'idiomes i d'informàtica, i també es mencionen els certàmens. D'altra banda, en relació a les activitats esportives es dirà que, en els Informes generals publicats des de 1996 fins 2011, es consideren esports de recreació la gimnàstica, el futbol sala, el voleibol, el ping-pong i el bàsquet, entre altres; es fa constar que també es realitza esport de competició i que hi ha competicions dins dels centres penitenciaris, intercentres i federades; i pensant en la formació i motivació esportiva s'organitzen cursos, exhibicions i

projeccions i, entre altres coses, hi ha escoles esportives. A continuació es veurà quantes accions de cada tipus s'han realitzat al llarg de tot aquest temps i, també, quants reclusos han participat.<sup>2376</sup> Podrà comprovar-se que des de 1996 fins 2003 el nombre d'accions de tipus sociocultural realitzades es va incrementar progressivament i que des de llavors la xifra es va reduir, però va augmentar un poc des de 2005 i des de llavors s'ha mantingut més o més estable. En relació a la participació, a partir de 1996 es va reduir però si es compara la xifra de 1998 amb la de 2004 es comprovarà que l'increment és espectacular. I d'altra banda, en relació a les activitats esportives, es comprovarà que en un principi a mesura que passen els anys van realitzant-se més activitats i que a partir de 2004 el nombre d'accions decreix, però no, en canvi, el nombre de participants, que sobretot a partir de 2005 ha experimentat un creixement notable, i encara que en 2011 la participació és lleugerament inferior a la de 2010, cal tenir en compte que també hi ha menys persones recloses a les presons. És molt positiu que la població penitenciària participe en activitats esportives i cal recordar que el Reglament obliga a l'Administració penitenciària a promoure la màxima participació dels interns en la realització de les activitats d'aquesta classe –així com en les culturals i de suport que es programen–, però perquè pugui ser així cal no sols motivar les persones preses perquè participen, sinó també posar a la seua disposició espais suficients i materials adequats i contractar més monitors. No pot negar-se que s'han fet i es fan esforços perquè així siga però sempre han estat insuficients, sobretot si es té en compte l'increment de la població penitenciària. Tot i que, com se sap, a partir de 2009 es registra un descens de població reclusa, la majoria de les

---

<sup>2376</sup> Les taules s'han elaborat a partir de les xifres recollides en els Informes generals d'Institucions Penitenciàries dels anys 1996 (pàgs. 101 i 101), 1997 (pàgs. 105 i 106), 1998 (pàgs. 127 i 128), 1999 (pàgs. 119 a 221), 2000 (pàgs. 220 i 221), 2001 (pàgs. 213 i 214), 2002 (pàgs. 204 i 205), 2003 (pàgs. 261 i 262), 2004 (pàg. 116), 2005 (pàg. 118), 2006 (pàg. 125), 2009 (pàgs. 128 a 131), 2010 (pàgs. 102 a 106), 2011 (pàgs. 102 a 109). Cal advertir que les xifres de participació no consten en els Informes de 2001, 2002 i 2003, i en els anteriors les xifres estan expressades en percentatges respecte a la població penitenciària total. En l'Informe general de 1996 es diu que tals percentatges són, en les activitats culturals del 31,85% i en les esportives del 37,3%; en l'Informe general de 1997 el percentatge de participació en aquelles que figura és del 31% i d'aquestes del 39; i en l'Informe general de 1998 del 27% i del 31%, respectivament. També cal recordar que no tenen en compte els reclusos en règim obert ni els interns o accions de les presons catalanes.

presons estan sobrepoblades. No hi ha espai per a tots, ni materials suficients ni tampoc tants monitors com caldria.

	Mitjana mensual d'activitats i participants					
Línia d'actuació	1996	1997	1998	2001	2002	2003
Creació cultural	566 accions	589 accions	589 accions	540 accions	537 accions	532 accions
Difusió cultural	9.312 accions	7.700 accions	7.561 accions	7.290 accions	7.120 accions	6.239 accions
Formació i motivació cultural	1.747 accions	3.412 accions	3.800 accions	5.653 accions	6.050 accions	7.032 accions
Participació en el total d'activitats culturals	12.114	11.572	10.423			
Esport de recreació	611 accions	500 accions	550 accions	540 accions	537 accions	532 accions
Esport de competició	12.467 accions	13.073 accions	13.095 accions	13.120 accions	12.974 accions	13.055 accions
Formació i motivació esportiva	537 accions	1.192 accions	1.200 accions	1.920 accions	2.180 accions	2.185 accions
Participació en el total d'activitats esportives	14.187	14.559	11.967			

	Mitjana mensual d'activitats i participants					
Línia d'actuació	2004	2005	2006	2009	2010	2011
Difusió cultural	435	543	541	522	507	492
	accions	accions	accions	accions	accions	accions
	25.500	26.481	27.545	32.646	32.096	25.580
	particip.	particip.	particip.	particip.	particip.	particip.
Formació i motivació cultural	374	116	122	108	111	109
	accions	accions	accions	accions	accions	accions
	5.704	1.786	1.510	1861	1920	2.103
	particip.	particip.	particip.	particip.	particip.	particip.
Esport de recreació	438	391	405	423	424	418
	accions	accions	accions	accions	accions	accions
	5.470	17.163	18.311	28.937	28.431	27.072
	particip.	particip.	particip.	particip.	particip.	particip.
Esport de competició	772	111	187	241	261	294
	accions	accions	accions	accions	accions	Accions
	3.171	3.546	4.233	4.560	5.983	6.510
	particip.	particip.	particip.	particip.	particip.	particip.
Formació i motivació esportiva	348	148	197	330	264	279
	accions	accions	accions	accions	accions	accions
	2.949	3.494	3.091	5.124	5.379	5.247
	particip.	particip.	particip.	particip.	particip.	particip.

### 3. Foment del seguiment i aprofitament de les activitats educatives, formatives, socioculturals i esportives

Com se sap, en l'article 5.g del Reglament penitenciari de 1996 s'indica que és un deure de les persones preses participar en les activitats formatives, educatives (...) definides en funció del les seues mancances per a la preparació de la vida en llibertat", afirmació aquesta que tot i que matisada també pot trobar-se en l'article 122.2, en el qual es diu que els cursos a realitzar per aquelles "tindran caràcter obligatori sols quan els interns manquen dels coneixements propis de la formació de les ensenyances bàsiques", tot afegint-se, a més, en l'article 110.f del Reglament penitenciari de 1981, encara vigent,<sup>2377</sup> que és constitutiva de falta lleu "qualsevol acció o omissió que implique incompliment dels deures i obligacions dels interns". Passa, però, que l'incompliment del deure indicat no se sanciona. A

<sup>2377</sup> Article redactat segons el Reial Decret 787/1984, de 28 de març.

més que, com ha indicat Mapelli Caffarena, obligar els interns –tots majors d’edat– a estudiar l’ensenyament bàsic implicaria no tenir en compte les condicions de l’ensenyament d’adults perquè una d’aquestes condicions és el seu caràcter voluntari,<sup>2378</sup> estic d’acord amb Rodríguez Yagüe i Pastor Comín en què “allò que s’ha pretès amb aquella configuració com a deure és subratllar la rellevància de l’assumpció com a pròpia de la motivació personal al procés de formació de l’intern i la seua responsabilitat individual més enllà de l’obligació assistencial que, entre altres àmbits, a l’educatiu, té l’Administració penitenciària amb ell”.<sup>2379</sup> Cal tenir en compte, a més, que aquell caràcter preceptiu contrasta amb la voluntarietat del tractament i, com se sap, en el Reglament penitenciari de 1996 les activitats referides estan conceptuades com a part d’aquest, així com també les socioculturals i les esportives.<sup>2380</sup> No es tracta d’obligar sinó d’estimular les persones preses perquè participen en aquestes activitats.

En la Llei orgànica general penitenciària, a més que en els articles 4.2 i 61.2 s’estableix la necessitat d’estimular l’interés i la col·laboració dels interns en el seu tractament, es diu, en l’article 24, que “s’establiran i estimularan, en la forma que s’assenyale reglamentàriament, sistemes de participació dels interns en activitats o responsabilitats d’ordre educatiu, recreatiu, laboral, cultural o

---

<sup>2378</sup> Vid., MAPELLI CAFFARENA, B., en “Educación y actividades culturales”, cit., pàg. 889.

<sup>2379</sup> RODRÍGUEZ YAGÜE, C. – PASTOR COMÍN, J.J., “La población penitenciaria como comunidad educativa: la expresión musical como intervención socializadora”, cit., pàg. 5.

<sup>2380</sup> L’incompliment del deure indicat tampoc se sancionava baix la vigència del Reglament penitenciari de 1981, i això no obstant indicar-se en l’article 155.3 que els dos primers nivells de l’ensenyament bàsic eren obligatoris i en l’article 110.f que és constitutiva de falta lleu “qualsevol acció o omissió que implique incompliment dels deures i obligacions de l’interns”. Cal tenir en compte que tot i que tant de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 com del Reglament de 1981 es desprèn una concepció restrictiva del tractament, en l’article 24 d’aquella es diu que “s’establiran i estimularan, en la forma que s’assenyale reglamentàriament, sistemes de participació dels interns en activitats o responsabilitats d’ordre educatiu, recreatiu laboral, cultural o esportiu”, tot indicant-se en l’article 105 del Reglament de 1981 les recompenses que podien concedir-se per fer-ho”. D’açò es desprèn que més que obligar cal incentivar.



esportiu”, i en el Reglament penitenciari de 1996 hi ha prevists mecanismes diferents dirigits a fomentar l’interés pel seguiment i aprofitament d’aquelles per part dels interns. Efectivament, en aquest hi ha prevista la possibilitat de concedir trasllats per motius educatius, es fa referència a les tutories i l’orientació acadèmica, psicopedagògica i professional, i també a una sèrie d’incentius.<sup>2381</sup>

En relació als trasllats en general, en l’article 31.2 del Reglament penitenciari de 1996 s’indica que el “Centre Directiu ordenarà els trasllats corresponents en base a les propostes formulades a l’efecte per les juntes de tractament”, i d’altra banda, quant als trasllats per motius educatius, en l’article 121 s’indica que “el Centre Directiu podrà concedir, informe previ de la junta de tractament, trasllats d’establiments per motius educatius, sempre que l’intern presente la sol·licitud amb l’antelació deguda i no existisquen raons de seguretat que ho desaconsellen” i que “en cas de trasllat d’un reclús a altre centre penitenciari per qualsevol motiu, s’inclourà en l’expedient personal el seu l’historial escolar”. En cas de trasllat, com figura en el primer apartat de l’article 318, “tot intern que siga traslladat a altre establiment penitenciari tindrà dret a que l’Administració penitenciària realitze el trasllat de les seues pertinences personals per un pes que mai podrà ser superior als 25 quilograms, serà a càrrec de l’intern el trasllat de tot aquell material que excedisca del pes indicat”. També es diu, en l’apartat segon que “per als casos excepcionals d’interns sense mitjans econòmics s’estudiarà per part de la junta econòmica administrativa de l’establiment penitenciari les possibles mesures a adoptar, que hauran de ser aprovades pel Centre Directiu. Així, per posar un exemple, les persones preses que estiguen estudiant alguna carrera a través de la Universitat Nacional d’Educació a Distància poden sol·licitar el seu trasllat al centre penitenciari de Madrid V-Soto del Real o al de Madrid VI-Aranjuez, en els quals hi ha un mòdul específic per a alumnes de la Universitat Nacional d’Educació a Distància.

---

<sup>2381</sup> En aquest sentit, vid. FERNÁNDEZ ARÉVALO, L., “Instrucción y educación”, en BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 511 i 512.

D'altra banda, a tenor del primer apartat de l'article 120 del Reglament, la tutoria, igual que l'orientació dels interns, "formarà part de la funció docent" i "cada grup d'alumnes tindrà un professor tutor". Com explica Fernández Arévalo, el "procés educatiu a l'àmbit penitenciari ha d'estar dirigit a la preparació de l'intern per a la vida en llibertat per això que la figura del tutor apareix com la d'aquella persona encarregada de coordinar l'educació integral de l'alumne i resoldre aquelles incidències que se li puguin plantejar durant el procés de formació".<sup>2382</sup> I en relació a l'orientació, en el segon apartat de l'article 120 es diu que "els serveis educatius garantiran l'orientació acadèmica, psicopedagògica i professional dels alumnes, especialment en allò referent a les opcions educatives diverses i a la transició del sistema educatiu a l'activitat laboral, oferint atenció singular a la superació d'hàbits socials marginals que condicionen l'accés als estudis i professions distints".

Quant als incentius, cal tenir en compte que en l'article 119 del Reglament consta que per a estimular el seguiment i aprofitament de les activitats educatives, formatives, socioculturals i esportives que es programen "s'expediran a sol·licitud de l'intern certificacions acreditatives dels ensenyaments, cursos o activitats desenvolupats, que no hauran de contenir cap indicació relativa a la seua obtenció en un establiment penitenciari" i que s'atorgaran "els beneficis penitenciaris i recompenses que procedisquen". Amb el primer es pretén evitar l'estigmatització de les persones preses i el seu condicionament en el futur. Aquella, com se sap, és un dels principals obstacles a la reinserció. A les recompenses es fa referència en els articles 263 i 264 i els beneficis penitenciaris estan regulats en els articles 202 a 204.

En relació a les recompenses, ja s'ha comentat en parlar del treball que en l'article 263 del Reglament es diu que es concedeixen per a estimular "els actes que posen de manifest bona conducta, esperit de treball i sentit de la responsabilitat en el comportament dels interns, així com la participació positiva en les activitats associatives reglamentàries o d'altre tipus que s'organitzen en l'establiment", a

---

<sup>2382</sup> FERNÁNDEZ ARÉVALO, L., "Instrucción y educación", cit., pàgs. 511 i 512.

banda que també consta quines són les recompenses que poden concedir-se, entre les quals hi ha unes quantes de configuració educativa. En concret s'indica que aquelles podran consistir en: "a) comunicacions especials i extraordinàries addicionals; b) beques d'estudi, donació de llibres i altres instruments de participació en les activitats culturals i recreatives del centre; c) prioritat a la participació en les eixides programades per a la realització d'activitats culturals; d) reduccions de les sancions imposades; e) premis en metàl·lic; f) notes meritòries; g) qualsevol altra recompensa de caràcter anàleg a les anteriors que no resulte incompatible amb els preceptes reglamentaris". I a açò s'afegeix, en l'article 264, que "en cada cas concret, la recompensa concedida i la seua quantia, si escau, es determinarà per la comissió disciplinària del centre, atenint a la naturalesa dels mèrits contrets i a qualsevol altra circumstància objectiva o subjectiva que pose de manifest el caràcter exemplar de la conducta recompensada", i que "la concessió de recompenses serà anotada en l'expedient personal de l'intern amb expressió dels fet que la van motivar, expedint-se a aquell certificació acreditativa de la recompensa si la sol·licitara"

Quant als beneficis penitenciaris, en l'article 202 del Reglament penitenciari de 1996 estan definits com "aquelles mesures que permeten la reducció de la durada de la condemna imposada en sentència ferma o de la del temps efectiu d'internament". Des d'aquesta perspectiva tenen aquesta consideració "l'avançament de la llibertat condicional i l'indult particular", a més que durant l'aplicació del Dret transitori també té la consideració de benefici penitenciari la redempció de pena per treball intel·lectual, a la qual es dedicaran unes línies al final d'aquest apartat.

En l'article següent del Reglament consta quina es la finalitat d'aquests beneficis, tot indicant-se que "responen a exigències de la individualització de la pena en atenció a la concurrència de factors positius en l'evolució de l'intern, encaminats a aconseguir la seua reeducació i reinserció social com a fi principal de la pena privativa de llibertat". En qualsevol cas, i tal com consta en l'article 204, "la proposta dels beneficis penitenciaris requerirà, en tot cas, la ponderació raonada dels factors que la motiven, així com l'acreditació

de la concurrència de bona conducta, el treball, la participació de l'interessat en les activitats de reeducació i reinserció social i l'evolució positiva en el procés de reinserció”.

Per a aplicar aquests incentius la Direcció General d'Institucions Penitenciàries va dictar la Instrucció 8/1999, de 20 de juliol, sobre sistemes d'avaluació continuada i incentivació d'activitats dels interns, que va ser derogada per la Instrucció 3/2004, de data de 29 de setembre, i questa per la Instrucció 12/2006, de 28 de juliol,<sup>2383</sup> que adopta un mode específic d'actuació, baix la responsabilitat de la subdirecció de tractament, tant a efectes de concedir beneficis penitenciaris com recompenses.<sup>2384</sup> Qui realitza aquesta valoració és la unitat d'avaluació d'activitats. Es valora el tipus d'activitat realitzada per cada intern, com s'ha realitzat i el nombre total de les realitzades. La valoració del tipus de l'activitat es determina d'acord amb la valoració de la importància que li dona la junta de tractament però la valoració de com la realitza està determinada per la valoració mensual a través dels registres d'activitat que realitzen els professionals que imparteixen cada activitat; i gràcies a aquests també se sap el nombre d'activitats en què participa l'intern, que si es té en compte és precisament per a que aquest realitzen el major nombre possible. Els professionals, a efectes de la valoració objectiva de les activitats realitzades, han d'emplenar diàriament un full de registre d'activitats, i una vegada al més realitzen el còmput total de les activitats realitzades i la seua avaluació, tenint en compte tres variables: l'assistència, el rendiment i l'esforç. La puntuació que s'empra per a la valoració d'aquestes variables va del 0 al 4. Així doncs, en relació a l'assistència: la no assistència o assistència a menys del 35% de les activitats es puntua amb un 0; l'assistència a més del 35% fins el 65%, que es considera una assistència normal, es puntua amb un 1; l'assistència suficient, fins al 85%, es puntua amb un 2; es considera

---

<sup>2383</sup> Aquesta Instrucció ha estat modificada en data de 15 de juny de 2009.

<sup>2384</sup> La Instrucció “s'estructura en tres blocs de procediments que contemplen les actuacions a seguir en la programació, i valoració i incentivació de les activitats i programes diferents en les quals poden participar els interns”, i que són: el procediment de programació d'activitats educatives, esportives, culturals i ocupacionals; el procediment de programes específics de tractament; i el procediment d'avaluació i incentivació de la participació dels interns en activitats i programes de tractament. Ací únicament interessa aquest darrer.

assistència alta la superior al 85% fins el 95%, i es puntua amb un 3; i l'assistència a més del 95% de les activitats programades, considerada molt alta, amb un 4. D'altra banda, en relació a l'avaluació del rendiment i de l'esforç: si són nuls la puntuació és de 0; si són mínims d'1; si són suficients de 2; si són alts de 3; i si són molt alts de 4. Tanmateix, cal tenir en compte que les puntuacions de valoració de cada activitat realitzada per la unitat d'avaluació no van del 0 a 4 sinó de 0 a 12, i en funció de la puntuació la qualificació serà d'insuficient (0 a 4), normal (4 a 7), destacada (8 a 10) i excel·lent (11 i 12).<sup>2385</sup>

Quant s'ha dit s'ha fet pensant en les persones que compleixen condemna de presó i que estan classificades en segon grau, que són la majoria. Cal fer unes quantes precisions ja que la valoració variarà segons el regim de vida assignat a cada intern en funció de la seua classificació penitenciària. Quan es tracta de persones que es troben en situació de règim obert les activitats a valorar són aquelles que realitzen el medi obert, a més que també es té en compte l'evolució produïda en la seua adaptació progressiva al medi social. Si es tracta de penats en unitats extrapenitenciàries la valoració es realitza a través dels informes de seguiment realitzats i facilitats per aquetes institucions i es té en compte a efectes dels beneficis penitenciaris però no de les recompenses. En el cas dels interns classificats en primer grau, la valoració de la participació en les activitats de tractament –realitzades tenint en compte allò establert en els articles 93.1.6 i 94.3 del Reglament– es té en compte com un factor més per a la progressió en grau, que requerirà la ponderació dels elements als quals es refereix l'article 92.2, a saber: “a) interès per la participació i col·laboració en les activitats programades; b) cancel·lació de sancions o absència d'aquestes durant períodes prolongats de temps;

---

<sup>2385</sup> Per a l'obtenció de beneficis penitenciaris han de realitzar, com a mínim, aquelles activitats que la junta de tractament haja aprovat en el seu programa de tractament, per ser aquestes les directament relacionades amb el procés de reinserció, a més que ha d'obtenir unes qualificacions d'excel·lent i/o destacades. En cap cas es realitzaran propostes dels beneficis penitenciaris, si la seua participació s'ha valorat com a normal o insuficient. Com es tracta més d'una qüestió de caràcter qualitatiu que quantitatiu, no consta el nombre mínim d'activitats a realitzar i s'indica que el determinarà l'equip tècnic en funció de les mancances, necessitats, interessos i capacitats de l'intern i de les possibilitats d'oferta d'activitats i programes d'acord amb el catàleg d'activitats del centre.

c) una relació adequada amb els altres”. També caldrà complir el contingut de l’article 102, referent a les variables i criteris de classificació, i allò previst en l’article 103, sobre progressió i regressió en grau. I cal tenir en compte que en relació als preventius en la Instrucció de 2006 es diu que la revisió del seu programa d’intervenció es realitzarà trimestralment a efectes de la concessió de recompenses, però no de beneficis penitenciaris.<sup>2386</sup>

D’altra banda, en relació a la redempció de pena per treball intel·lectual, val a dir que va començar a acceptar-se a partir de novembre de 1940. El propòsit recercat era, segons el llavors Ministre d’Educació Nacional, Ibáñez Martín, emprendre una “croadada de divulgació eticomoral sobre les masses”.<sup>2387</sup> Es considerava treball intel·lectual la realització de cursos d’instrucció religiosa i cultural a l’interior de la presó baix supervisió d’un capellà o, a les presons de dones, de l’ordre religiosa femenina corresponent.<sup>2388</sup> En l’article 22 de l’Ordre del Ministeri de Justícia de 14 de desembre de 1942 es deia, a més, que els mestres auxiliars tenien dret a l’abonament d’un dia de redempció per cada quatre hores de classe, que la realització de cursos d’ensenyament de cultura general donava dret a l’abonament d’una redempció de dos mesos per als condemnats que deixaven de ser analfabets a la presó i de tres mesos per cadascun dels d’ensenyament que s’establiren, que les persones que formaven part d’agrupacions artístiques tenien dret a un abonament de redempció equivalent a un dia per cada quatre hores dedicades a actuacions de l’agrupació, que cabia la possibilitat de la redempció extraordinària per raó de produccions artístiques, científiques i literàries. També constava, en l’article 21, que l’adquisició de la instrucció religiosa donava dret a dos, quatre i sis mesos d’abonament de redempció, el qual depenia d’haver obtingut l’aprovació de coneixements de la

---

<sup>2386</sup> Pot trobar-se una anàlisi detallada de la Instrucció 12/2006, de 28 de juliol en SANZ DELGADO, E., *Regresar antes: los beneficios penitenciarios*, ob. cit., pàgs. 25 i ss.

<sup>2387</sup> Així ho va afirmar IBÁÑEZ MARTÍN en *Redención*, núm. 5, de 29 d’abril de 1939, pàg. 5.

<sup>2388</sup> Un Telegrama de 21 de març de 1942 va esclarir que la redempció per esforç intel·lectual beneficiava a tots els condemnats a privació de llibertat i que es tenia en compte a l’hora de concedir la llibertat condicional als presos comuns.

religió catòlica als seus graus elemental, mitjà i superior, respectivament.

Cal tenir en compte, igualment, que tot i que en el Codi penal de 1944 el temps de condemna a reduir va quedar fixat en l'article 100 en un dia de pena per cada dos de treball, en el Reglament dels serveis de presons de 1948, per al cas de produccions artístiques, literàries o científiques, s'indicava que el Patronat decidiria en cada cas concret el temps a descomptar. Tenia la consideració de treball intel·lectual, segons l'article 99, cursar i aprovar els ensenyaments establerts i organitzats pel Centre Directiu, pertànyer a agrupacions artístiques i culturals, l'acompliment de destins intel·lectuals i la realització de produccions originals, artístiques, literàries o científiques. Aparentment hi ha un respecte major per la llibertat ideològica i religiosa, però sols aparentment, l'ensenyament estava impregnat de nacionalcatolicisme.<sup>2389</sup> El mateix es dirà del Reglament dels serveis de presons de 1956, a més que en l'article 148 d'aquest es reconeixia que les finalitats de caràcter moral i patriòtic serveixen de fonament a la redempció de pena per treball. A banda d'açò, es deia, en l'article 72, en relació a la redempció de la pena per l'esforç intel·lectual, que podrien obtenir-la els penats per cursar i aprovar els ensenyaments religiosos o culturals establerts i organitzats pel Centre Directiu, per pertànyer a les agrupacions artístiques, literàries o científiques de la presó, per exercir destinacions intel·lectuals i per la realització de producció original, artística, literària o científica, tot afegint-se, a més, que el Patronat de Nostra Senyora de la Mercè, a la vista de les propostes de la junta de règim i antecedents que s'acompanyaren, valoraria, en cada cas, en dies de treball l'esforç realitzat.

Cap canvi es va introduir en relació a la redempció de pena per treball en el Reglament dels serveis de presons de 1956, i això que també va ser modificat en ocasions diverses, i a allò indicat en aquest es remetia el Reglament penitenciari de 1981. Tampoc va haver canvis en aquesta matèria en el Codi penal de 1944, no obstant les successives reformes, l'aprovació del text revisat de 1963 i del text refós de Codi

---

<sup>2389</sup> Poden consultar-se els articles 127, 233 i 241 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

penal de 1973. L'article 100 del Codi penal va ser modificat per la Llei orgànica de reforma urgent i parcial de 25 de juny de 1983, però únicament per a estendre el benefici de redempció de pena per treball als presos preventius, apartant-se del criteri restrictiu de la redacció anterior. A causa de la manca de concreció de la normativa llavors en vigor en relació als dies a descomptar, els òrgans responsables de la redempció van recórrer a barems distints, situació que la Direcció General d'Institucions Penitenciàries va intentar resoldre a través de l'aprovació de Circulars unificant criteris, tot i que no sempre ajustades a allò indicat al Reglament.<sup>2390</sup>

#### **4. Els serveis bibliotecaris i els mitjans de formació i informació**

Tan important com oferir formació a les persones preses ho és posar a la seua disposició llibres amb els quals poder estudiar i aprendre coses noves, a més que la lectura és una font de plaer i de distracció. És imprescindible que a les presons hi haja una biblioteca ben proveïda, i no sols de llibres de text, sinó també d'assajos científics, llibres de poesia,<sup>2391</sup> novel·les, còmics, etc. També és important que hi haja revistes de contingut didàctic, lúdic i periodístic, de la mateixa manera que també ho és que hi haja premsa. En aquest sentit, la biblioteca de la presó, a més que es relaciona amb l'oci i contribueix a fer més amè o menys desagradable el pas per presó, garanteix els drets a la formació, a la cultura i a la informació i, d'aquesta manera, contribueix a afavorir el desenvolupament personal de les persones preses, les manté connectades amb el món exterior i facilita el procés resocialitzador.

La importància dels serveis bibliotecaris avui en dia no es posa en dubte, però no sempre ha estat així, no sempre ha existit una biblioteca a les presons. Com ha assenyalat Vogel, l'evolució històrica del servei de biblioteques de la presó pot ser seguida a partir de la pròpia

---

<sup>2390</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., "Educación y actividades culturales", cit., pàgs. 880 i ss.

<sup>2391</sup> En els Informes generals d'Institucions Penitenciàries dels anys 1983 fins 1987 consta que el llibre més llegit a les presons va ser *Poesías Completas*, de Machado.



evolució de la filosofia contemporània del càstig.<sup>2392</sup> Vogel va afirmar açò pensant en què ha passat als Estats Units d'Amèrica del Nord, on les primeres biblioteques van començar a aparèixer des que en el Congrés de Cincinnati de l'any 1870 es va apostar per donar a la pena de presó una orientació resocialitzadora, però el mateix ha passat en altres llocs, també per aquell llavors. Com es veurà a continuació aquest és el cas de l'Estat espanyol. En qualsevol cas, cal saber que tant les primeres biblioteques estatunidenques com les espanyoles eren biblioteques censurades.<sup>2393</sup>

A l'Estat espanyol a la dècada de 1870 estaven en ple auge les teories correccionalistes i l'any 1874 es van instal·lar les primeres biblioteques a les presons, com a complement de les escoles,<sup>2394</sup> al servei de l'educació però també de la moralització de la població reclusa, i sotmeses a censura. Tot i que en l'article 304 del Reial Decret de 5 de maig de 1913 i en l'article 157 del Reglament dels serveis de presons de 1930, a més que es deia que en totes les presons havia d'haver-hi una biblioteca, s'indicava que “predominaran els llibres de moral, tractats elementals relacionats amb els arts i oficis distints, de geografia i història, de viatges i els de literatura que no siguin contraris a la moral, a les institucions ni a les autoritats públiques”. Cal tenir en compte que, com indica Sulé Duesa, el capellà de presó a sovint exercia una forta influència en el procés de selecció de les obres de la biblioteca i aplicava uns criteris de moralitat religiosa que tenien per finalitat el control ideològic de la

---

<sup>2392</sup> Vid. VOGEL, B., *Down for the Count: a prison library handbook*, Scarecrow Press, Lanham, 1995, pàg. 5. Vid., també, SULÉ DUESA, A., *Les biblioteques de presó a Catalunya*, Tesi Doctoral dirigida per Ernest Abadal i Falgueras, Universitat de Barcelona, abril, 2005, pàg. 35.

<sup>2393</sup> En relació a les biblioteques de les presons dels Estats Units, sembla que únicament podia trobar-se literatura “positiva” i moral. Vid. SULLIVAN, L. E., “Between empty covers: prison libraries in historical perspective”, en *Wilson Library bulletin*, octubre de 1989, pàg. 28. Vid., també, SULÉ DUESA, A., *Les biblioteques de presó a Catalunya*, ob. cit., pàg. 41, on cita a Sullivan.

<sup>2394</sup> Vid. OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, Ministerio de Cultura, Ministerio del Interior, 2011, pàg. 7.

població penitenciària.<sup>2395</sup> En el Reglament dels serveis de presons de 1930 a banda de quant s'ha dit també s'indicava, en l'article 160, que cabia la possibilitat d'autoritzar l'entrada de llibres de l'exterior, però "mitjançant la censura prèvia del capellà i del professor bibliotecari" i "en cas de dubte el censor haurà de consultar al Centre Directiu, que resoldrà definitivament". També es deia de manera expressa, en l'article 45, que els periòdics, diaris i revistes de qualsevol classe i en qualsevol cas estaven prohibits. Durant la Segona República es va permetre l'entrada de premsa als centres penitenciaris, sempre que fóra autoritzada pel director, deixant d'aquesta manera en suspens aquell article, la vigència i aplicabilitat del qual, tanmateix, van ser restablertes pel franquisme. Açò podia contribuir a que les persones preses tingueren un pensament independent, a la dissidència, el qual pretenia evitar-se a tota costa, importava convertir els –igual que també a les persones teòricament lliures– en patriotes exemplars fidels al règim i als seus ideals.<sup>2396</sup> Cal fer constar, d'altra banda, que en general durant el franquisme es va produir un retrocés en el grau de desenvolupament del sistema bibliotecari i de lectura pública respecte a l'assolit durant la Segona República o, fins i tot, al bàndol republicà durant la guerra.<sup>2397</sup>

En el Reglament dels serveis de presons de 1948 continuava prohibit llegir premsa o revistes de l'exterior, únicament es permetia, a tenor de l'article 244, la lectura del setmanari *Redención*, que és una de les manifestacions principals de la propaganda realitzada oficialment a les presons, ja que exaltava les virtuts del sistema penitenciar i oferia una imatge ideal de les presons, que res tenia a veure amb la realitat. També continuaven prohibint-se determinats llibres, sols que en aquest cas es deia, en l'article 241, que les obres dipositades a la biblioteca no podien ser "contràries a la religió catòlica, a la moral i bones costums, als sentiments patriòtics o les institucions establertes". A banda d'açò, en l'article 243 continuava fent-se referència a

---

<sup>2395</sup> Vid. SULÉ DUESA, A., *Les biblioteques de presó a Catalunya*, ob. cit., pàg. 42.

<sup>2396</sup> El poeta i assagista alemany Heinrich Heine va escriure l'any 1821: "On es cremen llibres s'acaba cremant també sers humans".

<sup>2397</sup> Vid. SULÉ DUESA, A., *Les biblioteques de presó a Catalunya*, ob. cit., pàg. 79.

l'entrada de llibres de l'exterior, a la censura prèvia i als encarregats de realitzar-la, tot precisant-se, a més, que també “els llibres que hagen d'adquirir-se per a la biblioteca, necessiten la censura prèvia de la delegació eclesiàstica i de la inspecció d'educació del Centre Directiu.

En el Reglament de 1956, a més que continuava indicant-se que no estava permesa l'entrada de periòdics i revistes a les presons, excepte si eren autoritzats expressament per la Direcció General, també s'advertia que els llibres de la biblioteca havien de ser autoritzats per la censura, i no es va introduir cap canvi en relació a les persones competents d'exercir-la. Poden consultar-se els articles 125 i 126. Tot i que hi havia un canvi important, era únicament aparent. Van desaparèixer les referències expresses a la religió catòlica, a la moral i les bones costums, als sentiments patriòtics o a les institucions establertes, però a la pràctica tot va continuar igual. Si es va prescindir de les referències a aquelles va ser simplement per a donar bona imatge de cara a l'exterior.

En les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades pel Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides per Resolució 663C (XXIV) del 31 de juliol 1957 i ratificades per Resolució 2076 (LXII) del 13 de maig de 1977, també s'indica, en la regla 40, que “cada establiment haurà de tenir una biblioteca per a l'ús de totes les categories de reclusos, suficientment proveïda de llibres instructius i recreatius”, tot afegint-se, a més, que “haurà d'instar-se els reclusos a que facen el major ús possible de la biblioteca”. Exactament el mateix s'indica en la regla 40 de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa en Resolució (73)5 de 19 de gener. Excepte en relació als llibres de contingut religiós, espiritual i moral, que a tenor de la regla 42 de les Regles mínimes de les Nacions Unides i de la regla 41 de les Regles mínimes europees, dins del possible s'han de permetre, no es diu res en relació a sotmetre a censura o posar límits als llibres que poden llegir les persones preses, ni tampoc en relació a les revistes i la premsa. Sí es diu, però, en la regla 61 de les Regles mínimes de les Nacions Unides, en la regla 62 de la primera versió de les Regles mínimes europees i en la regla 70.1 de la segona versió d'aquestes,

que no obstant la privació de llibertat les persones preses no queden marginades de la societat, sinó que continuen formant part d'aquesta<sup>2398</sup>. També consta, com se sap, que les persones conserven tots els drets, llevat d'aquells que els hagen estat retirats d'acord amb la llei per la seua condició de condemnats a una pena de presó o sotmesos a presó provisional, i és important tenir en compte que en l'article 19 de la Declaració Universal de Drets Humans de 1948, en l'article 10 del Conveni Europeu de Drets Humans de 1950 i en l'article 19 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics es proclama el dret a la llibertat d'opinió i expressió i s'indica que aquest dret inclou el d'investigar i rebre informacions i opinions. Tot i això, encara que en la Declaració Universal de Drets Humans no s'apunta cap limitació a aquest dret, en el Conveni Europeu i en el Pacte Internacional es diu que són possibles limitacions però que han d'estar previstes en una llei i considerar-se necessàries. En aquell es diu que les limitacions han de ser necessàries “per a la seguretat nacional, la integritat territorial o la seguretat pública, la defensa de l'ordre i la prevenció del delictes, la protecció de la salut o de la moral, la protecció de la reputació o els drets aliens, per a impedir la divulgació d'informacions confidencials o per a garantir l'autoritat i la imparcialitat del poder judicial”. En el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics es parla de necessitat per a: “a) assegurar el respecte als drets i la reputació dels altres; b) la protecció de la seguretat nacional, l'ordre públic o la salut o la moral públiques”. Ara bé, cal saber que aquestes necessitats han de valorar-se dins del context d'una societat democràtica, tal com consta de manera expressa en el Conveni Europeu de Drets Humans.

L'any 1968 el Reglament dels serveis de presons de 1956 va ser reformat pel Decret 162/1968, de 25 de gener, i entre les reformes introduïdes està la redacció nova donada a l'article 383, en el qual es van introduir entre les obligacions dels capellans la de “vetllar perquè els reclusos no tinguen llibres i publicacions que atempten contra la moral o les bones costums, posant-ho en coneixement del director de la presó, a qui correspon adoptar la decisió que procedisca en aquesta

---

<sup>2398</sup> En la Recomanació (2006)2 d'11 de gener, en canvi, no es diu de manera expressa que les persones preses continuen formant part de la societat.

matèria” i la de “proposar l’adquisició de llibres que servisquen per a la formació i vida religiosa dels reclusos i distribuir-los entre els quals es presumisca que han d’utilitzar-los amb profit”. Açò en aquell llavors equivalia a dir que els llibres contra la moral cristiana, que serien, entre altres, tots aquells en què es professa una fe distinta a la cristiana, estaven prohibits i que es garantiria que als cristians, si es presumia que eren bons cristians i que els emprarien amb profit, se’ls proporcionarien llibres de la seua religió. Val a dir, a més, que la resta d’articles en què es feia referència a la censura i a la prohibició, en general, de revistes i periòdics no van ser reformats, ni tampoc es fa cap esment a la importància de fomentar l’ús de la biblioteca, açò és, el gust i hàbits de lectura, com sí passa en les Regles mínimes referides dalt.

Caldrà esperar fins l’any 1977 perquè per Reial Decret 2273/1977, 29 de juliol, torne a reformar-se el Reglament de 1956 i perquè, almenys en la matèria ara comentada, es produïsquen canvis més significatius. Pel Reial Decret de 1977 es va modificar l’article 126 perquè únicament s’indicara que “la constitució i increment del fons bibliogràfic de cada establiment, es regularà per la inspecció de cultura de la Direcció General d’Institucions Penitenciàries, a proposta dels directors respectius”. En aquest article ja no es recollia la prohibició d’entrada de periòdics i revistes de l’exterior ni tampoc hi havia cap referència a la censura prèvia i, tot i que, per oblit, no es va modificar l’article 125, en el qual es feia referència a aquella, sí es va reformar l’article 84.6, en el qual es deia, des de llavors, que “els interns podran rebre els llibres, revistes i periòdics de l’exterior que tinguen circulació lliure a Espanya”. Açò, però, no implicava rebutjar a tota limitació, ja que en el mateix article 84.6 es deia que “si circumstàncies especials aconsellen la prohibició, el director, escoltant la junta de règim, ho acordarà així en resolució motivada que posarà en coneixement del director general que la ratificarà o no”.<sup>2399</sup>

---

<sup>2399</sup> També es va modificar l’article 1 perquè no sols constara que “la missió penitenciària s’exercirà respectant la personalitat humana dels reclusos, així com els drets i interessos jurídics no afectats per la condemna”, sinó també, de manera expressa, que es faria així “sense establir-se cap diferència per raó de raça, opinió, creences religioses, condició social o qualsevol altra circumstància de significació anàloga”.

En la Llei orgànica general penitenciària s'indica, d'una banda, en l'article 57, que "en cada establiment existirà una biblioteca proveïda de llibres adequats a les necessitats culturals i professionals dels interns, els quals a més podran emprar els llibres facilitats pel servei de biblioteques ambulants establert per l'Administració o entitats particulars amb el mateix fi". Açò va donar lloc a que en data de 5 de desembre de 1983 se signara un acord de cooperació entre el Ministeri de Justícia i el Ministeri de Cultura que tenia com a objectiu la creació i dotació de biblioteques en tots els centres penitenciaris espanyols, pel qual aquest últim es comprometia a entregar els lots de llibres que s'estimaren necessaris, i aquell es responsabilitzava en dipositar-los en locals adequats i dotats del mobiliari que cal.<sup>2400</sup> Aquest acord també incloïa el compromís de cooperació a la gestió per part de les biblioteques que conformen el sistema bibliotecari estatal, però va passar que va ser cancel·lat l'any 1985 i que en els signats posteriorment no es descriuen de manera clara les obligacions de la biblioteca pública en relació a la biblioteca de la presó. La majoria de les Comunitats Autònomes amb legislació pròpia en matèria de cultura realitzen una declaració d'intencions en assegurar que es vetllarà perquè els serveis bibliotecaris atenguen els grups específics d'usuaris però en realitat sols inclouen la biblioteca de les presons com una tipologia més dins del seu sistema bibliotecari Astúries, Castellà i Lleó, Galícia, Múrcia, Extremadura i Catalunya. Sols aquestes han assumit un compromís real de cooperació i seguiment.<sup>2401</sup>

Cal fer constar que en la segona versió les Regles mínimes per al tractament dels reclusos europees consta la importància que siga així. En la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (87)3 de 12 de febrer, a més d'insistir-se en la regla 82 en què "cada centre ha de tenir una biblioteca per a l'ús de totes les categories de

---

<sup>2400</sup> Una Instrucció de 16 d'agost de 1984 instava els directors dels establiments a habilitar en els departaments de dones un sistema mitjançant el qual aquestes també pogueren gaudir del fons bibliogràfic.

<sup>2401</sup> Vid. OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, pàg. 13; SULÉ DUESA, A., *Las bibliotecas de presó a Catalunya*, ob. cit., pàgs. 81 i ss.

reclusos, bastant proveïda d'una àmplia gamma d'esbarjo i llibres d'instrucció”, i en què “els presos han de ser encoratjats a fer-hi un ús total”, s’indica que “sempre que siga possible la biblioteca de la presó s’ha d’organitzar en cooperació amb serveis de biblioteca de la comunitat”. Així consta, igualment, en la Recomanació (2006)2 d’11 de gener. En la regla 28.6 d’aquesta es diu que “sempre que siga possible la biblioteca de la presó ha d’estar organitzada en concurs amb les biblioteques públiques”. Convé subratllar, a més, que en la regla 28.5 es fa referència a llibres i a “altres suports”, i no sols de contingut educatiu sinó també recreatiu.<sup>2402</sup>

Voldria comentar, igualment, que en la Recomanació (89)12 del Comitè de Ministres dels Estats Membres sobre l’ensenyament als establiments penitenciaris, aprovada en data de 13 d’octubre de 1989, es recomana que “els reclusos han de poder utilitzar els serveis d’una biblioteca ben assortida, almenys una vegada per setmana”, i que en la Resolució 1990/20 del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides, de 24 de maig, syndica que “tots els reclusos han de gaudir d’accés a l’educació, amb inclusió de programes d’alfabetització, educació bàsica, formació professional, activitats creadores, religioses i culturals, educació física i esports, educació social, ensenyament superior i serveis de biblioteques”.

Convé deixar anotat, així mateix, i d’altra banda, que tot i que van continuar signant-se acords de cooperació i assumint-se compromisos de millora, un estudi realitzat a iniciativa de la Direcció General d’Institucions Penitenciàries a través de la Subdirecció General de Cooperació Cultural sobre la situació de les biblioteques de presons va posar de manifest que hi havia molt de treball per fer, que la situació no era la desitjable.<sup>2403</sup> Açò va impulsar una participació més activa

---

<sup>2402</sup> Són pocs els llocs en què les biblioteques formen part del sistema de biblioteques públiques locals o nacionals, el més usual és que no hi haja integració sinó acords de col·laboració. A Anglaterra, el País de Gal·les, Dinamarca i Noruega les biblioteques formen part del sistema de biblioteques públiques locals o nacionals, però als Estats Units d’Amèrica, a França, Alemanya, Itàlia i Suècia en lloc d’integració hi ha col·laboració. Vid. SULÉ DUESA, A., *Les biblioteques de presó a Catalunya*, ob. cit., pàgs. 45, 61, 62, 64 i ss.

<sup>2403</sup> Vid. SULÉ DUESA, A., *Les biblioteques de presó a Catalunya*, ob. cit., pàg. 79, afirma el següent: “Històricament, l’estat de les biblioteques de les presons

del Ministeri de Cultura entre 1991 i 1992, període al llarg del qual es va realitzar una selecció bibliogràfica i es van adquirir llibres nous, a més que en 1992 es va signar un conveni nou per a enviar lots de llibres als centres penitenciaris que no n'havien pogut rebre anteriorment.

La participació del Ministeri de Cultura aquells dos anys també es va traduir en la realització de campanyes de difusió del servei de biblioteca entre la població penitenciària, encara que aquesta no va ser la primera acció dirigida a fomentar la lectura.<sup>2404</sup> Ja l'acord signat en data de 5 de desembre de 1983 entre el Ministeri de Justícia i el Ministeri de Cultura incloïa emprendre accions en aquest sentit, a més que amb el mateix propòsit l'any 1989 es va signar un conveni entre l'Institut Nacional d'Ocupació i el Ministeri de Justícia per a contractar un tècnic bibliotecari per a desenvolupar un programa d'animació a la lectura, el qual es va aplicar en trenta-cinc presons espanyoles.<sup>2405</sup> Des de llavors els programes de la classe referida no han cessat.<sup>2406</sup>

---

a Espanya sempre ha estat estretament vinculat a la situació de les biblioteques públiques i a l'evolució de la lectura pública. Així, caldrà esperar fins a la dècada de 1980 perquè aquest servei reba un mínim impuls de les administracions públiques mitjançant una sèrie d'acords de col·laboració entre el Ministeri de Cultura i el Justícia". No li manca raó a aquest autor però la veritat és que aquell impuls va ser tan mínim que va resultar insignificant.

<sup>2404</sup> En relació als programes d'animació a la lectura duts a terme en aquell llavors, vid. DELGADO ABAD, J., "Apoyo a la lectura pública en los programas de desarrollo cultural que gestiona la Dirección General de Cooperación Cultural", ponència presentada en les VII Jornadas Bibliotecarias de Andalucía, Biblioteca y Educación, celebrades a Jaén en octubre de 1991.

<sup>2405</sup> Pot consultar-se l'Informe general de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries de l'any 1989, pàgs. 220 i ss. A la presó de dones de Barcelona aquell mateix any també es va dur a terme un projecte per a incentivar l'hàbit de la lectura. Vid., MORENO OLIVERS, F.J., "Proyecto educativo para la incentivación del hábito de lectura en las internas del C.P. de mujeres de Barcelona", en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 242, 1989, pàgs. 79 i ss. Vid., també, CARBONEL ARANDA, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento Penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàg. 170.

<sup>2406</sup> Aquests programes han continuat executant-se tant a les presons espanyoles com a les catalanes.



En la Llei orgànica general penitenciària també s'indica, en l'article 58, que "els interns tenen dret a disposar de llibres, periòdics i revistes de circulació lliure a l'exterior, amb les limitacions que, en casos concrets, aconsellen les exigències del tractament individualitzat, resolució motivada prèvia de l'equip d'observació i tractament de l'establiment". En el Reglament penitenciari de 1981 a banda d'açò s'indicava, en l'article 179, que "en tot cas, es prohibeix la circulació per l'interior dels Establiments de publicacions pornogràfiques o que exciten a la violència, però pot autoritzar-se la seua lectura individualment en local i sota control adequats". Son diversos els autors que estan d'acord en la prohibició, però sols en cas que ho aconselle el tractament. Així ho entenen, entre altres, García Valdés<sup>2407</sup> i Garrido Guzmán. Aquest darrer concreta més i entén que en relació a les publicacions pornogràfiques, les limitacions sols es justifiquen en cas que l'individu presente una manca de domini sexual.<sup>2408</sup> També Castro entén que les limitacions han de ser mínimes i estar justificades.<sup>2409</sup>

En el Reglament penitenciari de 1996, a més d'exigir-se, en l'article 127.1, que en cada establiment ha d'haver una biblioteca, també s'ordena que hi haja una sala de lectura, i es diu que funcionaran, ambdues, sota la responsabilitat del mestre que es determine. En relació a açò val a dir, d'una banda, que en 2011 de les 68 presons que depenen de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries encara eren 33 aquelles que no disposaven d'aquest espai. I també cal saber que en el Reial Decret 1203/1999, de 9 de juliol, es va ordenar que les institucions penitenciàries havien de dedicar personal propi a la gestió de la biblioteca i d'ocupar-se de la seua dotació econòmica, equipament i instal·lacions, el qual va dur a una reorganització aquell mateix any de l'Organisme Autònom de Treball i Prestacions Penitenciàries i a la creació de la figura del coordinador de formació, que va passar a ser l'encarregat de les activitats culturals i de gestió de

---

<sup>2407</sup> Vid. GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria española*, ob. cit., pàg. 188.

<sup>2408</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 411 i 412.

<sup>2409</sup> En aquest sentit, vid. CASTRO ANTONIO, J.L., "Instrucción y educación", cit., pàgs. 514 i 515.

la biblioteca, de manera que aquesta es va desvincular de l'escola de la presó i va passar a dependre directament de la Subdirecció de Tractament i Gestió Penitenciària. No obstant això, la biblioteca era responsabilitat d'un professor d'ensenyament bàsic fins 2001. Aquest any es va aprovar una Instrucció sobre criteris a seguir per a elaborar la programació d'activitats dels centres penitenciaris, en què es preveia la contractació d'especialistes en biblioteconomia, però sols en onze centres penitenciaris i amb caràcter temporal. En conseqüència, a la majoria dels centres penitenciaris que depenen de la Secretaria General d'Institucions Penitenciaris la biblioteca està dirigida per un dels professors del centre, que no sempre compta amb els coneixements necessaris per a la seua organització. A Catalunya, en canvi, pràcticament a tots els establiments penitenciaris hi ha un bibliotecari professional, amb independència de la població del centre penitenciari.<sup>2410</sup> Tal com adverteix l'Observatori de la Lectura i el Llibre: “Comptar amb un professional qualificat al servei de la biblioteca de presó és un factor fonamental en la qualitat dels serveis bibliotecaris: afavoreix una dedicació més especialitzada i integrada en un equip educatiu compost per professionals diferents del centre, satisfent millor les necessitats dels seus usuaris<sup>2411</sup>”.

En l'article 127.2 del Reglament penitenciari de 1996 es diu, a més que les persones preses tenen “dret a la utilització dels fons existents”, que aquelles “podran col·laborar en la gestió de la biblioteca i proposar les adquisicions que consideren oportunes”. En relació a açò últim val a dir que és freqüent que la biblioteca de la presó compte amb la col·laboració de reclusos voluntaris com a auxiliars de biblioteca. Entre les tasques que se'ls encomanen hi ha el préstec i col·locació de llibres, però de vegades no compten amb coneixements específics de biblioteconomia. El 98,5% dels centres –tots a excepció de la biblioteca del centre de Terol– disposen de la col·laboració d'interns en la gestió de la biblioteca. També és habitual la

---

<sup>2410</sup> Vid. OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, ob. cit., pàgs. 16, 17 i 20.

<sup>2411</sup> OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, ob. cit., pàg. 17.

col·laboració d'un auxiliar de mòdul que fa de nexa entre la biblioteca i els reclusos que estan en mòduls dels quals no poden sortir.<sup>2412</sup>

També es diu, en l'article 127.3 del Reglament penitenciari espanyol en vigor, que "en funció del nombre d'interns estrangers existents al centre penitenciari, la biblioteca podrà disposar de publicacions editades en els idiomes estrangers més usuals. A tal fi, se sol·licitarà la cooperació dels serveis consulars corresponents i de les organitzacions privades apropiades". En relació a açò cal fer constar que abans de l'aprovació d'aquest Reglament ja s'havien fet esforços perquè els interns estrangers sense domini del castellà tingueren accés a la lectura. L'any 1991 es van dotar les biblioteques de llibres en llengües estrangeres –àrab, anglès i francès– i llibres de castellà per a estrangers.<sup>2413</sup> Convé deixar anotat que també ha d'haver traduccions de la Llei orgànica general penitenciària i del Reglament penitenciari i que perquè així siga se sol·licitarà la col·laboració de les autoritats diplomàtiques corresponents. Així consta en l'article 52.2 del Reglament, en el qual també es diu que a la biblioteca de la presó han d'haver-hi exemplars de la Llei orgànica general penitenciària, del Reglament penitenciari i, també, de les normes de règim interior del centre. Un exemple de com d'important que és per a les persones preses tenir a la seua disposició material jurídic adequat i actualitzat és que aconseguir que així fóra va ser una de les prioritats dels presos estatunidencs que durant la dècada de 1960 es van mobilitzar a favor del reconeixement dels seus drets. De fet, l'any 1966 noranta reclusos de les presons de San Quentin i de Folsom, a Califòrnia, van denunciar aquells centres penitenciaris per haver destruït les obres jurídiques que hi havia a les biblioteques. Al cas de Gilmore contra Lynch van aconseguir que la *Federal District Court* dictara una Sentència l'any 1970 en què reconeixia que, a no ser que les autoritats penitenciàries oferisquen un mètode d'assistència jurídica eficaç, els interns tenen dret a tenir una biblioteca jurídica adequada. A aquesta resolució se sumaren després unes altres en el mateix sentit, però a partir de la

---

<sup>2412</sup> Vid. OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, ob. cit., pàgs. 16 i 24.

<sup>2413</sup> Vid. DIRECCIÓN GENERAL DE INSTITUCIONES PENITENCIARIAS, *Informe general año 1991*, pàg. 386.

Sentència dictada per la Cort Suprema dels Estats Units d'Amèrica en el cas Lewis contra Casey, de l'any 1996, perquè s'estime la demanda cal que la persona demostre que no tenir una biblioteca jurídica o tenir-la en males condicions és un impediment seriós als seus esforços per a tirar endavant una reclamació jurídica.<sup>2414</sup> L'Estat espanyol no ha seguit els passos d'Estats Units en aquest punt, sinó tot el contrari, en el Reglament penitenciari de 1996 s'ha volgut fer constar de manera expressa que en totes les biblioteques han d'haver sempre material per a preparar la defensa de les persones preses.

D'altra banda, val a dir que a més que ha importat que la biblioteca estiga ben proveïda de llibres de tota classe i en llengües distintes, també ha continuat intentant fomentar-se l'hàbit i el gust per la lectura, i com a exemple d'açò cal fer referència a l'acord sectorial signat l'any 2005 entre el Ministeri de Cultura i el Ministeri de l'Interior amb l'objectiu de realitzar de manera conjunta una sèrie d'activitats i campanyes de foment de la lectura, i es van crear equips d'iniciació a la lectura, es van promoure i es van subvencionar trobades amb escriptors proposats pels directors dels centres penitenciaris. Amb el mateix propòsit des de 2006 fins l'actualitat s'han subscrit acords nous de col·laboració entre el Ministeri de Cultura, a través de la Direcció General del Llibre, Arxius i Biblioteques, i el Ministeri de l'Interior, a través de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries.<sup>2415</sup> Tot i que en els informes generals dels anys anteriors a 2004 no consta el nombre de lectors en préstec,<sup>2416</sup> a partir d'aquell llavors aquesta xifra no ha deixat de

---

<sup>2414</sup> Lewis v. Casey, 518 U.S. 343, 2 (1996). Vid., també: VOGEL, B., *Down for the Count: a prison library handbook*, ob. cit., pàg. 122; i SULÉ DUESA, A., *Les biblioteques de presó a Catalunya*, ob. cit., pàgs. 43 i 44.

<sup>2415</sup> En l'acord signat l'any 2010, a banda de la realització de cursos d'animació lectora, la Direcció General del Llibre, Arxius i Biblioteques del Ministeri de Cultura i la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries del Ministeri de l'Interior també van acordar que l'Observatori de la Lectura i el Llibre elaboraria un qüestionari sobre els equipaments, recursos i serveis de les biblioteques penitenciaris i realitzar un estudi en base a la informació facilitada pels centres que permetera un coneixement millor de la situació d'aquestes biblioteques. Algunes de conclusions obtingudes ja s'han comentat, a altres es farà referència més endavant.

<sup>2416</sup> En l'Informe general d'Institucions Penitenciàries de 1997 no es diu quantes van ser les persones preses que van participar en les activitats d'animació

créixer,<sup>2417</sup> fins i tot s'ha aconseguit que aquella haja continuat creixent a partir de 2009, no obstant haver-se reduït la població penitenciària. A la taula següent s'indica quina ha estat la mitjana mensual de lectors en préstec durant els anys 2004, 2005, 2006, 2010 i 2011,<sup>2418</sup> així com també el nombre d'activitats dirigides a fomentar la lectura dutes a terme en 2010 i 2011 i la mitjana mensual de participació.<sup>2419</sup> En relació a aquestes activitats voldria advertir que tot i que les realitzades en 2011 van ser el doble que les realitzades en 2010, sols se n'organitzaren en 20 del total de 68 centres penitenciaris dependents de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries. Les raons adduïdes van ser, entre altres, la manca de mitjans, de coneixements necessaris per part del personal i d'interès dels usuaris.<sup>2420</sup>

---

lectora però es feia referència a aquestes entre les activitats de formació i motivació cultural i es diu que en total es van realitzar 3.412 accions d'aquesta classe (pàg.105). En l'informe general de 1998 aquelles s'inclouen entre les activitats de difusió cultural i es deia que les accions d'aquesta classe van sumar en total 7.561 (pàg. 127). No s'inclou cap xifra en l'Informe general de 1999 ni tampoc en el de l'any 2000 i en els Informe de 2001 a 2003 tornen a haver-hi xifres, però també del total d'activitats de difusió cultural, entre les quals hi ha les activitats de foment de la lectura, tot indicant-se en el de 2001 que aquell any es van realitzar 7.290 accions de la classe referida (pàg. 213), en el de 2002 consta que aquell any se'n van realitzar 7.120 (pàg. 204) i en el de 2003 es diu que se'n van realitzar 6.239 (pàg. 260). Convé recordar que no es té en compte què es fa a les presons catalanes.

<sup>2417</sup> No he pogut localitzar els Informes generals dels anys 2007 i 2008, i en el de 2009 no apareixen xifres però això no evita que pugua concloure's que la tendència ha estat a que el nombre de lectors en préstec siga cada vegada major.

<sup>2418</sup> S'han consultat els Informes generals d'Institucions Penitenciàries de 2004 (pàg.116), 2005 (pàg. 118), 2006 (pàg.125), 2010 (pàg.104) i 2011(pàg.103). No es tenen en compte els interns en presons catalanes.

<sup>2419</sup> S'han consultat els Informes generals d'Institucions Penitenciàries de 2010 (pàg. 104) i de 2011 (pàg. 104). En els Informes generals dels anys anteriors no s'indica res en relació a aquests extrems. Torne a insistir en què no es té en compte què es fa a Catalunya ni què fan les persones internes en presons catalanes.

<sup>2420</sup> Vid. OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, ob. cit., pàg. 27.

Any	2004	2005	2006	2010	2011
Mitjana mensual lectors en préstec	6.136	9.110	9.528	13.178	12.356
Activitats de foment de la lectura				619	1.278
Mitjana mensual de participaci ó				1.414	1.628

Cal saber, d'altra banda, que els destinataris de les actuacions dirigides a fomentar la lectura no han estat únicament les persones preses. Amb aquest propòsit, i gràcies a la participació del Ministeri de Cultura, entre els anys 1991 i 1992 es van organitzar cursos d'animació lectora per a les persones encarregades de la biblioteca, els quals han continuat realitzant-se des de llavors. Així, per exemple, entre 2006 i 2011, fruit dels acords subscrits entre el Ministeri de Cultura, a través de la Direcció General del Llibre, Arxius i Biblioteques, i el Ministeri de l'Interior, a través de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries, també es van organitzar cursos d'aquesta classe, a més que s'ha introduït una assignatura de biblioteconomia al curs de formació de funcionaris professors d'educació bàsica dins dels plans d'estudi de l'Escola d'Estudis Penitenciaris –substituïda en 1992 pel Centre d'Estudis Penitenciaris. Així, per exemple, en 2006 es va realitzar un curs de formació en què van participar 66 funcionaris<sup>2421</sup> i en 2010 es van realitzar altres dos

---

<sup>2421</sup> Vid. DIRECCIÓN GENERAL DE INSTITUCIONES PENITENCIARIAS, *Informe anual año 2006*, pàg. 130.

cursos d'aquesta classe durant els mesos de juny i juliol de 2010, però desconec quantes persones hi participaren.<sup>2422</sup>

Així i tot, encara hi ha personal que manca dels coneixements necessaris i, de fet, una raó de pes per la qual en alguns centres no s'han realitzat cursos d'animació lectora dirigits a interns és aquesta. Les persones responsables de 10 dels 20 centres en què no s'organitzaren cursos d'aquesta classe apunten aquesta raó.<sup>2423</sup>

Tan important com proveir de llibres les biblioteques i fomentar la lectura ho és que les biblioteques estiguen ben gestionades, i en aquest punt també hi ha coses a millorar. Sembla ser que el principal obstacle del model de gestió actual de les biblioteques de presons és la baixa consideració de la professionalització dels serveis bibliotecaris. També és important comptar amb bibliotecaris professionals al front de les biblioteques, disposar d'unes normes tècniques de funcionament i comptar amb un pressupost propi.

Del total de presons dependents de la Secretaria General d'Institucions Penitenciària 43 disposen d'un sistema de gestió automatitzada de biblioteques però encara hi ha 25 que no el tenen, a banda que excepte les biblioteques de dues presons andaluses que compten amb un pressupost conjunt de sis cents euros –Algeciras i Alcalà de Guadaira, la resta no disposa d'una partida econòmica anual fixa per al manteniment de la biblioteca ni per a l'actualització i renovació de fons. També convindria actualitzar els equips i programes informàtics de gestió de biblioteques.<sup>2424</sup> La necessitat de perfeccionar els mètodes

---

<sup>2422</sup> Vid. OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, ob. cit., pàg. 4.

<sup>2423</sup> Vid. OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, ob. cit., pàg. 27.

<sup>2424</sup> Vid. OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, ob. cit., pàgs. 9, 20, 25, 31. Vid., també: GARCÍA PÉREZ, S., "Un acercamiento a las bibliotecas de los centros penitenciarios", en *Boletín de la Asociación Andaluza de Bibliotecarios*, núm. 62, 2001, pàgs. 79 a 89; PÉREZ PULIDO, M. - SULÉ DUESA, A. *Las bibliotecas de prisión en España: una propuesta de mejora de la gestión y el aprovechamiento de*

de gestió consta en l'Informe general d'Institucions Penitenciàries de 2011.<sup>2425</sup>

D'altra banda, també cal fer constar que a les biblioteques a més de llibres hi ha materials audiovisuals i documents sonors i, també, revistes i publicacions periòdiques i que és possible l'entrada de llibres, revistes i premsa de l'exterior.<sup>2426</sup> Així, en relació a les publicacions que poden trobar-se a la biblioteca de les presons espanyoles es dirà que en 2011 hi havia un total de 726.844, de les quals 706.964 eren llibres, 9.297 materials audiovisuals, 7.631 documents sonors i 1.712 exemplars de revistes i publicacions periòdiques. La mitjana d'exemplars nous que s'incorpora anualment a la col·lecció és de 14.622 publicacions, amb una mitjana de 215,03 exemplars per biblioteca. Els fons nous provenen de la compra en el cas de 15 biblioteques que han disposat d'una quantitat econòmica de 5.115 euros per a aquest fi, el qual significa una mitjana de 341 euros per biblioteca per a adquisicions, a més que totes les biblioteques han rebut fons nous provinents de donacions personals, d'associacions i organitzacions no governamentals, d'altres institucions i entitats públiques, d'altres biblioteques de la zona i d'empreses i editorials.<sup>2427</sup> I d'altra banda, en relació al material de l'exterior que pot entrar a la presó, en l'article 128.1 del Reglament penitenciari en vigor es reproduïx el contingut de l'article 58 de la Llei orgànica general penitenciària, sols que ara qui ha d'emetre resolució motivada és la junta de tractament, a més que consta que “contra aquesta resolució, que haurà de ser notificada a l'intern, aquest podrà acudir en queixa davant del jutge de vigilància”. Ja no es prohibeix, com es prohibia en

---

*los Recursos*, Foro biblioteca y Sociedad: experiencias de innovación y mejora. Murcia, Universidad de Murcia, 2004; SULÉ DUESA, A., *Las bibliotecas de presó a Catalunya*, ob. cit., en general al llarg de l'obra; HERRERA MORILLAS, J.L. - PÉREZ PULIDO, M., “Nuevos modelos organizativos en torno a la biblioteca pública y las bibliotecas de Prisiones”, en *Scire*, 13:1, 2007, pàgs. 33 a 50.

<sup>2425</sup> Vid. SECRETARÍA GENERAL DE INSTITUCIONES PENITENCIARIAS, *Informe anual año 2011*, pàgs. 103 i 104.

<sup>2426</sup> En data de 24 de maig de 2000 es va signar un conveni col·laboració entre la Direcció General d'Institucions Penitenciàries i Diario El País per a potenciar la lectura de premsa entre els reclusos.

<sup>2427</sup> Vid. OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, ob. cit., pàgs. 21 i 26.



el Reglament de 1981, la circulació lliure, en tot cas, de publicacions pornogràfiques o que exciten a la violència, però en l'article 128.2 es diu que "en tot cas, no s'autoritzarà la tinença a l'interior dels establiments, de publicacions de manquen de dipòsit legal o peu d'impremta, amb excepció de les editades al centre penitenciari, així com aquelles que atempten contra la seguretat i bon ordre de l'establiment. Quan com a conseqüència de la prohibició referida, li siga retirada a algun intern una publicació no autoritzada, la resolució que s'adopti es notificarà a l'intern i es comunicarà al jutge de vigilància". Com explica Castro Antonio, les prohibicions que s'han fet en relació a llibres i periòdics s'han fonamentat en què atemptaven contra la seguretat i bon ordre de l'establiment, per entendre que incitaven a la violència o la legitimaven, i posa com a exemple "les publicacions properes a l'entorn d'ETA" i aquelles en què "apareixien dades sobre funcionaris dels serveis penitenciaris que feien perillar la seua seguretat".<sup>2428</sup>

Estar informat és un dret fonamental que tenen totes les persones, també les preses, proclamat en l'article 20.1.d de la Constitució, a tenor del qual "rebre lliurement informació veraç per qualsevol mitjà de difusió", i la retenció de determinades publicacions a presos d'ETA ha donat lloc a la presentació d'algun recurs d'empara davant del Tribunal Constitucional. Pot citar-se la Sentència 11/2006, de 16 de gener de 2006, en la qual l'Alt Tribunal comença afirmant que "la condició de pres del recurrent o la naturalesa i gravetat dels delictes pels quals ha sigut condemnat no permeten posar en dubte que aquell siga titular del dret a rebre informació, ja que (...) les persones recloses en centres penitenciaris gaudeixen dels drets fonamentals previstos en el capítol segon del títol I de la Constitució, a excepció dels constitucionalment restringits, és a dir, d'aquells que es veguen expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària", però també adverteix que és així "amb les modulacions i matisos que siguen conseqüència d'allò que es disposa a la naturalesa de la relació d'especial subjecció existent entre l'Administració penitenciària i els interns i la peculiaritat del marc normatiu constitucional derivat de l'art. 25.2 CE". I dit açò

---

<sup>2428</sup> CASTRO ANTONIO, J.L., "Instrucción y educación", cit., pàg. 58.

explica que “es tracta ara de determinar si la retenció dels números 1, 2 i 3 de la revista “Kale Gorria” per part del centre penitenciari ha vulnerat el dret del recurrent a rebre informació [art. 20.1 d) CE], la qual cosa exigeix analitzar si aquesta mesura té cobertura legal, ha sigut suficientment motivada i resulta idònia, necessària i proporcionada per a aconseguir la finalitat perseguida”.<sup>2429</sup>

Pel que fa a la cobertura legal, el Tribunal Constitucional assegura que “és evident que el centre penitenciari responsable de la mesura de retenció de la revista podia adoptar-la formalment emparant-se en l’art. 58 LOGP, desenvolupat per l’art. 128 RP”.<sup>2430</sup>

Quant a la suficiència, o no, de motivació, l’Alt Tribunal indica que “la diligència de notificació dirigida al recurrent es limita a invocar genèricament ‘raons de seguretat’ sense precisions majors” però que, no obstant això “l’informe del director del centre penitenciari emès a sol·licitud del jutge de vigilància penitenciària conté ja una motivació doble: d’una banda, es remet a la comunicació realitzada per Coordinació de seguretat penitenciària el 19 de setembre de 2001, en la qual s’informava que la revista “Kale Gorria” pot considerar-se successora de la publicació “Ardi Beltza”, que dirigia un periodista vinculat amb la banda terrorista ETA, i que va ser clausurada per un jutge de l’Audiència Nacional el dia 27 d’abril de 2001; i, de l’altra, a la comunicació de Coordinació de seguretat penitenciària en el sentit que “revisat el contingut dels números 1 i 2 de la revista citada (...) no es considera convenient per raons de seguretat el seu lliurament als interns destinataris”.<sup>2431</sup>

El Tribunal Constitucional també es pronuncia a favor de la idoneïtat, necessitat i proporcionalitat de la intervenció per a assolir la finalitat perseguida,<sup>2432</sup> però abans examina quina és aquesta finalitat ja que

---

<sup>2429</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 11/2006, de 16 de gener de 2006, fonaments jurídics 2 i 6.

<sup>2430</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 11/2006, de 16 de gener de 2006, fonament jurídic 3.

<sup>2431</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 11/2006, de 16 de gener de 2006, fonament jurídic 7.

<sup>2432</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 11/2006, de 16 de gener de 2006, fonaments jurídics 7, 8 i 9.

“només a partir de la identificació i licitud constitucional de l'aquella és possible (...) analitzar si aquesta mesura restringeix proporcionadament o no el dret fonamental afectat”. Indica que hi havia raons de seguretat del centre i, per tant, del personal que hi presta serveis i, pot ser també, dels restants interns, el qual “constitueix un objectiu constitucionalment no sols legítim, sinó fins i tot justificat en el context de la relació especial de subjecció que presideix l'actuació de l'Administració penitenciària, així com de la pròpia dimensió positiva de l'art. 15 CE”; i juntament a aquesta finalitat hi ha una altra: “contribuir al tractament individualitzat del recurrent (art. 58 LOGP) i, en definitiva, a la seua reeducació i reinserció social (art. 25.2 CE). S'afegeix, a més, que “pretendre, en efecte, afavorir la reinserció del reclús no permetent-li l'accés a publicacions la lectura de les quals poguera provocar en l'ànim de l'intern una justificació o enaltiment de les activitats delictives per les quals va ser condemnat, o, almenys, dificultar el seu distanciament d'aquestes, resulta una finalitat irreprotxable en termes de constitucionalitat”.<sup>2433</sup>

El Tribunal Constitucional va denegar l'empara sol·licitada. Pot consultar-se també la Sentència del Tribunal Constitucional 2/2006, de 16 de gener. Ací l'Alt Tribunal també va haver de resoldre el recurs presentat en nom d'un pres d'ETA a qui se li va retenir un llibre per raons de seguretat, per entendre's que la publicació, en aquell moment intervinguda per l'Agència de Protecció de Dades, “pot atemptar contra la seguretat i el bon ordre de l'establiment, atès que en aquella apareixen noms de funcionaris d'Institucions Penitenciàries i d'altres cossos de l'Estat”. S'al·legava vulneració del dret fonamentals de l'article 20.1.d de la Constitució a rebre lliurement informació veraç per qualsevol mitjà de difusió i del reconegut en l'article 24.1, a la tutela judicial efectiva sense indefensió. L'Alt Tribunal va concedir l'empara, però per vulneració del dret a la tutela judicial efectiva.<sup>2434</sup>

---

<sup>2433</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 11/2006, de 16 de gener de 2006, fonaments jurídics 5 i 10.

<sup>2434</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 11/2006, de 16 de gener de 2006, fonaments jurídics 3, 4 i 5.

D'altra banda, encara que no s'haja comentat fins ara, tant en l'article 58 de la Llei orgànica general penitenciària com en l'article 128.1 del Reglament penitenciari de 1996 consta que altres mitjans a través dels quals poden mantenir-se informades les persones preses són la radio i la televisió. En un principi, no obstant això, no es deixava que aquelles utilitzaren aparells de radio i televisions de la seua propietat, fins que per Circulars de 23 de juny i de 26 de setembre de 1988 es va autoritzar que així fóra, encara que en el cas de la televisió es preveia que la junta de règim podria establir limitacions basades en raons de seguretat o bon ordre de l'establiment o en cas que el tractament individualitzat així ho aconsellara. A la pràctica acostumaven a prioritzar-se raons de seguretat, i no sols respecte a les persones classificades en primer grau.

Un grup dels classificats en primer grau va presentar recurs d'empara per entendre vulnerats, entre altres, l'article 20.1.d de la Constitució en què es reconeix el dret "a rebre lliurement informació veraç per qualsevol mitjà de difusió", i l'article 25.2, en què com se sap s'ordena orientar les penes privatives de llibertat a la reeducació i reinserció social, però el Tribunal Constitucional, en Sentència 119/1996, de 8 de juliol, no els va donar la raó.

L'Alt Tribunal va resoldre, d'una banda, que "si bé és cert que es produeix una restricció fàctica de l'accés a un mitjà públic de difusió, no ho és menys que aquella es disposa amb la cobertura legal adequada (arts. 10 i 18 i 46 del Reglament penitenciari de 1981) i, en el marc de la restricció d'estris de disposició individual, com a mesura de seguretat enfront d'interns qualificats com a perillosos que no resulta aliena al cànon de proporcionalitat que ha d'inspirar-la"; i d'altra banda, també va explicar, en relació a l'orientació de les penes privatives de llibertat cap a la reeducació i reinserció social, que "aquest principi no genera un dret subjectiu al fet que cada aspecte de l'organització de la vida a la presó es regisca exclusivament pel mateix, amb independència de la també 'finalitat primordial' de les institucions penitenciàries de 'retenció i custòdia de detinguts, presos i penats' (art. 1 L.O.G.P.), que comporta 'garantir i vetllar per la seguretat i el bon ordre regimental del centre' (SSTC 57/1994, 129/1995, 35/1996). Aquest últim objectiu és el qual expressament

persegueixen les restriccions a les quals s'atribueix una orientació nul·la cap a la reeducació i reinserció social, amb palès desconeixement de la manca d'exclusivitat d'aquesta finalitat en l'execució de la pena privativa de llibertat (SSTC 19/1988, 28/1988, 150/1991, 55/1996)”<sup>2435</sup>.

En el Reglament penitenciari de 1996 es diu que el competent per a decidir si s'autoritza o es prohibeix la tinença d'aparells de radio i televisió de les persones sotmeses a règim tancat és del consell de direcció.<sup>2436</sup>

A banda de la premsa, les revistes, la televisió i la ràdio existeix altre mecanisme per a mantenir-se informat. Es tracta d'internet. En teoria, en l'article 129.2 del Reglament penitenciari espanyol es prohibeix la connexió a xarxes de comunicació, del qual sembla deduir-se la prohibició de connexió a qualsevol tipus de xarxa, inclosa internet, però la veritat és que per a poder accedir a la plataforma educativa ALF de la UNED cal fer-ho a través d'internet, de la mateixa manera que també hi ha connexió a internet als ordinadors que empren els participants del programa aula mentor.

En el Reglament penitenciari de Catalunya no es prohibeix que així siga i als punts TIC-Òmnia és possible connectar-s'hi. En juny de 2010 va tenir lloc la “Jornada sobre les TIC i presó. Les presons en l'era d'Internet”, organitzada pel Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada del Departament de Justícia, en la qual es va projectar el reportatge “Impacte de les TIC i internet als centres penitenciaris”, en el qual diversos interns descriuen internet com una finestra. Hi ha

---

<sup>2435</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 119/96, de 8 de juliol, fonaments jurídics 3 i 4.

<sup>2436</sup> En relació al dret a la informació de la població penitenciària, vid., BUSCAR MAPELLI CAFFARENA, B., “Educación y actividades culturales”, cit., pàgs. 903; GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 188; ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, ob. cit., pàgs. 177 a 179. Aquesta autora entén que el dret a la informació abarca altres aspectes, com l'educació per a la salut.

un altre que diu que “internet és la carretera de la informació” i que “si no tenim internet estem desconnectats, fora de cobertura”.<sup>2437</sup>

Al vídeo també s’apunten els beneficis que reporten les tecnologies de la informació i la comunicació en general i internet en particular a l’àmbit penitenciari, però també els riscos que suposa i els controls que s’han de dur a terme. Sobre aquests punts es va tornar a parlar i debatre al llarg de la jornada, a banda que Jürgen Hillmer va tractar de les polítiques i experiències europees distintes existents en relació a l’ús de les tecnologies de la informació i la comunicació i internet a les presons.<sup>2438</sup> Es va indicar a favor de les noves tecnologies i internet la capacitat motivadora que tenen per a fer processos d’aprenentatge i d’adquisició d’autonomia personal i la seua capacitat inclusiva, d’inclusió i vinculació de les persones a la comunitat, essent fonamentals per a promoure la reinserció i evitar l’exclusió. També es va parlar de la importància de minimitzar les diferències entre l’ús d’internet fora i dins de la presó però tot subratllant-se al mateix temps la necessitat de fixar unes limitacions. Es permet la connexió a internet però un no pot connectar-s’hi quan li vinga en gana ni accedir a tota la informació i a tots els portats web quant vulga. Hi ha uns horaris a complir i un nombre limitat d’ordinadors que cal compartir, a més que hi ha instal·lats *firewalls* i els administradors o dinamitzadors controlen de manera visual què es consulta. No es permet, per exemple, l’accés a les xarxes socials ni tampoc tenir correu electrònic.<sup>2439</sup>

---

<sup>2437</sup> El vídeo pot visionar-se en: <http://goo.gl/Rkt54K>. Última consulta de data de 20 de setembre de 2013

<sup>2438</sup> La conferència presentada per Jürgen Hillmer traduïda al castellà amb el títol “Experiencias europeas en usos de TIC e internet en actividades socioeducativas en el ámbito penitenciario”, està disponible online en: <http://goo.gl/ycEGiH>. Últma consulta de data de 20 de setembre de 2013

<sup>2439</sup> També s’han pronunciat a favor de permetre internet amb controls i vigilància institucional puntual, per exemple: CASTRO ANTONIO, J.L., “Instrucción y educación”, cit., pàg. 514; OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, ob. cit., pàgs. 32 i 33.

## CAPÍTOL VI: CONTACTES AMB L'EXTERIOR: PERMISOS, COMUNICACIONS I VISITES

Un dels principis fonamentals sobre els quals es basen els sistemes penitenciaris és que no obstant la privació de llibertat les persones preses no queden marginades de la societat, sinó que continuen formant part d'aquesta. Així ve proclamat en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, tant en les aprovades al si de les Nacions Unides com en les aprovades al si del Consell d'Europa. En concret, i com se sap, així consta en la regla 61 d'aquelles, en la regla 62 de la primera versió de les Regles mínimes europees i en la regla 70.1 de la segona versió d'aquestes.<sup>2440</sup> I una afirmació semblant pot trobar-se en l'article 3.3 del Reglament penitenciar de 1996. Per açò, i perquè, com també se sap, l'execució de les penes de presó ha d'orientar-se a la resocialització, és fonamental que les persones preses tinguen vincles familiars i altres xarxes socials. No tenir-los és un factor social d'exclusió social. Com apunta Garrido Guzmán, “és de gran importància aconseguir que l'intern no trenque els seus contactes amb el món exterior, ni tan sols que es debiliten (...) convé destacar la gran transcendència que té per al tractament resocialitzador del reclus mantenir i reforçar els vincles que l'uneixen als seus familiars i amics a l'objecte que, no sols no se senta exclòs de la societat, sinó perquè al moment d'obtenir la llibertat es produísca la seua reincorporació a la societat de forma natural, sense traumes ni problemes d'adaptació”.<sup>2441</sup> Els vincles o contactes amb l'exterior poden produir-se a través dels permisos d'eixida, les comunicacions i les visites.

---

<sup>2440</sup> En la Recomanació (2006)2 d'11 de gener, en canvi, no es diu de manera expressa que les persones preses continuen formant part de la societat.

<sup>2441</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., “Comunicaciones y visitas”, en COBO DEL ROSAL, M. (Dir.), *Comentarios a la legislación penal*, tom VI, vol. 2, ob. cit., pàg. 740. Vid., també, del mateix autor, *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 426 i 427; i del mateix autor, “Los permisos de salida en el Ordenamiento Penitenciario español”, en *Eguzkilore. Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 2 extraordinari, octubre de 1989, pàgs. 66 i 67.

A continuació es comentaran aquestes manifestacions concretes dels contactes amb l'exterior. En primer lloc s'analitzaran els permisos d'eixida i després les comunicacions i visites. Es veurà quines modalitat hi ha, quina és la seua naturalesa, el procediment de concessió, suspensió i revocació dels permisos d'eixida i les possibilitats de limitar les comunicacions i visites, i per últim s'analitzara com han evolucionat al llarg dels anys de les institucions diverses referides. En relació als permisos d'eixida es veurà quin ha estat el nombre dels concedits, el nombre d'interns que n'han obtingut i la xifra de no reingressos a presó produïts, des de 1979 fins 2011; i en relació a les comunicacions i visites es veurà quines modalitat hi ha, les regles generals per les quals es regeixen totes aquestes modalitats i, després, en què consisteix cadascuna per separat, també s'analitzarà la seua naturalesa jurídica i intentarà respondre a la pregunta: s'aconsegueix que milloren o que al menys es mantinguen les relacions familiars durant l'empresonament?

## **1. Els permisos d'eixida**

### **1.1. Modalitats i naturalesa jurídica**

#### **1.1.1. Permisos extraordinaris**

Tot i fer-se sense cap suport legislatiu, se sap que per raons d'humanitat, en cas de produir-se alguna desgràcia familiar, Montesinos, mentre estava al càrrec del Presidi de València, va deixar que, durant uns dies, les persones allí privades de llibertat pogueren eixir de la presó,<sup>2442</sup> i el mateix es va fer més recentment, durant la Segona República, mentre Kent va ser directora general d'Institucions Penitenciàries. També llavors es van concedir permisos d'eixida per motius familiars greus i urgents, i també es va fer sense cobertura

---

<sup>2442</sup> Vid. CUELLO CALÓN, E., *Moderna Penología*, ob. cit., pàg. 507, nota 6. Vid., també, CARMONA SALGADO, C., "Los permisos de salida", en COBO DEL ROSAL, M., *Comentarios a la legislación penal*, tom VI, vol. 2, ob. cit., pàg. 694, nota 1; RENART GARCÍA, F., *Los permisos de salida en el derecho comparado*, Ministerio del Interior, Secretaría General Técnica, Madrid, 2009, pàg. 17.



legal.<sup>2443</sup> A l'Estat espanyol l'origen legals dels permisos extraordinaris cal buscar-los en el Reglament dels serveis de presons de 1956, influenciat per les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides, que tot i que aprovades pel Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides, havien estat concretades prèviament, en el Congrés celebrat a Ginebra en 1955. En la regla 44.2 d'aquelles es preveu, a més, que s'ha d'informar el reclús en cas de malaltia greu o mort d'un familiar proper, concedir permisos d'eixida, quan les circumstàncies ho permeten, per a estar a la capçalera del malalt o per a assistir al soterrar, i la possibilitat que ho faça sol o amb custòdia, i el mateix constava en l'article 375.9 del Reglament dels serveis de presons de 1956, sols que en aquest no s'indicava si en cas de creure's convenient es custodiaria l'intern durant el permís, encara que sí constava en les Ordres Circulars de 21 d'abril de 1978 i de 4 d'octubre de 1978. En ambdues també figurava la possibilitat de concedir permisos d'eixida als presos preventius, i en la segona, a més, es preveia concedir permisos no sols en cas de malaltia greu o defunció de familiars, sinó també per raó de matrimoni o part, o de naixement, primera comunió, o també perquè l'intern pugua resoldre situacions de gravetat especial o importància, susceptibles d'incidir sobre la seua situació econòmica o professional futura. Es deia, així mateix, que també es comprendrien en aquest apartat els permisos concedits per a realitzar exàmens.

Tot i que el Reglament dels serveis de presons de 1956 va ser modificat en ocasions diverses, cap canvi es va introduir en l'article 375.9, i encara que per Resolució del Comitè de Ministres del Consell d'Europa (73)5 de 19 de gener es van revisar les Regles mínimes de les Nacions Unides, regla 44.2 des les Regles mínimes europees es reproduïx el contingut de la regla 44.2 d'aquelles altres. Tampoc es va afegir cap canvi en la Recomanació (87)3, de 12 de febrer per la qual s'aprova la segona versió de les Regles mínimes europees i que

---

<sup>2443</sup> Vid. KENT, V., "Las reformas del sistema penitenciario durante la II República", en *Historia 16*, extra VII, 1978, pàg. 107. Vid., també, CARMONA SALGADO, C., "Los permisos de salida", cit., pàg. 694, nota 1; GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 147 i nota 129; RENART GARCÍA, F., *Los permisos de salida en el derecho comparado*, ob. cit., pàgs. 17, 18 i 19.

es refereix a aquests permisos d'eixida en la regla 49.2, encara que en la tercera versió d'aquestes, aprovades per Recomanació (2006)2, d'11 de gener, consta que també procedeix concedir permisos d'eixida en cas que concòrreguen altres raons humanitàries diferents a les de visitar un familiar malalt o anar al seu soterrar. Així consta en la regla 24.7.

Tampoc són la malaltia d'un familiar o la seua mort les úniques causes que donen lloc al gaudi d'un permís en la Llei orgànica general penitenciària de 1979. Encara que algunes de les causes previstes per a fer-ho en l'Ordre Circular de 4 d'octubre de 1978 no figuren en aquella de manera expressa, açò no vol dir que siga més restrictiva. En l'article 47.1 de la Llei orgànica general penitenciària<sup>2444</sup> es recull una enumeració detallada però no tancada dels motius pels quals pot concedir-se un permís extraordinari, s'indica que "en cas de defunció o malaltia greu dels pares, cònjuge, fills, germans i altres persones íntimament vinculades amb els interns, part de l'esposa, així com per motius importants i comprovats, amb les mesures de seguretat adequades, es concediran permisos d'eixida, llevat que concòrreguen circumstàncies excepcionals". En l'article 155.1 del Reglament penitenciari s'introdueixen tres canvis en relació a allò previst en la Llei orgànica general penitenciària. El primer canvi, que es preveu acudir al part no sols de l'esposa sinó també de la persona amb la qual el reclus es trobe lligada per relació d'afectivitat similar; el segon, que en fer-se referència als casos en què concorren motius importants i comprovats s'afegeix l'expressió "de naturalesa anàloga"; i el tercer, que es permeten els permisos per raons sanitàries, als quals es farà referència més endavant.

El relació al segon canvi introduït, cal tenir en compte que hi ha una part de la doctrina que té molt clar que la clàusula reglamentària

---

<sup>2444</sup> L'article 47 del projecte de Llei orgànica general penitenciària va ser molt qüestionat en seu parlamentària. Es deia que els permisos extraordinaris "podran concedir-se", no es contemplava de manera expressa el concedir-los en cas de part, a més que els límits màxims anuals prevists eren inferiors als fixats després pel text definitiu aprovat. Van presentar esmenes a l'article 47 del projecte de Llei orgànica general penitenciària els Grups Parlamentaris Socialista, Socialista de Catalunya i Comunista.

suposa una acotació destinada a descartar supòsits com batejos, bodes o comunions, per no ser anàlegs als altres previstos de manera expressa. Així ho entenen Racionero Carmona<sup>2445</sup> i Castro Antonio.<sup>2446</sup> També hi ha qui no nega que siga així però entén que la previsió reglamentària no té eficàcia per conculcar el principi de jerarquia normativa. Així ho manté Aguilera Reija,<sup>2447</sup> i també Cervelló Donderis, segons la qual, “donat el silenci de la LOGP ha de ser preferent aquesta per rang normatiu amb el qual no es veu necessària aquella similitud amb els altres en aquesta clàusula oberta. Ací poden incloure’s l’assistència a celebracions familiars, activitats acadèmiques ..”<sup>2448</sup> Tot i que per raons diferents, arriben a la mateixa conclusió, entre altres, Zúñiga Rodríguez<sup>2449</sup> i Leganés Gómez.<sup>2450</sup> Aquests interpreten que en incloure’s els “motius de naturalesa anàloga” s’obri el ventall respecte dels supòsits establerts i que es dóna cabuda a permisos per les raons apuntades per Cervelló Donderis o altres semblants. Cal tenir en compte que la secció cinquena de l’Audiència Provincial de Madrid en ocasions diverses s’ha posicionat a favor de concedir un permís a un intern per a assistir com a padrí a la boda d’una filla, o per a casar-se, perquè estiga present a la comunió dels fills, etc.<sup>2451</sup> També hi ha resolucions en aquest sentit de l’Audiència Provincial de Vizcaya,<sup>2452</sup> de l’Audiència Provincial de

---

<sup>2445</sup> Vid. RACIONERO CARMONA, F., *Derecho Penitenciario y Privación de Libertad. Una perspectiva judicial*, Dykinson, Madrid, 1999, pàg. 209.

<sup>2446</sup> Vid. CASTRO ANTONIO, J.L., “Los permisos de salida”, en BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, ob. cit., pàg. 465.

<sup>2447</sup> Vid. AGUILERA REIJA, M., “Los permisos de salida. Las resoluciones de la sección 5ª de la Audiencia Provincial de Madrid en materia de permisos penitenciarios”, *Cuadernos de Derecho Penitenciario*, núm. 2, 1996.

<sup>2448</sup> CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 266.

<sup>2449</sup> Vid. ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L., “Relaciones del recluso con el mundo exterior”, en BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE – ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coords.), *Manual de Derecho Penitenciario*, Colex, Salamanca, 2001, pàg. 273.

<sup>2450</sup> LEGANÉS GÓMEZ, S., “Los permisos de salida: un nuevo régimen jurídico”, en *La Ley Penal. Revista de Derecho Penal, Procesal y Penitenciario*, núm. 52, 2008, pàg. 82.

<sup>2451</sup> Interlocutòries de la Secció Cinquena de l’Audiència Provincial de Madrid 2632/2003, de 4 de novembre, 4271/2006, d’11 d’octubre, i 4714/2007, de 27 de novembre.

<sup>2452</sup> Interlocutòria de la Secció Segona de l’Audiència Provincial de Vizcaya d’1 de juny de 2007.

León,<sup>2453</sup> o de l'Audiència Provincial de Màlaga.<sup>2454</sup> Però també hi ha resolucions en què es realitza una interpretació restrictiva i es deneguen permisos extraordinaris, per exemple, per a assistir al naixement d'un net o per a assistir a la boda d'una germana.<sup>2455</sup>

Quant a les limitacions possibles, tant en l'article 47.1 de la Llei orgànica general penitenciària com en l'article 155.1 del Reglament penitenciari se supedita la concessió de permisos extraordinaris a l'absència de "circumstàncies excepcionals que ho impedisquen". Aquesta és una expressió poc indicativa que ha d'interpretar-se de manera restrictiva. Aquestes limitacions, segons Garrido Guzmán, han de tenir el seu origen "bé a l'interior del centre penitenciari (epidèmia, motí, etc.) o bé fora d'aquell (estats d'excepció, guerra o setge)".<sup>2456</sup> Renart García apunta que un permís extraordinari "únicament podrà negar-se en el cas de perill manifest, greu i concret de bens jurídics de valor superior, açò és, de la vida i de la salut. Així, incendis, presa d'ostatges, evasions i motins violents en el recinte carcerari, així com les catàstrofes naturals (inundacions, huracans, terratrèmols, etc.) o socials (guerres, epidèmies, etc.) produïdes fora d'aquell, són situacions que, per la seua gravetat, podrien justificar la denegació del permís".<sup>2457</sup> No obstant això, en presó hi ha no pocs casos com el d'un intern entrevistat per Ríos Martín i Cabrera Cabrera que explicava el següent: "Als darrers 6 anys han mort de sida tres germanes meues, en 1990, 1993 i 1996. No m'han permès anar als soterrars ni m'han concedit vinculació familiar per a estar uns dies a la meua terra, prop dels meus".<sup>2458</sup> D'altra banda, cal saber que en principi els presos

---

<sup>2453</sup> Interlocutòria de la Secció Tercera de l'Audiència Provincial de León 187/2004, de 16 de desembre.

<sup>2454</sup> Interlocutòria de la Audiència Provincial de Màlaga d'11 d'octubre de 1999.

<sup>2455</sup> Interlocutòria de la Secció Cinquena de l'Audiència Provincial de Madrid 2433/2006, de 30 de maig; Interlocutòria de la Secció Primera de l'Audiència Provincial de La Rioja 209/2006, de 28 de desembre; Interlocutòria de la Secció Primera de l'Audiència Provincial de les Illes Balears 250/2007, d'11 de juliol.

<sup>2456</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., "Los permisos de salida en el Ordenamiento Penitenciario español", cit., pàg. 70.

<sup>2457</sup> RENART GARCÍA, F., *Los permisos de salida en el derecho comparado*, ob. cit., pàg. 30.

<sup>2458</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg 142 i 143 (203).

preventius també poden gaudir de permisos extraordinaris, amb l'aprovació en cada cas de l'autoritat judicial corresponent, tal com s'indica en l'article 48 de la Llei orgànica general penitenciària.

Cal tenir en compte, així mateix, que en la Llei orgànica general penitenciària no s'indica el temps que podien durar aquests permisos – ni tampoc en l'Ordre Circular de 4 d'octubre de 1978, ni en el Reglament penitenciari de 1981–, tot i que la doctrina entenia la seua durada “haurà d'estar en relació amb dos aspectes fonamentals: causa concreta que l'ha motivat i lloc i distància que haja de recórrer l'intern per a arribar al seu destí, i pot en tot cas estendre's fins un màxim de set dies, que constitueix el límit fixat per als permisos especials”,<sup>2459</sup> avui denominats ordinaris i als quals es farà referència a continuació. Primer cal indicar que en l'apartat 2 de l'article 155 del Reglament penitenciari de 1996 es disposa que “la durada de cada permís extraordinari vindrà determinada per la seua finalitat i no podrà excedir del límit fixat en l'article anterior per als permisos ordinaris”. En qualsevol cas, cal tenir en compte que els permisos per raons sanitàries poden tenir una durada superior.

En relació a aquests permisos per raons sanitàries cal tenir en compte que estan previstos en l'article 155.4, a tenor del qual “es podran concedir, amb les mesures de seguretat adequades si escau i previ informe mèdic, permisos extraordinaris d'eixida de fins a dotze hores de durada per a consulta ambulatoria extrapenitenciària dels penats classificats en segon o tercer grau, així com permisos extraordinaris de fins a dos dies de durada quan hagen d'ingressar en un hospital extrapenitenciari”, que “en aquest últim cas, si l'intern haguera de romandre ingressat més de dos dies, la prolongació del permís pel temps necessari haurà de ser autoritzada pel jutge de vigilància quan es tracte de penats classificats en segon grau o pel Centre Directiu per als classificats en tercer grau”. Aquests permisos, segons consta en l'article 155.5, “no estaran sotmesos, en general, a control ni custòdia de l'intern quan es tracte de penats classificats en tercer grau i podran concedir-se en règim d'autogovern per als penats classificats en segon

---

<sup>2459</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., “Los permisos de salida en el Ordenamiento Penitenciario español”, cit., pàg. 70.

grau que gaudisquen habitualment de permisos ordinaris d'eixida". No es diu res dels presos preventius i precisament per açò, perquè en la Llei orgànica general penitenciària sols s'indica de manera expressa que aquells podran eixir de permís extraordinari per raons de tipus familiar o social, i per incompatibilitat amb la decisió judicial de presó preventiva, entenc que aquells estan exclosos d'aquests permisos. Açò no vol dir, tanmateix, que si un pres preventiu necessita atenció mèdica no l'haja de rebre, com qualsevol altre, normalment dins de la presó però també pot ser traslladat a un hospital.<sup>2460</sup>

### 1.1.2. Permisos ordinaris

No obstant subratllar-se en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades per Resolució del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides 663C (XXIV) del 31 de juliol 1957, i ratificades per Resolució 2076 (LXII) del 13 de maig de 1977, que les persones preses continuen formant part de la societat i que s'ha de fer el possible perquè una vegada recuperada la llibertat pugua reintegrar-se al si d'aquella sense patir exclusió i aïllament social, únicament es fa referència expressa als permisos per les raons extraordinàries apuntades dalt. No es fa referència expressa a altra classe de permisos, i això que per l'època en què es van aprovar aquelles Regles mínimes ja hi havia algun estat en què es concedien permisos d'aquesta classe. Suïssa va ser el primer. Allí, tot i que sense base legal, després de la Segona Guerra Mundial van començar a atorgar-se permisos d'eixida de dos dies als interns que hagueren complert la meitat de la condemna i observaren bona conducta,<sup>2461</sup> a més que en el Primer Congrés Internacional de Defensa Social, celebrat a San Remo en novembre de 1947 es va concloure el següent: "Els permisos d'eixida i les visites a la llar han de concedir-se als reclusos sempre que

---

<sup>2460</sup> L'assistència sanitària està regulada en el capítol tercer del títol II de la Llei orgànica general penitenciària i en la secció primera, del capítol primer del títol IX.

<sup>2461</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 428; LEGANÉS GÓMEZ, S., *Clasificación Penitenciaria, Permisos de Salida y Extranjeros en Prisión*, Dykinson, Madrid, 2002, pàg. 113.

aquestes mesures no presenten perill per a la societat i siguen profitoses per a la seua rehabilitació”<sup>2462</sup>.

En les Regles mínimes per al tractament dels reclusos aprovades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa per Resolució (73)5, de 19 de gener, no hi ha cap canvi en aquesta matèria respecte a les Regles mínimes de les Nacions Unides, però cal tenir en compte que en la Recomanació 82(16), de 24 de setembre, sobre permisos penitenciaris, s'indica que “el permís penitenciari contribueix a fer més humanes les presons i a millorar les condicions de detenció i que és un dels mitjans que facilita la reinserció social del detingut”, i s'aconsella valorar una sèrie de criteris a l'hora de concedir un permís d'eixida. En concret es recomana tenir en compte: la naturalesa i gravetat de la infracció comesa, la durada de la pena i el temps de condemna complida; la personalitat i comportament del detingut, així com el risc que pot representar per a la societat; la situació familiar i social del detingut, que pot haver canviat amb el temps; l'objectiu del permís, la durada i les modalitat; la conveniència de concedir el permís quant abans i amb la major freqüència possible; que han de poder beneficiar-se d'un permís tant els interns en presons obertes com aquells que estan en presons tancades, si no resulta incompatible amb la seguretat pública; que s'ha de facilitar el seu gaudi a persones estrangeres la família de les quals no resideix al país de compliment; que han d'adoptar-se mesures perquè també puguin fer-ho altres persones sense arrelament familiar; i que la denegació ha de ser motivada; que cal prestar atenció al funcionament i desenvolupament dels permisos i a la seua valoració, així com informació pública dels objectius, funcionament i resultats. En consonància amb aquesta Recomanació, en la Recomanació (87)3, de 12 de febrer per la qual s'aprova la segona versió de les Regles mínimes europees, s'indica en la regla 43.2 que “per a fomentar els contactes amb el món exterior ha d'haver un sistema de permisos d'eixida compatible amb els objectius del tractament”. També en la tercera versió d'aquelles, aprovades per Recomanació (2006)2, d'11 de gener, es fa constar, en la regla 103.4.d, que el programa d'execució de la pena ha d'incloure “una preparació per a l'eixida en llibertat” i en la regla 103.6 es diu que “un

---

<sup>2462</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 427 i 428.

sistema de permisos penitenciaris ha de formar part integrant del règim dels interns penats”.

A l'Estat espanyol l'origen legal dels permisos ordinaris es troba en el Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol, tot i que aquest els va introduir en el Reglament dels serveis de presons de 1956 baix la forma de recompenses. En l'article 109.2.c i d del Reglament dels serveis de presons de 1956 segons la redacció donada pel Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol, entre les recompenses a concedir en cas que hi haguera bona conducta i esperit de treball per part de persones condemnades, previstes en l'article 109.2, es van incloure, en els apartats c i d, els “permisos en diumenge i dies festius, des de les onze a les dinou hores, per a passar-los amb les seues famílies en la localitat on radique l'establiment” i els “permisos de vint-i-quatre, quaranta-vuit o setanta-dos hores i, excepcionalment, d'una setmana, qualsevol quin siga el grau en què es trobe el reclus, llevat del primer, en què els permisos no podran excedir de quaranta-vuit hores”. Així doncs, els permisos tenien una finalitat premial, no se'ls considerava com a part del tractament i dirigits a la resocialització de les persones preses.

Aquesta normativa es complementava amb l'Ordre Circular de 13 d'octubre de 1977, que fixava les condicions a complir per a l'aprovació dels permisos referits, però l'Ordre Circular de 3 de febrer de 1978 va paraitzar temporalment la seua concessió, fins que l'Ordre Circular de 21 d'abril de 1978 va perfeccionar la regulació continguda en el Reglament dels serveis de presons.<sup>2463</sup> En aquesta Ordre Circular es preveia la formulació individualitzada de propostes dins dels cinc primers dies de cada mes, amb subjecció a una sèrie de requisits i fixant una durada distinta en funció de criteris diversos, com la conducta observada i l'esperit de treball per cadascun del penats, el grau de classificació en què es trobaven, les necessitats familiars i professionals que tingueren i la distància a la qual estiguera el punt de destí. Si es tractava d'interns estrangers els permisos sols podien proposar-se en supòsits excepcionals i quan les ambaixades o

---

<sup>2463</sup> Comenten aquesta Ordre Circular i la de data de 21 d'abril i 4 d'octubre de 1978: GARCÍA VALDÉS, *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 148 i ss.; i CARMONA SALGADO, C., “Los permisos de salida”, cit., pàgs. 694 a 697.



consolats corresponents oferiren garanties suficients de la tornada d'aquells. El màxim que podien durar aquests permisos a l'any era, per al primer grau divuit dies, per al segon de vint-i-quatre i per al tercer de trenta, a més que es disposava que per a poder gaudir d'un permís haurien d'haver passat almenys seixanta dies des de l'ingrés en presó.

Altres canvis es van introduir per altra Ordre Circular aprovada en 1978, de data de 4 d'octubre. En aquesta s'indicava que calia revisar la normativa anterior, perquè s'havia observat que així com en general els penats classificats en segon grau tornaven a l'establiment en finalitzar el permís, els percentatges d'evasions entre els classificats en primer grau eren superiors als de la mitjana general, així com també entre els ciutadans estrangers. Es va remodelar el sistema de condicions i el procediment establert per a la concessió de permisos d'eixida i es van promulgar institucions noves harmonitzades amb els preceptes del projecte de Llei general penitenciària. Segons García Valdés es va establir un pla de regulació dels permisos que servia per a "l'apropament al món lliure i reinserció social posterior"<sup>2464</sup> d'aquelles, però la veritat és que, tot i que avui pràcticament ningú dubta que la finalitat dels permisos no ha de ser premial sinó la resocialització dels reclusos, incidint de manera positiva i directa en la tasca de la seua reinserció social, en aquell llavors no es tenia tan clar i, a més que cal recordar que en el Reglament dels serveis de presons els permisos estaven enumerats entre les recompenses, en l'Ordre Circular ara comentada, en fer-se referència als "permisos especials", que són els quals avui anomenem ordinaris, també s'indicava que podien concedir-se a títol de recompensa. Es deia, igualment, que els permisos d'aquesta classe tindrien una durada de vint-i-quatre hores a set dies, podien atorgar-se a penats en segon i tercer grau i sols excepcionalment als classificats en primer grau. També s'exigia haver complert almenys una quarta part de la condemna, a més que la concessió depenia d'haver observat bona conducta, demostrat esperit de treball, tenir necessitats personals o familiars i un diagnòstic de perillositat favorable, i es tenia en compte, així mateix, la participació

---

<sup>2464</sup> GARCÍA VALDÉS, C., "La reforma del Derecho Penitenciario Español", en *La Reforma Penal y Penitenciaria*, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1980, pàg. 75.

en el tractament i l'ús donat als permisos obtinguts amb anterioritat. Cal saber que aquella Ordre Circular va ser ratificada posteriorment, entre altres, per la Circular de Tractament de 25 de novembre de 1985.

En la Llei orgànica general penitenciària ja es diferencia entre recompenses i permisos –regulades aquelles en el capítol V del títol II i els permisos en el capítol VI– i, segons Bueno Arús, el fet d'extreure els permisos de les recompenses es va fer per a vincular els permisos ordinaris –llavors denominats especials– al tractament.<sup>2465</sup> Com ell, també entenen que els permisos formen part del tractament, Garrido Guzmán,<sup>2466</sup> Carmona Salgado,<sup>2467</sup> Zúñiga Rodríguez<sup>2468</sup>, Tamarit Sumalla, García Albero, Rodríguez Puerta i Sapena Grau,<sup>2469</sup> Castro Antonio<sup>2470</sup> i Cervelló Donderis,<sup>2471</sup> entre altres. Encara que hi ha, igualment, una part de la doctrina que rebutja aquest plantejament, no sols per ser partidària d'un concepte restringit i estrictament terapèutic del tractament, sinó també perquè en la Llei orgànica general els permisos no s'inclouen en el títol dedicat al tractament sinó en el dedicat al règim, açò és, no en el títol III sinó en el II, personalment entenc que aquells són part del tractament i així ho considera també el Tribunal Constitucional. Així, i per posar un parell d'exemples, en la Sentència 112/96, de 24 de juny, l'Alt Tribunal ha afirmat que la “possibilitat de concedir permisos d'eixida es connecta amb una de les finalitats essencials de la pena privativa de llibertat, la reeducació i reinserció social (article 25 de la Constitució) o, com ha assenyalat la Sentència del Tribunal Constitucional 19/1988, de 16 de febrer, la

---

<sup>2465</sup> Vid. BUENO ARÚS, F., “Estudio preliminar a la reforma penitenciaria española”, en GARCÍA VALDÉS, *La reforma penitenciaria española: textos y materiales para su estudio*, Publicaciones del Instituto de Criminología de la Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1981, pàg. 32.

<sup>2466</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 427.

<sup>2467</sup> Vid. CARMONA SALGADO, C., “Los permisos de salida”, cit, pàg. 708.

<sup>2468</sup> Vid. ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L., “Relaciones del recluso con el mundo exterior”, cit., pàg. 270.

<sup>2469</sup> Vid. TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 164.

<sup>2470</sup> Vid. CASTRO ANTONIO, J.L. “Permisos de salida”, cit., pàg. 464.

<sup>2471</sup> Vid. CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 262.

‘correcció i readaptació del penat’ i s’integra en el sistema progressiu formant part del tractament”.<sup>2472</sup> Encara que en el Reglament penitenciari de 1996 els permisos estan regulats fora del títol V, dedicat al tractament penitenciari, quan en l’article 110 s’enumeren els elements d’aquest s’indica, en l’apartat c, que “potenciarà i facilitarà els contactes de l’intern amb l’exterior”.

El fonament jurídic dels permisos d’eixida ordinaris és la preparació per a la vida en llibertat de les persones preses i que són fonamentals perquè aquestes puguen mantenir el contacte amb el món exterior. És així, d’una banda, perquè els permisos proporcionen informació sobre què passa fora de la presó, del mitjà social en el qual han d’integrar-se, de la mateixa manera que proporcionen informació sobre quina és l’evolució dels interns que els gaudeixen; i d’altra banda, perquè contribueixen a que aquests mantinguen i enfortisquen els vincles familiars i d’amistat, així com a que puguen posar-se en contacte amb organitzacions o associacions que el puguen ajudar al procés de reinserció social, a més que els permet tenir un grau de participació major en els problemes del seu entorn. Cal advertir que els interns que no tenen vincles familiars i altres xarxes socials tenen molt més complicada la seua reinserció social, a més que si sols es conserven contactes amb les persones que han anat trobant-se a la presó hi ha un risc major que tornen a delinquir. A favor dels permisos d’eixida també pot dir-se que són un estímul a la bona conducta de les persones preses, fomenten el sentit de la responsabilitat i, d’aquesta manera, contribueixen al desenvolupament de la seua personalitat, sense oblidar que açò també es tradueix en la reducció de les tensions existents dins de la presó, és a dir, que contribueix al manteniment de l’ordre interior. També ajuden a humanitzar la presó, a suavitzar en el possible els efectes negatius d’aquesta. Aquests beneficis han estat apuntats per la doctrina<sup>2473</sup> i, també, al menys alguns d’ells pel

---

<sup>2472</sup> Sentències del Tribunal Constitucional 112/96, de 24 de juny, fonament jurídic 4, i 19/1988, de 16 de febrero, fonament jurídic 4.

<sup>2473</sup> Vid., en relació als beneficis que reporten els permisos d’eixida: GARRIDO GUZMÁN, F., “Comunicaciones y visitas”, cit., pàgs. 740 i 741; del mateix autor, *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 426 i 427; i també del mateix autor, “Los permisos de salida en el ordenamiento penitenciario español”, cit., pàgs. 66 i 67; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 199 i ss.; CARMONA SALGADO, C.,

Tribunal Constitucional, per exemple en la Sentència del Tribunal Constitucional 112/96, de 24 de juny.<sup>2474</sup> No gaudir de permisos contribueix al deteriorament de la salut sobretot psicològica dels interns. Un dels presos entrevistats per Ríos Martín i Cabrera Cabrera en la investigació per ells realitzada l'any 1998 –i citada en ocasions diverses en aquesta Tesi–, explicava que “duc quatre anys a pols d'una causa de 15 i única, i encara no m'han donat ni permisos, tot ho fan per a enfonsar-me, no saben com causar més dany psicològic”.<sup>2475</sup> En absolut crec que se'ls deneguen els permisos per aquesta raó, però sí que la denegació té efectes negatius en la salut mental i física dels presos. Cal saber, a més, que si es denega un permís també s'impedeix trobar en aquest una via de solució al problema sexual que pateix la població penitenciària. L'abstinència sexual forçada ocasiona efectes negatius en les persones preses, sobretot en aquelles amb condemnes prolongades. A més que la manca de relacions afectives i sexuals amb la parella deteriora la relació i contribueix a que es trenque.<sup>2476</sup> Els

---

“Los permisos de salida”, cit., pàgs. 701, 702 i 703; LEGANÉS GÓMEZ, S., *Clasificación Penitenciaria, Permisos de Salida y Extranjeros en Prision*, ob. cit., pàg. 118; RODRÍGUEZ YAGÜE, C., “Los extranjeros en prisión”, en DE LEÓN VILLALBA, F.J. (Coord.), *Derechos y prisiones hoy*, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2003, pàgs. 230 i 231; RÍOS MARTÍN, J.C., *Manual de ejecución penitenciaria. Defenderse de la cárcel*, ob. cit., pàgs. 240 i 241; CASTRO ANTONIO, J.L. “Permisos de salida”, cit., pàg. 464; JUANATEY DORADO, C., *Manual de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 161; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàgs. 263 i 264; RÍOS MARTÍN, J.C. – ETXEBARRIA ZARRABEITIA, X. – SEGOVIA BERNABÉ, J.L. – PASCUAL RODRÍGUEZ, E., *Las penas y su aplicación*, ob. cit., pàgs 273 i 274.

<sup>2474</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 112/96, de 24 de juny, fonament jurídic 4.

<sup>2475</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg.122: (43).

<sup>2476</sup> En relació al problema sexual a les presons i els efectes negatius de l'abstinència forçada, vid., JIMÉNEZ DE ASÚA, L., “La vida sexual en las prisiones”, en *El Criminalista*, tom III, Tipográfica Editora Argentina, Buenos Aires, 1949, pàgs. 286 i ss.; CUELLO CALÓN, E., *Moderna penología*, ob. cit., pàgs. 500 i ss.; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y sistemas carcelarios*, ob. cit., pàgs. 263 i ss.; NEUMAN, E., *El problema sexual de las cárceles*, segona edició, reimpressió, Editorial Universidad, Buenos Aires, 1987; CABALLERO ROMERO, J.J., “Sentido de la homosexualidad en la prisión”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 9, 1979, pàgs. 119 i ss.; GARCÍA VALDÉS, C., “Soluciones propuestas al problema sexual en las prisiones”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 11, 1980, pàgs. 89 i ss.; del mateix autor, pàgs. 137, 141 i 142; GARRIDO GUZMÁN, L., “La visita íntima”, en COBO DEL ROSAL, M. (Dir.), *Comentarios*

permisos són més idonis que les visites íntimes per a donar solució a aquest problema, encara que menys que la presó oberta.<sup>2477</sup>

Cal tenir en compte, d'altra banda, que en l'article 47.2 de la Llei orgànica general penitenciària s'indica que "es podran concedir permisos d'eixida fins a de set dies com a preparació per a la vida en llibertat, previ informe de l'equip tècnic, fins un total de trenta-sis o quaranta-vuit dies per any als condemnats de segon o tercer grau, respectivament, sempre que hagen extingit la quarta part de la condemna i no observen mala conducta". Com pot comprovar-se s'exclou definitivament de l'òrbita d'aquesta classe de permisos els interns classificats en primer grau, decisió aquesta que ha estat criticada per una part de la doctrina, com per exemple per Mapelli Caffarena,<sup>2478</sup> però la doctrina majoritària veu lògica aquesta exclusió, principalment per entendre que hi ha una incompatibilitat manifesta entre les finalitats a les quals els permisos ordinaris obeeixen i el fonament que legitima l'aplicació d'un règim restrictiu de la llibertat dins la pròpia privació de llibertat. La perillositat extrema i la inadaptació als règims ordinaris i oberts és antagònica amb una institució dirigida a la preparació per a la vida en llibertat.<sup>2479</sup>

---

a la legislació penal, tom VI, vol. 2, ob. cit, pàgs. 784 i ss.; VALVERDE MOLINA, J., *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, ob. cit., pàgs. 109 i 110; BERMÚDEZ-FERNÁNDEZ, J.I., "Efectos psicológicos del encarcelamiento", en SIERRA, J.C. – JIMÉNEZ, E.M. – BUELA-CASAL, G., *Psicología forense: manual de técnicas y aplicaciones*, Biblioteca Nueva, 2006, Madrid, pàgs. 361 i 362; CARCEDO GONZÁLEZ, R.J., *Necesidades sociales, emocionales y sexuales. Estudio en un centro penitenciario*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Salamanca, Salamanca, 2005; CARCEDO GONZÁLEZ, R.J.- LÓPEZ SÁNCHEZ, F. – ORGAZ BAZ, M.B., "Sexualidad y relaciones interpersonales en la edad adulta: Estudio de las necesidades socio-emocionales y sexuales de los presos", en *Boletín Criminológico*, núm. 92, desembre 2006.

<sup>2477</sup> D'aquesta opinió són: GARCÍA VALDÉS, C., "Soluciones propuestas al problema sexual en las prisiones", cit., pàg. 100; i CARMONA SALGADO, C., "Los permisos de salida", cit., pàg. 703; "Los permisos de salida en el ordenamiento penitenciario español", cit., pàg. 67.

<sup>2478</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 204 i 205.

<sup>2479</sup> Així ho entenen, per exemple: CARMONA SALGADO, C., "Los permisos de salida", cit., pàg. 714; GARRIDO GUZMÁN, L., "Los permisos penitenciarios", cit., pàg. 99; MARTÍNEZ ESCAMILLA, M., *Los permisos ordinarios de salida: régimen jurídico y realidad*, Edisofer, Madrid, 2002, pàg. 45;

En relació al requisit temporal, consistent en haver complert una quarta part de la condemna, cal recordar que per la Llei orgànica 7/2003, de 30 de juny, de mesures de reforma per al compliment íntegre i efectiu de les penes, a més d'estendre fins els quaranta anys el límit màxim de compliment en cas de concurs real de delictes, modificant-se així l'article 76 del Codi penal, també es va reformar l'article 78 perquè les limitacions allí previstes s'estengueren als permisos d'eixida, a més que la seua aplicació deixà de ser facultativa per a convertir-se en preceptiva per als casos en què la pena resultara ser de vint-i-cinc, trenta o quaranta anys.

I relacionat amb el requisit de no observar mala conducta val a dir que a la pràctica es concreta en la no existència de sancions sense cancel·lar<sup>2480</sup> però, no obstant això, i tanmateix haver autors que assumeixen aquesta identificació, com per exemple, Cervelló Donderis<sup>2481</sup> i Leganés Gómez,<sup>2482</sup> i tot i que “no observar mala conducta” és un concepte jurídic indeterminat subjecte a interpretació, estic d'acord en què “la interpretació gramatical, que és la més respectuosa amb el principi de legalitat, ens pot aportar una solució diferent a la mantinguda fins el moment –no tenir sancions sense cancel·lar–”, així ho apunten Castro Antonio,<sup>2483</sup> i Ríos Martín,<sup>2484</sup> a

---

VEGA ALOCÉN, M., *Los permisos ordinarios de Salida*, Comares, Granada, 2005, pàgs. 89 i ss.; RENART GARCÍA, F., *Los permisos de salida en el derecho comparado*, ob. cit., pàgs. 74 i 75.

<sup>2480</sup> Els terminis de cancel·lació estan prevists en el Reglament penitenciari de 1996. En l'article 260.1 d'aquest consta que les sancions corresponents a faltes molt greus podran cancel·lar-se als sis mesos, als tres les corresponents a faltes greus i al mes les sancions imposades a causa de faltes lleus. També cal que no s'haja comés altra falta molt greu o greu. Aquests terminis, a tenor de l'article 261 del Reglament de 1996 poden reduir-se a la meitat si després de la sanció i abans d'acabar de complir-la, la persona rep alguna recompensa de les previstes en l'article 263.

<sup>2481</sup> Vid. CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 265.

<sup>2482</sup> Vid. LEGANÉS GÓMEZ, S., *Clasificación Penitenciaria, Permisos de Salida y Extranjeros en Prision*, ob. cit., pàg. 120.

<sup>2483</sup> Vid. CASTRO ANTONIO, J.L., “Permisos de salida”, cit., pàg. 469.

<sup>2484</sup> Vid. RÍOS MARTÍN, J.C., *Manual de ejecución penitenciaria. Defenderse de la cárcel*, ob. cit., pàg. 242. Vid., també, RÍOS MARTÍN, J.C. – ETXEBARRIA ZARRABEITIA, X. – SEGOVIA BERNABÉ, J.L. – PASCUAL

més que hi ha resolucions diverses de l'Audiència Provincial de Madrid en què aquesta afirma el següent: "La conducta és una forma global de comportament que ha d'enjudiciar-se en conjunt ponderant i compensant el positiu i el negatiu, de manera que és possible qualificar una conducta de 'no mala' amb qui ha comés alguna infracció disciplinària, havent de fer-se, cas per cas, un judici de valor global. A més, la tasca interpretativa d'aquest concepte (no) mala conducta, ha d'establir-se en cada cas concret perquè la indeterminació genèrica de la llei es torne en la resolució específica i individualitzada". Així ho ha indicat la Secció Cinquena de l'Audiència Provincial de Madrid en Interlocutòries de 8 de setembre de 1999, de 30 de juny de 2000, de 4 de juliol de 2000, de 30 d'octubre de 2000, de 21 de maig de 2001. En aquest sentit, i com apunta Castro Antonio, "l'existència de sancions no ha de ser motiu per si sol per a denegar el permís, sinó que ha de posar-se en connexió amb la conducta global de l'intern valorant extrems com la conducta anterior a la sanció, la dedicació a les activitats, a l'escola o al treball en presó, l'existència d'altres permisos gaudits sense incidències, entre altres. I sobretot açò elaborar una projecció futura del comportament de l'intern derivada de la seua evolució tractamental que permeta aventurar la possibilitat de reincidència delictiva o possible trencament de condemna durant el gaudi del permís". L'autor adverteix, amb raó, que "ha d'extremar-se la prudència pels equips tècnics i pels jutges de vigilància penitenciària a l'hora de valorar aquest requisit ja que no sempre un bon pres és un bon ciutadà i a la inversa"<sup>2485</sup>. Cal tenir en compte, a més, l'exigència d'individualització.

Val a dir, d'altra banda, que en la Llei orgànica general penitenciària es diu, en l'article 48, que "els permisos als quals es refereix l'article anterior podran ser concedits així mateix a interns preventius amb l'aprovació, en cada cas, de l'autoritat judicial corresponent". Açò pot dur a entendre que el legislador a l'hora de redactar l'article es referia no sols als permisos extraordinaris sinó també als ordinaris. No troben

---

RODRÍGUEZ, E., *Las penas y su aplicación*, cinquena edició, Colex, Madrid, 2011, pàg 274. Ací els autors deixen constància de l'existència de dues interpretacions.

<sup>2485</sup> CASTRO ANTONIO, J.L., "Permisos de salida", cit., pàg. 468.

inconvenient en que així siga, per exemple Carmona Salgado,<sup>2486</sup> Muñoz Conde i Moreno Catena,<sup>2487</sup> Landrove Díaz<sup>2488</sup> i Martínez Escamilla,<sup>2489</sup> a més que tenen raó quan apunten que la presó, tot i que preventiva, té molts inconvenients per a qui la pateix i que a través dels permisos podrien alleugerar-se, al qual podria afegir-se que en la normativa penitenciària internacional i europea en què es fa referència a aquests permisos no es distingeix entre condemnats i preventius sinó que simplement es parla d'interns o reclusos. No obstant això, aquesta interpretació presenta un parell de problemes que ha posat en evidència altra part de la doctrina. Personalment no estic d'acord amb tots els arguments esgrimits en contra de concedir a preventius permisos ordinaris d'eixida, però no pot negar-se la contundència d'uns altres. Així, Garrido Guzmán al·lega que els permisos formen part del tractament, però, com se sap, en el Reglament penitenciari de 1996 les activitats educatives, formatives, esportives i culturals, així com el treball, formen part del tractament, i no obstant això en l'article 3.4 s'indica que “quan siga compatible amb la seua situació processal, els presos preventius podran accedir a les activitats educatives, formatives, esportives i culturals que es celebren al centre penitenciari, en les mateixes condicions que els penats”, i en l'article 133.3 es diu que “els presos preventius podran treballar conforme a les seues aptituds i inclinacions”. Entenc que el problema no està en què els permisos ordinaris formen part del tractament sinó en què, com he apuntat, són incompatibles amb la situació processal dels preventius, i no perquè es vulnere la presumpció d'innocència –com passaria, per exemple, en cas que aquells participaren en un programa dirigit

---

<sup>2486</sup> Vid. CARMONA SALGADO, C., “Los permisos de salida”, cit., pàgs. 717 i 718. L'autora apunta que conscient dels inconvenients que té la presó preventiva, sobretot quan és prolongada, “mitjançant la disposició continguda en l'article 48 de la Llei, el legislador ha pretès almenys no negar a priori a l'intern preventiu (...) el benefici que impliquen els permisos d'eixida”.

<sup>2487</sup> Vid. MUÑOZ CONDE, F. – MORENO CATENA, V., “La prisión provisional en el Derecho español”, en *La Reforma Penal y Penitenciaria*, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1980.

<sup>2488</sup> Vid. LANDROVE DÍAS, G., “Prisión provisional y régimen penitenciario”, en BARBERO SANTOS, M. (Coord.), *Prisión provisional, detención preventiva y derechos fundamentales*, Ediciones de la Universidad de Castilla – La Mancha, Cuenca, 1997, pàg. 197.

<sup>2489</sup> Vid. MARTÍNEZ ESCAMILLA, M., *Los permisos ordinarios de salida: régimen jurídico y realidad*, ob. cit., pàg. 124.



específicament a delinqüents sexuals si el seu ingrés en presó és per aquest motiu— sinó perquè, com explica García Valdés, “si l’autoritat judicial ha decretat aquella situació, és perquè en virtut de les dades que consten al sumari, o a les diligències corresponents, estima que ha de mantenir-se com a mesura precautòria”.<sup>2490</sup> Cal tenir en compte, d’altra banda, que, com indica Garrido Guzmán, d’una lectura atenta de l’article 47.2 es dedueix clarament el contrasentit que suposa estendre aquests permisos ordinaris als interns preventius.<sup>2491</sup> Efectivament, la concessió d’aquells és incompatible amb part dels requisits exigits per a eixir de permís ordinari, concretament amb els referents a la classificació i a haver complert una part de la condemna.<sup>2492</sup> Cal tenir en compte que el Tribunal Constitucional, en Sentència 19/1999, de 22 de febrer, fins i tot ha afirmat que “el penat que es trobe amb causes pendents en situació de presó provisional (...) no pot obtenir permisos”.<sup>2493</sup>

En l’article 154.1 del Reglament es reproduïx allò indicat en l’article 47.2 de la Llei orgànica general penitenciària, al qual s’afegeix en l’article 154. 2 i 3, que “els límits màxims anuals de trenta-sis i quaranta-vuit dies de permisos abans assenyalats, es distribuïran, com a regla general, en els dos semestres naturals de cada any, concedint en cadascun d’ells fins a divuit i vint-i-quatre dies, respectivament”, i que “dins dels límits indicats no es computaran les eixides de cap de setmana pròpies del règim obert ni les eixides programades que es

---

<sup>2490</sup> GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 149. En qualsevol cas, cal saber que l’autor també indica: “No obstant això poden existir supòsits en què la presó preventiva no resulte incompatible amb la concessió d’un permís d’eixida, ateses les circumstàncies de l’intern”, i que al final conclou que, perquè així consta en la Llei orgànica general penitenciària, també els preventius poden gaudir d’un permís ordinari. També recullen aquella crítica: RENART GARCÍA, F., *Los permisos de salida en el derecho comparado*, ob. cit., pàg. 80; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 264.

<sup>2491</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 430. Aquest autor fins i tot afirma que “la concessió de permisos d’eixida (..) als interns preventius és un dels majors desencert de la nostra legislació”.

<sup>2492</sup> També realitzen aquesta crítica: CASTRO ANTONIO, J.L., “Permisos de salida”, cit., pàg. 479; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 264. Vid., també, RENART GARCÍA, F., *Los permisos de salida en el derecho comparado*, ob. cit., pàgs. 82 i 83.

<sup>2493</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 19/1999, de 22 de febrer, fonament jurídic 5.

regulen en l'article 114 d'aquest Reglament, ni els permisos extraordinaris regulats en l'article següent". També consta, en l'article 158.1, que "la concessió d'un permís extraordinari no exclou la dels ordinaris dels interns classificats en segon o tercer grau de tractament", i es diu, d'altra banda, en l'apartat 2 del mateix article, que "en cap cas es concedirà un permís extraordinari quan el supòsit de fet o les circumstàncies concurrents permeten la seua tramitació com a permís ordinari". I cal tenir en compte, igualment, que a més de fer-se menció en l'article 154.1 a l'informe previ de l'equip tècnic, en l'article 160.1 s'ordena no sols comprovar la concurrència dels requisits exigits per a poder tenir accés al permís, sinó també valorar per part de l'equip tècnic "les circumstàncies peculiars determinants de la seua finalitat". En aquest punt és fonamental tenir present que el Tribunal Constitucional ha reconegut, per exemple en la Sentència 112/96 de 24 de juny, que "els permisos cooperen potencialment a la preparació de la vida en llibertat de l'intern, poden enfortir els vincles familiars, redueixen les tensions pròpies de l'internament i les conseqüències de la vida continuada a la presó que sempre comporta el subsegüent allunyament de la realitat diària", que són "un estímul a la bona conducta, a la creació d'un sentit de responsabilitat de l'intern, i amb açò al desenvolupament de la seua personalitat", que "li proporcionen informació sobre el mitjà social en el qual ha d'integrarse, i indiquen quin és l'evolució del penat", però que, així i tot, aquells també "constitueixen una via fàcil d'eludir la custòdia, i per açò la seua concessió no és automàtica una vegada constatatats els requisits objectius previstos en la Llei". Segons l'Alt Tribunal "no hi ha prou llavors amb que aquests concórreguen, sinó que a més no han de donar-se altres circumstàncies que aconsellen la seua denegació a la vista de la pertorbació que poden ocasionar en relació amb les finalitats abans expressades".<sup>2494</sup> Ara bé, açò no evita que, com es veurà més endavant, alguns dels criteris extralegals que es valoren per a denegar un permís hagen estat molt criticats.

Cal tenir en consideració, d'altra banda, i per últim, que encara que, com en la Llei orgànica general penitenciària, en l'article 159 del Reglament es diu que "els permisos d'eixida regulats en aquest capítol

---

<sup>2494</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 112/96, de 24 de juny, fonaments jurídics 4 i 6.

podran ser concedits a interns preventius, prèvia aprovació, sis escau, de l'autoritat judicial corresponent". Es va desaprofitar l'ocasió per a especificar que més en la Llei Orgànica Penitenciària si els permisos als quals es fa referència són tant els ordinaris com els extraordinaris. En qualsevol cas, a la pràctica, i per les raons adduïdes dalt, dels únics permisos que gaudeixen aquests són dels extraordinaris, i tampoc de tots.

### **1.1.3. Permisos de cap de setmana**

A aquests permisos no es fa referència explícita en les normes penitenciàries internacionals i europees i a l'Estat espanyol el seu origen legal està en l'Ordre Circular de 4 d'octubre de 1978, en la qual constava que es concedirien als penats classificats en tercer grau que estigueren en establiment o secció oberta o eixiren diàriament a treballar a l'exterior, si ho sol·licitaven, perquè pogueren passar fora de la presó els caps de setmana, i la seua concessió era automàtica. Tanmateix cal tenir en compte que també en l'Ordre Circular de 21 d'abril es preveia deixar eixir amb certa regularitat els interns en establiments i seccions de caràcter obert, però no necessàriament en cap de setmana. En aquesta s'indicava que en principi se'ls concediria a tots aquells que ho desitjaren permís per a eixir els dies festius, des del dia previ per la vesprada.

D'altra banda, cal saber que a aquests permisos no es fa referència en la Llei orgànica general penitenciària, ni en el capítol VI del títol II, dedicat als permisos d'eixida, ni en cap altre lloc, però a més que l'Ordre Circular de 4 d'octubre de 1978 va ser ratificada posteriorment, entre altres, per la Circular de tractament de 25 de novembre de 1985, en l'article 45.7 Reglament penitenciari de 1981 redactat segons el Reial Decret 787/1984, de 28 de març, s'indicava que als establiments oberts "els interns gaudiran, com a norma general, de permisos d'eixida de cap de setmana".

En l'article 87 del Reglament de 1996 s'indica, en l'apartat 1, que "la junta de tractament regularà, de forma individualitzada, en funció de la modalitat de vida establerta per a cada intern, de la seua evolució en el tractament i de les garanties de control necessàries, les eixides de

cap de setmana dels internats en establiments de règim obert”; en l’apartat 2, que “com a norma general, aquests interns gaudiran d’eixides de cap de setmana, com a màxim, des de les setze hores del divendres fins a les vuit hores del dilluns”; en l’apartat 3, que “també podran gaudir dels dies festius establerts en el calendari oficial de la localitat on estiga situat l'establiment” i que “quan els dies festius siguin consecutius al cap de setmana, l'eixida s'ampliarà en vint-i-quatre hores per cada dia festiu; tot afegint-se, a més, en l’apartat 4, que “el centre directiu podrà aprovar eixides de cap de setmana amb horaris diferents als indicats”.<sup>2495</sup>

A diferència dels permisos extraordinaris, que responen principalment a raons humanitàries i assistencials, i com els ordinaris, els de cap de setmana, responen a raons resocialitzadores, formen part del tractament i estan pensats per a la reincorporació progressiva dels interns a la societat lliure i preparar-los així per a l’eixida definitiva en llibertat, a més de ser fonamentals perquè les persones preses puguen mantenir el contacte amb el món exterior, saber què passa fora i estar amb familiars i amics, així com per a tenir relacions afectives i sexuals. Aquest permisos, com la resta, també poden contribuir a fomentar el sentit de la responsabilitat dels interns i al desenvolupament de la seua personalitat, a reduir les tensions existents dins de la presó i a humanitzar aquesta, a suavitzar en el possible els efectes negatius que té la presó. A més, també cal saber que no són excloents sinó compatibles amb els altres dos tipus de permís, els extraordinaris i els ordinaris.

#### **1.1.4. Naturalesa jurídica**

Sobre la naturalesa jurídica dels permisos d’eixida ordinaris s’ha parlat en altre lloc,<sup>2496</sup> de manera que ací simplement es recordarà que entre la doctrina no hi ha consens en aquesta matèria però que el Tribunal Constitucional sí té molt clar quina de les interpretacions

---

<sup>2495</sup> En relació a aquests permisos, vid., GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 150 i ss.; ARMENTA, F.G. – RODRÍGUEZ, V., *Reglamento Penitenciario comentado*, ob. cit., pàg. 206; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 267 i 268.

<sup>2496</sup> Poden consultar-se les pàgines 553 a 555 i 562 a 565 d’aquesta Tesi.

possibles és la correcta i que encara que alguns entenguen que en la aquell va obrir una línia jurisprudencial nova en la Sentència 112/1996, de 24 de juny, estan equivocats.

Així, cal recordar que entre la doctrina hi ha una part que es mostra partidària d'entendre que els permisos d'eixida són un dret subjectiu autèntic dels interns, mentre que hi ha una altra, majoritària, que nega que així siga, i que el Tribunal Constitucional ha resolt la qüestió a favor d'aquesta segona interpretació. Si es parteix d'entendre que la resocialització és un dret fonamental de les persones condemnades a privació de llibertat és lògic que es defenga que també ho són els permisos, però no obstant haver reconegut el Tribunal Constitucional en ocasions diverses aquella connexió entre la resocialització i els permisos, també ha negat l'existència d'un dret subjectiu, i molt menys fonamental, tant a la reinserció social, com a eixir de permís ordinari. En aquest sentit, poden citar-se les Sentències 112/1996, de 24 de juny,<sup>2497</sup> 75/1998, de 31 de març,<sup>2498</sup> i 88/1998, de 21 d'abril,<sup>2499</sup> 204/1999, de 8 de novembre,<sup>2500</sup> i 299/2005, de 21 de novembre,<sup>2501</sup> entre d'altres, en les quals l'Alt Tribunal afirma que la regla continguda en l'article 25.2 “no és font, en si mateixa, de drets subjectius en favor dels condemnats a penes privatives de llibertat, ni menys encara de drets fonamentals susceptibles d'empara constitucional. Per tant, la simple congruència de la institució dels permisos penitenciaris d'eixida amb el mandat constitucional establert en l'article 25.2 CE no és suficient per a conferir-li la categoria de dret subjectiu, ni menys encara de dret fonamental”. Cal tenir en compte, a més, que en la normativa penitenciària, quan es regula la seua concessió, no s'empra l'imperatiu “es concediran”, sinó el potestatiu “podran concedir-se”.

---

<sup>2497</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 112/1996, de 24 de juny, fonament jurídic 4.

<sup>2498</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 75/1998, de 31 de març, fonament jurídic 2.

<sup>2499</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 88/1998, de 21 d'abril, fonament jurídic 2.

<sup>2500</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 204/1999, de 8 de novembre, fonament jurídic 3.

<sup>2501</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 299/2005, de 21 de novembre, fonament jurídic 2.

I encara que, com se sap, hi ha alguns autors que creuen haver trobat en la Sentència del Tribunal Constitucional de 112/1996, de 24 de juny, una declaració a favor del reconeixement d'un dret subjectiu de les persones preses a gaudir dels permisos d'eixida, lamentem dir-los que s'equivoquen. Tot i que és cert que en la Sentència 112/1996, de 24 de juny, el Tribunal Constitucional atorga l'empara sol·licitada, no ho és que afirme que una vegada es compleixen les condicions legals, i a no ser que hi haja altres interessos constitucionals en conflicte que hagen de considerar-se prevalents, existeix un dret subjectiu fonamental *prima facie* a que s'atenga a la seua reinserció social a través dels permisos penitenciaris, tal com afirma Cid Moliné,<sup>2502</sup> ni tampoc que reconega l'existència d'un dret a la interpretació de les lleis que estableixen mecanismes de reinserció de la manera més favorable a la reintegració del delinqüent a la societat, com pretén Urías Martínez.<sup>2503</sup> Com se sap, en aquella Sentència l'Alt Tribunal, a més de negar l'existència d'un dret fonamental als mecanismes de reinserció en general i als permisos es particular, estableix d'un cànon reforçat de la tutela judicial efectiva, perquè darrere hi ha el dret fonamental a la llibertat contingut en l'art. 17, el principi constitucional referit en l'article 25.1, que estableixen la vigència del principi de legalitat penal, i el mandat contingut en l'article 25.2 d'orientar les penes privatives de llibertat cap a la reeducació i reinserció social.

No obstant això, els permisos extraordinaris sí acostumen a concedir-se com a drets dels interns, excepte en casos molt excepcionals. S'han pronunciat de manera expressa a favor d'aquesta interpretació, entre altres, Carmona Salgado,<sup>2504</sup> García Marijúan,<sup>2505</sup> Andrés Laso,<sup>2506</sup>

---

<sup>2502</sup> Vid. CID MOLINÉ, J., "Derecho a la reinserción social (consideraciones a propósito de la reciente jurisprudencia constitucional en materia de permisos)", cit., pàgs. 44 a 46.

<sup>2503</sup> Vid. URÍAS MARTÍNEZ, J., "El valor constitucional del mandato de resocialización", en *Revista española de Derecho Constitucional*, núm. 63, 2001, pàgs. 63, 64 i 65.

<sup>2504</sup> Vid. CARMONA SALGADO, C., "Los permisos de salida", cit., pàgs. 707 i 708.

<sup>2505</sup> Vid. GARCÍA MARIJÚAN, J.A., "A propósito de los permisos penitenciarios", *Papeles del Psicólogo*, núm. 56, juny 1993.

Racionero Carmona<sup>2507</sup> i Renart García.<sup>2508</sup> A favor d'aquesta tesi s'al·lega, en primer lloc, que són causes humanitàries les quals inspiren aquests permisos i que el sentit d'humanitat que impregna el seu contingut està vinculat de manera directa amb la dignitat humana. També es diu que aquests permisos no estan sotmesos a cap condicionament ni limitació legal, que poden concedir-se fins i tot als interns classificats en primer grau i tantes vegades com siga necessari, a més que en cas d'urgència està previst fins i tot prescindir de l'informe de l'equip tècnic. A açò també s'afegeix que en la normativa penitenciària s'empra l'imperatiu respecte a la seua concessió, es diu que “es concediran”, encara que aquest argument sols valdria per als permisos extraordinaris per raons familiars o socials, però no per als permisos d'aquesta classe per raons sanitàries, ja que quan es tracta d'aquests es fa ús del potestatiu, es diu que “es podran concedir”.

A diferència dels permisos ordinaris i extraordinaris, els de cap de setmana en general no han centrat l'atenció de la doctrina. Són pocs els autors que han escrit sobre aquests permisos, entre els quals pot citar-se a Carmona Salgado, la qual, a més, parteix de “la consideració de la comunicació com a circumstància l'origen de la qual resideix en la pròpia dignitat humana, a la qual es reconeix tret de dret fonamental, constitucional i fins i tot supraconstitucional”, i apunta que de ser vàlida la interpretació que es fa dels permisos extraordinaris, i que ella subscriu, “amb més motiu encara podria fer-se extensiva als permisos denominats de ‘cap de setmana’, propis del règim obert i de concessió automàtica”.<sup>2509</sup> En l'article 87.2 del Reglament, com se sap, es diu que “com a regla general aquests interns gaudiran d'eixides de cap de setmana” i a la pràctica aquests permisos normalment es concedeixen com un dret, amb poques

---

<sup>2506</sup> Vid. ANDRÉS LASO, A., “Veinticinco años desde la aprobación de la Ley Orgánica 1/1979, General Penitenciaria, primera norma con este rango de la democracia española”, en *Revista Jurídica de Castilla y León*, núm. 5, 2005, pàg. 111.

<sup>2507</sup> Vid. RACIONERO CARMONA, F., *Derecho penitenciario y privación de libertad*, ob. cit., pàg. 209.

<sup>2508</sup> Vid. RENART GARCÍA, F., *Los permisos penitenciarios en el derecho comparado*, ob. cit., pàgs. 30, 31 i 32.

<sup>2509</sup> CARMONA SALGADO, C., “Los permisos de salida”, cit., pàg. 108.

excepcions, però no els d'eixida durant els dies festius. En aquest cas l'article 87.3 diu que els interns "podran gaudir dels dies festius".

### **1.1.5. Procediment de concessió i possibilitats de suspensió i revocació dels permisos ordinaris i extraordinaris**

Perquè una persona presa pugui gaudir d'un permís ordinari o extraordinari és imprescindible que presente instància dirigida al director del centre penitenciari sol·licitant el permís, en la qual han de constar els motius i el lloc de gaudi, tot i que no és aquest qui pren la decisió de concedir o no un permís, a més que aquesta es pren en base a un informe que ha d'emetre l'equip tècnic, el qual comprovarà la concurrència dels requisits objectius exigits per al gaudi del permís i valorarà les circumstàncies peculiars determinants de la seua finalitat. Així consta en l'article 160.1 del Reglament penitenciari de 1996, i abans que en aquest venia indicat en l'article 254.2 del Reglament de 1981.<sup>2510</sup> A tenor de la normativa avui vigent únicament pot prescindir-se de l'informe de l'equip tècnic quan es tracta d'un permís extraordinari, i únicament en cas d'urgència. Així es desprèn de l'article 161.4 del Reglament penitenciari de 1996.

En aquests casos, a tenor de l'article citat, el director de l'establiment, després de rebre la sol·licitud i de consultar-ho amb el centre directiu si pertocara, autoritzarà l'intern a eixir, circumstància que farà saber a la junta de tractament, però a la resta, a més que cal que la sol·licitud siga informada per l'equip tècnic, fet açò aquella es remetrà a la junta de tractament, competent per a decidir la concessió o denegació del permís, com s'indica en l'article 160.2 del Reglament vigent.

Voldria comentar, a més, que en el Reglament de 1996 es rebutja a exigir la realització d'un examen per part del centre directiu de les sol·licituds de permisos informades favorablement per l'equip tècnic referents a determinada classe d'interns abans de remetre-les a la junta de tractament perquè decidisca. Tampoc en el Reglament de 1981 constava que s'havia de procedir d'aquesta manera, l'única diferència

---

<sup>2510</sup> Així com també en les Ordres Circulars de 21 d'abril i de 4 d'octubre de 1978.



era que, a tenor de l'article 254.2, la competència per a decidir la tenia la junta de règim i administració, però en la Circular de 3 de novembre de 1988, que tenia per objecte “un control major dels permisos d'eixida dels interns prevista en l'art. 47.2 de la LOGP i 254.2 del RP”, es declarava “convenient que aquest centre directiu tinga coneixement, previ a la seua concessió per la junta de règim i administració de l'establiment, de les sol·licituds de permís en les quals concórrega alguna de les circumstàncies següents: interns amb una condemna total superior a 18 anys; interns amb delictes tals com homicidi, assassinats, violacions, o de rellevància social especial; interns pertanyents a bandes armades o organitzacions criminals. A tals efectes, el director de l'establiment remetrà al servei d'inspecció, les sol·licituds referides que hagen estat informades favorablement pels equips tècnics abans del seu estudi per la junta de règim i administració”. Aquesta Circular va ser molt criticada perquè, com va apuntar Garrido Guzmán, “estime que es vulneren els arts. 47 de la LOGP i 254 del RP, ja que es crea una instància intermèdia, clarament pertorbadora, representada per l'examen en el Centre Directiu de les sol·licituds dels permisos informats favorablement pels equips tècnics i la junta de règim del centre”, i a açò va afegir que “en lloc de suplantar al legislatiu, l'Administració hauria de tractar de coordinar i harmonitzar els informes dels equips tècnics a través d'una anàlisi interpretativa dels requisits subjectius de l'art. 254.2 del RP, dictant, en conseqüència, unes instruccions, si es vol fins restrictives de les concessions dels permisos, sense introduir instàncies alienes a l'ordenament penitenciari”.<sup>2511</sup>

A través de la Circular comentada l'Administració penitenciària va intentar reduir el nombre de fracassos a través de l'aplicació de les directrius recollides en aquella, influenciada, sense dubte, per les pressions de l'opinió pública. Cal saber que tot i que en general els primers anys de posar-se en pràctica el sistema de permisos els resultats obtinguts van ser positius i els percentatges d'interns que no tornaven a la presó i/o delinquen durant el gaudi d'un permís eren molt baixos, per aquell llavors els mitjans de comunicació, sobretot la

---

<sup>2511</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., “Los permisos de salida en el ordenamiento penitenciario español”, cit., pàg. 77.

premsa escrita, alarmaven la societat sobre les perills dels permisos i la necessitat de restringir-los, almenys en determinats casos. Així, per posar un exemple, en un reportatge del diari ABC publicat en data de 6 de novembre de 1988, s'enumeren una sèrie d'atracaments, homicidis i assassinats comesos entre 1984 fins 1988, per a posar els lectors en situació. A continuació es recollia una entrevista a Manuel Renedo, llavors portantveu adjunt del grup parlamentari d'Alianza Popular –l'actual Partit Popular–, i a Miguel Ángel Ortí, protantveu del Senat. El primer criticava dels permisos el següent: “Atorgar-los s’ha convertit en un tràmit rutinari. No es distingeix els presos perillosos dels que no són perillosos”. Segons ell: “Que un reclús no arme gresca en presó no justifica un permís”. I així opinava igualment Miguel Ángel Ortí, segons el qual: “S’ha de valorar la perillositat del delinqüent prèvia a la presó”. I en data de 10 de novembre d’aquell mateix any El País publicava un article de José Mariano Benítez de Lugo en què analitza algunes fugides de presos que van aprofitar per a fer-ho un permís penitenciari i criticava: “En tots, absolutament en tots els casos, unes i unes altres instàncies competents en el cas, Tribunal Suprem, Ministeri de Justícia, Consell General del Poder Judicial o els jutges de vigilància (quina ironia) penitenciària, s’han manifestat rotundament: els permisos d’eixida concedits eren ‘legals’, estaven ajustats a dret. I açò, precisament açò, és l’alarmant del cas. Que decisions que possibiliten aquells resultats –la fugida de presos condemnats per delictes gravíssims a penes llargues de presó– estiguen emparades en la llei evidencia que la norma és inadequada, que és urgent la seua revisió”. Criticava els permisos a condemnats a penes llargues, en els quals la temptació de trencament de condemna és major que en aquells que compleixen penes curtes i als quals, per tant, resten menys anys per a ser excarcerats.

No és cert que els permisos s’atorgaven de manera automàtica si es complien els requisits legals. Cal tenir en compte que en relació als permisos ordinaris en l’article 254.2 del Reglament penitenciari de 1981, a banda d’exigir-se, com se sap, un informe de l’equip tècnic, es deia que “la proposta dels equips o l’acord de les juntes de règim sobre les sol·licituds de permís seran negatius si consideren, per informacions o dades fidedignes o per la concurrència en l’intern de circumstàncies peculiars, que al seu judici és probable el trencament

de la condemna, la comissió de delictes nous o que el permís repercutirà perjudicialment sobre l'interessat des del punt de vista de la seua preparació per a la vida en llibertat”, tot afegint-se en l'apartat 3 del mateix article, en relació als permisos extraordinaris, que tampoc es concediran “si el supòsit o les circumstàncies concurrents es poden subsumir en el segon d'aquest article”. Però no obstant això, no pot negar-se que de vegades, per no haver-se apreciat la concurrència d'alguns factors que pogueren alertar de la inconveniència de concedir el permís, es van atorgar alguns que van resultar ser totalment inadequats. L'any 1992 es van produir uns fets que van dur a la Direcció General d'Institucions Penitenciàries –ara Secretaria General d'Institucions Penitenciàries– a realitzar un estudi estadístic dirigit a identificar i quantificar la incidència que determinats factors tenen tant en la decisió dels òrgans diferents per a concedir o no un permís d'eixida, com en el comportament dels interns que els gaudeixen a l'hora de reincorporar-se a l'establiment. A partir de les dades obtingudes es va elaborar la taula de variables de risc i la taula de concurrència de circumstàncies peculiars.

Els fets als quals s'ha fet referència són els coneguts com “els delictes de les xiquetes d'Alcàsser”.<sup>2512</sup> En març de 1992 un intern, Antonio Anglés, no va tornar d'un un permís penitenciari i uns mesos després, en novembre, presumptament –perquè no ha arribat a ser jutjat i res se sap d'ell a dia d'avui– va raptar, violar i assassinar tres menors de catorze i quinze anys del municipi valencià d'Alcasser. Aquests fets van provocar una gran alarma social i no poques crítiques al sistema penitenciari i els seus responsables, no sols perquè aquets fets es van cometre per un intern que va aprofitar un permís per a trencar la condemna, sinó també, i sobretot, perquè es tractava d'un subjecte amb una trajectòria delictiva llarga, condemnat, entre altres delictes, per segrestar la seua exparella a pena de sis anys i quatre mesos de presó, a més que provenia d'un ambient desestructurat i problemàtic, entre altres coses.<sup>2513</sup> La resposta de la Direcció General d'Institucions

---

<sup>2512</sup> Uns mesos abans, en data de 6 de juliol de 1992, el diari ABC publicava un article molt semblant al citat anteriorment, titulat “Permisos carcelarios: una puerta abierta a la delincuencia”.

<sup>2513</sup> La secció tercera del Contenciós-Administratiu de l'Audiència Nacional l'any 2005 va condemnar l'Estat a indemnitzar amb 1,8 milions d'euros a les

Penitenciàries no es va fer esperar, en gener de 1993 va promulgar la Instrucció sobre l'estudi i tramitació de permisos d'eixida, en què s'ordenava que en casos de permisos inicials, o quan s'haguera produït alguna incidència significativa en l'últim permís concedit, calia la realització d'un estudi individual detallat per part de l'equip d'observació i tractament de l'historial penal i penitenciari de l'intern, entrevistes dirigides a conèixer quina és la seua situació actitudinal i un estudi social del medi familiar i entorn en què està previst que gaudisca del permís. A més d'açò, i com s'ha avançat, es va realitzar un estudi estadístic que va derivar en la creació de la taula de variables de risc i la taula de concurrència de circumstàncies peculiars, recollides ambdues en la Instrucció de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries 22/1996, de 16 de desembre, derogada per la Instrucció 3/2008, de 6 de març i aquesta per la Instrucció 1/2012, de 2 d'abril. En el Reglament penitenciari de 1996 s'indica, en l'article 156.1, que "l'informe preceptiu de l'equip tècnic serà desfavorable quan, per la trajectòria delictiva peculiar, la personalitat anòmala de l'intern o per l'existència de variables qualitatives desfavorables, resulte probable el trencament de la condemna, la comissió de delictes nous o una repercussió negativa de l'eixida sobre l'intern des de la perspectiva de la seua preparació per a la vida en llibertat o del seu programa individualitzat de tractament".

---

famílies de les víctimes per entendre que el permís concedit a aquell subjecte era "objectivament inadequat", perquè, a més que Anglés havia estat condemnat prèviament a sis anys i quatre mesos de presó per segrestar a la seua exparella, "la seua trajectòria delictiva el convertia en un delinqüent habitual, tenint un pronòstic desfavorable d'adaptabilitat social, el qual, unit a la resta de les circumstàncies personals i familiars, podria desaconsellar la concessió del benefici dels permisos". Segons l'Audiència Nacional, "no hauria estat aventurat fer un judici de probabilitat sobre el trencament de la condemna o de la comissió de delictes nous, com de forma tan desgraciada es confirmà". Açò no implica, segons l'Audiència Nacional, "un retret als funcionaris i autoritats que pogueren intervenir en el procediment per a l'autorització del permís, sinó que es fa amb el disseny exclusiu de posar de manifest que aquest permís es va revelar objectivament inadequat". Tot açò, conclou, "permet parlar d'un funcionament anormal dels serveis públics, sobretot si tenim en compte que al risc objectiu de tot permís penitenciari se li afegí en aquest cas un risc addicional a causa de les circumstàncies peculiars que concorrien en Antonio Anglés".

En relació a la primera de les taules indicades que s'empra per a valorar si és oportú concedir un permís d'eixida, de la taula de variables de risc, es dirà que inclou entre els factors de risc l'estrangeria, la drogodependència, la professionalitat, la reincidència, els trencaments previs, haver estat classificat en primer grau, el dèficit convivencial, la distància a la qual estava el lloc en què s'aniria a passar el permís, l'existència de pressions internes dins de l'establiment i no haver gaudit de permisos anteriorment.

A la segona taula s'aprecien circumstàncies peculiars com les següents: haver comés determinada classe de delictes, en concret en cas de condemna per delictes contra les persones o contra la llibertat sexual, la pertinença a banda armada o de caràcter internacional i, des de 2012, en cas de comissió de delictes de violència de gènere; la transcendència social del fet comés, l'existència d'un especial acarnissament en l'execució o pluralitat de víctimes i que aquestes siguin menors o persones desemparades; existència d'algun trastorn psicopàtic amb alteracions de la personalitat o situació descompensada o amb mal pronòstic; manca de suport exterior; llunyania del compliment de les tres quartes parts de la condemna si resten per complir més de cinc anys per al compliment d'aquest termini; que el resultat de la taula de variables de risc siga igual o superior a 65 punys; o no haver fet front a la responsabilitat civil derivada del delicte.

L'ús d'aquestes taules ha estat molt criticat entre els penitenciaristes.<sup>2514</sup> S'ha criticat que el recurs a aquelles no ha implicat un coneixement més profund de cada intern i un estudi més detallat de cada sol·licitud de permís sinó que s'imposa un automatisme numèric, incompatible amb les exigències

---

<sup>2514</sup> Vid, per exemple: RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 121; del mateix autor, *Manual de ejecución penitenciaria. Defenderse de la cárcel*, ob. cit., pàgs. 254 i ss.; RACIONERO CARMONA, F., *Derecho penitenciario y privación de libertad*, ob. cit., pàg. 212; MARTÍNEZ ESCAMILLA, M., *Los permisos ordinarios de salida: régimen jurídico y realidad*, ob. cit., pàgs. 69, 70 i 73; LEGANÉS GÓMEZ, S., *Clasificación Penitenciaria, Permisos de Salida y Extranjeros en Prision*, ob. cit., pàg. 126; CASTRO ANTONIO, J.L. "Permisos de salida", ob. cit., pàg. 471; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàgs. 268 i 269.

d'individualització del tractament. Per molt que es parle d'individualització, els equips tècnics no acostumen a individualitzar les raons per les quals es deneguen els permisos sinó que empen documents de format preestablert en els quals simplement es posa una X a l'esquerra de la causa o les causes denegatòries previstes prèviament. D'açò també es queixen alguns dels presos entrevistats per Ríos Martín i Cabrera Cabrera l'any 1998 dins del marc d'una investigació a la qual s'ha fet menció en ocasions diverses al llarg d'aquesta Tesi. Un d'ells afirmava que "l'equip tècnic del qual tant es parla, sembla que no existeix o pot ser que és invisible perquè no l'he vist durant aquest temps, quan contesten les denegacions dels permisos tots són els mateixos, tatxats a les caselles".<sup>2515</sup>

També es critica que en la taula de variables de risc s'inclouen dades objectives que s'interpreten com a possibilitat de risc en tot cas, com passa amb la drogodependència o l'estrangeria, en lloc d'analitzar-se cas per cas, el qual, a més, és una prova que no es valoren les necessitats personals ni socials, sinó que es penalitzen les mancances i que, com critica Martínez Escamilla, l'Administració sembla estar més preocupada per detectar riscos de fracàs que en contrarestar-los i treure el profit màxim possible a un instrument fonamentals per a la reinserció com són els permisos d'eixida.<sup>2516</sup> A la variable d'estrangeria se li dóna una importància major que a altres circumstàncies i és una de les emprades amb freqüència major per a denegar els permisos dels interns estrangers, el qual ha dut a organismes diversos, nacionals i internacionals, a denunciar aquesta pràctica. En qualsevol, i com adverteix Rodríguez Yagüe, "dins les variables d'estrangeria no totes les situacions possibles són avaluades de la mateixa manera. Es puntuarà amb un 0, o el qual és el mateix, no existirà cap risc, quan el subjecte tinga la nacionalitat espanyola, siga no nacional casat amb un nacional i amb tres anys de convivència en territori nacional de forma normalitzada en situació de llibertat o, per últim, si és un no nacional assentat en territori nacional amb permís de treball i residència durant un període de cinc anys. Es concedirà un

---

<sup>2515</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg 128: (155) i nota 7.

<sup>2516</sup> Vid. MARTÍNEZ ESCAMILLA, M., *Los permisos ordinarios de salida: régimen jurídico y realidad*, ob. cit., pàg. 73.

punt de risc als estrangers comunitaris que tinguen una vinculació bona i suport institucional. Dos punts mereixen els no nacionals que durant el permís presenten una vinculació acreditada i solvent de persones o associacions que el tutelien durant aquell. I la major puntuació, açò és, el risc major dins d'aquesta variable d'estrangeria, la presenten els interns que no tinguen cap vinculació amb el territori, sense tutela acreditada i sense solvència econòmica. A aquest col·lectiu se li assignarà un tres en la valoració de risc".<sup>2517</sup>

Altres dels criteris més criticats és la denegació del permís per restar encara molt de temps per al compliment de les tres quartes parts de la condemna, perquè, com apunta Cervelló Donderis, açò "no es menciona en cap text normatiu com a motiu de denegació i resulta discriminatori per als condemnats a penes llargues de presó, que són els quals més necessiten el contacte gradual amb l'exterior".<sup>2518</sup> I més censurable encara és que la durada llarga de la condemna imposada al penat es considere motiu suficient per a la denegació del permís d'eixida, encara que en alguna ocasió s'ha fet així, per entendre's que en no trobar-se encara propera la data de compliment de les tres quartes parts de la condemna no hi ha previsió propera de llibertat que justifique la preparació necessària per a aquella. Com ha indicat el Tribunal Constitucional, en Sentència 112/1996, de 24 de juny, "és aquesta una interpretació restrictiva dels drets no ancorada en el tenor de la Llei, que limita les possibilitats resocialitzadores que aquella obri, que s'aparta de la finalitat pròpia que inspira la institució que analitzem". Aquell critica que "les raons al·legades per a desestimar la petició del recurrent no deriven ni del tenor literal de la Llei ni de la finalitat que conforme a la Constitució la inspira, i no poden per si soles justificar adequadament la decisió denegatòria que s'impugna".<sup>2519</sup>

---

<sup>2517</sup> RODRÍGUEZ YAGÜE, C., "Los extranjeros en prision", cit., pàgs. 225 i 226.

<sup>2518</sup> CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 269.

<sup>2519</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 112/1996, de 24 de juny, fonament jurídic 6. En aquesta Sentència l'Alt Tribunal va concedir l'empara al recurrent per entendre que "la denegació no estava suficientment motivada, perquè les resolucions impugnades no contenen motivació suficient des de la perspectiva dels articles. 24, 25 i 17 de la Constitució espanyola, ja que la que expressa no suposa una aplicació raonada de les normes que regulen l'àmbit del conflicte". En aquesta sentència

És igualment criticable que alguns dels criteris valorats escapen a la voluntat de l'intern, com la llunyania de la vivenda o no haver tingut abans permisos, igual que també ho és la denegació per la gravetat del delictes i trajectòria delictiva fonamentada en la comissió de delictes diversos, ja que aquests són criteris ja valorats en la sentència, com recorda l'Audiència Provincial de Salamanca en Sentència de 13 de març de 2009, i com subratlla Cervelló Donderis.<sup>2520</sup> A més, en part té raó un dels interns entrevistats per Ríos Martín i Cabrera Cabrera quan es queixava que “avui ja podria estar gaudint de permisos però com soc reincident no me'ls donen amb excuses barates i no pensen que la meua família em necessita i que no tinc cap sanció (...) jo pense que el Reglament està per a ser complit i si després jo comet un error, que me'l facen pagar, però que no em jutgen per avançat”.<sup>2521</sup> El mateix pot dir-se en relació al fet d'haver estat alguna vegada classificat en primer grau, per exemple.

D'altra banda, també cal tenir en compte que tot i que a tenor del Reglament penitenciari de 1996 l'informe l'equip tècnic és preceptiu però no vinculant, aquest té molt de pes en la decisió que ha de prendre la junta de tractament, la qual, a més, no és improbable que estiga condicionada pel temor a que el permís fracasse, a l'alarma general que podria generar-se en cas que es produïsquen els supòsits de fracàs del permís.

En cas que la junta decidisca concedir el permís, elevarà el seu acord, juntament amb l'informe de l'equip tècnic, al jutge de vigilància, si es tracta d'interns classificats en segon grau, o al centre directiu, si es

---

s'estableix un cànon reforçat de la tutela judicial efectiva, per entendre l'Alt Tribunal que amb la denegació del permís es veu el dret fonamental a la llibertat contingut en l'art. 17 i els principis constitucionals referits en l'article 25, que estableixen la vigència del principi de legalitat penal i ordenen orientar les penes privatives de llibertat cap a la reeducació i reinserció social. Cal tenir en consideració que la línia jurisprudencial ací apuntada no ha estat consolidada, però també poden consultar-se les Sentències 193/1997, d'11 de novembre, i 75/1998, de 31 de març.

<sup>2520</sup> Vid. CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 269.

<sup>2521</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 122 (164).



tracta de classificats en tercer grau, perquè donen l'autorització corresponent. També serà el centre directiu el competent per a autoritzar els permisos ordinaris a penats de fins a dos dies de durada i en el cas dels preventius cal, sempre, l'autorització expressa de l'autoritat judicial a la disposició de la qual es trobe l'intern. Així consta en els articles 161.1, 2 i 3 del Reglament de 1996. Quan es tracta d'interns classificats en tercer grau, segons l'article 155.3, serà necessària l'autorització expressa del jutge de vigilància". Fins i tot ho serà, entenc, en supòsits d'urgència, en què a tenor de l'article 161.4, com se sap, és possible que el permís extraordinari siga autoritzat pel director de l'establiment, prèvia consulta al centre directiu si pertoqués i sense perjudici de comunicar a la junta de tractament l'autorització concedida. En qualsevol cas, cal saber que cap la possibilitat de suspendre el gaudi d'un permís concedit i autoritzat. En l'apartat 1 de l'article 157 s'indica que "quan abans d'iniciar-se el gaudi d'un permís ordinari o extraordinari, es produïsquen fets que modifiquen les circumstàncies que van propiciar la seua concessió, la Direcció podrà suspendre motivadament amb caràcter provisional el permís, posant-se en coneixement de l'Autoritat administrativa o judicial competent la suspensió perquè resolga el que procedisca".

Quan la Junta de tractament acorde denegar el permís sol·licitat per l'intern, es notificarà a aquest la decisió motivada amb indicació expressa del seu dret a acudir en via de queixa al jutge de vigilància penitenciària. Així està previst en l'article 162 del Reglament penitenciari de 1996. Contra la resolució del jutge de vigilància penitenciària pot presentar-se recurs de reforma en el termini de tres dies davant d'aquest i després és possible presentar recurs d'apel·lació davant l'Audiència Provincial. També té cabuda el recurs d'empara davant el Tribunal Constitucional, en cas que es tracte de resolucions que vulneren drets fonamentals.

Encara que a la pràctica quan es tracta de permisos ordinaris no és l'usual que es fa així, en casos en què hi haja dubte que la persona concreta farà un bon ús del permís la denegació no s'hauria d'acordar sense abans haver estudiat la possibilitat d'adoptar mesures de control. A aquestes precaucions ja es feia referència en l'Ordre Circular de

Ordre Circular de 21 d'abril de 1978<sup>2522</sup> i en l'Ordre Circular de 4 d'octubre de 1978,<sup>2523</sup> i encara que ni en la Llei orgànica general penitenciària ni tampoc en el Reglament penitenciari de 1981 es fa referència a la possibilitat o deure d'adoptar mesures d'aquesta classe, continuava aplicant-se allò previst en aquesta segona Ordre Circular, que com se sap va ser ratificada posteriorment, entre altres, per la Circular de tractament de 25 de novembre de 1985. També en la Circular de 3 de novembre de 1988 s'enumeren les mesures de control a adoptar i, també, en la Instrucció de 1993 citada dalt. En el Reglament penitenciari de 1996 no s'especifica però si es diu, en l'article 156.2, que "l'equip tècnic establirà, en el seu informe, les condicions i controls que s'hagen d'observar, si escau, durant el gaudi del permís d'eixida, el compliment de la qual serà valorat per a la concessió de permisos nous". També en l'article 160.1 es parla d'aquesta possibilitat i consta que és l'equip tècnic qui adopta l'acord. Açò és així tant en relació als permisos ordinaris com als extraordinaris. Per a majors detalls calia acudir primer a la Instrucció 22/1996, de 16 de desembre, després a la Instrucció 3/2008, de 6 de març, que va derogar l'anterior i actualment a la Instrucció 1/2012, de 2 d'abril, en la qual hi ha previstes les següents mesures: presentació en comissaria o davant la Guardia Civil; presentació en un establiment penitenciari; acompanyament de l'intern per un familiar directe que es faça responsable del seua tornada a la presó; contactes telefònics amb la presó; prohibició d'acudir a determinats llocs o localitats; obligació d'assistir a un centre assistencial o terapèutic; realització de determinades tasques dirigides a facilitar la seua reinserció futura; realització d'analítiques per a detectar si s'han consumit estupefaents; presentació en algun centre diferent al penitenciari o en els Serveis Socials externs; exigència de tutela institucional, concretada en la necessitat que l'intern siga arreplegat al centre penitenciari a l'eixida del permís i acompanyat al reingrés; indicació de les dates en les quals

---

<sup>2522</sup> En aquesta Ordre Circular de 21 d'abril de 1978 s'indicava que podien consistir, per exemple, en avisar prèviament a la família, facilitar o exigir el bitllet d'anada i tornada i una quantitat de diners mínima per al viatge, o en condicionar el permís a que vaja a recollir l'intern algun familiar o persona de confiança.

<sup>2523</sup> En aquesta Ordre Circular de 4 d'octubre de 1978 a més de les referides dalt també hi havia previst prohibir que el permís es gaudisca en una localitat determinada o barri concret en què residisca la víctima del delictes o la seua família.

es podrà concedir el permís o de dates en què no podrà fer-se; i l'aplicació d'altres mesures de caràcter tecnològic.

Cal tenir en compte, d'altra banda, que no tornar d'un permís té conseqüències, més encara si durant aquest temps es cometen a banda del de trencament de condemna altres delictes nous. En l'article 157.2 del Reglament penitenciari de 1996 es disposa que "si l'intern aprofitara el gaudi de qualsevol classe de permís per a escapolar-se o cometera un delicte nou durant aquell, quedarà sense efecte el permís concedit, sense perjudici de les conseqüències que es puguen derivar de la seua conducta en l'ordre penal i penitenciari i que aquestes circumstàncies hagen de valorar-se negativament per l'equip tècnic per a la concessió de futurs permisos ordinaris". Quant a les conseqüències penals val a dir que s'obriran diligències pel delicte de trencament de condemna, encara que si es presenta pocs dies després se sol arxivar la causa o absoldre a l'intern, i en cas que l'intern resulte condemnat ho serà pel supòsit atenuat referit a subjectes privats de llibertat, per entendre's que el supòsit general sols és aplicable a persones que estan dins de presó.<sup>2524</sup> En cas que haja comés a banda de l'anterior altres delictes distints, també serà jutjat i condemnat per açò. Cal tenir en compte, a més, com indiquen Ríos Martín, Etxebarria Zarrabeitia, Segovia Bernabé i Pascual Rodríguez,<sup>2525</sup> que la causa nova, per trencament de condemna i per altre delicte o delictes que haja pogut cometre no s'acumularà a l'anterior, el qual es tradueix en una prolongació de l'estada en presó. En relació a les conseqüències penitenciàries, cap la possibilitat de regressió en grau, ja que en l'article 108.1 del Reglament penitenciari consta que si un intern classificat en tercer grau no torna d'un permís o altra eixida autoritzada se'l classificarà provisionalment en segon grau a l'espera de realitzar una classificació nova, a més que també cal tenir en compte que en el cas d'interns que encara estiguen redimint pena per treball la redempció es perdria respecte a la pena que s'està

---

<sup>2524</sup> Pot consultar-se la Circular de la Fiscalia General de l'Estat 3/1999 de 7 de desembre.

<sup>2525</sup> Vid. RÍOS MARTÍN, J.C. – ETXEBARRIA ZARRABEITIA, X. – SEGOVIA BERNABÉ, J.L. – PASCUAL RODRÍGUEZ, E., *Las penas y su aplicación*, ob. cit., pàg. 278. Vid., també, CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 272.

complint, i d'altra banda, no sols en aquests sinó també a la resta dels casos, actuar de la manera indicada implica la imposició d'una sanció disciplinària, tot i que en realitat no procediria. S'imposa una sanció de manera incorrecta, segons entenen Asencio Cantisán,<sup>2526</sup> Ríos Martín,<sup>2527</sup> Cervelló Donderis,<sup>2528</sup> i qui redacta aquesta Tesi, perquè la infracció de l'article 108.e del Reglament penitenciari de 1981, segons la redacció donada pel Reial Decret 787/1984, de 28 de març, que continua en vigor, sanciona la conducta d'intentar, facilitar o consumir l'evasió, el qual no coincideix amb la conducta de no tornar d'un permís.<sup>2529</sup> I passant ja a la valoració negativa per a permisos futurs, convé recordar que es tracta d'un factor inclòs en la taula de variables de risc.<sup>2530</sup> A la vista de quant s'acaba de comentar, són fonamentades les crítiques de vulneració del principi *ne bis in idem*.<sup>2531</sup> Cal tenir en compte, així mateix, que el retard injustificat en la tornada del permís no apareix expressament mencionat com a falta disciplinària<sup>2532</sup> però així i tot pot sancionar-se per la via de l'article 110.f, com a infracció lleu per haver incomplert un deure, el deure de tornar a la presó dins del termini establert, i no més tard.

---

<sup>2526</sup> Vid. ASECIO CANTISÁN, H., "Régimen disciplinario y procedimiento sancionador", en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. extra 1, 1989, pàg. 29.

<sup>2527</sup> Vid. RÍOS MARTÍN, J.C., *Manual de ejecución penitenciaria. Defenderse de la cárcel*, ob. cit., pàg. 272.

<sup>2528</sup> Vid. CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 273.

<sup>2529</sup> En contra d'aquesta interpretació, vid., FERNÁNDEZ ARÉVALO, L. – MAPELLI CAFFARENA, B., *Práctica forense penitenciaria*, Civitas, Madrid, 1995, pàg. 146; RENART GARCÍA, F., *Los permisos de salida en el derecho comparado*, ob. cit., pàg. 164.

<sup>2530</sup> En el Reglament de 1981 es preveia privar a la persona de permisos ordinaris durant un període de dos a tres anys.

<sup>2531</sup> En contra, d'aquesta interpretació, vid. RENART GARCÍA, F., *Los permisos de salida en el derecho comparado*, ob. cit., pàg. 164.

<sup>2532</sup> En l'Ordre Circular de 4 d'octubre de 1978 el retard injustificat en la tornada d'un permís sí apareixia previst com a falta disciplinària però no en el Reglament penitenciari de 1981, els articles del qual en aquesta matèria continuen en vigor.

## 1.2. Enjudiciament de la institució

Amb anterioritat s'ha advertit que els permisos d'eixida impliquen riscos, que hi ha interns que aprofiten un permís d'eixida per a trencar la condemna, i que hi ha alguns que a més d'aquest cometen altres delictes, en ocasions molt greus. Abans s'han vist uns quants exemples però hi ha algun altre, com el cas de Pedro Jiménez, que en octubre de 2004, mentre gaudia d'un permís d'eixida, va cometre un delicte de violació de domicili, un de violació, dos d'assassinat, un de profanació de cadàver, un de robatori amb violència i un d'incendi, a més del de trencament de condemna. Casos com aquest, conegut com el de les dues policies assassinades a l'Hospitalet del Llobregat, i com els altres exemples als quals s'ha fet referència en pàgines anteriors, sobretot el cas de les xiquetes d'Alcàsser, centren l'atenció dels mitjans de comunicació, causen alarma social i indignació entre la població.

Casos així, tan greus, són molt excepcionals, però els mitjans de comunicació cada cert temps recorden que s'han produït, amb el qual no sols aviven el record sinó que creen la percepció que es produeixen amb una freqüència major, a més que no és necessari que un permís acabe tan malament perquè tinga repercussió en els mitjans, sobretot en la premsa escrita, que d'aquesta manera alimenta la desconfiança cap als permisos d'eixida. Per posar un parell d'exemples: en l'ABC de data 18 de juliol de 2009 no sols s'informava que un pres que gaudia del seu sisè permís d'eixida no havia tornat sinó que, en lloc de tranquil·litzar els lectors informant que si se li concedien permisos amb normalitat seria perquè en principi no es tractava d'una persona perillosa, s'alertava que les forces de seguretat sí el consideraven perillós; o en data de 30 d'abril de 2013 s'informava que la Policia Nacional havia detingut a Castelló un home que durant un permís penitenciari va llançar objectes a cotxes i persones, va agredir a vianants, va danyar mobiliari urbà i després es va resistir a la detenció per part dels agents. Casos com aquests últims poden produir-se amb una freqüència major que els anteriors, però continuen essent fets puntuals si es té en compte el nombre de permisos que es condeixen i d'interns que ixen de permís cada any. D'açò últim no s'informa com caldria, ni tampoc dels beneficis que comporten els permisos d'eixida

per al gros de la societat, per això que són una de les institucions penitenciàries més qüestionades per l'opinió pública.

Per a l'enjudiciament de la institució són de gran interès les dades estadístiques en relació als permisos d'eixida concedits al llarg dels anys, més concretament en relació al nombre de permisos concedits, el nombre d'interns que n'han obtingut i la xifra de no reingressos a presó produïts, per això he elaborat unes taules en què consta tota aquesta informació, publicada en els Informes generals d'Institucions Penitenciàries. No he trobat informació en relació a quants dels interns que han gaudit de permisos d'eixida han comés delictes nous, a banda del de trencament de condemna, per això que no està recollida en aquestes taules. Cal advertir, a més, que en els Informes generals no sempre s'ha seguit el mateix criteri en la publicació de les dades referents als permisos. En els Informes dels tres primers anys, açò és, de 1979, 1980 i 1981 no s'indica el total de permisos concedits i en els publicats durant els anys posteriors, entre 1981 i 1988, s'omet el nombre d'interns que han obtingut permisos de les modalitats distintes, el qual és important que conste perquè del contrari es distorsiona la realitat estadística. En els Informes generals de 1990 a 2006 ja consta el nombre permisos d'eixida de les modalitats distintes concedits, el d'interns que n'han obtingut i el de no tornades, així com també en el de 2009.<sup>2533</sup> Dels anys 2007, 2008, 2010 i 2011 únicament se sap el nombre de permisos ordinaris concedits, el d'interns als quals se'ls van concedir aquests permisos i el d'aquells que no hi tornaren a la presó.<sup>2534</sup> En qualsevol cas, no obstant això és possible afirmar que la xifra de persones que no tornen d'un permís d'eixida, de la classe que siga, és insignificant, sobretot quan es tracta d'eixides de cap de setmana però no únicament.

---

<sup>2533</sup> Les xifres corresponents a aquests anys que apareixen en les taules següents estan recollides als Informes generals d'Institucions Penitenciàries de 1996 (pàg. 30), 1997 (pàgs. 24 i ss.), 1998 (pàg. 29), 1999 (pàgs. 20 i 45) 2000 (pàgs. 38 i 60), 2001 (pàgs. 41 i 61), 2002 (pàgs. 34 i 54), 2003 (pàgs. 45 i 65), 2004 (pàgs. 34 i 54), 2005 (pàgs. 34 i 53), 2006 (pàg. 54) i 2009 (pàg. 52).

<sup>2534</sup> Les xifres corresponents a aquests anys que apareixen en les taules següents estan recollides als Informes generals d'Institucions Penitenciàries de 2010 (pàg. 33) i 2011 (pàg. 38).

Per a més detalls en relació als interns que han gaudit d'un permís d'eixida, el nombre de permisos concedits i l'evolució d'aquestes xifres al llarg dels anys, des de 1979 fins 2011, poden consultar-se les taules següents:<sup>2535</sup>

Any	1979	1980	1981	1982	1983
Total d'interns que eixiren de permís	3.880	5.526	4.894		
Interns que eixiren amb permisos ordinaris/extraordinaris				62.430	81.666
Interns amb eixides de cap de setmana				51.584	62.566
Total de permisos concedits					
Total no tornades	299 (0,66%)	210 (0,40%)	246 (0,46%)	437 (0,70%)	891 (1,09%)
No tornades de permisos ordinaris/extraordinaris				330 (3,04%)	745 (3,90%)
No tornades de cap de setmana				106 (0,21%)	146 (0,23%)

<sup>2535</sup> Els percentatges ho són en relació al total de permisos concedits.

Any	1984	1985	1986	1987	1988
Total d'interns que eixiren de permís					
Interns que eixiren amb permisos ordinaris/extraordinaris					
Interns amb eixides de cap de setmana					
Total de permisos concedits	84.127	99.460	114.143	128.783	130.707
Total no tornades	754 (0,89%)	754 (0,75%)	833 (0,72%)	870 (0,67%)	714 (0,54%)
No tornades de permisos ordinaris/extraordinaris	646 (3,20%)	645 (2,71%)	731 (2,72%)	801 (2,84%)	663 (1,94%)
No tornades de cap de setmana	108 (0,16%)	109 (0,14%)	102 (0,11%)	69 (0,06%)	51 (0,05%)



Any	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Total d'interns que eixiren de permís						
Interns que eixiren amb permisos ordinaris/extraordinaris	9.943	10.185	11.951	11.120	14.408	14.900
Interns amb eixides de cap de setmana						
Total de permisos concedits	34.050 (ord./extrao)	46.592 (ord./extraor)	53.029 (ord./extraor)	45.908 (ord./extraor)	53.530 (ord./extraor)	59.558 (ord./extraor)
Total no tornades						
No tornades de permisos ordinaris/extraordinaris	594 (1,74%)	566 (1,21%)	526 (0,99%)	397 (0,86%)	546 (1,02%)	546 (0,92%)
No tornades de cap de setmana						

Any	1996	1997	1998	1999	2000
Total d'interns que eixiren de permís	22.770	Quasi 21.300	20.327	21.180	19.940
Interns que eixiren amb permisos ordinaris/extraordinaris	14.195	Quasi 13.500	13.095	13.998	12.814
Interns amb eixides de cap de setmana	8.575	7.783	7.232	7.182	7.126
Total de permisos concedits	194.059	168.615	172.917	182.660	191.566
Total no tornades	558		443	456	429
No tornades de permisos ordinaris/extraordinaris	520 (0,85%)	450 (0,80 %)	409 (0,24%)	398 (0,68% )	388 (0,66%)
No tornades de cap de setmana	38 (0,44%)	36 (0,03%)	34 (0,03%)	58 (0,05%)	41 (0,03%)

Any	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Total d'interns que eixiren de permís	27.893			33.505		
Interns que eixiren amb permisos ordinaris/extraordinaris	19.149	19.753	19.274	21.546	28.238	25.214
Interns amb eixides de cap de setmana	8.744			11.959		
Total de permisos concedits	85.141 + 190.000	89.491 (ord./extraord.)	90.668 (ord./extraor.)	92.407 + 239.093	96.296 (ord./extraord.)	110.598 (ord./extraord.)
Total no tornades	519			634		
No tornades de permisos ordinaris/extraordinaris	485 (0,57%)	521 (0,58%)	489 (0,54%)	544 (0,59%)	562 (0,58%)	
No tornades de cap de setmana	34(0,02%)			90 (0.04%)		

No pot negar-se que els risc existeixen i que impliquen, en paraules de Garrido Guzmán, “un fracàs en el procés readaptador de l’intern i un revés manifest a la confiança dipositada en ell”, al qual haurà de sumar-se el dany causat en cas que aquell haja tornat a delinquir.<sup>2536</sup> I també encerta Carmona Salgado quan apunta que “siga quin siga el sistema de permisos d’eixida que establisca cada legislació penitenciària, la veritat és, i l’experiència ho ve demostrant, que la posada en pràctica d’aquesta mesura comporta sempre un grau imprevisible i inevitable de risc a que es produïsquen conseqüències com el trencament de la condemna o la comissió d’un delictes nou durant el gaudi d’aquella, atès que la seua concessió implica certa confiança en l’actitud de l’intern per a evitar tals resultats, depenent considerablement, encara que no de manera exclusiva, el seu èxit o fracàs del comportament i disposició individual de cada subjecte”.<sup>2537</sup> Però, no obstant això, crec que a la vista d’aquestes dades queda més que clar que al llarg de tots aquests anys els fracassos del sistema de permisos han estat pocs, que la xifra de persones que no tornen d’un permís d’eixida és insignificant, sobretot quan es tracta d’eixides de cap de setmana. El percentatge d’interns que no ha tornat d’un permís ordinari o extraordinari és major que el d’interns en tercer grau que no tornen d’un permís que cap de setmana, però així i tot també s’ha mantingut baix al llarg dels anys. Tot i que a partir de 1982 aquest percentatge va créixer bastant, arribant a situar-se en el 3,90% del total de permisos concedits l’any 1983, a la dècada de 1990 es van reduir els trencaments de condemna, oscil·lant aquell percentatge entre l’1,74% de màxim i el 0,24% de mínim. Posteriorment el percentatge ha oscil·lat entre el 0,87% i el 0,54%. Entenc que queda demostrat que l’alarma social que provoquen els permisos d’eixida no té raó de ser. Les probabilitats que un permís fracasse són molt poques i, en canvi, els beneficis que reporta són molts i diversos.

Estic d’acord amb Garrido Guzmán en què essent tan baix el risc cal assumir-lo, açò és, que “sempre que la xifra de fracassos es mantinga

---

<sup>2536</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., “Los permisos de salida en el ordenamiento penitenciario español”, cit., pàg 74.

<sup>2537</sup> CARMONA SALGADO, C., “Los permisos de salida”, cit., pàg. 715.

en un nivell raonable, estime que tant l'Administració penitenciària, com la societat en general, han d'assumir aquells riscos, donada la importància i transcendència que per al tractament dels reclusos i, sobretot, per a la seua readaptació social té el sistema de permisos d'eixida".<sup>2538</sup> Com indica Castro Antonio, i com han indicat l'Audiència Provincial de Madrid, en Interlocutòria 2974/2005, de 22 d'octubre, i l'Audiència Provincial de Sevilla, en Interlocutòria 406/2009, de 29 de maig, "la concessió del permís ha de ser la regla i no l'excepció, perquè a mesura en què la pena s'extingeix, els estímuls i suports que acompanyen el tractament i l'esforç de cada individu per a elaborar el seu projecte nou de vida, siga una realitat".<sup>2539</sup> Açò, però, no vol dir que entenga que la concessió dels permisos, en cas de sol·licitar-los un intern, haja de ser automàtica, ni tan sols quan concorren els requisits legalment exigits a tal efecte. Com se sap, precisament perquè els perills indicats existeixen, i tal com ha indicat el Tribunal Constitucional en la Sentència del Tribunal Constitucional 112/96, de 24 de juny, "no han de donar-se altres circumstàncies que aconsellen la seua denegació".<sup>2540</sup> Cal recordar, igualment, que en cas que es considere necessari, per a minimitzar els riscos que puguen existir, poden adoptar-se mesures de control i, a més, com també se sap, no tornar d'un permís, fins i tot tornar però fer-ho tard, igual que, evidentment, aprofitar el delicte per a cometre un delicte nou, té conseqüències diverses.

Que els percentatges d'interns que no tornen d'un permís d'eixida s'ha mantingut a nivells molt baixos al llarg dels anys i que per tant no s'ha de desconfiar d'aquesta institució és una de les conclusions a les quals s'arriba després d'analitzar les dades estadístiques referents als permisos contingudes en els Informes generals d'Institucions Penitenciàries, però no l'única. També es conclou que tot i que en general, amb alguna excepció, el nombre de permisos concedits no ha deixat d'incrementar-se al llarg dels anys, no passa el mateix amb el nombre d'interns que han gaudit dels permisos. A banda de les

---

<sup>2538</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., "Los permisos de salida en el ordenamiento penitenciario español", cit., pàg 74.

<sup>2539</sup> CASTRO ANTONIO, J.L., "Permisos de salida", cit., pàg. 464.

<sup>2540</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 112/96, de 24 de juny, fonament jurídic 4

fluctuacions dels primers anys, la tendència durant el començament de la dècada de 1990 va ser a que aquell nombre s'incrementara i entre 1996 i 2000 aquesta xifra en general no va deixar de decreïxer. Es donaven més permisos però a menys interns. A partir de 2001 la xifra d'interns que han eixit de permís va començar a incrementar-se progressivament, essent especialment significatiu l'increment que es va produir l'any 2010. En 2011 els interns que van gaudir d'un permís van ser menys que en aquest any, encara que la xifra continua essent superior a la de 2009 i els anys anteriors.

## **2. Comunicacions i visites**

### **2.1. Modalitats i naturalesa jurídica**

#### **2.1.1. Regles generals**

A través de les comunicacions i visites, tal com ha afirmat el Tribunal Constitucional, per exemple en la Sentència 175/1997, de 27 d'octubre, “el pres no queda reduït exclusivament al món carcerari i açò li permet relacionar-se amb l'exterior i, en definitiva, mantenir-se preparat per a la seua vida futura al si de la societat”.<sup>2541</sup> A aquests contactes amb el món exterior es fa referència en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos, en les aprovades al si les Nacions Unides en Resolucions i en les versions distintes de les europees, així com també en la legislació penitenciària espanyola.<sup>2542</sup>

Cal tenir en compte, en primer lloc, que en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides, a més d'indicar-se en la regla 61 que “no s'haurà de recalcar el fet de l'exclusió dels reclusos

---

<sup>2541</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 175/1997, de 27 d'octubre, fonament jurídic 1.

<sup>2542</sup> Cal advertir que no sols són possibles i necessaris els contactes amb familiars, amics i representants d'organismes i institucions de cooperació penitenciària. A banda d'aquestes hi ha les comunicacions amb advocats i procuradors, amb sacerdots, treballadors socials, professionals, metges aliens a la institució penitenciària o, tractant-se de ciutadans estrangers, amb representants diplomàtics i consulars, o amb qualsevol altra autoritat nacional o internacional que tinga la missió de protegir-los si es tracta de refugiats o d'apàtrides.

de la societat, sinó, per contra, el fet que continuen formant part d'ella" i que "cada establiment penitenciari haurà de comptar amb la col·laboració de treballadors socials encarregats de mantenir i millorar les relacions del reclus amb la seua família i amb els organismes socials que puguen ser-li útils", en la regla 37 es diu que "els reclusos estaran autoritzats per a comunicar-se periòdicament, sota la deguda vigilància, amb els seus familiars i amb amics de bona reputació, tant per correu com mitjançant visites". Quant als preventius, en la regla 92, s'adverteix que si es tracta d'un pres preventiu "se li concediran totes les facilitats raonables per a comunicar-se amb aquesta i els seus amics i per a rebre la visita d'aquestes persones, amb l'única reserva de les restriccions i de la vigilància necessàries en interès de l'Administració de Justícia, de la seguretat i del bon ordre de l'establiment". Cal tenir en compte, d'altra banda, que en aquesta regla 92 i en la regla 44.3 també es fa referència a les comunicacions d'ingrés a un centre penitenciari i de trasllat a un altre distint.

El mateix s'indica en les regles 37, 62, 92 i 44.3 de la primera versió de les Regles mínimes europees, tot afegint-se que les comunicacions i visites tindran lloc "en intervals regulars i sols subjectes a les restriccions i supervisió que siguen necessàries en interès del tractament i la seguretat i bon ordre de la institució". De la segona versió de les Regles mínimes europees, poden consultar-se les regles 43.1, 70.2, 92.1 i 2, i 49.3, en què l'única novetat destacable és que s'indica que les comunicacions i visites han de produir-se "amb la màxima freqüència possible" i que s'indica, en relació als acusats, que si no desitgen informar a familiars i amics que estan en presó l'Administració penitenciària no ha de fer-ho per iniciativa pròpia a no ser qui ha haja bones raons de pes com, per exemple, l'edat, l'estat mental o altra incapacitat del presoner. I per últim, en la tercera versió de les Regles mínimes europees s'indica, en l'apartat 1 de la regla 24, que "els interns han de poder comunicar el més freqüentment possible –per carta, per telèfon o per altres mitjans de comunicació– amb la seua família, amics i representants d'organismes externs, així com rebre visites d'aquestes persones"; en l'apartat 2, que "tota restricció o vigilància de les comunicacions i visites, necessària per a la causa, la investigació penal, el manteniment de l'ordre i la seguretat i la prevenció de delictes penals i protecció de les víctimes –fins i tot com

a conseqüència d'una resolució específica emesa per una autoritat judicial– ha de permetre un nivell mínim acceptable de contacte”; en l’apartat 3, que “la legislació nacional ha de precisar els organismes nacionals i internacionals, així com els funcionaris, amb els quals els interns poden comunicar sense restriccions”; en l’apartat 4, que “les modalitats de visites han de permetre als interns el desenvolupament el més normal possible de les seues relacions familiars”; i en l’apartat 5, que “les autoritats penitenciàries han d’ajudar els interns a mantenir un contacte adequat amb el món exterior, proporcionant-los per a açò l’assistència social necessària”. Les comunicacions d’ingrés i trasllat estan previstes en els apartats 8 i 9, sense cap canvi.

I d’altra banda, pel que fa a la normativa penitenciària espanyola, cal saber, en primer lloc, que perquè es regulen els contactes amb l’exterior no s’ha d’esperar a l’aprovació de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos. En les normes penitenciàries aprovades durant del segle XVIII no es feia referència a aquest contactes, ni tampoc en les aprovades durant les primeres dècades del segle XIX,<sup>2543</sup> però sí en el Reglament per a l’ordre i règim interior dels presidis del regne de 1844. Tot i que s’indicava que “queda prohibit que cap penat parle amb persones lliures, inclosa la seua família”, a continuació s’apuntava que “la disposició anterior podrà alterar-se en el cas que algun penat done tantes proves de penediment i correcció que el comandant el crega digne de permetre-li que parle amb la seua família els diumenges per la vesprada”. Cal tenir en compte, a més,

---

<sup>2543</sup> Però açò no vol dir que aquells contactes no es produïren, ni tampoc que abans d’aquesta data les persones privades de llibertat sempre es mantingueren incomunicades del món exterior. Per posar un exemple, al segle XVI Cristóbal de Chaves, explicava que les portes estaven obertes fins les deu de la nit, hora en què els presos es retiraven a descansar, i que contínuament entrava i sortia gent per a dur menjar o llits als presos, per a conversar amb ells, etc., a més, fins i tot es permetia que les dones dels presos, a banda de visitar-los, s’hi quedaren a dormir amb ells. Vid., DE CHAVES, C., *Relación de la Carcel de Sevilla*, ob. cit, pàgs. 12 i ss. Tanmateix, cal tenir en compte que l’autor no feia referència a aquestes comunicacions i visites com a exemple de la importància que es donava a que les persones privades de llibertat mantingueren el contacte amb el món exterior, sinó de les irregularitats que es produïen en aquella presó de Sevilla, en la qual hi havia presos preventius, penats a presó, condemnats a galeres o a mort que esperaven que s’executara la pena i presos per deutes, i cap d’ells estava subjecte a un control exhaustiu.



que en el Reglament per a les presons de les capitals de província de 1847, en Reglament de les cases de correcció aprovat aquell mateix any<sup>2544</sup> i en el Reglament per al règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882<sup>2545</sup> també es feia referència a les comunicacions amb la família, a més que no estaven previstes com una excepció. Els contactes amb familiars, i també amb amics, apareixen igualment regulats en les normes penitenciàries que han succeït a les indicades, en el Reial Decret de 3 de juliol de 1901, en el Reial Decret de 5 de maig 1913,<sup>2546</sup> en el Reglament dels serveis de presons de 1930, en el Reglament de 1948,<sup>2547</sup> i en el Reglament de 1956.<sup>2548</sup> En qualsevol cas, ara únicament interessa subratllar allò que s'indica en el Reglament penitenciari actualment en vigor, que és l'aprovat en 1996, i en la Llei orgànica general penitenciària de 1979, i no tot. Simplement interessa deixar indicades quines són les regles generals que regeixen en aquesta matèria.

Aquestes regles generals estan enumerades en els articles 51 de la Llei orgànica general penitenciària i 41 del Reglament penitenciari. En l'apartat 1 de l'article 51 de la Llei orgànica general penitenciària i en els apartats 1 i 2 de l'article 41 del Reglament que la desenvolupa es diu que els interns estaran autoritzats per a comunicar periòdicament, per escrit i de forma oral, amb els seus familiars, amics i representants acreditats d'organismes i institucions de cooperació penitenciària, excepte en els casos d'incomunicació judicial, sense més restriccions, en tant a les persones i la forma de dur-les a terme, que les imposades per raons de seguretat, d'interès de tractament i de bon ordre de l'establiment.

És important saber, igualment, que en l'apartat 1 dels articles 51 de la Llei orgànica general penitenciària i 41 del Reglament es diu que les comunicacions podran realitzar-se en la llengua pròpia de cada intern.

---

<sup>2544</sup> Articles 58 i 59 del Reglament de les cases de correcció de 1847. En allò referent a les comunicacions escrites, regien les mateixes normes que per als presidiaris.

<sup>2545</sup> Articles 4.8, 10.6, 15, 16, 17 i 33 del Reglament per al règim de la penitenciària de dones d'Alcalà d'Henares de 1882.

<sup>2546</sup> Articles 261 a 272 del Reial Decret de 5 de maig 1913.

<sup>2547</sup> Articles 260 a 278 del Reglament dels serveis de presons de 1948.

<sup>2548</sup> Articles 84 a 97 del Reglament dels serveis de presons de 1956.

No ha d'importar, per tant, que es tracte d'una llengua distinta al castellà, ja siga una llengua cooficial o altra llengua estrangera. Impedir que així siga sense motius implicaria vulnerar el dret a la intimitat personal i familiar. En aquest sentit pot consultar-se la Sentència del Tribunal Constitucional 201/1997, de 25 de novembre.

A l'anterior s'afegeix, en el paràgraf segon de l'apartat 1 de l'article 51 de la Llei i en l'apartat 2 de l'article 41 del Reglament, que cal que es garantisca el màxim respecte a la intimitat. Garcia Valdés entén que “la menció expressa a la voluntat de respectar al màxim la intimitat d'aquestes relacions verbals o escrites fa referència a que, en els supòsits normals, les visites puguen ser controlades exclusivament en forma visual, procurant observar-se en aquest tema la major flexibilitat possible”,<sup>2549</sup> però estic d'acord amb Mapelli Caffarena quan apunta que als supòsits normals tampoc hauria d'haver-hi vigilància visual, en cap classe de comunicació i visita, que procedir d'aquesta manera hauria de ser una excepció.<sup>2550</sup> Així ho entén, igualment, Garrido Guzmán, segons el qual, “sempre que no existisquen raons de seguretat, de tractament o de bon ordre de l'establiment que justifiquen la restricció, les comunicacions i visites hauran de celebrar-se respectant la màxima intimitat dels comunicants”.<sup>2551</sup> Els dos estan d'acord, d'altra banda, en què el contrari implica actuar en contra d'allò disposat en la Llei orgànica general penitenciària. Cal tenir en compte que tant en aquesta com en el Reglament penitenciari, immediatament després d'exigir-se el respecte màxim a la intimitat, es diu que les úniques restriccions que poden imposar-se, quant a les persones i la forma de dur-se a terme, són les imposades per les raons apuntades dalt: de seguretat, d'interés del tractament i del bon ordre de l'establiment. En qualsevol cas, a més de preveure's la possibilitat de restriccions quant a les persones i la forma a celebrar-se les comunicacions i visites, en l'article 51.5 de la Llei orgànica general penitenciària consta la possibilitat d'intervenció o de suspensió dels contactes amb l'exterior.

---

<sup>2549</sup> GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 168.

<sup>2550</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del ordenamiento penitenciario español*, ob. cit., pàg. 214.

<sup>2551</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., “Comunicaciones y visitas”, cit., pàg. 746.

Tot avançant-se a que així s'indicara de manera expressa en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos europees, en l'apartat 4 de l'article 51 de la Llei orgànica general penitenciària es preveu que les comunicacions amb familiars, amics i representants d'organismes i institucions de cooperació penitenciària puguen efectuar-se telefònicament, encara que es precisa que serà així "en els casos i amb les garanties que es determinen en el Reglament". Com es veurà més endavant, les comunicacions telefòniques estan reservades per als interns els familiars dels quals viuen lluny o no poden desplaçar-se a la presó per a visitar-los o per al cas que hagen de comunicar algun assumpte important i urgent. Així consta en l'article 47.1 del Reglament.

A l'anterior s'afegeix, en l'article 41.4 del Reglament penitenciari, la necessitat d'anotar en un llibre registre totes les comunicacions que es realitzen, tant les ordinàries com les extraordinàries. Les ordinàries serien les referides fins el moment, açò és, les comunicacions orals, les escrites i les telefòniques. A les extraordinàries es fa referència en l'apartat 6 de l'article citat dalt. Ací s'indica que a més de les comunicacions ordinàries podran concedir-se altres extraordinàries com a recompensa i per motius urgents i importants que estiguen degudament justificats. En aquest darrer grup poden incloure's les comunicacions d'ingrés o trasllat, previstes en els articles 52.3 de la Llei orgànica general penitenciària i 41.3 del Reglament penitenciari. Es disposa que tot intern té dret a comunicar immediatament a la seua família i advocat de la seua detenció, així com a comunicar el seu trasllat a altre establiment en el moment de l'ingrés.

Cal fer constar, igualment, que també es preveu la possibilitat de realitzar visites als interns que estan malalts, les quals, segons es preveu en l'article 41.5 del Reglament, es regularan segons allò disposat en els articles 216 i 217 del Reglament. I també cal tenir en compte en l'apartat 7 d'aquest article s'ordena organitzar les comunicacions i visites de manera que satisfagen les necessitats especials que puguen tenir els reclusos estrangers i s'indica que les regles contingudes en aquest article també els són d'aplicació a ells, en les mateixes condicions que els espanyols.

D'altra banda, cal indicar que juntament a les comunicacions ordinàries i les extraordinàries hi ha les comunicacions especials o vis a vis, reservades en la normativa penitenciària espanyola als interns que no poden gaudir de permisos d'eixida, per a evitar que es debiliten els vincles familiars i afectius i si fóra possible reforçar-los, per a permetre unes hores de comunicació fluïda i convivència, així com també per a satisfer les necessitats sexuals que tenen o poden tenir les persones preses i les seues parelles. Encara que en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos no es faça referència expressa a aquestes, en els articles 38.3 i 53 de la Llei orgànica general penitenciària i en l'article 45 del Reglament penitenciari, hi ha previstes les visites íntimes, les visites de familiars i amics propers<sup>2552</sup> i les visites de convivència. També consta que es concediran amb subjecció a allò disposar en l'article 51.1, paràgraf segon, a tenor del qual s'ha de respectar al màxim la intimitat i no s'imposaran més restriccions, quant a les persones i la forma, que les imposades per raons de seguretat, en interès del tractament i del bon ordre de l'establiment.

## **2.1.2. Comunicacions ordinàries i amb malalts**

### **a) Comunicacions orals**

A través de les comunicacions orals no es permet més que això, conversa, ja que entre els interns i els visitants no hi ha ni pot haver-hi contacte físic, ja que es produeixen als locutoris de l'establiment, que estan dotats de cristall i reixes. Val a dir, igualment, que a tenor de l'article 42 del Reglament penitenciari aquestes comunicacions es

---

<sup>2552</sup> En la Llei orgànica general penitenciària i en el Reglament penitenciari s'empra el terme "allegados". Segons la Real Acadèmia de la Llengua Espanyola el significat d'aquesta paraula és la de persona propera a altra en parentiu, amiat, tracte o confiança. Com les persones vinculades per un nexa de parentiu estan incloses en el terme família, "allegados" no serien sinó els amics més propers, més íntims. Quant al concepte "allegado" en la jurisprudència del Tribunal Constitucional, poden consultar-se les Interlocutòries 535/2000, de 27 d'abril; 640/2000, de 19 de maig i 1457/2000, de 25 d'octubre. L'Alt Tribunal ha declarat que aquells no són tots els amics o coneguts sinó sols els amics especialment propers.

realitzen amb familiars que acrediten el parentiu amb els interns i amb amics prèviament autoritzats pel director de l'establiment, amb un màxim de quatre persones per visita. És el consell de direcció qui fixa els dies que poden comunicar els interns i, a més que en l'article indicat del Reglament penitenciari es diu que ho farà preferentment en cap de setmana, en la Instrucció de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries 4/2005, de 16 de maig, d'actualització de la Instrucció 24/1996, de 16 de desembre, sobre comunicacions dels interns, s'estableix, en la regla 2.a, que aquelles tindran lloc en dissabte i diumenge, i sols si és necessari en divendres. D'altra banda, cal saber que, excepte quan es tracta d'interns classificats en tercer grau, que podran tenir tantes comunicacions com permeta l'horari de treball, a la resta dels casos els interns poden tenir un màxim de dues comunicacions orals a la setmana de vint minuts cadascuna, o bé una única visita a la setmana de quaranta minuts. A l'hora d'organitzar les visites es tenen en compte les dificultats dels desplaçaments dels familiars i, tot i que en realitat és una excepció, cal tenir en compte que s'ha arribat a ordenar el trasllat d'un reclus a un altre centre penitenciari més proper al domicili familiar per un període d'un mes per a poder tenir comunicacions orals amb sa mare, que per estar malalta no podia desplaçar-se tan lluny per a visitar el seu fill. En aquest sentit pot consultar-se la Interlocutòria del jutge de vigilància penitenciària de Castilla-La Mancha 2/1996, de 21 de juny. En canvi, també hi ha casos com el d'un intern entrevistat per Ríos Martín i Cabrera Cabrera, que explicava el següent: “el meu germà va venir un cop a visitar-me i va haver de gastar més de 40.000 pessetes per a visitar-me en una comunicació oral, a la meua família no hi ha ingressos i en estar jo pres he perdut l'oportunitat d'aconseguir un lloc de feina que ajude al sosteniment de la meua família, malgrat açò la presó no em facilita treball remunerat per a ajudar a la meua família i costejar les visites a que tinc dret cada mes, tals visites queden interrompudes per la manca de recursos econòmics”.<sup>2553</sup>

Per a poder tenir comunicacions orals és necessari demanar hora, via telefònica o personalment, per això que és important donar a conèixer

---

<sup>2553</sup> RÍOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 143 (878).

el telèfon al qual s'ha de trucar per a sol·licitar la comunicació, i l'horari en què poden fer-ho. En cas que les visites arriben tard a la cita, hauran d'esperar a celebrar la comunicació en altre torn, si queden places lliure, tal com consta en la regla 2.f de la Instrucció 4/2005, de 16 de maig, en la qual també s'indica, en la regla 2.e, que el director podrà autoritzar el canvi de dia i hora de la comunicació quan es justifique suficientment la impossibilitat d'acudir a comunicar els dies i hores establertes, donant compte d'açò en la propera reunió al consell de Direcció. Els visitants han de passar per un arc detector de metalls i les seues pertinències i objectes susceptibles de contenir objectes prohibits per l'escàner, segons consta en la regla 2.n de la Instrucció de 2005 referida dalt. També es diu que aquells són acompanyats fins els locutoris en què es celebren les comunicacions orals per algun funcionari, però excepte en casos que existeixen raons de tractament, de seguretat o de bon ordre de l'establiment, aquest no exerceix cap control, ni auditiu ni visual. En el Reglament penitenciari de 1996 no s'exigeix de manera generalitzada que hi haja control visual durant aquestes comunicacions, a diferència d'allò que passava en el Reglament de 1981. L'article 90.2 d'aquest l'imposava sense necessitat de concurrència de cap circumstància específica, el qual va ser molt criticat per la doctrina, per entendre que el contingut d'aquest article contradeia allò indicat en l'article 51.2 de la Llei orgànica general penitenciària, en què s'exigeix, com se sap, celebrar les comunicacions de manera que es respecte al màxim la intimitat, sense més restriccions que les imposades per raons de seguretat, interès del tractament o bon ordre de l'establiment.<sup>2554</sup>

Cal saber, igualment, que les comunicacions orals entre interns estan acceptades, així com també les de la resta de classes. En la Instrucció 4/2005, de 16 de maig, s'indica, en el punt 5.1, que si es tracta de comunicacions entre interns del mateix centre es concediran en el mateix nombre i supòsits especificats en la normativa general per a cada tipus de comunicació, que es celebraran al lloc que el director entenga més idoni, que el consell de direcció determinarà els dies i hores de celebració i les mesures de seguretat a adoptar, que la

---

<sup>2554</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del ordenamiento penitenciario español*, ob. cit., pàg. 214; GARRIDO GUZMÁN, L., "Comunicaciones y visitas", cit., pàg. 746.

sol·licitud ha d'efectuar-se per tots els comunicants amb temps suficient, almenys deu dies abans de la data de celebració de la comunicació. En el punt 5.2 s'adverteix que si la comunicació oral s'ha de produir entre persones de centres penitenciaris distints, el Centre Directiu les autoritzarà a proposta de la junta de tractament, i sols es concediran si els centres estan a la mateixa localitat. En cap cap s'autoritzaran si aquells estan en localitats distintes.

D'altra banda, també convé deixar apuntat que en el punt 2.k de la Instrucció es diu que quan es tracta d'interns classificats en primer grau, o els quals s'aplica l'article 10 de la Llei orgànica general penitenciària, per estar considerats de perillositat extrema o inadaptats als règims ordinari i obert, així com també els sancionats, comunicaran oralment en torns distints a la resta d'interns, establerts pel Consell de Direcció i amb les mesures de seguretat adequades.

### **b) Comunicacions escrites**

Aquestes comunicacions estan regulades en l'article 46 del Reglament penitenciari de 1996, i el primer que cal saber és que en principi no s'estableix limitació de cap tipus quant a les persones, associacions o institucions amb les quals es pot comunicar, i també es permeten comunicacions de presó a presó. Tampoc hi ha límits quant al nombre de cartes o telegrams que poden rebre i enviar els interns, excepte quan hagen de ser intervingudes. En aquest cas, se'n podran escriure almenys dues a la setmana. Hi ha alguna resolució en què s'exclouen d'aquest còmput les comunicacions per raons d'urgència, com per exemple la Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid 489/2004, de 25 de febrer. Cal tenir en compte, igualment, que en cas de limitació de comunicacions escrites un pres pot sol·licitar que un altre esgote la seua quota. Segons la Interlocutòria del jutge de vigilància penitenciària de Ciudad Real, de 14 de novembre de 1990, es tracta d'una manifestació de la llibertat d'elecció de les persones preses que, sense causar cap dany a ningú ni vulnerar preceptes legals ni reglamentaris, poden exercir. S'entén que mentre no s'excedisca per cada pres el límit màxim reglamentari no es vulnera la finalitat de la limitació, que és facilitar el control per part de l'Administració

penitenciària d'aquelles i prevenir un nombre excessiu de comunicacions que fera inviable aquell control.

D'altra banda, en l'article 46 del Reglament també consta que, excepte als supòsits d'intervenció, la correspondència expedida pels interns es diposita en un sobre tancat on consten el nom i cognom del remitent, el qual es registra en el llibre corresponent i s'envia. No obstant això, si el pes o volum de les cartes expedides excedeixen del normal i indueixen a sospita poden ser retornades al remitent pel funcionari encarregat del registre perquè en la seua presència siguen introduïdes en un altre sobre, que serà facilitat per l'Administració. En la mateixa forma es procedirà quan existisquen dubtes respecte a la identitat del remitent. També la correspondència que reben els interns és registrada, i sols després és lliurada al seu destinatari, prèvia obertura pel funcionari en presència d'aquell per a comprovar que no conté objectes prohibits.

### **c) Comunicacions telefòniques**

A tenor de l'article 51.4 de la Llei orgànica general penitenciària les persones privades de llibertat també poden comunicar telefònicament amb familiars, amics i representants acreditats d'organismes i institucions de cooperació penitenciària. No s'indica que es tracte d'un mitjà de comunicació excepcional però l'article 47 del Reglament les restringeix als casos següents: quan els familiars residisquen en localitats allunyades o no puguin desplaçar-se per a visitar l'intern; i quan l'intern haja de comunicar algun assumpte important a familiars, a l'advocat defensor o a altres persones. No obstant això, en la regla 7.1 de la Instrucció 4/2005, de 16 de maig, es diu que amb caràcter general s'autoritzarà totes les persones recloses en centres penitenciaris a realitzar trucades telefòniques. També s'adverteix que no poden concedir-se comunicacions d'aquesta classe per via de recompenses, perquè el sistema de control implantat no permet més de les cinc trucades ja autoritzades, però que sí és possible concedir a interns sense cap tipus de mitjans econòmics, prèvia comprovació de l'estat dels seus comptes de peculi, targetes telefòniques perquè puguin comunicar amb els seus familiars. Per al seu degut control, atès que el nou sistema permet emmagatzemar les dades en una



memòria durant un període màxim de tres mesos, es procedirà per part del centre, al seu arxiu mensual, en suport informàtic. I, així mateix, a l'expedient físic personal de cada intern s'arxivarà còpia dels números de telèfon autoritzats, a més del parentiu o relació d'amistat o professional de les persones amb les quals desitja mantenir aquest tipus de comunicacions. Aquest arxiu es farà només la primera vegada, ja que, excepte modificacions, la informació es guardarà mentre estiguen els interns a la presó. També consta que les comunicacions telefòniques amb amics, prèviament autoritzades es podran donar d'alta al sistema, suspenent-se aquesta autorització quan existisquen raons de seguretat que així ho aconsellen.

D'altra banda, tant en l'article 47 del Reglament penitenciari, com en la regla 7.1 de la Instrucció 4/2005, també consta que l'intern que vulga comunicar telefònicament haurà de sol·licitar-ho al director de l'establiment, que és el competent per a autoritzar les comunicacions d'aquesta classe. També és ell qui indica l'hora en què ha de celebrar-se la comunicació. El nombre màxim de trucades setmanals està fixat en cinc, i també es fixa el temps màxim que pot durar cada telefonada, que és de cinc minuts. En la Instrucció de 2005 es diu, a més, que no és possible acumular d'una setmana a una altra ni el nombre de trucades ni el temps de durada.

Són els interns els quals han de telefonar ja que en principi, i excepte en casos excepcionals apreciats lliurement pel director, no es permeten trucades des de l'exterior. En cas que els dos cònjuges o familiars estiguen reclusos, un d'ell ha de rebre necessàriament les telefonades de l'exterior, a més que no hi ha possibilitat de desplaçament per a comunicar, per això estic d'acord en què en casos com aquests "els centres penitenciaris haurien d'adoptar els mitjans necessaris perquè aquesta comunicació poguera arribar a executar-se". Així ho indiquen Ríos Martín<sup>2555</sup> i Castro Antonio,<sup>2556</sup> i així ho ha entès, igualment, l'Audiència Provincial de Palència en Interlocutòria d'11 de setembre de 2001.

---

<sup>2555</sup> RÍOS MARTÍN, J.C., *Manual de ejecución penitenciaria. Defenderse de la cárcel*, ob. cit., pàgs. 291 i 292.

<sup>2556</sup> CASTRO ANTONIO, J.L., "Comunicaciones y visitas", cit., pàg. 492.

A banda d'açò és important tenir en compte que a tenor de l'article 47 del Reglament la trucada es fa amb la presència d'un funcionari. En comentar les comunicacions orals s'ha vist com de criticat va ser l'article 90.2 del Reglament de 1981 per exigir en la totalitat dels casos control visual per part d'un funcionari de la presó, i també que en el Reglament de 1996 s'ha rebutjat a fer-ho així fora dels casos en què hi ha motius justificats. Per a respectar al màxim la intimitat durant aquestes comunicacions convindria que excepte en aquests casos, no estiguera present el funcionari en el moment de la conversa. Entenc correcta la interpretació que va fer de l'article 47 del Reglament de 1996 el Defensor del Poble, i amb la qual també està d'acord Delgado del Rincón.<sup>2557</sup> Segons va afirmar aquell en l'Informe de 2000, “no s'està facultant amb açò una forma especial d'intervenció de les comunicacions telefòniques. La comunicació telefònica comprèn dos moments: el de la telefonada o posada en comunicació, i el de la conversa o comunicació pròpiament dita. El Reglament vigent contempla la presència del funcionari en l'enteniment que aquesta presència és redueix al moment de l'establiment de la comunicació –té com a finalitat la verificació que el telèfon marcat es correspon amb l'autoritzat i no amb altre distint– i al final d'aquella –per a indicar que ha arribat el moment de la seua finalització. Una vegada establerta la comunicació el funcionari hauria d'allunyar-se, de forma que la conversa no poguera ser escoltada”. Cal tenir present que fins aquell moment el normal era que les comunicacions telefòniques es produïren a les oficines que empraven els funcionaris de cada mòdul o departament, era allí on estaven situats els telèfons públics, de manera que aquells escoltaven les converses que les persones preses mantenien, i açò va donar lloc a la formulació de moltes queixes davant del Defensor del Poble, el qual, a més de realitzar la lectura indicada d'aquell article del Reglament, va recomanar canviar la ubicació dels telèfons públics, perquè on estaven es feia “difícil conjugar el deure del funcionari de romandre al lloc de treball i el dret de l'intern a comunicar telefònicament, sense que la

---

<sup>2557</sup> Vid. DELGADO DEL RINCÓN, L.E., “Algunas consideraciones sobre el derecho a la intimidad personal y familiar de los penados en los centros penitenciarios”, en *UNED. Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 8., 2006, pàgs. 220 i 221.

seua conversa pugua ser escoltada”.<sup>2558</sup> Aquesta recomanació va ser acceptada.

#### **d) Les visites a malalts**

Cal tenir en compte, en primer lloc, que la família de les persones preses o altra persona designada expressament ha de ser informada en cas de malaltia o accident greu per part de les autoritats penitenciàries. Així s'exigeix tant en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos com en la normativa penitenciària espanyola. S'ordena que així siga en la regla 44.1 de les Regles mínimes aprovades per les Nacions Unides i de la primera versió de les europees, en la regla 49.1 de la segona i en la regla 24.8 i 9 de la tercera, i així consta, igualment, en l'article 52.1 de la Llei orgànica general penitenciària, en el qual s'especifica que és el director del centre qui ha d'informar.<sup>2559</sup> Però a més d'estar assabentada d'aquests extrems, la família ha de poder visitar els interns malalts, així com la resta de persones afins. En l'article 41.5 consta que les visites dels familiars a l'intern malalt es regularà per allò disposat en els articles 216 y 217 del Reglament.

En l'article 216 del Reglament, a més d'indicar-se en l'apartat 1 que si un intern està malalt greu s'ha d'avisar a familiars o afins, consta que si aquell no pot desplaçar-se fins el locutori, s'autoritzarà que la comunicació pugua produir-se a la infermeria del centre, amb un màxim de dues persones. S'adverteix, igualment, que en cas que raons de seguretat ho aconsellen la visita podrà estar sotmesa a vigilància i que el règim d'aquestes visites l'acordarà el director a proposta del metge responsable.<sup>2560</sup> En cas que l'intern estiga ingressat en un hospital extrapenitenciari, a tenor de l'article 217 del Reglament, les

---

<sup>2558</sup> DEFENSOR DEL PUEBLO, *Informe anual de 2000 y debates en la Cortes Generales*, Publicaciones del Congreso de los Diputados Secretaría General, Madrid, 2001, pàgs. 99 i 100.

<sup>2559</sup> També es fa referència a les comunicacions de defuncions.

<sup>2560</sup> En l'article 216.2 del Reglament consta que en cas de mort d'un intern també s'ha d'informar d'aquest fet, immediatament, així com del moment i circumstàncies de la mort, a la seua família, a banda de notificar-se al Centre Directiu i a l'Autoritat judicial competent, als quals també s'enviarà l'informe mèdic i, en cas d'haver-se realitzat, l'informe del forense o de l'autòpsia.

visites es regiran per les normes de funcionament del centre hospitalari corresponent, i en les condicions i amb les mesures de seguretat que determine la responsable de la seua custòdia, que és la policia de custòdia, que ha de ser informada pel centre penitenciari del grau de perillositat del malalt.

Castro Antonio critica que la policia de custòdia normalment no deixa més d'una hora de visita, situació aquesta que “ha de denunciar-se als comitès d'ètica dels hospitals públics així com al jutge de vigilància penitenciària per a que amplie l'horari”. Cal tenir en compte que, com indica aquest autor, “en una institució sanitària, les persones ingressades han de ser considerades fonamentalment com a malalts i no com a reclusos i d'ací ha de sorgir la normativa que possibilita el suport terapèutic i humà que tot malalt necessita”, açò és, que “les úniques raons que poden exigir-se per a limitar les visites a aquestes persones són les de caràcter estrictament clínic, les mateixes que s'apliquen a qualsevol dels altres malalts ingressats en un hospital”. Val a dir, igualment, que quan l'intern està a la presó, fins i tot quan no rep visites, podrà comunicar-se amb els altres interns al pati i que, com observa Castro Antonio, “fins i tot al règim més repressiu de primer grau o règim tancat se'ls autoritza a estar al pati durant tres hores amb altres reclusos”, i d'altra banda, açò “no genera cap problema de seguretat”. Els hospitals són “un ‘bunker’ tancat, amb totes les mesures de seguretat que té un centre penitenciari”.<sup>2561</sup> Entre altres coses hi ha els dos policies que custodien el reclus hospitalitzat, els quals, d'altra banda, registren els visitants i les seues pertinences. Així consta en la Instrucció 9/2001 que regula el règim de visites d'aquestes persones malaltes, en la qual també s'indica, tot i que a mode indicatiu, que el temps de visita no hauria de ser inferior a quatre hores diàries.

En aquesta Instrucció de 2001 també es diu que poden realitzar les visites tant familiars com amics propers autoritzats prèviament pel director de la presó, a més que també el reclus malalt ha de consentir rebre a aquestes persones; que en principi no s'hauria de permetre la

---

<sup>2561</sup> CASTRO ANTONIO, J.L., “Comunicaciones y visitas”, cit., pàgs. 500 i 501.

presència simultània de més de dos visitants per malalt però que és possible repartir el temps total de visites diàries entre més persones; i que en tot cas han de tenir-se en compte les limitacions que pugui disposar l'autoritat judicial o sanitària. També consta que si el metge que tracta el malalt ho autoritza o determina, un familiar podrà acompanyar-lo a l'habitació de manera permanent. En aquests casos també caldrà autorització del director del centre penitenciari.

Cal tenir en compte, igualment, que en la Instrucció citada també es disposa que per les mateixes raons humanitàries que han de guiar el desenvolupament de les visites als interns hospitalitzats, també s'ha de procurar que les visites que es produeixen al departament d'infermeria de l'establiment es produïsquen amb els mateixos criteris de freqüència i durada que aquelles.

### **2.1.3. Comunicacions especials: visites íntimes, amb familiars i persones properes i de convivència**

Aquestes comunicacions especials també s'anomenen vis a vis, açò és, cara a cara, es produeixen sense barrots ni cristalls que separen els comunicants, amb possibilitat de contacte físic. Estan pensades per a interns que no gaudeixen de permisos ordinaris d'eixida i poden ser de tres classes, compatibles totes, i acumulables, segons el criteri 33 de la reunió de Jutges de Vigilància Penitenciària de 2003, a més que es poden succeir en el temps, excepte quan perjudiquen a un tercer. Tampoc són incompatibles amb les comunicacions orals i escrites. Cal distingir entre les comunicacions íntimes, les comunicacions amb familiars i persones properes i les comunicacions de convivència, i compleixen funcions tan importants com mantenir o desenvolupar les relacions familiars i afectives i en el cas de les íntimes també, i principalment, possibilitar la relació sexual entre cònjuges o parelles establertes.

A totes aquestes modalitats es farà referència a continuació, però abans cal advertir que és el consell de direcció qui estableix els horaris en què poden celebrar-se aquestes visites, tal com s'indica en l'article 45.2 del Reglament penitenciari. També cal saber que tant en l'article 53 de la Llei orgànica general penitenciària com en l'article 45.1 i 7

del Reglament penitenciari s'indica que tots els establiments penitenciaris hauran de disposar de locals especialment adequats per a visites d'aquesta classe i que s'ha de respectar al màxim la intimitat dels comunicants. A açò s'afegeix, en l'article 45.7 del Reglament, que tot i que poden realitzar-se escorcolls amb nu integral dels visitants, únicament podran dur-se a terme per les raons i en la forma establertes en l'article 68, i que han d'estar motivades. Es diu, igualment, que si un visitant es nega a l'escorcoll no podrà comunicar amb l'intern, sense perjudici de les mesures que puguen adoptar-se en cas que els fets siguin constitutius de delictes. En l'article 68 del Reglament s'indica, en l'apartat 2, que aquests podran realitzar-se amb l'autorització del cap de serveis si hi ha raons individuals i constatades que duen a pensar que l'individu oculta al seu cos objectes perillosos o substàncies susceptibles de causar dany a la salut o integritat física de les persones o d'alterar la seguretat o convivència ordenada de l'establiment. En l'apartat 3 de l'article s'afegeix que els escorcolls amb nu integral els efectuarà un funcionari del mateix sexe que l'intern, en lloc tancat sense la presència d'altres interns i preservant, en tot el possible, la intimitat. I en l'apartat 4 es diu que si el resultat d'aquell escorcoll fóra infructuós i la sospita continua es pot sol·licitar pel director a l'autoritat judicial competent l'autorització per a l'aplicació d'altres mitjans de control adequats.

A banda de la possibilitat d'escorcoll amb nu integral en la Instrucció 4/2005, de 16 de maig, hi ha previst que els familiars i les seues pertinències hagen de passar per un arc detector de metalls o per un escàner, però aquells altres són els més criticats, per l'afectació del dret a la intimitat corporal que impliquen. Aquells altres escorcolls es critiquen fins i tot quan s'entén que hi ha raons que ho justifiquen.<sup>2562</sup> Es preveu, fins i tot, també en la Instrucció de 2005 citada dalt, la possibilitat de realitzar raig X i ecografies quan existisquen sospites

---

<sup>2562</sup> També en aquest cas s'ha criticat la vulneració del dret a la intimitat corporal. Vid. REVIRIEGO PICÓN, F., "Intimidad corporal y cacheos con desnudo integral tras las comunicaciones íntimas de los reclusos a la luz de la STC 218/2002, de 25 de noviembre", *Revista General Informática de Derecho*, núm. 1, 2003; i del mateix autor "Notas a STC 218/2002, de 25 de noviembre: intimidad corporal de los reclusos", *Anuario Jurídico y Económico Escurialense*, tom XXXVIII, 2005, pàgs. 275 a 290.

fonamentades d'introducció d'objectes o substàncies prohibides a l'interior de l'establiment, d'acord amb allò previst en l'article 68.4 del Reglament i conforme a la jurisprudència recaiguda sobre la matèria. Es cita la Sentència del Tribunal Constitucional 35/1996, d'11 de març.

No obstant les mesures de seguretat que s'adopten, les comunicacions especials, principalment les íntimes, constitueixen una de les vies principals d'entrada de droga a la presó. Els interns també s'aprofiten els permisos d'eixida per a fer-ho, o la reben oculta entre altres coses en els paquets que estan autoritzats a rebre. La droga a les presons és un problema autèntic i greu, i sembla ser que les mesures que s'adopten són insuficients, però no per això s'ha de justificar la utilització indiscriminada de l'escorcoll integral, que per raons obvies pot resultar més eficaç que alguns altres.

### **a) Comunicacions íntimes**

El sistema de visites íntimes es va implantar per primera vegada a Mèxic, l'any 1924, a la presó de Distrito Federal, com a mètode per a pal·liar la privació sexual de les persones privades de llibertat i els problemes derivats de la castedat forçada, sota el convenciment, a més, que d'aquesta manera també es podia contribuir a enfortir els vincles familiars i afectius i, amb tot, contribuir a la reinserció social futura amb normalitat d'aquelles. A partir de 1930, i a poc a poc, les visites íntimes també es van permetre a altres països, entre altres, a Argentina, a Xile, a Brasil, a Cuba, a Perú i a Estats Units.<sup>2563</sup>

Entre els defensors més fervorosos d'aquest sistema hi havia Jiménez de Asúa, segons el qual “els jutges tenen la facultat de privar el delinqüent de la seua llibertat, però en cap llei vigent es determina que se'ls inflingisca el càstig accessori d'una castedat forçada”, tot afegint, a més, que “la convivència íntima amb la muller o l'amant desterraria d'arrel els extraviaments sexuals a les presons i el cervell dels reclusos quedaria net dels fantasmes eròtics que avui el colonitza amb

---

<sup>2563</sup> Vid., CUELLO CALÓN, E., *Moderna penologia*, ob. cit., pàg. 502; MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y Sistemas carcelarios*, tom. I, ob. cit., pàgs. 263 i ss.; GARRIDO GUZMÁN, L., “La visita íntima”, cit., pàgs. 786, 788 i ss.

persistència malaltissa”.<sup>2564</sup> Més o menys per aquella mateixa època també va alçar la veu a favor d’aquestes comunicacions íntimes Cuello Calón.<sup>2565</sup> Però també hi havia detractors, com Neuman o Vega Santa Gadea. Abans de reproduir les crítiques d’aquests autors cal tenir en compte que en alguns països llatinoamericans el sistema de visites íntimes es va corrompre. No sols es permetia l’entrada de prostitutes sinó que, a més, de vegades era la pròpia Administració penitenciària l’encarregada de contractar els seues serveix, fins al punt que algunes presons van acabar convertides en prostíbuls legalitzats, el qual va contribuir, d’altra banda, a potenciar la corrupció de l’ambient carcerari. Tot partint d’açò és lògic que Neuman criticara que les visites íntimes degeneren en “visites d’amor mecànic i furtiu”.<sup>2566</sup> També pot entendre’s que Vega Santa Gadea es preguntara “de quina rehabilitació social podríem parlar, si es comercia amb prostitutes i s’afavoreix el tràfic d’estupefaents?”.<sup>2567</sup> No obstant això, com apunta Garrido Guzmán, “la solució estreba en una aplicació adequada, seriosa i rigorosa dels preceptes legals que regulen els contactes del reclus amb l’exterior, entre els quals es compta el règim de visites”.<sup>2568</sup>

Les comunicacions íntimes es van introduir per primera vegada en la normativa penitenciària espanyola pel Reial decret 2273/1977, de 29 de juliol, tot i que apareixien previstes en l’article 109.6, com a recompenses per “bona conducta i esperit de treball”, a més que únicament podien produir-se amb la muller o marit de la persona privada de llibertat. No obstant això, i tal com apunta Muñoz Conde, la mesura va constituir un “procés revolucionari a les presons”.<sup>2569</sup> En la Llei orgànica general penitenciària de 1979 aquestes comunicacions

---

<sup>2564</sup> JIMÉNEZ DE ASÚA, L., “La vida sexual en las prisiones”, en *El criminalista*, tom III, cit., pàg. 294.

<sup>2565</sup> CUELLO CALÓN, E., *Moderna penologia*, ob. cit., pàgs. 500 i ss.

<sup>2566</sup> NEUMAN, E., *Prisión abierta*, ob. cit., pàg. 249. En relació a l’entrada de prostitutes en presó vid., també, les pàgs. 235 i ss.

<sup>2567</sup> VEGA SANTA GADEA, “El drama sexual de la prisión peruana”, en *Revista Mexicana de Prevención y Readaptación Social*, núm. 16, 1975, pàg. 68.

<sup>2568</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., “La visita íntima”, cit., pàg. 788.

<sup>2569</sup> MUÑOZ CONDE, F., “Reformas penales de 1977”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 4, 1978, pàg. 126.



es presenten com una alternativa per als interns que no poden eixir de permís ordinari, considerada idònia per la doctrina.

Per aquell llavors autors diversos van escriure sobre el sistema de visites íntimes i cap d'ells estava d'acord amb Neuman quan apuntava que l'única solució pràctica per a resoldre el problema de la sexualitat és la presó oberta. Entre altres van tractar aquesta qüestió Beristáin Ipiña,<sup>2570</sup> Caballero Romero,<sup>2571</sup> A. García Valdés,<sup>2572</sup> C. García Valdés,<sup>2573</sup> Mapelli Caffarena<sup>2574</sup> i Garrido Guzmán.<sup>2575</sup> S'entén, crec que encertadament, que les visites íntimes no són el mitjà més idoni per a satisfer les necessitats sexuals de les persones privades de llibertat però que, ben organitzades, poden considerar-se una alternativa vàlida en aquells casos en què les persones privades de llibertat no poden accedir als permisos d'eixida. D'aquesta manera, a més que es poden satisfer les necessitats apuntades, es fa possible que els vincles afectius entre les persones que comuniquen no es perden, o fins i tot que puguen enfortir-se, i també poden contribuir a reduir les tensions ambientals de la presó.

En la Llei orgànica general penitenciària també es diu, en l'article 53, a banda que aquests contactes han de tenir lloc quan no són possibles els permisos d'eixida, que s'han de produir en locals annexos especialment adequats, de manera que es garantisca la màxima d'intimitat, amb "familiars o amics propers íntims". Es permeten comunicacions íntimes amb el marit o muller de l'intern, amb la parella de fet i amb altra amb la qual tinga una relació afectiva i duradora. Tot i que en la Llei orgànica general penitenciària no

---

<sup>2570</sup> Vid. BERISTÁIN IPIÑA, A., "En defensa de los privados de libertad", en *Cuadernos para el Diálogo*, desembre-gener de 1976, pàgs. 73 i ss.

<sup>2571</sup> Vid. CABALLERO ROMERO, J., "Sentido de la homosexualidad en la prisión", cit., pàg. 129.

<sup>2572</sup> Vid. GARCÍA VALDÉS, A., "Soluciones propuestas al problema sexual en las prisiones", cit., pàg. 91.

<sup>2573</sup> Vid. GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 177 i 178.

<sup>2574</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del ordenamiento penitenciario español*, ob. cit., pàgs. 206 i 207.

<sup>2575</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàg. 424; del mateix autor, "La visita íntima", cit., pàgs. 788, 793 i 794.

s'indica el sexe de la persona amb qui es pot produir una comunicació d'aquesta classe, ni tampoc en el Reglament de 1981, en la Circular de 24 de maig de 1983 sols s'admetien relacions heterosexuales. Cal tenir en compte que García Valdés, que va ser director general d'Institucions Penitenciàries, era partidari d'aquesta interpretació. Aquest, en comentar la legislació penitenciària espanyola, després d'indicar que en aquesta es permeten les relacions extramatrimonials amb la frase "amics propers íntims", afirmava que "ha d'entendre's per tals, clar és, relacions amoroses heterosexuales estables i continuades".<sup>2576</sup> Van mostrar el seu desacord amb aquesta interpretació, per exemple, Garrido Guzmán<sup>2577</sup> i, també, Mapelli Caffarena, segons el qual aquella és una interpretació que no té més justificació que la de constituir un judici de valor subjectiu de com han de ser les relacions sexuals entre dues persones i que està mancada de fonamentació en l'ordenament jurídic positiu.<sup>2578</sup> Fa anys que no es posen impediments a les relacions homosexuals. Per acord dels jutges de vigilància de gener de 2003 les relacions homosexuals no poden estar excloses, tot i que des de feia temps s'havien dictat resolucions en aquest sentit, com per exemple la Interlocutòria de 2 de novembre de 1999 del jutge de vigilància d'Ocaña, en què va admetre en queixa una denegació de comunicació íntima per pretendre's que es produïra entre persones del mateix sexe.

En relació a l'entrada de prostitutes, es tracta d'una opció que no té cabuda dins del marc normatiu espanyol. No compartisc en absolut l'opinió de Mapelli Caffarena en aquest punt. Ell proposa permetre la seua entrada als recintes penitenciaris per a satisfer la sexualitat dels reclusos. Com indica Garrido Guzmán "amb independència del risc de corrupció i mercat sexual que implica aquesta pràctica, l'article 53 de la LOGP no permet aquesta possibilitat (...) La prostituta no pot ser enquadrada ni en el terme família ni tampoc cap incloure-la en el d'amics propers íntims".<sup>2579</sup> No entenc, d'altra banda, que prohibir

---

<sup>2576</sup> GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàg. 178.

<sup>2577</sup> Vid. GARRIDO GUZMÁN, L., "La visita íntima", cit., pàgs. 796 i 797.

<sup>2578</sup> Vid. MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, ob. cit., pàg. 209.

<sup>2579</sup> GARRIDO GUZMÁN, L., "La visita íntima", cit., pàg. 797.

l'entrada de prostitutes a la presó impliqui assumir una posició de garant de salvaguarda d'una determinada moral que restringeix la llibertat sexual. És més, em semblaria intolerable que es permetera. Crec que s'han de donar passos per a intentar eradicar l'exercici i, per tant, el consum de la prostitució, i no per a fomentar-la.<sup>2580</sup>

D'altra banda, en la Llei orgànica general penitenciària també s'indica que en el Reglament s'ha de determinar la periodicitat de les comunicacions íntimes, els casos en què són possible i els requisits, i en relació a açò en l'article 45.3 i 4 del Reglament penitenciari de 1996 es diu que si ho sol·licita l'intern se li concedirà almenys una comunicació íntima al mes d'una durada d'entre una i tres hores, llevat que raons d'ordre o seguretat de l'establiment impedisquen que així siga, que podran celebrar-se amb familiars o amics propers, que aquests no podran dur amb ells menors d'edat, encara que siguen fills de la parella, i que no podran portar bosses o paquets. A banda d'açò, i com se sap, en l'aparat 7 d'aquell article del Reglament, després d'exigir-se respectar la intimitat al màxim, es preveu la possibilitat dels escorcolls amb nu integral.

En la Instrucció 4/2005, de 16 de maig, també consta que quan els interns estiguen sancionats s'han de complir determinades regles. En concret, en el punt 3.3, consta que si un intern compleix sanció d'aïllament o en cel·la o de cap de setmana no podrà fer ús de les comunicacions especials –ni de les íntimes i de les altres dues modalitats–, de manera que la direcció de l'establiment procurarà que

---

<sup>2580</sup> Com va afirmar la delegació del Senat francès sobre la igualtat d'oportunitats entre homes i dones: “No és estrany escoltar que les prostitutes són lliure, que han triat el seu estat. Aquesta visió, indubtablement confortable i desculpabilitazadora per a la societat, és completament falsa: d'una banda, la prostitució sense proxenetisme és molt marginal, i de l'altra, qui optaria conscientment per un destí d'alienació? (..) Tal vegada més greu encara, per la seua perversitat, és la invocació del dret a disposar del seu cos. La utilització d'una de les conquestes més grans de les dones per a justificar la prostitució és particularment insultant: on disposen menys del seu cos les dones que en la prostitució?”. Vid. “Rapport d'information 209”. Les politiques publiques et la prostitution. Rapport d'information sur l'activité de la délégation aux droits des femmes et à l'égalité des chances entre les hommes et les femmes pour l'année 2000. Aquest informe pot consultar-se online: <http://goo.gl/vNXhN3>. Pàgina consultada per última vegada el 20 de setembre de 2013.

el compliment d'aquelles sancions no coincidisca amb la data autoritzada per a la celebració de les comunicacions indicades, excepte quan es tracte de sancions de compliment immediat o aplicació d'aïllament provisional. En aquests casos la data de comunicació s'ajorna fins que acabe de complir-se la sanció imposada. L'intern comunicarà aquesta circumstància a la persona que anava a visitar-lo –o persones si es tracta de comunicacions amb familiars i amics propers o de convivència– per via telefònica. Si no és possible, o si no pot fer-se a temps i, per tant, aquella ja s'ha desplaçat al centre penitenciari, s'autoritzarà una comunicació oral de vint minuts, a més que s'assenyalarà altra data perquè puga celebrar-se la comunicació suspena. En l'apartat 3.4 de la Instrucció citada també s'assenyala que quan es tracta d'interns classificats en primer grau de tractament o amb aplicació de l'article 10 de la Llei orgànica general penitenciària, les visites íntimes, amb familiars i amics íntims i les de convivència es celebraran ajustades a les normes dictades pel Consell de Direcció.

Convé recordar, d'altra banda, que s'admeten comunicacions íntimes entre persones de centres penitenciaris diferents, si són matrimoni o parella. En el punt 5.1 de la Instrucció 4/2005, de 16 de maig, s'indica que si són interns del mateix centre es concediran en el mateix nombre i supòsits, que es celebraran en els mateixos llocs en què se celebren la resta de comunicacions íntimes, que el consell de direcció determinarà els dies i hores de celebració i les mesures de seguretat a adoptar, que la sol·licitud ha d'efectuar-se per ambdós comunicants amb temps suficient, almenys deu dies abans de la data de celebració de la comunicació. Si es tracta d'interns de diferents centres penitenciaris, segons consta en el punt 5.2 de la Instrucció, caldrà autorització del Centre Directiu, a proposat de la junta de tractament, i sols es concediran si els centres estan en la mateixa localitat. En cap cas s'autoritzaran si aquells estan en localitats distintes.

### **b) Les comunicacions amb familiars i amics propers**

La finalitat d'aquestes comunicacions és facilitar que les persones privades de llibertat tinguin temps per a estar amb les persones més properes i, d'aquesta manera, contribuir al manteniment i

desenvolupament de les relacions familiars i afectives, així com a fer que el temps de privació de llibertat siga menys dolorós i menys complicada la reinserció social. Es van introduir per primera vegada en la normativa penitenciària espanyola pel Reial Decret 2273/1977, de 29 de juliol, tot i que el plantejament d'aquestes responia a criteris distints als de la regulació vigent. Per aquell Reial Decret es va modificar l'article 109 del Reglament dels serveis de presons de 1956, en el qual estaven regulades les recompenses penitenciàries, i en el número 6 d'aquell es deia que quan no fóra factible la concessió dels permisos d'eixida podrien concedir-se visites familiars dins del recinte penitenciari, en llocs habilitats específicament pensant en aquests encontres. Es restringia aquesta possibilitat als cònjuges, fills o pares. La freqüència en què aquestes comunicacions podien celebrar-se no podia excedir d'una cada quinze dies i la durada màxima era de cinc hores, durant les quals s'havia de respectar la intimitat familiar. En la Llei orgànica general penitenciària i en el Reglament penitenciari de 1996, en canvi, a més que aquestes comunicacions no es concedeixen com a recompensa, ni la concessió és potestativa de l'Administració, sinó que en l'article 53 d'aquella i en l'article 45.5 d'aquest es diu que "es concediran", a banda que la comunicació no sols pot celebrar-se amb les persones indicades dalt, sinó que en els articles citats de la Llei orgànica general penitenciària i del Reglament es parla de "familiars i amics propers". No hi ha cap problema en què entre les persones visitants hi haja menors d'edat. Altra diferència és que el mínim de comunicacions d'aquesta classe ha passat d'una cada quinze dies a una al mes, a banda que la seua durada ara és d'un mínim d'una hora i un màxim de tres hores. No hi ha canvis, en canvi, en relació a l'exigència de respecte a la intimitat i d'habilitar llocs específicament adequats per a la celebració d'aquestes visites. Cal tenir en compte que aquests espais són distints a aquells altres en què se celebren les comunicacions íntimes.

D'altra banda, com apunta Castro Antonio, també cal tenir en compte que en cas que la persona presa vulga canviar la comunicació amb el cònjuge o amant d'íntima a familiar, és possible fer-ho, tot i que els centres penitenciaris acostumen a oposar-se.<sup>2581</sup> En aquest cas caldria

---

<sup>2581</sup> CASTRO ANTONIO, J.L., "Comunicaciones y visitas", cit., pàg. 504.

presentar recurs de queixa. Hi ha resolucions favorables a aquests canvis, com per exemple la Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Zaragoza de 28 de maig de 2001. Menys problema hi ha, en canvi, en compatibilitzar ambdues comunicacions. Com s'ha anotat anteriorment, açò és perfectament possible segons el criteri 33 de la reunió de Judges de Vigilància Penitenciària de 2003. Cal recordar, igualment, que a aquestes visites han de poder acudir familiars i/o amics íntims que, com ells, també estan privats de llibertat. Açò és així tant si estan presos al mateix centre, com si estan en centres distints però dins de la mateixa localitat, tot i que haurà d'autoritzar-ho el Centre Directiu a proposta de la junta de tractament. Com se sap aquesta possibilitat es preveu de manera expressa en la Instrucció 4/2005.

### c) Les comunicacions de convivència

Es permet que les mares preses puguin tenir els seus fills amb elles a la presó, però els centres penitenciaris no sempre disposen d'espai suficient ni de mitjans necessaris per a desenvolupar-se adequadament, i fa uns anys la situació era molt pitjor.<sup>2582</sup> Amb els anys les condicions en què pot exercir-se la maternitat i en què viuen els xiquets i xiquetes han millorat, però la presó continua sense ser l'ambient més adequat perquè aquells cresquen, i els exposa als efectes de la presonització o institucionalització. Per aquesta raó, i com havia passat amb anterioritat a altres països europeus, es va decidir reduir l'edat a partir de la qual els fills ja no poden viure amb les mares a la presó. Tal com constava en l'article 38.2 de la Llei orgànica general penitenciària, es permetia que ho feren fins assolir d'edat d'escolaritat obligatòria, açò és, fins els sis anys, però per Llei orgànica 13/1995, de 18 de desembre, es va rebaixar a tres anys l'edat dels menors que poden acompanyar la mare. Per a pal·liar el perjudici

---

<sup>2582</sup> Vid. GIMÉNEZ-SALINAS I COLOMER, E., "¿Condena o privilegio?", en ECHEBURÚA ODRIOZOLA, E. - DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L. - DENDALUCE SEGUROLA, I., *Criminología y derecho penal al servicio de la persona: Libro homenaje al Profesor Antonio Beristain*, Instituto Vasco de Criminología - Kriminologiaren Euskal Institutoa, Donostia, 1989, pàgs. 1153-1168; i EMAKUME ETA JUSTIZIA, *Informe general sobre las cárceles de mujeres*, document intern, Gasteiz, 1994. Aquests estudis sobre la maternitat a la presó indicaven que la situació era lamentable.

que açò va suposar per a les mares i amb el propòsit de facilitar que es mantinga la vinculació familiar, de possibilitar un espai i temps de convivència, per la mateixa Llei orgànica també es van introduir les comunicacions de convivència.

Efectivament, per la Llei orgànica 13/1995 a banda de modificar-se aquest apartat 2 de l'article 28 de la Llei orgànica general penitenciària també es va afegir un apartat 3, en què s'ordena que via reglamentària s'establira un règim específic de visites per a menors que no majors de deu anys que no conviuen amb la mare al centre penitenciari, tot afegint-se que aquestes visites hauran de celebrar-se sense cap restricció quant a la freqüència i la intimitat, amb independència que la durada i l'horari haja d'ajustar-se a l'organització regimental dels establiments.

En l'article 45.6 del Reglament penitenciari de 1996 es diu que "es concediran, prèvia sol·licitud de l'interessat, visites de convivència als interns amb el cònjuge o persona lligada per relació semblant d'afectivitat i fills que no superen els deu anys d'edat". D'ací es desprèn un criteri interpretatiu extensiu i integrador. Es desprèn, d'una banda, que aquestes visites no sols poden celebrar-se entre mares internes i fills, sinó que també poden tenir lloc entre pares interns i fills, i d'altra banda, que aquelles s'admeten no obstant la no existència o presència de fills menors de deu anys. La preposició "i", col·locada entre el cònjuge o persona lligada per una relació d'afectivitat anàloga i els fills menors de deu anys serveix per a dividir els dos blocs de persones autoritzades a comunicar, i no vincula el segon al primer grup. Així ho ha indicat el jutge de vigilància penitenciària de Sevilla en Interlocutòria 1/1996, de 28 d'octubre. S'entén, per tant, que la finalitat de les comunicacions de convivència no és únicament facilitar que la persona privada de llibertat, dona o home, mantinga la vinculació amb els fills menors de deu anys, sinó que tracta de reforçar els vincles amb la família, pel qual no es pot excloure ningú d'aquelles perquè no tinguen fills, perquè els fills tinguen més de deu anys, perquè decidisquen ocultar-los que el pare o mare està a la presó o simplement perquè preferisquen que els fills menors de deu anys que tenen no estiguen presents durant les visites. Existeixen resolucions diverses en aquest sentit, com les

Interlocutòries de la secció cinquena de l'Audiència Provincial de Madrid 80/1999, de 26 de gener, 1478/1998, de 16 de desembre i 49/2001, de 12 de gener, o la Interlocutòria de la Secció Primera de l'Audiència Provincial de La Rioja 1/2001, d'11 de gener. A favor d'aquesta interpretació, que entenc la correcta, s'ha pronunciat Castro Antonio.<sup>2583</sup> Tanmateix, l'Administració penitenciària normalment denega aquestes comunicacions si no es realitzen amb la presència a la presó de fills menors de deu anys. No hauria d'haver problema, en canvi, almenys si aquests estan presents, en què els membres adults de la unitat familiar estiguen, ambdós, interns al centre penitenciari. Si es troben en centres penitenciaris diferents però dins la mateixa localitat també és possible però ha de proposar-ho la junta de tractament. Com se sap aquestes possibilitats estan contemplades en la Instrucció 4/2005.

Convé apuntar, d'altra banda, que en el Reglament no es diu res en relació a la freqüència de les comunicacions de convivència però haurien de produir-se amb regularitat ja que en la Llei orgànica s'indica que no s'imposarà cap restricció quant a la freqüència. No obstant això, en la Instrucció 24/1996, de 16 de desembre, es va assenyalar que se celebrarien com a mínim una vegada al trimestre. Així consta, igualment, en la Instrucció 4/2005, de 16 de maig. A la pràctica se celebren una vegada al mes. Si no es permeten amb una freqüència major és perquè les circumstàncies dels establiments no ho permeten. Hi ha molts interns que volen comunicar i pocs espais reservats per a aquestes comunicacions, als quals es fa referència en l'article 45.6. En aquest article també s'indica la durada màxima que han de tenir aquelles, que són sis hores. Convé anotar que en el criteri 30 de la reunió de 2003 de jutges de vigilància es determina que les comunicacions de convivència han de durar el màxim temps possible. En qualsevol cas, en aquell article de la Instrucció de 2003 es diu que aquest temps podrà reduir-se fins el 50% en aquells centres penitenciaris que encara no disposen de locals suficients i adequats per a la celebració de les comunicacions. La durada mínima es va fixar

---

<sup>2583</sup> Vid. CASTRO ANTONIO, J.L., "Comunicaciones y visitas", cit., pàgs. 504 i 505.



per Instrucció 24/1996 en quatre hores però res es diu d'aquest límit en la Instrucció 4/2005.

Per últim convé anotar que en l'article 45.6 del Reglament consta de manera expressa que aquestes comunicacions seran compatibles amb les orals previstes en l'article 42 d'aquest Reglament, així com també amb les comunicacions íntimes i amb familiars i amics propers previstes en l'article 45.5 i 6.

#### 2.1.4. Naturalesa jurídica

Una qüestió fonamental en matèria de comunicacions i visites és la relativa a la seua naturalesa jurídica i la doctrina espanyola és unànime en considerar-les un dret que tenen les persones recloses en un establiment penitenciari, no sols les preventives sinó també les condemnades,<sup>2584</sup> i això no obstant reconèixer que la lectura dels articles 38.3, 51, 52 i 53 de la Llei orgànica general penitenciària de 1979 podria dur a pensar que, excepte quan s'ha de comunicar una

---

<sup>2584</sup> Vid. BUENO ARÚS, F., "Notas sobre la Ley General Penitenciaria", en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núms. 220-223, gener-desembre de 1978, pàgs. 8 i 15; GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 159, 176, 177 i 179; MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del ordenamiento penitenciario español*, ob. cit., pàg. 199; GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, ob. cit., pàgs. 414, 415 i 425; del mateix autor, "Comunicaciones y visitas", cit., pàgs. 741 a 743, 791 a 793; MARTÍNEZ ESCAMILLA, M., "Derechos fundamentales entre rejas. Algunas reflexiones acerca de los derechos fundamentales en el ámbito penitenciario, al tiempo que un comentario de la jurisprudencia constitucional al respecto", en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penitenciarias*, vol. LI, 1998, pàgs. 246 a 271; MARTÍNEZ RIDAURA, M.J., "El derecho a las comunicaciones en centros penitenciarios; el régimen de las comunicaciones y visitas", en LÓPEZ GUERRA, L., (Coord.), *Estudios de Derecho Constitucional. Homenaje al Profesor Dr. Joaquín García Morcillo*, Tirant lo Blanch, València, 2006, pàgs. 205 i 206; RÍOS MARTÍN, J.C., *Manual de ejecución penitenciaria. Defenderse de la cárcel*, ob. cit., pàgs. 275 i 276; ARMENTA GONZÁLEZ-PALENZUELA, F.J. – RODRÍGUEZ RAMÍREZ, V., *Reglamento Penitenciario. Análisis sistemático, comentarios, jurisprudencia*, Colex, Madrid, 2009, pàg. 162; CASTRO ANTONIO, L.J., "Comunicaciones y visitas", cit., pàg. 489 i 502; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 181; RÍOS MARTÍN, J.C. – ETXEBARRIA ZARRABEITIA, X. – SEGOVIA BERNABÉ, J.L. – PASCUAL RODRÍGUEZ, E., *Las penas y su aplicación*, cinquena edició, Colex, Madrid, 2011, pàg. 282.

detenció o trasllat a altre establiment, aquelles no tenen dret a celebrar les comunicacions i visites previstes legislativament, sinó que aquestes són meres concessions –o recompenses. Encara que s'utilitza l'imperatiu (estaran autoritzats, es concediran),<sup>2585</sup> no s'empra el terme dret, el qual sí passa quan es tracta de comunicar una detenció o trasllat. En l'article 52.3 sí s'indica que “tot intern té dret a comunicar immediatament a la seua família i advocat” tal circumstància. No obstant això, i com s'ha indicat, la doctrina espanyola no dubta en entendre que es tracta de drets autèntic, tant a les comunicacions com a les visites, i adverteix que tot i que exactament el mateix que en la Llei orgànica general penitenciària passa en les Regles mínimes per al tractament dels reclusos de les Nacions Unides i en les versions distintes de les aprovades pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa, en l'article 4.2.e del Reglament penitenciari espanyol de 1996 es reconeix el “dret a les relacions amb l'exterior previstes en la legislació”, a més que també s'empra el terme dret en l'article 41.<sup>2586</sup> Tot i això cal tenir en compte que en l'article 41 sols s'empra el terme dret en referència a les comunicacions d'ingrés i trasllat i a les comunicacions orals i escrites.<sup>2587</sup> No obstant això, el Tribunal Constitucional ha reconegut que en principi aquelles persones gaudeixen del dret a les comunicacions, però no, en canvi, a les visites íntimes. En relació a les visites amb familiars i amics i les visites de convivència aquell no s'ha pronunciat però entenc que l'argumentació donada en relació a aquelles no és aplicable en aquests altres casos.<sup>2588</sup>

En relació a les comunicacions de les persones que hi ha a la presó en qualitat de condemnades, a favor de l'existència d'un dret a celebrar-

---

<sup>2585</sup> Excepte quan es tracta de les comunicacions telefòniques, en què s'utilitza el potestatiu (podran realitzar-se).

<sup>2586</sup> Amb açò s'entenen resolts els dubtes interpretatius que pogueren plantejar-se. Així ho subratllen, per exemple, ARMENTA GONZÁLEZ-PALENZUELA, F.J. – RODRÍGUEZ RAMÍREZ, V., *Reglamento penitenciario. Análisis sistemático, comentarios, jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 162.

<sup>2587</sup> Per a les visites es recorre a la fórmula “es concedirà”, i quan es tracta d'una comunicació telefònica, es diu que aquesta “podrà autoritzar-se”.

<sup>2588</sup> Discrepen d'aquesta interpretació: DELGADO DEL RINCÓN, L.E., “Algunas consideraciones sobre el derecho a la intimidad personal y familiar de los penados en los centros penitenciarios”, cit., pàg. 218; RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho penitenciario*, ob. cit., pàg. 182.

les s'ha pronunciat el Tribunal Constitucional en la Sentència 175/1997, de 27 d'octubre, en la qual afirma que “el marc constitucional del dret a les comunicacions del qual pot gaudir un condemnat a pena de presó reclòs en un establiment penitenciari, ve determinat no sols per allò disposat en l'art. 18.3 de la C.E. (...) sinó també i primordialment per l'art. 25.2 de la pròpia Constitució”.<sup>2589</sup> Cal tenir en compte, d'una banda, que quan en l'article 18.3 de la Constitució s'estableix que “es garanteix el secret de les comunicacions i, en especial, de les postals, telegràfiques i telefòniques, excepte resolució judicial”, es consagra de manera expressa el secret de les comunicacions i implícitament la llibertat d'aquestes, segons ha indicat el Tribunal Constitucional en ocasions diverses, com per exemple en la Sentència 114/1984, de 29 de novembre;<sup>2590</sup> i d'altra banda, que en l'article 25.2 de la Constitució es disposa, en l'incís segon, que “el condemnat a pena de presó que es trobara complint-la gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels quals es vegem expressament limitats pel contingut de la sentència condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària”. A açò cal afegir, a més, i així ho ha advertit l'Alt Tribunal en la Sentència 175/1997, de 27 d'octubre, que el dret a comunicar “té una incidència substancial en el desenvolupament de la personalitat dels interns i adquireix per açò rellevància gran en ordre al compliment de la finalitat, no exclusiva, de reinserció social de les penes privatives de llibertat que estableix l'incís primer de l'art. 25.2 de la C.E”. En relació a açò últim afegeix el següent: “Mitjançant la comunicació oral i escrita amb altres subjectes, el pres no queda reduït exclusivament al món carcerari, i açò li permet relacionar-se amb l'exterior i, en definitiva, mantenir-se preparat per a la seua vida futura al si de la societat”.<sup>2591</sup>

En relació a les comunicacions íntimes, en la Sentència 89/1987, de 3 de juny, el Tribunal Constitucional, després d'advertir que “els drets

---

<sup>2589</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 175/1997, de 27 d'octubre, fonament jurídic 1.

<sup>2590</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 114/1984, de 29 de novembre, fonament jurídic 7.

<sup>2591</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 175/1997, de 27 d'octubre, fonament jurídic 1.

fonamentals que garanteix la llibertat, no han de ni poden tenir com a contingut concret cadascuna de les manifestacions de la seua pràctica, per importants que aquestes siguen a la vida de l'individu", estableix que "el manteniment de relacions íntimes no forma part del contingut de cap dret fonamental, per ser, precisament, una manifestació de la llibertat a seques". Reconeix que "és, sense dubte, plausible, d'acord amb l'esperit del nostre temps i adequat a les finalitats que l'art. 25.2 assigna a les penes privatives de llibertat, que el legislador les autoritze, però ni està obligat a açò ni la creació legal transforma en dret fonamental dels reclusos la possibilitat de comunicació íntima amb els seus familiars o afins íntims que obri l'art. 53 LOGP, subjecta a la prèvia autorització en la forma que reglamentàriament es determine". Convé recordar que tot i que aquestes comunicacions també poden contribuir a que les persones preses es comuniquen amb els visitants i al manteniment i fins i tot enfortiment de les relacions afectives, estan sobretot pensades per a resoldre el problema sexual que pateixen les persones que hi ha tancades a la presó.

També en relació a les comunicacions íntimes cal tenir en compte, d'altra banda, que tot i que l'abstinència sexual forçada com a conseqüència de la privació legal de llibertat pot tenir conseqüències per a les persones que la pateixen, sobretot si aquesta situació s'allarga molt en el temps, s'entén que, a no ser que en un cas concret s'aconseguira provar el contrari, aquella no posa en perill la integritat física o moral d'aquestes i que no implica, per tant un tracte inhumà o degradant. Així ho indica l'Alt Tribunal en la Sentència citada dalt de 1987, en la qual cita a més la Sentència 65/1986, de 22 de maig, en la qual es recull la doctrina del Tribunal Europeu de Drets Humans i en què s'indica que per a apreciar l'existència de tractaments d'aquell gènere és necessari que aquests "impliquen sofriments d'una especial intensitat, o provoquen una humiliació o sensació d'enviliment que aconseguisca un nivell determinat, diferent i superior al que sol dur aparellada la imposició de la condemna". I conclou que la privació de llibertat "és, sens dubte, un mal, però d'ell forma part, sense agreujar-ho de forma especial, la privació sexual".<sup>2592</sup>

---

<sup>2592</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 89/1987, de 3 de juny, fonament jurídic 2. En relació a la Sentència 65/1986, de 22 de maig, allò indicat s'afirma en el fonament jurídic 4.

El Tribunal Constitucional també rebutja que hi haja una vulneració del dret a la intimitat, reconegut en l'article 18.1 de la Constitució, a tenor del qual, "es garantirà el dret a l'honor, a la intimitat personal i familiar i a la pròpia imatge". En aquest sentit, en la Sentència 89/1987 afirma el següent: "Tampoc cal discutir, és obvi, que la sexualitat pertany a l'àmbit de la intimitat, que és fins i tot un dels seus reductes més sagrats, però el que el Dret pot protegir, i el nostre, afortunadament, protegeix, és la intimitat mateixa, no les accions privades i íntimes dels homes. Sens dubte, una de les conseqüències més doloroses de la pèrdua de la llibertat és la reducció de l'íntim quasi a l'àmbit de la vida interior, quedant, per contra, exposades al públic i fins i tot necessitades d'autorització moltes actuacions que normalment es consideren privades i íntimes. Es poden, tal vegada, considerar il·legítimes, com a violació de la intimitat i per açò també degradants, aquelles mesures que la reduïsquen més enllà d'allò que la vida ordenada de la presó requereix, però aquella condició no es dona en la restricció o privació temporal de les relacions íntimes amb persones en llibertat, relacions que, precisament per exigències del qual es disposa en l'art. 18.1 C.E, han de desenvolupar-se, quan són autoritzades, en condicions que salvaguarden la dignitat de les persones implicades. L'autorització per a la comunicació íntima restaura circumstancialment per al reclus un àmbit provisional d'intimitat, encara que siga al preu, segurament dolorós, de veure's en la dura necessitat de sol·licitar-la, però aquella restauració episòdica és resultat d'una concessió del legislador, no un imperatiu derivat del dret fonamental a la intimitat".<sup>2593</sup>

No he trobat cap pronunciament del Tribunal Constitucional sobre si un aspecte tan important per a l'ésser humà com és el seu aspecte social o interpersonal està protegit per algun dret fonamental, si podria parlar-se d'un dret a les visites amb familiars i amics propers i a les de convivència, açò és, a les relacions familiars i interpersonal. Tot i això, és possible ampliar l'àmbit de protecció de l'article 18.1 de la Constitució a aquestes relacions per la via de l'article 10.2, en què es diu que "les normes relatives als drets fonamentals i a les llibertats que

---

<sup>2593</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 89/1987, de 3 de juny, fonament jurídic 2.

la Constitució reconeix s'interpretaran de conformitat amb la Declaració Universal de Drets Humans i els tractats i acords internacionals sobre les mateixes matèries ratificats per Espanya”,<sup>2594</sup> i que també obliga a acudir al Tribunal Europeu de Drets Humans per a interpretar el Conveni Europeu de Drets Humans, com ha indicat el Tribunal Constitucional en Sentències 114/1984, de 29 de novembre, 176/1988, de 4 d'octubre, i 139/1988, de 8 de juliol.<sup>2595</sup> Cal tenir en compte que en l'article 8.1 del Conveni Europeu de Drets Humans s'estableix que “tota persona té dret al respecte a la seua vida privada i familiar”, essent una manifestació d'aquest el dret a iniciar i desenvolupar relacions amb altres persones, segons ho ha indicat el Tribunal Europeu de Drets Humans,<sup>2596</sup> el qual, d'altra banda, també ha localitzat dins de l'àmbit d'aplicació d'aquell article les visites penitenciàries. Així ho ha fet, per exemple, en la Sentència de 27 d'abril, en relació al cas Boyle i Rice.

## 2.2. Limitació de les comunicacions i visites

Les limitacions que poden imposar-se a les comunicacions són de quatre tipus. Aquestes poden ser denegades, restringides, suspeses o intervingudes. Aquests són conceptes que de vegades apareixen confosos entre si, per això que entenc oportú precisar que denegar significa no autoritzar; restringir implica reduir el nombre de comunicacions, la seua durada o les persones amb les quals es poden realitzar; suspendre és impedir que es celebri una comunicació prèviament autoritzada o donar-la per acabada *in situ*; i intervenir implica controlar la comunicació, per exemple a través de la lectura de

---

<sup>2594</sup> Així ho entenen, igualment: MARTÍNEZ ESCAMILLA, M., “Derechos fundamentales entre rejas. Algunas reflexiones acerca de los derechos fundamentales en el ámbito penitenciario, al tiempo que un comentario de la jurisprudencia constitucional al respecto”, cit., pàgs. 268 a 270.

<sup>2595</sup> Sentències del Tribunal Constitucional 114/1984, de 29 de novembre, fonament jurídic 3; 176/1988, de 4 d'octubre, fonament jurídic 2; i 139/1988, de 8 de juliol, fonament jurídic 5.

<sup>2596</sup> Per a més detalls en relació a la postura del Tribunal Europeu de Drets Humans en aquest punt, vid., LEZERTUA RODRÍGUEZ, M., “El derecho a la vida privada y familiar en la jurisprudencia del Tribunal Europeo de Derechos Humanos”, en *Cuadernos de derecho judicial*, núm. 22, 1996, pàgs.49 a 98.

la correspondència o gravant les converses.<sup>2597</sup> Les visites poden ser denegades o suspeses, però no restringides ni intervingudes.

Tot començant per la possibilitat de denegar comunicacions orals, escrites i telefòniques, val a dir que de l'article 51.1 de la Llei orgànica general penitenciària i de l'article 42.5 del Reglament penitenciari es desprèn quines poden ser les causes de denegació de les comunicacions orals, que serien no haver-se acreditat el parentiu amb els interns o, tractant-se d'amics o representants d'organismes i institucions de cooperació penitenciària, no obtenir l'autorització necessària del director de l'establiment, o en cas d'incomunicació judicial. Les comunicacions escrites, excepte en cas d'incomunicació judicial, no poden denegar-se, i les telefòniques es denegaran en aquest cas o quan no concórreguen els requisits exigits en l'article 47.1 del Reglament penitenciari. En la Llei orgànica no s'indica de manera expressa que la decisió adoptada siga notificada a l'autoritat judicial competent ni tampoc al penat, però és lògic i necessari que es faça així, a més que ho exigeix l'article 43.1 del Reglament. Després es comentarà per què es tan important donar compte a l'autoritat judicial però ara voldria indicar que la notificació a l'intern és fonamental perquè puga, si vol, presentar recurs i exercitar el seu dret de defensa, i que si no es fa immediatament la decisió pot ser anul·lada via de recurs.

També cap la possibilitat de restringir les comunicacions indicades. Està prevista de manera expressa en els articles 51.1 de la Llei orgànica general penitenciària i 43.1 i 46.1 del Reglament penitenciari, en els quals consten, igualment, de forma general, les raons que justifiquen la restricció: raons de seguretat, d'interés de tractament i del bon ordre de l'establiment. En l'article 43.1 del Reglament també consta que és el director de l'establiment l'encarregat d'adoptar aquesta mesura, i que en cas que s'al·leguen raons de tractament cal informe previ de la junta de tractament.

---

<sup>2597</sup> També parteixen d'aquesta distinció: ARMENTA GONZÁLEZ-PALENZUELA, F.J. – RODRÍGUEZ RAMÍREZ, V., *Reglamento Penitenciario. Análisis sistemático, comentarios, jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 165; CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, ob. cit., pàgs. 259 i 260; JUANATEY DORADO, C., *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 175.

S'exigeix motivació. D'altra banda, de l'article 46.1 es desprèn que les restriccions a les comunicacions epistolars sols tenen cabuda en cas d'intervenció de les comunicacions. La decisió en aquest cas, segons consta en l'article 43.1, també s'ha de comunicar a l'autoritat competent i a l'intern.

De la mateixa manera cal procedir quan es tracta de suspendre i intervenir les comunicacions, ja siguin orals, escrites o telefòniques, mesures ambdues que poden adoptar-se per les mateixes raons que les restriccions. Són d'aplicació els articles 51.5 de la Llei orgànica general penitenciària i 43.1 i 46.5 del Reglament penitenciari. És el director qui ordena, de manera motivada, però s'exigeix informe previ de la junta de tractament si s'al·leguen raons de tractament, que es done compte a l'autoritat judicial competent i que la decisió siga comunicada a l'intern. Cal tenir en consideració, no obstant això, en relació a la possibilitat de suspensió de les comunicacions, que en l'article 44 del Reglament hi ha previst que també el cap de serveis puga ordenar la suspensió de les comunicacions orals, per iniciativa pròpia o a proposta del funcionari encarregat del servei, i haurà de donar compte al director del centre i aquest, al seu torn, si ratifica la mesura en resolució motivada, haurà de fer-ho al jutge de vigilància, el mateix dia o el següent. Açò pot passar en cas que hi haja raons fonamentades per a creure que els comunicants puguen estar preparant alguna actuació delictiva o que atempte contra la convivència o la seguretat de l'establiment, o que estiguen propagant notícies falses que perjudiquen o puguen perjudicar greument la seguretat o el bon ordre de l'establiment, o quan els comunicants observen un comportament incorrecte. La raó més freqüent per la qual acostumen a suspendre's les comunicacions és aquesta última, i per comportament incorrecte s'entén, per exemple, provocar alteracions de l'ordre derivades de crits o discussions acalorades dels comunicants que obstaculitzen la comunicació de la resta. Cal tenir en compte que la competència del cap de serveis en aquesta matèria va estar criticada en l'Informe del Col·legi d'Advocats de 26 de novembre de 1995 a l'avantprojecte de Reglament penitenciari, per entendre que no l'habilita la Llei orgànica general penitenciària. Entre la doctrina Armenta González-Palenzuela i Rodríguez Ramírez han afirmat el següent: "Discrepem d'aquesta crítica des del punt de vista pràctic,



donades les característiques del treball del cap de serveis (immediatesa i coneixement directe dels problemes), encara que actuarà la majoria de les vegades a instància del funcionari encarregat del servei, al qual correspon la vigilància directa, ordre i disciplina, que li comunicarà els incidents que es produeixen, el qual farà a través de la redacció del part disciplinari (arts. 316.2.d i 317.c RP de 1981)<sup>2598</sup>.

Per a saber qui és l'autoritat judicial a la qual s'ha de donar compte no s'ha d'acudir ni a la l'article 51.5 de Llei orgànica general penitenciària ni tampoc al Reglament que la desenvolupa. En aquella no s'especifica quina és l'autoritat judicial competent i en els articles 43.1 i 46.5 del Reglament es distingeixen autoritats diferents a les quals s'ha de donar compte, que seria l'autoritat judicial en cas de detinguts o presos, i el jutge de vigilància si es tracta de penats, però aquest criteri ha estat corregit per la jurisprudència del Tribunal Suprem mitjançant Interlocutòries de 16 de novembre de 1999, de 10 de desembre de 1999 i de 29 de març de 2000, tot ordenant que les dacions de compte quan es tracta de presos preventius també han de donar-se al jutge de vigilància. La raó és que prevalen els articles 94 de la Llei orgànica del poder judicial –a tenor del qual els jutges de vigilància assumeixen funcions jurisdiccionals d'execució de penes i exerceixen control de la potestat disciplinària de les autoritats penitenciàries– i 76.2.a de la Llei orgànica general penitenciària –que atribueix a aquells funcions dels tribunals sentenciadors sobre execució de penes– sobre els altres articles citats del Reglament. Aquesta interpretació és compartida pels jutges de vigilància, acollida en els criteris d'actuació, conclusions i acords aprovats per ells en les reunions celebrades des de 1981.<sup>2599</sup>

---

<sup>2598</sup> ARMENTA GONZÁLEZ-PALENZUELA, F.J. – RODRÍGUEZ RAMÍREZ, V., *Reglamento Penitenciario. Análisis sistemático, comentarios, jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 167.

<sup>2599</sup> Vid. ARMENTA GONZÁLEZ-PALENZUELA, F.J. – RODRÍGUEZ RAMÍREZ, V., *Reglamento Penitenciario. Análisis sistemático, comentarios, jurisprudencia*, ob. cit., pàg. 171; JUANATEY DORADO, C., *Manual de Derecho Penitenciario*, ob. cit., pàg. 175.

Si la comunicació al jutge de vigilància penitenciària no es produeix immediatament pot ser anul·lada via recurs d'empara, de la mateixa manera que pot fer-se si aquell no motiva la ratificació de la mesura ordenada pel director de l'establiment. Cal tenir en compte que en la Sentència 175/1997, de 27 d'octubre, el Tribunal Constitucional afirma que la “dació de comptes implica no sols la mera comunicació de l'òrgan administratiu a l'òrgan judicial per a coneixement d'aquest, sinó un vertader control jurisdiccional de la mesura efectuat a posteriori, mitjançant una resolució motivada”. Açò es dedueix, segons l'Alt Tribunal “d'una consideració sistemàtica necessària d'aquest precepte amb els arts. 76.1 i 2 g) i 94.1 de la mateixa L.O.G.P., conforme als quals correspon al jutge de vigilància penitenciària salvaguardar els drets fonamentals dels interns que compleixen condemna, competència aquesta que, en la matèria que estem analitzant, implica un paper actiu en protecció de tals drets, ja que és el jutge de vigilància penitenciària ‘qui ha de vetllar per les situacions que afecten als drets i llibertats fonamentals dels presos i condemnats’ (STC 73/1983; en sentit similar SSTC 74/1985, 2/1987, 143/1993, 161/1993). A la mateixa conclusió condueix l'art. 106.1 de la C.E., pel qual l'Administració, també la penitenciària, està subjecta al control judicial de la legalitat de la seua actuació (STC 73/1983). A açò cal afegir, per a valorar en tota la seua dimensió la importància d'aquesta mesura, que el reclus pot posar-se en comunicació amb ciutadans lliures, als quals també els afecta l'acord administratiu d'intervenció”. En base a tot açò aquell conclou que “si el jutjat de vigilància penitenciària es limitara a una mera recepció de la comunicació de l'acte administratiu en el qual s'acorda intervenir les comunicacions i adoptara una actitud merament passiva davant la restricció per aquest acte del dret fonamental del reclus, no estaria dispensant la protecció del dret en la forma exigida per les esmentades normes”.<sup>2600</sup> Així consta, igualment, en les Sentències 106/2001, de 23 d'abril;<sup>2601</sup> 200/1997, de 24 de novembre;<sup>2602</sup> 141/1999, de 22 de

---

<sup>2600</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 175/1997, de 27 d'octubre, fonament jurídic 3.

<sup>2601</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 106/2001, de 23 d'abril, fonament jurídic 6.c.

<sup>2602</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 200/1997, de 24 de novembre, fonament jurídic 4.

juliol,<sup>2603</sup> 188/1999, de 25 d'octubre.<sup>2604</sup> També pot consultar-se la Sentència 106/2001, de 23 d'abril.<sup>2605</sup>

La motivació es fonamental “no sols perquè permet acreditar les raons que justificaren la mesura de restricció del dret sinó, a més, perquè constitueix l'únic mitjà per a constatar que la ja limitada esfera jurídica del ciutadà intern en un centre penitenciari, no es restringeix o menyscaba de forma innecessària, inadequada o excessiva. D'aquesta manera, la manca o insuficiència de la motivació afecta a la pròpia justificació del supòsit habilitant per a la suspensió o restricció del dret, en aquest cas del dret al secret de les comunicacions i, per tant, al propi dret fonamental”. Així ho indica l'Alt Tribunal en la Sentència 175/1997, de 27 d'octubre,<sup>2606</sup> però ja ho havia dit abans, com per exemple en les Sentències 170/1996, de 29 d'octubre,<sup>2607</sup> i 128/1997, de 14 de juliol.<sup>2608</sup> En el mateix sentit pot consultar-se la Sentència 106/2001, de 23 d'abril.<sup>2609</sup> Encara que res es diu en la Llei orgànica general penitenciària, ni tampoc en el Reglament que la desenvolupa, en relació a la necessitat, adequació i proporcionalitat, són de compliment obligatori. No pot oblidar-se que a través de la suspensió i intervenció de les comunicacions es veu afectat el dret fonamental a les comunicacions i al secret d'aquestes. Cal que no puga acudir-se a altre mitjà menys lesiu que la limitació d'un dret fonamental, que la mesura siga adequada per al fi que s'ha decidit, i ha de realitzar-se una ponderació entre els beneficis per a l'interès general i els perjudicis sobre altres valors o bens en conflicte. En relació al contingut de la motivació, poden consultar-se també les Sentències 170/1996, de 29

---

<sup>2603</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 141/1999, de 22 de juliol  
Fonament Jurídic 5.

<sup>2604</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 188/1999, de 25 d'octubre  
Fonament Jurídic 5.

<sup>2605</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 106/2001, de 23 d'abril, fonament  
jurídic 10.

<sup>2606</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 175/1997, de 27 d'octubre,  
fonament jurídic 4.

<sup>2607</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 170/1996, de 29 d'octubre,  
fonament jurídic 5.

<sup>2608</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 128/1997, de 14 de juliol,  
fonament jurídic 4.

<sup>2609</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 106/2001, de 23 d'abril, fonament  
jurídic 6.e.

d'octubre;<sup>2610</sup> 128/1997, de 14 de juliol;<sup>2611</sup> 175/1997, de 27 d'octubre;<sup>2612</sup> 200/1997, de 24 de novembre;<sup>2613</sup> 141/1999, de 22 de juliol;<sup>2614</sup> i 106/2001, de 23 d'abril,<sup>2615</sup> entre altres.

Cal saber, així mateix, que l'acord d'intervenció i de suspensió ha de ser limitat en el temps. En relació a les intervencions, són diverses les resolucions del Tribunal Constitucional en què es determina que no poden mantenir-se de manera indefinida. Poden consultar-se les Sentències 170/1996, de 29 de octubre;<sup>2616</sup> 128/1997, de 14 de juliol;<sup>2617</sup> 175/1997, de 27 d'octubre<sup>2618</sup>; 200/1997, de 24 de novembre;<sup>2619</sup> i 106/2001, de 23 de abril de 2001.<sup>2620</sup>

D'altra banda, convé deixar apuntat, en relació a les limitacions que s'estableixen a les comunicacions que es produeixen entre reclusos, que res s'especifica ni en la Llei orgànica general penitenciària ni en el Reglament penitenciari quant a les orals, però sí en relació a les escrites i les telefòniques. En l'article 46.7 del Reglament penitenciari de 1996 es diu que la correspondència entre les persones indicades podrà ser intervinguda mitjançant resolució motivada del director i que efectuada la intervenció es notificarà a l'intern i es posarà en coneixement del jutge de vigilància; i en l'article 47.6 s'indica que les

---

<sup>2610</sup> Sentència 170/1996, de 29 d'octubre, fonaments jurídics 5 i 6.

<sup>2611</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 128/1997, de 14 de juliol, fonament jurídic 4.

<sup>2612</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 175/1997, de 27 d'octubre, fonament jurídic 4.

<sup>2613</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 200/1997, de 24 de novembre, fonament jurídic 4.

<sup>2614</sup> Tribunal Constitucional 141/1999, de 22 de juliol, fonament jurídic 5.

<sup>2615</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 106/2001, de 23 d'abril, fonament jurídic 6.e.

<sup>2616</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 170/1996, de 29 d'octubre, fonament jurídic 4.

<sup>2617</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 128/1997, de 14 de juliol, fonament jurídic 6.

<sup>2618</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 175/1997, de 27 d'octubre, fonament jurídic 4.

<sup>2619</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 200/1997, de 24 de novembre, fonament jurídic 4.

<sup>2620</sup> Sentència del Tribunal Constitucional 106/2001, de 23 d'abril, fonament jurídic 9.

comunicacions telefòniques podran ser intervingudes pel director, motivadament, i la forma i efectes previstos en l'altre article citat. Cal tenir en compte que també en el Reglament de 1981 hi havia previst, en l'article 98.5, poder intervenir les comunicacions escrites entre reclusos, a més que no era una decisió potestativa del director sinó que s'imposava com una obligació, i no s'exigia motivació. Amb raó la secció cinquena de l'Audiència Provincial de Madrid en Interlocutòria de 28 de maig de 1994, assegurava que procedir d'aquesta manera era directament i insalvable incompatible amb el dret al secret de les comunicacions que també tenen les persones preses, i no es contempla com una excepció, susceptible de justificació cas per cas, sinó com un mandat general. En l'article 46.7 del Reglament penitenciari de 1996 s'empra el potestatiu (podrà ser intervinguda) i sí s'exigeix motivació, però així i tot ha continuat constituït una vulneració del secret de les comunicacions, per això que aquella norma reglamentària ha estat corregida per la jurisprudència del Tribunal Constitucional, en el sentit d'exigir els mateixos requisits per a les comunicacions generals. Així ho ha fet l'Alt Tribunal en la Sentència 169/2003, de 29 de setembre. Anteriorment ja havia afirmat que no és admissible que siga constitucionalment legítim establir una restricció al secret de les comunicacions sense les exigències establertes pel Tribunal Constitucional, per exemple en les Sentències 193/2002 i 194/2002, ambdues de 28 d'octubre, o en la Sentència 188/1999, de 25 d'octubre.

També s'ha de tenir present, en relació ara a les visites íntimes, amb familiars i amics propers i de convivència, que procedirà la seua denegació o no autorització quan no s'acredite el parentiu o l'amistat íntima amb les persones internes en algun centre penitenciari, en cas d'incomunicació judicial, o si no es compleixen l'altre requisit exigít pels article 53 de la Llei orgànica general penitenciària i 45.1 del Reglament penitenciari, que és que aquelles no puguen accedir als permisos d'eixida. No es contempla, ni en la Llei, ni en el Reglament, ni tampoc en cap Instrucció de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries –abans Direcció General d'Institucions Penitenciàries–, la possibilitat d'intervenir aquestes visites ni tampoc de restringir-les, però sí de suspendre-les. En l'article 45.7 del Reglament es preveu aquesta possibilitat en cas que les persones visitants es neguen a

sotmetre's a l'escorcoll amb nu integral que en casos excepcionals pot exigir-se. En la Instrucció 4/2005, de 16 de maig, consta, en el punt 4.2, que podrà fer-se en aquests casos, però també quan no accepten passar per l'arc detector o passar per l'escàner les seues pertinències, roba o altres objectes, o quan es neguen a complir l'obligació de no introduir bosses, paquets o altres objectes. També se suspendran, a tenor del punt 3.3 de la Instrucció, en cas que s'haja imposat una sanció de compliment immediat o d'aplicació d'aïllament provisional.

### **2.3. S'aconsegueix que milloren o que almenys es mantinguen les relacions familiars?**

L'Administració penitenciària no publica dades en relació a les comunicacions i visites celebrades amb persones de l'exterior i no hi ha molts estudis sobre aquest extrem, però no obstant això pot citar-se la investigació de Ríos Martín i Cabrera Cabrera de l'any 1998, en què van preguntar a més de mil persones si anava gent a veure-les per a celebrar comunicacions orals o visites íntimes, amb familiars o amics propers o de convivència. Van contestar que sí el 71% i que no el 26%. El 3% restant va marcar l'opció "no sap/no contesta". Les persones que no tenien comunicacions orals ni especials van resultar ser aquelles que no tenien família o havien trencat la relació amb ella i també, i principalment, aquelles la família de les quals vivia lluny.<sup>2621</sup> Va quedar demostrat que hi ha una relació lineal entre la distància del domicili familiar i les comunicacions orals i especials. El 90% de les persones empresonades en la mateixa localitat en què vivia la família van assegurar celebrar-les. El percentatge era pràcticament el mateix, del 89%, quan la presó estava ubicada a la mateixa província, però queia al 53% quan la presó estava en una província distinta a la de residència de la família. El temps i el cost que suposa desplaçar-se són les raons principals que expliquen, segons els mateixos interns, que els familiars que viuen lluny no vagen a veure'ls. Un intern explicava que "la meua dona es desplaça 517 Km per a visitar-me. Suposa una despesa extraordinària molt elevada"; un altre deia que "la distància que hi ha del meu lloc de residència a aquest centre fa que per manca d'economia sols pugen vindre una vegada al mes a visitar-me atès

---

<sup>2621</sup> Vid. RÍOS MARTÍN, J.C. – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 141.

que hi ha 300 KM, que són 3-4 hores de viatge d'anada i després de tornada, a banda de molts diners en gasolina". L'edat avançada i els problemes de salut dels visitants tampoc contribueixen sinó tot el contrari a que les comunicacions indicades es produïsquen, i quan no obstant tot es produeixen no sempre contribueixen a alleugerar el dolor i malestar que suposa estar pres. Un intern deia que "el pitjor de tot és que els meus pares són molt ancians i malalts i se'm parteix l'ànima en veure'ls cada diumenge a la porta de la presó per a veure'm i recorren 100 km d'anada i tornada i estan molt afectats per tant com estan patint per totes les injustícies que m'estan fent".<sup>2622</sup>

Moltes de les persones entrevistades per Ríos Martín i Cabrera Cabrera es queixaven perquè el fet d'estar preses molt de temps i a més a molta distància de la família, havia contribuït a empitjorar la relació, que de vegades ja era complicada abans de l'entrada en presó. No va ser infreqüents les respostes del tipus "la distància i el temps han provocat un desarrelament familiar fort, l'estima persisteix però..."<sup>2623</sup> També un percentatge no despreciable de les persones entrevistades per Díez González i Álvarez Díaz dins del marc d'una investigació publicada en 2009 asseguraven que des que havien ingressat en presó la relació amb la família s'havia deteriorat, sobretot les condemnades a penes de presó llargues, i encara que menor, un percentatge considerable de persones, sobretot entre aquest grup, deien haver trencat tot vincle durant el temps de privació de llibertat. Tot i això, i com es veurà a continuació, hi ha casos, i no pocs, més quan la pena de presó que es compleix és de durada curta, en què la relació familiar millora.

Díez González i Álvarez Díaz es van interessar per l'evolució d'aquestes des del moment de l'ingrés i la diferència que hi ha entre les persones que estan condemnades a penes llargues de presó i aquelles altres que compleixen condemnes de durada curta, i en aquella investigació van entrevistar a 45 pertanyents al primer grup i 29 pertanyents al segon, i van observar que les dades més negatives

---

<sup>2622</sup> RÍOS MARTÍN, J.C. – CABRERA CABRERA P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàgs. 142 i 143 (179), (508), (189).

<sup>2623</sup> RÍOS MARTÍN, J.C. – CABRERA CABRERA P.J., *Mil voces presas*, ob. cit., pàg. 143 (203).

pertanyien a primer grup. Encara que els resultats no són suficientment significatius entre aquest i el grup de persones condemnades a penes curtes de presó, sí s'ha de tenir en consideració que de les primeres, un 20% va afirmar que des que estaven empresonades la relació amb la seua família s'havia trencat definitivament, un 20% va respondre que aquella relació havia empitjorat i un 28% va afirmar que havia millorat. El 32% restant va indicar que la relació continuava igual que abans d'entrar en presó, però no se sap si existia o estava trencada. En el cas de les persones condemnades a penes curtes de presó sols un 10% va dir que la relació s'havia trencat definitivament des del seu ingrés al centre penitenciari, el 7% que havia empitjorat i el 41% que havia millorat. El 42% restant va contestar que la relació amb la família continuava igual que abans. A partir d'aquestes dades els autors van concloure que “els suports i les relacions familiars acostumen a bolcar-se a l'inici de la condemna, per a anar perdent intensitat a mesura que el temps passa”.<sup>2624</sup> També van observar que era molt més freqüent que les famílies d'origen mantingueren el suport al llarg del temps, que no que ho feren les famílies adquirides, les quals a poc a poc retiraven el seu suport, així com també que el suport d'aquelles era molt major en les persones que compleixen penes curtes. No obstant això, també és cert que entre les persones amb condemnes llargues hi havia una presència major de suport de la família d'origen després del trencament amb l'adquirida.<sup>2625</sup>

D'altra banda, Díez González i Álvarez Díaz també es proposaven comprovar si la participació de les persones condemnades a pena de presó a la vida familiar es veia afectada i van preguntar a les 74 que entrevistaren –45 condemnades a penes de presó llargues i 29 condemnades a penes curtes– si davant l'existència d'un problema familiar se'l informava i demanava opinió. Van comprovar que sí és així i que els interns amb condemnes a penes de presó llargues a més de rebre menys suport de la família tenen una participació menor a la vida d'aquesta. El 20,45% d'aquelles va contestar que ni se'ls

---

<sup>2624</sup> DÍEZ GONZÁLEZ, P.R. – ÁLVAREZ DÍAZ, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàgs. 127, 128 i 129.

<sup>2625</sup> Vid. DÍEZ GONZÁLEZ, P.R. – ÁLVAREZ DÍAZ, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàg. 124.



expliquen els problemes ni se'ls demana opinió, percentatge que descendeix molt poc entre les persones condemnades a penes de presó de durada breu, essent del 19,23%. Entre les primeres un 45,45% va afirmar que sí se'ls informava i demanava opinió, percentatge que ascendeix al 57,69% quan es tracta de les persones condemnades a penes de presó de durada breu. A més, un 31,82% de les condemnades a penes de presó llargues va assegurar que la família informa dels problemes que es produeixen al seu si però una vegada ja s'han produït, percentatge que descendeix a l'11,54% entre les persones condemnades a poc de temps de reclusió.<sup>2626</sup>

Altra pregunta que van formular els autors indicats a les persones entrevistades va ser amb qui viurien en eixir en llibertat. Entre les que complien una condemna de durada llarga, al voltant del 34% va contestar que aniria a viure amb els seus pares i/o germans, un 30% va assegurar que viuria amb la seua parella i/o filla, un 12% que viuria sol, el mateix percentatge que va dir que aniria a viure a altra institució, al voltant del 4% va indicar que viuria amb familiars distints als indicats dalt i la resta va marcar l'opció "no sap/no contesta". Entre les persones condemnades a penes de presó de durada curta, un 37,5% va afirmar que aniria a viure amb la seua parella i/o fills, al voltant del 34% van dir que aniria on els pares o germans, un 17,24% va assegurar que viuria sol, únicament un 3,45% pensava viure en una altra institució, el mateix percentatge que va afirmar que aniria a viure amb altres familiars distints als referits i que va marcar l'opció "no sap/no contesta". En relació a açò els autors de la investigació comenten que els interns que compleixen condemnes llargues "estan més desvinculats de la família adquirida i tenen una expectativa menor quant a la possibilitat de viure sols. El fet que un percentatge considerable d'interns d'aquell grup es pronuncie com menys independent, i manifeste no saber on viurà o que ho farà en alguna ONG, dóna una idea aproximada de com els processos de desafiliació tenen en aquest grup un protagonisme clar".<sup>2627</sup>

---

<sup>2626</sup> Vid. DÍEZ GONZÁLEZ, P.R. – ÁLVAREZ DÍAZ, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàgs. 130 i 131.

<sup>2627</sup> DÍEZ GONZÁLEZ, P.R. – ÁLVAREZ DÍAZ, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàgs. 132 i 133.

Cal tenir en compte que a banda dels indicats fins ara hi ha altres factors que poden influir en el debilitament o la pèrdua dels vincles familiars que es produeix durant el compliment de la condemna, entre els quals hi ha la forma en què s'organitzen les comunicacions, que no és la més adequada. Així ho subratllen els autors indicats dalt,<sup>2628</sup> però en aquest punt sobretot voldria fer referència a una investigació realitzada per l'Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans de la Universitat de Barcelona l'any 2006 sobre les repercussions de l'empresonament sobre les famílies, en què es critica que no es tenen en compte les disponibilitats horàries de la família a l'hora de fixar dia i hora en què s'han de celebrar les comunicacions orals i especials, que aquella ha d'esperar moltes hores perquè pugui produir-se la comunicació, que aquesta no se celebra en un lloc del tot adequat ni en les condicions millors possibles, així com les mesures de control que s'adopten i el tracte rebut per alguns funcionaris.

A títol d'exemple es reproduiran alguns fragments d'entrevistes realitzades a familiars de persones preses i a algun treballador de presons, que serveixen per a conèixer quina és la realitat penitenciària, no sols a les presons catalanes. Tot i les experiències i opinions que es relaten són referides a les presons catalanes, el mateix passa a les presons espanyoles. Advertit açò, en relació a les comunicacions orals val a dir que les famílies i fins i tot els treballadors de presó, o alguns d'ells, critiquen que a l'hora de fixar els horaris moltes vegades no es té en compte la disponibilitat de la família, ni tampoc els horaris del transport públic. Un dels professionals entrevistats assegurava que “les comunicacions amb el departament especial són a última hora de la vesprada en diumenge i normalment acaba quan ja ha eixit l'últim autobús, aquesta gent ha d'espavilar-se com siga per a tornar a Barcelona, a banda, més d'una vegada ha estat necessari cridar un taxi perquè vingui a buscar algú, alguna senyora, que s'ha trobat que no podia tornar a Barcelona”.

Altres crítiques que realitzen les famílies són les següents: “Les visites les veig molt mal perquè ens tracten pitjor que a borregos i per a gent

---

<sup>2628</sup> Vid. DÍEZ GONZÁLEZ, P.R. – ÁLVAREZ DÍAZ, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàg. 134.

que venim de fora com jo, que isc a les 12 h. i arribe a les 19 h... Per a 20 minuts que tenim de comunicació i he tingut que fer tres cues!! (...) Pense que és molt poc de temps, 20 minuts dos dies a la setmana. Hauríem de tenir el temps repartit d'altra manera, en altre espai i que no siga a través d'un cristall i unes reixes plenes de merda”.

Queixes com aquestes són freqüents, igual que aquestes altres: “Els locutoris en què es realitzen impossibiliten, a banda de poder-se tocar, poder mirar-se i parlar al mateix temps, ja que s’ha de tenir l’orella enganxada a l’obertura del cristall separador per a intentar compensar l’aldarull ambiental generat per totes les famílies que estan comunicant en locutoris confrontats”.

Les famílies també denuncien que malgrat les moltes hores que han d’esperar per a comunicar no hi ha llocs adequats on poder fer-ho. Açò és un problema per a tots però especialment per a les persones majors i per als xiquets i xiquetes que van a veure a algun familiar –o amic íntim de la família. Quan hi ha llocs específics per als menors moltes vegades estan tancats o en desús per inexistència de personal d’atenció. S’accentua amb açò l’exposició del menor d’edat a la cultura carcerària. Una persona ho relatava de la següent manera: “He vist xiquets que caminen a quatre potes, pel pati de la Model que ja et pots imaginar com de net està, perquè les seues mares ja no podien retenir-los més en braços o als carrets. En Brians hi ha una espècie de guarderia o ludoteca, però durant els sis mesos que jo vaig estar anant a comunicar tots els caps de setmana, sempre la vaig veure tancada”.

Les mesures de seguretat que s’adopten i el tracte que reben les famílies també és polèmic. Una persona es queixava del següent: “Allò que és vergonyós i denigrant és que perquè jo vaja a veure el meu fill per comunicació normal jo haja de passar per dos detectors (...) i mentre pites no entres... Si no, et diuen que alces les mans... Ni que jo estiguera presa perquè tinga que alçar les mans. Com jo, hi ha gent major que els veus com intenten passar amb les mans alçades i els costa sostenir-se d’eixa manera, això als funcionaris els dóna igual (...) Deixar les nostres bosses en taquilles i esperar mitja hora més per a entrar i eixir a que el funcionari ens òbriga la nostra taquilla, que ho facen per a un vis a vis ho veig just, però per a una comunicació a

través de l'espill no. És infrahumà, vergonyós i aberrant, i perquè les famílies no tenim collons de plantar-nos i dir que no (...) Saps que hi ha funcionaris que passen droga? Dons t'ho confirme jo! És molt fàcil tirar la culpa al familiar (...) Jo odie la droga, encara que jo poguera passar droga dis-me quina quantitat passaria perquè aquesta no és la droga que hi ha a la presó, a la presó hi ha molta droga. És fàcil tirar la culpa al familiar, però no pots passar com a familiar un quilo d'heroïna... Amb la base que si sospiten de tu et passen a l'habitacioneta, et despullen i et fan fer flexions i tot. Si no et duen a plaques (...) Després tot són disculpes... De què et serveixen les disculpes quan ja t'han humiliat? Per què no els ho fan fer als funcionaris?"<sup>2629</sup>.

En relació a les comunicacions especials, hi ha testimonis com el d'una dona que explicava que "el meu fill no té edat d'anar sol al col·legi, i m'han posat el vis a vis a les 8 del matí. He demanat que me'l canvien i m'han contestat que 'o ho prens o ho deixes'. Què he de fer? Pagar a una cangur ... no dur-lo a escola... rebutjar al vis a vis..". Les famílies també es queixen dels llocs en què es produeixen aquestes comunicacions i per com es produeixen els contactes. Per exemple, en relació a les visites familiars es diu que "ens claven en ple mes d'agost en una habitació sense finestres, les presons no estan ben comunicades, hi ha sales que estan millor però sempre estan plenes", o que "pot ser has d'anar al bany en el vis a vis familiar i t'has d'esperar una hora i mitja perquè allà no hi ha bany. O quan entres i estàs a la cua, hi ha sols un bany per a tots quants estem allí".

En relació a les visites íntimes, entre els seleccionats pels autors de la investigació he optat per reproduir el següent testimoni: "Em sentia com si em dirigira a l'habitació d'un prostíbul sota la mirada atempta i vergonyant dels funcionaris i presos que pul·lulaven en aquella zona de la presó. En arribar a l'habitació normalment tenia temps de desfer el paquet de roba d'un sol ús o de bugaderia depenent del centre, i

---

<sup>2629</sup> OBSERVATORI DEL SISTEMA PENAL I ELS DRETS HUMANS DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA, *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2006, pàgs. 27, 28, 29 i 42 (EP-1), (EF-17), (AIF 8), (EF-18).

acomodar-la sobre el llit, mentre esperava que no s'hagueren oblidat que m'havien tancat en clau allí dins, i que l'intern que creua la porta fóra realment aquell amb qui jo tenia el vincle afectiu. L'habitació, totalment tancada i sense finestres, habitualment sols tenia un llit menut i una tauleta que guardava dos o tres preservatius i un cendrer. Hi havia una cadira que s'havia d'utilitzar per a deixar la roba. Hi havia també un vàter i un lavabo. La comunicació tenia una durada d'una hora i trenta minuts, anunciada quinze minuts abans del final per un toc de sirena. Transcorregut el temps, la porta s'obria i l'intern havia d'eixir ràpidament, mentre que jo havia de quedar-me encara uns minuts dins de l'habitació fins avís nou, moment en què havia de tornar a transitar pel corredor, altra vegada sota la mirada atenta i intimidadora dels funcionaris i reclusos que estaven per allí, parant-me a recollir les meues pertinences abans d'eixir per la porta del centre penitenciari, normalment amb una sensació molt desagradable". També és molt il·lustratiu aquest altre testimoni: "Al *vis a vis* íntim la dona és tractada com una prostituta, com és una hora i mitja ... Durant temps els estàs veient a través d'un cristall els caps de setmana i de sobte passes al físic, estàs nerviosa i és com un poc de rissa, amb la tauleta, la taula, el condó i els llençols amb el nom del centre penitenciari. I a més hi ha 7 o 8 habitacions i escoltes al de l'altra banda i al funcionari que està per allí. No hi ha intimitat i a més quan sona la campana obren la porta i ha d'eixir corrent, sinó el castiguen (...). És fort perquè jo també era molt innocent i veus cóm et tracten quan vas al vis a vis perquè moltes vegades et fan despullar-te, et toquen a veure si dus drogues... No respecten en absolut la teua intimitat".<sup>2630</sup>

També les internes del centre penitenciari de la presó de Brians entrevistades per Almeda Samaranch dins del marc d'una investigació publicada en 2003 criticaven les condicions i en les circumstàncies en què es produïen les visites íntimes i asseguraven sentir-se com a prostitutes en les comunicacions íntimes. Una d'elles afirmava el següent: "Et posen uns llençols de paper que són d'usar i tirar i tenim

---

<sup>2630</sup> OBSERVATORI DEL SISTEMA PENAL I ELS DRETS HUMANS DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA, *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, ob. cit., pàgs. 27, 30, 32 i 33 (AIF-8), (EF-4), (EF-20), (EF-15).

certa intimitat, les sessions duren dues hores. Però jo per això em sent malament, no perquè no tinga ganes, és que sols el fet d'estar allí amb la teua parella que no vol dir que vages a fer l'amor, és que és tan fred, forçat. És el simple fet d'haver de tirar una instància per a estar amb la teua parella, no m'agrada, després et tornen una carta que diu que tal dia, tal data, tal hora a vostè li toca follar. La veritat és un poc fred, després arribes allí i has de pensar que com no t'engantxe no et va a donar temps a res, és trist. Ací, a Brians, encara és passable, perquè quan tu arribes ell ja està ací, i perquè és la mateixa presó, però en Wad Ras fan els vis a vis a la Model i has de desplaçar-te. Això és, de veritat, et sents com una prostituta, nosaltres mateixes posem de la nostra part i ho fem molt més fort del que és. Tu saps què és muntar en un furgó a trenta persones?, que aquella que no va pintadeta va amb la seua minifalda i tal, que ens passen per mitja Model dient 'Ala! Ací teniu!, emmanillades totes de dues en dues' i els tios 'Ala, a passar-ho bé! Ací teniu la mercaderia!'. No sé, és tan denigrant, de veritat (...) Abans que es trencara la nostra relació, jo vaig deixar d'anar que aquests motius. Ell em deia, però, com et pots sentir bruta? Si no vens a gitar-te amb ningú desconegut, és amb la teua parella. Però jo em sentia tan malament, tan bruta, no sé, molt mal, i açò ja et dic que perjudica molt una relació sentimental". Com indica Almeda Samaranch, aquesta és una de les raons per les quals les dones reben molt poques o pràcticament cap visita del seu marit o company des que es produeix l'entrada en presó. Sols el 18% de les internes entrevistades deien tenir visites mensuals de la seua parella regularment, principalment per a tenir comunicacions orals o celebrar visites íntimes, les quals, com s'ha vist, normalment no complauen a la dona. De vegades la relació es trenca des del mateix moment en què la dona entra en presó.

Altra interna entrevistada per l'autora indicada explicava el següent: "No sé res del pare de la meua primera filla. Quan em van caure 8 anys de condemna em va dir que no em podia esperar, no va venir a veure'm mai i em vaig quedar sola, la xiqueta es va quedar a càrrec de ma mare. Després vaig conèixer altre home, vaig estar tres anys amb ell i quan vaig caure a Wad Ras, el mateix... Tampoc he sabut mai d'ell, no ha vingut a veure'm mai més, no l'he vist i vaig tenir el meu

xiquet a la presó, que després se'm va morir".<sup>2631</sup> Que són pocs els homes que van a veure a les dones preses també ho deixen molt clar altres preses. Una d'elles deia: Mira les dones que hi ha als vis a vis de la Model!, hi ha cua de dones els dissabtes. Les veus a totes i mira ací, a veure quants homes hi ha a les comunicacions. Cap! Els homes a Wad Ras, com ací a Brians, estan comptats. No sé, tal vegada l'home no veu bé que la dona estiga a la presó, no sé. Les dones ací a la presó estem molt soles, molt soles". Altra, tot i que ho deia entre risses, també ho tenia molt clar, deia que "la dona que no està presa va a veure a l'home a la presó moltes vegades, sempre que pot, és més constant que al revés. Si és ella la qual està presa, ell passa completament, no sé per què, no, tal vegada és que són més rossins, ja, ja, no sé... si els dos estan presos, també és la dona la qual visita més freqüentment l'home que no al revés". I altra interna explicava que "la dona presa rep els familiars i molts pocs marits, perquè la família, sobretot els pares, acaben venint a visitar-les alguna vegada, però els homes no apareixen. En canvi, els homes presos tenen moltes visites de les seues dones, amants, amics, amigues, mares ... Perquè és l'home de la casa. Ell pot estar a la presó, la dona no. Continua existint la societat masclista".<sup>2632</sup>

Almeda Samaranch també apunta que en general les dones gitanes reben més suport de l'exterior que aquelles altres que no ho són. De les quatre internes gitanes que va entrevistar totes deien tenir una bona relació amb la família. Una d'elles afirmava el següent: "La meua família em ve a visitar molt, home, clar, sempre, sempre... Està el meu germà al peu del canyó, en du el meu peculí (...), em diu: 'Porta-ho bé,

---

<sup>2631</sup> ALMEDA SAMARANCH, E., *Mujeres encarceladas*, Ariel, Barcelona, 2003, pàgs. 106 i 107. Les internes entrevistades són Julia i Carla. Poden consultar-se també les pàgs. 62, 76 i 77. L'autora subratlla que la durada de la condemna i la distància a la qual està la presó del domicili familiar és un problema però que en el cas de les dones empresonades la situació és pitjor perquè hi ha menys centres per a elles i encara menys per a les internes que tenen fills amb elles, a més que no és freqüent que la presència de les visites de la parella disminuïsquen amb el temps o que desaparega del tot el contacte o s'iniciï altra relació paral·lela, fins que finalment es trenca la parella. Són moltes les dones preses que mai tenen comunicacions orals ni especials, perquè ningú va a veure-les.

<sup>2632</sup> ALMEDA SAMARANCH, E., *Mujeres encarceladas*, ob. cit., pàgs. 107 i 108. Les internes entrevistades són Lorena, Patricia i Milena.

enrotlla't, que has d'eixir', me dóna ànims. La meua família, sí que ve, que no em fallen, que ací estan, que puc comptar amb ells en cada moment i quan estic baixa de moral ho compartisc amb ells. Clar que també tinc dos germans a la presó i ma mare també ha estat i entenen la situació (...) Jo he vist tants casos..., pares que la seua filla ha entrat a la presó i han rebutjat a ella per a la resta de la vida. És que aquests paios, perdona per dir paios, no s'ofenga... Jo tinc uns pares així i rebutge a ells per a tota la vida, per a mi s'haurien mort perquè, clar, quant més els necessitava em deixen tirada, en una presó (...) Jo ho he vist, açò, amb amigues meues i els seus pares que passen de tot (...) Perquè a mi l'altre dia em van dur a l'hospital i van venir 300 gitanos, sense exagerar-te! Eh! Un munt de gitanos a la porta, que venen a visitar Lola!, la meua germana, ma tia, els meus cosins... Tots a la porta (...) I jo he vist paietes que m'han donat molta llàstima..., abans que res la teua família, que és l'única il·lusió que et donen, veure un diumenge la meua família”.<sup>2633</sup>

Pot dir-se, amb tot, que si la relació familiar, amb la família d'origen o l'adquirida, es manté o resulta enfortida açò passa no obstant la presó. Situacions com les descrites no faciliten que la relació familiar es mantinga en el temps, a més que posen en evidència, a banda de la desídia dels homes a l'hora de mantenir el contacte amb les dones preses, que les comunicacions i visites no es produeixen respectant al màxim la dignitat i intimitat de les persones que comuniquen, ni de les persones privades de llibertat ni de la família o altres persones que acudeixen a celebrar les comunicacions.

Cal tenir en compte, d'altra banda, que no obstant ser conscient l'Administració penitenciària de la importància que té tenir vincles familiars i una xarxa de suport per a les persones que es troben complint condemna de presó, perquè de la seua existència o no pot dependre la seua inclusió o exclusió social en recuperar la llibertat, perquè aquelles que no compten amb el suport de la família tenen menys possibilitat de completar amb èxit el procés resocialitzador,

---

<sup>2633</sup> ALMEDA SAMARANCH, E., *Mujeres encarceladas*, ob. cit., pàgs. 97 i 98. La interna entrevistada és Lola.



estan en risc d'acabar engrossint el nombre de “sense sostre”<sup>2634</sup>, no fa res per a reconduir la situació. Com observen Díez González i Álvarez Díaz, “els serveis socials manquen de programes específics d'intervenció amb les famílies dels interns. Ni hi ha objectius establerts amb aquestes, ni hi ha mediació familiar, ni cobertura de les situacions de manca i necessitat, ni una estructura dotada de mitjans que oriente els seus objectius cap al medi social de procedència dels reclusos. No existeixen programes de suport residencial per als interns sense famílies o sense suport extern, ni d'enfortiment de xarxes socials de l'intern. Queda tot en mans de les ONG i d'estructures que, de vegades i no obstant el seu voluntarisme, no compleixen amb els requisits adequats de professionalització per a l'abordatge de les problemàtiques específiques dels interns. ONG i entitats privades que, a més, tenen als seus recursos una dependència alta de subvencions públiques”.<sup>2635</sup> Les persones preses sense suport familiar són més vulnerables fora de la presó, però també pateixen més dins, més quan es tracta de dones. Segons Almeda Samaranch elles “pateixen més la dependència afectiva i la soledat que els homes en la mateixa situació, a causa dels seus vincles més forts amb la família, especialment amb els fills/es”.<sup>2636</sup> La família i la resta de grups de suport extern són elements d'estabilitat personal per a les persones preses, que ajuden a fer menys dur i dolorós l'empresonament, que trenquen la monotonia de la presó quan van a veure-les, que els permeten estar en contacte amb el món exterior, etc. Cal recordar, a més, que les persones sense arrelament familiar i social fora de la presó, a més de no poder gaudir de tot açò, tenen menys possibilitats d'obtenir permisos d'eixida i d'accedir a la llibertat condicional.

---

<sup>2634</sup> Estan en risc de convertir-se en un “sense sostre” interns d'edat avançada, els desocupats, interns sense vincles, de vegades malalts, amb dependències, patologies duals, o molts d'ells amb historials plegats d'experiències negatives en Centres d'Acollida (excarcerats per malaltia), etc. Vid. Díez González, P.R. – Álvarez Díaz, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàg. 133.

<sup>2635</sup> Díez González, P.R. – Álvarez Díaz, J.A., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, ob. cit., pàg. 134.

<sup>2636</sup> Almeda Samaranch, E., *Mujeres encarceladas*, ob. cit., pàg. 57.

## CONCLUSIONS

1. Em preguntava quan es produeix el naixement de la pena d'encarcerament de tipus correccional o resocialitzador, i en aquest punt puc concloure que la idea d'encarcar els delinqüents per a corregir-los és antiga. Ja Plató parlava de la conveniència de fer-ho, tot i que els grecs no van conèixer les presons correccionals, ni tampoc els romans. En Època Medieval amb aquell propòsit es tancarà primer els pecadors, per aplicació del Dret canònic, i després alguns delinqüents, per aplicació del Dret laic. Trobem ací els antecedents de la presó correccional, però no l'origen. El naixement de la presó correccional es produeix amb l'aparició de les primers cases de correcció i de les cases galera, en Època Moderna.

2. M'interessava conèixer les causes que expliquen el naixement d'aquestes presons correccionals, i en aquest punt convé advertir, en primer lloc, que els destinataris de les cases de correcció i les cases galera van ser captaires, vagabunds, lladres i altra gent de mal viure, persones pobres en definitiva, marginats socials, d'ambdós sexes en les primeres i sols dones en les segones. Cal tenir en compte, en segon lloc, que aquestes institucions apareixen en un context determinat, marcat per la crisi de les formes de vida feudals i de l'economia agrícola, l'extensió dels nuclis urbans, les guerres i expedicions militars, etc., i també, com a conseqüència d'açò, per un increment important de la misèria i la delinqüència, així com per una transformació en el sistema de valors fins llavors imperant impulsada per la conjuntura social i econòmica nova, però també per la revolució

religiosa i mental de la regeneració humanista. El pobre passarà d'estar plenament acceptat i integrat dins del sistema de relacions socials, econòmiques i religioses, a ser perseguit i castigat. Cal tenir en compte, igualment, que s'estava produint el despertar d'un capitalisme incipient, que era un moment en què la indústria tèxtil estava en plena expansió i transformació, i en què calia mà d'obra en abundància i barata. I va ser en aquest context en el qual van aflorar tres motivacions principals que van dur a crear les primeres cases de correcció i de les cases galera: una raó de política criminal, altra socioeconòmica i altra penològica.

En relació a la raó de política criminal cal tenir en compte que llauradors expulsats violentament de les terres que treballaven i persones provinents d'aldees saquejades i incendiades van acabar engrossint la ja voluminosa massa de picaportes, vagabunds i lladres, o dedicant-se a la prostitució. Els pobres van passar de ser tolerats a ser no sols rebutjats sinó també perseguits i reprimits durament, fins i tot amb la mort, però eren massa per a enforcar-los a tots. En segon lloc, pel que fa a la raó socioeconòmica, es va comprendre que explotant la força de treball dels marginats socials es podia controlar el preu dels jornals i aconseguir beneficis, que si es tancava aquella massa enorme de pobres i desocupats i se'ls obligava a treballar s'aconseguiria inculcar-los una mentalitat productiva i uns hàbits laborals, convertir-los en mà d'obra dòcil i productiva i en ciutadans útils i contribuents, a més que es contribuiria a la prosperitat general. Era més útil procedir d'aquesta manera que com venia fent-se. Per últim, quant a la raó penològica, cal apuntar que durant la segona meitat del segle XVI, durant tot el segle XVII i, sobretot, al llarg del

XVIII la pena capital i altres corporals i no corporals que venien aplicant-se van caure en desprestigi i el seu camp d'aplicació va començar a ser limitat paulatinament. Tot i que la religió estava present tant a les cases de correcció angleses com a les holandeses, que van ser les primeres en aparèixer, no entenc correcte apuntar que aquella va ser una quarta motivació que va dur al naixement de les cases de correcció, però sí, en canvi, en el cas de les cases galera de dones, i si no de la seua aparició al menys si de la seua pervivència en el temps. Eren moments d'una religiositat profunda, i principalment preocupava el control moral de les dones allí tancades i la seua honestat i el purgament de les seues conductes deshonestes o delictes.

3. Volia saber si la vocació resocialitzadora acompanya la pena d'encarcerament des del seu naixement, i he de concloure que sí. Amb independència del significat que es donara a la resocialització, de la manera a través de la qual es pretenia assolir aquesta meta i de si aquesta s'aconseguia o no, sempre ha importat la resocialització dels delinqüents, encara que pot ser no de tots. Les penes privatives de llibertat han passat per fases diferents al llarg de la història, cinc en total. Així, hi ha un primer període, que abastaria fins a l'època moderna, en què era estrany privar de llibertat però de vegades es feia, sobretot per a rebaixar a la condició d'esclau a la persona del delinqüent o per a d'una o altra manera utilitzar la seua força de treball. Si es recorria a la pena de presó era com a pura excepció, i sols des de època romana. Ara bé, per aquestes excepcions se sap que aquesta pena de vegades s'entenia com a aflictiva i altres vegades, des de l'època medieval, com a correccional. El segon període està

caracteritzat perquè les penes que impliquen privació de llibertat es fan cada vegada més freqüents. Es recorre a elles sobretot per a assegurar la utilització dels condemnats en treballs més o menys penosos, a la majoria dels casos pensant en explotar la força de treball dels condemnats, però algunes vegades l'objectiu principal era la seua resocialització. Així va passar fins el segle XIX. En el tercer període, que abastaria el segle XIX, les penes de tancament, en les seues modalitats diverses, es van convertir en les protagonistes indiscutibles del catàleg de penes recollits en els Codis penals, a banda que va començar a produir-se el desenvolupament vertader de la finalitat resocialitzadora. En els Codis penals vuitcentistes es diferenciava entre penes privatives de llibertat aflictives i correccionals, tot i que sobretot en les normes penitenciàries es deixarà clar que tampoc es rebutjava a la correcció dels primers. El quart període compren des del començament fins les darreries del segle XX i durant un temps van continuar existint juntament a les presons correccionals altres que no ho eren. Ja no s'accentua tant la idea d'afligir sinó la d'inoqüitzar els delinqüents incorregibles. Pot diferenciar-se entre penes correccionals i inoqüitzadores, però aquelles s'imposaran a aquestes. L'ideal resocialitzador assolirà el seu punt més àlgid a partir del final de la Segona Guerra Mundial. També des de llavors es va imposar la idea de la presó científica, però no obstant això es tractava d'una pena en crisi. Se la va considerar un obstacle a la resocialització. No obstant això, en el cinquè període, que és l'actual, es produeix un relançament de la pena de presó i la resocialització entra en crisi. S'estan produint canvis legislatius que s'allunyen de les exigències resocialitzadores i suposen un retrocés cap a la presó inoqüitzadora,

però a l'Estat espanyol orientar les penes privatives de la llibertat a la resocialització és una exigència constitucional.

4. Altra qüestió a resoldre era amb quins obstacles s'ha trobat la resocialització al llarg de la història i en relació a açò cal apuntar-ne uns quants: el mal estat de les presons i que no reuniren unes condicions mínimes imprescindibles; les condicions infrahumanes en què han viscut durant molts anys els presos; l'amuntegament i la inflació reclusa; la militarització dels tancaments penals, o d'alguns d'ells; que no sempre s'ha posat en pràctica el sistema penitenciari convenient ni s'ha aplicat un tractament adequat; la inexistència o insuficiència de personal capacitat i amb els coneixements necessaris; la inversió insuficient per part de l'Estat i la manca d'interés per aquest i per la ciutadania per què passa a l'interior de les presons; i la pròpia presó.

5. També volia saber què s'ha fet al llarg de la història a favor de la resocialització, i en relació a açò convé apuntar, en primer lloc, que a partir del segle XVIII es va comprendre que si la meta a assolir era resocialitzar, calia, abans que res, reformar les presons o construir-ne de noves, millorar les condicions en què vivien els presos i garantir-los al menys les seues necessitats més bàsiques, i va començar a treballar-se, primer més en la teoria que en la pràctica, perquè així fóra. Cal tenir en compte, igualment, que, pensant en la resocialització, apareixen els sistemes penitenciaris, també a partir del segle XVIII, i se'n provaran uns quants abans de decidir-se per l'actual, considerat més convenient a efectes de la resocialització. Es posarà fi, així mateix, a la militarització dels tancaments, a banda que

es buscarà la forma de resoldre el problema de l'amuntegament i la sobrepoblació penitenciària, el qual intentarà aconseguir-se potenciant penes alternatives però també, i principalment, a través de la condemna condicional i la llibertat condicional, institucions aquestes a les quals se sumarà en època franquista la redempció de pena per treball, que desapareix en el Codi penal de 1995, tot i que en aquest s'incorpora la possibilitat de substituir les penes curtes de privació de llibertat per altres de naturalesa distinta, en la vista posada en evitar l'execució de penes de presó curtes, a més que es va prescindir de les de durada inferior a sis mesos. Per la reforma operada introduïda en 2010 en el Codi penal s'ha reduït la pena aparellada a delictes contra la salut pública, de comissió freqüent, el qual ha contribuït a reduir la població penitenciària per primera vegada en molts anys. Altre canvi positiu a destacar és que per al cas dels drogodependents que van cometre el delicte per aquesta causa, en el text original de Codi penal aprovat en 1995 en els casos indicats podien suspendre's penes de presó de fins a tres anys, si s'havien deshabituat o amb la condició que se sotmeteren a tractament, però per la Llei orgànica 15/2003 aquest límit màxim va quedar fixat en els cinc anys, i ja no s'exclou d'aquesta possibilitat de suspensió als reus habituals. Si s'eviten les penes curtes, es deixa eixir abans els condemnats a penes llargues, i si es redueix el límit màxim d'aquestes es contribueix a descongestionar els establiments carceraris, però també a evitar o reduir els mals ocasionats per la presó, el qual també resulta fonamental. En el cas dels drogodependents s'ofereix una alternativa a la presó i a la droga. D'altra banda, també s'ha avançat en allò referent a la formació i capacitació dels treballadors de la presó, ja que els especialistes són imprescindibles per a l'aplicació de tècniques i mètodes nous de

tractament i per a convertir aquest en científic. Hi ha una inversió major que en altres temps i, per últim, intenta obrir-se la presó a l'exterior.

6. A la pregunta formulada sobre què s'ha fet últimament a l'Estat espanyol en contra de la resocialització es pot respondre que des de la Transició la crisi d'aquesta es posa de manifest, d'una banda, en la penetració de la cultura de l'emergència i l'excepcionalitat a l'àmbit penitenciari, el qual es concreta en la creació dels fitxers d'interns d'especial seguiment, que impliquen la configuració de sistemes sofisticats d'aïllament carcerari; en la política de dispersió geogràfica dels condemnats per terrorisme; en la construcció de macropresons de seguretat màxima allunyades de la població i mal comunicades; en l'articulació de règims penitenciaris específics caracteritzats per les restriccions a l'obtenció de beneficis penitenciaris i permisos d'eixida, a la classificació en tercer grau i a l'accés a la llibertat condicional, en detriment de la individualització científica; i en l'exigència de requisits nous per a la classificació en tercer grau i l'accés a la llibertat condicional també en la resta dels casos, el qual també va en contra de la individualització científica. A açò cal sumar, igualment, la reducció del límit mínim de la pena de presó i l'ampliació de la seua durada màxima.

7. En relació a les causes que expliquen l'auge de l'ideal resocialitzador, que és altre dubte que es plantejava, es dirà que aquell es consolida durant els anys posteriors al final de la Segona Guerra Mundial, en un context i en unes circumstàncies concretes que van contribuir a que açò fóra possible. Seguint a Garland poden apuntar-se



les següents: l'aparició de l'estat del benestar i un context de creixement econòmic, la confiança que es tenia en els experts i en la validesa i l'efectivitat de les pràctiques resocialitzadores, que les taxes de delinqüència es mantenien relativament baixes, que el model resocialitzador va comptar amb el beneplàcit de les elits polítiques i que no hi havia una oposició ciutadana activa. Encara que en afirmar açò Garland està pensant en què va passar als Estats Units i a Gran Bretanya, a la resta dels Estats l'ideal resocialitzador es va consolidar en el mateix context i sota unes circumstàncies sinó iguals molt semblants, a més que l'auge de la resocialització als Estats Units pot considerar-se en si una causa de l'auge d'aquesta a la resta del món. Al menys a Europa no pot negar-se la importància del Moviment de la Defensa Social, sobretot de la Defensa Social Nova, però la influència i pressió exercida per Estats Units va ser clau.

8. I igual que hi ha unes causes que expliquen l'èxit de la resocialització també hi ha altres que expliquen el seu declivi. Cal saber que a partir de la dècada de 1970 s'acabaran els temps de bonança econòmica, l'estat del benestar començarà a ser desmantellat, es perdre la confiança en els experts i en la validesa i l'efectivitat de les pràctiques resocialitzadores, es produirà un increment de les taxes de delinqüència, les elits polítiques retiraran el seu suport al model resocialitzador o deixaran de tolerar-lo, així com també la ciutadania, que de manera activa exigirà mà dura contra la delinqüència i contra els delinqüents. El delicte i el càstig es convertiran en qüestions electorals importants i les decisions polítiques en matèria penal estaran determinades per la necessitat d'aconterar els votants. Per últim, el fet que el discurs de la inoqüització s'haja situat al centre del

debat de política criminal a Estats Units també ha contribuït a que ho faça en molts altres països.

9. Em preguntava si és l'espanyol un bon sistema penitenciari i en relació a açò val a dir, abans que res, que els primers sistemes penitenciaris apareixen a Estats Units i eren de tipus cel·lular, primer apareix el sistema de Filadèlfia i després el d'Auburn. L'Estat espanyol es va decantar per aquest segon però mai es va dur a la pràctica. El sistema penitenciari que es va aplicar a les presons espanyoles s'assemblava més al filadèlfic però amb les modificacions proposades pels penitenciaristes europeus, sobretot a partir del Congrés Penitenciari celebrat a Brussel·les en 1847. Va passar, però, que el sistema progressiu va desplaçar els de tipus cel·lular. Aquell aspirava a la preparació progressiva del penat per a la llibertat i participava de les tesis rehabilitadores més elaborades, i el primer en posar-lo en pràctica va ser Montesinos, al presidi de València. Altres sistemes de tipus progressiu van aparèixer per la mateixa època, el de Maconochie, el de Crofton i el d'Obermayer, a banda que es van exportar a Estats Units, on va aparèixer el sistema reformatori. A l'Estat espanyol el sistema progressiu es va generalitzar a tots els establiments penals a partir de l'aprovació del Reial Decret de 3 de juliol de 1901 i tot i que amb canvis, aquest sistema va perdurar fins l'any 1968. Apareix el sistema d'individualització científica, que substitueix aquell altre, per tractar-se d'un sistema flexible i individualitzador, dirigit a considerar les característiques particulars de cada persona i la seua evolució. L'espanyol no és un sistema pur sinó de separació en graus i poden haver algunes coses criticables, però en general no és, o no era, un mal sistema penitenciari. El sistema

penitenciari d'individualització científica és en general un bon sistema, però està en crisi. S'han introduït criteris rígids i objectius que signifiquen un retrocés cap al sistema progressiu, que es creia ja superat, especialment quan es tracta de condemnats a determinada classes de delictes. Es critica la vulneració del dret a la igualtat i la prohibició de no discriminació, açò és, de l'article 14 de la Constitució, però també l'incompliment del mandat contingut en l'article 25.2 d'orientar les penes privatives de llibertat a la reeducació i reinserció social, així com també significa obviar els estudis existents que adverteixen dels efectes nocius i contraproductes de les penes de presó, els quals es fan més intensos a mesura que augmenta la durada de l'encarcerament, i a partir de determinat moment són a més irreversibles. És evident que darrere de la crisi del sistema penitenciari d'individualització científica s'amaguen altres tres: la crisi de la resocialització, la de la idea de quanta menys presó millor i la del principi d'humanitat de les penes.

10. També m'interessava saber el per què de la crisi de la pena de presó i com es manifesta, i es dirà que una raó fonamental que explica que la presó entrara en crisi és que s'ha comprovat que és o pot ser un obstacle a la resocialització. La promesa que a través de l'encarcerament s'aconseguiria resocialitzar els delinqüents va contribuir a la generalització d'aquesta pena durant el segle XIX però la preocupació per la resocialització també va contribuir al seu declivi, en el segle XX. L'ideari de la resocialització ha contribuït al rebuig a les penes de presó massa curtes i massa llargues, així com a legitimar institucions com els substitutius de la pena de presó, la condemna condicional i la llibertat condicional. Es començarà afirmant que

l'encarcerament molt curt i molt llarg és incompatible amb la resocialització, però després, i per aquesta mateixa raó, serà la idea mateixa de l'empresonament la qual va entrar en crisi. Hi haurà partidaris de l'abolició però la majoria la veuran com un mal necessari, al menys de moment, que s'ha de reduir al mínim imprescindible, apostar per la idea de menys presó i més oberta.

11. La presó produeix o pot produir efectes negatius en les persones que la pateixen que dificulten o poden dificultar la seua resocialització. Es descriuen conseqüències sobre el comportament global de les persones empresonades. Des de Clemmer es parla de la presonització, des que ho feren Sykes i Messinger també s'apunta l'aparició d'una subcultura carcerària, i seguint a Goffman hi ha qui es refereix a la mortificació del jo, la desculturació i l'enculturització. Es produeixen, igualment, conseqüències sobre els factors psicològics individuals de cada intern, com els següents: increment de la sensibilitat interpersonal, disminució de l'autoestima, increment de la inestabilitat emocional, somatització, aparició o agreujament de tendències depressives i idees de suïcidi, del nivell d'ansietat o altres comportaments psicopatològics, així com un increment de la por, la desconfiança, l'hostilitat, el ressentiment i la violència, i un empitjorament de les funcions cognitives. Hi ha determinades circumstàncies que els presos perceben com a especialment difícils de suportar, com la distància de la família, la manca d'intimitat o la manca de relacions sexuals, i allò que és difícilment tolerable genera conseqüències psíquiques en la persona. Si es volen reduir els danys que provoca la presó açò hauria de tenir-se especialment en compte. També es destaca com a especialment dolorós l'absència de relacions

socials normalitzades i els problemes d'etiquetament i estigmatització, que són conseqüències de tipus social de la presó i incrementen el risc d'exclusió. Altres efectes nocius provocats per aquella són de tipus somàtic. Es produeixen problemes sensorials –de visió, d'audició, de gust i d'olfacte–, així com alteracions de la pròpia imatge i, també, engarrotament o tensió muscular. Cal advertir, d'altra banda, que les conseqüències negatives de la presó la pateixen les persones preses, però també les seues famílies, de tipus diversos, i algunes molt greus.

12. No obstant l'anterior, i tot i que efectivament durant molt de temps s'ha parlat de la crisi de la pena de presó, actualment s'assisteix al seu ressorgir. La delinqüència creix, la ciutadania se sent insegura i reclama mà dura contra el delicte i contra els delinqüents. El delicte i el càstig es convertiran en qüestions electorals importants i les decisions polítiques en matèria penal estaran determinades per la necessitat de trobar mesures efectives i populars que no siguin visualitzades pel públic com a signes de debilitat o com abandó de les responsabilitats estatals. Als governants preocuparà fer quelcom decisiu, respondre de manera immediata quan es produeix un esdeveniment que provoca indignació en la població, demostrar que l'Estat vetlla per la seguretat dels ciutadans respectuosos amb les lleis i que està disposat a fer ús del poder que té per a aconseguir-ho. Amb el relleu de la pena de presó l'Estat vol demostrar que fa ús de la força en contra dels seus enemics i es veu un símbol positiu de la voluntat d'aquell d'expressar el sentiment popular i protegir el públic per tots els mitjans que siguem necessaris. No importa que la presó siga desocialitzadora perquè el propòsit ara serà un altre, la inoqüització. En el cas espanyol exemples del ressorgir de la pena de

presó i de l'orientació inoqüitzadora que se li dóna a aquesta els trobem en les manifestacions concretes de la cultura de l'emergència o l'excepcionalitat a l'àmbit penitenciari, referides dalt, així com també en la reducció del límit mínim de la pena de presó i en l'ampliació de la seua durada màxima.

13. Em preguntava quina és la posició a assignar a la resocialització en el marc de la teoria de la pena que es desprèn de l'article 25.2 de la Constitució, i s'ha de concloure que aquest precepte no conté un pronunciament sobre el fonament de la pena i que, encara que constitucionalitza la finalitat resocialitzadora de la pena, no posa punt final al debat sobre els fins d'aquesta pronunciant-se a favor d'un d'ells, la resocialització, i exclouent la resta. Entenc que d'aquell es deriva que la resocialització de les persones condemnades ha de ser una de les finalitats de les penes privatives de llibertat, però no la única ni tampoc la principal. Considere, a més, que l'orientació constitucional cap a la reeducació i reinserció social no sols ha d'inserir-se al terreny de l'execució de les penes privatives de llibertat, sinó que també s'exigeix a les etapes prèvies, a la legislativa i a la impositiva. Vincula tots quants intervenen al llarg de la vida de la pena, el legislador penal i penitenciari, el jutge o tribunal que dicta sentència i el de vigilància penitenciària, l'Administració penitenciària i tots quants treballen per a aquesta.

14. Volia saber si existeix un dret subjectiu fonamental a la reeducació i reinserció social i com a conclusió apuntaré que no. No hi ha un dret subjectiu, i molt menys un dret fonamental, a la reeducació i reinserció social a favor de les persones condemnades a privació de

llibertat, ni tan sols un dret subjectiu fonamental de configuració legal, de la mateixa manera que aquestes persones tampoc tenen, a priori, un dret a beneficiar-se de les institucions que d'una o altra manera estan dirigides a garantir l'orientació resocialitzadora de la pena. Encara que hi ha una part de la doctrina que no ho entén així, aquesta és la interpretació que personalment entenc més correcta i a favor de la qual s'ha pronunciat la majoria de la doctrina i el Tribunal Constitucional.

15. Altra pregunta formulada era si l'article 25.2 de la Constitució serveix de paràmetre de constitucionalitat de les lleis, i la resposta és que sí. Com a norma jurídica que és, a més d'obligar a tots els poders públics, fa possible examinar en base a ella la constitucionalitat de les lleis i de qualsevol norma o acte del poder públic. Passa, però, que a més que el Tribunal Constitucional espanyol entén que la potestat de declarar la inconstitucionalitat d'una llei sols pot ser utilitzada quan així ho exigeixen raons molt greus i sòlides, l'article 25.2 és una norma finalista, caràcter aquest que imposa límits al seu enjudiciament per part del Tribunal Constitucional. Les normes finalistes ni prescriuen una resposta a una situació de fet, sinó la consecució d'una finalitat, açò és, imposen als poders públics l'obligació de recercar determinades finalitats, que serien en aquest cas la reeducació i reinserció social de les persones condemnades a privació de llibertat, però la prescripció de la finalitat determinada no conté per si mateixa una indicació inequívoca de la conducta a realitzar per qui ha de perseguir-lo, el qual deixa al destinatari un marge de discrecionalitat ampli per a elegir els mitjans adequats a la finalitat concreta. El caràcter de norma finalista de l'article 25.2 de la Constitució imposa límits al seu enjudiciament per part del Tribunal Constitucional, el

qual no pot enjudiciar si una norma és o no adequada a la finalitat de procurar la reeducació i reinserció social dels condemnats. Aquell s'ha de limitar a sancionar la infracció frontal del mandat, aquells casos en què la norma resulte manifestament i clara contrària a la finalitat prescrita, perquè així ho exigeix el respecte a la posició de la llei en l'ordenament jurídic. Per açò, i perquè la finalitat resocialitzadora no és l'única possible ni admissible de la pena privativa de llibertat, i pot entrar en col·lisió amb d'altres igualment vinculants, no ha d'estranyar que el Tribunal Constitucional espanyol, tanmateix haver afirmat en infinitat d'ocasions que l'article 25.2 de la Constitució pot servir de paràmetre de constitucionalitat de les lleis, s'haja resistit a declarar inconstitucionals les lleis en què s'estableixen penes privatives de llibertat de durada breu. Però que no siga inconstitucional qualsevol llei que establisca penes encaminades a altre o altres objectius diferents a la reeducació i reinserció social no vol dir que no ho siguen aquelles que impedeixen explícitament la consecució dels fins referits. En aquest sentit, la pena de cadena perpètua sense possibilitat de revisió seria inconstitucional, per aquesta i altres raons que han quedat apuntades.

16. Altre objectiu proposat era definir la resocialització, i he d'apuntar, en primer lloc, que la resocialització té per objecte la persona que ha delinquit. Atès el caràcter personal de la responsabilitat penal i de la conseqüència jurídica que dimana d'ella, és normal que recaiga sobre aquella persona la verificació de la resocialització, i no sobre la societat ni sobre la presó, el qual no implica, tanmateix, rebutjar a aconseguir una societat més justa i millor ni que siga aquella persona l'única que assumeix compromisos,



perquè també ho fa l'Estat i la societat en el seu conjunt, de la mateixa manera que tampoc significa negar la importància d'intervenir sobre la presó o que aquesta siga un obstacle a la consecució d'aquella finalitat, que la presó desocialitza. He de dir, en segon lloc, que el contingut que se li done a la resocialització ha d'estar en consonància amb el contingut de la Constitució, i que en base a aquesta no es pot pretendre que els individus que han delinquit interioritzen com a pròpia una moral determinada, ni tampoc les directrius, valors i normes socials que contribueixen al manteniment de l'ordre i la convivència en una societat donada i en un moment històric concret, ni tan sols de la llei penal. La resocialització s'ha d'entendre com un procés a través del qual se li demana a la persona que ha delinquit que es corresponsabilitze del benestar de la societat i a l'Estat i a la societat en el seu conjunt que es corresponsabilitze del benestar d'aquella. Resocialització és un macroconcepte que integra els de reeducació i reinserció social, i reeducar consistiria en aconseguir que la persona que ha delinquit es compromet a operar eleccions de conducta responsables i respectuoses amb la legalitat penal, al respecte extern per aquesta, mentre que reinserir exigiria a l'Estat i a la societat en el seu conjunt donar ajuda i mitjans a qui ha delinquit perquè pugui conviure amb la resta de persones al marc de drets i llibertats reconeguts constitucionalment, assolir una autonomia real i reincorporar-se a la comunitat lliure en condicions de participació plena a la vida política, econòmica, cultural i social.

17. Més senzill que respondre a què s'ha d'entendre per resocialització m'ha resultat proposar un concepte de tractament. Cal saber, d'una banda, que a partir de la dècada de 1950 en la doctrina i

en la normativa penitenciària, internacional, europea i espanyola, se li va donar aquest un significat diferent i nou, que no respon als predicats correccionalistes ni tampoc als de la criminologia positivista, sinó als de la criminologia clínica. Tant en la Llei orgànica general penitenciària de 1979 com en el Reglament penitenciari de 1981 el tractament consisteix a l'aplicació per especialistes, després de l'observació científica de la constitució, el temperament, el caràcter, les aptituds i les actituds de cadascun dels subjectes a tractar, del seu sistema dinàmic-motivacional i de l'aspecte evolutiu de la seua personalitat, després de realitzat el diagnòstic de personalitat criminal i el judici pronòstic inicial, i tenint tot açò en compte, d'un conjunt d'activitats científiques, basades en les ciències de la conducta, individualitzades, programades, contínues i dinàmiques, dependents de les incidències en l'evolució de la seua personalitat durant el compliment de la condemna, dirigides a ajudar-los perquè puguin superar una sèrie de condicionaments individuals o socials que hagen pogut provocar o facilitar la delinqüència, amb la vista posada en la resocialització, i que s'ofereixen a les persones que compleixen condemna perquè, si volen, accepten participar-hi voluntàriament i activa.

Amb el temps, però, es rebutjarà als predicats de la criminologia clínica, al model clínic de tractament, basat en curar personalitats, i s'acollirà, per tant, un concepte diferent d'aquest i més ampli. Segons allò previst en el Reglament penitenciari de 1996 aquell pot definir-se com el conjunt d'activitats, tant les estrictament terapèutiques com també el treball penitenciari, les activitats formatives, educatives, laborals, socioculturals, recreatives i esportives, que s'ofereixen a les

persones privades de llibertat, a aquelles que es troben complint condemna i algunes també a aquelles que es trobem en situació de preventives, que s'executen amb el seu consentiment i participació activa pels equips tècnics amb la col·laboració de la resta de professionals de la presó, així com dels ciutadans, institucions i associacions públiques i privades que vulguen –i siguin autoritzades per a fer-ho–, respectant els principis d'individualització, programació, complexitat, continuïtat i dinamisme, i amb el propòsit de desenvolupar les aptituds, enriquir els coneixements i millorar les capacitats tècniques o professionals i compensar les mancances de totes elles, així com de millorar les seues capacitats psicosocials i d'abordar les problemàtiques específiques de les condemnades que puguen haver influït en el seu comportament delictiu anterior, amb la vista posada sempre en la seua resocialització, a banda d'incloure, igualment, els contactes amb l'exterior i de prendre en consideració la importància de comptar amb els recursos de la comunitat com a instruments fonamentals de la tasca de resocialització.

18. En relació als límits fonamentals i de compliment obligat als quals està subjecte el tractament es dirà que són el respecte per la dignitat, el desenvolupament lliure de la personalitat i els drets i llibertats fonamentals de les persones, entre els quals cal destacar la llibertat de pensament, de consciència i de religió i el dret a la integritat personal, en la seua dimensió física i moral.

19. Altre dubte que em plantejava era quins són els elements integrants del tractament i es dirà que poden formar part d'aquest els mètodes i tècniques de tractament de tipus psicològic i mèdic i que

també integra el treball penitenciari, la instrucció, la formació, la cultura i l'esport i els contactes amb l'exterior.

20. En relació als mètodes i tècniques de contingut psicològic, val a dir que tradicionalment s'han emprat els no conductuals, els conductuals i els cognitius conductuals, i també es recorre a les comunitats terapèutiques. Els més generalitzats i que han demostrat una eficàcia major són els conductuals i els cognitius conductuals. Entre les tècniques conductuals les aplicades amb una freqüència major són les basades en el control de les contingències i amb una freqüència menor, açò és, excepcionalment, les aversives, que al mateix temps són les més criticables. I dels programes de tipus cognitiu conductual, un dels més complet és el de competència psicosocial.

21. En relació a l'eficàcia de les intervencions psicològiques, infinitat d'investigacions avaluatives i revisions metanalítiques han demostrat que el tractament dóna bons resultats. La pregunta a fer-se no és si el tractament funciona sinó quin tractament funciona millor, on i amb quins delinqüents. En aquest punt val a dir, d'una banda, que les intervencions que han demostrat una eficàcia major són les de tipus conductual i les cognitives conductuals; en segon lloc, que funcionen millor aquelles que s'apliquen a la comunitat i les orientades cap a la comunitat que les dutes a terme a l'interior de la presó, i quan s'apliquen a l'interior de la presó els resultats són millor en un règim de vida obert que tancat; i per últim, sembla que en general també donen millors resultats quan els destinataris són adolescents i joves que quan són adults, i, així mateix, els aplicats a

delinqüents que per ser reincidents, violents o conflictius són considerats de risc alt, excepte en el cas dels delinqüents sexuals. Tanmateix, en relació a açò últim cal tenir en compte, primer, que sense negar que l'edat siga un factor condicionant, en les diferències detectades pot tenir a veure el tipus d'intervenció a la qual es recorre i més rellevant per a l'efectivitat del tractament és aplicar programes basats en models teòrics plausibles; i d'altra banda, que l'eficàcia major dels programes aplicats a delinqüents de risc alt pot explicar-se perquè responen als principis de risc i necessitat, que acostumen a ser més intensius i focalitzats en variables predictores de la reincidència dels subjectes tractats. En principi aquests programes també compleixen el principi de responsabilitat, o haurien de complir-lo si es vol incrementar la seua eficàcia. Els principis indicats han d'estar present en tot programa de tractament que es pretenga eficaç.

22. Les teràpies psicològiques més polèmiques són les aversives, criticables per plantejar problemes tècnics i metodològics i, també, de tipus ètic i legal, ja que entra en joc el respecte per la integritat, en la seua dimensió física i moral, i per la dignitat humana. Tanmateix, hi ha Estats en què, pot ser s'apliquen de manera excepcional, però no es rebutja a aquestes intervencions per al tractament de delinqüents sexuals o amb problemes clínics d'alcoholisme. A Estats Units hi ha jurisprudència consolidada que apunta que perquè no constituïska un tracte cruel i inusual, contrari a la vuitena esmena de la Constitució, ha de complir els requisits següents: que hi haja consentiment lliure i informat per part de la persona afectada i un interès legítim; que a través del mètode o tècnica elegits per a promoure aquest interès puga aconseguir-se l'objectiu de manera segura; que no hi haja cap altre

mètode menys restrictiu per a aconseguir la finalitat projectada; i que es procedisca d'aquesta manera per a garantir el millor interès de la persona.

23. En relació a les intervencions mèdiques i farmacològiques val a dir que actualment en principi ja no es recorre a la neurocirurgia i que la majoria dels països, però no tots, rebutgen a la cirurgia de castració, tot i que, en canvi, cada vegada són més aquells que admeten l'anomenada castració química, que es considera legítima si compleix els requisits de consentiment lliure i informat per part de la persona afectada, d'existència d'un interès legítim, que a través del mètode o tècnica elegits per a promoure aquest interès pugua aconseguir-se l'objectiu de manera segura, la no existència d'altre mètode menys restrictiu per a aconseguir la finalitat projectada i que es procedisca per a garantir el millor interès de la persona. Es diu, a més, i és cert, que l'Associació Internacional per al Tractament de Delinqüents Sexuals admet el tractament hormonal per al tractament de delinqüents sexuals.

24. Pel que fa a l'eficàcia de la castració, en relació a la física hi ha estudis que apunten la seua eficàcia per a prevenir la reincidència, però les últimes investigacions mèdiques diuen que aquests resultats haurien d'avaluar-se científicament; i en relació a la castració química, no obstant haver resultat efectiva en els casos de delinqüència associada a parafilies, l'efectivitat no està assegurada, perquè aquesta està condicionada a l'administració correcta i periòdica del tractament, perquè no hi ha cap garantia que el resultat recercat de reducció del nivell de testosterona siga durador i perquè l'explosió de l'instint

sexual no sempre té la seua causa en la producció hormonal, a més que en alguns tipus de desviacions sexuals aquesta intervenció pot tenir efectes contraproductius. L'eficàcia dubtosa d'aquestes intervencions és un argument en contra d'elles, però no l'únic.

25. Com a arguments en contra de la castració física, a banda d'allò indicat dalt en relació a l'eficàcia, pot dir-se que es tracta d'una intervenció mutilant que elimina, irreversiblement, la capacitat de la persona per a procrear i pot tenir altres conseqüències físiques i mentals greus que la converteixen en contrària al respecte per la dignitat i la integritat de la persona; que no hi ha necessitat mèdica per existir altres mètodes de tractament alternatius; i atès el context en què s'ofereix la intervenció, és qüestionable si el consentiment s'ha atorgat de manera veritablement lliure i informada. Així ho entén el Comitè Europeu per a la Prevenció de la Tortura i de les Penes o Tractes Inhumans o Degradants, que no obstant això no censura el recurs a la castració química. Personalment entenc que hauria de fer-ho. Aquesta no elimina la capacitat de procrear però la resta d'arguments esgrimits en contra de la castració física són aplicables a aquesta. Ambdues son intervencions contraries a la Convenció europea de drets humans i a la Constitució espanyola. Per al tractament de delinqüents sexuals la millor alternativa són els programes de tipus cognitiu conductual. A les presons espanyoles i catalanes s'aplica el programa "control de l'agressió sexual", l'eficàcia del qual està comprovada, tot i que també té alguns punts dèbils a tenir en compte per a incrementar aquella.

26. D'altra banda, en relació ara al treball, es dirà en primer lloc que ha acompanyat la pena privativa de llibertat des de la seua aparició fins a l'actualitat i durant molt de temps va constituir el seu punt central. Amb el propòsit d'explotar la força de treball dels condemnats van aparèixer les penes de galera, mines, presidi, obres públiques i treballs perpetus, i amb la mateixa finalitat, i com a prolongació de l'aflictivitat de la pena, també s'obligava a treballar els condemnats a cadena i reclusió. En un principi el treball únicament es justificava com a element correccional quan la pena imposada era la de tancament en una casa galera o en casa de correcció. Després, precisament per creure que contribueix a la resocialització dels penats també es va introduir el treball a les presons, i al poc de temps també va ser aquesta la raó que es va al·legar per a justificar el treball dels presidaris i finalment el treball realitzat pels condemnats a les penes diverses de privació de llibertat que existien. També actualment es justifica així el treball realitzat pels condemnats a pena de presó, que de les referides és l'única que continua aplicant-se. I el treball aflictiu i explotador està prohibit. Els dubtes s'han plantejat a l'hora d'entendre si el treball resocialitzador forma part, o no, del tractament, i certament durant un temps va dominar un concepte més tècnic de tractament, però no actualment. El treball resocialitzador forma part d'aquest.

27. El treball és important perquè ajuda a millorar l'estabilitat emocional de les persones preses, a reduir la conflictivitat i a garantir l'ordre i la disciplina a l'interior de l'establiment penitenciari, però també perquè contribueix o pot contribuir a la resocialització. Perquè el treball penitenciari puga considerar-se resocialitzador ha de complir



una sèrie de requisits: no ha de tenir caràcter aflictiu; ha de tenir caràcter formatiu i instructiu, essent fonamental potenciar el treball qualificat, encara escàs; no ha d'estar subordinat a la consecució de beneficis econòmics a partir de la força de treball de les persones privades de llibertat; ha d'haver diversitat i ha d'estar organitzat i planificat tenint en consideració les aptituds i qualificació professional de cadascú; i ha de comptar amb una organització equiparable a la del treball lliure, tant en allò referent als aspectes tècnics, econòmics i productius, com des de la perspectiva jurídica. Perquè el treball penitenciari resocialitzador complisca la funció que té assignada també cal, a banda de vèncer la resistència a treballar que presenten alguns interns i continuar fent esforços per a crear llocs de feina nous, especialment llocs de treball qualificat, realitzar més campanyes i activitats dirigides al teixit empresarial i a la societat en general per a acabar amb l'estigmatització de la qual són víctima les persones que han passat per la presó, per a posar fi a les por, prejudicis i estereotips negatius.

28. Des de la dècada de 1990 fins a l'actualitat s'han fet esforços perquè siguen més els interns que realitzen treballs productius, s'han instal·lat més tallers i més variats, s'ha intentat potenciar el treball qualificat, etc., però encara queda molt per fer. També convindria una reducció significativa de la població penitenciària. Així seria menys complicat assegurar un bon treball a les persones preses. També es realitzen esforços per a incentivar la contractació de reclusos o exclosos per part d'empreses privades i per a sensibilitzar el sector empresarial de l'aptitud d'aquestes persones per a treballar i de la importància de garantir la seua integració en el mercat laboral, però

les reticències continuen. Cal fer molt més per evitar l'etiquetament i estigmatització.

29. Són diferents els sistemes que s'han posat en pràctica i que es proposen per a l'organització del treball penitenciari resocialitzador: els sistemes de treball realitzat per compte exclusiu de l'Administració, els de treball amb participació d'empreses del mercat lliure, el de treball per compte propi i el sistema cooperatiu. Tot i que actualment el sistema de treball per administració és el preferent, no es rebutja a la resta de sistemes sinó que normalment es combinen. Els problemes presentats en el passat per alguns d'ells s'entenen superats o són de fàcil superació. El treball cooperatiu, molt residual encara, presenta un potencial important a tenir en compte.

30. M'interessava saber si la referència continguda en l'article 25.2 de la Constitució al dret al treball de les persones preses el converteix un dret fonamental a favor d'aquestes i s'ha de concloure que l'orientació resocialitzadora que segons aquell mateix article ha de tenir la pena és un argument a favor d'entendre que quan es parla del dret al treball es reconeix l'existència d'un dret subjectiu exigible davant l'Estat, però, no obstant això, en principi no es tractaria d'un dret fonamental sinó d'un dret de prestació que implica l'obligació de l'Administració de crear i proporcionar un treball remunerat a les persones que compleixen condemna de presó i el dret d'aquestes a una activitat laboral retribuïda, però dins les possibilitats pressupostàries existents en cada moment. Es tractaria d'un dret subjectiu d'aplicació progressiva i condicionat als recursos econòmics existents. Ara bé, en cas que s'opte per un lloc de feina existent al qual tinga dret dins de

l'ordre de prelación establert, aleshores sí que el dret de l'intern a ocupar-lo adquireix consistència i eficàcia plena, és parla, llavors, de l'existència d'una situació jurídica plenament identificable amb un dret fonamental de l'intern.

31. També volia saber si realment el treball s'imposa o pot imposar-se com a deure i es conclou que tot i que en la normativa penitenciària espanyola, en la internacional i en la europea fins l'aprovació de la tercera versió de les Regles mínimes per al tractament dels reclusos es diu que ho és, s'ha d'entendre no com a deure jurídic sinó com a deure moral, absent de sanció en cas de no voler treballar, igual que passa quan es tracta de les persones lliures, a més que com a part del tractament que és ha de ser voluntari i, molt important, perquè en la Constitució espanyola es prohibeix de manera expressa, en l'article 25.2, el treball forçat. A Estats Units, en canvi, el treball penitenciari sí és obligatori. No s'entén que la Constitució ho impedisca i es justifica com a estratègia per a reduir el cost econòmic de l'empresonament i per a assegurar que les víctimes dels delictes són indemnitzades, perquè una part dels ingressos es destinen a cobrir les despeses que genera i una altra a indemnitzar a les víctimes dels seus delictes.

32. A les presons espanyoles no s'obliga els presos a treballar, ni tampoc a participar en activitats formatives i educatives, ni tan sols a cursar l'educació bàsica als interns que manquen dels coneixements propis d'aquesta, perquè implicaria no tenir en compte les condicions de l'ensenyament d'adults ni tampoc del tractament penitenciari resocialitzador, perquè una condició d'un i de l'altre és el seu caràcter

voluntari. L'incompliment del deure indicat no se sanciona. Si en la normativa penitenciària es parla de deure és per a subratllar la rellevància de l'assumpció com a pròpia de la motivació personal al procés de formació de l'intern i la seua responsabilitat individual més enllà de l'obligació assistencial que en relació a l'educació té l'Administració penitenciària amb ell. No es tracta d'obligar els interns ni a treballar ni tampoc a la participació en activitats d'instrucció, formació, socioculturals i esportives, sinó que allò que cal fer és estimular-los perquè hi participen. En la normativa penitenciària hi ha prevists mecanismes diferents dirigits a fomentar l'interés pel seguiment i aprofitament d'aquelles per part dels interns. Hi ha prevista la possibilitat de concedir trasllats per motius educatius, es fa referència a les tutories i l'orientació acadèmica, psicopedagògica i professional, i també a una sèrie d'incentius. A més que s'expedeixen certificacions acreditatives dels ensenyaments, cursos o activitats desenvolupats, que no contenen cap indicació relativa a la seua obtenció en un establiment penitenciari, també hi ha previst atorgar beneficis i recompenses penitenciaris.

33. En relació a la instrucció, formació, cultura i esport el primer que cal dir és que les persones condemnades a presó són titulars del dret fonamental a l'educació. No pot fer-se cap distinció respecte a les persones no privades de llibertat ni tampoc respecte a altres en les mateixes condicions, amb independència del sexe, nacionalitat, condició social, etc. Cal saber, igualment, que en un primer moment es considerava suficient amb alfabetitzar i proporcionar educació bàsica, i les primeres escoles es van habilitar al segle XIX, però a dia d'avui es té clara la necessitat que les presons disposen d'un programa

d'educació integrador i el més complet possible, que responga a les necessitats individuals de les persones privades de llibertat i que tinga en compte les seues aspiracions. El programa d'educació ha de preveure la possibilitat d'accés als distints nivells de l'ensenyament reglat, que inclouria l'educació bàsica, l'educació de grau mitjà, l'ensenyament universitari i la formació professional, així com l'ensenyament reglat de règim especial, els quals han d'integrar-se en el sistema d'educació de cada país, de la mateixa manera que també ha d'incloure l'ensenyament no reglat i activitats socioculturals i esportives, que conjuntament contribueixen al seu desenvolupament integral. S'ha discutit si l'ensenyament forma part o no del tractament penitenciari però es conclou que actualment sí forma part d'aquest, sempre.

34. Durant la dècada de 1980 el nombre de reclusos que estudiaven educació bàsica en general va anar en augment però serà sobretot a partir de 1990 quan es registrarà un increment més notable, tant que el nombre d'estudiants de l'ensenyament bàsic que hi havia l'any 1996 era pràcticament el triple que en 1989, creixement aquest molt superior a l'experimentat en la població penitenciària. L'any 1996, tot coincidint amb l'entrada en vigor del Codi penal aprovat per Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre i la supressió de la redempció de pena per treball, que també incloïa el treball intel·lectual, aquella xifra va caure en picat, i va continuar decreixent durant els anys posteriors, fins 2003, i això no obstant l'increment de la població penitenciària. A partir d'aquell any la xifra de persones preses que han accedit a l'educació bàsica ha anat en augment, tot i

que moderadament. Cal continuar fent esforços per a motivar els interns perquè estudien.

35. Són poques les persones preses que cursen estudis de grau mitjà. Tot i això, en general, fins 2010 pot apreciar-se un increment progressiu d'aquelles que ho fan. Tot i que des de 1983 la població penitenciària pràcticament s'ha duplicat, llavors eren 43 els interns estudiant grau mitjà i en 2011 n'eren 4.225. Tot i que l'any 1983 la població penitenciària es va reduir considerablement, el nombre de persones preses cursant l'educació de grau mitjà va continuar creixent i la reducció que s'ha produït en 2009 i 2010 tampoc va impedir que aquest nombre continuara creixent, però en 2011 la xifra ha estat lleugerament inferior que en 2010. També en aquest cas cal continuar intentar fomentar la participació amb aprofitament per part dels interns, i fer més per a aconseguir-ho.

36. D'altra banda, tant el nombre de matriculats en alguna carrera universitària com el d'interns que estan realitzant els cursos d'accés han crescut des de la dècada de 1980 fins l'any 2011, sobretot el nombre de persones estudiant per a accedir a l'ensenyament universitari. Aquest increment va ser especialment significatiu l'any 1992 i va ser més moderat però va continuar els anys posteriors fins 1997. Aquest any les xifres es van reduir sensiblement i també en 2004, però es tracta de fets puntuals. En 2011 va tornar a registrar-se una reducció d'aquesta xifra, però cal esperar a veure les xifres dels anys següents per a veure què passa.

37. En els cursos de formació professional reglada la participació és molt baixa. En 1985 el nombre de persones que estudiaven formació professional reglada eren 27 i en 2011 n'eren 126. La xifra ha arribat als 292, l'any 1997. En 2011 hi ha uns pocs menys matriculats que en 2010 però a més que la població penitenciària també ha disminuït, hi ha més persones preparant les proves d'accés. Una de les raons que explica el poc interès de la població penitenciària per la formació professional reglada i els descensos registrats és que en general es prefereixen els cursos de formació ocupacional, que són més flexibles en durada, més pràctics que teòrics i més útils per a accedir a un lloc de treball retribuït dels disponibles a la presó. Tot i això, pensant en el futur en llibertat de les persones preses, convindria fer més per a incentivar-les a estudiar formació professional reglada.

38. En relació a l'ensenyament reglat de règim especial, cap la possibilitat de matricular-se a l'Escola Oficial d'Idiomes, però son molt poques les persones que ho fan. Cal tenir en compte que entre els cursos d'ensenyament no reglat que s'imparteixen a les presons hi ha els d'idiomes, en els quals hi ha una participació major. Entre aquells també s'inclouen els cursos de qualificació professional inicial, el programa aula mentor, l'ensenyament obert i de preaccés a la Universitat Nacional d'Educació a Distància, els cursos i accions d'educació, formació i sensibilització vial i l'ensenyament per a la salut. En relació a la participació en cursos d'idiomes, a banda de destacar que en general hi ha més persones matriculades que no en l'ensenyament reglat de règim especial, cal tenir en compte que en 2003 aquesta xifra va caure en picat i que tot i que des de llavors ha crescut, en 2011 el nombre de persones que estudiaven idiomes al

marge de l'ensenyament reglat era inferior a la de 1996, i això no obstant haver més persones privades que llibertat que en aquell llavors, encara que també és cert que des de 2005 la xifra quasi s'ha duplicat. D'altra banda, també es conclou que des de la dècada de 1990 la presència de les noves tecnologies en la nostra vida diària i professional s'ha incrementat notablement, però no pot dir-se que haja passat el mateix a l'interior de les presons. Actualment hi ha menys participants en el programa aula mentor que en aquell llavors, i tot i que en 2009 i 2010 la xifra va créixer, va tornar a reduir-se en 2011. Hi ha altres vies per a aprendre informàtica i estar en contacte amb les noves tecnologies, però així i tot hauria de procurar-se una presència major d'aquestes. I pel que fa al programa d'educació per a la salut pot dir-se que ha tingut molt d'èxit. Encara que últimament en els Informes generals no es donen xifres, no han deixat de realitzar-se accions d'aquesta classe i continuen participant molts interns. També té molt d'èxit la campanya d'universalització de l'educació vial als centres penitenciaris però si es té en compte el total de persones que entren a presó a complir condemna per cometre algun delictes contra la seguretat vial, són poques aquelles que han participat en programes de sensibilització i rehabilitació.

39. No sempre s'ha comptat amb mitjans econòmics, materials i personals suficients per a la realització d'activitats socioculturals i esportives, però amb el temps açò ha anat canviant i es dóna més importància a aquestes activitats. Ara bé, els esforços realitzats de poc han servit a causa de la sobrepoblació penitenciària. No hi ha espai per a tots, ni tampoc tants monitors com caldria ni materials suficients, els quals a banda es deterioren més ràpidament. Des de 1996 fins 2003 el



nombre d'accions de tipus sociocultural realitzades es va incrementar progressivament. Des de 2003 la xifra es va reduir però va augmentar un poc des de 2005 i des de llavors s'ha mantingut més o més estable. En relació a la participació, a partir de 1996 es va reduir però si es compara la xifra de 1998 amb la de 2004 podrà comprovar-se que l'increment és espectacular. I d'altra banda, en relació a les activitats esportives, es comprova que en general a mesura que passaven els anys anaven realitzant-se més activitats fins 2004. A partir de 2004 el nombre d'accions decreix molt però no, en canvi, el nombre de participants. Encara que en 2011 la participació és lleugerament inferior a la de 2010 també hi ha menys persones recloses a les presons.

40. Tan important com oferir formació a les persones preses ho és posar a la seua disposició llibres amb els quals poder estudiar i aprendre coses noves, a més que la lectura és una font de plaer i de distracció. És imprescindible que a les presons hi haja una biblioteca ben proveïda, i no sols de llibres de text, sinó també d'assajos científics, llibres de poesia, novel·les, còmics, etc. És important, igualment, que hi haja revistes de contingut didàctic, lúdic i periodístic, de la mateixa manera que també ho és que hi haja premsa. En aquest sentit, la biblioteca de la presó, a més que es relaciona amb l'oci i contribueix a fer més amè o menys desagradable el pas per presó, garanteix els drets a la formació, a la cultura i a la informació i, d'aquesta manera, contribueix a afavorir el desenvolupament personal de les persones preses, les manté connectades amb el món exterior i facilita el procés resocialitzador. També és important que les biblioteques estiguen ben gestionades i en aquest punt hi ha coses a

millorar. Cal, igualment, comptar amb bibliotecaris professionals, disposar de normes tècniques de funcionament i comprar amb un pressupost propi. I és fonamental, així mateix, fomentar l'hàbit i el gust per la lectura. Durant els últims anys el nombre de lectors ha crescut de manera continuada, fins i tot a partir de 2009, moment en què comença a reduir-se la població penitenciària. Altres mitjans a través dels quals els interns poden mantenir-se informats són la ràdio i la televisió. També poden fer-ho a través d'internet, tot i que la connexió a xarxes de comunicació està molt restringit. Amb una sèrie de controls, seria convenient donar una entrada més generalitzada a les tecnologies de la informació i la comunicació en general i a internet en particular al món penitenciari.

41. Un dels principis fonamentals sobre els quals es basen els sistemes penitenciaris és que, no obstant la privació de llibertat, les persones preses no queden marginades de la societat, sinó que continuen formant part d'aquesta. Per açò, i perquè, com també se sap, l'execució de les penes de presó ha d'orientar-se a la resocialització, és fonamental que les persones preses tinguin vincles familiars i altres xarxes socials. El no tenir-los és un factor d'exclusió social. Els vincles i contactes amb l'exterior formen part del tractament, i poden produir-se a través dels permisos d'eixida, les comunicacions i les visites.

42. Els permisos d'eixida poden ser extraordinaris, ordinaris o de cap de setmana. Els primers s'inspiren principalment en raons humanitàries i el fonament jurídic dels segons i tercers és la preparació per a la vida en llibertat i que són fonamentals per a

mantenir el contacte amb el món exterior, a banda de constituir una via de solució al problema sexual que pateix la població penitenciària. Els extraordinaris acostumen a concedir-se com a drets dels interns, excepte en casos excepcionals, i també es té dret en principi als permisos de cap de setmana que gaudeixen els classificats en tercer grau, però no, en canvi, als permisos ordinaris. El recurs a les taules de variables de risc i de concurrència de circumstàncies peculiars per a valorar la pertinència de concedir un permís ha estat, amb raó, molt criticat.

43. Per a l'enjudiciament dels permisos d'eixida són de gran interès les dades estadístiques en relació als concedits al llarg dels anys, més concretament en relació al nombre de permisos concedits, el nombre d'interns que n'han obtingut i la xifra de no reingressos a presó produïts. I cal tenir en compte que el nombre de permisos concedits ha anat en augment, que durant un temps van ser menys els interns que se'n beneficiaven, però que des de fa un temps també aquesta xifra ha crescut, i que els fracassos del sistema de permisos han estat pocs. L'alarma social que provoquen els permisos d'eixida no té raó de ser.

44. Les comunicacions poden ser ordinàries, de tipus oral, escrites i telefòniques, també hi ha previstes les visites a malalts, i les visites especials, que serien les de tipus íntim, les visites amb familiars i persones properes i les de convivència. Excepte a les visites íntimes, els interns tenen dret a la resta de comunicacions i visites. No obstant això, les comunicacions poden ser denegades, restringides, suspeses o

intervingudes. Les visites poden ser denegades o suspeses, però no restringides ni intervingudes.

45. Perquè es mantinguen els vincles familiars és important que el lloc d'empresonament estiga proper al de residència de la família. La família es volca a l'indici de la condemna però la relació es deteriora amb el pas del temps, fins arribar a trencar-se del tot en alguns casos. Hi influeix el temps i la distància, que les presons no sempre estan ben comunicades amb els nuclis de població i no sempre és fàcil arribar-hi, així com els problemes econòmics i de salut dels familiars, però també la manera en què s'organitzen les comunicacions i visites. Si la relació amb la família aconsegueix mantenir-se o fins i tot enfortir-se és malgrat la presó, no gràcies a ella.

## BIBLIOGRAFIA

- ABADINSKY, H., *Probation and Parole*, Aper Saddle River, Simon & Shuster, New Jersey, 1997
- AEBI M. F., “Crítica de la Criminología crítica: Una lectura escéptica de Baratta”, en F. PÉREZ-ALVAREZ (Coord.), *Serta in Memoriam Alexandri Baratta*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca, 2004
- AGUILERA REIJA, M., “Los permisos de salida. Las resoluciones de la sección 5ª de la Audiencia Provincial de Madrid en materia de permisos penitenciarios”, *Cuadernos de Derecho Penitenciario*, núm. 2, 1996
- AKERS, R. L. – SELLERS, C., *Criminological Theories. Introduction, Evaluation and Applications*, cinquena edició, Roxbury Publishing Company, Los Angeles, 2006
- AKERS, R.L., *Criminological Theories*, Roxbury Publishing company, Los Angeles, 1997
- ALARCÓN BRAVO, J., “El tratamiento penitenciario en el primer decenio de la LOGP”, *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm, extra 1, 1989, pàgs. 11 i ss.
- ALARCÓN BRAVO, J., “El tratamiento penitenciario”, en *Estudios Penales II, La Reforma Penitenciaria*, Santiago de Compostela, 1978
- ALARCÓN CARACUEL, M.R., “Derecho al Trabajo, libertad professional y deber de trabajar”, en *Revista de Política Social*, núm. 121, 1979, pàgs. 5 i ss.
- ALBO, R., *4 colonias agrícolas para menores moralmente abandonados*, Horta y Cía, Barcelona, 1942
- ALCÁCER GUIRAO, R., “Facticidad y Normatividad. Notas sobre la relación entre ciencias sociales y Derecho Penal”, en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penitenciarias*, tom 52, 1999, pàgs. 229 a 261
- ALCÁCER GUIRAO, R., “Tribunal Europeo de Derechos Humanos - La "doctrina Parot" ante Estrasburgo: Del Río Prada c. España (STEDH 10.7.2012, n. 42750/09). Consideraciones sobre la aplicación retroactiva de la jurisprudencia y la ejecución de las sentencias del TEDH”, *Revista de Derecho Comunitario Europeo*, núm. 43, 2012, pàgs. 929 a 952
- ALEXANDER, F. - STAUB, H., *El delincuente y sus jueces desde el puntode vista psicoanalitico*, Biblioteca Nueva, Madrid, 1961
- ALLEN, F. A., *The borderland of criminal justice: Essays in law and criminology*, University of Chicago Press, Chicago, 1964

- ALMEDA SAMARANCH, E., *Mujeres encarceladas*, Ariel, Barcelona, 2003
- ALMEDA SAMARANCH, E., *Mujeres encarceladas*, Ariel, Barcelona, 2003
- ALMENDRO, M., *La terapia gestalt en Psicología y Psicoterapia Transpersonal*, Kairós, Barcelona, 1995
- ALONSO OLEA, M. - CASAS BAAMONDE, M.E., *Derecho del trabajo*, dinovena edició, Civitas, Madrid, 2001
- ÁLVAREZ CONDE, E. (Dir.), *Código Constitucional español*, Colex, Madrid, 1994
- ÁLVAREZ GARCÍA, F.J., *Consideraciones sobre los fines de la pena en el ordenamiento constitucional español*, Comares, Granada, 2001
- ÁLVAREZ GARCÍA, J.J. – DÍEZ GONZÁLEZ, P.R., *Los efectos psicosociales de la pena de prisión*, Tirant lo Blanch, València, 2009
- ÁLVAREZ URÍA, F., “De la policía de la pobreza a las prisiones del alma”, en *El Basilisco*, núm. 8, juliol-desembre 1979, pàgs. 64 a 71
- AMERICAN FRIENDS SERVICE COMMITTEE, *Struggle for Justice. A Report on Crime and Punishment in America*, Hill and Wang, New York, 1971
- ANCEL, M., “Droit pénal classique et défense sociale”, en *Revue Pénal Suisse*, 1965
- ANCEL, M., “La noción de tratamiento en las legislaciones penales vigentes”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 182, 1968
- ANCEL, M., “Les problemes posés par l’application des techniques scientifiques nouvelles au droit penal et a la procedure pénale”, *Rassegna di Profilassi criminale et psichiatricam*, 1968, pàgs. 3 a 22
- ANCEL, M., “Responsabilité et defense social”, en *Revue de Science Criminelle et Droit Penal Comparé*, 1959
- ANCEL, M., *L’individualisation des mesures prises a regard du délinquant*, Cujas, París, 1954
- ANCEL, M., *La defense social nouvelle (Un mouvement de Politique criminelle humaniste)*, segona edició, Cuyas, Paris, 1971
- ANCEL, M., *Las medidas de seguridad en materia criminal*, Melun, 1950
- ANDRÉS LASO, A., “Veinticinco años desde la aprobación de la Ley Orgánica 1/1979, General Penitenciaria, primera norma con este rango de la democràcia española”, en *Revista Jurídica de Castilla y León*, núm. 5, 2005, pàgs. 85 a 122
- ANDREWS, D. – BONTA, J., *The Psychology of Criminal Conduct*, quarta edició, Anderson Publishing Co., Cincinnati, 2006

ANDREWS, D. - BONTA, J., *The Psychology of Criminal Conduct*, tercera edició, Anderson Publishing Co., Cincinnati, 2003

ANDREWS, D. - ZINGER, I. - HOGE, R. D. - BONTA, J. - GENDREAU, P. - CULLEN, F.T., "Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed metaanalysis", *Criminology*, vol. 28, núm. 3, 1990, pàgs. 369 a 404

ANDREWS, D.A. – BONTA, J. – HOGE, R. D., "Classification for effective rehabilitation: rediscovering psychology", en *Criminal Justice and Behavior*, vol. 17, 1990, pàgs. 19 a 52

ANDREWS, D.A. – BONTA, J., *The psychology of criminal conduct*, cinquena edició, Anderson Publishing Company, Cincinnati, Ohio, 2010

ANDREWS, D.A. "The psychology of criminal conduct and effective treatment", en McGUIRE, J., *What works: Reducing reoffending*, John Wiley & Sons, West Sussex, 1995

ANDREWS, D.A., "Principles of effective correctional programs", en MOTIUK, L.L. – SERIN, R.C (Eds.), *Compendium 2000 on effective correctional programming*, Correctional Service of Canada, Ottawa, 2001

ANDREWS. D.A. – BONTA, J. – WORMITH, J.S. "The recent past and near future of risk and/or need assessment", en *Crime and Delinquency*, vol. 52, núm. 1, 2006, pàgs. 7 a 27

ANGIONI, F., "Beni costituzionali e criteri orientativi sull'area dell'illecito penale", en STILE, A., *Bene Giuridico e Riforma della parte speciale*, Jovene, Napols, 1985

ANTOLISEI F., *Manuale di diritto penale, parte generale*, setzena edició, A. Giuffrè, Milano, 2003

ANTÓN ONECA, J., "La teoría de la pena en los correccionalistas españoles", en *Estudios jurídicosociales*, II, Santiago 1960

ANTÓN ONECA, J., "El Código Penal de 1848 y D. Joaquin Francisco Pacheco", en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, Madrid, 1965

ANTÓN ONECA, J., "Historia del Código penal de 1822", *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, tom 18, fasc/mes 2, 1965, pàgs. 263 a 278

ANTÓN ONECA, J., *La prevención general y la prevención especial en la teoría de la pena*, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1944

ANTÓN ONECA, J., *La utopía penal de Dorado Montero*, Universidad de Salamanca, Salamanca 1951

ANTONOWICZ, D.H. – ROSS, R.R., "Essential components of successful rehabilitation programs of offenders", en *International*

- Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 38, 1994, pàgs. 97 a 104
- APPLEGATE, B. K. – CULLEN, F. T. – FISHER, B. S., “Forgiveness and fundamentalism: Reconsidering the relationship between correctional attitudes and religion”, en *Criminology*, vol. 38, núm. 3, agost de 2000, pàgs. 719 a 753
- ARAGÓN REYES, M., *Constitución y democracia*, Tecnos, Madrid, 1990
- ARAGONÉS, J.I. – AMÉRIGO, M., *Psicología ambiental*, Pirámide, Madrid, 1998
- ARANDA CARBONEL, M.J., *Reeducación y reinserción social. Tratamiento penitenciario. Análisis teórico y aproximación práctica*, Ministerio del Interior, Dirección General de Instituciones Penitenciarias, Madrid, 2007
- ARANDA OCAÑA, M. "La política de dispersión de presos/as en el Estado español", en RIVERA BEIRAS, I., *La cárcel en España en el fin del milenio (a propósito del vigésimo aniversario de la Ley Orgánica General Penitenciaria)*, M. J. Bosch, Barcelona, 1999
- ARCHAMBEAULT, W. G. – DEIS, D. R., “Cost effectiveness comparisons of private versus public prisons in Louisiana: a comprehensive analysis of Allen, Avoyelles, and Winn Correctional Centers”, en *Journal of the Oklahoma Criminal Justice Research Consortium*, vol. 4, 1997 - 1978, 3 pàgs.
- ARENAL, C., *El visitador del preso*, pròleg de Manuela Carmena, edició realitzada per la Asociación de Colaboradores con las Presas, Madrid, 1991
- ARENAL, C., *Estudios penitenciarios*, segona edició, Madrid, Imprenta de T. Fortanet, 1877
- ARENAL, C., *Obras Completas*, volum X, *Decidme cuál es el sistema penitenciario de un pueblo y os diré cuál es su justicia*, Biblioteca de Autores Españoles, Madrid, 1994
- ARMAZA ARMAZA, E.J.D., *El tratamiento penal del delincuente imputable peligroso*, Tesis Doctoral dirigida por Romeo Casabona, C., Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 2011
- ARMENTA GONZÁLEZ-PALENZUELA, F.J. - RODRÍGUEZ RAMÍREZ, V., *Reglamento penitenciario comentado: análisis sistemático y recopilación de legislación*, sisena edició, Editorial MAD, Alcalá de Guadaira (Sevilla), 2006
- ARMENTA GONZÁLEZ-PALENZUELA, F.J. – RODRÍGUEZ RAMÍREZ, V., *Reglamento Penitenciario. Análisis sistemático, comentarios, jurisprudencia*, Colex, Madrid, 2009



- ARNANZ, E., *Cultura y prisión*, Editorial Popular, Madrid, 1988
- ARNOLD, D.O., *The sociology of subcultures*, Glendessary Press, Berkeley, 1970
- ARNOSO MARTÍNEZ, A., *Cárcel y trayectorias psicosociales: actores y representaciones sociales*, Alberdania S.L, Donostia, 2005
- ARNOSO MARTÍNEZ, A., *Cárcel y trayectorias psicosociales: actores y representaciones sociales*, Alberdania S.L., Irún, 2005
- ASENCIO CANTISÁN, H., “Régimen disciplinario y procedimiento sancionador”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. extra 1, 1989
- ASÚA BATARRITA, A., “La expulsión del extranjero como alternativa de la pena: incongruències de la subordinación del Derecho penal a las políticas de control de la inmigración”, en LAURENZO COPELLO, P. (Coord.), *Inmigración y Derecho penal*, Tirant lo Blanch, València, 2002
- ATIENZA, M. – RUIZ MANERO, J., *Las piezas del Derecho. Teoría de los enunciado jurídicos*, Ariel, Barcelona, 1996
- ATIENZA, M., *Estrategias en Psicoterapia gestáltica: psicoterapia de grupo, de parejas y dinámica gestáltica*, Nueva Visión, Buenos Aires, 1987
- ATLAS, R., “Violence in Prison. Environmental Influences”, en *Environmental and Behavior*, vol. 16, num. 3, pàgs. 275 a 306
- AUSTIN, J. – COVENTRY, G., *Emerging Issues on Privatized Prisons*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Council on Crime and Delinquency, Washinton, 2001
- AYLAGAS, F., *El régimen Penitenciario español*, Talleres Penitenciarios de Alcalá de Henares, Alcalá de Henares, 1951
- AYLLON, T. – AZRIN, N.H., “Reinforcer sampling: A technique for increasing the behavior on mental patients”, *Journal of Applied Behavior analysis*, vol. 1, núm. 1, 1968, pàgs. 13 a 20
- AYLLON, T. – AZRIN, N.H., *The token economy: a motivational System for therapy and rehabilitation*, Appleton-Century – Crofts, New York, 1968
- AYUSO VIVANCOS, A., “La intervención socioeducativa en el tratamiento penitenciario”, *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, núms. 6-7, segona època, 2000-2001, pàgs. 73 a 99
- AYUSO VIVANCOS, A., *Visión crítica de la reeducación penitenciaria en España*, La Nau Llibres, València, 2003
- BACIGALUPO, E., “¿Tienen rango constitucional las consecuencias del principio de culpabilidad?”, *La Ley*, juny de 1983, pàgs. 936 a 942

BACIGALUPO, E., “Significación y perspectivas de la oposición ‘Derecho Penal-Política Criminal’”, en *Révue Internationale de Droit Pénal*, 1977

BÁGUENA PUIGSERVER, M.J. - BELEÑA MATEO, A., “Programa de entrenamiento en dimensiones de habilidades interpersonales para mujeres internas en cárceles de cumplimiento”, en PELECHANO, V. (Comp.), *Habilidades interpersonales. Teoría mínima y programas de intervención*, vol. III, Promolibro, València, 1996

BAILEY, W. C., “Correctional outcome: An evaluation of 100 reports”, en *Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, vol. 57, núm. 2, 1966, pàgs. 153 a 160

BAJO FERNÁNDEZ, “Tratamiento penitenciario y concepción de la pena”, en *Estudios Jurídicos en honor de Octavio Pérez-Vitoria*, vol. I, Bosch, Barcelona, 1983

BANCROFT, J., *Desviaciones de la conducta sexual*, traducció al castellà per Diorki, Fontanella, Barcelona, 1977

BANDURA, A., “Análisis del aprendizaje social de la agresión”, en BANDURA, A. – RIBES IÑESTA, E., *Modificación de Conducta: análisis de la agresión y de la delincuencia*, Trillas, primera reimpressió, México, 1977

BANDURA, A., *Principles of behaviour modification*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1969

BANISTER, P.A. - SMITH, F. V. – HESKIN, K. J. –BOLTON, N., “Psychological correlates of long-term imprisonment: I. Cognitive variables. II. Personality variables”, en *British Journal of Criminology*, vol. 13, núm. 4, 1973, pàgs. 312 a 323

BARATTA, A., “Observaciones sobre las funciones de la carcel en la producción de las relaciones sociales de desigualdad”, en ALBERTO ELBERT, C. (Dir.), *Criminología y Sistema Penal. Compilación in Memoriam*, Editorial B de F, Montevideo – Buenos Aires, 2006

BARATTA, A., “Observaciones sobre las funciones de la carcel en la producción de las relaciones sociales de desigualdad”, en ALBERTO ELBERT, C. (Dir.), *Criminología y Sistema Penal. Compilación in Memoriam*, Editorial B de F, Montevideo – Buenos Aires, 2006

BARATTA, A., “Resocialización o control social. Por un concepto crítico de la reintegración social del condenado”, conferència presentada en el seminari “Criminología crítica y sistema penal”, organitzat per la Comisión Andina Juristas y la Comisión Episcopal de Acción Social, en Lima, del 17 al 21 de Setembre de 1990

- BARATTA, A., *Antinomie giuridiche e conflitti di coscienza. Contributo allà filosofia e allà critica del Diritto penale*, Giuffrè, Milano, 1963
- BARATTA, A., *Criminología crítica y crítica del Derecho penal. Introducción a la sociología jurídico-penal*, Siglo veintiuno editores, Argentina, 1986
- BARATTA, A., *Criminología crítica y crítica del Derecho penal: Introducción a la sociología jurídico-penal*, traducció a càrrec d'Homero Alemán, vuitena edició en espanyol, Siglo XXI editores, Mexico D.F., 2004
- BARATTA, A., “Integración-prevención: una nueva fundamentación de la pena dentro de la teoría sistémica”, traducció de E. García-Méndez i E. Sandoval Huertas, en *Cuadernos de Política Criminal*, num. 24, 1984, pàgs. 534 a 552
- BARBERO SANTOS, M. – MORENILLA RODRÍGUEZ, J.M., “La ley de Peligrosidad y Rehabilitación social. Su reforma”, en *Doctrina penal*, 1979
- BARBERO SANTOS, M., “Postulados político-criminales del sistema punitivo español vigente: presupuestos para su reforma”, en *Sistema Revista de Ciencias Sociales 10*, juliol de 1975, pàgs. 99 a 113
- BARBERO SANTOS, M., “La pena de muerte, problema actual”, en *Estudios de Criminología y Derecho Penal*, Universidad de Valladolid, 1972
- BARBERO SANTOS, M., “Remembranza del profesor salamantino Pedro García-Dorado Montero en el 50 aniversario de la muerte”, en *Problemas actuales de las ciencias penales y la filosofía del Derecho (Homenaje a Jiménez de Asúa, L.*, Ediciones Pannedille, Buenos Aires, 1970
- BARBERO SANTOS, M., *Política y Derecho penal en España*, Tucarc ediciones, primera edició, Madrid, 1977
- BARLOW, D.H. – DURAND, V.M., *Psicología anormal: un enfoque integral*, segona edició, Thomson Learning, México, 2001
- BARNES, H.E. – TEETERS, N.K., *New Horizons in criminology*, segona edició, Prentice-Hall, New York, 1952
- BARNES, H.E., *The story of Punishment*, segona edició, Patterson Smith, New York, 1972
- BASQUIN, M., DUBUISSON, P. - SAMUEL LAJEUNESSE, B. - TESTEMALE-MONOD, G., *El psicodrama: un acercamiento psicoanalítico*, Siglo XXI, México, 1977

- BAUMANN, J., “Resozialisierungsgedanke und Rechtsgüterschutz im. 1. Und 2. Strafrechtsreformgesetz”, *Deutsche Richterzeitung (DRiZ)*, 1978, pàgs. 2 i ss.
- BAUMGARDNER, P. - PERLS, F., *Terapia Gestalt. Teoría y Práctica (Perls). Una interpretación (Baumgardner)*, Arbol Editorial, México, 1994
- BEAN, P., *Punishment. A Philosophical and Criminological Inquiry*, Martin Robertson, Oxford, 1981
- BECCARIA, C., *De los delitos y de las penas*, traducció al castellà de Juan Antonio de las Casas, cinquena reimpressió, Alianza Editorial, Madrid, 1990
- BECKER, G. – LANDES, W.M., *Essays in the economics of crime and punishment*, Columbia University Press, New York, 1974
- BECKER, G.S., “Crime and Punishment: An Economic Approach”, en *Journal of Political Economy*, 76 (2), 1968, pàg 169 a 217
- BECKER, H., *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*, Free Press, New York, 1963
- BELÁUSTEGUI MÁZ, C., *Fundamentos del trabajo penitenciario*, Madrid, 1952
- BELL, M. (Ed.), *Parole in Principle and Practice: A Manual and Report: The National Conference on parole*, National Probation and Parole Association, New York, 1957
- BELLO LANDROVE, F., “La redención de penas y los incentivos del trabajo penitenciaio, ante el futuro”, *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, febrer, 1979, pàgs. 150 i ss.
- BENNET, W.J. – DIJULIO, J.J. – WALTERS, J.P., *Body Account*, Simon & Schuster, Nova York, 1996
- BENTHAM, J., *Theorie des peines et des récompenses*, vol. 2, Oeuvres de J.B., Bruseles, 1940
- BENTHAM, J., *Tratados de Legislación Civil y Penal*, obra extractada dels manuscrits de l'autor, per Esteban Dumont, traducció al castellà de Ramón Salas, segons la segona edició revisada, corregida y augmentada, preparada per Magdalena Rodríguez Gil per a Editora Nacional, Madrid, 1981
- BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE. I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coord.), *Manual de Derecho Penitenciario*, Colex, Madrid, 2001
- BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. - ARROYO ZAPATERO, L. - GARCÍA RIVAS, N. - FERRÉ OLIVÉ, J.C. - SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Lecciones de Derecho Penal. Parte General*, segona edició, La Ley, Madrid, 1999

- BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. – FERRÉ OLIVÉ, J.C. – SERRANO PIEDECASAS, J.R., *Manual de Derecho Penal. Parte general. III. Consecuencias Jurídicas del Delito*, Praxis, Barcelona, 1994
- BERGALLI, R. – BUSTOS RAMOS, J. – MIRALLES, T., *El pensamiento criminológico*, volum I, Termis, Bogotà, 1983
- BERGALLI, R. – RIVERA BEIRAS, I. (Coords.), *Torturas y abuso de poder*, Anthropos, Rubí (Barcelona), 2006
- BERGALLI, R., *¿Readaptación social por medio de la ejecución penal?*, Publicaciones del Instituto de Criminología Universidad de Madrid, Madrid, 1976
- BERGALLI, R., “¡Esta es la cárcel que tenemos... pero no queremos!”, en RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Cárcel y derechos humanos. Un enfoque relativo a la defensa de los derechos fundamentales de los reclusos*, J.M. Bosch, Barcelona, 1992
- BERGALLI, R., “Presentación. Emergencia: una cultura específica”, en SERRANO PIEDECASAS, J. R., *Emergencia y crisis del Estado social. Análisis de la excepcionalidad penal y motivos de su perpetuación*, Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona, 1988
- BERGALLI, R., “Presentación. Emergencia: una cultura específica”, en SERRANO PIEDECASAS, J. R., *Emergencia y crisis del Estado social. Análisis de la excepcionalidad penal y motivos de su perpetuación*, Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona, 1988
- BERGALLI, R., *La recaída en el delito; moda de reaccionar contra ella*, Sertesa, Barcelona, 1980
- BERISTAIN IPIÑA, A., “Jean Pinatel, criminólogo transnacional y hombre bueno”, en *Eguzkilore, Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 13, 1999, pàgs. 209 a 218
- BERISTAIN IPIÑA, A., “Estructuración ideológica de la nueva defensa social”, en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, vol. 14, núm. 3, 1961, pàgs. 409 a 432
- BERISTÁIN IPIÑA, A., “Vers un ecumenisme historique en Droit pénal, Reflexions sur la peine retributive chez les canonistes”, *Revue de Science criminelle et de Droit Pénal comparé*, num. 3, 1965
- BERISTAIN IPIÑA, A., “El delincuente en el Estado social de Derecho”, en *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, diciembre 1971
- BERISTÁIN IPIÑA, A., “En defensa de los privados de libertad”, en *Cuadernos para el Diálogo*, diciembre-gener de 1976, pàgs. 73 i ss.

- BERISTAIN IPIÑA, A., *Cuestiones penales y criminológicas*, Instituto Editorial Reus S.A., Madrid, 1979
- BERLEMAN, W. C. – STEINBURN, T.W., “The value and validity of delinquency prevention experiments”, en *Crime & Delinquency*, núm. 15, octubre de 1969, pàgs. 471 a 478
- BERLIN, F.S., “The Etiology and Treatment of Sexual Offending”, en FISHBEIN, D., *The Science, Treatment, and Prevention of Antisocial Behaviors*, Civic Research Institute, Kingstone, New Jersey, 2000
- BERMÚDEZ-FERNÁNDEZ, J.I., “Efectos psicológicos del encarcelamiento”, en SIERRA, J.C. – JIMÉNEZ, E.M. – BUELA-CASAL, G., *Psicología forense: manual de técnicas y aplicaciones*, Biblioteca Nueva, 2006, Madrid
- BERMÚDEZ-FERNÁNDEZ, J.I., “Efectos psicológicos del encarcelamiento”, en SIERRA, J.C. – JIMÉNEZ, E.M. – BUELA-CASAL, G., (Coords.), *Psicología forense: manual de técnicas y aplicaciones*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2006
- BERNALDO DE QUIRÓS, C., *Lecciones de Derecho penitenciario*, Imprenta Universitaria, México, 1953
- BERNE E., *Transactional Analysis in Psychotherapy*, Grove Press, New York, 1961
- BERNE, E., “Ego States in Psychotherapy”, en *American Journal of Psychotherapy*, vol. 11, núm. 2, 1957, pàgs. 293 a 309
- BERNE, E., *Games People Play*, Grove Press, New York, 1964
- BETEGÓN, J., *La justificación del castigo*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1992
- BETTIOL G. – BETTIOL, R. , *Istituzioni di diritto e procedura penale*, setena edició, Cedam, Padova, 2000
- BETTIOL G. - PETTOELLO MANTOVANI L., *Diritto penale, parte generale*, dotzena edició, Cedam, Padova, 1986
- BETTIOL G., *Diritto penale*, onzena edició, Cedam, Padova, 1982
- BETTIOL G., *Sul problema della rieducazione del condannato*, Cedam, Padova, 1964
- BETTIOL G., *Sulla “Nuova Difesa Sociale” considerata da un punto di vista cattolico, ora in Scritti giuridici 1966-1980, II*, Cedam, Padova, 1980
- BETTIOL, G., “Aspetti etico-politici della pena retributiva”, en *Scritti giuridici 1966-1980, II*, Cedam, Padova, 1980
- BETTIOL, G., “Colpa d’autore e certezza del diritto”, en *Rivista Italiana di Diritto e Procedura penale*, vol. 419, 1977
- BETTIOL, G., “Il mito della rieducazione”, en *Sul problema della rieducazione del condannato*, Cedam, Padova, 1964

- BETTIOL, G., “Ottimismo e pessimismo in tema di prevenzione del reato”, *L’Indice Penale*, núm. 1, 1978
- BETTIOL, G., “Repressione e prevenzione nel quadro delle costituzionali”, en *Rivista Italiana Diritto Penale*, 1951
- BETTIOL, G., “Repressione e prevenzione nel quadro delle esigenze costituzionali”, en *Scritti giuridici*, II, Cedam, Padova, 1966
- BETTIOL, G., *Colpevolezza normativa e pena retributiva, 1943, ora in Scritti giuridici*, II, Cedam, Padova, 1966
- BIRKLBAUER, W., - EHER, R., “Die rechtliche Situation triebdämpfender Behandlungen an Gefangenen in Österreich – über Körperverletzung, eigenmächtige Heilbehandlung und Sittenwidrigkeit (Legal Aspects of Antiandrogen Treatment for Sexual Offenders in Austria – about Assault and Unethical Treatment)”, en *Recht und Psychiatrie*, vol., 26, núm. 4, 2008, pàgs. 200 a 204
- BLACK, E., *Eugenics and the Nazis, the California connection*, San Francisco Chronicle, 2003,
- BLACK, E., *War Against the Weak, Four Wars Eight Windows*, New York, 2003
- BLACKBURN, R., *The psychology of criminal conduct: Theory, research and practice*, Wiley, Chichester, 1994
- BLAU, G., “Aufgaben und Grenzen der Kriminalpädagogik”, en *Erziehung zur Freiheit durch Freiheitsentzug, Internationales Problem des Strafvollzugs an jungen Menschen*, Hermann Luchterhand, Berlín, 1969
- BLAU, G., “Kustodiale und antikustodiale Tendenzen in der amerikanischen Kriminalpolitik”, en *Goltdammers Archiv*, 1976, pàgs. 35 i ss.
- BLOMBERG, T.G. –LUCKEN, K., *American Penology. A History of control*, segona edició, Transaction Publishers, New Brunswick – New Jersey, 2010
- BLUMSTEIN, A., “Interaction of criminological research and public policy”, en *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 12, núm. 4, 1997, pàgs. 349 a 361.
- BOIX I RICARTE, V., *Sistema penitenciario del presidio correccional de Valencia*, Imprenta del presidio, Valencia, 1850
- BOIX REIG, J., “Significación jurídico-penal del artículo 25.2 de la Constitución”, en *Escritos Penales*, Valencia, 1979
- BOIX REIG, J., *La Constitución Española de 1978 y el Derecho Penal*, Universita d’Alacant, Alacant, 1988

- BOIX, V., *Sistema penitenciario del presidio correccional de Valencia, bajo el mando del Coronel Montesinos*, Imprenta del Presidio, València, 1850
- BONET CORREA, A., “Arquitectura carcelaria en España”, en *Historia 16*, Extra VII, octubre 1978, pàgs. 139 a 144
- BONGER, W., *An introduction to criminology*, traducció de l'alemany a càrrec de Emil Van Loo, Methuen, London, 1936
- BONGER, W., *Criminality and economic conditions*, traducció de l'alemany a càrrec de Henry P. Orton, Little Brown, Boston, 1916
- BONGER, W., *Race and crime*, traducció de l'alemany a càrrec de Margaret Mathews Hordyk, Columbia University Press, New York, 1943; i també, *Criminality and economic conditions*, Indiana University Press, Bloomington, 1969
- BONNIE, R.J. – COUGHLIN, A.M. – JEFFRIES, J.C. – LOW, P.W., *Criminal Law*, tercera edició, Thomson Reuters, New York, 2010
- BORZECKI, M. - WORMITH, J., “A survey of treatment programmes for sex offenders in North America”, en *Canadian Psychology*, vol. 28, núm. 1, 1987, pàgs. 30 a 44
- BOUQUET, C.M., *Fundamentos para una teoría del Psicodrama*, Siglo XXI, México, 1977
- BRANDARIZ GARCÍA, J.A., “Itinerarios de evolución del sistema penal como mecanismo de control social en las sociedades contemporáneas”, en FARALDO CABANA, P., (Dir.), *Nuevos retos del derecho penal en la era de la globalización*, Tirant lo Blanc, València, 2004
- BRANDARIZ GARCÍA, J.A., “Notas sobre el régimen penitenciario para penados considerados extremadamente peligrosos: departamentos especiales y FIES-1 (CD)”, en *Estudios Penales y Criminológicos*, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 2002.
- BRANDARIZ GARCÍA, J.A., *Política criminal de la exclusión*, Comares, Granada, 2007
- BREHM, B., *Tiranías, Cárceles y Suplicios de todos los tiempos*, traducció castellana de Carmen Virgil, vol. I, Luís de Caralt Editor, Barcelona, 1973
- BRICOLA F., “Teoria generale del reato”, en *Novissimo Digesto Italiano*, XIX, UTET, 1974
- BRICOLA, F., “Nozione ed aspetti costituzionali”, en *La discrezionalità nel diritto penale*, vol. I, Giuffrè, Milano, 1965
- BROWN, S., *Treating Sex Offenders*, Willan Publishing, Cullompton, Devon, 2005



- BUENO ARÚS, "A propósito de la resocialización del delincuente", *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 25, 1985, pàgs. 59 i ss.
- BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, segona edició, Colex, Madrid, 2010
- BUENO ARÚS, F., "Algunas consideraciones sobre la política criminal de nuestro tiempo", en *Revue Internationale de Droit pénal*, núm. 1, 1978
- BUENO ARÚS, F., "Algunas cuestiones fundamentales sobre el trabajo penitenciario", en *Boletín de Información del Ministerio de Justicia*, núm. 1159, 25 de febrer de 1978, pàgs. 255 a 274; i en *Estudios Penales (II). La reforma penitenciaria*, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1978
- BUENO ARÚS, F., "Breve comentario a la Ley Orgánica General Penitenciaria", en *Estudios jurídicos en honor del professor Octavio Pérez-Vitoria*, tom I, Bosch, Barcelona, 1983
- BUENO ARÚS, F., "Cien años de legislación penitenciaria (1881-1981)", en *Revista de Estudios penitenciarios*, núm. 232-235, 1981, pàgs. 63 a 84
- BUENO ARÚS, F., "Estudio preliminar a la reforma penitenciaria española", en GARCÍA VALDÉS, *La reforma penitenciaria española: textos y materiales para su estudio*, Publicaciones del Instituto de Criminología de la Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1981
- BUENO ARÚS, F., "La legitimidad jurídica de los métodos de la criminología clínica aplicada al tratamiento penitenciario", en *Boletín de información del Ministerio de Justicia*, 15 de septiembre de 1980, pàgs. 3 i ss.
- BUENO ARÚS, F., "Las normas penales en la Constitución española de 1978", en *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, 1979
- BUENO ARÚS, F., "Las prisiones desde la guerra civil hasta nuestros días: evolución, situación actual y reformas necesarias", en *Historia 16*, extra VII, octubre 1978, pàgs. 114 a 137
- BUENO ARÚS, F., "Las reformas de las leyes penitenciarias en España a la luz de los fines del Derecho", en l'obra col·lectiva *Homenaje al Profesor Dr. Gonzalo Rodríguez Mourullo*, Civitas, Madrid, 2005
- BUENO ARÚS, F., "Los malos tratos a los reclusos", en *Revista de Estudios Penitenciarios*, abril-juny 1962 (separata)
- BUENO ARÚS, F., "Notas sobre la Ley General Penitenciaria", en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núms. 220-223, gener-desembre de 1978

- BUENO ARÚS, F., “Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 252, 2006, pàgs. 9 a 36
- BUENO ARÚS, F., “Novedades en el concepto de tratamiento penitenciario”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 252, 2006, pàgs. 9 a 36
- BUENO ARÚS, F., “Panorama comparativo de los modernos sistemas penitenciarios”, *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, 1969, vol. 22, núm. 2, pàgs. 283 a 312
- BUENO ARÚS, F., *Estudios penales y penitenciarios*, Instituto de Criminología de la Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1981
- BUENO ARÚS, F.: “Los beneficios penitenciarios después de la Ley Orgánica General Penitenciaria”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, extra 1, 1989, pàg. 51 i ss.
- BUESA, M., “¿Reinsertar a los presos de ETA?. Una crítica de la política penitenciaria española”, *La Ilustración liberal: revista española y americana*, núm.45-46, 2010
- BUKSTEL, L.H. – KILMAN, P.R., “The psychological effects of imprisonment on confined individuals”, en *Psychological Bulletin*, núm. 88, pàgs. 469 a 493
- BURCHARD, J.D. – LANE, T.W., “Crime and delinquency”, en A.S. Bellak i altres, *International Handbook of behavior modification and therapy*, Plenum Press, New York, 1983
- BURGOS FERNÁNDEZ, F., “Evolución histórica de la legislación penitenciaria en España”, *Anales de la Universidad de Cádiz*, núm. 11, 1996, pàgs. 253 a 266
- BURTON-ROSE, D. – PENS, D. - WRIGHT, P. (Eds.), *The Celling of America: An Inside Look at the U.S. Prison Industry*, Common Courage Press, Monroe, Maine, 1998
- BUSTOS RAMÍREZ, J., *Manual de Derecho Penal Español. Parte General*, quarta edició corregida i posada al dia per Juan Hormazábal, Ariel, Barcelona, 1994
- BUSTOS RAMÍREZ, J., *Manual de Derecho penal español. Parte General*, Ariel, Barcelona, 1984
- BUSTOS, D., *Manual de psicodrama en la Psicoterapia y en la Educación*, R.V Ediciones, Buenos Aires, 2007
- BUSTOS, J. – HORMAZABAL, H., “Pena y Estado”, en *Papers*, núm. 13, 1980
- CABALLERO LEÓN, A., “El trabajo en las prisiones”, *Revista de la Escuela de Estudios Penitenciarios*, núm. 63, juny 1950

- CABALLERO ROMERO, J.J., “La vida en la prisión: el código del preso”, *Cuadernos de política criminal*, núm. 18, 1982, pàgs. 589-598
- CABALLERO ROMERO, J.J., “Sentido de la homosexualidad en la prisión”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 9, 1979, pàgs. 119 a 130
- CABRERA CABRERA, J.P., “Cárcel y Exclusión”, *Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración*, núm. 35, 2002
- CABRERA CABRETA, P.J., *Huespedes del Aire Sociología de las personas sin hogar en Madrid*, UPCO, Madrid, 1998
- CABRERA CABRETA, P.J., *Huéspedes del Aire: Sociología de las personas sin hogar en Madrid*, UPCO, Madrid, 1998
- CÁCERES GONZÁLEZ, J., “Procedimientos Aversivos”, en LABRADOR, F.J. (Comp.), *Manual de Técnicas de Modificación y Terapia de Conducta*, Pirámide, 1993, Madrid
- CÁCERES GONZÁLEZ, J., “Técnicas Aversivas” en MAYOR, J. - LABRADOR, F.J. (Ed.), *Manual de Modificación de Conducta*, Alhambra Universidad, Madrid, 1984
- CADALSO, F., *Diccionario de legislación penal, procesal y de prisiones*, 5 volums, Madrid, 1896-1908
- CADOPPI A. - VENEZIANI P., *Manuale di diritto penale*, Cedam, Padova, 2005
- CALLIESS, R.P., *Theorie der Strafe im demokratischen und sozialen Rechtsstaat*, Fischer, Frankfurt –Main, 1974
- CAMPELLI – FACCIOLI – GIORDANO - PITCH, *Done in carcere*, Feltrinelli, Bologna, 1992; ALMEDA SAMARANCH, E., *Mujeres encarceladas*, Ariel, Barcelona, 2003
- CAMPS RUIZ, L.M., “La relación laboral penitenciaria”, en *Anuales de la Universidad de Alicante, Facultad de Derecho*, núm. 2, 1983, pàgs. 43 a 70
- CAMPUZANO, M – BELLO. M. C., *La psicoterapia de grupo en las instituciones. Psicoanálisis y psicodrama: alternativas complementarias*, Ed. Plaza y Valdes, México D.F., 2001
- CAÑADAS GASCÓN, X., *Entremuros. Las Prisiones en la Transacción Democrática*, Likiniano Elkarte, Bilbao, 2004
- MELIÀ, M. – GÓMEZ-JARA DÍEZ, C., (Coord.), *Derecho penal del enemigo. El discurso penal de la exclusión*, Edisofer, Buenos Aires-Montevideo, 2006
- CANCIO MELIÀ, M., “¿Derecho penal del enemigo?”, en JAKOBS, G. – CANCIO MELIÀ, M., *Derecho penal del enemigo*, Thomson Civitas, Madrid, 2003

- CANCIO MELIÁ, M., “Derecho penal del enemigo y delitos de terrorismo. Algunas consideraciones sobre la regulación de las infracciones en materia de terrorismo en el código penal español después de la LO/2000”, *Revista Jueces para la Democracia*, núm. 44, 2002, pàgs. 19 a 26
- CANCIO MELIÁ, M., “La expulsión de ciudadanos extranjeros sin residencia legal (Art. 89 CP)”, en *Revista Electrónica del Instituto Latinoamericano de Estudios en Ciencias Penales y Criminología*, núm. 002-04, 2007; i en *Homenaje al profesor Dr. Gonzalo Rodríguez Mourullo*, Cívitas, Madrid, 2005
- CANCIO MELIÁ, M., “La expulsión de ciudadanos extranjeros sin residencia legal (Art. 89 CP)”, en *Revista Electrónica del Instituto Latinoamericano de Estudios en Ciencias Penales y Criminología*, núm. 002-04, 2007, pàgs. 1 a 32
- CARBONELL MATEU, J.C., “Reflexiones sobre el concepto de Derecho penal”, en *Estudios Jurídicos*, en memòria del Profesor Dr. D. Ramón Casabó Ruiz, vol. I, València, 1997, pàgs. 362 i ss.
- CARBONELL MATEU, J.C., *Derecho penal: concepto y principios constitucionales*, tercera edició, Tirant lo Blanch, València, 1999
- CARCEDO GONZÁLEZ, R.J.- LÓPEZ SÁNCHEZ, F. – ORGAZ BAZ, M.B., “Sexualidad y relaciones interpersonales en la edad adulta: Estudio de las necesidades socio-emocionales y sexuales de los presos”, en *Boletín Criminológico*, núm. 92, desembre 2006
- CARCEDO GONZÁLEZ, R.J., *Necesidades sociales, emocionales y sexuales. Estudio en un centro penitenciario*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Salamanca, Salamanca, 2005
- CARMONA SALGADO, C., “Los permisos de salida”, en COBO DEL ROSAL, M., *Comentarios a la legislación penal*, tom VI, vol. 2, Edersa, Madrid, 1982
- CARNELUTTI, F., “La pena dell’ergastolo é costituzionale?”, en *Rivista di diritto processuale*, 1956
- CARNELUTTI, F., *El problema de la pena*, Ediciones Jurídicas Europa – América, Buenos Aires, 1947
- CARPENTER, A., “Belgium, Germany, England, Denmark and the United States: the implementation of registration and castration laws as protection against habitual sex offenders”, en *Dickinson Journal of International Law*, vol. 16, núm. 2, 1998, pàgs. 435 a 457
- CARPINTERO CAPELL, H., *Historia de las ideas psicológicas*, segona edició, Pirámide, Madrid, 2005
- CARTER, R.M. – WILKINS, L.T., *Probation, Parole and Community Corrections*, John Wiley, New York, 1976

- CARTWRIGHT, F.F., *Disease and History*, Barnes & Noble, New York, 1991
- CASABÓ RUIZ, J.R., *El Código penal de 1822*, Tesi Doctoral, Universitat de València, Facultat de Dret, València, 1968
- CASAS FERNÁNDEZ, M., *Concepción Arenal: su vida y su obra*, Librería General de Victoriano Suárez, Madrid, 1936
- CASTAIGNÈDE, J., “Hommage à Jean Pinatel et à son oeuvre”, en *Eguzkilore, Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 13, 1999, pàgs. 219 a 226
- CASTANEDO, C., *Grupos de Encuentro en Terapia Gestalt*, Herder, Barcelona, 1990
- CASTANEDO, C., *Terapia Gestalt. Enfoque del aquí y el ahora*, Herder, Barcelona, 1988
- CASTEL, R., *La metamorfosis de la cuestión social*, Paidós, Buenos Aires, 1997
- CASTEL, R., *La metamorfosis de la cuestión social*, Paidós, Buenos Aires, 1997
- CASTILLO ALGARRA, J. – RUIZ GARCÍA, M., “Un reto educativo en el Siglo XXI: La educación de delincuentes dentro del ámbito penitenciario. Una perspectiva de género”, *Revista de Educación*, núm. 9, 2007, pàgs. 301 a 314
- CASTINEIRA FERNÁNDEZ, J., “El trabajo de los penados”, en BORRAJO, E., (Dir.), *Comentarios a las leyes laborales. El Estatuto de los Trabajadores*, Edersa, Madrid, 1987
- CASTRILLÓN, G., “El trabajo en el Régimen Penitenciario de Portugal”, en *Redención*, 20 de gener de 1945
- CASTRO ANTONIO, J.L., “Instrucción y educación”, en BUENO ARÚS, F. (Coord.), *Ley General Penitenciaria*, segona edició, Colex, Madrid, 2010
- CASTRO ANTONIO, J.L., “Los permisos de salida”, en BUENO ARÚS, F., *Ley General Penitenciaria*, segona edició, Colex, 2010
- CATTANEO, *Pena, diritto e dignità umana. Saggio sulla filosofia del diritto penale*, G. Giappichelli, Torino, 1990
- CAVADINO, M. - DIGNAN, J., “Penal policy and political economy”, *Criminology and Criminal Justice*, vol. 6, núm. 4, 2006, pàgs. 435 a 456
- CAVALLA F. - TODESCAN F., *Pena e riparazione*, Cedam, Padova, 2000
- CAVALLA F., *La pena come problema*, Cedam, Padova, 1979

CAZORLA SÁNCHEZ, A., *Desarrollo sin Reformistas. Dictadura y Campesinado en el Nacimiento de una Nueva Sociedad en Almería, 1939-1975*, Instituto de Estudios Almerienses, Almería, 1999

CEJAS SANCHEZ, A., *Criminología*, Editora Universitaria, La Habana, Cuba, 1965

CENTRE DE DOCUMENTACIÓ ARRAN, “Cronología de las revueltas de los presos comunes”, *Panóptico*, núm. 1, primer semestre, 2001

CERDÁN DE TALLADA, T., *Visita de la carcel y de los preso*, en casa de Pedro de Huete, València, 1574

CEREZO MIR, J., “Los fines de la pena en la Constitución y en el Código penal, después de las reformas de 2003”, en *Homenaje al Profesor Dr. Gonzalo Rodríguez Mourullo*, Thomson-Civitas, Navarra, 2005

CEREZO MIR, J., “Reflexiones críticas sobre algunas manifestaciones de la moderna tendencia a incrementar el rigor en la exigencia de responsabilidad criminal”, *Revista Penal*, núm. 22, juliol de 2008, pàgs. 16 a 21

CEREZO MIR, J., *Curso de Derecho penal español: Parte General*, sisena edició, Tecnos, Madrid, 2004

CEREZO MIR, J., *Estudios sobre la reforma penal española*, Tecnos, Barcelona, 1993

CEREZO MIR, J., *Estudios sobre la reforma penal española*, Tecnos, Barcelona, 1993

CERVELLÓ DONDERIS, V., “El sentido actual del principio constitucional de redución y reinserción social”, en *Presente y futuro de la Constitución Española de 1978*, Tirant lo Blanch, València, 2005

CERVELLÓ DONDERIS, V., “Los nuevos criterios de clasificación penitenciaria”, *La Ley Penal*, núm. 8, setembre 2004, pàgs. 1 a 16

CERVELLÓ DONDERIS, V., *Derecho penitenciario*, tercera edició, Tirant lo Blanch, València, 2011

CHAIKEN, J. – CHAIKEN, M., “Drugs and predatory crime”, en TONRY, M. – WILSON, J.Q. (Eds.), *Drugs and Crime*, University of Chicago, 1990

CHAMBLISS, W.J., “Policing the Ghetto Underclass: The Politics of Law and Law Enforcement”, en *Social Problems*, vol. 41, núm. 2, 1994, pàgs 177 a 194

CHAMPION, D.J., *Probation, Parole and Community Corrections*, sisena edició, Prentice Hall, Upper Saddle River, Newy Jersey, 2008

- CHAVEZ PALACIOS, J., “Franquismo: prisiones y prisioneros”, en *Revista de Historia contemporánea*, núm. 4, 2005, pàgs. 27 a 47
- CHOCLÁN MONTALVO, J.A., “La pena adecuada a la gravedad de la culpabilidad”, en *La Ley*, núm. 6, 1996, pàgs. 1514 a 1524
- CHOLLÁN MONTALVO, J.A., *Individualización judicial de la pena. Función de la culpabilidad y la prevención en la determinación de la sanción penal*, Colex, Madrid, 1997
- CID MOLINÉ, J., “Derecho a la reinserción social (consideracions a propósito de la reciente jurisprudència constitucional en materia de permisos)”, en *Revista Jueces por la Democracia*, núm. 32, 1998, pàgs 36 a 49.
- CÍVIT, J., *La Revolución en Kropotkin. Estudios desde la sociología fenomenológica*, Tesi Doctoral, Universidad Católica Andrés Bello, Caracas, 2006
- CLEAR, T.R. – COLE, G.F. – REISIG, M.D., *American Corrections*, desena edició, Wadsworth Cengage, Belmont, California, 2012
- CLELAND, C. M. - PEARSON, F.S. - LIPTON, D.S. – YEE, D., “Does age make a difference? A meta-analytic approach to reductions in criminal offending for juveniles and adults”, ponència presentada en la reunió anual de l'*American Society of Criminology*, celebrada el 21 de novembre de 1997 a San Diego
- CLELAND, C.M. – PEARSON, F.S. – LIPTON, D.S., “A meta-analytic approach to the link between needs-targeted treatment and reductions in criminal offending”, ponència presentada l'*Annual Meeting of the American Society of Criminology*, celebrada a Chicago, Illinois, en 1996
- CLEMENTE DÍAZ, M. – SANCHA MATA, V., “Introducción al Tratamiento Penitenciario”, en *Psicología social y penitenciaria*, Escuela de Estudios Penitenciarios, Madrid, 1989
- CLEMENTE, M. – GIL, F., “La conducta delictiva: modelos e intervenciones conductuales”, en CORROBLES, J.A. (Ed.), *Análisis y Modificación de la Conducta*, vol. 2, UNED, Madrid, 1986
- CLEMMER, D., *The prison community*, Holt Rinehart and Winston, New York, 1958
- COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., “Artículo 25. Garantía Penal”, en ALZAGA VILLAAMIL, O. (Dir.), *Comentarios a las leyes políticas. Constitución Española de 1978*, tom III, Edersa, Madrid, 1983
- COBO DEL ROSAL, M. – BOIX REIG, J., “Garantías constitucionales del Derecho sancionador”, en *Comentarios a la Legislación penal.*, vol. I, Edersa, Madrid, 1982

- COBO DEL ROSAL, M. - QUINTANAR DÍEZ, M., “Comentario al Artículo 25. Garantía penal”, en ALZAGA VILLAAMIL (Dir.), *Comentarios a la Constitución española de 1978*, vol. III, Edersa, Madrid, 1996
- COBO DEL ROSAL, M. – VIVES ANTÓN, T.S., *Derecho penal. Parte General*, cinquena edició, actualitzada per CUERDA ARNAU, M. L. i QUINTANAR, M., Tirant lo Blanch, València, 1999
- COBO DEL ROSAL, M.- BOIX REIG, J., “Derechos fundamentales del condenado. Reeduación y reinserción social”, en *Comentarios a la legislación penal*, vol. I, Edersa, Madrid, 1982
- COHEN, G., *Un camino real. Vida y terapia según el enfoque gestáltico*, Luz de Luna, Buenos Aires, 2000
- COHEN, S., *Visiones de control social. Delitos, castigos y clasificaciones*, traduit de l'anglès per Elena Larrauri, PPU, Barcelona, 1988
- COLECTIVO MARGEN, “Crítica a C.O.P.E.L.”, en *¡Quienes!*, núm. 6, 1978; GARCÍA, J., “Prisiones y COPEL”, en *Ajoblanco*, núm. 42, febrer de 1979, pàgs. 33 a 39
- COLIN, M., “Los métodos de integración del tratamiento penal”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, 1968, núm. 182, pàgs. 587 a 606
- COLMENERO GARCÍA, M.D., “El tratamiento penitenciario: límites y presupuestos”, *Revista Jurídica Región de Murcia*, núm. 22, 1996
- COLMENERO GARCÍA, M.D., “El tratamiento penitenciario: límites y presupuestos”, *Revista Jurídica Región de Murcia*, núm. 22, 1996, pàgs. 11 a 26
- COMITÉ PRO-PRESOS DE CNT, “La Copel: el detonante de los presos comunes”, en *Bicicleta. Revista de Comunicaciones Libertarias*, any 1, núm. 1, novembre de 1977
- CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. - LÓPEZ BARJA DE QUIROGA, J., en el comentari de l'article 89 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C., *Comentarios al Código penal*, vol. I, Bosch, Sabadell, 2007
- CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, vol. I, Bosch, Sabadell, 2007
- CONNELLY, C. - WILLIAMSON, S., *A Review of the Research Literature on Serious Violent and Sexual Offenders*, The Scottish Executive Central Research Unit, Edinburgh, 2000
- COOKE, D.J. – PHILIP, L., “To treat or not to treat? An empirical perspective”, en HOLLIN, C.R., (Ed.), *Offender assessment and treatment*, Wiley, Chichester, 2001



- COOKE, D.J. – PHILIP, L., “To treat or not to treat? An empirical perspective”, en HOLLIN, C.R., (Ed.), *Offender assessment and treatment*, Wiley, Chichester, 2001
- COOPERSMITH, S.A., “A Method for Determining Types of Self Esteem”, en *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. 59, núm. 1, 1959
- COOTER, R. - ULEN, T., *Derecho y economía*, Fondo de Cultura Económica, México, 1998
- COPEL, “O indulto o arrasamos las cárceles”, *Ajoblanco*, núm. 28, diciembre de 1977
- CÓRDOBA LÓPEZ, F. – BLASCO RECIO, J., *Cuatro páginas acerca de la pena de muerte y la cadena perpetua*, Estudio Tipográfico de T. Fortanet, Madrid, 1864
- CÓRDOBA RODA, J. - RODRÍGUEZ MOURULLO, G. - DEL TORO MARZAL, A. - CASABÓ RUIZ, J.R., *Comentarios al Código penal*, vol. II, Ediciones Ariel, Barcelona, 1978
- CORDOBA RODA, J., *Culpabilidad y pena*, Bosch, Barcelona. 1977
- COREY, G., *Terapia de la Gestalt en Teoría y práctica de la terapia grupal*, Desclée de Brouwer, Bilbao, 1995
- CORNWELL, D.J., *Criminal Punishment and Restoratives Justice. Past, present and futur perspectives*, Waterside Press, Winchester, 2006
- CORREAL Y FREYRE DE ANDRADE, N., “Concepción Arenal y su obra”, conferencia pronunciada en la reunió d’artesans de la Corunya en inaugurar l’Acadèmia de Belles Arts, al curs de vulgarització científica, de 1906 a 1907, Imprenta y Fotogravado de Ferrer, la Corunya, 1907
- CORREIA SOEIRO, A., *Psicodrama e Psicoterapia*, Escher, Lisboa, 1991
- COX, V. – PAULUS, P. – McCAIN, G., “Prison Growding Research”, en *American Psychologist*, núm. 39, 1984, pàgs. 1148 a 1160
- COYLE, A., “The Myth of Prison Work”, en *The Restorative Prison Project, International Centre for Prison Studies*, King’s College, London, 2001
- CRESSEY, D. R., “The nature and effectiveness of correctional techniques”, en *Law and Contemporary Problems*, núm. 23, tardor de 1958, pàgs. 754 a 771
- CRESSEY, D., “Limitations on Organization of Treatment in the Modern Prison”, en CLOWARD, R. – CRESSEY, D. (eds.),

*Theoretical Studies in the Social Organization of the Prison*, Social Science Research Council, New York, 1960

CRESSEY, D.R. (Dir.) *The Prison Studies in Institutional Organization and Change*, Rinehart & Winston, New York, 1961

CUELLO CALÓN, E., *Derecho penal conforme al "Código penal, texto refundido de 1944"*, volum I, part general, novena edició, Bosch, Barcelona, 1948

CUELLO CALÓN, E., *Derecho Penal, Parte General*, tercera edició considerablement augmentada i adaptada al Codi penal de 1932, Bosch, Barcelona, 1935

CUELLO CALÓN, E., *El Nuevo Código Penal Español, Exposición y Comentario*, Bosch, Barcelona, 1929

CUELLO CALÓN, E., *Moderna penologia*, Bosch, Barcelona, 1958

CUELLO CALÓN, E., *Penología*, Editorial Reus, Madris, 1920

CUELLO CONTRERAS, J., *Derecho Penal Español. Curso de iniciación. Parte general*, segona edició, Civitas, Madrid, 1996

CUERDA RIEZU, A., "El concurso real y la acumulación de penas en la sentencia del Tribunal Supremo 197/2006, de 28 de febrero, relativa al caso Henri Parot. Observaciones legales y constitucionales", *Cuadernos de Derecho Judicial*, VII, 2006, pàgs. 215 a 296

CUERDA RIEZU, A., "Inconstitucionalidad de la prisión permanente revisable y de las penas muy largas de prisión", en *Otrosí*, núm. 12, octubre-deseembre 2012

CUERVO, J., conferència impartida a l'Escola d'Estudis Penitenciaris i recollida íntegra en *Redención*, 2 de novembre de 1940

CULLEN, F. T. – GENDREAU, P. – JARJOURA, G.R. – WRIGHT, J.P., "Crime and the bell curve: Lessons from intelligent criminology", en *Crime & Delinquency*, núm. 43, octubre de 1997, pàgs. 387 a 411

CULLEN, F. T. – SUNDT, J.L. - WOZNIAK, J.F., "The virtuous prison: Toward a restorative rehabilitation", en PONTELL, H.N. – SHICHOR, D., *Contemporary Issues in Crime and Criminal Justice*, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2000

CULLEN, F. T. – SUNDT, J.L. - LEVRANT, S., "Correctional Rehabilitation", en BRYANT, C.D – ADLER, P. – ADLER, P. – CORZINE, J. (Eds.), *Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior, vol. 1: Historical, Conceptual, and Theoretical Issues*, Brunner-Routledge, Philadelphia, 2000

CULLEN, F.T., - GENDREAU, P., "Evaluación de la rehabilitación correccional: política, práctica y perspectivas", traducció a càrrec de Christopher Birkbeck, en BARBERET, R. – BARQUÍN, J., *Justicia*

*Penal Siglo XXI, Una selección de Criminal Justice 2000*, National Institute of Justice (U.S. Department of Justice), Granada, 2006

CULLEN, T. – GILBERT, K. E., *Reaffirming rehabilitation*, Anerson Publishing Co., Cincinnati, Ohio, 1982

CULP, R., “Privatization of Juvenile Correctional Facilities in the U.S.: A Comparison of Conditions of Confinement in Private and Government Operated Programs”, *Security Journal*, núm. 2-3, vol. 11, desembre de 1998, pàgs. 289 a 301

D’ANGELO, E., *The Teaching of Critical Thinking*, Gruner, Amsterdam, 1971

DASSANO, F. – MACCAGNO, C. – RONCO, M., *Le sentenze della Corte costituzionale sugli artt. 25, c. 2 e 3, e 27, c. 1 e 3: 1956-1975*, Giappichelli, Torino, 1976

DE ALÓS MONER, R. - MARTÍN ARTELES, A. - MIGUÉLEZ LOBO, F. - GIBERT BADIA, F., “¿Sirve el trabajo penitenciario para la reinserción? Un estudio a partir de las opiniones de los presos de las cárceles de Cataluña”, en *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (Reis)*, núm. 127, 2009, pàgs. 11 a 31

DE AQUINO, T., *Summa Theologica*, Lambert Palmart, València, 1477

DE BARTOLOMÉ CERZANO, J.C., *El marco constitucional del trabajo penitenciario*, Nomos, València, 2002

DE BONO, E., *Cort Thinking program*, Pergamon, Toronto, 1981

DE CASSO, P., *Gestalt, terapia de autenticidad*, Kairós, Barcelona 2003

DE CASTRO, A., *De potestate legis poenalis*, Salamanca, 1550

DE CHAVES, C., *Relación de la Carzel de Sevilla*, José Esteban editor, Madrid, 1983

DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., “Trabajo. Introducción al Capítulo II”, “El trabajo. Derecho y deber del interno y medio de tratamiento. Características”, “Sistemas de organización. Participación de los internos”, “Sistema cooperativo”, “Obligatoriedad del trabajo de los penados. El trabajo de los preventivos”, en COBO DEL ROSAL, M. – BAJO FERNÁNDEZ, M., *Comentarios a la Legislación Penal*, tom VI, vol. 1, Editorial Revista de Derecho Privado. Editoriales de Derecho Reunidas, Madrid, 1986

DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., “La resocialización: objetivo de la intervención penitenciaria”, *Papers d’Estudis i Formació*, núm.12, diciembre 1993, pàgs. 9 a 21

- DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., “Presente y futuro de las Instituciones penitenciarias españolas”, *Eguzkilore. Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. extraordinari, gener 1988
- DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., “Reflexiones acerca de la relación entre régimen penitenciario y resocialización”, en *Eguzkilore. Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 2, extraordinari, 1989, pàgs. 59 a 64
- DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., “Retos principales del sistema penitenciario hoy”, en *Jornadas en Homenaje al XXV Aniversario de la Ley Orgánica General Penitenciaria*, Madrid, 2005, pàgs. 119 a 137
- DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L., *El trabajo penitenciario resocializador. Teoría y Regulación Positiva*, Caja de Ahorros Provincial de Guipuzcoa, Donostia – San Sebastián, 1982
- DE LA SAGRA, R., *Atlas carcelario o colección de láminas de las principales cárceles de Europa y América, proyecto de construcción de carruajes u objetos de uso frecuente en las prisiones*, vol. I, publicat per don Ramón de la Sagra, Madrid, 1843
- DE LA VILLA GIL, L.E., “La inclusión de los penados en el Derecho del Trabajo”, *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 178-179, juliol-desembre de 1967, pàgs. 382 i ss.
- DE LEÓN VILLALBA, F. J., “La pena privativa de libertad en el derecho comparado”, en DE LEÓN VILLALBA, F.J. (Coord.), *Derecho y prisiones hoy*, Universidad Castilla-La Mancha, Cuenca, 2003
- DE OTTO, I., *Derecho constitucional. Sistema de fuentes*, Ariel, Madrid, 1987
- DE QUIRÓS, C.B., *Criminología*, Editorial Cajica, Puebla, México, 1957
- DE QUIRÓS, C.B., *Las nuevas teorías de la criminalidad*, Jesús Montero editor, La Habana, Cuba, 1946
- DE SANDOVAL, B., *Tractado del cuydado que se deve tener de los presos pobres*, casa de Miguel Ferrer, Toledo, 1564
- DE SOLA DUEÑAS, A., “Desarrollo democrático y alternativas político-criminales”, en *Papers, Revista de Sociologia*, 13, 1980, pàgs. 215 a 242
- DE TIENDA GARCÍA, J., “¿Dónde está el tratamiento?”, en RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Tratamiento penitenciario y derechos fundamentales*, Bosch, Barcelona, 1994
- DEL OLMO, R., *América Latina y su criminología*, Siglo XXI, tercera edició, México D.F., 1987

DEL PINO PÉREZ, A., *Tratamientos Psicológicos. Una Perspectiva Conductual*, Resma, Santa Cruz de Tenerife, 2000

DEL ROSAL BLASCO, B., “¿Hacia el Derecho penal de la postmodernidad?”, en *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, agost 2009, pàg 08:01 a 08:64

DEL ROSAL, J., *Política Criminal*, Bosch, Barcelona, 1944

DELGADO ABAD, J., “Apoyo a la lectura pública en los programas de desarrollo cultural que gestiona la Dirección General de Cooperación Cultural”, ponència presentada en les VII Jornadas Bibliotecarias de Andalucía, Biblioteca y Educación, celebrades a Jaén en octubre de 1991

DELGADO DEL RINCÓN, “El artículo 25.2 CE: Algunas consideraciones interpretativas sobre la reeducación y la reinserción social como fin de las penas privativas de libertad”, en *Revista jurídica de Castilla y León*, núm. extra 1, 2004, pàgs. 339 a 369

DELGADO DEL RINCÓN, L.E., “Algunas consideraciones sobre el derecho a la intimidad personal y familiar de los penados en los centros penitenciarios”, en *UNED. Teoría y Realidad Constitucional*, núm. 8, 2006, pàgs. 199 a 222

DELITALA, G., “Cesare Beccaria e il problema penale”, en *Rivista Italiana Diritto e Procedura penale*, núm. 7, 1964, pàgs. 965 a 977

DELITALA, G., *Diritto penale, raccolta degli scritti*, II, A. Giuffrè, Varese, 1976

DELL’ANDRO R., *Aspetti giuridici della pena carceraria, in Dibattito sul tema “Crisi e avvenire della pena carceraria”*, A. Giuffrè, Milano, 1964

DELVAL, J. A., “Beccaria en España”, apèndix de l’obra de BECCARIA, *De los Delitos y de las Penas*, quinta reimpressió, Alianza Editorial, Madrid, 1990

DEMETRIO CRESPO, E., “Del Derecho penal liberal al Derecho penal del enemigo”, en *Revista de Derecho Penal y Criminología*, núm. 14, 2004, pàgs. 87 a 116

DEMETRIO CRESPO, E., “Libertad, seguridad, sociedad del riesgo y Derecho Penal del Enemigo”, en BERNUZ BENÍTEZ, M.J. – PÉREZ CEPEDA, A. I. (Coords.), *La tensión entre libertad y seguridad*, Universidad de la Rioja, Logroño, 2006

DEMETRIO CRESPO, E., *Derecho Penal de Enemigo*, Thompson Civitas, Madrid, 2003

DEMETRIO CRESPO, E., *Prevención general e individualización judicial de la pena*, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1999

- DI TULLIO, B. – FERRACUTI, F., “Sul trattamento rieducativo dei vari tipi di criminali”, en DI TULLIO, B., *Principii di Criminologia Clinica e Psichiatria forense*, Istituto di Medicina Sociale, Roma, 1959
- DI IULIO, J.J., “Let’em Rot”, en *The Wall Street Journal*, 26 de gener de 1994
- DIVERSOS AUTORS, *Derecho penitenciario: incidencia de las nuevas modificaciones*, Consejo General del Poder Judicial, Centro de Documentación Judicial, Madrid, 2007
- DIVERSOS AUTORS, *Inversión social, valor de futuro*, Consejo Social Penitenciario, Comisión laboral, Madrid, 2011
- DOBSON, K.S. – BLOCK, L., “Historical and philosophical bases of the cognitive-behavioral therapies”, en DOBSON, K.S., (Ed.), *Handbook of cognitive-behavioural therapies*, Hutchinson, London, 1988
- DOLCINI E. - MARINUCCI G., *Manuale di diritto penale, parte generale*, A. Giuffrè, Milano, 2004
- DOLCINI E., *La commisurazione della pena*, Cedam, Padova, 1979
- DOLCINI, “La rieducazione del condannato tra mito e realtà”, en *Rivista Italiana di Diritto e Procedura Penale*, 1979, pàgs 469 a 521
- DOLCINI, E., “Appunti sul limite della colpevolezza nella commisurazione della pena”, *Rivista Italiana di Diritto e Procedura Penale*, 1975, pàgs. 1156 a 1168
- DOLCINI, E., “Note sui profili costituzionali della commisurazione della pena”, *Rivista Italiana di Diritto e Procedura Penale*, 1974
- DOMINGO HERNANDO, LL. – SÁNCHEZ MASIP, A., “Funcion de los juzgados de vigilancia penitenciaria: su necesidad (breve referencia a otros países)”, en RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Tratamiento penitenciario y derechos fundamentales*, Bosch, Barcelona, 1994
- DORADO MONTERO, P., *Bases para un nuevo Derecho Penal*, Depalma, Buenos Aires, 1973
- DORADO MONTERO, P., *El Derecho protector de los criminales (Nueva edición muy aumentada y rehecha de los Estudios de Derecho penal preventivo)*, vol. I, Victoriano Suárez, Madrid, 1915
- DORADO MONTERO, P., *Problemas de Derecho penal: doctrina técnica del delito, dolor y ceguera, estado peligroso*, La Facultad, Buenos Aires, 1944
- DOSTOIEVSKY, F., *Crimen y castigo*, Planeta, Barcelona, 1988

- DOWDEN, C. – ANDREWS, D.A., “What works for female offenders: A meta-analytic review”, en *Crime and Delinquency*, vol. 45, núm. 4, 1999, pàgs. 438 a 452
- DOWDEN, C. – ANDREWS, D.A., “What works for female offenders: A metaanalysis”, en *Crime & Delinquency*, vol. 45, octubre de 1999, pàgs. 438 a 452
- DRAPER MIRALLES, R., *De las prisiones de Franco a las cárceles de la Democracia*, Editorial Argos Vergara S.A., Barcelona, 1984
- DUBBER, M. D., "Penal Panopticon: The Idea of a Modern Model Penal Code", *Buffalo Criminal Law Review*, vol. 4, 2000, pàgs. 53 a 100
- DUBBER, M. D., “El Código Penal Modelo estadounidense: una breve visión general”, *Derecho Penal Contemporáneo - Revista Internacional*, núm. 37, 2011, pàgs. 65 i ss.
- DUGUID, S., *Can prison work? The prisoner as object and subject in modern corrections*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2000
- DURÁN MIGLIARDI, M., “Prevención especial e ideal resocializador. Concepto, evolución y vigencia en el marco de la legitimación y justificación de la pena”, en *Revista de Estudios Criminológicos y Penitenciarios*, núm. 13, desembre 2008, pàgs. 57 a 81
- DURKHEIM, E., *Dos leyes de la evolución penal*, traducció castellana a càrrec de L.E. Echevarría Rivera, Ediciones Folio S.A., Barcelona, 1999
- DURKHEIM, E., *Las reglas del método sociológico*, traducció castellana a càrrec de L.E. Echevarría Rivera, Ediciones Folio S.A., Barcelona, 1999
- DWORKIN, R., *Los derechos en serio*, traducció a càrrec de M. Gustalvino, Ariel, Barcelona, 1984
- EASTON, S. – PIPER, CH., *Sentencing and Punishment. The Quest for Justice*, segona edició, Oxford University Press, New York, 2008
- ECHEBURUA ODRIOZOLA, E., “Terapias aversives en el tratamiento del alcoholisme: una revisión”, en *Drogalcohol*, vol. 10, núm. 1, 1985, pàgs. 27 a 34
- ECHEBURÚA, E. – GUERRICAECHEVARRÍA, C., *Abuso sexual en la infancia: víctimas y agresores. Un enfoque clínico*, Ariel, Barcelona, 2000
- ECHUBURUA ODRIOZOLA, E. – DE CORRAL GARGALLO, P., “El tratamiento psicológico en las Instituciones Penitenciarias: alcance

y limitaciones”, *Eguzkilore, Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. extraordinari, 1988, pàgs. 179 a 190

ECHUBURUA ODRIOZOLA, E. – DE CORRAL GARGALLO, P., “Técnicas de exposición: variantes y aplicaciones”, en LABRADOR, F.J. – CRUZADO, J.A. – MUÑOZ, M. (Eds.), *Manual de técnicas de modificación y terapia de conducta*, Pirámide, Madrid, 2004

EHRlich, I., “On Usefulness of Controlling Individuals: An Economic Analysis of Rehabilitation, Incapacitation, and Deterrence”, *The American Economic Review*, vol. 71, núm. 3, juny, 1981, pàgs. 307 a 322

ELBERT, C.A., (Dir.), “Criminología y Sistema Penal. Compilación in Memoriam”, en *Memoria Criminológica*, Editorial B de F, Montevideo – Buenos Aires, 2006

ENGELS, F., *La situación de la clase obrera en Inglaterra*, Magisterio Español, Madrid, 1979

ESCRIVÁ GREGORI, J.M., “Algunas consideraciones sobre Derecho Penal y Constitución”, en *Papers, Revista de Sociología*, núm.13, 1980, pàgs. 141 a 163

ESCUADERO, J.A., “Cinco siglos de Cárceles”, en *Historia 16*, extra VII, Madrid, octubre 1978

ESER, A., “Resozialisierung in der Krise? Gedanken zum Sozialisationsziel des Strafvollzugs”, en *Einheit und Vielfalt des Strafrechts: Festschrift für Karl Peters zum*, 70, 1974, pàgs. 505 a 518

ESPINA BARRIO, J. A., *Psicodrama. Nacimiento y desarrollo*, Amarú, Salamanca, 1995

ESTIVIL, J., *Panorama de la lucha contra la exclusión social: conceptos y estrategias*, International Labour Organization, Ginebra, 2003

ESTIVIL, J., *Panorama de la lucha contra la exclusión social: conceptos y estrategias*, Ginebra: Oficina Internacional de Trabajo-STEP/Portugal, 2003

EUSEBI L., “La “nuova” retribuzione”, en *Rivista Italiana Diritto e Procedura penale*, II, 1983

EUSEBI L., *La pena “in crisi”. Il recente dibattito sulle funzioni della pena*, Morcelliana, Brescia, 1990

EUSEBI, L., “Puó nascere dalla crisi della pena una política criminale? Appunti contro il neoconservatorismo penale”, en *Dei Delitti e delle Pene*, núm. 3, 1994

EYSENCK, H.J., “Psicoanálisis ¿mito o ciencia?”, en RACHMAN, S. (Dir.), *Ensayos críticos del psicoanálisis*, Editorial Taller, Madrid, 1975



- FEIJOÓ SÁNCHEZ, B., “Las Teorías clásicas de la Pena”, en *Revista peruana de ciencias penales*, núm. 11, 2002, pàgs. 331 a 455
- FEINBERG, J., *Harmless Wrongdoing: The Moral Limits of the Criminal Law*, vol. 4, Oxford University Press, New York, 1988
- FEIXAS VIAPLANA, G. - MIRÓ BARRACHINA, M.T., *Aproximación a las psicoterapias: una introducción a los tratamientos psicológicos*, Paidós, Barcelona, 1993
- FELDMAN, M.P., *Behaviour criminal: a Psychological Analysis*, Wiley, London, 1977
- FERNÁNDEZ ALBOR, A., “La ejecución de las penas privativas de libertad en la reciente legislación española”, en *Estudios Penales y Criminológicos*, núm. 3, 1978-1979, pàgs. 98 a 128
- FERNÁNDEZ ARÉVALO, L. – MAPELLI CAFFARENA, B., *Práctica forense penitenciaria*, Civitas, Madrid, 1995
- FERNÁNDEZ ARÉVALO, L-. “Título preliminar”, “Instrucción y educación” i “Trabajo”, en BUENO ARÚS, F., *Ley Genral Penitenciaria*, segona edició, Colex, Madrid, 2010
- FERNÁNDEZ ARTIACH, P., *El trabajo de los internos en establecimientos penitenciarios*, Tirant lo Blanch i la Universitat de València, València, 2006
- FERNÁNDEZ CORUGEDO, V., “Aspectos del trabajo penitenciario y su relación con el Patronato”, *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 197, abril-juny, 1972
- FERNÁNDEZ GARCÍA, J., “Beneficios penitenciarios”, en BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I. - ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coords): *Manual de Derecho Penitenciario*, Colex, Salamanca, 2001
- FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, M<sup>a</sup>. D., *El pensamiento penitenciario y criminológico de Rafael Salillas*, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1976
- FERNÁNDEZ SANTANDER, C., *El general Franco: un dictador en un tiempo de infamia*, Editorial Crítica, Barcelona, 2005
- FERNÁNDEZ-VIAGAS BARTOLOMÉ, P., *El derecho a un proceso sin dilaciones indebidas*, Civitas, Madrid, 1994
- FERRAJOLI, L., “El derecho penal del enemigo y la disolución del Derecho penal”, en *Democracia y Garantismo*, segona edició, Editorial Trotta, Madrid, 2010
- FERRAJOLI, L., “Ergastolo e diritti fondamentali”, en *Dei delitti e delle pene*, núm. 2, 1992, pàgs. 79 a 87

FERRAJOLI, L., “Las razones del pacifismo”, en *Revista Jueces para la Democracia*, núm. 42, 2001, pàgs. 3 i 9

FERRAJOLI, L., *Derecho Penal Mínimo*, traducció de Roberto Bergalli, en <http://neopanopticum.wordpress.com/>

FERRAJOLIN, L., *Derecho y Razón. Teoría del garantismo penal*, cinquena edició, Tirant lo Blanch, València, 2011

FERRER SAMA, A., *Comentarios al Código penal*, Sucesores de Nogués, Murcia, 1956

FERRI, E., *Sociología Criminal*, vol. II, traduït per Antonio Soto y Hernández, centro editorial de Góngora, Madrid, 1907

FIANDACA G. - MUSCO E., *Diritto penale. Parte generale*, quarta edició, Zanichelli, Bologna, 2006

FIANDACA G., “Commentario all’art. 27, 3° comma”, en BRANCA G., *Commentario alla Costituzione*, Zanichelli, Bologna, 1991

FIANDACA, “Note sui reati di pericolo”, en *Il Tommaso Natale (Scritti in memoria di Girolamo Bellavista)*, vol. I, 1977

FIANDACA, G., “Scopi della pena tra comminazione edittale e commisurazione giudiziale”, en VASSALLI, G., *Diritto penale e giurisprudenza costituzionale*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli 2006

FIGUEIREDO DÍAS, J., “el problema penitenciario en los movimientos científicos Internacionales”, VIII Jornadas Penitenciarias Andaluzas, Sevilla, 1994

FILANGIERI, G., *Ciencia de la legislación*, traducció a càrrec de J. Rubio, tercera edició, tom VI, Imprenta de Núñez, Madrid, 1822

FILANGIERI, G., *Compendio de la ciencia de la Legislación*, traduït de l’italià per Bernardo Latorre, Imprenta de I. Boix, Madrid, 1859

FILGUEIRA BOUZA, Marisol (Coord.), *Manual de Formación de la Asociación Española de Psicodrama. Normativa de Acreditaciones, Escuelas y Programa Oficial*, Lulu, Madrid, 2009

FISHER-GIORLANDO, M., “Rehabilitation”, en BRYANT, C.D – ADLER, P. – ADLER, P. – CORZINE, J. (Eds.), *Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior, vol. 1: Historical, Conceptual, and Theoretical Issues*, Brunner-Routledge, Philadelphia, 2000,

FITZGERALD, “Chemical castration: MPA treatment of the sexual offender”, *American Journal of Criminal Law*, vol. 18, núm. 1, 1990, pàgs. 1 a 60

FLACK, C., “Chemical castration: An Effective Treatment For The Sexually Motivated Pedophile or an Impotent Alternative to Traditional Incarceration?”, en *Journal of Law in Societ*, núm. 7, 2005, pàgs. 172 i ss.

- FONTRODONA, M., *Cárceles en llamas*, Bruguera, Barcelona, 1978;
- NÚÑEZ, C. – GONZÁLEZ, J., *Los presos*, Dopesa, Barcelona, 1977
- FOUCAULT, M., *Vigilar y Castigar*, traducció de Aurelio Garzón del Camino, novena edició, Siglo Veintiuno de España Editores, Madrid, 1994
- FREUD, S., “Algunas consecuencias psíquicas de la diferencia anatómica entre los sexos”, en *Obras Completas*, Biblioteca Nueva, Madrid, 1973
- FREUD, S., *Compendio de psicoanálisis*, estudi preliminar de Pedro Chacón, Tecnos, Madrid, 1985
- FREUD, S., *Conferencias de Introducción al Psicoanálisis*, traducció de l'alemany a càrrec de José L. Etcheverry, ordenament, comentaris i notes de James Strachey, Amorrortu, Buenos Aires, 1988-1990
- FREUD, S., *El malestar de la cultura y otros ensayos*, Rey Ardid, Madrid, 1973
- FRIEDLANDER, M.G. (ed.) *Artículos seleccionados de análisis transaccional*, Editorial CCS, Madrid, 2007
- GACONO, C. - NIEBERDING, R. - OWEN, A. – RUBEL, J. – BADHOLDT, R., “Treating conduct disorder, antisocial and psychopathic personalities”, en ASHFORD, J.B. – SALES, B. – REID, W. (Eds.), *Treating adult and juvenile offenders with special needs*, American Psychological Association, Washington, 2001
- GAENSLEN, R., *Die Behandlung rückfallgefährdeter Sexualstraftäter. Forschung und Gesetzgebung in Deutschland, USA und den Niederlanden*, Tesi Doctoral, Universität Tübingen, Tübingen, 2005
- GAIRÍN SALLÁN, J. - DOMÍNGUES FERNÁNDEZ, G., “Experiencias educativas en las Instituciones penitenciarias”, en QUINTANA, J.M. (Coord), *Investigación participativa*, Narcea, Madrid, 1986
- GALBRAITH, R.E. – JONES, T.M., *Moral reasoning*, Greenhaven Press, Minneapolis, 1976
- GALLO, E., “L'evoluzione del pensiero della Corte in tema di funzione della pena”, en *Giurisprudenza Costituzionale*, 1994
- GALVÁN GARCÍA, V., “Michel Foucault y las cárceles durante la transición política Española”, en *Revista Internacional de Filosofía*, núm. 48, 2009, pàgs. 21 a 38
- GALVÁN GARCÍA, V., “Sobre la abolición de las cárceles en la transición española”, en *Historia Actual Online*, núm. 14, tardor 2007, pàgs. 127 a 131

- GALVETE, J., *Fragmentos y ensayos*, Librería Naval y Extranjera, Madrid, 1879
- GARCÍA ALBERO, R. – TAMARIT SUMALLA, J., *La reforma de la ejecución penal*, Tirant lo Blanch, València, 2004
- GARCÍA ALBERO, R., “La nueva medida de seguridad de libertad vigilada”, en *Revista Aranzadi Doctrinal*, núm. 6, 2010, pàgs. 183 a 196
- GARCÍA ALBERO, R., “Libro I: Título III: Capítulo I (Art. 37)” i “Libro I: título III: Capítulo II (Art. 78)”, en QUINTERO OLIVARES, G. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, tom I, setena edició, Thomson – Aranzadi, Cizur Menor (Navarra), 2008
- GARCÍA ARÁN, M., *Los criterios de determinación de la pena en el derecho español*, Ediciones de la Universidad de Barcelona, Barcelona, 1982
- GARCÍA ARÁN, M., “La ejecución penitenciaria en una sociedad cambiante: hacia un nuevo modelo”, *La funció social de la política penitenciària, Congrés Penitenciari Internacional 2006*, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, Barcelona, 2006, pàgs. 285 a 295
- GARCÍA BASALO, J.C., *La integración del trabajo penitenciario en la economía nacional, incluida la remuneración de los reclusos*, informe presentat al Segon Congrés de les Nacions Unides sobre la Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent, Londres, 1960
- GARCÍA BORÉS, J.M., *La finalidad reeducadora de las penas privativas de libertad en Cataluña*, Tesi Doctoral, Departament de Psicologia Social, Universitat de Barcelona, 1992
- GARCÍA CORDERO, F., “Trabajo penitenciario”, en *Memoria del V Congreso Nacional Penitenciario*, Secretaría de Gobernación, Biblioteca Mexicana de Prevención y Readaptación social, Serie Cursos y Congresos, México, 1975
- GARCÍA GARCÍA, J., “La prisión como organización y medio total de vida”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 238, 1987, pàgs. 33 a 45
- GARCÍA GONZÁLEZ, R., “Algunas intervenciones psicológicas orientadas a la abstinencia en los dependientes del alcohol”, en *Anales de Psicología*, vol. 9, núm. 1, 1993, pàgs. 43 a 51
- GARCIA GOYENA, F., *Código criminal español según las leyes y prácticas criminales vigentes, comentado y comparado con el Penal de 1822, el francés y el Inglés*, Impremta de R. Calleja, Madrid, 1843
- GARCÍA MARIJÚAN, J.A., “A propósito de los permisos penitenciarios”, *Papeles del Psicólogo*, núm. 56, juny 1993

- GARCÍA PABLOS DE MOLINA, A., *Criminología. Una introducción a sus fundamentos teóricos*, Tirant lo Blanch, sisena edició, València, 2005
- GARCÍA PÉREZ, S., “Un acercamiento a las bibliotecas de los centros penitenciarios”, en *Boletín de la Asociación Andaluza de Bibliotecarios*, núm. 62, 2001, pàgs. 79 a 89
- GARCÍA VALDÉS, C. (Dir.), *La Historia de la prisión, teorías economicistas. Crítica*, Edisofer, Madrid, 1997
- GARCÍA VALDÉS, C., *Introducción a la penología*, Publicacions de l’Institut de Criminologia de la Universitat Complutense de Madrid, LXXXIX, Madrid, 1981
- GARCÍA VALDÉS, C., “La ejecución de las penas privativas de libertad en la nueva legislación penitenciaria”, *Boletín de Información del Ministerio de Justicia*, núm. 1810, 1997
- GARCÍA VALDÉS, C., “Reforma penitenciaria”, en *Derecho Penitenciario (Escritos, 1981-1989)*, Ministerio de Justicia, Madrid, 1989
- GARCÍA VALDÉS, C., “Soluciones propuestas al problema sexual en las prisiones”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 11, 1980, pàgs. 89 a 102
- GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria española*, segona edició, Civitas, Madrid, 1982
- GARCÍA VALDÉS, C., *Comentarios a la legislación penitenciaria*, Civitas, reimpressió, Madrid, 1995
- GARCÍA VALDÉS, C., *La Reforma Penal y Penitenciaria*, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1980
- GARCÍA VALDÉS, C., *Legislación Penitenciaria*, dotzena edició, Madrid, Tecnos, 2010
- GARCÍA, J., *Efectos de la vida en prisión: investigación e interpretación*, Generalitat de Catalunya: Presó i Comunitat, Departament de Justícia, Centre d’Estudis i Formació, Barcelona, 1988, pàgs. 135 a 163
- GARCÍA, J., *Efectos de la vida en prisión: investigación e interpretación*, Generalitat de Catalunya: Presó i Comunitat, Departament de Justícia, Centre d’Estudis i Formació, Barcelona, 1988, pàgs. 135 a 163
- GARCÍA, J., *Efectos de la vida en prisión: investigación e interpretación*, Generalitat de Catalunya: Presó i Comunitat, Departament de Justícia, Centre d’Estudis i Formació, Barcelona, 1988

- GARCÍA-BORÉS ESPÍ, J., “El impacto carcelario”, en BERGALLI, R. (Coord.), *Sistema Penal y Problemas Sociales*, Tirant lo Blanch, València, 2003
- GARCÍA-BORÉS, ESPÍ, J. – RODRÍGUEZ SÁEZ, J.A., “El tratamiento penitenciario”, en RIVERA BERIAS, I. (Coord.), *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, segona edició, M.J. Bosch S.L., Barcelona, 1996
- GARCÍA-BORÉS, P. (Dir.), *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, l’Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans de la Universitat de Barcelona, 2006
- GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., “La supuesta función resocializadora del derecho penal”, en *Estudios penales*, Bosch, Barcelona, 1984
- GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., “Sobre la función resocializadora o rehabilitadora de la pena”, *Cuadernos de Política Criminal*, segunda época, I, núm. 100, 2010
- GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Derecho penal. Introducción*, Servicio publicacions Facultad Derecho Universidad Complutense Madrid, Madrid, 2000
- GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Tratado de Criminología*, quarta edició, Tirant lo Blanch, València, 2009
- GARCÍA-PABLOS DE MOLINA, A., *Introducción al Derecho penal*, cinquena edició, Editorial Universitaria Ramón Areces, Madrid, 2012
- GARLAND, D., *La cultura del control. Crimen y Orden Social en la Sociedad Contemporánea*, traducció de Máximo Sozzo, Gedisa, Barcelona, 2005
- GAROFALO, R.: *La Criminología, Estudio sobre la naturaleza del origen y teoría de la penalidad*, traduïda al castellà per Antonio Soto y Hernández, entro Editorial de Góngora, Madrid, 1912
- GARRETT, C.J., “Effects of residential treatment on adjudicated delinquents: A meta-analysis”, en *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 22, núm. 4, 1985, pàgs. 287 a 308
- GARRIDO GENOVÉS, V. – DE LUQUE, R. – REDONDO, S., “Criminología aplicada en delincuentes”, en *Eguzkilore .Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*.
- GARRIDO GENOVÉS, V. – GÓMEZ PIÑANA, A.M., “El modelo cognitivo aplicado a delincuentes institucionalizados: el pensamiento prosocial”, en *Revista Complutense de Educación*, vol. 7, núm. 2, 1996, pàgs. 137 a 156

- GARRIDO GENOVÉS, V. – GÓMEZ, A.M., “La educación social en el ámbito penitenciario”, en *Comunicación, Lenguaje y Educación*, núm. 27, 1995, pàgs. 53 a 60
- GARRIDO GENOVÉS, V. – LÓPEZ LATORRE, M. J., Manual de intervención educativa en readaptación social, vol. 2 (“Los programas de pensamiento prosocial”, Tirant lo Blanch, València, 2005
- GARRIDO GENOVÉS, V. - MARTÍNEZ FRANCÉS, M. D., *Educación social para delincuentes*, Tirant lo Blanch, Valencia, 1995
- GARRIDO GENOVÉS, V. – REDONDO ILLESCAS, S. (Dirs.), *La intervención educativa en el medio penitenciario. Una década de reflexión*, Diagrama, Madrid, 1992
- GARRIDO GENOVÉS, V. – REDONDO ILLESCAS, S., “El tratamiento penitenciario y la intervención en las prisiones”, *Delincuencia*, vol. 3, núm. 3., 1991, pàgs. 291 a 316
- GARRIDO GENOVÉS, V. - STANGELAND, P. – REDONDO ILLESCAS, S., *Principios de Criminología*, tercera edició, Tirant lo Blanch, València, 2006
- GARRIDO GENOVÉS, V., “Bases para la pedagogia correccional”, en *Papers d’Educació*, vol. monogràfic, 1988
- GARRIDO GENOVÉS, V., “El modelo cognitivo en la prevención y tratamiento de la delincuencia. Aplicaciones en delincuentes españoles”, en *Delincuencia*, vol. 1, núm. 2, 1989, pàgs. 236 a 248
- GARRIDO GENOVÉS, V., *Manual de intervención educativa en readaptación social*, Tirant lo Blanch, València, 2005
- GARRIDO GENOVÉS, V., *Manual de intervención educativa en readaptación social*, Tirant lo Blanch, València, 2005
- GARRIDO GENOVÉS, V., *Psicología y tratamiento penitenciario: una aproximación*, Edersa, Madrid, 1982
- GARRIDO GENOVÉS, V., *Técnicas de tratamiento para delincuentes*, Cera S.A., Madrid, 1993
- GARRIDO GUZMÁN, L., “Los permisos de salida en el Ordenamiento Penitenciario espanyol”, en *Eguzkilore. Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 2 extraordinari, octubre de 1989, pàgs. 65 a 78
- GARRIDO GUZMÁN, L., *Compendio de ciencia penitenciaria*, Colección de Estudios Instituto de Criminología y Departamento de Derecho penal, Universidad de Valencia, València, 1976
- GARRIDO GUZMÁN, L., *Manual de ciencia penitenciaria*, Edersa, Madrid, 1983
- GARRIDO, V. – BENEYTO, M.J., “La valoración psicológica de los agresores sexuales: los delitos, la reincidencia y el tratamiento”, en

*Cuadernos de Derecho Judicial: Delitos contra la libertad sexual*, Escuela Judicial, Consejo General del Poder Judicial, Madrid, 1997

GARRIDO, V. – BENEYTO, M.J., *El control de la agresión sexual. Un programa de tratamiento para delincuentes sexuales en prisión y en la comunidad*, Cristóbal Serrano Ed., Valencia, 1996

GARRIDO, V. – REDONDO, S. – PÉREZ, E., “El Tratamiento de delincuentes institucionalizados: El programa de competencia psicosocial en la prisión de jóvenes de la Trinidad de Barcelona”, en *Delincuencia/Delinquency*, 1 (1), 1989, pàgs. 37 a 57

GASEAU, M.– CARAMANIS, C.B., "Success of Inmates Fees Increases Their Popularity Among Prisons and Jails", *The Corrections Network, Online Journal*, octubre de 1998

GATICA COTE, D., “Una cárcel de posguerra. La Prisión Central del Puerto de Santa María en 1940: los prisioneros gaditanos”, en SOBREQÜÉS, J. – MOLINERO, C. – SALA, M., *Los campos de concentración y el mundo penitenciario en España durante la guerra civil y el franquismo*, Editorial Crítica, Barcelona, 2003

GENDREAU, P. – LITTLE, T. – GOGGIN, C., “A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: What works!”, en *Criminology*, vol. 34, núm. 4, 1996, pàgs. 575 a 607

GENDREAU, P. - ROSS, R., “Correctional treatment: Some recommendations for effective intervention”, en *Juvenile and Family Court Journal*, vol. 34, núm. 4, hivern, 1983-1984, pàgs. 31 a 39

GENDREAU, P. - ROSS, R., “Effective correctional treatment: Bibliotherapy for cynics”, en *Crime and Delinquency*, vol. 25, núm. 4, 1979, pàgs. 463 a 489

GENDREAU, P. - ROSS, R., “Revivification of rehabilitation: Evidence from the 1980s”, en *Justice Quarterly*, vol. 4, núm. 3, 1987, pàgs. 349 a 407

GENDREAU, P. – SMITH, P., “The theory of effective correctional intervention: Empirical status and future directions”, en CULLEN, , F.T. – WRIGHT, J.P. – BLEVINS, K.R. (Eds.), *Taking Stock: The Status of Criminological Theory*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2009

GENDREAU, P., “The principles of effective intervention with offenders”, en HARLAND, T.A., *Choosing correctional options that work: Defining the demand and evaluating the supply*, Sage Publications, Newbury Park, California, 1996

GILDER, G., *Wealth and Poverty*, Basic Books, Nova York, 1981

GIMBERNARD ORDEIG, E., “La reforma del Código penal y de Justicia Militar”, en *Cuadernos para el Diálogo*, núm. 99, 1972



- GIMBERNAT ORDEIG, E., “¿Tiene futuro la dogmática jurídico-penal?”, en *Estudios de Derecho Penal*, Tecnos, Madrid, 1976
- GIMBERNAT ORDEIG, E., “Crítica ideològica al nuevo Código penal”, *El Mundo*, 24 de maig de 1996
- GIMBERNAT ORDEIG, E., *Código penal*, vuitena edició, Tecnos, Madrid, 1991
- GIMÉNEZ GARCÍA, J., “Terrorismo y represión, presos políticos y presos comunes”, *Jueces para la Democracia*, núm. 30, 1997, pàgs. 20 a 24
- GIMÉNEZ GARCÍA, J., en el comentari dels articles 87, 90, 91, 92 i 93 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, vol. I, Bosch, Sabadell, 2007
- GIMÉNEZ-SALINAS I COLOMER, E., “¿Condena o privilegio?”, en ECHEBURÚA ODRIOZOLA, E. - DE LA CUESTA ARZAMENDI, J.L. - DENDALUCE SEGUROLA, I., *Criminología y derecho penal al servicio de la persona: Libro homenaje al Profesor Antonio Beristain*, Instituto Vasco de Criminología - Kriminologiaren Euskal Instituttoa, Donostia, 1989
- GIMÉNEZ-SALINAS I COLOMER, E., “Penas privativas de libertad y alternativas”, en *Eguzkilore. Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 7, desembre 1993, pàgs. 73 a 92
- GINGER, S. A., *La Gestalt, una terapia de contacto*, Manual Moderno, México, 1993
- GIRARD, R., *Things Hidden Since the Foundation of the World*, Stanford University Press, Stanford, 1987
- GLASER, D., “Correctional research: An elusive paradise”, en *Journal of Research in Crime and Delinquency*, núm. 2, gener de 1965, pàgs 1 a 11
- GLASSER, I., “Prisoners of benevolence”, en *Doing good : the limits of benevolence*, Pantheon Books, New York, 1978
- GOFFMAN, E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York, 1961
- GOFFMAN, E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York, 1961
- GOFFMAN, E., *Stigma*, Penguin Books, London, 1963
- GOLD, M., “A time for skepticism”, en *Crime & Delinquency*, núm. 20, gener de 1974, pàgs. 20 a 24
- GOLDBERG, D., “Surplus Value: The Political Economy of Prison and Policing”, en JAMES, J. (Ed.), *States of Confinement: Policing, Detention, and Prisons*, St. Martin’s Press, New York, 2000

GOLDSTEIN, A. P. - GLICK, B. - GIBBS, J. C., *Aggression Replacement Training*, Research Press, Champaign (Illinois), 1998

GÓMEZ PÉREZ, J.M., “El ámbito del tratamiento penitenciario”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 8, 1979

GONZÁLES SÁNCHEZ, M., “La animación sociocultural en educación social especializada”, en ORTEGA ESTEBAN, J.(Coord.) *Pedagogía social especializada*, Ariel, Barcelona, 1999

GONZÁLEZ BUSCATMANTE, J.J., *Colonias Penales e Instituciones Abiertas*, Publicaciones de la Asociación Nacional de Funcionarios Judiciales, México, 1956

GONZÁLEZ CANO, M.I., *La ejecución de la pena privativa de libertad*, Tirant lo Blanch, València, 1994

GONZÁLEZ COLLANTES, T., “Seguridad vial, reformas penales y reeducación”, en ORTS BERENGUER, E. (Coord.), *Prevención y control de la siniestralidad vial: un análisis jurídico y criminológico*, Tirant lo Blanch, València, 2011

GONZÁLEZ CUSSAC , J. L. – MORENO CAMPO, J.C., “La generalización del Derecho penal de excepción: tendencias legislativas”, *Estudios de Derecho Judicial, Consejo General del poder judicial*, núm. 128, 2008

GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., “El renacimiento del pensamiento totalitario en el seno del estado de Derecho: la doctrina del derecho penal enemiga”, *Revista penal*, núm. 19, 2007, pàgs. 52 a 69

GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., “La contrareforma penal de 2003: nueva y vieja política criminal”, *Revista Xurídica Galega*, núm. 38, 2003, pàgs. 13 a 38

GONZÁLEZ RUS, J.J., “Teoría de la pena y Constitución”, en *Estudios Penales y Criminológicos*, VII, 1982-1983, pàgs. 223 a 280

GONZÁLEZ, L. – GUTIÉRREZ, P., “Entrenamiento en habilidades sociales en un centro de reforma para menores”, comunicació presentada en la “Reunión Internacional: la Reeducación del Delincuente Juvenil” celebrada a València en 1989

GONZÁLEZ-PALENZUELA, F. J. - RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, V., *Reglamento penitenciario comentado: Análisis sistemático y recopilación de legislación*, sisena edició, Mad S.L., Alcalá de Guadaira (Sevilla), 2008

GORSKI T. T., “Post incarceration syndrome”, en *Addiction Exchange*, vol. 3, núm. 4, 2001

GOULDING, D., *Recapturing Freedom. Issues relatin to the release of long-term presoners into the community*, Hawkins Press, Sydney, 2007

- GRACIA MARTÍN, L. – BOLDOVA PASAMAR, M.A. – ALASTUEY DOBÓN, M.C., *Lecciones de consecuencias jurídicas del delito*, segona edició, Tirant lo Blanch, València, 2000, pàg. 65 i 66
- GRACIA MARTÍN, L. – BOLDOVA PASAMAR, M.A. – ALASTUEY DOBÓN, M.C., *Lecciones de consecuencias jurídicas del delito: el sistema de penas, medidas de seguridad. consecuencias accesorias y responsabilidad civil derivadas del delito*, Tirant lo Blanch, València, 2012
- GRACIA MARTÍN, L., “Castración”, en ROMEO CASABONA, C. M. (Dir.), *Enciclopedia de Bioderecho y Bioética*, Comares, Granada, 2011
- GRACÍA MARTÍN, L., “Consideraciones críticas sobre el actualment denominado ‘derecho penal del enemigo’”, en *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 7 febrer, 2005, pàgs. 1 a 43
- GRAMATICA, F., “Tres puntos de la Defensa Social”, en *Revista di Difesa Sociale*, any III, núm. 3-4, 1949
- GRAMATICA, F., *Principios de defensa social*, traduït per Jesus Muñoz Núñez de Pardo i Luis Zapata Aparicio, Editorial Montecorvo S.A., Madrid, 1974
- GRAMATICA, F., *Principios de Derecho Penal subjetivo*, traducció a càrrec de Del Rosal i Conde, Madrid, 1941
- GRANADOS PÉREZ, C., en el comentari de l’article 35 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C., (Dir.), *Comentarios al Código penal*, vol. I, Bosch, Sabadell, 2007
- GRASSO P. G., “Appunti sulla pena nella Costituzione Italiana”, en *Giustizia Penale*, I, 1954
- GRAYSON, M., "Inmates, Inc: In Favor of Prison Labor. Benefits of Prison Work Programs", *Spectrum: The Journal Of State Government*, vol. 70, núm. 2, primavera 1997
- GREVI, V., “Riduzione di pena e liberazione condizionale per il condannati all’ergastolo”, en *Rivista Italiana di diritto e procedura penale*, any xxi, 1978, pàgs. 76 i ss.
- GROIZARD Y GOMEZ DE LA SERNA, A., *El Código penal de 1870 concordado y comentado*, vol. I, Segona Edició corregida i augmentada, Establecimiento tipográfico Los Hijos de J.A García, Madrid, 1902
- GROSS, J.J., “The emerging field of emotion regulation: an integrative review”, en *Review of General Psychology*, vol. 2, núm. 3, 1998, pàgs. 271 a 299

- GROSSO, C.F., “Funzione rieducativa della pena e pene pecuniarie”, en *Studi urbinati*, any XXXIII, 1964-65, separata
- GRUPO DE ESTUDIOS DE POLÍTICA CRIMINAL, *Alternativas al Tratamiento jurídico de la discriminación y de la extranjería*, documentos 4, Grupo de Estudios de Política Criminal, València, 1998
- GUARNIERI G., “Attualità e prospettive della rieducazione del condannato”, en BETTIOL G., *Sul problema della rieducazione del condannato*, Cedam, Padova, 1964
- GUDIN RODRÍGUEZ-MAGARIÑOS, F. ,”La castración química para pedófilos: un problema ético y penológico”, en *Actualidad Jurídica Aranzadi*, núm., 738, 2007, pàgs. 1 a 8
- HAFFKE, B., “Gibt es ein verfassungsrechtliches Besserungsverbot? Zur rechts-chöpferischen Funktion von Angst”, en *Mschkrim*, núm. 58, 1975, pàgs. 246 a 261
- HAFFKE, B., “Hat emanzipierende Sozialtherapie eine Chance?”, conferència pronunciada en el seminari *Abweichendes Verhalten III – Die gesellschaftliche Reaktion auf Kriminalität*, vol 2, Frankfurt/Main, 1976, pàgs. 291 a 320
- HAFFKE, B., “Strafrechtsdogmatik und Tiefenpsychologie”, en *Goldammer’s Archiv für Strafrecht*, 1978
- HAFFKE, B., “Über den Widerspruch von Therapie und Herrschaft, exemplifiziert an grundlegenden Bestimmungen des neuen Strafvollzugsgesetzes”, en *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, vol. 88, núm. 3, 1976, pàgs. 607 a 652
- HANEY, C. – ZIMBARDO, P., “The past and the future of U.S. prison policy”, en *American Psychologist*, núm. 7, 1998, pàgs. 709 a 727
- HANSEN, H. – LYKKE-OLESEN, L., “Treatment of dangerous sexual offenders in Denmark”, *Journal of Forensic Psychiatry*, vol. 8, núm. 1, 1997, pàgs. 195 a 199
- HANSON, R.K. – GORDON, A. – HARRIS, A.J.R. - MARQUES, J.K. – MURPHY, W. – QUINSEY, V.L. – SETO, M.C., “First Report on the Effectiveness of Psychological Treatment for Sex Offenders”, en *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, vol. 14, núm. 2, 2002, pàgs. 169 a 194
- HARDING, T.W. – ZIMMERMANN, E., “Psychiatric symptoms, cognitive stress and vulnerability factors: A study in a remand prison”, en *British Journal of Psychiatry*, núm. 155, 1989

- HARRISON, K., “The High Risk Sex Offender Strategy in England and Wales: Is chemical castration an option?”, en *The Howard Journal*, 46(1), 2007, pàgs. 16 a 31
- HASSEMER - MUÑOZ CONDE, *Introducción a la Criminología y al Derecho Penal*, Tirant lo Blanch, Valencia, 1989
- HASSEMER, W., “Fines de la pena en el Derecho Penal de orientación científico-social”, en *Derecho Penal y Ciencias Sociales*, S. Mir Puig (edit.), Barcelona, 1982
- HASSEMER, W., *Fundamentos del Derecho penal*, traducció i notes de L. Arroyo Zapatero i F. Muñoz Conde, Tirant lo Blanch, València, 1989
- HEGEL, *Filosofía del Derecho*, segona edició, Nuevos Clásicos, UNAM, México, 1985
- HELLMER, J., *Kriminalpädagogik: Eine Einführung in ihre Probleme*, Duncker & Humblot, Berlin, 1959
- HELLMER, J., *Strafe und Erziehung*, Duncker & Humblot, Berlín, 1957
- HEPWORTH, M., “Deviant in disguise: blackmail and social acceptance”, en COHEN, S., *Images of deviance*, Penguin, Harmondsworth, 1971
- HERRERA MORILLAS, J.L. - PÉREZ PULIDO, M., “Nuevos modelos organizativos en torno a la biblioteca pública y las bibliotecas de Prisiones”, en *Scire*, 13:1, 2007, pàgs. 33 a 50
- HERRERO HERRERO, C., *España Penal y Penitenciaria (Historia y Actualidad)*, Dirección General de la Policía, División de Enseñanza y Perfeccionamiento, Instituto de Estudios de la Policía, Madrid, 1985
- HIKEL, W., *Glosario de Criminología y Criminalística*, Flores editor y distribuidor S.A. de C.V, México D.F., 2011
- HIRSCHEMAN, A. O., *The Thetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1991
- HOBBS, T., *Antologia de Textos Políticos. El Leviatan*, traduït al castellà per M. Sánchez Sarto, Tecnos, Madrid, 1965
- HOLLIN, C.R. - COURTNEY, S.A., “A skills training approach to the reduction of institutional offending”, *Personality and Individual Differences*, vol. 4, núm. 3, 1983, pàgs. 257 a 264
- HOLLIN, C.R. - HUFF, G.J. - CLARKSON, F. - EDMONDSON, A.C., “Social Skills Training with Young Offenders in a Borstal: An Evaluative Study”, en *Journal of Community Psychology*, vol. 14, núm. 3, 1996, pàgs. 289 a 299

- HONDERICH, T., *Punishment. The Supposed Justifications Revised*, Pluto Press, London, 2006
- HOPKINS, R., “An Evaluation of Communication and Social Skills Groups for Sex Offenders at HMP Frankland”, en *Psychology Conference of Prison Service (HM Prison Service, Home Office, Scarborough*, 1991
- HORWITZ, A., “Sexual psychopath legislation: Is there anywhere to go but backwards?”, *University of Pittsburgh Law Review*, vol. 57, 1995, pàgs. 35 i ss.
- HOWARD, J., *El estado de las prisiones en Inglaterra y Gales*, traducció de l'anglès al castellà de José Esteban Calderón, Fondo de Cultura Económica, México, 2003
- HUDSON, B., *Justice Through Punishment: A Critique of the 'Justice' Model of Corrections*, Macmillan Education, Basingstoke, 1987
- HUIZINGA, D.H. – MENARD, S. – ELLIOT, D.S., “Delinquency and drug use: Temporal and development patterns”, en *Justice Quarterly*, vol. 6, núm. 3, 1991, pàgs. 419 a 455
- HULSMAN, L., “Abolicionismo Penal y Deslegitimación del Sistema Carcelario”, conferència pronunciada dins del marc del Programa UBA XXII: *Universidad en la Cárcel*, al Centre Universitari de Devoto, el 12 de setembre de 2007
- HURTER, R., *Poverty: Social Conscience in the Progressive Era*, Macmillan, New York, 1904
- IBÁÑEZ MARTÍN, *Redención*, núm. 5, de 29 d'abril de 1939
- IBÁÑEZ, E., Pròleg a l'edició espanyola de MAHONEY – FREEMAN (Eds.), *Cognición y Psicoterapia*, Paidós, Barcelona, 1988
- IGLESIAS CORRAL, M., “Estado actual del problema de las prisiones”, en *Estudios Penales*, vol. II, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1977-1978
- INGRAM, R.E. – SCOTT, W.D., “Cognitive behavior therapy”, en BELLACK, A.S. – HERSEN, M. – KAZDUBM A.E. (Eds.), *International handbook of behavior modification and therapy*, segona edició, Plenum Press, New York, 1990
- INGRAM, R.E., *Information processin approach to clinical psychology*, Academic Press, London, 1986
- IRWIN, J. – CRESSEY, D.R., “Thieves, Convicts and inmate culture”, en BECKER, H. S., *The other side: Perspectives on deviance*, ob. cit., pàgs. 225 a 245

IZQUIERDO ESCUDERO, R., “Naturaleza jurídica de la sustitución prevista en el art. 89 del Código penal. Comentario del Auto del TC 106/1997, de 17 de abril”, *La Ley*, núm. 4403 de 27 d’octubre de 1997, pàgs. 1862 i ss.

IZQUIERDO ROJO, J.M. – BARBERÀ ALACREU, T., *Lecciones de neurocirugía*, Universidad de Oviedo, Seccions de Publicaciones, Oviedo, 1992

JAKOBS, G., *Derecho penal del enemigo*, Aranzadi, Cizur Menor (Navarra), 2006

JAKOBS, G., *Derecho penal, Parte General*, traduït per J. Cuello Contreras i J.L. Serrano González del Murillo, Marcial Pons, Madrid, 1997

JARAMILLO GARCÍA, A., *Novísimo Código Penal, comentdo y cotejado con el de 1870*, pròleg de Idelfonso Alamillo Salgado, vol. I, llibre I, Impremta de Silvestre Ferreira, Salamanca, 1928

JÁUREGUI, F. – MENÉNDEZ, M.A., *El Zapaterato. La negociación: el fin de ETA*, Editorial Península, Madrid, 2010

JÁUREGUI, R., *El país que yo quiero. Memoria y ambición de Euskadi*, Planeta, Barcelona, 1994

JIMÉNEZ DE ASÚA, “Recordatorio a don Pedro Dorado Montero”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 195, octubre-deseembre de 1971, pàgs. 1617 i ss.

JIMÉNEZ DE ASUA, L. – ANTÓN ONECA, J., *Derecho penal conforme al Código penal de 1928*, Editorial Reus, Madrid, 1929

JIMÉNEZ DE ASÚA, L., “La vida sexual en las prisiones”, en *El Criminalista*, tom III, Tipogràfica Editora Argentina, Buenos Aires, 1949

JIMÉNEZ DE ASÚA, L., *El Código Penal Reformado de 27 de octubre de 1932*, primera edició, Editorial Reus, Madrid, 1934

JIMÉNEZ DE ASÚA, L., *Tratado de Derecho penal*, quarta edició, Editorial Losada, Buenos Aires, 1962-1977

JIMÉNEZ-BLANCO, A. (Coord.), *Comentario a la Constitución. La jurisprudencia del Tribunal Constitucional*, Centro de Estudios Ramón Areces, Madrid, 1993

JORGE BARREIRO, A., “Consideraciones en torno a la nueva defensa social y su relevancia en la doctrina y la reforma penal alemana”, en *Ensayos Penales*, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1974

JUANATEY DORADO, C., “La Ley de Medidas de Reforma para el cumplimiento íntegro y efectivo de las penas, y los principios

constitucionales del Derecho Penal”, en *La Ley Penal*, núm. 9, octubre 2004, pàgs. 5 a 30

JUANATEY DORADO, C., *Manual de Derecho penitenciario*, Iustel, Madrid, 2011

JUNG, C. G., *Obras completas*, Trotta, Madrid, 1999

JUSTÍCIA JUSTÍCIA, F. – CRUZADO RODRÍGUEZ, J.A. – MUÑOZ LÓPEZ, M., *Manual de técnicas de modificación y terapia de conducta*, tercera edició, Pirámide, Madrid, 2001

KAISER, G. - KERNER H.J. – SACK, F. – SCHELLHOSS, H., *Kleines Kriminologisches Wörterbuch*, C. F. Müller, Heidelberg, 1993

KAISER, G., “Resozialisierung und Zeitgeist”, en *Kultur. Kriminalitat. Strafrech. Festschrift für Thomas Würtenberger zum 70*, Duncker&Humblot, Berlin, 1977

KAISER, G., *Strategien und Prozesse strafrechtlicher Sozialkontrolle*, Athenäum, Frankfurt Main, 1972

KANT, I., *La metafísica de las Costumbres*, estudi preliminar d’Adela Cortina Orts, traducció i notes d’Adela Cortina Orts i Jesús Conell Sancho, segona edició, Tecnos, Madrid, 1994

KANT, I., *La paz perpetua*, traduïda per Susana Aguilar, Lonseller, Buenos Aires, 2001

KAPLAN, H. I. - SADOCK, B. J., *Terapia de Grupo*, tercera edició, Editorial Médica Panamericana, Madrid, 1996

KARPMAN, B., “Criminality, Insanity and the Law”, *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 39, núm. 5, 1949, pàgs. 584 a 605

KASSIRER, L.B., “Behavior Modification for Patients and Prisoners: Constitutional Ramifications of Enforced Therapy”, en *Journal of Psychiatry and Law*, 2, 1974, pàgs. 245 a 302;

KAUFMANN, A., en “Dogmatische und kriminalpolitische Aspekte des Schuldgedankens im Strafrecht”, *Juristenzeitung*, vol. 22, núm. 18, 1967, pàgs. 553 a 560

KAUFMANN, A., *Política criminal y reforma penal*, Termis, Bogotá, 1982

KAUFMANN, H., *Ejecución penal y Terapia Social*, traducció de l’alemany per Juan Bustos Ramos, Depalma, Buenos Aires, 1979

KAZDIN, A.E., *History of behavior modification. Experimental foundations of contemporary research*, University Park Press, Baltimore, 1978

KENNEDY, R., “La modificación de la conducta en las prisiones”, en CRAIGMEAD, W.E. - KAZDIN, A.E. - MAHONEY, M.J., *Modificación de conducta*, Omega, Barcelona, 1981



- KENT, V., “Las reformas del sistema penitenciario durante la II República”, en *Historia 16*, extra VII, octubre, 1978, pàgs. 101 a 112
- KERTESZ, R., *Análisis Transaccional Integrado*, Editorial IPPEM, Buenos Aires, 1985
- KIRBY, B. C., “Measuring effects of treatment of criminals and delinquents”, en *Sociology and Social Research*, núm. 38, juliol–agost de 1954, pàgs. 368 a 374
- KITZINGER, F., “L’Union Internationale de Droit Penal. Essai sur son organisation et ses travaux depuis sa fondation jusqu’à nos jours”, en *Bulletin de l’Union Internationale de Droit Penal*, vol. XIII, 1906
- KLUG, “Il commiato da Kant e da Hegel”, en *La funzione della pena: il commiato da Kant e da Hegel*, Giuffrè, Milano, 1989
- KÖHLER, W., *Psicología de la configuración*, Morata, Madrid, 1967
- KOLLER, M., “Triebdämpfende Medikation zwischen Rückfallprophylaxe und Körperverletzung (Antiandrogen Treatment: Relapse Prevention or Assault)”, en *Recht und Psychiatrie*, vol. 26, núm. 4, 2008, pàgs. 187 a 199
- KROPOTKIN, P., “Las cárceles y su influencia moral sobre los presos”, en *Folleto revolucionarios*, tom. II, Tusquets, Barcelona, 1977
- KROPOTKIN, P., Carta a los trabajadores de Europa Occidental”, en *Panfleto revolucionarios*, Ayuso, México, 1977
- KROPOTKIN, P., *La Gran Revolución 1789-1793*, versió espanyola d’Anselmo Lorenzo, segona edició, Editora Nacional, Mèxic, 1967
- KÜHL, S., *The Nazi connection: Eugenics, American racism, and German National Socialism*, Oxford University Press, New York, 1994
- KURKI, L., “Animación Sociocultural en la carcel”, en *Quadernsanimació.net*, núm. 12 juliol de 2010, pàgs. 1 a 13
- KURY, H., “Sobre la relación entre sanciones y criminalidad, o, ¿qué efecto preventivo tienen las penas?”, en AAVV, *Modernas tendencias en la ciencia del derecho penal y en la criminología*, UNED, Madrid, 2001
- LABRADOR ENCINAS, F.J., “Técnicas operantes III: sistemas de organización de contingencias”, en LABRADOR ENCINAS, F.J. (Coor.), *Técnicas de modificación de conducta*, Piramide, Madrid, 2008
- LADIPO, D., “El crecimiento del sistema industrial-penitenciario en EE.UU.”, en *New Left Review*, núm. 7, març–abril 2001, pàgs. 71 a 85
- LAFUENTE, I., *Esclavos por la patria. La explotación de los presos bajo el franquismo*, Ediciones Temas de Hoy, Madrid, 2002

- LAMARCA PÉREZ, C., “Régimen penitenciario y derechos fundamentales”, en *Estudios Penales y Criminológicos*, núm. 16, 1992- 1993, pàgs. 207 a 248
- LANDA GOROSTIZA, J.M., “Ejecución de penas y principio de legalidad ante el TEDHA propósito del caso Del Río Prada c. España, STEDH, 3ª, 10.07.2012 (42750/09) y la aplicación de la doctrina Parot”, *Indret: Revista para el Análisis del Derecho*, núm. 4, 2012, 25 pàgs.
- LANDENBERGER N.A. – LIPSEY, M.W., “The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment”, en *Journal of Experimental Criminology*, vol. 1, núm.4, 2005, pàgs. 451 a 476
- LANDENBERGER N.A. – LIPSEY, M.W., “The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment”, cit.; i dels mateixos autors, “Cognitive behavioral interventions”, en WELSH, B.C. – FARRINGTON, D.P., *Preventing crime: What Works for children, offenders, victims and places*, Springer, Dordrecht, 2006
- LANDROVE DÍAZ, G., “Prisión provisional y régimen penitenciario”, en BARBERO SANTOS, M. (Coord.), *Prisión provisional, detención preventiva y derechos fundamentales*, Ediciones de la Universidad de Castilla – La Mancha, Cuenca, 1997
- LANDROVE DÍAZ, G., *Las consecuencias jurídicas del delito*, cinquena edició, Tecnos, Madrid, 2002
- LANGLE RUBIO, E., *Código Penal de 17 de junio de 1870*, Hijos de Reus Editores, Madrid, 1915
- LANZA-KADUCE, L. – PARKER, K.F. – THOMAS, C.W., “A Comparative Recidivism Analysis of Releasees from Private and Public Prisons”, *Crime and Delinquency*, núm. 45, vol. 1, 1999, pàgs. 28 a 47
- LARDIZÁBAL Y URIBE, M., *Discurso sobre las penas*, Comares, Granada, 1997
- LARRAURI PIJUÁN, E., “Control del delito y castigo en Estados Unidos”, en la *Revista Jueces para la Democracia*, núm. 32, 1998, pàgs. 85 a 88
- LARRAURI PIJUÁN, E., “Las paradojas del movimiento carcelario en Estados Unidos”, en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, vol. XL, fascicle 3, 1987, pàgs. 771 a 793
- LARRAURI PIJUÁN, E., *La herencia de la criminología crítica*, segona edició, Siglo XXI de España, Madrid, 2000
- LASSUS, R., *El Análisis Transaccional*, Salvat, Barcelona, 1995

- LAURENZO COPELLO, P., “Últimas reformas en el Derecho penal de extranjeros: un nuevo paso en la política de expulsión”, *Jueces para la democracia*, núm. 50, 2004, pàgs. 30 a 35
- LEBOVICI, L. – MÂLE, P. – PASCHE, F., “Psicoanálisis y criminología. Informe clínico”, *Revista francesa de psicoanálisis*, tom XV, núm. I, febrer – març, 1951
- LEGANÉS GÓMEZ, S., “Los permisos de salida: un nuevo régimen jurídico”, en *La Ley Penal. Revista de Derecho Penal, Procesal y Penitenciario*, núm. 52, 2008
- LEGANÉS GÓMEZ, S., *Clasificación Penitenciaria, Permisos de Salida y Extranjeros en Prisión*, Dykinson, Madrid, 2002
- LEGANÉS GÓMEZ, S., *La evolución de la ejecución penitenciaria*, Ministerio del Interior, Madrid, 2005
- LEINWAND, S. N., “Aversion Therapy: Punishment as Treatment and Treatment as Cruel and Unusual Punishment”, en *Southern California Law Review*, vol. 49, núm. 4, 1976, pàgs. 880 a 983
- LEMERT, E. M., *Social Pathology*, Mcgraw-Hill, New York, 1951
- LENIN, V., *El Estado y la Revolución*, Ediciones Electronicas Iskra, 1999
- LENOIR, R., *Les Exclus, un Français sur dix*, Le Seuil, Paris, 1974
- LEONARD, G., "Towards a Legal History of American Criminal Theory: Culture and Doctrine from Blackstone to the Model Penal Code", *Buffalo Criminal Law Review*, vol. 6, núm. 2, 2002, pàgs. 691 i ss.
- LEVITSKY, A - PERLS, F., “Reglas y juegos de la Terapia Gestalt”, en *Ruitenbeek: Métodos y Técnicas en la Psicoterapia de grupo*, Troquel, Buenos Aires, 1977
- LEZERTUA RODRÍGUEZ, M., “El derecho a la vida privada y familiar en la jurisprudència del Tribunal Europeo de Derechos Humanos”, en *Cuadernos de derecho judicial*, núm. 22, 1996, pàgs.49 a 98
- LIPSEY, M. W. – WILSON, D.B., “Effective interventions for serious juvenile offenders: A synthesis of research”, en LOEBER, R. – FARRINGTON, D.P., *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions*, Sage Publications, Thousand Oaks, California, 1998
- LIPSEY, M.W. – CULLEN, F.C., “The effectiveness of correctional rehabilitation: A review of systematic reviews”, en *Annul Review of Law and Social Science*, vol. 3, 2007, 44 pàgs. 297 a 320

- LIPSEY, M.W., “Can intervention rehabilitate serious delinquents?”, *Annals of the American Academy of Political & Social Science*, 564, 1999, pàgs. 142 a 166
- LIPTON, D.S. - MARTINSON, R. - WILKS, J., *The Effectiveness of Correctional Treatment: A Survey of Treatment Valuation Studies*, Praeger Press, New York, 1975
- LIPTON, D.S., “Therapeutic community treatment programming in corrections”, en HOLLIN, C.R. (Ed.), *Offender assessment and treatment*, Wiley, Chichester, 2001
- LIS, C. – SOLY, H., *Pobreza y Capitalismo en la Europa preindustrial*, Akal, Madrid, 1984
- LLABRÉS FUSTER, A. – MARQUÉS i BANQUÉ, M. – CARBONELL MATEU, J. C. – PRATS CANUT, J. M., *Codi penal i legislació penal especial. Estudi preliminar*, Tirant lo Blanch, València, 1997
- LOCKE, J., *Ensayo sobre el gobierno civil*, traducció castellana d’Amando Lázaro Ros, Aguilar, Madrid, 1969
- LOGAN, C. H., “Evaluation research in crime and delinquency: A reappraisal”, en *Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, núm. 63, setembre de 1972, pàgs. 378 a 387
- LOMBROSO, C., *L’homme criminel. Étude anthropologique et psychiatrique*, segona edició francesa traduïda de la cinquena traducció italiana, Felix Alcan, Paris, 1895
- LOMBROSO, C., *La donna delinquente: la prostituta i la donna normale*, cinquena edició, Fratelli Bocca, Torí, 1927
- LOMBROSO, C., *Le crime, causes et remèdes*, Félix Alcan, Paris, 1907
- LÓPEZ BARJA DE QUIROGA, J. – RODRÍGUEZ RAMOS, L. – RUIZ DE GORDEJUELA LÓPEZ, L., *Los Códigos penales españoles 1822, 1848, 1850, 1870, 1928, 1932, 1944, recopilación y concordancias*, Akal, Torrejón de Ardoz, 1987
- LÓPEZ BARJA DE QUIROGA, J., en el comentari dels article 33 i 58 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C., (Dir.), *Comentarios al Código penal*, vol. I, Bosch, Sabadell, 2007
- LÓPEZ GARRIDO, D. – GARCÍA ARÁN, M., *El Código penal de 1995 y la voluntad del legislador*, Eurojuris, Madrid, 1996
- LÓPEZ GUERRA, L. - ESPÍN, E. - GARCÍA MORILLO, J. - PÉREZ TREMP, P. – SATRÚSTEGUI, M., *Derecho Constitucional. Volumen I. El Ordenamiento constitucional. Derechos y deberes de los ciudadanos*, vuitena edició, Tirant lo Blanch, València, 2010

- LÓPEZ, A., "El psicodrama", en SANCHA MATA, V. – MIGUEL TOBAL, J., *Tratamiento Penitenciario: su práctica*, Escuela de Estudios Penitenciarios, Madrid, 1985
- LOPEZ-REY ARROJO, M.– ÁLVAREZ VALDÉS, F., *El Nuevo Código Penal*, Editorial Revista de Derecho Privado, Madrid, 1933
- LÓPEZ-REY ARROJO, M., "Análisis político criminal del Proyecto oficial de Código penal español", en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, tom XXXIV, fasc. II, maig – agost, 1980, pàgs.313 a 336
- LOPEZ-REY ARROJO, M., "Pedro Dorado Montero", en *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, núm 5., gener-febrer de 1956, pàgs. 316 a 325
- LÓPEZ-REY ARROJO, M., "Some Considerations on the Character and Organization of Prison Labour", en *Journal of Correctional Work*, IV, 1957, i en *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, vol. 49, núm. 1, maig-juny 1958, pàgs. 10 a 28
- LÓPEZ-REY ARROJO, M., *Criminología*, Editorial Aguilar, Madrid, 1973
- LORENZO MOLEDO, M. – AROCA MONTOLÍO, C., "La pedagogía penitenciaria en España: luces y sombras", *Revista de Educación*, 360, gener –abril 2013, pàgs. 119 a 139
- LORENZO RUBIO, C., "La revuelta de los comunes. Una primera aproximación al movimiento de presos sociales durante la transición", comunicació presentada al I Congrés La transició de la dictadura franquista a la democràcia, organitzat pel CEFID i celebrat en octubre de 2005 a Barcelona, publicat a les *Actes del congrés*, pàgs. 346 a 354
- LÖSEL, F. – KÖFERL, P. – WEBER, F., *Meta-evaluation der sozialtherapie*, Enke, Stuttgart, 1987
- LÖSEL, F. – KÖFERL, P., "Evaluation research on correctional treatment in West Germany: A meta-analysis", en WEGENER, H. – LÖSEL, F. – HAISCH, J. (Eds.), *Criminal Behavior and the Justice System: Psychological Perspectives*, Springer-Verlag, New York, 1989
- LÖSEL, F. – SCHMUCKER, M., "The effectiveness of treatment for sexual offenders: A comprehensive meta-analysis", en *Journal of Experimental Criminology*, núm. 1, 2005, pàgs. 117 a 146
- LÖSEL, F., "Increasing consensus in the evaluation of offender rehabilitation? Lessons from recent research syntheses", en *Psychology, Crime and Law*, vol. 2, núm. 1, 1995, pàgs. 19 i 39

- LÖSEL, F., “The efficacy of correctional treatment: A review and synthesis of meta-evaluations”, en MCGUIRE, J. (Ed.), *What Works: Reducing Reoffending*, John Wiley, Chichester, 1995
- LÖSEL, F., “What recent meta-evaluations tell us about the effectiveness of correctional treatment”, en DAVIES, G. – LLOYD-BOSTOCK, S. – McMURRAN, M. – WILSON, C. (Eds.), *Psychology, Law and Criminal Justice*, De Gruyter, Berlin, 1996
- LUNA, A. - VALENZUELA, A. - SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, E., “Drogas y conductas asociales”, en *Revista de Psiquiatría i Psicología médica de Europa y América Latina*, vol. 17, núm. 6, 1986, pàgs. 325 a 334
- LURRA, *Rebelión en las Cárceles*, Editorial Hordago, Donostia–San Sebastián, 1978
- LUZÓN PEÑA, D.M., “Antinomias penales y medición de la pena”, en *Doctrina penal*, 2-7, 1979, pàg. 2 a 7
- LUZÓN PEÑA, D.M., *Enciclopedia penal básica*, Comares, Granada, 2002
- LUZÓN PEÑA, D.M., *Medición de la pena y sustitutivos penales*, Instituto de Criminología, Universidad Complutense, Madrid, 1979
- MACKENZIE, D.L., *What Works in Corrections? Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*, Cambridge University Press, New York, 2006
- MADEN, A. – SWITON, M. – GUNN, J., “Women in prison and use of illicit drugs before arrest”, en *British Medical Journal*, vol. 301, 1990, pàgs. 1133
- MAHONEY, M.J. – ARNKOFF, D., “Cognitive and self-control therapies”, en GARFIELD, S.L. – BERGIN, A.E. (Eds.), *Handbook of psychotherapy and behavior change*, segona edició, John Wiley & Sons, New York, 1978
- MANES, V., “Principio della finalità rieducativa della pena”, en *Principi costituzionale in materia penale (Diritto penale sostanziale)*, quadern preparat en ocasió de la trobada trilateral dels Tribunals Constitucionals italià, espanyol i portuguès, Madrid 13-15 d’octubre, 2011
- MANN, R. E. - MARSHALL, W. L., “Advances in the treatment of adult incarcerated sex offenders”, en BEECH, A.R. - CRAIG, L.A. - BROWNE, K.D. (Eds), *Assessment and Treatment of Sex Offenders*, Wiley – Blackwell, Chichester, 2009
- MANTECA MARCOS, D., “El trabajo penitenciario en los centros penitenciarios”, en DE LEÓN VILLALBA, F.J., *Derecho y prisiones hoy*, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2003

- MANTOVANI F., *Diritto penale, parte generale*, quarta edició, Cedam, Padova, 2001
- MANZANARES SAMANIEGO, J.L., “El cumplimiento íntegro de las penas”, en *Actualidad penal*, núm. 37, 2003, pàgs. 195 a 214
- MANZANARES SAMANIEGO, J.L., “La redención de penas por el trabajo en la actualidad”, en *Boletín Informativo del Ministerio de Justicia*, núm. 1.275, 1982, 7 pàgs.
- MANZANARES SAMANIEGO, J.L., “Concepto, voluntariedad y principios inspiradores del tratamiento” i “Principios inspiradores del tratamiento (fomento de participación y colaboración de los internos)”, en COBO DEL ROSAL (Dir.), *Comentarios a la Legislación Penal. La Ley Orgánica General Penitenciaria*, tom VI, vol. 2, Edersa, Madrid, 1986
- MANZANARES SAMANIEGO, J.L., *El sistema de individualización científica y libertad condicional*, Centro de Publicaciones del Ministerio de Justicia, Madrid, 1984
- MANZANARES SAMANIEGO, J.L., *Individualización científica y libertad condicional*, Centro de Publicaciones del Ministerio de Justicia, Madrid, 1984
- MANZANOS BILBAO, C., “Reproducción de lo carcelario: el caso de las ideologías resocializadoras”, en RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Tratamiento penitenciario y derechos fundamentales*, Bosch, Barcelona, 1994
- MANZANOS BILBAO, C., *Cárcel y marginación social: contribución crítica e investigación aplicada a la sociedad vasca*, Tercera Prensa S.A., Donostia – San Sebastián, 1992
- MANZANOS BILBAO, C., *Contribución del sistema carcelario a la marginación socio-económica familiar: Enfoque socio-jurídico*, Universidad de Deusto, Departamento de Publicaciones, Bilbao, 1991
- MAPELLI CAFFARENA, B., “Criminología crítica y ejecución penal”, en *Poder y Control*, núm. 0, 1986, pàgs.
- MAPELLI CAFFARENA B. – TERRADILLOS BASOCO, J., *Las consecuencias jurídicas del delito*, tercera edició, Civitas, Madrid, 1996
- MAPELLI CAFFARENA, B., “Contenido y límites de la privación de libertad (Sobre la constitucionalidad de las sanciones de aislamiento)”, en *Revista del Poder Judicial*, núm. 52, quart trimestre, 1998, pàgs. 213 a 240
- MAPELLI CAFFARENA, B., “Educación y actividades culturales”, en COBO DEL ROSAL (Dir.), *Comentarios a la Legislación Penal*.

- La Ley Orgánica General Penitenciaria*, tom VI, vol. 2, Edersa, Madrid, 1986
- MAPELLI CAFFARENA, B., “El Nuevo Reglamento Penitenciario: ¿una herramienta reinsertora?”, en *Panóptico*, núm. 3, primavera 1997
- MAPELLI CAFFARENA, B., “El sistema penitenciario, los derechos humanos y la jurisprudencia constitucional”, en *Derechos y Libertades, Revista del Instituto Bartolomé de las Casas, Universidad Carlos III de Madrid*, 1993, pàgs. 427 a 444
- MAPELLI CAFFARENA, B., “La crisis de nuestro modelo legal de tratamiento penitenciario”, en *Eguzkilore, Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, núm. 2, extraordinari, 1989.
- MAPELLI CAFFARENA, B., “Los ficheros de internos de especial seguimiento (FIES)”, *Cuadernos de Derecho Penitenciario*, num. 3, 1998
- MAPELLI CAFFARENA, B., “Una nueva versión de las normas penitenciarias europeas”, *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, 2006, pàgs. r1: 1 a r1:44
- MAPELLI CAFFARENA, B., *Las consecuencias jurídicas del delito*, cinquena edició, Civitas, Madrid, 2011
- MAPELLI CAFFARENA, B., *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, Bosch, Barcelona, 1983
- MAQUEDA ABREU, M.L., “Políticas de Seguridad y estado de Derecho”, en PÉREZ ÁLVAREZ, F. (Coord.), *Serta: in memoriam alexandro Baratta*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca, 2004
- MARCHETTI, A.M., *Pauvreté en prison*, Érès, Paris, 1997
- MARCÓ DEL PONT, L., *Penología y Sistemas carcelarios*, tom. I, segona edició, De Palma, Buenos Aires, 1982
- MARISTANY, L., *El gabinete del Dr. Lombroso, Delincuencia y Fin de Siglo en España*, Anagrama, Barcelona, 1973
- MARSHALL, W. L. - BARBAREE, H. E., “Sexual violence”, en HOWELLS, K. - HOLLIN C. R. (Eds.), *Clinical approaches to violence*, John Wiley and Sons, Chichester, 1989
- MARSHALL, W.L., *Agresores Sexuales*, Ariel, Barcelona, 2001
- MARTÍ, O., “La COPEL: historia de una lucha silenciada”, en *El Viejo Topo*, núm. 13, octubre 1977, pàgs. 35 a 38
- MARTÍN NAVARRO, S. – REMACHA GARCÍA, G. – PÉREZ DAS, A., *Comunidad Terapéutica Intrapenitenciaria. Establecimiento Penitenciario de Valencia*, Miniterio del Interior- Secretaría General técnica, Madrid, 2006



- MARTÍN RETORTILLO, L., “Régimen constitucional de los derechos fundamentales”, en MARTÍN RETORTILLO, L. - DE OTTO Y PARDO, I., *Derechos fundamentales y Constitución*, Civitas, Madrid, 1988
- MARTÍN VALVERDE, A., “Pleno empleo, derecho al trabajo, deber de trabajar en la Constitución española”, en *Derecho del Trabajo y de la Seguridad Social en la Constitución*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1980
- MARTÍNEZ ESCAMILLA, M., “Derechos fundamentales entre rejas. Algunas reflexiones acerca de los derechos fundamentales en el ámbito penitenciario, al tiempo que un comentario de la jurisprudencia constitucional al respecto”, en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penitenciarias*, vol. LI, 1998, pàgs. 246 a 271
- MARTÍNEZ ESCAMILLA, M., *Los permisos ordinarios de salida: régimen jurídico y realidad*, Edisofer, Madrid, 2002
- MARTÍNEZ GALINDO, G., *Galeanas, corrigendas y presas. Nacimiento y consolidación de las cárceles de mujeres en España (1608 – 1913)*, Edisofer, Madrid, 2002
- MARTÍNEZ RIDAURA, M.J., “El derecho a las comunicaciones en centros penitenciarios; el régimen de las comunicaciones y visitas”, en LÓPEZ GUERRA, L., (Coord.), *Estudios de Derecho Constitucional. Homenaje al Profesor Dr. Joaquín García Morcillo*, Tirant lo Blanch, València, 2006
- MARTINSON, R., “New findings, new views: a note of caution regarding sentencing reform”, en *Hofstra Law Review*, núm.7, 1979, pàgs. 243 a 258
- MARTINSON, R., “What works in prison reform?”, *The Public Interest*, primavera de 1974, pàgs. 22 a 54
- MARTORELL, J.L., *Psicoterapias: Escuelas conceptos básicos*, Pirámide, Madrid, 1996
- MARX, K., en “Glosas marginales al programa del partido obrero alemán” (Anex I de la *Critica al programa de Gotha*), en MARX C. i ENGELS F., *Obras Escogidas*, Editorial Cartago, Buenos Aires, 1957
- MARX, K. – ENGELS, F., *La Ideología Alemana*, Pueblos Unidos-Grijalbo, Barcelona, 1970
- MARX, K. – ENGELS, F., *La Sagrada Família*, traducció de Pedro Scaron, Editorial Crítica, Barcelona, 1978
- MARX, K. “Debate sobre la ley contra el hurto de leña”, traducció a càrrec de J. L. Vernal, en *En defensa de la libertad. Los artículos de la Gaceta Renana, 1842-43*, F. Torres, Valencia, 1983

- MARX, K., *Contribución a la crítica de la Economía Política*, traducció i notes a càrrec de Jorge Tula, Siglo XXI, México, 1980
- MATHIESEN, T., en el treball presentat en la VIII Conferència Internacional sobre abolicionisme penal, Aukland, Nova Zelanda, 1997
- MAUCH, G. – MAUCH, R., *Sozialtherapie und die sozialtherapeutische Anstalt*, Stuttgart, 1973
- MAURACH, R. – GÖSELL, K.H. – ZIPF, H., *Derecho penal. Parte general. II. Formas de aparición del delito y las consecuencias jurídicas del hecho*, traduït per J. Bofill, Astrea, Buenos Aires, 1995
- MAURACH, R., *Tratado de Derecho Penal. Parte General*, traducció i notes de J. Córdoba Roda, Ariel, Barcelona, 1962
- MAYOR MENÉNDEZ, P., “Artículo 25”, en JIMÉNEZ-BLANCO, A. (Coord.), *Comentarios a la Constitución. La jurisprudencia del Tribunal Constitucional*, Editorial Centro de Estudios Ramón Areces, S.A., Madrid, 1993
- MCDONALD, D. – FOURNIER, E.– RUSSELL-EINHORN, M. – CRAWFORD, S., *Private prisons in the United States: An assessment of current practice*, Abt Associates Incorporated, Cambridge, 1995
- McDONALD, D. – HASSOL, A. – CARLSON, K., "Can Telemedicine Reduce Spending and Improve Prisoner Health Care?", *National Institute of Justice Journal*, abril de 1999, pàgs. 20 a 28
- McGUIRE, J. - PRIESTLEY, P., *Offending Behaviour: Skills and Stratagems for Going Straight*, BT Batsford Ltd., London, 1995
- McGUIRE, J., “Enfoques psicològics para la reducció de la conducta delictiva: investigacions recients e implicacions pràcticas”, conferència de la cloenda de la primera promoció del Màster en Criminologia, juny 1992, traducció de R. Barberet, J. Montañés i C. Rechea, en ARROYO ZAPATERO, L. (Dir.), *Estudios de Criminología I*, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 1993
- McMURRAN, M., “Offender with drug problems”, en HOLLIN, C.R. (Ed.), *Offender assessment and treatment*, Wiley, Chichester, 2001
- McWHINNIE, A., “The principles and practices related to the ‘What Works’ in correctional programming”, en *An Overview of Community Corrections in China and Canada*, International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy, Vancouver, 2006
- MEAD, L. M. – COOK, D., *From welfare to work: lessons from America*, Institute of Economic Affairs, London, 1997
- MEAD, L.M., “Telling the Poor what to Do”, en *Public Interest*, núm. 132, 1998, pàgs. 97 a 113

- MEAD, L.M., *Beyond Entitlement: The Social Obligations of Citizenship*, The Free Press, New York, 1986
- MEAD, L.M., *The New Paternalism: Supervisory Approaches to Poverty*, Bookings Institution Press, Washington, 1997
- MEAD, L.M., *The new Politics of Poverly: The Nonworking Poor in America*, Basic Books, New York, 1992
- MEICHENBAUM, D., *Manual de inoculación de estrés*, traducción de Jordi Fibla i revisió de Josep Toro, Ediciones Martínez Roca, Barcelona, 1987
- MELOSSI, D. – PAVARINI, M., *Carcel y fábrica. Los orígenes del sistema penitenciario*, traducció al castellà de Xavier Massimi, Siglo Veintiuno, Madrid, 1980
- MENA ÁLVAREZ, J.M., “Reinserción, ¿para qué?”, *Revista Jueces para la Democracia*, núm. 32, juliol 1998, pàgs. 10 i 11
- MENDIOLA, F.- BEAUMONT, E.: *Esclavos del franquismo en el Pirineo*, Txalaparta, Tafalla, 2007
- MENNINGER, K.A., *The Crime of Punishment*, Penguin Books, New York, 1968
- MERINO FERNÁNDEZ, J.V., *Programas de animación sociocultural*, Narcea, Madrid, 1997
- MESTRES DELGADO, E., *Legislación penitenciaria*, onzena edició, Tecnos, Madrid, 2009
- MILLER, J., *Search and Destroy: African-American Males in the Criminal Justice System*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997
- MIR PUIG, S., “Fundamento constitucional de la pena y teoría del delito”, en *La reforma del Derecho Penal*, Bosch, Barcelona, 1980
- MIR PUIG, S., *Derecho penal. Parte General*, novena edició, Editorial Reppertor, Barcelona, 2011
- MIR PUIG, S., *Función de la pena y teoría del delito en el Estado social y democrático de Derecho*, Bosch, Barcelona, 1982
- MIR PUIG, S., *Introducción a las bases del Derecho penal*, segona edició, Editorial B de F, Montevideo-Buenos Aires, 2003
- MIRANDA, M<sup>a</sup>. J., “Bentham en España”, en *El Panóptico*, La Piqueta, Madrid, 1979
- MOCCIA, S., *El Derecho penal entre ser y valor. Función de la pena y sistemática teleológica*, B de F, Buenos Aires – Montevideo, 2003
- MOMMSEN, T., *El Derecho penal romano*, vol. I i vol. II, traducció castellana de P. Dorado Montero, Jiménez Gil Editor, Madrid, 1999

- MONIZ, E., “Prefrontal leucotomy in the treatment of mental disorders”, en *American Psychiatric Association, Sesquicentennial Anniversary 1844–1944*, vol. 151, núm. 6, 1994, pàgs. 237 a 239
- MONTERO HERNANZ, T., *Compendio de legislación y jurisprudencia penitenciaria*, Editorial Club Universitario, Alacant, 2008
- MONTES, P., *Golpe de estado al bienestar. Crisis en medio de la abundància*, Icaria Editorial, Barcelona, 1996
- MONTESINOS, M., “Reflexiones sobre la organización del presidio de Valencia, reforma de la Dirección General del ramo y sistema económico del mismo (1846)”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 159, 1962
- MONTESQUIEU, *De l'esperit de les lleis*, traducció al català de Josep Negre i Rigol, pròleg de Jordi Solé Tura, edició a cura de Xavier Arbós, Edicions 62, Barcelona, 1983
- MORALES PRATS, F., “El principio de resocialización como manifestación del principio de dignidad de la persona”, en QUINTERO OLIVARES, G., *Manual de Derecho Penal, Parte General*, tercera edició, Aranzadi, Cizur Menor (Navarra), 2002
- MOREAU, A., *La Gestalterapia*, Sirio, Málaga, 1987
- MORENO OLIVERS, F.J., “Proyecto educativo para la incentivación del hábito de lectura en las internas del C.P. de mujeres de Barcelona”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 242, 1989, pàgs. 79 i ss.
- MORENO, J. L., *Psychodrama*, vol. 1, primera edició, Beacon House, New York, 1946
- MORILLAS CUEVA, L., *Teoría de las consecuencias jurídicas del delito*, Tecnos, Madrid, 1991
- MORILLAS CUEVAS, L., *Derecho Penal. Parte General*, segona edició, Dykinson, Madrid, 2010
- MORRIS, N., *El futuro de las prisiones*, Siglo XXI, México, 1978
- MORRIS, N., *El futuro de las prisiones*, traducció de Nicolás Grab, Siglo XXI editores, México, 1978
- MOSCONI, G., “Paradojas y antinomias del concepto de tratamiento”, en RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Tratamiento penitenciario y derechos fundamentales*, Bosch, Barcelona, 1994
- MOSS, R.H., *Evaluating correctional and community Settings*, Wiley, New York, 1975
- MÜLLER – DIETZ, H., “Strafvollzugsrecht und Strafvollzugsreform”, en *MschrKrim*, 1972

- MÜLLER-DIETZ, H., *Wege zur Strafvollzugsreform*, Duncker&Humblot, Berlín, 1972
- MUÑAGORRI LAGUÍA, I., “Reflexiones sobre la pena de prisión en el nuevo Código penal: polifuncionalidad e incremento progresivo de la complejidad”, en *Estudios penales y criminológicos*, núm. 21, 1998, pàgs. 209 a 238
- MUÑAGORRI LAGUÍA, I., *Sanción penal y política criminal. Confrontacion con la Nueva Defensa Social*, Biblioteca Jurídica de autores espanyoles y extranjeros, Reus S.A., 1977
- MUÑOZ CONDE, F. – GARCÍA ARÁN, M., *Derecho penal. Parte General*, vuitena edició, Tirant lo Blanch, València, 2010
- MUÑOZ CONDE, F. – MORENO CATENA, V., “La prisión provisional en el Derecho español”, en *La Reforma Penal y Penitenciaria*, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1980
- MUÑOZ CONDE, F., “Culpabilidad y prevención en Derecho penal”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 12, 1980, pàgs. 41 a 58
- MUÑOZ CONDE, F., “El tratamiento penitenciario”, en *Derecho penitenciario y democracia*, Fundación el Monte, Sevilla, 1994
- MUÑOZ CONDE, F., “La resocialización del delincuente, anàlisis y crítica de un mito”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm.7, 1979, pàgs. 91 a 106
- MUÑOZ CONDE, F., “Reformas penales de 1977”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 4, 1978, pàg
- MUÑOZ CONDE, F., “Resocialización y tratamiento del delincuente en los establecimientos penitenciarios españoles”, en *La Reforma Penal*, Ed. Instituto Alemán, Madrid, 1982
- MUÑOZ CONDE, F., *Derecho penal y control social*, Termis, Bogotá, 2004
- MUÑOZ CONDE, F., *Introducción al Derecho penal*, segona edició, B de F, Montevideo-Buenos Aires, 2003
- MURRAY, CH. (Dir.), *Does prison work?*, Institute for Economic Affairs, London, 1997
- MUSCO, *Bene giuridico e tutela dell'onore*, Giuffrè, Milano, 1974
- NAEGELI, E., *Die Gesellschaft und die Kriminellen. Strafreform als Gesellschaftsreform*, Flamberg Verlag, Zürich, 1972
- NAREDO, M., “Reclusas con hijos en la cárcel. La punta del iceberg de la sinrazón penitenciaria”, en *La cárcel en España en el fin del milenio*, Barcelona, 1999

- NASS, G. *Der Mensch und die Kriminalität, vol. III, Kriminalpädagogik, Behandlung und Resozialisierung des Rechtsverbrechers*, Carl Heymanns, Köln, 1968
- NAVARRO BATRES, B., *El trabajo penitenciario como factor de reeducación y rehabilitación social del delincuente*, Tipografía Nacional, Guatemala, 1970
- NAVARRO CADARSO, F., “Expulsión ‘penal’ de extranjeros: una simbiosis de Derecho penal ‘simbólico’ y Derecho penal del ‘enemigo’”, en *Revista de Derecho penal y Criminología*, núm. 17, 2006, pàgs. 153 a 182
- NAVARRO VILLANUEVA, C., *Ejecución de la pena privativa de libertad*, Bosch, Barcelona, 2002
- NAVARRO, J.C., “El tratamiento de los agresores sexuales en prisión”, ponencia presentada al I Congrés de Psicologia Jurídica i Forense en Xarxa, celebrat a Madrid, maig de 2004
- NEPPI MODONA, G., “Il sistema sanzionario: considerazioni in margine ad un recente schema di riforma”, en *Rivista Italiana Diritto e Procedura Penale*, 1995
- NEUMAN, E., *El problema sexual de las cárceles*, segona edició, reimpressió, Editorial Universidad, Buenos Aires, 1987
- NEUMAN, E., *La evolución de la pena privativa de libertad i los regímenes carcelarios*, Pannedille, Buenos Aires, 1971
- NEUMAN, E., *La prisión abierta*, segona edició, Depalma, Buenos Aires, 1984
- NEUMANN, E., *Psicología profunda y nueva ética: nueva valoración de la conducta humana a la luz de la psicología moderna*. Alianza Editorial, Madrid, 2007
- NICHOLSON, R.C., “Transactional analysis: A new method for helping offenders”, en *Federal Probation*, núm.34, 1970, pàgs. 29 a 39
- NIEBUHR, G., “Using religion to reform criminals”, en *New York Times*, 18 gener, secció 1, 1998
- NIN DE CARDONA, J. M., “La nueva defensa social (un movimiento de política humanista. Consideraciones sobre un libro de Marc Ancel”, *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, vol. 19, núm. 3, 1966, pàgs. 265 a 273
- NISTAL BURÓN, J., “El régimen penitenciario; diferencias por su objeto. La retención y custodia/la reeducación y reinserción”, *Cuadernos de Derecho Judicial*, núm. 33, 1995, pàgs. 133 a 203
- NISTRAL BURÓN, J., “Clasificación de los internos: especial referencia a los FIES”, en DE LEÓN VILLALBA, F.J. (Coord.),

*Derecho y prisiones de hoy*, Universidad Castilla La Mancha, Cuenca, 2003

NOLL, P., “Strafe ohne metaphysik”, en *VVAA Misslingt die strafrechtsreform*, Luchterland, Berlin, 1969

NÚÑEZ BARBERO, R., “El sentido actual de las sanciones criminales”, *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 193, 1971, pàgs. 1163 i ss.

NUVOLONE, *Il sistema del diritto penale*, segona edició, Cedam, Padova, 1982

NUVOLONE, “Il probleme della rieducazione del condannato”, en BETTIOL G., *Sul problema della rieducazione del condannato*, Cedam, Padova, 1964

O’CONNOR, J., *La crisis fiscal del Estado*, traducció de l’anglès per G. di Masso i J.M. Custodio, Ediciones Península, Barcelona, 1981

OBSERVATORI DEL SISTEMA PENAL I ELS DRETS HUMANS DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA, *La cárcel en el entorno familiar. Estudio de las repercusiones del encarcelamiento sobre las familias: problemáticas y necesidades*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2006

OBSERVATORIO DE LA LECTURA Y EL LIBRO, *Las bibliotecas de instituciones penitenciarias en España. Aproximación a las bibliotecas de centros penitenciarios y sus servicios*, Ministerio de Cultura, Ministerio del Interior, 2011

OCTAVIO DE TOLEDO, E., *Sobre el concepto de Derecho Penal*, Universidad de Madrid, Facultad de Derecho, Sección Publicaciones, Madrid, 1981

OFICINA INFORMATIVA ESPAÑOLA, *Cárceles españolas*, Madrid, 1948

OKLAHOMA DEPARTMENT OF CORRECTIONS, *Offender Orientation Manual*, Lexington assessment & Reception Center, gener de 2012

OLLER, J., *Vivir es autorealizarse. Reflexiones y creaciones en Análisis Transaccional*. Kairós Psicología, Barcelona, 2001

ORTS BERENGUER, E., “Comentarios a la sentencia de la Sala Segunda de lo Penal del Tribunal Supremo 197/2006, de 28 de febrero (Caso Parot)”, *ReCrim*, abril de 2009, pàgs. 27 a 43

ORTS BERENGUER, E., “La deriva actual del derecho penal en España”, *ReCRIM: Revista de l’Institut Universitari d’Investigació en Criminologia i Ciències Penals*, núm. 2, pàgs. 260 a 264

ORTS BERENGUER, E.-GONZÁLEZ CUSSAC, J.L., *Compendio de Derecho penal. Parte General*, tercera edició, Tirant lo Blanch, Valencia, 2011

OVEJERO SANZ, M.P., “Carácter pedagógico de la reforma penitenciaria en el siglo XIX”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 189, abril-juny 1970

PACHECO, J. F., *El Código penal Concordado y Comentado*, voL. I, Imprenta de la Viuda de Perinat y Compañía, Madrid, 1856

PAGE, J., “Eliminating the enemy The import of denying prisoners access to higher education in Clinton’s America”, en *Punishment & Society*, núm. 4, vol. 6, 2004, pàgs. 357 a 378

PAGE, J., *Eliminating the Enemy: A Cultural Analysis of the Exclusion of Prisoners from Higher Education*, Department of Sociology, University of California, Berkeley, California, 2000

PAGLIARO, A., “Pluridimensionalità della pena”, en *Problema della rieducazione del condannato*, Padova

PALERMO, G.B. – FARKAS, M.A., *The dilemma of the sexual offender*, Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Illinois, 2001

PALMER, J.M., *Constitutional Rights of Prisoners*, novena edició, LexisNexis, New Providence, New Jersey, 2010

PALMER, T., “Martinson revisited”, en *Journal of Research in Crime and Delinquency*, núm. 12, juliol, 1975, pàgs. 133 a 152

PALMER, T., “Programmatic and nonprogrammatic aspects of successful intervention: New directions for research”, en *Crime & Delinquency*, vol. 41, núm. 1, gener de 1995, pàgs. 100 a 131

PALOMEQUE LÓPEZ, M.C., “El derecho al trabajo de los penados y la efectividad de los derechos fundamentales (a propósito de la sentencia del Tribunal Constitucional, Sala 1ª, 172/1989, de 19 de octubre, BOE de 7 de noviembre)”, en *Civitas. Revista española de derecho del trabajo*, núm. 42, 1990, pàgs. 305 a 312

PALOMEQUE LÓPEZ, M.C., “Relación laboral de los penados en Instituciones penitenciarias”, *Civitas. Revista española de Derecho del trabajo*, núm. 9, 1982, pàgs. 549 a 572

PALUDAN – MULLER, B., “Tratamiento anterior a la excarcelación y asistencia postinstitucional; ayuda a las personas que están a cargo del recluso”, informe presentat al Segon Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent

PARDO, C. – ALARCÓN BRAVO, J., en *Memoria del XVII Curso Internacional de Criminología*, Instituto de Criminología de la Universidad Complutense, Madrid, 1968



- PASCULLI, L., *Rieducazione e pena militare*, Diritto Penale - Studi, Padova, 2006
- PASELLA, R., “Osservazioni sugli orientamenti della Corte cost. in tema di funzioni della pena”, en *Indice penale*, 1977
- PAULUS, P.B. – DZINDOLET, M., “Reactions of male and female inmates to prison confinement, Further evidence for a two-component model”, en *Criminal Justice and Behavior*, vol. 20, núm. 2, 1993
- PAULUS, P.B. – COX, V. – McCAIN, G., “Death rates, psychiatric commitments, blood pressure and perceived crowding as a function of institutional crowding”, en *Environmental Psychology and Nonverbal Behaviour*, núm. 3, 1978
- PAVARINI M., *I nuovi confini della penaltà: introduzione alla sociologia della pena*, segona edició, Martina, Bologna, 1996
- PAVARINI, M., “In tema di economia política della pena: I rapporti tra struttura econòmica e lavoro penitenziario alle origini del sistema capitalistico di produzione”, *La Questione Criminale*, maig – desembre, 1976
- PAVARINI, M., “La nuova disciplina del lavoro carcerario nella riforma dell’ordinamento penitenziario”, en BRICOLA, F., *Il Carcere riformato*, Il Mulino, Bologna, 1977
- PAZ RUBIO, J.M. - GONZÁLEZ-CUELLAR GARCÍA, A. - MARTÍNEZ ATIENZA, G. - ALONSO MARTÍN-SONSECA, M., *Legislación penitenciaria*, Colex, Madrid, 1996
- PEARSON, F.S. – LIPTON, D.S. – CLELAND, C.M. – YEE, D.S., “A review and meta-analysis of the effects of experiential challenge programs on recidivism”, ponència presentada en el Annual Meeting American Society of Criminology celebrada a Washington en 1998
- PEDROSA SÁNCHEZ, M. - SOLA, R. G., “La moderna psicocirugía: un nuevo enfoque de la neurocirugía en la enfermedad psiquiátrica”, en *Revista de Neurología*, 2003, vol. 36, núm. 9, 2003, pàgs. 887 a 897
- PEÑA ROLDÁN, L., “Resocialización. Un problema de todos”, en *Anales de Derecho, Universidad de Murcia*, núm, 14, 1996, pàgs. 479 a 498
- PEÑARANDA RAMOS E. – SUÁREZ GONZÁLEZ, C.J. – CANCIÓ MELIÁ, M., “Consideraciones sobre la teoría de la imputación de Günther Jakobs”, en JAKOBS, G., *Estudios de Derecho penal*, Civitas, Madrid, 1997
- PEÑARRUBIA, F., *Terapia Gestalt, la vía del vacío fértil*, Alianza Editorial, Madrid, 1998

- PÉREZ ÁLVAREZ, M., “La psicología clínica desde el punto de vista contextual”, *Papeles del Psicólogo*, núm. 69, 1998, pàgs. 25 a 40
- PÉREZ DEL PULGAR, “La solución que España da al problema de sus presos políticos”, *Publicaciones Redención*, núm. 1, 1939
- PÉREZ DEL VALLE, C., “La función del arresto de fin de semana en el sistema penal. Una perspectiva fenomenològica”, en PÉREZ DEL VALLE – GONZÁLEZ RIVERO – SÁNCHEZ- VERA, *El arresto de fin de semana en la Legislación española. Problemas de fundamentación en una perspectiva práctica y alternativas a la situación actual*, Dykinson, Madrid, 2002
- PÉREZ FERNÁNDEZ, E. – REDONDO ILLESCAS, S., “Efectos psicológicos de la estancia en prisión”, en *Papeles del Psicólogo*, núm. 48, febrer 1991
- PÉREZ MANZANO, M., “Aportaciones de la prevención general positiva a la resolución de las antinomias de los fines de la pena”, en *Politica Criminal y Nuevo Derecho Penal (Libro Homenaje a Claus Roxin)*, Editorial Bosch, Barcelona, 1997
- PÉREZ MANZANO, M., *Culpabilidad y Prevención: Las teorías de la prevención general positiva en la fundamentación de la imputación subjetiva y de la pena*, Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 1986
- PÉREZ PULIDO, M. - SULÉ DUESA, A. *Las bibliotecas de prisión en España: una propuesta de mejora de la gestión y el aprovechamiento de los Recursos*, Foro biblioteca y Sociedad: experiencias de innovación y mejora. Murcia, Universidad de Murcia, 2004
- PÉREZ TREMPES, P., “Los derechos fundamentales”, en LÓPEZ GUERRA, L. - ESPÍN, E. - GARCÍA MORILLO, J. - PÉREZ TREMPES, P. – SATRÚSTEGUI, M., *Derecho Constitucional. Volumen I. El Ordenamiento constitucional. Derechos y deberes de los ciudadanos*, vuitena edició, Tirant lo Blanch, València, 2010
- PERLS, F. – GOODMAN, P. – HEFFERLINE, R.F., *Terapia Gestalt. Excitación y crecimiento de la personalidad humana*, Sociedad de Cultura Valle-Inclán, Ferrol, 2006
- PERLS, F., *El enfoque gestáltico. Testimonios de terapia*, Cuatro Vientos, Santiago de Chile, 1976
- PESET REIG, J.L. – PESET REIG, M., *Lombroso y la escuela positivista italiana*, Instituto Arnau de Villanova, Ediciones Castilla S.A., Madrid, 1975

- PETERS, K. , “Grundsätzliches über Erziehung und Strafe”, en WÜRTENBERGER, Th. (Ed.) *Kriminologie und Vollzug der Freiheitsstrafe*, Wüntenberger, 1961
- PETERS, K., “Die ethischen Voraussetzungen des Resozialisierungs und Erziehungsvollzuges”, en *Festschrift für E. Heinitz*, núm. 70, 1972
- PETERS, K., *Grundprobleme der Kriminalpädagogik*, Walter de Gruyter, Berlí, 1960
- PETERSILIA, J., “Probation in the United States”, en *Crime and Justice: A Review of Research*, University Chicago Press, Chicago, 1997
- PETROCELLI, B., “Retribuzione e difesa nel progetto di codice penale del 1949”, en *Rivista Italiana Diritto e Procedura penale*, 573, 1950
- PETROCELLI, B., *La funzione della pena, in Saggi di diritto penale*, Cedam, Padova, 1952
- PETROSINO, A., ‘*What works?*’ *Revisited Again: A Meta-analysis of Randomized Field Experiments in Rehabilitation, Deterrence, and Prevention*, Doctoral Dissertation, Rutgers, State University of New Jersey, Newark, 1997
- PETRUS ROTGER, A., “Hacia una pedagogia comunitaria de la pedagogia penitenciaria”, en *Pedagogía social: revista interuniversitaria*, núm. 7, 1989, pàgs. 63 a 84
- PIEDCASAS, J.R., *Emergencia y crisis del Estado Social. Análisis de la excepcionalidad penal y motivos de su perpetuación*, Editorial Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona, 1988
- PINATEL , J., “Aspectos psicopatológicos de la conducta criminal”, XI Curso Internacional de la Sociedad Internacional de Criminología, Conferencias y Comunicaciones, Universidad de Madrid, Facultad de Derecho, 1961-1962, pàgs. 491 a 505
- PINATEL, J., “La síntesis criminológica en cuanto modelo operacional en investigación”, en *Memoria del XVII Curso Internacional de Criminología*, Instituto de Criminología de la Universidad Complutense, Madrid, 1968, pàgs. 31a 40.
- PINATEL, J., “Criminología y Derecho penal”, traducció de Juan del Rosal, en *Anuario de Derecho penal y Ciencias Penales*, 1959, pàgs. 125 a 140
- PINATEL, J., “Investigación científica y tratamiento”, *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 182, 1968
- PINATEL, J., Discurs inaugural del XI Curso Internacional de la Sociedad Internacional de Criminología, Conferencias y

Comunicaciones, Universidad de Madrid, Facultad de Derecho, Madrid, 1961-1962, pàgs. 27 a 33

PINATEL, J., *La Sociedad criminógena*, Aguilar, Madrid, 1979

PINATEL, J., *La sociedad criminógena*, traducció del francès per Luis Rodriguez Ramos, Aguilar, Madrid, 1979

PITTMAN, J.P., “The Case for Abolition and the Reality of Race”, en KLEINING, J. – SMITH, M.L. (Eds.), *Discretion, Community, and Correction Ethics*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2001

PLACK, A., *Die Gesellschaft und das Böse. Eine Kritik der herrschenden Moral*, decena edició, List, München, 1971

PLACK, A., *Plädoyer für die Abschaffung des Strafrechts*, List Verlag, Munchen, 1974

PLATÓN, “Gorgias”, en *Obras completas de Platón*, tom. 5, Medina y Navarro, Madrid, 1981, pàgs. 119 i ss.

PLATÓN, *La República o el Estado*, dotzena edició, Espasa-Calpe, Madrid, 1975, pàg. 276

PLATÓN, *Las Leyes*, edició de José Manuel Ramos Bolaños, Akal, Madrid, 1988

PLATÓN, *Protágoras*, traducció de J. Valverde, Pentalfa Ediciones, Oviedo, 1980

PLATT, J.J. - DOUME, M.J., *TIPS. Training in interpersonal problem-solving skills*, Hahnemann Medical College, Philadelphia, 1984

PLATT, T., “Street crime: a view from the left”, en *Crime and Social Justice*, núm. 9, 1978, pàgs. 26 a 34

PORAC, L., “Constitutional law-eighth amendment-aversion therapy as cruel and unusual punishment”, en *Duquesne Law Review*, vol. 13, núm. 3, 1975, pàgs. 621 a 630

PORPORINO, F.J. – ZAMBLE, E., “Coping with imprisonment”, *Canadian Journal of Criminology*, vol. 6, núm. 4, pàgs. 403 a 421

PRATT, T.C., - MAAHS, J., “Are private prisons more cost-effective than public prisons? A meta-analysis of evaluation research studies”, en *Crime and Delinquency*, vol. 45, núm. 3, juliol 1999

PRIETO RODRÍGUEZ, J.I., “Delitos sexuales y castración química. Anteproyecto de reforma del Código Penal, de 2008, y nuevos tratamientos para delincuentes sexuales”, en *La Ley Penal*, núm. 68, secció Estudios, febrer de 2010, pàgs. 1 a 29

PULIDO QUECEDO, M., *La Constitución Española con la jurisprudencial del Tribunal Constitucional*, tercera edició, Aranzadi, Madrid, 2001

PYLE, K.L., "Prison Employment: A Long-term Solution to the Overcrowding Crisis", *Boston University Law Review*, 77/1, febrer de 1997, pàgs. 151 a 180

QUINNEY, R., "Class, State, and Crime", en JACOBY, J. (Ed.), *Classics of criminology*, D. McKay Co., New York, 1994

QUINNEY, R., *Criminal justice in America*, Little, Brown, And Co, Boston, 1974

QUINNEY, R., *Criminology as peacemaking*, Indiana University Press, Bloomington, 1991

QUINNEY, R., *Critique of legal order: Crime Control in Capitalist Society*, Little, Brown, And Co., Boston, 1974

QUINNEY, R., *The social reality of crime*, Little, Brown, Boston, 1974

QUINNEY, R., *The social reality of crime*, quarta edició, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2001

QUINTANA, J.M. "Hacia una pedagogia penitenciaria", en *Pedagogía social: revista interuniversitaria*, núm. 3, 1988, pàgs. 155 a 160

QUINTANA, J.M. *Fundamentos de animación sociocultural*, Narcea, Madrid, 1992

QUINTANO RIPOLLÉS, A., "Castración", en *Nueva Enciclopedia Jurídica*, Seix, Barcelona, 1958

QUINTANO RIPOLLÉS, A., "La evolución del Derecho penal moderno (contra corriente)", en *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, tom 10, fasc/mes 2, 1957, págs. 283 a 298

QUINTANO RIPOLLÉS, A., *Comentarios al Código Penal*, segona edició, renovada i posada al dia en textos jurisprudencials i bibliogràfics per Gimbernat Ordeig, Editorial Revista de Derecho Privado, Madrid, 1966

QUINTANO RIPOLLÉS, A., "Posibilidades criminológicas de la neurocirugía: la lobotomía", en *Revista de la Escuela de Estudios Penitenciarios*, VI, núm. 58, gener de 1950

QUINTERO OLIVARES, G. – MUÑOZ CONDE, F., *La Reforma penal de 1983*, Destino, Barcelona, 1983

QUINTERO OLIVARES, G. "La reinserción y el marco constitucional del sistema penal", en *Constitución y Derecho Público. Estudios en Homenaje a Santiago Varela*, Tirant lo Blanch, València, 1995

QUINTERO OLIVARES, G., "El criminalista ante la constitución", a l'obra col·lectiva *20 años de ordenamientos constitucional. Homenaje a Estanislao de Aranzadi*, Aranzadi, Madrid, 1999

QUINTERO OLIVARES, G., *Adonde va el Derecho penal. Una reflexión sobre las leyes penales y los penalistas españoles*, Thomson Civitas, Madrid, 2004

QUINTERO OLIVARES, G., *Derecho penal. Parte General*, reedició de la segon edició, Marcial Pons, Madrid, 1992

QUINTERO OLIVARES, G., *La justicia penal en España*, Aranzadi, Pamplona, 1998

QUINTERO OLIVARES, G., *Manual de Derecho Penal, Parte General*, tercera edició, Aranzadi, Cizur Menor (Navarra), 2002

QUINTERO OLIVARES (Dir.), *Comentarios al Nuevo Código Penal*, primera i setena edició, Aranzadi, Navarra, 1996 i 2008

QUINTERO OLIVARES, G., *Parte General del Derecho Penal*, quarta edició, Aranzadi, Madrid, 2010

RACIONERO CARMONA, F., *Derecho Penitenciario y Privación de Libertad. Una perspectiva judicial*, Dykinson, Madrid, 1999

RAMOS GASCON, M., *Una introducción a la terapia gestalt*, Instituto de Terapia Gestalt, Valencia, 1999

REAGAN, D., *Treatment and Reentry Practices for Sex Offenders: An Overview of States*, Vera Institute of Justice, New York, 2008

REDONDO ILLESCAS, S. - SANCHEZ-MECA, J. - GARRIDO GENOVÉS, V., “Programas psicológicos con delincuentes y su efectividad: La situación europea”, *Psicothema*, núm. 14 (supl.), 2002, pàgs. 164 a 173

REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., “Diez años de intervención en las prisiones españolas”, en *Delincuencia*, vol. 3, núm. 3, 1991, pàgs. 193 a 243; i en *Manual de Criminología aplicada*, Ediciones Jurídicas Cuyo, Mendoza, 1997

REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., *Manual de Criminología aplicada*, Ediciones Jurídicas Cuyo, Mendoza, 1997

REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El tratamiento y la intervención en las prisiones. El ideal de la rehabilitación y la intervención en las prisiones”, en *Delincuencia*, vol. 3, núm. 3, 1991, pàgs. 291 a 316

REDONDO ILLESCAS, S. – GARRIDO, V. – SÁNCHEZ-MECA, J., “What Works in correctional rehabilitation in Europe: a meta-analytic review”, en REDONDO, S. – GARRIDO, V. – PÉREZ, J. – BARBERET, R. (Eds.), *Advances in Psychology and Law: International Contributions*, De Gruyter, Berlin, 1997

REDONDO ILLESCAS, S. - SÁNCHEZ-MECA, J. – GARRIDO GENOVÉS, V., “Tratamiento de los delincuentes y reincidencia: Una

evaluación de la efectividad de los programas aplicados en Europa”, *Anuario de Psicología Jurídica*, núm., 9, 1999, pàgs. 11 a 38

REDONDO ILLESCAS, S., “¿Sirve el tratamiento para rehabilitar a los delincuentes sexuales?”, *Revista Española de Investigación Criminológica*, núm. 4, 2006, pàgs. 1 a 22

REDONDO ILLESCAS, S., “Crime control through treatment of offenders”, conferencia plenaria invitada, impartida en el 6th Annual Conference of the European Society of Criminology, celebrada a Tübingen (Alemania) els dies 26 a 28 d’agost, 2006

REDONDO ILLESCAS, S., “Evaluación y tratamiento en prisiones”, en M. CLEMENTE (Coord.), *Fundamentos de la Psicología jurídica*, Piramide, Madrid, 1995

REDONDO ILLESCAS, S., “La intervención intensiva con internos autores de delitos violentos y contra la libertad sexual”, ponència presentada en el Congrés Penitenciari Internacional celebrat a Barcelona l’any 2006

REDONDO ILLESCAS, S., “Psicología penitenciaria aplicada: los programas de rehabilitación en Europa”, ponència presentada en les I Jornades de Tractament Penitenciari, Penyíscola, 2000

REDONDO ILLESCAS, S., “Reflexiones sobre la intervención penitenciaria”, en *Papers d’Estudis i Formació*, núm. 5, 1989, pàgs. 157 a 170

REDONDO ILLESCAS, S., “Una aplicació de la economia de fichas en el establecimiento penitenciario Madrid-1”, en *Revista Española de Terapia del Comportamiento*, núm. 3, 1984, pàgs. 40 a 56

REDONDO ILLESCAS, S., *El tratamiento de la delincuencia en Europa: un estudio meta-analítico*, Tesi Doctoral no publicada, Universidad de Barcelona, Barcelona, 1995

REDONDO ILLESCAS, S., *Evaluar e Intervenir en las Prisiones. Análisis de conducta aplicado*, Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona, 1993

REDONDO ILLESCAS, S., *Manual para el tratamiento psicológico de los delincuentes*, Piramide, Madrid, 2008

REDONDO, S. - GARRIDO, V. - SÁNCHEZ-MECA, J., “What Works in Correctional Rehabilitation in Europe: A Meta-Analytical Review”, en REDONDO, S. – GARRIDO, V., PÉREZ, J. – BARBERET, R. (Eds.), *Advances in Psychology and Law. International Contributions*, De Gruyter, Berlin-New York, 1997

REDONDO, S. - GARRIDO, V. - SÁNCHEZ-MECA, J., “What Works in Correctional Rehabilitation in Europe: A Meta-Analytical Review”, en REDONDO, S. – GARRIDO, V., PÉREZ, J. –

- BARBERET, R. (Eds.), *Advances in Psychology and Law. International Contributions*, De Gruyter, Berlin-New York, 1997
- REDONDO, S. – GARRIDO, V., “Efficacy of a psychological treatment for sex offenders”, *Psicothema*, vol. 20, núm. 1, 2008, pàgs. 4 a 9
- REDONDO, S. - NAVARRO, J.C. – MARÍNEZ, M. – LUQUE, E. – ANDRÉS, A., “Evaluación del tratamiento psicológico de los agresores sexuales en la prisión de Brians”, en *Boletín criminológico*, núm. 79, abril – maig 2005
- REDONDO, S. – PORTERO, P. – ROCA, M., “Una aproximación a la rehabilitación de delincuentes jóvenes desde la perspectiva del análisis experimental de la conducta”, ponència presentada en la Primera Reunió Anual de la Societat Catalana de Recerca y Teràpia del Comportament, celebrada a Sitges (Garraf) l’1 de juny de 1985
- REDONDO, S. – ROCA, M. – PÉREZ, E. – SÁNCHEZ, A. – DEUMAL, E. “Environmental outline of a youth prison in Catalonia: Five years of evaluation”, en JUNGER-TAS, J. – BOENDERMAQUER, P. - VAN DER LAAN, P.H. (Eds.), *The future of the juvenile justice system*, Acco, Leuven (Bègica), 1991
- REDONDO, S. – SÁNCHEZ MECA, J. – GARRIDO, V., “The influence of treatment programmes on the recidivism of juvenile and adult offenders: an european meta-analytic review”, en *Psychology, Crime & Law*, vol. 5, 1999, pàgs. 251 a 278
- REDONDO, S., “Delincuencia sexual: mitos y realidades”, en REDONDO, S.(Coord.), *Delincuencia y Sociedad*, Ariel, Barcelona, 2002
- REIDL, I., *Prisionalización en una cárcel para mujeres*, Instituto Nacional de Ciencias Penales, Mèxico, 1979
- REIK, TH., *The Compulsion to Confess: On the Psychoanalysis of Crime and Punishment*, Farrar, Straus and Cudahy, New York, 1959
- RENART GARCÍA, F. *La libertad condicional: nuevo régimen jurídico (Adaptada a la L.O. 7/2003, de 30 de junio, de medidas de reforma para el cumplimiento íntegro y efectivo de las penas)*, Edisofer, Madrid, 2003
- RENART GARCÍA, F., *Los permisos de salida en el derecho comparado*, Ministerio del Interior, Secretaría General Técnica, Madrid, 2009
- REVIRIEGO PICÓN, F., “Intimidación corporal y cacheos con desnudo integral tras las comunicaciones íntimas de los reclusos a la luz de la STC 218/2002, de 25 de noviembre”, *Revista General Informática de Derecho*, núm. 1, 2003



- REVIRIEGO PICÓN, F., “Notas a STC 218/2002, de 25 de noviembre: intimidación corporal de los reclusos”, *Anuario Jurídico y Económico Escurialense*, tom XXXVIII, 2005, pàgs. 275 a 290
- REY HUIDOBRO, L.F., “Tratamiento y asistencia social penitenciaria”, en *Eguzkilore. Cuadernos del Instituto Vasco de Criminología*, núm. extraordinari, gener 1988, pàgs. 209 a 220
- REYNOLDS, M., *Factories Behind Bars*, National Center for Policy Analysis, Dallas, 1998
- RICHARDS, B., “The experience of long-term imprisonment”, *British Journal of Criminology*, vol. 18, núm. 2, pàgs. 162 a 169
- RILOVA PÉREZ, I., “El Centro Penitenciario de Burgos durante la Guerra Civil: el año 1936”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 241, 1989
- RIONDATO, S., *Un diritto penale detto “ragionevole”: raccontando Giuseppe Bettiol*, Cedam, Padova, 2005
- RÍOS CORBACHO, J.M., “El primer grado penitenciario y los internos FIES”, en *Revista General de Derecho Penal*, núm. 18, 2012, pàgs. 11 i ss.
- RIOS MARTÍN, J.C – CABRERA CABRERA, P.J., *Mil voces presas*, Universidad Pontificia de Comillas, Madrid, 1998
- RÍOS MARTÍN, J.C. – CABRERA CABRERA, P.J., “La cárcel: descripción de una realidad”, en *Cuadernos de Derecho Penitenciario*, núm. 5, 2004, pàgs. 28 a 69
- RÍOS MARTÍN, J.C. – ETXEBARRIA ZARRABEITIA, X. – SEGOVIA BERNABÉ, J.L. – PASCUAL RODRÍGUEZ, E., *Las penas y su aplicación*, cinquena edició, Colex, Madrid, 2011
- RIOS MARTÍN, J.C., “El tratamiento”, en BUENO ARÚS, F., (Coord.), *La Ley General Penitenciaria. Comentarios, jurisprudencia, doctrina, concordancias*, segona edició, Colex, Madrid, 2010
- RIOS MARTÍN, J.C., “La Cárcel: Descripción de una Realidad”, *Cáritas*, núm. 388, 1998
- RÍOS MARTÍN, J.C., “Los ficheros de internos de especial seguimiento (FIES)”, *Cuadernos de Derecho Penitenciario*, num. 3, 1998, pàgs. 3 i ss.
- RIOS MARTÍN, J.C., *Manual de ejecución penitenciaria. Defenderse de la cárcel*, cuarta edició, Colex, Madrid, 2007
- RIVACOBIA RIVACOBIA, M., *El centenario del nacimiento de Dorado Montero*, Universidad Nacional del Litoral, Facultad de Ciencias Jurídicas y Sociales, Santa Fe, 1962

- RIVAS GARCÍA, N., *El Poder Punitivo en el Estado Democrático*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Castilla-la Mancha, Cuenca, 1996
- RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *La cárcel en el sistema penal. Un análisis estructural*, Editorial M.J Bosch, S.L., Barcelona, 1995
- RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Política Criminal y Sistema Penal. Viejas y nuevas racionalidades punitivas*, Anthropodos, Rubí (Barcelona), 2005
- RIVERA BEIRAS, I. (Coord.), *Tratamiento penitenciario y derechos fundamentales*, Bosch, Barcelona, 1994
- RIVERA BEIRAS, I., (Coord.), *Cárcel y Derechos Humanos. Un enfoque relativo a la defensa de los derechos fundamentales de los reclusos*, Bosch, Barcelona, 1992
- RIVERA BEIRAS, I., “La cárcel y el sistema penal (en España y en Europa)” en *Sistema Penal y Problemas Sociales*, Tirant lo Blanch, València, 2003
- RIVERA BEIRAS, I., *Directrices garantistas para una transformación radical y reducción de la cárcel, (Una visión desde España)*, Universitat de Baecelona, Barcelona, 1999
- RIVERA BEIRAS, I., *El problema de los fundamentos de la intervención jurídico-penal. Las teorías de la pena*, Editorial Signo, Barcelona, 1998
- RIVERA BEIRAS, I., *La cárcel en España en el fin del milenio (a propósito del vigésimo aniversario de la Ley Orgánica General Penitenciaria)*, M. J. Bosch, Barcelona, 1999
- RIVERA BEIRÁS, I., *La cuestión carcelaria. Historia, epistemología, Derecho y Política penitenciaria*, vol. II, segunda edición, Editorial del Puerto, Buenos Aires, 2009
- RIVERA BEIRAS, I., *Mitologías y discursos sobre el castigo, Historia del presente y posibles escenarios*, Anthropos, Rubí (Barcelona), 2004
- RIVERA, G. - ROMERO, M.C. - LABRADOR, M.A. - SERRANO, J., *El control de la agresión sexual: Programa de intervención en el medio penitenciario*, Dirección General de Instituciones Penitenciarias, Madrid, 2005
- RIZ, R., *Lineamenti di diritto penale, parte generale*, tercera edición, Cedam, Padova, 2001
- ROBBINS, S., *Comportamiento organizacional*, Prentice Hall, México, 1996
- ROBINSON, G – CROW, I., *Offender rehabilitation. Theory, Research and Practice*, SAGE Publications, London, 2009

- ROBISON, J. – SMITH, G., “The effectiveness of correctional programs”, en *Crime & Delinquency*, núm. 17, gener de 1971, pàgs. 67 a 80
- ROBLES PLANAS, R., ”Sexual Predators’. Estrategias y límites del Derecho Penal de la peligrosidad”, en Indret, *Revista para el Análisis del Derecho*, Barcelona, Octubre de 2007, pàgs. 1 a 25
- ROBLES, O., *Freud a distancia*, Editorial Jus, México, 1955
- ROCA, R. – MONTERO, P., “Intervención con psicópatas en prisión”, en RAINE, A. – SANMARTÍN, J., *Violencia y psicopatía (Estudios sobre violencia, núm. 4)*, Ariel, Barcelona, 2000
- RODRÍGUEZ ALONSO, A. – RODRÍGUEZ AVILÉS, J.A., *Lecciones de Derecho Penitenciario*, cuarta edició, Comares, Granada, 2011
- RODRÍGUEZ ALONSO, A., “Reflexiones críticas al ejercicio del tratamiento penitenciario: realidad o ficción”, en *Actualidad Penal*, núm. 14, 1995, pàgs. 183 a 200
- RODRÍGUEZ CANDELA, J.L., “La expulsión del extranjero en el nuevo Código penal”, en *Jueces para la Democracia*, núm. 33, novembre 1998, pàgs. 59 a 70
- RODRÍGUEZ DEVESA, J. M<sup>a</sup>. – SERRANO GÓMEZ, A., *Derecho penal español. Parte general*, divuitena edició, Dykinson, Madrid, 1995
- RODRÍGUEZ MANZANERA, L., *Criminología*, vint-i-quatrena edició, Editorial Purrua, Mèxic, 2010
- RODRÍGUEZ MOURULLO, G., “Delito, pena y Constitución”, en *Revista Jurídica de la Universidad Autónoma de Madrid*, núm. 8, 2003, pàgs. 311 a 329
- RODRÍGUEZ MOURULLO, G., “Significado político y fundamento ético de la pena y de la medida de seguridad”, en *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, núm. 219, 1965, pàgs. 769 a 791
- RODRÍGUEZ MOURULLO, G., *Delito y pena en la jurisprudencial constitucional*, Real Academia de Jurisprudencia y Legislación, Madrid, 2002
- RODRÍGUEZ TEIJEIRO, D. “Explotación de la mano de obra penal en la posguerra civil. El destacamento penal de Minas de Casayo, Ourense, 1942-1944”, en *Tiempos de silencio. Actas del IV encuentro de Investigadores del Franquismo, Valencia*, Universitat de Valencia-FEIS, València, 1999
- RODRÍGUEZ YAGÜE, C. – PASTOR COMÍN, J.J., “La población penitenciaria como comunidad educativa: la expresión musical como intervención socializadora”, en MORALES, J.A. – BARROSO, J.

- (Coords.), *Redes Educativas: La Educación en la Sociedad del Conocimiento*, GID, Sevilla, 2012
- RODRÍGUEZ YAGÜE, C. – PASTOR COMÍN, J.J., “La población penitenciaria como comunidad educativa: la expresión musical como intervención socializadora”, en MORALES, J.A. – BARROSO, J. (Coords.), *Redes Educativas: La Educación en la Sociedad del Conocimiento*, GID, Sevilla, 2012
- RODRÍGUEZ YAGÜE, C., “Los extranjeros en prisión”, en DE LEÓN VILLALBA, F.J. (Coord.), *Derechos y prisiones hoy*, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2003
- RODRÍGUEZ ZÚÑIGA, L., "Sobre la resocialización de los presos terroristas", *Jueces para la Democracia*, núm. 35, 1999, pàgs. 28 a 30
- ROEDER, *Estudios sobre Derecho penal y sistemas penitenciarios*, traducció a càrrec de Vicente Romero Girón, Fortanet, Madrid, 1875
- ROEDER, *Las doctrinas fundamentales reinantes sobre el delito y la pena en sus interiores contradicciones*, traduït per Francisco Giner de los Rios, segona edició, Imprenta de la biblioteca de instrucció y recreo, Madrid, 1871
- ROGERS, C. R., *El proceso de convertirse en persona*, Paidós, Buenos Aires, 1975; del mateix autor, *El camino del ser*, Paidós, Barcelona, 1987
- ROGMAGNOLI, “Il diritto del lavoro dietro le sbarre”, *Politica del Diritto*, abril, 1974, pàgs. 206 i ss.
- ROJAS BERMÚDEZ, J.G., *Teoría y Técnica Psicodramáticas*, Paidós, Barcelona, 1998
- ROLDÁN BARBERO, H., *La historia de la prisión en España*, Publicacions de l’Institut de Criminologia de Barcelona, 1988
- RONCO M., “Retribuzione e prevenzione generale”, en *Studi in ricordo di Giandomenico Pisapia*, A. Giuffrè, Milano, 2000
- RONCO, M. – ARDIZZONE, S., *Codice penale ipertestuale*, Utet, Torino, 2003
- ROOSA, J.B., “SOCS: Situations, Options, Consequences and Simulation. A Technique for Teaching Social Interaction”, conferència pronunciada en la reunió de la American Psychological Association celebrada a Montreal, 1971
- ROSA ALCÁZAR, A.I. – OLIVARES RODRÍGUEZ, J. – MÉNDEZ CARRILLO, F.X., *Introducción a las técnicas de intervención y tratamiento psicológico*, Piramide, Madrid, 2004
- ROSS, K., *Mayo del 68 y sus vidas posteriores*, Acuarela Libros y A. Machado, Madrid, 2008

- ROSS, R. - FABIANO, E. – GARRIDO GENOVÉS, V., “El pensamiento prosocial. El modelo cognitivo para la prevención y tratamiento de la delincuencia”, en *Delincuencia*, núm. 1, 1990, pàgs. 1 a 95
- ROSS, R. - FABIANO, E. - ROSS, M. R., *Reasoning and Rehabilitation. A Hand-Book for Teaching Cognitive Skills*, University of Ottawa, Ottawa, 1986
- ROSS, R. – FABIANO, E., *Time to think. A Cognitive Model of Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*, Institute of Social Sciences and Arts, Johnson City, Tennessee, 1985
- ROSS, R. R. - ROSS, R. D., *Thinking Straight: The Reasoning and Rehabilitation Program for Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*, AIR Training and Publications, Ottawa, 1995
- ROSTAIN, C., “Les détenus: de la stigmatisation à la négociation d’autres identités”, en PAUGAM, S., *L’exclusion, l’état des savoirs*, Éditions la Découverte, Paris, 1996
- ROTHMAN, D. J., *Conscience and Convenience: The Asylum and Its Alternatives in Progressive America*, Little, Brown and Company, Boston, 1980
- ROTMAN, E., “Beyond Punishment”, en DUFF, R. A. – GARLAND, D., (eds.), *A Reader on Punishment*, Oxford University Press, 1994
- ROUSSEAU, J. J., *El Contrato Social*, traduït al castellà per Salustiano Masó, amb pròleg de Paolo Casini, Círculo de Lectores, Barcelona, 1995
- ROXIN, C., “Transformaciones de la teoría de los fines de la pena”, en *Nuevas formulaciones de las Ciencias Penales. Homenaje a Claus Roxin*, Lerner, Córdoba, 2001
- ROXIN, C., *Culpabilidad y prevención en Derecho penal*, traduït per Muñoz Conde, Reus S.A, Madrid, 1981
- ROXIN, C., *Problemas básicos del derecho penal*, traduït per Luzón Peña, Biblioteca Jurídica de Autores españoles y extranjeros, Reus S.A., Madrid, 1976
- RUCKNELL, “Abuse It and Lose It: A Look at California’s Mandatory Chemical Castration Law”, en *Pacific Law Journal*, núm. 28, 1997
- RUIZ FERNÁNDEZ, M.A. – DÍAZ GARCÍA, M.I. – VILLALOBOS CRESPO, A., *Manual de técnicas de intervención cognitivo-conductuales*, segona edició, Desclé – UNED, Bilbao, 2012
- RUOTOLO, M., *Dignità e carcere*, Editoriale Scientifica, Napoli, 2011

- RUSCHE, G – KIRCHHEIER, O, *Pena y estructura social*, traducció d'Emilio García Méndez, Termis, Bogotá, 1984
- SABATER, A, “El trabajo: medida de prevención y tratamiento de la delincuencia juvenil”, en *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm 183, octubre-diciembre, 1968, pàgs. 824 i 825
- SADOCK, B.J., “Psiterapia de grup”, en FREEDMAN, A.M.-KAPLAN, H.I. – SADOCK, B.J., *Tratado de psiquiatría*, Salvat, Barcelona, 1982
- SAINZ CANTERO, J.A., “Política Criminal Moderna y Reforma del Ordenamiento Penal Español”, separata de l'obra col·lectiva *Derecho y Economía en la sociedad española actual*, Centro Asociado de la UNED de Granada, Granada, 1978
- SÁINZ CANTERO, J.A., *Lecciones de Derecho penal. Parte General*, tercera edició, Bosch, Barcelona, 1990
- SAIZ, C. - NIETO, A. M., “Pensamiento crítico: capacidades y desarrollo”, en SAIZ C. (Ed.), *Pensamiento crítico: conceptos básicos y actividades prácticas*, Pirámide, Madrid, 2003
- SALILLAS, R., *Evolución penitenciaria en España*, vol. II, Imprenta Clásica Española, Madrid, 1918
- SAN MARTÍN LOSADA, L., *Algunas observaciones sobre el nuevo Código penal*, Publicaciones de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación, LXXX, Editorial Reus, Madrid, 1929
- SAN MARTÍN LOSADA, L., *El Código Penal de 1928, su estudio y comparación con el de 1870*, próleg de Ramón García del Valle, Imprenta Clásica Española, Madrid, 1928
- SANCHA MATA, V. - GARCÍA GARCÍA, J., “Tratamiento psicológico-penitenciario”, en *Papeles del Psicólogo*, núm. 30, 1987
- SANCHA, V., “Clima social: sus dimensiones en prisión”, *Revista de Estudios Penitenciarios*, núm. 237, 1987
- SANCHA, V., “Hacinamiento y prisión”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 48, 1992
- SÁNCHEZ DE MUNIAÍN, J.M., en una conferència impartida a l'Escola d'Estudis Penitenciaris y recollida íntegra en *Redención*, 9 de noviembre de 1940
- SÁNCHEZ GARCÍA, J., “El sistema de penas”, en *La Ley*, núm. 2, 1996, pàgs. 1499 a 1516
- SÁNCHEZ-MECA, J. – REDONDO, S., “Crime treatment in Europe: A review of outcome studies”, en McGUIRE (Ed.), *Offender Rehabilitation and Treatment*, John Wiley & Sons, Chichester, 2002

- SANTIBAÑEZ GRUBER, R., “¿Reformar la ley o reformar la realidad? Personalidad y tiempo de estancia en prisión”, *Eguzkilore*, núm. 7, desembre 1993, pàgs. 147 a 156
- SANZ DELGADO, E., *Regresar antes: los beneficios penitenciarios*, Ministerio del Interior, Secretaría General Técnica, Madrid, 2007
- SANZ MORÁN, A.J., “Refundición de condenas e imputación de beneficios penitenciarios (A propósito de la Sentencia del Pleno de la Sala de lo Penal del Tribunal Supremo, nº 197/2006, de 28 de febrero)”, en *Revista de Derecho Penal (Lex Nova)*, núm. 18, maig de 2006, pàgs. 11 a 43
- SARASON, S., "Juvenile offenders rehabilitation project", en *American psychology*, núm. 23, 1977
- SCHIAPPOLI, “Diritto penale canonico”, en *Enciclopedia del Diritto Penale Italiano*, vol. I, Pessina, Milano, 1905
- SCHMIDHÄUSER, E., *Vom Sinn der Strafe*, segona edició, Göttingen, 1971
- SCHMUCKER, M. - LÖSEL, F., “Does sexual offender treatment work? A systematic review of outcome evaluations”, *Psicothema*, vol. 20, núm. 1, 2008, pàgs. 10 a 19
- SCHÜLER-SPRINGORUM, H., *Strafvollzug im Übergang. Studies zum Stand der Vellzugsrechtslehre*, Otto Schwartz, Göttingen, 1969
- SEGAL, G. – MOORE, A., *Weighing the Watchmen: Evaluating the Costs and Benefits of Outsourcing Correctional Services. Part II: Reviewing the Literature on Cost and Quality Comparisons*, Reason Public Policy Institute, California, gener de 2002
- SEGOVIA BERNABÉ, J.L., “En torno a la reinserción social y a otras cuestiones penales y penitenciarias”, en *Anuario de la Escuela de Práctica Jurídica*, núm. 1, 2006, pàgs. 1 a 19
- SEITER, R.P., *Private Corrections: A Review of the Issues*, Corrections Corporation of America, Nashville, 2008
- SELLIN, T., *Slavery and the Penal System*, Elsevier, New York, 1976
- SÉNECA, L., *De ira*, traducció del llatí per Francisco Navarro i Calvo, Alacant, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 1999
- SERRANO ALBERCA, J.M., “Comentario al artículo 25”, en GARRIDO FALLA, F. (Dir.), *Comentarios a la Constitución*, tercera edició, Civitas, Madrid, 2001
- SERRANO BUTRAGUEÑO, I., *Código penal de 1995. Comentarios y jurisprudencia*, Comares, Granada, 1999
- SERRANO GÓMEZ, “Temas de Derecho penal en la nueva Constitución”, en FERNÁNDEZ, T.R., *Lecturas sobre la Constitución española*, vol. II, UNED, Madrid, 1978

- SERRANO GÓMEZ, A. – SERRANO MAÍLLO, M.I., *El mandato constitucional hacia la redución y reinserción social*, Dykinson, Madrid, 2012
- SESSAR, K., “Die Resozialisierung der strafenden Gesellschaft”, en *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, núm. 81, 1969
- SHARP, J.G., – BUGENTAL, J.F.T., “Existential-humanistic psychotherapy”, en CORSINI, R.J., (Ed.), *Handbook of innovative therapy*, segona edició, John Wiley, New York, 2001
- SILVA SÁNCHEZ, J.M., “El retorno de la inocuización: el caso de las reacciones jurídico-penales frente a los delincuentes sexuales violentos en Derecho comparado”, en REDONDO ILLESCAS, S. (Coord.), *Delincuencia sexual y sociedad*, Ariel, Barcelona, 2002
- SILVA SÁNCHEZ, J.M., “La finalidad resocializadora del Derecho penal”, en *Cuadernos jurídicos*, núm. 9, 1993, pàgs. 29 a 35
- SILVA SÁNCHEZ, J.M., *Aproximación al Derecho penal contemporáneo*, Bosch, Barcelona, 1992
- SILVA SÁNCHEZ, J.M., *Aproximación al Derecho Penal Contemporáneo*, segona edició, Editorial B de F, Buenos Aires, 2010
- SILVA SÁNCHEZ, J.M., *La expansión del Derecho penal. Aspectos de la política criminal en las sociedades postindustriales*, segona edició, Civitas, Madrid, 2001
- SLUGA, N., "Psychodrama in a psychiatric prison", en *The Howard Journal of Penology and Crime Prevention*, vol. 13, núm. 1, 1970, pàgs. 30 a 34
- SMITH, M.L., “The Shimmer of Reform: Prospects for Correctional Ethics”, en KLEINING, J. – SMITH, M.L. (Eds.), *Discretion, Community, and Correctional Ethics*, Rowman & Littlefield publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2001
- SOBREMONTA MARTÍNEZ, J.E., “La Constitución y la reeducación social del delincuente”, *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 12, 1980, pàgs. 93 a 120
- SOLER ARREBOLA, J.A., “El tardío desarrollo reglamentario laboral de la relación laboral especial de los internos en prisiones”, en *Temas Laborales*, núm. 63, 2002
- SOLER ARREBOLA, J.A., *La relación laboral especial penitenciaria*, Comares, Granada, 2000
- SOLER IGLESIAS, C. – GARCÍA DíEZ, C., *Delitos sexuales y reincidencia. Un estudio en las prisiones de Cataluña*, Centre d’Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 2009



SPALDING, L., “Florida's 1997 chemical castration law: a return to the dark ages”, *Florida State University Law Review*, núm. 25, 1998

SPASARI, *Diritto penale e Costituzione*, Giuffrè, Milano, 1966

STEINER, C., *Guiones que vivimos*, Kairós, Barcelona, 1992

STERN, V., *A Sin Against the Future: Imprisonment in the world*, Penguin Books, London, 1998

STEWART, I. - JOINES, V., *AT Hoy. Una nueva Introducción al Análisis Transaccional*, Editorial CCS, Madrid, 2007

STILLER, G., “Grundfragen der erzieherischen Wirksamkeit des sozialistischen Rechts beider Gestaltung des entwickelten gesellschaftlichen Systems in der DDP”, en *Staat und Recht*, 1969, pàgs. 1437 i ss.

SULÉ DUESA, A., *Les biblioteques de presó a Catalunya*, Tesi Doctoral dirigida per Ernest Abadal i Falgueras, Universitat de Barcelona, abril, 2005

SULLIVAN, L. E., “Between empty covers: prison libraries in historical perspective”, en *Wilson Library bulletin*, octubre de 1989, pàgs. 26 i ss.

SYKES, G. – MESSINGER, S. “The inmate Social System”, en CLOWARD. R.A. – CRESSEY, D.R. – GROSSER, G.H. – MCCLEERY, R. – OHLIN, L.E. – SYKES, G.M. – MESSINGER. S.L., *Theoretical Studies in Social Organization of the Prison*, Social Science Research, New York, 1960

SYKES, G., *The society of captives. A Study of a Maximum Security Prison*, Princeton University Press, New York, 1958

TABARROK, A., “Private Prisons Have Public Benefits”, en *Pasadena Star News*, 23 d'octubre de 2004

TABARROK, A., *Changing the guard. Private Prisons and the Control of Crime*, The Independent Institute, Oakland, California, 2003

TAMAMES, R., *La república. La Era de Franco*, cinquena edició, Alianza Editorial, Madrid, 1976

TAMARIT SUMALLA, J.M. – GARCÍA ALBERO, R. – RODRÍGUEZ PUERTA, M.J. – SAPENA GRAU, F., *Curso de Derecho Penitenciario*, segona edició, Tirant lo Blanch, València, 2005

TANNENBAUM, F., *Crime and the community*, Columbia University Press, New York - London, 1938

TARRÍO GONZÁLEZ, X., *Huye, Hombre, Huye. Diario de un Preso F.I.E.S.*, Virus Editorial, Barcelona, 2002

- TARRÍO, X., *Huye hombre, huye. Diario de un preso FIES*, Ed. Virus, Barcelona, 1997
- TAYLOR, I. – WALTON, P. – YOUNG, J., *Criminología Crítica*, traducció castellana a càrrec de N. Grab, Siglo XXI, México, 1981
- TAYLOR, I. – WALTON, P. – YOUNG, J., *La Nueva Criminología. Contribución a una teoría social de la conducta desviada*, segona edició, Amorrortu editors, Buenos Aires, 1997
- TAYLOR, L., “The significance and interpretation of replies to motivational questions: the case of sex offenders”, *Sociology*, vol. 6, núm. 1, 1972, pàgs. 23 a 40
- TELLERCHEA IDIGORAS, J.I., “Las cárceles inquisitoriales”, en *Historia 16*, extra VII, octubre 1978, pàgs. 55 a 67
- TÉLLEZ AGUILERA, A., *Las nuevas reglas penitenciarias del Consejo de Europa, (una lectura desde la experiencia española)*, Edisofer, Madrid, 2006
- TÉLLEZ AGUILERA, A. – ROMERO REINARES, A. – MURCIEGO PÉREZ, M., “El arresto de fin de semana. Estudio jurídico, social y psicológico”, en *Estudios e investigaciones de la Central Penitenciaria de Observación*, Ministerio del Interior, Madrid, 2001
- TÉLLEZ AGUILERA, A., *Seguridad y Disciplina penitenciaria. Un estudio Jurídico*, Edisofer, Madrid, 1998
- TERRADILLOS BASOCO, J., “Colaboración del terrorista en cuestiones penales”, en *Revista Jurídica Universidad de Puerto Rico*, núm. 62, 1993, pàgs. 69 i ss.
- TEZANOS, J.F., “Tendencias en exclusión social en las sociedades tecnológicas. El caso español”, *Sistema*, Madrid, 1998
- TEZANOS, J.F., *La democracia incompleta: el futuro de la democracia postliberal*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2002
- TEZANOS, J.F., *La sociedad dividida. Estructuras de clases y desigualdades en las sociedades tecnológicas*, Biblioteca Nueva, Madrid 2001
- TEZANOS, J.F., *Tendencias en exclusión social en las sociedades tecnológicas. Es caso español*, Sistema, Madrid, 1998
- THOMAS, C.H. – PETERSEN, D. – ZANGRAFF, R., “Structural and social psychological correlates of Prisonization”, *Criminology*, núm. 16, 1978, pàgs. 383 a 393
- THOMPSON, J. A. - MAYS G. L., *American Jails. Public Policy Issues*, Nelson-Hall Publishers, Chicago, 1991
- THORNTON, D.M., “Treatment effects on recidivism: a reappraisal of the nothing Works doctrine”, en MCGURK, B.J. – THORNTON,

- D.M. – WILLIAM, M. (Eds.), *Applying Psychology to Imprisonment: Theory and Practice*, HM Stationery Office, London, 1987
- THOT, L., “Ciencia penitenciaria”, en *Revista de Identificación y Ciencias Penales*, 1936
- TOCH, H., “Prison Inmates ‘reactions to Furloughs’”, en *The Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 4, núm. 2, 1967, pàgs. 248 a 262
- TOCH, H., *Living in Prison: The Ecology of Survival*, The Free Press, MacMillan Publishing, New York, 1977
- TOCH, H., *Psychology and the criminal justice System*, Rinehart & Winson, New York, 1979
- TOMÁS Y VALIENTE, F., *El Derecho penal de la monarquía absoluta. Siglos XVI, XVII y XVIII*, Tecnos, Madrid, 1969
- TONG, L.S.J. – FARRINGTON D.P., “How effective is the ‘Reasoning and Rehabilitation’ programme in reducing reoffending? A meta-analysis of evaluations in four countries”, en *Psychology, Crime and Law*, vol. 12, núm. 1, 2006, pàgs. 3 a 24
- TONRY, M. – NEGLEXT, M., *Race, Crime and Punishment in America*, Oxford University Press, Nova York, 1995
- TONRY, M., “Reconsidering Indeterminate and Structured Sentencing”, en *Sentencing & Corrections. Issues for the 21st Century*, núm. 2, 1999, pàgs. 1 a 10
- TORIO LÓPEZ, A., “La prohibición constitucional de las penas y tratos inhumanos o degradantes”, en *Revista Poder Judicial*, segona época, núm. 4, desembre de 1986, pàgs. 69 a 84
- TORRES, R., *Los esclavos de Franco*, Oberón, Madrid, 2003
- TOUS, J.M., “Antecedentes, naturaleza y desarrollo de la terapia cognitivo-social”, en *Boletín de Psicología*, núm. 23, 1989, pàgs. 17 a 45
- TRAVIS, J. – LAWRENCE, S., *Beyond the prison gates: the state of parole in America*, The Urban Institute, Justice Policy Center, Washington, 2002
- TRAVISONO A. P. (Dir.), *The American Prison: from the beginning. A Pictorial History*, American Correctional Association, Alexandria, 1983
- TRILLA, J (Coord.), *Animación sociocultural*, Ariel, Barcelona, 1997
- URÍAS MARTÍNEZ, J., “El valor constitucional del mandato de resocialización”, en *Revista española de Derecho Constitucional*, núm. 63, 2001, pàgs. 43 a 78
- VALENCIA, O. L. - ANDREU, J. M. - MÍNGUEZ, P. - LABRADOR M. A., “Nivel de Reincidencia en Agresores Sexuales bajo

Tratamiento en Programas de Control de la Agresión Sexual”, *Psicopatología Clínica Legal y Forense*, vol. 8, 2008, pàgs. 7 a 18

VALIENTE, D., *Psicodrama y Psicoanálisis*, Ed. Fundamentos, Madrid, 1995

VALLE MÚÑIZ, J.M., “Libro I: Título III (arts. 32-34)”, en GONZALO QUINTERO OLIVARES (Dir.), *Comentarios al Nuevo Código Penal*, Aranzadi, Navarra, 1996

VALVERDE MOLINA, J., *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, segona edició, Editorial Popular, Madrid, 1997

VAN ZYL SMIT, D., “Life imprisonment as the ultimate penalty in International Law: a human rights perspective”, *Criminal Law Forum*, núm. 9, 1999, pàgs. 28 i ss.

VARONA, D. “El arresto de fin de semana: lecciones a aprender de su breve historia. (Sobre las razones y excusas para su reforma)”, en *Revista de Derecho penal y Criminología*, segona època, núm. 13, 2004, pàgs. 47 a 80

VASSALLI G., “Funzioni e insufficienza della pena”, en *Rivista Italiana Diritto e Procedura penale*, 1961

VASSALLI G., “Il dibattito sulla rieducazione(in margine ad alcuni recenti convegni)”, en *Rassegna penitenziaria e criminologica*, núm. 3-4, 1982, pàgs. 437 a 479

VÁZQUEZ GONZÁLEZ, C., “La reforma del sistema de penas por la LO 15/2003 (Especial referencia a la supresión de la pena de arresto de fin de semana y su sustitución por la nueva pena de localización permanente)”, *Revista de Derecho penal y Criminología*, segunda època, núm. extraordinari 2, 2004, pàgs. 527 a 552

VEGA ALOCÉN, M., *La libertad condicional en el Derecho español*, Civitas, Madrid, 2001

VEGA ALOCÉN, M., *Los permisos ordinarios de Salida*, Comares, Granada, 2005

VEGA SANTA GADEA, “El drama sexual de la prisión peruana”, en *Revista Mexicana de Prevención y Readaptación Social*, núm. 16, 1975

VENTOSA, V., *Animación sociocultural. Perspectivas actuales de la animación*, CCCS, Madrid, 2006

VERELST, S., “Life imprisonment and human rights in Belgium”, *Human Rights Law Review*, núm. 3-2, 2003, pàgs. 279 a 290

VICENTE CUENTE, M.A., *Sociología de la desviación: una aproximación a sus fundamentos*, Editorial Club Universitario, Alacant, 2011

- VICENTE Y CARAVANTES, J., *Código penal reformado comentado novísimamente*, Librerías de Don Angel Callejar, Madrid i Santiago, 1851
- VICHÉ GONZALEZ, M., *La animación sociocultural*, Certeza, Zaragoza, 2008
- VIEIRA HERNÁNDEZ, M., *Problemas Teóricos y metodológicos del desarrollo de la Criminología Socialista.*, toms I i II, Universidad de la Habana, La Habana, 1989
- VIEIRA MORANTE, F. J., en el comentari de l'article 53 del Codi penal, en CONDE-PUMPIDO TOURÓN, C. (Dir.), *Comentarios al Código penal*, vol. I, Bosch, Sabadell, 2007
- VINOGRADOV, S. – YALOM, I.D., *Guía breve de psicoterapia de grupo*, Paidós, Barcelona, 1996
- VIVES ANTÓN, T.S. – CUERDA ARNAU, M.L., “La imprevisibilidad del sistema jurisdiccional español. El caso Parot como paradigma”, en FERNÁNDEZ TERUELO, J.G. - GONZÁLEZ TASCÓN, M.M.- VILLA SIEIRO, S.V. (Coords.), *Estudios penales en homenaje al professor Rodrigo Fabio Suárez Montes*, Constitutio Criminalis Carolina, Oviedo, 2013
- VIVES ANTÓN, T.S., “Introducción, Estado de Derecho y Derecho penal”, en COBO DEL ROSAL, M. (Dir.), *Comentarios a la Legislación Penal*, vol. I, Edersa, Madrid, 1982
- VIVES ANTÓN, T.S., “Métodos de determinación de la peligrosidad”, en *Peligrosidad Social y Medidas de Seguridad*, Colección de estudios del instituto de Criminología y derecho Penal Universidad de Valencia, València, 1974
- VIVES ANTÓN, T.S., “Régimen penitenciario y Derecho penal. Reflexiones críticas”, en *Cuadernos de Política Criminal*, núm. 3, 1977, pàgs. 246 i ss.
- VIVES ANTÓN, T.S., “Una sentencia discutible: sobre la STS 197/2006”, article publicat en el diari El País en data de 11 de març de 2006
- VIVES ANTÓN, T.S., *Fundamentos del sistema penal*, Tirant lo Blanch, València, 1996
- VIVES ANTÓN, T.S., *Fundamentos del sistema penal*, 2a ed. Tirant lo Blanch, València, 2011.
- VIVES ANTÓN, T.S., *La reforma del proceso penal. Comentarios a la ley de medidas urgentes de reforma procesal II*, Tirant lo Blanch, València, 1992

- VIVES, L., *Tratado del socorro de los pobres*, traducció espanyola de J. De G. Nieto i Ivarra, edició commemorativa 1492-1992, Ministerio de Asuntos Sociales, València, 1991
- VIZMANOS, T. M. – ÁLVAREZ MARTÍNEZ, C., *Comentarios al Código penal*, vol. I, Establecimiento Tipográfico de J. González y A. Vicente, Madrid, 1848
- VOGEL, B., *Down for the Count: a prison library handbook*, Scarecrow Press, Lanham, 1995
- VON HENTIG, H., *La pena II, las formas modernas de aparición*, traducció castellana i notes de José María Rodríguez Devesa, Espasa Calpe, Madrid, 1968
- VON HIRSCH, A., *Censurar y castigar*, Trotta, Madrid, 1998
- VON HIRSCH, A., *Doing Justice. The choice of punishments*, Northeastern University Press, Boston, 1986
- VON LISZT, F., *La idea de fin en el Derecho penal*, traducció d'Enrique Aimone Gibson i revisió tècnica i pròleg de Manuel de Rivacoba y Rivacoba, Edeval, Valparaíso, 1984
- VON LISZT, F., *Tratado de Derecho penal*, traduït per Luís Jiménez de Asúa i addicionat amb el Dret penal espanyol per Quintiliano Saldaña, Instituto Editorial Reus, tercera edició, Madrid, 1914-1917
- VOUYOUCAS, C., “Pasado, presente y futuro de la Sociedad Internacional de Defensa Social por una Política Criminal humanista”, en ARROYO ZAPATERO, L.A. – BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, I.(Directors), *Homenaje al DR. Marino Barbero Santos*, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha – Ediciones Universidad Salamanca, vol. I, 2001
- WACQUANT, L., “Four Strategies to Curb Carceral Costs: On Managing Mass Imprisonment in the United States”, en *Studies in Political Economy*, núm. 69, tardor, 2002
- WACQUANT, L., *Las cárceles de la miseria*, traducció d'Horacio Pons, primera edició, segona reimpressió, Manantial, Buenos Aires, 2004
- WALKER, H.N. – BUCKLEY, N.K., *Token reinforcement techniques*. E-B Press, Eugene, Oregon, 1974
- WALKER, S., *A History of American Criminal Justice*, Oxford University Press, New York, 1998
- WARD, T. – ECCLESTON, L., “Risk, responsivity, and the treatment of offenders: introduction to the special issue”, *Psychology, Crime & Law*, núm. 10, vol 3, 2004
- WECHSLER, H., “The Challenge of a Model Penal Code”, *Harvard Law Review*, vol. 65, núm. 7, 1952, pàgs. 1097 i ss.

- WELZEL, H., *Derecho Penal Alemán. Parte General*, segona edició, traduïda per Bustos Ramírez – Yáñez Pérez, Editorial Jurídica de Chile, Santiago de Chile, 1976
- WELZEL, H., *La teoría de la acción finalista*, traduït per Fontán – Friker, Depalma, Buenos Aires, 1951
- WEXLER, H.K. - FALKIN, G.P. – LIPTON, D.S., “Outcome evaluation of a prison therapeutic community for substance abuse treatment”, en *Crime Justice Behaviour*, núm. 17, vol. 1, 1990, pàgs. 79 a 92
- WHEELER, S., “Socialization in correctional communities”, en *American Sociological Review*, vol. 26, 1961
- WILSON, J.Q. – PETERSILIA, J., *Crime and Public Policy*, Institute for Contemporary Studies Press, San Francisco, 1995
- WINES, E.C., “Declaration of principles adopted and promulgated by the congress”, en *Transactions of the National Congress on Penitentiary and Reformatory Discipline*, Weed Parsons & Company, Albany, New York, 1871
- WINSLADE, W. – STONE, T.H. - SMITH-BELL, M. - WEB, D.M., “Castrating Pedophiles Convicted of Sex Offenses Against Children: New Treatment or Old Punishment?”, *SMU Law Review*, núm. 51, 1998, pàgs. 373 i ss.
- WITTGENSTEIN, L., *Lecciones y conversaciones sobre estética, psicología y creencia religiosa*, Paidós, Barcelona, 2002
- WITZTUM, E., “Pharmacotherapy of Paraphilias in the Next Millennium”, *Behavioral Sciences and the Law*, núm.18, 2000, pàgs. 43 a 56
- WOLF, F. M., *Meta-Analysis: Qualitative methods for research synthesis*, Sage, New York, 1986
- WOLPE, J. *Práctica de la Terapia de Conducta*, Trillas, México, 1977
- WONG, C.M., “Chemical castration: Oregon's innovative approach to sex ofender rehabilitation, or unconstitutional punishment?”, *Oregon Law Review*, vol. 80, 2001, pàgs.
- WOOD, R.M. - GROSSMAN, L.S. - FICHTNER, C.G., “Psychological Assessment, Treatment, and Outcome with Sex Offenders”, *Behavioral Sciences and the Law*, núm. 18, 2000, pàgs. 23 a 41
- WOOTON, B., *Social science and social pathology*, George Allen and Unwin, London, 1959
- WORMITH, J.S., “The controversy over the effects of long-term incarceration”, en *Canadian Journal of Criminology*, vol. 24, núm. 2, pàgs. 423 a 437

- YOUNG, J., “Criminología de la clase obrera”, en TAYLOR, I. – WALTON, P., YOUNG, J., *Criminología crítica*, Siglo XXI, México, 1981
- ZAFFARONI, L., “La legitimación del control penal de los extraños”, en CANCIO MELIÁ, M. - GÓMEZ-JARA DÍEZ, C. (coord.), *Derecho Penal del Enemigo. El Discurso Penal de la Exclusión*, vol. 2, Edisofer S.L., Madrid, 2006
- ZAPICO BARBEITO, M. – RODRÍGUEZ MORO, L., “La Circular FIES diez años después: el paradigma de la nueva cultura de la incapacitación”, en *Política criminal y reformas penales*, Tirant lo Blanch, Valencia, 2007
- ZARAGOZA HUERTA, J. – GORJÓN GÓMEZ, F.J., “El tratamiento penitenciario español. Su aplicación”, en *Letras Jurídicas Revista Electrónica de Derecho*, núm. 3, 2006, pàgs.....
- ZARAGOZA HUERTA, J., *Derecho penitenciario español*, Elsa G. de Lazcano, México, 2007
- ZEMLIAK, M., “Crítica a la obra de Kropotkin” en KROPOTKIN, P., *Obras*, Anagrama, Barcelona, 1977
- ZIFT, H., *Introducción a la política criminal*, Edersa, Madrid, 1979
- ZIPF, *Kriminalpolitik: eine Einführung in die Grundlagen*, Müller (Ed.), Karlsruhe, 1973
- ZUCCALÀ, G., “Della rieducazione del condannato nell’ordinamento positivo italiano”, en *Problema della rieducazione del condannato, Atti del II Convegno di diritto penale*, Cedam, Bressanone, 1963
- ZUCCALÀ, G., “Della rieducazione del condannato nell’ordinamento positivo italiano”, en BETTIOL G., *Sul problema della rieducazione del condannato*, Cedam, Padova, 1964; i en *Rivista Italiana di Diritto e Procedura penale*, 1964
- ZUGALDÍA ESPINAR, J. M. (Director), *Derecho Penal. Parte General*, segona edició, Tirant lo Blanch, Valencia, 2004
- ZUGALDÍA ESPINAR, J.M., “Contrarreforma penal (el annus horribilis de 2003) y el Anteproyecto de reforma del Código penal de 2006”, en BUENO ARÚS, F. - GUZMÁN DALBORA, J.L. - SERRANO MAÍLLO, A. (Coords.), *Derecho penal y criminología como fundamento de la política criminal. Estudios en homenaje al profesor Alfonso Serrano Gómez*, Dykinson, Madrid, 2006
- ZUGALDÍA ESPINAR, J.M., *Fundamentos de Derecho Penal, Parte General*, tercera edició, Tirant lo Blanch, Valencia, 1993
- ZUGALDÍA, A., “Consideraciones sobre las tendencias del desarrollo de la ciencia del Derecho penal”, en *Revista mexicana de Derecho penal*, núm. 3, gener-juny 1978



ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L., “Relaciones del recluso con el mundo exterior”, en BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE – ZÚÑIGA RODRÍGUEZ, L. (Coords.), *Manual de Derecho Penitenciario*, Colex, Salamanca, 2001

ZYSMAN QUIRÓS, D., “El castigo penal en E.E.U.U. Teorías, discursos y racionalidades punitivas del presente”, en RIVERA BEIRAS, I., *Mitologías y discursos sobre el castigo, Historia del presente y posibles escenarios*, Anthropos, Rubí (Barcelona), 2004

ZYSMAN QUIRÓS, D., *Justificación del Castigo e Inflación penal*, Universidad de Palermo, 2010

ZYSMAN QUIRÓS, D., *Las Federal Sentencing Guidelines de los Estados Unidos. Un estudio socio-jurídico de la historia, funcionamiento de implicancias del régimen norteamericano federal de determinación de las penas*, Treball d'investigació dins del marc del doctorat en Dret, especialitat Sociologia Jurídicopenal, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2002

## DOCUMENTS

CALIFORNIA DEPARTMENT OF CORRECTIONS, *The Cost of Housing an Inmate 1997-98*, CDC, Sacramento, 1998

DEFENSOR DEL PUEBLO, *Informe anual 1997 y debates en las Cortes Generales*, Publicaciones del Congreso de los Diputados Secretaría General, Madrid, 1998

DEFENSOR DEL PUEBLO, *Informe anual de 2000 y debates en la Cortes Generales*, Publicaciones del Congreso de los Diputados Secretaría General, Madrid, 2001

DEFENSOR DEL PUEBLO, *Informes, estudios y documentos. Situación penitenciaria en España*, Publicaciones del Defensor del Pueblo, Madrid, 1988

DIRECCIÓN GENERAL DE INSTITUCIONES PENITENCIARIAS, *Informes generals dels anys 1996 a 2006*

EMAKUME ETA JUSTIZIA, *Informe General sobre las cárceles de mujeres*, document intern, Gasteiz, 1994

ETXERAT, *Dossier sobre la política de dispersión*, abril 2010

NACIONES UNIDAS, *Informe general del Segundo Congreso de las Naciones Unidas sobre la prevención del delito y el tratamiento de los delincuentes de 1960*

OKLAHOMA DEPARTMENT OF CORRECTIONS, *Prisoner Public Work Contract and Assignment of Offenders to Public Works Programs*, informe de data de 7 de febrer de 2013

ORGANISMO AUTÓNOMO DE TRABAJO Y PRESTACIONES PENITENCIARIAS, *Plan de Actuación para el año 2000*, Madrid, 2000

ORGANISMO AUTÓNOMO TRABAJO PENITENCIARIO Y FORMACIÓN PARA EL EMPLEO, *Memoria años 2010-2011*, Ministerio del Interior, Secretaría General Técnica, Madrid, 2012

PATRONATO CENTRAL DE NUESTRA SEÑORA DE LA MERCED PARA LA REDENCIÓN DE PENAS POR EL TRABAJO, *Memorias Anuales*, 1944

PATRONATO CENTRAL DE NUESTRA SEÑORA DE LA MERCED PARA LA REDENCIÓN DE PENAS POR EL TRABAJO, *La obra de la Redención de Penas*, Dirección General de Prisiones, Madrid, 1944

PATRONATO CENTRAL NUESTRA SEÑORA DE LA MERCED, “Libro II de Actas de las sesiones del PCRPT celebradas entre el 29 de mayo de 1940 y el 1 de mayo de 1941”, núm. 139, Archivo General de la Administración (Alcalá de Henares), Ministerio de Justicia

SECRETARÍA GENERAL DE INSTITUCIONES PENITENCIARIAS, Informes generals dels anys 2009 a 2001

## LLOCS D'INTERNET

<http://goo.gl/G8xYBF>

<http://goo.gl/bqJkqk>

<http://goo.gl/qDbX1i>

<http://goo.gl/PT8ZR3>

<http://goo.gl/KhJe21>

<http://goo.gl/N6PybB>

<http://goo.gl/vtwXoG>

<http://goo.gl/vNXhN3>

<http://goo.gl/Rkt54K>

<http://goo.gl/ycEGiH>

<http://goo.gl/3WdanQ>

<http://goo.gl/uThi2p>

<http://goo.gl/ehVUc6>

<http://goo.gl/FppXU4>

<http://goo.gl/2GxIf3>

<http://goo.gl/3JfiA4>

<http://goo.gl/ZRdyYn>

<http://goo.gl/smZaH1>

<http://goo.gl/8V4kFR>  
<http://goo.gl/mkvcpe>  
<http://goo.gl/IGd8c4>  
<http://goo.gl/8m0EPG>  
<http://goo.gl/NWN7kc>  
<http://goo.gl/U4Z9tZ>  
<http://goo.gl/9tJoea>  
<http://goo.gl/ePHKHj>  
<http://goo.gl/QKHooj>  
<http://goo.gl/QcWXUK>  
<http://goo.gl/ScUs66>  
<http://goo.gl/qwWRQg>

## **ÍNDEX DE JURISPRUDÈNCIA**

### **RESOLUCIONS DEL TRIBUNAL CONSTITUCIONAL ESPANYOL**

Sentència 4/1981 de 2 de febrer  
Sentència 17/1981 d'1 de juliol  
Sentència 22/1981 de 2 de juliol  
Sentència 15/1982 de 23 d'abril  
Sentència 16/1982 de 28 d'abril  
Sentència 62/1982 de 15 d'octubre  
Sentència 77/1982 de 20 de desembre  
Sentència 80/1982 de 20 de desembre  
Sentència 114/1984 de 29 de novembre  
Sentència 19/1985 de 13 de febrer  
Sentències 66/1985 de 23 de maig  
Sentència 65/1986 de 16 de febrer  
Sentència 65/1986 de 22 de maig  
Sentència 2/1987 de 21 de gener  
Sentència 89/1987 de 3 de juny  
Sentència 19/1988 de 16 de febrer  
Sentència 28/1988 de 23 de febrer  
Sentència 139/1988 de 8 de juliol  
Sentència 176/1988 de 4 d'octubre  
Sentència 172/1989 de 19 d'octubre  
Sentència 120/1990 de 27 de juny  
Sentència 137/1990 de 19 de juliol  
Sentència 150/1991 de 4 de juliol

Sentència 17/1993 de 18 de gener  
Sentència 209/1993 de 28 de juny  
Sentència 35/1996 d'11 de març  
Sentència 55/1996 de 28 de març  
Sentència 112/1996 de 24 de juny  
Sentència 119/1996 de 8 de juliol  
Sentència 170/1996 de 29 d'octubre  
Sentència 2/1997 de 13 de gener  
Sentència 81/1997 de 22 d'abril  
Sentència 128/1997 de 14 de juliol  
Sentència 161/1997 de 2 d'octubre  
Sentència 175/1997 de 27 d'octubre  
Sentència 200/1997 de 24 de novembre  
Sentència 201/1997 de 25 de novembre  
Sentència 234/1997 de 18 de desembre  
Sentència 75/1998 de 31 de març  
Sentència 79/1998 de 1 d'abril  
Sentència 88/1998 de 21 d'abril  
Sentència 136/1999 de 20 de juny  
Sentència 141/1999 de 22 de juliol  
Sentència 188/1999 de 25 d'octubre  
Sentència 204/1999 de 8 de novembre  
Sentència 91/2000 de 30 de març  
Sentència 120/2000 de 10 de maig  
Sentència 8/2001 de 15 de gener  
Sentència 106/2001 de 23 d'abril  
Sentència 140/2002 de 3 de juny  
Sentència 193/2002 de 28 d'octubre  
Sentència 194/2002 de 28 d'octubre  
Sentència 115/2003 de 16 de juny  
Sentència 169/2003 de 29 de setembre  
Sentència 148/2004 de 13 de setembre  
Sentència 181/2004 de 2 de novembre  
Sentència 202/2004 de 15 de novembre  
Sentència 299/2005 de 21 de novembre  
Sentència 2/2006 de 16 de gener  
Sentència 11/2006 de 16 de gener  
Sentència 49/2006 de 13 de febrer  
Sentència 129/2006 de 24 d'abril  
Sentència 206/2011 de 19 de desembre  
Sentència 44/2012 de 29 de març

Sentència 64/2012 de 29 de març  
Sentència 67/2012 de 29 de març,  
Sentència 69/2012 de 29 de març  
Sentència 108/2012 de 21 de maig  
Sentència 114/2012 de 24 de maig  
Sentència 160/2012 de 20 de setembre  
Interlocutòria 15/1984 d'11 de gener  
Interlocutòria 486/1985 de 10 de juliol  
Interlocutòria 303/1986 de 24 de setembre  
Interlocutòria 360/1990 de 5 d'octubre  
Interlocutòria 241/1994 de 15 de setembre  
Interlocutòria 106/1997 de 17 d'abril  
Interlocutòria 352/2008 de 10 de novembre

## **RESOLUCIONS DEL TRIBUNAL SUPREM ESPANYOL**

Sentència de la Sala Segona de 30 de maig de 1992  
Sentència de la Sala Segona de 7 de juliol de 1993  
Sentència de la Sala Segona de 20 d'octubre de 1994  
Sentència de la Sala Segona de 6 d'abril de 1995  
Sentència de la Sala Segona de 30 de gener de 1998  
Sentència de la Sala Segona de març de 2001  
Sentència de la Sala Segona de 7 de desembre de 2002  
Sentència de la Sala Segona de 21 d'abril de 2003  
Sentència de la Sala Segona de 8 de juliol de 2004  
Sentència de la Sala Segona de 28 de febrer de 2006  
Sentència de la Sala Tercera de 17 de març de 2009  
Sentència de la Sala Tercera de 25 de març de 2009  
Interlocutòria de la Sala Segona de 16 de novembre de 1999  
Interlocutòria de la Sala Segona de 10 de desembre de 1999  
Interlocutòria de la Sala Segona de 29 de març de 2000

## **RESOLUCIONS D'AUDIÈNCIES PROVINCIALS**

Sentència de l'Audiència Provincial de Castelló de 31 de gener de 2001  
Sentència de l'Audiència Provincial de Salamanca de 13 de març de 2009  
Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 28 de maig de 1994

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 16 de desembre de 1998

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 26 de gener de 1999

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 8 de setembre de 1999

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 30 de juny de 2000

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 4 de juliol de 2000

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 12 de gener de 2001

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 9 de febrer de 2001

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 21 de maig de 2001

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid d'11 de gener de 2002

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 29 de desembre de 2003

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 25 de febrer de 2004

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid de 22 d'octubre de 2005

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de la Rioja 10 de setembre de 1993

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de La Rioja, d'11 de gener de 2001

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Zaragoza de 28 de maig de 2001

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Palència d'11 de setembre de 2001

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Córdoba de 25 de gener de 2002

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Córdoba 4 de juliol de 2002

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Jaén de 16 de juliol de 2002

Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Sevilla de 29 de maig de 2009

## **RESOLUCIONS DELS JUTGES DE VIGILÀNCIA PENITENCIÀRIA**

Interlocutòria del Jutge de Vigilància Penitenciària de Ciudad Real de 14 de novembre de 1990

Interlocutòria del Jutge de Vigilància Penitenciària 1 de Madrid de 17 d'agost de 1995

Interlocutòria del Jutge de Vigilància Penitenciària 1 de Madrid de 22 de febrer de 1995

Interlocutòria del Jutge de Vigilància Penitenciària 1 de Madrid de 23 de febrer de 1995

Interlocutòria del Jutge de Vigilància Penitenciària de Castilla-La Mancha de 21 de juny de 1996

Interlocutòria del Jutge de Vigilància Penitenciària de Sevilla de 28 d'octubre de 1996

Interlocutòria del Jutge de Vigilància d'Ocaña de 2 de novembre de 1999

## **RESOLUCIONS DEL TRIBUNAL CONSTITUCIONAL ITALIÀ**

Sentència número 12 de 4 de febrer de 1966

Sentència número 22 de 17 de febrer de 1971

Sentència número 167 de 28 de novembre de 1973

Sentència número 179 de 19 de desembre de 1973

Sentència número 264 de 6 de juny de 1974

Sentència número 204 de 27 de juny de 1974

Sentències número 204 de 4 de juliol de 1974

Sentència número 264 de 22 de novembre de 1974

Sentència número 107 de 7 de juliol de 1980

Sentència número 274 de 27 de setembre de 1983

Sentència número 237 de 30 de juliol de 1984

Sentència número 343 de 29 d'octubre de 1987

Sentència número 364 de 23-24 de març 1988

Sentència número 313 de 26 juny-1 juliol de 1990

Sentència número 306 de 7 d'agost de 1993

Sentència número 161 de 4 de juny de 1997

Sentència número 376 de 1997

Sentència número 135 de 2003

Sentència número 255 de 4 de juliol de 2006

Sentència número 78 de 2007

Sentència número 322 de 24 de juliol de 2007

## **RESOLUCIONS DE TRIBUNALS SUPERIORS DE JUSTÍCIA**

Sentència de 18 de desembre de 2006 el Tribunal de Justícia del País Basc, Sala del contenciós administratiu

## **RESOLUCIONS DE TRIBUNALS D'ESTATS UNITS**

Knecht versus Gillman, 488 F.2d 1136 (CA8 1973)

Lunsford versus Reynolds, 376 F. Supp. 526 (W.D. Va 1974)

Padgett contra Stein, 406 F.Supp. 287 (1975)

Russel contra Oliver, 392 F.Supp. 470, 473 (W.D.Va.1975),  
modificació 552 F.2d 115 (4th Cir.1977)

James versus Wallace, 406 F. Supp. 318 (M.D. Ala. 1976)

Rucker versus Meachum, 513 F. Supp. 32 (W.D. Okla. 1980)

Morris versus Trivisono, 499 F. Supp. 149 (D.R.I. 1980)

Washington contra Harper 494 U.S. 210 (1990)

Lewis v. Casey, 518 U.S. 343, 2 (1996)

Sell contra Estats Units, 539 U.S. 166 (2003)

## **RESOLUCIONS DEL TRIBUNAL CONSTITUCIONAL ALEMANY**

Tribunal Constitucional alemany, Sentència de la Sala primera de 21 de juny de 1977 (BVerfGE 45, 187)

## **RESOLUCIONS DEL TRIBUNAL EUROPEU DE DRETS HUMANS**

Sentència de 7 de juliol de 1989, cas Soering contra Regne Unit

Sentència de 16 de novembre de 1999, cas T. i V. Contra Regne Unit

Sentència de 12 de febrer de 2008, cas Kafkaris contra Chipre

Sentència de 3 de novembre de 2009, cas Meixner contra Alemanya

Sentència de 10 de juliol de 2012, cas Del Riu Prada contra Espanya